

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Mit kíván az Úr?

Az akcentusok és az exegézis

Az alak rejtettsége és elhibázása

A Westminsteri hitvallás története

A református egyház helyzete
és nevelésügye 1948 gyűjtőpontjában

A szabadság teológiája

Kisajátítás

Ökumenikus jelentések

– Elnöki jelentés

– Főtitkári jelentés

Közös keresztény jelképünk, ökumenikus
dimenzióban

Őszinte ökumenét!

Isten, kegyelmed szerint formáld át a világot!

Az EVT teológiai és tartalmi munkája

a 9. Nagygyűlése után

Csohány János, Tanulmányok Debrecen
és a reformátusság múltjáról – III. kötet

Debreceni ajándék a magyar kultúrának
(Kálnási Árpád cívis szótára)

Ára: 1325,- Ft

ÚJ FOLYAM (L)

2007

THEOLOGIAI SZEMLE

2007. 1. szám

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács Irodája
1117 Budapest,
Magyar tudósok körútja 3.
Telefon: 371-2690
Fax: 371-2691

Kiadóhivatal: A Magyarországi

Református Egyház
Kálvin János Kiadója
1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 386-8267, 386-8277

Index: 26 842

ISSN 0133 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztőségi bizottság

elnöke: dr. Kádár Zsolt

tagjai: dr. Bodó Sára

dr. Cserhádi Sándor

ifj. dr. Fekete Károly

Háló Gyula

Kalota József

Karsay Eszter

dr. Reuss András

Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tóth Lajos

Nyomás: ETO-Print Kft.

Felelős vezető: Balogh Mihály

Szedés, tördelés: Külalak Bt.

Előfizethető a kiadóhivatalban, postautalványon, vagy átutalással a Református Kálvin Kiadó 11711034–20856731 számlájára.

Előfizetési díj egy évre: 5300,- Ft

Egyes szám ára: 1325,- Ft

Előfizetési díja nyugati terjesztésben befizethető a fenti forintszámlára.

Megjelenik negyedévenként

A főszerkesztő jegyzete

Az őszinteség

olyan morális princípium, amelynek minősítetten fontos szerepe van mindennemű kapcsolatban. A magánéletben, azon belül a legbensőségesebb érzelmi, a legtermészetesebb genetikai, és a legegységesebb jogi kapcsolatokban. A közéletben, annak üzleti/gazdasági, politikai/társadalmi és kulturális/esztétikai világában egyaránt. Az őszinteség, mint a viszonyulás minősége elengedetlen a hit számára is, hiszen e nélkül a kegyesség két alapfunkciója, a bűnbánat/bűnvallás és a bizonyság nem jöhet létre.

Az őszinteség hiánya rombolóan hat minden viszonylatban. Ugyanakkor a markáns őszinteség lehet fájdalmas. Az őszintétlenségre való kísértés éppen azért nagy, mert látszólag sokszor nemcsak a gyakorlójának, hanem a címzettjének is a javát szolgálja. Ilyen lehet a betegség, a rossz hír, a realitás eltitkolása, vagy elferdítése. Hosszú távon azonban ez utóbbi a tapintat, vagy diplomácia köntösében is romboló. Az igazság felszínre tör, és a kis fájdalom, kis hátrány elodázása nagy fájdalom nagy hátrány árán történhet csak meg.

Így van ez az élet minden területén, így van ez a közéletben és az ökumenikus közeledésben is. Ma egy ország közléte – függetlenül minden hovatartozástól – issza a hazugság következményének keserű levét ünnepen és hétköznapokban egyaránt. Nagy árú tanulság ez minden helyzetre.

Egy köztekinthető örvendő ökumenikus „veterán” az ökumenikus mozgalom jelenét elemezve aggódva óhajtja az *Őszinte ökumenét*. „Leghőbb vágyam az, hogy a 21. század elején egy ökumenikus paradigma váltás idején őszintén beszélhessünk a hálát adni valókról, de a megtorpanásokról és visszalépésekről is” (..... old.) A Nagyszebeni Európai Ökumenikus Nagygyűlésre készülve is tapasztaljuk olykor az őszinte, szolidáris ökumené hiányát és szükségét. „Nagyszeben legfeljebb egy nagyszabású politikai kirakatrendezvény lehet, ha nem nézünk szembe a kommunista múlttal és nem szakítunk a jelen abból fakadó hazugságaival és képmutatásával” (A Királyhágómelléki Református Egyházkerület Küllügyi és Ökumenikus Osztálya). Ne ez legyen, hanem az őszinte ökumené bátorságával fogadjuk *Jézus Krisztus világhosságát, amely ragyog mindannyiunkra*.

Bóna Zoltán

A Theológiai Szemle egyes számainak megjelenési ideje:

1. szám február 28.

2. szám május 31.

3. szám augusztus 31.

4. szám november 30.

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 2007. 01. 31.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy kéziratukat egy példányban, írógép betűkkel (erre minden szövegszerkesztő átállítható; oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) a Magyar tudósok körútja címre küldjék. Megnyílt annak a lehetősége, hogy a szerzők írásait ezentúl E-mail-ben, vagy floppy-n is elküldhessék a szerkesztőségbe. E-mail címünk: okumenikus@lutheran.hu. Internet: <http://okumenikus.lutheran.hu>. Ha a dokumentum tartalmaz görög vagy héber írást is, úgy csatolják ezeket a betűtípus file-okat is az anyaghoz. Kérünk mindenkit, akinek lehetősége van erre, ezzel is könnyítse meg a szerkesztőség munkáját.

Az írás közzlése nem jelenti azt, hogy a szerkesztőség a szerzővel mindenben egyetért. Az aláírt kéziratok tartalmáért írást is, úgy csatolják ezeket a betűtípus file-okat is az anyaghoz. Kérünk mindenkit, akinek lehetősége van erre, ezzel is könnyítse meg a szerkesztőség munkáját.

Mit kíván az Úr?

Mint ismeretes, az európai Egyházak Konferenciája és püspöki Konferenciák Európai Tanácsának szervezésében ez év szeptemberében kerül megrendezésre a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés az erdélyi Nagyszebenben. A szervezők kezdeményezésére Európa szerte helyi és regionális programok jelzik és jelentik a Nagyszebenbe vezető zarándoklat fontos állomásait. Ilyen állomás volt a január 25-én, Gyulán rendezett ökumenikus találkozót, amelyen a római katolikus, református, evangélikus, baptista és román ortodox egyházak magas rangú képviselői voltak jelen a határ mindkét oldaláról. A téma értelemszerűen a többségi és kisebbségi egyházak egymás iránti szolidaritása körül koncentrált mind nemzeti, mind pedig európai kontextusban. A főelőadást Colin Williams, az Európai Egyházak Konferenciájának főtitkára tartotta. Az alábbiakban D. Szebik Imre igehirdetésének szerkesztett változatát közöljük, amely az esti ökumenikus istentiszteleten a gyulai román ortodox templomban hangzott el. (A szerk.)

* * *

Olvasandó: Mikeás 6,6-8

Örömmel gyülekeztünk ma egybe a gyulai román ortodox katedrálisba, hogy egész napos határokat átívelő konzultáció magyar-román orthodox-katolikus-protestáns résztvevőivel elcsendesedjünk a gyülekezet közösségében Isten Igéje fölött. Mi itt mindnyájan egyek vagyunk abban, hogy elkötelezettnek érezzük magunkat az igei kérdésre adott válasz keresésére: mit kíván, mit vár, mit akar tőlünk a mi közös Urunk.

Lehet, hogy kortársaink inkább emberek elvárását, a kor követelményeit, a felettes főnök igényeit tartják szem előtt, s ahhoz igazodnak. De keresztyénként Isten Igéjén tájékozódunk, s fontos számunkra mit vár, mit kíván tőlünk Teremtőnk?

Mikeás, aki a Kr.e. 8. század közepétől a Kr.e. 7. század elejéig fejt ki prófétai működését, igen mozgalmas időszakban állítja a zsidó népet Isten színe elé s készíti őket a szövetség Ura melletti döntésre.

Vallási és politikai ellentétek felizzították az érzelmi szenvedélyeket, bizonytalan hangulat uralta a lelkeket. Az erkölcsi törvényeket gyakran átlépték. Kétkedtek és kiábrándultak voltak, hogyan engedheti meg mindezt velük Isten? Mások úgy vélték, Istennek kötelessége segíteni rajtuk. Vétkeik következménye eszükbe sem jutott, életük megjobbítása, a szövetségi hűség felújítása nem merült fel gondolataikban. Keserűség és vak fanatizmus ülte meg lelküket.

Ebben a helyzetben figyelmeztet Mikeás: a legfontosabb mit kíván tőled az Úr?

Nincs ez másként ma sem. Telepedjen bár lelkünkre a jövő sötét árnyéka, kilátástalanság és bizonytalanság érzése vagy töltse meg szívünket az öröm és biztos siker könnyen múló, változó hangulata, oda kell figyelniünk arra, mit kíván tőlünk a mi közös Urunk?

1. Élő törvény szerint – kegyelemből! – Élő Isten rende alapján. Ennek rövid foglalata a 10 parancsolat. Én vagyok az Úr, a te Istened, ne legyen más Istened! Szenteld meg az ünnep napot! Vagy ahogy Jézus összefoglalja a szeretet kettős parancsolatában, amely egyszerre kötelez Isten és embertárs iránti

szerepre. Isten iránti szeretetre akkor is kötelez, ha életünk eseményei nem a mi kívánságaink szerint alakulnak, és szeretetre azok iránt az embertársaink iránt is, akik nekünk bosszúságot okoznak, akik kárunkat akarják, akik egészen másként gondolkoznak...

Ki az közülünk, aki jó lelkiismerettel merné állítani: mindezeket a törvényeket betartottam.

Törekszünk a törvényre, de – kegyelemből élünk. Mert Isten lehajolt hozzánk és átölelt, ezért ennek az erejével járjuk a keskeny utat.

2. Élő szeretetben – Isten szeretetéből. – A miénk hamar kimerül, s elfogy. Urunké, Istenünké sohasem. Mint tikkadt vándor siet a hegyi forrás üdítő vizéhez, úgy igyekszünk s merítünk Isten örök szeretetéből, amely Jézus személyében érkezett hozzánk.

Magunk is érzékeljük földi világunkban a legnagyobb érték nem az anyagiak, nem is a tudás és jól tájékozottság, nem a siker és nem a gazdagság, nem is a világhírnév, hanem a megértő, segítő szeretet.

Mégis a legritkább valóság mindennapjainkban. Sokszor csak az elsuhant élet utolsó éveiben döbbenünk rá, elvétettük a célt, rossz volt az irány, silány a hamis, talmi érték, s az igazi a meghitt beszélgetés, a megértő szeretet, a megbocsátó lehallgató, nagyvonalú irgalom lett volna.

Vajon különböző felekezetek gyülekezeteiként képesek vagyunk-e másságunk, másmilyen liturgiánk, magunk szabta veretes kegyességünk ellenére egymást Isten szeretetéből áradó szeretettel körülölelni? Örülni imahéten a találkozásnak? Befogadó szeretettel várni a testvért? Élő szeretetben – Isten szeretetéből!

3. Élő alázatosan – Istened előtt, emberek előtt emelt fővel!

Mi emberek szeretnénk két marokra szorítani sorsukat, intézni életünket. Döntéseinkben a magunk szempontjait érvényesíteni. Rossz néven vesszük, ha Isten közbe szól, ha másként alakul életünk, mint ahogy mi szeretnénk volna. Baj, betegség tör ránk, mintha ránk kiáltana Isten. Állásunkat veszítjük, kenyér nélkül marad a

család. Eleink vagyont államosították, földjeiket, üzemeket vették el. Földrendésszerű változás volt ez.

Isten sokunkat gyakran térdre kényszerít, hogy megálázzuk magunkat előtte, hogy újra imádkozzunk, hogy elismerjük, Ő életünk Ura. Ő rendelkezik felettünk, javaink s szereteteink felől is. Egyházát is erre az alázatra tanítgatja a 21. században is. Akkor tudja betölteni küldetését, ha Reá figyel, ha ismeri a körülötte levő világot

gondját és imádságával, szakértelmével és az elkötelezettség belső felelősségével segít ott, ahol lehetőséget nyit számára Ura.

Alázatosan Isten előtt, de emelt fővel, bátran emberek előtt, mint akik tudják, és meg vannak győződve afelől, hogy jó ügyben, üdvös ígéretek birtokában járnak, az egyedül fontos bizonyosságában.

D. Szabik Imre

TANÍTS MINKET, URUNK!

Az akcentusok és az exegézis

I. Bevezetés

A héber bibliai kéziratok addig csak mássalhangzóiban rögzített szövegét a masszoréták valamikor a Kr.u. 600 és 750 között nem csupán a magánhangzókkal, illetve a hagyományozást segítő margószéli megjegyzésekkel látták el, hanem a helyes felolvasást segítő ún. „akcentusokkal” is.¹ E rendszert mind a babiloni, mind a palesztinai masszoréta iskola ismerte, de tökélyre a tibériási masszoréták, azon belül is elsősorban a Ben Aser család utolsó tagjai, Mózes és Áron fejlesztették.

A 10. század közepétől, ez utóbbi két masszoréta tevékenységétől kezdve a Tibériási iskola tekintélye megkérdőjelezhetetlen. A palesztinai rendszerről Kr.u. 900-ra fokozatosan elhallgatnak a források², a tibériási és a babiloni pontáció azonban még sokáig párhuzamosan létezett egymás mellett. A 11–12. századi szisztematikus masszoréta művek látszólag még minden értékítélet nélkül listázzák fel a két iskola felfogása közötti eltéréseket, bár a tibériási iskola vezető tekintélyéről árulkodik, hogy ezekben mindig a babiloni iskola eltéréseit sorolják fel a tibériásival szemben. A két rendszer közötti elsőbbség csak a 13. század elejére dőlt el a tibériási pontáció javára³ – nem utolsósorban Maimonidész (Kr.u. 1135–1204) határozott állásfoglalásának köszönhetően.⁴ A babiloni rendszer fokozatosan kiszorult a használatból, miközben a tibériási elvek és jelzések a babiloni rendszerbe is beszivárogtak, illetve az eredetileg tisztán babiloni kéziratokat utólag a tibériási pontáció egyes jelzéseivel is ellátták. Végül a babiloni rendszer használatát teljesen feladták, s eltekintve olyan sokáig elzárt területtől, mint Jemen, a legújabb korig teljesen feledésbe is merült.⁵

A modern nyomtatott héber bibliakiadások mind a Ben Aser szövegtípuson alapulnak, így az akcentusok használatában is alapvetően azt a rendszert követik. A Biblia Hebraica 3. kiadása óta a Codex Leningradensis (L 19^A) szövegét reprodukálja. Ez a kódex eredetileg ugyan nem a standard tibériási rendszert követte, de attól nem állt távol, s későbbi, középkori radírozások és javítások eredményeként azzal csaknem teljes összhangba hozták. A kódex jelenlegi formájában mintegy 92%-ban megegyezik azokkal a jellegzetességekkel, amelyeket a Ben Aser szöveg ismertetőjegyeiként egyéb forrásokból, így például Misaél Ben Uzziel *Kitab al-Khilaf* című művéből ismerünk.⁶ Ennél hitelesebb, a teljes Ószövetséget

tartalmazó dokumentuma a Ben Aser-féle szövegnek csak az aleppói kódex lehetett volna, amit a kolofonja szerint maga Áron Ben Mózes Ben Aser pontált és láttott el megjegyzésekkel, s ahol a *Kitab al-Khilaf* jegyzékeivel való egyezés 94%.⁷ Sajnos ennek a kódexnek közel az egynegyede még azelőtt megsemmisült, mielőtt azt publikálhatták volna; megmaradt részei alapján a jeruzsálemi Héber Egyetem folyamatosan jelenteti meg a maga kritikai bibliakiadását Hebrew University Bible (HUB) cím alatt.⁸

II. A tibériási akcentusok funkciója

A ma is használt Ben Aser-féle masszorában az akcentusoknak alapvetően három funkciójuk van: a zsinagógai istentiszteleten zenei jelzésként segíteniük kell a szöveg kantillálós felolvasását, interpunkciós jelzéseként meg kell adniuk a kellő felvilágosítást a szövegek helyes nyelvtani, illetve értemi tagolásához, s végül pozíciójuk révén jelölniük kell a szóhangsúlyt.⁹

Az akcentusok mint zenei jelzések a zsidó liturgiában egy ma is élő hagyomány elengedhetetlen kellékei, számunkra, keresztyén exegéták számára azonban e funkciójuknak lényegében nincs jelentősége. A szóhangsúly jelölése a héber nyelvtanhoz, illetve a helyes kiejtéshez ma is fontos adalékokkal szolgál, a szöveg értelmezéséhez azonban – néhány esettől eltekintve – szintén nem kínál komoly segítséget.

Mi a helyzet az akcentusoknak a szövegtagolásban betöltött szerepével? Az írásmagyarázat során számunkra ez komoly segítséget kínál. Az egyes értemi egységek kijelölése, az egyes mondatrészek, illetve nyelvtani szerkezetek világos körülhatárolása ugyanis mind olyan információ, ami a masszoréták által helyesnek tartott értelmezést jeleníti meg az írott szövegben, illetve igyekszik azt a liturgiai felolvasás során is kifejezésre juttatni.

Az akcentusrendszer tehát a Talmud utáni zsidó írásmagyarázat egyik fontos dokumentuma. Rasi, a neves középkori írásmagyarázó volt az első, aki egy-egy szakasz értelmezése során figyelembe vette az akcentusokat, illetve az azok által jelzett szövegtagolást.¹⁰ Fiatalabb kortársa, Ibn Ezra, legalábbis elviekben, még ennél is tovább ment, s az akcentusok tekintélyét a talmudi hagyomány elé helyezve ezt nyilatkozta: „Intelek, hogy kövesd az akcentusok kitevőjét; ne fogadj el és ne hallgass egyetlen magyarázatra sem, ha az nem áll összhangban

az akcentusokkal” (*Széfér móznajim* 4b). Ugyancsak Ibn Ezra az Ézs 1,9 magyarázata során így fogalmazott: „Igen fontos szabály: kövesd az akcentusok által jelzett utat!”¹¹

Ha az akcentusok exegetikai jelentőségének nagyra értékelésében Rasit és Ibn Ezrát nem is követte egy emberként az utókor,¹² napjainkban egyre több kutató hangsúlyozza ismét, hogy a masszoréta szövegtagolás ma is érvényes támpontokat nyújthat a bibliai szakaszok helyes magyarázatához.¹³ Véleményüket magam is osztom. Mielőtt azonban néhány szemléletes példával illusztrálnám e nézet helyességét, hadd bocsássam előre az alábbi megjegyzéseket:

1. Először is szögezzük le: Az akcentusrendszer is történelmi képződmény, így azt nem lehet kivonni a történeti-kritikai vizsgálódás tárgykeréből. A jelek differenciálódásának, illetve egyre finomodó szabályrendszerének terén a három masszoréta iskola munkáinak egybevetésével a történelmi fejlődés folyamatát világosan dokumentálni tudjuk. A héber kéziratok azt is jól mutatják, hogy a szöveg helyes értelmezése körüli viták egyazon iskolán belül is a hagyomány ingadozását idézték elő, mint ahogy a masszoréták legnagyobb igyekezete ellenére a kódexek sokszorosítása során ezek az írott jelzések is ki voltak téve a másolási hibáknak, harmonizálásoknak, illetve önkéntelen javításoknak. Ahogy tehát nincs egyetlen héber bibliai kézirat, amely mindenben és mindenütt a legrégebbi, leghitelesebb mássalhangzós szöveget, illetve pontkációt hordozná, ugyanúgy nem rendelkezünk az akcentusok szempontjából sem hibátlan, „eredeti” vagy „kanonikus” kézirrattal. A tibériási masszoréta iskola szövegtagolási hagyományait ezért a masszoréta kéziratok kritikai egybevetésével tudjuk rekonstruálni – azaz az akcentusok terén is alkalmaznunk kell a szövegkritika munkamódszerét. Nézzünk Wickes alapján néhány példát ennek bizonyítására!¹⁴

A Zsolt 11,6-ban a Codex Leningradensis (a folytatásban: L) a verset felező *’óle^h w^ejórédet* nem a megfelelő helyen hozza, hiszen annak tartalmi szempontok miatt két szóval hátrébb kellene állnia. Jó néhány masszoréta kézirat valóban a várt helyen kínálja az akcentust.¹⁵ Csak érdekességképpen jegyezzük meg: az 1908-as Károli Biblia (a folytatásban: Károli) ezt az utóbbi tagolást követi, míg a protestáns Újfordítású Biblia revideált változata (1990, a folytatásban: Újfordítás) az előbbit. A Zsolt 19,14-ben az L tagolásával szemben néhány masszoréta kézirat a *בָּ* szó alatt hozza az *’atná^hot*; a BHS szerkesztői a szövegkritikai apparátusban szintén ennek a szövegtagolásnak az elfogadását javasolják. A Zsolt 42,5-ben két kézirat a tartalomnak megfelelően, az L tagolásával szemben a *בְּשֵׁי* szónál hozza az *’óle^h w^ejórédet*, míg az *אֶלְהֵיִם* szónál az *’atná^hot*. A Károli itt az L-et követi, míg az Újfordítás e két másik kéziratot. A Jób 20,25-ben egy erősebb cezúrát a *יְהִי* ige mögött váránk; s valóban, néhány kódex az L olvasatával szemben így is tagolja a szöveget. A Károli itt ismét az L-et, míg az Újfordítás az utóbbi szövegtagolást követi. A Jób 34,20 esetében tartalmilag az első két szó, a *הַיָּעֵ וְהָרָה* szavak egyetlen értelmi egységet alkotnak. Ennek megfelelően két kódex itt, nem pedig a negyedik szónál hozza az első, erősebb cezúrát jelölő *’óle^h w^ejórédet*. Az L-et követi itt az Újfordítás, míg a másik két kódex kínálta tagolásnak felel meg a Károli szövege. Ugyancsak Jób köny-

vében, a 39,25-ben néhány kézirat a *יְהִי* szó mögött hozza a legerősebb cezúrát: Ennek megfelelően fordítja a szöveget a Károli, míg az Újfordítás az L szövegtagolását követi. S végül hadd álljon itt egy példa a XXI könyvből is!¹⁶ A Bír 6,24 szerint *וַיִּקְרָאֵלָיו יְהוָה שְׁלֹם וַיִּבְרַח מִלְּפָנָיו וַיִּבְרַח מִלְּפָנָיו וַיִּבְרַח מִלְּפָנָיו וַיִּבְרַח מִלְּפָנָיו*. A masszoréta kódexek egy részében, így az L-ben is, a *וַ* szó alatti összekötő *mérká’* az alábbi szövegtagolást eredményezi: „és Gedeon oltárt épített ott az Úrnak, és kiáltott hozzá az ÚR: Békesség (neked)!”, illetve az előző versben YHWH szavaihoz kapcsolódva egy kései midrás értelmében az alábbi értelmet nyerjük: „... és így nevezte/szólította az Urat: „Békesség!”¹⁷ Az ókori verziók, a rabbinikus irodalom és a modern bibliafordítások is látják azonban, hogy ez a tagolás nem helyes, hiszen a *וַ* prepozíció nem Gedeonra, hanem az oltárra vonatkozik. Ennek megfelelően a *וַיִּבְרַח* szó a mögötte álló *שְׁלֹם* szóval tartozik össze: „Ézért Gedeon oltárt épített ott az Úrnak, és ezt a nevet adta neki: Az ÚR a békesség.” (vö. Gen 22,14; Ex 17,15). S valóban, néhány masszoréta kézirat ennek megfelelően tagolja akcentusokkal a szöveget.¹⁸

2. A második előrebocsátott megjegyzés a következő: Az akcentusok kiválasztásában gyakran nem a szöveg logikai/értelmi tagolása volt a döntő szempont. Ne felejtjük el, hogy az akcentus-rendszer alapvetően a szöveg helyes kantilláló *felolvasását* hivatott biztosítani; emiatt a logikai/szintaktikai szempontok néha háttérbe szorulnak a zenei, illetve retorikai szempontokkal szemben.

Ilyen szempont lehetett például az, hogy a verseket igyekeztek a felolvasás számára nagyjából egyenlő hosszúságú egységekre bontani. A versfelező *’atná^h* kihelyezése számos helyen csak ennek a törekvésnek a fényében érthető (lásd pl. Gen 7,13; Deut 32,19; Ézs 2,12; Zsolt 20,10; Préd 11,3).¹⁹ De ugyanilyen szempont lehetett az is, hogy a túl sok szótagszámú tartalmi vagy nyelvi egységeket a jó hangzás, illetve az érthető kiejtés érdekében – a helyes értelmi tagolástól függetlenül – kisebb egységekre darabolták (lásd pl. Num 23,15 α). Végül az akcentusok megválasztásában szempont lehetett az is, hogy bizonyos szavaknak és kifejezéseknek – ismét függetlenül a szöveg tartalmi vagy szintaktikai tagolásától – az erősebb elválasztó akcentusok révén a felolvasáskor erős nyomatékot biztosítsanak (pl. 1Kir 22,8 α – a *’e^vi’aval*; Gen 31,15; 1Kir 22,49; Ézs 8,23; 28,6; 33,23; 42,24; Jer 15,18; Ez 6,10; Dán 6,4 – az *’atná^hhal*).²⁰

3. Harmadsorban azt kell előrebocsátanunk, hogy az akcentus-rendszer bizonyos belső, zenei törvényszerűségei számos esetben a tartalmi/szintaktikai tagolással ellentétes akcentusok megválasztását tették szükségessé. A zenei szempontok tehát gyakran felülírták a helyes interpunkciót.

Ilyen törvényszerűsége például a prózai akcentus-rendszernek az, hogy az *’atná^hot* és a *szillúqot* akkor is meg kell előznie egy elválasztó *tifhá’*nak, ha a fél-vers, illetve a megelőző elválasztó akcentus mögötti értelmi egység mindössze két szóból áll. Így viszont az a szó, amely az *’atná^h* vagy a *szillúq* előtt áll, abban az esetben is elválasztó *tifhá’*t kap, ha azzal egyébként értelmileg összetartozik. (Lásd pl. Gen 9,20; 36,38a; Ex 4,31a; 37,29; 39,35; Lev 5,19a; Num 32,34b; 1Sám 12,21; Ézs 26,2; Jer 5,1; 6,14, illetve Gen 14,16; Lev 23,3b;

23,44ab; Ézs 1,1a.4a.5b.9b.) Hasonló szabály vonatkozik a *sz^egoltá*'ra is, amit mindig meg kell hogy előzzön egy másik elválasztó, a *zarqá'* (lásd pl. Num 16,28; 21,13; Bír 15,18). A *záqéf* alkalmazásának egyik szabálya szintén nincs tekintettel a szöveg értelmi tagolására: Ha ugyanis a *záqéf* a szó harmadik, illetve *meteg* nélkül a negyedik szótagán áll, akkor a *záqéf*ot mindenképpen egy elválasztó *pastá'* előzi meg (lásd pl. Gen 47,31; Ex 14,10; Lev 26,43).²¹ S végül közvetlenül a *pastá'*, a *l^evír* és a *zarqá'* előtti szavon a *geres* csak kivételes esetben marad meg, hogy elválasztó akcentusként jelölje az alacsonyabb szintű értelmi tagolást: a legtöbb esetben ilyenkor transzformáció történik, azaz a *gerest* – összekötői megőrzése mellett – egy összekötő akcentus helyettesíti.²²

A jelenség a költői rendszerben szintén gyakori. Itt a *d^ehí* az *'óle^h w^ejóréd* vagy az *'atná^h* előtti első elválasztó akcentusként szerepel úgy, hogy az *'atná^h*tól – zenei okokból – legalább két szótag, vagy egy hosszú magánhangzó és az azt követő *s^ewá' mobile* el kell, hogy válassza. Ha ez a feltétel nem teljesülhet, az elválasztó akcentust a szöveg értelmi tagolásától függetlenül egy összekötő akcentus helyettesíti (lásd pl. Zsolt 40,11; 119,125). Hasonló törvény vonatkozik *szillúq* előtt az elválasztó *l^evír*'a *mu^grásra*, illetve *d^ehí* előtt a *l^egarméh*ra is: ha a *l^egarméh*nak közvetlenül a *d^ehí*vel ellátott szó előtt kellene állnia, akkor az a szöveg értelmi tagolásától függetlenül összekötő akcentusra vált.²³

III. Az akcentusok a helyes szövegtagolást jelzik

A fenti megszorítások után lássuk, hogyan segítenek bennünket az akcentusok a bibliai szöveg helyes tagolásában!²⁴

A Gen 6,9-ben ezt olvassuk Nóéről: תָּמִים הָיָה בְּדִרְתָּיו: נֶחֱ אִישׁ צַדִּיק. A szakaszt a Vulgata egyetlen mondatnak tekintti, s például a Károli ennek megfelelően így adja vissza: „Noé igaz, tökéletes férfú vala a vele egykorúak között.”²⁵ Csakhogy a masszoréták a צַדִּיק szóhoz egy *l^evír* elválasztó akcentust illesztettek, azaz a szakaszt egy nominális és egy igei mondatra bontották. Az Újfordítás (a Septuagintával együtt) ezt a tagolást követi: „Noé igaz ember volt, feddhetetlen (volt) a maga nemzetségében.”²⁶

A Gen 24,60-ban Rebekát eljegyzése alkalmából így áldják meg rokonai: אָחֵינוּ אַתָּה הָיָה לְאַלְפֵי רַבְקָה. Az áldás első két szavát könnyű tévesen egyetlen nominális mondatként összekapcsolni, ahogy azt például Kecskeméthy fordítása teszi: „Nővérünk vagy, légy tízezer ezreivél!”, vagy egy megszólitás részének tekinteni mindkét szót, ahogy a Károliban olvassuk: „Te mi hugunk! Szaporodjál ezerszer való ezerig.”²⁷ A masszoréták azonban egy *záqéf* magnummal leválasztották az אָחֵינוּ szót a folytatásról, így egyedül ezt a szót tekintették a vokatívusz részének: „Húgunk, legyél (te) ezerszer tízezerrél!”. Az Újfordítás, némi parafrázissal élve, ezt a felfogást követi.²⁸

Az Ex 7,24-ben a מַיִם szót az előzőektől leválasztja egy *if^há'*, viszont a mögötte álló לַשְׂתֵּיחַ szóhoz hozzákapcsolja egy *múnah'*. Ennek alapján nem a Károli („...ássák vala a folyóvíz mellékét vízért, hogy ihassanak...”)²⁹, hanem az Újfordítás kínálja a megfelelő szövegtagolást: „...ásni kezdtek a Nílus környékén, hogy vizet ihassanak...” A masszoréta akcentusokhoz azonban

a Die Neue Echter Bibel és Kecskeméthy fordítása áll a legközelebb, akik a מַיִם לַשְׂתֵּיחַ kifejezést „ivóvíz”-nek fordítják: „Egész Egyiptom pedig a Nílus körül ásott ivóvizet; ...”³⁰

A Lev 14,23 így rendelkezik: בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי לְטַהֲרֶתָּהּ אֶל־הַכֹּהֵן וְהַכֹּהֵנִיתִי אִתָּךְ. A szakasz értelmezése során általában abból indulnak ki, hogy a לְטַהֲרֶתָּהּ szó az előtte álló szakaszhoz tartozik: „(meg)tisztulásának nyolcadik napján” – így valamennyi mértékadó fordítás.³¹ Csakhogy a masszoréták a szót egy *l^evír*rel leválasztották a בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי kifejezésről, aminek az alábbi fordítás felel meg: „Vigye el azokat a nyolcadik napon, megtisztulása érdekében a paphoz...” A szövegösszefüggésbe ez az utóbbi szövegbeosztás illik jobban, hiszen a beteg kultikus értelemben nem magától tisztul meg, hanem a pap nyilvánítja őt annak a bemutatott áldozat alapján, lásd például Noth fordítását.³²

A Lev 16,30-ban ezt olvassuk: לִפְנֵי יְהוָה תִּטְהַרְתָּ: לִפְנֵי יְהוָה תִּטְהַרְתָּ... A Septuaginta a legerősebb cezurát az utolsó szónál hozza, ami a következő fordítást eredményezi: „hogy megtisztítsanak benneteket minden vétetekért az Úr előtt, és meg fogtok tisztulni”. Ugyanígy tagolja a szakaszt a Misna is (Jóma 8:9). Csakhogy a masszoréták az *'atná^h*ot az אֶתְכֶם szó alá tették ki, aminek a következő szöveg felel meg: „...hogy megtisztítsanak benneteket. És minden vétetekről az Úr előtt meg fogtok tisztulni.” Így tagolja a szöveget a Károli, az Újfordítás, illetve kommentárjában például Noth is.³³

A 2Kir 18,17 első fele az Újfordítás szerint így hangzik: „Az asszír király azonban elküldte hadvezérét, udvarmesterét és kincstárnokát Lákisból Ezékiás ellen erős hadsereggel Jeruzsálembé.” E fordítás szerint mindhárom asszír hivatalnok Lákisban tartózkodott, s onnan, egyetlen küldöttség tagjaiként érkeztek Ezékiáshoz. Nem lehetett, hogy ez volt a szöveg eredeti értelme. A parallel beszámolóban, az Ézs 36,2-ben azonban csak a kincstárnok utazásáról olvasunk. A masszoréták ezért a 2Kir 18,17-ben a felsorolást a וְאֶת־רַב־שָׂקָה szó előtt egy elválasztó *l^egarméh*vel megszakították, s ezzel a „Lákisból” meghatározót egyedül a kincstárnokra vonatkoztatták: „...hadvezérét, udvarmesterét, valamint Lákisból a kincstárnokát Ezékiás ellen...” A két beszámoló így nem áll ellentétben egymással: a másik két hivatalnokot a masszoréták nyilván a 2Kir 19,8k-ben említett második, már Libnából érkező delegáció tagjainak tekintették.³⁴

Az Ézs 1,9 helyes tagolása régóta vitatott. A kérdés az, hogy a vers közepén álló כְּמַעַט még a vers első feléhez tartozik-e, vagy már a másodikhoz. A Talmud két helyen is úgy idézi a verset, hogy a כְּמַעַט szót a vers második feléhez kapcsolja (Berakót 19a.60a): „Ha a Seregek Ura nem hagyott volna nekünk egy kicsinyke maradvékot, olyanok lennénk, mint Sodoma...” A Talmud azonban egy másik helyen e szó nélkül hozza a vers második felét (Ketubót 8b), aminek az alábbi tagolás felel meg: „Ha a Seregek Ura nem hagyott volna nekünk maradvékot, csaknem olyanok lennénk, mint Sodoma...” (ugyanígy Rasi, de Kecskeméthy és a kommentátorok közül például Kaiser³⁵ is). Tartalmi megfontolások, de a második sor feszes parallelizmusa is amellet szól, hogy a kettő közül az első tagolás a helyes. A masszoréták szintén ezt a szövegbeosztást fogadták el, s ezért a versfelező *'atná^h*ot a כְּמַעַט szó alá, nem pedig elé helyezték. Így fordítja a verset a Károli és az Újfordítás, valamint például Wildberger³⁶ is.

Az Ézs 6,1-ben a következő olvasható: **על־כִּסֵּא הָרַם וְנִשָּׂא** וְנִשָּׂא אֶת־אֲרֹנֵי יְשׁוּבָה. Az exegéták és a bibliafordítások többsége a **הָרַם וְנִשָּׂא** szavakat az előttük álló szóhoz kapcsolja, s így azokat a „trónus” szó jelzőiként értelmezi; így teszi ezt a Károli és az Újfordítás is. A masszoréták azonban a **כִּסֵּא** szó alá egy elválasztó *tiŕhâ*’t tettek, elszakítva ezzel azt a mögötte álló két participiumtól. Eszerint a két szó jelzőként nem a trónusra, hanem magára Istenre vonatkozik: „*Láttam az Urat, trónon ült, nagy és magasztos volt*”.³⁷ Emellett a szövegtagolás mellett szól, hogy ugyanezek a jelzők együtt még kétszer fordulnak elő Ézsaiás könyvében, s mindkét esetben Istenre, illetve Isten szolgájára vonatkoznak (Ézs 52,13; 57,15).

Az Ézs 30,21-ben az akcentusok szerint az utolsó negyed-vers is része a tanító szavainak: „*Saját füleddel hallhatod a mögötted hangzó szót: ‘Ezen az úton járjatok, se jobbra, se balra ne térjete le!’*” Így tagolta a szöveget a Targum, a Septuaginta, a Vulgata és a Pesitta is. Valóban ez a tagolás felel meg a szakasz értelmének, s így fordítja szöveget az Újfordítás, illetve kommentárjában Kaiser is.³⁸ Ibn Ezra azonban a vers utolsó negyedét már nem tekintette a beszéd részének: „*Saját füleddel hallhatod a mögötted hangzó szót – ha jobbra vagy balra kell fordulnotok: ‘Ezen az úton járjatok!’*” Ennek megfelelően fordítja a szöveget Kecskeméthy, a Károli, vagy a modern kommentátorok közül például Wildberger³⁹.

Az Ézs 38,13-ban a meggyógyult király így emlékszik vissza betegségére: **שָׁוִיתִי עַד־בִּקְרַי יִכְאָרִי בֶן־יְשׁוּבָה כְּלִי־עֲצָמוֹתַי**. A szakaszon belül a két hemisztichosz határát a masszoréta akcentusok szerint a *záqéf* jelöli ki, s a 3 + 3-as metrum-képlet szintén ezt a beosztást támogatja. Így tagolja a szöveget például a Targum és Rasi, de így fordítja azt Kecskeméthy is: „*kiáltottam⁴⁰ reggelig, mint az oroszlán; // úgy tördelte minden csontomat.*”, lásd a **שָׁוִי** tövet, mely általában az oroszlán üvöltését jelöli, a panaszos keserves kiáltozásaira a Zsolt 22,1; 32,3; 38,9; Jób 3,24 versekben. Ezzel szemben a legtöbb kommentárfő és bibliafordítás, köztük a Károli és az Újfordítás is, a **כְּאָרִי** szót már a második hemisztichoshoz kapcsolja: „*Reggelig kiáltottam segítségért, // de ő, mint egy oroszlán, összetörte minden csontomat.*”

Az Ézs 40,3-at Márk evangéliuma a Septuaginta szövegtagolását követve így idézi: „*Kiáltó hangja szól a pusztában: Készítsétek az ÚR útját...*” (Mk 1,3). Csak hogy a masszoréták a verset negyedelő *záqéf parvumot* a **קוֹל קוֹרֵא** kifejezés mögé helyezték ki, azaz az első két szót erősebben leválasztották a folytatásról, mint az azt követő *záqéf magnummal* a harmadik szót. Így viszont a szöveg értelme már ez: „*Egy hang kiált: A pusztában készítsétek az ÚR útját...*” A költői sorszerkezet miatt egyértelmű, hogy ez a helyes tagolás. A qumráni Fegyelmi szabályzat (IQS 8:13–14) szintén így idézi a részletet, s a mai kommentárszerzők⁴¹, illetve bibliafordítások zöme, köztük a Károli és az Újfordítás is ezt a szövegtagolást kínálja.

Az Ézs 57,21 rövidke verse héberül így hangzik: **אֵין שְׁלוֹם אֲמַר אֱלֹהֵי לְרִשְׁעִים**. A Károli és az Újfordítás a Septuagintát követve az **אֲמַר אֱלֹהֵי** szavakat közbevetésnek tekinti, s a vers értelmét ennek megfelelően így adja vissza: „*Nincs békességük a bűnösöknek! – mondja Istenem.*” Csak hogy a masszoréták a versfelező *záqéf parvumot* a **שְׁלוֹם** szóhoz kapcsolták, azaz szerintük a vers nem egy általános kijelentés a bűnösökről, hanem valójában egy nekik szóló hadüzenet: „*Nincs békesség (többé)! –*

mondja Istenem a bűnösöknek”⁴². Így fordítja a szöveget például a Zürcher Bibel, vagy kommentárjában Westermann is.⁴³

Az Ez 1,11 héberül így kezdődik: **וּבְנֵיהֶם פָּרְדוֹת מִלְּמַעְלָה וּבְנֵיהֶם**. A Vulgata az első két szót egyetlen felsorolás részének tekinti, s e felsorolásban a vers elején kezdődő mondat alanyait látja. Kecskeméthy fordítása ugyanezt a tagolást követi: „*Mind arcaik, mind szárnyaik felül el voltak választva...*” Csak hogy a megelőző vers a menyeyei lények arcának leírását tartalmazza, az **וּבְנֵיהֶם** szót pedig nyilvánvalóan eredetileg ehhez a vershez tartozó széljegyzetnek szánták⁴⁴; ennek megfelelően az új mondat csak a második szóval veszi kezdetét. A masszoréták ugyanezt az értelmezést követték, amikor az első szót az erős elválasztó *záqéf magnummal* a folytatásról leválasztották: „*Ilyen volt az arcuk. Felső szárnyaik ki voltak terjesztve...*” Ezt a tagolást követi a középkori zsidó exegézis⁴⁵, a modern kommentátorok közül például Zimmerli⁴⁶, de bibliafordításaink közül a Károli és az Újfordítás is.

A Mal 2,15 értelme meglehetősen vitatott, s a megoldás, legalábbis részben, a szöveg helyes értelmi tagolásában rejlik. Az **וְיָדָה הָאֱהָרָה מִבְּקֶשׁ** szavakat ugyanis – a Targumot követve – a legtöbb fordítás összekapcsolja egymással. Így tagolja a szakaszt a Károli és az Újfordítás is: „*De mire is törekszi az ember?*” A masszoréták azonban a **הָאֱהָרָה** szóra egy elválasztó *záqéf parvumot* illesztettek, leválasztva róla, és a folytatáshoz kapcsolva ezzel a mögötte álló **מִבְּקֶשׁ** participiumot: **וְיָדָה הָאֱהָרָה מִבְּקֶשׁ אֲרַעֵה אֱלֹהִים**: „*De ki tenne ilyet? Aki utódot keres Istenőt!*” Így értelmezte a szöveget már a Septuaginta, kommentárjában Rasi⁴⁷, majd hasonlóan például a maiak közül Reventlow is.⁴⁸

A példákat természetesen még tovább lehetne sorolni; különösen érdekesek lennének számunkra azok az esetek, ahol a magyar bibliafordítások éppen az akcentusokhoz való viszonyulásuk miatt térnek el egymástól. Helyhiány miatt azonban e példák részletes ismertetésétől most el kell tekintenünk.⁴⁹

IV. Az akcentusok a maitól eltérő exegetikai felfogást tükröznek

Gyakran ugyan bizonyítható, hogy a szöveg akcentusokkal végzett tagolása mögött exegetikai megfontolások állnak, a masszoréták álláspontja azonban nem azonos azzal, ahogyan ma általában értjük az adott szövegrészeket. A masszoréta akcentusok ilyenkor a miénktől eltérő szöveg-értelmezést tükröznek. Lássunk ezekre az esetekre is néhány szemléletes példát!

A Gen 10,21 szerint „*Születtek gyermekei Sémnek is, aki*” – az eredeti héber szöveg szerint – **אֶתְחִי יָפֶת הַגֵּרֹל**. A Septuaginta, a Vulgata és a legtöbb modern bibliafordítás, köztük a Károli és az Újfordítás is, a **הַגֵּרֹל** melléknevet az **אֶתְחִי** szó jelzőjének tekinti, s a mellékmondatot az alábbi értelemben tagolja: „... *aki Jáfetnek a nagy testvére = testvérbátyja volt.*”⁵⁰ Csak hogy a babiloni Talmud szerint Nőé három fia közül Jáfet volt a legidősebb (Szanhedrin 69b). A masszoréták ennek megfelelően az elválasztó *tiŕhâ*’t nem a **יָפֶת**, hanem az **אֶתְחִי** szó alá helyezték, azaz a **הַגֵּרֹל** jelzőt magára Jáfetre vonatkoztatták: „... *aki testvére volt a nagyobbik (= a nála idősebb) Jáfetnek.*” Ugyanígy értelmezi a szakaszt Rasi, és ennek megfelelően fordítja azt például Luther is.⁵¹

A Deut 26,5 szerint az új termést bemutatók kötelező hitvallása az alábbi szavakkal kezdődik: אֲרָמִי אֶבֶר אָבִי. A Targum, a Vulgata és Rasi a masszoréta akcentusoknak megfelelően tagolja a szöveget, azaz alanyként és állítmányként a második és a harmadik szót kapcsolja erősebben össze: „Egy arám (= Lábán) megrontani igyekezett atyámat”.⁵² Egy ilyen szövegtagolás nyelvtanilag ugyan lehetséges, de tartalmilag semmiképpen nem illik a szövegbe. Itt tehát Ibn Ezra, Kimhi és a modern exegeták értelmezik helyesen a szöveget⁵³, amennyiben az első két szót az akcentusokkal szemben egy jelzős szerkezetnek tekintik, s abban a nominális mondat állítmányát látják: „Bolyongó arámi volt az ősom”. Így fordítja a szöveget a Károli és az Újfordítás is.

A Deut 32,5a-ban ezt olvassuk: שָׁחַח לוֹ לֹא בְּאֵינֵי מוֹרָם. A masszoréták a szakasz legerősebb elválasztó akcentusát a לֹא tagadószóhoz tették: „Nem ronthaták meg őt; fiai hitványak.” Így értelmezi a szöveget például a Targum vagy Rasi is. A helyes értelmi tagolást ezzel szemben a Septuaginta, a Vulgata és Ibn Ezra hozzák, amennyiben az első két szót tekintik egy értelmi egységnek, s a tagadószót már a folytatáshoz kapcsolják: „Gonoszok voltak hozzá, nem fiai (már), hitványak...”,⁵⁴ lásd hasonlóan a Károli, az Újfordítást, illetve a modern kommentátorok közül például von Rad fordítását⁵⁵ is.

A Bír 16,28b szerint a megvakított Sámson utolsó hóstette előtt így könyörög Istenhez: „... erősíts meg engem még most az egyszer, én Istenem, hogy – héberül folytatva – מִפְּלִשְׁתִּים: עֵינַי מִפְּלִשְׁתִּים”. A szöveg kétféleképpen is értelmezhető, attól függően, hogy az מִפְּלִשְׁתִּים szót hová kapcsoljuk. Ha a masszoréta akcentusokat, azaz az erős elválasztó *l^ebirt* figyelembe vesszük, akkor a szó a נָקָם „bosszú” szóhoz tartozik, így a szöveg értelme ez: „hadd álljak bosszút csak még egyszer a két szememért a filiszteusokon!” Így tagolja a szöveget a Targum, a Septuaginta, a Vulgata, de a Károli és az Újfordítás is. Csakhogy a Jeruzsálemi Talmud (Sota 1:8), a Midrás rabba, Rasi, Kimhi és jó néhány mai kommentátor⁵⁶, illetve bibliafordítás (pl. Zürcher Bibel, Kecskeméthy) a szót – a *maqéf* vonalat figyelmen kívül hagyva – a mögötte álló szakaszhoz köti, aminek az alábbi értelem felel meg: „hadd álljak bosszút két szemem közül legalább az egyikért a filiszteusokon!”

Az 1Sám 3,3 szerint יִכְבֵּה וְשִׁמּוֹאֵל שָׁכַב בְּהִיכַל יְהוָה אֲשֶׁר־שָׁם יְהוָה. A szöveg eredeti érteleme itt minden bizonnyal az, hogy Sámuel a templomban aludt, s itt szólította meg, illetve hívta el prófétájának őt az ÚR. Így fordítja a szöveget a Septuaginta, a Vulgata és a Targum, de Rasi is így magyarázza azt, s ezt a felfogást követi a legtöbb mai bibliafordítás, köztük a Károli és az Újfordítás is. A masszoréták azonban az *atná*hot nem a יְהוָה, hanem a שָׁכַב szó alá helyezték, s így a megelőző *záqéf*ffel együtt az וְשִׁמּוֹאֵל שָׁכַב „Sámuel pedig már lefeküdt” szavakat parentézisként értelmezték. Ez a tagolás azonban azt eredményezné, hogy a vers végén álló helyhatározót nem Sámuelre, hanem a mécesre kellene vonatkoztatni.⁵⁷ Ennek az alábbi fordítás felelne meg: „Az Isten mécsese még nem aludt el – Sámuel pedig már lefeküdt – az Úr templomában, ahol az Isten ládája volt.” A masszoréták, a Talmud magyarázatától befolyásolva (Qiddusín 78b), minden bizonnyal elfogadhatatlannak tartottak volna bármiféle olyan szövegtagolást, ami szerint Sámuel, a Tóra rendelkezéseivel ellentétben, a templomban a szövegség ládájával egy helyiségben tért nyugovóra.⁵⁸

A 2Kir 3,25-ben a móábi városok elpusztításáról szóló beszámoló így ér véget: עָרֵי־הַשָּׂאֵר אֲבִינָה בְּקִיר הַרְשָׁה. A masszoréták a בְּקִיר és a הַרְשָׁה szót egy *tifhá'*val elválasztották egymástól, miközben az előttük álló אֲבִינָה szó alatti *l^evír*rel egyfel gyengébb tagolási szintet jelöltek. Ez nyilván azt a Sepuaginta, a Vulgata és a Pesitta által is őrzött értelmezést tükrözi, miszerint a הַרְשָׁה szó itt önálló főnévként „cserepet” jelent: „mígnem a város(falak) kövei olyanok nem maradtak, mint egy (halom) cserép”. Csakhogy, ahogy azt Kimhi felismerte, a קִיר הַרְשָׁה szó itt ugyanígy egy település neve, mint pl. az Ézs 16,7-ben – a legtöbb mai kommentátor és bibliafordítás, köztük a Károli és az Újfordítás, így is értelmezi a szöveget.⁵⁹

A 2Kir 10,15-ben Jéhú kérdésére a masszoréta akcentusok szerint így hangzik Jehónádáb válasza: יֵשׁ וַיֵּשׁ „Igen, igen!”, míg a folytatás, a תֵּאָרָה אֲחִירָה „Add a kezéd!” mondat már Jéhú újabb szavaihoz tartozik. E két szót ugyanis az erősebb elválasztó *tifhá'* zárja, míg a két szó között csupán egy ennél gyengébb tagolást jelző *l^evír* áll. A rabbinikus kommentátorok mind így értelmezik a szöveget, s az ismétlésben nyomatóköszítést látnak.⁶⁰ A Septuaginta azonban, valamint a Vulgata és a legtöbb mai bibliafordítás, így a Károli és az Újfordítás is, a két szót különválasztja, s a וַיֵּשׁ kifejezést már a folytatáshoz, Jéhú szavaihoz kapcsolja: „Ha igen – mondta Jéhú –, add a kezéd!”⁶¹

Az Ézs 1,13-ban az ÚR nevében így szól a próféta a megüresedett kultuszról: „Ne hozzatok többé hiábavaló áldozatot, – héberül folytatva: לֹא תָבִיחַ תוֹעֵבָה הֵיאֵל לִי”. Az akcentusok itt a קָטַרְתָּה és a תוֹעֵבָה szavakat egy birtokos/jelzős szerkezetébe kapcsolják össze: „utálatos füstáldozat az nekem”, s így tagolja a szöveget a Targum és Rasi is. A Septuaginta szerint azonban a קָטַרְתָּה szó a nominális mondat alanya, míg a לֹא תָבִיחַ הֵיאֵל לִי az állítmányi része: „... az illatáldozat utálatos nekem!”, így számos kommentátor és bibliafordítás (köztük a Károli és, igaz, némi eltéréssel, az Újfordítás is). Ez a tagolás, amennyiben a תוֹעֵבָה szót a folytatáshoz kapcsolja, mindenképpen helyes, bár elképzelhető az is, hogy önálló nominális mondat helyett itt az előző mondat folytatásával és egy ahhoz kapcsolódó vonatkozó mellékmondatl van dolgunk: „Ne hozzatok többé hiábavaló áldozatot, illatáldozatot, mely utálatos nekem!”⁶²

Az Ézs 7,3-ban arról olvasunk, hogy Ézsaiás próféta parancsot kap Istentől: צִאנָא לְקִרְאָה אִחִי אֶתְּה וְשָׂאֵר יֵשׁוּב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. A mai általános, és nyilvánvalóan helyes felfogás szerint, melyet a Károli és az Újfordítás is megjelenít, a יֵשׁוּב וְשָׂאֵר szavak összetartoznak, és együtt alkotják Ézsaiás fiának beszédes nevét: „Menj ki Seárájásúbb fiaddal együtt...”⁶³ Csakhogy a Septuaginta a שָׂאֵר szót önálló participiumként értelmezte, és csak a יֵשׁוּב és a שָׂאֵר szavak közé egy elválasztó *tifhá'* akcentust illesztettek.⁶⁴

Az Ézs 8,14b tagolásában a masszoréták nem voltak tekintettel a *parallelismus membrorum* szabályaira, s a לָחַף וְלִבְדוּקָא szavakat egy *záqéf parvummal* még az előző szakaszhoz kapcsolták, mivel azokat a בְּחֵי יִשְׂרָאֵל apozíciójának tekintették: „De a megütközés köve és a megbotlás sziklája lesz Izráel két házának – „Kelepecének” és „Csapdának” –, és Jeruzsálem lakóinak.” Ebben egy, a Targumban is megőrzött hagyományt követhettek, s az akcentusoknak megfelelően magyarázza a

szöveget Rasi is. Ezzel szemben a helyes szövegtagolást kínálja a legtöbb modern bibliafordítás, köztük a Károli és az Újfordítás: „De a megütközés köve és a megbotlás sziklája lesz Izráel két házának, // kelepce és a csapda Jeruzsálem lakóinak.”⁶⁵

Az Ézs 9,5-ben az eljövendő Messiás négy méltóságneve szerepel, s ezek közül mindegyik két szó összetételként állt elő. A felsorolás első tagját az első két szó alkotja: פֶּלֶא יַעֲזָרָה „Csodálatos tanácsos” / „Csodás dolgokat tervező”, így tagolja a szöveget például a Targum, de a legtöbb mai kommentátor⁶⁶, illetve bibliafordítás, köztük az Újfordítás is. A Vulgata azonban az első négy szót nem két, hanem négy önálló méltoságnévnek tekintette (Csodálatos, Tanácsos, Isten, Hős), így egy hat-tagú felsorolást kapott. A masszoréták részben ennek megfelelően egy elválasztó *l'lisá'* magnummal az első méltóságnevet két külön névre bontották: „Csodálatos, Tanácsos”, a többi esetében azonban meghagyták az eredeti kéttagú formákat, s így kézíratainkban egy öttagú lista állt elő. Ugyanígy két névre bontja az első méltóságnevet Kimhi⁶⁷, vagy például a Károli-fordítás is.

Az Ézs 40,5 három mondatának helyes tagolását a legtöbb mai kommentátor⁶⁸, illetve bibliafordítás, köztük a Károli és az Újfordítás is jól adja vissza: „Mert megjelenik az ÚR dicsősége, látni fogja minden ember egyaránt. – az ÚR maga mondja ezt.” Csakhogy a Targum számára túl antropomorfnak tűnhetett a képzet, miszerint Isten látható formában megjelenik az egész emberiség előtt, s ezért nem az első két mondatot kapcsolta szorosabban össze, hanem a másodikát és a harmadikat. A masszoréták ugyanennek a tagolásnak megfelelően az *'atnáhot* az első mondat végére tették, aminek az alábbi fordítás felelne meg: „Mert megjelenik majd az ÚR dicsősége. És akkor majd meglátja minden ember, hogy az ÚR maga mondta meg ezt.” Ugyanígy tagolja és magyarázza a szöveget Kimhi is.⁶⁹

Az Ézs 40,13-ban a קִי־יִתְּנֶנָּה אֶת־הַדָּבָר וְיִהְיֶה אֵלֶיךָ mondat a költői kérdések sorába illeszkedik, és Isten hatalmának és bölcsességének hangsúlyozására szolgál: „Ki mérte meg az Úr lelkét?” – a várt válasz természetesen: „Senki sem”. Ezt az értelmezést diktálja a parallel költői sorok ritmusa, így magyarázza a szakaszt Ibn Ezra és Kimhi, így értelmezi azt a legtöbb mai kommentátor⁷⁰, s így adja vissza annak értelmét a legtöbb bibliafordítás, köztük a Károli és az Újfordítás is. Sokak szemében azonban már az is megbotránkoztatónak tűnhetett, hogy egy olyan erő létezését, mely képes lenne Isten lelkét megmérni, akár csak egy kérdés formájában is feltételezzék. A probléma megoldását a Targum abban látta, hogy – némi parafrázissal is élve – a szakaszt két külön mondatra, egy kérdésre és egy arra adott feleletre bontotta fel: „Ki rendelte ki a Szent Lelket a próféták szájába? Talán nem az Úr?” Lényegében ugyanezt a tagolást követték a masszoréták is, amikor egy *tifhá'* elválasztó akcentussal a יְהוָה רַחֵם birtokos szerkezetet felbontották, így egyetlen kérdés helyett szintén egy kérdést és egy választ olvastak bele a szövegbe: „Ki mérte meg/ki képes megmérni a szelet? Az ÚR”, nyilván a teremtő és gondviselő Isten hatalmára vonatkoztatva azt. Ugyanígy magyarázza a szakaszt Rasi és Norzi is.⁷¹

Az Ézs 40,28 helyes szövegtagolását a parallel elemekből építkező verssorok világosan megadják:

„Hát nem tudod, hát nem hallottad?
Örökkévaló Isten az ÚR,

Ő a földkerekség teremtője.

Nem fárad el, // és nem lankad el,
Értelme kifürkészhetetlen.”

Így fordítja a szöveget a Károli, az Újfordítás, de a legtöbb mai bibliafordítás, illetve kommentátor is.⁷² A Targum azonban a 28aß sort a teremtésre vonatkoztatta: „... ő teremtette a földkerekséget, de nem munkával és nem fáradtsággal.”, ugyanezekhez az igékhez, igaz, önálló mondatként, lásd a Septuagintát is. A masszoréta akcentusok ugyanezt a tagolást követik, amikor az *'atnáhot* nem a קִי־יִתְּנֶנָּה, hanem majd csak a יִתְּנֶנָּה szó alá tették.⁷³

Az Ézs 45,1-ben szokatlan a pontáció, hiszen – az Ószövetségben egyedülálló módon – két elválasztó *zarqá'* szerepel anélkül, hogy azokat az erősebb elválasztó *szélgóltá'* követné; ez utóbbinak a קִי־יִתְּנֶנָּה szó fölött kellene állnia. A szöveg eredeti értelme ugyanis nyilvánvalóan az, hogy felkentjeként az Úr itt Círust szólítja meg: „Ezt mondja az Úr fölkentjének, Círusnak, akinek megfogtam a jobb kezét ...”; ezt hozzák a modern kommentátorok⁷⁴, illetve ezt kínálja a legtöbb nemzeti bibliafordítás, köztük a Károli és az Újfordítás is. A קִי־יִתְּנֶנָּה „fölkent” participium ugyanakkor az eljövendő „Messiás” megnevezése is lehet. Tudjuk a Babiloni Talmudból (Megilla 12a), hogy ezen igehely alapján némelyekben felmerülhetett a kérdés: „Hát Círus lett volna a Messiás?” A Talmud szerint erről szó sem lehet, hiszen a versben a „Messiás” és Círus két külön személy: itt az ÚR a Messiásnak beszél Círusról. Ennek az értelmezésnek az alábbi fordítás felelne meg: „Ezt mondja az Úr a Messiásnak Círusról, akinek megfogtam a jobb kezét...” A masszoréták szokatlan pontációja ugyanezt az erőltetett szövegtagolást és a mögötte álló interpretációt tükrözi, de ugyanígy értelmezi a szakaszt például Rasi is.⁷⁵

Az Ézs 53,2 annak a megvallását olvassuk, hogy Izráel fiai a szenvedő Szolgában nem ismerték fel az ÚR küldöttjét:

„Mint vesszőszál, sarjadt ki előttünk,
mint gyökér a szikkadt földből.

Nem volt neki szép alakja,

amiben gyönyörködhettünk volna,

Sem olyan külseje, amiért kedvelhettük volna.”

A költői parallelizmusok egyértelműen ezt a szövegtagolást követelik, ezt kínálja a legtöbb nemzeti bibliafordítás, köztük az Újfordítás és a Károli, s végül ezt támogatja az exegetikai szakirodalom is⁷⁶. A Targum azonban fordításában egészen eltérő értelmezést jelentett meg: „Szentséges volt az ő tekintete, így aki csak látta, felfigyelt rá.”. Eszerint tehát a kortársak igenis felismerték/majd fel fogják ismerni az ÚR szolgáját – a kereszténységgel szembeni polémia szándéka itt teljesen nyilvánvaló. A masszoréták ugyanígy értelmezték a szakaszt, amikor a parallelizmus membrorum szabályait figyelmen kívül hagyva az *'atnáhot* nem a קִי־יִתְּנֶנָּה szó alá tették, a וְנִרְאָהוּ szót pedig leválasztották a költői felsor végéről:

„Bár mint vesszőszál sarjadt ki előttünk,

s mint gyökér a szikkadt földből,

s bár nem volt neki szép alakja,

mi mégis gyönyörködtünk benne;

nem volt szép külseje,

mi mégis kedveltük őt!”⁷⁷

Az Ézs 56,9-et a masszoréta szövegtagolással szemben a legtöbb modern kommentátor nem az előző

perikópa záradékának, hanem az 56,10–12 bevezetőjének tekinti. Ennek megfelelően a verset, a rossz pásztorok képéhez illeszkedve, a következőképpen fordítják: „*Ti, mezei vadak, jöjjetek mind, és egyetek, ti, erdei vadak is mind!*”⁷⁸ E fordítás és szövegértelmezés kétségtelenül helyes, s a folytatás költői formájának is megfelel, amennyiben két, parallel költői félsort eredményez; ezt hozza a Károli és az Újfordítás is. A masszoréták azonban a verset egy *szótumá*’val még az előző perikópához kapcsolják, és az akcentusok segítségével a következőképpen tagolták: כל הַיָּאֵר שְׂרֵי אֶרְצוֹ לֹא־כָל כָּל־חַיָּוִי בְּיַעַר: Ennek az alábbi fordítás felelne meg: „*Ti mezei vadak mind, jöjjetek, faljátok fel a vadakat az erdőben!*” A Vulgata hasonlóan fordítja a verset, s ugyanígy magyarázza azt Ibn Ezra, Rasi és Kimhi is.⁷⁹ E szövegtagolás a verset nem a közelgő ítélet metaforikus körülírásának tekinti (vö. Lev 26,22; Jer 12,9), hanem a jóknak a gonoszok fölött aratott végső győzelméről szóló jövődőlésneként értelmezi (vö. Ez 37,17).

A Zsolt 110,7 a messiás királyról szóló éneket az alábbi szavakkal zárja: מִנְחַל בְּהַרְרָה רַחֵם: מִנְחַל בְּהַרְרָה. A kérdés az, hogy a *בְּהַרְרָה* szó az előtte álló *מִנְחַל* szóhoz tartozik-e helyhatározói értelemben („*az út melletti patakból iszik*”), vagy a mögötte álló igéhez kell kötnünk időhatározói értelemben („*a patakból iszik útközben*”).⁸⁰ A Septuaginta és a Vulgata, valamint a modern fordítások és kommentárirók egy része az előző tagolást támogatja, a Kidrón patakra gondolva (vö. 1Kir 1,38kk)⁸¹. Így tagolja a szöveget a Károli is. A masszoréták azonban a *בְּהַרְרָה* szót egyértelműen a *רַחֵם* igével kapcsolják egybe, azaz azt időhatározónak tekintették: a népeket legyőző király hadjárata során útközben frissíti fel magát. Így fordítja a szöveget az Újfordítás, de Kecskeméthy is.

Végül lássunk ehhez a csoporthoz egy utolsó példát! A Zsolt 118,26a-ban ez áll: בְּאֶרְצוֹ הַבַּשָּׁם יְהוָה: הַבַּשָּׁם הַבָּא. A magyarázók és a bibliafordítások többsége a *בְּאֶרְצוֹ הַבַּשָּׁם* szavakat a *הַבָּא* participium kiegészítőjének tekinti, és ennek megfelelően a mondatot az alábbi értelemben fordítja: „*Áldott az, aki az ÚR nevében jön!*”, így többek között a Károli és az Újfordítás is.⁸² A masszoréták azonban az akcentusokkal a *הַבָּא* *בְּאֶרְצוֹ הַבַּשָּׁם* szavakat kapcsolják össze egymással, míg a *בְּאֶרְצוֹ הַבַּשָּׁם* birtokos szerkezetet leválasztották a *הַבָּא* participiumról. Ennek a tagolásnak az „*Áldott az ÚR nevében az, aki jön!*” fordítás, azaz: „*Legyen áldott az ÚR nevében az Eljövendő (Messiás)!*” értelem felel meg.⁸³

V. Az akcentusok elfedik a helyes szövegtagolást

Természetesen az Ószövetségben arra is találhatunk példákat, hogy a szöveg helyes értelmi tagolását az akcentusok figyelmen kívül hagyják, a masszoréta szövegbeosztást azonban nem tudjuk egyéb forrásokból dokumentálni, s jelenlegi ismereteink szerint azt nem is tekinthetjük az adott részletek eredeti, helyes értelmezésének. Ezen esetek háttérében gyakran a Bevezetésben ismertett retorikai és zenei szempontok, illetve mára feledésbe merült exegetikai megfontolások húzódnak meg.

A Deut 33,17 egyik részlete például így hangzik: אֶרְצֵי עַמִּים יִנְגַּח יְהוָה: Itt a negyed-versben a legerősebb tagolást a *יְהוָה* szó alatti *tifhá*’ jelenti. Ennek megfelelően a mondatnak az lenne az értelme, hogy „*népeket teper le velük együtt, a föld széléig.*” A költemény szabályos 3 +

3-as metrum azonban azt követeli, hogy a *יְהוָה* szót már a folytatásához kapcsoljuk: „*népeket teper le velük, egészen a föld széléig.*” – Így például kommentárjában von Rad⁸⁴, és valamennyi mértékadó bibliafordítás.

Ugyanebben az énekben, a 28. versben az akcentusok összekötik a *בְּרַחֵם בְּרַחֵם* szavakat. Ennek alapján a vers fordítása a következő lenne: „*Izráel biztonságban lakik egymagában, // Jákób forrása a gabona és must földjén, ahol az ég harmatot hint.*” Ebben az értelemben fordítja a szöveget a Vulgata is. A parallelismus membrorum szabálya miatt azonban a két félsort elválasztó cezúrának éppen a két szó közé kell esnie: „*Izráel biztonságban lakik, // Jákób forrása egymagában, // a gabona és must földjén, // ahol az ég harmatot hint.*”⁸⁵ Így adja vissza a szöveg értelmét a Septuaginta, a kommentárirók képviselőjeként például von Rad⁸⁶, de a modern nemzeti fordítások zöme, köztük a Károli és az Újfordítás is.

Az 1Kir 16,24-ben Samária építéséről ezt olvassuk: עַל שְׁסִישְׁמֵר אֲדָנִי הָהָר שְׁמֵרֹן: וַיִּקְרָא אֶת־שֵׁם הָעִיר אֲשֶׁר בָּנָה. A masszoréták a *הָהָר שְׁמֵרֹן* kifejezést egy *méreka*’val összekapcsolták egymással, ami szerint a szakasz értelme ez lenne: „*és a várost, amelyet épített, Semerről nevezte el, a Samária hegy urának nevéből.*” Valójában a *הָהָר* szót a szakasz legerősebb elválasztó akcentusával le kellett volna választani a folytatásról, hiszen annak a helyes értelme ez: „*és a várost, amelyet épített, Semerek, a hegy urának nevéből Samáriának nevezte el.*”, lásd a mai exegeták közül például Würthwein⁸⁷, illetve a legtöbb bibliafordítást, köztük a Károli és az Újfordítást.

Az Ézs 25,1-ben az *אֱלֹהֵי אֲמֵרָה* helyes tagolása a masszoréta akcentusokkal szemben („*Te vagy az Úristen!*”) ez: „*Uram, te vagy az én istenem!*”⁸⁸. Az Ézs 23,7b-ben a parallelismus membrorum szabályai miatt a *זָאֵףֶת* nem a *הַגְּלִיָּה*, hanem már korábban, a *קָרְמָתָה* szavon várnánk⁸⁹, mint ahogy az *'atán*’nak ugyanebből az okból az Ézs 28,6-ban sem a *מִשְׁפָּט* *וּלְרוּחַ מִשְׁפָּט* szavak, hanem majd csak a mögötte álló *עַל־הַמִּשְׁפָּט* kifejezés végén lenne a helye.⁹⁰ Bibliafordításaink, a Károli és az Újfordítás ezekben az esetekben, az akcentusokkal szemben, helyesen tagolva hozzák a szöveget.

A Jer 4,1-ben az *אֱלֹהֵי הַשֵּׁבִי אֵלַי הַשֵּׁבִי* szakaszban a masszoréták egy elválasztó *tifhá*’val kettéválasztották az *אֱלֹהֵי הַשֵּׁבִי* kifejezést, és az *אֵלַי* szót az előtte álló, gyengébb elválasztóval lezárt *נֹאֲמֵי־יְהוָה* kifejezéshez kapcsolják. Ennek a következő fordítás felelne meg: „*Ha meg akarsz térni, Izráel – így szól hozzám az Úr –, megtérhetsz!*” Valójában azonban az *אֱלֹהֵי הַשֵּׁבִי* szavak a megelőző feltételes mellékmondat főmondatát alkotják, aminek a modern bibliafordítások hagyományos tagolása felel meg: „*Ha meg akarsz térni, Izráel – így szól az Úr –, hozzám megtérhetsz!*”, lásd például Weiser kommentárját⁹¹, illetve mint a Károli, mind az Újfordítás szövegét.

Az Ez 21,3b-ben a masszoréták a *וְכָל־עֵץ יָבֵשׁ* szavakat az összekötő akcentusokkal a mögöttük álló *לֹא־תִכְבַּה* tagadott igéhez kapcsolják, ami az alábbi fordítást eredményezné: „... *Én tüzet gyújtok benned, és az megemészt benned ... minden kiszáradt, el nem oltható fát. Lobogó láng (lesz az), és megperzselődik benne ...*” A helyes értelmi tagolást ezzel szemben akkor kapjuk, ha a *עֵץ יָבֵשׁ* szavakat leválasztjuk a folytatástól, hiszen a *לֹא־תִכְבַּה* ige már a következő mondat állítmánya: „... *minden kiszáradt fát. Nem alszik el a lobogó láng, és megperzselődik benne ...*” Így fordítja a szöveget például Zimmerli⁹², de így tagolja a héber szöveget a Károli és az Újfordítás is.

Az Ez 44,22-ben a papokra vonatkozó előírások között ezt olvashatjuk: „*Özvegycet vagy elbocsátott asszonyt nem vehetnek feleségül, csak Izráelből származó hajadont; – héberül folytatva – אשר תהיה אלמנה מכהן יקרה: „de olyan özvegycet, aki papnak lett az özvegycet, elvehetnek.”* Így fordítja a szöveget például Zimmerli⁹³, de így adja azt vissza a Károli és az Újfordítás is. A masszoréták azonban a birtokos szerkezetet egy záqéffel helytelenül kettéválasztották, ami egy nehezen értelmezhető, nyelvtanilag hibás, ráadásul tautológikus szöveget eredményez: „*de olyan özvegycet, amely megözvegycet, a pap elvehetnek.*”

S végül lássunk ebben a csoportban is egy utolsó példát! A Hab 1,3b-ben a masszoréták a יהי ריב וקרון ישא szavakat nem két külön mondatnak tekintették, hanem az előző, szintén két alanyt tartalmazó mondat paralleljeként („*Erőszak és önkény van szemem előtt,*”) egyetlen egységnek: „... *és lesz, hogy per és viszály támad.*” A helyes tagolás azonban aligha ez: a két ige miatt a יהי ריב és az וקרון ישא két külön mondat kell, hogy legyen: „*Erőszak és önkény van szemem előtt, // per keletkezik, és viszály támad.*”, lásd Elliger kommentárját⁹⁴, illetve ismételtelen a Károli és az Újfordítást.

VI. Összegzés

Azt hiszem, a fentiekben ismertetett példák összességében kellően bizonyítják, hogy a masszoréta akcentusok a bibliai szöveg helyes értelmi tagolásához fontos adalékokat kínálnak. Az akcentusok interpunkciós jelként a tibériási masszoréták által elfogadott és továbbhagyományozott exegetikai nézeteket rögzítenek. Ezek jó része mai ismereteink szerint is megegyezik a bibliai szöveg eredeti mondanivalójával, vagy legalább a lehetséges helyes értelmezések egyikét tükrözi. Más esetekben az akcentusok rendszere korábban elfogadott, de mára túlhaladott írásmagyarázati hagyományokat dokumentál, s vannak olyan esetek is, ahol a masszoréta tagolást nem tudjuk helyesnek elfogadni, miközben az adott szövegbeosztás hátterét sem vagyunk képesek mindig rekonstruálni. Mindenképpen fontos azonban az akcentusok által kínált interpunkció feltárása, hiszen abban a Talmud utáni zsidó írásmagyarázati egyik fontos dokumentumát láthatjuk. Ha Ibn Ezrának e tanulmány bevezetőjében ismertetett biztatásait nem is lehet minden esetre igaznak elfogadnunk, azt mégis megállapíthatjuk: Az akcentus-rendszer, a tibériási masszóra e fontos eleme az Ószövetség szövegének magyarázata során jóval több figyelmet érdemel, mint amennyit a keresztyén exegetikai szakirodalom a legtöbb esetben szentel neki.

Kustár Zoltán

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ACKERMANN, A., *Das hermeneutische Element der biblischen Accentuation. Ein Beitrag zur Geschichte der hebräischen Sprache*, Berlin, 1893.
- BEN-HAYYIM, Z., SZÓCIKK „BEN-ASHER, AARON BEN MOSES”, IN: ENCYCLOPAEDIA JUDAICA, VOL. 4, JERUSALEM, 1972, 465–467.
- BEN-ZVI, I., *The Codex of Ben Asher*, Textus 1 (1960), 1–16 = S. Z. Leiman (ed.), *The Canon and Masorah of the Hebrew*

- Bible: an Introductory Reader*, New York, 1974, 757–772.
- BIBLIA. *Kecskeméthy István fordítása*, Szerkesztette Adorjáni Zoltán (és mások), Kolozsvár, 2002.
- CHIESA, B., *The Emergence of Hebrew Biblical Pointing. The indirect Sources* (Judentum und Umwelt 1), Frankfurt, 1979.
- COHEN, M. B., *MASORETIC ACCENTS AS A BIBLICAL COMMENTARY*, JANES 4 (1972), 2–11.
- COHEN, M. B., *THE SYSTEM OF ACCENTUATION IN THE HEBREW BIBLE*, MINNEAPOLIS, 1969.
- COHEN, F. L., SZÓCIKK „CANTILLATION”, IN: THE JEWISH ENCYCLOPEDIA, VOL. III, NEW YORK / LONDON, 1902, 537–549.
- COURTENAY, J. B., *The Masora*, British Quarterly Review 73 (1881), 310–341.
- DAVIDSON, A. B., *OUTLINES OF HEBREW ACCENTUATION: PROSE AND POETICAL*, LONDON, 1861.
- DOTAN, A., SZÓCIKK „Massorah”, in: Encyclopaedia Judaica, Vol. 16, Supplementary Entries, Jerusalem, 1972, 1401–1482.
- DOTAN, A., *THE RELATIVE CHRONOLOGY OF HEBREW VOCALIZATION AND ACCENTUATION*, PAAJR 48 (1981), 87–99.
- ELLIGER, K., *DEUTEROJESAJA. I. TEILBAND. JESAJA 40,1–45,7* (BKAT XI/1), 2. AUFLAGE, NEUKIRCHEN–VLUYN, 1989.
- ELLIGER, K., *DIE PROPHETEN NAHUM, HABAKUK, ZEPHANJA, HAGGAI, SACHARJA, MALEACHI* (ATD 25), 8. AUFLAGE, GÖTTINGEN, 1982.
- FREEDMANN D. B. – COHEN, M. B., *THE MASORETES AS EXEGETES: SELECTED EXAMPLES*, IN: H. M. ORLINSKY (ED.), 1972 AND 1973 PROCEEDINGS OF IOMS (MASORETIC STUDIES 1), MISSOULA, 1974, 35–46.
- GERSTENBERGER, E. S., *Das 3. Buch Mose. Leviticus* (ATD 6), Göttingen, 1993.
- GINSBURG, CHR. D., *Introduction to the Massoretico-Critical Edition of the Hebrew Bible*, London, 1897, utánnymot H. M. Orlinsky előszavával: New York, 1966.
- GOSHEN-GOTTSTEIN, M. H., *Editions of the Hebrew Bible – Past and Future*, in: M. Fishbane et al. (ed.), *Studies in the Bible, Qumran, and the Ancient Near East*. FS S. Talmon, Winona Lake, 1944, 221–242.
- GOSHEN-GOTTSTEIN, M. H., *The Authenticity of the Aleppo Codex*, Textus 1 (1960), 17–58 = in: S. Z. Leiman (ed.), *The Canon and Masorah of the Hebrew Bible: an Introductory Reader*, New York, 1974, 773–814.
- GRAETZ, H., *Die beiden Ben Ascher und die Masora*, MGWJ 20 (1871), 1–12.49–59.
- HERTZBERG, H. W., *Die Bücher Josua, Richter, Ruth* (ATD 9), 6. Auflage, Göttingen, 1985.
- HERTZBERG, H. W., *Die Samuelbücher* (ATD 10), 7. Auflage, Göttingen, 1986.
- JAPHET, I. M., *Die Accente der heiligen Schrift*, Frankfurt a.M., 1896.
- KAHLE, P., *Masoreten des Westens I* (BZAW 8), Stuttgart, 1927.
- KAHLE, P., *Masoreten des Ostens. Die ältesten punktierten Handschriften des Alten Testaments und der Targume* (BWAT 15), Leipzig, 1913, utánnymot: 1966.
- KAHLE, P., *Treatise on the Oldest Manuscripts of the Bible*, in: L. Goldschmidt, *The Earliest Editions of the Hebrew Bible – with a Treatise on the Oldest Manuscripts of the Bible*, New York, 1950, 41–60.
- KAHLE, P., *The Ben Asher Text of the Hebrew Bible*, Orientalia Suecana 4 (1955), 43–52.
- KAHLE, P., *Der hebräische Bibeltext seit Franz Delitzsch*, Stuttgart, 1961.
- KAHLE, P., *Die Kairoer Genisa. Untersuchungen zur Geschichte des hebräischen Bibeltextes und seiner Übersetzungen*, Berlin, 1962.
- KAHLE, P., *Der masoretische Text des Alten Testaments nach der Überlieferung der babylonischen Juden*, 1902, utánnymot: Hildesheim, 1966.

- KAISER, O., *Der Prophet Jesaja. Kapitel 1–12* (ATD 17), 5. Auflage, Göttingen, 1981.
- KAISER, O., *Der Prophet Jesaja. Kapitel 13–39* (ATD 18), 3. Auflage, Göttingen, 1983.
- KELLEY, P. H. – MYNATT, D. S. – CRAWFORD, F. G., *Die Masora der Biblia Hebraica Stuttgartensia. Einführung und Kommentiertes Glossar*, Stuttgart, 2003.
- KRAUS, H.-J., *Psalmen. 2. Teilband* (BKAT XV/2), 6. Auflage, Neukirchen-Vluyn, 1989.
- KUSTÁR Z., *A héber Ószövetség szövege. Kézikönyv a Biblia Hebraica Stuttgartensiahoz*, Debrecen, 2000.
- KUSTÁR Z., *Betoldások a Bibliában. Adalékok a héber Ószövetség hagyományozás-történetéhez és az ószövetségi szövegkritikához*, in: uő. (szerk.), *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2004/2005. évi értesítője*, Debrecen, 2005, 61–84.
- KUSTÁR Z., *Az újfordítású Biblia (1975) revíziója (1990) ószövetségi részének eredményei*, *Teológiai Szemle*, 2001/4, 235–241.
- LIPSCHÜTZ, L., *Mishael ben Uzziel's Treatise on the Differences Between Ben Asher and Ben Naphtali*, *Textus* 2 (1962), 1–58.
- LOEWINGER, D. S., *The Aleppo Codex and the Ben Asher Tradition*, *Textus* 1 (1960), 59–111.
- MARGOLIS, M. L., *Szócikk „Accents in Hebrew”*, in: *The Jewish Encyclopedia*, Volume I, New York / London, 1901, 149–158.
- MORAG, S., *The Vocalization Systems of Arabic, Hebrew and Aramaic*, 'S-Gravenhage, 1962.
- NOTH, M., *Das zweite Buch Mose. Exodus* (ATD 5), Göttingen, 1959.
- NOTH, M., *Das 3. Buch Mose. Leviticus* (ATD 6), 5. Auflage, Göttingen, 1985.
- OSWALT, J. N., *The Book of Isaiah. Chapters 1–39* (NIC), Grand Rapids, 1986.
- PERKOWER, J. S., *Maimonides and the Aleppo Codex*, *Textus* 9 (1981), 39–129.
- PRICE, J. D., *The Syntax of Masoretic Accents in the Hebrew Bible*, Lewiston, 1990.
- RAD, G. VON, *Das erste Buch Mose. Genesis* (ATD 2/4), 10. Auflage, Göttingen, 1976.
- RAD, G. VON, *Das 5. Buch Mose. Deuteronomium* (ATD 8), 4. Auflage, Göttingen, 1983.
- REINER, F. N., *MASORETES, RABBIS, AND KARAITES: A COMPARISON OF BIBLICAL INTERPRETATIONS*, in: H. M. ORLINSKY (ED.), *1972 AND 1973 PROCEEDINGS OF IOMS (MASORETIC STUDIES 1)*, MISSOULA, 1974, 137–147.
- REVENTLOW, H. GRAF, *Die Propheten Haggai, Sacharja und Maleachi* (ATD 25/2), Göttingen, 1993.
- ROBERTS, B. J., *The Hebrew Bible since 1937*, *Journal of Theological Studies* 15 (1964), 253–264 = in: S. Z. Leiman (ed.), *The Canon and Masorah of the Hebrew Bible: an Introductory Reader*, New York, 1974, 821–832.
- ROBERTS, B. J., *The Old Testament Text and Versions. The Hebrew Text in Transmission and the History of the Ancient Versions*, Cardiff, 1951.
- SCHARBERT, J., *Exodus* (NEB), 2. Auflage, Würzburg, 2000.
- SHERESHEVSKY, E., *The Accents in Rashi's Commentary*, *Jewish Quarterly Review* 62 (1971/72), 277–287.
- SPANIER, A., *Die massoretischen Akzente. Eine Darlegung des Systems nebst Beiträgen zum Verständnis ihrer Entwicklung*, Berlin, 1927.
- TOV, E., *Der Text der Hebräischen Bibel. Handbuch der Textkritik*, Stuttgart/Berlin/Köln, 1997.
- WEISER, A., *Die Psalmen II. Psalm 61–150* (ATD 15), 9. Auflage, Göttingen, 1979.
- WEISER, A., *Das Buch Jeremia. Kapitel 1–25,14* (ATD 20), 8. Auflage, Göttingen, 1981.
- WESTERMANN, C., *Das Buch Jesaja. Kapitel 40–66* (ATD 19), Berlin, 1968.
- WESTERMANN, C., *Genesis. 1. Teilband. Genesis 1–11* (BKAT I/1), 2. Auflage, Neukirchen-Vluyn, 1976.
- WESTERMANN, C., *Genesis. 2. Teilband. Genesis 12–36* (BKAT I/2), 2. Auflage, Neukirchen-Vluyn, 1989.
- WICKES, W., *A Treatise on the Accentuation of the Three so-called Poetical Books of the Old Testament*, Oxford, 1881, utánnymot A. Dotan előszavával: New York, 1970.
- WICKES, W., *Treatise on the Accentuation of the Twenty-one so-called Prose Books of the Old Testament*, Oxford, 1887, utánnymot A. Dotan előszavával: New York, 1970.
- WILDBERGER, H., *Jesaja. 1. Teilband. Jesaja 1–12* (BKAT X/1), Neukirchen-Vluyn, 1972.
- WILDBERGER, H., *Jesaja. 2. Teilband. Jesaja 13–27* (BKAT X/2), 2. Auflage, Neukirchen-Vluyn, 1989.
- WILDBERGER, H., *Jesaja. 3. Teilband. Jesaja 28–39. Das Buch, der Prophet und seine Botschaft* (BKAT X/3), Neukirchen-Vluyn, 1982.
- WÜRTHWEIN, E., *Das erste Buch der Könige. Kapitel 1–16* (ATD 11/1), 2. Auflage, Göttingen, 1985.
- WÜRTHWEIN, E., *Die Bücher der Könige. 1. Kön. 17–2. Kön. 25* (ATD 11/2), Göttingen, 1984.
- WÜRTHWEIN, E., *Der Text des Alten Testaments. Eine Einführung in die Biblia Hebraica*, Stuttgart, 1988⁵.
- YEIVIN, I., *Introduction to the Tiberian Masorah, translated and edited by E. J. Revell* (SBL Masoretic Studies 5), Ann Arbor, Michigan, 1980.
- ZIMMERLI, W., *Ezechiel. 1. Teilband. Ezechiel 1–24* (BKAT XIII/1), 2. Auflage, Neukirchen-Vluyn, 1979.
- ZIMMERLI, W., *Ezechiel. 2. Teilband. Ezechiel 25–28* (BKAT XIII/2), 2. Auflage, Neukirchen-Vluyn, 1979.

JEGYZETEK

- 1 A masszóra, azon belül pedig az akcentus-rendszer datálásához lásd GINSBURG, *Introduction*, 462; CHIESA, *Biblical Pointing*, 37; YEIVIN, *Tiberian Masorah*, 163–165; KELLEY, *Die Masora*, 17; PRICE, *Syntax of Masoretic Accents*, 10. Másképp korábban WICKES, *Prose Books*, 5–8, aki a Kr.u. 6–7. századra gondol, majd újabban DOTAN, *Chronology of Hebrew Vocalisation*, 89–92; uő., *Masora*, 1416k, akik szerint az akcentusok megjelenése nem lehet későbbi a hetedik századnál. Érveik ellen lásd CHIESA, *Biblical Pointing*, 37.
- 2 A régi palesztinai pontációval újabb kéziratokat már nem készítettek, illetve a korábban ebben a rendszerben megalkotott kéziratokat utólag ellátták a tibériási jelekkel, lásd KAHLE, *Masoreten des Westens I*, 35k; uő., *Kairoer Genisa*, 74–76.
- 3 A folyamathoz a korabeli források fényében lásd CHIESA, *Biblical Pointing*, 9–17.44k.
- 4 A kérdéshez lásd GRAETZ, *Die beiden Ben-Ascher*, 52–54; majd KAHLE, *The Ben Asher Text*, 48–50; uő., *Der hebräische Bibeltext*, 69; BEN-HAYYIM, *Ben-Asher, Aaron ben Moses*, 466; ROBERTS, *Old Testament Text and Versions*, 64; GOSHEN-GOTTSTEIN, *Authenticity of the Aleppo Codex*, 17k; BEN-ZVI, *Codex of Ben Asher*, 7; PERKOWER, *Maimonides and the Aleppo Codex*; ROBERTS, *Hebrew Bible since 1937*, 258k. Fontos hangsúlyozni mindenesetre, hogy Maimonidész itt elsősorban a bekezdések kijelölése és a Tóra költői részleteinek grafikai elrendezése szempontjából tartotta fontosnak egy nagy tekintélyű mintakódex követését, annak pontációja, illetve masszórája felett azonban legfeljebb csak áttételesen mondott pozitív ítéletet, lásd GOSHEN-GOTTSTEIN, *Authenticity of the Aleppo Codex*, 22k; uő., *Editions of the Hebrew Bible*, 234k.
- 5 A folyamathoz, a babiloni iskola kézíratainak szemléltetve lásd KAHLE, *Überlieferung der babylonischen Juden*, 1–7; uő., *Masoreten des Ostens*, passim, de főleg 179k. Mindenesetre a jemeni rendszer ugyan a babiloni szupra-lineáris rendszer jelzései vitte tovább, tartalmában azonban a tibériási rendszer egy egyszerűsített változatát képezi, lásd ismétcsak KAHLE, *Masoreten des Ostens*, 163k.179k.

- ⁶ YEIVIN, *Tiberian Masora*, 19. Némileg másként KAHLE, *Kairoer Genisa*, 127, uő., *Oldest Manuscripts*, 54, aki szerint a Codex Leningradensis esetében az egyezés kb. 95%, míg LIPSCHÜTZ, *Ben Uzziel's Treatise*, 6 alapján ez a szám akár 94–96% is lehet.
- ⁷ YEIVIN, *Tiberian Masorah*, 16. A kódex és a Ben Aser tradíció viszonyának részletes elemzéséhez, illetve e téren a kódex elsőbbségének demonstrálásához a Codex Leningradensis szemben lásd LOEWINGER, *The Aleppo Codex*.
- ⁸ A projekthez lásd WÜRTHWEIN, *Text des Alten Testaments*, 53; TOV, *Text*, 311k. A bibliakiadásnak eddig a következő kötetei jelentek meg: Ézs, Jer, Ez.
- ⁹ Az akcentusrendszer általános ismertetéséhez lásd WICKES, *Poetical Books*; uő., *Prose Books*; COHEN, *System of Accentuation*; JAPHET, *Accente*; SPANIER, *Akzente*; PRICE, *Syntax of Masoretic Accents*, magyarul röviden KUSTÁR, *A héber Ószövetség szövege*, 29–53.
- ¹⁰ Lásd ACKERMANN, *Accentuation*, 39–50; SHERESHEVSKY, *Accents in Rashi's Commentary*.
- ¹¹ Lásd ACKERMANN, *Accentuation*, 51–63.
- ¹² Lásd pl. Kimhi megjegyzését a Hós 12,12-höz: „Az Írások helyes magyarázata nem minden esetben követi az akcentusokat.” (Idézi MARGOLIS, *Accents in Hebrew*, 158).
- ¹³ Így például ACKERMANN, *Accentuation*, 88; WICKES, *Poetical Books*, 3k; majd COHEN, *System of Accentuation*, 2k; uő., *Accents as Commentary*; PRICE, *Syntax of Masoretic Accents*, 8k; FREEDMANN – COHEN, *The Masoretes as Exegetes*, 35.45.
- ¹⁴ Lásd WICKES, *Poetical Books*, 36k.51–53.64.73.89, e helyeken számtalan további példával.
- ¹⁵ Ezek jegyzékéhez lásd WICKES, *Poetical Books*, 36.
- ¹⁶ További példákhoz a prózai akcentus-rendszerből lásd WICKES, *Prose Books*, 59k.67k.74.138.140k.
- ¹⁷ Leviticus Rabba 9:9, lásd FREEDMANN – COHEN, *The Masoretes as Exegetes*, 39k.
- ¹⁸ Ezekhez lásd WICKES, *Prose Books*, 132. Valószínű, hogy itt e kéziratok későbbi javítás eredményét tükrözik, hiszen a korai kódexek és bibliakiadások mind a nehezebb olvasatnak megfelelő szövegtagolást kínálják (lásd FREEDMANN – COHEN, *The Masoretes as Exegetes*, 38k). Számunkra azonban itt most az eltérően tagolással rendelkező kéziratok létének felmutatása volt a lényeges.
- ¹⁹ ACKERMANN, *Accentuation*, 80.
- ²⁰ A jelenséghez lásd gazdag példatárral együtt COHEN, *System of Accentuation*, 20–29.81–83, valamint WICKES, *Prose Book*, 32–43.137.
- ²¹ Lásd DAVIDSON, *Outlines*, 37; JAPHET, *Accente*, 22k.51–54; SPANIER, *Akzente*, 123k, PRICE, *Syntax of Masoretic Accents*, 148–151.
- ²² Lásd WICKES, *Prose Books*, 100.117k.
- ²³ A kérdéshez lásd alapvetően WICKES, *Poetical Books*, 60–62.74.83.98–101.
- ²⁴ A továbbiakban közölt példákhoz alapvetően lásd WICKES, *Prose Books*, 130–141; ACKERMANN, *Accentuation*, 74–82; YEIVIN, *Tiberian Masorah*, 218–221. Az általuk kínált esetek jegyzékét azonban számos egyéb forrás anyagával, illetve saját megfigyeléseinkkel is kiegészítettük, és azok között aszerint válogattunk, hogy azok fényében a magyar protestáns bibliafordításainknak az akcentusokhoz való eltérő viszonyulásából adódó eltérései is kiértékelhetőek legyenek.
- ²⁵ Hasonlóan VON RAD, *Genesis*, 93.
- ²⁶ Ugyanígy pl. WESTERMANN, *Genesis 1–11*, 523.
- ²⁷ Hasonlóan WESTERMANN, *Genesis 12–36*, 466.
- ²⁸ Hasonlóan kommentárjában VON RAD, *Genesis*, 201.
- ²⁹ Hasonlóan NOTH, *Exodus*, 46, és a Zürcher Bibel.
- ³⁰ A Die Neue Echter Bibelhez lásd SCHARBERT, *Exodus*, 37.
- ³¹ A kommentárírók közül így pl. GERSTENBERGER, *Leviticus*, 159.
- ³² NOTH, *Leviticus*, 86.
- ³³ NOTH, *Leviticus*, 99.
- ³⁴ Érdemes itt mindenesetre megjegyezni, hogy a másik két hivatalnok említése a 2Kir 18,17-ben valószínűleg későbbi szerkesztői betoldás, lásd WÜRTHWEIN, *Die Bücher der Könige*, 415, láb. 1.
- ³⁵ KAISER, *Jesaja 1–12*, 33.
- ³⁶ WILDBERGER, *Jesaja 1–12*, 18–20.
- ³⁷ Így pl. SPANIER, *Akzente*, 61; OSWALT, *The Book of Isaiah*, 178.
- ³⁸ KAISER, *Jesaja 13–39*, 238.
- ³⁹ WILDBERGER, *Jesaja 28–39*, 1189.
- ⁴⁰ A שָׁנִיתָ szó helyett itt eredetileg talán שָׁנִיתָ állhatott, lásd a Targum alapján a BHS-t, ugyanígy WILDBERGER, *Jesaja 28–39*, 1443.
- ⁴¹ Lásd ELLIGER, *Deuterocesaja*, 1k; WESTERMANN, *Das Buch Jesaja*, 29.
- ⁴² DAVIDSON, *Outlines*, 51.
- ⁴³ WESTERMANN, *Das Buch Jesaja*, 260.
- ⁴⁴ Lásd ZIMMERLI, *Ezechiel 1–24*, 1.5; KUSTÁR, *Betoldások a Bibliában*, 70.
- ⁴⁵ Lásd YEIVIN, *Tiberian Masorah*, 220.
- ⁴⁶ ZIMMERLI, *Ezechiel 1–24*, 1.
- ⁴⁷ ACKERMANN, *Accentuation*, 43.
- ⁴⁸ Lásd REVENTLOW, *Haggai, Sacharja und Maleachi*, 146.149.
- ⁴⁹ A Károli és az Újfordítás szövege közötti eltérésekhez lásd pl. Ex 12,8; 1Krn 7,3; Ézs 45,16; 56,9; 60,19. Kecskeméthy fordítása és az Újfordítás eltéréseihez lásd pl. Jer 10,3; Ám 6,6a; az Újfordítású Biblia (1975) és annak revideált változata (1990) közötti eltérésekhez pl. Ex 34,5; Deut 33,26; Jer 25,28. (Ez utóbbiakhoz lásd KUSTÁR, *Újfordítású Biblia*, 238, az 52. lábjegyzettel együtt.)
- ⁵⁰ Ugyanígy VON RAD, *Genesis*, 111; WESTERMANN, *Genesis 1–11*, 664.
- ⁵¹ Lásd COURTENAY, *The Masora*, 336; SHERESHEVSKY, *Accents in Rashi's Commentary*, 280.
- ⁵² WICKES, *Prose Books*, 131.
- ⁵³ Lásd pl. VON RAD, *Deuteronomium*, 112.
- ⁵⁴ Lásd YEIVIN, *Tiberian Masora*, 224.
- ⁵⁵ VON RAD, *Deuteronomium*, 136.
- ⁵⁶ Lásd pl. HERTZBERG, *Richter*, 224.
- ⁵⁷ Így JAPHET, *Accente*, 20. Tévesen, kiemelésként értelmezi a שָׁנִיתָ szó mögötti cezurat HERTZBERG, *Die Samuelbücher*, 28, amikor az 'atnáħra hivatkozva így fordítja a szöveget: „und Samuel schlief (noch) und zwar im Tempel des Herrn”.
- ⁵⁸ Az, hogy az akcentusok diktálta értelmezés a masszoréták rabbinista vallásosságát bizonyítaná és a karaita jellegük ellen szólna, ahogy azt REINER, *Rabbis, and Karaites*, 138k, véli, koránt sem szükségszerű következtetés.
- ⁵⁹ A kommentátorok közül lásd pl. WÜRTHWEIN, *Die Bücher der Könige*, 280.282.
- ⁶⁰ Lásd WICKES, *Prose Books*, 133.
- ⁶¹ Így a mai kommentárírók közül pl. WÜRTHWEIN, *Die Bücher der Könige*, 327.
- ⁶² Lásd WILDBERGER, *Jesaja 1–12*, 32–34; KAISER, *Jesaja 1–12*, 38.
- ⁶³ Lásd WILDBERGER, *Jesaja 1–12*, 264.277–279; KAISER, *Jesaja 1–12*, 135.145k.
- ⁶⁴ MARGOLIS, *Accents in Hebrew*, 158.
- ⁶⁵ Lásd WILDBERGER, *Jesaja 1–12*, 334; KAISER, *Jesaja 1–12*, 184.
- ⁶⁶ Lásd WILDBERGER, *Jesaja 1–12*, 363.365.381k; KAISER, *Jesaja 1–12*, 196.204.
- ⁶⁷ COURTENAY, *The Masora*, 338k.
- ⁶⁸ Így pl. WESTERMANN, *Das Buch Jesaja*, 29.
- ⁶⁹ COHEN, *Accents as Commentary*, 6–9.
- ⁷⁰ Lásd pl. WESTERMANN, *Das Buch Jesaja*, 41.44; ELLIGER, *Deuterocesaja*, 40.50k.
- ⁷¹ COHEN, *Accents as Commentary*, 6–9.
- ⁷² Lásd pl. WESTERMANN, *Das Buch Jesaja*, 42; ELLIGER, *Deuterocesaja*, 93.

⁷³ A kérdéshez lásd ELLIGER, *Deuterocesaja*, 93.

⁷⁴ Lásd pl. WESTERMANN, *Das Buch Jesaja*, 124; ELLIGER, *Deuterocesaja*, 481.491k.

⁷⁵ Lásd COHEN, *Accents as Commentary*, 2–6; SHERESHEVSKY, *Accents in Rashi's Commentary*, 286.

⁷⁶ Lásd pl. WESTERMANN, *Das Buch Jesaja*, 205.210k.

⁷⁷ SPANIER, *Akzente*, 61; COHEN, *Accents as Commentary*, 9–11. A Károli-fordítás, megőrizve a szöveg eredeti értelmét, feladja a parallelizmust és némileg a masszoréta akcentusokat követi: „... *nem volt néki alakja és ékessége, és néztünk reá, de nem vala ábrázata kívánatos!*”

⁷⁸ Lásd pl. WESTERMANN, *Das Buch Jesaja*, 252k.

⁷⁹ FRIEDMANN – COHEN, *The Masoretas as Exegetas*, 35–38.

⁸⁰ COURTENAY, *The Masora*, 338.

⁸¹ Lásd pl. WEISER, *Psalm 61–150*, 476.479; KRAUS, *Psalmen*.

2. Teilband, 926.936.

⁸² A kommentárírók közül lásd pl. WEISER, *Psalm 61–150*, 498.502; KRAUS, *Psalmen. 2. Teilband*, 976.

⁸³ KUSTÁR, *A héber Ószövetség szövege*, 33k.

⁸⁴ VON RAD, *Deuteronomium*, 145.

⁸⁵ COURTENAY, *The Masora*, 337.

⁸⁶ VON RAD, *Deuteronomium*, 146.

⁸⁷ Így WÜRTHWEIN, *Das erste Buch der Könige*, 196.

⁸⁸ Lásd WILDBERGER, *Jesaja 13–27*, 951.

⁸⁹ Lásd WILDBERGER, *Jesaja 13–27*, 854.

⁹⁰ Lásd WILDBERGER, *Jesaja 28–39*, 1042.1044.

⁹¹ WEISER, *Jeremia*, 25.

⁹² ZIMMERLI, *Ezechiel 1–24*, 460.

⁹³ ZIMMERLI, *Ezechiel 25–48*, 1118.

⁹⁴ ELLIGER, *Habakuk*, 27.

Az alak rejtettsége és elhibázása

A Krisztus alak szemlélése Hans Urs von Balthasar és Karl Barth megközelítésében

Hans Urs von Balthasar teológiai esztétikájának egyik központi tartalma és gondolata az alak szemlélése. Ezért viseli három kötetes művének első darabja „Az alak szemlélése” alcímet.¹ Az alak szemlélése azonban nem problémamentes. Isten alakjának megközelítésekor nem maga a szemlélés okoz nehézséget, hanem az, hogy a szemlélés nem azonos a meglátással és a nézést nem feltétlenül követi észrevétel.

Krisztus alakjának meg nem látását Balthasar elhibázásnak nevezi. Minden ilyen elhibázásnak közös jellemzője az „előítélet”, amely legtöbbször „vaksággal” párosul. Ez az előítélet az ember részéről egy előzetes képalkotást jelent, amelynek során az ember a maga által alkotott képet szemléli, nem a valós alakot.²

Balthasar erről az elhibázásról először a bibliai „vakság” fogalom kifejtésével szól. A vakság gondolatának szerinte csak akkor van értelme, ha valami olyan dologra vonatkozik, ami objektíve látható, azonban mégis éppen a tökéletes evidencia vakítja meg a szemlélőt.³

Ez a vakság jellemezte Izrael népének vezetőit, akik maguk is vakok és egyben világtalanok vezetői.⁴ Az ő vakságuk engedetlenség és egyben engedetlenségük büntetése is.⁵ Továbbá azt mondhatjuk, hogy ezzel a vaksággal számol Jézus is a példázataiban: „Azért beszélek nekik példázatokban, mert látván nem látnak, és hallván nem hallanak, és nem értenek.”⁶

A bibliai kort meghaladva ugyanez a vakság és előítélet vezérli a kortárs szellemeket is, akik Krisztus alakját elhibázzák. „Az olyan, amilyen egyház védőnője vagy a keresztyének magatartása (általában a keresztyénségé vagy egy keresztyén csoporté, amelyet ismer, és amely alapján ítéletet alkot az egész keresztyénségről, vagy talán csak egyetlen keresztyéné, aki teljes csalódást okozott számára) már elég alap számukra, hogy ne tekintsenek közvetlenül rá Krisztusra.”⁷ Balthasar szerint ilyen mélységesen tisztességes, mégis „elhibázó” szellem Nietzsche, aki a keresztyén szellemiségről szinte mindent elmond, ám egyáltalán nem vet számot magával Krisztussal.⁸

Némi önkritikával azonban azt is elmondhatjuk, hogy a teológiától távolabb álló szellemek mellett maga az egyház is sokszor az elhibázás csapdájába esik. Balthasar szerint jó példa erre a katolikus restauráció,

amelynek idején az egyház szintén megfeledkezett magát Krisztust szemlélni és a keresztyénség kulturális hatásainak vizsgálatát tette középpontba. A „vaksi és rövidlátó” polémikus és apologetikus teológia szintén elhibázza Krisztus alakját.⁹

Úgy tűnik, hogy az elhibázás alkalmával nem az alak homályossága okozza (bár erre is láthatunk még példát) végső soron az eltévesztést, hanem az említett előítélet, amely nem tud úgy viszonyulni a dologhoz, ahogyan az megmutatkozik. Az Izraelben élő, Messiásról alkotott kép megcsontosodott. Annak a férfinak az alakja, aki Messiásként lép fel, nem egyezik meg az Írásból értelmezett képpel, és nincs összhangban az Írással látszólag alátámasztható messiásképekkel.¹⁰ Az ember nem biztosít Isten alakjának elég szabadságot, sőt egy torz képet alkot Krisztusról. Istennek nincs tere a szabad kibontakozásra, mert egy elképzelt báb alakjába van zárva.

Balthasarhoz hasonlóan Isten rejtettségét Barth is a látás és láthatatlanság gondolatkörében vizsgálja, azonban Balthasarral szemben Istennek teljes láthatatlanságát és megközelíthetetlenségét hangsúlyozza. Nem elhibázásról beszél, amely az ember tekintetének ügyességén múlik, hanem Isten megismerésének lehetetlenségéről, amely Isten létének és az ember létének velejárója. Barth szerint „az Istenről alkotott elképzeléseink és szemlélődésünk tekintetében azt mondhatjuk, hogy senki sem látta Istent. Isten a fizikai szem és az úgynevezett lélek (spiritualitás) számára is láthatatlan.”¹¹ Isten alakja nem azonos semelyik belső vagy külső érzékünk által alkotott képpel. Isten azonban nemcsak láthatatlan, hanem ki mondhatatlan is. „Senki sem képes elmondani a maga szavainak erejével, hogy kicsoda Isten. Isten kifejezhetetlen, Isten ineffabilis.”¹²

Mindez a kifejezhetetlenség és láthatatlanság Istennek a teremtett világban való speciális jelenlétéből adódik. „Isten nem úgy van jelen, mint ahogyan az általa teremtett fizikai és spirituális világ áll fenn, hanem az Ő kijelentésében, Jézus Krisztusban van jelen, az Ő nevének hirdetése során, az Ő tanúi és a sákramentumok révén van jelen.”¹³

Isten láthatatlansága, felismerhetetlensége és kifejezhetetlensége annak a ténynek a következménye, hogy Isten a világ szerkezetét és törvényeit tekintve nincs jelen

abban, nem létező. Ő csak a kijelentés irányából közelíthető meg, azonban innen teljes egészében megismerhetővé válik. Isten „csak a hit számára válik láthatóvá” és ezért Isten léte is „csak a hit által bizonyítható”.¹⁴ Véleményünk szerint Barth dialektikája abban áll, hogy az ember Istenből vagy semmit sem láthat, vagy a kijelentésben mindent megláthat.

Isten meglátása vagy Krisztus alakjának elhibázása mindkét teológusnál összefüggésbe kerül az egyházzal. Érdekes, hogy Balthasar számol azzal a lehetőséggel, hogy az egyház szemlélése közben valaki eltévesztheti Krisztus alakját, sőt az egyház szemlélése nem magának Krisztus alakjának szemlélését jelenti. Úgy tűnik, hogy Balthasar elképzelhetőnek tartja, hogy az egyház képe és Krisztus alakja elválik egymástól, és így a megromlott vagy hűtlen egyház képe „elég alap lehet” egyesek számára, „hogy ne közvetlenül Krisztusra tekintsenek.”¹⁵

Balthasarral szemben Barth nem említi meg annak lehetőségét, hogy aki az egyházat szemléli eltévesztheti Isten alakját, valószínűleg azért, mert Balthasartól eltérően nem az elhibázásra hanem a meglátás lehetőségére teszi a hangsúlyt. „Isten lehetőséget teremtett arra, hogy őt meglássuk, el tudjuk képzelni és Őröla beszéljünk.”¹⁶ Az Ige emberi formákban is láthatóvá kell hogy váljon. Az Ige testté válásával analógiában áll az, hogy „az örök Ige tanúkat választott ki, hívott el és teremtett magának.”¹⁷ Ugyanerről az Igéről tettek hitvallást az apostolok és próféták, ugyanez az Ige van jelen az egyházban, és ez az Ige válik fizikailag láthatóvá és érthetővé a sákramentumokban. „Jézus Krisztusnak látható királysága van a földön.”¹⁸

A látható és láthatatlan egyház közti különbség gondolata húzódik meg a két teológus nézeteltérése mögött, a fenti különbségek pedig véleményünk szerint látszólagosak, mert mindkét teológus egyetért abban, hogy Isten meglátása csak a hit által lehetséges.

Balthasar szerint csak az veheti észre Jézus alakját, „aki teret enged az isteni mindenhatóságnak, aki semmivel sem csökkenti azt a teret, amelyre teljes kibontakozáshoz az alaknak szüksége van.”¹⁹ Ehhez a kibontakozáshoz azonban jóval tágabb térre van szükség, mint amit az ember látása biztosíthat az alak számára. Ezt a végtelenül tág teret csak a hit tudja biztosítani. A hitnek bizalommal kell viseltetnie a képpel szemben, mert az alak kiterjedésének láthatatlan dimenzióit csak bizalma révén hiheti és fogadhatja el. Csak az veheti észre Jézus alakját, akiben ott él az Istenbe vetett hit.²⁰

A látás és hit megkülönböztetése jellemzi Barthot is. Ahogyan már említettük Barth szerint Isten kizárólag a kijelentés által van jelen a világban, éppen ezért „Isten csak a hit számára látható és csak a hit által bizonyítható.”²¹ „A rejtőzködő Isten az Ő kijelentésében, Jézus Krisztusban tette magát felfoghatóvá. Nem direkt, hanem indirekt módon. Nem a látás számára, hanem a hit számára.”²² Mindkét teológus megegyezik abban, hogy a hit a természetes képességeken és adottságokon túli érzékelő eszközzé válik és Isten csak ezen keresztül érthető és látható meg.

Isten alakjának szemlélése mellett Isten alakjának körvonalazása és Isten körülírása a teológia legnagyobb kihívása. Isten meglátásnak kérdéséből kiindulva mindkét teológus kritikával illeti a teológia egyes irányzatait. Barth élesen kritizálja az olyan fundamentalista teológi-

át, amely „lemond arról”, hogy megpróbálja megismerni Istent és hitvallásosan képviseli Isten megismerhetetlenségét (Deus definiri nequit).²³ A hit által Isten nemcsak látható és befogadható, hanem Isten Igéje engedélyt és parancsot ad arra, hogy Őt mint a láthatatlant lássuk és Őt mint a körülírhatatlant szavakkal fejezzük ki.²⁴ Ez a parancs Istentől magától ered és megegyezik akaratával és ígéretével.²⁵ Az Istenben bízó embernek meg kell kísérelnie emberi szemléletmód és elképzelések szerint, emberi szavakkal felelni a kijelentésre.²⁶ A teológia tehát mindig kísérletezik, és minden megismeréséhez hozzátartozik, hogy csak „körülbelül értékeket” állíthat fel, éppen ezért mindig önkritikusnak kell lennie.²⁷ „Isten a célunk, mi pedig úton vagyunk Őfelé, így a hitünk már elérte a célt, a szemlélődésünk és elképzeléseink azonban mindig csak az úton haladnak felé és legfeljebb az utazás valamely stádiumában lehetnek.”²⁸ Mindig az úton kell haladnunk, ha pedig nem akarunk az úton járni, „ha belefáradtunk a szemlélés és megértés állandó próbálkozásába, ha azt gondoljuk, hogy nélkülözhetjük ezt a feladatot, akkor nem járunk többé hitben és éppen ezért nem vagyunk többé a célnál sem.”²⁹ Ha megtagadjuk az Istenről való beszédre és az Isten szemlélésére való isteni feljogosítást és parancsot, azzal magát Jézus Krisztust tagadjuk meg és a Szentlelket „káromoljuk”.³⁰

Míg Barth a fundamentalista teológiát támadja, Balthasar a történetkritikai bibliamagyarázati módszer ellen sorakoztatja fel érveit. Ahogyan már említettük, Balthasar szerint Krisztusnak számos dimenziója van. A dimenziók sokasága azonban az alak meglátásán túl az alak teljességének és egységének látását is megnehezíti. Bár Krisztus alakjának egyes részei a Szentírásban külön-külön láthatóak, sőt megérthetőek, az alak részeinek egységes látása nélkül végül mégsem a teljes Krisztus alak áll az ember előtt. „Ha elszakítjuk egymástól, és elkülönítve vizsgáljuk ezeket a dimenziókat, máris szem elől veszítettük, és lehetséges ugyan, hogy ez az eljárás áttekinthetőbben a „tudományos” feldolgozás rendelkezésére bocsátja az alak egyes vonásait, a közöttük lévő szellemi kapcsolatot viszont már egyáltalán nem érzékeli. Csak a teljesség látásának művészete képesít arra, hogy felismerjük: a kép minden egyes vonása azon egész révén nyeri el teljes értelmét, amelybe ágyazódik.”³¹ Az alak dimenzióinak külön történet vizsgálata tehát elhibázás és az ilyen elhibázásra Balthasar szerint a történetkritikai módszer alkalmazása a példa, amely megpróbálja a hit Krisztusának dimenzióit megkülönböztetni a történeti Jézus síkjától. Szükségszerűen hibázza tehát el az alak teljességének meglátását.

Ezek után azt gondolhatjuk, hogy az alak helyes szemlélése és az alak egységének és teljességének meglátása végtelenül nehéz feladat. Az alak szemlélése oly közel áll a művészethez, hogy szintén művészi teljesítményt igényel. Az alak megfelelő és kielégítő szemlélése a művészettel együtt járó ihlet nélkül nem lehetséges. Az alak mély szemléléséhez szükséges ihletet a Lélek adja és az alak meglátásának lehetőségét a hit biztosítja. Az ihlet nélkül való, tehát a hit nélküli szemlélődés nem jut el a látásig, mert az alak olyan teljesítményt igényel, amely meghaladja az emberi dimenziókat.

Krisztus alakjának elhibázásakor a vaktság, az előítélet és a dimenziók együttlátásának nehézsége mellett akad még egy tényező. Sokaknak sikerül átlépniük az említett akadályokon. „Sokan túllépnek az olyan képen, amely

csupa előítéletből van szöve, és egy olyan rejtett tartományt fürkésznek, ahol valóban az igazi alak rejlik, az az alak, amelyet bár nem látnak, szívük mégis sejt jelenlétét.”³² Balthasar szerint az igazán döntő kérdés a következő. „Milyen összefüggés van az emberi bűn, az általa okozott vakság és az alak rejtettsége között?”³³

Balthasar meglepő módon alapozza meg a kérdés megválaszolását. Az ember a „fel nem ismerő, be nem fogadó sötétség bűnében él” és ez a bűn arra kényszeríti a Fiút, hogy a rejtettség állapotában nyilatkoztassa ki magát.³⁴ A kijelentés ambivalenciája a rejtettségben és egyszerre a nyilvánvalóságban áll, mindezt pedig az ember teszi szükségszerűvé.

Úgy magyarázhatjuk ezt a meglepő állítást, hogy a kijelentés rejtettsége az inkarnációval jár együtt. Mivel az Isten emberré léte Krisztusnak a bűnösök közé való sorolását és a „bűnné lété” jelenti, a bűn mint sötétség és felismerés nélküliség kell, hogy jellemezze magát Krisztust is.³⁵ Krisztus rejtettsége az ember sötétségének párhuzama és a kijelentés felismerhetetlensége az ember bűnének tükré. Krisztus rejtettsége azonban nem szünteti meg a bűn súlyát, sőt Krisztus ítéletet mond a sötétség és rejtettség felett.³⁶

Azt láthatjuk tehát, hogy teljes azonosulás megy végbe Isten és ember, ember és Isten között. Ez az azonosulás pedig nem finnyáskodik és nincs elhatárolva a vele járó negatív vagy pozitív tartalmak átvételétől. A Szent bűnné lesz, a bűn pedig megszentelődik. A fény felismerhetetlenné lesz a vak pedig látóvá.

A rejtettségben megjelenő alak azonban egyúttal szenvedő alak is. Ettől az alaktól pedig elfordul a bűnös, mert „semmi örömetlit és felemelőt nem talál benne”, sőt megvetésre méltó.³⁷ A bűnös sosem lenne hajlandó elismerni, hogy ez az alak a fenti azonosulás folytán, a maga rejtettségében és szenvedésében éppen az ő nyomorúságát jeleníti meg a legobjektívabb módon.³⁸

Balthasar szerint tehát Krisztus egész alakja, a szenvedő és rejtett alak az ember legtökéletesebb tükörképe. Vice versa ugyanezt elmondhatjuk úgy is, hogy miután Isten Krisztusban valóságos emberré lett, olyan alakkal kell rendelkeznie, amelyre leginkább a szenvedés és a sötétség jellemző. Isten Krisztusban az embert a lehető legteljesebben jeleníti meg és az ember tragédiája abban áll, hogy legpontosabb önarcképét nem ismeri fel.

Meglehetősen szokatlan megközelítés ez a számunkra, hiszen a református teológia a témát az ellenkező irányból szereti vizsgálni. Így a reformátusok leginkább az ember megigazulásáról és megszentelődéséről beszélnek. A Krisztus és ember közti szubsztanciális egységet még a Heidelbergi Káté is csak a mennybemenetel kapcsán meri taglalni, amikor így fogalmaz: „a mi testünk a mennyben.”³⁹ Valószínűleg azért, mert ha a bűnnel kapcsolatos jelenségek, így a sötétség és szenvedés jellemzik Krisztust, akkor ezt már csak egy lépés választja el attól, hogy magát Krisztust aktív, cselekvő bűnősként kezeljük.

Az említett református irányból való megközelítés jellemzi Barthot is. Bár ugyanarról a jelenségről szól mindkét teológus, a megközelítésük éppen ellentétes. Barth az Ige megismerhetőségének gondolkörén belül az Ige és ember egyesülésének lehetőségét a hithez köti. A hangsúlyt a hirdetett Igére helyezi, ennek ellenére párhuzamot vonhatunk Barth igeteológiájára és Balthasar „Krisztus alakja” között, hiszen az alak elhibázása kapcsán maga Balthasar is kimondja, hogy „mivel Isten Igéjéről van

szó” a hallás is eltéveszthet bizonyos lényeges dimenziókat.⁴⁰ Barth a hit tekintetében leginkább az Ige érthetőségét vizsgálja, ehhez kapcsolódóan azonban szót ejt a Balthasarnál már említett Ige és ember egyesüléséről.

Az Ige felfoghatósága és érthetősége szerinte semmiképpen nem antropológiai állítás, hanem az ember hit általi lehetősége.⁴¹ Az emberben lakozó Krisztus teszi képessé az embert az Ige megértésére és befogadására.⁴² Barth ezzel kapcsolatban Pál igehirdetését vizsgálja a korinthusi első levél nyomán: Az Ige és annak hirdetése nem emberi ész szerint történik és válik érthetővé, hanem a Lélek által.⁴³

„A hitben és a hit megvallásában Isten Igéje emberi gondolatá és emberi beszéddé válik,” ez azonban nem változtatja meg az Ige eredeti lényegét. „Ez az esemény egyszerre leleplezés és leplezettség,” mert az Ige bár testté lett, az igehirdetésben mégsem változik meg az emberi gondolkodás és beszéd.⁴⁴ Ugyanakkor Barth szerint az isteni Logosz és a hívő ember egységét sem tagadhatjuk. Amikor az ember igazán felismeri Isten Igéjét, akkor ez a felismerés Isten Igéjének természetének felel meg.⁴⁵

A hit eseményében „az Ige alakja (forma verbi) az ember sötétsége közepette és Krisztus a szívünk sötétségében van jelen.” A hit eseményében tehát az Ige jelenlétisége és a vele való egyesülés történik meg, ha pedig az ember eggyé válik az Igével, akkor tagadhatatlan, hogy „az ember sötétsége megvilágosodhat.”⁴⁶

Isten Igéjének hitben való megismerhetősége ígéret a számunkra, és ha azt állítjuk, hogy a hitben megtörténik az Ige felismerése, akkor ezzel arra mutatunk rá, hogy ezt Isten tette lehetővé a számunkra. Ugyanakkor Barth szerint az Igével való találkozás a mi kategóriáink között, „rejtett módon és az emberi héjba zárva, sötétségben” történik. Minden egység ellenére sem tagadhatjuk azt a különbséget, amely az Ige valódi önmaga és aközött az alakja között feszül, amivé a mi kezeink között vált és amit mi látunk belőle.⁴⁷

A fent összefoglalt gondolatok ambivalenciáját Barth egy egyszerű képpel illusztrálja. „A vízbe mártott pálcát megtört alakúnak látjuk annak ellenére, hogy a pálca számunkra láthatatlan módon, önmagában tökéletesen ép és ugyanaz a pálca maradt.”⁴⁸ Hasonló módon Isten Igéje is más a maga teljességében és dicsőségében, mi mégis ugyanazt az Igét látjuk és halljuk az alak rejtett szenvedésében.

Horváth Gáspár

JEGYZETEK

¹ Hans Urs von Balthasar: *A dicsőség felfénylése. Teológiai esztétika*. 1. köt. *Az alak szemlélése*. Budapest, 2004, Sík Sándor Kiadó.

² Uo. 477. p.

³ Róm 1,20-22

⁴ Mt 15,14

⁵ Ézs 6,9kk.; 42,18kk.

⁶ Mt 13,13

⁷ Balthasar: i. m. 480. p.

⁸ Uo. 480. p.

⁹ Uo. 480. p.

¹⁰ Uo. 477. p.

¹¹ Karl Barth: *Church Dogmatics*. 2. köt. 1. rész. *The Doctrine of God*. Edinburgh, 1957, T. & T. Clark, 190. p. A Barth idézeteket a szerző fordította.

¹² Uo. 190. p.

¹³ Uo. 190. p.

- 14 Uo. 190. p.
 15 Balthasar: i. m. 480. p.
 16 Barth: i. m. 199. p.
 17 Uo. 199. p.
 18 Uo. 199. p.
 19 Balthasar: i. m. 478. p.
 20 Uo. 478. p.
 21 Barth: i. m. 190. p.
 22 Uo. 199. p.
 23 Uo. 202. p.
 24 Uo. 190. p.
 25 Uo. 199. p.
 26 Uo. 200. p.
 27 Uo. 202. p.
 28 Uo. 201. p.
 29 Uo. 201. p.
 30 Uo. 201. p.
 31 Balthasar: i. m. 478. p.

- 32 Uo. 481. p.
 33 Uo. 481. p.
 34 Uo. 487. p.
 35 2Kor 5,21
 36 Balthasar: i. m. 487. p.
 37 Ézs 53,2
 38 Balthasar: i. m. 487. p.
 39 *A Heidelbergi Káté*. Budapest, 1996, Kálvin Kiadó, 53. p.
 40 Balthasar: i. m. 475. p.
 41 Karl Barth: *Church Dogmatics*. 1. köt. 1. rész. *The Doctrine of the Word of God*. Edinburgh, 1960, T. & T. Clark, 275. p.
 42 Jak 1,21
 43 2Kor 2,9-13
 44 Barth: i. m. 276. p.
 45 Uo. 277. p.
 46 Uo. 278. p.
 47 Uo. 278. p.
 48 Uo. 278. p.

A Westminsteri hitvallás története

A Westminsteri hitvallás az angolszász világ leggyakrabban használt protestáns egyházi irata. Ahhoz, hogy jobban megértsük keletkezésének történetét és üzenetét, vissza kell térnünk az időben Anglia kialakulásának korához. A rövid történeti és egyháztörténelmi áttekintés után a hitvallás keletkezését közvetlenül megelőző eseményekkel, és a Westminsteri zsinat végzéseivel szeretnénk foglalkozni.

A Brit szigetek a IV. sz.-ig római fennhatóság alatt álltak. A keresztyénség a rómaiak kivonulását megelőzően jelent meg Britanniában. A 400 körülre elhagyottá vált szigeten a kelta származású őslakosság mellett megjelentek az idegen hódítók. Főleg az Elba vidékéről származó angolszászok, akik közül a szászok Britannia déli részét, az angolok pedig a keleti és a középső területeket szállták meg. Sok brit a keleti hódítók elől Cornwallból Bretagne-ba menekült, ahol leszármazottaik a bretanok azóta is élnek. A Londontól délkeletre eső Kent grófságot a ma Dániának otthont adó Jütland félszigetről származó jütök szállták meg. A szászok három grófságot alapítottak Dél-Angliában: Wessex, Sussex, Esex. A tulajdonképpeni angolok három királyságot alapítottak: Northumbria, Kelet-Anglia és Mercia.¹

Néhány békés évszázad után az angoloknak szembeülniük kellett a viking (dán) hódítással. Nagy Alfréd (871-899) Wessex királya súlyos harcok után legyőzte a dánokat, és London elfoglalásával egyesítette a szász királyságokat. Késői utóda Edgar (959-975) egész Anglia uralkodója lett, nyugati frank minta alapján megkoronáztatja magát Szent Dunstan Canterbury-i érsekkel. Végül mégis érvényesül a dán nyomás és Nagy Knut (1016-1035), akit Anglia királyává választanak, a szigetországot teszi meg északi-tengeri birodalma központjává. A szász királyságok uralma véglegesen akkor dől el, amikor Normandiai Vilmos herceg 1066. október 14-én a Hastingsi csatában legyőzi a szász királyt Haraldot. Ekkor kezdődik a normann uralom ideje.

660 körül három egyház létezik Angliában: az óbrit Wales-ben, az ír-skót (szerzetesi egyház szigorú aszkézissel) és az angolszász, amely szoros kapcsolatot tart Rómával.

Az angolszászok megtérése a Nagy Gergely pápa által odaküldött apátnak Augustinusnak, Canterbury első érsekének köszönhető. Tarsusi Theodorus Canterbury-i érsek (669-690) kialakítja az angolszász egyház szervezetét két érseki központtal: Canterbury (597), York (625). A VII. században beolvad az ír-skót, a VIII. században az óbrit egyház.²

A Normann dinasztiát a Plantagenet váltja fel, aminek késői sarja I. Oroszlánszívű Richard (1189-99), aki visszaállítja a szászok uralmát. Aktívan részt vesz a nagypolitikában, és Anglia tulajdonképpen általa válik európai tényezővé. A 3. keresztes hadjárat (1189-1192) élén dicsőséget szerez hazájának, elfoglalja Ciprust és Akkont.

Richard után a kevésbé tehetsége I. Földnélküli János (1199-1215) foglalja el a trónt. Nevét onnan kapta, hogy elveszítette franciaországi birtokait. III. Ince pápával is konfliktusba került, és ezért kiközösítették. A külpolitikai feszültségek miatt kénytelen engedni a hazai nyomásnak, és 1215. június 15-én kiadja a Magna Charta Libertatumot, ami a király kötelezettségeit és a bárók jogait tartalmazza, ellenállási záradékkal kiegészítve. Az oklevél az angol alkotmány alapja lesz, és segíti a parlamentális fejlődést. Többek között az egyház jogainak megóvását, törvényeinek betartását, és az egyházi vagyon elidegeníthetlenségét tartalmazza.

A királyi hatalom abszolutizálásának megakadályozása volt Simon de Monfort parlamentje. Ez egy rövid életű, de annál sikertelenebb próbálkozás volt.³

A következő századokban Anglia a belső ellentétekről újra a külpolitikára fordítja figyelmét. Dinasztikus örökségre hivatkozva megszállják először Franciaország délnyugati, majd északi és északkeleti területeit. V. Henrik uralkodása alatt kiteljesedik Anglia uralma, és az 1415-ös Azincourt-i csatával visszaszorítják Franciaországot annak délkeleti csücskébe, uralva a királyság kétharmadát.

A százéves háború (1337/1339-1453) lezárásával az angol bárók újra találják ürügyet, hogy egymásnak essenek. Az 1455 és 85 közötti rózsák háborújában a Lancaster és a York ház küzdenek egymással. Ez a 30

évig tartó polgárháború jelentősen megtépázza mind az egyház, mind az állam tekintését. Végül a Lancaster ház egyik oldalágából a Tudor házból származó Henrik elhatározza, hogy rendbeteszi az ország ügyét. Az 1485-ös Bosworth-i csatában legyőzi a yorki trónbitorló III. Richardot, és VII. Henrik néven Anglia királya lesz (1485-1509).

A XVI. sz.-ban Angliát is eléri a reneszánsz és a humanizmus fuvallata. Egy antiklerikális forradalom kezd kibontakozni, amelynek az okai a következők:

1. az Angol egyház különleges helyzete: nem lévén helye az alsóházban, csak kevés kapcsolatot tart a nemzettel. A főpapokban-mivel a király nevezi ki őket-, pápaság ellenes tendenciák élnek.
2. Az Oxford-ban és Cambridge-ben humán tanulmányokat folytató, és a szellemi életben vezető szerepet játszó polgári világiak birtoklási vágya.
3. Az uralkodó pénzügyi és erkölcsi csődje
4. Wicliff óta napirenden vannak azok a javaslatok, hogy a parlament és a korona javára egyházi vagyont foglaljanak le.⁴

VIII. Henrik (1509-1547) noha eleinte Luther ellenezen nyilatkozik, később válsai és a pápától való elszakadás arra ösztönzik, hogy a reformáció útjára lépjen. 1531-ben a klérus a királyt ismeri el az egyház fejének. Az 1533-ban bekövetkezett válsága miatt és a pápai adók megtagadása miatt Henrik szembekerül a pápával. 1534-ben kinyilvánítja az anglikán államegyház függetlenségét. Az igazi lelki reformáció hiányát mutatja, hogy az 1539-es „véres statutumokban” meghagyják a katolikus külsőségeket és dogmákat. Az első lelki gyümölcse az angliai reformációnak az 1549-es Common Prayer Book, ami az anglikán liturgiát alkalmazza lutheránus hitvallási tételekkel kiegészítve.

I. Erzsébet uralkodása alatt (1558-1603) születik meg a „39 cikkely”, amely lutheri dogmákat tartalmaz, de az úrvacsora tana kálvinista. Ez az 1563-as hitvallás meghagyja az anglikán államegyházat.

Erre az egyházra támaszkodik az abszolutisztikus I. Jakab (1603-1625), aki 1604-es Hampton Courti nyilatkozatában elítéli a kálvini szellemben tanító puritánokat. Utóda I. Károly (1625-1649) radikálisabb üldözésbe kezd a puritánok ellen, noha a parlament az 1628-as Petition of Rights-val védekezni kíván az önkényes letartóztatások ellen. Erre a király 1629-ben feloszlatja a parlamentet. Ezután 11 évig a király önállóan a parlament nélkül kormányoz. 1640-ben azonban a nép nyomására kénytelen összehívni a parlamentet, és ezzel beindít egy olyan láncreakciót, ami Anglia forradalmasodásához vezet. John Pym vezetésével új kormány alakul, ami a király kegyenc tanácsadóit, Staffordot és Laudot elítéli, és ezzel 1642-re nyílt szakadás keletkezik a parlament és a király között.

A király követői a „gavallérok” és a parlamenthez hű „kerekfejűek” az 1642 és 48 közötti polgárháborúban többször összecsapnak. 1642-ben Edgehill-nél még a király győz, de utána fokozatosan visszaszorul Anglia nyugati megyéibe, és mivel a skótok 1643-ban a parlament oldalán bekapcsolódnak a háborúba, Károly sorsa megpecsételődik. A végső győzelmet 1648-ban Cromwell vívja ki Prestonnál. A király maga is fogságba kerül, és 1649-ben kivégzik.⁵

Ezzel a parlament győzelme nyilvánvalóvá lesz, és kikiáltják a köztársaságot, a „Common Wealth”-et, ami 1649 és 60 között áll fenn. Ebben a viharos időszakban

születik meg az angolszász világ legerjedtebb hitvallása a Westminster Confession of Faith.

A Hosszúparlament 1643-ban azzal a szándékkal hívta össze a kor jeles hittudósait, hogy a „39 cikkelyt” revideálja. Az volt a szándékuk, hogy valóban életbe léptessék azokat a hitelveket, amik az 1563-as hitvallásban leírtak, és amit csak lehet még jobban igazítsanak a kálvini elvekhez. Ezek a zsinati atyák a reformáció második hullámának szellemében tanítottak. Ne feledjük, hogy erre az időre már túl vagyunk a Dordrecht-i zsinaton, ami megosztotta a svájci irányú reformációt a predestináció kérdésében. Noha a Dordrecht-i hitvallás (1619) teljes egészében a predestinációval és a kálvinizmus öt pontjával foglalkozik, mégis a Westminsteri hitvallásban -talán az eltelt húsz év teológiai vitáinak fényében- letisztultabban beszélnek Isten eleve elrendeléséről. De ez csak egy abból a 33 fejezetből, amit a hitvallás bibliai alapokon és kálvini szellemben tanít.

Most azonban térjünk vissza a zsinat összehívásának idejére. A forradalmi helyzetet jelzi, hogy nem a király, hanem a parlament hívta össze a zsinatot. Ahogy a parlament változásokat sürgetett a politikában, úgy a hívó vezetők meglátták azt is, hogy az egyházi életben ugyancsak változásokra van szükség. Mivel itt még nem történt meg az egyház és az állam szétválasztása, így pozitív példát láthatunk arra, hogy a hívó világi vezetők jótékony hatással lehetnek az egyház ügyére. A hitéleti kérdésekben egyedül az egyháznak volt hatalma dönteni, és az állam ehhez minden fizikai támogatást megadott.

A reformáció után csaknem 100 évvel egy újabb lelki ébredés szintén indokolta a zsinat összehívását. Össztársadalmi igény volt arra, hogy a reformáció eszméi iránt elkötelezetten éljenek. Ne csak hallgatói, hanem megtartói is legyenek az Igének.

Az angol, skót, és ír teológusokat azért hívták össze Westminsterbe, hogy további hitelvi reformokat hajtsanak végre, és megújítsák a hitgyakorlatot, az egyházfegyelmet, és esetleg alkossanak egy egységes liturgiát. A „39 cikkely” revíziójából egy egységes „brit” hitvallás szerkesztésének a vágya lett. Az 1643-47 között ülésező Westminsteri zsinatnak az összes jegyzőkönyve megmaradt. Így tudjuk, hogy a hitvallás mellett írtak egy Nagy- és egy Kiskátét. Ugyan egysége liturgiát nem sikerült alkotni, de adtak irányelveket, szerkesztettek ágendát, istentiszteleti rendtartást, és egy működési szabályzatot. Ezen a zsinaton történt meg az akkor használatos zsolttárok formai meghatározása is.⁶

„Ordinance Calling the assemble” parlamenti rendelet hívja össze a zsinatot 1643. június 12-én. A zsinat végül is a Westminsteri Apátság VII. Henrik kápolnájában kezdi ülését július 1-jén. Willliam Twisse elnökölt először. Halála után Charles Herle veszi át a zsinaton az elnöki tiszteletet.

Minden angol tartományból két lelkész, két-két teológus minden egyetemről, minden Walesi megyéből egy lelkész, Londonból négy, és ezen kívül a Lordok Háza által kinevezett 14 személy, továbbá 20 laikus az Alsóházból és 10 a Felsőházból vett részt a zsinaton. Naponta tartották áhítatokat, imaközösségeket, rendszeresen úrvacsoráztak, és heti egy nap böjtöltek a zsinat teljes ideje alatt.

1643 októberére a 39-ből 15 artikulust már feldolgoztak, különös hangsúlyt helyezve a 11.-re, ami a megigazulásról szól.

Augusztus 19-én a skót egyház zsinata 8 delegáltat küld a Londoni zsinatra. Javaslatételi, konzultációs és határozathozatali joggal ruházzák fel őket. Ezt a lépést követi a skótokkal való katonai szövetség, amit a parlament 1642-es Edgehill-i veresége tesz indokolttá. A Solemn League and Covenant (Ünnepélyes Liga és Szövetség) megkötését az Alsóház 1643. szeptember 25-én a Felsőház október 15-én szentesíti. Így válik teljessé – ugyan csak néhány évre – az angol-skót egyházi és politikai szövetség. A Westminsterbe küldött skót zsinati tagok inkább tanácsadóként tekintettek magukra, és megfigyelőként vettek részt a zsinaton. A fent említett szövetség lehetővé tette az egységes egyházkormányzati formula kialakítását.

Természetesen voltak összetűzések, például a presbiteriánusok, independensek és az erasztiánusok között. A szembenállások héterében általában politikai okok húzódtak meg. Érdekes megfigyelni a jegyzőkönyvekben, hogy a presbiteriánusok rugalmasabbak voltak, és igyekeztek elérni azt, hogy a hitvallást szabadon interpretálhassák.

Ez a hitvallás hangsúlyában kálvinista, orientációjában a szövetségi teológiát hirdeti.⁷

Első terjedelmes, de alaposan megfogalmazott fejezete a Szentírás tekintélyéről szól. Hangsúlyos a Szentírás prezervációja és belső összefüggése. Természetesen a Testimonium Spiritus Sancti Internum elvét vallja. Többek között a fordítások igazolása is ebben a fejezetben történik, és hermeneutikai elveket fogalmaz meg.

A második fejezet a Sentháromsággal foglalkozik, egyesek szerint kissé skolasztikus módon.

A harmadik fejezet krisztológiai megalapozottságú, pásztorális tudatosságú predestináció-tant hirdet. Követi a szövetségi teológia Bullinger-i vonalát.

A kilencedik rész az akarat szabadságával foglalkozik. Az emberiség négyféle állapotáról ír, úgymint: ártatlanság, bűn, kegyelem, és megdicsőülés. Ez a felosztás a puritánok kedvelt témája lett.

A tizedik és tizenharmadik fejezet között az üdvösség applikációjáról van szó. Ír az ember felelősségéről és a politika feladatát a nép védelmében és az Isten dicsőségére való cselekvésben határozza meg.

A huszonötödik fejezet az egyházzal úgy ír, mint Krisztus földi királysága.

Az Isteni örök elrendelésről így ír a Hitvallás: „Isten az ő akaratának legbölcsebb és legszentebb tanácsa szerint, öröktől fogva, szabadon és megváltoztathatatlanul parancsolta meg bármi bekövetkező felől, hogy megtörténjék. Ezáltal azonban mégsem szerzője a bűnnek... hogy dicsősége nyívánvaló legyen Isten az ő végzése szerint egyes embereket és angyalokat örök életre predestinált, másokat pedig örök halálra rendelt. Az ilyen módon predestináltakat egyenként és megváltoztathatatlanul jelölte ki, az ő számuk annyira biztos és meghatározott, hogy azt sem növelni, sem csökkenteni nem lehet. Amiként Isten a kiválasztottakat dicsőségre rendelte, ugyanúgy akaratának örök és legszabadabb szándéka szerint eleve elrendelte az ahhoz szükséges eszközöket is. Tetszett Istennek, hogy az emberiség többi részét mellőzze és gyalázzza, valamint haragra rendelje őket bűneik miatt, dicsőséges igazságának magasztalására... A predestináció ezen mélyeségitkának tanát különleges óvatossággal és gondnal kell kezelni, mert így e tan dicséretet fog szerezni Istennek, azok-

nak pedig, akik őszintén engedelmeskednek az Evangéliumnak: alázatot, igyekezetet és bőséges vigasztalást.”⁸

A szabad akaratról a következőket tanítja: „Isten az ember akaratát olyan természetes szabadsággal ruházta fel, hogy semmi sem erőlteti, sem a természetnek valamilyen feltétlen szükségessége nem készíti a jónak vagy gonosznak cselekvésére. Az embernek ártatlanságában megvolt a maga szabadsága és ereje, hogy azt akarja és tegye, ami jó és Istennek tetsző. De mégis változó módon, úgy, hogy abból kieshet. Amikor az ember bűnös állapotba jutott, teljesen elveszítette minden képességét az üdvösséget kísérő bármilyen lelki jónak az akarására. Így hát a természeti ember saját erejéből nem képes megtérni, vagy erre magát elkészíteni. Amikor Isten egy bűnöst megtérít és a kegyelem állapotába vonja, megszabadítja a bűn alatti természeti megkötöttségéből, és felszabadítja, hogy azt akarja és tegye, ami lelkileg jó. Bár ez így van, a megmaradt romlottság miatt az ember mégsem teljesen és csak azt akarja, ami jó, hanem azt is, ami gonosz. Az ember akarata tökéletesen és megváltoztathatatlanul szabad a jó cselekvésére, de csak egyedül a dicsőség állapotában.”⁹

A huszonharmadik fejezetben a polgári felsőbbsségről ír: „Isten az egész világ legfőbb Ura és Királya elrendelte, hogy az ő vezetése alatt a nép élén polgári felsőbbsség legyen, melyek az ő dicsőségét és a közjót szolgálják.”¹⁰

A huszonötödik fejezetben az egyházzal ezt mondja: „Az Úr Jézus Krisztus királysága Isten házanépe és nemzetsége, melyen kívül nincs közönséges lehetőség az üdvösségre.”

A hitvallás XVII. sz.-i sajátága többek között: „Az Úr Jézus Krisztuson kívül nincs más feje az egyháznak, még a római pápa sem, ellenkezőleg ő az Antikrisztus.”¹¹

Amikor a Westminsteri hitvallást a kezünkbe vesszük, egy jellegzetesen XVII. századi református hitvallást olvasunk. A konfesszió teljes szövegét 1646. november 26-án zárták le, de a zsinat egyéb kérdésekkel még 1648-ig foglalkozott. Eredeti célját, hogy egy egysége „brit” hitvallást alkosson, ugyan nem érte el, mert éppen Angliában „nem törte át a gátat”. Hatása mégis vitathatatlan, hiszen Anglián kívül az egész angolszász világban alap-hitvallásnak tekintik, és az amerikai ébredési mozgalom a XVII.-XVIII. század fordulóján ebből a gyökérből táplálkozott.

Kiss Gyula

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Jos Colijn: Egyetemes egyháztörténet, Iránytű kiadó
SH Atlasz-Világtörténelem, Springer-Verlag Budapest, 1995.
Westminsteri hitvallás, Koinonia Kiadó Kolozsvár, 1999.

JEGYZETEK

- ¹ SH Atlasz: a brit szigetek a római megszállás után
- ² Jos Colijn: Egyetemes egyháztörténet
- ³ SH Atlasz
- ⁴ SH Atlasz
- ⁵ Jos Colijn: Egyetemes egyháztörténet
- ⁶ Westminsteri hitvallás 9.o.
- ⁷ Westminsteri hitvallás 12-17.o.
- ⁸ Westminsteri hitvallás 36-37. o.
- ⁹ Westminsteri hitvallás 73-74. o.
- ¹⁰ Westminsteri hitvallás 152. o.
- ¹¹ Westminsteri hitvallás 163-167. o.

A református egyház helyzete és nevelésügye 1948 gyújtópontjában*

Tisztelt Konferencia!

Mindenek előtt sokak köszönetét tolmácsolom a Debreceni Egyetemnek, személy szerint pedig Dr. Orosz Gábornak, aki e téma feldolgozását kezdeményezte. Biztatására, majd a budapesti református egyházvezetőség segítségével a munka mára könyvvé nőtte ki magát. Nyomatott irodalom szűkében levéltári kutatásra kellett támaszkodni, amit viszont nehezített, hogy 1956-ban az oktatásügyi minisztérium egyházi iskolákkal foglalkozó I. és II. osztályának teljes iratanyagát fölégették, majd az 1989-90-es fordulat idején az addig itt-ott megmaradt iratok jelentős hányadát is megsemmisítették. Őt levéltár vonatkozó dokumentumai szerveződtek egybe: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Magyar Országos Levéltár, Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, MRE Dunamelléki Egyházkerület Ráday Levéltára, Politikátörténeti Intézet Levéltára azaz a Magyar Kommunista Párt Levéltára. A talált adatok alátámasztják azt, amit Kozma Tamás tömör korjellemzésében így ír: „A szovjet érdekszférába került közép- és kelet-európai országokban 1948 körül választották el az egyházakat az államtól. [...] A valóságban nem az állam egyházatlanítása történt meg, mint a korabeli propaganda hirdette, hanem sokkal inkább az egyházak »államosítása«. Az anyagilag kiszolgáltatott és bürokratikus függőségbe kerülő egyházakat az ún. egyházügyi hivatalokon keresztül az uralomra jutott kommunista pártok közvetlenül is ellenőrizték.”¹

A cím a református egyház helyzetelemzésére és nevelésügyére korlátozódik, de nem csak róla szól. Az, ami a református egyházzal történt, modellként szolgál mindarra, ami általában az egyházakkal, sőt ami az emberekkel történt – mindazokkal, akik a pártállam áldozatai lettek, nem pedig élvezői. A levéltárakban talált pontoszerű információkhoz rendező elvet részben a kronológia, részben pedig a Szentírás Apokalipszise kínált. Teológusként szabadon utóbbira is támaszkodnom. „És látam, hogy a tengerből feljön egy fenevad, tíz szarva és hét feje volt... párduchoz hasonlított, lába, mint a medvéé, szája, mint az oroszláné: a sárkány átadta neki erejét... És adatott neki nagyokat mondó és istenkáromló száj... megadatott neki, hogy hadat indítson a szentek ellen, és legyőzze őket, megadatott neki a hatalom minden törzs és nép, minden nyelv és nemzet felett.” (Jel 13,1-9). Az ókori jelképrendszer értelmében a tenger a népeket jelenti, amelyek közül egy új hatalom emelkedett ki, amelynek „tíz szarva és hét feje” volt, azaz nagyobb volt a hatalma, mint az intelligenciája – ti. a szarv a hatalom szimbóluma. Szempillantás alatt, észrevétlenül jött, mint a párdúc, könyörtelenül taposott, mint a medve, prédára lesett, mint az oroszlán. (Az, aki nem tud azonosulni a teológiai értelmezéssel, irodalmi metaforának is tekintheti.)

Azt, hogy transzcendens hatalma volt, sejteti, hogy Gerő Ernő 1945. január 23-án a pesti első központi bi-

zottsági ülésen még így nyilatkozott: „A pártnak azzal kell számolni, hogy csak 10-15 éves távlatban fog vezető szerephez jutni.” Ehelyett 3 év alatt megtörtént a fordulat. Hogyan rendezkedett be az új hatalom? Milyen intézkedések erősítették meg pozícióját? Hogyan zsugorította az egyházak addigi társadalmi szerepvállalását? Meggyőződése volt, vagy csak elhitette, hogy a tudat materialista átképzésének függvényében rövid időn belül kihál az egyház?

Az egyház helyzetét a társadalmi összefüggések nélkül nem lehet tárgyalni, ezért mondandónkat szélesebb összefüggésekbe ágyazzuk, csakúgy, mint ahogy a „nevelésügy” fogalmát sem korlátozhatjuk az iskola falai közötti instruálásra. A fenevad „szarvai”-nak megjelenése, azaz a diktatúra tevékenysége időrendben és jelenségeiben a következő jellemzők köré csoportosítható:

1. Hazugság („Hazug” – Jn 8,44)

Az „új világ” alapjait egy olyan jogforrásteremtő szervnek, az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek létrehozásával vetették meg, amelyről Molotov szovjet külügyi biztos egy időskori magnófelvételen így emlékezik: „Tevékenyen részt vettem az első magyar kormány megalakításában... én hoztam létre és elég gyorsan.”² Az, amit Ortutay Gyula, későbbi kultuszminiszter állított, hogy „a Szovjetunió a lehetőségeket magukat adta csupán, ránk magyarokra bízva a megvalósítás módszereit”, egyszerűen nem igaz. Moszkvában döntöttek a kormányprogramról, a kormánytagok személyéről, a helyszínről, az időpontról, sőt még arról is, hogy ne tartson tovább két napnál.

A hároméves terv soha nem látott gazdasági fellendülésről beszélt. Ehelyett a budapesti tanító életszínvonala 1948. január 1-jén az 1938-asnak 30%-a, a középiskolai tanár életszínvonala az 1938-asnak 27,5%-a volt. Mindaz, amin a gazdaságunk keresztülment, „a magyar építő erő gyengítése és szétzilálása”³ volt. Sem az állam ingó és ingatlan vagyongyarapodása, sem a hirtelen állami szektorba kerülő munkástömegek termelőereje, sem a kötelező beszolgáltatások, sem az ún. „szocialista munkaverseny” nem tudta pótolni annak a szó szerinti termelőerőnek a kiesését, amelyet az emberek megtiprása, elbátortalanítása, kezdeményező kedvének és munkakedvének megtörése okozott. A termelőerő motorja a szívben van, s ha az megakad, hiába a külső intézkedés.

Hazugság volt a politikában. Elég, ha ennek kiemelkedő példáját: az 1947-es „kékcédulás választásokat” említjük. Ugyancsak 1947-től vitákat provokáltak a törvényesség helyi őreinek, a jegyzőknek az „államosításáról,” akik az iskolaállamosítás idején a Kommunista Párt komoly bástyái lettek! Az addig önkormányzati és választott tisztviselők helyébe a legfontosabb helyekre kinevezett, teljesen a belügyminiszter alá rendelt tisztviselők, kerültek.

Ilyen társadalmi közegben került sor 1948. október 7-én az állam és a református egyház között megkötött „Egyezmény”-re. Az „Egyezményben” a kormány „elismeri és minden lehetséges és szükséges eszközzel biztosítja a vallásgyakorlás teljes szabadságát,” istentisztele-

* Az előadás forráskönyve: FODORNÉ NAGY Sarolta: *Történelmi lecke*. Budapest, 2006, MRE Dunamelléki Egyházkerület kiad.

tek tartását templomban, családi otthonokban, szabad téren; egyházi lapok és önálló sajtótermékek kiadását; egyházi konferenciák szervezését; kötelező vallásoktatást; szeretetintézmények fenntartását; az államosított iskolák tanítói és egyéb személyzetének teljes létszámú átvételét; 20 évig öt évente csökkenő mértékben támogatás folyósítását az elvesztett földbirtokok fejében. Az „Egyezmény”-nek egyetlen pontját tartotta meg az állam – miközben az egyházon mindent számon kért. Hogy mi volt az, s miért? A későbbiekből kiderül.

2. Erőszak („Emberölő” – Jn 8,44)

A második világháborúban a 14,5 milliós lakosságnak 6,2% mintegy 900 ezer ember halt meg. Szovjet fogságba kerültek mintegy 600 ezren, közülük 100-120 ezer polgári személy volt. Az angolszászoknak 300 ezren adták meg magukat.⁴

A civil szférában megkezdődött a pártállás alapján történő „tisztogatás”: a *bélistázás és a köztisztviselők elbocsátása*. Mindszenty József hercegprímás A. K. Helm magyarországi brit politikai megfigyelőnek 1946. december 12-én a következőt írta: „A köztisztviselők létszámcsökkentése Magyarországon befejeződött. Egy hivatalos bejelentés szerint 120.000 köztisztviselőt bocsátottak el. Ha családtagjaikat is számoljuk, 600.000 ember vesztette el kenyerét, ruházódását és a nevelés minden lehetőségét. ... Ez a hideg terror, amelyet a hivatalok vezetői hajtanak végre, elárasztotta az ország egész adminisztrációját, és nincs senki, aki megfékezze. *Aldozatúul esett a vallásos meggyőződés, a nemzeti érzés és a pártatlanság mindenütt: minisztériumokban, megyékben, falvakban, magánéletben, magán- és közintézetekben.*”⁵ Akik hivatalukban maradtak, megtanulták félni az új hatalmat.

1945 és 1950 között csaknem 60 ezer fő ügye került a *népbíróságok* elé. Azokat, akik ellen nem lehetett népbíróági eljárást indítani, de a hatalom birtokosai szemében nemkívánatos személyeknek minősültek, rendőrségi eljárás keretében *internálótáborba* küldték,⁶ közöttük sok lelkészt is.

Miközben a kommunista propaganda a népek közötti örök béke és barátság tavaszának beköszöntét hirdette, a környező országok *magyar lakossága tömegesen menekült az anyaországba* új „gazdáik” elszabadult ösztönei vagy a kisebbségi sors elől. Az Erdélyből érkezők magyarul a faluirtásokról, barbár lefejezésekről, internálótáborba zárásokról, a csehszlovákiaiak minden magyar nyelvű újság betiltásáról és iskolák bezárásáról, a délvidekiek a szerb partizánok vérengzéseiről tudósítottak.⁷ Délvidéken mintegy 40.000 magyart mészároltak le, közöttük Gáchal János torontálvásárhelyi református püspököt.⁸ Délvidéken idáig egyetlen magyar tömegsír sem sikerült feltárni. Romániából és Jugoszláviából spontán, Csehszlovákiából szervezeten folytak az áttelepítések. Romániából 134 ezren, Csehszlovákiából 119 ezren Jugoszláviából 66 ezren menekültek Magyarországra, nincstelenül kezdve újra életüket.⁹ Ravasz László püspök a felvidéki magyarok kitelepítése miatt táviratot intézett többek között az Egyházak Világtanácsa központjába Genfben: „A csehszlovák hatóságok 1946. november 16-tól a szlovákiai magyarokat deportálás-szerűen széttelepítik. A szlovákiai magyar községeket fegyveres karhatalom állja körül és a magyar családokat vagyó-

naik likvidálása után otthonaikból kiűzi, azután a Szudéta-német vidékre viszi cseh gazdákhöz, cselédeknek, béresen. Deportálásuk átlag –22 Celsius fok hidegben, legtöbbször fűtetlen vagonokban történik, aminek következtében sokan megbetegednek, többen megfagytak. Deportált magyarok között cseh gazdák válogatnak, az erőseket, önállókat vagy kiscsaladosokat keresik, aminek következtében a deportált családok napokig fűtetlen vagonban maradnak, míg elkelnek. Kérem, szívességgel felelmezni tiltakozó szavát az emberi szabadság és az emberiség ilyen súlyos megsértése ellen, hogy a nácizmus bukása után két évvel ártatlan családokat, tisztességes parasztokat, munkásokat, családanyákat, gyermekeket, agógákat deportálnak. (1947. február 15.)”¹⁰

Ravasz László újabb, súlyos politikai tartalmú levelet intézett Dinnyés Lajos miniszterelnökhöz 1947. szeptember 2-án: „Miniszterelnök Úr! Sok jó magyar ember, határon innen és határon túl, szívességgel értesült arról, hogy a román kormány ismételt megkereséssel fordult a magyar kormányhoz sok száz, un. háborús bűnös kiadatlásáért. Romániának eddig sikerült a háborús bűnösök nagy részét *magyar emberekből állítani ki s ezáltal a maga embereit megmenteni.* [...] Kérem Miniszterelnök Úr nagybecsű figyelmét arra, hogy ahol csak lehet, Magyarország maga ítélkezze a maga egykori tisztviselői felett, s hacsak lehetséges, ne szolgáltatassa ki őket idegen hatalomnak.”¹¹

A fenti két levél igen nyomós érveként esett latba Ravasz László kényszernyugdíjazásában. Bármikor, ha az egyház szót emelt a diktatúra különféle megnyilvánulása ellen, rásütötték a bélyeget: „klerikális reakció.”

3. A szó gúzsba kötése („Megnémít” – Mt 11,14)

1946: VII. tv. „A demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről” értelmében büntetnek számított minden, a „demokratikus államrend” ellen kifejezett izgatás, valótlanul minősített hírek terjesztése, de ezen felül büntetendő cselekmény lett az is, ha valaki *ilyesmire tudomást szerzett és nem jelentette*. Ezért két-től öt évig terjedő büntetést róhattak ki. A hatalom szelleme bekúszott a magánbeszélgetésekbe, a családi és baráti kapcsolatokba, asztaltársaságokba, a nevelés minden válfajába. Az írók, költők, színészek megrendelésre szólaltak meg. Vidéken fokozatosan elmaradtak a nagy névnapozások. Az édesapák nem mondták el gyermekeiknek történeteiket, az édesanyák félve osztották meg érzéseiket, a nagyszülők egyre bátoratlanabban tanították unokáikat imádkozni, és a szomszédok legfeljebb a köszönetre korlátozták kommunikációjukat. A legnagyobb némaság a legnagyobb tragédiákat övezte. Akik internálótáborból, hadifogságból vagy börtönből hazajöttek, halálukig sem szóltak egy szót sem arról, hogy mit éltek át. Sokan még ma sem.

A kommunikáció megbénításának következményeként az egyén egyre kiszolgáltatottabb és védtelenebb lett a mind hangosabb és hangosabb központi propagandával szemben. A templomokat ügynökök hada lepte el, s szorgosan jegyzeteltek, ha egyetlen kifejezésnek politikai áthallása lehetett. A megvett-lelkű prédikátorok szöveke politikai programbeszéd emelvénye lett, s Illyés Gyulát igazolta: „zsarnokság szól / lábából, harangozásból, / a papból, kinek gyónol, / a prédikációból, / templom, parlament, kárpád: / megannyi színpad.” A bizal-

matlanság és a némaság lett a társadalom alapprincípiuma. Ez a – Sulyok Dezső által – „hóhértörvénynek” nevezett intézkedés egyik napról a másikra egymástól elidegenített, egymásra folyton gyanakvó lényeket faragott. Az ember olyan lett, mint a kallódó tárgy. Kapcsolatai megszakadtak. Az Aristoteles-i „társas lényből” totális magányra kárhoztatott, elszigetelt, a hatalom igézetében vegetáló „Homo Sovieticus” lett.

4. Egyesületek és civil szervezetek feloszlataása („Testvérgyűlölő” – 1Jn 3,10)

Rajk László belügyminiszter törvényi szabályozással 1946. július 4-11. között mintegy 1500 társadalmi egyesületet és egyházi ifjúsági szervezetet oszlatott fel.¹² Legveszélyesebbnek tekintett protestáns ifjúsági szervezetnek a Keresztyén Ifjúsági Egyesület, a Soli Deo Gloria értelmiségi ifjúsági szervezet és a cserkészlet minősült, mert ők folyamatosan biztosították a vezetői utánpótlást. Ellenük bomlasztási akcióprogramok sora indult és folyamatosan zajlott.

Az egyesületektől megvonták működési engedélyüket, az országos egyház vezetése alá rendelték őket – amely vezetés rövidesen kicserélődött baloldali elemekre. Azon kívül, hogy ez a törvény a helyi civil társadalom kisebb nagyobb tartóoszlopait derékba törte, centralizálta a mozgásirányokat. Könnyedén átláthatóvá vált az egyházi élet a belügyi szervek számára, az egyházvezetés pedig számon kérhető lett a legkisebb „rendbontásért” is. 1950-re a különböző egyesületek a törvényesség látszatát megtartva „hivatalosan” bejelentették feloszlásukat.

5. Az egyház megosztása („Szétdobáló” – Jel 12,10)

Trianon átrajzolta a felekezeti térképet. Míg a Monarchiában az ország 50%-át tette ki a római katolikus egyház, 1920 után 63%-67%-ot. A tárgyalt korban tehát az ország egyharmada volt nem-katolikus: a protestantizmus kb. 26%-ot tett ki. Mivel a kisebbségben a református egyház volt a többség, azon kívül nemzeti jellegénél fogva kellően védtelen volt, a kommunista párt órá szította a faltörő kos szerepét. A római katolikus egyházzal nem bírt, mert mögötte állt a Vatikán.

Ravasz László jól látta, hogy az új magyar államban nem az egyes egyházak a kormány tárgyalópartnerei, hanem az egyetemes keresztyén egyház, ezért közös római katolikus, református, evangélikus keresztyén egységfrontot kell kialakítani. Hogy ez miért nem sikerült, annak egyik kulcsa Rákosi emlékirataiban található: „Révész Imrével, [református tiszántúli püspök] amikor csak mód volt rá, magam beszéltem, s fokozatosan meggyőztem róla, hogy milyen helytelen az az egységfront, amelyet kezdetben a Mindszenty vezette katolikus egyházzal együtt, a népi demokrácia ellen létrehoztak. Nagy segítségemre volt Bereczky Albert budapesti református lelkész, rendes demokrata (és Tildy Zoltán násza), aki egyháza kérdésében gyakran fordult hozzám...”¹³ Innen érthető Bereczky kijelentése, hogy „Mi az un. közös keresztyén frontot nem vállaljuk”¹⁴ [aláhúzás az eredeti szövegben] (1946. március 13.). Bereczky lett Ravasz utóda... A „divide et impera” jól bevált módszere Rákosi „szalámi taktikája” néven vonult be a történelembe. Elérte célját.

De nem csak a keresztyén egységfront nem jöhetett létre, hanem az egyes egyházakat is sikerült fellazítani az „ötödik hadoszlop”, azaz az ügynökök közreműködésével. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) 1946-ban létrehozta III., egyházi alosztályát. A beszerzésre többnyire annak köszönhetően került sor, hogy kompromittáló anyagot gyűjtöttek a kiszemelt ágens ellen. Az ÁVO hírhedt tevékenységéről Péter Gábor Moszkvának 1947. április 5-én küldött jelentésében így írt: „Minden minisztériumban, sőt az egyházi személyek között is megvannak az embereink. Így az információ, amihez hozzájutunk, meglehetősen teljes...”¹⁵

1946. augusztus 14-én megalakult a „Nyíregyházi Szabad Tanács”. Hangzatos szövegekkel, látványos rendezvényekkel önmagát kiáltotta ki az újjáépítés letéteményesének, szemben a Ravasz László nevével fémjelhezhető egyházpolitikával. A belügyminisztériumi jelentés világít rá igazi arcára: „az egyházi reakció ellenállásának megtörésére az új kormány útmutatása nyomán az egyházon belül »Szabad Tanács« alakult, mely az egyház ellenséges szerepének kiértékelésén túl magába foglalta az egyház haladó gondolkozású elemeit és új feladatot szabott meg a gyülekezeti életben.”¹⁶ Időszakos küldetését igazolja, hogy 1947. őszén váratlanul megszűnt – tehát miután a MKP megnyerte a választásokat. Vezető személyisége az a Békefi Benő volt, akit az államvédelem úgy minősített, mint aki „képes és kész kíméletlen kézzel, erős és baloldali vezetést biztosítani.”¹⁷ – Püspök lett belőle.

A „tervbe nem illő” egyházi vezetőket leváltották. Lázár Andor főgondnok, korábbi igazságügyminiszter lemondása után 1948. április 14-én, az iskolaállamosítások „nyitányaként” Rákosi hívatta Ravasz Lászlót. A Parlament egyik miniszteri szobájában, mintegy két órás tárgyalás után közölte vele: „a kormányzat szükségesnek látja, hogy ön a református egyház vezetésétől visszavonuljon. ... A döntés természetesen az Ön dolga, de tudnia kell, hogy a visszautasítást hadüzenetnek tekintjük s a következményeket könyörtelenül alkalmazzuk.”¹⁸ Helyüket a politikailag megbízható Kiss Roland és Bereczky Albert foglalta el. Ravasz László így értékelte az „örségváltást”: „A kommunizmus arra rájött, hogy az egyházat üldözéssel csak megerősítheti. Tehát a módszer az, meggyengíteni az egyházat az egyház által. A kommunista egyházpolitika megnyeri az egyház vezetőségét szövetségesének és vele bontatja le az egyház történelmi épületét. Ezt a belülről gyengítő módszert a kommunista állam az utóbbi évtizedben mindenütt megkísérelte, ez legkevésbé Kelet-Németországban sikerült, fájdalom, hogy ez leginkább Magyarországon meg is valósult.”¹⁹ Ez is hozzátartozik „régiónk” történetéhez.

A Budapesti Teológia mint az „’56-os forradalom gócpontja”²⁰ éléről eltávolították Pap Lászlót, „haladó” tanárokkal töltve föl a megüresedett és újonnan kreált katedrákat. Az egyházi levéltárak, könyvtárak hálózati ellenőrzés alá kerültek²¹ „megbízató” főigazgató kinevezésével. A külföldi egyházi világszervezetek várfalait módszeresen bevették. Az egyházi folyóiratok élére kivétel nélkül mindenütt az állambiztonsági szolgálatok által jóváhagyott és irányított (!) báb-vezetők kerültek. Összesen hét egyház rendelkezett folyóirattal, ezek 107.250 példányban jelentek meg, de mindegyiket úgy minősíti az Állami Egyháziügyi Hivatal 1958-as jelentése, hogy: „irányítás a mi

kezünkben”.²² Az egyházi újságokban is pártpolitika köszönt az olvasóra, teológiai frazeológiába burkolva.

6. Pénzügyi ellehetetlenítés („Tolvaj” – Jn 12,6)

A „nervus rerum gerendarum” – a legkényesebb kérdés az anyagiak. Mutatja az is, hogy ezt a témát a Kommunista Párt levéltárában nem engedték kutatni. Innenonnan összegyűjtött adatok alapján kaphatunk némi betekintést.

A „földreform”-nak köszönhetően az összes föld 35 %-át újraparcellázták. 642 ezer igénylő jutott 5 kat.holdas parcellához. Ők az új államrend *lekötelezettei* és ezáltal propagandistái lettek. „Nincs szükség Istenre!” hangoztatták. Megszűntek a közép- és nagybirtokok. Mivel – korábbi diszkriminatív intézkedések miatt – a református egyháztagság 80%-a falun élt, a földreform folytán az egyház elveszítette potenciális *egyházfenntartói bázisát*. Ezen kívül a református egyháztól 52.972 kat.holdat sajtátítottak ki, *amelyek jószerivel mind az iskolák működtetését szolgálták. Ezeket a földeket az egyházak mind a mai napig nem kapták vissza*. Hasonlóképpen nem szólt a kárpótlás az egyházi tulajdonú bérházakról, ingatlanokról, amelyek mai tőkehozama nyilvánvalóan nagyságrendekkel magasabb lenne az egykorinál. A kisajátított földek, tönkrement és lerombolt épületek kieső bevétele miatt már 1945-ben (!) fizetésektelen lett az egyház. Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter 1945. november 8-án a Minisztertanácshoz írt levelében szót emelt az egyházak érdekében: „A földjövdelem kiesése folytán az egyházegyetem és az egyházkerületek közigazgatása teljesen megbénult, tisztviselőiket fizetni nem tudják, velük szemben az illetményemelő rendeleteket végrehajtani nem képesek, amit a folyó évben tisztviselőiknek adtak, banki és egyéb kölcsönökből teremtették elő...”²³ Feltehetőleg, hogy az egyház *eladósítása* már 1945-ben elkezdődött, ami 1948-ig csak halmozódott, hogy a patanási feszült hangulatban a fizetésektelenné vált iskolafenntartókkal könnyedén lehessen szembefordítani a pedagógusokat a „megbízhatóbb” állami alkalmazás ígéretével.

Az Állampolitikai Osztály 1947. április 10-én tartott ülésén kiadta a jelszót: az egyházadó kérdéséből „elvi kérdést kell csinálni.” Rákosi ugyanis kijelentette: „az egyházi adók rendkívül magasak. Ezeknek *is szerepelni kell a tervgazdálkodásban*.”²⁴ Rajk hozzáfűzte. „Ha bevezetjük a *fakultatív hitoktatást, akkor adófizetésre sem lehet kényszeríteni senkit*.” A fakultatív hitoktatás bevezetése '47-ben még megtört a széleskörű tiltakozásokon, de nem sokat váratott magára. Az egyházadó viszont még ebben az évben megszűnt. Mondhatjuk, hogy ez a polgárosodás része. De ha csak erről lett volna szó, nem korlátozták volna az egyház bármilyen gyűjtési akcióját, nem kötötték volna feltételekhez külföldi segélyek elfogadását, sőt lehetséges lett volna új egyházi bevételi források megteremtése. Ehelyett 1968-ban az MSZMP Központi Bizottsága PB azt jelentette: „A református, az izraelita és görögkeleti egyházak szervezeti keretüket csak nehezen tudják fenntartani. A protestáns egyházak nyugdíjintézetét a fizetésképtelenség veszélye fenyegeti. ... *Különböző nyugati egyházi szervezetek ajánlatokat tesznek, hogy teljes összegben kifizetnék az állam által nyújtott anyagi*

segélyt. Az egyházakkal 1948-50-ben kötött egyezmények szerint az államsegély 1968. december 31-ével megszüntethető. *Minden körülményt mérlegelve, az államsegély további folyósítása és a jelenlegi mérték [25%] fenntartása indokoltnak látszik. Az államsegély folyósításának megszüntetése, vagy mértékének nagyobb csökkenése káros politikai következményekkel járna*.²⁵ Ez volt az egyetlen pont az „Egyezményben”, amit megtartott, sőt túlteljesített az állampárt.

Az államsegély folyósításáról a Megyei Tanácsok VB. egyháziügyi főelőadói rendelkeztek. Irataikba belapozva ilyen jelentéseket olvashatunk: „XY lelkész „április hónapban került internálásra, majd négy hónapi ott tartása után szabadlábra helyezték. Ezidőtől kezdve hangtalanul viselkedik, magatartása ellen kifogás nem merült fel. Részünkre – ha megbízunk, megfelelő adatokat szolgáltat. Javasolom kongruját október hónapra visszamenőleg is biztosítani.” Z.Zs. lelkészről: „A kongrua megvonása következtében támadt anyagi gondok őt is megtörték. Nagyon tanulságos volt számukra a figyelemzetés. Javasolom a kongrua továbbfolyósítását...”²⁶ Az államsegély trójai faló volt.

7. Az egyházi iskolák államosítása

(„Gyermekfaló” – Jel 12,4)

1948-at Rákosi azzal a nagyléptékű politikai elhatározással indította: „És most majd jön az egyház! Megfoglaljuk az egyház heréjét! Megmarkoljuk!”²⁷ E „nemes cél” jegyében kezdődött a „fordulat éve.” „Minden a központi terv szerint folyjék, ... *különbén ez igen fontos és egyszer száz esztendőben előforduló alkalmat a baloldali Magyarország eszméinek propagálására nem fogjuk tudni jól kihasználni*”²⁸ – hangzott a központi eligazítás.

A kezdetek homályba vesznek. Észrevétlenül megindult a pedagógusok megnyerése a „párt aprómunkával”, és személyes agitációkkal. Az ígérek hangosodtak, az egyház lejárata napirenden volt. 1948 márciusa táján kezdett sűrűsödni az iskolák körül a levegő. Akkortól azonban olyan rohamosan, hogy június közepére meg is történt az államosítás. A jól bevált módszer ismét az volt „gyors cselekvés, befejezett tények...”

Az Értelmiségi Osztály, a Propaganda Osztály, a Szervezési Osztály összehangoltan dolgozott a Politikai Bizottság keze alá. Kéthetente mentek a központba a területi hangulatjelentések, amelyek ismeretében újabb akcióprogramot osztott le a pártvezetés pártszervein keresztül a legkisebb településekre. Központilag irányított tömeggyűlések nyilatkozatban követelték az iskolák „demokratizálását”. Pártszervek, szakszervezetek, gyárak, üzemek dolgozói, vasutasok, jegyzőkörök, szülői munkaközösségek, tantestületek egyre-másra küldték állásfoglalásukat az államosítások mellett, amelyről a korabeli sajtó sajátos, győzelemittas hangnemben tudósított. Mindezek ellenére 1948. június 4-én a párt kudarcot volt kénytelen elkönyvelni, mert az addig összeszámolt adatok alapján még mindig több helyről érkezett az államosítás ellen távirat vagy levél, mint mellette.

Május 22-én összeült a református egyház kérdéseinek rendezésére kiküldött kormánybizottság Ortutay Gyula és Révész Imre vezetésével. Az egyházi ad hoc bizottság kijelentette, hogy nem jogosult állásfoglalás kinyilvánítására. A tárgyalás során megállapodás-tervezet született,

amelyet azonban még az aznapi sajtó tényként tett közzé. Erre felekezeti hovatarozás nélkül országos tiltakozások indultak az államosítások *ellen*, elsősorban a szülők körében. Tallózva a sok száz és ezer levél között: „Miniszter Úr! Ne a tanárok és tanítók állásfoglalása szerint döntsön, hanem tessék megkérdezni a szülőket, mert csak ez felel meg a népi demokráciának. ...a felekezeti iskolák államosításába belenyugodni nem fogunk.”... „Mi szülők vagyunk illetékesek dönteni, hiszen gyermekünk a mi húsvetünk, vérünk, való.”... „Mi adónkból és az állam. A heti egy vagy két hittanóra építő munkáját százszor lerombolják az anyagelvű nevelők példája és előadása. Mi pedig nem akarunk anyagelvű gyermeket nevelni. Isten nélkül állattá süllyed az ember.”... „Gyermekeink vallásos neveléséhez hozzátartozik a hit- és erkölcsstan tanításán kívül az iskola egész nevelő munkájának vallásos szelleműsége, az irodalomnak, történelemnek, bölcseletnek, néprajznak, közgazdaságtannak, társadalomtudományoknak, természettudományoknak stb. a vallásos hit tételeivel hiánytalanul egybehangzó tanítása. A vallásos nevelést a hitoktatásra korlátozni vagy rövidítés vagy szándékos megfélemlítés.”²⁹

Május 25-én a kormány egyházügyi bizottsága a patanásig feszült hangulatban az államosítások gyorsítását kérte. Június 9-én Ortutay Gyula miniszter rendeletet adott ki a nem állami iskolák és tanulóthonok zár alá vételéről. Június 15-én délután az országgyűlés közoktatásügyi bizottsága tárgyalta az iskolák államosításáról szóló törvényjavaslatot, másnap sürgősséggel tárgyalta az országgyűlés három másik tárgysorozati pont és bizottsági jelentések között. 8 óra leforgása alatt, korlátozott számú hozzászólás engedélyezésével gazdát cseréltek a nagy múltú iskolák. Az 1948:XXXIII.tv. kimondta az egyházi iskolák államosítását – amelyet csak az 1999. évi LXI. tv. 1.§ helyezett hatályon kívül!

Református egyháztól államosított oktatási intézmények: 2 kisdudóvó, 1024 elemi iskola, 3 tanítóképző, 1 tanítónőképző, 14 polgári iskola, 18 fiúgimnázium (internátussal), 5 leánygimnázium (internátussal), 3 gazdasági szakközépiskola, 1 felsőkereskedelmi iskola, 1 jogakadémia, 2 teológiai akadémia. Mi maradt? 2 teológiai akadémia, 1 gimnázium.

1949 szeptemberétől minden előzetes ígélet ellenére rendkívüli tárgy lett a hittan. A beíratásokat körmönfont korlátozó intézkedések övezték. A párt a Közoktatásügyi Minisztérium, a Pedagógus Szakszervezet és az ifjúsági tömegszervezetek közreműködésével változatos módon akadályozta a hittanórák megtartását. A pártprogram kimondta többek között, hogy „A menzai, tanulószobai, napközi otthoni étkeztetést a hittanóra idejére kell tenni. A rendezvényeket, sportedzéseket lehetőleg ebben az időben kell tartani. Az iskolai ünnepélyek előkészületeit erre az időre kell tenni.”³⁰ Az intézkedések hatására 1956 szeptemberében az általános iskolásoknak már csak mintegy 30%-a iratkozott be hittanra, a középiskolásoknak pedig 0,76 %-a. Október 23. után ez a létszám 90-100%-ra ugrott, míg 1957. januárjában kormánybiztosi rendeletére „visszaállt a rend”. 1958-as Politikai Bizottsági határozat értelmében – ami a következő évtizedekre megszabta az egyház mozgásterét – „Az egyházak az ifjúsággal *kizárólag az iskolai hitoktatás keretében*, valamint elsődleges, bérmlás, konfirmáció keretében foglalkozhatnak. Az ifjúsággal való minden más (sport, vetítés, énekkar, iskolán kívüli hittan stb.) megengedhetetlen.”³¹

1952-ben államosították az árvaházakat és gyermekotthonokat, amelyeket az „Egyezmény eredetileg az egyház kezén hagyott. Majd következett a családi ünnepek államosítása. A karácsonyból fenyőünnep lett, a Mikulásból Téliapó, a keresztelőt kiszorította a névadó, és az egyházi síri szertartást az államilag támogatott társadalmi temetés.

8. Istentagadás („Istenmásoló” – *Ézs 14,14*)

A szocialista eszmeiség lényege az ateizmus, úgy azonban, hogy önmagát valláspótlékká teszi meg. Nyikolaj Berdjajev orosz filozófus írja: „*a kommunizmus mind teóriában, mind praktikumban nem csak szociális jelenség, hanem spirituális, vallásos jelenség is. Hatása abban van, hogy vallásként lép fel a kereszténység ellen, és azt akarja helyettesíteni.*”³² Mint szociális rendszer semleges lehetne a vallások felé, de mint minden vallás magában foglalja az életnek egy mindent átfogó értelmezését, megválaszol minden alapvető kérdést és végső értelmet ígér. Kialakította a maga dogmarendszerét, amire etikáját alapozza, hitvallásokat készített, sőt kultuszt is teremtett. A pedagógusok, akikre a jövő nemzedék világnézeti nevelése várt, nem tarthattak semmiféle kapcsolatot az egyházzal, sőt pedagógiai intézetek felvételi eljárásukban külön vizsgálták jelöltjeik antiklerikális garanciáit. Az ő kezük alatt nőtt fel két nemzedék, ők írták a pedagógiai könyveket, tankönyveket, ők szerkesztették a média ifjúsági programjait. Ma ezeket a gyümölcsöket szakítjuk.

9. Harc („Viszályszító” – *1Pt 5,8*)

Kezdetben még a fizikai háború rémképe is fenyegetett, ami azután „békeharccá” szelődött. A „békepapok” jó szolgálatot tettek ebben a „béke-háborúban”. Az egyház azonban mindvégig ellenség maradt. Az együttműködést belkörüleg elismerten *átmeneti* jellegűnek tekintették. Még 1973-ban is harcra hív a PB: „az egyházi reakció elleni harcunkat sokoldalúbbá kell tenni, lejárataukat a jövőben fontos feladatnak kell tekintenünk... az együttműködés területeit, formáit továbbra is nekünk kell kezdeményezően meghatározni.”³³

10. Παλιγγενεσια – Redivivus („Újra éled” *Jel 13,14*)

A fenevad: redivivus. El nem pusztul, csak regenerálódik. Új történelmi korokban új alakot ölt. Csak alakot vált nagy történelmi korszakváltáskor, de újabb mutációban ismét megjelenik. Egyszer II. Ramszeszként, máskor Heródeszként, Néroként, Hitlerként, Sztálinként vagy Rákosiként... A fenevad rövid halódás után újjáéled. Minden sebe után új erőre kap: 1956 után éppúgy, mint 1989 után, s még a világ világ. A leviatán állam (Tocqueville) – a fenevad – metamorfózisában, újuló alakjában önnön hatalma átmentését alapozza meg. Megújul, de hitünk szerint nem ő az Ω. Természetrája, lényege azonban minden korban ugyanaz, amit e „modell-történetben” feltártunk.

Arany János sorai zárják az előadottakat, aki a fenevad egy másik formációjában: a Bach-korszakban írta nagykorú tanársága idején, református emberként, a Magyar Tudományos Akadémia későbbi tagjaként egy

megint csak másik „fenevad”: Heródes ürügyén örök időkre érvénytelé bíró szavait: „Hah, de mily panasz, hogy e kor méhe meddő! / Íme, látok, látok ... megnyílt a jövő / Távolban, közelben [...] Zsarnoki féltésed vérengzése volt ez: / De tudd meg, de tudd meg, vérszopó Heródesz, / Hogy ő nincs elveszve! / Napjaid számítvák, megifjult az idő, / És kitől rettegsz, nem féli fegyverid ő. / Az Ige, az eszme!”

Nagykőrös-Budapest, 2006. június 2.

Dr. Fodorné Dr. Nagy Sarolta

JEGYZETEK

¹ KOZMA Tamás: *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Budapest, 1999, 2001. Nemzeti Tankönyvkiadó. 230. p. – ² IZSÁK Lajos – KUN Miklós: *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944-1948*. Budapest, 1994, Századvég Kiadó. 288. p. – ³ ÁBTL O-9150. (Ravasz László Objektum dosszié) – ⁴ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. Században*. (Harmadik kiad.) Budapest, 2005, Osiris. 270. p. – ⁵ PIL 508. f. 1/91. ő.e. – ⁶ PALASIK Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944-1948*. Budapest,

2000. Napvilág Kiadó. 44. p. valamint ROMSICS Ignác: *Magyarország története...*, 281. p. – ⁷ ROMSICS Ignác: *Magyarország története...* 303. p. – ⁸ Vö. FARKAS Adrienne: Nyomtatlanul. Matuska Márton újjvidéki író kutatásairól. *Magyar Nemzet*. 2005. július 23. Hétfégi Magazin. 21. p. – ⁹ ROMSICS Ignác: *Magyarország története...* 304. p. – ¹⁰ ÁBTL O-9150/2. 69. p. – ¹¹ ÁBTL O-9150/2. – ¹² IZSÁK Lajos – KUN Miklós: *Moszkvának ...* 118. p. – ¹³ RÁKOSI Mátýás: *Visszaemlékezések...* 512. p. – ¹⁴ ÁBTL O-9047. 1946. márc. 13. – ¹⁵ IZSÁK Lajos – KUN Miklós: *Moszkvának...* 170. p. – ¹⁶ ÁBTL O-13586/2. – ¹⁷ ÁBTL O-13586/1. – ¹⁸ RAVASZ László: *Emlékezéseim*. Budapest, 1992, A Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóó. kiad. 343. p. – ¹⁹ ÁBTL O-13586/1. – ²⁰ ÁBTL O-13586/1. – ²¹ ÁBTL O-13586/1. 14. p. – ²² MOL XIX-A-21-a-H-31-3. – ²³ MOL XIX-A-21-e-33-1948. 17. d. – ²⁴ HORVÁTH Julianna et al.: *Pártközi értekezletek. 1944-1948*. Budapest, 2003, Napvilág. 466-467. p. – ²⁵ MOL XIX-A-21-e. 76. sz. II./1. 2. 1968. 3. d. – ²⁶ MOL XIX-A-21-a-E-183-33. – ²⁷ PÜNKÖSTI Árpád: *Rákosi a csúcson 1948-1953*. Budapest, 1996, Európa, 73. p. – ²⁸ PIL 283. f. 10/350. ő.e. – ²⁹ MOL XIX-I-1-s. 167. d. – ³⁰ MOL M-KS-276 f. -68.-3. / 1949. – ³¹ MOL XIX-A-21-e. 3.d. – ³² MEDYESY M. László: *Moszkva, a negyedik Róma. Theologiai Szemle*, 1992. 1. sz. 49. p. – ³³ MOL XIX-A-21-e. 1975-1988. 3.d.

A szabadság teológiája

Mottó: „A bárány és a farkas nem értenek egyet a szabadság fogalmának meghatározásában”
(Carl Sandburg, amerikai költő)

A téma profilja rendszeres teológiai ugyan, de ez Barth Károly óta azt jelenti, hogy kijelentés-történeti és üdvtörténeti alapokra kell a témát felépíteni. Ha a Bibliát kinyitjuk, akkor az tűnik elénk, hogy Isten a szabadság Istene, aki egész művét erre építi fel. Az első íge így hangzik: „Én vagyok az Úr a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptom földjéről a szolgálat házából”, az utolsó pedig így: „Íme mindent újjá teszek”. E két Ige ívében, hatalmas feszültségében helyezkedik el a szabadság üzenete. Induljunk ki tehát, az Ószövetség szabadság-gondolatából.

I. A szövetség három korszakának szabadság szemlélete

a) Szövetségekötés

Isten lénye a „Vagyok” a szabadság lényegét villantja fel. Isten a létezés mélysége, mely az ember számára, a szabadság megnyerését teszi elérhetővé. Ha a „Leszek” értelmét vizsgáljuk az még inkább arra mutat, hogy Isten kilép önmagából, és nem az lesz tovább aki volt, hanem az aki eddig nem volt: magát az emberrel való közösségben, azaz a szövetségben bontja ki. Isten nem marad önmagában, hanem bevonja létébe az embert, leereszkedik hozzá, megfoghatatlan módon életjoghöz juttatja, önmagát érte megalázza úgy, hogy magát a történelem az emberi élet részévé teszi, és így az emberi életet a vele való életközösségben nem sejtett szabadságra juttatja el. A

szabadság háttérében mindig a szolgaság található, mely a „Sein zum Tode” vagyis a halálra szánt létet jelenti. Izrael népe egy nagy hatalom rabszolgája volt, Egyiptom proletariátus rétege, gazdaságilag megalázott és kizsákmányolt, mely nemcsak az életjavaktól, a lét szabadságától és tágasságától volt megfosztva, hanem szó szerint halálra szánt nép volt, hiszen a Fáraó terve úgy szólt, hogy minden fiú-gyermeket, vagyis Izrael jövőjét a Nílusba kell belefojtani. Isten a halálból hozta ki ezt a népet. Pál apostol azt mondja szép hasonlatával, hogy „Izrael a tengerben keresztelkedett meg”, azaz a tengerbe a halálba belemenne, jutottak át az életre Isten szabadítása révén, és így, ennek a keresztségnek, a tengerből való szabadulásnak az eredménye az volt, – ahogy Isten mondta – „Izrael az én egyszülött fiam” /2Móz 4,22/. Az, aki Isten fia, Isten létének a részese, vagyis a szabadságot, mint az emberi élet legmagasabb lehetőségét érte el. Pál újszövetségi szinten ezt így fogalmazza meg „Nem a szabadság lelkét kaptátok a félelemre, hanem a fiúság lelkét” /Róm 8,15-16/. Isten a szolgaság házából hívta ki Izráelt, amikor Egyiptomból kimentette, és a fiúság méltóságába emelte, amikor a szövetség részévé tette. A szabadság ünnepélyes deklarációja az tíz parancsolat első Igéje: „Én vagyok az Úr a te Istened aki kihoztalak téged Egyiptom földjéről, a szolgálat házából”. A szabadság azért olyan hatalmas a nép számára, mert mögötte ott áll a szolgaság és a halál. Ebből a háttérből fénylik a szabadság, mint az élet teljességének a megnyerése és ígérete. A szabadság tehát nem egy fogalom, hanem történés és tapasztalás, út amely az életre vezet. A szabadságnak ezt a megtapasztalását írja le utolérhetetlen szépséggel, a költészet kelléktárát felhasználva

Elhangzott az Országos Katechetikai Konferencián Budapesten 2006. szeptember 30-án a Ráday Kollégiumban.

Dávid a 18. zsoltárban. „Lenyúlt a magasból és fölvettem, a nagy vizekből kihúzott egem... tágas térre vitt ki engem...”/Zsolt 18,17.20/.

b) Babiloni fogság

Az Ószövetségnek van azonban egy másik történeti eseménye, mely az Egyiptomból való szabadulásnak éppen az ellentéte. De ennek ellenére a szabadság hatalmas üzenetét ragyogtatja fel. Ez pedig a babiloni fogság. Egyiptomból kihozta Isten ez ő népét, Babilonba pedig bevitte. Amott a fogságból kiléptek, itt pedig a fogságba beléptek. Ott a halálból megmenekültek, itt a halál szorításába jutottak. A meglepő azonban az, hogy ennél az eseménynél mégis megszólal a szabadság hatalmas himnusza, mely hirdeti azt, hogy kicsoda az Isten és hogy a szabadság elszakíthatatlanul hozzá tartozik létmódjához. Hogyan szólal meg ez? Isten Jerémiáson keresztül üzenetet küld a népnek, amely így szól: „Ezt mondja az Úr: Majd, ha eltelik a babiloni 70 esztendő, akkor gondom lesz rátok, és valóra váltom ezt a jó szót, hogy visszahozlak benneteket erre a helyre. Mert csak én tudom, mi a tervem veletek – így szól az Úr –, békességet és nem romlást tervezek, és reményteljes jövőt adok nektek /Jer29,10-11/. A szabadságnak ez a felséges üzenete eléri a fogságban lévő népet, mert Isten tudja, hogy szabadság nélkül nem lehet élni. Bár ez a jövőbe mutat, a távlata egyenesen 70 év, de ez a jelen minden napját is beragyogja, békét, azaz beteljesült gazdag életet tervez az Úr. De, hogy a szabadságnak ez az üzenete még erősebb legyen, vagyis az isteni megbocsátásra épüljön fel, megszólal újra Jerémiás, és hirdeti, hogy a szövetség, melyben a szabadság a nép számára egykor olyan diadalmasan jelent meg, ahogyan láttuk Isten oldaláról nem tört össze a fogsággal. Isten megbocsát, és a szövetségnek meg fog jelenni egy új, gazdagabb értelme, új isteni formája, melyet Jerémiás, Krisztus előtt 500 évvel már újszövetségnek mond, mely az előzőt mindenképpen felülmúlja /Jer31,31-34/. A szabadságot nemhogy megvonná Isten a néptől, hanem a szabadsággal kíséri el a fogság keserű útjaira. Létüket ezzel körülveszi, szabadság utáni szomjúságukat már a fogság kezdetén eloltja, mert a jövőnek egy még nagyszerűbb távlatát villanja fel. Újat és nagyobbakat készít az Isten, mint ami eddig az övéké volt.

Amikor pedig Ezékiel látása szerint már minden remény elfogyott, Izráel belsőleg olyan lett, mint a megszáradt csont, mely az élet megvalósulásának a lehetőségét is kizárta teszi, amikor a halál már lelküket érte el, akkor az az Isten, aki a szabadságot nem hagyja porba hullani Ezékielt nagy látomáshoz juttatja el, mely az Ószövetség egyik leghatalmasabb isteni víziója. A csontok megelevenedésének látásával, mely tulajdonképpen a feltámadás Isteni művének lehetőségét, mint a szabadság egyetlen útját szólaltatja meg: „Akkor ezt mondta nekem: Emberfia! Ez a sok csont Izráel háza, amely most ezt mondja, elszáradtak a csontjaink és elveszett a reménységünk, végünk van. Azért prófétáld, és ezt mondd nekik: Így szól az én Uram az Úr: Én felnyitom sírjaitokat és kihozlak sírjaitokból, én népem, és beviszlek benneteket Izráel földjére. Akkor megtudjátok, hogy én vagyok az Úr, amikor felnyitom sírjaitokat és kihozlak sírjaitokból én népem! Lelkemet adom belétek, életre keltetek, és letelepítelek benneteket a saját földetekre. Akkor megtudjátok, hogy én az Úr meg is teszem amit meg-

mondtam – így szól az Úr” /Ez37, 11. 14/. A szabadság Istene újra győz a halál felett, és a jövőndő újra nyitott lesz, mert a szabadság ismét föltáruul és mind a két nagy üzenetben ez a központ: „én vagyok az Úr”. Az Úr a szabadságot adja, amikor Egyiptomból kiszabadít, és a szabadságot nyitja meg, amikor Babilon kapui föltáruulnak. De itt már, a Lélek ajándékozásának ígérete is jelen van, mely az isteni életet a feltámadást hozza és megnyitja. A szabadsághoz tartozik az Egyiptomból való szabadulásnál már láttuk a fiúság, és most a Babilonból való szabadulásnál maga a Lélek. Ez a látomás csodálatos kép, mely a szabadság, egyik leghatalmasabb képe az Ószövetségben, de magában a teljes Bibliában is. A szabadság a halálból való szabadulás és a feltámadás átélése a Szentlélek erejében. Itt sem fogalomról van szó csupán, hanem a létezés nem sejtett isteni lehetőségeinek a feltáruulásáról. Ebbe bemenni nem más mint a szabadságot birtokba venni.

c) A Makkabeusok kora

A Makkabeusok harcának egyik nagy ajándéka, Dániel próféta könyve. Ezek a harcok Izráelben sokak életét követelték. De vajon, van-e értelme ennek, van-e ennek a harcnak távlata és jövője? Ott van-e az Istentől adott szabadság, aminek alapján bátran lehet ezt a hatalmas, Izráel erejét messze felül haladó szabadságharcot megvívni. Más szóval ott van-e emögött az Isten igenlése és bátorítása, és ami a legfontosabb, fog-e válaszolni Isten a maga hűségével és jutalmával erre az életodaadásra. Hiszen Izráelben ez a háttér, ez az Istentől megnyitott szabadság és jövő volt, az, amely minden harcuknak és küzdelmüknek értelmet adott. Ha Isten adott indítást bármilyen harcra, ez jelentette azt a szabadságot, aminek alapján volt értelme küzdeni, hiszen ennek jutalma lesz, ezt Isten meg fogja koronázni és saját művébe bevonni. A Makkabeusok korában a hűségesek és az igazak kezdtek el ezt a harcot, de az a kérdés, hogy az ő igazságuk ki fog-e derülni, és Istentől megkapják-e azt az elismerést, és jutalmat, mely őket azoktól a hűtlentől megkülönbözteti, akik eladták magukat a szeleukida királynak. Ennek a belső szabadságnak az elnyerésére van szükség, hogy jövőjükért harcolni tudjanak.

A teodicea gondolata Izráelben igen nagy súlyt kap. A teodicea azt jelentette, hogy a vallás és az élet megfelel egymásnak. Isten igazságának érvényesülni kell az életben, itt kell megkapni az földön a jutalmat és a felmagasztalást, mert Izráel hite szerint a halál után a létnek nincs folytatása. Ott már nem lehet várni Istentől semmit. A Jób életében is ez a probléma: hogyan kapja meg Istentől azt az igazságát kifejező pecsétet, amelyet barátai tőle megtagadtak, vagyis azt, hogy ő igaz ember, és szenvedése nem gonoszságának a következménye. Jób úgy érzi, hogy sorsához és szenvedéséhez a szabadságot csak ez a hit adhatja meg, és Jób könyvének híres versében a 19,25-ben ezt vallja meg, hogy Isten az ő igazságát majd előhossa, és a rajta lévő testi és lelki terhet, vagyis testén a fekélyeket, lelkében az ítélet vádját ő fogja levenni, vagy életében, vagy életén túl. Erre a szabadságra nélkülözhetetlenül szüksége van, így mindent tud vállalni, ha abban a bizonyosságban él, hogy Isten az ő igazságát előhossa és sorsának mélységéből őt kiváltja. Ezért szól diadalmasan a vallo-mása: „Tudom, hogy az én megváltóm él, és utoljára az én porom felett megáll”.

Hasonló a helyzet IV. Antiochus Epiphanes korában, amikor sokan életükkel fizettek hithűségükért. Ennek a kornak a hívőit és harcosait is ez az egy kérdés gyötörte: hogyan fog kiderülni, hogy kik voltak az igazak és a hamisak Izráelen belül? Hogyan fog Isten igazsága felragyogni az igazakon és ítélete hogyan fogja utolérni az őket kínozókát, meg azokat, akik hitüket elárulták? Nyilvánvaló, hogy ebben az életben már ez nem derülhet ki. És ekkor szólal meg Dániel prófécijája a feltámadásról. Itt nem a halál utáni élet kérdései, esetleg antropológiai összefüggései állnak a középpontban, hanem csak egyetlen igazság ragyog fel: Isten a halál felett is Úr, és a halál után is, majd a feltámadásban diadalmaskodni fog az ő igazsága, ítélete pedig eléri a gonoszokat. Ez a szabadság nélkülözhetetlen kérdése: van-e értelme az élet-halál harcnak, halálig elmenő hűségnek! Ha harcnak a háttérben ott van ez a szabadság, hogy Isten biztosítja őket a vele való közösségről, a nekik járó jutalomról, akkor ebben a szabadságban lehet élni és meghalni. A Dániel 12-ben megszólaló feltámadás gondolata tehát teljes egészében, a szabadság kérdése. Ha a halál is legyőzött és lesz feltámadás, akkor az élet, a küzdelem ebben a szabadságban már most győzelemhez jut. Legpregnansabban mutatkozik meg ez 2Makk7 fejezetében, ahol a szeleukida király egy anyának 7 fiát kínoztatja halálra. A 7. rész 14. verse fogalmazza meg azt a reménységet, mely szabadságharcuknak és egész küzdelmüknek a belső szabadságát emeli magasra, mely egész Izráelt élteiben ebben a drámai korban: „Vigasztaló nekünk emberkéz által veszni el, ha belekapaszkodhatunk abba az Isten adta reménységbe, hogy feltámaszt minket: Ám a te számodra nincs feltámadás az életre” mondja az anya az Uralkodóhoz beszélve, és fiait az élet odaadásra bátorítja.

Isten a szabadság Istene, a halottakat is megeleveníti, hogy az embernek az életben szabadságot adjon a hit harcának megharcolására, mert ez a hit, az életen túl is jutalmat kap. A szabadság a halál legyőzésében nyílik meg, vagyis a feltámadás adja az élet jelen nagy szabadságát. Így jut az ember a létezés tágasabb, magasabb szintjére, melyben a jelen életet és a megígért jövőt birtokba veszi. Így lehet az ember hűséges az életben, mert hűséges maga az Isten, aki nem hagyja övéit, hogy életük és harcuk a hiábavalóságba hulljon /1Kor15,58/. Ez bátorságot ad az életre és a küzdelemre. A szabadság melyet Isten ad, azt jelenti, hogy Isten a harcos, valódi értékekért küzdő ember oldalán áll. Van tehát jutalma és értelme az életnek és benne ennek a küzdelemnek. Izráel történetének mindhárom korszaka ezt az igazságot emeli magasba. Szabadság ott van, ahol a fogságból a halálba szabadulás nyílik, ahol Isten legyőzi az emberi lélekben a halált, majd feltámadásával az élet harcának értelmet ad.

II. A szabadság újszövetségi olvasata

A szabadság amint láttuk nem csupán fogalom, hanem elsősorban történés, esemény, valaminek az átélése és megtapasztalása. Ezért az Újszövetségben is nem annyira a szabadság fogalmát keressük, hanem azt az eseményt, mely a szabadság átéléséhez vezet. Ez ott nyílik ki, amikor Jézus így szól: „Kövess engem”. Két történetet vizsgálunk meg, bár igazában véve csak egyet, mely a szabadság átélésének útját, nagyszerű élményét mutat-

ja be. Ez az alaptörténet a Péter csodálatos halfogása, Lk 5,1-11 versében van megírva, úgy, mint amely Lukács remekbe szabott alkotása a nagybetűvel is írható Szabadságról.

Mélységes szomorúsággal kezdődik ez a történet arról, hogy a háló üres és az egész éjszakai munka hiábavaló. Éppen az a szabadság hiányzik, mely az élet és a munka nagyszerű távlata lehetne. Ezt a szomorúságot így lehet megfogalmazni, megjelenik a Semmi. Nagy betűvel kell írni, mert nemcsak a háló üres, hanem maga az élet is. Ahol nincs az embernek szabadsága, ott az ember fél magától a létezésétől, mert a Semmi az élet távlatától foszt meg. Ezt az ürességet sokan próbálták már megfogalmazni a költészet és az irodalom eszközeivel. Gondoljunk Ady soraira: „Batyum a legsúlyosabb nincsen, utam a nagy Nihil, a Semmi. A sorsom menni, menni...” /Álmom az Isten/. Ezt fogalmazta meg Bertold Brecht aforizmájában: „Én bevallom már nem remélek, vakok megoldásról beszélnek, én látok, a tévedéseim elkoptak, leülünk majd nagy útitársunk a Semmi előtt”. Ahol az élet beszűkült és szolgálai formát ölt, ott az ember a Semmi rabjaként éli át a létezést, mely szinte a halál. Ha nincs szabadság akkor minden hiábavaló, akkor a Prédikátornak van igaza, aki így szól: „Ami volt ugyanaz ami ezután is lesz, és ami történt ugyanaz ami ezután is történik és nincs semmi új dolog a nap alatt” /Préd 1,9/. Ahol nincs szabadság, ott az ember azzal az életérzéssel küzd, mely elviselhetetlen, mely ellen csak lázadni lehet. Az ember átéli azt, amit Hemingway Az öreg halász és a tenger című alkotásában olyan mesterien megfogalmaz, a nagy halból csak a csontváz maradt. Életének legnagyobb fogása ez a teljes csőd.

De Jézus éppen ezzel a Semmivel ütközik meg. Mert a szabadság, megütközés a Semmivel. Jézus nem egyezik bele az ember ürességébe és céltalanságába, az élet rezignáltságába, a történelem szélmalom-harcába, reménytelenségébe és kudarcába. Jézus egész léte, küzdelem ezzel az élethiánnyal, az értelmetlen lét gondolatával, egyúttal a történelmi lét bezártságával és szolgaságával. A megtelt háló azt az életgazdaságot fejezi ki, mely a szabadság tartalma. Ez Jézus egész küldetésének az értelme: „Azért jöttem, hogy életük legyen és bővelkedjenek” /Jn 10,10/. Ezt akarja nyújtani Péternek, amikor szava elhangzik: „Kövess engem!”. Ez az egész történet nagy üzenete. A szabadság az, hogy a semmiből megnyílik az út a teljességre. Novalis írja: „Az emberi lét kunyhóhoz hasonlít, de a kunyhó falán egy ajtó van, mely katedrálisba vezet. Sokszor azonban az ember egész életén át tapogatja a falat, de az ajtót nem találja” – fűzi hozzá az író-. A történet mutatja, hogy Jézus az ajtó, aki a létezés, a történelem rejtett titkát feltárja, vagyis az élet nem sejtett és nem várt lehetőségét megnyitja. Mert az emberi élet csak ember feletti eszközökkel érhető el, és nyerhető meg, ennek megnyílása, a szabadság feltárlása. Teilhard de Chardin szépen fogalmazza meg: „az emberi élet értelmét és szépségét az adja, hogy magunknál valami nagyobbra tegyük az életünket” és ebben a nagyobban benne van az élet a boldogság, az egyén és a haza, a holnap és a világ, a tudomány és a hit a maga ezer lehetőségével. A szabadság nem más, mint ennek a nagyobbnak a megtalálása. Péter ezt a szabadságot kapta, és ezért volt képes, eddigi világát, létformáját otthagyni egy olyan világért, mely Jézusban jelent meg, mely magának Isten országának a feltárlása. A

Semmit, mely az ember léteit szorongatja, és a hálót, mellyel egész éjszaka küzdött felváltja a Minden. Isten országa olyan, mint a szántóföldben elrejtett kincs, melyet az ember ha megtalál és örömeiben elmegy, eladja mindenét, hogy ezt a szántóföldet megvegye. A szabadság abban van, hogy azért amit megtalált mindent odaad örömeiben, azaz mindent kockáztat. A szabadság abban van, hogy az ember most már kinyújtja a kezét az élet utána, a teljesség után. Elhagyja, azt, hogy: semmi és keresi azt, hogy: teljesség. Most már mer küzdeni és harcolni, mert ezt jelenti a megnyert szabadság. Ez a nagyszerű távlat ebben a mondatban szólal meg: „mostantól fogva emberhalász leszel”. Nem kisstílusú élet ami rá vár, mert a halászat most áttevődik, egy magasabb világ összefüggésére: embereket fogni, az embert magát a mélyből kivenni és átalakítani, a szolgaságból a szabadságba az élet teljességébe juttatni. Ez a távlat, az a szabadság, mely a Péter lelkét foglyul ejti, és vállalja Jézus merész szavát: „Kövess engem!”

Van ehhez egy negatív példa, amelyet csak ellenpontként érintünk, és ez a gazdag ifjú története. Jézusnál keresi az örök életet, és Jézus először a törvény követését ajánlja neki. De az ifjú ezt már ismeri, és nem hozott az életébe semmi változást, átalakulást, az égi világ megnyerésének az élményét. Ekkor Jézus érthetetlen szeretetével mintegy magát megnyitva előtte, bevezeti a titokba: Hagyd ott minden javadat, oszd szét a szegényeknek és jer kövess engem a keresztet is felvéve. Jézus olyan ajánlatot ad neki, mely csak egyszer adatik az életben. Ez az a szabadság, amelyet megnyit előtte, ez az örök életnek a távlata, melyben megtalálhatja most, amit keresett, ami lelkének szomjúsága mögött van. De ez a szabadság olyan, amelynek áldozata és kockázata is van. Adj oda érte mindent, add fel magadat, vállald követésemet a vele járó küzdelemmel. Ő azonban erre nemet mond. Eddig nem tud elmenni. Jézus megjegyzi: A gazdagok számára ez az út nem járható. Ez ugyanis a bebiztosított, a már elért világ feladásával jár. A szabadságot megtalálni annyi, mint önmagamban kiépített világomról lemondani Jézusért. Mindent kárnak és szemétnak kell vallani, azért hogy a megnyílt új világba beléphessünk. A szabadságnak tehát ára van, a régi megtagadását jelenti, elfordulást attól, ami eddig az élet központja volt, hogy Jézusban új központot kapjon. Ez nehéz út. Ki képes erre? Ki fog üdvözülni? Teszik fel a tanítványok a kérdést, látva a gazdag ifjú távozását. Csak az, akiket a szabadság látomása lenyűgöz, és erre ráteszik életüket, akiket Jézus maga segít át a döntésen. Ez nem a vallásosok útja, ez nem valami arany középút, hanem ez szenvedélyt jelent, megragadottságot és áldozatot. Életodaadással jár a szabadság: „Aki meg akarja tartani az életét elveszti azt, és aki elveszti megtalálja azt”.

III. A szabadság teológiája, mint a teológia szabadsága

Ez a megállapítás nemcsak a dialektika játéka, hanem kulcs a szabadság teológiájának a megértéséhez. Induljunk ki Jézus különös megállapításából. Amikor az Isten országa hét példázatát elmondja, és a tanítványok számára a követendő utat megmutatja így szól: „Tehát minden frástudó, aki tanítványává lett a mennyek országának, hasonló ahhoz a gazdához, aki újat és ót hoz elő éléskamrájából” /Mt13,52/. Itt az a meglepő, hogy Jézus a

törvény új értelmezését amelyet ő elmondott első helyre teszi. És csak utána jöhet az ő, vagyis a régi értelmezés. Jézus úgy látja, hogy az újban nyílik ki az ó, ha tehát mind a kettőt meg akarjuk tartani, akkor az újból kell kiindulni. A különös az, hogy a bibliafordítás során 400 éven át ezt fordítva olvastuk: Őt és Újat. Csak az új bibliafordítás fedte fel a tévedést, és mutatta meg a jézusi értelmet, mely a két szó felcserélésében van. Ez a jézusi üzenet egyúttal a teológia szabadságára is rámutat, és a szabadság teológiájának éppen az az alapja, hogy meri vállalni az újat és nem köti le magát a régihez, a hagyományoshoz, az Óhoz. A szabadság teológiája tehát szenvedélyt és tüzet jelent, az újnak a vállalását, és emellett a halálig való elkötelezést. Ezt élte át Jeremiás, amikor az Úr ígéje, csak gyalázatot és gúnyt szerzett neki és elhátározta, hogy többé ezt az üzenetet nem vállalja. Nem szól az Úr nevében. De, vallomását így folytatja: „De perzselő tűzzé vált szívemben, csontjaimba rekesztve. Erőlködöm, hogy magamba tartsam, de nincs rajta hatalmam”/Jer 20,9/. Jézus hasonlóképpen szól: „Azért jöttem, hogy tüzet bocsássak a földre és mennyire szeretném, ha már lángolna. Keresztséggel kell azonban még megkereszteltetnem, és mennyire szorongok, míg ez végbe nem megy”/Lk12,49-50/. Jézus a teológia szabadságát ennek az új üzenetnek vagyis Isten országa eljövételének a meghirdetésében látta, és erre odaszentelte életét, vállalta a halált, hogy ennek nyomán az égből hozott tűz az egész földre eláradjon. Vállalta az újat és tudta, hogy ez csakis életodaadásából születik meg, de ez fogja majd az embert átalakítani, a földet, a világot megújítani.

Pál apostol is ennek a teológiának a szenvedélyes hirdetője volt. Amikor Krisztus megragadta kárnak és szemétnak ítélt mindent. A régi törvényt mely eddig életét, elméjét, szívét lekötötte, páratlan bátorsággal nevezte olyannak, melyet el kell dobni, hogy az új előtt akadálylává ne legyen. A megváltás teológiájában, melyet megfogalmaz az új olyan mértékig fölötté van a régiek, hogy bátran ezt vallja: Nincs megfelelés a régi Ádám és az új Ádám között. Nem az történik, hogy amilyen mértékben vétkezett a régi Ádám, olyan mértékig igazítja ki Isten a csorbát, és állítja vissza a régi állapotokat. Sokkal inkább Isten a megváltásban, nem renovál, azaz a régit újítja meg, hanem megteremti azt az újat, melyben nem egyszerűen a régi megy át egy kis javításon, hanem egy, soha nem volt új születik. Az első szint a lelki, a második szint a szellemi. „Az első ember, Ádám, élőlényé lett, az utolsó Ádám pedig megelevenítő Lélekké” /1Kor15,45/. Vagyis az ember a teremtésben élő lélek lett, azaz psziché, míg a második Ádám pneuma, azaz isteni szellem által teremtett, új létvalóságot hordozó személy, akinek az élete már az Isten életének része. Az ember aki eddig földi teremtmény volt most égi életvalóságot kap, azaz Lelket, isteni életet, Krisztushoz való hasonlóságot. A szabadság teológiája a teológiának abban a szabadságában van, hogy Istentől újakat tanul. „Ezért, ha valaki Krisztusban van új teremtés az; a régi elmúlt, és íme új jött létre”/2Kor5,17/. Ez a vers is századokon át mostoha sorsra jutott, mert a régi fordítás így szólt: „Íme újjá lett minden”. A bibliafordítás során az egyik bibliafordító felkiáltott: Hiszen itt nem az van, hogy a régi megújul, hanem az, hogy új jön létre. Ez a szabadság teológiája, hogy vállalja az újat, vagyis a teológia szabad, hogy régi önmagától eloldódjon. A bibliafordítás

során ez abban mutatkozott meg, hogy az említett helyeken, a hagyományos fordítást elhagyva a megtalált újat merete vállalni.

Mi következik ebből? Az újat vállalni kell, nemcsak a teológiában, de a történelemben is. Vagyis Isten művét felismerni és ezt bátran megfogalmazni. A teológia 1956-ban nem vizsgázott jól. A történelmi újnak a befogadására, mely már itt dörömbölt nem volt alkalmas. Bár az új folyóiratban a „Reformációban” melynek csak egy száma jelent meg, Molnár Miklós szépen ír arról, hogy az új bort új tömlőkbe kell tölteni, de ezt akkor még nem tudtuk felfogni. Még a pikkely nem hullott le a szemünkről, amint ez az emmausi tanítványokkal is történt. Még nem értettük meg a próféciát, melyet Jeremiás mondott: „Mert eljön az idő, amikor megbüntetem Babilont bálványai miatt...Ujjongani fog a föld Babilon bukásán...” /Jer 51,47-48/. Ezt a mondatot ugyanaz a Jeremiás mondja, aki előzőleg Babilon és királya előtti meghajlást hirdette Isten akarataként. De később volt bátorsága a szabadság teológiájának alapján a teológia szabadságára, azaz üzenetét módosította. De, nemcsak Jeremiást nem értettük meg, hanem Ézsaiás mondását sem: Jönni fog az én szolgám, Kyros, és a fogoly népeket szabadon bocsátja /Ézs 45/. Nem volt történelmi látásunk és a megindult forradalomban inkább csak az egyház életének tágasságát, nagyobb szabadságát kerestük, melyet régen nélkülöztünk már. De, a történelemnek azt az új fordulatát, amelyben Isten most olyan újat cselekszik, hogy a világtörténelemnek új korszakát fogja elhozni, még nem értettük. Nem láttuk elég világosan, hogy abban az életodaadásban és áldozat vállalásban, mely a forradalomban megnyilvánult több is volt, mint történelmi jelenség: magasabb rendű és történetfeletti áldozatról volt szó. Pedig előttünk volt a példa: Bonhoeffer 1945 április 9-én vállalta a halált, azért a bátor kiállásért, melyben Hitler ellen fellázadt, és a jövőt Hitler és Birodalma bukásában látta. Ez ugyan politikai döntés volt, de a szabadság teológiájából következett. Élete feláldozásával, szinte életét váltotta meg az elmúlástól, és teológiai szemléletét attól, hogy a múltba vesszen el. Halála által lett teológiája kimeríthetetlen forrása a szabadság teológiájának. De, vajon annak az életodaadásának, mely Nagy Imre miniszterelnök mártír sorsában végbe ment, nem hasonló döntésnek voltunk a tanúi? Nem mentette meg ez az odaadás, magát az életét, hogy az a látás, amit hirdetett élete odaadásával kapja meg az igazság pecsétjét és majd nyerjen majd beteljesedést. Mert ez egy magasabb célért, az igazság felismeréséért és egy nép jövőjéért történt. E nélkül a bálvány nem hullott volna a porba. Példája azt mutatja, hogy a gonoszt legyőzni csak életünk árán lehet, és Isten az áldozatot sokszor elfogadja. A forradalom is ezt példázta elénk. De ekkor még a szemünk nem volt elég világos arra, hogy ezt lássuk.

Pedig a szabadság teológiája a történelemben hozott hősi áldozatok igazi megértését nem nélkülözheti. Gondoljunk például Hunyadi Jánosnak 1456-ban Nándorfehérvár megvédésében elért győzelmére, mely az egész keresztény Európát 70 évre mentette meg a török támadásától. Hunyadi győzelme a történelemben a kereszténységért és a magyarságért egyszerre történt. Ezeknek meglátását, mint Isten művét nem kell a liberális teológia számlájára írni, mintha ezzel a hitvallásos teológiát elhagynánk. Ez inkább a bibliai látások tágasabb értelmét jelentik, kiterjesztve azokat a történelemre és a népekre, ma-

gyar népünk életére is. Ezt Jézus mindig megtette, mikor az üdvöt közlő teológiai üzenetébe, a *kairos* felismerésébe bekapcsolta Izrael életét, történetét, a népek életét és a világ sorsát. Ezeknek igazsága sokszor csak jóval később mutatkozott meg. Kiderült, hogy Jézus a maga üzenetében azt is megmondta, hogy a kegyelem elfogadása népének történelmi szabadságára lehet, vagy fordítva üzenetének elutasítása történelmi létének elvesztését jelenti. Jézusnak ez a követése a teológia szabadsága. Nem véletlen az, hogy a magyar reformátorok teológiájában újra meg újra Izraelnek a megszabadítása volt a példa. Ez a teológia a magyar nép történelmi szabadságát és a magyar nép sorsát az ószövetségi nép sorsával kapcsolta össze, vagyis azzal a szabadsággal mérte össze, melyet Izrael kapott szabadtétele során. Ezt a tényt hangoztatja többször Nemeskürthy István is könyveiben. Ezt fogalmazza meg József Attila klasszikus szépséggel: „Ahol a szabadság a rend, mindig érzem a végtelent”. Érdemes kitérni egy pillanatra Kálvinnak a szabadságról vallott gondolataira. Kálvin eszkatologikus szemléletében a kor apokaliptikus képzetével szemben a történelmet nyitottan látta, melyben az Isten ellenes erővel szembeni lázadás lehetőségét kapott. A török megszállók elleni harc, és végül országunk területéről való kiűzetésük nem jött volna létre Kálvin szabadság értelmezése nélkül. Ez a teológia bátorságot adott erre a felszabadító harcra. Kálvin szerint Isten szabadságot adó kegyelmével ez teljes egységben van. De ezt a történelem szemléletet képviselte Bocskay, Bethlen és a Rákócziak is mind a későbbiek során.

Mit kell tehát megállapítanunk. A szabadság teológiájának az üzenete azt hangoztatja, hogy a szabadság Isten művének eszkatologikus ajándéka, vagyis az üdvösség, az ember megváltása. De, mivel a szabadság Isten lényétől elválaszthatatlan, ott, ahol a szabadsággal mint a történelemnek és az emberi életnek Istentől jövő ajándékával találkozunk, ahol Isten ezért szinte közvetlenül beleszól a történelembe, hogy az elnyomott és a megalázott embernek, népek és világnak szabadságot nyújtson, ott nem szabad vonakodni, annak felismerésétől, hogy Isten járt előttünk. A szabadság teológiáját megértve, a teológia szabadságából következik Istennek felismerése, ajándékaiban, történelmi jelenségekben, melyet prófétái üzenetében saját munkájának minősít. Üdvözítő jelleg nélkül! A szabadság teológiája adja a teológia szabadságát ilyen összefüggéseknek a meglátására. Ehhez azonban mindig szükség van a lelkek megkülönböztetésének ajándékára is, vagyis a Szentlélekre, hogy a szabadságnak teológiai üzenete, az üdvösség és a szabadság történelmi megjelenése, mint Isten ajándéka a történelmi létre nézve világosan szétválasztható és megkülönböztethető legyen. Egyedül az üdvösségre adott jelzéseit és kijelentéseit az isteni üdvömnél, olyat, mint a „Golgota” és „Feltámadás” soha nem szabad átvinni a magyar nép és a népek történetének egy-egy fordulata jelzésére. Itt nagy szükség van az alázatra, mely a Krisztus művének történelmi és szellemi szinten megjelent szabadságát, mint egyetlen helyezi a középpontba, és mellé nem tesz semmit, azaz nem akarja kiegészíteni, vagy összekapcsolni a történelem egy-egy jelenségével.

IV. Az eljövendő világ a szabadság teljessége

Amikor Jézus elhívja Pétert, és az mindenét hátrahagyva és odaadva követi Jézust, a gazdag ifjúval tör-

tént eset után egyszer csak azt kérdezi Jézustól: „Mi elhagytunk mindent és követtünk téged, mi lesz hát a jutalmunk?” Jézus egészen különös módon nem mondja azt, hogy a jutalom maga, hogy engem követtek. Pedig valóban ez az igazság. Jézus azonban meghökkentő módon így válaszol: „És mindenki, aki elhagyta házáat, vagy testvéreit, apját, vagy anyját, gyermekeit vagy földjeit az én nevéért, a százszorosát kapja, és megörökli az örök életet” /Mt19, 27. 29./ Vagyis Jézus a szabadság alapján áll, és követőt tágas térre vezet, ahol az élet általa elhozott emberileg nem sejtett végtelen gazdagsága nyílik ki. A szabadsághoz hozzá tartozik, szükség van teljességre, jutalomra Isten ajándékainak még nagyobb átélésére. Ő azért jött, hogy életünk legyen és bővelkedjünk. A szabadság az, hogy „amiket szem nem látott, fül nem hallott, és embernek szíve soha meg nem sejtett azokat készítette Isten az őt szeretőknek” /1Kor 2,9/. A szabadság mindig azt jelenti, van tovább, és Jézus mindig ezt mutatja meg követőinek. A szabadság azt jelenti örököljük az Istent, örökösársai vagyunk Krisztusnak, ránk vár Istennek az a be nem látható és fel nem mérhető ajándéka, ami mindig meglepetést jelent, mely minden elhívás mögött ott áll, és az egész megváltás éltető motorja. Pál azt mondja: nem vagytok szolgák többé, nem kell félnetek, mert a fiak egyúttal örökösök Isten be nem látható gazdagságában. Eltűnik tehát a félelem, melyben félni kellene életünket, attól, hogy lesz-e érte jutalom, vagy sem, sőt a szabadság, amely kinyílik beláthatatlan, és végtelen távlatba vezet. „Minden a tiétek, mondja Pál, akár élet, akár halál, akár jelen, akár jövőendő, ti pedig Krisztuséi, Krisztus pedig Istené” /1Kor 3, 21-23/. Isten mindig adni akar, és aki belép Isten világába, az azt a szabadságot éli át, melyben az ember nem tudja fel sem mérni, mert nincs hozzá léptéke azt, aki az Isten és amit ő még tartogat nekünk. Pál azt írja az Efezusi levélben: adja meg nektek Isten, hogy fel tudjátok fogni, hogy mi a kegyelem szélessége, hosszúsága, magassága és mélysége /Ef 4,18/. Majd így folytatja: „hogy így beteljesedjete Istennek teljességével, Krisztusnak minden ismeretet felülhaladó szeretetével. Olyan szójáték van itt ami lefordíthatatlan. Megismerni Krisztusnak azt a szeretetét, amely felülhalad minden ismeretet. Van tehát teljesség, melyet az ismeret nem tud már be sem fogadni, és Pál mégis ennek a megismerésére hív. Vagyis Pál tud valami többről, ami a jelent messze felülhaladja. Azt írja: „Mert a mi pillanatnyi könnyű szenvedésünk minden mértéket meghaladó örök dicsőséget szerez nekünk”/2Kor 4,17/. A szabadság itt lesz igazán szabadság, ahol az ember Isten dicsőségében részesedik /Róm 5,2/, mert ennél többet ember el nem képzelhet, sem nem kaphat. Itt beteljesedik és végéhez ér a szabadság. János a Jelenések könyvében hasonlóan fogalmazza meg ezt: „És láttam új eget és új földet, mert az első ég és az első föld elmúlt, és a tenger sincs többé. És a szent várost, az új Jeruzsálemet is láttam, amint alászáll a mennyből az Istentől felkészítve, mint egy menyasszony, aki férje számára van felékesítve. Hallottam, hogy egy hatalmas hang szól a trónus felől: „Íme az Isten sátora, az emberekkel van, és ő velük fog lakni, ők pedig népei lesznek, és maga az Isten lesz velük; és letről minden könnyet a szemükről, és halál sem lesz többé, sem gyász, sem jajkiáltás, sem fájdalom sem lesz többé, mert az elsők elmúltak.” A trónuson ülő ezt

mondta: „Íme újjá teremtek mindent”. És így szólt: „Írd meg, mert ezek az ígék megbízhatóak és igazak!” És ezt mondta nekem: „Megtörtént! Én vagyok az Alfa és az Omega, a kezdet és a vég. Én adok majd a szomjazónak az élet vizének forrásából ingyen. Aki győz, örökölni fogja mindezt, és Istene leszek annak, az pedig fiam lesz.” /Jel21, 1-7/.

Ezek után kérdezzük meg, hogy mit jelent ennek a hatalmas reménységnek a jelenléte itt e földön, a szabadság teológiai üzenetére nézve. Láttuk, hogy a szabadság az örök létre tekint, ahol Isten élete és dicsősége, vagyis a létezés teljessége a mienk. Ezt így fejezi ki az olvasott szakasz: Én adok a szomjazónak, az élet vizének forrásából ingyen. Életszomjunk be fog tehát teljesedni, úgy-hogy nem marad semmi hiány, mely még betöltésre várna, mienk lesz az a szabadság, mely Jézusban föltárult, és a létezés teljességét nyitotta meg. A szabadság üzenetének igazságát ennek megvalósulása adja, melyben nincs többé nyomorúság, bűn, betegség és fájdalom, szükség és szomjúság. Miért van erre szükség, hogy ezt már most hirdessük, és mi ennek a gyakorlati haszna és értéke. Ez az eszkatológiai látás, (így nevezzük a teológia nyelvén) a jelenben ezt hirdeti: Isten Lelke megragadja az embert, és önmagánál is nagyobb életcélok szolgálatába állítja. Ezek a célok és ezek az ígéretek az emberi életet állandóan frissen tartják. Az ember nem állhat meg életének egy pontján, saját erőtlenségeibe és kudarcaiba belegubancolódva, valamiféle leszázalékolt, takaréklángot élő életet élve (ahogyan Sartre ajánlja: tartsd életedet takaréklángon), mert a lélek vezet és hajt tovább, Isten ígéreteinek és ajándékainak a megragadására készítve. Az eljövendő világ fényeinek és ígéreteinek a vonzásában élve, az ember szabadságot kap arra, hogy merjen élni önmagát nem féltve, a kudarcoktól, kockázatoktól sem féltve. A majdnem halálra kövezett Pál felkél, és ő vigasztalja a többieket így: „...maradjanak meg a hitben, mivel sok nyomorúságon át kell bemenünk az Isten országába”/ApCsel14,22/. El tudja felejteni azt, amik háta mögött vannak, mert nagyobb reménység van előtte, aminek a megragadására tör /Fil 3, 12-14/. Majd a feltámadás erejére hivatkozva azt mondja: „Mindenütt szorongatnak minket, de nem szorítanak be, kétségkedünk, de nem esünk kétségbe; üldözöttek vagyunk, de nem elhagytottak, letipornak, de nem pusztulunk el”/2Kor 4,8/. Ilyen erővel való telítettséget, ilyen küzdőképességet, ilyen célratörést, ilyen belső szellemi igényességet, ilyen mindennek felett és mindennek ellenére való győzelmes életet jelent az eszkatológiai látás az embernek /Róm 8, 37-39/. Ez a szabadság etikai értelme és motiváltsága. Ez olyan üzenet, mely nem idegen korunk emberétől, sőt az életet kereső ember számára nélkülözhetetlen. Mert ez a szabadság, mely az eszkatológiai üzenetben van, az eget és a földet egyszerre nyitja meg az ember előtt. Van élet, melyet meg lehet ragadni, van jövőendő, melyet lehet várni, van feltámadás, mely ennek az életnek az értékét megadja, hiszen most már semmi sem hiábavaló. Ilyen nélkülözhetetlen tehát a szabadságnak a távlata, vagyis az örök életnek a reménysége. Valóban igaz, amit Pál mond: „Ha csak ebben az életben reménykedünk a Krisztusban, minden embernél szánalomra méltóbbak vagyunk” /1Kor15,19/.

Dr. Szathmáry Sándor

Kisajátítás

A teológiatörténet írás tétje a mai egyházi gondolkodás identitáskeresése felől érzékelhető. A teológiatörténet írás felekezeti jellegű, hiszen a teológusok felekezetekhez elkötelezett gondolkodók, egyházasak. A felekezetek közti szétválás, vagy más aspektusból a felekezetek születésének története, a hitújítás korának meghatározó teológusainak írásai, egyházszervező munkái, személyes viszonyulásai más gondolkodókhoz, hitvitákon való érvényesüléseik mentén letapintható. A XVI. századi magyarországi egyházi viszonyok megismerésének tekintetében elengedhetetlen fontosságú a német és svájci egyházakhoz és teológusokhoz fűződő viszonyok, illetve a magyar viszonylatokban körvonalazódó hitújítási irányok együtt szemlélése. Az 1560-as évek debreceni teológiai gondolkodását nem érdemes a „kálvinizmus” illetve a „lutheranizmus” egyébként sem tisztázott fogalmai köré építeni. Ez nem jelenti azt, hogy fölösleges lenne kérdezni, vajon, mikor ismerte meg Mélius Kálvin írásait, illetve, melyeket olvasta, milyen hatással voltak rá e szövegek. Azt azonban érdemes feltételezni, hogy más (nem kisebb vagy nagyobb, hanem más természetű) tétje volt egy-egy teológiai kérdés átgondolásának akkor, mint az átgondolást rögzítő, önreflexiótól sem mentes teológizálásnak később. A német és a svájci teológusok között kialakult úrvacsora vita, és a magyar területeken kialakuló lutheri – sakramentárius ellentét nem érthető meg külön-külön, hiszen a magyar történethez mindenképpen meg kell érteni a helyi sajátosságokat is. Mind Melanchthon, mind Mélius teológiáját idői formálódásában érdemes vizsgálni, és semmiképpen sem egy kifejtett tanrendszer, a teológiai szemlélet történetében különböző korszaki értelmezések szerint helvét vagy lutheri teológiaként értelmezett rendszer felől értékelni e két gondolkodásmód közti váltásaikat, és ragaszkodásukat.

E vita Európa nyugati felében Melanchthon személye köré csoportosult. A Melanchthon *dissimulatiojaként* emlegetett magatartása váltotta ki saját korában, és azóta is az őt értékélőkből a *kisajátítás* magatartását. A Melanchthon egyik fél szerint kriptokálvinizmusként, másik fél szerint tanhűtlenségként, de mindkét fél részéről gyávaságként értékelt magatartása azonban a vitakozástól, a disputától való idegenkedéseként is értelmezhető. *Vita közben elvész az igazság.* Ezzel a kijelentésével kívánta Melanchthon jelezni, hogy felismerte korának egyik legjellemzőbb sajátosságát: a hitújítás korának tanításai mind az apologetika beszédhelyzetében keletkeznek, s kizárólag ezen vitáknak az ismeretében értelmezhetők. E gondolkodásmódok, rendszerek természetének tehát teljességgel ellentmond az a módszer, hogy a vita következtében szétvált, e szakadás mentén inkarnálódó teológiai rendszerek önigazságainak igazolásaként értelmeződjenek. Melanchthon hatása és tekintélye óriási saját korában is, s így a rá való hivatkozással vitákban lehet előnyt, akár győzelmet szerezni. A Melanchthon iskolájában tanult nemzedéknek mindenkor iránymutató az ő állásfoglalása. A protestáns „Respublica Christiana” érdekében kompromisszumokra is hajlandó, a különböző áramlatokat egységesítő szándékkal összetartó Melanchthon kijelentései egyébként is alkalmasak mindkét fél, itt, az úrvacsora vita esetében a lutheri és a helvét irány képviselői számára arra, hogy saját szájízük szerint értsék ál-

laspontját, vagy ahogyan Kálvin fogalmazta, „magasabb magyarázattal” akármelyik álláspont védhető Melanchthon alapján.

Melanchthon számára azonban lehetséges, hogy nem a kompromisszum, hanem csupán a fölösleges vitakozás elkerülésének kategóriájába tartozik egy-egy tompító megfogalmazás. A „Respublica Christiana” több felületen történő megbontásával vádolt Luther (máskor biblicista makacsságnak bélyegzett kitartása) magatartásával nem feltétlenül ellentétes Melanchthon egységesítő magatartása, inkább kiegészíti azt. A szakirodalomban *filippizmusként* számon tartott Melanchthoni teológia vizsgálata, mint önálló gondolatmenet a maga függetlenségében azért szükséges, hogy megérthessük azokat a viszonyrendszereket, melyek a magyar reformáció első nemzedékében éppen az ő személye körül csoportosultak.

1557-ben bekövetkezett törésig, mely Melanchthon ötödik, Kolosséi levél magyarázatának éve, melyben Melanchthon az őt félreértő Kálvinnak „válaszol”, s a lutheri irány teológusai szerint Luther mellett, a helvét irány szerint pedig Kálvin álláspontjára helyezkedik. A Kolosséi levél 3,1: „*Annakokáért, ha feltámadtatok a Krisztussal, az odafelvalókat keressétek, ahol a Krisztus van, az Istennek jobbján ülén*” – a református krisztológiának, az un. „Extra Calvinisticum”-nak a bibliai támasza. Az Atya jobbján ülő Krisztus, és az úrvacsorai vita jóval korábban, majdnem 30 évvel ezelőtt választotta szét a reformáció két irányát. Ha nem áll ott Melanchthon mellett a „biblicista makacság” embereként Luther, akkor valószínűleg nem születhet meg a marburgi kollokvium első 14 pontja sem.

1529-ben Marburgban Zwingli és Luther nem tudtak megegyezni a kollokvium 15. pontjában, mely az úrvacsorára vonatkozott. Ekkorra már Luther nem a római egyházzal szembeni polémiát fogalmazta csupán, hanem a hitújítás áramlatainak különböző irányai szemben védte meg eredeti elképzelését, és fogalmazta át újragondolva tanait az újabb irányzatokkal szemben. Az engesztelhetetlennek feltüntetett Luther makacs kitartásának oka nem egy teológiai fogalom meghatározásának eltéréseiből adódott, hanem teológiai rendszerek ütközésének kiéleződése az úrvacsora vita. Az úrvacsora köré csoportosuló kérdések a teológiai rendszerek minden területén jelentkező eltérések elsimíthatatlan különbségeit történetileg éppen ezen a területen, a sakramentum kérdésében teszik a teológiák közötti végzetes szakadékok helyévé. A svájci és német reformáció történeti szétválásának okai összetettek, de mindenképpen egy szál e történetben ehhez a teológiai vitához vezet, melyben a két irány első nemzedékének tanbeli eltérései megfogalmazódnak. Ezek az eltérések a különböző hagyományokhoz (pl. arisztoteliánus-skolasztika) való viszony eltéréseiből is adódik.

A Hoc est corpus meum Zwingli szerinti jelentését Luther nem tudta elfogadni. Luther mindvégig kitartott az Ige szószerinti jelentése mellett, vagyis állította, hogy Krisztus testileg jelen van az úrvacsorában. Zwingli azonban úgy értelmezte az úrvacsorát, mint visszaemlékezést, s Krisztus jelenlétét lelki jelenlétnek tartotta, melyet hit által *tud hinni* az ember. „A mi ítéletünk szerint tehát, ama helyen *az est*, e helyett áll: *significat*, ámbar ez az ítélet nem a miénk, hanem az örök Istené, mert semmi

sincsen bennünk, amit nem az örök Isten cselekedett volna bennünk, hiszen a hit a láthatatlan Istentől van, reá irányul, és teljességgel idegen minden érzékitől. Mert ami érzéki, testi, az semmi úton-módon tárgya nem lehet a hitnek.”¹ A testi és lelki megkülönböztetésének következményei végigvonulnak a következetesen levezetett tételeken, s a Lutherrel folytatott párbeszéd mindig ezen a ponton akad meg. Alapvető gondolkodásbeli különbség mutatkozik Luther és Zwingli között a Krisztus lokalizációja, a Krisztus kettős természetének tulajdonságait jellemző *communicatio idiomatum* tana, és a Krisztus úrvacsorai jelenlétének természete tekintetében. A kérdés ez: hol van Krisztus? S a válasz Zwingli szerint: a mennyben, hiszen fölment az Atya jobbjára; Luther szerint: mindenhol, hiszen Isten mindenütt jelenvaló, s ahol Isten jelen van, ott Krisztus is mindkét természetében jelen van, hiszen a két természet egymástól el nem választható.² A válaszai azonban nem „csupán” ellentétesek. Luther gondolkodása szerint mást jelent a lokalizáció, mint a Zwinglié szerint. Luther lokalizáció elleni érvelését így kezdi: „Ebben a textusban semmiféle matematika nem lehet. A tér azonban matematikai fogalom.” Krisztus testéről nem is szólva, Isten megteheti, hogy egy test több helyen is legyen, s fordítva, több test egy helyen; éppen úgy azt is, hogy egy test semmiféle helyen ne legyen. Ezt nemcsak megteheti, meg is tette, a világ ugyanis minden testek legnagyobbika, de még a természettudósok véleménye szerint sincs semmiféle térben, mivel a világon kívül sem tér, sem idő nincs.”³ A teológiában nincs szó matematikáról: A teológia nyelve a valóságot más módon beszéli el, mint a világot elbeszélő egyéb beszédmódok. Az Istenről szóló beszéd megnyilvánulásai az Isten beszédének fordításai, melyek követik az isteni természetét, így meghaladják az emberi gondolkodás által létrejött nyelveket. Ezt a felismerést nem lehet az ellentétek, fölé-alá rendelések, következmények és okok, vagy a bennfoglalás dialektikája mentén jellemezni, hiszen más természetű valóságok, mennyei igazságok mutatkoznak meg az Istenről szóló beszédben, melyek szétfeszítik az emberi beszéd kereteit. S míg az egyik esetben egy új nyelvet hoznak létre, addig a másik esetben állandó elhatárolódáshoz, a negatív teológia kifejtési módjainak lehetőségeihez vezetnek. Zwingli: Ami térben van, test az. Kijelentésére így adható Luther részéről ez a válasz: „Valóban igaz, hogy, ami térben van elhatárolva, az test, ebből azonban nem következik az ellenkezője, hogy ami test, annak szükségképpen térben határoltnak kell lennie.”⁴ Lélek ihletettsége alatt állandóan megújulni merészülő pneumatikus teológia, mely az igazságot *alétheiaként* értelmezi, vagyis a folyamatos megértésben feltáruló valóságként, ellentétbe kerül az igazságot tanokban megfogalmazó, elhatárolódásokból építkező dogmatikának.

„Már most lássuk, mennyire összeillő következetes ez az állítás: hisszük, hogy itt Krisztus érezhető teste vagy jelen. A hit azokra a dolgokra vonatkozik, amelyek messze állanak az érzékek fölött, a testiek pedig annyira érzékeink alá esnek, hogy nem is testiek, ha érzékeinkkel felfogni nem tudjuk. A hit és az érzéki észreveszés két különböző dolog. Ugyan figyelj meg, minő badar beszéd ez: én hiszem, hogy tapintható, és anyagi húst eszem; ha a hús anyagi, mi helye van itt a hitnek? Hiszen érezzük, és az, amit érzünk, nem szorul hitre, mert az érzékek a legkétszertelenebb valóságok felfogására irányulnak.⁵ Ha ellenben te azt hiszed, hogy eszel, nem lehet testi, érzé-

kek alá eső az, amit hiszel. Tehát tisztára badar dolgokat beszélsz. Vedd hozzá e helyen a teológusok állítását, hogy az érzékek tudniillik nem érzik, hogy a kenyér hús, mert ha az így lett volna, az érzékek útján állapított volna meg, nem a hit által, a hit nem vonatkozik a dolgokra, sem az érzékek alá eső dolgokra. Azokra sem lehet hallgatnunk, akik az érintett véleményt alantjárónak, de istentelennek, sőt tisztességtelennek tartván, így szólnak: Krisztusnak valódi anyagi húsát esszük, de szellemileg. Nem látják, hogy e kettő: a test, és annak lelkileg való evése meg nem állhat, mert a test és a lélek annyira különböző dolog, hogy az egyik kizárja a másikat.”⁶ Amikor Luther vázolta, hogy ellenfeleinek tanításában hol lát tévedést, akkor az egyik pont ez volt: „Krisztus két természetét oly módon választják szét, mintha egy személyből kettőt csinálnának.”. Luther a testi és a lelki valóságokat nem választja külön egymástól, hanem egymásra hatásukban szemléli őket. Luther a *concomitantia* tanát is vallja: az együttlét által a testben van a vér, és viszont a vérben a test, vagyis az úrvacsora két eleme, a kenyér és a bor sem választják ketté Krisztus természetét a testét hordozó kenyérré és a lelkét hordozó borra. A két gondolkodásmód eltéréseit úgy is jellemezhetnénk, hogy míg Zwingli úgy értelmezi az isteni elrendelést, akaratot (Méliusnál később *választást*), hogy az az Isten által előre megteremtett tér, melyet az emberi erőfeszítés betölt, s ezzel áll elő minden *valóság*, addig a Luther által képviselt szemlélet szerint az *alétheia* az isteni teremtő erő, és az emberi felfogó képesség folyamatos kölcsönhatásában termeli ki a megértett, és a megértésre kínáló valóságokat.

Luther „Az Ige társul az elemhez és szentséggé lesz.” Szent Ágoston által megfogalmazott elvére hivatkozva állítja, hogy nem egyszerűen kenyér és bor az úrvacsora, hanem Isten Igéjébe foglalt és hozzá kötött kenyér és bor, amely Krisztus valóságos teste és vére. Tehát sem átlényegült kenyér, sem jelkép, hanem az Ige és a kenyér együtt Krisztus teste. Az Ige teszi az elemet szentséggé. Az Ige teremtő erővel bír. „Az valóban igaz, hogy ha eltávolítod az Igét, vagy Ige nélkül nézed a szentséget, nem marad semmi a puszta kenyéren és boron kívül. De ha együtt maradnak, ahogyan helyes és kell, akkor az valóban Krisztus teste és vére az Igének megfelelően. Mert amit Krisztus szája szól, az úgy van: Ő nem hazudik, és nem csal.”⁷ Tehát Luther számára nem az a kérdés, hogy az úrvacsorai kenyér és bor, az *micsoda essentia*, hanem az hogy mi keletkezik az elem és a szó találkozásából. A valóság keletkezik a dolgok és a szavak találkozásából, folyamatosan létrejön, és ami létrejön, megmutatkozik. Ez a megmutatkozás medret keres önmagának, de nem a befogadóban, hiszen „Noha gazember veszi vagy szentséget, az éppen úgy az igazi szentséget veszi, vagyis Krisztus testét és véréit, mint az, aki legméltóbban nyúl hozzá, mert az nem ember szentségén, hanem Isten Igéjén alapul.”⁸ Maga az Ige ereje teszi azt a kenyeret Krisztus testévé. A meder, mely befogadja ezt az új valóságot, minden úrvacsorában újrakeletkező lehetőséget kimeneletelt tekintve a pokol és a menny kapuja is lehet a szentséggel élő ember számára. A *communio* lehet halálos mérreg, vagy örök élet kenyere. Krisztus teste és vére akkor érvényes váltság a vele élő számára, ha hittal veszi. „Aki tehát magára veszi ezt, és hiszi, hogy igaz, az megkapta. Aki pedig nem hiszi, az nem kapja meg, mert csak kínálhatja magát, de nem akarja élvezni ezt az üdvösséges jót.

A kincs könnyen hozzáférhető, és mindenkinek ajtaja elé, sőt, asztalára teszik, de az is nélkülözhetetlen, hogy törődj vele, és teljes bizonyossággal annak tartsd, aminek azt az Igék mondják.”⁹

Ebben az értelemben nevezhető Luther úrvacsora tana *objektív-nek*, hiszen nem a befogadótól teszi függővé, hogy a szentség valóban szentség-e, s ebben az értelemben sakramentáriusok, szentségtagadók a Zwingli követői, akik a szentséget „megfosztják” az azt vevő ember, vagy a kiszolgáltatótól független lététől. A vita kieleződése vezetett Luther *ubiquitas* tanának oly módon való megfogalmazásához, melyben Luther a Krisztus két természetének egységét védve állítja: Krisztus azért nem csupán lelkileg van jelen az úrvacsorában, mert sehol sincs jelen csupán lelkileg vagy csupán testileg, hiszen két természete egymástól el nem választható. Isten tulajdonsága a mindenütt jelenvalóság, s mivel Krisztus természetei az isteni, s az emberi egymásra kölcsönösen vonatkoztatható tulajdonságokkal rendelkeznek, ezért Krisztus testileg-lelkileg mindenütt jelenvaló. E vita a hitújítás következő nemzedékében is tovább gyűrűzik, elvezetve majd a már említett szakításhoz, mely Melancthon és Kálvin között 1557-ben bekövetkezett. Ennek a történetnek a megértéséhez szükséges a *communicatio idiomatum* tanának értelmezésében jelentkező eltérések ismertetése. A *communicatio idiomatum* a két ógyházi iskola (az alexandriai, illetve az antiochiai) közül az előbbitől, az alexandriai iskolától származik. Ennek a tanításnak az a lényege, hogy ha a Jézus Krisztus két természete (az isteni és az emberi természet) egy személyben egyesül, akkor ezek tulajdonságai közössé válnak, illetve felcserélhetőek. Ennek alapján tehát nem csak azt lehet elvileg állítani, hogy Jézus Krisztus Istenként mindenütt jelenvaló, akkor emberként is bárhol jelen lehet (esetleg több helyen is egyszerre), de akár azt is, hogy maga a Fiú Isten, a Szentháromság második személye szenvedett, sőt, meg is halt a Golgota keresztyén. Hasonló állítások pl.: „Mária fia mindenható”, „Isten született meg Betlehemben”.

Apollinarisz laodiceai püspök krisztológiájának fontos szemléltető eszköze volt a „mennyei ember”. Miután Isten megtestesült, Isten és ember egyesült, a két elemet együtt lehet embernek is nevezni. Amennyiben azonban az Isten átisteníti a vele egyesült emberi testet, annyiban mindkét elemet lehet Istennek is nevezni. Ez a *communicatio idiomatum*, a tulajdonságok kölcsönös állíthatósága, minek értelmében Krisztus személyéről mind az isteni, mind az emberi természetet megillető sajátosságokat állítani lehet. Apollinarisz szerint az Ige korlátozza önmagát, ugyanakkor kitérít a test cselekvési körét. Ez is a tulajdonságok kölcsönös közlése.¹⁰

A reformáció is átvette a tulajdonságok közlésének gondolatát, de ennek ellenére komoly különbségek mutatkoznak a lutheri és a svájci irány teológusai között. Így például azt a lutheri gondolatot, miszerint Krisztus emberi természete átvette az isteni természet minden tulajdonságát – így a mindenütt jelenvalóságot is – a kálvini irány követői nem fogadták el.

A 451-ben a negyedik ökumenikus zsinat által megfogalmazott Kalcedoni Hitvallásban (mely az egyetemes egyház mindmáig közös hitvallása) nincs szó arról, hogy Krisztus két természetének tulajdonságai kicserélődjenek. Sőt, a Hitvallás azt állítja, hogy Jézus Krisztus mindkét természete az egy Személyben történő egyesülés ellenére is megtartja a maga tulajdonságait.

A XVI. századi reformáció korában a tulajdonságok közlésének elvét kétféle – egymástól meglehetősen különböző – módon értelmezték: Luther és a lutheránus ortodoxia az ókeresztény Alexandria és a középkori skolasztika vonalát követte, így a *communicatio idiomatum* dogmatikai alapelveként kezelte, elfogadva annak korábban elfogadott alkalmazási elveit.¹¹ A helvét irányú reformátorok, köztük Kálvin és Bullinger, az ókeresztény Antiochia hagyományát örökölték, így a *communicatio idiomatum* elsősorban a Szentírás képes beszédének tartották, amelyet szerintük a Szentlélek beszédmódjaként kell elfogadni, de teológiájukban nem alkalmazták krisztológiai alapelveként. Bullinger szerint a *communicatio idiomatum* haszna egyedül az, hogy elősegítse a látzólag egymásnak ellentmondó vagy logikailag nehezen érthető bibliai helyek magyarázatát és összeegyeztetését. Következésképpen nem használható a Krisztus két természetének egymással való összeegyeztetésére, mert ez a zavartalan harmónia a Krisztus személyi egysége alapján már eleve adott. A *communicatio idiomatum* az írásmagyarázatban való megtartása, és a dogmatikából való ilyen jellegű kihagyása segít megérteni azokat a különbségeket is, amelyek a lutheri és kálvini irány között fennálltak. A kálvini-bullingeri irány számára Krisztus személyi egysége kétségtelen előfeltétel: ehhez tehát nem szükséges, hogy az ő emberi természete az isteni természet minden tulajdonságával felruházzódjon. Ebből következik a híres, ún. *extra calvinisticum* a „finitum non capax infiniti” (a véges nem fogadhatja be a végtelent) gondolata. A kálvini irány szerint Krisztus isteni természete a magára öltött emberi természetén kívül is létezik, így tehát nem adta át az emberi természetnek a végtelenség és a mindenütt jelenvalóság isteni tulajdonságait. Luther a *communicatio idiomatum* dogmatikai alkalmazása és nem exegetikai értelmezése útján jutott el ahhoz a kijelentéshez, hogy Krisztus a tulajdonságok közlése értelmében testileg is mindenütt jelenvaló, és ez képezte a XVI. századi úrvacsoravita alapját is.

A hitújítás magyar prédikátorai első nemzedékének a lutheri-sakramentárius hasadása történetében a Bullinger hatása természetesen elemezésre szorul. 1544. júniusában Pesti Macarius József kérésre Bullinger sajátkezű levelében ír az úrvacsora kérdéséről. Elhatárolja magát mindazoktól, akik a „pápai transsubstantiationnak csupán a nevét vetik el”, de a lényegét megtartják (a nyilvánvalóan polemikus élű írásban Luther nevét sehol sem említi). Ezután, az Apostolicumhoz kapcsolódóan, hitet tesz az Atya jobbán ülő Krisztusról, aki mindenkor jelen van egyházában „lélekben és megelevenítő erejével”, – tehát nem testileg – különösen azonban akkor, amikor az úrvacsorát rendelése szerint kiszolgáltatják. Az úrvacsora ezt követő rövid meghatározásában Bullinger nem megy túl a klasszikus Zwingli-féle értelmezésen: az egyház az Úr halálára emlékezik, őt dicsőíti, és neki ad hálát, a jegyek arról tesznek bizonyosságot, hogy ő a miénk, és hogy mindazok, akik hisznek, üdvösséget nyernek. (A „*hoc est – hoc significat*” sok botránkozásra alkalmas adó formuláját teljes mértékben nélkülözi). Ezzel Bullinger átvezet a hitből való megigazulás és az igaz hit kérdéséhez.

A svájci teológia Kálvin tanításaiban formálódik tovább. A két felfogás közti ellentét akkor fokozódik, amikor Kálvin megírja 1557-ben „a lengyelekhez szóló levelet, amelyben a lutheránus-helvét ellentétet megkísérelte a helvétek javára eldönteni – nem a tanítás világos kifej-

tésével, hanem a különbségek kiiktatásával: „Az Ágostai Hitvallás 1540-es szövege nemigen adhat okot Krisztus szolgálói közötti viszálykodásra, mihelyt helyes magyarázattal értelmezik. Nem elszakadás az Ágostai Hitvallástól, ha ahhoz valaki magasabb magyarázatot fűz.”¹² Ezekért a mondatokért a Melanchthonhoz fűződő jó viszony megszakadásával fizetett Kálvin.

A dolgok (*res*) és a szavak (*verbum*) közötti viszony eltéréseiből adódóan létre jön a nyelv jelentésteremtő funkcióinak sokfélesége. Paul Ricouer: A nyelvről, a szimbólumról és az interpretációról c. szövegében a szimbolikus funkció tág értelmezésénél a szimbolikus funkciót a közvetítés általános funkciójává teszi meg, amelynek segítségével a szellem felépítheti a tudat észleletbeli és beszédbeli univerzumát. Cassirer definíciója szerint „a szimbolikus az objektiváció összes módozatainak közös nevezője, vagyis annak, ahogyan értelemmel ruházzuk fel a realitást. De miért hívjuk „szimbolikusnak” ezt a funkciót?

Mindenekelőtt azért, hogy kifejezésre jutassuk annak a kopernikuszi fordulathoz az egyetemes jellegét, amelyben az önmagában létező realitás kérdésének a helyére a szellem szintetizáló funkciója által történő objektiváció került. A szimbolikus nem más, mint a szellem egyetemes közvetítése köztünk és a valóság között.”¹³

Kálvin úrvacsora tana központi fogalma a Krisztussal való egyesülés kérdése. A Krisztussal való egyesülést hoz létre. Ha ez az egyesülés, *communio* a részesedés egy formája, akkor hasonlítható ez a részesedés a nyelvi értelemhordozás és befogadó közötti kapcsolat természetéhez. Miként a nyelv jelentésképzésében a jelölt *dolgok* és a *jelölők* közötti viszony különböző természetű lehet, úgy az úrvacsorában is a jegyek és az általuk jelzett „dolgok” közti viszony természete eltérően határozódik meg a kálvini és a lutheri teológiában. „Nincs olyan ember, hacsak teljességgel nem istentelen, aki el ne ismerné, hogy Krisztus az életnek kenyere, amellyel a hívek az örök idvességre tápláltnak. De arra nézve nem mindenki van azonos nézeten, hogy micsoda az őbenne való részesülésnek a módja.”¹⁴ Arra a kérdésre, hogyan lehetséges, hogy az úrvacsorában Krisztussal egyesülünk Kálvin ezt válaszolja: „Ennek az egyesülésnek köteleke Krisztusnak Lelke, aki által vele összeköttettünk; olyan ez, mint valamely csatorna, amelyen át maga a Krisztus, és amije csak van, ránk átarad.” Mivel azonban a *communio*, mint actio lokális természetű Kálvin gondolkodása szerint is, mint Zwingli-Bullinger mentén ez érthető, így a kálvini úrvacsoratan eljut a transsubstantiatio ellenpárjaként a másik végletbe.¹⁵ „A dolog lényege az, hogy lelkeink Krisztus testével és vérével éppen úgy tápláltnak, mint ahogyan a kenyér és a bor a testi életet megőrzi és fenntartja. Mert másként a jegy hasonlósága nem felel meg, hacsak a lelkek táplálékukat Krisztusban nem találnák. És ez nem történhet meg, ha Krisztus velünk valósággal egygyé nem forma, s minket fel nem üdítne testének evésével és vérének ivásával. Noha pedig hihetetlen dolognak látszik, hogy bár oly messze van tőlünk, Krisztusnak teste hozzánk juthasson, hogy számunkra étel legyen, jusson eszünkbe, hogy a Szentlélek titkos ereje mennyire felülmúlja minden értelmünket, és mily balga dolog lenne, ha az ő mérhetetlenségét a mi képességünkkel akarnók megmérni.”¹⁶ A svájci teológiában megfigyelhető az úrvacsora kérdésében a lokalizáció kérdéséről a *communio* kérdése felé történő eltolódás. Zwingli kérdése, *hol van a*

Krisztus?; Bullingeré, *mimódon van a jegyekben jelen a Krisztus?*; Kálviné: *hogyan egyesülünk Krisztussal az úrvacsorában?* A lutheri irány az úrvacsorában reális praesentiájában létező Krisztussal való egyesülést a „*manducatio oralis*” (szájjal való evés) fogalmában így magyarázza: Krisztus valamilyen rejtélyes módon evésre adta a testét. A Zwingli által megfogalmazott *est = significat* Kálvinnál így értelmeződik hermeneutikai alapelvvé: „Azt mondom, hogy ez a beszéd metonimikus, ami a Szentírásban lépten-nyomon használatos, mikor a sákramentumokról van szó. Mert nem érthetjük meg különben, mikor az van mondva, hogy a körümetelés szövetség, a bárány átmenetel, a törvény áldozatai a bűnök eltörlései, végül, hogy a kőszikla, amelyből a pusztán víz folyt, Krisztus volt, hacsak úgy nem fogjuk fel, hogy névmásító átvitelrel van mindez mondva. Nemcsak a magasabbról az alacsonyabbra vitetik át a név, hanem viszont a jegyzett dolgoknak is tulajdonítatik a látható jegy neve. Mert bár lényeg tekintetében a jelkép a jegyzett dologtól eltért, mivel ez lelki és mennyei, amaz testi és látható, mégis mivel azt a dolgot, amelynek megjelenítésére szenteltetett, nemcsak úgy ábrázolja, mint pusztán és haszontalan jegy, hanem valósággal ki is szolgáltatja azt, vajon annak elnevezése miért ne illethné meg joggal ezt is.” A névátvitel valóságteremtő hatalma a nyelv valóságteremtő erejének elismerése. Ha létrejöhet olyan természetű valóság, amely a nyelv által keletkezik, akkor tulajdonképpen az is megkérdőjeleződik, hogy létezik-e nyelvtől független valóság. Ez az a bizonyos fordulat a nyelv szimbolikus funkciójának tekintetében, melynek gyökereit, lehetséges, hogy oly mélyen találjuk, hogy elbizonytalanodunk a fordulat valódiságában. Az értelemképzés módjai valószínűleg a nyelv születésével együtt kódoltatnak a nyelvhasználatba. Úgy tűnik tehát, hogy a Kálvin és Melanchthon között közvetetten lezajló vita hermeneutikai természetű, s a körük csoportosuló értelmezések mentén körvonalazódó irányok közötti eltérések természete is hermeneutikai jellegű. (A marburgi vitának is volt nem csupán filozófiai vetülete, a ptolemaioszi világmép-hez kapcsolódóan a térfelfogás tekintetében, hanem hermeneutikai is. Zwingliék nyelvi érveléssel is harcolnak Krisztus úrvacsorai testi jelenléte ellen. „Azt akarták igazolni, hogy a szerzési Igékben csupán trópust kell látni, vagyis az úrvacsorában Krisztus testileg nincs jelen („*est*”), hanem a kenyér és a bor a hívő számára pusztán jelenti („*significat*”) Krisztus testét és véré. Luther elismeri, hogy a Bibliában vannak trópusok, de nem fogadja el azt, hogy a szerzési igékben „csupán” trópust kell látni. Olyan bizonyítékokat kíván, amelyek igazolják, hogy így „kell érteni”. Zwingli keményen támad Lutherre, hogy a szavak külső értelméhez ragaszkodik. Luther néhány megjegyzést fűz, csak röviden a szavakhoz: Mi nem azt mondjuk, hogy kiejtett szavaink hozzák ide a testet, hanem Krisztus rendeléséről beszélünk; a szavak nem a mieink, hanem az Úréi...”)¹⁷

E sok területen új értelmet képező vitában Melanchthon a közvetítő szerepét kívánta betölteni Luther életében, hiszen Luther személye biztonságot, a tanítás „tisztaságának” biztonságát jelentette számára. Melanchthon említett Kolosséi levél magyarázatát feltehetőleg a lutheri irányhoz való konzervens kitarthatóság szemléltetésére írta, mintegy Luther helyett, hatása azonban nem a szerzői intenció mentén alakult. Az éppen körvonalazódó sakramentárius irány képviselői éppen erre a magyarázat-

ra hivatkozva *sajátították* ki Melanchthon tanítását, mondván, hogy ő is a Krisztus *lokális inclusiójának* tanát vallja a Kol 3,1 exegézisében. Elindult tehát egy hivatkozásrendszer, melyben a „Confessio Augustana Variata”, és az említett exegézis szövege jelentették a Melanchthon helvét irányú fordulatának igazolását Európa szerte.

A helvét és lutheri irány szétválásának erdélyi történetében a Melanchthonra hivatkozás hozzá intézett levelekben is tárgyiasul. 1559-ben Hebler levelet küld Melanchthonhoz, és Heltai is az ő megerősítését várja. „Nem vezeti Melanchthont e magyaroknak írt utolsó nyilatkozatában semmiféle békéltető, s éppen ezért félremagyarázó szándék. A lutheri tanítást elhatárolja mind a svájciak, mind a római katolikusok tanaitól: „Az úrvacsora maga az evés, vagyis a vétel (Coena domini est manducatio ipsa, id est sumptio), amelyben Krisztus kinyilatkoztatott Igéi szerint kiszolgáltatik a vevőnek Krisztus teste és vére (exhibentur sumentibus corpus et sanuis Christi), aki jelen van a látható dolgokban, a kenyérben és borban (qui adest rebus visibilis, pani et vino). Vagyis semmiképpen nem azt mondjuk, hogy csak jelentik a távollevő Krisztust, mint Herkules vagy Jupiter szobrai csak jelzik a távollevőket (*significat*), hanem az úrvacsorával való élésben valóban jelen van az élő Krisztus (in usu coena vese adest Christus vivus), és hatékony, és vigasztalja a szíveket, s a vevőket (sumentes) tagjaiként kapcsolja magához. Így szól Cyrillus: Krisztus nem csak szeretete által van bennünk, hanem természeti részesülés szerint is (naturali participatione) Nem követhető a transsubstantiatio, vagy afféle bezártsága (inclusio) a testnek és a vérnek, mintha véletlen kívül is (extra sumpcionem) ott maradna test és a vér, mivel Krisztus az emberért és nem a kenyérért van jelen. Nincs is Isten semmihez odakötvé saját Igéje nélkül, hogy ott imádják, mint egy egyedülálló jelenlét (tanquam singulari modo praesens). Krisztus sem kötötte magát a kenyérhez és a pohárhoz használaton kívül (extra usum)”.

Ez a szövegrész az évtizedek óta folyó úrvacsorai vita teológiai nyelvének jellemző kifejezéseit a vita által teremtett nyelvi kontextusban új értelmet kapó arisztotelianus-skolasztikus hagyomány átértelmezése során keletkező szövegekbe helyezi, illetve e hagyomány különböző értelmező nyelvekbe történő beépítése során kialakuló „félreértések” kövülete e pár sor. E fogalmak köré nem a felekezetek, hanem egy-egy teológus gondolkodásmódja a nyelvi eltérések (fogalomhasználat) mentén jellemezhető utalásrendszert teremtő „nyomai”, a vita kulcskérdéseit jelölő szavaknak értelmezői teret, feszültséget teremtő ereje által hozza létre a XVI. század legtermékenyebb dogmatikai vitáját. Míg Melanchthon soraiból Botta István úgy értelmezi, hogy azokat a helvét irány magyar képviselői semmiképpen sem érthették saját véleményük alátámasztásaként, addig Révész Imre így nyilatkozik: „Az erdélyi lutheránusok viszont bele akarták vonni a nagy vitába Melanchthont is, de ennek a wittenbergi egyetem nevében 1558 elején megküldött válasza békeségre s a nem sarkalatos fontosságú kérdésekben – így a szertartások dolgában – kölcsönös türelemre intett, magában az úrvacsora tanban pedig oly értelmű nyilatkozatot tett, amelyet egy, a merev zwingliánus álláspontot elhagyott helvét is aláírhatott volna.”¹⁸ Botta István említi, hogy a Melanchthontól érkezett választ nem ismeri a szakirodalom, pedig három kiadásban is megjelent.¹⁹ A lutheri és helvét irány között éppen az úrvacsora tan kap-

csán létrejött hasadás mindkét oldalról a Melanchthon személyét kívánja felhasználni szövegeinek saját álláspontját alátámasztó értelmezésével. Melanchthon *dissimulatio*-jaként emelgetett magatartása magát Kálvint is megtéveszti, vagy helvét értelmezés szerint Melanchthon „hallgatásá”-t Kálvin leleplezi, amikor ezt írja: „Az *Ágostai Hitvallás 1540-es szövege nemigen adhat okot Krisztus szolgálói közötti viszálykodásra, mihielyt helyes magyarázattal értelmezik. Nem leszakadás az Ágostai Hitvallástól, ha ahhoz valaki magasabb magyarázatot fűz.*”

A Melanchthon tanítvány Mélius elsőként a Kolosséi levélhez fűz magyarázatot, s ez a bibliai szövegfordítás, és a hozzá fűzött prédikációs kötet jelenik meg 1561-ben a debreceni nyomdában. A Kolosséi levélhez írt exegézis vizsgálata elősegítheti annak a kérdésnek a megfogalmazását, mely Mélius teológiájának természetére kérdez rá, az egyháztörténetben sorsdöntő 1560-as évek kezdetén.

Tóth-Mihala Veronika

JEGYZETEK:

¹ Ulrich Zwingli: Commentarius, avagy az igaz és a hamis vallás magyarázata – ² „De mivel magát a testet a kenyérbe helyezve mindenütt-jelenvalóságot koholnak rá, ami természetével ellenkezik, hozzáteszik: a kenyér alatt, azt akarják mondani, hogy abban elrejtve lappang.(...)közülük némelyek nem haboznak azt hánytorgatni, hogy Krisztus testének soha más térfogata nem volt, mint amilyen hosszán és szélesen kiterjed az ég és a föld.” Kálvin i.m. 648.o. – ³ Botta: 142 – ⁴ Botta 148.o. – ⁵ „Megvallom ugyan, hogy a kenyér megtörése jelkép, és nem maga a valóság. De ha ezt elismerjük is, mégis helyesen következtetjük azt, hogy a jelkép kiszolgáltatója által maga a valóság nyújtatik. (...) És általában a kegyeseknek meg kell tartaniuk azt a szabályt, hogy valahányszor Istentől rendelt jelképeket látnak, biztosan meggondolják, és meg legyenek győződve afelől, hogy azokban a jelzett dolgok valósággal megvannak. (...) Azt mondom tehát (és ez az egyházban mindig el volt fogadva s ma is ezt tanítják mindazok, akik csak helyesen értenek), hogy a vacsora szent titka két dologból áll, u.m. a testi jegyekből, amelyek szemünk elé állítva a mi erőtlén felfogásunkhoz képest láthatatlan dolgokat jelenítenek meg előttünk, és lelki igazságból, amely egyszersmind éppen a jelképek által ábrázoltatik és kiszolgáltatik.” Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere, Pápa, 1910. 641.o. – ⁶ Ulrich Zwingli: Commentarius vagyis az igaz és a hamis vallás magyarázata, Kálvin János Társaság, 1999. 180.o. – ⁷ Luther Márton: A nagy káté in: Luther Márton négy hitvallása, Sp., 1983. 246.o. – ⁸ Luther i.m. 248.o. – ⁹ Luther i.m. 251.o. – ¹⁰ Vanyó László: Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe, Szent István Társulat, 1998. – ¹¹ Pásztori-Kupán István: A „tulajdonságok közlése” tana Heinrich Bullinger teológiai gondolkodásában – ¹² Botta i.m. 159.o. – ¹³ A hermeneutika emélete, Ikonológia és műértelmezés 3., Szeged, 1998. Szerk. Fabiny Tibor – ¹⁴ Kávin János: A kersztyén vallás rendszere, Pápa, 1910.II. köt.635. – ¹⁵ „Azt akarják tehát bizonyítani, hogy Krisztusnak teste láthatatlan és végtelen, úgy hogy a kenyér alatt rejtőzhetik; mert azt gondolják, hogy máskülönbben abban nem részesedhetnének, csak ha leszál a kenyérbe; a leszálásnak módját pedig, amellyel minket magához fölragad, nem fogják föl.” Kálvin i.m. 648.o – ¹⁶ Kálvin i.m. 640.o. – ¹⁷ Botta im. 143.o. – ¹⁸ Révész Imre: A magyar református egyháztörténet, 1520-1608, Debrecen, 1938. – ¹⁹ Elsőként Sculteti Severin közölte 1599-ben Bártfán, Gutgeselnél megjelent „Ypomnema” című műve 49a-50a folióján. (RMNY I. 854.). Ribini János 1787-ben másodszor adta ki, s az ő nyomán a Corpus Reformatum 9, 1039-1040. nr. 6819. száma alatt 1560. február 4-i dátummal szerepel a levél.

ÖKUMENIKUS JELENTÉSEK

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa 2006. december 7-én tartotta évi rendes Közgyűlését. A Közgyűlés meghallgatta és elfogadta D. Szebik Imre elnök és dr. Bóna Zoltán főtitkár jelentéseit, amelyeket az alábbiakban közlünk. A Közgyűlés továbbá beszámolót hallgatott meg a Magyarországi Bolgár Ortodox Egyház helyzetéről, április 21-22. hétvégéjében meghatározta a Bolgár Ortodox Napok időpontját, valamint megválasztotta a szervezet új Számvizsgáló Bizottságát. (A Szerk.)

„Nagyobb hangsúlyt adni az önkéntes gyülekezeti munkás képzésnek”

ELNÖKI JELENTÉS

„Akik szeretik az Urat, legyenek olyanok, mint a kelő Nap az ő erejében” (Bírák 5,31b). Ezzel a különös Igével kezdem elnöki jelentésemet, amely nem visszapillantás az elmúlt esztendőre, ezt főtitkár úr részletesen elénk tárja jelentésében, inkább aktuális kérdések felvetése, s azokra válaszkérés kísérlete.

Igénk a napfelkelte képét használja. Aki átélte már a Balaton partján hajnali virradatot, ismeri a látvány szépségét. Itt azonban nem csupán esztétikai élményről van szó, hanem a felkelő Nap erejének sugárzása, fényének sokszínűsége és a látvány megragadó egyszerűsége mondanivalót hordoz.

Akik szeretik az Urat, olyanok, akik erőt sugároznak. Nem gyilkos radioaktív sugarakat, hanem a meggyőző-dés erejét.

Akik szeretik az Urat, olyanok mint a felkelő Nap sokszínűsége. Miként a Teremtő különböző tulajdonságokkal, értékekkel és karizmákkal ajándékozott meg minket, ezért a sokszínűség kincs, amely gazdagít. Ahogy egyházaink különböző tradíciója sem szegényít, hanem színesebbé teszi liturgikus tradíciókat és kegyességi életünket az egy Úr közös szolgálatában.

A napfelkelte megragadó látvány, esztétikai élmény, vajon az Urat szeretők gyülekezete, egyházaink a külvilág előtt megragadó látványként élnek emlékeik között?

Biztatás ez az ősi ige, legyünk olyanok, mint a felkelő Nap, a Naptámadat, az Ó erejében!

1. A bennünket körülvevő társadalom képe.

Az elmúlt szeptemberi balatonöszödi beszéd három tényt tett világossá.

a) Az elhangzott felszólalásokra történt reakció olyan szokatlan stílusban kívánta meggyőzni hallgatóit, amely kivívta az ország állampolgárai többségének rosszalló megdöbbenését.

b) Annak bevallása, hogy négy évig érdemben nem csinált a kormány semmit, önmagában hordozza a véleményezés előjelét. Mennyivel könnyebb lett volna a reformnak nevezett megszorításokat lassúbb ütemben, évenkénti lebontásban elszüntetni.

Annak nyilvánosságra hozatala, mely szerint a fenti tények elhallgatása az ismételt hatalomra kerülés érdekében történt, komoly erkölcsi konzekvenciákat rejt magában.

Minden ez utáni esemény a fentiek következménye, egymással ok-okozati összefüggésben áll. Bár a jelensé-

gek (szept.19, október 23.) önmagukban is fájdalmas érzelmeket ébresztenek bennünk.

A bekövetkezett események önmagukban mutatják, hogy országunk morális és ezzel összefüggő politikai válságban van, amelynek megoldása várat magára.

2. Ebben a helyzetben kell tagegyházainknak a szolgálatot végezni, illetékes állami hatóságokkal tárgyalni és küzdeni az államtól átvállalt közösségi feladatok azonos értékű támogatásáért.

A testvér református egyház immár kénytelen volt egyik kórházát a megyei közgyűlésnek visszaadni. Egyházi iskolák bizonyos számítás szerint 4 milliárd forinttal kaptak kevesebbet, mint az önkormányzati iskoláknak juttatott támogatás összege.

E helyen nem feladatom a részletek ismertetése, de a korrekt és jogegyenlőség alapján működő egyház és állam kapcsolat törvényben biztosított és közös ökumenikus elvárás.

3. Egyházaink egyik legnagyobb kihívása gyülekezeteink taglétszáma csökkenésének megállítása. A kérdés összefügg a magyar nemzet demográfiai helyzetével. Miután 1980 óta magasabb a halandósági mutató, mint a születések száma, ezért értelemszerűen fogy az egyházak létszáma is. Ez egyszerre érzékelhető a keresztelesek számának csökkenésében és az egyházfenntartói járulékot fizetők statisztikáinak kimutatásában.

Mit tegyünk ebben a helyzetben?

– Nyilvánvaló, hogy szükség van a társadalomban egy határozott bevándorlási stratégia kidolgozására. Másként 10 év múltán hazánkban a nyugdíjak folyósítása nem biztosítható. Ennek a jövőképpnek a megrajzolásában az egyházaknak fontos és sajátos feladatai lehetnek. Gondoljunk a bevándorlás eddigi tapasztalataira a határon túl élő magyarok között.

– Az egyházaknak nagy tartaléka van az aktív hitéletet nem mutató, de a keresztény gondolkodással szimpatizáló állampolgárok körében. E nagy létszámú, az egyes egyházak holdudvarában található rétegnek a tudatos, elkötelezett kereszténnyé formálása közös megbízatásunk.

– Kétségkívül több kísérletnek lehetünk szemtanúi a 21. században. Ezek közül a legjelentősebb az egyházi könnyűzene térhódítása, s ezzel egyidejűleg az ifjúság jelentős rétegeinek megszólítása.

– A következő kísérlet híveink aktív bevonása az istentiszteletek tartásába. Lekció olvasás, közös imádság, ének és zenekarok szolgálatának igénybevétele.

– A különböző felekezetek liturgiai megújulása is nyomon kísérhető, számokban alig kifejezhető vagy vitatható kísérletei.

Most egy eddig leghatékonyabbnak tűnő kezdeményezésre hívom fel a jelenlevő testvérek figyelmét. Ez pedig nem más, mint az önkéntes gyülekezeti munkások képzése utáni szolgálatba állításuk. Bréma városának egyik gyülekezetében – 2300 lélek szerepel a nyilvántartásban; nem kevesebb, mint 200 gyülekezeti munkás kap feladatot a közösség mozgatása, életben tartása érdekében. A két különböző istentiszteleten 300-300 résztvevő volt jelen. Az egyik istentiszteletet hagyományos formában tartották, míg a másikat két órával később modern zenekarral, liturgia nélkül, de sok mai énekkel, modern nyelvezettű imádsággal és korszerű igehirdetéssel szervezték.

Hét közben megannyi csoportban beszélgetnek kor, foglalkozás és érdeklődés szerint. A gyülekezet pezsgő lelki életének igazi titka a nagy létszámú önkéntes munkás kiképzése és szolgálatba állítása majd folyamatos lelki-szellemi munícióval való ellátása és biztatása.

Az évente tartott un. Willow-creek mozgalom nagygyűlései ezreket hívogatnak, amint ez 2006-ban is történt. A kezdeményezés amerikai eredetű, általános keresztény vonások hangsúlyozásával, igazán ökumenikus szellemű. Fontosnak tartja a látványos eredményeket is felmutató kezdeményezés az arra alkalmas hívek lelki-szellemi felkészítését, elkötelezett keresztény életforma és szolgálatkészég vállalását és a Krisztusnak való szolgálat, Isten országa terjesztésének mindenek felett való szükségességét és kitüntető megbízatását. Az állandó továbbképzés alkalmi a már említett kongresszusok, ahol legutóbb 5600 gyülekezeti munkás volt jelen, többségében a történelmi egyházak gyülekezeteiből. Érdemes végig gondolni, hogy hazai egyházainkban hogyan lehetne nagyobb hangsúlyt adni az önkéntes gyülekezeti munkás képzésnek, és miként lehetne növelni a számukat egy olyan világban, ahol sokan unalmas munkát végeznek, rutin feladatokat látnak el szalagrendszerben (szabó,

hentes, könyvelő, sofőr, olykor még az orvosok is). Mennyivel felemelőbb Isten országáért tenni az emberek között? Ökumenikus összefogással is el tudnám képzelni a toborzást és a kezdetben négy szombaton tartott alkalmakat. De felekezeti kezdeményezésként is ajánlatos megvalósítani. Legyen szabad ezen a helyen utalni az Írás szavára: minden embernek adósok vagyunk az evangéliummal. A reformátori felismerés pedig a hívők egyetemes papságának felismerését vette komolyan, utalva Péter apostol szavára: Ti azonban választott nemzetiség, királyi papság, szent nemzet vagytok, Isten tulajdonba vett népe, hogy hirdessétek nagy tetteit (1Péter 2,9)

E néhány soros eszmefuttatás aligha fejezhető be anélkül, hogy ne tegyünk említést az ez év szeptemberében hazánkban, Budapesten a Ráday utcai református teológiai fakultáson tartott GEKE (Európai Protestáns Egyházak Közössége) nagygyűléséről. A jó eredménnyel végzett munka, a testvéri légkör, a központi téma: a protestáns profil képviselése Európában a résztvevők szívében nem csak jól eső érzést váltott ki, de áldást jelentő emlékként maradt meg. Köszönetet mondunk mindazoknak, akik a szervezés szolgálatában aktív részt vállaltak.

A következő esztendő jelentős eseménye lesz a Nagyszébenben tartandó európai nagygyűlés, amelynek előkészületei már a római és wittenbergi zarándoklaton megkezdődtek és hazai rendezvényeink sorában a határokat átívelő gyulai ökumenikus nap, valamint éppen e ház falai között szervezett közép-európai ökumenikus vezetők találkozója is a nagygyűlésre való felkészülés alkalmának kínálkozik.

Tájékoztatóként említsem, hogy több új un. történelmi egyház kezdte meg szolgálatát (szíriai kopt egyház) hazánkban. A velük való kapcsolatfelvétel jövőbeli feladat, miként az iszlám vallás képviselőivel való találkozás is történelmi szükségszerűségként értelmezhető.

Áldja Isten egyházaink közös szolgálatát népünk között az evangéliumért vállalt küldetés minél hatékonyabb betöltése érdekében.

Kérem jelentésem szíves elfogadását.

D. Szebik Imre

Tematikus/tartalmi munkát elősegítse

FŐTITKÁRI JELENTÉS

„Történt tehát azokban a napokban, hogy Augustus császár rendeletet adott ki: írják össze az egész földet.”

Főtiszteletű Közgyűlés!
Kedves Testvéreim!

I.

Augustus császár számadást kér a lakott földről, az *ökumenéről*. Az én feladatomban ehhez képest nagyságrendekkel kisebb, de nem kevésbé fontos. Merthogy az Augustus császári számadás/számvetés is igazi jelentőséget a Krisztusban megjelent örömhírben nyert. Tehát minden számadásunk és számvetésünk közepette a világ számolhat az Isten szeretetével. Ugyanígy számadásom során én is mondom Ady Endrével együtt, hogy: „...a

textus ma is Krisztus”. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa nem csak vallja Krisztus istenségét és megváltó voltát, hanem tevékenységének célját és értelmét is ebben látja. Így, ennek jegyében történt a napi munka – minden emberi gyarlóságunk közepette és ellenére is. S ezzel az *isten kegyelemmel számoló* hittel hangozik beszámolóim is.

II.

Az események kronológiai és taxatív felsorolása helyett tematikusan igyekszem az Ökumenikus Tanács tevékenységéről képet alkotni. Az ökumené széles ölelésű,

egyházközi és hívek közötti olyan mozgalom, amelyben az elméleti és a gyakorlati elemek – jó esetben – egyensúlyban vannak. Hiszem, hogy ez az életes egyensúly elmondható a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa 2006. évi tevékenységéről is.

A témakörök a következők: teológiai munka, nemzetközi munka, missziói munka, operatív munka.

1. Teológiai munka

A teológiát, a hitigazságok rendszeres és módszeres kutatását, felismerését és artikulálását a tagegyházaink felekezetenként művelik. Ugyanakkor egyházi és társadalmi szempontból egyaránt szükséges, hogy az egyetemes krisztusi igazság, értékrend és ethosz is kifejeződést nyerjen akár konkrét individuál- és szociál-etikai kérdésekben, akár általánosságban.

– Ez a hang ismét megszólalt Pünkösdkor abban az ünnepi körlevélben, amely másod ízben jelent meg az Ökumenikus Tanács és a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Ökumenikus Bizottságának közös üzeneteként. E nyilatkozat a *pünkösdi reménységről, annak megújító kegyelméről szolt, különös figyelemmel a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés Rómában megkezdett folyamatára, amely Európa megújulását reméli a kegyelem fényének egyetemesen fölkínált ajándékától.* (1. honlapunk és tagegyházaink hetilapjainak pünkösdi száma).

A Teológiai és Keresztyén Egység Bizottságunk az elmúlt évek ökumenikus imahetein szerzett tapasztalatai alapján adott hangot egy közérthetően fogalmazott iratban. Ez a tanulmány részét képezte a 2006-os imaheti füzetnek és megjelent tagegyházaink hetilapjainak imaheti számában is. A bizottság napirendjére került a magyarországi iszlám közösségekkel való ismerkedés, valamint a használatos hit-tankönyvek más felekezetekről szóló tanításainak elemzése, továbbá az ötéves évfordulóját ünneplő Charta Oecumenica tanulmányozása is. Az ötéves évforduló kapcsán módomból volt a Keresztyén Ökumenikus Baráti Társaság megtisztelő meghívására e tárgykörben előadást tartani Kránitz Mihály és idősebb Hafenschner Károly professzorok előadásainak sorában.

– Az egyház társadalmi szerepvállalásának, az állam és egyház kapcsolatának nyilvános diskurzusa végigkísérte egész esztendőnk hivatalos- és közbeszédét a választásokkal összefüggésben és általánosságban is. Ennek az egyháztársadalmi jelenségnek a kihívására is válaszolt Szociáletikai Bizottságunk azzal, hogy aktuál-politikai terhektől mentes tanulmányt készített az egyház és állam kapcsolatáról, amely háttéranyagul, alapvetésül szolgálhat minden érdeklődő, vagy hivatalból érdekelt számára. A tanulmány a honlapunkon és a tagegyházaink hetilapjainak húsvéti számában olvashatók. Ugyanakkor az aktuális társadalmi konfliktusokban sem maradtunk némák. Elnökségünk szeptember 19-én nyilatkozatban reflektált a megelőző napok szomorú konfliktusaira.

– Folyóiratunk, a Theologiai Szemle négy száma ebben az esztendőben is időben megjelent/megjelenik. A főszerkesztői üzenet aktualitásra törekedett. XVI. Benedek pápa első enciklikájára a Deus caritas est-re; az európai protestáns egyházak budapesti nagy-

gyűlésére; a forradalmi évfordulókra, és a szeptemberi-októberi közéletet meghatározó demonstrációkra, vandalizmusra, brutalitásra reflektált. Helyet biztosított a teológiai tudomány művelése szárnypróbálgatóinak és mestereinek egyaránt. Továbbá fordításokkal és reflexiókkal követte a nemzetközi ökumené jeles eseményeit. A kiadással kapcsolatban kísérletet teszünk arra nézve, hogy a Theologiai Szemle rentábilis legyen. Ehhez tisztelettel kell kérnünk mind az írók, mind pedig az olvasók megértését. A szerzőket annak megértésére kérjük, hogy a már eddig is szimbolikusnak mondható írói tiszteletdíj felajánlásáról le kell mondanunk. Az olvasókat pedig arra kérjük, ne gondolják, hogy a mindent érintő áremelkedés hatása alól a Theologiai Szemle kivételt élvezhet.

Ezúton is köszönetet mondok a Szerkesztő Bizottság tagjainak, akik felelősséggel dolgoznak azon, hogy a Szemlemben értékes, aktuális és élvezetes írások jelenjenek meg. Külön köszönetet mondok a bizottság elnökének, aki ez évben házigazdája is volt az OPN keretében Egerben megtartott nyilvános Szerkesztő Bizottsági ülésnek.

2. Nemzetközi ökumenikus munka

A nemzetközi ökumenikus munkánk négy pilléren nyugodott az elmúlt esztendőben.

a) Az európai integráció és az ehhez kapcsolódó események követésében, és az ezekhez való hozzájárulás igyekezetében idén is részt vettem a brüsszeli és strassburgi európai intézményekkel szoros összefüggésben dolgozó Európai Egyházak Konferenciája Egyház és Társadalom Bizottságának munkájában. E bizottságban és a bizottság európai integrációs munkacsoportjában három feladatkörbe volt módomból bekapcsolódni.

– Részt vettem annak a dokumentumnak a megfogalmazásában, amelyet az ún. D-terv keretében nyújtott be a Bizottság az Európai Unió megfelelő hivatalának. Ebben a dokumentumban Európa jövőjével kapcsolatos egyházi/teológiai értékrendet/elvárásokat fogalmaztuk meg (olvasható a Theologiai Szemle 2006/3. sz.).

– Az Európai Egyházak Konferenciája és a Püspöki Konferenciák Európai Tanácsa közös szervezésében indult az ún. 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés „zarándoklata”, melynek főtémája így hangzik: *Krisztus világossága ragyog mindannyiunkra – reménység Európa megújulása és egysége iránt.* Ennek első állomására Rómában került sor ez év januárjában. A mintegy 160 európai egyházi vezetőből és ökumenikus munkatársból álló konferencia levéllel fordult az európai keresztyénekhez. E levél arra buzdítja a címzetteket, hogy e zarándoklathoz csatlakozzanak helyi/regionális programokkal. Elnökségünk e felhívást magára véve két ökumenikus programot hagyott jóvá. Az egyikre Gyulán kerül sor január 25-én, egy ökumenikus határtalálkozó keretében. Vendégelőadóink Colin Williams, a KEK főtárgyalója lesz. A másik áprilisban kerül megrendezésre Budapesten, amelyen a lengyel, cseh, szlovák, osztrák és magyar ökumenikus tanácsok képviselői vesznek részt. Közben, 2007 februárjában zajlik a Wittenbergi találkozó, majd pedig 2007 szeptemberében kerül sor Nagyszébenben a nagy-

gyűlés záró rendezvényére. A jövő évi Ökumenikus Imahetünk az imádságon túl egy perselyadomány-nyal is hozzájárul e nagyjelentőségű, európai egyházi eseményhez. Hiszem, hogy nemcsak Nagyszébenben, de Gyulán és Budapesten is együtt ünnepe-
lhetünk katolikus testvéreinkkel annál is inkább, mert a társszervező európai katolikus szervezet, az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsa a közel-
múltban Erdő Péter bíboros urat választotta elnöké-
ül. E tiszttségéhez bíboros úrnak ez úton is áldást és
békességet kívánok.

b) Az európai protestantizmus – az európai integráció
társadalmi/politikai/gazdasági aspektusával összefü-
gésben és attól függetlenül is – folyamatosan keresi a
maga sajátos profilját, missziós lehetőségeit és egyálta-
lán helyét a változó európai milióban. Ennek az önmeg-
határozási és önkifejezési szándéknak az intézményes
formáját találhatjuk meg az Európai Protestáns Egyhá-
zak Közösségében, amely immáron több mint 30 éve je-
lent közös tanulmányi munkát és cselekvési programot a
XVI. századi Reformációban gyökerező egyházaknak:
reformátusoknak, evangélikusoknak, s az utóbbi időben
a metodistáknak. E szervezet nagygyűlésére 2006. szeptem-
ber 12-18. között került sor Budapesten, a Ráday
Kollégiumban: „Erősödő közösség – a protestantizmus
profilja Európában” címmel. E nagygyűlés szervezésére
az Ökumenikus Tanács koordinálásával egy bizottság
jött létre az európai szervezet magyarországi tagegyhá-
zainak képviselőit. E bizottság feladata egyrészt az
volt, hogy biztosítsa a Nagygyűlés munkafeltételeit,
másképp azon fáradozott, hogy ez a nagyjelentőségű eu-
rópai egyházi esemény jeles egyházi eseménnyé legyen
a magyarországi ökumené számára is. Továbbá ezzel egy
időben keresztyén misszióink ismertté legyen a Nagygyű-
lés résztvevői előtt. Ez utóbbit szolgálta a magyar főelő-
adás, a reggeli áhítatok, a magyarest, a parlamenti látog-
tatás, a gyülekezeti látogatások, a kulturális programok,
a meglehetősen jó sajtóérdeklődés, s nem utolsó sorban
az impozáns és mély spiritualitást hordozó megnyitó és
záró istentiszteletek.

c) A 2006-os esztendő kiemelkedően fontos eseménye
az Egyházak Világtanácsának Porto Alegrei Nagygyűlé-
se volt. A Theologiai Szemle az elmúlt másfél esztendő-
ben folyamatosan követi az eseményeket. A közölt írá-
sok közül kiemelkedő jelentőségű az imádságos zárónyi-
latkozat és az egyház egységével foglalkozó teológiai ta-
nulmány. Ennek a munkának jeles alkalma lesz a mai
Közgyűlés tematikus része is. Az itt elhangzottakat ter-
mészetesen a Teologiai Szemle 2007. első száma kö-
zölni fogja.

d) Az Ökumenikus Tanács irodáját részben a vendég-
szobák igénylői, részben pedig felekezeti és ökumenikus
egyházi kapcsolatok okán hazánkban látogató delegáci-
ók gyakran meglátogatják. Ezek a találkozások adnak le-
hetőséget olyan tematikus, vagy kötetlen beszélgetése-
kre, amelyek az információn túl konzultációs jellegűek is,
s amelyek mentén saját munkánkat is folyamatosan mér-
legre tesszük. Az általános nemzetközi levelezés, kap-
csolattartás, vendégfogadás egészül ki olyan nemzetközi
programokon való részvétellel, mint az európai és külön
közép-európai főtitkári találkozók, az Európai Protestáns
Szabadegyetem rimaszombati programja, valamint a ma-
gyar református és magyar baptista világtalálkozókhöz
való kapcsolódás.

Ezek a területek azok, amelyek tematikus súllyal az
elmúlt esztendőben a nemzetközi ökumenikus munkán-
kat jelentették. A témáknak érezzük a hazai aspektusait.
A nekibuzdulások és a megtorpanások e téren is mutat-
ják az ökumenikus mozgalom komplexitását.

3. A missziói munka

A tagegyházakra vonatkozó missziói parancs ökume-
nikus betöltésére az alábbiak szerint törekedtünk.

a) A Missziói és Evangelizációs Bizottság rendszeres
körleveleivel, s a három alábbi programjával töltötte be
hivatását.

– A már évek óta áldásosan működő balatonszárszói
ökumenikus lelkészi csendesnapok az idén is nagy
érdeklődés mellett épületesen lezajlottak. *Tabuk
nélkül* főcímmel került napirendre a pénznek, hata-
lomnak és a családi életnek kérdésköre.

– Mint ismeretes, az Európai Egyházak Konferenciája
missziói kutatója, Darrell Jackson Budapesten dol-
gozott éveken keresztül. E munkának egyik gyümöl-
cseként került megrendezésre ez év októberében az a
másfél napos konzultáció, amely a hagyományos, el-
néptelenedő és elszürkülő gyülekezeti élet megele-
venedésének lehetőségéről és módjairól tanácsko-
zott. A meghívott brit és norvég előadók tapasztala-
taival való ismerkedés mellett hálás említésre méltó
a különböző egyházak missziós elkötelezettségű
képviselőinek esettanulmányokat is tartalmazó be-
szárolóinak sora. Ezúton is köszönetet mondok
Darrell Jacksonnak, a program kezdeményezőjének,
támogatójának, a külföldi előadók meghívójának.

– Az Országos Protestáns Napok keretében rendez-
tünk evangelizációs és missziói napot Szombathe-
lyen, amely egy hosszú délutáni program keretében
adott helyt a személyes megszólítására törekvő
evangelizációnak, egy tanulmánynak *A Misszió sza-
badságáról, a szabadság missziójáról*, valamint egy
szeretetvendégségbe torkolló kulturális élménynek.
Köszönet illesse a szombathelyi házigazdák és min-
den fáradozó igyekezetét.

b) A női munkánk is a hagyomány szerint folytató-
dott. E területen is három pillérről beszélhetünk.

– Lefordítottuk, kiadtuk és terjesztettük a Nők
Világmanapjának füzetét, s erők szerint buzdítottuk
a helyi közösségeket az imanap megtartására.

– Az idén a területi találkozót az OPN egyik központi
programjaként rendeztük Miskolcon, szintén a sza-
badság témakörében. Dr. Bartha Tibor teológiai elő-
adását Pelczné dr. Gáll Ildikó országgyűlési képvil-
selő korreferátuma követte társadalmi/politikai as-
pektusból. A programnak felemelő színfoltja volt a
bőcsi zeneiskola növendékeinek és a metodista
Eszterházy Kórusnak a műsora. Köszönetet mondok
a miskolci testvéreknek a program szervezéséért, a
gazdag vendéglátásért.

– A női munkának is van nemzetközi aspektusa.
Erők szerint vesz részt bizottságunk a Keresztyén
Nők Európai Fórumának életében.

c) Az ifjúsági munka talán a legnyilvánvalóbb ez épü-
letben, hiszen a két egyetemi lelkészség és az azokhoz is
kötődő ifjúsági szervezetek rendszeresen tartják itt pro-
gramjaikat. Az Ökumenikus Központ közös használatát, a
programok racionalizálását, harmonizálását illetően egy
szorosabb együttműködés vette kezdetét.

d) Társadalmilag leglátványosabb eseményeink az Ortodox és a Protestáns Napok rendezvényei, amelyeknek legkevésbé liturgikus, illetve spirituális elemeiről is valljuk, hogy missziós funkciót tölthetnek be.

- Az Ortodox Napokat a Magyar Ortodox egyházzal rendeztük ez év Pünkösdjén a nyugati naptár szerint. Az igazi teológiai mélységeket és esztétikai magasságokat megjáró programnak a Budapesti Nagyboldogasszony Templom, a gazdag szeretetvendégségeknek pedig a templom udvara és gyülekezeti terme adott otthont. Az esemény betöltötte hivatását. Betekintést adott az ortodox spiritualitásba, s azon belül a magyarországi ortodox egyházművészetbe. E helyen is méltó a hálás köszönet.
- Az ez évi Országos Protestáns Napok bizonyos tartalmi és strukturális változást hoztak. Ezek közül a legfontosabb az, hogy a Kulturális Est megnyitó gálája volt az egész hónapos rendezvénysorozatnak, amelynek új elnevezése így hangzik: *Október a Reformáció Hónapja*. A több száz – részben említett, részben regisztrált – rendezvényt az október 31-i helyi istentiszteletei zárták. Az ezt megelőző vasárnapon, az idén október 29-én került megrendezésre első ízben az Országos Reformációi Istentisztelet Debrecenben. Az ünnepi istentiszteleten résztvevők úrasztali közösségben is megélhették a krisztusi összetartozást. A liturgiában a történelmi protestáns egyházak főpásztorai vettek részt.

4. Operatív tevékenység

A szó szoros értelmében ez a terület igazán a főtítkári területe, de nem öncélúan, hanem azért, hogy a fenti és egyéb tematikus/tartalmi munkát elősegítse. Ennek jegyében készíjtjük elő és dokumentáljuk a Közgyűlésnek, El-

nökségnek, bizottságoknak és az ezekhez kötődő, közvetlenül az irodához tartozó programoknak a tevékenységét.

A napi e-mail és hagyományos postánk feldolgozása, megválaszolása, kiegészülve az említett körlevelekkel, fordítási munkákkal, nyomdai előkészítésekkel, kiadásokkal, nem beszélve a Theologiai Szemle és a honlap szerkesztéséről szintén intenzív. A vendégszeretetet is különböző programokhoz kapcsolódva van módunk intenzíven gyakorolni.

A Lágymányosi Ökumenikus Központ működtetésével kapcsolatos feladatok is mindennapos törődést igényelnek mind technikai, mind pedig anyagi értelemben. A folyamatosan növekvő költségek a fedezet biztosításának újragondolását és újraszervezését teszi szükségessé.

E helyen is köszönetet mondok azoknak, akik a tartalmi munkát az Ökumenikus Tanács Elnökségében, Közgyűlésében és Bizottságaiban önkéntesként, magas színvonalon végzik. Ehhez a munkához megtiszteltetés főtitkárként csatlakozni és ezt operatív, praktikus munkával szolgálni. Ennek jegyében mondok köszönetet az Ökumenikus Tanács munkatársainak – név szerint is az ez év tavaszán nyugdíjba vonult dr. Görög Tibor igazgatónak, korábbi főtitkárnak – ez utóbbi szolgálatban való részvételükért.

III.

Főtiszteletű Közgyűlés!

Fő vonalakban a fentiekre ad *számadást* a főtítkári beszámoló 2006 év végén azon a klasszikus/ökumenikus krisztológiai bázison, hogy minden *számadás* közepette átélhetjük a nagy augusztusi *népszámlálásban* felhangzó angyali üzenetet: „Üdvözítő született ma nektek”. A fenti jelentést helyezem a főtiszteletű Közgyűlés megtisztelő mérlegelésébe.

Dr. Bóna Zoltán

Közös keresztény jelképünk, ökumenikus dimenzióban

A Theologiai Szemle alapelvei között általában szerepel az a tétel, hogy” az írás közlése nem jelenti azt, hogy a szerkesztőség a szerzővel mindenben egyetért”. Mindazonáltal szívesen adunk helyt az alábbi írás felvetésének és érdekes szempontjainak. A szerk.

A Lutheránus Világszövetség meghatározása szerint a keresztény ökumené a „megbékélt különbözőségek egysége”. A különbözőségek elválasztó jellege megszűnik, az egyházak külön maradnak, az egységet dokumentáló külső és belső „jelek” közös használata lép a helyükre. Hitünket meghatározó közös jelek sorában első *Jézus Krisztus keresztje*.

Református testvéreink és barátaink idegenkedése a keresztől, megváltásunk jelétől, a múlt „árnyai” – a protestánsok elleni katolikus válaszlépések túlkapásai – miatt érthető. Mégis meg kell kérdeznünk: Mi köze van a Názáreti Jézus, a Krisztus életáldozatát *jelképező* szent keresztnek, a vallási türelmetlenség agresszivitásához, az emberi elvakultsághoz, a „kereszt-fegyver” megalázó használatához, Kálvin követőivel – prédikátorokkal és hívőkkel – szemben?

1991-ben II. János Pál a boldogemlékű pápa Debrecenben a Nagytemplomban minden református magyartól bocsánatot kért elődei bűnéért és a katolikus túlkapáso-

kért, jelenlétével és emlékmű koszorúzással. Kálvin igazsívű követőinek meg kell tudni bocsátaniuk az Ige alapján, közös örökségünk alapján. Jézus Krisztus szent keresztje református „jel” is mindörökké, akár „magukra veszik” akár nem.

Vajon az Andrásy út 60-at, a Terror Házát – le kelle-e azért rombolni, mert tízezreket kínoztak meg ott minden keresztény felekezet és a zsidó vallás legjobbjai közül? Mert Jézus Krisztus élő Egyházának gyülekezeti, egyházi vezetőit ott – éppen vallási állhatatosságuk miatt – megaláztak és megkínoztak a félhalálíg? Nem! Helyette minden év *október 23-án* elmegyünk a Terror Házához, hogy ablakaira égő mécseset helyezünk, lelki üdvösségükért imádkozunk, ennek a gyászos emlékü félmultnak a zarándokhelyén.

Nekünk Krisztushívőknek, közös feladatunk kellene legyen, hogy minden év október 31-én a reformáció emléknapiján, városunként egy református templom közelében felállítsunk egy faragott erős keresztet a reformátu-

sok csillagával díszítve a tetején, a vértanú prédikátorok, a hitbéli meggyőződésükért megaláztott és megvert presbiterek és híveik emlékére, hogy ott imádkozunk lelkük üdvösségéért, az igazi kiengesztelődésért minden felekezeti hivatalos részvételével és a hívőkkel.

A 21. sz. első évtizedében az ökumené egyre inkább az európai kereszténység lelki-szellemi önvédelmi

attitűdje, az agresszív hittagadás és más vallások bomlasztó működésének kivédésére. Megváltásunk *keresztje* a Krisztushívők örök zarándokjele, amit el kellene fogadnia mindenkinek, aki magát Jézus Krisztus élő Egyháza tagjának tartja. Kétezer éve az egyetlen jel amelyben a keresztény Európa győzni tud.

Balás J.

ÖKUMENIKUS SZEMLE

Őszinte ökumenét!

A Keresztyén Ökumenikus Baráti Társaság 2006. szeptember 15-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogi karának dísztermében ökumenikus tanácskozást rendezett abból az alkalomból, hogy az Európai Egyházak Konferenciájának és a Püspöki Konferenciák Európai Tanácsának elnökei öt esztendővel azelőtt írták alá az úgynevezett Charta Oecumenica-t, az európai egyházak együttélésének és együttműködésének vezérfonalát. E dokumentumot egyébként a nevezett európai egyházi testületekhez tartozó magyarországi tagegyházak képviselői – Hollandia után másodikként – 2002. október 1-jén írták alá. Az öt éves évforduló megemlékezésén dr. Kránitz Mihály katolikus, dr. Hafenschel Károly evangélikus és dr. Bóna Zoltán református teológusok bevezető előadásokat tartottak. Az alábbiakban dr. Hafenschel Károly előadását közöljük. (A szerk.)

Köszönöm a megtisztelő meghívást, a KÖT egykori tagjaként, az ökumenikus mozgalom egyik veteránjaként. Őszinte tisztelettel emlékezem mind a Gajzler házaspárra, mind Ulrich Zoltánra, Békés Gellérre. Köszöntöm a jelenlévő vezetőket és minden érdeklődő résztvevőt. Szeretettel üdvözlöm a kerekasztal beszélgetőtársaimat, Kránitz Mihály és Bóna Zoltán testvéreimet.

1948-tól amerikai EVT ösztöndíjas időmtől foglalkozom az ökumené tematikájával (52 év!), szívügyem lett a Krisztus-hívők egységének ügye, és ahol, amikor lehetett, ennek számtalan előadásban és cikkben tanúságát adtam, a témáról több főiskolán is tanítottam... Közélebről, ebben a közösségben ma is ki kell nyilvánítanom, hogy mind a római katolikus testvéreket, mind a református testvéregyház tagjait éppen úgy szeretem, mint baptista, metodista, valdens testvéreimet és ismerőseimet. Nem vagyok szemellenzős ortodox lutheránus, de evangélikus identitásommal szívesen vállalom.

Őszinte ökumenét! Ebben a két szóban akarom összefoglalni mai bevezető előadásomat. Leghőbb vágyam az, hogy a 21. század elején egy ökumenikus paradigma váltás idején őszintén beszélhessünk a hálát adni valókról, de a megtorpanásokról vagy visszalépésekről is. Ezekről Európa- és világszerte ismerünk véleményeket, szomorú, de egyértelmű megnyilatkozásokat, pesszimista jóslatokat és találgatásokat. Magam részéről nem vesztetem el reményességemet az egységmozgalmak tartalmát illetően, még akkor sem, ha ismerem a mai problémákat és főleg a római katolikus egyházhoz való régi és új kapcsolatainkat...

Reményességem, hogy az egységmozgalom elsősorban nem a mi ügyünk, hanem az egységet munkáló Urunké, és Gamáliellel szólva ez a mozgalom megmarad, ha Is-

ten akarata szerint való (ApCsel 5,33-42). Ugyancsak értékelem azokat a véleményeket, amelyek ma is hangsúlyozzák az ún. „alulról jövő” kezdeményezések súlyát, a már elért eredményeket felekezeti és gyülekezetek szintjén, családi, egyéni keretekben. Mindezek megerősítik meggyőződésemet, hogy jó ügyet szolgálunk ma és holnap is, még akkor is, amikor úgy tartom, hogy a felülről, közös Urunktól jövő kezdeményezés – és ezen nem a hierarchia vagy jelentős teológusok magas szintjét értem, hiszem, az egység dolgában valóban a felülről jövő iniciatíve és folytatás a biztosítéka a Krisztus-hívők egységmozgalmának, mert Ő akarta, hogy mindnyájan egy legyünk (Jn 17).

Ezekben a napokban az eddigieknél is komolyabban kell venni a kontextusokat: hatnapos pápalátogatás Németországban, evangélikus püspökök levélben és sajtóban megjelent kérdései arról, mi történt XVI. Benedek pápa egyévi főpapi szolgálatára idején? Ugyancsak figyelembe veendő az a rossz hangulat, ami jellemző azokra, akiknek szívügyük az ökumené ügye Németországban, Svájcban, Skandináviában és Európa-, valamint Amerika-szerte. Erről a keresztény nemzetközi sajtó mind protestáns, mind római katolikus publikációiban rendszeresen olvashatunk.

Bármilyen jelentős volt az Ökumenikus Charta 5 évvel ezelőtt, úgy tapasztalom, hogy ma elhalványult jelentősége, fénye, súlya elveszett, pl. az EU relációjában, ha most megtorpan a keresztények benső egysége! Főleg római katolikus jelentésekből tudjuk, hogy az ortodoxia fontossága számukra a 21. század első éveiben mind jelentősebbé vált, mint a protestantizmussal való párbeszéd. Úgy látszik, hogy Róma a mi évtizedünkben az Ortodoxia felé fordult, nem csupán a bizánci, hanem első-

sorban az orosz ortodoxia felé. Róma érzékeli, hogy az orosz ortodoxia váratlanul új erőre kapott, pl. a még mindig hatalmas Orosz Birodalomban a mostani tanévre kötelezővé tették az iskolákban történő hitoktatást. Ortodox templomokban jelentős állami személyiségek fordulnak meg, kiadványaik száma nagymértékben megnövekedett, kulturális és közéleti befolyásuk megerősödött, és így az ún. harmadik Róma új dialóguspartneré vált. Statisztikai adatok szerint a jelenlegi Oroszország lakosságának közel 30 %-a hívőnek tartja magát és 46 %-a vallásos háttérűnek. A pán-ortodox konferencia többi tagjával, a tizenhat autokefál egyházzal ugyanezt a trendet még nehéz felfedezni.

Anélkül, hogy a Vatikán megtagadta volna a 20. sz. eredményeit az ökumenikus párbeszédben, vagy pl. a Közös Nyilatkozat recepcióját, az új irányvonal egyértelmű. A későbbiekben megpróbálom kifejteni, milyen jeleket látok az utolsó évben az egykori Ratzinger bíboros úr, a Hittani Kongregáció vezetője, a mai római pápa hatására, szavai nyomán kibontakozott kép bizonyítására. Ma XXIII. János pápa szavaira vagy a II. Vatikáni Zsinat néhány dokumentumára alig jut hivatkozás. A zsinatot befejező VI. Pál pápa szintén ritkábban kerül megemlítésre, ugyanakkor II. János Pál utolsó életszakaszában kiadott dokumentumok Ratzinger bíboros fogalmazását tükrözik. (pl. Dominus Jesus)

Hogy igazán érzékeltessem a 60-as – 70-es évek és a mostani évtized ökumenikus klímáját, szeretném bemutatni Willebrands bíboros úr regnálásának idejét összehasonlítva a mai ökumenikus klímával.

I. Johannes Willebrands

96 éves korában, augusztus 2-án hazájában, Hollandiában meghalt. A keresztény világsajtó részletesen foglalkozott személyével és munkájával, amit XXIII. János idejében az újonnan formált Egységitikárság élén húsz éven keresztül végzett. Az utrechti érseket hazájában sok utazása miatt kevésbé ismerték, mint a Vatikánban, ahol „repülő hollandinak” nevezték. Az értékelésben ökumenikus munkáját illetően megemlítésre kerül, hogy a keresztény felekezeteken túl világvallások képviselőivel, elsősorban a zsidósággal kísérelt meg új kapcsolatot kialakítani. Willebrands bíboros úr a II. Vatikáni Zsinat idején Bea bíboros (SJ) mellett és vele egyetértésben dolgozott.

A LVSz életében két előadása, valamint Luther-értékelése emlékezetes. Evianban 1970-ben a főtémának megfelelően főelőadást tartott ilyen címen: „Küldetésünk a világban – római katolikus szempontból”. A római katolikus új missziói felfogás tükröződik Willebrands előadásaiban. Nem a „propaganda fidei” régi terminusa szerint gondolkodik, hanem szerinte is a misszió az egész egyház ügye, tematikában a protestánsokkal együtt képviseli a 20. sz. legfrissebb teológiai felismeréseit. Az eviani konferencián pozitív hozzájárulása nagyszerű bátorítást adott közös küldetésünk ügyében. Kifejtette, hogy csak egyféle egyházat ismer, t.i., amely a világba küldött közösség, és megmutatta, hogy ez a fogalmazás jóval több, mint udvariassági gesztus részéről. „Jézus Krisztus hűséges népe mindig missziói megbízatású közösség”. A jelenkor zűrzavaros világhelyzetében hitelessé a kereszténység csak úgy lehet, ha búcsút mond az örökös benső vitatkozásnak, egymás hibái felnagyításának hanem a jelen feladataira keres közös választ. Elő-

adása második felében különösen szimpatikus volt számunkra, hogy Luther Márton szerepét, egyháztörténeti jelentőségét más megvilágításba helyezte, mint amit megszoktunk Rómától. Ez a véleménye különben már 1968-ban is, az uppsalai EVT világgyűlésen éppúgy hangzott, mint ahogy érezhető volt az 1983-as Luther-ról szóló Közös Nyilatkozatban is. Négy és fél évszázad után Jézus Krisztus biznyságtévőjének nevezte a Reformátort a két egyház Közös Nyilatkozata. A polémia megszokott hangját félretette, és érzékeltette, hogy már túl lehetünk az állandó ellenséges hangú bíráskodáson. Szavai VI. Pál pápára is hatást gyakoroltak. Ő volt, aki merete vállalni a II. Vatikáni Zsinat befejezését, meghirdette a kölcsönös bocsánat perspektíváját és aláírta az Unitatis Redintegratio dokumentumát, majd tíz évvel később, 1975-ben jelentős dokumentumban emlékezett a II. Vatikáni Zsinat szolgálatára (Evangelium nuntiandi).

Számunkra még ismertebb Willebrands, az Egységitikárság akkori vezetőjének magyarországi szolgálata. Budapesten 1984-ben az LVSz Világgyűlésén ismételtlen a gyűlés egyik fő előadója volt, olyanok között szólt meg, mint Lucas Vischer, Emanuel Abraham, M. Lazareth vagy Klaus Peter Hertsch világhírű német tudós és Friedrich von Weizsacker, a bajor ev. egyház egyik laikus vezetője, a Max Plank Intézet elnöke. Üdvözlésében pedig név szerint is köszöntötte Közös Bizottságunk tagjait, ahogy ő nevezte, „az egyházi jövő partizánjait”. A sokszor reménytelenséget mutató 20. századi világhelyzetben a kereszténység specifikumának nevezte a reménység meghirdetését, ami több, mint emberi optimizmus, és ami meghatározhatja majd a 21. századi szolgálatunkat is. Aláhúzta, hogy az egyház ma már nemcsak kritikát tud gyakorolni, hanem bűnvallást is, nemcsak múzeális értékeit akarja bemutatni, hanem szellemi, lelki, erkölcsi energiáit is felajánlja a jövő építésére az egész világ számára. Lehet, hogy a két egyház (r.k. ev.) kegyessége, jámborsága sok mindenben különbözhet, de küldetése, feladata a jövőben egységes és egyértelmű. (Willebrands életrajzi adataira nem térek ki.)

II. A mai ökumenikus helyzet Willebrands munkásságának tükrében.

A mi a 21. század glóbuszának diagnózisát illeti, az nagyon hasonló, XVI. Benedek egyéves pápasága idején, a 60-as, 70-es évek véleményéhez. Szinte valamennyi vonását ismeri a nemzetközi helyzetnek, a globális zűrzavarnak, az „ifjúság mai civilizációjának”, az ún. fokozott mértékű „Broadway-mentalitásnak”, a szabadság erkölcsi elterjedésének, a szekularizációnak és szekularizmusnak stb. Ani azonban az ökumenét illeti, sajnálatos módon alapos fékezésről és visszalépésről beszélhetünk. Az ökumenéről még legutolsó nyilatkozatában is, németországi látogatása előtt csak általánosságban beszélt, tulajdonképpen a bizonytalan jövőbe tolja ki az egység-kérdés megoldását. Egyértelműen igényli a római egyház kizárólagosságát, bizonyos értelemben triumfáló magatartást érzékeltet, sőt állandó harcias attitűd jellemző rá. Egykori külügyminiszterünk, Martonyi János a minap egy interjúban „A radikalizmus ideje jöhet el” címen azt nyilatkozta, hogy ez a jogállamiság válsága, és a demokrácia hitelvesztése. Az öt hónapi közéleti némaság után első interjújában ez a mondat hangzott el, „ez most bekövetkezett”. (Heti Válasz, szept. 7.). Mu-

tatis mutandis, az ökumenében a radikális felekezeti fel-fogás bekövetkezett, a különbségek foglalják el a meg-egyezések helyét, és ezzel hitelrontásba kerülünk ismét a történelmi egyházak szolgálatában. Az átlaghívők körében is érződik már ennek a mentalitásnak a hatása. – Felekezeti közeli relációban nemcsak elodázza az interkom-munió lehetőségét, hanem meg is tiltja azt. A kötelező cölibátust hangsúlyozza a latin egyházban, a szentség-imádás gyakorlatát erősíti, az I. Vatikáni Zsinat óta fel-fokozott Mária-kultuszt tanításban és népi vallásosság-ban lényegesnek tartja. Jellemző, hogy amint tehetette, Ba-jorországban egy Mária-kegyhelyre ment el, és olyan jel-zőket használ Jézus édesanyja, Mária neve előtt, amiket a II. Vatikáni Zsinat nem ismer. A teotokosz, szeplőtelen fogantatásának és a mennybe vitel dogmájának szelle-mében úgy beszél, amit az ortodoxia sem tud elfogadni. Végrehajtja az ökumené újraértelmezését, amit II. János Pál pápa a harmadik évezredre készüléskor úgy fogalma-zott, hogy nemcsak természetes a római egyház részvé-tele az ökumenében, hanem kezdeményező szerepe is fontos. 1984-ben az akkori pápa szükségszerűnek és visszafordíthatatlannak (necessitas et irreversibilitas) ne-vezte az ökumenében való részvételt, és ezt többször is megerősítette. Most pedig Roger atya temetésének szer-tartása a taizei mozgalom római bekebelezésének egy je-le volt protestánsok számára már 2005-ben. A II. Vatiká-ni Zsinatban elhalványodott tanításokat (pl. a purgatóri-umról szólót) szinte erőlteti. A keresztény Európa fogal-mát statisztikai adatoktól függetlenül túlértékeli, a mai válós tények ignorálása ebben a vonatkozásban akadá-lyozhatja a tényleges reevangélizálást! Extrém római ka-tolikus irányzatok újraélesztésére, legalábbis újraértéke-lésére került sor (l. Lefebvre mozgalom). A laikusok, benne a női egyháztagok szerepének súlytalanítása, a ha-zájának protestáns tiltakozásaira elmaradt válaszai sokak szemében egy bizonyos restaurációt mutatnak, elhidege-dést a zsinati pápák korszakához viszonyítva (új jégkor-szak – újságírók szerint).. Az talán csak formai kérdés, hogy a jelen pápa nem tartja létszükségletnek az utazást, inkább könyveit, saját ihletésű dokumentumaihoz for-dul. Fegyelmezett, keménykezű, csaknem diktatórikus vezetést igényel, ennek megfelelő stratégiát folytat nem-zetközi, interkulturális és vallások közötti kormányzásá-ban (pl. lengyelországi látogatása egyházpolitikai érte-lemben mutatta, hogy a reformációt és felvilágosodást nem ismerő lengyelországi katolicizmus milyen fontos számára, nem csupán elődjének szóló tiszteletadás volt ez).. Mindezt részletesebben ki lehetne mutatni Willebrands bíborosra emlékezve – talán ez egyik öku-menikus párbeszédünk témája is lehetne ez Magyaror-szágon.

A Magyar Római Katolikus Egyházban érzékelem az új pápa hatásaként a következőket:

A népi vallásosság hangsúlyozását, benne Jézus anyja, Mária kultuszát vagy a harcias jelleget, aminek hangot adott a nándorfehérvári csata túlértékelése egy olyan vilá-gban, ahol az iszlám vezetői még mindig a keresztes hadjáratokat emlegetik, szent háborúval fenyegetnek, és a szerzetesként ismert ferences testvér, Kapisztrán János kezében karddal, a győzelem egyik vezetőjének tűnik. Az ő emlékére a mai Belgrádban napra pontosan ünnepelték meg a győztes csatát, majd Kalocsán augusztus 6-án igen magas szintű főpapi részvétellel emlékezést tartottak a török ellen vívott győztes csatára. Ez a jubileum nehezen il-

lik bele az Európai Unióba és hátráltathatja a meghirde-tett reevangélizációt. Történetileg is úgy tartom, hogy Nándorfehérvár előtt kétszáz évvel a keresztes hadjáratok sora csődbe jutott, és azóta is vakvágánynak számít, és le-hetetleníti a muszlim-világgal való reális dialóguskész-séget. Tudjuk, hogy 1453-ban a törökök elfoglalták Kon-sztantinápolyt, „Európa kapuját”. V. Miklós pápa meghir-dette az új török elleni keresztes hadjáratot „veszélyben Európa” címen. III. Calixtus pápa pedig (a Borgia-ház egyik tagja) 1455-ben újra felelevenítette a keresztes had-járatok gondolatát, és Magyarországra küldte Kapisztrán Jánost, hogy mozgósítsa népünket a török ellen, amit sá-táni birodalomnak nevezett. Több győztes csata azonban nem volt, és Mohács óta tudjuk, mivé foszlott a magyar dicsőség veszekedő főnemeseivel, főpapjaival együtt. Ugyancsak III. Calixtus rendelte el, hogy naponta déltáj-ban „az egész keresztény világban” félórás szünetekkel háromszor húzzák meg a keresztény templomok harang-jait. Ez a kívánság azonban sohasem jutott teljességre, mert a Kárpát-medencén új Európában, az Újvilágban és Afrikában sehol sem engedelmeskedtek a pápai parancs-nak. Mi azonban a mai napig valljuk, hogy mindenütt mi-attunk szól a déli harangszó. A kortársak egykor a nán-dorfehérvári csata győzelmét az ima erejének vallották. Luther is sátni erőket tulajdonított a török invázióknak. A 20. század két világháborújában az egymásnak feszülő ún. keresztény nemzetek egymás ellen imádkoztak. Az igazságos háborúkat, még az ún. védelmi háborúkat is mai történészek megkérdőjelezik. A Lutheránus Világ-szövetségben Martensen teológus professzor fogalmazá-sában megjelent az igazságos háborúk igazolásának lehe-tetlenségéről szóló füzet.

Mai Péter-utódoknak, római testvéreimnek és Pál apostol utódainak, protestáns testvéreimnek teológus-ként azt ajánlanám, hogy ne engedjük a harcias keresz-ténység holtvágányára tolni krisztusi felfogásunkat. A holtvágányra tolt vonat mellett elmegy a forgalom. Csak a mindenkor békét hirdető, kiengesztelést hangsúlyozó keresztény hang jelentheti a 21. században is azt a lehe-tőséget, hogy glóbuszunk népe forgalmába kerüljön a ta-nítványosság. János, az evangélium írója közli, hogy pász-torbot való Péter kezébe és nem kard, ahogy Jézus is egykor a Getsemáné kertjében Péter kardját visszaparan-csolta. Az agresszív Saulusból lett Pál apostol Krisztus-követése idején már csak az Ige kardját forgatta, és nem lépett fel harciasan Jézus tanítványaival szemben, de a pogánynak mondott mediterrán világgal szemben sem. Hitem szerint Jézus Urunk ma is azt mondja: „Péter, tedd vissza hüvelyébe kardodat”. Nem az Ő útja a világi harc, nem az Illés lelkét kapták a tanítványok, a samáriai falu hideg fogadtatása ellenében sem. Menjünk tovább – mondta Jézus a mennykőt kérő tanítványoknak... Az a jó, hogy a passiótörténet kapcsán halljuk a vigasztalást: de én imádkoztam érted, hogy a Sátán ki ne rostáljon, el ne veszítsed hitedet. – Mintha azt mondaná: „Péter mily sokszor félreértettél, mégis szolgálatomba állítalak”. Ez a jézusi mentalitás. Megbocsát Péternek is, Pálnak is...

Hol van az az idő, amikor hitelesnek éreztem Szabó Ferenc jezsuita polihistor kérdését. „Igaz-e, hogy a II. Vatikáni Zsinat túlhaladott? „(1997 Vatikáni Rádió ki-adásában megjelent füzet szerint). Sokszor azt érzem, hogy sokan ma túlhaladottnak érzik a Vatikáni Zsinat szellemét, a Zsinat atmoszféráját. Nem a túl-lelkessültsé-gét, hanem a reális helyzet felmérését hiányolom, és szo-

morúan érzem, hogy aki megáll a haladás útján, az egyúttal vissza is lép. Negyven év után már elérkezett az idő, hogy józanul gondolkodjunk, reménységgel, de illúziók nélkül. *Őszinte ökumenét kívánok*, ahol egyensúlyba kerül mindaz, ami összeköt bennünket azzal, ami szétválaszt. Negyven évvel ezelőtt azt hangsúlyoztuk, ami összeköt, ma mintha az ellentéteket, az akadályokat emelnénk ki. Mintha az aggiornamento lelkülete eltűnt volna. Mintha Róma megijedt volna saját kezdeményezéseitől, a nyitottság kockázatától és becsukott volna néhány ablakot, hogy a friss levegő beáramlása ne okozzon meghűlést vagy más betegséget. Róma inkább az igazság hierarchiájában, a legelső fokon kutatgat, a párbeszéd idején mi, a legfelső fokokkal foglalkoztunk: Jézus Krisztus szolgálata, Szentháromság-hit, Szentírás, Evangélium, tradíció, ecclesiologia, hitből való megigazulás stb.

Hol vagyunk attól, hogy nem formális együttléteket, hanem valódi dialógusokat folytatnánk! Hol vagyunk attól, amikor 1980-ban közös kiadásban jelent meg az az esély-látogatás, hogy a római egyház is elfogadja az Ágostai Hitvallást, annak első 21, még érvényes tételét az anglikán, baptista, metodista egyházzal együtt!? Ezt a gondolatot Walter Kasper is komolyan vette, az említett kiadású könyvben, nagyszerű cikket írt erről. Frankfurtban 1977-ben jelent meg közös kiadásban ugyanerről a témáról egy könyv, benne Schütte, Pfnür és Kasper professzor pozitív dolgozatával és Willebrands bíboros előszavával.

A Charta Oecumenica öt éves jubileumán úgy érzem, ezeket a kérdéseket őszintén fel kell vetnünk, az egész kereszténység hitelének érdekében, mind a protestantizmus, mind a római egyház szolgálatának eredményessége céljából. Jaj lenne nekünk, nekem is, személy szerint, ha elkeseredés vagy lebénuultság jellemezne a 21. század elején, keresztény reménység helyett. Ma még nem tudjuk pontosan, mit is jelentett XVI. Benedek pápa németországi látogatása Európa, az Európai Unió és Európa minden népe számára. A világegyház figyelembevételével nem szeretném, ha Európa-centrikusnak gondolnának minket. Számba veszem a többi kontinenst is, de most a Charta Oecumenica kapcsán Európáról beszélünk.

A tegnap befejeződött látogatás után merészség volna bármilyen kiértékelést adni a németországi látogatásról, eredményeit vagy eredménytelenségét bemutatni, hiszen nincs távlatunk. Mégis van bizonyos benyomásunk: 1. A fogadtatás érdekessége: Ev. államelnök Horst Köhler az ökumené mai feladatának az ötszáz éves seb begyógyítását említette. Az ev. paplány Angela Merkel a pápával való ismertségére, római látogatásaira hivatkozott, a bajor államfő Edmund Stoiber szűkebb hazájának, Bajorországnak fiát fogadta, a német katolikus püspöki kar elnöke Lehmann érsek a német katolicizmus nevében köszöntötte. – 2. Rómából érkezett kísérete legmagasabb szintű volt: Sodano bíboros, Lustiger párizsi érsek, Dsziwisz krakkói érsek és 36 újságíró. – 3. 300 ezer ember vett részt a müncheni misén. – 4. Mária kegyhelyre is ellátogatott a pápa, szavában protestánsok felé gesztus volt mondata: „Mária mindig Isten szolgálója maradt”. – 5. Sajtótájékoztatók sorát kellene kiértékelni, hiszen újságírók teszik fel a legkényesebb kérdéseket. – 6. A pápa ars poeticáját körvonalazva kevesebb pápai utazást ígért elődjénél és több tanítást az egykori professzor. – 7. Nem mulasztotta el meglátogatni szülővárosát, rokoni és baráti társaságát. – 8. Hangsúlyo-

zotta szolt más vallások iránti nyitottságáról. Előző héten Assisiben tartott világvallások képviselői számára kétnapos imnapot, mint elődje 20 évvel ezelőtt. – 9. Más kultúrák iránt nyitottságot tanúsított és kért is a katolikusoktól. – 10. Az ökumené vonatkozásában konkrétumok helyett inkább általánosan beszélt, részben a lehetőségekről, részben reménységéről, de a Római Katolikus Egyház pártatlan pozícióját a Dominus Jesus 4. §-a szerint kezelte.

Dr. Hafenschner Károly

* * *

Megjegyzések a beszélgetéshez:

– A Charta szövegismeretét, magyar változatát ismertnek tételezem fel. A kerekasztal beszélgetés résztvevői is írtak róla.

– A hatalmas irodalmi háttér jegyzékét (ld. az alábbiakban) szívesen bocsátom közre

– Willebrands életrajza (curriculum vitae) szintén rendelkezésemre áll.

* * *

IRODALOM

1. Általános

Leuenberger Texte 2., 1995. Frankfurt/M

Charta Oecumenica. 2001. Evangelisch-Lutherische Kirche in Bayern

A magyar egyházak és uniós csatlakozásunk. Európa lelkét akarjuk. Ökumenikus tanulmányi füzetek 18. ÖTK, Budapest Keresztény felelősség Európáért. Európai Protestáns Nagygyűlés, Budapest, 1992. MEÖT

Conference of European Churches 12th Assembly. Trondheim, Norvégia, 2003. jún.25-júl.2.

Europa 2004. Alles Wissenswerte über die Europäische Union. Eurowahl-Spezial

Hoffnung für Europa (Thomas Schirmacher) Nürnberg, 2002

Charta Oecumenica. Ehre sei dem Vater und dem Sohne und dem Heilige Geist. 2001.

K.E. Skydsgaard: Traditio et traditiones. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. Köpenhága 1972

2. Mai római katolikus egyház

Kránitz Mihály: A vallási pluralizmus. Teológia, 2001. 1-2. sz.

Erdő Péter: Csak kegyelem. Válasz Kiadó, Budapest, 2003.
Hans Küng: A katolikus egyház. Európa Kiadó, Budapest, 2005.

Útban Európa felé. 33. Magyar Pax Romana Kongresszus, 1991. Katolikus Szemle, Róma 1991.

Nemeshegyi Péter: Vissza a gyökerekhez. Teológiai tanulmányok. Szent István Társulat, 2002

3. Tipikus különbségek

Michel Meyer-Blanck –Walter Fürst (Szerk.) Typisch katolisch – Typisch evangelisch. Eine Leitfadens für die Ökumene im Alltag. Herder, 2003

Gyűrű Géza: Térjete vissza a katekizmushoz. Magánkiadás. Balatonfüred, 2005.

Karl-Reinhart Trauner – Alexander Gemeinhardt (Szerk.): Ehrenamt. Wirklichkeit und Möglichkeit. Bécs, 2004

Hafenschner Károly: Mária elvázolt. Vagy mégse? Ökumené 2004/1 (54.):

Christian Link – Ulrich Luz – Lukas Vischer: „...kitaftóan részt vettek... a közösségben...” Az egység útja az Újszövetségben és ma. Kálvin Kiadó, Budapest, 2004

Bekehrung und Identität. Ökumene als Spannung zwischen Fremdem und Vertrauten., Verlag Otto Lenbeck. Beiheft zur Ökumenischen Rundschau 73.

Leo Scheffczyk – Anton Ziegenaus: Mária az üdvtörténetben. Szent István Társulat, 2004.

4. A 21. század víziója

Az egyház a 21. században. A sokszínű jövő. Manfred Kock (szerk.) Kálvin Kiadó 2004.

Heinz Zahrnt: Mire jó a kereszténység? Luther Kiadó, Budapest, 2002

Wolfgang Huber: Az egyház korszakváltás idején. Kálvin Kiadó, Budapest, 2002

Klaus Douglas: Az új reformáció. Kálvin Kiadó, Budapest, 2002

Jürgen Moltmann: Minden végben kezdet rejtezik. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005.

Sebastian Knecht: Die Vision des Papstes. Verlag Styria, 1975

Liptay Lothar: A kereszténység viszonya más vallásokhoz. Kalligram, Pozsony, 2003

Wurzeln und Visionen. Claudius Verlag, München, 1999

Egy testben a kereszt által. Hermeneutikai füzetek 28. Hermeneutikai Kutató Közp. 2005 Walter E. Pilgrim: Kényelmetlen szomszédok? ÖTK, Budapest 2006

Miroslav Volf: Ölelés és kirekesztés. Harmat Kiadó, 2001.

Christoph Klein: Bosszú helyett megbocsátás. A megbéké-

lés kultúrájának teológiai alapvetése.. Kálvin Kiadó – Luther Kiadó, 2003

Papst Johannes Paul III. tritt zurück. Ein Zukunftsvision. Walter, Düsseldorf, 1994

Hafenscher Károly: Völker – Nationen – Reich Gottes. Ökumenische Rundschau, April 1997, 46. Jahrgang. Heft 2. Frankfurt/M.

Néhány Ratzinger – XVI. Benedektől való vagy róla szóló könyvet említek csak cím szerint:

A keresztény hit (1976, Bécs)

A mustármag reménye (1979, Eisenstadt)

Beszélgetés a hitről (Interjú Vittorio Messori-val), (Budapest, 1990)

A föld sója (Budapest, 2005)

Krisztusra tekintve (Budapest, 1993)

Isten és a világ (Budapest, 2004)

Életutam (XVI. Benedek önéletrajza, Budapest, 2005)

Rónay Tamás: Nagy kanyarokkal a pápai trónon (Kairos, Budapest, 2005)

Sztanóczky Zoltán: Ökumenikus gondolkodás és hit. Sub verbo Ratzinger (Budapest, 1996). (Unitárius Teológia)

Német, angol, svéd folyóiratok: Magyar Kurir, Vigília, Új Ember, Távlatok, Confessio, Credo

Híryaga, CPCE Huber püspök előadása Budapest 2006-09-13, The real truth újságírók számára tájékoztatás 2006 : The Ecumenical Movement – A family reunion?

Isten, kegyelmed szerint formáld át a világot!

Az Egyházak Világtanácsa a fenti imádságos mottóval rendezte meg 9. Nagygyűlését a braziliai Porto Alegre-ben. Vitathatatlan, hogy ez a rendezvény volt a 2006-os esztendő legjelentősebb ökumenikus eseménye. Folyóiratunk a Nagygyűlést megelőzően és követően folyamatosan bepillantást adott a világszervezet munkájába. Mint ismeretes, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának 2006. december 7-i Közgyűlése a Nagygyűlésen jelenlévők vetített képes élménybeszámolóinak és elemzéseinek adott helyt. A Nagygyűlés egyebek mellett Központi Bizottságába választotta Gáncs Péter evangélikus püspököt. Elsőként az ő előadását közöljük. Ezt követi Tarr Zoltán elemző munkája, aki a korábbi hét esztendőben volt az EVT Központi Bizottságának tagja. Majd dr. Erdélyi Géza felvidéki református püspök írását közöljük, aki a magyar kisebbségek érdekében kifejtett fáradozásáról és eredményeiről is beszámol. A Nagygyűlésről az ifjúság sem hiányzott. Fedor Mónika, a Nagygyűlésen segítő szolgálatot végző római katolikus diák, valamint Kaulics Irén, az EVT-nél szolgáló ortodox gyakornok visszaemlékezéseit is olvashatjuk. (A szerk.)

Az EVT teológiai és tartalmi munkája a 9. Nagygyűlése után

I. Az EVT célkitűzési és önértelmezése a revidált alkotmány tükrében

Az EVT főcélja:

A látható egység megteremtése a hitben, az úrvacsorai közösségben, amely az istentiszteletben és a Krisztusban való közösségben nyer értelmet, valamint a tanúságtételben és a szolgálatban.

Az EVT célkitűzései:

- támogatni azt az erőfeszítést, melyet az egyházak a kölcsönös számadás szellemében a megbocsátás és a békéltetés szolgálatában tesznek azért, hogy elősegítsék a szorosabb kapcsolatok létrejöttét, a teológiai párbeszédet, valamint az emberi, szellemi, lelki és anyagi források egymással való megosztását.

- A közös tanúságtételt mindenütt megkönnyíteni, valamint komolyan venni és támogatni a missziói és evangéliumi feladatokat.
- Mindenkor szem előtt tartani a diakóniát, hogy segítséget kapjon mindenki, aki segítséget szenved. Lerombolni az egymástól elválasztó falakat, és törekedni arra, hogy minden ember békében és igazságban élhessen, megtapasztalva a teremtés egységét.
- Különböző képzéseken és tanulási folyamatokon keresztül elősegíteni, hogy az ökumenikus tudat kifejlődhessen minden keresztény emberben.
- Mindenkit támogatni abban, hogy a különböző vallási közösségeken átívelő emberi kapcsolatok jöhsenek létre.

- Az egységben, szolgálatban és misszióban való megújulást, növekedés előmozdítása.

Az EVT hozzájárulása az ökumenikus mozgalom erősítéséhez:

- Ápolja az egyházak közötti kapcsolatot saját tagságán belül, de azon kívül is.
- Ápolja a kapcsolatot különböző nemzeti tanácsokkal, egyházi konferenciák vezetőivel, a nemzetközi keresztény szervezetekkel és ökumenikus tanácsokkal.
- Támogatja az ökumenikus kezdeményezéseket, regionális, nemzeti és nemzetközi szinten.
- Az ökumenikus szervezetek hálóját erősíti.
- Az ökumenében az „egység a sokszínűségben” elvet képviseli.

II. A konszenzus-modell: kísérleti módszer a közös vélemény kialakítása

A konszenzus keresésénél mindenképpen a kölcsönös segítségnyújtásnak, támogatásnak, egymás tiszteletének kell dominálnia. Törekedni kell arra, hogy felismerjük azt a legjobb utat, amelyik Isten akaratával leginkább megegyezik. Cél nem a másik legyőzése, hanem meggyőzése. Ez a „jézusi REND”. Erről szolt az EVT új elnökének, *Walter Altmann brazil evangélikus teológiai professzornak az igehirdetése az EVT-KB nyitó ülésén, Mk 10,35-45 alapján.* Magyar fordításban olvasható a Lelkipásztor 2006/11. számában.

A konszenzus létrejöttének kritériumai:

- Minden küldött egyetért az adott témában
- A küldöttek többsége egyetért, és azok, akiknek eltérő a véleményük, *elfogadják* a többség véleményét, és nem emelnek panaszt.
- A konszenzus a résztvevők egyetértését jelenti. Lehet ez elfogadása vagy változtatása egy javaslatnak. A cél mindenképpen az, hogy *minden* résztvevő elfogadjon egy javaslatot vagy annak módosítását. Ha nem is egyhangú a szavazás, akkor is vállalható legyen mindenki számára az eredmény. Természetesen a konszenzuseresés összes fázisa rögzítendő a jegyzőkönyvben.

Hogyan zajlik mindez a gyakorlatban?

- Az egységes vélemény kialakítása több lépcsőben történhet. Az ülés elnöke kérheti, hogy az ülés tisztázza azokat a pontokat, amelyekben egyetértés van. Így csak azokról a pontokról kell tovább tárgyalni, amelyekben nincs egyetértés.
- Az ülés kialakítja az a tervet, amely szerint megtárgyalja a vitás kérdéseket. Ennek megkönnyítéséhez hozzájárulhat, ha iránymutató színes cédulák (narancs – támogatás, kék – elutasítás) felmutatásával jeleznek vissza a résztvevők.
- Minden résztvevő vagy az ülés elnöke javaslatot tehet, hogy az ügyet átadja az ülés egy másik olyan bizottságnak, amelyben képviseltetve van minden vélemény.
- Ha a közös nevező nem születik meg, akkor az ülés vezetője egy későbbi időpontra újra összehívja a tagokat.

- Ha ekkor sem születik döntés, akkor mindenképp szavazni kell, hogy a jelenlévők ejtsék-e az ügyet. Ha a jelenlévők legalább 85 %-a azt mondja, hogy igen, akkor az ügyet nem tárgyalják tovább, ha ez az arány kevesebb, akkor más módon kell szavazni, mégpedig úgy kell feltenni a kérdést, hogy ki az, aki szeretné, hogy az ügyet tovább tárgyalják. Itt is legalább 85%-nak kell lennie az „igen”-nel válaszolók arányának.

III. Tervek a Nagygyűlés után

Samuel Kobia főtitkár jelentése nyomán:

(EVT-KB. Genf, 2006. augusztus 30.–szeptember 6.)

Az EVT előtt álló legfontosabb feladatok:

- Az ökumenikus partnerekkel való együttműködés új formái:
Az EVT sürgeti, hogy mielőbb létrejöjjön a tagegyházak közötti integratív és interaktív együttműködés. Ebben a folyamatban az EVT partnernek tekint minden nemzetközi keresztény szervezetet, a regionális keresztény szervezeteket, valamint a missziói szervezeteket. Felismerve az együttműködés fontosságát, az EVT megkezdte a tárgyalásokat a tagegyházak képviselőivel, ökumenikus ifjúsági szervezetekkel, úgymint különböző egyházakhoz közelálló szervezetekkel. Természetesen mindenről konkrét kérdések formájában kell tárgyalni. Jó példa volt erre az a közel-keleti látogatás, amelyet együtt szervezett meg az EVT, az LVSZ és Európai Egyházak Tanácsa. A delegáció tagja volt egy katolikus püspök is. Ezáltal mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a delegáció felekezeten és szervezeten átívelő megbízatást kapott arra, hogy biztosítsa a Közel-Kelet egyházait a velük való szolidaritásról.
- Növekvő igény van közös keresztény világgyűlés (zsinat?) előkészítésére a közel jövőben. Ennek komoly akadálya az eucharisztikus közösség hiánya (még az EVT-n belül is!)
- A szervezetek szerepének tisztázása: EVT / EEK
- Egy ökumenikus projekt kidolgozása. Cél: globális keresztény fórum létrehozása előreláthatólag 2007 novemberében.
- Megfelelni a legújabb egyházi és ökumenikus kihívásoknak A tagegyházak közül többen is kilépnek nemzetközi keresztény szervezetekből. Például az EVT- Nagygyűlés előtt néhány héttel lépett ki a Brazíliai Egyházak Nemzeti Tanácsából a Brazil Metodista Egyház azzal az indokkal, hogy ellenzik a szervezetben való katolikus részvételt. A cél ennek a tendenciának a visszaszorítása. Az ökumenikus gondolkodás szükségességét kell mindenkiben erősíteni és tudatosítani. Prioritást követel a közel-keleti béke és kiengesztelődés, valamint a menekültek ügye

Summázás:

Bár igaz, hogy különbségek jócskán akadnak a tagegyházak között, mégis legyünk tisztában azzal, hogy van egy „közös barátunk”, Jézus Krisztus (Jn 15,15). Legyünk tehát szeretettel egymás iránt, fogadjuk el egymást, keressük a bizalom- és szeretetteljes kapcsolatot a másik egyházzal. Folytassuk elkezdett ökumenikus utazásunkat, hogy együtt dicsérhessük a Szentháromság egy Istent.

Gáncs Péter

A Nagygyűlés a globális és hazai ökumenikus mozgalom szempontjából

Az elmúlt hét esztendőben, mint a Magyarországi Református Egyház küldötte, lehetőségem volt bekapcsolódni az Egyházak Világtanácsa (EVT) munkájába. 1998-ban a Harerei Nagygyűlésen választottak a Központi Bizottság tagjává, mint ifjúsági delegáltat. Ezt követően lehetőségem volt csatlakozni a Központi Bizottság munkáján belül több olyan albizottság tevékenységébe is, amelyek nemcsak remek tapasztalatokkal láttak el, hanem kiváló alkalmat nyújtottak arra is, hogy a világökumené, és ezen belül az EVT történetébe, működésébe, és napi gondjaiba bepillantást nyerjek. Nagy hálaival köszönöm meg azt a sok-sok találkozást és élményt, amiben részem lehetett az ökumenikus mozgalom ezen egységén keresztül.

Fontosnak tartom előljáróban megemlíteni, hogy kifejezetten jónak találtam – eddig ismert gyakorlatunkkal ellentétben – a nagygyűlés magyar delegáltjainak előkészületét. Módunk volt az ülés előtt találkozni, megismerni egymást és felkészülni a nagygyűlés munkájára. A Kárpát-medencei delegáltak és a nagygyűlésen szolgálatot teljesítő segítő fiatalok is már ismerték egymást az utazás előtt, ami segítette az ülésen végzett közös munkát.

A nagygyűlésről és az értékelés kereteiről általában

Az EVT 9. Nagygyűlése, az eddigi nagygyűlésekhez hasonlóan óriási élményt és találkozások csodálatos lehetőségét kínálta minden résztvevő számára. Jelentős különbség volt azonban az eddigiekhez képest abban, hogy jóval kisebb létszámban, és az eddigiekhez képest rövidebb idő alatt kellett elvégezni a nagygyűlésre szabott feladatokat.

A nagygyűlés kétségtelenül legfelemelőbb alkalmi – mint arról sokan az előző nagygyűlések alkalmával is beszámoltak –, azok a személyes találkozások, és különböző típusú közösségi események voltak, melyek az informális gondolatcserére, a közös imára, egymás helyzetének, egymás gondolatainak megismerésére adtak lehetőséget.

A találkozó nagyon sok felemelő és pozitív érzése mellett nyilvánvalóan voltak olyan pontok, melyek után hiányérzet maradt bennem, ezeket is a következőkben igyekszem elsorolni.

A nagygyűlés hazai ökumené szempontjából való értékelésére nem vagyok jogosult, hiszen sem a hazai ökumenét, sem pedig a nagygyűlés egészét nem tudom teljes összefüggésében látni és láttatni, de talán néhány szemponttal segíthetem ez irányú közös gondolkodásunkat.

Ha röviden szeretném összefoglalását adni a 2006. februári történéseknek, akkor valóban nagyon rövid kell legyenek, mert meglátásom szerint kissé nehezen értékelhető az ott töltött napok alatt végzett munka. Nemcsak az én érzésem, hanem több az ülésen részt vett külföldi testvér meglátása is, hogy a nagygyűlés sok szempontból csalódást okozott. Ha nem is hivatalosan, de azóta az EVT munkatársai közül is többen kifejezték elégedetlenségüket a nagygyűlés munkájával kapcsolatban. Az elé-

gedetlenség oka egyértelműen abban kereshető, hogy nagyon várt és meglehetősen jól előkészített témákban elmaradt az igazi „robbanás”, megállapodás és nem sikerült az EVT és úgy általában az ökumenikus mozgalom igazi gondjait sem górcső alá venni és megújítani elkötelezettségünket, lendületünket.

A magyarországi ökumené – szempontok

Óvatosan kell fogalmaznunk, amikor egy világgyűlésről a magyarországi helyzettel összevetésben szólok ill., amikor megpróbálom megjelölni azokat a pontokat, ahol találkozásunk lehet az ökumenikus mozgalom meghatározó jelentőségű eseményével. Az ökumenikus mozgalommal való egyfajta szoros kapcsolatunkat jelzi, hogy amikor a hazai ökumené helyzetéről, gondjairól és örömeiről szólok, akkor egyben a világökumenét is jellemzem.

Sávós az ökumené

Talán nem a legszerencsésebb kifejezés, hogy a hazai ökumenikus mozgolódást *sávós*nak írom le. Meglátásom szerint egyre inkább kitapinthatóvá válik az egyházak vezetői által gyakorolt ún. *diplomata-ökumené* és a kisebb nagyobb csoportok, csoportosulások által megélt ún. *közösségi ökumené* közti különbség. Semmiképpen nem beszélhetünk azonban ellentétéről, de beszélhetünk egyfajta kényszerességről, tehetetlenségről a diplomata-ökumené gyakorlóinak részéről és bizonyos tekintetben – talán éppen a döntéshozók meggyőzésének lehetősége szempontjából – egy lefojtott, külső vágányon futásról a közösségi ökumené megélti részéről. A diplomata-ökumené gyakorlóinak elkötelezettségében és egység iránti vágyában, a legtöbb esetben semmit sem kétkedem, ugyanakkor látom a hivatal és a feladat adta kényszerpályákat és elvárásokat, amelyeket szintén számításba kell venni a felelősségteljes szolgálatban.

Ennek a jelenségnek a megtapasztalására ez a nagygyűlés is alkalmat adott. Amíg az óriási méretű tanácssteremben az újonnan bevezetett konszenzus metódussal, sok formáság közepette lassan haladtunk előre nagy kérdésekben, addig az eseménynek helyt adó kampusz területén nyüzsögtek az életszerű feladatokat megoldani szándékozó, lendületes közösségek. Régi vágya sokaknak, hogy a közösségek lelkiülete és hangulata mind jobban hassa át a tanácsstermek és fogadások ökumenikus egyeztetéseit.

Nem az ökumené aranykorát éljük

Az ökumenikus mozgalom sok tekintetben gyötrődik, helyét és feladatát keresi. Egyértelműen látszik, hogy a 40-50 évvel ezelőtt létrejött szervezeti keretek nem tudnak lépést tartani az emberek vágyaival, hitéből következő mozgolódásával és nem alkalmasak arra, hogy kezeljék az elmúlt években végbement jelentős egyházi, egyházszerkezeti változásokat. Az egyházak az együttműködés megannyi más formáját használják, ami persze nem minden esetben jelenti azt, hogy megtalálták volna az egység elérésének leginkább célravezető módszerét.

Sőt, inkább azt mondhatjuk, hogy a napi sürgős ügyek gyakran kiütik a hosszabb távon fontos ügyeket. Térségünkben továbbá még mindig erős az ökumenét körülvevő negatív megközelítés.

Az ökumenikus mozgalom hosszú évek óta keresi a megváltozott helyzethez jobban illeszkedő szervezeti formát és döntéshozási mechanizmust. Maga az EVT is – legalábbis, amint azt a nagygyűlést megelőző esztendőben láttam – kereste és keresi az új irányokat. Elég, ha itt csak az ún. rekonfigurációs folyamatot említem, vagy azoknak az új együttműködési formáknak a kialakulását, amelyek nagyobb nyitottságot és fürgébb döntéshozást tesznek lehetővé. Szomorúnak tartom, hogy a Porto Alegre-i nagygyűlés alkalmával ezekről a gondolkodásokról vajmi kevés szó esett, és így az az érzés alakulhatott ki a szemlélőben, hogy az ökumenikus mozgalom, ezen belül maga az EVT nem tart lépést a változásokkal.

Specializáció a végzett munka tekintetében

Az előbbihez kapcsolódóan úgy tűnik, hogy a sok közös tevékenység és feladat között az egységre törekvés, mint központi téma elsikkad és elszűrül. Nem állítom, hogy a közös szolgálat ne adna lehetőséget az egység megélésére, de azt szomorúan látom, hogy a közös akciók sokszor helyettesítik az elválasztó gondolatok és megközelítések nyílt felvetését és megbeszélését. További veszélye a túlzott specializációnak, hogy részletekbe menően egyre jobb vagyunk, miközben az egészet illetően bizonytalanság és tájékozatlanság jellemez.

Az egésze való tekintésben éreztem nagy lépésnek az EVT-nek az egyházi szöveg közösi dokumentuma megszületését, amely – megítélésem szerint – az elmúlt esztendő egyik legjelentősebb ökumenikus dokumentuma lehet. Sajnos ez az anyag igen kis figyelmet kapott és a kapcsolódó vita sem tudott érdemi és továbbvivő lenni. A rossz érzéseket némileg oldotta, hogy az anyagot azóta megkapták a tag egyházak, hogy írásos véleményét készítsenek.

Kevés az ökumenikus műhely

Az ökumené ügyének, teológiai és tematikus gondozásának szervezeti háttere rendkívül gyenge. Kevés és elszigetelt műhely dolgozik Magyarországon. Több lelkész képző intézetben nincsen egyáltalán helye az ökumenikus mozgalom történetének és az ökumené által felvetett jelenlegi kérdések megbeszélésének. Ezért is lehet az, hogy az ökumenikus gondolkodás jószerivel az egyházi élet perifériájára került, és néhány elszánt testvérünk kvázi magánügyévé vált. Persze itt meg kellene emlékezzünk azokról a pozitív kezdeményezésekről, amelyek éppen emiatt a helyzet miatt különösen is értékesek és figyelemre méltóak: ezek között vannak intézetek, könyvtárak, de vannak elkötelezett közösségek, amelyek az ökumené gondolatának megélésén túl az információáramlás és az eszmecsere kitűnő fórumai is.

Az ökumené ügye másoké lesz

Részben a „hivatalosok” érdeklődésének csökkenése és az ökumenikus műhelyek viszonylagos gyengesége okozza, hogy az ökumené ügye – Magyarországon is – ökumenikus szabadcsapatok vadászterülete lesz. Ők pedig igen gyakran olyan irányokba viszik el a diskurzust, amely az egyszerű egyháztag, de még az edzett teológus

számára is sokszor inkább ijesztő és elzáró, semmint hívogató. Az ökumenikus szabadcsapatok a keletkezett vákuumot kihasználva tematizálják és nem ritkán valódi súlypontjáról kibillentik az ökumenikus gondolkodást. A legnagyobb veszély azonban az, hogy ezen csapatok tevékenysége által az ökumené egyre inkább megszűnik az egyházak ügye lenni és egyre inkább egyfajta, sajátos civil tevékenységgé válik. Meggyőződésem, hogy a szabadcsapatok tehetsége, energiája és igen ügyes érdekérvényesítő képessége a hivatalosok jobb odafigyelésével az egyházak által is hasznosítható lenne.

A nagygyűlés tartalmi programja – általános észrevételek

A nagygyűlés programjának szerkezetét a Központi Bizottság előző éves szervezésének tapasztalatai alapján úgy alakították ki, hogy a plenáris ülésnapokon egy-egy nagyobb témával foglalkozhattunk, és azon témákhoz voltak előadások, prezentációk ill. ezen témákhoz kapcsolódtak a későbbi csoportbeszélgetések is. Úgy gondolom, hogy e plenáris napokat alapvetően jól állították össze a szervezők, és azok a lényeges kérdések kerültek elő, melyek részben a Központi Bizottság előző éves ágendáján is szerepeltek, illetve azok, amelyek valóban az ökumenikus mozgalom középpontjában állnak. Mégis voltak olyan témák, melyek sajnos nem fértek be a napirendbe. Úgy gondolom, hogy ez a program szerkezet a jövő számára remek lehetőséget tartogat, de továbbra is nagy odafigyelésre, és önmérsékletre van szükség, hogy tartalmas, izgalmas, újszerű felvetésekre is mód legyen.

Szintén szólnom kell arról, hogy a nagygyűlésnek igen komoly személyiségek is előadói voltak, többek között az EKD elnök püspöke Huber püspök úr, a canterbury érsek, Desmond Tutu, illetve a Vatikán képviselőiben Casper bíboros úr. Ezek az előadások mind-mind egészen bizonyosan egyháztörténeti jelentőségűek. Ugyanakkor nem biztos, hogy minden esetben a legtalálóbbak voltak, illetve szintén az új struktúrából fakadóan nem mindig volt mód arra, hogy megfelelő beszélgetés, dialógus alakuljon ki ezen előadásokhoz kapcsolódóan.

Néhány észrevétel a felvetett és fel nem vetett témákkal kapcsolatban

A gazdaságossági igazságosság kérdése

Úgy gondolom, hogy az elmúlt közel egy évtized a globalizációról alkotott vélemény, a gazdasági igazságosság, társadalmi igazságosság kérdésköre az egyik leggyakoribb témái különböző konfessionális ill. ökumenikus egyházi gyűléseknek. A Központi Bizottság az elmúlt 7 esztendőben a hararei nagygyűlés biztatása alapján hosszán foglalkozott a gazdasági igazságosság kérdésével. Én magam igen nagyra értékeltem azt a komoly együttműködést, melyet az EVT a RVSz a Lutheránus VSZ és más szervezetek, ökumenikus közösségek között megindult, és intenzíven zajlott a gazdaságossági igazságosság témakörében. Bennem igen nagy várakozás volt, részben azért, mert a Központi Bizottság ülésén többször és sokat foglalkoztunk a gazdaság igazságosság kérdésével, másrészt azért, mert ismerve a RVSZ

Accrai zárónyilatkozatát, reformátusként úgy érzem, van mit hozzátennünk, és van, miről elinduljunk ebben a beszélgetésben. Továbbá az Európai Egyházak Konferenciája szintén nagyon aktív volt a gazdasági igazságosság kérdéskörének feldolgozásában, és ebben a munkában intenzíven részt vettünk mi is magyar reformátusok. Mindezek alapján azt gondoltam, – és biztos vagyok afelől, hogy nemcsak én –, hogy érdemi, tartalmi továbblépés történhet a gazdaságossági igazságosság kérdéseivel kapcsolatosan. Ehhez képest – talán nemcsak bennem – igen komoly hiányérzet fogalmazódik meg a nagygyűlésen a témában elhangzottakkal, illetve általában a téma feldolgozásával kapcsolatosan. Ennek nyilvánvalóan egyik oka az, hogy a kérdéskör rendkívül komplex és sok fájdalmat és egyet nem értést váltott és vált ki a különböző régiók, különböző egyházak között. Ezt megértéssel kell fogadjuk, ugyanakkor úgy gondolom, hogy ezek a nehézségek nem, vagy csak igen kevéssé jöttek elő a nagygyűlésen, legalábbis a plenáris ülésen. Így azok, akik valamilyen háttér információval nem rendelkeztek, talán értetlenül állnak azelőtt, hogy miért nem volt képes az EVT Porto Alegre-i nagygyűlése határozottabban és valamilyen szinten egy bizonyos folyamatot lezáróan nyilatkozni a gazdasági igazságosság kérdéséről.

Az ekkléziológiai alapvetés

A nagygyűlés nagyon várt, talán azt mondhatjuk egyik legkomolyabb teológiai állásfoglalása az „egy egyháznak hívattunk el” című dokumentum, illetve az ahhoz kapcsolódó vita. Személyesen úgy gondolom, hogy ez az anyag, sok munkával, sok közös gondolkodással készült, és a nagygyűlés talán egyik leginkább történelmi dokumentuma lehet. A Központi Bizottság is foglalkozott ezzel a kérdéssel többször, illetve értelem szerűen a Központi Bizottság volt felelős az anyagról való gondolkodás koordinálásáért és szervezéséért. Mindezekhez képest úgy érzem, hogy úgy az anyag tárgyalása, mint az anyag végkifejlete a benne rejlő lehetőségekhez képest sokkal csekélyebb módon került elénk, és messze nem úgy jelent meg a nagygyűlés vita programjában ill. a nagygyűlés végkifejletében, mint egy meghatározó jelentőségű dokumentum. Holott az egyházzal való közös gondolkodás úgy az egyes felekezetek, mint az ökumenikus mozgalom számára az egyik legjelentősebb közös alap lehet, és a leglényegesebb kiindulási pont.

Néhány a hiányzó témák közül

Számomra annak az elmúlt másfél-két évben felmerült kérdésnek a bármilyen szintű tárgyalása hiányzott, amely a PEAD nevet viseli. Ez tulajdonképpen a különböző egyházi vagy egyházi kötődésű segítségnyújtó szervezetek együttműködésének – nem csupán extrém helyzetekben nyújtott segítségnyújtás – koordinálásának egy új rendszerét próbálja felvázolni. Úgy gondolom, hogy ennek a témának a meglehetősen súlyos túlhallgatása megint csak magyarázható azzal, hogy rendkívül összetett, igen nagy horderejű kérdéskörrel van szó. Ugyanakkor a dologgal való ilyen mértékű nem foglalkozás kizárja a tagegyházakat és tagszervezeteket a kérdéskörrel való mély megismerkedés lehetőségétől ill. egy olyan helyzetet hozhat létre, amely révén minden a nagygyűlésen folytatott beszélgetés más megvilágításba kerülhetett volna. Megíté-

lésem szerint ennek a kérdésnek az előhozatala ill. elő nem hozatala súlyos mulasztás, amellyel kapcsolatosan eddig nem hallottam érdemi magyarázatot.

Bár esett szó a Global Christian Fórum szervezéséről, előkészítéséről, úgy érzem, ez sem a súlyának és a benne rejlő lehetőségek szerint került tálalásra. A fórum szervezése, megítélése szintén az előbbi témához hasonlóan jelentősen befolyásolhatja az ökumenikus mozgalmat, az egyházak életét, és változtathatja meg a sok esetben már megcsontosodott egyházak közötti viszonyt. Az előkészület nagy erővel, komolyan folyik, természetesen nem minden gond és konfliktus nélkül.

A rekonfigurációs folyamat, az ökumené a XXI. században – ez a téma is előkerült és szerepelt a nagygyűlés munkájában, ugyanakkor megint csak úgy érzem, nem megfelelő súllyal. Az előbbiekhöz hasonlóan a rekonfigurációs témában való közös gondolkodás óriási jelentőségű, úgy érzem, hogy akik jelen voltunk, nem kaptunk elég mély betekintést ebbe a témába, illetve nagyon kevéssé volt mód, hogy e témáról hosszan és mélyen együttgondolkodhassunk.

Általános összegzés a nagygyűlés tartalmi munkájával kapcsolatban

Mint leköszönt központi bizottsági tag, sokszor volt az az érzésem, hogy a nagygyűlés sem nem adott egész képet, sem nem adott valódi áttekintést mindarról, amivel az azt megelőző 7 esztendőben a Központi Bizottság foglalkozott. Szomorú vagyok emiatt, mert nem vagyok bizonyos abban, hogy mindaz a munka, amit mindnyájan a közös gondolkodásba fektettünk, az valóban megérte a fáradozást? Szomorú vagyok a miatt is, hogy nem mindig, és nem mindenről kaptak visszajelzést a jelenlévő tagegyházak, akik közül nagyon sokan nem tudnak delegálni tagokat a Központi Bizottságba. Nem mindig értettem és nem mindig láttam a kapcsolatot a Központi Bizottság és a nagygyűlés munkája között, amit leginkább az idő rövidsége és a témák szerteágazódása magyarázhat, de problémásnak látom azt is, hogy ezek a kérdések nem kerültek megfelelően napirendre.

Néhány szó lezárásként

Megítélésem szerint a Harerei nagygyűlés óta eltelt időszakban az EVT óriási elmozdulásokat tett és rengeteg új folyamatot indított, illetve rengeteg új területen korlátozta magát és fókuszált egy-egy problémára. Úgy érzem, hogy óriási lépések történtek az EVT és az ökumenikus mozgalomról való gondolkodásban. Úgy gondolom továbbá, hogy az ökumenikus mozgalom jövőjével kapcsolatosan, illetve a világot, a társadalmat befolyásoló kérdésekkel kapcsolatosan az EVT igen hatalmas és komoly munkát végzett és végez, amely nem kis részben a tagegyházak, tagszervezetek tevékeny közreműködésének köszönhető. Megítélésem szerint azonban minden előrelépésekkel kapcsolatos nehézségekről kevés képet kaphattunk a Porto Alegre-i nagygyűlésen.

Mindazonáltal nagy tisztességgel érzem, hogy részt vehettem a nagygyűlésen, és annak munkájába bekapcsolódhattam.

Tarr Zoltán

Az EVT lehetőségei és korlátai a magyar nemzeti és vallási kisebbségek érdekképviselésében

Minden ökumenikus szervezetnek legyen az országos, nemzeti vagy nemzetközi szintű eredetileg a fölöttebb megosztott keresztyénség egyesítése a fő célja. Ez a törekvés az 1975-ös Naoribi Nagygyűlésig érezhetően sikeres volt. Fokozatos ütemben váltak tagjává a különböző egyházak, amelyeknek létszáma mára meghaladta a 370-t. Számos szakértő és megfigyelő szerint az egyesülési szándék Új Delhiben volt (1961) a legerősebb, amikor még a világi sajtó is közelgő sikerről cikkezett. Véleményem szerint azonban a 20. század utolsó negyedében megtört a lendület, mintha más irányt vett volna a szervezet tevékenysége. A Közgyűlések előkészítőinek figyelmét nem annyira az eredeti cél, az egység elérése, kimunkálása kötötte le, hanem egyre inkább a tagegyházaknak éppen aktuális helyzete, ami ugyan fontos, de nem válhat kizárólagossá. A Hararei Nagygyűlésen (1998), amely már a krízis jegyeit hordozta magán, úgy tűnik, hogy hiányzott a komoly teológiai alapozás, ebből kifolyólag az előre mutató programadás. Ezek után érthető, ha sokadmagammal komoly várankozással tekintetem Porto Alegre elé. A résztvevő egyházak képviselőinek előre megküldött programfüzetek, felvázolt, részben ki is dolgozott témák a várankozást indokolták tették. Szeretném megjegyezni, hogy a Nagygyűlések főtémái eddig rendre időszerűek voltak, problémát főleg a hangsúly eltolódások okozták valamint az altémák, a részletek, és utóbbi időben a jövőre vonatkozó világos stratégia hiánya.

Miben volt részünk, mit kaptunk, mit adtunk, mi várható? Egyáltalán van-e jövője a legnagyobb ökumenikus szervezetnek? Ezek a kérdések foglalkoztattak és továbbra is foglalkoztatnak bennünket. Sokat kaptunk az áhítatokon, a bibliaórákon. A kultúrműsorok élményt nyújtottak.

Az vitán felül áll, ami a szervezet alkotmányában is benne foglaltatik, nevezetesen, hogy az Egyházak Ökumenikus Tanácsa az egyházaknak egy olyan közössége, amely a Szentírás alapján vallja és a Szentháromság dicsőségére hirdeti, hogy Jézus Krisztus üdvözítő Isten.

Viszont a nagy kérdés már régóta az, hogy miként lehet erről egységben, egy akarattal tanúskodni a világban.

Ha megvizsgáljuk, hol tartanak ma az egyházak az egység megvalósulása felé vezető úton, az eredmény nem túl reménykeltő. A szervezet Alkotmánya közelebbről ugyanis az egy hit és egy eucharisztikus közösség látható egységének a létrehívását tűzte ki célul, amely az istentiszteletben és a Krisztusban folytatott életben mutatkozik meg, válik láthatóvá a világ számára. A Porto Alegrei Nagygyűlés záró istentiszteletén ezzel szemben annak voltunk tanúi, hogy ma még messze vagyunk az óhajtott és célul kitűzött keresztyén egységtől. Erről szólt a nagysátor alatti úrasztalán, vagy oltáron elhelyezett üres kehely. A tagegyházaknál egy ellenirányban ható tendencia észlelhető, nevezetesen hogy a felekezetek önmagukat igyekeznek erősíteni, más részben a szervezet folyamatosan csökkenő anyagi támogatottsága – bár nem szükségszerűen, de könnyen a nagygyűlések megszűnéséhez vezethet, ami bizonyos bezárkózást, el-

szigetelődést vonna maga után. Jegyezzük meg, hogy a külső körülmények sem kedvezőek. Ez I. Aram Kilikiai Katolikos elnöki jelentéséből is egyértelműen kitűnt. Bevezetőjében arról szólt, hogy a világtörténelemnek egy olyan szakaszában élünk, amelyre az értékvesztés, a jövő-perspektíváinak a bizonytalanná válása és a remény zavartsága a jellemző. Az egyre inkább érvényesülő globalizmus különös, idegen értékrendjének nagy kísértése fenyeget. Az uralkodó rendszerek neoliberais eszmékre építenek, amelyek még inkább elmélyítik a gazdagok és szegények közötti szakadékot, óriási feszültséget kelte a társadalmakban. Továbbá, már ma is a vallási pluralizmus eddig nem látott valóságában élünk. Óriási kihívás ez, amelyre nem voltunk és nem vagyunk felkészülve. A Nagygyűlésen elnöklő I. Aram szerint a magát különböző korlátok, határok közé szorító egyház nem lehet a jövő egyháza. A jövő egyháza dialógusra kész, nyitott, missziói egyház kell legyen. Institutionalizált ökumené a jövő számára hasznavehetetlenné válhat. Az institutionalizált ökumenét egy ökumenikus hálózati munkarendszer válthatja fel, „Avocacy-munka”.

A feladatot részleteiben is újra kell fogalmazni, új munkamódszert szükséges kidolgozni, bevezetni és közös igyekezettel feloldani a halál kultúráját. Külön feladatot a fiataloknak Isten kegyelmében történő átformálása, akik által Ő mássá fogja tenni a világot. Ez a EÖT sürgős feladata a jövő érdekében. Együtt, egységben szolgálni, ez a keresztyén egyházak változatlan kötelessége.

Zárókérdés megemlítem, hogy az elmúlt évtizedekben voltak olyan biztató lépések, amelyek a kijelentésen alapuló igazi egységhez vittek közelebb. Például a keresztség kölcsönös elismerése, a kegyelemből való megigazulás „tanának” elfogadása a római-katolikus egyház részéről. Kétségtelen, hogy a különböző keresztyén felekezetek vezetői nem egyforma intenzitással munkálkodnak az ökumené területén, de az is egyre jobban érzékelhető, hogy a keresztyén egyházak tagjai egyre nyitottabban a jövő egységes keresztyén egyház megvalósításának kérdésében. Hinnünk kell, hogy az ökumenének van jövője, de jövőjén mind szélesebb síkon folyamatosan együtt kell munkálkodnunk.

Porto Alegreben született még egy ránk nézve pozitív döntés, éspedig a MRETZS és az MRVVSZ a Kárpát-medencei (Közép-Kelet-Európai) magyar kisebbségek helyzetével foglalkozó közös beadványának az elfogadása és megjelenítése a zárónyilatkozatban. Nem volt könnyű feladat. Az érvényes szabályoknak megfelelően legalább 10 delegációnak a támogatását kellett elnyerni, ez másfél napot vett igénybe. A megszólítottak közül senki nem utasította vissza, sőt még többen is készek lettek volna aláírni. A kiadott szöveg aztán a plénumban gyors tiltakozást váltott ki (szerb, román, szlovák) annak ellenére, hogy a kisebbség ellenes magatartást 3 kategóriába soroltuk, s nem általánosítottunk (diszkrimináció, elnyomás, atrocitások, üldözés). Közben különböző európai egyházi vezetőkkel Ondrej Prostradník által szervezett megbeszélések folytak, aki az érintett országok s

a magyar kisebbség megnevezésének az elhagyását, illetve törlését kérte. Ez lényegtelen és jelentéktelen tette volna a beadványt. A jóváhagyott szöveg jelentősége elsősorban abban van, hogy a plénum megismerkedett a problematikával, s a nem kívánatos jelenség tovább

bi ismétlődése esetén a világszervezet állásfoglalása hivatkozási alap lehet és felkérhető a közbenjárásra, szükség esetén akár az ENSZ-t is beleértve. Reméljük, hogy nem lesz rá szükség.

Erdélyi Géza

A fiatalok látomása, mint az egység szolgálata

„A fiatalok ökumenikus képzése döntő fontosságú az ökumenikus mozgalom jövője szempontjából. Az ökumenikus élet iránt érdeklődők száma és elkötelezettsége csökken az Egyházak Ökumenikus Tanácsán belül és kívülről egyaránt. Az ökumenikus mozgalom túléléséhez elsősorban a fiatalok tevékeny és felelősségteljes részvétele szükséges. Az előrelátáshoz olyan látókokra van szükség, akik megálmodják, és küzdenek is a megvalósításért. Egy új ökumenikus nemzedék felkészítése tehát sürgető feladat – álljon ez az ökumenikus mozgalom középpontjában. Az előrelátóké a jövő, és azoké, akik bátrak azt alakítani.” (I. Arám)

Az olvasó talán a fenti idézetből¹ is sejti, hogy e rövid cikk keretei között egy fiatal önkéntes számol be a nagygyűlésen szerzett tapasztalatairól, és igyekszik azokat értelmezni, illetve az előremutató tanulságokat megfogalmazni.

Római katolikus fiatakként részt venni az Egyházak Világtanácsának IX. nagygyűlésén egészen egyedülálló lehetőség volt. Ezért mindenképp szeretnék köszönetet mondani a Magyar Katolikus Püspöki Karnak és a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának támogatásukért és személyre szóló tanácsaikért.

Felkészülés és ifjúsági előtalálkozó

Az európai önkéntesek és fiatal² hivatalos küldöttek felkészülését a Nagygyűlésre komoly előképzés segítette 2005. novemberében (Sinaia, Románia), az Európai Ökumenikus Ifjúsági Tanács (EYCE) szervezésében. A résztvevők többek között az Egyházak Világtanácsának (EVT) szerkezetével és belső döntéshozásának módjával ismerkedtek, valamint a felekezeti belső politikájában és a konszenzus-módszer gyakorlatában mélyültek el. Az a tény, hogy Európa több országában és a világ más tájain is szerveztek hasonló felkészítést a fiataloknak, az ökumenikus előképzés fontosságát jelzi.

A nagygyűlést ezen felül néhány napos ifjúsági találkozó előzte meg (február 11–13.), az összes önkéntes és számos fiatal küldött, együttvéve körülbelül kétszázötven fiatal részvételével.

Ezen előtalálkozó elsődleges célja az volt, hogy a nagygyűlésen résztvevő fiatalok megismerkedhessenek, és kapcsolódási pontokat találjanak egymással, ezért a programban helyet kaptak különböző feszültségoldó játékok és kiscsoportos megosztások. A gyakorlati információkon felül a felkészülést segítette a helyszín (a porto alegre-i Katolikus Egyetem) és a későbbi ökumenikus beszélgetések témáinak bemutatása. A konszenzus-módszerre helyezett hangsúlyt jelzi, hogy a nők előtalálkozójának résztvevőivel töltött közös délután során is bemutatták ezt egy színdarab keretében.

A nagygyűlés témáját Dr. Samuel Kobia, az EVT főtitkára vezette be az előtalálkozó két és fél napjának első délutánján. Az ifjúság kitörő lelkesedéssel fogadta, a hangulat meleg és befogadó volt a fiatalokat párbeszédre hívó főtitkár érkezésekor. Dr. Kobia javaslatai között kiemelte, hogy az eddigi hét regionális és két ortodox elnök mellett jöjjön létre a kifejezetten ifjúsági elnök státusza is, s így megszűnne a regionális elnökök egyikének életkori korlátozása, amelyre az EÖT alkotmánya miatt van szükség.³

E javaslat mellett jól érthető és könnyen belátható érveket fogalmazott meg, főként ami az elnökök elsődleges, képviselői feladatát illeti. Egy túlságosan fiatal regionális elnök ugyanis nehezen vívja ki az elismerést, míg ugyanő az ifjúsági elnök pozíciójában alkalmas az EVT képviselőjére. Mindezek alapján úgy tűnt, hogy az új státusz bevezetésével az ifjúság valódi képviselőt nyer.⁴

Emellett Dr. Kobia tevékeny részvételre biztatta a fiatalokat: „A közgyűlés átalakíthat benneteket, és ti is átalakíthatjátok a közgyűlést. Fiatalok nélkül nincsenek kihívások, amelyek megmutatnák, hogy az ökumenikus mozgalom tevékeny és jelentősége van.”

Az előtalálkozó összességében jó alkalom volt arra, hogy a fiatalok elmélyülhessenek a nagygyűlés témáiban, megfogalmazzák és egymással megosszák gondolataikat, ezáltal ráhangolódva kezdjék meg részvételüket a világgöygyűlésen. Újra kiemelném a felkészülést a későbbi ökumenikus beszélgetésekre, amelyre minden fiatalot meghívtak, tekintet nélkül státuszukra. Noha szervezési és egyéb nehézségek olykor akadályozták a teljes felkészülést, a legtöbb csoportban külön lehetőséget is biztosítottak a fiatalok tartalmi hozzászólásainak.

A fiatalok valódi ökumenikus részvételének kérdése

„Urunk, kegyelmedből engedd a fiataloknak, hogy átalakítsák a világot” – így imádkoztak a fiatalok a közgyűlést megelőzően a Központi Bizottság utolsó ülésén, és folytatták a nyitottabb egyházért, megszólító (releváns) teológiáért, hitelesebb egységmozgalomért és a részvételükre számító társadalomért.

I. Arám, az EVT moderátora mintegy válaszul elmondta: „A fiataloknak különleges szerepe van abban, ahogy egyház vagyunk. E szerepre úgy tekintek, hogy viselői az átalakulás úttörői. Segítenünk kell a fiatalokat, hogy a szélekről az egyházi élet és tanúságtétel szívébe kerüljenek, beleértve a döntéshozás folyamatait. (...) Ők biztosítják az egyház életerejét és megújulását. A fiatalok lehessenek közreműködők, és nem pusztán hallgatók; vezetők, és nem csupán követők.”⁵

Az így megfogalmazott igénynek megfelelően az előkészítés során és az összes híradásban hangsúlyozták az ifjúság szerepét, illetve a szándékot, miszerint a nagygyűlés ez alkalommal a „fiatalok közgyűlése” lesz. Az idevonatkozó érveket a főtitkár és a moderátor egyaránt megfogalmazták jelentésükben: „Ha nem mi adunk teret a fiataloknak, akkor az egyházon és az ökumenikus mozgalmon kívül találnak majd módot arra, hogy kifejezzék aggodalmaikat, álmaikat és vízióikat. A nyolcadik közgyűlés jubileumi volt, ennek pedig ifjúsági közgyűléssé kell válnia, és nem csupán az ifjúság magas részvétele, hanem részvételének eredményessége és kihívásokkal teli megközelítésmódja miatt.”⁶

A főtitkár, Dr. Kobia is biztatta a fiatalokat, és arra szólította fel a hallgatóságot, hogy jobban vonja be az ifjúságot az ökumenikus munkába: „A fiataloknak lehetőségekre van szükségük, hogy megtapasztalhassák az együttes munkálkodás és imádkozás örömét a más hagyományból és háttérből érkezőkkel.”⁷ Majd így folytatja:

„Elérkezett az idő, amikor nemcsak lehetőséget kell adnunk a fiataloknak az ökumenikus növekedésre és vezetésre, hanem tanulnunk is kell abból az újító és dinamikus ökumenikus kapcsolatból, amelyre a fiatalok taníthatnak bennünket. Ökumenikus és sokféle nemzedéket felölelő családként legyünk alázatosak, figyeljünk a fiatalokra. Általuk született meg az ökumenikus mozgalom. Jelentőségét és életerejét az ő szenvedélyük és rálátásuk fogja biztosítani. Nélkülük nem teljes ökumenikus családunk. A mai időkben erőteljes kapcsolatot kell ápolnunk, és közös vezetést gyakorolnunk a nemzedékek között. A fiataloknak tudniuk kell, hogy fontos partnereink, és hogy nyitottak vagyunk arra, hogy ökumenikus tapasztalataikból tanuljunk.”⁸

A főtitkár felhívta a figyelmet e partnerség egyik legfontosabb tartalmára is: „Segíthetnek mindannyiunknak, hogy jobban megértsük, hová tartunk, és milyen válaszokat kell adnunk.” (...) „Az ökumenikus mozgalmat manapság foglalkoztató témák ugyanazok, amelyek a fiatalokat is vonzzák. De hívni is kell őket, felkészíteni és támogatni, hogy részt vehessenek.”⁹

A fiatalok aránya a világgöygyűlésen

A közgyűlés vonatkozásában mindezt így fogalmazta meg I. Arám, az EVT moderátora: „A fiataloknak nagy szerepe van abban, ahogy ökumenikusak vagyunk. Arra hívtak, hogy tevékenyen részt vegyenek az ökumenikus mozgalom újraformálásában és átalakításában. Amikor találkozókat szervezünk, vagy bizottságokat nevezünk ki, ne pótlékként vagy külön csoportként gondoljunk a fiatalokra. A fiatalok kérdése nem kvótákról és a kifejezetten őket célzó programokról szól. A fiatalokat minden csoportban, helyen és területen, a felekezetek és az ökumenikus mozgalom életének és tanúságtételének minden szintjén tevékenyen szeretném látni.”¹⁰

Mindezek keretében a legfőbb irányító testület szintjén (Központi Bizottság) a fiatalok arányát 25%-ra tervezték. Mínthogy a Központi Bizottság tagjai egyházi küldöttek, ezért elsősorban a tagegyházakon múlik, hogy a tervezett keretszám megvalósítható-e. Porto Alegreben ez sajnos nem sikerült. Az első jelölések után csupán

13,5% volt a harminc év alattiak aránya, majd további egyeztetéseknek köszönhetően 15%-ra emelkedett. A fenti gondolatok után arányokról beszélni talán nem kicsinyesség, hiszen ez egyfajta jele lehet az egyházak fiatal felnőtt keresztényekbe vetett bizalmának, amely a küldöttek megválasztásával kezdődik.

Ennek kapcsán hadd idézzem újra a főtitkárt: „Felkérem önöket, egyházi vezetőket e közgyűlésen, hogy keressék a fiatalok részvételének módját. Felszólítom mindannyiunkat, ökumenikus és felekezeti szervezeteket, nemzetközi és országos ökumenikus testületekhez, hogy kötelezzük el magunkat a fiatalok mellett. Igen erősen igyekeztünk e közgyűlést ifjúsági közgyűléssé tenni, de csak részben értük el. Ehhez mindannyiunk akarata és elköteleződése szükséges.”¹¹

A korábban felmerült „globális ifjúsági elnök” lehetősége szinte az utolsó pillanatokig foglalkoztatta a jelenlévő fiatalokat. Különböféle körökben összejöveteleket rendeztek, s ellenvéleményt kifejező dokumentumok is születtek. Végül e közgyűlésen nem került sor fiatal elnök megválasztására, sem globális, sem területi szinten. E tény a fiatal küldötteket, az önkénteseket és a többi fiatal résztvevőt, valamint bizonyára számos kevésbé fiatal résztvevőt is egyaránt elszomorított.

A kérdés bemutatását I. Arám szavaival zárom: „Mélyen azonosulok a fiatalokkal, erős elköteleződésükkel és tiszta látomásukkal. Egyházi vezetőként és moderátorként mindig örültem és gazdagodtam az egyházzal és az ökumenikus körök fiataljait hallgatva. Meghallgatni a fiatalokat! Micsoda kihívás ez mindannyiunk számára, akik tekintélyes pozíciót viselünk egyházunkban és az ökumenikus szervezetekben. Természetesen az ifjúság szerepe fontos az egyházainkban, az ökumenikus mozgalomban és a társadalomban egyaránt. Csupán kijelenteni mindezt azonban nem elegendő. Teljesen be kell vonnunk őket az egyház egész életébe és az ökumenikus mozgalom széles köreibé.”¹²

A fiatalok tapasztalatai a nagygyűlésen

A fiatalok azonban más módokon is részt vettek a nagygyűlésen. A delegáltak tanácskozáisaival párhuzamosan és a hivatalos program részeként ún. *mutirao* is folyt. A *mutirao* brazil kifejezés: az emberek összegyűjtik kincseiket, hogy abból egy nagyobb közös jó születessen („kaláka”).

A program keretében is éppen ez történt: számos kiállítás, műhelymunkát, panelbeszélgetést és egyéb érdekes tevékenységet rendeztek a tapasztalataikat, tudásukat megosztani vágyók. Ezért a résztvevőknek az a benyomása alakulhatott ki, hogy egyszerre két, párhuzamos közgyűlés zajlik: az egyik a nagyteremben, ahol az EVT következő hét évét befolyásoló döntések születnek, illetve egy másik az egyetem egész területén, ahol a kereszténység sokszínűsége volt tapasztalható és tanulható.

A nagygyűlés egyik alappillére a címében jelölt témájú közös imádság és biblia-tanulmányozás volt. Reggelként és esténként került sor mindannyiunk közös imádságára és az istentiszteletra, illetve a délelőtti folyamán kisebb csoportokban a Szentírást tanulmányoztuk. Egyes résztvevők szerint ez volt a legfontosabb és legélménydúsabb része az egész programnak.

A közgyűlésre a világ minden tájáról érkeztek keresztények, több mint négyezren. Ez szinte „érzékelhetővé” tette, hogy a Szentlélek ihlette egységkeresés mára az egész világot meghódította. Porto Alegreben nemcsak a területi, hanem a felekezeti sokszínűséget – egyben fájdalmas szétszakítottságot – is megtapasztalhattuk.

Az önkéntesek között is megtalálhattuk szinte az összes keresztény felekezet képviselőit. Külön öröm, hogy a római katolikus fiatalok is ugyanolyan lelkesedéssel vetették magukat a munkába, mint a többiek. Bár a Római Katolikus Egyház nem tagja az EVT-nek, számos megfigyelő státuszú delegátat küldött, illetve több közismert egyházi vezető (mások között Walter Kasper bíboros, a Keresztények Egységét Előmozdító Pápai Tanács elnöke), valamint teológus volt jelen. E jelenlét is arra engedett következtetni, hogy a Katolikus Egyház is visszavonhatatlanul elkötelezte magát az egységért való munkálkodás mellett.

Az önkéntes segítők tapasztalatai

Száz országból közel százötven fiatal járult hozzá munkájával a találkozó sikeréhez. Az önkéntesek között a mozgási nehézségekkel küzdők is megtalálták helyüket, és a munkában is osztoztak. Sőt, jelenlétük szolidaritásra és megosztásra ösztönözte a többieket. Egyikük, egy fiatal lány tolókosival tudott csak közlekedni, személyisége azonban mindenkit lenyűgözött, kedvességével és kitartásával mindenkinek példaként szolgált a nehéz és fárasztó pillanatokban is.

Önkéntesként tapasztalatainkat már a nagygyűlésen értelmezni kezdtük, és e lelki munka azóta is folyik, hiszen egyikünk sem tért haza ökumenikus változás nélkül, s mindannyian a továbbadás késztetését érezzük. E közös gondolkodás nyomán szeretném a nagygyűlés tanulságait jellemezni.¹³

Részesei lehettünk egy egész világot behálózó közösségnek. Bárki tagja lehet e közösségnek, tekintet nélkül a másutt olyannyira meghatározó nemre, korra, bőrszínre, kulturális háttérre, származásra és gondolkodásmódra. Ilyen hatalmas *egység* részesének lenni bátorságot és önbizalmat ad ahhoz, hogy Isten kegyelméből együtt valóban megváltoztathatjuk a világot.

Másfelől a kulturális sokszínűség nehézségeket is okozott, küzdelmes volt megtalálni a magunk helyét e színekavalkádban. Sokan elveszettek is érezhették magukat eleinte a *különbözőségben*, ugyanakkor kicsinységükkel együtt megtapasztalhatták az eltérő kultúrájú, a világ minden tájáról érkezett emberek együttműködését.

Önkéntesként megtapasztaltuk a *szolgálat* fontosságát és értelmét. E munka, még a jelentéktelennek látszó is,

hozzájárult a közgyűlés kiegyensúlyozott működéséhez, minden segítségnek szerepe volt a nagyobb egészben.

A közgyűlésen életre szóló *barátságokat* szereztünk. Az együttes munka, imádság és mulatság olyan köteleket hozott létre, amelyek képesek a világ távoli pontjain is erők maradni.

A közös munka a személyiségünkön is sokat alakított, megtapasztalhattuk a *vezetés szolgálatát*, amelyet fiatalként az élet más területein is kamatoztatni tudunk majd.

Mindez együtt, a felkészülés, az egység megtapasztalása a különbözőségben, a szolgálat és a vezetés baráti kötelekben, egyfajta *ökumenikus képzést* jelentett, amely nélkül nincs eredményes munka.

Magam mindehhez végül a nagygyűlés legfőbb *lelki ségi üzenetét* és tapasztalatát fűzném: az önkéntesek közül néhányan, távol a közgyűlés zajától és a százalékokért való küzdelemtől, esténként felmentünk a szállásunk tetejére imádkozni a csillagos ég alá. Számomra e közös imák és éneklések, illetve az utolsó reggelen egy önkéntesként résztvevő lelkesítő által vezetett istentisztelet voltak a legemlékezetesebb pillanatok.

Az együttes cselekvés mellett a közös imádság nélkülözhetetlen, ez adja a lelki tartalmát az egész látható egységért való küzdelemnek. Ökumenikus fáradozásainknak csak közös imádsággal van távlata. „Isten, kegyelmeddel alakítsd át a világot!”

Fedor Mónika

A szerző szociológus. Az Európai Ökumenikus Ifjúsági Tanács (EYCE) vezetőségi tagja és részt vesz a Keresztény Ökumenikus Diákegyesület (KÖD) választmányi munkájában.

JEGYZETEK

- 1 I. Arám, az EÖT moderátora porto alegre-i beszédéből, 2006. február 14.
- 2 A „fiatal” jelző a nagygyűlés esetében a harminc év alattiakat jelöli.
- 3 Ez legfeljebb kilenc főben határozza meg a lehetséges elnökök számát, ezért korábban közülük egy szokásosan fiatal elnök volt.
- 4 Bizonyára félreértés következtében, az előtárlkozót követően egy sajtónyilatkozat szerint a globális ifjúsági elnök státuszát a fiatalok javasolták a főtitkárnak.
- 5 A moderátor jelentése, Porto Alegre, 2006. február 14.
- 6 uo.
- 7 A főtitkár jelentése, Porto Alegre 2006. február 14.
- 8 uo.
- 9 uo.
- 10 A moderátor jelentése, Porto Alegre, 2006. február 14.
- 11 A főtitkár jelentése, Porto Alegre 2006. február 14.
- 12 A moderátor jelentése, Porto Alegre, 2006. február 14.
- 13 E tanulságokat az önkéntesek között folyamatos virtuális kommunikáció alapján foglaltam össze.

Az EVT célkitűzései a napi tevékenység tükrében

(1) Először is szeretnék köszönetet mondani az Ökumenikus Tanács Elnökségének megtisztelő felkérésükért! Sajnos külföldi munkám miatt, nem tudok személyesen jelen lenni a közgyűlésen, de remélem, hogy rövid beszámolómon keresztül is sikerül bepillantást nyújtani az EVT napi tevékenységébe.

A kedves testvérek alighanem jól ismerik az EVT történetét, szervezeti felépítését és munkásságát. Az előttem szóló tisztelt előadók is bizonyára részletesen beszámoltak az EVT célkitűzéseiről és hivatalos teológiai munkájáról, ezért ismertetőmben a napi tevékenységekre fogom helyezni a hangsúlyt, melyeknek egy éven ke-

resztül nem csak közeli szemlélője voltam, de nagy örömmre gyakornokként részt is vehettem a munkában.

Egy virtuális utazásra szeretném meghívni a kedves testvéreket és ezen keresztül bemutatni, hogyan zajlanak a mindennapok az EVT-ben;

(2) Első állomáshelyünk: Genf, Svájc.

Miért pont ezt a svájci-fancia határhoz közeli kis várost választották az ökumenikus atyák az EVT központjának? Lássuk kik éltek.

(3) Csak egy két hírességet emelnék ki: egyik legjelentősebb személyiség Kálvin Jánoson, aki 1536-ban jött először a városba, ekkor kiáltották ki a város függetlenségét. Továbbá, itt írta ismert műveit Rousseau a híres filozófus és pedagógus.

(4) Az egyetem melletti parkban található a Reformáció Fala, ahol a legnagyobb reformátorok mellett

(5) Bocskay is feltűnik.

A múltba pillantás után, lássuk mit nyújt az itt élők számára a mai Genf.

(6,7) Megtalálható itt mindegyik történelmi keresztény Egyház temploma és közössége. (8,9,10) Felekezeti és vallási sokszínűség mellett a nemzetiségi sokszínűség is jellemzi a várost. Az Egyesült Nemzetek Szervezetén kívül több tucatnyi nemzetközi szervezetnek is otthont ad Genf.

(11) Az EVT közvetlen szomszédai a Vöröskereszt (CICR),

(12) valamint a Nemzetközi Munkügyi Központ (ILO).

Kérdéses, hogy valóban Genf-e a legmegfelelőbb hely az EVT központjának, hisz Svájc nem az alacsony árak országa, viszont a nemzetközi szervezetek közelsége intenzív együttműködési lehetőséget biztosít. Sokak szerint az EVT jövője a szervezet decentralizálása, ebben az esetben többé nem lesz szükség egy ilyen nagy és magas költségvetésű központra.

Hol zajlik az EVT mindennapi munkája?

(13) Íme az EVT központi épülete.

Az itt látható épület komplexum 1964-ben épült. Az EVT mellett más nemzetközi konfesszionális és ökumenikus humanitárius szervezeteknek is otthont ad az Ökumenikus Központ. A teljesség igénye nélkül csak a legfontosabbakat említeném: Lutheránus Világszövetség (LWF), Református Világszövetség (WARC), Támogató Ökumenikus Szövetség (EAA), Keresztény Diákok Világszövetsége (WSCF), Európai Egyházak Konferenciája (CEC), Nemzetközi Ökumenikus Hírek (ENI). Továbbá az ENSZ egyes programcsoportjai, mint pl. a UNAIDS Osztály is itt székel.

(14) Az Ökumenikus Központ szíve a kápolna, ahol minden reggel rövid közös imával kezdjük a napot, melyet minden nap más kolléga állít össze, így természetesen a ima nyelve is napról napra változik. A hétfői ima mindig hosszabb és ünnepélyesebb, ekkor elmélkedés és prédikáció is szokott lenni meghívott előadókkal.

(15) Két alkalommal, mi gyakornokok állítottuk össze a hétkezdő közös imát. Éjszakákba nyúló, mély teológiai beszélgetések és viták jellemezték az előkészületet. Időbe telt mire mindannyian egyetértettünk az ima menetében, tartalmában stb., de megértte a sok faradságot. Végül sikerült egy örömteli húsvéti áhítatot összeállítani és közösen boldogan énekeltük, hogy Krisztus feltámadt!

A kápolnát úgy alakították ki, hogy minden felekezeti hírvő legalább egy kicsit otthonosan érezhesse magát. A háttérben látható a 4. századi ikonostázion másolata, az olvasóállvány, a nagy méretű Szentírás, a Kereszt, a romániai, oroszországi és kopt ikonok, valamint a gyertyák.

(16) Az Ökumenikus Központ második legfontosabb tere a nagy tanácsterem. Itt tartja ülését kb. másfél évente a Központi Bizottság, valamint itt zajlanak az összmunkatársi értekezletek, amelyekben bőven volt részünk a Nagygyűlés előtt. Ma az EVT-nek kb. 150 alkalmazottja van, de ebből csak 140-en dolgoznak az EVT székházában, a többiek az amerikai, libanoni, lengyelországi és fiji hivatalokból látják el feladatukat.

(17) A központi auláról, valamint az étkezőről sem szabad elfelejtenünk, hiszen közös imák és értekezletek után itt folytatódnak az ökumenikus beszélgetések. Az aula különböző kiállításoknak is otthont ad, valamint havonta egyszer harmadik világbéli portékák vására várja az ide látogatókat, természetesen a méltányos kereskedelem szellemében (fair trade). Olyan jeles események, mint pl. Karácsonyi agapé, Kofin Annan látogatása, AIDS világnapi ünnepek és könyvbemutatók is itt zajlanak.

(18) Közös munka után közös a pihenés is. Az Ökumenikus Központ fiataljai teaidőben a természet lágy ölén az „ökumenikus fa” árnyékában vitatják meg a világ dolgait. Tavaly szokásban volt, hogy szerda délutánonként más és más felekezetek fiataljai tartottak rövid ismertetőt istentiszteletük felépítéséről, történetéről, majd vasárnap el is látogattunk közösségükbe.

(19) Az EVT adminisztratív központja a főtitkárság. Itt töltöttem 1 éves szakmai gyakorlatomat, ahol Vanelle Charlotte-tal és Udodescuval Sabinevel dolgoztam együtt. Igen mozgalmas volt a mindennapi élet az irodában, hisz volt EVT főtitkároktól és központi bizottsági tagokon kezdve a kollégákig napjában több százan megfordultak az épület ezen sarkában.

Gyakornoki munkám során legfőbb feladatom programszervezés és vendégfogadás volt. Diákcsoportoktól kezdve, gyülekezeti közösségeken keresztül egészen püspök delegációkig fogadtuk a különböző látogatói csoportokat és igény szerint 1 órá, 1 napos, egy hetes szemináriumok programját állítottuk össze. A világ szinte minden tájáról, mindenféle felekezetből jöttek csoportok.

(20) Részben a főtitkársághoz tartozik az Egyházi és Ökumenikus Kapcsolatok Osztálya (Church and Ecumenical Relations), melynek fő feladatköre a tagegyházakkal és partnerszervezetekkel, úgy mint Egyházak Nemzeti Tanácsai, Regionális Ökumenikus Intézetek, Keresztény Világközösségek stb. való kapcsolattartás és a velük való kapcsolat mélyítése. Ezen osztály fennhatósága alá tartozik az Orthodox Egyház részvételével foglalkozó Rendkívüli Bizottság is. Továbbá hatáskörébe tartozik a nem tagegyházakkal való kapcsolattartás is; ezek közül kiemelendő a Római Katolikus Egyházzal folytatott dialógus és közösen végzett munka. Tavaly november elején ünnepelte 40 éves jubileumát az EVT-Római Katolikus Egyház Közös Munkacsoportja (Joint Working Group), ezen ünnepség fő vendége Walter Kasper bíboros volt.

(21) Mivel a tagegyházakkal való kapcsolattartás leg-
hatásosabb módja a személyes találkozás és dialógus, az
EVT mindennapi tevékenységéhez szorosan hozzátartozik a különböző konferenciákon való részvétel, audienciák, hivatalos látogatások. Ebbe a munkába is igyekszik bevonni az EVT vezetősége minél több fiatal. November végén az Egyházi és Ökumenikus Kapcsolatok Osztálya jóvoltából vettem részt az Orthodox Fiatalok Világszövetsége (Syndesmos) örményországi „Egység a sokféleségben” című konferenciáján. A konferencia fő céljai az orthodox egységen való munkálkodás, egymás helyi egyházainak, ifjúsági szervezeteinek megismerése volt. Délelőttönként előadásokat hallgattunk, majd az azt követő kiscsoportos beszélgetések folyamán megoszthattuk egymással véleményünket.

(22) Délutánonként zárandokként jártuk be Örményország gyönyörű hegyes-völgyes tájait. A környékbeli templomok megtekintése után eljutottunk az ódon 10. századi Ketcharis kolostorba. Itt egy helyi lelkész rövid Liturgia magyarázatot tartott a szakrális tér bevonásával. Egy este a Sevan tó partján fekvő kolostorba és a mellette lévő szemináriumba is ellátogattunk.

(23) A konferencia az Örmény Apostoli Egyház székhelyére (Esmiadzin) való látogatással zárult. Nagy megtiszteltetésünkre csoportunkat fogadta Őszentsége II. Karekin egész Örményország patriarchája. Őszentsége nagy örömét fejezte ki látogatásunk kapcsán és további olyan közös konferenciák, találkozók szervezésére buzdított bennünket, ahol még több fiatal bevonva munkálkodhatunk együtt az egységben.

(24) Minden egyéb munka mellett a 2005-ös év az EVT tisztviselők számára lényegében egyet jelentett a Nagygyűlésre való készüléssel. Bizottságok alakultak, százával készültek a jelentések és riportok. Plenáris ülések, bibliaórák, reggeli és esti imák, mutirao, ökumenikus beszélgetések, teológiai kávézó, előgyűlések, minden területen rengeteg előkészületet igényeltek.

Martin Robrával, az Igazságosság, Béke és a Teremtés megőrzése Osztály egyik programvezetőjével, közösen dolgoztuk ki a bioetika témájú Ökumenikus Beszélgetés programját. Az előkészületek részeként részt vettünk a Nemzetközi Bioetika Társaság IV. Kongresszusán.

(25) Fiatal gyakornokként társaimmal együtt közreműködtünk az ifjúsági előgyűlés előkészítő bizottságának munkájában is, amelyet Nathalie Maxson az Ifjúsági Osztály vezetője irányított.

A következőkben az ifjúsági gyakornoki programról szeretnék pár szót szólni. Az EVT Ifjúsági Osztálya minden évben 3-5 gyakornoki pozíciót hirdet meg 18-30 év közötti fiatalok számára. A 2005-2006-os évben az itt látható fiatal csapat vett részt ebben a programban. Közös munka, tanulás és imádság, beszélgetések, viták és tanulmányutak tették felejthetlenné az elmúlt 1 évet.

(26) Első tanulmányutunk az EVT „laboratóriumbába” a Bossey Ökumenikus Intézetbe vezetett.

(27) Minden évben kb. 40 fiatal teológus folytatja tanulmányait ebben a különleges „szemináriumban”. Mi gyakornokok, nem csak tanórákra jártunk ide, hiszen az esti kulturális programokra is hivatalosak voltunk.

(28) Nagy örömmre a sok nemzetiségű diákcsoportban akadt egy magyar is: Gombkötő Beáta evangélikus teológus.

(29) Második tanulmányutunk alkalmával az ősi Konstantinápolyba, a mai Isztambulba látogattunk el, ahol az Egyetemes Patriarchátus vendégei voltunk egy héten keresztül. Jelen voltunk a Szent András napi ünnepi Liturgián a Fanarban,

(30) majd I. Bartholomeosz patriarcha fogadta delegációnkat.

(31) Gazdag programunkat Gennadios metropolita állította össze. Egyik este kolostorában látott minket vendégül.

(32) A Szent Bölcsesség templomának látványa nem önthető szavakba.

(33) Nikeaban az I. egyetemes zsinat színhelyén közösen elimádkoztunk a hitvallást, igen megrendítő pillanat volt.

(34) Ellátogattunk a Chalki teológiai intézetbe is, amelynek megnyitását sajnos még nem engedélyezik a török hatóságok.

(35,36) A tanulmányutakon kívül további az EVT által szervezett konferenciák is a gyakornoki program részeként képeztek. A genfi Ifjúsági Vallásközi Konferenciák – ahol európai és közel-keleti keresztény, muszlim, zsidó, buddhista, bahaj és hindu fiatalok gyűltek össze, jó alkalmak arra, hogy a másik vallását jobban megismerjék és a közös munka lehetőségeit megvitassák.

(37) Az egy év gazdag gyakornoki program után újra felvetődött bennünk a kérdés, mi is tulajdonképpen az EVT.

Egymás felekezeteinek mély megismerése, közös munka, imádság, párbeszéd, testvéri közösség kialakítása, ezek az EVT célkitűzései és ezt próbálják megvalósítani az EVT székházában napi szinten. Természetesen egy ilyen nagy szervezetenél fennáll a veszélye a mozgalmi jelleg elvesztésének, a teológiai párbeszéd felületessé válásának, valamint a pénzügyek és az ökumenikus bürokrácia is néha a szükségesnél több időt és energiát vesz igénybe, ezért ez ellen tudatosan kell tennünk és imádságos, alázatos lelkülettel kérni Urunkat, hogy irányítsa további ökumenikus törekvéseinket: „Isten, a Te kegyelmed szerint alakítsd át a világot”.

Kaulics Irén

Telefon-lelkigondozás Budapest

06-1 201-0011

Lelki válság esetén, emberi, családi, lelkiismereti,
hitbeli kérdések megbeszélésére

mindennap 17–21 óráig

Európai Egyházi Vezetők Nyílt Levele Európai Politikai Vezetőkhöz Az Egymással Megosztott Értékekre és a Közös Reménységre Alapozott Európáért

A Római Szerződés 50. évfordulójához közeledve 2006. december 12-13-án az Európai Egyházak Konferenciája Egyház és Társadalom Bizottságának¹ meghívására egyházi vezetők találkoztak Brüsszelben Európa 28 országának 50 egyházából. Akkor találkoztunk, amikor Európa jövőjéről és az Európai Alkotmányos Szerződésről folytatott vita válaszúthoz érkezett.

Egyházainkkal a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlésre készülünk, amely Romániában, Nagyszébenben kerül megrendezésre 2007 szeptemberében. Európa szinte minden országából összegyűltek azt fogják tanulmányozni, hogy mit jelent ma egyháznak lenni Európában.

Hisszük, hogy a hit Jézus Krisztus által az Isten iránti bizalmat a mindennapi realitás aktív tényezőjévé teszi. A keresztyénség lelki öröksége gazdagító és erőt adó forrás Európa számára. A vallás a közélet élő és építő tényezője.

Meg akarjuk ismertetni Önökkel, Európa politikai vezetőivel, aggodalmainkat és reményeinket Európa jövőjével kapcsolatban, valamint szerepünket ebben a jövőben. Különösen azt a meggyőződésünket, hogy az európai integrációs folyamatnak értékeink megosztása és egy közös látomás alapján kell folytatódnia.

1. Európa – Különbözőségében Egységes Földrész

Az európai integráció menetében a közös látomás és az egymással megosztott értékek iránti elkötelezettség azokban az intézményekben tükröződött, amelyek hatályossá tették a folyamatot. Az Európa Tanács és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet az emberi jogokra, a vallásszabadságra, a demokráciára és a törvények uralmára épülő Európa létrehozására törekszik. A megbékélés és a szolidaritás voltak az alapkövei annak, ami ma az Európai Unió.

Az alapvető értékeket életben kell tartani, és át kell vinni a gyakorlatba, mint a politika alakításának irányelveit. Ma Európában a legtöbb nép szabadságot és alapvető emberi jogokat élvez, és nincs kitéve háborúnak, erőszakos konfliktusoknak. Mégis, Európa megosztott múltjának negatív következményei még mindig nyilvánvalók. Ha le akarjuk győzni ezeket, akkor tudatában kell lennünk az eredeti értékeknek. Az európai intézményeknek és tagállamaiknak nagy szerepük van abban, hogy ezeknek az értékeknek a fenntartását biztosítsák.

Miközben Európa egyes részei a teljesebb egység felé haladnak, a különbözőség a földrész identitásának jellemző vonása marad. A kultúráknak, hagyományoknak és vallási identitásoknak ezt a különbözőségét tiszteletben kell tartani.

Európa nem ugyanaz, mint az EU. Az EU kötelessége, hogy szorosan együttműködjék az összes európai országgal és biztosítsa, hogy a szomszédság-politikájuk igazságos, becsületes, méltányos és támaszt jelentő. Sürgetjük Európa politikusait, hogy újítsák meg elköte-

lezettségüket a közös európai látomás, közös értékek és politikák iránt.

2. Európa – Egymással Megosztott Értékek Földrésze

2.1. Béke és Megbékélés

Az európai integráció még mindig főszerepet játszik az EU tagállamok közötti béke és megbékélés biztosításában. Az EU-nak a Hidegháború befejezését követő terjeszkedése reményt nyújt arra, hogy a háború és az erőszakos konfliktus valamennyi európai ország viszonylatában elképzelhetetlen lesz. Az EU egyre növekvő szerepet játszik a konfliktusok megelőzésében és megoldásában. Mi azt akarjuk, hogy katonai kapacitásának legutóbbi fokozását egyensúlyozza azzal, hogy erősíti a nem katonai kezdeményezéseket, például egy Európai Béke Intézet létrehozását azért, hogy tanulmányozza, támogassa és erősítse az európai országok erőfeszítéseit a konfliktus-megelőzés, a közbenjárás és a konfliktus-kezelés erőszakmentes formáinak kialakítására.

2.2. Európai Integráció

Az európai integráció arra hívja a népeket, hogy kapcsolatokat fejlesszenek ki egymással, és ne csak a politikai és gazdasági dimenzióban. Az elmélyülő kapcsolatok és a földrajzi terjeszkedés elválaszthatatlanok. Ezért üdvözljük Bulgária és Románia csatlakozását az EU-hoz 2007. januárjában.

Az EU tagság lehetősége reményeket ébresztett és reform folyamatokat indított el a Nyugat-Balkán országai és Törökországban. A csatlakozási folyamatok előrehaladása érdekében elengedhetetlen az elfogadott elvek és az Alapvető Emberi Jogok Chartája iránti elkötelezettség.

Mint hogy Európában különböző kultúrákban és hagyományokban élő népek kerülnek közelebb egymáshoz, hangsúlyozni akarjuk az kulturális és vallási közötti párbeszéd fontosságát. Európa sok nemzethez, kultúrához és valláshoz tartozó népek hazája. Közös ügyeinkről folytatott párbeszédre hívunk más vallásokat. Másrészt Európa menedék a bevándorlók, menekültek és menedékkeresők számára. Alá kell húzni az üldöztetéssel, erőszakos konfliktusokkal és igazságtalansággal szembeálló személyek védelmének fontosságát. 2008-ban fel akarjuk ajánlani hozzájárulásunkat az „Interkulturális Párbeszéd Évén”-hez. Az ilyen értékes, de egyszerű kezdeményezések azonban nem elegendők. Sürgetjük a politikai vezetőket, hogy támogassák a kitarító, hosszú távú párbeszéd létrehozására tett intézkedéseket, és elkötelezzük magunkat arra, hogy együtt dolgozzunk velük.

2.3. Európa és a globalizáció

Európa gazdagsága szöges ellentétben áll a világ sok részén élő népek helyzetével. Az EU és a többi európai

¹ Az esemény költségeit részben az Európai Bizottság Művelődés és Nevelés Főigazgatósága viselte /fedezte/.

állam felelőssége az, hogy egy kiegyensúlyozott világ-gazdaság kialakításán fáradozzanak, igazságos kereskedelmi viszonyokkal, jogos, méltányos bevándorlási politikával és a gazdasági kizsákmányolás megszüntetésével. A jelenlegi Európai ténykedéseket a fejlődő világ népei gyakran úgy látják, mint amelyek éppen az ellenkező irányba hatnak.

Szólni kell a gazdagság egyenlőtlen elosztásáról Európán belül is. Európa gazdagsága ellentmondásban áll az európai munkanélküliséggel és a gazdagok és a szegények közötti egyre növekvő szakadékkal. Az egyházak és szociális programjaik látják a következményeket a kisemberek szintjén, akik számára gyakran az utolsó menedéket jelentik, miután keresztülestek a jóléti rendszerek biztonsági hálóján.

Európa gazdagsága tehát azt jelenti, hogy vannak „égethető” erőforrásai. Válaszul az éghajlati változásra, az EU-nak folytatnia kell vezető szerepét annak biztosításában, hogy az összes tagállam eleget tegyen a Kyotói Okiratban vállalt kötelezettségének. Továbbá sürgősen folytatnia kell a Kyotói Okirat továbbfejlesztését. Sürgős szükség van új kezdeményezésekre ott is, ahol újrahaznosításból energia hozható létre. Az EU energia politikájának foglalkoznia kell a környezeti és gazdasági szempontokkal is.

A szociális, gazdasági és ökológiai kérdések szorosan összefüggenek a globalizációval járó lehetőségekkel és kihívásokkal. A szegénység és gazdagság ellentétét egy materiális gazdasági értékrendszer által tartják fenn, amelynek káros következményei vannak az emberi kapcsolatokra, kultúrákra és identitásra. Sürgetjük a politikai vezetőket, hogy fejlesszenek ki kedvezőbb egyensúlyt a gazdasági, szociális és ökológiai politika között, amelyben a szociális és ökológiai politika integráns rész és nem egyszerűen a gazdasági politika függeléke. Ennek előtérben kell lennie, amikor Németország lesz az EU és a G8-ak elnöke 2007-ben.

2.4 Európa az Emberekért

Az emberek távol érzik magukat az EU intézmények egyre összetettebbé váló döntéshozási folyamataitól. Az egyházak üdvözik az EU polgárokkal folytatott párbeszéd kezdeményezését, például a „D terv”-et, amely elősegíti a Demokráciát, valamint lehetővé teszi a Dialógust és a Diskurzust. Mégis aggódunk azért, hogy eddig nem volt jelentékeny hatása. Az egyházak részvételi készséggel tekintenek a „Polgárok Európáért” kezdemé-

nyezésre, és remélik, hogy tényleges erőfeszítéseket tehetnek majd annak érdekében, hogy igazi párbeszédet kezdeményezzenek a társadalom minden alkotójával. Ez megvalósítaná a „nyílt, átlátszó és rendszeres párbeszéd”-et, amelyről az EU Alkotmányos Szerződéstervezete az I-47 és az I-52 cikkelyeiben szól.

Az egyházak, amelyek aktívan részt vettek az Alkotmányos Szerződéstervezet létrehozásában, minősített elvárással tekintettek arra. Az egyházak emlékeztetik a politikusokat, hogy hallgassanak a népek hangjára, különösen azokat, akik úgy érzik, hogy túl nagy hangsúlyt tesznek a katonai célkitűzésekre. Felhívják a figyelmüket arra, hogy a társadalmi dimenzióval foglalkozó programok anyagi bázisa elégtelen. Elkötelezzük magunkat arra, hogy tevékeny igyekezettel segítsük elő a párbeszédet, és bátorítsuk az ebben való részvételt helyi szinten is, hogy ezzel is alakítsuk Európa arculatát.

Az EU bővítés – most és a jövőben – hatékonyabb és átlátszóbb döntéshozási folyamatokat igényel. Bátorítjuk a politikai vezetőket, hogy jussanak el egy igazságos, fenntartható és részvételi európai látomás konszenzusára, és azt iktassák törvénybe.

3. Európa – Remény és elkötelezettség

Európa történelmét nemcsak háborúk és erőszakos konfliktusok fémjelezték, amelyekben néha az egyházak is részt vettek, hanem a politika, a gazdaság, a tudomány és a kultúra haladása is európai jelenség. A keresztyén hit újraeredése az európai társadalmaknak segítségére lesz abban, hogy megőrizzeik identitásukat, és olyan értékeket fejlesszenek ki, amelyek az európai kultúra gerincét adják.

Elköteleztük magunkat arra, hogy védjük az alapértékeket minden csorbítással szemben. Arra is, hogy ellenálljunk minden kísérletnek, amely politikai célok érdekében visszaélne a vallással. Továbbá elkötelezzük magunkat, hogy amennyire lehetséges összehangoltan osszuk meg aggodalmainkat és látomásainkat a szekuláris európai intézményekkel. Ezzel igyekszünk hozzájárulni Európa jövőjéhez és a reménység földrészévé tenni azt. Istenbe vetjük reménységünket, amint meg van írva Pál apostolnak a Rómabeliekhez írott levelében, amely kifejezi a Charta Oecumenica szellemét:

„A reménység Istene pedig töltsön be titeket a hitben teljes örömmel és békességgel, hogy bővölködjetek a reménységben a Szentlélek ereje által.” (Róma 15,13)

Levél Wittenbergből Európa Keresztyéneihez

A 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés zarándoklata – a tavalyi római nagy állomása után – immáron túljutott a másik nagy összeurópai állomásán, amelyre Wittenbergben került sor február 15-18. között. Az alábbi négy írás e programba ad bepillantást. (A szerk.)

„Krisztus fényét keressük, amely ragyog a sötétségben. ... Ez a fény arra hív minket, hogy ismerjük fel sötétségünket, a bizalmatlanságot, gyanakvást és ellenségeskedést. Jussunk békességre Krisztus keresztyéneként, amely sötétségünket a feltámadás fényével oszlatja. Ezzel a felismeréssel hívunk minden ke-

resztyént és egyházat Európa szerte, hogy csatlakozzon hozzánk imádságban, elmélkedésben és bűnbánatban. Igyekezünk együtt megismerni a mi Urunk Jézus Krisztus szívét, aki kegyelmet és megújulást kínál.

A lutherstadt-wittenbergi találkozó fontos állomása annak a folyamatnak, amely szeptemberben, a Nagyszze-

benben tartandó 3. Európai Ökumenikus Nagygyűléshez vezet, amelynek főtémája *Krisztus fénye ragyog mindannyiunkra – Reménység Európa megújulására és egységére*. Mint az előző Európai Ökumenikus Nagygyűléseket – Bázelen 1989-ben és Grácban 1997-ben – a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlést is a Püspöki Konferenciák Európai Tanácsa és az Európai Egyházak Konferenciája hívta össze.

A wittenbergi találkozó specifikus témája *Krisztus fénye ragyog mindannyiunkra*. E téma újra felfedezi a fény ajándékát, amit Krisztus evangéliuma jelent a mai Európa számára is. 44 ország és Európa majdnem minden keresztyén egyházának százötven képviselője gyűlt össze Luther városába, hogy olyan kérdéseket fontoljon meg, mint a szekularizáció kihívása, az egyházak Európa-látomása és hozzájárulásuk az európai integrációhoz. Február 17-én szerdán este tartották „Az Erőszak Legyőzésének Évtizede – az Egyházak Törekvése Megbékélésre és Békére 2001-2010” című program aktuális elemzését.

Egy másik célja ennek a találkozóknak a Reformáció egyházi életének, teológiájának és szellemiségének elmélyültebb megismerése volt. Ez imádság, éneklés, előadások és a reformáció történelmi helyszínein tett látogatások által történt.

A 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés különböző európai országokban történő elő-rendezvényekkel kapcsolatos tapasztalatok megosztása volt a találkozó harmadik fontos szempontja. „Tudatára ébredtünk az Európa-szerte rendezett különböző nemzeti és területi események gyümölcseinek, amelyek hozzájárulnak majd a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűléshez Nagyszébenben”, – mondja a záró közlemény. „Hálát adtunk Istennek mindazoknak a közösségéért és változatlan buzgóságáért, akik kontinensünk sok részén még mindig nehéz helyzetben élnek meg áldozatos bizonyosságtételüket. Nagyon biztató számunkra, hogy olyan sokan változatlan buzgalommal készek dolgozni az ember szabadságáért és méltóságáért, hogy legyőzzék a félelmet és kétségbeesést közösségeinkben”.

Az egyházak felelősek azért, hogyan sáfárkodnak Európával

A keresztyéneknek együtt kell cselekedniük a közös jó érdekében, mondta Dr. Patricia Back a Focolare mozgalomból. A „szívek Európájá”-ról beszélt, ami „élesztő lehet és megkeleszti a testvériséget”. A „testvériség párbeszédei a keresztyének között a szeretetre épülnek” – folytatta. Ez a szeretet közösségeket épít, és nyitottságot ébreszt bennük minden ember iránt, „hidakat építve más földrészekhez, és globalizálja a testvériséget”.

Február 17-én, szombat reggel a wittenbergi ökumenikus találkozó hat szónokot hallgatott meg a keresztyénség ortodox, katolikus és protestáns hagyományából, akik elmondták „az egyházak látomását a mai Európáról”. Olga Oleinik Belorussziából emlékeztette a 150 egyházi képviselőt Wittenbergben, hogy a keresztyén közösséget „Krisztus körül összegyűlt gyülekezetek” táplálják, „akárhol legyenek”. A hivatalos ökumenizmus nagyon sokszor „a hivatásosok társasága”-ként működik. Felszólította az

A nagyszébeni programot is bemutatták. Középpontjában kilenc fórum áll, arányosan elosztva a három napra. Az ezekhez tartozó altémákat Sassimai Gennadiosz ortodox metropolita, Doris Peschke és Ulrich Pöner mutatta be.

A találkozó ökumenikus imádsággal fejeződött be a vártemplomban, az Európai Egyházak Konferenciája és a Püspöki Konferenciák Európai Tanácsa elnökeinek, Jean-Arnold de Clermont egyházelnök és Erdő Péter bíboros vezetésével. Az igehirdetést Margot Käsmann evangélikus püspök (Hannover, Németország) tartotta, aki intette a résztvevőket, hogy haladjanak tovább az ökumené ösvényén: „Már nem elég barátságos találkozót rendezni egymással. Az emberek a templomainkban, sőt, Európában és az egész világon olyan egyházat kívánnak látni, amelyik örömmel vallja változatosságát és különféleségét, és mégis közösen tesz bizonyosságot a halálból feltámadott Jézus Krisztusról”.

Az egyházak most a Nagyszébenben tartandó Nagygyűlés felé tekintenek, amelyen 2500 küldött, 2007. szeptember 4-9. között első alkalommal fog ortodox többségű országban találkozni. Daniel, Moldova és Bukovina metropolitája, aki a második legmagasabb rangú a román ortodox hierarchiában, kifejezte reményét, hogy a Nagygyűlés „a szolidaritás és spiritualitás ökumenizmusát” fogja tükrözni. A Románia gazdag szellemiségében való részesedés fontos része lesz a nagyszébeni elménynek – mondta, – azzal együtt, hogy elmélyítjük szolidaritásunkat a szegényekkel és igazságos és megbékélt Európáért dolgozunk.

Ahogy a wittenbergi záró levél mondja: „Alázatosan és imádkozva bátorítjuk keresztyén testvéreinket, hogy tárják ki szívüket Jézus Krisztus igazi fénye előtt, és csatlakozzanak hozzánk a földrészünknek igazságosságot és reménységet hozó munkában. Krisztus fénye fog indítani valamennyiünket arra, hogy megosztott világunkban bizonyosságot tegyünk a béke, megbékélés és egység ajándékairól”.

egyházakat, hogy bátorítsák „a helyi közösségek élő ökumenizmusát”, példaképpen említve egy éhségstrájkot, amelyet keresztyén összefogással szerveztek Minszk közelében, amikor a kormány azzal fenyegetett egy pünkösdi egyházat, hogy bezárja a templomukat. Oleinik, a SYNDEMOS ortodox ifjúsági szervezet főtákará, figyelmeztetett, hogy „Isten bízta ránk Európát, és nekünk felelőnk kell majd arról, hogy hogyan sáfárkodtunk azzal”.

Dr. Buda Dániel, aki a 2007. szeptemberében Romániában, Nagyszébenben megrendezendő 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés helyi szervező bizottsága nevében szól, elmondta Európa-látomását az Európai Unió egyik legújabb tagállamából. „Az egyszerű polgárok... azt várják, hogy a dolgok becsületesebbé váljanak. A mindennapi ember azt akarja látni, hogy egy igazságtalan társadalom fokozatosan olyan társadalommá alakul, amelyet az igazság jellemez.”

Ruben Tierrablanca atya, a Török Püspöki Konferencia képviselője megjegyezte, hogy ebben az országában a keresztyén egyházak nem foglaltak állást az EU csatlakozás tárgyában. Ennek ellenére közzétette saját látomását egy olyan Európáról, amely értékeli az egységet a különbözőségben, egy Európáról, mely mindenkit befogad. Az egyházak prófétai és evangéliumi hivatása, mondta befejezésül, „hogy lerázzák a bizalmatlanságot”, amely elválasztja bármelyik nemzetet vagy vallást a másiktól.

Két előadás hangzott el a brüsszeli európai intézményekkel kapcsolatban, amelyet Noel Treanor, a Püspöki Konferenciák Európai Tanácsának főtitkára, és Rüdiger Noll, az Európai Egyházak Konferenciája Egyház és Társadalom Bizottságának elnöke tartott. Mindkét szónok hangsúlyozta az európai közösség látomását, ami a második világháború utáni évekből származik. Ez a korábbi ellenségek békelátomása volt, amelynek célja, hogy a megtermelt javak és a közös szolgálat a békés együttélést eredményezzék, példát adva ezzel az egész

világ számára. Az észak írországi Noel Treanor megjegyezte, hogy „még mindig vannak gyökerei az ellenségeskedésnek” Európában, és időnként felüti fejét az erőszak. „Az egyházaknak közre kell működniük”, mondta, „különösen olyan területeken, mint az étellel foglalkozó tudományok, bioetika, a globalizáció, az éghajlatváltozások, az energia és a kelet-nyugat közötti viszony.” Ha sikerül a megbékélés európai modellje, az a „a reménység motorja és irányítója lehet az emberiség számára.”

Rüdiger Noll az „együttérés, elkötelezettség és örvendezés” szellemében folyó egyházi aktivitás folytatására szólított fel. Az Európai Unió meggyőző eredményeket mutatott fel, de az a jövőben fog kiderülni, hogy az EU valóban képes lesz-e „hús-vér emberek, és nemcsak szervezetek szövetségévé” válni. Megjegyezte, hogy az EU-nak jelenleg 27 tagállama van, míg az Európai Egyházak Konferenciája 54 európai országból képvisel egyházakat. Az egyházakéhoz hasonló teljesebb integráció továbbra is folyamatban lévő feladat marad a politika és a diplomácia számára.

SZEMLE

Csohány János, Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról – III. kötet

2006-ban jelent meg D. Dr. Csohány János ó Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról c. tudományos, mégis mindamelllett olvasmányos kiadványsorozatának harmadik kötete. Az első kötet 2004-ben 28, a második 2005-ben 52, a harmadik 2006-ban 64, összesen 147 értékes tanulmányt tartalmazó írást foglal magában.

A három évenként megjelenő kötet egységére nézve az írásművek témája igazít el. Ezek, mindhárom kötetben egyrészt Debrecen város némely régi eseményéről, másrészt a református egyház nevezetes és kiemelkedő történelméről szóló válogatott írások, elemzések és értékelések. Tehát a közös témafeldolgozás, de közös szerzőség alapján nevezhetnénk a három kiadványt trilógiának is, még akkor is ha csatlakoznak hozzá a kötetben oly fontos helyet elfoglaló és igen szükséges más szerzők tollából megjelent értékelő és összefoglaló írások.

Csohány professzor önállóan megjelent műveinek a sorában ez az utóbbi, III. kötet a 36-ik. Ha ehhez még hozzászámítjuk, a közel félezer egyéb publikált tanulmányát, a professzori-, nevelői-, oktatói tevékenységét, és a magyar kultúra terjesztésében vállalt feladatrészt, valamint a maga kutató munkájával összefüggésben megjelent művekre történő reagálásokat – érzékelhető, mekkora tudományos munka, kutatási anyag áll e gazdag életmű eddigi tevékenysége mögött is. Vagyis a nagy Talentum-osztó Gazdától kapott kincseket nem ásta el, hanem megsokszorozta. Meg is hozták ezek a maguk nyereségeit azokban, amelyek akár az írásokra adott összefüggésekben, akár a folytatólagos témafeldolgozásban jelentkeztek.

1. A Szerző életművét tekintve a gyökerek Hajdúnánásra, a törzset és az elágazó ágakat figyelve, Debrecenre mutatnak.

Csohány János professzor léleken meghallotta és megfogadta családjá egyik XVIII. századi elődjének Csohány László hajdúnánási polgármesternek 1896. május 3-i városi közgyűlésen elhangzó lelkesítő beszédének buzdító sorait, amikor Kölcseyt idézve így szólt:

„Hass, alkoss, gyarapíts, s a haza fényre derül!...”¹

Nem volt könnyű eleget tenni az ősi megbízatásnak kezdetben sem, később sem. A gyökerek az életpálya kezdetén, vagyis a XX. század közepén erőteljes vágásokat, sérelmeket szenvedtek. 1945. után a szülőföldön a család nagy politikai nyomást, sok méltánytalanságot, megaláztatást, megpróbáltatást volt kénytelen elviselni. Velük együtt az ifjú Csohány sem kerülhette ezeket el. Orvos szeretett volna lenni, de hatósági ellenkezés nehezített rá, és terve nem sikerült. Mikor továbbtanulása helyszínéről Debrecenből hazafelé tartott: „félelem markolta össze a torkomat – írja visszagondolva a nehéz időkre –, ha a vonat Nánás felé közeledett. Debrecenben éreztem magam Embernek.”²

Végül is a család Debrecenben talált új otthonra. Az ifjú itt folytatta tanulmányait egészen a legmagasabb szintű képesítést nyújtó intézményekig. Korábbi isteni elhivatásának tekintette a teológia elvégzését a lelkesítő hivatás betöltésére. Az ifjak tanításához és kedvelt szakágához a történelemhez, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen summa cum laude bölcsész doktori diplomát szerzett. A Református Kollégiumban akadémiai professzori tisztelet töltött be. Képességeit református egyháza és a

magyarság javára kívánta fordítani. Olyan közösséget formált, amely az egész nemzet jövőjét szolgálta és biztosította. Tevékenysége nyomán egy új történész nemzedék került ki a múlt század második felében, amelyből még határon túli magyarság számára is szolgált tudásával. A Magyarországi Református Egyház legmagasabb fokú tudós társasága, a Doktorok Kollégiuma az egyik legnépesebb és legtöbb kutatást és publikációt produkáló szekciójának, az egyháztörténeti szekciónak az elnöke.

Debreceni illetősége óta eltelt hosszú idő pedig már a város patriótájává érlelte olyképpen, mintha bölcsőjét is ott ringatták volna. Eddigi professzori munkája és megjelent önálló kötetei közül, 30 a civis városban, és csupán hat látott napvilágot a fővárosban. Kutató, tudományos és publicisztikai tevékenységét értékelő nemzetközi elismerést 1997-ben kapott, amikor az Amerikai Életrajzi Intézet (USA) „Az 1997. ÉV EMBERE” oklevéllel jutalmazta munkáját. 1998-ban Debrecen város Alkotói Ösztöndíjjal, 2006-ban a Magyar Újságírók Közössége Petőfi Sándor Sajtószabadságdíjjal tisztelte meg tevékenységét.³

2. A korábbi termékeny évek megjelent munkái után 2004, 2005, 2006. években Csohány János professzornak három összefüggő és közös témájú gyűjteményes kötete jelent meg szintén Debrecenben. Mindháromnak nemcsak a címe egyező, hanem a témája is hasonló, sőt jellegzetessége a megírt tanulmányok közti válogatás, csoportosítás, besorolás és értékelés.

A szerző az első kötetben állapítja meg, de a másik kettőre is érvényes véleménye: „...közös bennük: a debreceniség és a reformátusság. Egyháztörténet, kultúrtörténet, iskolatörténet, politikatörténet van együtt bennük, amint a való életben is együtt, egymással kölcsönhatásban vannak ezek a jelenségek...”⁴

A második kötet 2005-ben még a Himnusz ama reménységével indul az első fejezetben, hogy majdcsak megszánja az Isten a magyart és nyújt feléje védőkart, de a harmadik kötet bevezető fejezetéből már azt érzékelhetjük, hogy mind református egyházunknak, mind a Kárpát-medence magyarságának továbbra sem a könnyen járható egyházi és nemzeti utat jelölt ki az Úr Isten. Maga a kötet megjelenése is megjárta a megjelenés göröngyös útjait, akárcsak évekkorábban szerzője az élet útjait.

Az ezer éve itt élő magyarság, és a közel 500 éves magyar protestantizmus sem járt simább utat. Ezt érzékelteti a kötet első tanulmánya: „A magyar reformátusok szerepe az 1000 éves Magyarország kor- és egyháztörténetében” c. mondanivalójában már a Rákócziaknál is szinte családi irányelvként számon tartott II. Endre Aranybulla 1222. XXXI. cikkelyére való hivatkozást idézi, mely a törvénytelenül uralkodóval szembeni ellenállást, a nemességnek országos magatartásként alkalmazhatónak tarja.⁵ Ugyanakkor a professzor a következő tanulmánya a kivezető, konszolidáló utat is feltárja, a lelki kincseket lekicsinylő módon értékelő világ eligazítására. Az egyetemes keresztyénséget hangsúlyozó tanulmányának címe: „A magyar keresztyénség jövője”. Ebben kifejti, hogy „A keresztyénség feloldja és szent egységbe, alkotó, szeretetteljes egységbe foglalja a ma éppen atomizálásában dicsőített másságot.”⁶ Olvashatjuk a fontos, felelősségteljes útbaigazító tanácsot, gyógymódot korunk egyik nagy lelki betegségére.

A kiadványban az eddigőtől még nagyobb elmélyedésre buzdít a parasztságról szóló témában. Felidézi, és nem

engedi elfeledtetni a társadalommal azt az évszázadok óta meglévő őserőt képező réteget, mely nem egyszer történelmünk során, a megmaradás alapját képezte. Ez a társadalmi réteg volt az, amely különösképpen a magyar református egyházat megújító és az egész nemzetre kiható vallási, morális, evangéliumból felismert igazságaival és magatartásformájával a puritanizmussal, társadalmi alapot, biztonságot és jövőt teremtett. De feltárja és elemzi az írás azokat a XIX. századi közösségeket gyengítő, sőt romboló jelenségeket, melyek bomlasztó hatása érezhető volt, sőt még ma is az. Mégis azt a megállapítást kell tennünk, hogy mind egyházi, mind társadalmi téren – különösen a XX. században létrejött ateista vallásellenességgel szemben – a vallási, nemzeti és társadalmi megújulás alapját a puritanizmus által kidolgozott magatartásformák jelentenek, ha azok érvényre juttatása nagyobb teret kapna a református egyházban és a társadalomban. Az agrárszocialista és egyéb álpótlékokkal romboló elméletekkel szemben, a megmaradást korábban is a puritán magatartás jelentette,⁷ ez pedig a régi jól megalapozott gyökerekbe nyúló igei felismerés volt, amelynek oly nagy és kiváló képviselői voltak kezdetől fogva, mint I. Rákóczi Györgyné Lorántffy Zsuzsanna, Medgyesi Pál, vagy Apáczai Csere János.

A kötet második nagy fejezet rész tanulmányaiban arról győződhet meg az olvasó, hogy a nagy idők viharában csak az az egyház, és az a nemzet remélhet megmaradást, amelynek olyan pásztorai és világi vezetői állnak a gyülekezetek élén, akik kilépnek a marxisták és ateisták által keresztyéneknek szánt katakombákból, illetve gettókból, és társadalmi felelősséggel hirdetik: „Soli Deo Gloria! Ennek iránya minden társadalmi réteg. Kivitelezése az elhívottak felelőssége – mutat rá a szerző – a régi nagy prédikátorokra és elődökre hivatkozva. „A református vallás a közéleti elkötelezettség vallása.”⁸ Maga a fejezetcím is ezt foglalja magába: Egyház és közélet.

Azt, hogy ebben a tevékenységben Csohány professzor milyen széleskörű, érdeklődéssel és figyelő, aktív közreműködéssel vett részt, mind az egyház, mind a közélet területén, a kötet V. fejezetében megjelent recenziói, filmkritikái és interjúi érzékeltetik az olvasóval. A reflexiói világi területen napvilágot látott alkotásokkal kapcsolatban sem erőtelenebbek.

Ugyanakkor ezek nem egyoldalú tevékenységként szerepeltek munkaterületén. A maga által írt és megjelent nagyszámú írásaival összefüggésben a mások, munkatársak visszhangjaként, értékeléseként megjelent recenziókat, kritikákat, megjegyzéseket is örömmel és szelídséggel fogadta, amit ezek sokasága igazol és bizonyít. Ezeknek a írásoknak a gyűjteményét olvashatjuk a kötet IV. és V. fejezeteiben.

Ezzel egy olyan jövőbe tekintő tudományos tevékenység alapjait vetette meg és készítette elő, amely biztosította a református egyház történetével foglalkozó munkatársi gárda, csoport alapfeltételeit, a későbbiekben pedig működését.

A három összefüggő kötet hű példaképe a saját és mások munkáját elősegítő, és azt támogató önzetlen keresztyéni tudományos professzori tevékenységnek a református egyházban. Tükörképe a Doktorok Kollégiuma egyháztörténeti szekciójában folyó történelmi és tudományos műhelymunkának és széleskörű kutatásnak. Olyan egyházi, általános művelődéstörténeti, és magyar nemzetértörténeti ismeretek világába kalauzol, amely is-

meretek nélkül hiányos lenne református- és magyarságtudatunk. Azt, hogy ezeket az ismereteket éppen Csohány professzor közelmúltban megjelent könyveiből bővíthetjük és ismerhetjük meg, azt üzenik és azt tanítják, hogy akinek megbízatása, felhatalmazása és jogosítványa van ahhoz, hogy szóljon, az ne hallgasson!

Dr. Ágoston István György

JEGYZETEK

¹ Csohány János, *Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról*, Debrecen .2005.129. – ² Csohány János, *Életpályák*, Debrecen 2001. 97. – ³ u.a.103. – ⁴ Csohány János, *Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról*, Debrecen 2004.hátsó borító. – ⁵ Csohány János, *Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról III*.Debrecen 2006.15. – ⁶ u.o.26. – ⁷ u.o.60. – ⁸ u.o.85.

Debreceni ajándék a magyar kultúrának

Kálnási Árpád cívis szótára

Bizony előfordul velünk, hogy nem figyelünk kellőképpen arra, milyen nagyszerű, alkotó emberek élnek körülöttünk. Emiatt én magam is bánkodom, de nincs idő a lamentálásra, mert most fontosabb dolog vonja magára a figyelmünket. 2005-ben megjelent ugyanis Kálnási Árpád *Debreceni cívis szótára*. Efeletti örömet szeretném megosztani a református közvéleménnyel, főként a Tiszántúlon, de az egész országban is. Több minden késztet erre.

Kálnási Árpád tanártársam volt a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában. Ő magyar-történelem szakos, én pedig matematika-fizika szakos tanárként végeztük munkánkat. Nyilvánvalóan látszik, egymástól távol eső szakokat tanítottunk. Ennek ellenére belső készletést érzek, hogy írjak a cívis szótáráról. Mert még más is összeköt bennünket! Ő tősgyökeres szatmári ember, én pedig beregi születésű vagyok, aki a szatmári tájakon nőttem föl. Az ottani emberek beszéde mindkettőnknek anyanyelve.

Miért hangsúlyozom ezt? Azért, mert a mi szatmári anyanyelvünk a 20. század első harmadában a nyelvtudomány érdeklődésének középpontjába került, s ez az esemény kapcsolatban van a mi debreceni „szép debrecenyi beszédünkkel”, amelybe diákként és tanárként mindketten egyaránt belenőtünk. A történet úgy kezdődött, hogy a Debreceni Egyetemen 1931-ben megüresedett a magyar és finnugor nyelvészprofesszori állás, s erre meghívták a szatmári származású Csúry Bálintot, a Kolozsvári Református Kollégium nyelvésztanárát. 1932-ben foglalta el katedráját. Ekkor ő már híres nyelvész volt, éppen ez idő tájt készítette a *Szamosháti szótárt*, a magyar népnyelvkutatás gyöngyszemét. Ebben a több mint ezer oldalas műben Csúry összegyűjtötte a szatmári vidék népnyelvének szókincsét, sőt föl kutatta még a Szatmárral határos részek nyelvjárását is. 1936-ban lett készen e nagy művével. De ekkorra már a Debreceni Egyetemen is egy komoly nyelvjárás-kutató iskola alakult ki Csúry Bálint körül. Tanítványai buzgón kutatták a magyar népnyelvet, néhányan a debrecenit. A neves és tekintélyes professzor ekkor vetette föl egy *Debreceni cívis szótár* elkészítésének tervét. Grandiózus terv volt, amely magába foglalta az élő nyelv teljes szókincsét, a történeti anyagot, kitekintéssel volt a teljes debreceni múlt írott és íratlan nyelvi szókészletére. – Közbevetve megemlítek itt két nevet, mindketten ebből a Csúry-iskolából kerültek ki. Az egyik Pethő József tanárunk, akivel együtt dolgozhattunk mindketten a 70-es években a Református Gimnáziumban. Ő a debreceni tímármesterség szókincsét dolgozta föl doktori disz-

sertációjában Csúry Bálint irányításával. A másik Csúry-tanítvány Balassa Iván néprajztudósunk, aki szintén a Református Gimnázium diákja volt Debrecenben. – Az ígéretes indulás után hirtelen megtorpanás következett, mert Csúry Bálint 1941-ben váratlanul meghalt. Az „iskola” szelleme azonban tovább élt. Debrecenben nem felejtették el, hogy Csúry Bálint tervezett egy *Debreceni cívis szótárt*. Ez a gondolat évtizedeken át csak az emlékek búvópatakjában élt, és egyszerre csak az 1980-as években ismét a felszínre bukkant. Éppen akkor, amikor egy erre alkalmas nyelvész támadt. Ez volt Kálnási Árpád! Fiatal éveiben már több szatmári járás nyelvi anyagát feldolgozta. Így a vidékünk magyar nyelvjárásainak érett tudósként, éppen a negyvenes éveiben járva, föl vállalta a lehetlent: elkészíti a *Debreceni cívis szótárt*! Miután mindent eldöntötte magában és tudományos gondossággal körülhatárolta a feladatot, a Debreceni Egyetem docenseként tanítványaival hozzá látott a munkához. Nyilvánvalóan Csúry eredeti elképzelésének megvalósítása már nem volt lehetséges. Hogy mennyire bonyolult és nehéz kérdés volt a szótár anyagának körülhatárolása, és Kálnási Árpád miért éppen úgy döntött, ahogy döntött, azt ő maga mondja el az előszóban. Az adott történelmi kor már nagyon megváltozott a félszázaddal korábbihoz képest. Itt-ott nyomokban azonban még mindig föllelhetők voltak az „élő források”, akiktől összegyűjtötték a cívis nyelvjárás meglévő kincseit. Végül majdnem másfél évtized munkája eredményeképpen létrejött a *Debreceni cívis szótár*, amelyet a szerző így határozott meg: „XX. századi élőnyelvi anyagot tartalmazó városi népnyelvi szótár.” Mintegy 25 ezer szócikket tartalmaz. Ez tekintélyes mennyiség!

A magyar tudományos élet szakfolyóiratai és a helyi sajtó is hírt adtak erről a jelentős eseményről. Legalább öt ismertetést, bírálatot olvastam. Egyházi körökből származó méltatásról ez ideig még nem hallottam. Mivel azonban a reformátusságnak egyik történeti fellegetésében készült a szótár, szükségesnek és illőnek látszik, hogy az eddigi értékeléseket egy sajátos szemszögből íródott ismertetéssel, illetve méltatással egészítsük ki. A szerző is és az ügy is megérdemli! – Valamennyi értékelő írás idézi Csúry Bálint eredeti tervének egy lényeges szakaszát, mi sem kerülhetjük ki: „*Ezzel olyan célt tűztünk magunk elé, mely a magyar nyelvjárásbúvárlatban egészen új. Kétségtelen ugyanis, hogy Debrecen, ez az ősi cívisváros és régesréggi művelődési gócpont a vele kapcsolatban álló területek népnyelvére, népi kultúrájára rendkívül sokoldalú hatást gyakorolt. E*

hatás mérvére nézve csak föltevésünk lehetnek. Ha azonban kezünkben volna ilyen debreceni szótár, akkor ez a hatás megfogható és fölmérhető lenne, akkor pl. a szamosháti szókincsre nézve már lehetne összehasonlításokat tenni.”

A *Debreceni cívis szótár* nyelvészeti értékelését, illetve szorosabb értelemben vett szakmai megítélését a tudós nyelvészekre illik bízunk. Csúry Bálint szavai azonban szíven ütik a Szamoshátról Debrecenbe elszármazott embert, mint engem is, és néhány olyan gondolat megosztására készítenek, amelyek az eddigi méltatásokhoz képest kiegészítésül szolgálhatnak.

1. Kálnási Árpád ezt a hatalmas művét szinte a legutolsó pillanatban alkotta meg. Olyan népnyelvi anyagot is tartalmaz, amely e szótár nélkül nem sokára odaveszett volna. Amikor bizonyos kifejezéseket, szófordulatokat, közmondásokat olvasunk a szótárban, szinte az az érzésünk támad, mintha társalkodnánk az örökhagyó debreceni ösökkal. Ezt a szótárt néhány évvel később már nem lehetett volna így elkészíteni. Ennyire pótolhatatlan értéket jelent! Debrecen és a Tiszántúl történelmi örökségének egy része van benne.

2. Érdekes módon maga Kálnási Árpád, a szamosháti, tiszaháti ember törekedett arra is, hogy a debreceni népnyelvben még ma is meglévő szavakat összevesse a Csúry által feldolgozott szatmári anyaggal. De hát milyen jelentősége lehet ennek? Kérdezhetné egy somogyi vagy nógrádi olvasó. Ez a Szamoshát 100-150 km-re van Debrecentől, tehát elég messze. Csúry is mondja, hogy Debrecen mint művelődési gócpont a vele kapcsolatban álló területek népnyelvére, népi kultúrájára rendkívül sokoldalú hatást gyakorolhatott. De ekkora távolságban? Igen! Ez bizony igaz. Debrecen ugyanis arról nevezetes, hogy volt és van egy híres iskolája, a Debreceni Református Kollégium, amelynek a szerző is és én is tanárai voltunk. Ez a Kollégium egy hatalmas iskolahálózatot hozott létre, számszerint 584 alsó és középfokú iskolát alapított az egész ország területén. Ezeknek nagyobb hányada a Tiszántúlra és a Partiumra esett, s ebből is a legtöbb éppen Szatmárban volt, beleértve az elcsatolt színmagyar szatmári részeket is. Szatmár megyében 122 iskola tartozott a Debreceni Kollégiumhoz partikulaként. Ha mindezekhez hozzávesszük azt, hogy ahol nem volt iskola, ott pedig a Debreceni Kollégiumból kikerült lelkes tanította a gyerekeket a templomban, akkor ez a debreceni hatás már sokkal kézzelfoghatóbbnak tekinthető. A Szamoshát és Debrecen népnyelvi kölcsönhatása tehát nagyon is életes dolog.

3. Arra is rácsodálkozok az olvasó, hogy bár a debreceni szavak, kifejezések sokasága természetesen máshol is ismert volt, de vannak szavak, amelyek csak bizonyos környékeken és Debrecenben lelhetőek föl. Ez azért van, mert nemcsak Debrecen hatott a környezetére, hanem a környezet is hatott Debrecenre. Debrecenbe az ország egész területéről jöttek diákok, itt évekig tanultak (Kölcsey például több mint nyolc évig) és hozták magukkal sajátos szókincsüket, s ezzel gazdagították a debreceni tájnyelvet. Tehát a Csúry-féle hatásnál többre kell gondolnunk, mert oda-vissza hatásként kell felfognunk. Ha nyelvi szempontból nézzük a dolgot, szinte a „fél ország keveredett” Debrecenben.

4. A szótár pontosan igyekszik visszaadni a debreceni kiejtést is. A szavak fonetikus megörökítése nagyon nagy érték az utókor számára.

5. Mivel Debrecennek büszkesége volt az általa alapított és fenntartott Kollégiuma, ezért sok-sok egyházi kifejezés is fennmaradt a népnyelvben. Csak néhányat említve, a Tiszántúlon természetesnek veszik sokan, hogy a *konfirmál*, *egyházrész*, *kálvinista* szavak náluk is ismeretek, de azt már csak kevesen tudják, hogy a mit jelentenek az *apparitor*, *szénior*, *eskiútfelügyelő*, *dativuszba tesz*, *dögönbőgő*, *précesz*, *prepa*, *kálomista menyország*, *kálomista varjú*, *istenbaglya*, *nagybotos*, *kápsálás*, *legátus* kifejezések. Csak ragadjunk ki néhányat érdekességként. A dativusz a latin főnévragozás részeshatározó esete, de a Debreceni Református Kollégiumban mást is jelentett. *Dativuszba tevés* a diákok egymás közötti játékos fegyelmezése, esetleg büntetése volt. Kezénél-lábánál fogva valakit a levegőbe röptettek és a derekánál átnyúlva fékeztek a leesését. *Dögönbőgőnek* hívták a temetésre énekelni járó diákot, kórustagot. Ez a vaskosan tréfás kifejezés a diákoktól megbocsátható. A *kálomista mennyország* nem valamilyen teológiai kifejezés, hanem a vargabéleshez hasonló térsztafajta. A diákoknak ez „mennyei eledelt” jelenthetett.

6. Aztán sok-sok érdekességet érdemes említeni még, amikor a szavak más tájakon is ismertek voltak, de más jelentettek, vagy másképpen értették őket. *Allaszalonna*, *áncig-váncig*, *furmányosember*, *gidipacal*, *henderbucka*, *icka*, *koszpitol*, *kupcihér*, *keshed*, *lipityánka*, *megmarjul*, *mirnyákol*, *ószlag*, *paksus*, *palozsna*, *sámedli*, *szik*, *tunkol*, *tájkol*, *tergenye*. Nem írjuk mellé a debreceni jelentését, mert szeretnénk az olvasó kíváncsiságára bízni a dolgot. Érdemes a szótárban búvárkodni. De igen gazdag a szótár közmondás-anyaga is.

7. Végül még valami fontosat! Ha valaki Kálnási Árpád cívis szótárát olvasgatja, feltétlenül megszereti. Nem a mindenáron való kritizálás mondatja velünk, hanem egy szép ügy segítése, ezért nem hagyhatunk szó nélkül három dolgot. Az első az a szokatlan szabadkozás, amellyel a szerző a *Szótár anyaga* című részben a további munkálkodásáról lemondóan nyilatkozik. Annak, aki ismeri őt, közelebről is a magyar nyelvért buzgó szívét-lelkét, ez idegenül hat a könyvében! Kálnási Árpád jelenleg is dolgozik. A második észrevételünk még komolyabb. Egy ilyen nagyszerű munkát tartva a kezünkben és forgatva lapjait, elsomorodik az ember amiatt, hogy milyen halvány a nyomtatása, sőt egyes helyeken szinte olvashatatlan. Ez méltatlan a benne foglalt értékhez és ahhoz a munkához, amellyel a készítő, jelesül a szerző és lelkes egyetemi hallgatói, másfél évtizeden keresztül fáradoztak annak létrehozásán. Harmadjára azon is elcsodálkozhatunk, mégpedig rosszállólag, hogy csak négyszáz példányban jelent meg ez a mű. Szabó István tanárunk, az egykori Csúry-tanítvány köztötte a lelkünkre, hogy a debreceni cívis nyelv ismerete költőink, íróink nyelvének megismerésében is sok segítséget nyújthat. Hiszen Csokonai, Kölcsey, Arany, Móricz és még megannyian Debrecenben voltak diákok! A négyszáz darab nagyon kevés. A könyvtárak, az iskolák, a jövő fiataljai hogyan fognak hozzájutni? Ezt talán úgy lehetne helyrehozni, ha a város egy méltóbb és szebb külsővel újból megjelentetné és így hagyná az utókorra eme büszkeségét, a magyar nyelvkultúra egyedi darabját, Kálnási Árpád és tanítványai által készített *Debreceni cívis szótárt*.

Dr. Gaál Botond

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

- D. SZEBIK IMRE:
Mit kíván az Úr? 3

TANÍTS MINKET, URUNK!

- KUSTÁR ZOLTÁN:
Az akcentusok és az exegézis 4

- HORVÁTH GÁSPÁR:
Az alak rejtettsége és elhibázása 14

- KISS GYULA:
A Westminsteri hitvallás története 17

- DR. FODORNÉ DR. NAGY SAROLTA:
A református egyház helyzete és nevelésügye
1948 gyűjtőpontjában 20

- DR. SZATHMÁRY SÁNDOR:
A szabadság teológiája 25

- TÓTH-MIHÁLY VERONIKA:
Kisajátítás 31

KITEKINTÉS

- D. SZEBIK IMRE:
„Nagyobb hangsúlyt adni az önkéntes
gyülekezeti munkás képzésnek”
– *Elnöki jelentés* 36

- DR. BÓNA ZOLTÁN:
Tematikus/tartalmi munkát elősegítse
– *Főtitkári jelentés* 37

- BALÁS J.:
Közös keresztény jelképünk, ökumenikus
dimenzióban 40

ÖKUMENIKUS SZEMLE

- DR. HAFENSCHER KÁROLY:
Őszinte ökumenét! 41

- GÁNC S PÉTER:
Isten, kegyelmed szerint formáld át a világot! . . . 45

- TARR ZOLTÁN:
A Nagygyűlés a globális és hazai
ökumenikus mozgalom szempontjából 47

- ERDÉLYI GÉZA:
Az EVT lehetőségei és korlátai a magyar nemzeti
és vallási kisebbségek érdekképviseletében . . . 50

- FEDOR MÓNKA:
A fiatalok látomása, mint az egység szolgálata . . 51

- KAULICS IRÉN:
Az EVT célkitűzései
a napi tevékenység tükrében 53

- Európai Egyházi Vezetők Nyílt Levele
Európai Politikai Vezetőkhöz
Az Egymással Megosztott Értékekre
és a Közös Reménységre Alapozott Európáért . 56

- Levél Wittenbergből Európa Keresztényeihez . . 57

- Az egyházak felelősek azért,
hogyan sáfárkodnak Európával 58

SZEMLE

- DR. ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY:
Csohány János, Tanulmányok Debrecen
és a reformátusság múltjáról – III. kötet 59

- DR. GAÁL BOTOND:
Debreceni ajándék a magyar kultúrának 61

A TARTALOMBÓL

Élő, erőteljes és éles

**A zsidó honfoglalás történeti elemzése
Józsué könyvében**

**Az eidosz fogalma Nüsszai Gergely
antropológiájában**

Anselmus és a kereszthalál jogi összefüggései

**II. Rákóczi Ferenc
és az Ónodi Abrenuntiatio**

**A fiatalok megközelítésének egy lehetősége:
az igehirdetés**

**Kiss Ferenc professzori életműve gyakorlati
teológiai szempontból**

Keresztény identitás és vallásos pluralizmus

**Beteg úrvacsorai per a XIX. században
a Nagykárolyi Egyházmegyéhez tartozó
Mátészalkán**

**Ökumenikus ifjúsági képzés
A képzés háttere, célja és jövője**

**Vallások a Békéért
Vallások a békéért – kihívás a terrorizmussal és
az extrémizmussal szemben**

Ökumenikus Szemle

ALAPÍTVÁ 1925

Ára: 1325,- Ft

ÚJ FOLYAM (L)

2007

THEOLOGIAI SZEMLE

2007. 2. szám

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács Irodája
1117 Budapest,
Magyar tudósok körútja 3.
Telefon: 371-2690
Fax: 371-2691

Kiadóhivatal: A Magyarországi

Református Egyház
Kálvin János Kiadója
1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 386-8267, 386-8277

Index: 26 842

ISSN 0133 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztőségi bizottság

elnöke: dr. Kádár Zsolt
tagjai: dr. Bodó Sára
dr. Cserhádi Sándor
ifj. dr. Fekete Károly
Háló Gyula
Kalota József
Karsay Eszter
dr. Reuss András
Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tóth Lajos

Nyomás: ETO-Print Kft.

Felelős vezető: Balogh Mihály
Szedés, tördelés: Külalak Bt.

Előfizethető a kiadóhivatalban, posztaltalványon, vagy átutalással a Református Kálvin Kiadó 11711034–20856731 számlájára.

Előfizetési díj egy évre: 5300,- Ft
Egyes szám ára: 1325,- Ft

Előfizetési díja nyugati terjesztésben befizethető a fenti forintszámlára.

Megjelenik negyedévenként

A főszerkesztő jegyzete

A közösség

központi gondolata és feladata a XXI. század emberének, aki, miközben soha nem látott méretekben képes kommunikálni, soha nem látott hiányát éli meg a bensőséges közösségnek. A *communicatio* mintha nem szolgálná a *communio*-t és a *communitas*-t. Az emberi fejlődés előrehaladott állapotában a *homo sapiens* és a *homo politicus* meglehetősen szörnyű *gondolatokkal* él és meglehetősen sikertelenül *politizál*. E sikertelenség oka lehet a kommunikáció és kommunió transzcendens alapjának, a Szentháromságnak a feledése.

A keresztyén hit Isten fogalmának lényege a Szentháromság-tanban nyer kifejezést. Ez a teológusok számára is nehéz tan nem hanyagolható el, hiszen ez nemcsak a keresztyén hittannak, hanem a keresztyén értékrendnek, sőt egyszerűen a keresztyén életgyakorlatnak is alapja. Ha mégis elhanyagoljuk, az visszaüt hittani tudatlanságon túl értékrendi bizonytalanságban és életformai ellentmondásosságban.

A Szentháromság lényegét éppen a *közösség* oldaláról tudjuk megragadni. Hitünk szerint a mindenható Isten nem egy személytelen eszme, amely elfogadható, vagy elutasítható; nem is egy magányos erő, amely mechanikusan épít, vagy rombol; nem is egy antropomorf lény, akinek tekintélye egyre fogy, hanem *három egységes lényeket alkotó isteni személy közössége*. A három személy között kommunikáció van, közlés és közlekedés (*communicatio idiomatorum*), amelynek pedig dinamikája van. A három különböző együtt alkot egy egységet. Nem összekeveredve, hanem kommunikálva egymással dinamikus kapcsolatot alkot. Összefoglalva azt mondhatjuk, az Isten önmagában alkotó és megmentő *közösség*.

A *közösség* az ember teremtett jóságának is része. Isten férfivá és nővé teremtette az embert. Tehát az ember – mint férfi és nő – egymással közösséget alkotva ember. Talán még ennél is fontosabb, hogy az ember az Isten képére teremtett, ami azt jelenti, hogy egy minősített kapcsolat áll fenn az Isten és az ember között, amely nem mondható el a teremtés egyetlen egy más alkotó eleméről sem. A közösség tehát nem ráadás az egyén egyéniségére és egységiségre, amelyet akár transzcendens, akár immanens viszonylatban gyakorol, vagy elvet, hanem egyéniségének integráns része. Az egyéniség önmagában nem kiteljesül, vagy beteljesül, hanem elpusztul. Az emberi egyén a közösséghez képesti egyéniségében lehet fontos, értékes, sőt csodálatos. A *közösség* tehát az ember teremtett jósága, amely hívja, hogy „Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a földet” (1Móz 1,28).

Az ember tehát közösségben funkcionál, különben teremtett értelmét veszti. S azért fontos ezt tudni, mert baj van a teremtett világ természeti és társadalmi közösségével. A baj orvoslásának kezdete pedig abban állhat, ha minél tudatosabban magunkra vesszük, hogy az önmagával alkotó közösségben lévő Isten magával közösségben lévő emberi közösséget hívott életre, hogy ez az emberi közösség – Teremtőjével beszélő viszonyban – szaporodjon, sokasodjon és nem utolsó sorban boldoguljon. Aki a közösségre hívó isteni rendeltetés jegyében közösséget épít, az az embert, az emberiséget, és annak boldogulását építi.

Bóna Zoltán

A Theológiai Szemle egyes számainak megjelenési ideje:

1. szám február 28.	2. szám május 31.
3. szám augusztus 31.	4. szám november 30.

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 2007. 07. 02.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy kézírataikat egy példányban, írógép betűkkel (erre minden szövegszerkesztő átállítható; oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) a Magyar tudósok körútja címre küldjék. Megnyílt annak a lehetősége, hogy a szerzők írásait ezentúl E-mail-ben, vagy floppy-n is elküldhessék a szerkesztőségbe. E-mail címünk: okumenikus@lutheran.hu. Internet: <http://okumenikus.lutheran.hu>. Ha a dokumentum tartalmaz görög vagy héber írást is, úgy csatolják ezeket a betűtípus file-okat is az anyaghoz. Kérünk mindenkit, akinek lehetősége van erre, ezzel is könnyítse meg a szerkesztőség munkáját.

Az írás közlése nem jelenti azt, hogy a szerkesztőség a szerzővel mindenben egyetért. Az aláírt kéziratok tartalmáért minden szerző maga vállalja a felelősséget. Kéziratok megőrzését, visszaküldését mi sem tudjuk vállalni.

Élő, erőteljes és éles

A Zsidókhöz írott levél 4. részének 12. verséből kiragadott három szó határozta meg a 31. Német Egyházi Napok tartalmát és üzenetét. Sokan mondhatják a bibliaolvasás során fontos a kontextuális értelmezés, ebben az esetben azonban érthető és elfogadható volt német testvéreink igyekezete, akik e három szó mélyreható és modern kibontásában, praktikus magyarázatában kitűnően eltaláltak mindazt, amiről ez a nagyszabású egyházi összzejövetel szólt és üzeni akart a Krisztushoz tartozó közösségek hívőinek éppen úgy, mint az e táboron még kívül lévőkhez.

Köln 2007. június első napjaiban narancssárgába öltözött. Sokan, széles e világon Kölnnel egy bizonyos illatot azonosítanak, most azonban nem az illat, hanem a szín dominált. A százezres nagyságú részvevő sereg nyakán, vállán, fején, derekán ötletesen megkötött narancssárga sál, narancssárga trikók, narancssárga poszterek jelezték az együvé tartozást, az egyformán gondolkodást. Még a Rajnán átívelő régi híd központi részét is narancssárgába öltöztették. Ötletesen formázták meg így az íves szerkezetű középső hídelemmel az ősi keresztyén hal szimbólumot.

Köln az egykori római kolónia majd évszázadokon keresztül szent városként számon tartott római katolikus zarándokhely, minden tekintetben nyitott fesztiválvárossá lett, ahol jól megfér egymással a zene, a tánc, a teológia és az élet, a német és a zsidó, az európai és az afrikai, az ázsiai és az amerikai, a katolikus és a protestáns. Ebben a városban régóta határozottan hirdetik, hogy minden emberi közösség számára megoldást jelentő az élni és élni hagyni elv és gyakorlat. A történelem évszázadai során felelősséggel hordozott kipróbált türelmesség, a nyitottság, a másikat elfogadni és elismerni tudó természetesség kölni példája és napjainkban is érvényesülő gyakorlata tette még vonzóbbá az egyházi napoknak otthont adó várost.

Senkitől nem kérjük a keresztlevét, senkitől nem kérdezzük, milyen imakönyvet olvas, vagy liturgiás könyv alapján imádjá az Istent, hirdették a Német Egyházi Napok evangélikus szervezői programjukat. Keresztyének vagyunk mindannyian, akik kihívások között élünk a sokféleség és megosztottság mostani világában, ezért együtt kell tanulmányoznunk, hogy Isten milyen utat mutat nekünk. Az élő, ható és mindennél élesebb, szíveinket átjáró isteni Ige lehet az egyetlen kiindulási alap ahhoz, hogy hitünkben fakadóan betölthessük küldetésünket mostani modern világunkban. Mások felé csak úgy tudunk elindulni, ha keresztyénségünk Istentől elkért és Tőle kapott világos profillal, határozottsággal rendelkezik.

Öt napon át mintegy háromezer programból válogathattak az egyházi napok résztvevői. A rendezők szándéka szerint a rendkívül gazdag tartalmú és széles skálájú programok lehetőséget kívántak teremteni a lelki feltöltődés, együtt imádkozás mellett a dialógusra. A nagyszabású találkozó alkalmat adott a gondolkozásban, életlehetőségeikben, távol lévők Krisztussal és egymással való emlékezetes találkozására. Egymást soha nem látott emberek lettek rövid néhány nap alatt igaz barátokká. Krisztus Lelke áthatotta Köln templomait, utcáit, tereit. S mind-

azok szívét, akik eleve úgy indultak Köln felé, hogy valóban azt keresik majd itt és egymásban, ami összeköti őket. Köln 2007 júniusában egy időre az ökumenizmus fővárosa lett.

A gigantikus kölni vásárvárosban zajló események, a távolságban, létszámban valóban megmutatkozó hatalmas méretek ellenére nem nélkülözték a meghittséget. A konferenciák bibliatanulmányozással kezdődtek, melyet a világkeresztyénség ismert és elismert személyiségei vezettek. A több előadóteremben egyszerre futó előadások, kerekasztal beszélgetések témáit vastag kötetben előre jelezték a rendezők, így ki-ki maga dönthette el, hogy érdeklődési körének megfelelően kit-mikor és hol hallgat meg.

A kétvétenként megrendezésre kerülő Kirchentag legfelelősebb közösségi rendezvényei a nyitó és záró istentiszteletek. Kölnben is óriási méretű gyülekezet vett részt a Rajna partján felállított alkalmi istentiszteleti helyen. Természetesnek mondható, hogy e nagyszabású programorozat résztvevője és előadója volt a német evangélikus egyházi élet vezetői mellett több fontos katolikus egyházi személyiség is. A külföldről jöttek között láthatuk és hallhattuk a Nobel díjas Desmond Tutu afrikai püspököt. A német államelnök és az evangélikus lelkészi családból származó kancellár jelenléte és megszólalásai különösen kiemelt rangra emelték az egyházi napok rendezvénysorozatát.

Ott voltunk mi magyar reformátusok, evangélikusok, baptisták is ezen az alkalmon. Jöttek magyarjaink Erdélyből, Felvidékről, Kárpátaljáról, Délvidékről. Egy kicsit a miénk is volt ez a konferencia. Jöttünk ámulva csodálni az ismert német szervezetséget, egységet, aktivitást. Láttuk az ökumené elevenségét. Örültünk a résztvevő fiatalok imponánsan jelentős táborának. Ismételten tanultuk előítéletektől mentesen elfogadni egymást. Leckét kaptunk abból, hogy a megosztottság és elkülönülés nehézségeiből ki tud vezetni Isten, ha valóban együtt és valóban csak Réá figyelünk.

Élettel teli, nagyszerű felkészültségű, erőteljes, aktív keresztyénséget láttunk Kölnben, akik ismerik a hívő ember Istent dicsérni akaró modern kifejezésformáit, meg tudják teremteni a harmóniát a keresztyénség különböző felekezetei és ágai között, érzik türelmességük próbáját a köztük élő más világvalláshoz tartozókkal kapcsolatban, felelősen gondolkodnak Európáról, kritikusak önmagukkal szemben, látva a világ nagy kérdéseinek továbbra is feszültséget teremtő megoldatlanságát. Végülis azért volt együtt százezer keresztyén Kölnben, hogy egy nagyszerű közösségben ismételten bizonyosságot nyerjen és e világ felé bizonyosságot adjon az örök és egyetlen igazságról, arról, hogy egyéni és közösségi terheink hordozásakor: „Isten Igéje élő és ható és élesebb minden kétélű kardnál...” (Zsid 4,12). Önmagunkért, másokért és mindenért Neki kell majd számot adnunk. Most pedig a kölni bizonyosságtételért, amely élő, ható, és sok tekintetben éles volt, Neki adunk hálát.

Dr. Kádár Zsolt

TANÍTS MINKET, URUNK!

A zsidó honfoglalás történeti elemzése Józsué könyvében

(Józs 1-24)

I. Bevezetés

Minden nép vagy népcsoport a történelemben úgy a zsidó nép is mitológiát alkot magának. A mitológia, pedig egy nép nagy és létfontosságú eseményén született és alapult. Az események, történeti fordulatok időben és térben történtek. A zsidó nép történetének egyik ilyen létfontosságú eseménye volt a Jordán folyón való átkelés és a Kánaánba való betelepülés. A Kánaánba való betelepülés vagy „honfoglalás” a területszerzést jelentette, amely erőszakkal vagy békés letelepedéssel történhetett. A zsidók „jogot formáltak” erre a területre először azért, mert Ábrahám, Izsák és Jákób ősatyák örökösei voltak, akik századokkal azelőtt területeket vásároltak és letelepedtek. A második nagyon fontos motiváció az volt, hogy Jahve, 'JHVH' az ősatyák Istene nekik adta Kánaán területét. (Józs.1,2)

A Jordánon való átkeléskor már jelen van egy transzcendentális hatalom, amely segítségével az átkelő nép csodákat él át. A hatalom birtokosa Jahve, aki végig tanácsokkal és csodákkal segíti Józsuét, a Nún fiát, akit kiválaszt a hadvezetés és Kánaán felosztásának lebonyolítására. (Józs.1,1-3.) A „honfoglalás” eseményeinek történeti síkon való megközelítésével a bibliai „csodák” és események valós alapjait kutatjuk az elkövetkező oldalakon. A zsidók történeteinek mozaikszerű összegyűjtésével és a megfelelő helyre való beillesztésével tiszta képet kapunk arról, hogy a zavaros és homályos múltban mi is történt igazán az ókori Kánaán területén: honfoglalás vagy csendes infiltráció a zsidók részéről, esetleg kánaáni szimbiózis.

A kutatás kérdésének nyitja az, hogy kizárja-e egymást a hit és a logika? A bibliai hagyomány és a történet-tudomány egymásnak kiegészítője vagy ellentéte a zsidók „honfoglalásában”?

I. A honfoglalás bibliai, bibliakritikai és történeti elemzése

Előzmények:

A bibliai hagyomány szerint a zsidók 40 évig vándoroltak a Sinai félsziget hegyeiben és pusztáiban. A hagyomány szerint Mózes és Józsué vezetésével érkezett meg a 12 törzs Móáb mezején fekvő Nébo hegyéhez. (V. Móz. 34, 1-2.) Itt meghalt Mózes a próféta és Isten Józsuét nevezte ki a törzsek katonai vezetőjévé. (Józs.1,1-9.) Az első város Jerikó volt, ahonnan a kiküldött kémek híreket hoztak. Józsué parancsára három nap múltán elindult a tizenkét törzs Sittimből a Jordán a folyó átkeléséhez. A szentládát tartó papok léptek először a sebes folyású folyóba és a víz folyása megszűnt. A nép követte őket és száraz lábbal kelt át (Józs 3,14-17). Gilgálban táboroztak le és metélték körül magukat az izraeliták. Ezek után megtartották a pászka ünnepet. Ezt követte Nyugat-Jordánia meghódítása (2-12 f.) Azoknak az eredetileg önálló elbeszéléseknek sora következik, amelyeknek keletkezését Benjámin törzsének terüle-

tén keressük. (2-9. fejezet) A pászka megünneplése után következett Jerikó városának bevétel, amelyet Jahve tanácsának és csodatételének segítségével elfoglalnak. Ezekután megkísérlik elfoglalni Ai várost. Egy valaki Izrael népe közül megszegte a keremet, ezért az izraeliták vereséget szenvedtek. Elvégezve az engesztelést ismét Ai város ellen indultak, amit be is vettek harc által. (7-8. fejezet) Józsué felállította Izrael népét Sikem mellett és Mózes előírása szerint, elmondta az áldást a Garizim hegyről, az átkot az Ebál hegyről. (8,30-35.) A gibeoniták álnokul szövetséget kötöttek Izraellel. Az álnok csel később kitudódott és büntetésül szolgál munkára fogták őket. (9 fejezet) (A gibeoniták története után következett be a Kánaán déli és északi részeinek meghódítása.) (10-11.) Józsué nagy csatában legyőzi az öt szövetséges királyt. Az északi területek királyai is szövetségbe tömörülve az izraeliták ellen vonultak fel, akiket ugyancsak legyőznek. Izrael népe meghódította Kánaán északi és déli részét. (10. fejezete) Kánaán meghódítása után a már meghódított területek felosztása következett. Először a kelet-jordániai területek határait jelölték meg (13. fejezete), ezt követte a nyugat-jordániai törzsek területének megjelölése. A könyv megnevezte a menedék-városokat, utána a papi és lévita városokat. (20-21. fejezet) A városok felosztása után Józsué elbocsátotta a kelet-jordániai törzseket, akik visszamentek a Jordánon túlra, ahol oltárt emeltek. (22. fejezet) A félreértés tisztázása után a megöregedett Józsué búcsúbeszédet tartott a népek. (23. fejezet) Józsué vezér összegyűjti népét Sikembe, ahol országgyűlést tartottak. Az országgyűlés alkalmával a nép megfogadta, hogy Jahve törvényeit megtartja

A bibliakritika szerint a Kánaánba való beköltözés történetét, amennyire lehetséges volt a Jahvista és Elohista forrásból állították össze, de a forrásnak ez a része már csak töredékesen, egy tendentiosus mű részletei közé beékelve maradt ránk. Ezt a tendentiosus művet a deuteronomiumi irány írói szerkesztették, nem a Deuteronomium szerzői, hanem az ő körükből kikerült írók, vagy ezek közül egy. A mű nagy ellentmondásokkal tűzdelt. Más e korra vonatkozó történeti adatokkal bizonyítható, hogy a Józsué vezérlete alatt megtörtént honfoglalás tulajdonképpen „beköltözés” vagy „letelepedés”, volt más kánaáni népcsoportok közé¹. Ezzel az idealisztikus felfogással vagy képpel ellenkeznek a Bírák Könyvének 1. részében megírt események. Ez a rész szakadatlan harcokról mesél. A kánaáni népek közül sokan életben maradtak és a továbbiakban sok gondot és kellemetlenséget is okoztak Izrael törzseinek. A kánaáni népek közül egyesek erősebbek voltak, mint Izrael beköltözött félnomád életmódot folytató törzsei. Sokat közülük leigáztak és csak a későbbiekben tudta felszabadítani egy-egy bátor törzsvezér.

Józsué könyve a deuteronomista-deuteronomisztikus iskola irodalmi tevékenységének eredménye, amely különböző hagyományokból és a bennük levő események-

ből egyetlen átfogó összefüggést alkotott a Deuteronomisztikus történeti mű részeként. A honfoglalást úgy mutatja be, mint az egész Izráel egyetlen nagy háborús cselekményét. (Józs. 10.) Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy Józsué könyve nem egyetlen irodalmi tevékenység eredménye, hanem két deuteronomisztikus redakcióval van dolgunk, amelyek az eredeti alapeszmét kiegészítették. Többszöri deuteronomisztikus redakcióra utal például Józsuének a könyv végén található két beszéde (23-24. fejezet) Nem valószínű, hogy ezek a beszédek eredetileg így követték egymást. A 24. fejezet a sikemi gyűlést írja le, amelynek alapja predeuteronomisztikus hagyomány, és rokonságban van Józs. 1-12. fejezeteivel. Ezt a hagyományt deuteronomisztikusan átdolgozták és Józsué sikemi gyűlésen mondott beszédét a 23. fejezet mintájára alakították, s a könyvhöz kapcsolták, amely már a 23. fejezettel zárult. R. Smend az 1, 13 és 23. fejezetet elemezve korábbi DtrH (historikus) és DtrG alapréteget és későbbi ún. DtrN (nomista) réteget állapított meg.²

Predeuteronomisztikus hagyományok Józsué könyvében. A 2-9. fejezek a Benjámin törzs területének meghódításához fűződő harci cselekményeket beszélik el. Ezeknek az elbeszéléseknek jellegzetessége az etiológia. A helyi adottságokat a honfoglalás háborús eseményeivel kapcsolják össze, és azok segítségével magyarázzák. Ilyenek lehetnek például: A tizenkét emlékkő a Jordán mellett Gilgálnál (Józs. 4, 9), a Jerikó ostromából maradt romok (6. fejezet) Rácháb családja Izráelben (Józs. 25), kőhalom az Áchor völgyében (Józs. 7, 26) Ai város ostromából fennmaradt romok. (Józs. 8, 29) A felsorolt bibliai történetek, és részletek sok kutatót arra indítottak, hogy az eseményekben kizárólag etiológiát lássanak. Itt azonban megszorítással beszélhetünk etiológiáról. Nem lehet minden további nélkül elvitatni történetiségüket. Nézzük csak meg Jerikó és Ai esetét. Kétségtelen bizonyítékokkal szolgál a régészet arra, hogy Jerikó és Ai városok a honfoglalás előtt már romokban heverték. Ebből következően nem az izráeliták rombolták le azokat. Az etiológikus helyi vonatkozások arra utalnak, hogy a Józsué könyvének 2.-9. fejezeteiben található elbeszélések eredete benjaminista hagyomány. E hagyomány őrzésének és továbbadásának helye Gilgál benjáminita szentély volt, az eredetileg önálló elbeszéléseket ciklussá, folyamatos, összefüggő elbeszéléssé kapcsolták egybe, és az elmondott eseményeknek összizraelita jelentést adtak, valószínűleg még a királyság előtti időben, a Kr. e. X. sz. előtt. A benjáminita hagyomány összizraelita jelentésűvé bővítése Gilgál szentély történetével függhet össze, amely a királyságot megelőző központi szerepet játszott. A szentély jelentősége továbbra is megmaradt Izráel vallási és politikai életében. A későbbi időben kb 900 körül egy ún. "gyűjtő" Júdában az eredetileg benjáminita, de már összizraelita értelmezésű elebeszéléseket egybeszerkesztette két háborús cselekménnyel (Gíbea valamint a Merom meletti csata), s ezekkel összefüggésben Nyugat-Jordánia déli és északi részének elfoglalásával (Józs. 10-11). Létrejött így módon a Nyugat-Jordánia összefüggő honfoglalás-története, amelyet a deuteronomisztikus szerző felhasznált művéhez.³

Józsué könyve mesterségesen elkészített, szerkesztett mű, amelyet egy deuteronomiumi szellemű szerző készíthette hagyományban is megvoltak.⁴ Ilyen eszményített kép vagy történet, a Jerikó. Töredékeiből azt követ-

keztethetjük, hogy az eszményítésnek nyomai már az eredeti elfoglalása. A vezér kikémleltette a várost, amely után az ostromnak kellett volna következnie. Az ostrom elmaradt és a falak csodamódra ledőltek. A kérdés az, hogy: Miért volt szükséges a kikémlelés? Mi a válasz a következő kérdésre: Józsué, a hadvezér, aki átvezette népet egy ellenséges területre, miért metéltette körül a hadviselő férfiak minden tagját? Nem tudta talán, hogy a körülméltékedés által egy olyan seblázt idézett elő, amely megakadályozhatta volna az ellenség visszavetését. Hogyan lehetséges az, hogy megállt a Nap egy helyben és nem nyugodott le egész nap?⁵

II. Kortörténeti megközelítés.

A kánaáni politikai helyzetről való ismeretünk legnagyobb részét az amarnai levelekből kapjuk és egy csomó, Taanakban talált 15. századból származó szövegből. Ezekből kitűnik, hogy Kánaán ebben az időszakban számos városállamra oszlott. Az amarnai levelek ebben az összefüggésben többek között Hácort, Megiddót, Sikeket, Gézert, Jeruzsálemet és Lákist említik.⁶ Az amarnai levelek által közvetített adatokból levonhatunk néhány következtetést. Kánaánnak volt egységes kultúrája, de nem volt egységes politikai arculata és szervezettsége. Mindenekelőtt látszik, hogy Kánaánban meglehetősen nagyszámú városállam volt. Ezt támasztja alá a Józsué könyvének adatai is. (Józs. 12. rész)

Amikor az Egyiptomi Birodalom meghódította a kánaánita országokat a különböző aprócska államok a fenntarthatósága alá kerültek, uralkodók a fáraó hűbéreseiként működtek. Az egész Palesztina ilyen kis, hűbéres városállamokból tevődött össze, amelyek igyekeztek kifizetni az évi hűbéradókat Egyiptomnak. Ezek a városállamok nagyjából síkságon épültek, az ország belső hegyvidékét sűrű erdő borította és gyéren lakott volt. Az amarnai kor és az izráeli honfoglalás közötti időben a városállamok száma bár megnövekedett, de a gazdasági és politikai hatalmuk hanyatlani kezdett. E korszakban az Egyiptom hatalma ebben a korban Kánaán területén rendkívül gyenge. Ez többek között kitűnik a sikemi Labajjá fellépéséből, aki nyilvánvalóan esélyt látott arra, hogy a meggyengült Egyiptomi hatalmat lerázza, és területét kiterjessze.⁷ Valahányszor az egyiptomi hatalom meggyengült, a városállamok annak arányában erősödtek meg. Ebben a korszakban néhány városállam már nagyobb központi hatalommá nőtte ki magát. Sikem mellett Hácort lehet említeni. A városállamok növekvő önállósága és az egyiptomi kormányzat gyengesége az apiruk fellépéséből is látható. Különböző levelekben szó van az általuk keltett zavargásokról. A 13. században is ez történt. A honfoglalás vagy betelepülés ennek köszönhetően történhetett meg.⁸ Az amarnai levelek több alkalommal is beszéltek az apirukról Mendenhall⁹ szerint az apiruk Kánaán bennszülött lakosságához tartoztak, de nem városlakók voltak, hanem vidékiek. A két csoport között éles ellentét volt. A városállamok elnyomták a vidék lakosságát, és robotszolgálatra kötelezték őket. Amikor az amarnai levelekben lázadó apirukról van szó, akkor – Mendenhall szerint – a vidék forradalmáról van szó a városállamok ellen. A letelepedési minta tekintetében lehet megállapítani azt a nagy eltolódást, amit Alt mutatott ki, hogy a vaskor kezdetén első ízben keletkeztek városok a hegyvidéken. Ezeket a városokat nyilvánvalóan az izraeliták alapították Ezt az állítást az ásátások is, iga-

zolták.¹⁰ A népvándorlás során évszázadokkal előbb „amorita” nép költözött be Palesztinába. Ez a nép ugyanabból a törzsből származott, mint az ősatyák. Az ősatyák Ábrahám, Izsák valamint Jákób szerény mértékben részesei voltak ennek a népvándorlásnak. A beköltözött nép leszármazottai azóta is Palesztinában maradtak, nagyrészüket le is telepedett a városokban és falvakban. Ezek közül kerülhettek ki a XVII. században Egyiptomot meghódító hikszoszok vezérei. Ők a nyugat sémita néptörzsből valók voltak. Egyiptomba ekkor kerülhettek, vándoroltak el héber csoportok (Ábrahám története, József története). Ugyanennek a népfajnak jóval nagyobb része Palesztinában maradt, akik soha nem jártak Egyiptomban. Az elvándoroltak közül, pedig sokan visszatértek Egyiptomból a hikszoszok kiűzése után. Maradtak bizonyos néptörzsedékek a hikszosz uralom után illetve a XIX., dinasztia fáraóinak (XVIII.) században rabszolgáiként éltek még héberek, akiket a hódfátások alkalmával vittek Egyiptomba. Raamses város nevének az Ótestamentumban való említése (Ex. 1-11.) arra vall, hogy még a XIX. dinasztia nagy uralkodója, II: Ramses alatt is Egyiptomban voltak és esetleg Egyiptom hatalmának ezt követő gyengülése idején Merneptah fáraó uralma alatt a Kr.e. XIII. században szabadulhattak. Annyi biztos, hogy Merneptah 1230 körül keletkezett híres „izráel sztéléje” az egyetlen olyan egyiptomi forrás, amely megemlíti Izraelt, a kánaáni népek között. E korban Izraelnek már Palesztinában kellett tartózkodnia. A Kr.e. XIII. században a Kánaánt Egyiptommal összekötő déli pusztaság felől izráeli törzsek nyomultak be és – már Kánaán területén – egybeolvadtak egyes itt talált, kelet felől már mintegy 100 évvel korábban letelepült és földművelővé lett, velük, rokon törzsekkel, akik, úgy látszik, hébereknek nevezték magukat. A két törzsi csoport más-más hagyományanyagot hozott magával: a keletről érkezett héberek a mezopotámiai kapcsolatok emlékét, az onnan elindult pátriárkákra, elsősorban a kaldeus Úr városban született Ábrahámról szóló hagyományokat és a megerősített városokkal folytatott hosszú harcok epizódjait megörökítő történeteket.¹¹ A déli sivatag felől érkező későbbi jövevények, pedig Izráel ősatyáról, az egyiptomi rabszolgaságról s a szabadító Mózesről, a Vörös-tengerrel való csodás átkelésükről és mindenek felett törzseik közös istenéről, a Sinai-hegyi Jahve Istenről meséltek.¹² Ezek a szorosabb értelemben vett „izraeli törzsek”, akik magukat elsősorban Józseftől származtató Efraim és Manassé törzs vezetésével Egyiptom felől a Sinai-félszigeten át nyomultak be Kánaán területére. Ezek hozták magukkal egyfelől a sivatagi tűz és viharisten, Jahve kultuszát, másrészt az egyiptomi tartózkodás, a kalandos sivatagi bolyongás és a törvényhozó, népvezér Mózes emlékét. Minden valószínűség szerint ez a törzsi csoport vagy közvetlenül a benyomulás előtt, vagy pedig az ország elfoglalásáért vívott harcok kezdetén szövetséget kötött a már ott élő, vele azonos etnikumú „héber „törzsekkel, amelyek leszármazottjai és maradványai voltak a Kr.e. XV.–XIV. század folyamán Kánaánba benyomult habiru törzseknek.

III. Letelepedés a Jordánon túl.

A bibliai hagyomány szerint Sínai hegynél, a Hórebnél szövetséget kötött csoport Kádesbe ment, ahol hosszú időt töltött az első sikertelen Palesztinába való

betörés után (Num. 14, 39-45). Ez után következett az évekig tartópusztai vándorlás, amelyet követően megérkeztek Kelet-Palesztina hegyvidékére. (Num. 21, 21-32) Ezzel elkezdődött a zsidó törzsek honfoglalása és az Ígért földjére való letelepedése. A letelepedés és a területek birtokbavétele a transzjordániai részeken kezdődött el. A Kádesből Transzjordániába vezető útról két különböző hagyományt találunk az Ószövetségben. Az első hagyomány szerint az izraeliták Kádesből Edomon és Móáb keresztlül Móáb mezejére vonultak és ott a Jordánnál Jerikóval átellenben táboroztak le. Ezt az adatot a legvilágosabban a Numeri 33, 37-49 papi hagyományban találjuk leírva. Ezzel azonosnak látszik a Deut. 2, 29 közlése, amely szerint Edom és Móáb beleegyezésüket adták az országukon való átvonuláshoz. Egy másik régebbi hagyomány azt beszéli el a Num. 20, 14-21. és Deut. 2, 1. Bir. 11, 17-18.-ben, hogy az izraeliták Kádesből a Nádas-tenger mellett Edomot és Móábot megkerülve vonultak át azokon, mert a megnevezett országok királyai megtagadták az átvonulást.¹³ Ezután érkeztek meg Szíhonnak, Hesbon királyának a területére. (Num 21, 21kk. Deut 2, 26k). Az előbbieken említett két hagyományban nem hallottunk semmiféle harcról Edommal és Moábbal. Ez azt jelentheti, hogy a Bálámról szóló történetek (Num. 22-24) és a baal - peóri elpártolásról szóló történet nehezen illik be a történések keretébe. A Bálám próféta történetének elbeszélése a Num. 22-24-ben régi hagyományra vezethető vissza, a benne lévő mondások nagyon régiek lehetnek. Véltetően az egész történet eredetileg semmiféle viszonyban nem volt a Transzjordániai letelepedéssel.

1. Szíhon és Óg

A Mózes által vezetett csoport Edom és Móáb megkezdésével elérték Szíhon birodalmának határát. Szíhon megtagadja az átvonulás engedélyezését. A Num. 21, 21-31 beszéli el a harcot. A harc során meghódítják az egész területet. Magát a királyt is megölik. Nem lehet tudni mekkora volt ez a birodalom. Feltételezhetően egy kis kánaánita királyság lehetett, amelynek székhelye Hesbon város volt. Ennek a szakasznak az értelmezéséhez fontos a 27b-30-ban található ének. A legvalószínűbb az, hogy ez a dal mai formájában Izráel győzelmét énekli meg és Szíhonak a Móáb feletti korábbi győzelmére emlékeztet.¹⁴

Az elbeszélés valóban egy régi hagyományt őrzött meg a Jordánon túli letelepedés idejéből. Ezt igazolja az is, hogy a Szíhon elleni csatát a Jahac nevű helynél (ld. 23. vers) vívják meg. Ezt a helyet nagyon valószínűen Hesbontól délkeletre lehet meghatározni, amely arra utalhat, hogy Szíhon királyának egy délről, pusztából betörő csoporttal kellett csatát vívnia.

Az itt szóban forgó terület az a földdarab, amelyben Manassé fél törzse letelepedett. Ennek azonban a bírák korában kellett megtörténni. Az elbeszélés célja az volt, hogy Manassé törzse a Jordánon túli rész e területére a későbbiekben igényt és jogot formálhasson.¹⁵

2. Rúben és Gád

A legrégebbi sikerült letelepedések egyike valószínűleg Rúben és Gád törzseinek transzjordániai akciója volt. A 4 Móz 32 ezt próbálja meg leírni a közép-palesztin törzsek szempontjai szerint. Az egészet valószínűleg a Papi kódex őrizte meg az utókornak. Amennyiben Mózes

szemrehányásaiban mindenképpen azt kell látnunk, hogy Rúben és Gád nem vett részt a közép-palesztin csatározásokban. Ha pedig Jákób áldását tekintjük (1 Móz. 49, 3-4) akkor feltételezhetjük azt, hogy Rúben letelepedése idején – XIII.– XII: sz. fordulóján – vezetőszeret játszott az izráeli törzsek életében. A 4 Móz. 32.- ben azt olvashatjuk, hogy itt a Jordánon túli részeken semmiféle harc vagy háború nem zajlott a föld birtokbavételének ügyében. A letelepedés „csendes infiltráció” formájában történt¹⁶ A Jákób áldásában jelentkező szegény minden biztonnal arra utal, hogy valamiért elveszítette ezt a vezető szerepet Rúben törzse. Minden jel arra mutat, hogy a Móáb országával való állandó harc felmorzsolta erejét és ez szüntethette meg létezését. A törzs a bírák kora után minden valószínűség szerint már nem létezett. A Mésa – fölírat kb. 840.-ből már teljes győzelemről számol be Izráel fölött. Mésa moábita király minden biztonnal a Rúben törzse feletti győzelmekben az egész Izráel megsemmisítését látta. Valószínű, hogy ez alatt a Rúben törzs nagyságát és a többi törzs feletti prioritását kell értenünk a Moábita király állításában. Minden biztonnal állíthatjuk, hogy egykoron a honfoglalás idején Rúben törzse fontos szerepet játszott Izráel politikai életében és ez a vezető szerep összefüggésben van a letelepedéssel. Ez az egykoron hatalmas és erős törzs maradványai valószínűleg beolvadtak a Gád törzsbé¹⁷

A másik fontos törzs, amelyik a Jordánontúl telepedett le a Gád törzse volt. A Gád törzsének is már egy korai szakaszban kellett letelepednie. Az ún. Mésa - sztéléje egyik közléséből is erre következtethetünk. A kőszlopon található felirat úgy beszél a gádiakról, mint akik már ősidők óta Atáróiban laktak. A 10. századra kell itt gondolni.¹⁸ Az előbbiekben említettük, hogy a Num. 32. szerint Rúben, Gád és Manassé fél törzse csendes és harcmentes letelepedés formájában vették birtokba a Jordánontúli részeket. E csoportoknak békés vonását még jobban megerősíti a Józ. 1-11. és a Bir. 1. könyvei. Mindezek után több feltevést állíthatunk egymás mellé, amelyek segítségével tisztább képet kaphatunk a két és fél törzs letelepedéséről. Ezek a törzsek úgy települtek be a Jordánon túli területekre, eredetileg önállóak és függetlenek voltak a Jordántól nyugatra megtelepülőktől és már régebben itt laktak. Egy másik feltevés szerint Mákírhoz hasonlóan más csoportok is a Jordántól nyugatra lévő területről telepedtek Transzjordániába (Jordánontúlra). Összefoglalva a leírakat, el lehet mondani, hogy a Szíhon elleni harcot kivéve békésen történt a letelepedés. A Jordánon túli letelepedés hosszú időt igényelt.¹⁹

IV. Megtelepedés Délen.

Az izráelita törzsek egy része a déli területekre telepedett le. A letelepedés nem történt békésen, mivel többször is harcba kellett bocsátkozniuk. A Num. 21, 1-3 elmeséli, hogy az izráeliták Hormát és néhány más Arad környéki várost meghódítanak, és azokat átokkal sújtanak. Azt az elbeszélést, amely ezekről az eseményekről szól, nyilvánvalóan a pusztai hagyomány keretében kell látnunk.²⁰ A Bírák könyvének 1. részének 17. versében ezzel ellentétben ugyanezt az eseményt Júda és Simeon közös fellépésének tulajdonítja, aminek eszerint később, Józsué halála után kellett történnie. Az előbb említett két hagyomány közül a Num. 21, 1-3 a régebbi keletkezésű,

mivel az Ószövetségben világosan érezhető egy hagyomány, amely beszél egy délről Kánaánba bevonuló csoportról. Ebben az összefüggésben utalhatunk a kéniekről szóló elbeszélésre. A Num. 13, 17-20, 22 hangsúlyozza a délvidék (Negeb) megismerésére. E versek valószínűleg a jahvista hagyományból származnak. Nem lehet tudni, hogy mikor is történt a Hormánál vívott csata. Egyes kutatók szerint a 13. század előtti időben történt.

Hebron és Debír városok elfoglalása. A Kálebről és a kálebitákról szóló ószövetségi hagyományban Hebrón nagyon fontos szerepet játszik. A Józsué könyve szerint Kaleb az, aki elfoglalja. A Bírák könyve 1, 10 viszont Júdáról beszél, a Józsué könyve 10. része 36. verse, pedig Józsuéről. A három bibliai ígehely egy dologban megegyezik, mégpedig abban, hogy Hebrón a kálebiták lakóhelye. Az a következtetés, hogy Hebrónt Kaleb vezetésével foglalták el az izráeliták, helyénvalónak tűnik. A kálebiták származásáról keveset tudunk. Feltételezhetően mindig a Negeben és Hebrón környékén tartózkodtak.²¹ Az biztos mindenképpen, hogy a kálebiták hosszú ideig, a Kre.-i 5. századig függetlenül éltek Júdában. Ezt támasztják alá a Hebrónban történtek is.

A másik déli kis város, amit elfoglaltak a zsidók Debir, azaz Kirjath-széfer. A Józsué könyve 10. rész 38. verse szerint Józsué, a Józsué könyve 15, 16. szerint és a Bírák könyve 1, 12 kk szerint viszont Otniél foglalta el. A Debir elfoglalásáról szóló két történet teljesen azonosnak látszik a Hebrón birtokba vételéről szóló két történettel. Dr. H. Jagersma szerint valószínű az, hogy a kálebi és otniéli csoport rokonságban álltak egymással.

Az öt király ellen háború. A következő öt ellenséges királyt sorolja fel Józsué könyve 10, 28-38. versei: Jeruzsálem, Hebrón, Jarmut, Lákis és Eglón. Józsué könyve úgy meséli el az öt király és a többi dél-kánaáni városállam ellen vívott csatákat, mint Izráel elsőpró sikerét minden ellensége fölött. Ezek az elbeszélések azonban olyan városokról szólnak, amelyeket sokkal később hódítottak meg az izráeliták. Feltűnő az, hogy a Józsué könyve 10. részében Jeruzsálem királyának vereségéről hallunk, holott csak Dávid királynak sikerül meghódítania a későbbiekben. Ezt bizonyítja a Bírák könyve 1, 21 is, amikor elmondja, hogy a benjáminitáknak nem sikerült elűzni a Jeruzsálem lakóit. Dr. H. Jagersma történész nagyon meglepően és pontosan fogalmazta meg véleményét a déli hadjáratról és honfoglalásról, amikor így szól:” Ami a Józ. 10- ben leírt hadjáratot illeti, csak helyeselni lehet de Vaux következtetését, hogy lehetetlen Józsuének és Izráelnek tulajdonítani ezt a hadjáratot.”²² Az Ószövetségben leírtak és a fenti vélemény alapján elmondhatjuk, hogy a déli hadjárat és honfoglalás helyett helyesebb „békés infiltrációról” beszélni.²³

V. Letelepedés az ország középső részén.

A Közép- Kánaánban való letelepedésre vonatkozóan Józsué könyvében illetve a Bírák könyve 1, 22-26 verseiben találunk egy rövid említést. A Gen.34 utal arra, hogy Simeon és Lévi egy korai szakaszban kísérleteket tettek a Sikem és környékén való megtelepülésre. Az utóbbi állítás egyáltalán nem biztos. Az ország középső részének meghódításában Józsuének, a hadvezérnek oroszlán része volt. Figyelemre méltó az, hogy a későbbiekben az Ószövetség lapjain, Józsuéről alig találunk említést. Feltételezhetjük tehát azt, hogy Józsué főként a közép-kána-

áni törzsek, a későbbi északi országrész, Izrael tradícióinak fontos alakja volt. Ezeket a tradíciókat a későbbi időkben a júdai tradíciók a háttérbe szorították²⁴ A Józsué könyvében végbemenő események főként a Jeruzsálemtől északra fekvő területen játszódnak le. Így azt látjuk, hogy a Józs. 2-9 elbeszélései majdnem mind olyan eseményekkel kapcsolatosak, amelyek Benjámin törzs területén zajlottak. A tradíció, amely alapja a történeteknek, jellegzetesen Benjáminita. A tradíció bölcsőjeként Gilgált kell tekintenünk. Józsué Efraim törzséből származik. (Józs. 19, 49, Bir. 2, 8.) Ezt tekintve a tradíció is szerepet játszhatott a Józsué személyét illető hagyományokban. Józsué személyét illetően semmi nem zárja ki, hogy nem volna történelmi alak.

1. A bevonulás.

Az útvonalat, amelyen áthaladtak a következő volt: Jordán-Jerikó-Aj-Gibeon. A Jordán folyón való átkelést csodamódon élték át. (Józsué könyve 3-4. része) Jagersma professzor szavaival élve „Izrael ezt az átkelést úgy élte át, mint JHVH csodáját”. A bibliai hagyomány szerint a papok a szentládát tartva beléptek a sebes folyású Jordánba. A Jordán folyása megállt, azaz helyesebben kettévált a Jordán. A folyó felső szakasza Ádám városánál megállt. A Biblia nem írja, hogy mi okozta ezt. A régészeti kutatások eredményei alapján, az átkelés helyét a múlt századi, ún. Allenby -híd térségével azonosították. Az a hely, pedig 8 kilométerre fekszik attól a ponttól, ahol a Jordán a Holt-tengerbe ömlik.²⁵ Feltételezhetjük, hogy mesterséges vagy természetes gát keletkezhetett a Jordán folyótermészeti adottságainak köszönhetően. A Jordán folyó természetes földrajzi határt és akadályt jelent a két part között. A Genezáret -tótól egészen a Holt-tengerig kanyargós medre sziklakkal van tele. Meglepően keskeny medre alig haladja meg a 10 métert. Viszonylag könnyű az átkelés rajta. Van olyan feltételezés, hogy egy földrengés emelte gát akadályozta meg ideiglenesen a víz lefolyását. Egy másik feltételezés szerint földcsuszamlás következtében a folyópartok zuhantak a folyómederbe, s így azok elzárták a víz folyását. Valószínű, hogy az egyik feltételezés a valószínű. Izrael népe, pedig csodát vélt felfedezni benne. Egy másik feltételezés szerint a Nádas-tengernél történt csoda emlékei maradhattak meg az átkelő emlékezetében, amit a szerző az átkelés történetének leírásánál felhasznált.

2. Jerikó és Aj városok meghódítása.

Jerikó városának elfoglalásáról a Józsué könyvének 6. részében olvassunk. A hetedik napon történt isteni csoda által leomlottak a falak. Egy másik Jerikót érintő tradíció a Józsué könyve 24. rész 11. versében azt meséli el, hogy Jerikó lakói harcoltak az izraelitákkal a Jordánon való átkelés után. Az izraeliták megverték őket. Ez az utóbbi utalhat Jerikó bevételére. A Józsué 6. részben elmondottak, arra nézve, hogy a város falai leomlottak anélkül, hogy Izrael tett volna valamit, későbbi teológiai reflexióként kell értelmezni azt. Nézzük meg részletesebben, hogy mit mond a régészet? Egyedülálló történettel állunk szemben. Minden más történetnél alkalmasabb arra, hogy régészeti eredményekkel szembesítsük. A régészeti kutatások képesek arra, hogy megbizonyítsák, vagy cáfolják azt a kérdést, vajon leomlottak-e Jerikó falai a Kr.e. 13. század közepén, akár emberi vagy valamilyen természetfeletti beavatkozás következtében. Jeri-

kó városa már több mint egy évszázada régészeti kutatások színhelye – 1895 óta –, amikor bibliai ásatások folytatására létrehozták a Palesztina-kutató Alapítványt.²⁶ Itt Jerikó városának romjainál régészeti kutatásokat végzett Charles Warren kapitány, aki azonban semmit nem talált itt. Az 1907-es és 1909-es években egy osztrák-német expedíció már napon szárított téglákra valamint vastag falmaradványokra lelt. A vastag falmaradványok két sorban koncentrikus körbe haladó erődítést alkottak. A felfedezett falrészeket a hajdani Jerikó város falainak vélték. Tekintettel a kor időmeghatározói módszereire, nem tudták megállapítani a falak korát. Az 1930-as évek nagy kutatások vezetője Garstang J. professzor volt. Garstang professzor nagy alaposággal tanulmányozta az erődítmény-rendszert, melynek négy építési szakaszát különböztette meg. Ezek közül a legutolsó heves rombolásnak és égésnek esett áldozatul, esetleg földrengés okozta tűzvésznek. Ezt a rombolást a professzor az izraeli törzsek támadásának idejére tette, amelyet szerint Kr. E. 1400 körül volt. Szerinte Jerikó falai egy katasztrófa – egy földrengés – által leomlottak és a lesben álló izraeliek pedig, Józsué vezetésével megragadták az alkalmat, és a csapás keltette zavart kihasználták. A Szentírásban található történet pedig ezt a természeti jelenséget úgy jelenítette meg, mint egy isteni sugallatra felharsanó trombitaszó. Az ötvenes években újabb régészeti ásatásokat végeztek a jeruzsálemi Brit Régészeti Intézet munkatársai Kathleen Kenyon vezetésével. A cél az újkőkori Jerikó várossá fejlődésének vizsgálata volt. Vizsgálatai alapján a következő eredményekre jutott. Megállapította, hogy Jerikó városban végig a Kr. 3. évezred folyamán egy fontos korai bronzkori város állott fenn, amelynek kőfalai 3000 és 2300 között nem kevesebb, mint tizenhét alkalommal omlottak le és épültek újjá. A várost a későbbiekben katasztrófális rombolás sújtotta. Az erődifalak közül a három legkésőbbi az ősi falvonalától 7 méternyire kifelé épült a tell domb lejtős oldalán. Ezek voltak a Garstang professzor által feltárt falak, azzal a különbséggel, hogy pusztulásuk valójában már Józsué megérkezése előtt kezen ezer évvel bekövetkezett. Kathleen régésznek a továbbiakban azt állította, hogy a Kr.e. 2300 körül végbement pusztulás után évszázadokig csak vándorló nomádok telepedtek le Jerikó városában. A későbbi ún. középső bronzkori Jerikó a Kr.e 1900 táján keletkezett ezen a helyen. Kathleen régésznek szerint ez volt a település legvirágzóbb korszaka. E korszak a hükszoszok egyiptomi uralmának végéig tartott. A város pusztulása valószínű a hükszoszok kiűzetésével és az őket üldöző egyiptomi hadsereggel hozható összefüggésbe. A város helyén – a *tellen* – egy kis település jött létre, amely azonban rövid életű volt. A Kr.e. elpusztult város megmaradt rom falaira található rá Józsué és népe. Aj városhoz hasonlóan Jerikó városa is romváros lehetett a behatolás idejében, 1300-1250 között.²⁷ Kathleen régésznek úgy gondolta, hogy az izraeliek nem egyetlen csapással győzedelmeskedtek Jerikó felett, hanem kisebb önálló csoportok különböző időpontban való sokszori beszivárgásának az eredménye volt a hódítás.

Aj városánál feltűnő az, hogy ez a helynév az Ószövetségben (Jer. 49, 3 kivételével), mindenhol határozott névelővel fordul elő. A névfordításban így hangzik: a „romváros”. Az elnevezés összevág a régészet eredményeivel. Kiténik belőlük, hogy ez a hely már kb. Kr. e.

2000- ben elpusztult, és csak 1200 körül keletkezett rajta egy kis település. Többféle magyarázat is született arra nézve, hogy a Józsué 7-8. fejezetekben leírtak valójában mire utalnak. A legvalószínűbb magyarázat erre az, hogy etiológiai hagyománnyal van dolgunk. E hagyomány, pedig magyarázza a város keletkezését²⁸ Egy másik feltételezés szerint Kr.e. 2500 körül a város elpusztult és többé nem épült újjá. Ez az archeológiai tény viszont ellenkezésben áll a Józsué 7-8. leírt harcokkal, amelyeket a város birtoklásáért vívtak volna az izraeliták. Józsué könyvében Bétel fegyveres elfoglalása nincs leírva, ami archeológiai tény. A Bírák könyve 1, 22-25. verseiben azt olvashatjuk, hogy Bételt csellel foglalták el. Feltételezhetően ez a történet van a Józsué 7-8-ban részletesebben kidolgozva és Ajhoz kapcsolva.²⁹

3. Szövetség a gibeoniakkal.

A kánaáni letelepedéskor voltak esetek, amikor harc nélkül ment végbe egy bizonyos város vagy terület meghódítása. Ilyen volt az Izráel és Gibeon között megkötött szövetség és szerződés. Gibeon városa Józsué idejében már régen fenállt.

Az Izráel és Gibeon közötti szerződés, amely egy korai szakaszban történt meg, bizonyára történeti lehetőségek közé tartozik. A gibeoniaknak különleges státuszuk volt Izráelen belül. Erre példa a 2Sám. 21, 2. Ez az ígely nyomatékosan aláhúzza, hogy gibeoniták Dávid korában nem tartóztak Izráelhez. A későbbi Saul király megszegte a gibeoniakkal kötött szövetséget. A 2 Sámuel 21, 1-14 igeversék is egy ilyen szerződésnek a korai időszakban való meglétére utal.

4. Mákír és Dán törzsének letelepedési területe.

Közép-Kánaánba a Benjámín, Efraim. Mákír/Manassé és Dán törzse telepedett le. E törzsek letelepedési területeinek határait a Józsué könyve 16-17. részekben valamint a 18, 11-26. és 19, 40-48. találjuk meg. A törzsi határoknak ezekben a fejezetekben történő leírásai a monarchia alapítása előtti időbe nyúlnak vissza.³⁰ A két említett törzsnek a letelepedési helyéről külön kell beszélnünk. Sajátságos a Mákír és a Dán törzse a Debóra énekének (Bir. 5) idején a Jordántól nyugatra lakott. Ez az ének (Bir. 5, 14) Mákírt Efraim és Benjámín után sorolja, viszont Zebulon, Issakár és Naftáli előtt. Feltételezzük, hogy a földrajzi sorrendet követte. A későbbi említésekben azonban csak a Jordánon túl van szó Mákírról. Ezt igazolja a Num. 32, 39-40 és a Józsué könyve 17, 1. is. A Dán törzsének lakóterülete Közép-Kánaánban volt (Józsué 19, 40-46, Bir.1, 34.) A Bírák könyve 18. része elmondja, hogy Dán törzse még keresi a lakóterületét, végül az ország északi részén telepszik le. Az elmondottak és leírtak alapján méltán állítható az, hogy Dán törzset elűzték Közép-Kánaánból. A Bírák könyve 1, 35 ezt mondja el. Egy nagyon régi csoporttal van dolgunk a Dán törzs áttelepülésének történetében.³¹

VI. Letelepedés az északi területeken.

Kánaán északi területén az Issakhár, Ásér, Zebulon és Naftáli törzsek telepedtek le. A letelepedés körülményeiről kevés adatunk van. Józsué könyve 11, 1-15-ben hallunk egy Józsué vezette hadjáratról. A hadjáratot Jábin Hácort király ellen vezették. Ezt a hadjáratot Józsué vezette koalíció és hadsereg megnyerte és Hácort elpusztít-

ják. Figyelemreméltó a Bir. 4. részében leírtak, amely szerint az ország fölötti hatalom Jábin kezében volt. Itt is arról hallunk, hogy Józsué leverte Jábin és elpusztította Hácort. A probléma csak abból adódik, hogy a harc helyszíne különböző. A Józsué 11, 1-15 -ben Galilea hegyvidéke, a Bir. 4-ben, pedig Jezréel síksága van megnevezve a harc színterének. A Józsué könyve 11, 1-15-ben az egész Izráel részt vett a harcban, míg a Bír. 4. ben csak Naftáli és Zebulon van megemlítve, és a Bír. 5, 14-18-ban Efraim, Benjámín, Mákír és Issakhár vannak említve, mint a harcban résztvevő törzsek. A kérdés tehát az, hogy a fent említett ígelyekben ugyanannak az eseménynek két különböző változatával van-e dolgunk? A másik kérdés az, hogy két különböző eseményről beszélnek-e? Az utóbbi mellett szól az a tény, hogy a Józsué 11-ben és a Bir. 4-ben teljesen más az eseménynek a kerete, a valódi ellenfél tehát a Bír. 4-5-ben Sisera. Hácort város elpusztításáról el kell mondanunk, hogy a régészeti kutatások kimutatták, hogy ezt a várost a késői bronzkorban elpusztították.³² Ez még nem elegendő bizonyíték arra nézve, hogy az izraeliták tették volna azt. A Józsué könyve 11. része 1-15. versei közül különösen fontos adatot tartalmaz a számunkra. „mindezeknek a királyságoknak a Hácort volt azelőtt a fővárosa” Ez az adat összhangban van a Amarnai-levelekkel, ahol Hácort királya az egyetlen olyan fejedelem, akit „királyként” említenek meg. Hácort királynak helyzetéről kapunk adatokat a 14. században. Az előbb említett adatok arra engednek következtetni, hogy a Józsué 11, 1-15. egy régi hagyomány töredékét őrítette meg, amely bizonyos izraelita csoportok, és kánaániak közötti harcról szól. Az északi törzsek jöhetnek számításba. Elsősorban Naftáli lakott legközelebb Hácort területéhez. A választ keresve erre, Dr. H. Jagersma professzor helytálló véleményét veszem segítségül: „...nem elképzelhetetlen, hogy a Józsué 1, 1-15 egy olyan harcra céloz, amely akkor tört ki, amikor Naftáli másokkal együtt megpróbált a hegyvidéken fekvő lakóhelyéről termékenyebb területekre vándorolni. Olyan időszakban történhetett ez, amikor a tengeri népek előnyomulása következtében a kánaániták hatalma ezen a környéken meggyengült és Hácort elpusztították.”³³

VII. Országgyűlés Sikemben

Sikem városa a régi kánaáni városok között szerepelt a korabeli feljegyzésekben. A város nevét a Kr. e. 19. századi egyiptomi szövegek említik, és előfordul az amarnai levelekben is. Közép-Kánaánban feküdt kb 50 kilométernyire Jeruzsálemtól északra a Manassé és Efraim törzs határán. Nem tartozott sem a meghódított, sem a meg nem hódított városok közé. Ebből következően elmondható az, hogy Sikem várost olyan nép lakta, amely jó viszonyt alakított ki az izraelitákkal.

A *sikemi szövetségkötés*. Az első kérdés, ami érdekel bennünket az, hogy kik vettek részt a szövetségkötésben és mi volt a tartalma? A feltett kérdésre a válaszok különbözőek. Egyes kutatók szerint, mint például Rowley,³⁴ aki azt állítja, hogy a Józsué könyve 24. része egy régi tradíció tükröződése, mely az izraeliták elődeinek és a kánaániaknak a megállapodását mondja el.

Martin Noth ennél az eseménynél a tizenkét törzs amfiktiójának keletkezésére gondol. Jóllehet ő is tudja, hogy a Józsué könyve 24. része igen késői keletkezésű a mostani formában. Amennyiben elfogadjuk azt, hogy a

sikemi találkozon szövetségkötés történt meg, akkor is fel kell tennünk azt a kérdést: Elképzelhető-e csakugyan az, hogy mind a 12 törzs összegyűlt volna az államalapítás előtt? A későbbi időkben problémák adódtak a két ország rész között. Saul király uralkodása után is viszálykodások voltak az északi és déli törzsek között. Martin Noth sem tartja valószínűnek a Júda törzs jelenlétét a sikemi találkozon. A másik probléma abban van, hogy Sikem mint az Izráel kultuszának központja van említve a Józsué 24.-ben. Ez történetileg és vallásilag elfogadhatatlan, mert Sikem az egyik legerősebb kánaáni város volt valamint a Baál-kultusz a vitán felül állt.³⁵ Elmondható az, hogy nem a 12 törzs gyűlt egybe Sikembe, hanem csak a Közép-Palesztinába letelepedtek valamint azok a törzsek, amelyek átszelték a Jordánt. Efraim és Manassé törzse ill. Benjámin törzse. Közép-Palesztin kolációjáról beszélhetünk legjobb esetben is. Dr. Karasszon István professor szerint „... mindenesetre jellegzetes tradíciókeveredéssel.” van dolgunk. „a transzjordániai törzsek hozhatták magukkal az egyiptomi szabadítás motívumait, s a közép-palesztin törzsek a Sínai hegyhez való vándorlásuk motívumait.”³⁶ Egy másik értelmezés szerint Manassé törzse kénytelen volt szimbiózisban élnie egy ideig a kánaánitákkal, tehát Izráel törzseinek nem sikerült elűzniük a kánaánitákat. Valószínű ennek emlékét őrizte meg a Józsué 24. része. Fohrer pedig egy olyan eseményre gondolt, amikor a „József „törzs megfogadta, hogy JHVH-t fogja szolgálni.”³⁷ Mindenképpen állíthatjuk, hogy nem lehet szó olyan országgyűlésről, amelyen az összes izraelita törzs részt vett. A földrajzi elhelyezkedésük is lehetetlenné tette az ilyenemű vállalkozást. Az ország közepén létezett egy kánaáni városállam Jebusz (Jeruzsálem), ezen kívül sok más apró kánaánita város stb. nagyban akadályozta az ilyen találkozásokat. Dr. H. Jagersma szerint leginkább hihetőnek tűnik az, hogy a Sikemben összejött csoportok között biztosan voltak olyanok, akik JHVH-t nem ismerték és idegen isteneket szolgáltak. A sikemi összejövetelt és szövetségkötést időben kb. a 13. század végére tehetjük. Egy eléggé korlátozott csoport találkozásáról beszélhetünk és nem országgyűlésről. Az 1100 körül keletkezett Debóra-énekben már szó van egy bizonyos szövetségkötésről, amelyben a közép- és észak-kánaáni törzsek vannak érintve. Mindezek után leszögezhetjük azt, hogy nem helyes használni az „országgyűlés” szót a sikemi eseményre. Helyesebb és valószerűbb beszélnünk az izraeli törzseknek egy későbbi időben létrejött szövetségkötés, amphiktíónia reflexiójáról, amely a múltra tekint vissza, és ott csapódik le.

Albert András

BIBLIOGRÁFIA

1. Dr. Karasszon István: Izráel története.- A kezdetektől a zsidó háborúig. – Budapest 1993.
2. Dr.H. Jagersma: Izráel /1/ története az Ószövetségi korban. Czanik Péter fordításában. I.Kötet. Budapest, 1991.
3. John Bright: Izráel története./2/. Domján János fordításában. Budapest, 1977.
4. Hahn István: Istenek és népek./2/ Újított kiadás. Minerva. Budapest, 1980.
5. Magnus Magnusson: Ásóval a Biblia nyomában. Gondolat Kiadó. Budapest, 1985.
6. Dr. Tóth Kálmán: A régészet és a Biblia. Kálvin Kiadó. Budapest 1997.

7. Csengey Gusztáv: Izráel története. Eperjes, 1909.
8. Rózsa Huba: Az ószövetség keletkezése. – Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe – Szent István Társulat. Budapest, 1986.
9. A. Alt: Das System der Stammesgrenzen im Buch Josua. Sellin emlékkönyv, Leipzig 1927.
10. G. Fohrer: Geschichte Israels. Heidelberg 1977.
11. H. Rowley: From Joseph to Joshua. Biblical Traditions in the Light of Archeology. London 1964.

JEGYZETEK

- 1 Csengey Gusztáv: Izráel története. Az újabb bibliai kritika eredményeinek nyomán. Eperjes, 1909. 166. o.
- 2 Rózsa Huba: Az Ószövetség keletkezése. Szent István Társulat Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 1986, 231. o. A továbbiakban. Rózsa Huba: Az Ószövetség keletkezése.
- 3 Dr. Rózsa Huba: Az Ószövetség keletkezése.-232. o.
- 4 Csengey Gusztáv: Izráel története. Eperjes 1909. 167. o.
- 5 I. m. 168. o.
- 6 Dr.H. Jagersma: Izráel története az Ószövetségi korban. Budapest 1991. 47. o. A továbbiakban: Jagersma: Izráel története.
- 7 Jagersma: Izráel története. 47. o.
- 8 John Bright: Izráel története. Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest, 1977. 121-122.o.
- 9 Mendenhall: The Hebrew Conquest of Palestine, BA25/1962) pp66-87.
- 10 Jagersma: Izráel története. 48. o.
- 11 Hahn István: Istenek és népek. Minerva Kiadó. 2. javított és bővített kiadás. Budapest 1980. 100. o.
- 12 Hahn István: Istenek és népek. 2. átdolgozott és bővített kiadás. Minerva, Budapest 1980. 101-102. o.
- 13 Jagersma: Izráel története. 49.o.
- 14 John Bright: Izráel története. Református Zsinati Iroda Sajtó Osztálya. Budapest, 1977, 140. o.
- 15 Jagersma Izráel története, 50. o
- 16 Karasszon István: Izráel története. Budapest, 1993. 24-25. o.
- 17 Jagersma: Izráel története, 51. o.
- 18 U.o. 51. o.
19. U.o. 51. o.
- 20 Jagersma: Izráel története, 51. o.
- 21 Jagersma: Izráel története, 52-53. o
- 22 Jagersma: Izráel története, 53. o.
- 23 Dr. Karasszon István. Izráel története. Budapest, 1993. 28-30. o.
- 24 Jagersma: Izráel története, 53. o
- 25 Magnus Magnusson: Ásóval a biblia nyomában. Gondolat Kiadó, Budapest 1985. 86. o
- 26 Magnus Magnusson: Ásóval a biblia nyomában. Gondolat Kiadó. Budapest, 1985. 87-88. o.
- 27 Magnus Magnusson: Ásóval a Biblia nyomában. Gondolat Kiadó. Budapest, 1985. 100. o.
- 28 .Jagersma: Izráel története, 55. o
- 29 DR. Tóth Kálmán: A régészet és a Biblia. Kálvin Kiadó. Budapest, 1997. 125-126. o.
- 30 A. Alt: Das System der Stammesgrenzen im Buche Josua, Sellin emlékkönyv, Leipzig 1927. pp. 132-202.
- 31 Jagersma: Izráel története,-56. o.
- 32 Jagersma: Izráel története, 56. o.
- 33 Jagersma: Izráel története, 57. o.
- 34 H. H. Rowley, From Joseph to Joshua. Biblical Traditions in the Light of Archeology, London 1964, pp. 127
- 35 DR. Karasszon István: Izráel története. Budapest, 1993. 29-31. o.
- 36 Dr. Karasszon István: Izráel története. Budapest 1993. 31. o.
- 37 G. Fohrer, Geschichte Israels, Heidelberg 1977, p 68.

Az eidosz fogalma Nüsszai Gergely antropológiájában

A IV. században élt keleti egyházatyja, Nüsszai Gergely nem véletlenül kapta a „filozófus” jelzőt – nemcsak antropológiájában, hanem egész munkásságában fontos szerepet játszott a filozófiai hagyomány, amelynek elemeit nem változtatlanul integrálta gondolkodásába, hanem különböző szempontoknak megfelelően. Az átvett kifejezéseket, fogalmakat nem mindig használta egyértelműen, következetesen, a gondolkodás konkrét és absztrakt irányában egyaránt mozgatva őket. Különösen elmondható ez kozmológiájára (pl. *hülé*) és ontológiájára (pl. *uszia*, *hüposztaszisz*, *to einai*, *to on*), de antropológiájában is találunk erre példákat (pl. *phüszisz*, *dünamisz*, *apatheia*).

Szigorúbb elemzői (pl. C. Stead) Gergelyt egyenesen a filozófiai vélemények kritikátlan kölcsönvételével vádolják, olyan konfúzióval, amely nem veszi figyelembe a terminológia területén létező variációkat és ellentéteket. Mások (pl. J. Zachhuber) ezt az eklektikusságot viszont éppen erényévé teszik. A kappadókiai atya védelmére legyen mondva, hogy mindez a patrisztika korának is sajátossága, a kor képviselői ugyanis a kinyilatkoztatás és a keresztény hit védelmében folytatott apológiájukban és polémiájukban mindig a konkrét hermeneutikai szituációnak megfelelően jártak el, de bizonyos fogalmak, kifejezések ettől függetlenül sem voltak egyértelműek – legismertebb példája ennek az *uszia* és a *hüposztaszisz* egymást helyettesítő használata a trinitológiai vitákban.

A görög filozófiai hagyományból átvett és Gergely antropológiájában, illetve ezzel együtt eszkatológiájában is kulcsfontosságú szerepet játszó fogalmak egyike az *eidosz*, amely – ahogy erre utalok még – a test és a lélek szoros együtt létezésének fogalmává válik a gergelyi korpuszban, ezen belül pedig az általam most vizsgált két antropológiai alapművében, a keletkezési idejét tekintve egymáshoz közel álló *De hominis opificioban* (Kr.u. 378/79) és a *De anima et resurrectionében* (Kru. 379/81).¹

Rövid filozófiatörténeti kitekintés

Közismert, hogy az *eidosz* fogalma már a Platón általi kanonizálás előtt is jelen volt a görög gondolkodás és filozófia történetében,² és a görög terminust vizsgálva számos fontos jelentéssel találkozhatunk. Sokféle jelentése közül már Homérosznál is használatos volt az első: „aminek valami látszik”, „(külső) megjelenés”, „alak/forma”, itt még rendszerint az emberi létező szép testi megjelenéséhez kapcsolódva.³ Találkozunk a terminussal az orvosi hagyományban, mint ami a személy fizikumára, testalkatára, a test fizikai egészségére vonatkozik.⁴ Jelen volt az *eidosz* a matematikai hagyományban is alak vagy szkéma jelentésben, és a püthagóreusok, akik a terminust a saját alapvető matematikai módszereknek, sémáiknak megfelelően alkalmazták, fontos szerepet játszottak a kifejezés további technikai használatában – a matematikai és a filozófiai használat között lehetővé tett kapcsolat.

Természetesen megvolt a kifejezés a filozófiai irodalomban, és esetenként az ezen kívüli prózában, egyebek között a retorikai irodalomban is. Hérodotosz idejére az

eidosz, és a vele rokon, használatba jövő *idea*, „karakterisztikus tulajdonság”-gá vagy „típus”-sá szélesedett és absztrahálódott.⁵ Az *eidosz* mint *terminus technicus* jelent meg, gyakran kapcsolódva a képesség fogalmához (*dünamisz*). Az *eidosz* tehát – amelyre vonatkozóan a különböző szöveghelyek, mindenekelőtt Platón és Arisztotelész helyeinek vizsgálatából azt a következtetést szokták levonni, hogy jelentéseit illetően párhuzamos fejlődés látszik – közeledett a „dolgok formája” jelentéshez, amely forma nem volt szükségszerűen hozzákötve a külső megjelenéséhez (habár a kapcsolata a *dünamisz*szal azt sugallta, hogy a látható hatásának a tudatosítása alapján lehetett felismerni), hanem inkább a belső intelligibilitás néhány fajtájához.

Az *eidosz* legjelentősebb használata, mind számszerű előfordulását, mind a terminus fontosságát tekintve Platónnál és Arisztotelésznél fordul elő, összefüggésben a görög filozófiatörténet legjelentősebb fordulatával, amely Szókratész nevéhez kapcsolódik, az általa feltett „mi [is] a... [z a valami], „mi maga a [...] (lóság, jóság, szépség, stb.) típusú kérdésfeltevéshez kapcsolhatóan. Erre a kérdésre keresi a választ Platón és Arisztotelész is, és mindkettőjük válasza – Gadamer szavaival –, hogy „az *eidosz* az”.⁶

Platón számára az *eidosz* az *idea* kifejezéssel felcserélhetőnek látszik, amikor a Formákként ismert elsődleges, érzékelés fölötti valóságokat akarja kifejezni. Ezek a transzcendentális hivatkozások nemcsak úgy voltak posztulálva, mint az emberi tapasztalat érzékelhető világán kívül létezők, hanem mint amelyek birtokolják az örök, változatlan, abszolút, anyagtalan és tökéletes létezt. Platón teóriájában az *eidoszok* az érzékelés fölötti valóságok, és így okai az episztémének és feltételei valamennyi filozófiai diskurzusnak.⁷

Habár az *eidoszok* Platón metafizikájának központi részét adják, sehol nem kezd a létezésük bizonyításába; először mint hipotézis jelennek meg.⁸ Ismeretükre a módszerek változatosságában, az értelem (*nusz*) képességei által lehet szert tenni.⁹ Az egyik ilyen módszer az (vissza)emlékezés (*anamneszisz*), amikor az egyedi/individuális lélek visszaemlékezik az *eidoszokra*, amelyekkel kapcsolatban volt a születése előtt.¹⁰

Első pillantásra a platonikus *eidosz* a dolgok minden osztályában megjelenik,¹¹ és a kapcsolatot Platón a láthatatlan, örök *eide* és a látható *phenomena* (*aisztheta*) között különböző módokon írja le. Az *eidoszok* (*eide*) okai (*aitia*) az *aiszthétának*,¹² és ez utóbbiról azt mondja, hogy részesedik (*methexisz*) az *eidoszokban*. A filozófus az *aiszthetont* örökkévaló modellje (*paradeigma*), az *eidosz* másolatának (*eikón*) mondja.¹³ A kérdés, hogy az *eidoszok* ideák-e vagy fogalmak, valóságosan is felmerül a dialógusokban, csak tagadva.¹⁴

Arisztotelész a platonikus *eidoszokat* alapelvek/princípiumokká alakítja át,¹⁵ amelyek teljesen más módon léteznek és funkcionálnak a metafizikában, a biológiában, az etikában, és a gondolkodás más területein is. A fejlődése során Arisztotelész elmozdul a Forma létezésének transzcendens modalitásától az *eidoszhoz* mint olyan létezőhöz, amely benne tartózkodó vagy immans a dolgokban. A legfőbb különbség a platonikus és arisztotelianus *eide*-szemlélet között az, hogy az utóbbi

számára az *eidosz* nem elkülönült létező (*khoriszton*), kivéve az első mozgató/mozgatók és a *nusz* esetében. Arisztotelész a Forma létezésének transzcendens modalitásától az *eidosz*hoz mint olyan létezőhöz jut el, amely benne tartózkodó vagy immanens a dologban. Az *eidosz* fogalmát Arisztotelész a Metafizika VII. (Z) könyvének 7. fejezetének sokat idézett helyén a következőképpen adja meg: „Formán a dolgok esszenciáját (*to ti én einai*) és első szubsztanciáját (*prótén uszian*) értem.”¹⁶

Arisztotelész elméletalkotása alapvetően az *eidosz* szó kettős jelentését alakította ki, nevezetesen a *forma* és a *species* jelentéseket. Arisztotelész számára az *eidosz* mint *forma* a szubsztancia meghatározója, az az aspektus, amely a dolgok definíciójában van meghatározva, mint a dolog esszenciája/lényege vagy mibenléte. Az *eidosz* mint faj(ta) (*species*) pedig olyan, aminek univerzalitása van.

Az ugyancsak változatos arisztotelészi használatok közül¹⁷ témám szempontjából a „formának” az az értelme fontos, amely az egyedi dolgok, a szubsztanciák nem-anyagi „alkotórészét” jelenti.¹⁸ Ebben az esetben a forma az anyag szerveződésének esszenciája, strukturális princípiuma; a keletkezés során az úgynevezett formai ok, amely átkerül a formálás anyagába. Másfelől azonban a forma a cél-okot is jelenti, azt a funkciót, aminek betöltésére egy szubsztancia szolgál: a lélek például a test formája.¹⁹

Az *eidosz* Nüsszai Gergely antropológiájában

Az *eidosz* Nüsszai Gergely fentebb említett két művében, az értekezésben és a dialógusban ugyancsak változatos előfordulásokat mutat.²⁰ A „külső megjelenés, külső, alak, forma” jelentésű előfordulásainak egy részében az *eidosz* fogalma nem élőlényekhez kapcsolódik, lehet akár egy égitest látható formája²¹ vagy az anyag minden formája, az elemek formája/formái.²² Ezekben a jelentéseiben szinonimája lesz a formaként, mintaként megjelenő *szkémának*,²³ illetve *morphénak*.²⁴ Amikor az élőlényekkel kapcsolatban használja a szót, magában foglalhatja az élet minden formáját²⁵, mindenekelőtt az emberét. Az ember vonatkozásában lehet annak külső megjelenése, formája általában;²⁶ ebben a jelentésében együtt említhető például az alakkal, a hanggal.²⁷

Nüsszai Gergely antropológiájában az *eidosz* problematikája az ember teremtéséhez és létezéséhez kapcsolódva mindenekelőtt az egyetemes emberi természet, illetve a test és lélek viszonyának kérdéséhez kapcsolódik hozzá. Az *eidosz* – amely Arisztotelésznél az egyedi dolgok, a szubsztanciák nem-anyagi „alkotórésze” – Gergelynél az ember Istentől kapott eredeti formáját, a változó emberben lévő állandó részt jelenti, amely minden testi változás ellenére is saját ismertetőjeleivel jelenik meg.

Az Isten általi teremtésekor az emberi élet egyetlen formájú (*monoeidesz*) volt, ami Gergely szerint azt jelenti, hogy a jó emberi természet nem keveredett még a rosszal.²⁸ Isten, akinek természete testetlen és forma nélküli (*aeidesz*),²⁹ a saját képére (*eikón*) és hasonlatosságára (*homoiószisz*) teremtett embert (Gen 1,26) részesítette az isteni természetből, de természetesen csak teremtett volna megfelelő mértékben, a részesedés (*metuszia*) azonban így is az istenképiség ontológiai alapjává válik. A teremtésben ilyen módon kapott istenképiség (*eikón*)

tartalma az emberi természet (*anthrópiné phüszisz*), amelynek általánosságát, egyetemességét (*katholu*) a kappadókiai atya már korai műveiben is hangsúlyozza. Az *eidosz* az emberi természetnek mint immanens lényeknek a „formája”, amely természet egyaránt biztosítja az Istenhez való hasonlatosságot minden emberi létező számára, amiből az is következik, hogy az istenképiség a bűnbeesés után sem vész el, csupán elhomályosul – bár Gergely az ember bukott állapotával kapcsolatban gyakran hangsúlyozza azokat a lényeges változásokat, amelyeket az emberi létezők elszenvedtek a bűneikért. Az *eidosz* az ember Istentől kapott eredeti formája a bűn által elhomályosul,³⁰ ugyanakkor mint a lélek formája minden változás ellenére állandó, változatlan marad. „A forma (*eidosz*) azonban minden változás ellenére változatlan marad, nem veszíti el azokat a jegyeket (*szémeia*), amelyeket a természet (*phüszisz*) vésett bele, hanem minden testi változás ellenére is saját ismertetőjeleivel jelenik meg.”³¹

Gergely – bár *expressis verbis* nem fogalmazza meg –, tisztában van azzal, hogy az „egyedi” valami állandót kell hogy jelentsen az emberrel kapcsolatban, és így ennek fogalma szembekerül az emberre a földi létezésben jellemző mozgással és változással. Ezt az ellentmondást oldja fel azzal a kijelentésével, hogy emberi természetünk sem csupa változás és átalakulás, különben teljesen megragadhatatlan volna.³² A változó emberben lévő állandó részt nevezi formának (*eidosz*), amely minden testi változás ellenére is saját ismertetőjeleivel jelenik meg.³³ Az *eidosz* fogalma tehát nemcsak a test és a lélek/szellem együttes teremtésének és együttlétezésének gondolatában, hanem az emberiség szellemi és anyagi természetének egyidejűségéből adódó antropológiai paradoxonának feloldási kísérletében is szerepet kap.

A többféle aspektus együtt jelenik meg a *De hominis opificio* alábbi részletében is, amely az *eidosz*nak a fel-támadásban játszott szerepét is mutatja. „Lelkünknek az a része, mely Istenhez hasonló, nem a folytonosan változóval és átalakulóval egyesül, hanem azzal, ami öszszetett lényünkben szilárd és állandó. A forma (*eidosz*) különbözőségeit az embert alkotó keverékek különbségei hozzák létre, a keveredés (*kraszisz*) pedig nem más, mint az elemek egyesülése, elemeknek pedig a világmindenség létrehozásához alapul szolgáló részeket nevezük, melyekből az ember teste is felépül. Ezért mivel a forma (*eidosz*) viaszba nyomott pecsétre hasonlóan megmarad a lélekben, a lélek szükségképpen felismeri azokat a részeket, melyek a pecsétet rányomták, és az újjászületés idején ugyanazokat vonzza magához, melyek a forma (*eidosz*) rajzolatának megfelelnek. Azok fognak pedig megfelelni, amelyek kezdetben kialakították a formát (*eidosz*). Egyáltalán nem hihetetlen tehát, hogy a közösből kiválva minden ismét a sajátjához térjen vissza.”³⁴

Az *eidosz* a halálban

Az idézet második fele tehát már mutatja, hogy a test és lélek/szellem egységének és az *eidosz* által biztosított állandóságának problémái nemcsak a halált megelőző állapotukat és kapcsolatukat érintik, hanem a halál és a fel-támadás, illetve a kettő közötti „időszak” állapotát is, bár kétségtelen, hogy az elsöre adott válaszok alapozzák meg az utóbbiakat. Annak megválaszolása, hogy mi a

sorsa a léleknek a halál után, a halál és a feltámadás között, döntő a feltámadás tanának megalapozása szempontjából.

Az említett munkák érvelésében a halál Gergely számára is elsődlegesen az emberi tapasztalás közegében jelenik meg: mint a test és az élet megszűnése, mint átalakulás. Az egyik legalapvetőbb tapasztalat a halálról, hogy a test és a lélek elválik egymástól, a test, az „elnyűtt eszköz” felbomlik, a hús megsemmisül, és csupán „a sírokban levő maradványok csúfsága”³⁵ szemlélhető. A halálban szétszakad a test és a lélek egysége, ami látható marad, az az élettelen test, nyilvánvalóvá válik a lélek nélküli, élettelen test felbomlása, a feltámadás vigasztalása nélkül. Az emberi tapasztalat tehát egyértelművé teszi, hogy a halálban a lélek elszakad a testtől, a halál definiálható úgy is, mint a lélek hiánya.³⁶

A test halandóságából következtethetnénk az azt elhagyó lélek halandóságára, az egyén azonosságának teljes megszűnésére is. A lélek alapvető definíciója, amelyre többször is hivatkozik az egyházatya az, hogy „olyan szellemi lényeg, mely érzékelést és életerőt visz az eszközszerű testbe”.³⁷ Ezért az első tisztázandó kérdés, amely a többi alapjává is válik, hogy létezik-e a lélek, az *életadó* ok önmagában, mert csak ebben az esetben marad meg valóban a halál után is.³⁸ A *De anima et resurrectione* érvelésének részleteire jelen keretek között nem tudok kitérni, a végső érv az, hogy ami testetlen és forma nélküli – mint például maga az isteni természet – az nem egyenlő a semmivel, mert ebben az esetben az emberi értelemlen is semmissé kellene tennie önmagát.³⁹ Ennek analógiájára az, hogy a lélek a látható életformából a láthatatlanba költözik, szintén nem jelenti azt, hogy kívül kerül a létezésen.⁴⁰

A lélek halál utáni továbblétezésének feltételezése következő kérdésként azt generálja, hogy a lélek elszakad-e a pusztulásnak induló földi testet alkotó elemektől vagy nem szakad el. Abban az esetben, ha a lélek az atomokban marad, vagy valamilyen módon kapcsolódik hozzájuk, a halál mibenléte szintén problematikusá válik, mert nem mondhatjuk, hogy az a halál pillanata, amikor a lélek elhagyja a testet, másfelől viszont az atomok felbomlásának kezdete túlságosan késői ahhoz, hogy a halál pillanatának nevezzük. Ebben implicite benne van az, hogy a lélek nem hagyja el a testet, hanem egyszerűen megszűnik azt étellel megtölteni, de hogy ez pontosan mit jelent, azt Gergely nem teszi világossá.⁴¹

Gergely számára mutatkoznak bizonyos jelei (*szémeia*) annak, hogy a kapcsolat a halál után is megmarad a test és a lélek között.⁴² A lélek szellemi természetének, amely testetlen és alakkal nem határolt (*aeidé*), nem jelent nehézséget az, hogy a szétbomló test elemeivel is együtt maradjon, egyformán jelen lehet a test elemeiben, amelyekkel egyszer már egyesült.⁴³ A *De anima et resurrectione* egyik helyén Gergely nővére, egyben beszélgetőtársa, Makrina egyenesen a léleknek a testi élethez való vonzódásáról beszél, amikor a temetők környékén feltűnő kísértetekről esik szó: (a lélek) „nem tudja elviselni a láthatatlan formába való teljes átalakulást, még akkor is a testi alakban akar létezni, mikor az már szétbomlott, s bár kívülre létezik, vágyakozásában mégis anyagi térségeken kóborol, visszatér ezekre a helyekre.”⁴⁴

A kappadókiai atya szerint a lélek tehát a halál után is az elemekkel marad, ebben az esetben viszont az a kér-

dés, hogy „Hogyan követi a lélek a halál után azt, amit megismert (tudniillik a testet), ha az nem marad meg?” Valamennyi elemben tovább él-e⁴⁵ vagy csak valamelyik elemmel egyesül és egyben él tovább.⁴⁶ A test felbomlása után a test alkotó elemei az elemek rendjének elve alapján természetük szerint visszatérnek egymáshoz, és elfoglalják saját, megfelelő helyüket (*oikeiosz toposz*). A lélek eszerint csak a testi elemek egyikéhez tudna csatlakozni, ahhoz, amely a legközelebb van hozzá. Makrina, aki a műben Gergely álláspontját képviseli, a kiterjedés nélküliség (*adiasztaton*) fogalmának bevezetésével próbálja meg megoldani a nehézséget: az intelligibilis lélek eltérően a fizikai természettől, még akkor sincs alávetve az *oikeiosz toposz* (megfelelő hely) törvényének, amikor az érzékelhetőhöz kapcsolódik hozzá, így a lélek lokalizálásának problémája nem szignifikáns a lélekkel kapcsolatban.⁴⁷ A lélek testetlen valóság (a lélek ezen definícióját Gergely többször is megadja), így természeténél fogva nincs szüksége arra, hogy valamilyen helyen legyen.⁴⁸ Gergely szellemi (*noerosz*) és testetlen (*asztomatosz*) életformának nevezi azt is, amibe a halott távozik,⁴⁹ illetve a Hádészt is olyan testetlen életállapotként, élethelyzetként értelmezi, amelyben a lélek él a halál után.⁵⁰

A lélek a megismerő képessége révén (*té gnósztiké dúnamei*) a sajátjával marad, nem szakad el tőle, és a feltámadás eseményében nem jelent majd gondot számára a saját és az idegen elemek megkülönböztetése.⁵¹ Gergely érve a léleknek azon a képességén alapul, amely felismeri a test valamennyi részét, annak ellenére, hogy el vannak egymástól választva és visszatértek ugyanazon elem más részeinek a csoportjába. Úgy írja le itt Gergely a lélek képességét, mint ami a testről való benső tudásának köszönhető, tulajdonképpen állandó kapcsolat van a lélek és a testrészek között. A lélek az elemekben marad és képes majd őket újraegyesíteni. A halál tehát nem teljes szétválása a testnek és a léleknek.

A válasz ebben a kontextusban nem ad feleletet a lélek „megismerő képessége”-nek eredetére és mibenlétére, csupán működésére és eredményére. A lélek felismerő képessége végső soron nem a forma pecsétjében, hanem – hasonlóan más képességeihez – az istenképiségben van. A dialógusban ezért Gergely igyekszik is kerülni a forma (*eidosz*) szó használatát, amely túlságosan órigenistának tűnhetne, és a lélek testről való benső tudásáról tett kijelentései is bizonytalanok. A *De hominis opificio*-ban megfogalmazottakat itt az *eidosz* szó használata nélkül fejezi ki, nehogy azt sugallja, hogy a lélek felismerő képessége pusztán a forma pecsétjében van.

Az eidosz a feltámadás eseményében

Miként Isten ismeri a teremtését, annak minden elemét, úgy a lélek is ismeri a testét,⁵² és ez képessége lehetővé teszi Nüsszai Gergely számára a testben való feltámadás kinyilatkoztatásának racionális megalapozását. A feltámadás gondolata a legtöbb gondolkodó számára irracionális és filozófiaiilag tarthatatlan volt, olyan dolog, amely empirikusan nem kontrollálható.⁵³

A testben való feltámadás gondolata teljességgel idegen volt a görög gondolkodás számára, a feltámadás eszkatologikus reményének filozófiai értelmezésében a keresztény teológia mégis Arisztotelészhez kapcsolódott, annak ellenére, hogy a görög filozófus gondolkodá-

sában természetesen nem volt hely az ember halál utáni sorsáról való elmélkedésnek: az ember földi, halandó létező, aki nem éli túl a halált.⁵⁴ Ugyanakkor az arisztotelészi filozófia az emberi létezés egységének olyan megértésével rendelkezett, amely az emberben individuális létezőt, élő egységet látott, aki éppen saját kettősségében egy, és a két elem – a test és a lélek – csak együtt létezik benne. Ugyanakkor a test és a lélek Arisztotelész számára nem csupán két elem, amely összekapcsolódik egymással, hanem inkább ugyanannak a valóságnak a két aspektusa.⁵⁵ Minden lélek az ő „saját” testében tartózkodik, és minden testnek megvan a „saját” lelke, az *eidosz*, formája.

Gergely szerint „a testek feltámadása a közösből való kiválás és az egyénibe való visszatérés által történik majd”, amikor is „minden egyes test ismét visszakapja a közösből azt, ami az övé volt”.⁵⁶ A természetes ész számára elképzelhetetlen változás az isteni erő által fog bekövetkezni, és ezzel a megállapítással mintegy az apologetákhoz hasonlóan alapon védelmezi a test feltámadásának a tanát azzal, hogy Isten számára minden lehetséges.⁵⁷ Nemcsak a test anyagai térnek vissza az egyénibe, hanem bizonyos természetes vonzalom és szeretet következtében a lélek is rá fog ismerni a testre, amelyhez korábban tartozott, ahogy például az állatcsorda tagjai is ráismernek a gazda házára a legelőről hazafelé tartva.⁵⁸ A lélekben van tehát valamilyen titkos hajlam és felismerő képesség, amely a korábban hozzá tartozott elemekre irányul. Gergely számára nem elképzelhetetlen, hogy a test, az elemek felbomlása után sem szűnik meg az a kötelék, amely az egyes elemek és az életadó lélek között megvolt, a lélek örökre azokkal az elemekkel marad, amelyekkel egyszer már egyesült, és hívni fogja őket a feltámadáskor. A lélek magához vonzza majd azt, ami a sajátja, így a testek feltámadása a testet korábban alkotó elemeknek a közösből való kiválása és az egyénibe való visszatérése lesz.⁵⁹

A feltámadás mikéntjének a kérdésekor a halálban szétvált test és lélek újraegyesülése döntővé válik, mégpedig ugyanannak az embernek (testnek) a létrehozására, és pontosan ugyanazok az elemek,⁶⁰ mert ellenkező esetben nem feltámadásról, hanem új ember teremtéséről kellene beszélni.⁶¹ A viták tehát nemcsak a feltámadásnak mint eseménynek a tapasztalattal ellentétes nehézségeire utaltak, hanem a feltámadt test állapotára és a megelőző földi testtel való azonosságára is vonatkoztak.⁶² A feltámadás nagyon is hangsúlyossá tett egzisztenciális tétje ugyanis az, hogy megmarad-e az ember önazonossága, a feltámadás reménye csak akkor vigasztaló, ha az egyén az önazonossága megtartásával támad fel.⁶³

A feltámadás tana csak akkor fogadható el és adhat vigaszt a benne hívők számára, ha az olyan átalakulás lesz, amelyben az ember mint egyedi létező támad fel. „Mi köze hozzám a feltámadásnak, ha más valaki támad fel helyettem?” – teszi fel a kérdést Gergely.⁶⁴ Az egyén önazonossága a tét, ennek megmaradását vallja a kapadókiai atya is, és ezt számára mi sem bizonyítja jobban, mint a szegény Lázár és a gazdag példázata az evangéliumból (Lk 16,19-31). Lázár önazonosságának testi formája (*gnóriszma szómatosz*) van – ami egyben azt is mutatja, hogy a feltámadás testben fog bekövetkezni –, és így a földi ember az, aki jelen van a túlvilágon történő találkozáskor.⁶⁵ A szegény Lázár és a gazdag ember parabolájának exegézise jelen esetben tehát nem a sze-

génység és gazdagság témáját helyezi előtérbe, hanem a testben elkövetett bűnökre való emlékezést és azt a lehetőséget, hogy a szent és a bűnös lelkek egyaránt képesek lesznek egymásra ismerni a másik életben.⁶⁶

Az ember teste a feltámadáskor mássá válik-e, mint amilyen volt, és ha igen, akkor milyen tekintetben: számszerűleg lesz-e más, vagy *eidosz*át tekintve, és az új test új entitást is fog-e jelenteni? Igaz, hogy mindenkinek saját halála van, de a feltámadás után megmaradnak-e az emberek közötti különbségek? A feltámadás előtti és utáni test egymáshoz való viszonyának kérdései magukban foglalják az ember önazonossága halál és feltámadás utáni megtartásának a problémáját is: ha nem ugyanaz a test támad fel, amelyik meghalt, akkor a feltámadott ember nem lesz azonos önmagával,⁶⁷ ha viszont teljesen ugyanaz, akkor reménykedhet-e az ember a földi balsorsa jobbra fordulásában?

Az antik világ nem rendelkezett a személy adekvát koncepciójával, ennek felfedezése – többek véleménye szerint – a keresztény teológusok érdeme volt:⁶⁸ magának a személynek az eszméjét a kereszténység legnagyobb hozzájárulásának tartják a filozófiához.⁶⁹ És mégis Arisztotelész volt az, aki mindenki másnál jobban megérezte és megértette az egyediséget, amikor a test és a lélek egységéről beszélt, és biztosította a keresztény filozófusok számára azokat az elemeket, amelyekből felépíthető volt a személy adekvát koncepciója.⁷⁰ Az arisztotelészi elgondolásokat azonban a keresztény adaptáció során radikálisan átalakították, új perspektívákat nyitottak meg és minden terminusnak új értelmet adtak.⁷¹

Gergely hitte, hogy a földi és a feltámadt testeknek azonos részekből kell állnia. Ez nemcsak Isten mindenhatóságán nyugszik, hanem a lélek testhez való viszonyának az elemzésén, és a léleknek azon az erején, hogy a test elemeit ismét össze tudja gyűjteni.⁷² A *De hominis opificio*-ban Gergely azt mondja, hogy ez a képesség azon a szoros kapcsolaton alapul, ami a test és a lélek között életükben volt.⁷³ Azt állítja, hogy a test nem változik meg teljesen, mert a test formája (*eidosz*) állandó és változatlan elem (*to monimon te kai hószaütosz ekhon*), amely kapcsolatban van a lélekkel. A traktátusban és a dialógusban egyaránt az *eidosz* fogalmát használja a nüsszai püspök az emberben lévő állandó, nem változó „valami” megjelölésére, amely alapja lesz tehát a halál előtti és a feltámadás utáni ember azonosságának. A test formája (*eidosz*) olyan, mint egy pecsét lenyomata: megjelöli a lelket, „lenyomatot” hagy a lelken, amely felismerő képessége révén a test elemeit összegyűjti majd a feltámadáskor. A formát (*eidosz*) a pecsétben lévő lenyomathoz hasonlítja, amely otthagya a lenyomatát a test részeiben és megjelöli a lelket magát is.⁷⁴ Habár Gergely hangsúlyozza, hogy Isten mindenhatósága az, ami garantálja a feltámadást, mégis olyan magyarázatot is kíván adni, amely nemcsak magát a kinyilatkoztatást alapozza meg filozófiailag, hanem amely az *eidoszt* az ember halála és feltámadása utáni önazonossága „biztosítékává” is teszi.⁷⁵

Nüsszai Gergely vizsgált két művében a test és a lélek halál utáni kapcsolatának problémái ellenére is megtartja a földi és a feltámadt test közötti azonosság alapját. Teológiai probléma viszont, hogy nem világos, milyen módon tökéletesítése a feltámadt test a jelenleginek. A halál és a feltámadás után a test ontológiailag ismét átalakul, amire tekinthetünk úgy is, mint a lélek mozgásá-

nak következményére, amely először Istentől el, majd Isten felé viszi az embert.⁷⁶ A különböző bibliai szakaszok Gergely általi kommentálása megerősíti, hogy a feltámadt állapotot szellemi és fizikai tökéletességnek egyaránt látta, és arra is utalt, hogy ez kollektív, sőt még egyetemes is lesz.⁷⁷

A feltámadás újjászületés (*palingeneszia*) is, amely közben a jelenlegi halandó és romlandó test halhatatlanná és romolhatatlanná válik.⁷⁸ A feltámadásban az isteni természet helyreállítja a test és a lélek egységét az emberi természetben belül.⁷⁹ A feltámadás mint helyreállítás (*anasztoikheiosisz*) gondolata a válasz arra az alapvető kérdésre is, hogy ugyanazt a testet kapja-e vissza az ember a feltámadásban, amellyel a földi életben rendelkezett.⁸⁰ Az ember visszatér abba az életbe, amelyet az emberi természet birtokolt mint Isten képmása, mielőtt a rossz belépett a képbe és megromtotta az emberi természetet. A helyreállított természetünk leveti a bőrruhát (*kitón dermatosz*: Gen 3,21). Az újjászületésként (*palingeneszia*) értelmezett feltámadásban a jelenlegi és szétbomló test átváltozik halhatatlanná és szétbomlaszthatatlanná.⁸¹ Amikor Gergely a jövőendő élettel kapcsolatban a kötöttségektől való megszabadulásról beszél, a szabadság metaforát nem az Isten képmására teremtett ember testére, hanem a jelenlegi, azaz bűnbeesett emberi testhez kapcsolódó szenvedélyekre érti.⁸²

„A feltámadás a természetünk helyreállítása eredeti állapotába”⁸³ gondolat jelzi is, hogy a feltámadott test nem a földivel, hanem a bűnbeesés előtti, Isten képe és hasonlatosságára teremtett testtel lesz egyenlő. A feltámadt test tulajdonságainak megértésére Gergely a jól ismert páli mag-hasonlatot (1Kor 15,35kk.) használja metaforikus képpé bontva ki, amely az ember teremtésétől a feltámadott ember állapotáig mindent átfog. A mag és a kalász példája azt jelenti a kappadókiai atya számára, hogy előbb volt a kalász és utána a mag, így a kalász az Isten képmására teremtett ember lesz, az első kalász pedig maga a bűnbeesés előtti Ádám. A mag a földi, állati bőrt öltött ember, amelyből ismét szárbá szökken majd egy másik kalász, a jövőben megvalósuló képmás, azaz a feltámadott ember.⁸⁴ Az ember, a személy önazonosságát pedig – Isten akarata folytán – az *eidosz* biztosítja.

Tóth Judit

JEGYZETEK

¹ A nüszsai püspök munkáinak Werner Jaeger által elindított és tanítványai által folytatott, lassan befejezéséhez közeledő kritikai kiadássorozatában (*Gregorii Nysseni Opera*. Leiden: Brill; a továbbiakban GNO kötet-, oldal- és sorszám) a két munka még nem jelent meg, ezért a továbbiakban – a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően – a Migne által kiadott *Patrologia Graeca* kötetekre hivatkozom (a továbbiakban PG kötet- és hasábszám), a könnyebb tájékozódás kedvéért pedig zárójelben megadom a két mű Vanyó László által készített fordításának fellelhetőségét is: *Az ember teremtéséről*. In Frenyó Zoltán (szerk. és bev.): *Az isteni és az emberi természetéről I-II: Görög egyházatyák* (A kútnál). Budapest: Atlantisz, 1994 (a továbbiakban GE I, oldalszám); *A lélekről és a feltámadásról*. In Vanyó László (ford.): *A kappadókiai atyák* (Nagy Szent Baszileiosz, Nazianzoszi Szent Gergely, Nüszsai Szent Gergely és Ikonioni Amphilokhosz) (Ókeresztény írók 6). Budapest: Szent István Társulat, 1983 (a továbbiakban ÓI 6, oldalszám). A kappadókiai atya antropológiájához és eszkatológiájához újabban ld. 2006-ban megjelent monográ-

fiát: Tóth Judit: *Test és lélek. Antropológia és értelmezés Nüszsai Szent Gergely műveiben* (Catena. Monográfiák 8.). Budapest: Kairosz Kiadó, 2006.

² Az *eidosz* fogalmának rövid filozófiatörténeti áttekintéséhez ld. egyebek között Peters, F. E.: *Greek Philosophical Terms: A Historical Lexicon*. New York – London: New York University Press – University of London Press Limited, 1967, 46-51.

³ Homérosz: *Íliász*. A preszókratikus filozófia ennek az értelemnek a használatát is folytatja majd. Ld. Empedoklész: *fr* 98, 115; Démokritosz idézi Plutarkhosz: *Adv Col* 1110.

⁴ Vö. a hippokratészi irodalommal. Thuküdidész egyik helye (II, 50: „a betegség *eidosz*”) is mutatja a terminusnak a kortárs orvosi körökben való használatát.

⁵ I, 203; I, 94.

⁶ Platón idea-tanára és Arisztotelész szubsztancia-ontológiájára kell gondolnunk. Gadamer szerint Platón válasza dialektikus, Arisztotelészé analitikus. Gadamer, H. G.: *A Jó ideája*. Platón-Arisztotelész. In Uő: *A filozófia kezdete* (Horror Metaphysicae). Budapest: Osiris-Gond, 14.

⁷ *Phaidón* 65d-e, *Parm* 135b-c, *Az Állam* 508c kk.

⁸ *Phaidón* 100b-101d. Kritikájukhoz ld. *Parm* 130a-134e.

⁹ *Az Állam* 532a-b, *Tim* 51d.

¹⁰ *Menón* 80d-85b, *Phaidón* 72c-77d.

¹¹ Így vannak: etikai *eidoszok* (*Parm* 130b, *Phaidrosz* 250d), matematikai *eidoszok* (*Phaidón* 101b-c), a természetes dolgok *eidoszai* (*Tim* 51b, *Szof* 266b), még triviális *eidoszok* is (*Parm* 130c). Megtaláljuk az *eidoszokat* a mesterséges dolgok esetében is (*Az Állam* 596a-597d, *Szof* 265b, *Ep* VII, 34d), kapcsolatokban (*Phaidón* 74a-77a, *Az Állam* 479b, *Parm* 133c), és tagadásokban (*Az Állam* 476a, *Theait* 186a, *Szof* 257e).

¹² *Phaidón* 100b-101c.

¹³ Az *eidoszok* (*eide*) transzcendenciájához kapcsolódó vitatott kérdés, hogy hol lehet lokalizálni az *eidoszokat* (vö. *Tim* 51b-52d; vö. még *Az Állam* 508c, 517b; *Phaidrosz* 247c). A *Tim* 30c-d-ben az *eidoszok* (*eide*) az „intelligibilis létezők” között vannak.

¹⁴ *Parm* 132b-c, 134b.

¹⁵ Arisztotelész a *Metafizikában* az *eidosz*-teóriát egy elég hosszú kritikai elemzésnek veti alá (987a-988a, 990a-993a, 1078b-1080a). Ld. *Aristotle's Metaphysics. 2 vols*. Ed. W. D. Ross. Oxford, 1970. (1924). Ferge Gábor (ford., bev., komm.): *Arisztotelész Metaphysica. I*. Budapest: Logos Kiadó, 1992.

¹⁶ *Metafizika* 1032b1-2. Steiger Kornél fordításában és kommentárjával. Ld. *Gond* 1992. I. 125-157.

¹⁷ Pl. a Poétikában is az *eidosz* szó többértelmű: az általában vett költészet válfajai (47a8), máshol a tragédia fajtái (55b32-56a 3, 55b32) vagy részei (52b14, 56a 33), alkat-elem (49a8), alkotórész (56a33), elem (56b9). Arisztotelész: *Poétika és más költészettani írások*. Ford. Ritoók Zsigmond, szerk., jegyz. Bolonyai Gábor. Budapest: PannonKlett, 1997 (Matúra. Bölcsélet).

¹⁸ *Metafizika* 1032b1-2. Vö. 16. lábjegyzet. Vö. még Arisztotelész lélektanával. Ross, W. D. (ed.): *Arisztotelész: De anima*. Oxford: University Press, 1959. Arisztotelész: *Lélekközlőfi-ai írások* (Filozófiai írók tára). Steiger Kornél fordítását átdolg. Brunner Ákos és Bodnár István, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006.

¹⁹ Vö. Ross, D.: *Arisztotelész* (Historia philosophiae). Budapest: Osiris Kiadó, 2001, 224kk. A forma Arisztotelésznél alapelv, ahogy ez Aetiosznál is fennmaradt: *A filozófusok nézeteinek gyűjteménye* I. 3. 22. I. 7. 32. Vö. Bugár M. István (szerk.): *Kozmikus teológia. Források a görög filozófia istentanához a kezdetektől a kereszténység színrelépéséig* (Kultusz és logosz). Budapest: Kairosz Kiadó, 2005.

²⁰ Az *eidosz* előfordulásaihoz Nüszsai Gergely egész munkásságában ld. Mann, F. – Hauschild, W-D.: *Lexicon Gregoria-*

num: *Wörterbuch zu den Schriften Gregors von Nyssa. III.* Leiden: Brill, 2001.

- ²¹ *An et res* PG 46, 29C (ÓÍ 6, 581).
- ²² *An et res* PG 46, 33C (ÓÍ 6, 582); *An et res* PG 46, 73A (ÓÍ 6, 602).
- ²³ *An et res* PG 46, 41A, 44B, 80A (ÓÍ 6, 585, 587, 604).
- ²⁴ *An et res* PG 46, 73C (ÓÍ 6, 602).
- ²⁵ *An et res* PG 46, 60C (ÓÍ 6, 595).
- ²⁶ *An et res* PG 46, 29C (ÓÍ 6, 580).
- ²⁷ *An et res* PG 46, 36A (ÓÍ 6, 582).
- ²⁸ *An et res* PG 46, 81B (ÓÍ 6, 606).
- ²⁹ Az *eidosz* Isten, pontosabban az isteni természet vonatkozásában mint a forma hiánya jelenik meg: *An et res* PG 46, 41A (ÓÍ 6, 586).
- ³⁰ Vö. *An et res* PG 46, 157D (ÓÍ 6, 643). A bűntől eltorzult életet élőknek a halál után meghatározott ideig tűz általi megtisztuláson kell keresztül menniük, hogy ők is felvehessék majd az eredetileg Istentől nekik adott formát (*eidosz*).
- ³¹ *Op hom* 27 PG 44, 225D-228B. Kivételt jelentenek a betegség által előidézett változások, mert a betegség hatással van a formára is: „hiszen a betegség formátlansága (*amorphia*) idegen álarcként borul a formára (*eidosz*), de ha ezt gondolatban eltávolítjuk, mint a szíriai Námán történetében, vagy az evangéliumi elbeszélésekben, a betegség által elfedett forma (*eidosz*) az egészséges állapotban ismét eredeti ismeretjegyveivel tündököl.” Uo.
- ³² *Op hom* 27 PG 44, 225D (GE I, 242).
- ³³ *Op hom* 27 PG 44, 225D (GE I, 242). Azt, hogy mit ért itt a forma alatt Gergely, amikor azt mondja, hogy saját ismeretjégei vannak és csak a betegség fedi el, más szöveghelyekkel értelmezhetjük: ebben az esetben a forma a szellemet jelenti.
- ³⁴ *Op hom* 27 PG 44, 228A-B.
- ³⁵ *Sanct Pasch* GNO IX, I, 247, 4-10 (ÓÍ 18, 277).
- ³⁶ *An et res* PG 46, 128B (ÓÍ 6, 628).
- ³⁷ *An et res* PG 46, 48C (ÓÍ 6, 589-590).
- ³⁸ *An et res* PG 46, 16A-B (ÓÍ 6, 575).
- ³⁹ *An et res* PG 46, 41A (ÓÍ 6, 586).
- ⁴⁰ *An et res* PG 46, 73A.
- ⁴¹ Vö. Ludlow, M.: *Universal Salvation: Eschatology in the Thought of Gregory of Nyssa and Karl Rahner.* Oxford: University Press, 2000, 71.
- ⁴² *Op hom* 27 PG 44, 225B-D (GE I, 241-242). A lélek kapcsolatban maradhat a test elemeivel akár még a halál után is (*An et res* PG 46, 44C-D = ÓÍ 6, 587)), mert a lélek szempontjából nem szükséges, hogy elszakadjon attól, amivel együtt növekedett (*Op hom* PG 46, 48C = ÓÍ 6, 589).
- ⁴³ *An et res* PG 46, 45C (ÓÍ 6, 588-599).
- ⁴⁴ *An et res* PG 46, 88C (ÓÍ 6, 609).
- ⁴⁵ *An et res* PG 46, 48B-C (ÓÍ 6, 589).
- ⁴⁶ A sztoikus, epikureus érvek és az empiristák nézetei alapján megfogalmazva a léleknek két lehetősége van, amikor a halál után a testben egyesült összes elem a rokon elemhez tér vissza: vagy valamelyik elemmel egyesül, de ebben az esetben nem halhatatlan, vagy nem egyesül elemmel, de akkor sehol nincs. Uo.
- ⁴⁷ *An et res* PG 46, 48A (ÓÍ 6, 589). Vö. Peroli, E.: „Gregory of Nyssa and the Neoplatonic Doctrine of the Soul.” *Vigiliae Christianae* 51. 2 (1997): 117-139, itt: 122.
- ⁴⁸ *An et res* PG 46, 69B (ÓÍ 6, 600).
- ⁴⁹ *Mort* GNO IX, I, 28,7 (ÓÍ 18, 59). Gergely metaforikusan a lélek „titkos lakhelyé”-ről beszél: *Sanct Pasch* GNO IX, I, 252, 12 (ÓÍ 18, 283).
- ⁵⁰ Vö. *Phaidón* 107c-d, 248ekk., *Gorgiasz* 527akk., ahol ennek az életnek a hatása mutatkozik meg a másvilágon levő életre. Ld. Cavarnos, J. P.: *St. Gregory of Nyssa on the Human Soul.* Belmont, Mass.: Institute for Byzantine and Modern Greek Studies, 2000, 51.
- ⁵¹ *An et res* PG 46, 77B (ÓÍ 6, 604).
- ⁵² *An et res* PG 46, 73B-76B (ÓÍ 6, 602-603).
- ⁵³ Az ezzel kapcsolatos érveket talán még Nüsszai Gergelynél is részletesebben hozza Athénagorasz: *A halottak feltámadásáról* című értekezése. A továbbiakban *De resurr.* Ld. Vanyó László (szerk.): *A II. századi görög apologeták* (Ókeresztény írók 8). Budapest: Szent István Társulat, 1984.
- ⁵⁴ Vö. Florovsky, G. V.: „Eschatologie in the Patristic Age: An Introduction.” *Studia Patristica* 2 (1957): 235-250, itt: 246.
- ⁵⁵ Florovsky, G. V.: *id. mű*, 247.
- ⁵⁶ *Op hom* 27 PG 44, 225B kk. (GE I, 241 kk.).
- ⁵⁷ Vö. Athénagorasz: *De resurr* 5, 9.
- ⁵⁸ *Op hom* 27 PG 44, 225B kk. (GE I, 241 kk.).
- ⁵⁹ *An et res* PG 46, 45A-45C, 77A (ÓÍ 6, 588-589, 604); *Op hom* 27 PG 44, 225B kk. (GE I, 241kk.).
- ⁶⁰ *An et res* PG 46, 76B (ÓÍ 6, 603, 619).
- ⁶¹ *An et res* PG 46, 76C (ÓÍ 6, 603-604).
- ⁶² Az így kételkedők tévedése Gergely szerint alapvetően abban áll, hogy az isteni hatalmat is az emberi képességekhez mérten ítéli meg, és ami az emberek számára felfoghatatlan, azt az Isten számára is lehetetlennek tartják (Vö. Lk 18,27). Ld. *Op hom* 25-27 PG 44, 213C-229A, passim (GE I, 234-244, passim). Vö. Athénagorasz: *De resurr* 5. A keresztények a feltámadás elfogadásával ellentmondanak a *doxának*, annak a meggyőződésnek, véleménynek, amely a közönséges emberi tapasztalaton alapul, és így mintegy a *paradoxont*, azaz a véges ész tapasztalatával szembeni vélekedést teszik meg hermeneutikai elvükké a feltámadás értelmezésekor.
- ⁶³ Nüsszai Gergely feltámadásról vallott nézeteihez részletesebben ld. Tóth Judit: *id. mű*, 143-210.
- ⁶⁴ *An et res* PG 46, 140C (ÓÍ 6, 634).
- ⁶⁵ *Op hom* 27 PG 44, 225C (GE I, 241); *Sanct Pasch* GNO IX, I 265,17kk. (ÓÍ 18, 294-295).
- ⁶⁶ Vö. Constan, N.: „To Sleep, Perchance to Dream”: The Middle State of Souls in Patristic and Byzantine Literature.” *DOP* 55 (2001): 91-124, itt: 93.
- ⁶⁷ *An et res* PG 46, 137B kk. (ÓÍ 6, 632 kk.).
- ⁶⁸ Stead, G. C.: „Individual Personality in Origen and the Cappadocian Fathers.” In *Arché e Telos. L'antropologia di Origene e di Gregorio di Nissa. Analisi storico-religiosa. Atti del Colloquio.* Milano, 17-19, Maggio 1979, (Publ. U. Bianchi – H. Crouzel). Milano: Università Cattolica del Sacro Cuore, 1981: 170-196, itt: 170. Stead utal arra a nehézségre, amelyet a modern „személyiség” (*personality*) szó használata jelent az antik és a keresztény korról kapcsolatban. Gill a görög epikus költészetben, a tragédiában és a filozófiában vizsgálva a *person, personality, personhood, self, selfhood, ego, personal identity, distinctive personal, individual character* modern fogalmainak antik tartalmát, szintén rámutat, hogy a modern nyugati gondolkodásban megteremtett fogalmakat nem lehet transzformálni az ókori görög gondolkodásba. Gill, C.: *Personality in Greek Epic, Tragedy and Philosophy. The Self in Dialogue.* Oxford: Clarendon Press, 1996, 1-18.
- ⁶⁹ Florovsky, G. V.: *id. mű*, 249.
- ⁷⁰ Florovsky G. V.: *id. mű*, 248.
- ⁷¹ Egyebek között Órigenész, Olümposzi Methodiosz és Nüsszai Gergely, aki a *De anima et resurrectione*-ben megkísérelte az előző két szerző ezzel kapcsolatos gondolatainak a szintézisét. Vanyó László is úgy vélekedik, hogy a feltámadás kérdésében Gergelynél folytatódik Órigenész és Olümposzi Methodiosz vitája: a kérdésfelvetés órigenészi, a megoldás Methodioszhoz áll köze. Vanyó László: *Nüsszai Szent Gergely teológiai antropológiája I-II.* Budapest, 1972, 88 (Kézirat).
- ⁷² Ld. Ludlow, M.: *id. mű*, 68-69.

⁷³ *Op hom* 27 PG 44, 225B (GE I, 242).

⁷⁴ *Op hom* 27 PG 44, 228B (GE I, 243).

⁷⁵ Amikor Gergely a *De hominis opificiō*-ban használja az *eidosz* szót, azt állítja, hogy a halál után a lélekben maradó forma az, aminek a segítségével az azonos atomok helyreállítódnak, kapcsolódik is Órigenészhez, de különbözik is az általa mondottaktól. Bár használja az Órigenész által kifejlesztett *eidosz*-teóriát és ennek terminológiáját, Gergely gondolkodásában a lélek tapad oda a testhez, és nem fordítva; a test az a dolog, amely a léleknek sajátja. *Op hom* 27 PG 44, 225B-C (GE I, 241-242). Vö. Von Balthasar, H. U.: *Presence and Thought. Essay on the Religious Philosophy of Gregory of Nyssa*. San Francisco: Ignatius Press, 1995, 62. Továbbá Alexandre, M.: „Protologie et eschatologie chez Grégoire de Nysse”, In *Arché e telos. L'antropologia di Origene e di Gregorio di Nissa. Analisi storico-religiosa*. Atti del Colloquio Milano, 17-19, Maggio 1979. Publ. U. Bianchi – H. Crouzel, Milano: Università Cattolica del Sacro Cuore, 1981: 122-159, itt 133.

⁷⁶ Vö. Andreopoulos, A.: „Eschatology and final restoration (apokatastasis) Origen, Gregory of Nyssa and Maximus the

Confesso.” In <http://www.romancatholicism.org/maximos-apokatastasis.htm>, 1-8, itt: 4.

⁷⁷ Ludlow, M.: *id. mű*, 73.

⁷⁸ Vö. Cavarnos, J. P.: *id. mű*, 48.

⁷⁹ Az isteni képmást viselő nem nélküli emberiségről, emberi természetéről szóló gergelyi tanítást nehéz összegegyeztetni azzal, amit a feltámadott testről mond a *De anima et resurrectione*-ban. Vö. Smith, J. W.: *The Hope of Holiness. A Comparison of the Eschatologies of Gregory of Nyssa and John Wesley*. In <http://oxford-institute.org/pdfs/WorkingGroup4/Pap4Smithpaper.pdf>, 1-20, itt: 10.

⁸⁰ *An et res* PG 46, 137B (ÓÍ 6, 632).

⁸¹ *An et res* PG 46 108A (ÓÍ 6, 618). Vö. Cavarnos, J. P.: *id. mű*, 51.

⁸² Vö. *Op hom* 18 PG 44, 196A (GE I, 219).

⁸³ *An et res* PG 46, 148A (ÓÍ 6, 637).

⁸⁴ *An et res* PG 46, 152D-157D (ÓÍ 6, 640-643). „Mi is megváltunk a kalászfarmától, egyesülünk a földdel, aztán a feltámadáskor eredeti szépségünkben sarjadunk ki újra” (*An et res* PG 46, 157B = ÓÍ 6, 642). Vö. *An et res* PG 46, 157C (ÓÍ 6, 642).

Anselmus és a kereszthalál jogi összefüggései

I.

Canterbury Anselmus élete és főbb művei (1033-1109)

Anselmus Észak-Itáliában született, de már korán Franciaországba került. Rövid idő alatt a logika és a grammatika mestere lett és a normandiai Bec apátság tanáráként óriási tekintélyre tett szert.

Két témakörben alkotott nagyot a XI-XII. századi teológiai reneszánsz hajnalán. Ezek az Isten létének bizonyításai és Krisztus kereszthalálának ésszerű magyarázatai voltak.

Egyik fontos művét a *Proslogion* 1079 körül írta. E művével az volt a célja, hogy olyan érvelést fogalmazzon meg, amely által hihetővé válik Istennek, mint legfőbb jónak a léte és személye (teodícea). Isten létét abból az állításából vezeti le, hogy „Isten az, akinél nagyobb nem lehet elgondolni”. A könyv ezzel együtt sok tekintetben megelőlegezi a skolasztikus teológia legjobb felismeréseit.

Anselmus híres kifejezése: *FIDES QUARENS INTELLECTUM* = a megértést kereső hit; szinte szállóigévé vált.

Anglia normann megszállását követően (1066 – Hastings) Anselmust 1093-ban meghívták Canterbury érsekének, hogy ez által is biztosítsák a normann befolyást az angol egyházban. Ez életének nem a legvidámabb időszaka, hiszen az egyház ekkoriban kerekedett heves harcba a földbirtokok jogállása miatt a monarchiával.

Angliától egy rövid időre megváltva – száműzetésben – írta meg legfontosabb művét a *Cur Deus homo*-t (Miért lett Isten emberré?). Könyvének első fejezetéhez még Angliában kezdett hozzá 1095-ben.

Művét 1098-ban egy Capua melletti kastélyban fejezte be Itáliában. E művében racionálisan igyekszik bebizonyítani Isten emberré lételének szükségességét, majd azt elemzi, hogy milyen haszon származott az emberi-

ségre nézve Isten fia testetöltéséből (incarnatio) és engedelmességéből. Anselmus érvelése mindmáig meghatározó jelentőségű a „váltáselméletekről” szóló vitákban. A mű a legjobb értelemben magán viseli a skolasztika ismertető jezeit:

- az okok keresése
- a logikus érvek felsorakoztatása
- az alapvető meggyőződés, hogy a keresztyén evangélium alapvetően racionális
- eme racionalitás lehetséges bizonyítása

II.

Kortörténet

1. Skolasztika

Ez az a szellemi irányzat, amelyben Anselmus írt, amelynek talán a legjelentősebb előfutára. Az utókor főleg a reneszánsz nagyon lerombolta a skolasztika hitelét, s mint a „*media aetas*” kicsinyes vitatkozásokat szülő szellemi áramlatát lejáratott és becsmérelték.

Definíció: Skolasztikának nevezzük azt a középkori irányzatot, amely 1200 és 1500 között virágzott, s a valóság hit racionális igazolására, valamint ennek a hitnek a rendszeres bemutatására törekedett.

A „skolasztika” megnevezés nem egy speciális hitrendszerre utal, hanem a teológia felépítésének sajátos módja. A skolasztika rendkívül jelentős műveket alkotott a keresztyén teológia számos kulcsfontosságú területén, különösen az értelem és a logika, teológiában betöltött szerepével kapcsolatban.

2. A *Cur Deus homo* keletkezésének körülményei

Anselmus nagyjából a keresztes háború meghirdetésével egy időben kezdett hozzá művének megírásához. Ez időtájt került újra szorosabb kapcsolatba a keresztyénység az iszlámmal és a zsidósággal.

Az Európát fenyegető VIII. századi iszlám veszély már ekkorra elcsitult. Azonban a Szentföldön és a volt

Kelet-Római birodalom területén található keresztény szent helyek nagy része arab/izlám fennhatóság alá került. A mohamedánok, pedig az évszázadok során egyre inkább megnehezítették a keresztények eljutását a szent helyekre, valamint kiarták szorítani a közel-keletről a keresztény kereskedőket.

Éppen ezért volt érthető Róma reakciója, amikor a zarándokok védelmében kereszties hadjáratokat vezetett a Szentföldre 200 éven keresztül. Egyben ez jó alkalom volt, a belső anarchiával és erkölcsi hanyatlással küzdő egyháznak a feszültségek levezetésére.

Anselmust a kereszties háború korának szelleme nem politikai és fizikai, hanem vallási harcra indította az iszlámmal szemben. Az iszlám ugyanis – többek között – nem fogadta el a Trinitás tant a keresztény dogmák közül. Az iszlám „ésszerű” kérdéseket tett fel a háromság dogmával kapcsolatban, s megválaszolván azokat, győzedelmeskedni látszott a keresztényiség felett. Am éppen ez indította Anselmust arra, hogy ő maga is „ésszerű” érvekkel védje meg az egyház ezen ősi tanítását.

Másfelől Anselmus megérintette a cluny-i reformok szele is. A X-XI. századra egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nagyon sokan csak névleges keresztények, többen mit sem tudnak a váltságról, helyettes elégtételről, ezzel a hitbéli tudatlansággal az erkölcsi romlás is elindult. Épp ezért tartotta Anselmus fontosnak, hogy a hit alapvető kérdését – Miért lett Isten emberré? – a satisfactio és a meritum összefüggésében előadja ész érvekkel; meggyőzővén a hitetlen embert az elégtétel, megváltás, Jézus érdemének átruházása jogosságáról és szükségességéről. Így adván könnyebb eligazodást a hit dolgaiban.

Az iszlám „ésszerű” kétkedéseire adott „ésszerű” keresztény válasz közben fogalmazódott meg Anselmus egyik alapgondolata: „Bár ők azért keresik az ésszerű magyarázatot, mert nem hisznek, mi pedig azért, mert hiszünk, mégis egy és ugyanaz, amit keresünk.” Olyan felismerés ez, amit 900 év múltán csak a II. Vatikáni Zsinat fog újra kimondani.

III. Christus Victor

Anselmus fő műve több tekintetben is újat hozott a keresztény teológiában. Például az akkorra már jól bevált Christus Victor teológia azon tanításával – amely az ördögnek jogot tulajdonít az ember felett, és Jézus az ördögnek fizette meg a váltságot – teljesen szakított.

Ahhoz, hogy Anselmus satisfactio tanát és az Istennek tett elégtétel dogmáját jobban megértsük, röviden át kell tekintenünk az Anselmus korát megelőző előbb említett teológiai áramlat lényegét, értelmét és visszasságait

Az Új szövegség és a korai egyház, nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy Krisztus keresztje és feltámadása révén győzött a bűn, a halál és a sátán fölött. A „győzedelmes Krisztus” (Christus Victor) kifejezés számos olyan témát fog össze, amelyek a gonosz és elnyomó erők feletti döntő győzelemről szólnak. A „Krisztus halála, mint váltságdíj” igen fontos kép volt a görög patrisztikus írók, pl. Irenéus számára.

A váltság szó itt három gondolatot feltételez:

1. Szabadítás: a váltság szabadságot hoz a fogságban lévő személy számára.
2. Megfizetés: A váltság a szabadulásért lerótt pénzösszeg

3. Akinek a váltságot fizetik: A váltságot általában a fogva tartónak, vagy annak a képviselőjének fizetik ki.

Ha Krisztus halála váltság volt – mondja Origenész –, akkor azt valakinek ki kellett fizetnie. De kinek? Isten nem lehetett, hiszen Ő nem tartotta az embert fogságban váltságdíj reményében. Következésképpen az ördögnek kellett azt kifizetni.

Nüssai Gergely még tovább fejlesztette ezt a gondolatot. Az ördög jogot szerzett a bukott emberiség felett, amit Istennek el kellett fogadnia. Az emberiség csak akkor szabadulhatott meg ettől a sátáni uralomtól és elnyomástól, ha az ördög túllépi hatáskörét és így elveszíti jogait.

Hogyan történhet ez? Ha egy büntelen ember lép a világba, aki egy közönséges bűnös ember formájában él. Az ördög ezt nem ismeri fel, csak amikor már túl késő.

Amikor tehát az ördög igényt tart e büntelen ember feletti hatalomra, túllépi hatalmának korlátait, és így le kell mondania jogairól.

Gergely képe családokkal ellátott horgot: Krisztus ember volta a családi és Istensége a horgot. Az ördög, mint egy nagy tengeri szörny ráharap a csalira – és csak azután, amikor már késő fedezi fel a horgot.

(Később ezt a teológusok úgy értékelték, mintha Isten csalást követett volna el – legalább is így tünteti fel Istent – persze nem akarva, Gergely.)

Az ördög feletti győzelem képei igen népszerűek a középkorban, ezt bizonyítja a „pokol lerontásának” gondolata is.

A felvilágosodással azonban a Christus Victor téma fokozatosan kiszorult a teológia homlokteréből, mivel elavultak és naivnak tartották.

IV. Bevezetés Anselmus *satisfactio* és *meritum* gondolataihoz

Krisztus halála teremti meg az alapját annak, hogy Isten megbocsátja a bűnt. Canterbury Anselmus foglalt erőteljesen állást a XI. században az inkarnáció szükségessége mellett.

Anselmus teljes mértékben elégedetlen volt a Christus Victor igencsak kérdéses alappillérevel az „ördög jogáról” szóló spekulációval.

Az ördögnek csupán DE FACTO lehetett hatalma az emberiség felett. Ez a hatalom tény ugyan, de nem legitim, nem igazolt hatalom. Semmi képen sem DE JURE hatalom – azaz nincs jogi vagy erkölcsi alapja. Anselmus ugyanúgy elvet minden olyan gondolatot, amely szerint Isten becsapta az ördögöt a megváltás folyamán. Anselmus tehát kizárólag Isten igazságosságára épít.

Cur Deus homo? C. írása az emberi megváltás lehetőségének kérdését tárgyalja párbeszédese formában. Elemzése során bizonyítja, hogy a testet öltés szükség-szerű volt, és Jézus Krisztus halálának és feltámadásának megváltó ereje van.

Anselmus Isten megkárosításának tartja a bűnt. A kár mértéke a sértett fél rangjával arányos. Ez is mutatja, hogy Anselmusra nagy hatással voltak korának feudális képzetei – sokan Istent „feudális hűbérúrnak” képelték el. Az „elégtétel” gondolata feltehetőleg germán törvényekből ered, amelyek kikötötték, hogy a kárt az annak megfelelő fizetéssel kell kiegyenlíteni. Az egyház penitenciális rendszere fedezhető fel ebben a gondolatban.

Anselmus kikötése, miszerint Isten teljes mértékben kénytelen az igazság alapelvei szerint eljárni az emberiség megváltása során, döntő szakítást jelent a Christus Victor nézet bizonytalan erkölcsi felfogásával.

Anselmus tehát nem a sátánra hivatkozik, hanem az ember személyes bűnéről beszél, aminek érzi súlyát és átkát. A bűnért való elégtétel az egyetlen megoldás. De ki fizesse azt? Az embernek kellene, hiszen ő vétkezett. Az ember azonban önmagáért sem tehet eleget, nemhogy másokért.

Ilyen elégtételt csak az fizethet, aki ember léte bűn nélkül való, önként vállalja az engedelmisséget mindhaláláig, s ugyanakkor isteni ereje van az igaz élet következményeinek elviselésére. Jézus az Isten-ember ezt a közbenjáró megváltó tisztet töltötte be. Mi mindnyájan az Ő elégtételéből élünk. Éles elméjű fejtegetéseit párbeszéd formában adja elő, válaszolgatva vitatkozó társa, a fáradhatatlan Bosso ellenvetéseire.

Az elégtétel (satisfactio) és az érdem (meritum) nem bibliai eredetű. Részint a római, illetve germán jogi gondolkozásból került be. Elégtételről, bár a Biblia is beszél közvetett formában, valahányszor Krisztus áldozatának elfogadásáról van szó.

Az érdem szóval nem az a baj, hogy jogi töltetű, hanem az, hogy a teljesítmény – kegyesség a „do ut des” irányába tolta el a gondolkodást, és a vélt érdemmel Krisztus érdemét takarta el. Tanítása használhatóságát azonban az is bizonyítja, hogy a református hitvallásainkba is bekerült; a H. Káté 12-18. Kf. Anselmus gondolatmenetét követi.

V. Befejezés

1. Anselmus tanításának sorsa a középkorban és a Tridenti Zsinat utáni római katolicizmusban

Petrus Abelardus a canterbury-i érsek ellenfele (1079-1142) a Római levél magyarázata közben érinti a megváltás kérdését. Ő írta az első középkori erkölccsant. Ebben azt írja, hogy az ember bűnbánata, hite és szeretete alapján ad Isten bűnbocsánatot. Abelardnál az emberi megtérést követi a bocsánat és a megbékélés.

Aquinói Tamás megpróbálja komolyan venni az objektív váltság tényét. Az augustinusi kegyelemről szóló tanítást szeretné érvényesíteni, de ugyanakkor az ember szabadságát és érdemszerző képességeit is bizonyítani akarja. Krisztus elégtétele és érdeme megszerezte számunkra az „első kegyelmet”, azonban ezt elfogadva, azal együtt munkálkodva, erőfeszítésünkkel és iparkodásunkkal kiérdemeljük az „üdvözítő kegyelmet”.

Duns Scotus azt vallja, hogy aki minden tőle telhető megtesz, attól Isten sem tagadja meg a kegyelmet.

Luther az, aki hosszú idő után először szegődik Anselmus tanítása mellé. Ahogy a canterbury-i érsek hirdette Krisztus váltságsszerző halálát, abban fel lehetett ismerni az Írás üzenetét a Kereszt eseményéről – az előbbi teóriákkal szemben. Luther Krisztusról szóló igehirdetésének központjában a kiengesztelődés csodája áll.

A reformáció fő üzenetének, a hit által való megigazulásnak döntő és alapvető meghatározója is kitűnik ebből: Sola Gratia.

1.2. Anselmus tanításainak későbbi továbbfejlődése az egyházban

Anselmus tanításának jogi vonatkozása alapján háromféle tanítás terjedt el. A XVI. sz. különösen nagyra

becsülte az emberi törvényt, amelyet kiváló modellnek tartott annak bemutatására, hogy Isten hogyan bocsátja meg az emberi bűnt.

1. Képviselet

Krisztus az emberiség szövetségi képviselője. A hit által a hívők, az Isten és az emberiség szövetségébe tartoznak. Amit Krisztus megszerzett a kereszttel, az rendelkezésre áll a szövetség révén. Krisztus a kereszttel hordozásával tanúsított engedelmisségével a szövetség népet képviseli, és mint ilyen áldásokat szerez a számunkra.

A hitre jutott ember részesül mindazokban az áldásokban, amelyet Krisztus kereszthalála és feltámadása által nyert meg, beleértve bűneink teljes és ingyenes bocsánatát.

2. Részesedés

A hit által a hívők részesednek a feltámadott Krisztusban. Ennek eredményeképpen részesülnek mindabban az áldásban, amit Krisztus a kereszten való engedelmissége által megszerzett.

3. Helyettesítés

Krisztus helyettünk megy a keresztre. Valójában a bűnösöket kellene keresztre feszíteni a bűneik miatt. Isten megengedi, hogy Krisztus a helyünkre álljon, magára vegye bűneinket, hogy aztán az Ő igazsága, – amit a kereszten való engedelmisségével elnyert – a miénk legyen. A felvilágosodással azonban radikális kritika zúdult ezekre a tantételekre.

A kritika két fő pontja:

a) A megközelítés az eredendő bűn fogalmán nyugszik, amit a felvilágosodás írói elfogadhatatlannak tartottak. Minden emberi lény a saját erkölcsi vétkeiért felelős – mondták.

b) A felvilágosodás ragaszkodott a keresztyén dogma tiszta racionalitásához és talán mindenek felett erkölcsi-ségéhez. A megszentelődés elmélete erkölcsileg kétesnek tűnt, főleg ami az átruházott bűn és érdem fogalmát illeti.

A „dogmatörténet” tudományának fejlődésével tovább élesedtek ezek a kritikák.

Steinbart és Harnack azt állították, hogy Anselmus bűnhődéshelyettesítési elméletei

Pusztán történelmi véletlenként épültek be a keresztyén teológiába. Steinbart 1778-as „A tiszta filozófia rendszere” című művében azt állítja, hogy az idő során három „önkényes feltételezést” erőltettek rá az üdvösség keresztyén megértésére:

1. Augustinus tanítását az eredendő bűnről;
2. Az elégtétel fogalmát;
3. S végül azt a tanítást, hogy Krisztus igazsága beszámítható.

Az utóbbi időben a bűn gondolata újra vita tárgyává lett. Néhány XX. Századi író szerint a „bűn” egyszerű pszichológiai kivétel. Ugyanakkor a kereszttel és a bűnbocsánat összekapcsolása, továbbra is jelentős támogatásra lelt.

A liberális protestantizmus evolúciós erkölcsi optimizmusa összeomlott az I. világháború után.

P.T. Forsyth Angliában az I. világháború alatt írta a „Justification of God” (Isten megigazítása, 1926) című művét, amely egy szenvedélyes védőbeszéd az „Isten

igazsága” fogalom méltányolása mellett. A megszentelés dogmája elválaszthatatlan a „dolgozók állapotától”. Isten a „dolgozóknak ezt a helyes állapotát” állítja helyre.

Jóval jelentősebb ennél a „megbékélés” vagy „kiesztelés” témájának részletes tárgyalása Karl Barth: *Kirchliche Dogmatik* című munkájában. Egyrészt azzal foglalkozik, hogy Isten ítélete miként vált nyilvánvalóvá és valósult meg, másrészt, pedig azzal, hogy Isten magára vette azt.

Barth szerint Krisztus keresztre reprezentálja azt a mozzanatot, amikor az igazságos bíró tudatja az ítéletet a bűnös emberiség felett, és ugyanakkor magára is veszi azt.

Isten úgy gyakorolja igazságos ítéletét, hogy leleplezi bűnünket azáltal, hogy magára veszi, és így semlegesíti annak hatalmát. A fejtegetésben egyértelmű az erőteljes helyettesítő jelleg.

Kiss Gyula

FORRÁSMUNKÁK

1. A.E.McGrath: *Bevezetés a keresztyén teológiába*, Osiris Budapest, 1995. (51-54., 59., 308-311., 311-316.o.)
2. Canterbury Anselmus: *Cur Deus Homo?* Budapest, 1993.
3. Dr. Török István: *Dogmatika (TD) FUP*, Amsterdam, 1985. (345-349. o.)

II. Rákóczi Ferenc és az Ónodi Abrenuntiatio

*„Győzhetetlen én kőszálom,
Védelmézőm és kővárom,
A keresztfán drága áron –
Oltalmamat tőled várom!...”*

Bevezetés

Ezer éves történelmünknek vannak olyan évszázadai, amelyek valamely nevezetes esemény miatt különösen emlékeztetnek maradtak a nemzet, a magyarság életében. Ezeket általában a történettudósok is így tartják számon. Az ilyen események évszázadok során a nép ajkán is elterjedt szólás-mondásokban váltak ismertté és népszerűvé, úgy annyira, hogy még ma is ezek által élnek tovább. Ilyen például a XVI. század nagy katasztrófájához, a mohácsi csatához fűződő mondás: „Több is veszett Mohácsnál!”, Különösen erőteljesen kapcsolódott a magyarság tudatához a XVIII. század első évtizedének a Rákóczi szabadságharcot, az ónodi országgyűlést idéző, a Habsburg-ház trónfosztását kimondó határozathoz fűződő felkiáltás: „Eb ura fakó! mai napságtól József nem királyunk!”, vagy a XIX. század közepét idéző, nemzeti küzdelemre emlékeztető, kitartást igénylő szólás: „Nem engedünk a negyvennyolcból!”, amely nemzet szabadság eszméjéhez való töretlen ragaszkodás kifejezése.

Ezekhez a szólásokhoz járul a népköltészetre és a népdal születésre visszavezethető tevékenység is, amelyben létrejött a kurucvilág költészete és népdaltermékei.

A századok nagy történelmi eseményei nemcsak a nép hagyományápolása vonalán jelentkeztek, hanem a korszak kiemelkedő szellemi és művészi alkotói részéről is. Megérintette nagy magyar költőink legkiválóbbjait: Petőfi Sándort, Arany Jánost, Kölcsey Ferencet, Juhász Gyulát is és a többieket, továbbá a magyar prózairodalom kiemelkedő képviselőit Jókait, Móriczot, Makkai Sándort és még sokakat. A világhírű zeneszerzők sem maradtak ki a sorból, mint pl. Liszt, Brahms, Berlioz, Erkel. Csodálatos zeneműveik érzékeltetik a szóban forgó személy, II. Rákóczi Ferenc fejedelem fenségét és a hozzáfűződő történelmi események emlékeztetünkéből való kitörhetetlenségét. A képzőművészet képviselői sem maradhettek ki a sorból. Rákóczi fejedelem személyét a festészet és a szobrászat nagy művészei is egyaránt megörökítették: Benczúr Gyula, Dósa Géza, Than Mór. Elfeledkezhetne ebben a sorban a mai magyar vallásos lélek,

illetve az azokat magába foglaló közösség, az egyház? Semmiképpen sem! Van kire emlékeznünk, van kiről szólnunk, van honnan példát vennünk!

A Rákóczi-esemény értékét nemcsak korának nemzeti virágai, gyümölcsei és szép termései mutatják, hanem jelenlegi életünket meghatározó, és abban irányt mutató felfogása, személyisége. Vagyis az, hogy mennyiben van jelen szellemisége, istenhite, hazaszeretete ma vallási, nemzeti és egyéni életünkben, magatartásunkban, döntéseinkben.

Jelenléte tekintetében a múlt század nagy teológusa határozta meg a Rákóczi kor időbeli kiterjedését, határát, illetőleg határtalanságát, amikor azt a címet adta egyik tanulmányának: „Az örök Rákóczi”. „Nem szeretem emberi dolgokra és személyekre az örökkévaló jelzőt alkalmazni – írja. – Az, ami emberi, múltó, ellentmond az örökkévalóságnak. És mégis használnom kell ezt a szót, mert egy ténny akarok kifejezni vele. Azt tudniillik, hogy minden olyan személy, aki egy fogalmat testesít meg, addig él, amíg ezt a fogalmat a korszak megérti és újra meg újra kitermeli. Rákóczi fogalommal vált, s mint ilyen, a magyar léleknek lényeges vonásait fejezi ki. Ennélfogva olyan idős, mint az öntudatos magyar lélek, és addig él, amíg ez az öntudat meg nem homályosul...”¹ Rákóczinak történelmi alakja olyan edény, amelyben a Rákóczi fogalom, mint tartalom helyezkedik el.

Ezért, miután a harmadik évezred első évtizedének esztendeibe léptünk – a Történelem Ura iránti hálás elkötelezettségtől indítva, tartjuk szükségesnek a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulója alkalmából – Magyarország idegen uralkodójának zsarnoksága alóli felszabadulása, vagyis a Habsburg-ház trónfosztása deklarálásának 300. évfordulója alkalmából, - megemlékezni a nevezetes történelmi eseményről. Reménységgel idézve nagy teológusunk gondolatát: Rákóczira emlékezés „addig él, amíg ez az öntudat meg nem homályosul” történelmi küldetésünkéből következően. Korunk magyarságának különösképpen elengedhetetlen Rákóczi kiváló személyiségének meghatározó jelenségeit folyamatosan emlékeztetben tartani és gyakorolni, mivel megerőtlenedett a hazafiság és a magyar nemzettudat a lelkekben.

Feltétlenül szükséges hogy a Rákóczi személyiségéből kiáradó erő átíveljen a századokon, és legyőzze a tér és az idő mindent megakadályozó korlátait.

Különösen kettőt emelünk ki a Fejedeleme kiváló jellemvonásából. Az egyik: a nemzetéért mindenét feláldozó magyar hazafiság tündöklő példáját, a másik legkeresztyénibb lelkületű magyarságát, amellyel örök példát adott arra, hogy miként lehet valaki a saját egyházának teljesen meggyőződött híve és ugyanakkor más egyházhöz tartozó magyar keresztyén testvéreinek is őszinte jóakarója. Továbbá a krisztusi istenfélelemnek az övétől eltérő vallási formában is felismerője és megbecsülője.

A nagy fejedelem – írja a kiváló egyháztörténész – az egész magyar nemzet politikai és gazdasági szabadságáért szállt síkra, de ettől elválaszthatatlannak tartotta a vallási szabadságot. Nagy gondot fordított arra, hogy minden katonája a maga hitvallása szerint tisztelje Istenét. Ez is egyik oka volt annak, hogy a buzgó római katolikus fejedelmet református, lutheránus kurucok rajongásig szerették.²

A másik ok, amely elismerést váltott ki személye irányába, rendíthetetlen igazságkeresése és igazság szolgáltatása. Erős egyéniségekkel érintkezve látszólag passzív szerepre szorul, de a végső döntést soha sem engedte ki kezéből. Szerénysége és belső tusakodása, minden önmagából való kilépést megelőző. Csak egy néhány esetet tudunk, amikor önmagát legyőzve keblét kitarja. Ehhez tartozik az ónodi eset is.³ Éppen ez, és az a néhány hasonló történet erősíti, hogy egész életében soha sem önmagáért, s a maga érdekeiért szállt síkra, és fogott fegyvert, de még csak nem is a társadalmat felforgató eszmék véghezvitelére törekedett, – mint ahogyan a XX. században küzdelmeit félremagyarázták. Rákóczi nem indított harcot a rendi korlátok ledöntésére, de védte és felemelte az elesettet. A rossz sorban élőt megsegítette és megvédte az igazságtalanságtól. Valójában annak belátásában és érvényesítésében fáradozott, hogy jóllehet fontosak egy társadalom életében az anyagi tényezők, azonban a lelki feltételek sem hanyagolhatók el. Nem elvont moralizálás, az ősbűnök ostorozása vagy őserények magasztalása jelentette a megoldást számára, hanem a nemzet saját sorsának kedvező szellemi értékei szerinti megoldása.

Szellemi, bel- és külpolitikai helyzetkép

A Nyugat, amelybe a magyarság elszakíthatatlanul már évszázadok óta beletartozott Rákóczi korában, a *barokk* periódusát élte és Magyarországot sem kerülte el annak győzelmes előretörése. Felszaggatta az ellentéteket és minden társadalmi rétegre kiterjesztette hatását. A barokk a renaissance eszmevilágából, a humanizmus által felszabadított egyént, a maga módján ismét közösségi emberré kívánta alakítani, és kora vallásos szolgálatába akarta állítani. Szerette a nagyméretű formákat, a mozgással teli díszítéseket. Persze a magyar barokk egyszerűbb volt, mint nyugat-európai mintája, kevesebb volt benne a fény, a pompa, a csillogás, de lényegétől nem tért el.

A barokk a társadalmi felfogásban is jelentkezett. Ezen a téren a rendiségtől megfogalmazott régi állapotokat tükrözte. Az egyes társadalmi rétegek zártságát továbbra is fenntartotta. Nem szándékozott a társadalmi korlátokat ledönteni, de elzárkózott az igazságtalanság-

tól. A régi középkori állapotot áttörte a barokk fejedelmi abszolútizmus. A Rákóczi szabadságharc idején maga a fejedelem sem gondolt a jobbágyság felszabadítására, de nem tűrte az igazságtalanságot, s erdélyi jobbágyságai helyzetét elviselhetővé igyekezett tenni.⁴

Az a korszak, melyről szó van a 150 éves török rab-ságtól való felszabadulás utáni idő. A török iga lerázása nagy mérvű áldozatot kívánt a magyarságtól. Ez nemcsak a harcokban való véráldozatot foglalta magában, hanem a felszabadító háborúban résztvevő idegen katonatisztek és idegen elemek politikai hatalmaskodását, a magyarok gyanúsítgatását és ennek nyomán üldözését. A visszafoglalt országrész földjei nem a régi tulajdonosok kezébe kerültek vissza, hanem jutalomként a bécsi udvari tisztak, tisztviselők birtokába jutottak. Az elnéptelenedett földekre pedig idegen telepéseket költöztettek. Minél jobban haladt előre az ország felszabadítása, annál nagyobb lett a bécsi udvarhoz tartozók önkényes hatalmaskodása. A visszafoglalt területeken a bécsi udvar katonai kormányzatot vezetett be. Ugyanakkor a felszabadítókat a „miserable plebs” tartotta el. Az elkeseredés egyre nőtt. Amikor csordultig lett a pohár felkelésekkel adtak hangot az elégedetlenségnek.⁵

Az 1697. június végén a sátoraljaújhelyi vásáron kitört a Tokaji Ferenc által vezetett felkelés, mellette Kabay Márton református prédikátor közös manifesztuma a porció elleni panasz, s a német hivatalnokok ellen irányult, mert Magyarországot a németek kifosztják: azért üsd vágd a német kutyát!⁶ – szövege a felszólítás. Ez az első felkelés, Rákóczi mozgalmának az előképe volt. Jelzés értékű és Rákóczi vezérségére irányult, aminek meg volt az oka.

Rákóczi volt az egyetlen, a felkelés kezdetekor és később is, aki a parasztságot azzal a sajtósággal részvétellel nézte, amely törvényesen és jogszerint a jobbágytartó társadalomtól akkor még idegen volt. Szelíd érzelmű alaptermészete és tapasztalatai is jobbágyvédelem fogalmát részesítették előnybe. Később sem felejtette el, mint tódultak elébe a Kárpátokból lejövet orosz jobbágyságai, mint borultak térdre előtte és vetettek keresztet magukra, és sírva kiáltották nevét, hogy ne hagyja el őket.⁷

Lengyelországban francia hadmérnökként tartózkodva menekülttársával Bercsényivel bujdosók keresték fel, értesítve őket a hegyaljai felkelésről. Arról, hogy a nép várja őt és társát, hogy élükre álljon, és máris volna 3-4000 embere, akik az adott jelre készek fegyvert fogni. Az érkező híreket hallva Bercsényi Miklós Varsóba utazott, felvette a kapcsolatot az ott tartózkodó francia követtel Du Héronnal, aki XIV. Lajos franci király, magyarságot ill. Rákóczit osztrákok elleni fegyverfogásának támogatásáról szóló biztatását közölte a nevezett két magyar vezéregyhéniséggel.

Du Héron azt a parancsot kapta urától, hogy a két magyar urat (Rákóczit és Bercsényit) biztassa és biztosítsa, hogy a segedelemben nem fognak megfogytatkozni! Sőt két pontban segítségét jelentette.

1. Ha békekötés lesz, annak pontjaiból nem fognak ők sem kihagyatni.

2. Két-három hónap alatt három-vagy négyszázezer tallért utalványoz a kezükhöz hadi vállalkozások költségére, sőt ha kevésnek bizonyulna, fel fogja emelni.^{7a}

A közlés a magyaroknak a nyugati támogatásba vetett reménységet ébresztette a folyamatban lévő spanyol-Habsburg örökösödési háború során. Rákóczi és Bercsényi

nyi számításba vették azt a politikai, jogi és gazdasági nyomást, amely a 150 éves török rabságból való felszabadulás után az erősödő Habsburg uralom következményeként a magyarságra nehezedett. Rákóczi mérlegelte, hogy magyarság önmagában a császári túlerővel szemben csak csekély eredményt érhet el, viszont a franciák által megosztott osztrák hatalom ellen, siker koronázhatja meg a magyarok szabadságharcát. Du Héron követ tolmácsolta XIV. Lajos kedvező válaszát és támogatását. Ennek alapján francia előrenyomulás estén Bajorországon át, a magyar seregek pedig Bécsen keresztül egymással egyesülve, kedvező eredmény érhetnek el és a magyarság szabadságharca győzelemmel végződhet. Sajnos azonban a franciák hőchtadi veresége ezt megakadályozta.⁸

A Rákóczi-szabadságharc szellemi indítékai

Ha nemcsak a külső körülményeket, a katonai stratégiát vesszük számításba, hanem azt a lelkiismereti tényező is, amely Rákóczi Ferenc szabadságharcának megindítását is meghatározta, több irányból kaphatunk eligazító felvilágosítást. A XVII. századból egy úgynevezett lengyel királyi tanácsos által megjelentetett írás – melyet Rákóczi valamelyik titkára röpiratának tartanak – első sorban azt a kérdést taglalja és válaszolja meg, hogy isteni és emberi törvények megengedik-e a fejedelemnek ellenállni, s vajon az ilyen ellenállás nem méltó-e a dicsőre és jutalmazásra?

Erre nézve kiváló németalföldi tudós államférfi Hugó Grotius választ ad idézi, mely zsinórmértékül szolgál. Azt tanítja ez a tudós, hogy az igazgatás némely esetében, mikor az meg van oszolva a fejedelem és a nép között és hogy az a főhatalom, melynek a szentírás szava szerint nem szabad ellenállni, nincs mindenkor egyedül a fejedelemnél, ...és így nemcsak csupán őt illeti, akkor szabad legyen ellenállni. Ezért szokták a valóságos felséget a személyes felségtől megkülönböztetni. Az a király pedig, amely több ország felett uralkodik és egyiknek a másik romlására nézve kedvez, elveszti azt a részt, amellyel a hatalomban bír.⁹

Ennek ténye korlátként hatott a Habsburg-ház uralkodóira nézve. Ellensúlyozásként viszont mindent elkövettek hatalmuk érvényben tartása érdekében. Megszervezték az eperjesi vértörvényszéket, erőszakos üldözések indultak meg. Az 1687-88-i pozsonyi országgyűlés alkalmával a királpárti főurakkal kimondatták a 2. Artikulusban Habsburg Lipót megválasztását, ugyanakkor eltörölték az 1222. óta érvényes Aranybulla ellenállási jogot biztosító 31.§-át. Lipót Magyarországot az „örökös tartományok közé sorolta be” Terveinek a végrehajtásában engedelmes eszközre talált Kolonics győri püspökben, aki u.n. reform javaslatot tett, korszerű újítások látszatát keltve. Valójában Magyarország önállóságának megfojtását jelentette. Ehhez járult a magas adók kivetése és az idegenek betelepítése.¹⁰

A magyar nemzet elkeseredése csak fokozódott és elérte az elviselhetetlenség legmagasabb fokát. A fentiekhez járult a végbeli katonaság adóztatása, meglévő végvárok rombolása, a templomok elfoglalása, a só árának megfizethetlenségig való emelése. A szociális nyomor végsőkig fokozta a nép elkeseredését. 1703. májusában küldöttség kereste fel Rákóczit élén Pap Mihállyal azzal, hogy az összegyűlt nép csak – már t.i. a felkelők – pa-

rancsra vár. Rákóczi, a maga címerével ellátott zászlókat adott át a küldöttségnek ezzel a felirattal „Cum Deo pro patria et libertate”. Ugyanakkor kiáltványt bocsátott ki Bercsényivel együtt aláírva, amelyben fegyverre hívta az ország lakosságát. A kiáltvány Brezán várában kelt 1703. május 12-én.¹¹

Ezt követően küldte ki a Fejedelem eljárását igazoló kiáltványát, manifestumát „A keresztyén világ minden fejedelmeinek és reszpublikáinak és egyéb akármely, akárminemű állapotú, becsületű, méltóságú, tisztú és felsőségű rendeknek.” tájékoztatásul.

Ez a kiáltvány 21 pontban foglalja össze a meginduló felkelés indokait.

– Örök emlékezetűl adja elő, hogy „megújulnak a dicsőséges magyar nemzetnek régi sebei az Austriai Háznak Isten ítéletiből való birodalma alatt” ... hazánk törvényeinek megmondhatatlan roncsolása, szaggatásával... oly szemtelenségre mentek, ... hogy már kirontván a királyok hitleveleinek rostélyát, valami tetszett, azt szabadságosnak ítélték.

– Sok jószágoknak erőszakos elfoglaltatások... idegen törvényeknek szokatlan behoztatások... és elviselhetetlen adózások, amelyek terhelik a nemzetet. (1.)

– A magyar „virtusnak” – hazafiságnak – megcsúfolása, a magyar hazafiságnak „idegen járom” (főtisztek) alá rendelése (3.),

– a közös igazgatásnak „Udvari Tanács” alá vettetése (4.),

– a nemességnek országból való kiűzetése (5.),

– a szabadság törvényének elrontása (8.),

– a Magyar Kamara Udvari Kamara alá vettetése (9.),

– a magyar nemzeti vagyon elidegenítése (11.),

– a dupla adóztatás (12),

– az ítélezések sok zűr-zavart tartalmazó rendelkezése (15),

– a vallás színe alatti egyenlenségek (16),

– a magyar haza törvényeinek austriaiak kívánsága alá vettetése (17),

– a legfőbb sérelme a magyar hazának a II. Endre óta érvényben lévő Aranybulla által biztosított ellenállási jog, vagyis a 31. § Lipót által történő eltörlése.

Nem akarja az isteni irgalmasság tovább ezt az országot az ausztriaiaknak tolvajlására kitenni... Mi édes hazánknak, az ausztriai járom alól való kiszabadítására... életünket... javainkat s utolsó csepp vérünket is önként felszenteljük és... az Isten előtt, józan, jó lelkiismerettel közönségesen nyilvánvalóvá tesszük. Hadakozik értünk az ég.¹²

Rákóczi kezdettől fogva tájékoztatta a pápát a magyar szabadságharc okairól, ez azonban levélben történt, nem közvetlenül, s az érintkezés egyoldalú maradt. Mivel pedig a Vatikán álláspontja nem volt közömbös a szabadságharc nemzetközi helyzetét illetően, a magyarországi római katolikus papság és főleg főpapság magatartása pedig döntő volt, Rákóczi elhatározta, hogy követet küld Rómába, hogy a pápát s szabadságharc ügyének igazságos és törvényes voltáról meggyőzze és eloszlassa azokat a Habsburgok részéről terjesztett tendenciózus híreket, hogy a fejedelem és a kuruc sereg a katolicizmus megtörését és megsemmisítését tűzte ki célul.¹³ Bizony nagy szükség volt Rákóczi szabadságharcának Róma hitelen tájékoztatásra ország- világ előtt. Még nagyobb szüksége volt az örökkévaló Isten segedelmére, amelyben ő maga is bízott és akiben sohasem csalatkozott!

„Sebeidnek nagy voltáért,
Engedj kedves áldozatért,
Drága szép piros véredért,
Kit kiöntél ez viláért.”

Alig léptünk át a 17.századból a 18-ba az egyetemes nemzeti elkeseredettség, a vallási és politikai sérelmek szüntelen felújulása ismét a szabadságharc hősi kockázatát vállaltatta a magyarság legjobbjaival és népi rétegeivel. Általános nemzeti lelkesedéssel állt a magyarság II. Rákóczi Ferenc zászlója alá, amelyet a „testi-lelki szabadságért” bontott ki: Istennel, a hazáért és a szabadságért felirattal. Olyan jelszavak ezek, amelyek még ma is visszhangot keltenének a magyarság szívében.¹⁴ Ebben még napjainkban is igazat adhatnánk múlt századi történéseinknek.

Honnan merített ehhez erőt Rákóczi, oly sok csalódás, megpróbáltatás, árulás, hűtlenség, tagadás és gyalázat után? Erős és töretlen Isten hitéből, Istentől kapott elhivatásából, hitvalló őseinek önzetlen példájából, és tanítóinak nevelői szellemiségéből. Ezt foglalja össze a II. Rákóczi Ferenc erkölcsi és politikai végrendelet c. írásában, amelynek egyik nagy fejezete Értekezés a hatalomról c. viseli, és VI. fejezetében „Mózes küldetése népéhez” részében leírja Mózes elhívását a választott nép vezetésére. Ebből kiolvashatjuk a maga Istentől származó megszólítását a magyarság nyomorúságos életéből való kiszabadítására. Bibliái alapját mutatja fel annak, hogy a magyarság szabadságharcának az élére állt. Az Exodus 3,7 k.k.-et idézi: „Láttam Egyiptomban az én népem nyomorúságát, és az ő kiáltását hallottam, azoknak keménységéért, akik a munkák előtt vannak, és tudván az ő fájdalmát, leszálltam, hogy megszabadítsam őt az egyiptomiak kezéből, és kivigyem arról a földről, jó és tágas földre... De jöszte és elküldelek téged a Fáraóhoz, hogy kihozd az én népemet, az Izráel fiait Egyiptomból.” Majd arról ír értekezésében Rákóczi, hogy „nem egy fejedelmet, vagy idegent választott, (t.i. az Isten) hanem egyet a népből, aki maga is zarándok volt... így vesz erőt Isten az igaz értelem hatalmával az ember akaratán, megismerteti és megszeretteti vele, és erőt ad neki, hogy kövesse...”¹⁵ – vonja le a következtetést, a maga számára.

II. Rákóczi Ferenc Fejedelem által idézett bibliai szöveg a Vulgatából származott és mint ismeretes Ó-szövetségi könyvből való idézet. Nézeteit alátámasztó felfogás Jacques B. Bossuet előbb Condom, majd Meaux püspöke volt, aki a Bibliát olyan forrásnak tekintette, amely nemcsak a vallás dolgaiban igazít el, hanem a történelemben és a politikában is tekintélynek számít.¹⁶

Azt, hogy Rákóczi értekezése, mennyire nem csupán szavakból és elméletből állt, hanem hite és meggyőződése volt, mutatja az a töretlen elszánás, amellyel Isten elhívó szavának engedelmességgel – ahogy Vallomásaiban is tudósít felőle –, rábízta magát Isten vezetésére: „Egyedül két szolgától kísérvé léptem Magyarország földjére, és te mindent megadtál nekem, amit állásom megkövetelt, mert megmutattad hatalmadat, hogy oly könnyű neked hatalmasokat leszállítani székükről, amely könnyű felemelni az alázatosakat... reámutattál hazám iránti azon indítóokokból folyó kötelezettségeimre, melyeket már fogságom története előtt elmondtam neked: lelkesítettél, vezéreltél engem...”¹⁷

A Rákóczi-szabadságharc három eseménysorozata: a katonai, a külpolitikai és a belpolitikai közül témánk az ónodi abrenuntiatio, az utóbbihoz tartozik, amelytől kezdve lassú gyengülés és elernyedés jellemzi ezt a nagy lelkesedéssel induló felkelést.

Az 1707-es év sorsfordító intézkedései másfél évvel korábban 1705. augusztus 12-én, a vöröskői csata után kezdődtek, amikor Szécsény jelöltetett ki, a főleg vallási kérdésekben dönteni hivatott országgyűlés helyéül. Kétös okból: az egyik az, hogy a császár követének híresztelése szerint a békét meg lehet kötni, a másik ok Rákóczi esküje a protestáns követek felé, hogy t. i. összehívja és végrehajtja a protestánsoknak Gyöngyösön tett ígérését.¹⁸

Állásfoglalása és megnyilatkozásai, magas színvonalon álló erkölcsi értékrendszerét mutatják és példaként állítják minden kor embere, de különösképpen vezető tisztséget betöltő személyiségek elé. Leírja emlékiratában azt magatartást, ami vezérelve és amit képvisel. „Mindnyájan elindultunk Szécsénybe. Azt, hogy az egyenesség a legnagyobb ügyesség azt soha sem figyeltem meg jobban, mint a gyülekezett előtt. Útközben Bercsényi az én kocsimban ült és nagyon szerette volna megtudni, hogyan vélekedem a gyűlésről és milyen formát akarok ennek adni. Csak az a szándékom – feleltem –, hogy részt veszek benne mint polgár, leadom a szavazatomat és végrehajtom amit elhatároztak. De minél inkább úgy beszéltem, ahogy valóban gondolkoztam, annál kevésbé hitt szavaimnak. Saját gondolkodásmódja szerint ítélt és az én beszédmódomat nem érezte természetesnek. Végül panaszkodni kezdett, hogy én megváltoztam az ő irányába és nincs benne bizalmam... De akármit is beszélt, nem nyert más feleletet, mert csakugyan nem is tudtam neki más feleletet adni.”¹⁹

Az országgyűlés szept. 12-től október 3-ig tartott, melynek célja önálló államszervezet kiépítése, formája a rendek szövetsége. Három napot töltöttek a tárgy megvitatásával, melynek címe Szövetkezett Rendek, rendi konföderáció. Végül megegyeztek abban, hogy a vezér címe a magyar nyelv szellemében a szövetkezett rendek vezérlő fejedelmét jelentse, amit a latin DUX szóval jelöl. Ezt követően került sor a protestáns követelések rendezésére, ami I. Rákóczi György ős, nagyszombati békefeltételei szellemének, a szövetkezésekre legveszélyesebb ellentétek felek közti kiegyezése szerint valósult meg.²⁰

A szécsényi országgyűlés határozatait, úgy a szövetséges rendek konföderációját, mint a vallásszabadság kérdésének helyreállítását Rákóczi nagyon fontosnak tartotta. Ezt mutatja, hogy annak emlékére külön érmet veretett. Az érme egyik oldalán a fejedelem arckép látható, a másikon három eszményi nőalak, akik fát visznek egy égő oltárra és versenyezve táplálják a tüzet. A kép felírása fent: „CONCURRUNT UT ALANT” (=versenyezve táplálják t.i. a tüzet), lent pedig: „CONCORDIA RELIGIONUM ANIMATA LIBERTATE” (= a szabadság lelkétől élesztett vallási egyetértés). Ezzel a magasztos jelképpel fejezte ki azt a gyönyörű elgondolást, hogy a magyar haza csak akkor lehet nagy, erős és igazán szabad, ha benne minden keresztyén vallás és egyház akadálytalanul fejtheti ki teljes erejét a nemzet javára. „Szívemen senki sem feküdt inkább mint a vallások viszályát, melynek magvát a gonosz vetette, kiegyenlíteni, és kölcsönös szeretetre bírni azokat, kik a keresztyénség-

ről megfélekedve, egymás iránt határtalan gyűlölettel viseltettek.”²¹ Lehetetlen, hogy ezer gondjával küzdő országunk ügyeit tárgyaló hivatalos főtestületünkben a II. Rákóczi Ferenc fejedelem által alkalmazott és kipróbált recept ne hozna napjainkban is hathatós, látható eredményt, ha megvalósítására és alkalmazására nagyobb gondot fordítanának mindazok, akiket ebben felelős tisztséggel bízott meg az Isten és választott meg a magyar nép.

Ahhoz, hogy II. Rákóczi Ferenc szabadságharca még eredményesebb lehessen, arra lett volna szükség, hogy a XIV. Lajos francia királlyal tervezett szövetség hivatalos formában is létre jöhessen úgy, hogy azt angol és holland közreműködés is segítette volna. „A közvetítőket akartam hát alaposan meggyőzni – írja Emlékirataiban Rákóczi – elhatározásomat tudattam Des Alleurs márkival. Arra kértem, írja meg a királynak: ha azt a karja, hogy a rendek folytassák a háborút, szükségképpen szerződést kell kötnie a rendekkel és velem mint Erdély fejedelmével...”²²

A Francia követ Des Alleurs, királya parancsára elismerte Rákóczinak a szövetkezett rendek által DUX tisztségviselőként történt megválasztását, viszont Erdély fejedelmi tisztségre és az Ausztriai Háztól történő elszakadásnak a deklarálása még akadályként tornyosult a tényleges szövetségkötés útjában. „Úgy látszik még elismernek urat maguk fölött. Az pedig ellenkeznek a király méltóságával, hogy egy másik fejedelem alattvalóival szövetkeztek...” – jött a válasz francia részről. Ezért történt meg 1707. április 5-én Rákóczi erdélyi fejedelmi tisztségbe történő beiktatása, majd azon év júniusában József császár detronizálása.

Az Ónodi országgyűlés előzményeihez tartozik, hogy a szenátusba összehívott ülés javasolta az ónodi gyűlés tárgysorozatába felvenni az elszakadási nyilatkozat megtételét,²³ és felszólította a rendeket, hogy 1707 május 1-re gyülekezzenek össze Ónodon az országgyűlés megtartására.²⁴ Ezelőtt azonban II. Rákóczi Ferenc Erdély fejedelmi tisztségbe történő ünnepélyes beiktatására került sor Marosvásárhelyen április 5-én. A fejedelmi beiktatás a magyarországi királyok koronázásainak szokása szerint történt. Megjelent a francia nagykövet Des Alleurs márkí, aki átadta Rákóczinak XIV. Lajos szerencse kívánságait a fejedelem erdélyi trónra lépése alkalmából küldött.²⁵

Az ónodi országgyűlés meghívói elküldtek a rendekhez, akik készültek is az alkalomra, de különféle technikai – helyesebben időjárási akadályok léptek fel, amelyek egyelőre késleltették a megjelenést és időhalasztást idéztek elő. A tavasz csak későn érkezett meg, a folyók áradásai késleltették az átkelést, a medrűkből kilépett vizek előntötték a mezőségeket és a legelőkön az állatállományt tápláló füvek csak nehezen sarjadtak. Ennek következménye az volt, hogy a nagy katonai, házi, udvari és egyéb kísérettel és állatállománnyal országgyűlésre érkező küldöttek ellátása és hosszabb ideig való tartózkodása lehetetlenné vált. Az Ónod-i uradalom településeit és környékét, a Muhi pusztát olyan árvizek árasztották el, hogy még megközelítése is szinte lehetetlenné vált. Ezért Rákóczi 1707. április 6-án, a marosvásárhelyi fejedelmi beiktatása másnapján újabb meghívót küldött szét az országba a rendeknek, melyben 1707 május 16. napjára kéri megjelenésüket: „Ónod nevű városnak mezejére.” A körülményeket a meghívó egésze jól érzékelteti:

„Nemzetes Nemes és Tiszteletreméltó, Nekünk Kedvelt Híveinknek!

Köszöntésünk és Vezérlői kegyelmünk jószándéku híveinek, Nemes Magyar Hazánk Confederáló Státusi Státussának meg egyezett akarattyaiból közönséges ügyünket illető dolgainknak folytatására, a Nemes Haza Státusának rendeltük vala ugyan Generális Conventusra, az Következendő Május havának első napját, Nemes Borsod Vármegyében lévő, Ónod nevű Mező Város tájára, de mindazonáltal látván az üdönek Változásával, annyira való hátramaradását, az Tavasznak ki nyílására, hogy Kiváltképpen a fűnek és annyival inkább az Szénának Szűk volta miatt, nem Kevés alkalmatlanságot, és fogyatkozást Kellene a Statusoknak Szenvednie.

Kire nézve idején arrul KeGYelmessen gondolkodván, s azon Conventusnak Terminussát meghosszabbítván rendeltük ugyan azon Május havának tizenhatodik napjára, előbbeni Intimationkban megíratott Nemes Borsod Vármegyében levő Ónod nevű Városnak mezejére, hogy annyival alkalmatosabban Hazánk javára czélzó dolgainkat egyenlő értelemmel folytathassuk. Hívségtek azért azon megírt napon és helyen, előbbeni intimationknak tenora szerint tartván magukat igaz Öszve Szövetkezett Hazafiaknak lenni, s édes Hazájának Szabadságát velünk együtt munkálódni Kívánván érdemes Plenipotentatus Szövényei (? Név) által compareáljon. Egyébiránt Kinek-Kinek jó egészséget kívánunk.

Kelt Tanácskozásházunkból a Mi Marosvásárhely Városunkban április 6-án az 1707-ik évben, Rákóczi Fejedelmé²⁶

Ebben az újabb meghívóban a Fejedelem kiegészíti és egyben indokolja az ónodi országgyűlés időpontjának a megváltoztatását. Ugyanakkor belőle értesülhetünk arról is, hogy milyen feltételekkel kellett rendelkeznie a következő igénye szerint, egy korabeli országgyűlés megrendezéséhez. Ha az ónodi országgyűlés sátorátörőre nincsenek is helyszíni rajzok, az 1706. évi szécsényi országgyűlés résztvevői sátorainak vázlatát Csécsy János sárospataki professzor, aki Szécsényben jelen volt elkészítette. Ennek alapján az ónodi sátorátörőre Csécsy ábrázolása alapján képet alkothatunk.²⁷

Sajnos azonban a május 16-ra történő országgyűlési kezdés sem valósulhatott meg Ónodban. A rendek érkezése és a kezdés egyaránt késett. Egyrészt a Sajó és a Hernád magas árvizei, másrészt közrejátszott egyéb okok miatt. Az országgyűlési követek közül is némelyek csak nehezen érkeztek meg. A nagyságos fejedelem május 24-én kedd délután 5 óra tájban vonult be, „ebben a magyar világban nem sokszor látott pompával... Legelőször is őfelsége előtt mentek erdélyországi székely vörös lobogós két seregek, azok után karabélyos regiment... majd Bercsényi Miklós és Károlyi Sándor után – maga a főlséges fejedelem egy szép pompás török pej paripán, királyszínű bársony köntösben és fekete kolcsagtollasan jött. Őfelsége mellett kétföllyül a nemes seregből való iffjak és gavallérok, azok után sok úri, s főrendek... A Vár forma sátor előtt őfelsége leszállott és abban bement, bekésérvén őfelségét generálisok, senátor urak, sok úri s főrendekkel együtt...” Így írja le Beniczky Gáspár naplóról a Fejedelem Ónodba érkezését... diáriumban.²⁸

Rákóczi, a megérkezés után a vezető emberekkel tárgyalta, de nehezen és türelmetlenül várta a követek jövetelét a gyűlésre. Végül is a megnyitásra május 31-én ked-

den reggel 8 óra tájban került sor, amikor az ország sátorában ünnepélyes „Veni Sancte” tartatott, melynek végeztével a Telekessy István egri püspök misézett.

A gyűlést 11 óra tájban Rákóczi nyitotta meg, ki a főemberek és a szenátus társaságában bevonult az ország sátorába, helyet foglalt a trónszéken, jobb oldalán Telekessy István püspök és több egyházi személy, balján Bercsényi Miklós és Károlyi Sándor és más világi nagyság foglalt helyet. „Elhelyezkedvén a díszes gyülekezet, előlépett Telekessy püspök, Zakariás próféta szavaiból: „Nunc dimittis servum tuum Domine in pace, quia viderunt oculi mei Salutare tuum” kiindulva hosszabb beszéddel üdvözlé a fejedelmet. Nemcsak ő – mondá a püspök – hanem más vele egykorban lévő emberek is nyugodtan hunyhatják le szemeiket megnyugodva a haza sorsán „látván ilyen Felséges Vezért szemekkel.”²⁹

Ezzel a nevezetes egyházi és történelmi aktsussal vette kezdetét az *Ónodi országgyűlés*, amely közel egy hónapig – 1707. május 31-től 1707. június 23-ig – tartott.³⁰ Az országgyűlés idejére esett az Áldozócsüdtörtök, vagyis Krisztus menybemenetelének, és Pünkösöd a Szentlélek kitöltetésének ünnepe. A ünnepélyes megnyitást követő nap, június 1-én, szerdán, még nyilvános összejövetelt nem tartottak, csak az előterjesztéseket beszélték meg, június 2-án csüdtörtökön, amely áldozócsüdtörtök Krisztus menybemenetelének ünnepe volt, dél előtt tanácskozást nem tartottak, csak délután találkoztak. Az ezt követő két napon június 3-án pénteken és június 4-én szombaton is inkább csak „rumináltak” a javaslatokat” vagyis újra beszélték az előterjesztéseket. Vasárnap „devotiáltak”, vagyis ajtatoskodtak, ki-ki a maga sátorában töltötte az időt. Rákóczi fejedelem Károlyi Sándor nemzeti marsallal és az urakkal conferált. Az ezt követő hét a Pünkösöd előtti idő, melynek végén Pünkösöd vasárnap, majd Pünkösöd hétfő kétnapos sátoros ünnepe következik.

Tehát még a Pünkösöd előtti hét hétfőjén, június 6-án gyűltek össze az ország sátorában a státusok (rendek), hogy megtárgyalják a rézpénz dolgát. Elsőként Rákóczi szólt, kinyilatkoztatva, hogy szükséges a rendek határozathozatala ebben a tekintetben, mert beláthatja mindenki, hogy a rézpénz eltörléséről szó sem lehet, mert megfelelő ezüstpénz nincs az országban, hanem arra kell törekedni, hogy értéke legyen a rézpénznek olyan mértékben, hogy mindent lehessen rajta venni. Intette az ellenszegülőket az Isten törvényszéke előtt való számadásra illetve számonkérésre.³¹ Nagyon sok múltott rézpénz értékének a stabilizálódásán egy ilyen estben.

Az Ónodi Országgyűlést megelőzően ugyanis, Turóc vármegye 1707. január 31-én egy körlevelet bocsátott ki a többi vármegyékhez, melyben elősorolja a háború által rájuk nehezedő terheket, költségeket, s felszólította a szomszédos vármegyéket, hogy egyesülve vele, igyekezzenek ezen állapotokat megszüntetni. A körlevél Rakovszky fogalmazványa volt.³² Persze a levelekben a háború minden baját eltűntették és arra buzdították a megyéket, hogy közös akarattal igyekezzenek orvosságot találni a bajokra, melyek nagyobb részt néhány egyén magánérdekeiből erednek. Turóc megye Fejedeleme ellen lázító írásait a többiek elküldték Rákóczihoz, részint felbontatlanul. A Fejedeleme az ónodi országgyűlésen magyarázatot kért a turóciaktól. „Felszólítottam őket, hogy adják elő szabadon sérelmeiket, és világosítsanak fel mi

célből írták a nevezett leveleket. Rakovszky alispán és Okolicsányi jegyző, a bécsi udvar megbízottjának fia, fölálltak és beszéltek, de olyan távol álltak, és akkora volt az összegyűlt tömeg moraja, hogy nem tudtam tisztán megérteni beszédjüket, ezért magam mellé hívtam őket, és ők oda is jöttek. Előbb a hadak vonulásainak kellemetlenségeit kezdték fejtegetni, kivált a csapatok és a tisztek kihágásait, az élelemszállítást és az adókat, végül a rézpénz okozta zavart. De minthogy az egész eléggé apró részletekbe vesző és túlzó volt... Bercsényi sokszor félbe akarta szakítani... miután befejezték beszédüket, hidegvérűen azt mondtam nekik, hogy amit előadtak, azt részben úgy kell tekinteni, mint szükségszerű következményét a háborúnak, amelynek folytatására kényszerít bennünket a bécsi udvar keménysége... másrészt nem nagyon tudom megérteni, mi oka lehet a panaszra éppen Turócnak, amelyet ezek a közbajok kevésbé érintenek, mint más megyét... De – kérdem – mikor intéztek hozzámmal panaszt ilyen tárgyban, és különösképpen ki ellen? ... bevallom, jóhiszeműen azt hittem, hogy a gyűlés elhatározza ellenük a törvényes eljárást, ... de az egész gyűlés hallgatott... úgy láttam, hogy a rendek hallgatásukkal jelezték, ... hogy mindazt a fáradtságot virrasztást, szenvedést, amelyet a háború kezdete óta eltűrtem, úgy tekintik, mintha csak azért viseltem volna el, hogy kincseket gyűjtsék hazám kárára... Így hát nem marad más hátra, mint visszaadni kezükbe azt a méltóságot, amellyel engem Szécsényben felruháztak, és visszavonulni erdélyi fejedelemségembe.³²

Rákóczit roppant kellemetlenül érintették a turóciak vádaskodó kifogásai, és a követek bántó szavai nagy sértést idéztek elő lelkében. Azt remélte, hogy a gyűlés elégtételt kér a turóci követektől, de mindenki csendben maradt. Ekkor a Fejedeleme keserűen szólalt meg így:

„Ezt érdemlettem tőled óh haza, bujdosásim után?! – kiálta fel Rákóczi – Életemet, véretem, mindenemet éretted fölszentöltem, Feleségemet, Gyermkeimet, szerencsémeket megvettem, sőt az édes Eleim is hozzád való szerelmekért s virágzó elébbi szabadságodnak helyire hozásáért mindeneket kockára vetvén, véreket, hiteket fölálloztattak. Nem tűröm, nem szenvedem, magammal koporsómba viszem, mert te tudod Istenem, hogy igaz szívű vagyok és privátumot nem kívánok. Ne szenvedd édes Hazám rajtam ezt a gyalázatot! E szavakkal felugrott és távozni készült...³³ „Ezek voltak utolsó szavaim, aztán csakugyan felkeltem, hogy elmenjek.”³⁴ – írja Emlékirataiban.

Beniczky naplóiíró azt a részletet is közli, hogy ezt látva „az egész ország, felzendőlt ellenek – t. i. a turóciak ellen – és fölséges urunk lábaihoz borulván el nem akarták eresztetni, hanem felkiáltottak, hogy megöljék őket...”³⁵

„Ekkor Bercsényi fölállt, könnyekkel a szemében, ... és így kiáltott fel: – Hogyan, ti szövetséges rendek, hát a hálátlanság bűnébe estek a szabadítóval szemben, és inkább távozni engeditek, mintsem hogy igazságot szolgáltatatok neki rágalmazói ellen? Nem, nem, mintsem ez megtörténnék, jobb, ha meghalnak a gazemberek! – Erre kardot rántott, és annak lapjával Rakovszky alispán vállára ütött. A Bercsényi mellett ülő Károlyi meg úgy vágta fejbe az alispánt, hogy az rögtön holtan esett össze. A jegyzőt – Okolicsányit – is több ütés sebesítette meg. Mondhatom indulatom e pillanatban megszűnt, és nem gondoltam egyébire, csak hogy megakadályozzam ezt a

rendetlenséget. Első dolgom az volt, hogy a mögöttem álló tiszteket elküldtem, akadályozzák meg, hogy udvari hadaim megmozduljanak...³⁶

„...Rakovszky Menyhértet ott az Ország Sátorában összevagdaltván, lábain fogva kivonták és sátoron kívül megölték: Okolicsányi Kristóf pedig az Ország Sátorából kiugorván, a sátor mellett összevagdaltatott ugyan, de akkor meg nem ölegették...Rakovszky testit pedig egész nap ott heverni engedték, és Okolicsányi Kristófot examinálván, maga Sátorába vitték a Franciák, és borbélyt melléje adván, kötöztették. 7-én minelőtte összevgyültek volna a Státusok, a Hóhér két ökrön Rakovszky Menyhért testit a Táborúl mezőre kivonta, és ott az égi madaraknak eledelül hatta...Okolicsányi Kristófot is megszentelték. Turócz Vármegye zászlója pedig az Ország Sátora előtt letépettetett, és az Árestansok Méltóságos Cancellárius Zenyei István úr által examináltak: de meg nem bizonyosodván semmi is reájok, árestumbéli büntetésekkel megelégedett az Ország. Okolicsányi Kristóf újonnan examináltatott, ...s egyszerűs mind is intimáltatott neki, hogy készüljön a halálhoz.³⁷

Kiderült ugyanis a nyilvános ülésen, hogy Okolicsányi kihallgatása alkalmával azt vallotta, hogy a Rákóczi javaslata ellen szóló iratokat Rakovszky fogalmazta, de a megyei jegyző (t.i. ő maga) írta. Mikor megkérdezték, hogy miért nem küldte el Rákóczinak, azt vallotta, hogy e tárgyról nem tud semmit. A gyűlés ezen jelentés meghallgatása után Okolicsányi fejére kimondta a halálos ítéletet. A bíróság pedig úgy döntött, hogy aki az elszakadásban (Scissio) részes és a confederatio ellen tevékenykedik halál fia legyen. A vádlott Okolicsányin a gyűlés ítéletét június 9-én hajtották végre. Miután a kapott sebei miatt járni nem bírt, úgy vitték ki őt a táborból, mintegy puskalövésnyi távolságra. Itt fejezte le a hóhér ülve. Testét a fejedelem kegyelméből eltemették.³⁸

Kivégzése előtt Ónodon búcsúlevelet írt szüleinek, amelyben elköszön tőlük és utolsó akaratának teljesítését kéri.³⁹

Egyébként Ónod határnevei közt szerepel egy olyan elnevezése, amely, akár a már említett esetre nézve a szükséges ítélkező és határozathozó tevékenység végrehajtására utal, úgy hívják: nyakvágó. Az Ónodi uradalom központja volt a mezőváros, az ott elhelyezkedő várral együtt. Ehhez tartoztak a környékén fekvő települések és földbirtokok. Az uradalmi központnak tehát kellett, hogy legyen egy olyan helyszíne, ahol az ott hozott ítéleteket, kivégzéseket végrehajtottak. Ezért Ónod határrészén ma is megtalálható neve: nyakvágó határrész.

Az ónodi Abrenuntiatio

*„...Reád bíztam ez ügyemet,
Én Jézusom, én lelkemet,
Megpedett bús szívemet
És szegény árva fejemet...”*

Rákóczit az Ónodi országgyűlés előzményei alkalmával történt turóci eset rendkívül kellemetlenül érintette, mivel azt a tényleges tárgyat zavarta meg, amely miatt az országgyűlést összehívta, t.i. az ausztriai ház trónfosztásának a kimondását, Magyarország szabadságát. Még az a vádaskodás is felmerülhetett, hogy az abrenuntiatio rendek által történő elfogadásának könnyebb kivitelezé-

se miatt, nyomás gyakorlás végett talán szándékosan került sor a turóci incidensre. Az országtanács azonban még inkább az ügy siettetését látta benne és egyre inkább szorgalmazta lebonyolítását. Ehhez legfőképpen külföldi támogatásra és igényre volt szükség. Rákóczi kezdettől fogva arra törekedett, hogy külföld számára minél szélesebb körben tudja elismertetni és hasznossá tenni a megindult, majd pedig a folyamatban lévő mozgalmát. Ismert volt a francia álláspont arról, hogy nem lehet szerződést kötni a magyarokkal, ha még mindig a Habsburgok alattvalói. Az interregnum, tehát a Habsburgok trónfosztásának a kimondása nemcsak diplomáciailag adhat szabad kezet, hanem az új király megválasztásában is. XIV. Lajos azt sugalmazta, hogy választassa meg magát Rákóczi királynak. Mint ismeretes erre soha sem került sor. Noha a francia diplomácia magyarországi katonai tanácsadója, altábornagya Des Alleurs, véleménye a Napkirály számára az volt: „Merem állítani Felség, hogy Rákóczi fejedelem megérdemli azt a tekintélyt, amellyel nemzete körülveszi.”⁴⁰

Nem ok nélkül történt ez a megállapítás a diplomata részéről, hiszen Fejedelem mindenképp felett arra törekedett, hogy diadalra vigye nemzete szabadságharcát a bécsi udvar lekicsinylő politikájával szemben és az országot kiemelje a nemzetközi elszigeteltségből. Rákóczi jelentős energiát fordított diplomáciai tevékenységre is.

Az ónodi országgyűlés tagjai Pünkösöd első napján délelőtt az isteni szolgálaton vettek részt, délutánra Rákóczi a fejedelmi asztalához hívta meg a Főrendeket. Pünkösöd második napján június 13-án pedig a délelőtti isteni szolgálat után az Ország sátorában tanácskoztak.⁴¹

A tanácskozáson megjelent a Fejedelem és az egyéb ügyrend lebonyolítása után, tárgyalásra került az ausztriai házhoz való viszony. Az előterjesztő Krucsay titkár felolvasta a propositióknak azon részét, amely miatt megszakadtak a béketárgyalások, majd Rákóczi emelkedett szólásra. Kifejtette, hogy az osztrákok a magyar rendek kijátszására törekedtek. A bécsi udvar álnokul csak hálójába igyekezett tartani az országot, s csupán kárára van a magyarságnak, ezért szükséges, hogy József királyságról abrenuntiatiot (tisztségtől való megfosztást) tegyenek. A rendek készek voltak Rákóczi indítványának az elfogadására. Elhatározásukat elősegítette Bercsényi tüzes hangzású beszéde, mely a tisztségtől való megfosztást törvénybe iktatását is indokolta azzal, hogy rámutatott, hogy a külföldi jóakarók segítségét csak ilyen esetben várhatja el az ország.⁴²

Rákóczi emlékiratában azt írja: „Már nem emlékszem rá pontosan, én ajánlottam-e vagy Bercsényi, hogy nyilvánítsunk érvénytelennek minden igényt, melyet az Ausztriai Ház, a nemzettel szemben fenntart.”⁴³ A bártfai követek naplójára hivatkozó Áldásy közléséből azonban kitűnik, hogy maga Rákóczi tett indítványt az detronizációra.^{43/a}

Az Országos Széchényi Könyvtár Bártfai Követek Naplói c. Kézirattár 563 Folio XVIII. szd-i anyagából, a fenti álláspont ugyan nem bizonyítható, viszont az ónodi országgyűlés követeinek egyértelmű állásfoglalása megtalálható a trónfosztás körülményeit illetően. Az irat címe „DIARUM ET ARTICULI CONVENTUS ONODI-ENSIS, Donavit Petrus Kubinyi „...EB URA FAKÓ, may Napságtól fogvást Joseph nem Királyunk, abrenuntialván mindnekben ellene, inkább egy óra alatt elve-szünk, sem mint örökös jobbágyságot Visellyünk, mely

föl kiáltásunkat konfirmálljuk, confederatoria le tett hitünkben, az ország pedig mondassék Interregnumnak mind addig, míglen más ország Gyűlés alatt királyt nem választunk...”⁴⁴

Bercsényi lelkes beszédében felhívja a rendeket, mondják ki az elszakadást az ausztriai háztól, és EBURA FAKÓ! szavakkal végzi beszédét. Mire a rendekre mély benyomást tett beszéd hatására az egész tábor kitörő lelkesedéssel kiáltozta: Eb ura fakó! Mai napságtól fogva József nem királyunk!

A szóolás egyébként nem ebben az időben keletkezett, hanem sokkal korábbi. Van a mondásnak „eb ura kurta” változata is. Mind a „kurta”, mind a „fakó” kifejezés ebben a szóolásban kutyát jelent. A nyelvészek többsége megegyezik abban, hogy a „fakó” szó, a „fa” szóból származik és faszínű, fából valót jelent, tehát szín megjelöléssel van összefüggésben. Sárga színű állatokra is használták ezt a kifejezést. De a fakó jelenthet lovat, farkast és kutyát is. E szóolásban egyértelműen kutyáról van szó: vagyis a kutya csak kutyákon uralkodjék! Ezt húzza alá az „eb ura kurta” mondás is, mert a kurta ebben az esetben kurta farkú kutyát jelent.⁴⁵

A magyarság egy nemzetnél sem alábbvaló, ezzel szemben Bécs úgy kezeli a nemzetet, mintha jobbágyai volnának a bécsi udvarnak. Dupla adót vetett ki rá, várait leromboltatja, vagy osztrák katonák megszállása alá vonja és felügyelete alá helyezi. Ezen alkalommal a magyar történet közkeletű szóolását idézték a rendek az országgyűlés alkalmával. Ez esetben azonban nemcsak idézték, hanem érvényt is kívántak szerezni annak.

A lelkesedés elültével megfogalmazták az idevágó törvényszöveget, amely bőségesen megokolta az abrenuntiatio kimondását. Kijelentették, hogy határozatukat a szövetségre tett hitükkel megerősítik, s az országot a következő országgyűlésig, amikor is új királyt választanak, Rákóczi Ferenc fejedelem fennhatósága alá helyezik. Felkérték a fejedelemet a teendőik ellátására. Arra az esetre, ha Rákóczi Ferenc fejedelemi kötelezettségei miatt Erdélybe kényszerítenék, Bercsényit választják helyettesnek.⁴⁶

A törvény szövegét három példányban adták ki kellően aláírva és megpecsételve. Íme néhány részlet az óno di határozatokból:

Artikulusok

Mellyek a Magyar- Országi Hazájok Szabadságáért öszve -szövetkezett Státusok és Rendek, a folyó 1707. Esztendőbeli Pünköszt Havának 16. Napjára haladott, és az Ónod táján lévő Mezőben tartatott Közönséges Gyűlésében concludáltattak, és végezettek.

Elől-járóbeszéd

Mellyben ezen Gyűlésnek Terminusa, és hirdetésének okai jelentetnek.

Mi Isten kegyelméből Fejedelem Rákóczi Ferenc, A Szabadságért öszve-szövetkezett Magyar-Országi Státusok és Rendek Vezérlő FEJEDELME, és Hazánk szabadságáért, öszve-szövetkezett egész Magyar-Országi minden Státusok és Rendek: Adgyuk tudtára mindenknek a, kiknek illik: Hogy midőn Mi a fellyebb való Esztendőben az Austriai Háznak elviselhetetlen jármával szorongattattunk volna, édes Nemzetünk régi dicsőséges, és Szabadságához -való szeretetüinktől viseltetvén, annak oltalmára fegyvert fogván, kedvünket, szívünket, a

Szécsényi közönséges Országos Gyűlésünkben, erős Szövetségünknek szoros kötésével öszve statolván, egyedül az vala szándékunknak minden tzellya, hogy az által Országunkat, s édes Hazánkat Hajdani virágzó állapotjába állathassuk, és mind Magunknak, s mind kedves Maradékinknak állandó boldogságunkra erős fundamentomot vethessünk. Kihez képest a Békességnek Tractáját, mindnyájunk egyező akarattából megpróbálunk kívánván, és a Mediatorok sok biztatásához képest jó folyamattját, s végéhez mehetését is remélvén, arról -való tiszta igaz indulattal tett Tractabeli munkálkodásunk után, Vezérlő Fejedelmi Authoritásunkból, e folyó 1707 Esztendőbeli Pünköszt Havának első napjára az Ónod táján lévő Mezőben hirdettetett, de az után bizonyos okokból azon holnapnak 16-dik napjára elhalasztott közönséges Gyűlésünkre, Hazánk köz javának munkálkodására nézve öszve -gyül-keztvén, eléggé láttuk s tapasztaltuk, mely távol lőtt légyen azon Békesség Tractájában az Austriai Háznak a megegyezéshez való igaz igyekezeti a ki-is különbkülömb-féle tsalárd mesterségeivel hálóba keríteni és néminémiképen véle született Tirannusi kegyetlen uralkodásra-való vágyódásával, maga elébbeni kemény s gyalázatos szolgálattjának igája, és annak nyomorúságos sorsa alá hajtani igyekezett Bennünket, az ellen-való Magunk, édes Magzatink, s Javaink oltalmazására mindnyájan fel -kiáltván, újabb meg-egyezett kedvel, és szívvel közönségesen végeztük e következő Artikulusokat.⁴⁷

Második articulus

Minekokáért az ausztriai háznak, oly csalárd alattomban való alánk áskálásával, veszedelmünk munkálódása és álnokul velünk bánása, s nem egyébbre, hanem hogy maga kegyetlen uralkodása és utálatos igája s erőszakos hatalma alá hajthasson bennünket, czélozása, avagy csak onnan is bőségesen kitészik, hogy ő királyi hatalmával s autoritásával gonoszul élvén, s nem lévén maga kötelességére, mely hazánk írott törvényeiben és a hittel megerősített diplomákban bőven le van ábrázolva, semmi tekintete: különbkülömb-féle színek alatt nyilvánvaló erőszakáttelre, vérontásra és ezen magyar nemzetnek feltett eltörlésére, kifakadott, úgy hogy már többé nem a királyi igazgatói és oltalmazói tisztben foglalatoskodott, hanem az ország lakos rendei és azok szabadságainak nyilvánvaló ellenségévé változtatta magát annyira, hogy sok rendbéli mély alázatossággal, nemkülömban mint isteni felségnek, mind az előbbeni ausztriai királyoknak s mind az első Leopoldusnak nyújtott esedező supplicatiókra is, a panaszoknak, a gravameneknek soha semmi orvoslást e haza nem nyerhette, sőt hovatovább napoként nagyobb s nagyobb gonoszba merült állapotja. Méltán fordítjuk tehát azon nehéz iga és kegyetlen tyrannusi uralkodásra nézve szemeinket, mindazokra a gonoszokra és szabadságaink kiforgatására, melyeket kegyetlen tyrannusi országlásának kezdetétől, és derekasabban pedig a mi időnkbeli emlékezetüinktől fogva, mindenféle színek alatt elkövetett és elkövetni ugyan szokásba vett vala....

József is nem királyi guberniumbeli, hanem valóságos tyrannusi successiot, minthogy nem választott, hanem az atyjától erőszakosan beléttaszított, követelhet méltán magának. Minekokáért ezen mi mindnyájunk közönsége akaratjával végezett s megerősített artikulusunkkal magunkat említett I. József császár és ő általa az

egész ausztriai ház rajtunk követelt királyi engedelmesgétől s tiszteletitől és minden magának tulajdonítani kívánt jussától magyar koronánkhoz, országunkhoz s annak igazgatásához most avagy jövőben akármi módon való ragaszkodásától felszabadultaknak s megmenekedetteknek lenni végezvén, nyilván mondván s declarálván: mindazoknak abrenuntialunk és ellene mondunk: és ekképen régi dicső szabadságunknak s legfelső törvényes jussunknak erejével és autoritásával, mely mind isteni, s mind emberi törvények szerint reánk szállott és származott, – senki arra bennünket nem kényszerítvén sem abban ellent nem tartván hanem teljes jókedvünkől és szabad akarattunkból hazánkban interregnumot lenni vallunk, tudniillik országunkat király nélkül lenni jelentjük és hirdetjük....”⁴⁸

Befejezés

Ha visszatekintünk hazánk történelmi múltjára, már a XVI. században 1505-ben kimondták, hogy Magyarország idegen királyt nem választanak. Ezt megelőzően és az ezt követező századokban is napirendre került ez a szándék. A nemzeti királyság elve mindinkább szimpátiára talált. Az Ónodi Articulusok kifejezetten ennek az elvnek egy újabb láncolatát képezték. Azt, hogy ezen határozatok oly nagy feltűnést keltettek, nagyobb mint az előzőek, a korabeli viszonyok alakulásában keresendő.⁴⁹ Mégis külön említésre méltó lehet az, hogy az elv kimondása és annak érvényre juttatása II. Rákóczi Ferenc fejedelem nevéhez, az szándékához, felkeléséhez és fegyveres harcához fűződik anélkül, hogy ő maga a koronára igényt tartott volna.

Ez az a nevezetes egyházi és történelmi esemény, amely 300 esztendővel ezelőtt Ónod határában lezajlott. A róla szóló dokumentum példaként szolgál arra, hogy a szabadság-szerető magyar nép soha sem tűrte és napjainkban sem viseli más, idegen uralkodó, vagy az idegen nemzet igáját.

Az egyhangúlag kimondott ónodi abrenuntiatot az indokokkal együtt egy külön iratba foglalták három példányban kiadták, kellően aláírva megpecsételték.

Dr. Ágoston István György

JEGYZETEK

- 1 Ravasz László, Az örök Rákóczi, in Ravasz László, Legyen világosság, Bp. 1938. 333.
- 2 Dr. Révész Imre, II. Rákóczi Ferenc, in Belmissziói Útmutató Bp.1934. 147.
- 3 Hóman Bálint és Szegfű Gyula, Magyar történet IV. Bp. 1935. 281. Továbbiakban, Hóman–Szegfű
- 4 Mályusz Elemér, A Rákóczi-kor társadalma, in Rákóczi emlékkönyv II. 25-28.
- 5 Bucsay Mihály, A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Bp. 1985. 122-126.
- 6 Hóman–Szegfű IV. 270.
- 7 u.a. 279.
- 7a Asztalos Miklós, II. Rákóczi Ferenc és kora, Bp. 1934. 122, 123. Továbbiakban, Asztalos, Rákóczi
- 8 Hóman–Szegfű IV. 290.
- 9 Egy lengyel királyi tanácsosnak levele, in Magyar gondolkodók 17. század Bp. 1979. 311, 312.
- 10 Mangold Lajos, Magyarok oknyomozó történelme, Franklin 1896. 99, 100.

- 11 Asztalos, Rákóczi 125,126.
- 12 II. Rákóczi Ferenc kiáltványa (1703-1704), In Magyar gondolkodók 17. század, Bp. 1979. 299–310.
- 13 Ráday Pál iratai 1707-1708. Bp. 1961. 197.
- 14 Dr. Kovács István, Nehéz század, in Belmissziói útmutató 1940-1941. 180.
- 15 II. Rákóczi Ferenc Politikai és erkölcsi végrendelete, Bp. 1984. 413, 414.
- 16 Köpeczi Béla, Tanulmányok, u.o. 494, 495.
- 17 II. Rákóczi Ferenc, Fejezetek a Vallomásokból, Bukarest 1977. 223.
- 18 II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai, Bp. 1978. 362. Továbbiakban: Rákóczi Emlékiratai
- 19 u.a.
- 20 u.o. 364. 365.
- 21 Révész Imre, II. Rákóczi Ferenc, in Belmissziói útmutató Bp. 1934. 147, 148.
- 22 Rákóczi emlékiratai, . 376.
- 23 u.a. 385. 386
- 24 u.a. Köpeczi Béla, Tárgyi jegyzet, 472.
- 25 Rákóczi emlékiratai,391.
- 26 Egy A/4-esen, Hegedüs László által 1975-ben személyesen átadott gépelt szöveg.
- 27 Csecsy János sárospataki tanár a hely színén készült rajza, A szécsényi országgyűlési tábor. 1705.
- 28 II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja, Sajtó alá rendezte Bánkúti Imre Bp. 2005. 14., Továbbiakban, Bánkúti, Rákóczi 1012 napja Beniczky Gárpár naplója 1707-1710. Pest 1866. 5.6.
- 29 Áldásy Antal, Az 1707. Évi ónodi országgyűlés története, in Századok 1895.631. Továbbiakban: Áldásy, Ónodi, Itt jegyzem meg, hogy a latin idézet nem Zakariás próféta szavai voltak, hanem Simeoné, aki Krisztus születése alkalmával várta „Izrael vígasztalását”, vagyis Jézus megszületését. Az idézet a Lukács evangéliuma 2. rész 29. Verse, „Mostan bocsátod el, Uram a te szolgádat békeségben, mert látták az én szemeim a te üdvösségedet.” Ennek megállapítása, hogy Áldásy Antal történetíró tévedett-e, vagy a Bártfai napló írói a p. 131-en, ahonnan származik a idézet, vagy maga Telekessy István püspök – későbbi feltárára vár.
- 30 Varga István, Időrendi áttekintés: 1607-1735, in Rákóczi emlékiratai 499.
- 31 Áldásy, Ónodi, 710.
- 32 Rákóczi emlékiratai 395.
- 33 Áldásy, Ónodi, 718.
- 34 Rákóczi emlékiratai. 396.
- 35 Bánkúti, Rákóczi 1012 napja 21.
- 36 Rákóczi emlékiratai 396.
- 37 Beniczky Gáspár naplója, 1707-1710. Pest 1866.10.
- 38 Áldásy, Ónodi, 721,722.
- 39 Ágoston István,, Muhi és Ónod irodalmi hagyományai, Miskolc 1988. 36. Továbbiakban: Ágoston, Muhi, Ónod 1988.
- 40 Köpeczi Béla, II. Rákóczi Ferenc, in Ezer év, Bp.1985. 123.
- 41 Beniczky Gáspár naplója 1707-1710., Pest 1866.14.
- 42 Áldásy, Ónodi 740, 741.
- 43 Rákóczi emlékiratai, 396.
- 43/a Áldásy, Ónodi, 740,741. lábjegyzet
- 44 Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár 563. Fol.XVIII. szd.
- 45 Ágoston, Muhi és Ónod 1988.39.
- 46 Asztalos, Rákóczi 236.
- 47 Csorba Csaba, II. Rákóczi Ferenc és a kuruc szabadságharc, Miskolc 1986.
- 48 Áldásy, Ónodi, 743,744,745.
- 49 Áldásy, Ónodi, 946.

A fiatalok megközelítésének egy lehetősége: az ige hirdetés

1. Fölvetés

Ma, a rohanó 21. században a homiletika számára problémát okoz sok esetben megtalálni a hallgatóság számára megfelelő formát Isten Igéjének az átadásához. Úgy vélem, hogy különösen is igaz ez gyermekeink, fiataljaink esetében. Dolgozatom során a serdülő korú fiatalokra koncentrálok, s rájuk vonatkoztatva kívánok következtetéseket, felvetéseket hozni.

Bár a témám leginkább az ige hirdetés és a hitmélyítő írások, mégis a háttér felvázolása (fiatalok lélektana, egyházunk és a fiatalok) során néhol szó esik majd érintőlegesen a vallásórák kérdéséről is, hiszen ezeknek az alkalmaknak is célja a hit ébresztgetése, mélyítése.

Már itt a kezdetnél szeretnék néhány dolgot letisztázni. Annak ellenére, hogy a hittanórákon is Isten Szavát közvetítjük, egy teljesen más szituációról van szó, a hitoktatás nem lehet csupán ige hirdetés, hiszen ez utóbbi, műfaji szempontból leginkább egy előadáshoz hasonlítható. A hittanóra műfaja teljesen más kell, hogy legyen, hiszen mind a hallgatóság létszáma kisebb, összetétele homogénebb (ugyanaz a korosztály, néha azonos neműek, stb.), sokkal több módszertani lehetőség van, mint egy – egy ige hirdetés során. Másrészt az ifjúsági órák kérdése is ehhez a témához tartozik érintőlegesen. Ez az alkalom inkább a vallásórákra, mint az ige hirdetésre hasonlít, mivel sokkal kötetlenebb, s véleményem szerint ma létjogosultsága csak annak a fiataloknak szóló alkalmaknak lehet, mely játékos, oldott formában, a vezető, s a fiatalok partnerségére építve kívánja Isten szavát értelmezni. Mivel dolgozatomnak nem az ifjúsági órák módszertana a témája, ezért itt ebből csak az „ige hirdetéses részre” kívánok kitérni.

Elsőként föl kell tennem azt a kérdést, hogy van-e létjogosultsága ennek a témának ma? Valóban lehetőség-e a fiatalok megközelítésében az ige hirdetés? Ha a válasz igen, akkor van-e a speciálisan ifjakat megcélzó ige hirdetésnek különálló homiletikája? Ebben az esetben, mi-
ben jelentkezik ez a sajátosság? Vannak-e kritériumai? Ha pedig nincs, akkor miért érzik fiataljaink, hogy az ige hirdetések nem hozzájuk, s nem róluk szólnak? Mi a célja az ifjaknak szóló igei szolgáltatnak?

A feldolgozás során elsőként a környezetünket, a jelenlegi világot veszem vizsgálat alá, majd fiataljainkat, az ő gondolkodásmódjukat, életkori sajátosságaikat, ahol külön ki kívánok térni Erikson identitás – elméletére, s a hit fejlődésének, erkölcsi fejlődésének specifikumaira. Ezután esik szó Isten Igéje, s a fiatalok kapcsolatáról, melyet a befogadó közeg hozzáállásának szempontjából nézek meg, s mindezeket véve a következtetések levonásáról.

Munkám utolsó részében, a függelékben néhány példát szeretnék felhozni, melyeket jónak találok a leírtak alapján a fiatalok között való igei szolgálatra. Ez utóbbi tekintetében sajnos azt tapasztaltam, hogy rendkívül nagy a hiányosság használható irodalom terén, így az általam ismert lelkipásztorok, vallás tanárok által elmondott ige hirdetések közül választottam ki néhány olyat, melyekről nagyon pozitív volt a diákok visszajelzése.

2. Társadalmunk

Élménytársadalomban élünk, ahol dúskálhatunk a különböző minőségű élményekben, bár a mennyiség terén nem lehet problémánk, hiszen élmény akad bőven. A sok hatás eredményeként az emberiség is folyamatos változás alatt van. Az egyén kérdése korábban a cselekvésre irányult, s a kérdés a „Mi a teendő? Mit kell tenni?” volt, ma sokkal inkább individualizálódás fedezhető fel, s a hangsúly áttolódott a „Mi a jó nekem? Mi szerezhethet új, szokatlan élményt?” kérdésekre.

A ma embere egyre inkább befelé fordul, nem introvertált értelemben, hanem sokkal inkább olyan téren, hogy csak azt veszi figyelembe, ami neki az érdekében áll, amiből profitálhat. Ugyanakkor óriási az élményigénye, s egyfajta speciális hedonizmus fedezhető fel e téren. A reklámok minden élvezeti cikkből élményforrást kovácsoltak, s a fogkrémtől megkezdve egészen az üdítőig, mindent úgy kínálnak föl, mint ami szebbé, jobbá és élményszerűbbé teszi az életünket.

A változatosságra szükség van, hiszen a „változatosság gyönyörködtet”, ugyanakkor ennek a mértéktelen hajszolásával csak azt érzük el, hogy éppen úgy, mint bármely más függőség esetében, mind nagyobb dózist igénylünk. Megjelenik ugyanakkor az egyén életében az unalomtól való félelem is, s a megszokottól rettegő ember gyakran kerüli a csendet, és keres elterelő utakat, minél élményszerűbben.

Elmondható tehát, hogy élménytársadalomban élünk. Természetesen ennek az élmény-kultúrának vannak előnyei, de elég komoly veszélyei is. Ide sorolható az ún. „patchwork – identitás”, amikor az ember elveszíti saját egyéniségét, s a rá hatással lévő filmek, sztárok, zene, stb. befolyása alatt porszemeket, morzsákat átvesz mások személyiségéből. Lehetséges, hogy így sokszínűnek fog tűnni az egyén, de elveszíti, egy fiatal esetében, nem is találja meg saját magát.

Az önmagunk számára élvezetet nyújtó élmények keresése, s az ilyen jellegű befelé fordulás óriási tévútja a klikkesedés, s így egyfajta beszűkülés társaink irányában. Így egyre inkább elvész a körülöttünk lévővők általi fejlődés lehetősége, márpedig az ember „társas lény”, aki a környezete által rengeteget formálódik, csiszolódik. Egy identitását, önmegvalósítási lehetőségeit, világban helyét kereső fiatal számára ez különösen veszélyes, hiszen a fejlődési lehetőségeket veszíti el ez által. Mire gondolok itt? Elmegy az iskolába a diák, hiszen muszáj oda mennie, de belülről sok esetben izolációban marad. Teljesít, azért, hogy meglegyen a jó jegye, túl legyen végre a középfokú tanulmányain, s végre önálló lehessen, s még sorolhatnám a példákat, de igazán hatni rá csak a saját kis csoportja fog, akikkel közösen él át élményeket.

Ugyancsak az élménytársadalom hátulütője, hogy a túl sok élmény hatására az értékelés változik meg. Az élmények sokszor gyökerüket veszítik, így a múlt, jelen és jövő időkategóriái közül a jelen lesz a legfontosabb, a pillanat varázsa, élményei. Emellett paradoxonként ugyan, de megjelenik az is, hogy a túl sok élmény miatt kevésbé tud értékelné az egyén.¹

Élménytársadalom és élményválság, így lehetne tehát korunkat leginkább jellemezni. Ez az adott szituáció, melyből ki kell indulnunk, ebben a környezetben találkozunk fiataljainkkal.

3. Fiataljaink

a) Átfogóan a témáról

Fiatalok esetében a serdülőkorú és ifjú korosztályra gondolok (12-18 év), így dolgozatomnak ebben a részében az ő jellemzőiket kívánom elemezni.

A felnövekedés időszaka ez, a nagy kríziséké, az identitás kereséséé. Erik H. Erikson elmélete szerint itt az identitás áll szemben a szerepbizonytalansággal, amikor az egyén egyre inkább kezd önállósodni, odafigyel a külsejére, nemi szerepekre. A serdülőkor vége felé egyre inkább az identitásé lesz a főszerep, szemben a szerepbizonytalansággal, s a pályaválasztásra koncentrálnak. Jellemző rájuk az odaadás szükséglete, mely az egyik összetevője az identitásválságnak, másrészt a tagadás szükséglete is. Tele vannak energiával, melyek lehetnek építőek és rombolóak is.²

Kognitív téren kezd áttérni a formális gondolkodásra, s elkezd elvont fogalmakban, absztrakciókban gondolkodni, hipotéziseket alkotni, s azokat ellenőrizni.³

Erkölcsei téren az együttműködés erkölcsére való áttérés fokozatosan megjelenik, a szabályok már nem egyértelműek, sokkal inkább a kölcsönösség által vezéreltnek kell lennie. Az ifjú ember egyre inkább figyelembe veszi a hátteret, szándékot, körülményeket.⁴

A korosztály sajátossága a testi növekedés befejeződése, a nemi érés, a serdülőkor elején bizonyos mértékű esetlenség. Emellett a társaság szerepe megerősödik, s irányadóvá teljes mértékben a kortárs csoport válik. A fiatal igazodni szeretne a körülötte lévőkhöz, sokszor nemcsak öltözködése, de véleménye tekintetében is, s rendkívül fontos számára, hogyan vélekednek róla a körülötte lévők. Emellett rendkívül sérülékenyek, viharzának, állandó krízisben vannak, keresik önmagukat, helyüket, lehetőségeiket. Miközben testileg éretté válnak, társas, érzelmi kapcsolatok vonatkozásában sok bizonytalanságot élnek át. Ennek eredménye az időszakos hangulatváltozás, néha depresszió is.⁵

Emellett azonban fokozatosan megjelenik a lojalitás, előbb a lázadás minden kötöttség, tekintély ellen, majd a fokozatos elfogadás, s az önállósodás a szülőtől, majd jó esetben a barátoktól is. Így formálódik a serdülő személyisége.⁶

A lázadó, kritikus, de rendkívül szeretetehes serdülő életideákat, célokat keres, melyekben meg tudja találni önmagát, ugyanakkor sok esetben önértékelési és partner – kapcsolati problémákkal küzd.⁷

Korunkban ugyanakkor az az érdekes paradoxon figyelhető meg, hogy bár gyermekeink korábban kezdenek érni, s így az ifjúkor határa is 15-18 évre tehető, a teljesen önállóvá válás mégis tolong, hiszen egyre többen vannak a felsőoktatásban, s így a szülőkről való leválás is egyre inkább kitolódik.⁸

b) Erik H. Erikson fejlődésmélete

Ha a serdülőkor, ifjúkor kapcsán kulcsfogalmakat szeretnék kiemelni, akkor Erik H. Erikson személyiségelméletére kell mindenképpen kitérnem.

Az ő pszichodinamikai elmélete az epigenetikus elvre támaszkodik, s véleménye szerint az emberi személyiség

fejlődése nyolc szakaszból áll. Az emberi személyiség kölcsönhatásban fejlődik, egy sor egymással kapcsolatban álló szakaszon keresztül fejlődik, s minden szakaszban megvannak a kritikus fejlődési periódusok. A fejlődés ilyen értelemben nem más, mint fordulópontok sorozata, melyeknek vannak pozitív és negatív vonzatai is. A fejlődés során az okozza a nehézséget, ha a negatívumok nagyobb súllyal szerepelnek a pozitívumoknál.

Az általam vizsgált időszakot Erikson így jellemzi: „identitás a szerepbizonytalansággal szemben”. Általában ez a 12-18 éves korra jellemző. A központi krízis tehát az identitás keresése, megtalálása vagy éppen elvesztése. E szakasznak a feladata az énidentitás kialakítása. Erikson figyelte föl arra, hogy lelki válságot válthat ki, ha az emberek megélik azt, hogy már nem azonosak önmagukkal. Értelmezésében ez a fogalom egyfajta érzést jelent, ami szerint az egyén énjé olyan képességek birtokában van, melyekkel saját azonosságát, folytonosságát meg tudja őrizni, s el tudja saját egyéniségét, stílusát határozni másoktól, úgy, hogy a környezetének stílusával összhangban van. Az önazonosság keresése ebben a korban abban nyilvánul meg, hogy a fiatal különböző szerepeket próbál ki, majd azokat igyekszik integrálni a saját személyiségébe. E szakasz előnye és lehetősége, hogy a fiatal a környezeti hatások által formálódik, s megerősödhet saját stílusában, identitásában. Ugyanakkor veszélyként ott áll annak a lehetősége, hogy az identitása egyfajta szerepkonfúzióban elveszhet. Ha bizonytalan a szerepeivel kapcsolatban, akkor leginkább a nemi identitásban és a hivatással kapcsolatos identitásban kételkedik, s ha nem sikerül folyamatosnak és egységesnek megélnie önmagát, akkor ez számára szerepbizonytalanságot eredményezhet. Amíg a fiatal nem éli meg ezt az egységességet és folyamatosságot, addig akármennyi idős legyen is, képtelen túllépni az identitás krízisére, s ugyanazokkal a problémákkal kell szembe néznie, mint fiatalabb társainak. A „Ki vagyok én?” központi kérdés tehát szorosan összefügg az önismeret, önértékelés gondolatkörével, s a nemi szerepekkel és a pályaválasztás kérdésével kapcsolódik szorosan össze, ezekben nyilvánul meg leginkább. Erikson ismer egy ún. „negatív identitás” nevű fogalmat, mely azt takarja, hogy a szerepbizonytalanságain felülke-rekedni képtelen egyén, aki nem tud identitást formálni, késlelteti az elköteleződését, s ellenkezőjét teszi annak, amit tőle elvárnak. Ez akár az identitás teljes elvesztéséig is elvezethet. Ha azonban kialakul az identitástudat, akkor az nem engedi a belső pánik kialakulását. Felnőtté válik az ifjú, s ezt azt is jelenti a számára, hogy folyamatban, perspektívában látja az életét.⁹

Ahogy már említettem az identitásválságnak két összetevője van: az odaadás és a tagadás szükséglete. A fiatal számára fontos, hogy odaadó lehessen, valamilyen ideológiával azonosulhasson, ugyanakkor lázadozik, tagad. Energiáit lehet építő és romboló célra is használni. Jellemző az is, hogy szinte minden esetben észrevehető valamilyen – akár megfoghatatlan – értékrendszer iránti ragaszkodás is.¹⁰ Úgy vélem, hogy ez az egyik olyan sarokpontja ennek az elméletnek, mely dolgozatom témája szempontjából kiemelendő, hiszen az ifjak számára készülő homiletikai írásoknak figyelembe kell venni a fiataloknak az azonosulási igényét. Ugyanakkor mint lehetőséget, föl lehet használni a motiválás során, hiszen ha ezekre tekintettel vagyunk, akkor föl tudjuk ébreszteni bennük a vágyat, az érdeklődést.

Erikson külön kihangsúlyozza azt, hogy az ifjúságnak nagyfokú becsületesség-igénye van, s vágyik a hitelességre.¹¹ Véleményem szerint, ez a hitelesség a szószéken lévő személy, akár lelkipásztor, akár vallástanár irányában is követelmény. Olyan szolgálattevőre van szükség, aki hitelesen közvetíti Isten Igéjét. Összecseng ez a gondolat Rogers elméletével, aki kiemeli a kongruenciát.¹²

Szintén jellemző a fiatalokra, hogy igen hamar meg tudják változtatni legrajongóbb elkötelezettségeiket is, s éppen ezért a társadalom hajlandó arra, hogy ún. moratóriumot, türelmi időt adjon nekik.¹³ Úgy gondolom, hogy napjainkban egyre jobban kitolódik ez az időszak, a tanulás időszakának megnyújtása révén. Ebben a szakaszban arra van szüksége az ifjúnak, hogy a rá szakadó ezerféle elvárás, választási lehetőség, ideológiák kavalkádjában segítséget kapjon, útjelző táblákat a tájékozódáshoz. Ezekben is segítséget nyújthatnak a homiletikai írások, hiszen a fiatal iránykeresését mederbe terelhetik, hozzásegíthetik ahhoz, hogy rátaláljon önmagára, s fölfedezze a bizalmat, vagy éppen segítséget nyújtson a bizalom helyreállításához. Ehhez azonban arra van szükség, hogy a homiléta valóban felnőttként viselkedjen. Erikson szavaival élve, a gyermek megalázása, akár testi vagy lelki értelemben vesszük, lehetővé teszi a felnőtt számára, hogy ne kelljen felnőtté válnia.¹⁴ Az Isten szavát közvetítő ember ezt nem engedheti meg magának. Nem állíthat más követelményrendszert azok elé, akikhez szól, mint amit ő maga is megél és képvisel, hiszen ezzel a bizalmat ásná alá. S éppen ezzel teszi a legrosszabbat a fiatal számára, hiszen a hithez éppen a bizalmatlanság érzésének legyőzésére van szükség.¹⁵ A bizalmatlanság legyőzésében jó eszköz és lehetőség az ifjak kommunikáció, beszélgetés iránti igénye.

A lázongó fiatalok sok esetben szélsőségeket produkálnak, mivel saját maguknak szeretnének megerősítést nyújtani. A szélsőséges gondolkodásmód általában szélsőséges viselkedéssel is párosul, s különösen is érdemes odafigyelni arra, hogy akár kultikus jelleg is megfigyelhető az extrém felé hajló csoportokban: beavatási szertartások, saját értékrend megalkotása, a vezető mindenek föléi hatalmának kinyilvánítása. Az ilyen radikális viselkedésmóddal a fiatalok pótcselekvést végeznek, s sok esetben a vallást, a hitet akarják pótolni.¹⁶ Éppen emiatt van szükség arra, hogy fölmutathassunk nekik egy másfajta, követhető értékrendet, de ahhoz le kell győzni a bennük lévő bizalmatlanságot.

Erikson identitáselméletére támaszkodva dolgozta ki James E. Marcia az identitás-állapotok gondolatkörét. Véleménye szerint az eriksoni krízis és elköteleződés a kulcsfogalmak továbbra is, de ő a fiatalokkal végzett interjúi alapján négyféle identitás-állapotot különböztet meg. Az eriksoni kulcsfogalmakat kicsit másként érti azonban. A krízis nála az egyén mérlegelésének időszakát jelenti, amikor választ az előtte álló lehetőségek közül; az elköteleződés pedig az adott foglalkozással, nézetrel való azonosulásnak a mértékét. A Marcia által megállapított identitás – állapotok a következők:

1. Identitásdiffúzió – az itt lévőek még krízisben vannak, mivel nincs határozott elképzelésük sem a pályájukról, sem a nemi szerepeikről, értékeikről. Személyközi kapcsolataik gyakran felszínesek, nem akarják magukat belevetni az iskolai munkába.

2. Moratórium – az ebben az állapotban lévőek már foglalkoznak az identitás kérdéseivel, tudják, hogy krí-

zisben vannak, de a megfelelő választ még nem találták meg kérdéseikre. Ha a serdülőkorra gondolunk, akkor igazából a moratórium szakasza juthat eszünkbe, hiszen a fiatal ilyenkor lázad, változtatja a szerepeket, kapcsolatait, „teljes erővel” keresi önmagát. Ez a szakasz Marcianál pozitív fogalom, míg Erikson inkább negatív értelemben használja. Ő az elköteleződés késleltetését érti alatta.

3. Kivívott identitás – az identitással való küzdelem vége, amikor az egyének önszántukból vállalják az elköteleződést. Természetesen ez nem egyszeri és nem megismételhetetlen, hiszen később is adódhatnak olyan szituációk, amikor az identitás újra válságba kerül, s az önbecsülést, önértékelést újra fel kell építeni. A korábbi sikeres elköteleződés azonban segítséget nyújthat az újbóli próbálkozáshoz.

4. Korai zárás – ebben az állapotban lévőek nem élnek át krízist, készségesen elfogadják mindent, ami a szülőktől érkezik hozzájuk a szerepek, hivatás kérdésében.¹⁷

Látható, hogy a Marcia által továbbfejlesztett identitás – állapot inkább a későbbi korosztályra, fiatal felnőttkorra vonatkozik, de véleményem szerint bizonyos részei segítséget nyújthatnak a gimnazista, középiskolás korosztály megértésében is. Másrészt az identitás-állapotok határai nem könnyen felfedezhetőek, szétválaszthatók.

Eredeti témám szempontjából az imént vázolt személyiség-elméletek a szolgálattevő személyiségén túl, az ige hirdetések tartalmában adhatnak ébresztő gondolatokat. Mivel ez az időszak az önazonosság keresésének, a szerepek próbálgatásának és megtalálásának az ideje, ezért a prédikációk szempontjából az emberség kérdése, Isten – ember kapcsolata, ember – ember kapcsolata, hitbeli önazonosság kérdései kapcsolódhatnak ide.

c) Az erkölcsi ítélőképesség és a hit fejlődése

Nemcsak pszichológiai téren, de erkölcsileg és a hit terén is folyamatos fejlődés figyelhető meg. Az erkölcsi ítélőképesség fejlődésével foglalkozott Lawrence Kohlberg, aki a megismerés és megértés felől közelít az erkölcsi fejlődés felé. Munkája során azt vette észre, hogy ugyanazt a normát különböző módon lehet megindokolni, az egyén gondolkodásmódjának megfelelően. Ezeknek az erkölcsi normáknak a különböző indoklását az ún. dilemma-történetek módszerével vizsgálta, Olyan probléma elé állítják ezek a hallgatót, melyeknek szinte minden megoldása erkölcsi normákba ütköző szándékot rejt magában. Az általa megkülönböztetett fokozatokat nem a tartalom határozza meg, sokkal inkább a morális indoklások formái. Minden fokozatot egy –egy társadalmi perspektíva indokolja, s egy szabály. Ezek alapján megkülönböztet:

- prekonvencionális,
- konvencionális,
- postkonvencionális ítéletalkotási szinteket.

Dolgozatomban most ezek mindegyikére kitérek, hiszen az eriksoni fejlődéslélektannal ellentétben, véleményem szerint a most említett szintek nem köthetőek konkrétan 1-1 korosztályhoz. Ezeket a szinteket Kohlberg külön választja azt, amit az adott fokozatban lévő személy helyesnek tart, e helyes cselekedetnek az okait, s a fokozat szociális kivételéseit.

1. Prekonvencionális szint – 1. fokozat: heteronóm erkölcsiség. Itt a szabályok betartása a hangsúlyos, melyek

megszegése büntetéssel fenyeget. Az engedelmisség önmagában is érték, s a cél a büntetés elkerülése. Szociális téren ez azt jelenti, hogy az egyén nincs tekintettel mások érdekeire. Ugyanezen a szinten a 2. fokozat: individualizmus, céltudatosság és csere. Itt a helyes tett a szabályok követése, akkor ha ez valakinek a közvetlen érdekét szolgálja. Megjelenik itt annak a felismerése, hogy más embereknek is vannak bizonyos érdekei, s szociális tekintetben az egyén ráébred arra, hogy az igazság szituációtól függő, relatív.

2. Konvencionális szint – 3. fokozat: kölcsönös elvárások, viszonyulások, interperszonális konformitás. Az elvárásoknak való megfelelés ez, a szerepekhez való alkalmazkodás, mely tettek háttérében az áll, hogy az individuuum vonzódik másokhoz, s szeretne megfelelni a rá vonatkozó elvárásoknak. Úgy gondolom, hogy a serdülők legnagyobb százalékára ez vonatkozik. Ugyanehhez a szinthez tartozik még a 4. fokozat: a szociális rendszer és lelkiismeret fokozata, mely során megjelenik a vállalt feladatok teljesítésének igénye; s a törvények betartása mindaddig, amíg azok más szociális kötelezettségnek nem mondanak ellent. Itt már különbség van a társadalmi álláspont, s az egyén álláspontja között, ugyanakkor az egyén önmagát a rendszer részének tekinti.

3. Posztkonvencionális, azaz elvek alapján vezérelt szint – 5. fokozat: a társadalmi hasznosság és az egyéni jogok fokozata. Az egyén itt tisztában van azzal, hogy az érték és a norma csoportfüggő, s a szabályok általában relatívak, ugyanakkor vannak abszolút értékek és jogok (pl. élet és szabadság), melyek tiszteletben tartandók. A tettek háttérében ott állnak: az elkötelezettség a társadalmi „szabályok” iránt; az egyén által szabadon választott elkötelezettség a közvetlen környezetének szabályaihoz; s az ún. „a lehető legnagyobb haszon a lehető legtöbb embernek” elv. Nagy lépés a korábbi szakaszokhoz képest, hogy az egyén számításba vesz morális, legális szempontokat, s az ellentmondásokra is odafigyel, azokat igyekszik integrálni. A Kohlberg által megállapított utolsó fokozat, a 6., az egyetemes etikai elvek fokozata. Itt magunk által választott etikai elveket követünk, ahol ezek az elvek felülírják szükség esetén még a társadalmi szabályokat is. A cselekvéseket az irányítja, hogy személyesen elköteleződött bizonyos elvek irányában az egyén, s szociálisan ez az ún. „erkölcsi álláspont” perspektívája.¹⁸

Úgy is föl lehetne ezt a három fokozatot bontani, hogy az első szinten még az egyén érdekei érvényesülnek, ahol a cselekvő személy nincs, vagy kevés tekintettel van mások érdekeire. A második fokozatban már mint a társadalomban létező személy tudatában van a közös érzéseknek, elvárásoknak, amelyek az egyéni érdekek előtt állnak. A harmadik fokozatban pedig a társadalom számára előírt perspektívákat integrálja, s az erkölcsiség lényegét elismeri. Dolgozatomnak ugyan nem témája a Kohlbergi tételek bírálata, annyit mégis szeretnék itt megjegyezni, hogy az elmélettel kapcsolatban felmerül problémaként, hogy az erkölcsi ítélet és az erkölcsi cselekvés sok esetben távol állnak egymástól, s ugyanez igaz mai fiataljainkra is. Másrészt Kohlberg élesen elkülöníti egymástól az erkölcsi és vallási ítéletalkotást, s ő csak az erkölcsi ítéletekre korlátozza vizsgáldását. Mindezek ellenére mégis szükséges erről beszélni, hiszen az Isten Igéjét hallgató fiatalok között is vannak olyanok, akiknek a tettek háttérében nem vallási kiindulás van.

A 80-as években a valláspedagógiában nagy változást hozott a valláslelektani fejlődésemleletek megjelenése. Itt a gyermekek és fiatalok vallásosságának alakulását pszichikus fejlődési adottságokkal hozták kapcsolatba. Ezek során a vizsgálatok során kerültek elő a hit fejlődésére irányuló elméletek.

A vallási fejlődésről elsődlegesen Piaget beszél, s az ő eredményeit felhasználva írja le a hit fejlődését J. W. Fowler, Fritz Oser és Paul Gmünder.

Piaget a valóságról azt mondja, hogy konstruktív jellege van, s a megismerő egyén maga is része annak, s ebből következik, hogy mást és mást jelent a valóság a gyermekek, fiatalok és felnőttek számára. Piaget megkülönböztet a gondolkodás formája szerint pre-operatív, konkrét-operatív, korai formális műveletek, formális műveletek szakaszát. A formális műveletek lehetnek ketts tagolódásúak, dialektikusak és szintetizálóak.¹⁹

Kohlberg erkölcsi fejlődésemleletéhez kapcsolódva *Fritz Oser* és *Paul Gmünder* kidolgozták a vallási ítéletalkotás elméletét. Itt is a fokozatok kerültek a középpontba, s a vallási döntést kutatták, melyet úgy értelmeztek, hogy ezekből derül ki, hogyan fogja fel és határozza meg az egyén az Istenhez való viszonyát. A vallási ítéletalkotás pontosabb meghatározásához és fejlődéséhez hét dimenziót alkalmaznak. Ezek:

- szent és profán,
- transzcendens és immanens,
- szabadság és függőség,
- reménység és abszurditás,
- bizalom és félelem,
- állandóság és múlandóság,
- megmagyarázhatatlan és funkcionálisan áttekinthető.

5 fokozatot különböztetnek meg a vallási ítéletalkotásban, melyek a következők:

1. A legfőbb valóságnak, mint egyoldalú hatalomnak és tekintélynek a szemlélete – (Deus ex machina). Az engedelmisség oka itt nem más, mint a büntetéstől való félelem.

2. A legfőbb valóság rítusok általi befolyásolhatóságának a szemlélete. Követelmények teljesítése, imádságok, stb. A szubjektivitás első jele. (Do ut des). Itt már az emberi tettnek nagyobb az értéke, s Isten és az ember között mintha „üzleti” kapcsolat lenne.

3. Személyes autonómia, a legfőbb valóság elválasztása a sajátosan emberi területtől (Deismus). Isten befolyása itt rendkívül korlátozott, hiszen az ember önmaga iránt felelős, s elhatárolásaihoz húnek kell maradnia.

4. Személyes autonómia, melyben minden emberi lehetőség Istentől jön. (Aprioritás). Isten szabadságot ad az embernek, s ez a szabadság az alapfeltétele az igazi valóságos cselekednek.

5. Minden cselekmény előfeltétele Isten. Ez a legmagasabb fokú emberi autonómia. (Kommunikativitás.) Oser/Gmünder szerint erre a fokozatra alig találtak még példát. Isten és az ember közötti kommunikációban az Isten akaratára reagál pozitív módon az ember.

6. Ez a fokozat hipotetikus jellegű, tapasztalatokkal a szerzők nem tudták alátámasztani. Az előző fokozatban lévő lehetőségek kiterjesztése jelenik itt meg, és Isten a történelem és a valóság alapjaként ismerik fel. Az itt leírtakban egyértelműen fölfedezhetjük Pál apostol teológiájának, emberképének a nyomait.

Oser/Gmünder elmélete valóban nagy hatással volt a valláspedagógiára, bár különböző kételyeket fogalmaztak meg ezzel kapcsolatban. Elsősorban arra vonatkoztak ezek, hogy itt voltaképpen csak vallási ítéletalkotásról van szó, nem pedig vallási fejlődésről. Másrészt pedig arra vonatkoztak a kérdések, hogy vajon van-e a különböző fokozatok között hierarchia, s ha igen, akkor a magasabb fokozat előtt mindenképpen megjelennek-e az alacsonyabb fokozatok. Emellett az elméletre vonatkozó kritikák negatívként róják fel a vallásértelmezés leszűkítését.²⁰

James W. Fowler a hit fejlődését pszichológiailag kívánja körülírni, s a hitértelmezése abból indul ki, hogy minden ember szeretné megtalálni a saját életcélját. A létértelem megtapasztalását bizalomnak nevezi, s kifejti, hogy ez nem pusztán értelemmel felfogható cselekmény. Erikson már említett epigenetikus elvei nagy hatással vannak a munkásságára, s ennek értelmében a következő fokozatokat különbözteti el Fowler a hitben:

0. fokozat: az első hit. Ez még a beszédképesség előtti hit időszaka, amikor a tudat kialakulóban van. Központi eseménye ennek a fokozatnak a bizalom, s az a feltételezés, hogy itt alakulnak ki a későbbi vallási fejlődés alapjai. Differenciálatlan hitnek is nevezi Fowler ezt a fokozatot.

1. fokozat: Az intuitív – projektív hit. A hit itt sokszor inkább a gyermek saját fantáziáján alapszik, mintsem a külső valóságon.

2. fokozat: A mitikus – szó szerinti hit. A gyermek a konkrét operacionális gondolkodásmód miatt szó szerint érti a „mítoszokat”, s nem szimbolikusan értelmezi. Itt jelenik meg az antropomorfizmus, s Isten teljesen emberi lényként való értelmezése.²¹ Jó példa erre a 10 éves Ádám tanítványomnak a gyermekistentiszteleten való tudatos kijelentése: „Isten a legjobb ember.”

Nagy lehetőség ebben a fokozatban, hogy a gyermek valóban képes beleélni magát az elbeszélésekbe, s ezáltal könnyebben megérti azokat. Másrészt viszont éppen ez a szó szerinti értelmezés adja a korlátokat is. Bizonyos mértékű szó szerintiség még a serdülőkor elején is felfedezhető, s erre az Igeértés szempontjából is érdemes odafigyelnünk.

3. fokozat: A szintetikus – konvencionális hit. A hit még itt nem személyes, sokkal inkább másoktól átvett, másoktól függő. Éppen emiatt a tartalom nem alkot sokszor kerek egészet – nincs minden részlet a megfelelő helyen. Saját kritika nem igazán jelenik meg ekkor, bár előfordulhat az egyházat és a hagyományt bíráló magatartás. Erőssége ennek a fokozatnak a másokra ráhagyatkozni tudás, de veszélye a másoktól való függőség kialakulása és az autonómia hiánya.

4. fokozat: Az egyénivé és gondolkodóvá váló hit. Ez a fokozat mindenképpen feltételezi az önálló gondolkodás és a kritikus tudat kialakulását, s Fowler véleménye szerint késői ifjúkor előtt ezek nem fedezhetőek fel. Lehetőség ebben a fokozatban a függetlenség és a véleményformáló képesség, viszont veszélyként jelenhet meg egy olyan radikális szimbólumkritika, mely a teljes megértést lehetetlenné teszi. Másrészt olyan erőteljesen jelentkezhet az individualizmus ekkor, hogy az egyénnek nehezére esik közösségben értelmeznie önmagát, másokhoz kapcsolódnia.

5. fokozat: Az elkötelező hit. Az a személy, aki eddig a fokozatig elér úgy éli meg a hitét, hogy nyitott a világ

felé, s ugyanakkor a többi ember felé is, de mindeközben megőrzi saját személyiségét, gondolkodásmódját. Ennek a fokozatnak a kulcsszavai az elköteleződés, megértés, „ironikus képzelőerő”, „passzív cinizmus”. Ironikus képzelőerő alatt Fowler azt érti, hogy az ember a saját álláspontját tudatosan a hagyományokhoz viszonyítva érvényesíti az egyén. Ennek az eltúlzott formája a „passzív cinizmus”, ami e fokozat veszélye lehet.

6. fokozat: Az univerzáló hit. Ehhez a fokozathoz Fowler nem a saját tapasztalataira épít, hanem sokkal inkább hírességeket említ. A hitnek ezen a szintjén a korábbi paradoxonok feloldódnak, az önérvényesítés hátterbe húzódik.²²

Természetesen sem Oser/ Gmünder, sem Fowler nem hoz merev korhatárokat, csak a saját kutatásaira építve ad instrukciókat az egyének életkorára nézve, de gondolkodásmódjuk alapján mégis valamennyire korokhoz köthetőek a fokozatok. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy azért érdemes a serdülőkor vizsgálatánál, s gondolkodásmódjánál mindezeket figyelembe venni, s szem előtt tartani, mert egyénektől függően, a fokozatok egy – egy sajátossága fölfedezhető a fiataloknál.

Ez a fokozatelmélet nagy vitákat váltott ki, melyek közül valláspedagógiai vonatkozása többnek is volt. Kérdéssé vált elsődlegesen a vallási fejlődésben az érzelmi és a tudattalan szempontok megjelenése. Fowler elméletét azzal vádolták, hogy inkább kognitív, mint érzelmi, s így az emocionális oldala a fejlődésnek hátterbe szorult. Mindamellett elismerték, hogy a hitbéli fejlődés mélystruktúrái kerültek előtérbe. Emelett több kutató is megkérdőjelezte Fowler kutatásának a tárgyát, hiszen nincs lekonkretizálva mit is kíván ő vizsgálni a hit fejlődésének elemzésekor. A fokozatokat értelmezve többen is arra a következtetésre jutottak, hogy voltaképpen nem világos a köztük lévő rangsor. Maga Fowler sem tudta egyértelműen megmondani, hogy van-e hierarchia köztük, s a magasabb fokozat jobb-e vagy sem. Mindezek azt mutatják, hogy ez az elmélet még ma is fejlődésben van, ám mégis több vonatkozásban segítséget nyújtott a valláspedagógusok számára. Így sikerült ugyanis pontosítani a gyermek- és ifjúkor istenképének feltárását, bibliai történetek értelmezését.²³

Témám szempontjából a 2. fokozattól már érdemes odafigyelnünk a Fowler által leírtakra, de igazán a serdülőkre, ifjakra a 3 – 5. fokozat érvényes. Ezek figyelembe vétele mellett levonható az a következtetés, hogy az igazán jó, fiatalok számára készült ígíretés ahhoz nyújt segítséget, hogy a fiatal a hitében fejlődhesen, egy újabb fokozatra léphessen át. Nem kész válaszok „szájba rágását” jelenti tehát, hanem sokkal inkább egy gondolkodó ember fejlesztését, segítségnyújtást az univerzáló hit kifejlődéséhez.

4. Isten Igéje és a fiatalok

A viharzó, olykor nehéz, olykor könnyebb időszakot átélő fiataloknak szól tehát Isten szava. Elérhetjük őket a hitoktatás során, a református oktatási intézményekben, valamint az állami iskolákban, ifjúsági órákon, ifjúsági istentiszteleteken, felnőttek istentiszteletein. Külön számukra szóló alkalom lehet egy – egy ifjúsági evangelizáció, reggeli áhítat, csendes nap. Emellett a megcélzott korosztály is több csoportra bontható. Mint minden felsorolásnál, itt is érvényesnek tartom azt, hogy ezek a ka-

tegoriák nem mereven rögzítettek, de a fiataloknak szóló igehirdetés homiletikájának mélyebb megalapozásához szükség van rájuk. Ugyanakkor a kiindulópont mindenképpen a bizalom – bizalmatlanság témaköre lehet. Alapvető feladatunk az Isten iránti bizalom fölbeszterése a fiatalban, s ez leginkább a hitelességgel, megélt kegyesség fölmutatásával lehetséges. Úgy gondolom, hogy az Isten Igéjét hirdető ember Istent képviseli. Azok, akiknek túl sok személyes tapasztalatuk még nincs Istenről, vagy igazán kialakult véleményünk, látásmódjuk nincs Róla, az igehirdető személye alapján tájékozódunk, s az ő személye formálja a hallgatóinak Istenről való gondolkodásmódját, az ún. istenképet. Öntudatlan folyamat ez, melyben az igehallgatók tudattalan reakciói játszanak nagy szerepet. Különösen igaznak érzem ezt a gondolatot a fiatalok számára, a bizalommal kapcsolatban. Ha bízunk a lelkipásztorban, vallástanárban a diák, akkor ezt a bizalmat az Istennel való kapcsolatára is átviszi. Sarkítottnak tűnhet ez a gondolat, de úgy vélem, hogy serdülőkorban, éppen a személyközi kapcsolatok nagy jelentősége miatt, az Istent képviselő ember – jelen esetben az igehirdető – kapocs lehet Isten, s a fiatal között. Ilyen értelemben ma egy új vallástanár – típus van kialakulóban, melyet leginkább „kísérő – tanár”-ként tudnék nevezni. Ez a típus azt takarja, hogy a vallástanár, hittant oktató lelkipásztor a tanár – diák kapcsolatot partneribbé, testvéribbé formálja, s hozzásegíti a rá bízottakat ahhoz, hogy megtalálják saját identitásukat Isten előtt, s a világban. Számomra ez a cél többet jelent pusztán erkölcsös viselkedésmódnál, inkább gyakorlati hívő keresztyén életet. Ebben az egyén kapcsolata Istennel rendben van. Tudja azt, hogy az ő Ura kegyelmes Isten, Aki Szabadító, az ő támogató, erősítő Atyja, ugyanakkor következetes és igazságos Úr. Tisztában van azzal, hogy az életének célja van, Istennek terve van vele, ugyanakkor azzal is, hogy a tetteinek következménye van. Örömteli élet ez a Pál apostol által javasolt öröm alapján, mely belülről, az Istennel való belső rendből és harmóniából fakad, ugyanakkor a Prédikátor által javasolt öröm, s a világban, világ javaival való élés is, mely nem feledkezik meg a kötelességekről, s a tettek következményeiről sem.²⁴ Ahogyan már említettem, olyan létről van itt szó, melyben az ember Istennel harmóniában tud és mer élni, s ez a mindennapjaira is kihatással van: önmagával is rendbe kerül, megtalálja saját identitását, helyét, célját, s lehetőségeit, s harmóniában van a körülötte lévő világgal is. Itt nem a környezettel való feltétel nélküli azonosulásra gondolok, hanem Pál szavaival élve irányítója saját életének és tetteinek, Isten előtt térdet, s fejet hajtani tudó, krisztusi alázatban élő, autonóm személyiség, de nem irányított cselekedetek, s a világ kényszerítő ereje által.²⁵ S ez az autonómiája, harmóniája az embertársaival való kapcsolatban is megjelenik, Jézus tanítása alapján „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes erődből és teljes elmédből, és felebarátodat, mint magadat.”²⁶ Az embertárral való szolidaritásra, s empatikus viselkedésmódra jó példa az irgalmas samaritánus története, melyet Jézus éppen az előbb említett Ige magyarázatoként mondott el. Véleményem szerint ez az ember megtestesíti az igazán hívő, keresztyén embert, aki autonómiájában tudja, hogy szabadsága van segíteni, a személyes érdekek, ellentétek, szituációs félelmek ellenére is.²⁷ Mindezeket áttekintve elmondható, hogy a cél egy speciális látásmód, speciális értékrend átadása lehet

csak a „kísérő tanár” számára, s igehirdetőként ugyanazt kell képviselnie a szószéken is. Kapocsként hozzásegíteni a fiatal a cél eléréséhez, támogatni, erősíteni, átsegíteni a fordulópontokon, személyes, s csoportos krízisein, de ebben a szerepben azonban nem szabad sem tetszelegnie, sem gátnak lennie, s ha elérte a célját tudni kell elengedni a rá bízottakat. A feladat óriási, felelősségteljes, de ebben önmagunkat nem szabad túlértékelnünk: csak segíthetünk, hitet adni egyedül a Mennyei Atya tud.

S természetesen mindehhez nem elég a korosztályi sajátosságokat ismernie, hanem valamilyen módon Ige – értés alapján is szükséges besorolni a fiatalokat, hiszen a szolgálattevő így tud igazán gyülekezetszerű lenni. Mindezek után, véleményem szerint a fiatalokat Ige-értés szempontjából a következőképpen lehetne besorolni:

1. „Hívő” – Olyan fiatal, aki már korábban hitre jutott, s kutatja az életében Isten akaratát. Talán a szülői háttér hatására, vagy a korábbi gyermekistentiszteleti, hittanórai tapasztalatok eredményeként van már pozitív találkozás, tapasztalata a hittel, hitben éléssel. Velük van a legkönyebb dolgunk, hiszen az ilyen ifjú ember Bibliát olvasó, érti a sokszor speciális nyelvezetet is, oda akar figyelni Isten szavára, az igehirdetésre. Vannak hitbéli kérdései, melyekre válaszokat keres.

2. „Kereső” – Olyan fiatal, aki keresi Istent. Talán még nem él hitben, de szeretne, hiszen már meghallotta az Úr szavát. Tele van kétségekkel, kérdésekkel, melyre válaszokat keres. Néha haragszik magára, mert szeretne hinni, de nem tud. Másor az egész világot, s magát Istent is az ellenségének tekinti, hiszen senki nem ért meg az ő kétségeit. Néha kapkodóknak, kétségbeesettek tűnik, akiben az eriksoni gondolattal élve – az odaadás szükséglete erőteljesen megjelenik, szeretne Istenhez tartozni, de hiányérzete van e téren, s nem mer dönteni Mellette.

3. „Nyitott” – Ebbe a csoportba azt a fiatal lehet be- tagozni, aki nem keresi Istent önmagától, de nyitottan fogadja, ha esetleg hall Róla, akár órán, akár egy áhítat vagy személyes beszélgetés során.

4. „Közömbös” – Olyan ifjú tartozik ide, aki látszólagos közönyt fogadja az Úrról hangzottakat. Nehéz föl- rázni, megértetni vele azt, hogy itt róla, az ő életéről van szó. Véleményem szerint a hit nem fontos a mindennapi élethez, Isten Igéje csak a templomba való. Ez a fiatal, ott van az órán, áhítaton, mert református iskola lévén, muszáj, de csak „túléli” ezeket az alkalmakat, nem vesz részt aktívan bennük. A közöny révén talán velük van a legnehezebb dolgunk, hiszen rendkívül nehezen motivál- hatóak, mozdíthatóak.

5. „Távolságtartó, elzárkózó” – A serdülők közül azo- kat lehet megemlíteni ebben a kategóriában, akik elzár- kóznak Isten útmutatásától. Két nagy csoportot lehet ezen belül is felsorolni:

a) „cikinek”, kellemetlennek érzi azt, hogy ő reformá- tus, tiltakozik a gondolat ellen, hogy vallásosnak titulál- ják. Éppen emiatt az elzárkózása lázadó viselkedésben jelenik meg. Teljesen elzárkózik az órán, az áhítatok alatt az Ige elől.

b) Butaságnak, ostobaságnak tarja az egész „hit-kér- dést”. Úgy véli, hogy ő a logikus ember, aki mindig min- denre – emberi ész szerint – logikus választ kell, hogy kapjon. Az ő kérdései a leggonoszabbak. Ha a vallásta- nár, lelkipásztor valamiben bizonytalan, akkor ő azt rö- g- tön megérzi, s természetes érzéssel kérdez rá arra a bi-

zonyos dologra. Intelligens általában, s az észjárása, logikája jó. Az igehirdetések hallgatása közben is jár az agya, kombinál, s valószínűleg éppen ezért tud olyan csavaros kérdéseket föltenni a vallásórák során.

Sokféle típusú igehallgató fiatallal találkozunk tehát akár az ifjúsági órák, akár a vasárnapi istentiszteletek vagy éppen reggeli áhítatok alkalmával. Azonban nem csak ez a sokféle típus és gondolkodásmód okoz nehézséget az igeértés során. A lelkipásztor, vallástanár néha maga gördít akadályt az ifjú, s az Ige közé.

Melyek ezek?

1. Az ún. „kánaáni” nyelv, melyet a lelkipásztorok jó része használ az igemagyarázatai során, megrettentik a fiatalt. S amit nem ért, amitől elrémül, abból semmiképpen nem fog profitálni. Távol marad tőle Isten Igéje. Az igehirdető célja pedig egyáltalán nem ez, hanem sokkal inkább az, hogy a fiatal közel érezze magához Istent. Természetesen nem arra gondolok itt, hogy teljes mértékben hagyjunk ki az igehirdetésből olyan kifejezéseket, melyek a hitéhez tartoznak, pl.: kegyelem, bűn, üdvösség, stb. Sokkal inkább a megfontolt, megdöntött használatról van itt szó, amikor egy-egy igehirdetésen belül ezek a kifejezések alaposan előkészítve kerülnek elő, s a fiatal számára érthetővé válnak.

2. Az igehirdetés stílusa, a szolgálattelvő viselkedésmódja, hitelessége. Sajnos sok esetben az Igére figyelő ifjúság úgy érzi, azt tapasztalja, hogy a szószékről, esetleg az ifjúsági óra vezetője részéről nem bátorítás és segítségnyújtás hangzik el felé, hanem sokkal inkább kioktatás. Fiataljaink önmagukat keresik, helyüket az életben, világban, hitben. Feszégetik saját határaikat, ugyanakkor keresik az Istennel való találkozás lehetőségeit, s a rájuk zúduló információ áradatban sokszor nem értik, nem látják a helyes utat. Ebben akire igazán szükségük van, az egy segítő, megértő, bátorító felnőtt, aki átérzi az ő terheiket, a serdülőkör drámáit és örömeit, ugyanakkor segít eltájékozódni a mindennapokban az általa megértett és megélt hit alapján. Ahogyan Pál apostol írja „*Mert az egész teremtett világ sóvárogva várja az Isten fiainak megjelenését*”,²⁸ úgy élük át ezt a várakozást a serdülők is. Ezernyi bizonytalan helyzet között szükségük van olyan felnőttekre, akik az ezernyi útjelző tábla között segítséget nyújtanak a tájékozódáshoz. Újra szeretnék visszatérni a már több alkalommal fölvetett „bizalom – bizalmatlanság” gondolatköréhez. Ha sikerül visszaállítanunk a bizalmat köztünk és az igehallgató fiatal között, akkor másként értékeli, másként éli meg az elhangzó Igét is.

Stílus szempontjából ez az igehirdetés azonban semmiképpen nem lehet kioktató, lenéző hangvételi. A gyermek, az ifjú nem elrontott, hiányos, hibás lény, akit az igehirdetés során kell korrigálnunk, s kioktatnunk. Sokkal inkább kereső ember, akit igyekeznünk kell hozzá segíteni önazonosságára, hívő emberi önmaga megtalálásához. Ehhez azonban kiemelkedő a már szintén említett, hitelesség kérdése is. Hiszen az ifjak számára elsősorban a saját példánk tanít, mint az elmondott szó, s eléggé hiteltelenül hangzik a szerető Istenről való beszéd egy agresszív, szeretetlen viselkedésű ember szájából. Erre a típusú igehirdetésre is igaz, ami általában: Isten Szavának közvetítőjeként egyszerre kell tanúvá és hírnökké lennünk.²⁹ Tanúként egész lényünkkel fontos, hogy benne legyünk abban, amit mondunk, hiszen a ta-

núságtétel egyben bizonyágtétel is. A meggyőződés és az átélés tehát nélkülözhetetlen a fiatalok közötti szolgálattal során is. Rátartiságunkat aláztatra kell lecserélnünk.

3. A szolgálattelvők rugalmatlansága, megmerevedett stílusa szintén akadálya lehet a serdülők igeértésének. Szabad néha szokatlannak tűnő módszereket is kipróbálni, természetesen a megfelelő kereteken belül. A különböző módszertani lehetőségekre dolgozatom egy későbbi fejezetében szeretnék kitérni, most inkább arról kívánok szót ejteni, hogy milyen a rugalmatlan stílusú igehirdetés, hitmélyítő célzatú írás, mely az igeértés akadálya lehet. Nem figyelemfelkeltő, sokkal inkább sablonos, szokványos, unalmas, egyhangú, mely közönyt, fásultságot, megszokást válthat ki a hallgatókból. Ugyanakkor a rugalmatlan stílus a viharzó fiatalt ellenszenvre, automatikus – néha belső, néha nyíltan megjelenő – tiltakozásra buzdítja. Ahhoz, hogy rugalmasak lehessünk a fiatalok közötti munkában rendkívül nagy szükség van arra, hogy belelássunk a világukba, kövessük nyomon az őket érő helyzeteket, hiszen így fogunk tudni az ő szükségleteikre reagálni.

4. Az igehirdetők, szolgálatot végzők álláspontja a fiatalokkal szemben szintén zavaró tényező lehet Isten Igéjének tolmácsolása során. Olyan felfogásra gondolok itt, melyben a lelkipásztor, vallástanár nem lelkigondozói lelkülettel áll a hallgatók elé. Nem az ifjakkal beszél, az ő érdekükben, hanem sokkal inkább ellenük. Az ifjúkori bűnök szünet nélkül való ostorozása, a folyamatos, néhány esetben agresszív megtérésre való felszólítás, s az Isten büntetésével való fenyegetés tartoznak ebbe a kategóriába. Mindezek helyett a krisztusi szelídség lelkületére lenne szükség, melyben valóban a helyére kerül minden. A bűn nem kendőződik el, nem fedjük el, de nem is azt helyezük a középpontba, hanem sokkal inkább Krisztus megváltó munkáját, s az ember erre adott háláldozatát.

Ugyancsak ide sorolható az a gondolkodásmód is, hogy a fiatalokat nem tekintik a prédikátorok speciális gyülekezetnek, s éppen ezért a prédikációk nem gyülekezet-szerűek. Nem veszik figyelembe a korosztály speciális problémáit, s ahelyett, hogy a serdülők megismerésére törekednének, egy látszat-érdeklődést igyekeznek fenntartani. Egy felületes megismerésről van itt szó, mely nem is kíván alaposabb lenni, hiszen ebben az esetben változtatnia kellene az igehirdetőnek a gondolkodásmódján is.

Mindezeket végigtekintve, úgy gondolom, hogy a fiataloknak szóló prédikációnak, hitmélyítő írásoknak nincs különleges, más homiletikája, alapvonalaiban a bármely más igehirdetés homiletikájával egyezik meg. Amiben mégis különbözik azoktól, az a korosztályi sajátosságok figyelembe vétele. Egy speciális gyülekezetről van itt szó, melyet nagyon fontos megismernünk, hiszen így tudunk reagálni a problémákra, s közel vinni hozzájuk Istent.

5. A fiataloknak szóló igehirdetés

Az előzőeket végigtekintve feltehető tehát a kérdés, hogy milyen is legyen a fiataloknak szóló igehirdetés? Természetesen elsősorban Ige-szerű, ugyanakkor gyülekezet-szerű is. Vegye figyelembe az ifjak életkori sajátosságait, akarjon reagálni kríziseikre, mindennapi életük kérdéseire. Homiletikáját tekintve lényegileg ugyanazo-

kon a fázisokat kell elvégezni az igehirdetésre való előkészület során, mint bármely más csoportnál, csak a szituációra, cél-gyülekezetre kell jobban odafigyelnünk.

Célját tekintve úgy gondolom, hogy változott a fiataloknak szóló prédikáció, hitmélyítő írás célja az 1900-as évek óta. Imre Lajos megfogalmazásában az ifjakkal való foglalkozás célja nem lehet más, mint a jellem nevelése, erkölcsi nevelés.³⁰ Ez valóban fontos, de úgy érzem, hogy túlságosan tág a megfogalmazás, sokkal konkrétabban kell fogalmaznunk. Az igehirdetés legyen motiváló, bátorító, Isten felé vezető, s így jellemformáló. Kell egy konkrét célnak lenni ahhoz, hogy valóban a fiatalok számára, az ő nyelvükön, gondolati szintjükön szóljon Isten Igéje, s ez a cél véleményem szerint a fejlődésben való segítségnyújtás lehet. Fejlődés alatt érthető itt, akár a jellembeli, erkölcsi, hitbeli fejlődés. Abban kell segítenünk, támogatnunk a fiatalot, hogy a hívő – identitása megszülessen, s ebben ő maga hitelesen tudjon élni ebben a világban, mégis keresztyén, önmagát Istenre bízó emberként.

Stílusát tekintve legyen egyszerű és közvetlen, s fontos, hogy ne mesterkéltségekkel, hiszen ez utóbbi óriási visszatetszést kelthet az ifjúság körében. Megfogalmazásában legyen egyértelmű, figyelemfelkeltő, s használjon a hallgatóság számára érthető képeket, szimbólumokat. Típusát tekintve széles a skála az igehirdetések tekintetében, egészen a hétköznapi reggeli áhítattól, az evangélicizációig. Ugyanúgy tartalmát tekintve is lehet több féle, hiszen lehet a fő célja az útmutatás egy bizonyos kérdésben, esetleg versről – versre szóló igemagyarázat. Véleményem szerint azonban ezekben egy közös vonásnak mindenképpen lennie kell: motiválnia kell a fiatalot.

Az ifjak életkori sajátosságának van egy olyan pontja, amelyet a nekik szóló hitébresztő, hitmélyítő írások, igehirdetések során nem szabad figyelmen kívül hagynunk, s ez a „belelkesíthetőségük”.

Ahogy Antoine de Saint Exupéry mondta: „*Ha háját akarsz építeni, ne azért hívd össze az embereket, hogy fát vágjanak, és szerszámot készítsenek, hanem ültess el bennük a végtelen tenger iránti vágyakozást.*”³¹

Ha Istenhez szeretnénk őket vezetni, s segítséget nyújtani a hit útján, akkor a legtöbb, amit tehetünk, hogy a Mennyei Atya iránti végtelen vágyakozást segítjük felébreszteni a lelkükben. Természetesen más korosztályok esetében is fontos ez, de a serdülőkorban különösen is aktuális. Az önmagát-, helyét kereső fiatal igyekszik sokszor páncéllal körül venni a szívét, gondolatait, hiszen így kevésbé sérülékeny, kevésbé sérthető. Ugyanakkor óriási benne a vágyakozás az elfogadás, a megértés, a szeretet felé. Ezt a vágyakozást kell meglátnunk, s a benne rejlő lehetőségeket felhasználni az igehirdetéseink során.

A motiváció kérdésköre ez, melynek során a „Mit motiváljunk?” kérdésre sokféle válasz született már, melyeket így lehet összefoglalni:

- a) Megismerési vágy fejlesztése,
- b) Kíváncsiság felébresztése,
- c) Érdeklődés felkeltése,
- d) Felfedezési vágy fejlesztése,
- e) Értelmezési vágy.³²

Úgy gondolom, hogy mindezek nagyon fontosak, de a középpontba a belsővé tétel, az interiorizáció kell, hogy kerüljön. Éppen úgy, mint egy vallásórán, az igehirdetés

során is egyfajta belső, intrinsic, motivációt szükséges a hallgatóban kialakítani, olthatatlan vágyakozást Isten Szava iránt. A fiatal érdeklődik, kíváncsi s ez a mozgatórugója. Az igehirdetés során azt jelenti ez, hogy megérti: itt róla van szó, az ő életéről. Így komoly beállítódás, maradandó érdeklődés ébred benne.³³ S hogyha ez a vágyakozás fölébred az ifjában, akkor tudjuk igazán bátorítani az Isten szerinti életre.

Természetesen amikor a fiataloknak szóló igehirdetésről van szó, akkor mindenképpen érdemes néhány szóban az ifjúsági órák kérdésére kitérni. Ezek az alkalmakon ugyanis konkrétan ők a megcélzott korosztály. Ma hazánkban olyan tendencia fedezhető fel, hogy az ifjúsági órák tartását a lelképásztor több gyülekezetben igyekszik kiadni a kezéből, s keres olyan lelkes fiatalot, akár teológus-hallgatót, akár egyszerű, hitben élő gyülekezeti tagot vagy hitoktatót, aki ezt átvállalja tőle. E téren azonban komoly hiányosságunk van, hiszen nincs meg egyikük számára sem a kellő felkészítés, előkészítés. Annak ellenére, hogy ma már sok a magyar nyelven kapható olyan írás, mely ifjúsági óra vázlatokat tartalmaz, s ötleteket nemcsak az ott elhangzó Ige magyarázathoz, hanem az előkészítéshez, bevezetéshez, ez mégiscsak kevés segítség sok esetben. Ezek a könyvek, írások általában angol nyelvterületről, ezen belül is főként az USA-ból származnak, akárcsak a felkészítő irodalom nagy része. Utóbbiak általában „Ifjúsági vezetők kézikönyve” címen ismeretesek. Az ottani sajátosságokat, eszköztárat, módszertani lehetőségeket, stb. veszik figyelembe, s természetesen az amerikai fiatalok számára készültek, s éppen ezért csak részleteiben lehet őket használni. Szükség lenne tehát a magyar specifikumokat figyelembe vevő, hazánk sajátosságaira építő ifjúsági csoportmunkát előkészítő, felkészítő segédanyagokra.

Ugyanakkor az ifjúsági óráknak is szerves része kell, hogy legyen az „igehirdetési rész”. Ennek az előkészítésénél is ugyanazokat az előkészítő fázisokat kell elvégezni, mint bármely más Igei szolgálatnál, de itt több lehetőség van a kreatív feldolgozásra, hiszen kötetlenebb alkalom mint egy átlagos istentisztelet, s általában a létszám is alkalmasabb a nagyobb kreativitásra. Bár jelenleg nem az ifjúsági bibliaórák tematikájáról, módszereiről írok, szeretném megemlíteni, hogy ez az a típus az igei foglalkozásokból, melyben a legnagyobb skálát sorakoztathatjuk fel a metodika terén, egészen az énekek-től, a játékokon, képmeditáción, bibliodramán, beszélgetésen keresztül a kézműves foglalkozások használatáig.

Összegzés

Dolgozatomat áttekintve, összefoglalva elmondható, hogy ebben a munkában konkrétan a serdülőkorú fiatalokkal (12 – 18 év), s a nekik szóló igehirdetésekkal foglalkoztam.

Föltettem a kérdést, hogy „Van-e létjogosultsága ennek a témának ma?”, s úgy gondolom, hogy erre csak az a válasz születhet, hogy „Igen, van.” Sajnos az ifjúság létszáma folyamatosan csökken egyházunkban, s a tendencia megfordítására lépéseket kell tennünk. Foglalkozni kell a fiatalokkal, s ezen belül a számukra íródó igehirdetésekkel, áhítatokkal, s itt elsősorban szemléletváltásra van szükség a vallástanárok, lelképásztorok részéről. A kioktatás helyett partnerségre, empátiára, s hi-

teles élet általi jó példamutatásra van szükség. Homiletikailag ez nem jelenti azt, hogy speciális homiletikára van szükség, hiszen az igei szolgálatra való készülés során ugyanazokat a lépcsőket kell végigjárni, mint más prédikációra való készülés során, de a gyülekezetszerűség miatt sokkal inkább oda kell figyelni a korosztályi sajátosságokra. Az igehirdetéseknek motiválniuk kell a fiatal, maradandó vágyat, érdeklődést igyekezzenek ébreszteni, olthatatlan vágyat Isten iránt. A szolgálattelvő itt csak kísérheti a fiatal, s segítséget adhat neki az útjelző táblákat megtalálni az Isten felé vezető úton.

A következőknek néhány igehirdetést szeretnék tanulmányomhoz függelékként csatolni, melyeket a diákok találónak, figyelemfelkeltőnek, motiválónak találtak, s melyek a dolgozatomban leírtakra példaként szolgálhat.

Függelék: három igehirdetés

Függelék 1. Szép képpel a jövőbe

Textus: Zsolt 23, 1 – 6

Kedves Testvérek!

1906-ban egy világotutazó angol férfi – első fehér emberként – bennszülött afrikaiakkal és egy tevekaravánnal keresztülment a világ legnagyobb sivatagán: az Észak – Afrikában található Szaharán. Az útról írt könyvét egy tudós angol honfitársa majd’ száz évvel később elolvasta, és elhatározta, hogy megismétli az utat. Hosszas szervezőmunka után 2001-ben bérelt tevékkel és egy tudósokból, beduinokból álló tizenkét tagú csapattal nekivágott a felettebb nehéznek ígérkező vállalkozásnak. Nigériából indultak, és három és fél hónap után, majdnem 2400 km megtétele után Líbia fővárosába érkezve érték el a Földközi – tengert.

Az útról – az egyik neves földrajzi folyóiratban – újságcikk jelent meg színes fényképekkel. Amikor elolvastam, elszörnyülködtem. Belegondolni is nehéz, mennyi megpróbáltatáson kellett ezeknek az utazóknak keresztülmenniük. Először is ott volt a hőség! A sivatagban szinte naphosszat perzselően tűz a nap, a homok úgy felforrósodik, hogy az utazóknak az egész napot a nyeregben kellett tölteniük. Éjszaka viszont nemegyszer fagypontra süllyedt a hőmérséklet. Reggelre a mosdóvizük is belefagyott a tálba, és elgémberedett ujjakkal kellett felmálháznunk indulás előtt a tevéket. Az élelem egyoldalú volt, mert a nagy hőségben a szárított datolyán kívül minden más megromlik. Az utazók ezt ették reggel, délben és este is. Vannak olyan területek, ahol az úgynevezett „átokcserje” tette nehezzé az előrehaladást embernek és állatnak egyaránt, és persze mindenütt lehetett számolni azzal, hogy skorpiók csíphetik meg az utazót.

Amikor elolvastam a cikket, arra gondoltam: én semmi pénzért nem indulnék el egy ilyen kalandtúrára. Túlságosan is veszélyes az ilyen út ahhoz, hogy érdemes legyen vállalkozni rá. Amikor azonban jobban megnéztem az újságcikkhez mellékelt fényképeket, hirtelen egészen más lett a véleményem. Hosszan elnyúló homokdűnék között kigyózó karaván látható az egyik képen; egy oázis tava a másikon, amelyen a tó sima tükrében a pálmák és a dűnék fordított képe látszik; s látható a megvilágított éjszakai tábor – a tábortűz fényénél beduinok ülnek.

Megpróbáltatásokkal teli út, de a szép képek mindeért kárpótolnak, hiszen egy csodálatosan szép világot tárnak fel előttünk. Egy kicsit elcsendesedtem, s arra gondoltam, hogy tulajdonképpen ilyen az emberi élet is, mint ez a nagy sivatagi utazás. Nehéz utakon járunk, néha találunk csak oázisokat, ahol megpihenhetünk és felfrissülhetünk, hogy legyen erőnk továbbmenni az úton. És végül mi marad az egész, viszontagságokkal teli útból? Ha jól szemlélem a dolgokat, akkor a gyönyörű képek.

A 23. zoltár sokaknak kedves igéje, nekem is. Egy – minden bizonnyal nagyon idős ember – írja le benne az élete útját. Ahogy a „beszámolóját” olvassuk, arra kell gondolnunk: nem volt könnyű élete, nem burokban élt. Arról hallunk, hogy ellenségei vannak, nem is egy (5. vers). Nem tudom a gyülekezet tagjainak vannak – e igazi ellenségei. Az, hogy valakinek nem vagyok igazán szimpatikus, az még nem azt jelenti, hogy ő már mindjárt az ellenségem is volna. Itt viszont arról hallunk, hogy a zoltárosnak egyszerre nem is egy ellensége van.

Aztán azt olvashatjuk, hogy az élete során legalább egyszer ez az ember már a „halál árnyéka völgyében” is járt (4. vers). Valami nagy kudarc, gyász, betegség érhet-e? Nem tudjuk meg, pontosan mi volt ez, de azt joggal hihetjük, hogy itt valami nagy bajnak kellett történnie. De ennek az embernek a „vigasza” sem irigylésre méltó. Így olvashattuk: „vessződ és botod megvigasztal engem” (4. vers.) Mit jelent ez valójában? Azt, hogy valakit drasztikusan állítanak meg, térítenek el eredeti szándékától. A nyáj pásztorának kezében a bot a terelés eszköze volt, mely hegyes fémdarabban végződött, amellyel a pásztor megszúrta a rakoncátlankodó állatot. Megint csak találgatni tudunk. Isten egy keserves kudarc, egy nagy csalódás által térítette el szándékától a zoltár íróját. Bár-hogy is nézzük, nem irigylésre méltó életút az, amelyre ez az ember visszanéz. És mégis mi az, ami mindebből megmarad a zoltárosban? Két egyszerű, de gyönyörű kép. Ez az egész zoltár, ha jól megnézzük, két képet fest elénk. Az egyik a nyáját terelő jó pásztor képe. „Az Úr az én pásztorom, nem szűkölködöm. Fűves legelőkön deleltet, csendes vizekhez terelget engem.” (1-2. vers). A második kép a vendéget fogadó házigazda képe. „Asztalt terítesz nekem ellenségeim szeme láttára. Megkened fejemet olajjal, csodultig van poharam” (5. vers). Az ókori Keleten, ha egy házhoz vendég érkezett, olyan nagy tisztességben részesítették, hogy fejét megkenték olajjal, és ügyeltek arra, hogy mindig „tele legyen a pohara”.

Két egyszerű, gyönyörű kép egy nehézségekkel teli életről. Ha visszanézünk arra a tanévre, amelyet most, ezzel az istentisztelettel, majd a bizonyítványok kiosztásával zárunk le, bizonyára egy dologban egyetérthetünk: ez a tanév nehéz volt, fárasztó, tele tanulnivalóval, dolgozatokkal, feleletekkel, vizsgákkal. Jó, hogy már csak múlt időben beszélhetünk minderről. Mégis most azt kérdezem a gyülekezet minden diákjától: mindennek ellenére, ha visszanézel, viszel – magaddal a jövőbe legalább egy „szép képet” ebből a tanévből? Valamit, ami szép volt, amire szívesen visszaemlékezel?

Mi van akkor, ha nincs ilyen szép képed? Ha semmi szép élményed nem maradt, akkor azt gondolom, hogy nagyon szegény ember vagy. Akkor biztos, hogy nem Istennel nézed az életet, mert Vele az élet dolgai mindig más értelmezést nyernek, mint egyébként. Ő ad mindig

Diadalt keresünk. Mindenáron, vagy kevesebb áldozat árán és ez nem is baj. De vizsgálj meg, hogy mi igazán a mozgatórugód? Nem az, hogy egyszer élsz, és itt kell megtenned, amit megtehetsz? Nem azért, mert amit ma megtehetsz, az nem biztos, hogy holnap is eléd jön, és újra rád köszön? Nem azért, mert a mai nap szorításában éled az életed?

Szerintem igen, de vitatkozz velem. Diadalt szeretnél, és én szeretnék a figyelmedbe ajánlani egyet.

2. A halál fölött – ez is jöhet

Igen pontosan. Előjövök a szokásos Jézus-os és Isten-es lelkész-beszéddel: Teljes a diadal a halál fölött! Azt hiszem, ezt tetszetős diadal. Kell is. De Te is és én is jól tudom, hogy a fiatalság italát, az örök életet biztosító elixírt még egyik tudós és kincskereső lovag sem találta meg. Pál sem azt mondja itt, hogy már kész a diadal. Csak ígéri azt. Most mondhatod, hogy lelkész szájból Te már annyi ígéretet és csodás próféciát hallottál, amivel most meg tudnád rekeszteni az áradó folyókat mind, és Neked kell, hogy igazat adjak. De ez nem ígéret csupán, hanem az is, ami Neked kell: *Nem ígéret, hanem bizonyíték.* Egyvalaki biztosan visszajött a halálból. Nem magától, vagy önregenerációs képessége, csodás ereje folytán. Ő sem maga tette, hanem az Isten vele.

Hogy nem hiszed? Szabadságod van rá. Sorolhatnék Neked bizonyítékokat: szemtanúk tanúvallomását, az üres sír tényét, de nem teszem. Azt mondom, hogy ezt nem tudnod kell, hanem elhinned, hogy ez van, ez létezik. Én hiszem.

Hiszem, hogy ez egy jobb élet záloga. Ezért van számodra egy visszautasíthatatlan ajánlatom. Illetve nem az enyém, én csak közvetítem a dolgot. Ajánlok Neked nulla Ft-os kezdőrészlettel és örök garanciával egy nem fájdalom, és gondmentes életet. Egy életet, amit tovább tart annál, amire számítottál, bár sajnos, a halál kínos pillanata is benne van a csomagban. Hogy miért éri meg mégis az üzlet? Mert növekszik a távlatod. *Nem kell a görcsölést és feszültséget a mindennapok szükséges rossz, de valahogy kibírható részének tekintened.* Ami nélkül nem is élet az élet. Nem kell aggódnod, hogy a mai napot tényleg úgy élted-e meg, ahogy azt kellett, hogy kihasználtál-e minden lehetőséged, és hogy sínen van-e az életed?

Igen, ezek mind kevéssé lesznek lényegesek, mert meglesz a diadal a halál felett, és emiatt nem kell szűkre szabott életed 80-90, vagy 120 esztendejét az akarásban és törekvésben végigjárnod. Ha hiszel abban, hogy a húsvét nem néhány zavarodott asszony és férfi fantáziájában játszódott le, akik nem akartak beletörődni a gyász mérhetetlen fájdalmába, akkor jók a kilátásaid. Pál is azt magyarázza, hogy ez az első feltámadás utal arra, hogy *Neked is ez lehet az osztályrészed.* Nem ajánl paradicsomi állapotot, csak távlatot. Most még nem, de hamarosan.

Egyszerű a képlet. Ha van feltámadás, akkor nem ér minden véget ezzel az étellel. Van még egy lépés, van még tovább. S ha van tovább, akkor nincsen semmi baj, ha nem jön össze a maximális pontszám, a betonbiztos szak és fantasztikus munkahely. Nem számít, ha nem a tökéletes mintaháziasszony, vagy sikeres háziasszony ül a jobboldon. Nem tragédia, hogy nem tökéletes az életed, és nem Te vagy a csúcson.

Ne érts félre, én is élvezem, amikor dicsérik a munkám és a szakértelmem. Szeretem, hogy meg tudok élni abból, amit a munkámért kapom, és még élvezem is azt. Nem ezt kell feladnod. Ezt én sem szeretném.

Csak hidd el, hogy az élet jóval több ennél. Élet van, az élet után is. Nem egy új testben és nem is egy másik világon. Istennel az örökkévalóságban.

Azt mondtam, hogy nem kioktatni akarlak, remélem, érzed, hogy én csak egy visszautasíthatatlan, de mégis visszautasítható ajánlatot teszek. Neked, Isten elhívott biztosítási ügynökeként. Életbiztosítást ajánlok, az örök életét. Az, hogy mit választasz, a Te szabad, Istentől rád szabott akaratom.

Kívánok Neked egy majdnem iskolamentes hetet, és sok sikert az erőfeszítésekhez, vagy áldott Feltámadás-ünnepet és nyugodt, örök életet!

Amen

Atyám az égben!

Köszönöm a választás szabadságát. Szabadulni akarok a göcsöléstől és rettegéstől. Egy elégedett és nyugodt életet akarok, amiben együtt tudok élni a kudarcaimmal és sikertelenséggel. Olyan napokat, amelyeket megelégedve tudok befejezni, akkor is, ha nem sikerül minden 100 %-osan. Húsvét előtt és után is. Köszönöm, hogy ez lehet, Miattad és Általad.

Amen

(Arany Barbara igehirdetése elhangzott Kisvárdán, 2006. április 12-én, húsvéti csöndes nap reggeli áhítataként, ahol a téma maga a húsvét volt. Az áhítat után egy általam készített 15 perces, Microsoft PowerPoint formátumú, fiatalok által kedvelt zenéket tartalmazó képzés következett a teremtés – bűn – megváltás témakörében, majd egy rendhagyó színdarab a húsvéti történetről, mely egy közismert műsor, a Fókusz keretein belül dolgozta föl a húsvéti eseményeket. Mindehhez jól illeszkedett a kezdő igehirdetés, mind hangulatában, mind stílusában, s a fiatalok visszajelzései rendkívül pozitívák voltak mind az irányunkban, mind pedig a tanáraik felé a későbbiek során is.)

E szolgálat előnyét elsősorban a közvetlen hangvételében látom, melyben az igehirdető nem erőszakoskodik, nem akar semmit a hallgatókra kényszeríteni, hanem egy lehetőséget ajánl fel. Ugyanakkor elgondolkodtat, fölteszi azokat a kérdéseket, melyek a fiatalokban is felmerülnének a húsvétal kapcsolatban, s segít megtalálni a válaszokat is, vagy legalább is elindít a válaszok megtalálása felé. Az őszinte, közvetlen hangnem segít megteremtteni a bizalom légkörét, melyben az ifjak jobb elfogadók lehetnek.)

* * *

Függelék 3.

(Ezt az áhítatot, mely a Debreceni Református Kollégium Dóczy Gedeon Gimnáziumának egyik hétfő reggelen hangzott el, én magam készítettem. Sokat gondolkodtam azon, hogy nem szerénytelenség-e a saját igehirdetésemet fölhozni példának, de úgy érzem, hogy legjobban ez fejezheti ki, hogy mire is gondoltam, miközben megfogalmaztam a dolgozatom sorait. A tanítás során ezt az ún. „kísérő vallastanárt, kísérő lelképásztort” szerepet igyekszem megvalósítani, s erre törekedtem a fiataloknak szóló igehirdetéseim során is. Diákjaim visszajelzé-

se során többek között ez volt az az áhítat, mely a legjobban megfogta, s elgondolkodtatta őket. A készülésem során az elsődleges szempontom az volt, hogy olyan útra-utalóval szolgálhassak nekik, mely az új hét kezdetén segít elindulni, s az identitás – keresésükben segítség az Isten előtti önmagukra találásukban. Közvetlen, őszinte hangvételre törekedtem, ahogyan az óráim, s a személyes beszélgetések során is. A kiindulópontom egy megszokott, általuk is jól ismert jelenség volt, ahogyan ülnek a parkban, s esetleg figyelnek a körülöttük lévő járókelőkre sokféle emberrel találkozhatnak. Ugyanakkor az elidegenítés módszerét használtam abban, hogy a törvénytudó és Jézus beszélgetését egy mai vallásórához hasonlítottam, ezzel igyekeztem az ifjakhoz közelebb hozni a szituációt.

Ugyanakkor a céloim az volt, hogy rámutassak: nem elég elméletben ismerni Isten szavát, a mindennapokban meg is kell élni azt.

Mivel a történet jól ismert a gimnazisták számára (az adott helyen már 7. osztályban már tanulják), ezért a háttérre, s egyes szavak magyarázatára csak utalás szintjén tértem ki.)

Samaritánussá lenni

Textus: Luk 10,25-37

Kedves Fiatal Barátom!

Szoktad figyelni az embereket? Előfordult már, hogy ültél, mondjuk egy parkban, esetleg itt, a Nagytemplom előtti téren, s figyelted az emberek jövés-menését? Nem csak arra gondolok, hogy végigmérted a csinos lányokat, s levizitáltad a jóképű srácokat – hanem inkább arra, hogy azt nézted, mit tesznek. Hogyan reagálnak különböző, őket ért eseményekre, sietnek-e, vagy éppen lassan sétálgatnak, s milyenek az arckifejezéseik. Esetleg próbáltál-e elgondolkodni azon, hogy mire gondolhatnak, mi járhat a fejükben? Meg kell, hogy valljam, nálam előfordult már ilyen. S miközben figyeltem az embereket, sokféle embertípust vettem észre. Vannak, akik magukba zárkóznak, s minél távolabb igyekeztek elhaladni a tömegtől, nehogy véletlenül is hozzá kelljen érni másokhoz. Mások úgy mennek, mintha senki sem lenne körülöttük, s az egész téren, parkban egyedül csak ők járnának. Sőt, ezen kívül még sok-sokféle emberrel találkozol, ha odafigyelsz a körülöttes járó-kelőkre.

Ezen a mai reggelen egy rendhagyó vallás-óra hív-lak magammal, egy 2000 évvel ezelőtti helyre és időbe, s arra kérlek, hogy figyelj meg milyen emberekkel találkozhatunk ott!

1. A törvénytudó – a tudással rendelkező ember

Azt mondtam, hogy egy rendhagyó vallásóráról van szó, hiszen az, ami ott történik, a felolvasott ígékben, hasonló ahhoz, ami egy mai vallásórán előfordul: van egy ember (úgy is mondhatjuk, hogy diák), aki a Tanító elé áll, s kérdez tőle. Istenről kérdez, hitről, s a saját életéről. „Mester, mit tegyek, hogy elnyerjem az örök életet?” – mondja.

Az ártatlan kérdés mögött álnokság van: ez az ember meg akarja fogni a Tanítót, vagy azon akarja kapni, hogy nem tud a kérdésére válaszolni, s ezzel a tanítványok bele vetett bizalmát rombolja le, vagy pedig olyasminek a kimondására igyekszik kényszeríteni, ami ellenkezik az Ószövetségben leírtakkal. Akárhogyan is van, azt hiszi,

úgy gondolja, hogy ő van nyerő helyzetben. Jézus azonban résen van, s kérdésre – kérdéssel válaszol. „Mit olvasol a törvényben?” A tanítvány válasza megfelel az Ószövetségnek, a hit alapjainak. „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes erődből és teljes elmédből, és felebarátodat, mint önmagadat.” A válasz tehát korrekt, s szinte magunk előtt láthatjuk, hogy Jézus bólint, miközben így válaszol: „Helyesen feleltél, tedd ezt, és élni fogsz.” Ha már vallásóráról beszélünk, mondhatjuk: korrekt választ, ötöst érő feleletet ad a törvénytudó.

S itt, még mielőtt tovább mennénk a történetben, álljunk is meg! Az első embertípus, aki itt megjelenik: a tudással rendelkező ember. Ez a törvénytudó jól ismeri a mózesi törvényeket, csak éppen alkalmazni nem tudja, vagy nem akarja azokat. Jézus pedig ennél sokkal többre akar tanítani. Egyetlen ismeret, a hitnek az igazságai sem érnek önmagukban semmit, ha azt te csak magadnak tartod meg, s szépen ott van a fejedben, mint egy elmélet. Kicsit olyan ez, mintha ki lenne dolgozva az áramszolgáltatás elméletben, csak éppen egyetlen egy házban sem lenne villany, mert gyakorlatban nem valósítanák meg. Mit érne akkor? Azt hiszem semmit.

A történetünk folytatódik, s ez az ismeretekkel rendelkező ember érzi, hogy most ő kezd alulra kerülni, de nem hagyja magát, újra kérdez. Ennek az embernek tudása van, csak éppen ehhez kapcsolódó tettei nincsenek. Keresi a kibúvókat, a kikapukat, s újra kérdez: válaszanak a gyenge pontjára: „Ki az én felebarátom?” No, erre válaszoljon Jézus, ha tud! S ezután a kérdés után kezdődik el a voltaképpen tanítás. Jézus nem beszél elvontan, nem kezd filozófiai fejtegetésekbe, hanem amit elmond, elmesél egy teljesen hétköznapi, bármikor megtörténhető helyzetet dolgoz fel, csak éppen egy teljesen meglepő és szokatlan formában.

2. A látszathívó ember, s a felebarát

Jól ismert maga a történet, ti is tanultátok már 7. osztályban: van egy ember, akit kirabolnak, jól megvernek, s ott marad az út szélén félholtan. Arra jár egy pap és egy templomszolga, egy lévita, akiknek már csak a hívásuk miatt is kötelességük lenne segíteni ennek az embernek, de kikerülik. Jézus nem indokolja, hogy miért: ki-ki hozzáteheti a maga gondolatát. Talán azért, mert félnek, ők is hasonló helyzetbe kerülnek, ha megállnak, talán azért, mert attól rettegnék, hogy ez az ember már meghalt, s ha hozzáérnek, akkor tisztátalanokká válnak. Márpedig egy templomi szolgának, egy papnak a tisztátalanság azt jelentette, hogy egy időre nem végezhetette el a feladatát, el kellett a közösségből távoznia.

De mit gondolsz kedves barátom, mi ér többet? Egy emberélet vagy pedig a saját érdekünk?

Itt kicsit ismét álljunk meg. Körsétánkban újabb embertípusokkal találkozhatunk itt, hiszen ez a pap és a lévita úgy viselkedik, mint a „látszathívók”, azok az emberek, akik valóban büszkék a hitükre, de valahogy a tetteik nem mutatják azt, hogy ők azt komolyan is gondolják. Jó dolog a Dóczy gimnáziumba járni, meghallgatod az ige hirdetések, lehet, hogy büszke is vagy rá, csak éppen fölöslegesnek tartod, hogy a mindennapjaidban is megjelenjen ez. Ne értsd félre, nincs jogom, s nem is akarok senkit elítélni. Sőt! Jézus sem teszi. Ha figyeled az irgalmas samaritánus történetét, láthatod azt, hogy Jézustól egy rosszálló szó nem hangzik el arról, hogy ki és

mit csinált rosszul: egyszerűen csak közli a tényeket, s a tettek beszélnek. Éppen úgy, ahogyan ott és akkor, beszélnek ma is. A te tetteid, s az én cselekedeteim is. Gondolkodtál már azon, hogy mit mondanak rólunk, a hitünkről, gondolatainkról, igazi szándékunkról?

No, de itt ne álljunk meg, nézzük tovább az eseményeket, s ott látunk egy következő embertípust, akire ezt mondja Jézus: „aki a rablók kezébe esett”. Ő az az ember, akinek szüksége van az embertárs segítségére, irgalmára, odafigyelésére, aki a felebarátod, felebarátom.

S képzelj el, nemcsak ott és akkor, hanem ma is vannak ilyen emberek. Lehet, hogy éppen a melletted ülő barátod, padtársad, a testvéred, édesanyád, édesapád, tanárként: a tanítványaid, tanárkollegád az, akinek éppen rád van szüksége! Érted, hogy mire gondolok? Nem biztos, hogy nagy dolgokról van szó. Lehet, hogy csak rosszul ébredt, s egy kedves szóra, biztatásra van szüksége. Az is lehet, hogy éppen nehéz helyzetben van: összevesztett valakivel, egyedül érzi magát, nem érti meg senki, s ezért csak azt várja, hogy valaki meghallgassa, megértse, együtt érezzen vele, átérezze az ő helyzetét. Ki a te felebarátod? Akár az osztálytársad, aki egyedül ül a teremben, míg a többiek kint nevetgélnek és szórakoznak. A barátod, aki kétségbeesetten készül az órára, mert nem érti a feladott leckét, s retteg attól, hogy felelni fog. Nézz körül, igazán nyitott szemmel, s megláthatod a felebarátodat!

3. Az Istent értő ember

Ha pedig megláttad, rajtad múlik, hogy mit teszel. Elmesz mellette, vagy odaülsz váltani vele két szót, esetleg elmagyarázod neki a fizikát, matekot, vagy bármi mást, mert te úgyis érted.

Történetünkben, a rablók kezébe esett embernek segített a samaritánus. Ő a történetünk negyedik embertípusa: aki nemcsak tudja és ismeri Isten szavát, hanem be is akarja tartani azt. Nem pusztán ötös vallásból, hogy visszatérjek a kezdő hasonlatomra, hanem meg is éli azt, amiben hisz. Nyitott szemmel jár, s így meg tudja látni a felebarátot, akinek éppen rá van szüksége. Érző szíve van, ezért együtt érez a szenvedővel, s ugyanakkor segítőkész a „keze” – tud és mer megállni, hogy segítsen. S mindez abból ered, hogy szereti Istent, s odafigyel a körülötte lévő világra.

Félre ne értsd, nem görcsös segítségnyújtásról van itt szó, hogy jól vigyázz világ, jövök én, hívő ember, s rettegjen mindenki, mert segíteni akarok és fogok is! Ismeritek a televízióból a Sport szelet reklámjait? Jön a fekete fiatalember, s annyira túlteng benne az energia a Sport szelet hatására, hogy mindenképpen segíteni akar valakinek. Általában szegény duci férfi kerül elé, aki rendszerint pórul jár ebben a segítségnyújtásban.

Az, amire Jézus tanít, nem ez, s persze én sem ezt ajánlom neked. Segíteni akkor tudsz, ha tényleg megke-re-sed a probléma kiindulópontját, s ott igyekszel megoldást találni. Ezért nem jó megoldás az, ha süg-süg egy dolgozatnál vagy feleletnél, hiszen attól a barátod még ugyanúgy nem fogja tudni azt a bizonyos anyagot. Most épp kap egy kettest, de lehet, hogy legközelebb elvérzik a nagydolgozatnál, vagy majd az érettségin. Ha segíteni akarsz, s megetheted, akkor magyarázd el neki, hogy megértse! Ez a samaritánus igazán komolyan veszi a hitét, s éppen ezért teszi meg mindazt, amit megethet. Kedves Barátom, te mire vagy képes?

Reggeli körsétánk lassan véget is ér. Volt, amiben, akiben magadra ismertél? Ahogyan a figyelő tekinteteket nézem, igen. Egy gondolattal szeretném lezárni a mai áhítatot: ne felejtse el, hogy Jézus nem mond ítéletet egyik embertípusra sem. Nem vág semmit az írástudó fejéhez, nem értékeli a történetbeli embereket sem, azért, mert Ő mindannyiuk, mindannyiunk felé nyitott. Nem ítél, de megtesz valamit: megmutatja, hogy milyenek is lehetnének, milyenek is lehetnének ha komolyan vennék Isten szavát. Olyanok, mint az irgalmas samaritánus. Amilyen te is lehetsz, én is lehetek.

Arra kérek téged, Isten Szentlelke által, hogy úgy kezd ezt az új hetet, hogy vedd szívedbe ezeket a gondolatokat, s adja az Isten, hogy te is meglásd és megéld magadban a samaritánust!

Ámen

Szászi Andrea

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. A Debreceni Református Kollégium Dóczy Gimnáziumának évkönyve a 2002 – 2003, 2003 – 2004. és a 2004 – 2005. tan évekről, Debrecen, 2005.
2. Bagdy – Korsós – Baktay: Életút, Fejlődéslélektan a fogantatástól a halálig, Baktay és Bernáth, Budapest, 2001.
3. Biblia, Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése, Magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatanács Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1995.
4. Cole, Michael – Cole, Sheile R.: Fejlődéslélektan, Osiris Kiadó, 1997.
5. Didaktika szöveggyűjtemény, szerk.: Szabó László Tamás, Pedellus Kiadó, Debrecen, 2003.
6. Erikson, Erik H.: A fiatal Luther és más írások, Gondolat Kiadó, Budapest, 1991.
7. Erikson, Erik H.: Gyermekkor és társadalom, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
8. Erikson, Erik H.: Identity, Youth and crisis, Northon & Company, New York, London, 1968.
9. Fekete Károly: Homiletika, DRHE, Debrecen, 1993.
10. Hárdi István: Lelki egészségvédelem, Medicina Kiadó, Budapest, 1997.
11. Imre Lajos: Vezérfonal az ifjúság gondozására, Franklin – Társulat, Budapest, 1920.
12. Lovász Károly: Élménypedagógia, Lectum Kiadó, Szeged, 2005.
13. Nagy József: Nevelési kézikönyv személyiségfejlesztő pedagógiai programok készítéséhez, Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged, 1996.
14. Piaget, Jean: Az értelem pszichológiája, Kairosz Kiadó, Szentendre, 1997.
15. Réthy Endréné: Az oktatási folyamat, in: Didaktika (szerk. Falus Iván), Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.
16. Rogers, Carl R.: VALAKIVÉ VÁLNI, a személyiség születése. Segítünk, Ha Lehet, Edge 2000 Kiadó, Budapest, 2003.
17. Schweitzer, Friedrich: Vallás és életút, Vallási fejlődés és keresztyén nevelés gyermek- és ifjúkorban, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1999.
18. Tóth László: Pszichológia a tanításban, Pedellus Kiadó, 2003.
19. www.idezet.hu

JEGYZETEK

- ¹ Lovász Károly: Élménypedagógia, Lectum Kiadó, Szeged, 2005.

- ² Erikson, Erik H.: A fiatal Luther és más írások, Gondolat Kiadó, Budapest, 1991, 56 – 57. p.
- ³ Piaget, Jean: Az értelem pszichológiája, Kairosz Kiadó, Szentendre, 1997.
- ⁴ Schweitzer, Friedrich: Vallás és életút, Vallási fejlődés és keresztyén nevelés gyermek- és ifjúkorban, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1999, 105. p.
- ⁵ Tóth László: Pszichológia a tanításban, Pedellus Kiadó, 2003, 50-58. p.
- ⁶ Cole, Michael – Cole, Sheile R.: Fejlődésléktan, Osiris Kiadó, 1997, 584 – 616. p.
- ⁷ Bagdy – Korsós – Baktay: Életút, Fejlődésléktan a fogantatástól a halálig, Baktay és Bernáth, Budapest, 2001.
- ⁸ Didaktika szöveggyűjtemény, szerk.: Szabó László Tamás, Pedellus Kiadó, Debrecen, 2003.
Hárdi István: Lelki egészségvédelem, Medicina Kiadó, Budapest, 1997, 179 – 180. p.
- ⁹ Erikson, Erik H.: Identity, Youth and crisis, Northon & Company, New York, London, 1968
- ¹⁰ Erikson: A fiatal Luther..., 56 – 57. p.
- ¹¹ Erikson: A fiatal Luther..., 57. p.
- ¹² Rogers, Carl R.: VALAKIVÉ VÁLNI, a személyiség születése. Segítünk, Ha Lehet, Edge 2000 Kiadó, Budapest, 2003.
- ¹³ Erikson, Erik H.: Gyermekkor és társadalom, Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 257 – 259. p.
- ¹⁴ Erikson: A fiatal Luther..., 96. p.
- ¹⁵ Erikson: A fiatal Luther..., 160 – 161. p.
- ¹⁶ Erikson: A fiatal Luther..., 164. p.
- ¹⁷ Tóth: i.m. 19 – 20. p.
- ¹⁸ Schweitzer: i.m. 105 – 107. p.
- ¹⁹ Schweitzer: i.m. 95 – 100. p.
- ²⁰ Schweitzer: i.m. 108 – 124. p.
- ²¹ Schweitzer: i.m. 125 – 131. p.
- ²² Schweitzer: i.m. 131 – 138. p.
- ²³ Schweitzer: i.m. 139 – 145. p.
- ²⁴ Fil 4,4: „Örüljete az Úrban mindenkor! Ismét mondom örüljete!”
Préd 11,9: „Örvendezz, ifjú, míg fiatal vagy, légy jókedvű ifjúságod idején, és élj szíved vágya szerint, ahogy jónak látod! De tudd meg, hogy mindezekért Isten megítél téged!”
- ²⁵ 1Kor 6,12: „Minden szabad nekem, de nem minden használ. Minden szabad nekem, de ne váljak semminek a rabjává.”
- ²⁶ Lukács 10,27.
- ²⁷ Lukács 10, 30 – 37.
- ²⁸ Róma 8,19
- ²⁹ Fekete Károly: Homiletika, DRHE, Debrecen, 1993, 56. o.
- ³⁰ Imre Lajos: Vezérfonal az ifjúság gondozására, Franklin – Társulat, Budapest, 1920, 58 – 59. o.
- ³¹ www.idezet.hu
- ³² Nagy József: Nevelési kézikönyv személyiségfejlesztő pedagógiai programok készítéséhez, Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged, 1996. 18- 24 o.
- ³³ Réthy Endréné: Az oktatási folyamat, in: Didaktika (szerk. Falus Iván), Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003. 241. o.
- ³⁴ A Debreceni Református Kollégium Dóczy Gimnáziumának évkönyve a 2002 – 2003, 2003 – 2004. és a 2004 – 2005. tan évekről, Debrecen, 2005, 136 – 139. o.

Kiss Ferenc professzori életműve gyakorlati teológiai szempontból *

Az utókor Kiss Ferenc professzort igen hamar három sokatmondó elnevezéssel tisztelte meg: neveztek „az árvák atyjának”, „a nyolcadik diakónus”-nak, „a magyar Bodelschwingh”-nek. Hosszú, 86 esztendei életútja széles munkamezőn zajlott. Mivel ebben a tanulmányban teológiai professzori tevékenységére koncentrálnak, ezért először tekintsük át röviden évszámok segítségével gazdag életútját.

Kiss Ferenc életrajza évszámokban

1862. december 4-én született Kenderesen. Apja: Kiss Ferenc tanító, anyja: Tóth Rozália.
Iskolái: Mezőtúr, Késmárk, Kecskemét
1880–1884. Teológiai tanulmányok Debrecenben
1884 szeptemberétől segédtanító, majd segédlelkész Mezőtúron
1885. lelkési vizsgák (I.: április 21-22., II. augusztus 6-7.)
1886. októberétől egy éves tanulmányút Bécsben.
1887-ben Mezőtúrra érkezik vissza
1888/89. tanév Karcagon helyettes tanár
1889. július 31-től Debrecenben Könyves Tóth Mihály mellett segédlelkész és vallástanár
1892. Kisújszálláson segédlelkész és helyettes tanár
1893. április 3. megnősül, elveszi feleségül Szécsi Zsuzsannát Mezőtúron.
1893-1899. Földesen lelkipásztor

1899-től Püspökladányi lelkipásztor
1904–1907. Zsinati tag
1910-től a Kálvineum elnöke, szervezője
1911-ben esperessé választják
1912-ben egyházkerületi főjegyzővé választják
1912 november: a debreceni teológiai akadémia megválasztja a belmisszió és a lelkipásztorkodástan tanárává
1913 január: tanulmányút Németországban: Bethel
1913. Fiúkálvineum megnyitása – Hajdúböszörmény
1914/15. tanévben a Debreceni Egyetem első rektora
1914. megszervezi Debrecenben a Lelkészképző Intézetet
1917-ben kézikönyvet ad ki: Bevezetés a lelkigondozás és belmisszió elméletébe címmel.
1920-22. Parlamenti képviselő – kisgazdapárti programmal
1922. Leánykálvineum megnyitása – Nyíregyháza
1928/29. tanévben teológiai dékán
1929 a pécsi egyetem soproni teológiai fakultása tiszteletbeli doktorrá avatja
1931. Megalakítja az Országos Szeretetszövetséget
1933. június 30-án mint teológiai tanár nyugdíjba vonult
1936. Budapestre költözik
1948. április 9-én Pestszenterzsébeten halt meg.

A kor teológiai helyzetképe

Ha a Kiss Ferenc életét keretező évszámokra rápillantunk – 1862-1948 –, és el próbáljuk sorolni, hogy mi minden fért bele ebbe a 86 évbe, akkor csak azt mondhatjuk: micsoda időket élt át történelmileg és teológiatörténetileg!

* Elhangzott a Kiss Ferenc öröksége – konferencián, Bp. Zsinati Iroda Tanácssterem, 2006. október 7-én

Egyrészt nagy történelmi fordulópontoknak volt része (a kiegyezéstől a II. világháború utáni három esztendőig), másrészt komoly teológiatörténeti változások szemtanúja volt.

Teológiai tanulmányai alatt a teológiai korszakot egy nagy harc jellemezte: a Protestáns Egylet köré szerveződött liberális teológusok és a debreceni ortodoxia képviselőinek ádáz vitája zajlott, majd a XX. század első harmadában a teológiai felfogásban több lépcsőben döntő átalakulások történtek.

A XIX-XX. század fordulójának teológus-nemzedéke még a liberális teológia utáni vallástörténeti iskolán nőtt fel. Ebben a szemléletmódban a keresztyén vallás is csupán egy volt a vallások sorában, amely felfogás oda vezetett, hogy a keresztyénség nem más, mint az öt megelőző vallások keveredésének gyümölcse. Megfakult az a reformatori tétel, hogy a Biblia az Isten kijelentésének egyedüli letéteményese és szó sem lehetett a keresztyénség abszolút voltáról.

Amikor 1889-ben a Debreceni Protestáns Lapban Kiss Ferenc megírja a „Gondolatok egyházirodalmunk felől” című írását, akkor a lelkipásztorok hazai helyzetét kemény szavakkal festi le tudományos szempontból: „tudományos teológiai irodalmunk nincs... a gyakorló lelkészek körében az exegetika csak névből ismeretes, a szó szoros értelmében semmink sincs, pedig egy akármilyen kis kommentár nélkül de szegény a lelkész”. Megoldásnak a teológiai oktatás átalakítását javasolja: „az ne csak a két elméleti vizsga letevésére s a lelkészi külső cselekvények elvégezhetésére tegye a hallgatókat képessé, hanem hogy adjon az egyháznak olyan lelkészi kart, mely a továbbképzésre kellő alapot, látókört s irányt már az iskolából magával hozza.”

A szemináriumi rendszer bevezetését, könyvtárfejlesztést, óracsökkentést és a közvetlen megbeszélések számának növelését javasolja; tanársegédnek beállítását, azaz az egyszemélyes tanszékek bővítését.¹

A teológizálás síkján a századforduló meghozta a visszahatást: az ébredési mozgalmakban előtérbe helyezték a személyes hitet, a döntést, a Szentírás kijelentését, az egyéni kegyesség hangsúlyozását. Török István debreceni teológiai professzor helyzetértékelése szerint: „az ébredési mozgalom a hit öntudatosítását s a kultúra területén való érvényesülés útját lelta meg, a liberalizmus viszont a személyes és gyakorlati keresztyén élet bensőségét és építő erejét. E termékeny kapcsolatban tehát - legalább is a korábbi állapothoz viszonyítva - a vallásosság is és a tudományosság is kétségtelenül elmélyült.”²

E két végletes pólus között több színező irányzat jelent meg. Böhm Károly filozófiájának hatására pl. az értékteológia. Az 1909-es Kálvin-jubileum és az I. világháború megrázkódtatásai is útkeresésre ösztönöztek. Az értékteológia a kálvinizmus legmaradandóbb gondolatainak felelevenítését hozta elő. Megjelenik a lelki kálvinizmus (Révész Imre), az öntudatos kálvinizmus (Makkai S.), vagy más néven a hitvallásos kálvinizmus, amely a kor történelmi kálvinizmusára adott aktuális választ kívánt lenni.

A lelkipásztorok Kiss Ferenc tapasztalatai

Kilenc segédlelkészi évet töltött különböző alföldi gyülekezetekben, hat esztendőn át volt Földesen és tizenöt évig volt Püspökladányban lelkipásztor.

Lelkipásztori programjáról hű képet őriz kéziratban fennmaradt „Életrajzi vázlat”-ának egy tömör részlete: „noha irodalmi munkásságomat e napig folytatom, a mélyebb elméleti tanulmányok helyett a gyakorlati élet követelményeinek kielégítésére fordítottam minden időmet és erőmet. Mi a gyülekezeti lelkész feladata, hivatása, munkaköre; mimódon elégíthetők ki a hívek összes lelki-teszt szükségletei; micsoda eszközök, intézmények alkalmasak e célra: ez elméleti kérdésekre igyekeztem 20 esztendő munkásságával megfelelni. A belmisszió s cura paroralis elméletét akartam megkonstruálni nem §§-ba szedett kézikönyvben, hanem a nép életébe átvitt gyakorlati intézményekkel. Földesi, s jelenlegi [püspökladányi] lelkipásztorokodásom e-nemű eredményei: az ifjúsági egylet, a ref. népkönyvtár, a ref. dalárda, a téli felolvasó összejövetelek, esti bibliamagyarázatok, biblia, -vallásos lapok s iratok terjesztése, hitelszövetkezet, falusi gazdakör, földbérli szövetkezet, 300 munkásházból álló telepítés s híveim érdekeinek képviselése, szolgálata, megvédése a községi, törvényhatósági összes fokozatokon át az államkormányig. Oktatásügyünknek mintaszerűvé fejlesztése szintén egyik fejezete e-nemű törekvéseimnek. A lelkész közéleti működése terén szintén igyekeztem az eszményt megközelíteni. A polgári közületek minden fokán, az egyházi szervezet minden pontján, a társadalmi intézmények körömbé eső alakulataiban, a jótékonyossági mozgalmak szervezésében legalább résztvevésemmel a működésemet figyelők s követők előtt példát törekedtem adni, mi szerep, hivatás és kötelesség vár a magyar református lelkipásztorra?”³

1911-ben esperessé választották az Alsószabolcs-Hajdúvidéki Egyházmegyében, s egy évre rá, 1912-ben ő lett a Tiszántúli Egyházkerület főjegyzője. Esperesi székfoglaló beszédében egyértelművé tette célját: „Nem jöttem közigazgatási gépnék; hanem jöttem kiáltani léni-ázó, szabályzat- és ügyrendgyártó hamis világnak: bele a Krisztussal a forrongó társadalomba s az éhezőknek kenyeret, a tudatlannak világosságot, a bűnösnek váltáságot! – Éppen eleget hallott már a világ fórumai szószerkekről, templomi katedrákról, iskolakönyvekből, minden nyomor csodadoktorainak zagyva receptjeiből, hogy baj van, hogy segíteni kell... Csak egyet nem hallott: Utánam! Tenni kell itt atyámfiak és nem jajgatni!

Ne csak predikáljunk a népnek, hanem foglalozzunk a néppel. Teremtsünk gyülekezeti életet. Erősítsük az egyén hitét s ez a csodatévő erő: a nép a Krisztusban, Krisztussal újjászüli egyházi életünket, - ezt a megmeregvedett organizmust.”

Saját lelkészi pályája és esperessége jó előiskola volt az egyetemi tanársághoz. „A hosszú lelkipásztori gyakorlat nem megváltoztatta, csak elmélyítette benne a lelkészek hivatásáról alkotott felfogást, tanári működése ideje pedig csak fokozta éles látását a helyzetről s a követelményekről. 1893-ban Földesen beköszönő beszédében mondja ezeket: 'Ha örökké prédikálnánk is és ti hinnedek minden mi beszédeinknek, még nem tennénk eleget a szolgálatnak, melyet vettünk az Úr Jézus Krisztustól, mert valamint az emberi élet nagyobb részét a templomon kívül töltjük el, a lelkipásztori munkakör hatalmas mezeje is a templomon kívül terül el.”⁴

Egy későbbi írásában ezt így fogalmazta meg: „Le kell zárulni az evangéliumot csak predikáló kornak s fel kell tárulni az evangéliumot élő és megvalósító korszak berozsdásodott kapuinak. Egyházunk a tömegek: a szent-

vedők, az elhagyottak, az éhezők, az utcákon tántorgó szegények előtt azért lett hitelvesztetté, mert a mezíteleneknek, a mindennapi eledel nélkül szűkölködőknek csak mondta: menjetek el békességgel és lakjatok jól – de nem adta meg nekik, amikre szüksége van a testnek. A szociális nyomor ellen leghathatósabb prédikáció a kenyér!”⁵

Esperességének már az első évében végiglátogatta egyházmegyéje összes gyülekezetét. A lelkipásztori munka szomorú világa tárult fel előtte – alapvető hibákat látott a lelkészi munkában, az ígéhirdetésben, az adminisztrációban. Ekkor újra és még élesebben fogalmazódott meg benne: a lelkészképzést új alapokra kell helyezni.

Az országos egyház felelős vezetői is érezték, hogy tenni kell valamit. Ezért született meg az Egyetemes Konvent határozata arról, hogy új teológiai tantervet és vizsgálati rendet léptetnek életbe; illetve bevezetik a pásztorokodásba való gyakorlati bevezetés elnevezésű tantárgyat.⁶ A debreceni Hittudományi Kar mindkét ügyben megkezdte a határozatok végrehajtását. A Kari jegyzőkönyvben rögzítették: „A pásztorokodásba való gyakorlati bevezetés munkája is megkezdődik e folyó tanév második felében, amikor munkába fog lépni akadémiánkon a folyó évi őszi egyházkerületi közgyűlésen választott új rendes hatodik tanár.”⁷

A meghirdetett pályázatra négy jelentkező küldte be anyagát: Kádár Géza – zilahi lelkész, Kiss Ferenc – egyházkerületi főjegyző, dr. György János – bodonkúti lelkész, aki kolozsvári unitárius tanár is volt és Varga Jenő – méhtelegi lelkész.

„Kiss Ferenc-et kell föltétlenül első helyre ajánlunk – rögzíti a határozat szövege – mint aki főként a belmisszió s az ezzel rokon egyháztársadalmi tevékenység terén folytatott lelkipásztori hatalmas munkájával, az egyházi élet különböző terein 20 éven át szerzett gazdag gyakorlati ismereteivel, pályázótársával szemben első sorban mutatkozik leghivatottabbnak e belmissziói és lelkipásztorokodási tanszék betöltésére, illetőleg a pályázati kérdésben megjelölt összes tárgyak előadására.”⁸

A tanszék elfoglalása előtt rövid tanulmányútra ment Kiss Ferenc, hogy felkészüljön az új szolgálati területre. Uray Sándor, Kiss Ferenc egykori közeli tanítványa így örököltette meg ezt az utat: „mielőtt professzori előadásait megkezdte volna, boldog emléké, akkor még virágjában levő Megyericsy Béla ifjúsági egyesületi missziói lelkész társaságában, nagy körutat tett Németországban. Felkereste és tanulmányozta az ottani nagy belmissziói központokat. Kivált Bételben töltött hosszabb időt, s szemtől-szemben ismerte meg az ottani nagyszerűen kiépített és megszervezett szeretetszolgálatot. Komoly bepillantást szerzett a diakonissza munkába. És mindkét tanulmánya: áldott magvetés volt Kiss Ferenc atya szívében.”⁹

Egyetemvezetés

– Kiss Ferenc, a Debreceni Egyetem első rektora

Közben, az 1912-ben megszületett a XXXVI. törvénnyel a magyar állam megalapította a Debreceni Egyetemet, amelynek bölcsője a debreceni Református Kollégiuma volt, hiszen akadémiai szintű tagozataiból alakultak ki az egyetem fakultásai. Az egyetem indulásakor, 1914-ben a 28 tanszékre kinevezett egyetemi tanár közül 17 volt korábban a Református Kollégium valamelyik akadémiai tagozatának tanára.

Az első rektort éppen ezért a Hittudományi Kar adta Kiss Ferenc személyében, aki a belmisszió és a cura pastoralis tanára volt. A Kálvineumok igazgató tanácsának elnöke, a Szeretetszövetség megalapítója és elnöke, a századelő egyik szociális reformere, az egyházi szociális háló szövögetője volt.

Az egyetem a Kollégium épületében maradással részese lett a genius loci minden napos valóságának. Az erre hivatkozás általában patetikus formában jelent meg. Ennek paradigmájává lett Kiss Ferenc rektornak az első tanévnyitó alkalmával, 1914-ben elmondott beszéde és annak jellegzetes fordulatai: „Új jövevény, magyar királyi Tudományegyetem! Nem kell neked itt új utakat törni: előtted a kipróbált, beigazolt, százszor megáldott út; nem kell neked új isteneket keresni: a régi Istent, a Krisztus atyját s magyarok Istenét itt trónon találod; nem kell a tudományt megteremtened: hangyaszorgalommal, becsületes kézzel épített oltáron rég lobog itt a láng; a türelem, másvélemény tisztelete, lelkiismereti, vizsgálódási, meggyőződésbeli szabadság nem most kopogtat itt a kapukon: egykorúak azok a Kollégiummal; nem kell a homlokzatra sem új díszeket vernie: józan vallásosság, jámbor erkölcs, Isten-, ember- és hazaszeretet patináját rakta le ott századok hú keze. ... A múlt bölcsen megalapozza jövődet. Nem lesz nehéz hivatásod betöltése: az utat járd szélesebbre, az Isten félelmét alapozd meg jobban, a kultúra tüzeit lobbantsd nagyobb lángra, a szabadság kultuszát fejleszd mind magasbra s a nemes patinát ne eltüntesse – aranyozza meg gondos utódságod. Ez a létjogod, ebben fogsz győzni. Az Isten segítsen!”¹⁰

Az egyetem beindítását nehezítette a háborús idők, a kormányzati szervek megkésett intézkedései, az elhelyezés gondjai, amelyeken Kiss Ferenc szervező készsége, gyakorlatiassága, kapcsolatteremtő képessége és tekintélye tudott csak úrra lenni. Negyven teológus is jelentkezett a frontra, akiket előbb Budapesten tisztnek képeztek ki. Kiss Ferenc atyai módon, folyamatos kapcsolatot tartott velük. Többször meglátogatta őket a kiképzés alatt és 1916 őszén az orosz fronton is. A 40 katonateológusból nyolcan haltak hősi halált.¹¹

Kiss Ferenc a lelkipásztorokodás reformját tűzte ki maga elé célként

Már az 1913-as theologiai akadémiai tanári székfoglaló értekezése is erről szólt: „Az egyetem és a lelkészképzés” címmel. Az ebben az előadásban vázoltak alapján, 1914-ben az egyházkerületi közgyűlés megbízásából megszervezte a Lelkészképző Intézetet, amelynek 1914-1917 között ő lett az igazgatója is.¹²

Ha fellelőzzük Kiss Ferenc székfoglalóját, akkor ott többek között a következőket találjuk: „Első teendőnk az új helyzet megállapítása... egyetemmé alakulás nélkül is bizonyos tekintetben oly helyzettel állunk szemben, mely önmagában is új teendőkre kényszerített volna bennünket. S ez az, hogy mai lelkészképzési rendszerünk avult, dekadens és tarthatatlan. Még keresztyéneket sem nevel a theologia, nemhogy lelkipásztorokat, akik magukon kívül az egész nyájról gondot tudnának viselni.”¹³

Kiss Ferenc bemutatta azt is előadásának első részében, hogy az alakuló debreceni állami egyetem Hittudományi Karának nem lehet feladata a leendő lelkészek gyakorlati felkészítése, csak az elméleti ismeretek megadása. Az egyetemi autonómia új helyzetet teremt a taná-

rok kinevezésénél is és a tanszabadság terén is. Ebben az új szituációban Kiss Ferenc négy tételbe foglalta a jövő lelkészképzésével kapcsolatos követelményeket: mindenképpen szükségesnek látta a szakképzettség megadását, a gyakorlati képesség elérését, az alapos műveltséget és a keresztyén személyiség kialakítását:

„Minden theologusnak kell a theologiai összes tudományágakban egy bizonyos... az egész mezőt áttekinteni képes megbízható ismerettel, általános tájékozottsággal rendelkezni, e határon belül, amint kit-kit hajlama indít, valamely tárgykörrel, mint kiválasztott szakkal részletekig menő alaposítással foglalkozni, a rokon tudományok közül a lélektan (logika) és neveléstan főbb problémái felől nem annyi terjedelmileg, mint lényegében tájékozottnak lenni s végül egy modern nyelvet az olvasási készségig elsajátítani. ... ki kell emelnem, hogy a biblia helyes ismerete s magyarázhatása szempontjából mai theologiai irodalmunk különösen e téren elmaradottsága miatt valamelyik modern nyelv tudása nélkül senkit lelkészre nem képesítenék, ami különben a színvonal emelése szempontjából is felettebb kívánatos.

A szaktudással párosulni kell a gyakorlati képességgel. Isten országának első sorban nem tudósokra, hanem alkalmas munkásokra van szüksége. Az alkalmasság feltétele ugyan a tudás, de a dolgozó két keze a gyakorlati készség. ... A gyakorlati képesség alatt nem a szertartások technikájába begyakorlottságot értem, hanem mindazon követelmények lehető ismeretét, melyekkel az élet szeges buzogánya zörget a lelkészi hivatás, működés ajtaján s ez ismeret alapján a feleletnek, a tettek begyakorlását, mellyel a lelkész válaszol az élet részéről bementő nagy és égető szükségletekre. Tanulmányai közben be kell magát gyakorolnia az előadás művészetébe, a vallásitanításba, vasárnapi iskolák, ifjúsági egyletek vezetésébe, szövetkezetek ügymenetébe stb., s ha az egyéni lelkipásztori gondviselés (cura pastoralis) gyakorlására a képzés alkalmat alig nyújthat: az intézményes gyülekezeti (belmisszió) munka s a népjóléti (szociális) intézmények elméleti ismeretén kívül bizonyos terjedelmű gyakorlati készséget okvetlenül kell adnia.”¹⁴

A műveltség fontosságát így indokolta: „az átlag színvonalon alul maradás, a társas érintkezések bevett formáival hadilábon állás, a szűk látókör, az egyoldalúság, a modortalanság egyetlen pályán sem áll olyan visszataszító ellentmondásban a hivatal és hivatás jellegével s seholy nem hat annyira vissza a legodaadóbb buzgósággal végzett munka eredményességére, mint éppen a lelkészi pályán. Pál az Areopágon is meg tudott állani s a Festusok udvarában sem vallott benne szégyent a képviselt eszme.”¹⁵

A keresztyén személyiség kialakítását pedig azért tartotta fontosnak Kiss Ferenc, mert „aki Krisztushoz akar vezérelni, annak magának is a Krisztusénak kell lennie. Aki hit tüzet akar másban gyújtani, annak magának is égni kell a hitben és a hitért s ki útmutató akar lenni a földről az ég felé vivő úton, azon olvasható betűkkel kell ragyogni a Jézus nevének. Nekünk, illetve Istennek nem tömeghit kell, hanem keresztyén személyiség. ... lelkiismereti kérdés a lelkészi hivatalba lépés s a Szentlélek eleni bűn határán jár, ki e pályának csak napszámosa vagy kihasználója.”¹⁶

Ezt a négyes célt az egyetem mellett, a debreceni Református Kollégium tagozataként megalapítandó lel-

készítő intézet felállításával látta elérhetőnek Kiss Ferenc. Előadásában bemutatta azt is, hogy milyen felépítéssel, célkitűzéssel és felszereltséggel kell megszervezni az intézetet. A legfontosabb kívánalmak között mondja ki Kiss Ferenc az internátusi rendszer bevezetését, a tudományos szemináriumok megszervezését saját könyvtárral, a debreceni gyülekezetekre épülő szószéki és belmissziói gyakorlatok bevezetését. Általánosságban: „Állandó és rendszeres munka, imádság és nemes szórakozás, mindegyikben kellő rend, átgondolt következetesség, beosztás és mérték, ezek – általában a test és lélek nevelés – célunkat illetően a lelkészképző-intézet alapfelfogatai. ... Nem munkában megroppantani, imádságban megsápasztani, szórakozásban üressé tenni, hanem a különböző nevelő tényezők harmonikus egységbehozatalával munkára edzett, imádkozni szerető, a társas élet tisztos örömeit élvezni tudó, egész embereket nevelni a cél.”¹⁷

Van még egy érdekes elgondolása Kiss Ferencnek, ami jellemző az ő elgondolására: „nem gondolok a lelkészképző-intézettel – bár megszabott rend szerint kívánom ott az életet befolyásolni -, zárdai, sőt még katolikus szemináriumi rendszert sem bevezetni. Annyira nem, hogy a rend fenntartása, a program szerinti élet biztosítása szempontjából még fegyelmi szabályokat, büntetési fokozatokat sem kontemplálok. Annyira a megértésre, az egyéni hatásra, a cél felismerésére alapozom az egész intézet tervét, hogy az intézeti élet egyetlen irányítójává s fékjavé az intézeti közszellemet kívánom állítani. E közszellemet a családifő igazgatónak kell megteremtetni, képviselni s fenntartani az összes tagok megértő közreműködésével. ... Aki e közszellemben nem tud beigazodni, azon nem javít a büntetés, nem segít a megtorlás, azt az egészséges s épen ezért mindig munkás közszellem automaticé kivetí, mint ahogy a tenger hullámainak csodás közérzése, ösztönös energiája kidob magából minden szemetet.”¹⁸

Amikor a Kálvineumok körüli bokros teendők miatt leköszönt igazgatói tisztéről, akkor nyújtotta be az Egyházkerületnek „A lelkészképzőintézet családi rendszer szerinti átalakítása” c. programját.¹⁹ Ezt is precízen, a részletekre is figyelmet fordítva dolgozta ki. Különösen szembeötlő ebben a tervezetben, hogy az oktatók nevelő munkájában a családiasság megteremtése mellett kiemelt cél a tehetséggondozás, a személyenkénti egyéni fejlesztő munka és a hallgatók tapintatos figyelemmel kísérése. A szellemi, erkölcsi, egészségügyi, jellembeli fejlődéshez javasolja a nevelő személyzet számának gyarapítását és a külső körülmények javítását. A közgyűlési határozat elvileg helyeslést fogalmazott meg, de az anyagiak szűkössége miatt a megvalósítást elhalasztotta.

Kiss Ferenc a lelkipásztorkodás reformjához még egy szemponttal hozzájárult, amikor

1924-ben a Debreceni Protestáns Lapban *a lelkészek tudományos továbbképzésének szükségességéről*²⁰ írt. Annak, hogy az egyház hatóereje fogy, „nem utolsó oka az a szellemi lehanyaglás, mely a lelkészi kar tudományos képzettségének hiányából, vagy fogyatékoságából származik”. Még 1924-ben is hiányolja a szemináriumokat és egy egyéves tanfolyamot, „melyben a jelöltek már nem előadások hallgatásának vagy diktandó másolásának szenvedő alanyai”, hanem ahol vezetés mellett maguk dolgoznak be magukat a tudományos és gyakorlati munkába. „Aki megszünt tanulni, az megszünt tanítani. Aki

bent a tanulószoba elmélyülő csendjében nem vet, az nem fog a szószéken s kint a gyakorlati élet mezején aratni!”²¹

Kiss Ferenc professzori munkája

Kiss Ferenc előtt több professzor-minta is volt. Debreceni²² tanárai közül Menyhárt Jánosnak, a bibliai tudományok professzorának a kedves, alázatos, egyszerű egyénisége hatott rá. Tóth Sámuel, az egyházkerületi adminisztráció mindenese precizitásával és a megbízhatóságával lett példa előtte. Balogh Ferenc egyháztörténész pedig, akinek előadásában ott lobogott a Szentlélek pünkösdi tüze tudásával és lelkületével nyugozta le.

Bécsben²³ Böhl-től dogmatikát és vallásfilozófiát tanult, Seberiny-től (Szeberényi János) pedig a gyakorlati lelkészi tárgyakat hallgatta.

Kiss Ferenc tanári munkájáról egyik kedves diákja, Uray Sándor feljegyzései révén alkothatunk képet: „Természetesen előadásaira mindig gondosan felkészült. Minden előadása vázlatát (a gyengébbek kedvéért...) közölte hallgatóival. Sőt az volt a pompás módszere, hogy az óra végén, ő maga rekapitulálta: miről is volt szó. Rendesen pontokba foglalta össze a 'reassumét'. Így könnyedén megtörténhetett az, hogy az első, 1913-1914. tanév végén összegezte és nyomtatásban is kiadta megtartott előadásainak kompendiumát. Ismerjük ezt a kiadványt, amely arról volt nevezetes, hogy igen rövid és szubtilis volt. Ő maga elmagyarázta: azért választotta ezt a tömör, de világos formát, mert hallgatóit nem akarta agyonterhelni. A legtöbb professzornak (úgymond) az a bűne: azt hiszi, csak az ő tudománya van az egész világon és semmi más; - így nem tudnak határt szabni előadásukban; úgy szintén a vizsgákon a számonkérésekben sem... Ezzel szemben, ő aki érett fővel az életet jól ismerte: tudott bölcs mértéket tartani. Éppen ezért lelki magvetése mindig gyümölcsstermő volt.”²⁴

Ahogy a már a korábbiakból is kiderült, Kiss Ferenc a teológiai ismeretek elsődleges és elmaradhatatlan területének tartotta a Szentírásban való jártasságot. Ennek közvetlen bizonyítéka, hogy professzorsága alatt jelenik meg a tantárgylistán az általa bevezetett *Biblia olvasó óra*. – Valószínűleg ez is Balogh Ferenc egykori debreceni professzor hatása Kiss Ferencnél, aki a hittanszaki önképzőkörön elültette tanítványiban, hogy a bibliaolvasás és zoltáreklés pótolhatatlan lelki-szellemi táplálék és élmény a teológus számára. Hogy a Biblia mennyire központi szerepet játszott Kiss Ferencnél, arra jó példa, hogy élete egyik nagy terve volt egy egységes gyakorlati kommentár megjelentetése, a Magyarázatos Biblia kiadása, amely anyagiak híján éppen csak elindulni tudott.²⁵

Kurzusai közül először 1917-ben adta ki *belmissziói kézikönyvét*, amit aztán időközönként bővített és a hittanhallgatók jegyzetkiadó társasága sokszorosított formában adott közre.²⁶ Kiss Ferenc műve előfutára volt Forgács Gyula: *A belmisszió és cura pastoralis kézikönyve* (Pápa, 1925.)²⁷ című kötetének. Kiss Ferenc kézikönyvének felosztása Paul Würster: *Die Lehre von der inneren Mission* (Berlin 1895.) című művének struktúráját követi. A belmisszió által kezelendő feladatokat külső és belső bajokra osztja. Előbbi csoportba a fizikai természetű bajok és a szociális természetű bajok elleni küzdelmet sorolja, míg a belső bajoknál az erkölcsi természetű és az egyházi-vallásos természetű bajokat veszi számba, és vizsgálja az elvi és gyakorlati megoldásokat.

1924-ben jelent meg: *Bevezetés a lelkigondozás és belmisszió elméletébe* című jegyzete.²⁸ Az első részben a lelki gondozás elméletéről írt, a második részben a belmisszió elméletét dolgozta fel, míg a harmadik részben először a gyülekezeti terepet, mint a missziói munka szervét mutatja be, majd a lelkészi hivatás erkölcsi és különleges hivatási követelményeit fogalmazza meg. Nem feledkezik meg a lelkész munkatársairól szóló fejezetről sem, ahol a presbitériummal, a diakónusokkal és diakonisszákkal való együttműködés alapelveit mutatja be.

Szintén 1924-ben jelent meg folytatásokban *A sáfár* című dolgozata – lelkészekről lelkészeknek.²⁹ A tanulmány megírására Spurgeon: *Goldene Winke für Prediger* című műve inspirálta Kiss Ferencet. Ebből az újszövetségi alapozású tanulmányból hűséges képet kaphat az utókor a Kiss Ferenc által képviselt lelkipásztorképről.

1925-ben a Theológiai Szemle közölte le magvas tanulmányát „*A lelkipásztori látogatás*” címmel.³⁰ A részletes tanulmány a bibliai alapok, a hitvallási kívánalmak és az egyházi aspektus számbavételével indul és a módszertani-gyakorlati útmutatás aprólékos bemutatásáig jut.

1927-ben jelent meg *A lelkigondozás feladatai* című kompendiuma.³¹ Ebben a kurzusban az indirekt és a direkt lelkigondozás területeit és módjait mutatja be.

Minden fent említett művére egyformán jellemző, hogy gazdag külföldi szakirodalmat használ, közöttük ott vannak a kor jelentős szaktekintélyei és újonnan megjelent tanulmányai is. Kiss Ferenc sokirányú elfoglaltsága mellett is arra törekedett, hogy lépést tartson tudományterületének előrehaladásával.³² A másik általános jellemzője tudományos műveinek, hogy lelkipásztori tapasztalatai és a gyakorlati problémák iránti érzékenysége végig érezhető írásain.

Tizenöt évvel rektorsága után váratlan tisztesség érte Kiss Ferenc professzort. 1929. október 14-én díszdoktori címet kapott a pécsi Erzsébet Tudományegyetem soproni evangélikus teológiai fakultásától a hazai protestáns egyházi közélet és tudományosság terén kifejtett érdemeinek elismerésül.³³ Ebből az alkalomból tanítványa, munkatársa, a nyíregyházi Leánykálvineum igazgatója, Ferenczy Károly a következőket írta: „Sopronban alapkötet és doktoravatás lesz vasárnap. A pécsi egyetem evangélikus teológiai fakultásának jövendő hajlékához teszik le az alapkövet s ugyanakkor a hittudományok tiszteletbeli doktorává avatják Kiss Ferenc debreceni egyetemi tanárt, a Kálvineumok elnökét. Beszédesebb alkalomhoz keresve sem lehetett volna kapcsolni ezt a doktorrá avatást. Egy drága és megáldott élet mély értelmű symboluma az új alkotás alapkövét elhelyező ünnepi aktus. Az ő életéről, erről az előtünk és éretünk lobogó szelleméről beszél, az ő életének értelmét, mennyei jelentését példázza, aki győzedelmes hittel lett újabb és újabb alkotások életrehívásával, megalapozásával és megépítésével áldás, élő és ezután születő nemzedékek számára. Érdeme és puritánsága egyaránt nagyobb és tiszteletet parancsolóbb, semhogy emberi értékeléssel próbálkozzunk. Doktor volt eddig is. Nemcsak a katedrón, előadásában égő lelkű, szuggesztív erejű professzor a misszióknak, misszió az élete is arra, hogy tölje velük át és benne szemléljük valóra válva a felséges tanítást: 'szolgálat a sírig, áldozat a vérig, szeretet az éjgig!’”³⁴

Teológiai tanári szolgálatából az 1932/33. tanév végével ment nyugdíjba, betöltve a 70. életévét. Ebből az alkalomból a Theologiai Szemle szerkesztősége egy összevont jubileumi számmal tisztelgett Kiss Ferenc munkássága előtt 1933 adventjén.³⁵ Csikesz Sándor emelkedett köszöntőjének néhány sora önmagáért beszél: „A pátriárchai kor küszöbén megállunk egy pillanatra, hogy átnyújsuk a magyar protestáns egyházi és tudományos közélet egyszerű, szíves ajándékát: ezt a szerény füzetet. Írói majd mind mögötted vannak továtúnó életkorban, bár kortársak és kartársak, melletted harcolók és veled fáradozók egész csoportjára ösmersz is közöttük. E füzet íróinak legtalálhatóbb közös neve a 'tanítványi sereg'. Hálaosan ösmérjük el, hogy nemcsak életkorban, de a lélek bölcs derűjében, az érző szív fejedelmien tékozló szeretetében, az újra meg újra megifjodó akarat lüktető lendületében, az égő személyiség tüneményes munkabírásában, atlaszi vállakon milliókért gondot hordozó felelősségben, a Krisztus kicsinyeiért imádkozó reménység üde felfrissüléseiben, még a kőszívekben is adakozás forrásait támasztó prófétai merészségben... közülünk még a legelsők is csak tanítványaid lehetnek és velem együtt a többiek áldásnak és kitüntetésnek érezzük az utolsó helyet is e tanítványok seregében.”³⁶

Egy másik tanítványa szintén megörökítette Kiss Ferenc professzori habitusát. Török István, mint dékán a kari tanács hivatalos jegyzőkönyvi nekrológiájában 1948-ban így emlékezett rá: „Mint professzor – s erről a tanítvány hálójával emlékezhetem meg – gondosan csiszolt és lelkes előadásaival a hallgatóságot állandóan magával ragadta; páthosának egy pillanatra sem volt kétséges a hite. A gyakorlati egyházi munkából érkezett professzor, a mindnyájunk pásztora, atyai barátja, tapasztalataival átszűrte tanaival és élete példájával nevelt a gyakorlat számára. Előadásai nem egyszer istentiszteletté magasodtak s tárgyilagosságuk nemcsak ennek ellenére, hanem éppen így is mindvégig megmaradt. Jelentős irodalmi munkásságát tanulmánykötetén és kisebb tanulmányain kívül főleg az egyházi lapok hasábjain fejtette ki. Nagyszámú cikkében a missziói tudományok egyik első útegyengetője hazánkban.”³⁷

Összefoglalás: Mi jellemezte Kiss Ferencet, a gyakorlati teológust?

1. Biblikus, hitvallásos lelkület.
2. Gyülekezetközponitú egyházlátás.
3. A teológiai tudomány komplexitását hangsúlyozó pedagógiai munka.
4. Tudományosan megalapozott gyakorlat-orientáltságot vallott, ezért a képzés elmélet-gyakorlat arányára érzékenyen figyelt, ahogyan azt a Lelkészképző Intézet működésével kapcsolatban többször kifejtette.
5. Kegyetességét, habitusát, igehirdetői alkatát a szeretet kettős parancsa határozta meg. Ez hangolta össze Kiss Ferenc egyházépítő, nemzetsegítő és embermentő tevékenységét.
6. Azt tanította és missziói munkájában azt gyakorolta, hogy a lelképásztor munkatársi közösségben (ma úgy mondanánk: team-munkában) tud igazán hatékonyan munkálkodni.
7. A rábízott munkamezőt képes volt strukturálisan is átlátni. Ezzel a képességgel végezte szervező munkáját az Országos Lelkészegyesületben, a Kálvineumok elnö-

keként és az országos intézményhálózatot létrehozó Szeretetszövetség³⁸ vezetőjeként.

8. Egész életét feltette arra a nagy felismerésre, amit így fogalmazott meg: „Le kell zárulni az evangéliumot csak prédikáló kornak s fel kell tárulni az evangéliumot élő és megvalósító korszak berozsdásodott kapuinak.”³⁹

9. Szervező és koordináló munkáját a szeretet – áldozat – szolgálat triászának harmónikus együttműködése tette csodálatosan eredményessé, ahogyan ő fogalmazta: „Szeretet az égig! – Áldozat a vérig! – Szolgálat a sírig!”

* * *

Joggal mondta Révész Imre püspök 1940-ben méltatva Kiss Ferencet: „A magyar református egyháztörténetben a Krisztus törvényét betöltő, kizárólag önkéntes áldozatkészségnek első tervszerű, rendszeres és marandó, nagyarányú és nagyeredményű megszervezését Kiss Ferencre bízta a minden kegyelem Ura.”⁴⁰

Sokirányú munkásságára emlékezve hálásak vagyunk Istennek Kiss Ferenc életéért, gyümölcsöző szolgálatáért: SOLI DEO GLORIA!

Iff. dr. Fekete Károly

JEGYZETEK

- 1 Kiss Ferenc későbbi tanári székfoglalójában majd ezek a gondolatok is megszólalnak!
- 2 Török István: *A mai magyarországi református theologia helyzetképe*. Theologiai Szemle. 1942/1. 31.
- 3 Kiss Ferenc: *Életrajzi vázlat*. Püspökladány 1912. október 26. 2. oldal. TtREL Adattár, Kiss Ferenc dosszié.
- 4 Tóth Endre: *Száz éve született Kiss Ferenc*. Református Egyház 1962/12. 271.; Csiky Lajos: *Kiss Ferenc* (Debreceni Képes Kalendárium 1912 vagy 1913. 48.): a bemutatás végén, konklúzióként így zárja írását: „Íme, egy tettekben erős, eredményekben gazdag élet. Ha mindezekhez hozzávesszük fényes ékesszólással zengő ajakát, tisztán magyaros szép írályát: egy egész ember áll előttünk, kit Isten áldása kísér lépéslein lelkes munkájú vállalataiban. Amit eddig magára vállalt, mindazt elvégezte hű becsületességgel. Mindtöbbre hivatván, mindtöbbet végezett. Legyen vele az Isten erőt gyarapító kegyelme, hogy soká-soká munkálkodhassák a közügyeknek emelésében.”
- 5 Kiss Ferenc: *Jött éve csodáknak*. Lelkészegyesület 1930/319.
- 6 *Az Egyetemes Konvent 1912. évi áprilisi ülésén*, a 91. és 96. szám alatt
- 7 TtREL II. 2 a 19. kötet - Theologiai Kari Jegyzőkönyvek 1912. október 30. VI. ülés 31. szám.
- 8 TtREL II. 2.a. 19. Theologiai Kari Jegyzőkönyvek 1912. október 30. VI. ülés 38. szám.
- 9 Uray Sándor: *Dr. Kiss Ferenc élete és alkotásai* (1862-1948) Debrecen, 1963. Nagykönyvtár Kézirattára R 3004. 2. füzet 42. oldal. Uray Sándor részletesen leírja, hogy 1913 őszétől kezdve hogyan szervezte meg a debreceni diakonissza anyaházat, hogyan rendezett széleskörű értekezletet az elgondolásait ismertető, hogyan ment el Losoncra Makay Lajos vallásánár meghívása ügyében, s hogyan állította munkába Urayt mint felügyelő lelkészt. (2. füzet. 42-47. oldal).
- 10 Kiss Ferenc: *Évnyitó beszéd*. In: *A debreceni Magyar királyi Tudományegyetem évkönyve az 1914/15. tanévről*. Debrecen 1915. 6.
- 11 A Kollégium Díszterme mellett emléktábla őrzi emléküket.
- 12 A megvalósításhoz ld.: *A Tiszántúli Református Egyházkerület Jegyzőkönyve 1914. év 189. szám*. Június hó. 155-156. oldal – *A Tiszántúli Református Egyházkerület 1915. április 21-23 napjain tartott közgyűlésének Jegyzőkönyve*. Kiadta:

- Kiss Ferenc. Debrecen, 1915. Ld. Még ugyanitt a 250. szám: *A lelkészképző intézet szabályzatának elfogadása*: 177-178. oldal + a VII. sz. melléklet hozza a szabályzatot, a 465-469. oldalon.; A Debreceni Református Lelkészképző Intézet történetét (1925-1952) megírta: Tibori János: *Három tanulmány*. Debrecen 1998. 11-120.
- ¹³ Kiss Ferenc: *Az egyetem és a lelkészképzés*. A Debreceni Református Kollégium Akadémiai tagozatainak évkönyve. Debrecen 1914. 38.
- ¹⁴ Kiss Ferenc: *Az egyetem és a lelkészképzés*. A Debreceni Református Kollégium Akadémiai tagozatainak évkönyve. Debrecen 1914. 43-44.
- ¹⁵ Kiss Ferenc: *Az egyetem és a lelkészképzés*. A Debreceni Református Kollégium Akadémiai tagozatainak évkönyve. Debrecen 1914. 44.
- ¹⁶ Kiss Ferenc: *Az egyetem és a lelkészképzés*. A Debreceni Református Kollégium Akadémiai tagozatainak évkönyve. Debrecen 1914. 44.
- ¹⁷ Kiss Ferenc: *Az egyetem és a lelkészképzés*. A Debreceni Református Kollégium Akadémiai tagozatainak évkönyve. Debrecen 1914. 52.
- ¹⁸ Kiss Ferenc: *Az egyetem és a lelkészképzés*. A Debreceni Református Kollégium Akadémiai tagozatainak évkönyve. Debrecen 1914. 53.
- ¹⁹ A Tiszántúli Református Egyházkerület 1917. évi május hó 9-10. napjain, Debrecenben tartott közgyűlésének Jegyzőkönyve. Kiadta: Kiss Ferenc egyházkerületi főjegyző. Debrecen 1917. 237. szám. 183-186. oldal az előterjesztés, 187. old. a határozat.
- ²⁰ Lásd a Debreceni Protestáns Lap 1924. évfolyamának 4-5., 8., 10. számait, valamint az erre a cikksorozatra reagáló hozzászólásokat a 22., 23. és 24. számban.
- ²¹ Debreceni Protestáns Lap 1924/4. szám 25.
- ²² Uray Sándor: *Dr. Kiss Ferenc élete és alkotásai* (1862-1948) Debrecen, 1963. Nagykönyvtár Kézirattára R 3004. 2. füzet 46-47. oldal.
- ²³ Kiss Ferenc: *Életrajzi vázlat*. Püspökladány 1912. október 26. TtREL Adattár, Kiss Ferenc dosszié.
- ²⁴ Uray Sándor: *Dr. Kiss Ferenc élete és alkotásai* (1862-1948) Kézirat. Debrecen, 1963. 2. füzet, 48-49.
- ²⁵ Az Újszövetségi rész egy töredéke látott napvilágot: Szerkeszti Kiss Ferenc, kiadja ORLE Db. 1916. Dr. Kecskeméthy István: Márk evangéliuma (Mk 3-6. rész).
- ²⁶ Jelzete: DRK Nagykönyvtár Kézirattára R 6904.
- ²⁷ Forgács műve a Református Egyházi Könyvtár XIV. köteteként jelent meg.
- ²⁸ Jelzete: DRK Nagykönyvtár Kézirattára R 3557.
- ²⁹ Kiss Ferenc: *A sáfár*. Lelkeszokről lelkészeknek. Debreceni Protestáns Lap 1924. évfolyam 21., 22., 23., 24., 25. szám
- ³⁰ Theologiai Szemle 1925. 252-262.
- ³¹ Jelzete: DRK Nagykönyvtár Kézirattára R 4166.
- ³² Bizonyosága ennek pl. alapos könyvismertetése a Theologiai Szemle 1925/547-551. oldalán, ahol Karl Keller javítóintézetekről írt, Hamburgban megjelent könyvét recenzálja.
- ³³ Theologiai Szemle 1929. 1-3. szám 186-187.
- ³⁴ Ferenczy Károly: *Honoris causa*. Lelkészegyesület 1929/41. szám 298.
- ³⁵ Theologiai Szemle IX. évf. 5-8., 1933. Karácsony. 1934. Húsvét-Pünkösöd összevont szám. Szerkesztette: Csikesz Sándor.
- ³⁶ Csikesz Sándor: *Dr. Kiss Ferencnek hetvenedik életévére*. Theologiai Szemle IX. évf. 5-8., 1933. Karácsony. 1934. Húsvét-Pünkösöd összevont szám. 1. oldal.
- ³⁷ Theologiai Szemle 1948/1. körlevél 77-78.
- ³⁸ Vö.: Kiss Ferenc: *A Református Védszövetség tervezete*. Lelkészegyesület 1930/41. 321-322. A Református Védszövetség elnevezést majd Ravasz László püspök javaslatára változtatják Szeretetszövetségre.
- ³⁹ Kiss Ferenc: *Jött éve csodáknak*. Lelkészegyesület 1930/41. 319.
- ⁴⁰ Révész Imre: *Kiss Ferenc negyedszázada*. Lelkészegyesület 1940/11. szám. Március 16. 1. oldal.

Rowan Williams, Canterbury érseke

Keresztény identitás és vallásos pluralizmus

A fenti cím és az alábbi téma a XXI. századi kereszténység két legfontosabb területét érinti. Olyan területeket, amelyek önmagukban is fontosak, de kétségtelenül egymáshoz való viszonyuk az igazán érdekes. Az identitás, a pluralizmusban válik fontossá, a pluralizmusnak pedig az identitástudat az előfeltétele. E közhelyszerű megállapítások a konkrétumban nyerik el értelmüket. Nevezetesen, hogy milyen identitásról és milyen pluralizmusról van szó. A keresztény identitás megélése a vallási pluralizmusban korunk egyik legnagyobb kihívása. Erről ír Williams canterbury érsek, s az ezáltal motivált két reflexiót is tanulmányozhatjuk. E téma elemzését és a 3 dolgozat fordítását dr. Szentpétery Péter evangélikus teológiai tanár vezetésével Horváth-Hegyi Áron, Köpe Lídia és Vigh Bence végezték. (A szerk.)

Ha valaki azt mondja: „Igazold magad!”, akkor először bemutatkozol, aztán bizonyára elmondod mi a foglalkozásod, honnan jöttél, és milyen az a kapcsolati háló, melynek részese vagy. Számos kultúrában valószerűleg a szüleid nevét is elmondanád, és tágabb családi körödet is megneveznéd. Ezek szerint, ha identitásról beszélünk, ez azt is jelenti, hogy miképpen találunk magunknak helyet a körülöttünk lévők világában és nyelvében: a neveket használni kell, nem csak nekünk kell azokat kimondani, hanem az is kell, hogy hozzánk is szólja-

nak. A munka azt is jelenti, hogy miképpen csatlakozunk ahhoz az emberi folyamathoz, amely a környezetünk megváltoztatását tűzte ki célul; és az, hogy mi kik vagyunk, akkor válik világossá környezetünk számára, amikor elhelyezzük önmagunkat egy kapcsolat-térképben. Mielőtt elkezdenénk gondolkodni azon, mi szükséges az elvont keresztény identitáshoz, segíthet, ha egyszerűen elhelyezzük önmagunkat a „térképben”.

Nos, ilyen keretek között, keresztényekként, miként válaszolhatunk arra a kihívására, hogy azonosítsuk ma-

gunkat? Krisztus nevét viseljük. Az a nép vagyunk, amelynek tagjaiként arról ismernek meg, hogy lojálisak, elkötelezettek azon történelmi személy iránt, akinek a követői a „felkent uralkodó” nevet adták, Jézus, a Názáreti Zsidó iránt. Valahányszor kimondjuk azt, hogy keresztény, kérdés nélkül elfogadunk egy bizonyos helyet és eseményt a történelemből, mégpedig annak a népnek a történetét és helyét, amellyel Isten szövetséget kötött a távoli múltban; annak a népnek a történetét és helyét, akiket az Úr keresztényeknek nevezett, hogy megmutathassa a közös életükben az Ő dicsőségét. Mária a munka és a kapcsolatok birodalmában vagyunk. Részesei vagyunk Isten szövetsége történetének. Azokhoz hasonlóan, akik hűségesek egy „felkent uralkodóhoz” a zsidó tradícióban, a mi életünk is, remélhetőleg, élő bizonyosságtétel arról a hűségről, amelyet Isten tanúsít követői iránt. Nincs lehetőségünk identitásunkat olyan meghatározására, hogy egyáltalán ne legyünk részesei ennek a történetnek és kontextusnak. Ha megmagyarázzuk, hogy mit is jelent a Krisztus szó, egyúttal azt is megmagyarázzuk, hogy milyen az a nép, amelyhez tartozunk. Ez a nép pedig azért létezik, mert Isten megígérte nekik, hogy velük lesz, és megparancsolta nekik, hogy megmutassák, milyen is Ő valójában.

Ha azt mondjuk, hogy egy olyan felkent uralkodó fennhatósága alá tartozunk, aki kétezer évvel ezelőtt élt, akkor mondunk is valamit arról a királyról. Élete és jelenléte nem csak a történelmi feljegyzésekből, elbeszélésekből ismerős. Vannak csoportok, amelyek alapítójukról nevezik meg magukat – lutheránusok, marxisták. De a keresztény megnevezés nem ilyen jellegű, mégpedig éppen abból adódóan, amit a „Krisztus” cím jelent. Nem tekintünk vissza egy alapítóra. A jelenbe nézünk, körülnézünk, befelé figyelünk arra a jelenlétre, amelynek hatalma van életünk felett, és ma is aktív. Ily módon máris utalunk arra, hogyan kellene gondolkodnunk a teológia és a dogmatika szemszögéből Jézus feltámadásának és mennybemenetelének történetéről.

Amint egyre jobban elmélyülünk keresztény identitásunk felvázolásában, a kép egyre erőteljesebb és tisztább lesz. Milyen feladatokat ad a felkent király? És hogyan ad hozzá erőt? A zsidó néppel együtt elmondhatjuk, hogy Isten, akinek tekintélye fenntartja a királyokat, igazságos, nem részrehajló, egyetemes Isten, olyan Isten, aki egyedül bocsáthatja meg a bűnöket. Ámde azokkal a szavakkal is meg tudjuk mutatni, hogy Isten milyen, amelyeket királyunktól kaptunk, hogy használjuk, valahányszor szólunk Hozzá. Atyának szólíthatjuk, meghitt és bátran beszélhetünk vele. Identitásunk nem csak a más emberekhez fűződő viszonyunkról szól, sem pedig arról az igyekezetünkről, hogy az igazságosság és a kegyelem fényében árnyaljuk ezeket a kapcsolatokat. Identitásunk az Istennel való kapcsolatunkról szól, és arról a „fáradtságról”, hogy ezeket a kapcsolatokat vissza tudjuk adni szavainkkal és tetteinkkel. A λειτουργία szó elsődleges jelentése: a közjó érdekében végzett munka; csak ezután jelentette az Istennek való szolgálatot. A keresztény identitás a szó mindkét értelmében „liturgikus”: egy nép, egy közösség munkája, amelynek célja, hogy megmutassák Istent egymásnak és a környező világnak a mindennapi tevékenységben és az istentiszteletben. A „liturgiánk” mind Isten önmagáért való imádatát, mind pedig és a szolgálatot jelenti abban a világban, amelyet a büszkeség és a kapzsiság eltorzít. A szegénység és erő-

szak közepette „liturgiánk” nem csak a családhoz való érzelmi kötődésben nyilvánul meg, hanem az egész tárgyi világhoz fűződő kötődésünkben is. Ahhoz a világhoz, amely elszenvedti az erőszakosságot, amely egy virágzó kisebbség kényelmének fenntartásához szükséges, mégpedig közös forrásaink kizsákmányolása árán.

„Igazold magad!” mondja a világ a keresztényeknek; és a keresztények az első századok mártírjaihoz hasonlóan így válaszolnak: „Egy olyan uralkodónak vagyunk az alattvalói, akinek népét Isten különleges tette szabadította fel azért, hogy életükben megmutathassa szeretetét és erejét. Egy olyan uralkodó alá tartozunk, akinek tekintélye éppen úgy kiterjed a jelenre, a jövőre, mint amennyire a múltra. Egy olyan Isten állhatatosságának vagyunk a tanúi, akit semmiféle teremtett erővel, vagy áruházzal sem tudunk eltántorítani céljától. Többek vagyunk egyszerű alattvalóknál, vagy követőknél, mert képessé lettünk, hogy úgy szóljunk Istenhez, ahogyan királyunk tette, és meghitt kapcsolatba kerülhetünk Urunkkal. Isten áthidalta a távolságot, mely köztünk és a mennyország között volt, és magához emelt. Amikor közvetlenül Istenhez szólunk, olyan hangon tehetjük, amilyenre Isten tanított minket.”

Nos, amint a keresztények lépésről lépésre elmondják, hogy mit jelent a nevük, elhelyezik magukat az emberiség történelmének térképén. Mielőtt elkezdik elemezni azokat a tanításokat, amelyek szükségesek ahhoz, hogy tudjanak beszélni az identitásról és absztrakcióként tovább is tudják adni, nos mielőtt ezt tennék, magukról kezdenek el beszélni, mint annak a történetnek és a lehetőségek ilyen széles tárházának részeséről. Innen származik a hitvallásuk és szervezetük. Ennek bizonyos erőteljes, sőt sokkoló hatása is lehet, ha azt mondjuk, hogy a keresztények nem csak a felkent uralkodó követőivel azonosulnak, hanem magával Krisztussal is. A keresztények helye a világban egyúttal az Ő helye. A kereszténynek a Krisztust követők táborába sorolják magukat, így lehetőségük van arra, hogy a mindennapi tevékenységben, valamint az istentiszteleteken azt tegyék, amit Krisztus hatalma lehetővé tesz számukra, és ezáltal ott álljanak, ahol Jézus áll. A keresztény Szentírás azt mondja, hogy a keresztények Krisztus nevét viselik; hogy ez a név a homlokukra van írva, és hogy a keresztények és Krisztus közös élete a felkent uralkodó földi teste.

A keresztény identitás egy olyan helyhez való tartozást is jelent, amelyet Jézus jelöl ki számunkra. Azáltal, hogy ezen a helyen élünk, bizonyos mértékig osztozunk Krisztus identitásában, nevében, és kapcsolatában az Istennel és a világgal. Felejtjük el egy pillanatra a kereszténységet, mint eszmerendszert, amely küzd a piacon jelenlévő többi rendszerrel: összpontosítunk a felkent Jézus helyére, illetve azokra a dolgokra, amelyek lehetővé válnak azon a bizonyos helyen.

Különbségek vannak aközött, ha a világot alapvetően olyan területenként látjuk, ahol rendszerek versengenek, ahol a különböző elkötelezettségű csoportok egymás kárára élnek, ahol a rivalizálás elkerülhetetlen, illetve aközött, ha a világot úgy fogjuk föl, hogy adott helyen van lehetőségünk látni, beszélni és olyan dolgokat tenni, amelyek máshol nem véghezvihetők. A keresztény hit nem követel kizárólagosságot abban, hogy ő legyen az egyetlen és helyes gondolatrendszer az összes többivel szemben. Ha Krisztus helyén állunk, Istennel olyan ben-

sőséges kapcsolatban élhetünk, amelyben Isten irántunk való elkötelezettségét soha semmilyen félelem, vagy kudarc nem törheti meg. Életünkben annyira gyakorolhatjuk a kölcsönös ajándékozást és megértést, hogy semmilyen emberi konfliktus, vagy széthúzás nem képes semmilyen megfélemezhető indulatot vagy egymás megkárosítását kiváltani belőlünk. Innen láthatjuk, amit látunk kell ahhoz, hogy békében éljünk Istennel és Isten teremtett világával. Egyúttal azt is láthatjuk, mire van szükségünk ahhoz, hogy békében éljünk önmagunkkal, és felismerjük, hogy irgalomra és újjáteremtésre szorulóknak.

Ez a távlat kezdettől feltételezi, hogy többféle távlati világban élünk, és nincs olyan, hogy sehonnan sem nézünk, mint ahogy néha a filozófusok kifejezik igényüket az abszolút tudásra. Kereszténynek lenni nem jelenti azt, hogy az abszolút tudást igényeljük, de igényeljük azt a távlatot, amely meg fogja változtatni legmélyebb sebeinket és félelmeinket, és ezáltal a legmagasabb szinten fogja megváltoztatni a világot. Ez a távlat attól függ, hogy ott legyünk, ahol Jézus van, hogy az Ő fennhatósága alá tartozunk. Megosztva az élet lehetétét, látva, amit Ő lát, Istent Abbaként, Atyaként. Olyan Istenként, aki teljes mértékben elkötelezett népe iránt, amelynek életén keresztül kívánja újraélni a saját életét.

Ez milyen értelemben kizárólagos igény? Egyrészt nem lehet semmi más, csak kizárólagosság. Nincs keresztény identitás, amely nem ebben gyökerezik. Ha alapelvekből, ideálokból, vagy bármi másból próbálja az ember rekonstruálni a keresztény identitást, akkor nagyon más eredményre jut, mint, mint amit az Írás úgy fejez ki, hogy Krisztusban lenni. És mivel a Krisztusban való élet egy és csak egy különleges történettel köt össze – ami a zsidó hitről és a Názáretiről szól – egyszerűen nem világos, mit is jelentene, hogy ez a távlat bárki által, bárhol és bármiféle kötelezettséggel elérhető. Mégis, más szempontból itt lehetetlen a kizárólagosság, mégpedig egy olyan rendszer kizárólagossága, amely ötleteken és következtetéseken alapul, egy olyan rendszer, amelyről, azt állítják, hogy végső és teljes. A Jézus által elfoglalt hely mindenki előtt nyitva áll, aki látni akarja, amit a keresztények látnak, és azzá akar lenni, amivé a keresztények. Nincs hívő keresztény, akinek nincs a tulajdonában egyfajta térkép annak a helynek a pontos határaitól.

A dolog természeténél fogva, a keresztény ember nem látja azt, ami más szemszögből látható. Bolondság lenne azt mondani, hogy máshonnan semmi sem látható, vagy pedig minden más perspektíva annyira összezavarja a képet, hogy nem beszélhetünk valódi igazságról. Ha azt mondom, hogy csak itt gyógyulnak be teljes mértékben a sebek, csak itt bocsátják meg a bűnöket, csak itt van ígéretünk arra, hogy Isten gyermekévé fogad, ez feltételezné, hogy a gyermekévé fogadás és a megbocsátás minden másnál kívánatosabb. Nem minden perspektívának áll ez a középpontjában. Amit a más látásmódokról mondani szeretnék, az nem az, hogy tévednek, hanem hogy kihagyják azt, ami a legfontosabb az ember küzdelmében. Mindezek mellett tudom, hogy ez a tény soha nem lesz nyilvánvaló számukra, és nem tehetünk egyebet, mint találkozzunk, meg tudjuk ismertetni a többiekkel a saját látószögünket. Mégpedig a megosztott munka és remény fényében, amely a figyelem központjába emeli azt, ami véleményem szerint a legjelentősebb az emberiségre

nézve. Mindeközben ez a fajta megosztás képes megmutatni nekem, hogy létezhetnek olyan dolgok – esetleg nem végső jelentőségűek, mégis nagyon fontosak –, amelyeket a saját perspektívámból nem tanultam meg látni, vagy értékelni.

Mégis mit jelent ez a valóságban, a mindennapokban, miközben a vallási és nem vallásos közösségek sokféleségében élünk, és nem léphetünk ki világunkból, vagy nem tekinthetünk el tőle. Hiszem, nem azt kell hangsúlyoznunk, hogy van egy rendszerünk, amelyben minden kérdésre választ találunk, hanem bizonyosságot kell tennünk arról a helyről és identitásról, amelybe meghívást kaptunk, hogy aszerint éljünk. Azért vagyunk, hogy megmutathassuk, amit látunk, és újra kell élnünk Isten életét úgy, ahogyan azt a Felkent megmutatta. Ezt a bizonyosságtételt a hívő elkötelezettség teszi hitelessé. A keresztény identitás hűséges identitás; olyan identitás, amelyet meghatároz, hogy állandóan együtt vagyunk mind Istennel, mind pedig Isten teremtett világával. Hűségesnek kell lennünk Istenhez imádságban és istentiszteletben, és ismételten Jézus helyére kell állnunk, és azt mondanunk: „Abba!”

Amikor a keresztények az úrvacsorai imádságot mondják, Jézus helyébe lépnek, mind abban, hogy az Atyához imádkoznak, mind pedig abban, hogy asztalához hívja a világot. Az úrvacsora annak az Istennek az ünneplése, aki megtartja ígéreteit, és akinek vendégszeretetére mindig számíthatunk. De ez már azt is jelenti számunkra, hogy elkötelezettnek kell lennünk a körülötünk élők iránt, akárhogyan is gondolkozzanak. Szükségleteik, reménységük, a gyógyulás iránti vágyuk, emberiségük legmélyén olyan, amit hittel kell elfogadnunk. Azt kell mondanunk, támogatnunk kell őket ebben a keresésben, meg kell fogalmaznunk kritikus kérdéseinket a másikkal együtt közösen, de velük kapcsolatban is. Miközben együtt keressük az átalakulás lehetőségét, Isten ajándéka által megtalálhatják útjukat, hogy azt lássák, amit mi, és tudják azt, ami számukra lehetséges.

De mi az ő saját hitük, saját helyük? Néha, amikor eltérő hagyományokat követő embertársainkat nézzük, olyan érzésünk van, mintha az tükröződne a szemükben, amit mi is látunk. Nem ugyanazokat a szavakat használjuk, de valami mégis mélyen felismerhető. Az „anonim kereszténység” fogalma már nem divat és sok probléma is volt vele. Sőt, ki az, aki részt vett már vallások közötti párbeszédben és érezte azt a visszhangot, az olyanfajta életről, amelyet a keresztények kívánnak élni? Szent Pál arról beszél, hogy Isten nem hagyta magát tanúk nélkül a Messiás előtti korban. Azokon a helyeken, ahol nem ismerik az Ő nevét, Isten mégis megmutathatja magát. Mivel mi nem ott élünk, nem is tudjuk egykönnyen megvizsgálni, nem beszélve arról, hogy nem tudjuk megszabni, hogyan történhet. Ennek elismeréséhez egyáltalán nem mondhatjuk azt, hogy Izrael történetének eseményei és Jézus személye relatív, csak egy út a sok közül. Ezzel azt mondjuk, hogy ez a megbocsátás és elfogadás útja. De ha mások eljutottak arra a helyre, ahol a megbocsátást és elfogadást érzik és értik, még akkor is, ha nincs konkrétan kifejezve egy másik vallás eszmerendszerében, akkor mondhatjuk-e, hogy Isten nem talált utat magának?

És amikor gyökeresen ellentétes véleményekkel, furcsa és összetett magyarázatokkal szembesülünk, amik elternének a mi távlatunktól, akkor nem azt kellene kérdez-

nünk: Hogyan ítéljük el őket tévhitük miatt, vagy hogyan nyerjük meg az eszmék versenyét?”. De ők valójában hogyan is látják? És amit látnak, az lehet-e annak a világnak része, amelyet én látok? Ezek olyan kérdések, amelyeket csak hűséggel válaszolhatunk meg, mégpedig úgy, hogy a másik mellett állunk. Ne felejtjük el, hogy identitásunk és teljességünk egyik oldalról a hűségre való elhivatásból adódik. A türelmes munka más hitű emberek között nem egy olyan lehetőség, amelyet a modern liberálisok találtak ki, akik viszonylagossá akarják tenni Jézus Krisztus radikális egyediségét. Ez fontos része annak, hogy ott vagyunk, ahol Ő. Ez a liturgia dimenziója, megállás Isten jelenlétében és Isten teremtett világában (emberi és nem emberi részében is) imádsággal és szeretettel. Ha igazán megtanuljuk hogyan legyünk ilyen kapcsolatban Istennel, és azzal a világgal, amelyben a Názareti Jézus járt, nem fogunk elfordulni azoktól, akik más irányból tekintenek Rá. És bármely igény vagy hit, amelyet egyre mélyebben megismerünk, ki fogja állni a próbát azokban a találkozásokban, ahol úgy találjuk magunkat, mint az emberiség igazságáért és virágzásáért dolgozókat, azok társaságában, akiknek más a kiindulási pontjuk.

A hűségre való elhívásnak azonban még jelentősebb következményei is vannak. Olyan helyzetben, ahol a keresztények történelmi okokból többségben vannak, a másikhoz való hűség szolidaritást, védelmet, a zaklatás és erőszak idején való kiállást is jelent. Egy többségben keresztény kultúrában a keresztények egyszer csak észreveszik, hogy a nem keresztény közösségeket segítik, hogy a nyilvános hangot megtalálják. Az Egyesült Királyságban ez főleg abban mutatkozik meg, hogy: vallásközi fórumokat létrehoznak létre; együttműködnek közösségekkel, melyek a bevándorlással, menedék- és nemzetközi joggal, szegénységgel, vagy a környezet rombolásával kapcsolatos ügyekkel foglalkoznak; biztítják a vallásokat, hogy vegyenek részt az állam és az egyház oktatásban tett közös erőfeszítéseiben; és - nem utolsósorban -, szövetségeket építenek ki az antiszemitizmus ellen. A rendszer Európa-szerte meglehetősen hasonló. A keresztény önvizsgálat egyik jellegzetes eleme jelenik meg itt, amikor is a keresztények felismerik, hogy a társadalom - amelyben élnek - mennyire nem befogadó és igazságos a másik iránt.

Ugyanakkor az a - háttérbe szoruló - kérdés is felvetődik, hogy mit jelent a hűség a nem keresztény kultúrákban. Számos - akár valós, akár mondvacsinált - okból a nem keresztény többség a keresztények jelenlétét sokszor veszélyesnek tekinti, vagy legalábbis úgy, mint egyfajta geopolitikai rituálét (az USA-val vagy Nyugattal szoros kapcsolatba hozva). Ez azért meglepő, mert a keresztény kisebbségek már régen részét képezik az adott társadalmaknak. A nemzetközi összefogás egyik legproblematikusabb ügye éppen az, hogy például a Közel-Keleten, vagy Pakisztánban a kereszténységről azt gondolják a könnyen befolyásolható tömegek, hogy idegen és agresszív törekvés. Az emiatt szenvedő keresztény kisebbségek ügyét egyházainknak és szervezeteinknek folyamatosan ébren kell tartaniuk.

Ami még figyelemreméltóbb, az a bátorság, amellyel a keresztények - Egyiptomban, Pakisztánban, a Balkánon, sőt még Irakban is - együttműködésre törekednek nem keresztény szomszédaikkal. Ez a dialógus persze nem hasonlítható ahhoz, ami Nyugaton, vagy a nemzet-

közi konferenciák kényelmes körülményei között folyik; inkább kínos próbálkozás a bizalom elnyerésére, visszanyerésére, veszélyes és bonyolult közegben. A keresztények viszonylag ritkán válaszoltak ellentámadással, vagy teljes visszavonulással ilyen helyzetekben. Változatlanul kérdés számukra, hogyan lehetnek ők és másként elkötelezetten gondolkodók ugyanott polgárok. Ebben a kontextusban, úgy gondolom, még jobban láthatjuk, mit jelent a hűség kockázatát vállalni, Jézus helyét betölteni, a nyomást és sokszor az elutasítás borzalmaival, elviselni, miközben közösségvállalásról és vendégszeretetről beszélünk. Láthatjuk, mivel jár új emberiség formálása. Talán sejtjük, mennyi új lehetőséget tartogat egy-egy kultúra számára. És mindez nem csak a szenvedésben való állhatatosság kérdése. Ugyancsak a keresztények feladata, hogy párbeszédben legyenek nem keresztény, problematikus kultúrákkal (ahol az emberi méltóság, a nők helyzete, a törvény és más irányelvek nem kapják meg a kellő tiszteletet). Így a keresztények további támadásoknak és megbélyegzéseknek vannak kitéve. Mégis, ez annak az identitásnak a része marad, amelyet mindannyian próbálunk megtartani az integrálódás folyamán. Még egyszer hangsúlyoznám: ilyen helyzetekben meg kell találnunk a módját annak, hogy kifejezzük szolidaritásunkat a kisebbségben lévő hívők iránt.

Ebben a számos látásmódot és meggyőződést hordozó világban a keresztény identitás kérdése nem válaszolható meg a különböző vélemények békés együttéléséről hangoztatott szövegekkel. Inkább arról van szó, hogy minket, keresztényeket meggyőződésünk természete folytán visszavonhatatlanul beskatulyáznak. Ez egyrészt biztató, másrészt kockázatos, de mindenképpen arra kötelez, hogy teljesen odaadók legyünk a Jézus Krisztusban magát kinyilatkoztató Isten és az általa elhívottak iránt. Identitásunk arra kötelez, hogy hitünknek ezt a kettősségét aktívan megéljük. Nem az a feladatunk, hogy a vallások piacán versenyeket és érveket nyerjünk „termékiünk” érvényesítése érdekében. Ha azon vagyunk - Olivier Clement szavaival élve -, hogy a dialógust a különböző ideológiák találkozása fölé rendeljük, fel kell készülnünk a bizonyágtételre szóval és tettel arról, ami képessé tesz, hogy a felkent Jézus helyébe lépjünk - „aki életünk adója, és aki segít jobban szeretni és meghalni” (Clement: *Anachroniques*, 307.). „Igazold magad!” Így teszünk, ha hűségesen élünk ott és imában hálát adunk azért a helyért, ahova maga Isten helyezett bennünket Jézus által. A világ ezáltal megláthatja milyen mély és áldozatkész Isten hűsége hűsége az általa teremtett világ iránt.

* * *

Anna May Chain: Reflexió

Helyem/Identitásom

Dr. Rowan Williams számos fontos kérdést helyezett figyelmünk középpontjába a keresztény identitásra és vallásos pluralizmusra vonatkozóan. Egy adott témakörre szeretnék összpontosítani, mégpedig arra a helyre, ahol Jézus van, illetve arra, hogy Jézus követőiként mi is ott vagyunk. Benne vagyunk abban a kapcsolatban, amely a szerető és megbocsátó Istennel köt össze, valamint abban a kapcsolatban is, amely az emberi és nem emberi világhoz fűz.

Kezdetként, azonosítani szeretném magam. Karen¹ baptista vagyok, Myanmarból (Burma), egy kisebbségi csoport tagja, onnan, ahol a lakosság 92%-a buddhista. Második lépésként meg szeretném határozni a helyemet úgy is, mint keresztény karen, 1949-ben, a hazánkban dúló politikai káosz közepette.

Miután Burma japán megszállása a szövetségesek győzelmével 1945-ben véget ért, mindannyian azt gondoltuk, hogy a britektől való függetlenség segítségével Burma végre fel tudja építeni a Pyi Daw Tha-t – a Békés Nemzetet. Békés világunk azonban 1949-ben a karen felkeléssel ismét lángba borult. A konfliktus hátterét a britek gyarmati politikájának alapelve, az oszd meg és urald meg szolgáltatta, amely szembeállította a buddhista burmaiakat a kisebbségekkel, amelyek zömében keresztények voltak, mint például a karenok. Etnikailag keresztényen karenokként egy csapásra burmai buddhista szomszédaink ellenségeivé váltunk. A karenok olyan szlogenek közepette próbáltak menedéket találni, mint például: „Halál a karenokra! Halál a keresztényekre.” Ha a csőselékek találkoztak valakivel, az első kérdés mindig így szólt: „Keresztény karen vagy?” Az igenlő válasz általában a biztos halált jelentette.

Ebben az élet-halál helyzetben családunk kétségbeesetten kereste a segítséget. És ezen a ponton nyújtottak menedéket számunkra muszlim szomszédaink. Edesapámat és fivéreimet a mecsetben rejtették el, míg engem és a többi asszonyt egyik biztonságos házból a másikba szállítottak. Muszlim szomszédaink, saját életüket is kockáztatva, rejtegettek minket és etettek, megosztván velünk csekély ételadagjukat. Később, biztonságunk érdekében, börtönbe vittek.

Burmai buddhista barátaink megpróbáltak kapcsolata kerülni velünk. Amikor törvény tiltotta az ellenség megsegítését, nem gondoltak a saját biztonságukra, és szolidaritásukat azzal fejezték ki, hogy élelmet, orvosságot és ruhát hoztak a börtönbe.

A börtönből Perrin atya, egy francia pap, a Szent József kolostorba szállított. A baptisták számára azokban a napokban a katolikusok kívülről számítottak. A baptisták el sem tudták képzelni, hogy katolikus részről segítséget kapjanak. És mégis. A katolikus testvérek melegen üdvözöltek, szállást és enniadagot adtak. Perrin atya, a francia pap, nem csak a karen keresztényeket próbálta megmenteni, hanem a burmai buddhistákat is, és azt hirdette: „Vessetek véget a harcra!” Az egyik mentési akcióban Perrin atyát megölték. Mindannyian, akiket ennek az embernek a szeretete juttatott biztonságos helyre, egy napig elfelejtettük a köztünk lévő különbségeket, és együtt gyászoltuk Perrin atyát. A konfliktusok és háborúk egyaránt felszínre juttatják legsötétebb és legjobb enünket is.

Életemnek ezen a pontján számomra a szomszédok – muszlimok, buddhisták, katolikusok – álltak Jézus he-

lyén. A leggyengébb és leginkább sebezhető állapotban voltam. A szomszédaim voltak a védelmezőim és pajzsom. Ők vállalták a kockázatot és adták az életet. Lehet, hogy muszlim és buddhista szomszédaim nem ismerik Jézus nevét, de hiszem, hogy Isten ösvényét talált hozzánk.

Szomszédaim helye

A következőkben szomszédaim helyéről szeretnék beszélni; a helyről, ahonnan származnak és arról, milyen perspektíva létezik számukra a jelenben és a jövőben.

Amikor azt mondom szomszéd, akkor közeli barátaimra gondolok. Hatan vagyunk nők, akik alkalmanként találkozunk. Azóta vagyunk barátok, hogy együtt végeztünk el egy misszió által létrehozott iskolát. Ketten vagyunk keresztények, van három buddhista, és egy muszlim.

Részt veszünk egymás ünnepeiben és családi szertartásain. A beszélgetés fontos része összejöveteleinknek. Tinédzserként a szépítkezésről, ruhákról, molesztárokról és a fiúkról beszélgettünk. Mint fiatal felnőttek inkább a tanulmányok, a munka, a férjek és a gyermekek kerültek érdeklődésünk középpontjába.

Most, hogy középkorúak lettünk, komolyabb témák felé fordulunk. Mind a hatan elkötelezetten foglalkozunk a nők érvényesülésének kérdésével. Vallásainkban olyan dolgokat találunk, amelyek szabadságot adnak, és olyanokat, amelyek korlátoznak bennünket, nőket. A Myanmar-ban is honos Theravada buddhizmusban például, annak ellenére, hogy a megvilágosodáshoz vezető mindenki számára nyitott, a nők nem válhatnak Buddhává, hacsak nem születnek újjá férfiként. Fiúnak lenni kiváltság. Muszlim barátnőm, Miriam szintén talált a nőkel szembeni korlátozásokat az iszlámban. Keresztényként azt tapasztalom, hogy országunkban az a protestáns tradíció érvényesül, amely korlátozza a nők vezető szerepét az egyházban. Minket nőket - bár különböző vallási háttérrel rendelkezünk - a nők érvényesüléséért tett erőfeszítések egyesítenek.

Más témákban nem mindig értünk egyet, de tanulunk egymástól. Júniusban [2005] a baráti kör egyik tagja, Than Nwe, hirtelen meghalt, Phnom Penh-ben, Kambozsza fővárosában. Azt hittük, hogy sebezhetetlenek és különlegesen vagyunk. De egyikünk, viszonylag fiatalon meghalt. Gyászolva és emlékezve gyűltünk össze öten. Ekkor megkérdeztem buddhista barátnőmet: „Buddhista temetések, amikor a halott végleg elhagyja házáat, a legidősebb fiúgyermek eltör egy vízzel teli korsót. Mit jelképez ez?” Tin Tin, aki 3 éve veszítette el a férjét, így próbálta megmagyarázni: „Buddhisták számára ez azt szimbolizálja, hogy a személy, ahogyan ismertük, nincs többé. Életének az a része, amely összekapcsolódott, összefonódott a miénkkel, véget ért. Ahogyan a kiömlött víz többé már nem gyűjthető össze, úgy az illető személy sem lesz ugyanaz, aki volt.” Aye, egy másik buddhista hozzátette: „Az a személy, akit Than Nwe-ként ismertünk, több nem létezik. Gondolataitól és tetteitől függően reinkarnálódik.” Marjorie, a csoport másik keresztény tagja megkérdezte: „Így akkor nincs lehetőség arra, hogy a halál után találkozzunk egymással?” „Nincs. A halál számunkra a vég. Ezért annyira értékes itt a földön együtt töltött idő.” Marjorie erre azt mondta: „Karácsonykor az idősebb fiam, idén pedig az unokám halt meg. Nekem, keresztényként elviselhetetlen lenne az a

¹ A karenok ősei körülbelül 2500 éve érkeztek Mongóliából. Burmában 6-7 millióan az ország délkeleti hegyvidékén, a thaiföldi határ mellett és Thaiföldön kb. félmillióan élnek. Burma lakossága 48-50 millió, fele burmai, a többiek további 14 népcsoport tagjai. A karenok 40 százaléka keresztény, az országban 4 millió körüli a keresztények száma. A burmai katonai diktatúra kíméletlenül üldözi a karenokat és más kisebbségeket. Ld. www.khrg.org

tudat, hogy nincs remény a jövőre nézve.” Keresztényként tisztelem barátaim lelkiségét, tudatos életvitelét, és azt a törekvését, hogy mások életét a mában jobbják, és nem várják a holnapot.

Dr. Rowan Williams, Canterbury érseke azt mondja, hogy nem szabad elfordulnunk azoktól, akik máshonnan nézik a dolgokat, mint mi. Ezért továbbra is ápolom bensőséges kapcsolatokat a barátaimmal. Életünk teljesen összefonódott. Reménységem, hogy tanulhatnak általam a testvérszeretetről, a megbocsátásról, Isten kegyelméről, ahogyan én is megtanultam tőlük, hogy *tudatosan értékeljem az életet a mában*. Istennek féltő szeretetével és könyörületével lehet célja barátaim életében és az én életemben, hogy a halál után is tovább tartson a kapcsolatunk.

* * *

Egy protestáns misszionárius reflexiói

Egy misszionárius története...

Misszionárius vagyok. Édesapám is misszionárius volt, csakúgy, mint a nagyapám. Protestáns misszionárius vagyok, de lehetnék akár katolikus vagy ortodox is. Ma úgy tűnik, hogy lényegtelen, ki milyen felekezethez tartozik. Mert a harmadik évezredben, amelybe a kereszténység belépett, lényegtelen, hogy melyik lesz a legtöbb hívet számláló vallás, inkább az lesz fontos, hogy maga a kereszténység képes lesz-e diktálni az iramot.

Misszionárius vagyok. Családomban szinte csak misszionáriusok vannak. Az egyik ősöm a Közel-Keletre jött – ahol régebben mindnyájan éltünk –, hogy ott hirdesse az evangéliumot a muszlimoknak. Sajnos – vagy talán szerencsére – a nyugati misszionáriusok nagyon nehezen tudtak sikert elérni a muszlimok között. Őseim figyelme ezért a helyi keresztényekre terelődött. Kétségtelenül jól döntöttek. Tele voltak lelkesedéssel, annak ellenére, hogy akkor hajlottak arra, hogy az evangéliumot a saját kultúrájukból megismert formákkal azonosítsák. A Közel-Keleten ma sokan elismeri, hogy a misszionáriusok maradandó örökséget hagytak az oktatás, a szabadság és a demokrácia formájában. Őseim olyan jól ráéreztek a lényegre, hogy sokan közülük arra a véleményre is eljutottak, hogy csak a helyi keresztények képesek sikeresen evangelizálni a muszlimok között, mert ugyanazt a nyelvet beszélik és ugyanabban a kultúrában élnek. Mégis, ahhoz, hogy ez megtörténjen, a helyi gyülekezeteknek meg kellett újulniuk, mert idővel az evangélium helyett a hagyományokra került a hangsúly. Őseim úgy gondolták, hogy a helyi keresztények erős ragaszkodása Jézus, Mária és a szentek képeihez a legnagyobb akadály abban, hogy meggyőzzék a muszlimokat a kereszténység nyilvánvaló igazságáról. Ez olyan megközelítése a problémának, amelyet ma intelligens protestáns bizonyára nem alkalmazna, ugyanis a protestáns képrombolás és a kereszténység öndicsőítése már rég a múlté. Őseim mindazonáltal jól döntöttek. Mégis átgondoltak egy dolgot: figyelemreméltó számú helyi keresztény beleegyezett az újításokba, de közülük csak kevesek tartották fontosnak a muszlimok kereszténnyé tételét. Persze a muszlimokkal kapcsolatos élményeik nem mindig voltak rózsásak. És sokan közülük, akik vitatkoznak Nyugattal, manapság megpróbálják idealizálni a történeteket; egyszerűen egy mítoszt alkotnak, amelyet mitológiátlanítani kell. Mindazonáltal, hogy feszültségek voltak a muszlimok és a kereszt-

tények között, esetenként üldözésre és mérsárlásra is akadt példa, a helyi keresztények úgy fogadták el muszlim szomszédait, amilyenek voltak. És ezek a szomszédok gyakran meglátogatták őket, nemcsak azért, hogy titokban egy pohár bort ihassanak velük, hanem olykor azért, hogy együtt imádkozzanak.

Misszionárius vagyok. Kétségtelen, hogy misszionáriusi munkánk hasznára volt az embereknek a közel-Keleten, legyenek bár keresztények, muszlimok vagy zsidók. Lefordítottuk a Bibliát arabra, ami az arab nyelv és irodalom megújulását jelentette. Iskolákat, egyetemeket és kórházakat alapítottunk, ezáltal az evangélium értékeit olyan embereken keresztül adjuk tovább, akiket Isten élő Lelke megszólított. Mégis el kell ismernem, hogy a tanulási folyamat kölcsönös volt. Ehhez kapcsolódóan számos olyan példát tudnék hozni, amelyeket édesapámtól és nagyapámtól hallottam, mégis saját tapasztalataimra korlátozom magam. Közel-keleti misszionáriusként sokszor kapcsolatba kerültem az arab irodalommal. Egy arab keresztény gyönyörű regényt írt, melyben egy olyan liturgikus énekre utal, melyet Nagypénteken énekelnek az ortodox egyházban. Az éneken arimáthiai József Pilátushoz megy, hogy elkérje Jézus testét. Mindezeket pedig nem bibliai szavakkal fejezi ki, mégpedig úgy, hogy a halott Jézust idegennek nevezi...

Add nekem az idegent,
Az idegent, ki gyermekkorá óta idegen
Add nekem az idegent,
Akit idegenként öltek meg,
Add nekem az idegent,
El sem hiszem, hogy a halál fogva tartja őt.

Amin leginkább megütközőnek találok ebben az éneken az az, hogy Jézust idegennek nevezi, nem csak a halála napján, – amikor az élők kitalálták Jézust, és úgy tűnt, hogy csak a holtak birodalma fogadhatja be –, hanem azt is, hogy gyermekkorá óta idegenként említi a szöveg. Ily módon Jézus idegensége nem csak mindenkorin helyzetén alapult, hanem állandó állapota volt. Valószínűleg azért emlékszem ennyire erre a képre, mert az ember misszionáriusként „idegen”. Idegenek vagyunk, idegen országban élünk, idegenként tekintenek ránk az emberek. És a környezet, amelyhez viszonyulnunk kell, szintén idegen. Bármennyire is próbálnánk részei lenni az idegen világnak, vagy megismertetni magunkat vele, mindig marad bennünk egy darab idegenség. Mindazonáltal az éneken idegennek nevezett Jézus nem csak velünk, misszionáriusokkal azonosul, akik mindig idegen földön lakunk, hanem a különböző kultúrákhoz tartozó emberekkel is, akikkel mi találkozunk, és akiket idegennek látunk.

Misszionárius vagyok, aki – valószínűleg sok társamhoz hasonlóan – állandóan azon tűnődöm, mit jelent keresztény identitásom más vallások tükrében. Milyen kapcsolat van az egyes ember és a többi ember látásmódja, álláspontja, hite között? És sok más misszionáriushoz hasonlóan, nekem sincsen világos válaszom, annak ellenére, hogy teljes szívemből hiszek az evangéliumban. Világos válasz helyett egy belső érzélem uralkodik bennem, a széttörtség érzete, mely olyan kérdések százaival fonódik össze, mint pl.: Jézus azáltal nyilatkozta ki magát, hogy elrejtőzködött, vagy azért rejtőzött el, hogy kinyilatkoztassa magát? Egyet mégis tudok. Amikor az

emberek Jézus Krisztus halálába keresztelkednek, akkor a Megfeszítettel találkoznak. Rajzolhatunk is képzeletben egy képet erről a találkozásról... A megkereszeltettek a Golgotára viszik. A názareti Jézust keresik, a megfeszítettet, hogy ők is hasonló halállal haljanak meg. És mit látnak ott, a golgotán? Jézus nincs egyedül a kereszten. Van még két kereszt Jézus keresztjének a két oldalán. És erre a két keresztre ismeretlen embereket feszítettek. Minden nagyon hirtelen történik – a keserű pohár, Isten eltávozása, a végső felkiáltás. És ezután mindhárom kereszt Isten nyugalomába ragadtatik el, ahogyan az Ótestamentumban az idegen népet a sivatagban a felhőoszlop vezette, mint a megváltás világosságának előképe. Sok misszionárius megtanulta az idők folyamán, hogyan lehet megérezni Isten erejét, amelyet egy-egy pilla-

natra kinyilatkoztat, ahogyan a kereszten a csendben... a mi csendességünkben, a történelemkönyvek által nem említett jelentéktelen események csendjében, a más vallások idegenségében rejlő csendben.

Nekünk, keresztyéneknek nehéz egyértelműen meghatározni magunkat. Bár nekem úgy tűnik, hogy az általunk vallott kereszt-esemény részévé válhatna identitásunk idegenségének, törekenységének, csendjének. És amikor elérjük ezt a pontot, megnyílnak az ajtók a kívülállók számára. A keresztyén identitás meghatározásának semmiféle kísérlete nem kerülgetheti vagy nem kerülheti el a kereszt útját.

*Fordította: Horváth-Hegyi Áron,
Köpe Lúdia, Vigh Bence*

Beteg úrvacsorai per a XIX. században a Nagykárolyi Egyházmegyéhez tartozó Mátészalkán

Az 1927-ben, Ravasz László szerkesztésében megjelent „Ágenda” a betegek úrvacsoraszervezését két részre osztja: általános állapotú, illetve az időközben eszméletét veszített betegek közti szolgálatra. Ez utóbbi esetén a lelkész egy imádságból, és áldásból álló rövid áhítatot hivatott a beteg ágyánál elmondani. Az országos elfogadottságnak örvendő „Ágenda” gyakorlatához képest azonban a beteg úrvacsora kérdése számos vitás pontot tartalmaz.¹

Az évszázadok alatt felmerült vitás pontok összegezték – úgymint: Kell-e, lehet-e egyáltalán azt betegeknek kiosztani; továbbá a beteg úrvacsorát mikor, milyen időben és milyen feltételek mellett szabad kiosztani? Jelen tanulmány e kérdések rövid, vázlatos áttekintésével kezdődik, amely áttekintést a Nagykárolyi Egyházmegyében, Mátészalkán 1868-ban történt beteg úrvacsorai per leírása követ.

I.

Kálvin korában, Genfben a betegek külön házi úrvacsorában nem részesültek, jóllehet ezt a reformátor nem tiltotta, ellenezte volna: „Magam sem helyeslem, hogy az úrvacsorát ne szolgáltassák ki a betegeknek, de valóban nem rajtam múlott, hogy ez a vigasztalás nem adatott meg azoknak, akik búcsúznak ettől az élettől. Mivel pedig más szokás jutott érvényre s mivel a változás csak vita árán lett volna elérhető, inkább a békeességhez ragaszkodtam.” – írta egyik 1558-as levelében.² Kálvin más, e kérdésben kifejtett véleményéből az is kiderül, hogy a betegeknek a gyülekezeti úrvacsoraszervezéssel megegyező időben vitte volna ki a szent jegeket. „Habár valódi úrvacsorai ünnepség nem lehet közösség nélkül, mégis a betegeknek való úrvacsorát nem lehet úgy tekinteni, mint annak eltorzulását, mert ez tulajdonképpen nem magányos cselekmény. Ez ugyanis valójában csak része, függvénye a nyilvános ünnepségnek (...) Azt szeretném, ha a betegek számára az úrvacsorát csak ritkán, kivételesen és a dolog megfelelő ismeretével szolgáltathatnák ki. (...) Nem óhajtom másként, mint a hívők közösségében és rendes szertartással.”³

A Debreceni-Egervölgyi Hitvallás (1562) megengedi a beteg úrvacsorát, de csak úgy hogy mások is részt vegyenek benne.⁴ Méliusz, ugyanakkor a haldoklónak nem osztotta ki az úrvacsorát.⁵

Milotai Nyilas István (1621) a betegek úrvacsoravételére vonatkozóan a kis létszámú, alkalmi gyülekezet jelentőségét hangsúlyozta: „...soha magát a beteget ne communicaltassad, hanem mentől alább tizen, avagy nyolcan legyenek a beteggel egységes Communicansok, kiknek jó előre hírt kell felőle tenni, hogy hozzá készülhessenek.”⁶

Samarjai János (1636) gyakorlata szerint az igaz bűnbánatot tartott betegnek ki kellett szolgáltatni az úrvacsorát, mert – ahogy ezt Kathona Géza megjegyzi – „...az úrvacsorát az üdvösségre nézve nélkülözhetetlennek tartotta, ezért azt az egészséges korában hitetlenül élő embertől se tagadta meg, ha az betegségében hitelt kérte.”⁷

A beteg úrvacsora gyakorlata ellen ugyanakkor erősen tiltakozott Pathai István (1592): „...illik-e, szabad-e méltó-e úrvacsoráját házanként hordani, két embernek, háromnak adni, avagy nem? Semmiképpen nem szabad, nem illik, nem is méltó, mert Krisztus cselekedetével ellenkezik. Azért hívják synaxisnak, azért communionnak, hogy közönségesen kelljen vele élni, nem egyedül magán valakinek, ketten avagy hárman.”⁸

A vegyes lakosságú Dunántúli úrvacsorai gyakorlata rávilágít a kérdés összetettségére. Erre jó példákat mutat Tóth Endre egyik jeles dolgozata.⁹ Kanizsai Pálfi János 1617-ben alkotott pápai presbiteri szabályzata szerint: a rendes templomba járó, ám beteg személyhez úgy vitték ki az úrvacsorát, hogy azt előbb a templomban kihirdették és a beteg házához hívták azokat, akik arra lélekben felkészültek. „De különben az Úrnak szent sákramentomát házról-házra hordani akárki kedvéért dicstelen és becstelenséget.”¹⁰

Pápan, 1740-ben Torkos Jakab prédikátor, későbbi püspök, a gyülekezetben maradásának egyik feltételévé tette, hogy a betegek úrvacsoraszervezésének terhéért mentesek fel: „Hogy a betegek látogatása igen terhes volna és láttatnék olyan betegnek a szent sacramentum által va-

ló dispositiojok majd profanationak lenni, akik nagy forrásokban, majd eszen kívül vannak...”¹¹ E betegúrvacsora gyakorlat hasonlított a haldoklók szentségéhez: „...a szomorú példák is azt igazolják, hogy – az ekkor már római katolikus többségű Pápán – ha a prédikátor nem vitte el a beteghez az úrvacsorát, felvették azt a plébános kezéből is.”

Az úrvacsora félreértése ellen írt egy értékes cikket 1846-ban Szenczi Fördös Lajos (1817-1884) – ekkor kisújszállási lelkész.¹² Hangsúlyozza, hogy a betegek csak akkor vehetik az úrvacsorát, amikor a gyülekezetben is, „akkor adatik, amikor az egészségeseknek.” Más gyakorlatról is van tudomása: „Van olyan hely, ahol a beteget felviszik a templomhoz, hogy ott a gyülekezettel együtt úrvacsoráljanak.” Az eltérő gyakorlatoktól függetlenül azt tartotta követendőnek, hogy mielőtt a lelkész „elhamarkodná” az úrvacsora beteghez való kivitelét, előbb látogassa meg, és rendre kérdezze ki kérésének okai felől. „S értésére adná, hogy a nem úrvacsoráló, de megértett beteg el nem kárhozik, a’ meg nem tért beteg pedig ha úrvacsorál sem üdvözülni.”

II.

A Nagykárolyi Egyházmegyéhez tartozó Mátészalkán 1868-ban az akkori lelkészt – Papp Istvánt – perbe fogták, mert nem volt hajlandó kivinni az úrvacsorát egy beteghez – Csomós Áronhoz – akit végül a helyi római katolikus lelkész látogatott meg, melynek következményeként katolizált.¹³ A lefolytatott egyházmegyei és később egyházkerületi vizsgálatok, és az ebben felmerült viták, szempontok rávilágítanak a beteg úrvacsora összetett voltára.

A Nagykárolyi Egyházmegye 1868. március 10-én, Börvelyben tartott közgyűlése 18. szám alatt tárgyalta a hozzá beérkezett panaszlevelet.¹⁴ Néhai Csomós Áron patikus, római katolikus özvegye részletesen ismerteti panaszlevelében az esetet.¹⁵ Férjét, mint „vallásához mindig híven ragaszkodó” embert mutatta be, aki halálos ágyán azt az „óhajt fejezte ki, hogy az úri szent vacsorában akart részesülni.” Papp Istvánt ezért háromszor is megkeresték, ő azonban a kérést nem teljesítette. A panaszlevél legsúlyosabb vádjá, hogy „egy lelképásztor nem csak papi hivataláról (...), de mint ember – emberbaráti kötelességéről is megfelelkezve (...) egy haldoklótól az utolsó kívánságát megtagadni képes volt.”

Az egyházmegye március 25-én, egy hat tagú küldöttséget rendelt ki, hogy az ügyet kivizsgálja.¹⁶ A bizottság jegyzőkönyve alapján: Papp István elmondta, hogy az őt megkereső személyek „szentség” kiszolgáltatására kérték, melyet ő református lelkészként elutasított. Az ellenfele hozott vádak ellen védekezett azért is, mert az elhunyt, aki 20-25 éve költözött a városba, a református templomot nem látogatta és a gyülekezettel közösen úrvacsorával nem élt. Az egyházi adót is csak vonakodva, vagy felszólítás hatására fizette. Ami azonban róla tudható volt, hogy feleségével együtt a római katolikus alkalmakat látogatta.

A kiküldött bizottsághoz két beadvány is érkezett: egyiket a gyülekezet, másikat Papp István készítette.¹⁷

A gyülekezet beadványa a téma szempontjából azért lényeges, mert felteszik a kérdést: „Kell-e az úrvacsorát rendkívüli időben kiszolgáltatni a helvetia Confessio, és Cónonok nyomán; – majd az illető felső hatóság elhatározni fogja, – addig azonban bátrak vagyunk itt a kö-

vetkezőket előterjeszteni:...a mi lelkészünk azért, mert az úrvacsoráját rendkívüli időben ki nem szolgáltatta, midőn azt a helv. Confes. nyilván tiltja, a papi törvények megengedik ugyan, de nem parancsolják, sőt szokássá változását tiltják, – s a mi itt, mi nálunk szokásban nincs is; mert vannak közöttünk nyolcvan éveken felül élő emberek, de senki erre példát nem tud, nem látott...” A gyülekezeti beadvány megerősítette, hogy a beteg úrvacsora Mátészalkán nem volt szokásban, azt házanként nem osztották ki.¹⁸

Papp István nyolc oldalas beadványa az I. pontban részletesen foglalkozik a beteg úrvacsora kérdésével. „Én az úri szent vacsorát közös vendégségnek tartom, Pál apostol következő szavainak értelmében: „Sokan egy kenyér és egy test vagyunk, mert mindnyájan egy kenyérből részesedünk. (1. Kor. 10,17), azt hiszem ennél fogva, hogy az úri szent vacsorát csak abból a kenyérből, és borból kell kiszolgáltatni, mely a gyülekezet költségén, vagy egyes hívek ajánlatából a szent célra előállítván, a gyülekezet templomában az úri szent asztalra fölteszik, s ott Isten ígéjének fölőtte lett hirdetése, s a lelkész és a gyülekezet egyesült könyörgése által megszenteltetik, s ezen kenyérből, és borból lehet, és kell aztán – miután abból a gyülekezet részesült – részeltetni azon betegeket, a gyülekezettel összeköttetésben – kik (...) az úrasztalánál erőtlenségök miatt nem jelenhetnek meg.” A gyülekezeti úrvacsorától eltérő időpontokat nem ismeri el.

A Gelei Katona István féle Kónonok LXI. pontját pedig nem értette úgy, mint amely kötelező érvényűen mondaná ki a beteg úrvacsorát: „megengedi, de nem parancsolja”.¹⁹

Azt mondja, ha egytől nem tagadja meg a beteg úrvacsorát, akkor azt később senkitől sem lehet. Ha egyhez elviszi, mindhez ki kell vinnie később: „...ha nem tagadnók meg: akkor szokássá, sőt visszaélésé válánk, s mi vétenénk éppen ezen kónon ellen, mely alább azt mondja: nem kell ugyan megtagadni az úrvacsoráját, úgy azonban, hogy szokássá, vagy visszaélésé ne váljék.” Papp István 26 éve volt ekkor a gyülekezet lelkésze, de beteghez nem vitt úrvacsorát soha: „...sőt emberemlékezet óta nem történt”. Ha azonban egyhez kimegy, „egy év alatt százat fog maga után vonni”, s éppen ezért nem vitte le egyikért rendkívüli időben az úrvacsorát. „Ha hivatott volna imádkozni: azt tenni kötelességemnek fogtam volna ismerni, de erről szó sem volt.” Az elhunyt nézve előadta, hogy nem volt ágyhoz kötött beteg – „inkább fennjáró beteg volt, tudott jönni, menni; de nem tudott a templomba, s az úr asztalához eljönni, sem a szent jegyeket ilyen alkalommal házához el nem vitette.”

Fontos szempont található a beadványban az alkalmi gyülekezet kérdéséhez is, amint azt a Gelei Katona féle Kónon a „ház nép” – vagy „idejében felszólított szomszédok” tagjaiból kívánt. Egyrészt a ház nép tagjai római katolikusok voltak, másrészt a „szomszédai minden oldalról mózes vallásúak lévén²⁰; az utcán fogdosni pedig embereket az úr vacsorájához: ezen szentséget, szerintem nagyon megszentelteleníténé. De még az utcán sem lehetne könnyen ilyeneket Mátészalkán fogni, hol a köz nép legnagyobb részében azon hit él, hogy aki bűnbánó némen a templomba nem jár, s bűneit le nem könyörögi: az nem részesülhet idvességesen az úrvacsorájában.”

Nemcsak Mátészalkán nem látott rá példát, hogy rendkívüli időben a betegnek levitték volna az úrvacso-

rát, de előző helyén a szalacsi gyülekezetben sem. Mint írja: „...mint híveim mondják, emberemlékezet óta egyetlen egyszer is, saját egyházamban nem is kívánták híveim, valószínűleg azért, mert a pápismusnak ezen maradványát esperes elődeim se pártolták. Hallottam ellenben lelkész társamtól, – ki jelenlétemben, az úrvacsora levitelére szólított föl – e szavakat mondani: „Nincs nekem úrvacsorám, majd lesz mikor azt templomban kiosztom.”

Az Egyházmegye az ügyet április 2-án Nagykárolyban tartott gyűlésén tárgyalta, 3. szám alatt.²¹ A bizottság és a két beadvány ismertetése után heves vita bontakozott ki. Papp István védelmébe Asztalos György nagykárolyi lelkész, többek között azt mondta el, hogy a lelkészt nem beteget vigasztalni hívták – „hanem ismételve és pusztán az Úrvacsora feladása sürgetteteik; – sőt midőn a kath. lelképásztor a beteg ágyánál megjelent; ő általa is nem a vigasztalás teljesített, hanem – mint egyenesen kérve volt – az utolsó kenet adatot fel.” Vay Mihály gróf szintén a lelkész mellett érvelt, amikor hangsúlyozta, hogy a babonák ellenében tett Papp István, amikor az úrvacsorát nem vitte ki, az „igaz felvilágosodást szolgálta.”

A lelkész ellenében is felemelték többen a szavukat. Kulin Imre megyetörvényszéki és egyben egyházmegyei ülnök azt fejtegette, hogy ha egy halálra ítélt rabtól nem tagadják meg az utolsó vigasztalást, lehet-e felmenteni egy olyan lelkészt, aki egy művelt polgártól, annak többszöri kérésére megtagadta utolsó kívánságát?! Megosztott a közgyűlés véleménye a tekintetben is, hogy az elhunyt valóban csak úrvacsorát kért-e, vagy pedig a lelkész vigasztalását. Balogh Ferenc egyházmegyei ülnök is ilyen értelemben érvelt Papp István ellen, amikor „megtámadta Asztalos György azon állítását, mintha Csomós Áron egyedül az Úrvacsorája feladását követelte volna és nem a könyörgéssel egybekötött vigasztalást is, mert hiszen az Úrvacsora feladásától a könyörgés és vigasztalás – úgymond elválaszthatatlan.”

Az Egyházmegye végül hivatali kötelességének mulasztásában ütkesnek találta a lelkészt és rosszállását fejezte ki az ügyben.²² Az ítélet indoklása szerint: „a lelkészi kötelességek egyik kiváló és legfontosabb részét a betegek körüli gondoskodás képezi s Canonaink az úrvacsoráját rendkívüli esetben is az azt óhajtó betegeknek kiszolgáltatni rendeli...” Papp István azon nézetét pedig, hogy csak a gyülekezeti úrvacsora jegyeit lehet a betegnek kivinni tévesnek ítélte. „...Papp István lelkész háromszori felhívásra is – azon téves felfogásából mivel betegek csak a gyülekezetben imádság által megszentelt kenyérből és csak azon sacramentom kiszolgáltatásának rendes idején részesülhetnek az úrvacsorában – (kötelességét) nem teljesítette.”

Az ügyel kapcsolatban kiobbant vitákra enged következtetni az „Egy szó” című, éles hangvételű írás, melyet Elek Dániel a szomszédos Jármí község lelkésze írt – 1868. májusában.²³ Ebben ő is a hivatali kötelesség mulasztását hangsúlyozta, mert egy haldokló beteg kívánságát tagadta meg a lelkész. „És ezen beteg, midőn élete utolsó pillanataiban akart kibékülni Istennel s az emberekkel, nem volt lelképásztor, ki eszközölje azt, mert lelkésze szerint visszaélés egy haldokló háborgó lelkét a vallás vigasztalásával lecsendesíteni! – Nem a szent sákramentommali visszaélés ez! Hanem visszaélés lelkészi hivatása kötelmeivel.”

Az egyházmegyei határozat ellen mind a két fél felbevezett, így azt a Tiszántúli Egyházkerület 1868. április 19-24-i közgyűlésén tárgyalta – 87. szám alatt.²⁴

Az Egyházkerület nem hagyta helyben az Egyházmegye ítéletét. Egyrészt sajnálatát fejezte ki a Kerület a lelkész „azon merev magatartása felett, hogy (...) azt sem tette meg, hogy a beteghez legalább annak lelki állapotáról, és óhajtásáról tudomást szerzendő, lement volna, hogy aztán további teendőit a találandó körülmény szerint intézte volna...” Másrészt azonban az eset elvi, dogmatikai vonatkozásait is mérlegelte a Közgyűlés: „mindazonáltal, minthogy az úrvacsorájának a betegek részire való kiszolgáltatása, inkább a lelképásztori gondviselésből folyó, mint kánonszerű kötelesség, s a hivatott kánon is, a mennyiben ennek meg nem tagadását bizonyos esetekben a lelkészeknek ajánlja, ugyan annyira, – ne hogy visszaélésé váljék, vagy elkerülhetetlenül szükséges útravalónak tekintessék a haldoklóra nézve, – nem javallja, e mellett a gyakorlat is akként léptette életbe a kérdéses kánont, hogy az úrvacsorája csak a közönséges kiszolgáltatás alkalmával szokott a betegekhez levitni – bepanaszolt lelkészt megrovásban, még inkább keményebb büntetésben, mint panaszló kérelmezi – méltónak nem találja.”²⁵

Tökés Zoltán

JEGYZETEK

- 1 Ágenda. Szerkeszti: Ravasz László, Budapest, 1927. 329-335 Az „Ágenda” elkészítésében mind a négy magyarországi püspök részt vett – szerkesztette: Ravasz László; átnézték: Antal Géza dunántúli-; Baltazár Dezső tiszántúli- és Révész Kálmán tiszáninneni püspökök.
- 2 Nagy Sándor Béla: A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint. Debrecen, 1938. 118-119 (Továbbiakban: Nagy: A református istentisztelet...i.m.)
- 3 Nagy: A református istentisztelet...i.m. 118
- 4 „A betegekkel egyedül nem részesülünk, mivel az apostol azt kívánja, hogy a gyülekezetben vegyük az úrvacsorát. Ha pedig ez szükséges lenne, midőn a még együgyű betegek és tehetetlenek is hittel kívánják az úrvacsorával való külső élelét, másokat is hivatva, hogy gyülekezet alakuljon, feladjuk azt. A beteget meglátogatjuk, vigasztaljuk, oktatjuk.” Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest, 1881. 237-238
- 5 Czeglédi Sándor: Méliusz ágendája és himnológiai tevékenysége. Studia et acta ecclesiastica 2. kötet, Budapest, 1967. 355-391
- 6 Közli: Kathona Géza: Samarjai János gyakorlati theológiája. Debrecen, 1940. 438 (Továbbiakban: Kathona: Samarjai...i.m.)
- 7 Kathona: Samarjai...i.m. 438
- 8 Pataky László: Pathai István kátéja. Studia et acta ecclesiastica 3. kötet, Budapest, 1973. 837-849
- 9 Tóth Endre: Az úrvacsoraszta Dunántúlon a reformációtól a 18. század végéig. Debrecen, 1934. (Továbbiakban: Tóth: Az úrvacsoraszta...i.m.) Ehhez: Kathona Géza: A dunántúli és felsődunamelléki protestáns szuperintendenciák liturgiai berendezéseinek forrásai a XVI. században. Theologiai Szemle, 1941. 216-225
- 10 Tóth: Az úrvacsoraszta...i.m. 130
- 11 A presbitérium a kérésre adott válaszában kitarott a beteg úrvacsora gyakorlata mellett – „predikátor uraimék indiscriminativ valahányszor kívánatik betegetek látogassanak, azokat consolálják, gyóntassák, hogy in futurum a betegek idegen consolatiokra ne kényszerítessenek folyamodni,

- amint erről igen nagy botránkozással bizonyos szomorú példákat is hallott a szent ecclesia.” Tóth: Az úrvacsoraszta...i.m. 131
- ¹² Szenczi Fördős Lajos: Kell-e úrvacsorát adni a kóroknak? Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (Továbbiakban PEIL 1846. 127-131
- ¹³ A nagy-károlyi egyházmegye közgyűlése. PEIL 1868, 508-515
- ¹⁴ Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár I. 35. b 10.d. (Továbbiakban: TtREL)
- ¹⁵ TtREL I. 35. b) 10.d.
- ¹⁶ TtREL I. 35. b) 10.d.
- ¹⁷ TtREL I. 35. b) 10.d.
- ¹⁸ Gyülekezet-történeti szempontból is figyelemreméltó dokumentum, melyet 307 férfi aláírásával hitelesített.
- ¹⁹ „Rendkívül azonban súlyos, vagy ágyhoz szegzett – kivált gyöngébb hitű – betegek az úrvacsoráját, ha sürgetve kéri, magánlag is ki kell szolgáltatni, kivált oly helyeken, hol még a pápistaságnak némi maradványai vannak, vagy a hol az igazhitűek a pápistákkal vegyesen laknak, csak hogy aztán ez rendes szokássá vagy inkább visszaéléssé ne váljék; s

- nem is csupán nekik magoknak, hanem a háziak- s idején felszólított szomszédokból gyűjtött kis gyülekezetnek együtt kell azt adni; nem is a jó cselekedetek üdvéremelő voltának előítéletével, mintha az a haldoklónak valami feltétlenül szükséges útravalójok volna, hanem csupán az ő csüggedő hitüknek a legsúlyosabb halálos fájdalmak és a sátán kísértéseivel való végküzdésben megerősítése végett.” Gelei Katona István: Egyházi Kánonai (1649) fordította: Kiss Áron, Kecskemét, 1875. 30-31
- ²⁰ Mátészalka vegyes lakosságú volt – az 1871. évi országos népszámlálás alapján – református: 2383; római katolikus: 347; görög katolikus: 370; zsidó: 638 fő. Papp Arthur: A má-tészalkai ev. ref. egyház története. Szatmár, 1883. 2-3
- ²¹ PEIL 1868. 508-515
- ²² TtREL I. 1. b) 151.d.
- ²³ Elek Dániel: Egy szó. PEIL 1868. 649-652
- ²⁴ TtREL I.1. a) 27.k. A Nagykárolyi Egyházmegyéből jelen voltak: Szilágyi Lajos esperes, valamint Dienes Balázs és gróf Vay Mihály
- ²⁵ özv. Csomós Áronné Kerülethez küldött panasz levele – TtREL I. 1. b) 151.d.

KITEKINTÉS

Ökumenikus ifjúsági képzés

A képzés háttere, célja és jövője

A fiatalok ökumenikus képzése döntő fontosságú az ökumenikus mozgalom jövője szempontjából. Az ökumenikus élet iránt érdeklődők száma és elkötelezettsége csökken az Egyházak Ökumenikus Tanácsán belül és kívül egyaránt. Az ökumenikus mozgalom túléléséhez elsősorban a fiatalok tevékeny és felelősségteljes részvétele szükséges. Az előrelátáshoz olyan látnokokra van szükség, akik megálmodják, és küzdenek is a megvalósításért. Egy új ökumenikus nemzedék felkészítése tehát sürgető feladat – álljon ez az ökumenikus mozgalom közép-pontjában. Az előrelátóké a jövő, és azoké, akik bátrak azt alakítani.

(I. ARÁM: Moderátori jelentés. Az EÖT 9. közgyűlése, 2006. február, 27 C)

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) e kezdeményezéséhez csatlakozva, és a Harmadik Európai Ökumenikus Nagygyűlés (nagyszabeni) folyamatába országos szinten illeszkedve, az ökumenikus ifjúsági képzés gondolatát a Keresztény Ökumenikus Diákegyesület (KÖD) és a Békés Gellért Ökumenikus Intézet (BGÖI) vetette föl 2006 nyarán, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa (MEÖT) Ifjúsági Bizottsága (IB) számára. A terv szerint a képzés célja elsősorban nem a gyakorlati együttműködés lehetőségeinek keresése, hanem mindenekelőtt a *rákérdezés* a keresztény ifjúsági szervezetek közös terepének és céljainak alapjára és a felekezeti szétszabdaltságra: a keresztény egységre, illetve annak hiányára.

E föladatra az IB tűnt a legalkalmasabbnak, mint a legszélesebb alapokon álló, és fölülről szerveződő hivatalos ökumenikus ifjúsági szervezet. Az IB elfogadta e tervet, és 2006 őszén egy tíztagú előkészítő csapatot, bennünket bízott meg azzal, hogy dolgozzuk ki, és az Ökumenikus Ifjúsági Irodával (ÖKI), illetve az említett szervezetekkel együtt szervezzük meg az első magyar

ökumenikus képzést keresztény ifjúsági vezetők számára. Széles (ortodox, római katolikus, evangélikus, református, metodista és baptista) keresztény körből érkezünk, és a résztvevők, valamint az előadók meghívásakor is e széles keresztény kör fönttartására törekedtünk. Földadatunkat így határoztuk meg:

„Igyekszünk rávilágítani arra, hogy a szakadozottság – a misszió hatékonyságának megrázó csökkenésén messze túl – Isten és ember előtti *botrány*, és a *Szentlélek* vezetésével a *saját lehetőségeink szerint leküzdendő akadály*. Az egymást gazdagító különbségek azonban az Evangélium teljesebb befogadását teszik lehetővé.”

E földadat teljesítéséhez eszközül a hétvége során a műhelymunka, a kerekasztal-beszélgetések, az előadások és a moderált beszélgetések műfaját választottuk. Olyan *értelmi és lelki jellegű munkát*, amely elsősorban az ismeretek átadását, az egység tétjének megértését szolgálta, tizenöt előadó segítségével (1. melléklet). A képzés gondolatmenetének kialakítása során arra törekedtünk, hogy az egyes programelemek a legalapvetőbb ökumenikus kérdéseket járják körül (2. melléklet).

A külön kis csapat által előkészített ökumenikus imádások és istentisztelet az *egység lelkiségébe és szenvedélyébe* igyekeztek bevonni a résztvevőket. Azt kívántuk, hogy az egész hétvégét hassa át a szoros és bensőséges *együttlét*, a baráti beszélgetések érzelmi ereje.

A hétvége megvalósulásához nyújtott támogatásáért köszönet illeti ÓDOR Balázst, a MEÖT Ifjúsági Bizottságának református elnökét, GÁBOR Miklóst, a Katolikus Ifjúsági Mozgalom vezetőjét és BARTHEL-RÚZSA Zsoltot, evangélikus egyetemi lelkészt. Mindhárman annak az Ökumenikus Ifjúsági Irodának vezetői, amelynek munkatársai a logisztika nehéz feladatát látták el. Külön köszönettel tartozunk NOBILIS Máriónak, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Ifjúsági Bizottsága Tanácsadó Testülete titkárának. Mindemellett hálásak vagyunk mindazoknak, akik az ökumenikus ifjúsági képzést tanácsaikkal és ötleteikkel segítették, és róla imádságukban megemlékeztek.

Képzésünkhöz pénzügyi támogatást kaptunk a Katolikus Ifjúsági és Felnőttképzési Szövetségtől, a Magyarországi Evangélikus Egyháztól, a Magyar Katolikus Egyháztól és a Magyarországi Református Egyháztól, valamint a Keresztény Ökumenikus Diákegyesülettől. A képzés résztvevőit a verbita szerzetesek budatétényi Názáreti Missziósháza látta vendégül.

Előkészítőkként tudatában voltunk annak, hogy az ökumenikus törekvések a krisztusközpontú lelkiség alapján elkötelezett, felelős magatartást kívánnak meg tőlünk. A hétvégét követően pedig már felelősséget érzünk az ökumenikus ifjúsági képzés jövőjéért is. Öt találkozássunk és a munka a magunk számára is örömet és egyfajta képzést jelentett, és többen közülünk szívesen vállalnának föladatokat egy következő alkalommal, amelyre a résztvevőktől komoly biztatást kaptunk.

E biztatás alapján és saját tapasztalatunk szerint a hitteles, őszinte, élményszerű és igényes ökumenikus képzésre szükség van az ifjúság körében Magyarországon. Ennek megvalósításához, vagyis a folytatáshoz azonban az ötvenhét résztvevő értékelésének, javaslatainak (3. melléklet) figyelembevételén túl szükség van a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Ifjúsági Bizottságának lelkesedésére, támogatására és munkájára.

Budapest, 2007. február 28.

Az előkészítő csapat:

BÁRDOS Zita, Magyar Ortodox Egyházmegeye
JAKAB Rita, Ökumenikus Ifjúsági Iroda
FEDOR Mónika, Keresztény Ökumenikus Diákegyesület
KODÁCSY Tamás, Magyarországi Református Egyház
KÖRMENDY Petra, Magyarországi Evangélikus Egyház
LADOS István, Magyarországi Baptista Egyház
NAGY Lajos, Magyar Katolikus Egyház
NAGYPÁL Szabolcs, Békés Gellért Ökumenikus Intézet
OROVA Csaba, Keresztény Ökumenikus Diákegyesület, a csapat moderátora
SUZHÁNSZKY Tímea, Magyarországi Metodista Egyház
Valamint a szervezők: BUDAY Gergely és NÉMETH Zsófia (Ökumenikus Ifjúsági Iroda)

1. melléklet

A képzés előadói és előkészítői

BÁRDOS Zita (ortodox), a Magyarországi Ortodox Keresztény Ifjúsági Szövetség (MORISZ) elnöke; tanár

BÉRES Tamás (evangélikus), lelkész és teológus. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem Rendszerez Teológia Tanszékének oktatója

ÉDES Árpád (református), budapesti református egyetemi lelkész

FABINY Tibor (evangélikus), irodalomtörténész és teológus. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán a Hermeneutikai Tanszék vezetője, a Hermeneutikai Kutatóközpont alapítója. A Magyar Luther Szövetség elnöke

FEDOR Mónika (római katolikus), szociológus. Az Európai Ökumenikus Ifjúsági Tanács (EYCE) vezetőségi tagja és a Keresztény Ökumenikus Diákegyesület (KÖD) választmányi tagja

HECKER Frigyes (methodista), lelkész és teológus. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa (MEÖT) Missziós Bizottságának elnöke

IMRÉNYI Tibor (ortodox), lelkész és teológus. A Magyar Ortodox Egyházmegeye protoiereje. A Szegedi Tudományegyetem oktatója

JAKAB Rita (római katolikus), gyogyepedagógus és humán erőforrás menedzser. Az Ökumenikus Ifjúsági Iroda (ÖKI) munkatársa és a Keresztény Ökumenikus Diákegyesület (KÖD) titkára

KODÁCSY Tamás (református), lelkész és teológus. A Károli Gáspár Református Egyetem lelkésze és tudományos munkatársa. A Jesenius Központ egyik alapítója

KOVÁCS Géza id. (baptista) lelkész és teológus. A Baptista Teológiai Akadémia nyugalmazott tanára

KÖRMENDY Petra (evangélikus), székesfehérvári és budapesti egyetemi lelkész

LADOS István (baptista), teológus hallgató

MAKLÁRY Ákos (görög katolikus), lelkész és teológus. Kánonjogot oktat a nyíregyházi Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskolán

NAGY Lajos (római katolikus), lelképásztori munkatárs és zenész

NAGYPÁL Szabolcs (római katolikus), jogot, irodalmat és teológiát végzett Budapesten, Rómában és Genfben. A pannonhalmi Békés Gellért Ökumenikus Intézet (BGÖI) főmunkatársa. Korábban a WSCF egyik vezetője, jelenleg világlapjának főszerkesztője. A KÖD választmányi tagja

NOBILIS Márió (római katolikus), lelkész és teológus. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Ifjúsági Bizottsága Tanácsadó Testülete titkára és az Országos Lelkipásztori Intézet igazgatója. A Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola oktatója

OROVA Csaba (római katolikus), a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán doktori hallgató. A Békés Gellért Ökumenikus Intézet (BGÖI) munkatársa és a Keresztény Ökumenikus Diákegyesület (KÖD) elnöke

PECSUK Ottó (református), lelkész és teológus. A Magyar Bibliatársulat főtítkára

PUSKÁS Attila (római katolikus), lelkész és teológus. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán a Dogmatika Tanszékét vezeti

ROZS-NAGY Szilvia (evangélikus), lelkész és teológus. Iskolalelkész és az Evangélikus Hittudományi Egyetem doktori hallgatója. A WSCF közép-európai régiója és a Keresztény Ökumenikus Diákegyesület (KÖD) választmányi tagja

SULYOK Elemér (római katolikus), bencés szerzetes, lelkész és teológus. A Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola biblikus tanára, a Békés Gellért Ökumenikus Intézet munkatársa

SZŰCS Ferenc (református), lelkész és teológus. A Károli Gáspár Református Egyetem rektora, ugyanitt a Hittudományi Kar Rendszeres Teológiai és Ökumenikai Tanszékének vezetője

SZUHÁNSZKY Tímea (metodista), egyetemi hallgató (BME) és nevelőtanár

TARR Zoltán (református), lelkész és teológus. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának vezetője

ZSENGELLÉR József (református), lelkész és teológus, hebraista. A Pápai Református Teológiai Akadémia Öszövetségi Tanszékének vezetője, az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT) Hit és Egyházszervezet Bizottságának tagja

2. melléklet

A képzés gondolatmenete

Bevezetők és jégtörő

Az előkészítők röviden köszöntik a résztvevőket, bemutatják szervezeteiket, a hétvége célját, programját és az előadókat. A jégtörő és csapatépítő játék célja, hogy a résztvevők bemutatkozzanak egymásnak, a hétvége témája szempontjából.

Vezeti: ÉDES Árpád és JAKAB Rita

Ökumenikus imádságok és istentisztelet

Az imádság a hétvége lelkiségi kerete, az istentisztelet pedig csúcspontja, a Szentírás alapján, és fölhasználva az egység felé mutató felekezeti imádságos hagyományokat.

Előkészítők: BÁRDOS Zita, KÖRMENDY Petra és SZUHÁNSZKY Tímea.

Igét hirdet: HECKER Frigyes és NOBILIS Mária

I. Szerinted mi az ökumené?

A kifejezetten ökumenikus témák magánbeszélgetésekben gyakran lázas viták vagy nagy fölismerések forrásai, a nyilvánosság előtt azonban mintha szégyenlősek lennének. A *moderált beszélgetés* során föltárjuk a résztvevők előzetes (anti-)ökumenikus tapasztalatait és előítéleteit, a fórum egyfajta változtatást a másnapi munka előtt, és alkalmat ad az *ökumené* kifejezés jelentésrétegeinek tisztábban látására.

Vezeti: NAGYPÁL Szabolcs

II. Jézus Krisztus egységre hív: Az ökumenikus törekvések alapja és lelkisége

Az *előadás* elsősorban a Szentírás tanúságtételét tárja föl, különösen a *Jn, Ef, 1Kor* alapján. Megvilágítja, hogy Jézus Krisztus egységre szólító szava már megvalósult, de még nem teljesült be.

Az Egyház egysége már ittlévő és mindig megkapott ajándék, ugyanakkor helyreállítandó valóság és parancs. Az ökumenikus párbeszéd megkülönböztetendő a vallásközítől, amelyre ehelyütt térnék ki röviden.

Előadó: PECSUK Ottó

III. Mi történt eddig? Az ökumenikus mozgalom története

E lényegében XX. századi történetet a magyar vonatkozásaival párhuzamosan, négy rövid *előadásban* mutatnánk be, az előadókat moderátor segíti. Témák: **A**) Az ifjúsági ökumenikus mozgalom: KDVSz (WSCF, 1895) és EÖIT (EYCE, 1968); **B**) A Misszió és Evangelizáció mozgalom; **C**) Az Élet és Munka mozgalom; **D**) A Hit és Egyházszervezet mozgalom.

Az előadók bemutatják a jelen helyzetet és a mai ökumenikus szereplőket is, külön kitérve a magyar vonatkozásokra is. Az előadók továbbá kiemelik az EÖT/EVT (1948) szerepét, valamint a legfontosabb protestáns, római katolikus (II. Vatikáni Zsinat, 1962–1965) és ortodox kapcsolódási pontokat.

Előadók: FEDOR Mónika, KOVÁCS Géza, id., ROZSNAGY Szilvia és ZSENGELLÉR József

Moderál: NAGY Lajos

IV. A láthatóan egy közösség: Az ökumenikus törekvések célja és eszmétörténete

A *kerekasztal-beszélgetés* során az előadók – az ökumené alapjai és lelkisége alapján – megfogalmazzák az egységtörekvés célját, az Egyház látható, fölismerhető egységét mint az emberiség és a teremtés egységének mintáját és eszközét. Jellemzik az egység modelljeit (látthatatlan, látható: szövetségi, zsinati, stb.).

Előadók: FABINY Tibor, MAKLÁRY Ákos és SZŰCS Ferenc

Moderál: OROVA Csaba

V. Hogyan leszünk egy? Az ökumenikus törekvések eszközei

A csoportos *műhelymunka* (csoportvezetőkkel) és az ezt követő *moderált beszélgetés* során a résztvevők az imádságban, a megismerésben, a párbeszédben és az együttműködésben fölismerhetik az egység alapeszközait, valamint a helyi elkötelezettség és a nemzetközi háló egymást föltételező voltát.

Vezetik: FEDOR Mónika, KODÁCSY Tamás, KÖRMENDY Petra, NAGYPÁL Szabolcs, OROVA Csaba, ROZSNAGY Szilvia és SZUHÁNSZKY Tímea

Moderál: LADOS István

VI. Melyek az egység legfőbb akadályai?

A hétvége résztvevőinek összegyűjtött kérdései alapján a *kerekasztal-beszélgetés* előadói bemutatják a keresztény egység talán legfontosabb csoportlélektani akadályát: a *Jézus Krisztusban* föltárult igazság, valamint *Krisztus Egyháza* mint a megkereszteltek közössége iránti elkötelezettség, és a sokszor mások tükrében nem szemlélt *felekezeti* önazonosság (olykor botrányos) fölcseréltségét.

Itt kerül szóba a történetiség mint ajándék és mint útvesztő; valamint a bátortalanság és a lázadás kísértése, például az Eukarisztia/Úrvacsora vonatkozásában.

Előadók: BÉRES Tamás, IMRÉNYI Tibor és SULYOK Elemér

Moderál: KODÁCSY Tamás

VII. Ökumenikus látomás

A *kerekasztal-beszélgetés* nemzetközi és hazai bon-tásban bemutatja a lehetséges jövőt, nem feledkezve meg a prófétai távlatokról sem.

Előadók: HECKER Frigyes, PUSKÁS Attila és TARR Zoltán

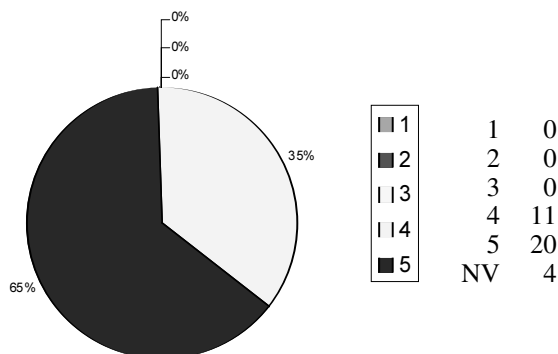
Moderál: FEDOR Mónika

VIII. Értékelés

A résztvevők – az értékelő lapok kitöltése mellett – moderált beszélgetésben mondják el véleményüket, tapasztalataikat, új meglátásaikat, kiábrándultságukat vagy újfajta valóságtudatukat. S remélhetőleg: megújult elkötelezettségüket Jézus Krisztus, a kereszténység, az Egyház, a felekezeti és az ökumenikus mozgalom felé.

Vezeti: KÖRMENDY Petra és NAGY Lajos

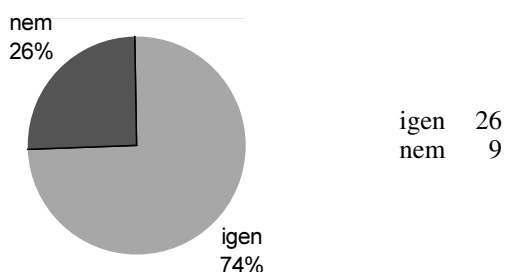
Szerinted mi az ökumené?

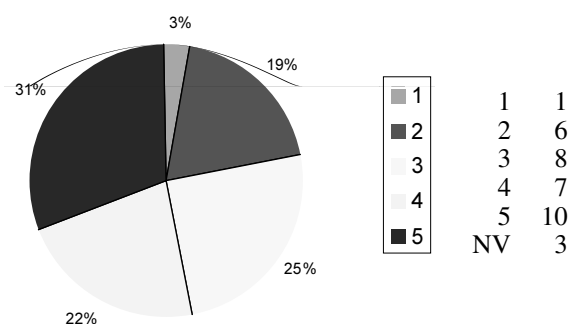
3. melléklet

A képzés értékelése

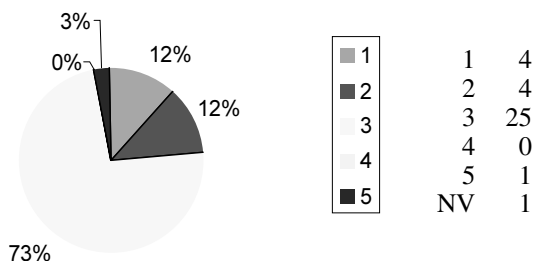
Korábban vettél már részt ökumenikus ifjúsági eseményen?

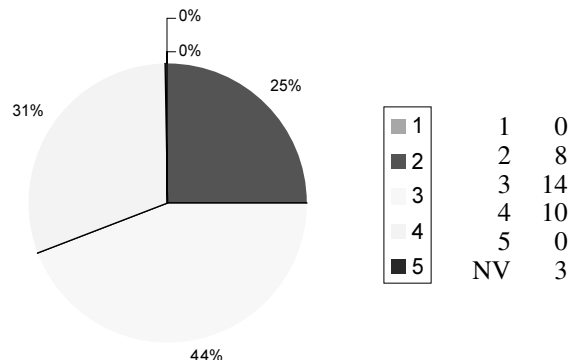
Jézus Krisztus egységre hív

Mi a véleményed a képzés hosszáról? 1-es túlságosan rövid volt, 5-ös túlságosan hosszú volt.

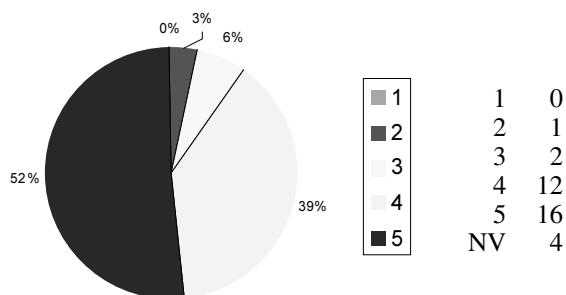

Mi történt eddig?

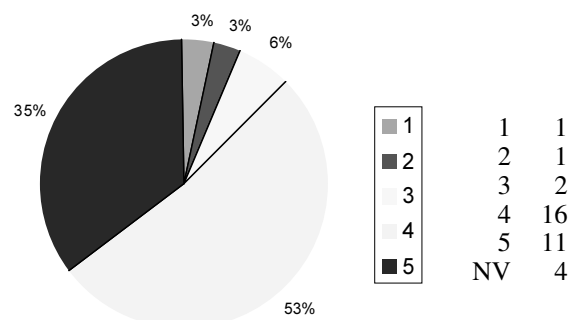

Hogyan értékelnéd a program egyes részeit? Oszdályozz, mint az iskolában: az 1-es nagyon rossz, az 5-ös nagyon jó.

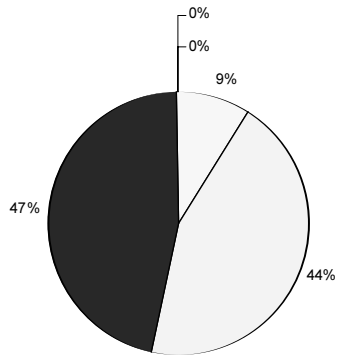
Bevezető és jégtörők

A láthatóan egy közösség

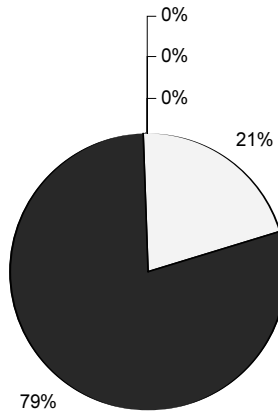

Hogyan leszünk egy?

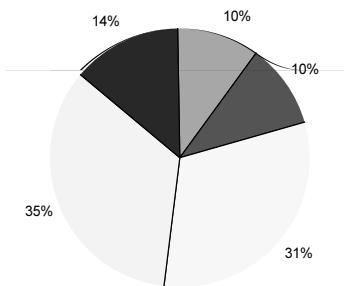
1	0
2	0
3	3
4	15
5	16
NV	1

Ökumenikus istentisztelet

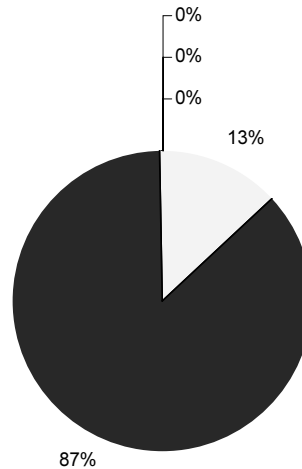
1	0
2	0
3	0
4	7
5	27
NV	1

Melyek az egység legfőbb akadályai?

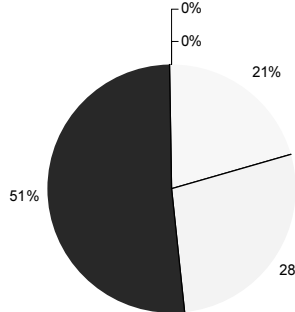
1	3
2	3
3	9
4	10
5	4
NV	6

Reggeli és esti imádságok

1	0
2	0
3	0
4	4
5	26
NV	5

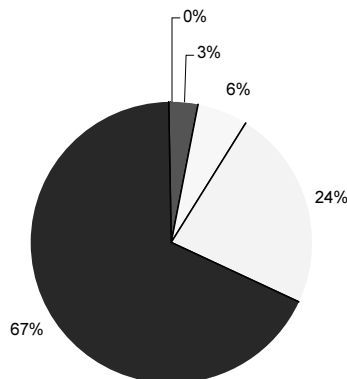
Film és beszélgetés

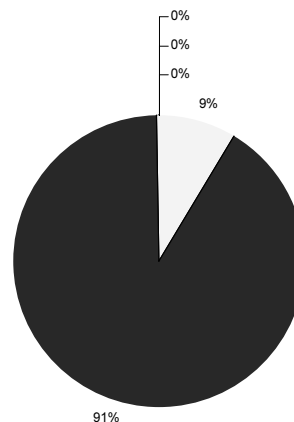
1	0
2	0
3	6
4	8
5	15
NV	6

Hogyan értékelnéd a jelentkezéseddel kapcsolatos szervezői és ügyintézői tevékenységet?

Ökumenikus látomás

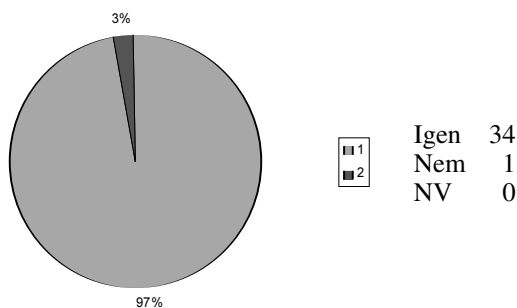

1	0
2	1
3	2
4	8
5	23
NV	1

1	0
2	0
3	0
4	3
5	32
NV	0

Szívesen részt vennél máskor is a MEÖT Ifjúsági Bizottságának ökumenikus képzésén?

A folytatásról

A résztvevők tanácsai főképp a következőkre vonatkoznak: *előzetesen* olvasható anyagok; több *kiscsoportos* beszélgetés; az előadásokon *több segédeszköz* használata, illetve az előadók *szigorúbb moderálása* és fel-

készítése a *közérthetőségre* (elsősorban a teológiai előképzettséggel nem rendelkezők körében); *lazább* időbeosztás.

A résztvevők túlnyomó része máskor is jönne, mert a képzést a gyakorlatban is tudja *használni*; elmélyültebb *ismereteket* szerezhet más felekezetekről; színvonalasnak és érdekesnek tartja; *személyesen* érintett, illetve *részt kíván venni* az ökumenikus összefogásban és közösségben, illetve találkozásban az ökumené iránt nyitott emberekkel.

A résztvevők számára a legalkalmasabb időpontok a *kora ősz* és a *kora tavasz* (február), meglepően sokan jönnének *nyáron*. Túlnyomórészt a *hétvégét* tartják alkalmasnak, de sokan érvelnek a *nyári, hosszabb* időtartam mellett is.

A résztvevők szívesen hallanának a következő témákról többet: *felekezetismeret*, a konkrét elválasztó kérdések; az ökumené megvalósításának *gyakorlata*, lehetőségei és a létező együttműködések; *erkölcsi* kérdések; felekezetközi *házasság és család*; *misszió*.

Ódor Balázs

Vallások a Békéért

Vallások a békéért – kihívás a terrorizmussal és az extrémizmussal szemben

A Vallási Vezetők Európa Tanácsa Vallások a Békéért címmel az angliai Birminghamben, 2007. február 12-14. között tartott megbeszélésén az alábbi nyilatkozatot adta ki. A szerk.

Az Európai Vallási Vezetők Európa Tanácsa – Vallások a Békéért 2007. február 12-14-ig összegyűlt Birminghamben és megvizsgálta a muzulmánok helyzetének kérdését Nagy Britanniában, meg lévén győződve arról, hogy az ebben az országban tapasztaltak vonatkoznak sok más európai kapcsolatra is. A muzulmánok a legnagyobb vallási kisebbség Britanniában, sok más európai országhoz hasonlóan. Míg bizonyos kihívások, melyekkel a muzulmán közösség szembesül, egyediek, másokban osztozik valamennyi vallási kisebbség. Gyűlésünk nagylelkű vendéglátója Nanak Nishkam Sewak Jatha, a sikh közösség guruja volt, és abban a megtiszteltetésben is részesültünk, hogy meglátogathattuk a helyi hindu közösséget. Nagyra becsüljük a sok helyi, formális és informális párbeszéd-kezdeményezést és tanulunk belőle.

A 2005 júliusában Londonban elkövetett terrortámadások óta bekövetkezett fejlődés, és a kilenc terrorista gyanúsított letartóztatása Birminghamben idén januárban, és ennek hatása a közösségi viszonyokra adták vitánk hátterét. Mint vallási vezetők elítélünk minden fajta terrorakciót, különösen, ha azt a vallás nevében követik el. Azonban nem fogadjuk el azt, hogy arra használják fel néhány személy tetteit, hogy szégyenbélyeget süsse nek egy egész közösségre. A terrorizmus és a terrorizmus vádja nyomában jár a bizalom összeomlása egyes emberek, szomszédok és közösségek között. Meghallgattunk muzulmánokat, akik elmondták, hogy hogyan tekintik őket most potenciális terroristáknak, még mielőtt alkalmuk nyílna bemutatkozni. Ez az általánosító szemlélet áterjed más kisebbségi csoportokra is. A politikai vezetőknek nem szabad kihasználniuk ezeket az ál-

talánosításokat, és a vallási vezetőkkel együttműködve kellene ezekkel szembeszállniuk. A politikusoknak beszélniük kellene a szélsőséges szociális, gazdasági és politikai okairól is. A médianak is kulcsszerepe van az előítélettel szembeni küzdelemben.

Azoknak a kihívásoknak a komolysága, amelyekkel ma mint vallási vezetők szembesülünk, megköveteli valamennyiunktől, hogy újra elkötelezzük magunkat saját vallási hagyományaink iránt. Minden vallási hagyományunk a békés életet mozdítja elő, de azt is elismerjük, hogy ezeket fel lehet használni gyűlölet és erőszak keltésére. Fel kell ismernünk, amikor ez történik, és szembe kell szállnunk azokkal, akik visszaélnak a vallással. Világosan látjuk, hogy sürgős szükség van ezeknek a nehéz kérdéseknek a közösségen belüli megvitatására.

Britanniában a muzulmán közösségben voltak felhívások arra, hogy dolgozzanak ki olyan teológiai elméleteket, amelyek figyelembe veszik kisebbségi helyzetüket, minthogy ez a helyzet gyakran különbözik attól, amelyben a muzulmán gondolkodás legnagyobb része kialakult. Ez a felhívás érvényes minden mai vallási közösségre, mivel Európa egyre inkább soknemzetiségű és sokvallású társadalommá válik. Azt hisszük, hogy ez megtörténhet bármelyik vallási hagyományunkon belül, anélkül, hogy ez sértené integritásukat. A szekuláris igényekkel, amelyek ki akarják zárni a vallás szerepét a társadalomból, szembe kell szállni.

A fiatalok vallási nevelése, vagy annak a hiánya, ma vitatéma a legtöbb európai országban. Bár elmúlt az az idő, amikor egy vallási közösség vagy világnézet sajátította ki a nevelési rendszert, meg vagyunk győződve ar-

ról, hogy a vallás, ha megfelelő módon tanítják, képes arra, hogy identitás-érzést és önbizalmat adjon, ami védelmet nyújthat a szélsőségek befolyása ellen. Fontos, hogy a fiatalok megismerkedjenek vallási hagyományokkal. Ugyanakkor meg kell ismerniük környezetük hagyományait is, hogy megértsék a világot, amelyben élnek, és képesek legyenek értelmes kapcsolatokat építeni másokkal és tisztelni őket.

Az iszlám erősödő jelenléte sok európai országban hozzájárult ahhoz, hogy ismét felébredt az érdeklődés a vallás helye és szerepe iránt a közéletben. Például Britanniában a legutóbbi vita a fátyolról, amelyet muzulmán nők viselnek (niqab) vitákat váltott ki bármilyen vallásos szimbólum viseléséről bármelyik vallásos közösség által. Bár az ilyen viták egészségesek lehetnek, mégis úgy látjuk, hogy nem volna szabad oda vezetniük, hogy kizárják a vallást a közéletből. Minden vallásunk hatással van a társadalom szövetére és közösségeink életstílusára, tehát nem lehet úgy értelmezni, hogy csak a magánélet-hez tartoznak.

Mint vallási vezetőknek alaposan meg kell gondolnunk a vallás szerepét a szélesebb társadalomban. Ha a vallások képviselői szóba hoznak olyan kérdéseket, ame-

lyek valóban érdeklik a mai embert, akkor a vallás gyógyító hatású lehet és annak is kell lennie. Nyomatékosan javasoljuk a vallási vezetőknek és a politikai hatóság képviselőinek egyaránt, hogy ismerjék fel a vallások gyógyító potenciálját és adjanak annak helyet.

A vándor közösségek asszimilációja vagy integrációja régóta kifejezésre juttatott elvárása a fő közösségeknek; mi fontosabbnak hisszük annak elősegítését, hogy teljes mértékben részt vehessenek a társadalom minden szférájában. El kell kerülni az elszigetelődés és a társadalom peremére szorítás minden formáját, akár a többség kényszeríti a kisebbségre, akár maga a csoport választja.

Birminghami gyűlésünk igazán párbeszéd volt. Túlságosan gyakori, hogy a párbeszéd zászlaja alatt monológok sorozata hangzik el, de a valódi párbeszéd olyan küzdőteret teremt, amelyen a legfontosabb kérdéseket is megvizsgálhatjuk, és így bizalmat ébreszthetünk a különböző csoportok között. Párbeszéd közben felbátorodunk a legnehezebb kérdések szóbahozására, és ez az egyetlen lehetőség arra, hogy megismerjük a másik fél másságát. Csak ha megismerjük a másikat, és őszintén tiszteljük másságát, akkor értékelhetjük igazán közös emberségünket.

ÖKUMENIKUS SZEMLE

3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés

Mint ismeretes, a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés mintegy zárándoklat 2006. januárjában megkezdődött Rómában. Azóta számos helyi, regionális és kontinentális rendezvény alkotja e zárándoklat állomásait. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa – egyebek mellett – 2007. január 25-én, Gyulán rendezett ökumenikus találkozóval csatlakozott e zárándoklathoz. E tanácskozáson a római katolikus, református, evangélikus, baptista és román ortodox egyházak képviseltették magukat főpásztoraikkal a határ mindkét oldaláról. A Nagygyűléssel, különös tekintettel a nagyszebeni záró találkozóra, kapcsolatos általános tájékoztatóon túl napirendre kerültek olyan kérdések is, mint például az ökumenikus szolidaritás, vagy az elvárható őszinte testvéri hangvétel hiánya, pl. az ortodox és a nemzeti kisebbséget alkotó református/ katolikus egyház között Romániában. A tanácskozást közös ebéd, kulturális program, majd az ortodox katedrálisban tartott ökumenikus istentisztelet követte. Az alábbiakban Colin Williams előadását közöljük. A szerk.

Nagyon örülök, hogy ma itt lehetek Önökkel Gyulán. Újra és újra hálás vagyok mindenért, ami a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés előkészítését szolgálja Európa országában és térségeiben. Az íróasztalom mellett ülök Genfben és arról írok, amit *remélem*, hogy az egyházak meg fognak tenni. Jó Magyarországra jönni, és látni, hogy Önök már olyan sokat tettek a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés érdekében. Jó felfedezni, hogy olyan sokan vesznek részt a terv megvalósításában.

Mindenekelőtt néhány szó a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés háttéréről. Aligha kell megmondanom Önöknek, de a Nagyszebenben jövő év szeptember 4-9-én tartandó Nagygyűlés a harmadik ilyen esemény lesz. Azt is tudják már, anélkül hogy én elmondanám, hogy az első ilyen Nagygyűlés Bázelen volt 1989-ben és a má-

sodik Grácban 1997-ben. Hányan vettek részt Önök közül ezeknek a Nagygyűléseknek valamelyikén? Hányan mind a kettőn? Nos, ha én itt most elhallgatnék, sejtem, hogy azok, akik az imént felnyújtották a kezüket, el tudnának mondani néhány remek történetet. Mert Európa különböző egyházaiban tett látogatásaim során újra és újra találkozom olyan emberekkel, akik elmondják nekem, hogy milyen nagy jelentősége volt Bázelen és/vagy Grácban saját életútjukon. Már is nagy reményeket fűzünk Nagyszebenhez, hogy az sokak számára ugyanilyen jelentőségű eseménynek fog bizonyulni.

Az emberek Európa szerte máris nagy dolgokat várnak tőlünk. Ezért azt kell mondanunk, hogy ez a Nagygyűlés bizonyos fokig más lesz, mint elődei. Az infrastruktúra által támasztott gyakorlati korlátok azt jelentik,

hogy ennek így kell lennie. Meghívtunk Európából 2 100 delegátust. Nem tudunk többet meghívni. Ez tehát azt jelenti, hogy sokan csalódottak lesznek, hogy fizikailag nem lehetnek jelen Nagyszébenben. És ez azt is jelenti, hogy – bár Nagyszébenben több delegátus lesz, mint az előző Nagygyűléseken – összesen kevesebb résztvevő lesz. Ez mégsem jelenti azt azonban, hogy a Nagygyűlés kevésbé lesz értékes, mint az előzőek. Mindenesetre Nagyszében kisebb város, amelyben azok, akik kisebb csoportokban találják magukat, mégis úgy fogják érezni, hogy egy sokkal nagyobb csoporthoz tartoznak. Bár kevesebb ember számára, mégis arra törekszünk, hogy gazdag és hatékony, megindító és izgalmas, inspiráló és fejlethetetlen élményt nyújtsunk. Ha nem tudjuk az embereket Nagyszébenből azzal az érzéssel elbocsátani, amivel sokan távoztak Bázeltől és Grácból – azzal az érzéssel, hogy egy olyan eseményben volt részük, ami döntő hatással volt egész keresztyén hivatásukra –, akkor kudarcot vallunk.

Tudatában vagyok annak, hogy valószínűleg olyan dolgokat mondok, amit Önök közül sokan már tudnak. Mégis hadd emlékeztessen Önöket néhány olyan elvre, amelyek hátterét adják annak, amit Nagyszébenbe tervezzük.

Először, hogy az egész esemény egy téma köré csoportosul. Ez egy nagy jelentőségű téma. Önök már ismerik, mégis hadd emlékeztessen rá Önöket. *Jézus Krisztus világossága ragyog mindannyiunkra – reménység Európa megújulásába és egysége iránt.* Tanulmányozni fogjuk a Krisztus világossága és az egyház – a Krisztus világossága és Európa – és a Krisztus világossága és a világ témaköröket.

Másodszor, Nagyszébenben a Charta Oecumenica jegyében fogunk találkozni – és tényleg a Charta Oecumenica fogja árnyalni az egész Nagyszébeni eseményt. Biztos vagyok abban, hogy közöttünk senki sincs, akinek bármit is mondanom kellene a Charta Oecumenicáról, az alapvető ökumenikus elveknek erről az elfogadott ismeretéről, amelyet az Európai Egyházak Konferenciája és a Püspöki Konferenciák Európai Tanácsa hozott létre, majd 2001-ben aláírták Strasbourgban, és itt Magyarországon 2002-ben. Tehát öt év telt el azóta, hogy a Charta Oecumenicát Önök aláírták. Vannak országok, amelyekben ez a dokumentum az egyházak gondolkodásának előterében van. Máshol, nem utolsó sorban az én hazámban, alig jelent meg az ökumenikus radar ernyőjén. Így vettünk a Charta Oecumenicából nagyszébeni megvitásra kilenc altémát – egység, lelkiség, bizonyágtétel, Európa egysége, migráció, vallásközi kapcsolatok, igazságosság, béke, teremtés – remélve, hogy ezek segítségével újra fel fogják fedezni az emberek a Charta Oecumenica potenciálját, vagy első ízben fedezik fel azt. A Charta Oecumenica lapjain lévő szavaknak élniük kell. Reméljük, hogy a Nagygyűlés folyamata erőteljesebb életet fog lehelni beléjük.

Reméljük azt is, hogy nemcsak azok fognak foglalkozni ezekkel a témakörökkel, akik ott lesznek Nagyszébenben. Majdnem kezdettől fogva tudatában voltunk annak, hogy Nagyszébenben olyan az infrastruktúra, hogy legfeljebb 2 100 delegátust fogadhat. 2 100 még mindig sok ember – de mégis marad sok csalódott, aki nagyon szeretett volna velünk lenni Nagyszébenben. Ezért kezdettől fogva világossá próbáltuk tenni, hogy ez egy *folyamat* – olyan folyamat, ami sokkal több embert

fog össze, mint akik öt napon át jelen lesznek Nagyszébenben 2007 szeptemberében. Bátorítottuk az országokat és térségeket, hogy rendezzenek nemzeti és térségi találkozókat, amelyek ugyanazokkal a témákkal foglalkoznak, amelyekre mi fogjuk összpontosítani gondolatainkat Nagyszébenben. Amikor kiküldtük ezt a felhívást, nem voltunk teljesen biztosak abban, hogy milyen élénk lesz a reakció. Valójában a lista nőtt, és még mindig nő. A nyugati Írországtól a keleti Oroszorszáig, az északi skandináv és balti országoktól a déli Spanyolországig, nemzeti és térségi találkozókat hoztak létre válaszul erre a felhívásra. Ezeket a találkozókat a Wittenbergi Ökumenikus Találkozókon fogjuk kiértékelni – amelyről azonnal fogok bővebben szólni. Meg fogjuk találni a módját annak is, hogy biztosítsuk, hogy minden, ami felszínre kerül ezeken a találkozókön részét alkossa a delegátusok által Nagyszébenben folytatandó viták hátterének.

Továbbá azt is reméljük, hogy 2007 szeptemberében – és különösen a Nagygyűlés szombatján, szeptember 8-án – helyi programokat fognak szervezni párhuzamosan, és így széles körű imádság és meditációs hullám árad végig Európán.

Maga az Európai Egyházak Konferenciája és a Püspöki Konferenciák Európai Tanácsa együtt szervez(ett) két ökumenikus találkozót a Nagyszébenhez vezető úton. 2006 januárjában 100 delegátus találkozott Rómában, hogy együtt elmélkedjenek a nagyszébeni folyamaton. Ez év februárjában többen azok közül, akik Rómában voltak, Wittenbergben fognak összegyűlni új barátaikkal együtt, ismét Nagyszébenre készülve. Wittenbergben még inkább módunk lesz megfontolni azokat a nemzeti és térségi folyamatokat, amelyek eddig létrejöttek, továbbá megtapasztalni valamit a német – és specifikusan a német protestáns – hozzájárulásból Európa ökumenikus színteréhez.

De mi a helyzet Nagyszébennel? Mi a helyzet a 3. Ökumenikus Nagygyűléssel? Először is miért Nagyszébenben lesz? Nos, Nagyszében nagyon nyilvánvaló okok alapján választottuk. Először is fontos volt, hogy Bázelt és Graz után a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlést túlnyomóan ortodox környezetben tartjuk. Ez a választékot nyilvánvalóan leszűkítette a kelet- és délkelet európai országokra. Továbbá ott volt a felismerés, hogy 2007 Románia számára nagyon speciális év lehet. A tervek mostanra beértek, hogy 2007-ben Románia az EU tagja lesz. Reméljük és imádkozunk azért, hogy azzal, hogy a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés 3 színhelyét Nagyszébenben választottuk, éreztetni tudjuk Románia népeivel, hogy európai testvéreik, és nem utolsó sorban európai keresztyén testvéreik elismerik arra szóló ígéretüket, hogy egyenrangú partnerként jelenhessenek meg Európa színterén. Imádkozunk azért, hogy a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés betöltse szerepét abban, hogy előmozdítja Románia népeiben annak megértését, hogy most már ők is szilárdan le vannak horgonyozva a tágabb európai család részeként. Itt az a tény, hogy 2007-ben Nagyszében egyike a kultúra két európai fővárosának. És abban nincs semmi ellentmondás, hogy komplex történelme folytán Erdély általában és különösen Nagyszében olyan hely, ahol érezhetően ökumenikus érzések élnek, és ahol a többségben lévő ortodoxhívők mellett az evangélikus és református, a római katolikus, a görög katolikus és a baptista hagyományoknak is szerepük van a tá-

gabb ökumenikus színtéren. Igen, ennek a városnak vannak nehézségei – de vannak lehetőségei is, és mi ezeket igyekszünk kiaknázni.

Persze tudatában vagyunk annak, hogy a vallási helyzet Romániában általában és különösen Erdélyben komplexebb, mint ahogyan sokszor bemutatják. Meg fogjuk próbálni ezt tükrözni. Az evangélikus és református egyházak képviselőivel folytatott eszmecsereim során mindenekelőtt világossá tettem, hogy a delegátusokat Nagyszebenben nemcsak ortodox istentisztelet fogja köszönteni. Biztosítanunk kell, hogy a többi keresztyén hagyomány is nagyon látható módon megkapja méltó helyét. Biztosítanunk kell azt is, hogy a többi egyház képviselői ne csak láthatóak, hanem hallhatóak is legyenek – és nemcsak románul, hanem magyarul is. Úgy hallottam, hogy a magyar nyelv bizonyos fokig már jelen van a Helyi Szervező Bizottság munkájában, azáltal, hogy a dokumentáció egy részét lefordítják magyar nyelvre. Kollégám, Dom Aldo Giordano a Püspöki Konferenciái Európai Tanácsában is nagyon igyekezett, hogy biztosítsa, hogy a római katolikus és a görög katolikus hang is hallható legyen az egész Nagygyűlés folyamán. Keressük a módját annak, hogy a romániai roma közösséget is láthatóvá és hallhatóvá tegyük.

Ez széleskörű erőfeszítést jelent arra, hogy az európai kisebbségi egyházak javára tegyünk megkülönböztetést. Az egyik olyan vonása az Európai Egyházak Konferenciájának, amelyre a legbüszkébbek vagyunk az az a mód, ahogyan igyekszünk kellő tiszteletet tanúsítani az európai kisebb egyházak iránt – amelyek sokszor, mint például Romániában a domináns egyházak mellett élnek, és könnyen úgy érezhetik, hogy azok árnyéka borítja őket. Központi Bizottságunkban van egy metodista tag Bulgáriából, a református hagyomány egy tagja Lengyelországból, és íme, egy evangélikus lelkipásztor Nagyszebenből. Persze az elnökünk is református lelkipásztor Franciaországban. Mi az Urat imádjuk, akinél a nyilvánvalóan kicsinyeknek és a nyilvánvalóan jelentékteleneknek speciális helyük van az Országban. Ez a meggyőződés, remélem, tükröződik mindennapi életünkben.

Európa kisebb egyházai iránti pozitív részrehajlás tükröződik abban is, ahogyan elosztottuk a helyeket Nagyszebenben. Például, a Nagyszebenben rendelkezésünkre álló 1050 delegátus létszámból 50-et adtunk Európa baptista egyházait képviselő személyeknek. Ez az egész 5%-a, ami jóval több, mint azoknak a százalék aránya, akik az európai nem római katolikus keresztyének közül történetesen baptisták. Egy másik példa: fenntartottunk 50 delegátusi helyet az egyre növekvő létszámú európai migráns egyházak képviselőinek. A migráns keresztyének jelenléte közöttünk új vonása az európai egyházi életnek, amelyet nem hagyhatunk figyelmen kívül. Ez kis része az európai keresztyének teljes létszámának, mindazonáltal jelenlétük közöttünk az európai egyházi élet gazdagodását jelenti, és helyénvaló, hogy így tiszteljük meg ezeket az egyházakat. Még egy utolsó szempont. Európa sok országában az egyházi élet másik figyelemreméltó vonása a pünkösdi egyházak növekedése. Saját hazámban, Nagy Britanniában a pünkösdi hívők száma olyan mértékben növekedett vasárnapról vasárnapra, hogy az utóbbi tizenkét hónapban a harmadik legnagyobb hívő csoporttá váltak, megelőzve például a metodistákat. Ez figyelemreméltó fejlemény a brit és a szélesebb európai egyházi életben is. Már kezdjük keresni a

módokat arra, hogy kapcsolatokat teremtsünk a pünkösdi hagyomány és a szélesebb ökumenikus mozgalom között, és ezért keressük a módját annak is, hogy a pünkösdi hang is hallható legyen Nagyszebenben.

Mit remélünk elérni a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlésen és azon keresztül? Azok, akik először gondolták végig ennek az eseménynek a tervét, nagyon világosan látták célkitűzéseiket. A lista hosszú. Az általános témán belül, hogy *Krisztus világossága ragyog földrészünkön*, úgy tervezték, hogy a Nagygyűlés foglalkozni fog azokkal a mindennapi kérdésekkel, amelyekkel generációknak szembesülniük kell. Látni fogják a már említett altémák listájából, hogy bizonyosan meg fogjuk valósítani ezt a célt. Azt akarták, hogy a Nagygyűlés ne csak befele nézzen, hanem képessé tegyen bennünket arra, hogy jobban tudatában legyünk Európa felelősségének a többi földrész iránt. Lesznek kulcsmomentumok a Nagygyűlésen, amelyekben ez a törekvés valósággá válik. Azt akarták, hogy a Nagygyűlés rávilágítson az európai integráció folyamataira. Reméljük, hogy a Nagygyűlés folyamán párbeszédet folytathatunk azokkal, akiknek kulcsszerepük van földrészünk alakításában.

De van még egy cél, ami nekem különösen is fontosnak tűnik. Hadd idézzem Önöknek. A célok között van az is, hogy a Nagygyűlés és a hozzá vezető folyamat „adja vissza a földrész keresztyéneinek a bizalmat abban a lehetőségben, hogy az evangélium szerint éljenek a szekularizáció által meghatározott kultúrában”. Ha választanom kellene egy célt, ami fontosabb, mint az összes többi, azt gondolom, hogy ez lenne az. Legalábbis Európa sok részében olyan korban élünk, amikor sokan igyekeznek az egyházat a perifériára szorítani. Olyan korban, amikor sokan azt sem hajlandóak elismerni, hogy a mi mondanivalónknak bármi értéke lehet. Ilyen kultúrával szemben fontos, hogy Európa egyházai ragaszkodjanak, vagy talán újra megtalálják önbizalmukat. A helyzet egyszerű. Sok tekintetben lehetetlen megérteni földrészünket anélkül, hogy méltányolnánk, hogy milyen nagy szerepe volt az egyháznak Európa kialakulásában. Európát, ahogyan ma ismerjük, nagyon sok tekintetben a keresztyén hit formálta. Ebben jelenkorunk nem különbözik a többiétől, amelyek előttünk voltak. Az etikai szabályozásban, a globalizáció terén, az igazsággal és emberi jogokkal foglalkozó területeken, a szegénység igazságtalanságának megértésében, és mindenek fölött, annak értelmezésében, hogy milyen legyen egy teljes életet élő emberi lény, az egyház még mindig valóságosan hozzá tud járulni földrészünk alakításához. Mindenek fölött módokat kell találnunk arra, hogy megőrizzük bizalmunkat abban, hogy mindaz, amit mi adhatunk, értékes. Az a szándékunk, hogy a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés előmozdítsa ennek a bizalomnak a feléledését. Hogy azok, akik jelen vannak Nagyszebenben és azok, akik a nemzeti és térségi eseményeken vesznek részt, újra megteljenek látomással, határozottsággal és bátorsággal, hogy hirdessék mindazt, amit az evangélium kínál földrészünknek a 21. század elején.

Hogy fogjuk ezt elérni Nagyszebenben? Nos, a folyamat, amelyet követni fogunk Nagyszebenben, világos. Először is, mindannak a szívében, amit ott tenni fogunk imádság és istentisztelet lesz. Még ha minden más terünk halomra omlik is, akkor is bizonyos vagyok abban, hogy egyedül az istentiszteletek miatt, amelyeken részt fogunk venni, érdemes lesz elmenni Nagyszebenbe. Egy

kicsi és hozzáértő csoport keményen dolgozik az imádság és az istentiszteletek megformálásán és már is világos, hogy amit csinálnak, az valóban nagyon jó minőségű lesz. Izgalmas lesz, megindító lesz, mély lesz, valóban megtérítő lesz.

Az istentisztelet tovább indít bennünket arra, hogy együtt gondolkozzunk Nagyszében témáin. A három középső napnak lesz egy alapvető rendje. A délelőtti plenáris üléseken fogjuk tölteni egy óriási sátorban Nagyszében szívében. Ott tápláltatunk Istennek a Szentírásban kijelentett Igéjével. Azután a délelőtti többi részben Európa vezető keresztyén gondolkodói fogják vezetni elmélkedésünket. Egyszerű keresztyének megnyilvánulásaira is lesz alkalom. És lesz idő vitára és gondolkodásra, részvételre mindabban, amit élénk tárnak.

A három középső nap délutánját fórumokban fogjuk tölteni. Több fórum lesz, a nap altémái szerint. Az első nap fórumok lesznek az egységről, a bizonyágtételről és a lelkeségről. A második napon fórumok lesznek Európáról, a migrációról és az Európában jelenlévő különböző vallások közötti viszonyról. A harmadik napon fórumok lesznek az igazságról, a békéről és a teremtésről. Ezek jó alkalmat adnak arra, hogy kisebb csoportok informális találkozókat rendezzenek a városban a Nagygyűlés témáiról.

A Nagygyűlés utolsó teljes napján összejövünk, hogy elgondolkozzunk a Nagygyűlés eredményéről, és különösen az üzenetről, amelyet Európa egyházainak kül-

dünk. Ezen az estén össze fogunk gyülekezni egy hatalmas és megindító fény-zarándoklatra.

Végül vasárnap, szeptember 9-e reggelén Nagyszében népével együtt veszünk részt az istentiszteleteken saját templomaikban. Majd összegyűlünk, és át vesszük a megbízatást, hogy azzal az üzenettel térjünk haza: *Krisztus világossága még mindig hatalmasan fénylik földré-szünkön.*

Sok minden más is van, amit elmondhatnék Önöknek, de az idő rövidege nem engedi. Mégis meg akarom nyugtatni Önöket, hogy a gyakorlati kérdéseket sikerült megoldani. Most már bizonyosak vagyunk abban, hogy minden szép rendben fog megtörténni. És teljesen bizonyosak vagyunk abban is, hogy a nap sütni fog és egyetlen csepp eső sem fog esni. No, az utóbbiban talán tévedhetünk egy kicsit, mindazonáltal mindenkit meg akarok nyugtatni, hogy a kezdeti nehézségek után most már megtaláltuk a módját annak, hogy Nagygyűlésünket és szükségleteit beillesztjük abba, amit Nagyszében kínálni tud.

Hadd fejezzem be azzal, hogy köszönetet mondok Önöknek azért, hogy megoszthattam látomásunkat arról, hogy mi lehet Nagyszében. Köszönöm segítségüket és köszönöm lelkesedésüket. Együtt indulunk egy nagy kalandra. Krisztus fénye hintsen világosságot ösvényünkre, hogy majd mi is világosság lehessünk mások számára.

Colin Williams

A világvallásokkal való kapcsolat és a 3. európai Ökumenikus Nagygyűlés

Az Európai Egyházak Konferenciájának (EEK) és a Püspöki Konferenciák Európai Tanácsának (PKET) az Európában Élő Muzulmánokkal Közös Bizottsága május 3-6. között találkozott a leicesteri St. Philip's Központban, amely egy keresztyén tanulmányi és konferencia központ a vallásilag plurális Angliában.

A bizottság két vallásközi párbeszédet folytató muzulmán csoporttal találkozott. A megbeszélések két kérdés köré csoportosultak: mit jelent muzulmánok lenni Európában és az imámok és a keresztyén lelkészek képzése.

A bizottság aláhúzta annak fontosságát, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani a kelet-európai országokban élő muzulmán kisebbségekre. Ezek a kisebbségek nem vándorolnak, mint Nyugat-Európában, hanem saját hagyományaik és testületük van azokban az országokban, amelyekben élnek. A romániai Nagyszébenben tartandó 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés fontos alkalom arra, hogy lehetőségeket keressünk a Kelet-Európában élő vallási kisebbségekkel folytatandó párbeszédre, és több évszázados tapasztalataikra irányítsuk a figyelmet. Ennek műhelye a Nagygyűlés 5-ös számú vallási fóruma lesz.

A bizottság kifejezte aggodalmát a keresztyének törökországi helyzetével kapcsolatban is. Hangsúlyozta, hogy a legutóbb Malatya-ban elkövetett gyilkosságok inkább a szélsőséges nacionalizmus, mint a keresztyén-muzulmán konfliktus megnyilvánulásai. A bizottság a

védelem fokozását és nagyobb jogi biztonságot követel a Törökországban élő keresztyén kisebbség számára.

A vita másik pontja a keresztyén lelkészek és a muzulmán imámok képzése volt. Az imámok képzését – tekintettel a muzulmánok integrációjára a befogadó társadalmakban – bátorítani kellene, különösen azokban az európai országokban, ahol jelentős muzulmán kisebbségek élnek. Az európai muzulmán életnek szüksége van olyan lehetőségekre, amikor a nyugati társadalmak mindennapos vallási követelményei közepette szembesül önmagával.

Tim Stevens leicesteri anglikán püspök fogadást adott, amelyen megjelent Richard Atkinson leicesteri érsek és a Leicesteri Vallásközi Tanácsa elnöke Resham Singh Sandhu.

Telefon-lelkigondozás – Budapest

06-1 201-0011

Lelki válság esetén, emberi, családi, lelkiismereti, hitbéli kérdések megbeszélésére

mindennap 17–21 óráig

Az egy ökumenikus mozgalom nagyobb koherenciájáért

Az Egyházak Világtanácsa Porto Alegrei Nagygyűlése annak a meggyőződésnek alapján, hogy az ökumenikus partnerek bizonyágtétele kiegészíti egymást, egy olyan bizottságot kezdeményezett, amelyben az EVT mellett a következő felekezeti családok vesznek részt: anglikánok, tanítványok, ortodoxok, quakerok, evangélikusok, mennoniták, metodisták, oriental-ortodoxok, reformátusok és római katolikusok.

A bizottság célja az, hogy megvitasson és ajánljon lehetőségeket arra, hogy a Keresztyén Világközösségek tovább erősítsék részvételüket a EVT életében és munkájában. Ez az egy ökumenikus mozgalom nagyobb koherenciájának elősegítése irányába tett lépés a konciliáris és felekezeti ökumenikus személyiségek közötti bizalom és partnerkapcsolat megteremtéséért folytatott több évtizedes munka eredménye.

A bizottság eredeti megbízatása, amelyet a Porto Alegrei Nagygyűlés adott, magában foglalja a programok koordinációját, az átfedő tagságok kérdését és annak a lehetőségét, hogy a EVT nagygyűlések számára olyan struktúrát alakítsanak ki, amely nagyobb teret biztosítana a felekezeti világközösségek találkozására.

A bizottság első ízben 2007. május 10-én találkozott Genfben. Elnöke, Nareg Amezian, az Örmény Apostoli

Egyház ciliciai püspöke, és Dr. Robert K. Welsh, a Felekezeti Világközösségek Konferenciájának jelenlegi elnöke.

A bizottság fontolóra vette annak lehetőségét, hogy a Felekezeti Világszövetségek számára egy széles ölelésű nagygyűlést szervezzenek, és kifejezte elkötelezettségét aziránt, hogy megvizsgálja a mélyebb és programorientáltabb együttműködést az EVT és a Felekezeti Világszövetségek között.

A jelenlegi EVT Központi Bizottság ciklusának elején határozatot várnak arra nézve, hogy a következő EVT Nagygyűlést úgy szervezzék-e, hogy az a tagegyházak egybegyűjtése mellett bővebb teret biztosítson a partner ökumenikus szervezeteknek.

A Bizottság hangsúlyozza annak szükségességét, hogy kreatív párbeszédet folytassanak a lehetséges formátumokban, amelyek lehetővé tennék a különböző közösségeknek, hogy éljenek egy kibővített EVT nagygyűlés lehetőségével. Ugyanakkor némi bizonytalanságot is észlelt egy ilyen típusú Nagygyűlés megvalósíthatóságával kapcsolatban. A Bizottság hangsúlyozta, hogy tovább kell pontosítani egy ilyen esemény természetét, formáját, teológiai megalapozását.

A Bizottság következő ülése 2008. május 14-15-én lesz Genfben.

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

DR. KÁDÁR ZSOLT:

Élő, erőteljes és éles 67

TANÍTS MINKET, URUNK!

ALBERT ANDRÁS:

A zsidó honfoglalás történeti elemzése
Józsua könyvében 68

TÓTH JUDIT:

Az eidosz fogalma Nüsszai Gergely
antropológiájában 75

KISS GYULA:

Anselmus és a kereszthalál jogi összefüggései . . . 81

DR. ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY:

II. Rákóczi Ferenc és az Ónodi Abrenuntiatio . . . 84

SZÁSZI ANDREA:

A fiatalok megközelítésének egy lehetősége:
az ígehirdetés 93

IFJ. DR. FEKETE KÁROLY:

Kiss Ferenc professzori életműve
gyakorlati teológiai szempontból 106

ROWAN WILLIAMS, Canterbury érseke:

Keresztény identitás és vallásos pluralizmus . . . 112

TÓKÉS ZOLTÁN:

Beteg úrvacsorai per a XIX. században
a Nagykárolyi Egyházmegyéhez tartozó
Mátészalkán 118

KITEKINTÉS

ÓDOR BALÁZS:

Ökumenikus ifjúsági képzés
A képzés háttere, célja és jövője 121

Vallások a Békéért

*Vallások a békéért – kihívás a terrorizmussal
és az extremizmussal szemben* 126

ÖKUMENIKUS SZEMLE

COLIN WILLIAMS:

3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés 127

A világvallásokkal való kapcsolat
és a 3. európai Ökumenikus Nagygyűlés 130

Az egy ökumenikus mozgalom
nagyobb koherenciájáért B/III

A TARTALOMBÓL

Feltámadt, nincsen itt!

**Szemináriumi dolgozatok
pszeudepigráfiai szövegekről**

**Robert Baillie vitairata William Laud érsek
arminianizmusa ellen (1640)**

**Dapsy László szerepe
a darwinizmus terjesztésében
és annak teológiai fogadtatása**

**Az irgalom kultúrájáért (I.)
– Avagy a közösségek erősödése
a jog–irgalom–istenismeret által
Michael Welker olvasatában**

**Gróf Bethlen Miklós (1642–1716)
és a 17. századi erdélyi protestantizmus**

**Cui prodest?
– Kísérlet XVI. Benedek pápa megértésére,
különös tekintettel 2007. júliusára,
az új dokumentumok publikálására**

**Egyházak Együtt a Békéért és Igazságért
a Közel-Keleten**

**Európai kulturális párbeszédéről
az Ararát lábánál**

Őszül a határ

ALAPÍTVÁ 1925

Ára: 1325,- Ft

ÚJ FOLYAM (L)

2007

THEOLOGIAI SZEMLE

2007. 3. szám

Felelős kiadó:

**Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa**

Szerkesztőség:

**Ökumenikus Tanács Irodája
1117 Budapest,
Magyar tudósok körútja 3.
Telefon: 371-2690
Fax: 371-2691**

Kiadóhivatal: A Magyarországi

**Református Egyház
Kálvin János Kiadója
1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 386-8267, 386-8277**

Index: 26 842

ISSN 0133 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztőségi bizottság

elnöke: dr. Kádár Zsolt

tagjai: dr. Bodó Sára

dr. Cserhádi Sándor

ifj. dr. Fekete Károly

Háló Gyula

Kalota József

Karsay Eszter

dr. Reuss András

Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tóth Lajos

Nyomás: ETO-Print Kft.

Felelős vezető: Balogh Mihály

Szedés, tördelés: Külalak Bt.

Előfizethető a kiadóhivatalban, posztaltalványon, vagy átutalással a Református Kálvin Kiadó 11711034–20856731 számlájára.

**Előfizetési díj egy évre: 5300,- Ft
Egyes szám ára: 1325,- Ft**

Előfizetési díja nyugati terjesztésben befizethető a fenti forintszámlára.

Megjelenik negyedévenként

A főszerkesztő jegyzete

E szám szerkesztése

egybeesik a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés nagyszabású záró rendezvényével. Mint tudott, e zárandoklat formájában megrendezésre kerülő Nagygyűlés főtémája így hangzik: *Jézus Krisztus világhossza ragyog mindannyiunkra – reménység Európa megújulására és egységére*. Bizalommal kell lennünk az iránt, hogy e Nagygyűlést szervező európai katolikus szervezet is szívvel-lélekkel azonosul az általa is jóváhagyott főtémával és a rendezvénnyel is, mindazonáltal e közös hitvallást – nem a Krisztus világhosságának egyetemes ragyogását – és magát a rendezvényt beárnyékolja az az ekklézológiai megkülönböztetés, amely ez év nyarán újra sok fájdalmat okozott a XVI. századi Reformációban gyökerező keresztyén egyházak számára.

A Vatikáni Hittani Kongregáció legújabb dokumentuma, amelynek címe *Válaszok az egyháztan bizonyos aspektusaira vonatkozó kérdésekre* ismét csalódást, szomorúságot okozott az egyházak egységtörekvése iránt elkötelezett hívekben felekezeti hovatartozástól függetlenül.

A nyilatkozat egyebek mellett – a 2000-ben kiadott Dominus Jesus dokumentumhoz hasonlóan – azt állítja, hogy *a Római Katolikus Egyház az egyetlen igaz egyház, következésképpen a katolikus egyházértelmezés szerint a Reformáció egyháza nem egyházak*.

Az alábbiakban három olyan nemzetközi ökumenikus egyházi szervezet válaszynilatkozatába pillanthatunk be, amelyekben a magyarországi történelmi protestáns egyházak alapító és aktív tagok, és amelyek számára lapunk tulajdonosa, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa szoros együttműködő partnerszervezet.

Az *Egyházak Világtanácsa* főtitkárhelyettese *Georges Lemopoulos* a nyilatkozat kapcsán az EVT 2006. februárjában, Porto Alegreben tartott Nagygyűlése egyháztani dokumentumából idéz: *„Minden egyház katolikus egyház, és nem csupán része annak. Minden egyház katolikus egyház, de nem annak teljessége. Minden egyház akkor tölti be a maga katolicitását, amikor közösségben van a többi egyházzal.”* Továbbá megerősíti, hogy *továbbra is elengedhetetlenül fontos az alapvető ökumenikus párbeszéd*.

Az *Európai Egyházak Konferenciájának* főtitkára, *Colin Williams* közleményében ezt írja: *Mivel valljuk az egy, szent, katolikus (egyetemes-BZ) és apostoli egyházat, az az örökös ökumenikus feladatunk, hogy megjelenítsük ezt az egységet, amely mindig az Isten ajándéka. A jelenlegi vatikáni nyilatkozatról továbbá azt mondja, hogy az rávilágít annak a munkának a sürgős folytatására, amelyet a Charta Oecumenica az egység megvalósításáról ír. ... Nem élhetünk megelégedettségben a sajnálatos megosztottság közepette. Különösen is sajnálatosnak tartja, hogy e nyilatkozat a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlést megelőző időszakban jelent meg.*

A *Európai Protestáns Egyházak Közössége* elnöke *Thomas Wipf* „rossz jelzések”-nek nevezi a vatikáni nyilatkozatot. A Hittani Kongregáció Dokumentuma *érvelésben és rövidségben is irritáló* – szögezi le. Ugyanakkor fontosnak érzi hangsúlyozni, hogy itt egy hittételnek a katolikus értelmezéséről van szó, amivel szemben lehet érvelni, ugyanennek a hittételnek a protestáns értelmezésével. Ennek jegyében *Thomas Wipf* elnök elutasítja a katolikus érvelést, és felhívja a figyelmet arra a protestáns értelmezésre, amely szerint *„az egyháznak az eredeti ismérve az Evangélium tiszta hirdetése, és a Szentégek helyes kiszolgálása. Ez – és nem több – szükséges ahhoz, hogy Krisztus egy egyházának hiteles kifejeződése láthatóvá váljon. ... Mi egyháznak ismerjük el a Római Katolikus Egyházat. Sajnálatos, hogy mind a mai napig ez nem mondható el fordítva – vallja *Thomas Wipf*.*

Ez az állásfoglalás mintegy összefoglalja a másik két szervezet reflexióját is, s ehhez bizonyára mi is sokan szív szerint csatlakozunk Nagyszabású és máshol is. E témához szíves figyelmébe ajánlom továbbá e számunk Cui prodest? – című írását.

Dr. Bóna Zoltán

A Theológiai Szemle egyes számainak megjelenési ideje:

1. szám február 28.

2. szám május 31.

3. szám augusztus 31.

4. szám november 30.

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 2007. 07. 31.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy kézírataikat egy példányban, írógép betűkkel (erre minden szövegszerkesztő állítható; oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) a Magyar tudósok körútja címre küldjék. Megnyílt annak a lehetősége, hogy a szerzők írásait ezentúl E-mail-ben, vagy floppy-n is elküldhessék a szerkesztőségbe. E-mail címünk: **okumenikus@lutheran.hu**. Internet: **http://okumenikus.lutheran.hu**. Ha a dokumentum tartalmaz görög vagy héber írást is, úgy csatolják ezeket a betűtípus file-okat is az anyaghoz. Kérünk mindenkit, akinek lehetősége van erre, ezzel is könnyítse meg a szerkesztőség munkáját.

Az írás közlése nem jelenti azt, hogy a szerkesztőség a szerzővel mindenben egyetért. Az aláírt kéziratok tartalmáért minden szerző maga vállalja a felelősséget. Kéziratok megőrzését, visszaküldését mi sem tudjuk vállalni.

Feltámadt, nincsen itt!

*Az igehirdetés elhangzott Sárospatakon 2007 július 18-án,
a Csillagpont elnevezésű Református Ifjúsági Találkozó esti istentiszteletén. (a szerkesztő)*

Az igehirdető alapvető vágya, hogy a másoknak továbbadott igei üzenet először őt szólítsa meg. Bennem van sok-sok szolgálatra készülődés vajúdásának emléke, amikor az üzenetért tusakodva és imádkozva elkezdett szólni hozzám az ige. Lehetetlen rendszerbe foglalni, hogy ez hogyan történt, s főként azt, hogy ennek hogyan kellene történnie: a meditációban, az egzegézisben, az igehirdetés kérügmájának megfogalmazása közben, az igehirdetés elmondásának pillanataiban.

1. Először arra jutottam, hogy az *értelmemet* mozgatja meg az ige, ahogy tette ezt már sokszor az elmúlt 20 évben. Hitünk alapja Jézus feltámadása, (Pál is így gondolta), és elkerülhetetlen hogy ne vizsgáljuk meg értelemmel, s járjuk körbe a hívsvéti eseményeket akár érveket is egymásnak ütköztetve.

Mostanában néhány olyan gondolatsor került elé, amely az értelmemet is megerősítette afelől, hogy Jézus feltámadt.

Az első: Jézus feltámadását és istenségét senki sem utasította volna el jobban, mint a korabeli, a monoteizmusához akár a halálig ragaszkodó zsidóság (és tették is ezt nagyon sokan Jézus idejében). De mégis látnunk kell, hogy Jézus követői az ősgyülekezetben túlnyomóan zsidók voltak. Számukra a feltámadás hitelesítette azt, amit maguk sem akartak igazán elhinni (gondoljunk a tanítványokról szóló beszámolókra, hogy még a feltámadt Jézussal találkozással is kételkedtek). Minden vallási és kulturális szocializációjukat felülírta a Feltámadással való találkozás. Pál, aki mintapéldánya volt az I. századi hitbuzgó zsidóságnak, csak a Feltámadással való személyes találkozás után és annak erejével volt képes lassan-lassan kitörni környezetének gondolkodásából. Semmilyen más esemény nem lett volna képes átformálni a Jézus korabeli zsidók gondolkodását, csak a feltámadás váratlan, megmagyarázhatatlan, de mégis valós eseménye.

A másik gondolat: Mind az I. századi zsidóság között, mind a későbbi keresztyének között élt az a szokás, hogy egy-egy fontos személyiség halála után a sírjánál gyűltek össze, szavait idézték, s így emlékeztek rá (pl. Polikárp). De ilyen szokásnak, beszámolónak a nyomát se találjuk Jézussal kapcsolatosan. S tudjuk miért: sírboltja nem volt fontos a keresztyéneknek, mert sokkal mélyebb tapasztalatuk volt – Jézus legyőzte a halált! Nem a hely számított immár, hanem a személy. Eszembe jutott „A test” c. film (The Body), amelynek ötlete arra a fikcióra épül, hogy a XX. század végén jeruzsálemi ásatásokon egy I. századi sírt találnak, amelyben egy olyan csontváz fekszik, aminek a fején töviskorona van. Egyből felkapja a hírt a média: megtalálták Jézus földi maradványait! A hír persze sokakat felkavar, van aki hitében meghasonlik, (de groteszk módon a hivatalos római egyház nem foglalkozik a dologgal, mert ennél sokkal „fontosabb” egyházpolitikai teendőjük van). De a film végére kiderül, hogy a csontváz mégsem Jézusé, hanem csak egy követőjéé, akit hasonló módon temettek el, mint a Mestert. Az első századi keresztyének utánozhatták Jézust (a temetkezésben), de nem a sír volt fontos (és erre semmilyen korabeli utalást nem találunk), hanem a Feltámadott személye.

A harmadik gondolat: az I. század messiási mozgalmi mind elhaltak. A zsidóság nem hitt a személyes feltámadás-

ban, az Ószövetség erre csak nagyon halvány utalásokat tesz. A vezetők elmenekültek, vagy meghaltak, és ezzel a felkelések is véget értek. Nincs utalás sehol sem arra, hogy a vezető feltámadt volna és így folytatódott volna a megkezdett harc, felkelés. Egyedül Jézus „mozgalma” maradt meg – mert a vezető legyőzte a halált. Ez nem a tradicionális, bevett megoldás volt a messiási mozgalom továbbvitelére, hanem váratlan, mindent felülíró isteni közbeavatkozás.

És utoljára: Ha az Ószövetség tanítása alapján várták volna (vagy hazudták volna maguknak és másoknak) az első tanítványok Jézus feltámadását, akkor a Dániel 12,2-3 alapján egy fénylő, ragyogó testű, közöttük megjelenő Jézusról adtak volna nekünk hírt. Azonban ennek teljesen ellentétével találkozzunk az evangéliumi beszámolóknak!

2. A feltámadástörténet apró részletei azonban az ember *szívéhez* is szólnak. A fehér ruhás ifjú így szól: „mondjátok meg tanítványainak és Péternek...” Péter említése fontos és szívet melengető. Ha csak a tanítványoknak szólt volna az üzenet, Péter könnyen mondhatta volna: Persze, menjetek – de nekem, aki megtagadtam őt fogadkozásaim ellenére, semmi keresnivalóm mellette! Jézus üzenete az angyalon keresztül azonban felemeli, megújítja Pétert. És ebből az emberből lesz majd a nagy misszionárius és pünkösdi igehirdető! Max Lucado utal az un. 7:47-es szabályra: „Akinek kevés bocsátatik meg, kevésbé szeret” (Lk 7,47). Péter ettől kezdve lesz igazán alkalmas eszköz Jézus kezében. Mennyire fontos a szívünket megnyitni és a lelkünket melengetni a jézusi szeretet sugaraiban: így lehetünk igazi igehirdetők és misszionáriusok.

3. A feltámadás a maga erejével és üzenetével *pozicionál* minket. Kegyességünkben vagy világiasságunkban könnyen eltéveszthetjük az egyensúlyt, s a kettő közé hol ide, hol oda tehetünk túl nagy hangsúlyt. Jézus feltámadása megszabadít bennünket az anyagi világ csábításától. Modern életünk rengeteg lehetőség kínál az élet élvezetére – és néha úgy érezzük, hogy ha ezer évig élnénk is, akkor se tudnánk mindent megnézni, kipróbálni, mindenhova elutazni, s ezért könnyen a csüggedés vesz erőt rajtunk – valamiről lemaradunk. A feltámadás azonban arról üzen, hogy Isten új eget és új földet fog teremteni, ezért *nem maradunk le semmiről!* Ha ezt megértjük, akkor Isten szabaddá tesz bennünket a körülöttünk lévő világ, és elsősorban az emberek szolgálatára. Ezért itt, az új ég és új föld teremtéséig a legfontosabb dolgokkal lehet foglalkoznunk, erre hív minket az Úr, de mindezt abban a hitben tehetjük, hogy – még egyszer hadd hangsúlyozzam: – nem maradunk le semmiről! Jézusban, első zsengeként Isten hozzáfogott az új ég és az új föld megteremtéséhez, és így pozicionál, helyez be minket a világ kontextusába. Éppen szabadságot kapunk a világ, az emberek szolgálatára, nem úgy, hogy a világhoz kötve lennénk, hanem attól szabadon, mégis annak elköteleződve, küldetésben járva.

Jézus feltámadása értelmünkre, szívünkre és a világban betöltött helyünkre van hatással. Ezért szerethetjük őt teljes szívből, lélekből, elméből és erőből...

Illés Dávid

TANÍTS MINKET, URUNK!

Szemináriumi dolgozatok pszeudepigráfiai szövegekről

Az alábbiakban olyan teológiai szemináriumi dolgozatokat mutatunk be, amelyek a KRE-HTK Újszövetségi Szemináriumában készültek a 2006/7 tanév első felében. Közös témánk a pszeudepigráf („álnéven írt”) jellegű bibliai irodalom volt. A kanonikus bibliai irodalmon (Ó- és Újszövetség) túl ugyanis léteznek olyan bibliai könyvek, melyek semmiképpen sem kanonikusak, sem a zsidó, sem a keresztyén szent könyvekhez nem tartoznak, sőt, némelykor attól eltérő tanítást adnak. Igaz, szerzőik közül nem egy bevallotta, hogy nem is tartanak igényt a kanonizálásra, inkább építő vagy „szórakoztató” kiegészítéseknek szánták ezeket a meglevő kánoni anyag bővítésére. Viszont a bibliai szentírók közül nem egy tudott ezekről a könyvekről, idézte azokat, ami a görög Újszövetség irodalmi jegyzékében fel is van tüntetve, a Nestle-Aland Novum Testamentum Graece et Latine kötetben, a Deuterokanonikus¹ iratok (769–773) jegyzéke után, a 773–775. oldalakon.

A mintegy huszonöt ilyen iratból a szeminárium tagjai hetet dolgoztak föl. Írtak az iratok témájáról, szerzőjéről, keletkezésük helyéről és idejéről, esetleg címzetteikről, a fent maradt kéziratokról. Egy-egy részletükről rendkívül érdekes magyar fordítást is adtak. Legfontosabb feladatuk azonban az volt, hogy tüntessék fel, hogy ezeket a műveket hol idézte az Ó- vagy az Újszövetség, néha szó szerint, máskor meg reflex-szerűen. Ezáltal tudták éreztetni, hogy a bibliai korban, a két szövetség szerzőire milyen közvetlen vagy közvetett hatást gyakoroltak, valamint arra, hogy – az ihletettségen kívül – milyen olvasmányaik, képzeteik lehettek, pl. az Újszövetség íróinak saját irataik elkészítése közben.

Dr. Bolyki János, a szeminárium vezetője

1.

A tizenkét pátriárka testamentuma

Az ismeretlen, hellenista műveltségű szerző, 1Móz 49 alapján és annak mintájára, Jákób tizenkét fia utolsó szavait fogalmazza meg. Haláluk előtt összegyűjtik utódait, visszaemlékeznek életükre, megvallják bűneiket, in tik családjukat, intézkednek temetésükkel kapcsolatban. Beszélnek Izráel jövőjéről, bűneiről, ennek következményeként a fogságról, de az eszkatonban bekövetkező dicsőséges helyreállításáról is. A műnek eltérő kéziratai vannak, ötféle görög és negyvenöt örmény változata van. Valószínű, hogy már a mű első változata is görög nyelven készült. Keletkezési ideje Kr.e. 250 körül lehet, a benne található keresztyén utalások a jánosi gondolatokkal mutatnak rokonságot. Keletkezési helye sem biztos, Egyiptom, Palesztina vagy Szíria egyaránt szóba jöhet. A mű történeti jelentősége, hogy betekintést enged a korabeli zsidó hagyományok, vallási elképzelések, látásmódok ezerszínű világába. Legrégibb rétege a mózesi törvényeknek eleget tenni kívánó életvitelről és a kettős

messiás – várásról szól. A keresztyén hozzátételekre az apokaliptikus váradalmak, aszkétikus intelmek, színes életrajzi elemek és egy érdekes szomatikus pszichológia nyomja rá bélyegét.

Teológiai vonásai közül csak néhányat villantunk fel. Istenképe: Isten kegyelmes, de még nagyobb hangsúly van szentségén és haragján. Ezért a pátriárkák közbenjárására van szükség. Az idők végén az Úr Izráellel fog lakozni. A teremtett világot a szerző három mennyei országgal egészíti ki: az első vízből, a második világosságból van, a harmadik pedig Isten lakhelye. A béke angyala védelmezi Izráelt, és különleges módon vezeti Lévi meg Júdát. Az ember választhat két út között: vagy Isten, vagy Beliár (a gonosz) angyalai vezetik, aki bűnre csábítják. Az utolsó időben sokak hitehagyottakká lesznek, végül azonban Isten képviselője legyőzi a gonoszt. A végidőkben Júda királyként jelenik meg, de Lévinek, a főpapnak is fontos szerep jut. Ami az etikát illeti, a törvény fogalmát nem mózesi értelemben, inkább sztoikus erénykatalógusként (becsületesség, istenfélelem, egyenesség, őszinteség, nagylelkűség, önuralom) használja. A szombat és a körülmetélkedés, valamint az étkezési törvények helyett inkább a házasságtörés tiltását emeli ki. A helyes élethez segítséget nyújt Isten Lelke, a lelkiismeret, Isten hűsége és a testvéri szeretet. A bölcsesség a törvény szinonimája. Néhány szövegrészletben megjelenik a túlvilági életbe, közelebről a feltámadásba vetett hit.

¹ Deuterokanonikus iratoknak nevezzük azokat az ószövetségi könyveket, melyek a görög Ószövetség (LXX=Septuaginta) fordításából kerültek a kánonba, ám nem azonosak az eredeti héber Ószövetséggel, hanem azon kívül még nyolc, kisebb-nagyobb terjedelmű iratot tartalmaznak. A római katolikus egyház ezeket kanonizálta, a protestáns egyházak csak hasznos-építő iratoknak tekintik ezeket, de nem tartják egyenértékűnek a héber nyelven írt Ószövetséggel, bár némely bibliafordításban – többi irattól megkülönböztetve – közreadják.

Milyen utalások, „áthallások” és idézetek találhatóak az Újszövetségben, amelyek a Tizenkét pátriárka testamentuma már érint? Pl. több messiási résznek: Lévi 8,1-10; (főpapi öltözék, vö.: a páli „lelki fegyverzet” az Ef 6,13-ban); az Áser 7,3; Lévi 4,12; Benj 9,8-nak mind van messiási vonatkozása. Most tizenkét, az Újszövetséggel párhuzamba állítható igeszakaszt soroljunk fel: (1) Rúb 4,3 és Róm 2,15 (lelkiismeret szerepe); (2) Rúb 5,5 és 1Kor 6,18 (paráznaság kerülése); (3) Lévi 2 és 2Kor 12,2 (a főhős elragadtatása); (4) Lévi 3,2 és Róm 2,4 (igazságos isteni ítélet); (5) Lévi 3,6 és Róm 21,1 (vértelen áldozat); (6) ... (7) Lévi 18,7 Róm 1,4; Mk 1,10-11 (megszentelődés, vízkereszttség); (8) Zeb 9 és Róm 11,25 (buzgólkodás, megkeményedés, pogányok üdvre jutása); (9) Dán 5,2 és Róm 15,33, 2Kor 13,11 (békességben Istennel s egymással); (10) Dán 6,2 és Jak 4,8 (közeledjete Istennel); (11) Józs 8,5 és ApCsel 16,25 (ima a bilincsek közt); Benj 4,3 és Róm 12,21 (a rossz legyőzése).

Végül néhány rövid idézet a Tizenkét pátriárka testamentumából: „Menekülj a paráznaság elől gyermekem, és parancsold meg feleségednek és leányaidnak, hogy ne dísztgessék fejüket és arcukat, hogy megtévesszék az elmét!” (etikai intés, Rúb 5,5). „És főpapsága ideje alatt a pogányok megsokszorozódnak ismeretben a földön és megvilágosodnak az Úr kegyelme által, főpapsága alatt a bűn megszűnik, és a törvénytelenek felhagynak gonosz cselekedeteikkel.”... „És Ő ad majd a szenteknek az élet fájáról enni, és a szentség lelke lesz rajtuk” (messiási jövendölések, Lévi 18, 9-ből és 18,11-ből). „És most, gyermekem, mindent hallottál, válaszolj azért magadnak vagy a világgosságot, vagy a sötétséget, vagy Isten törvényeit, vagy Beliár munkáit! És fiai válaszoltak neki: Isten előtt fogunk járni, az Ő törvénye szerint” (döntés Isten követése mellett, Lévi 19,1kk). „De legyetek békében, figyelve a békesség Istenére, hogy háború ne törjön rátok” (szociáletikai parancs, Dán 6,2).

Bob Ilona Enet

2.

A rékábíták története

Rékáb, és a tőle származó rékábíták nevével több helyen találkozunk az Ószövetségben. Először a 2Kir 10,15-28-ban annak a Jehónádábnak az apjaként, aki részt vett a Baal papok kiirtásában. Másodsor az 1Kron 2,55-ben, amely a kénita törzs leszármazását vezeti vissza Rékáb apjáiig. Végül harmadszor a Jer 35-ben, ahol példaként állnak a király és egész Izrael előtt egy történelmi-drámai helyzetben (babiloni ostrom Jeruzsálem ellen) abban az értelemben, hogy ők követik az ősapjuk által előírt törzsi-aszkétikus életmódot, a nép és az uralkodó viszont nem tartják meg Istenük parancsolatait.

A rékábíták története című pszeudepigráf irat ott kezdődik, ahol az ószövetségi történet véget ér. Valószínűleg a szájhagyományban született az a gondolat, hogy ez a törzs nem pusztult el Jeruzsálem ostroma alatt, fogságba sem mentek, hanem egy csodálatos szigetre vetődtek, ahol paradicsomi boldogságban élnek. Őket látogatja meg Zoszimosz, a remete. Ő negyven évig kitartóan könyörgött Istenhez, hogy megláthassa, hol él ez az elveszett törzs. Isten meghallgatta imádságát és egy angyal, egy állat és két csodálatos fa segítségével megérkezik a szigetre, ahol az „áldottak” (= a rékábíták) élnek. Hét nap marad ott s maga mellé egy szent kíséret is kap. A sziget olyan, mint a Paradicsom, mielőtt Ádám és Éva vétkezett volna. Az ott élőknek nem kell dolgozniuk, a fák gyümölcsöt hoznak, a víz a fák gyökeréből fakad. A sziget lakói kíváncsiak voltak a remetére, ezért éjjel-nappal faggatták. Ebbe ő annyira belefáradt, hogy megkérte kíséretjét, mondja azt, hogy ő nincs a sátrában. Ezt hallva a kíséret: jajveszékelné kezdett: – Gonosz költözött a világunkba, hazugságot hozott magával. Összegyűltek erre az „áldottak” és el akarták űzni Zoszimoszt, aki csak nehezen tudta őket kiengesztelni.

Ezután az „áldottak” beszámoltak neki az életükről. Paradicsomi körülmények között élnek. Nincsenek bűneik, gonosz gondolataik, halandók ugyan, de tiszták. Nem szűnnek meg imádkozni. A szigeten nincsenek házak, sem vas, fa, megművelt földek, arany-ezüst. Nincs eső, vihar, napfény, se sötétség, mindnyájan mégis a

fényben élnek. Feleségükkel csak egyszer nemzenek gyermeket, egyébként szüzességben élnek. Még több érdekes részletet mesélnek el életkörülményeikről, majd krisztológiai ismereteiket említik, tehát keresztyén szerző által írt szövegrészeket következnek. Üzennek a remetével a földi embereknek s azokat a jóra intik. Végül a testet öltött Ige feltámadásáról s a maguk reménységéről tesznek bizonyosságot.

A könyv egyes részletei más-más korban keletkeztek. Legrégibbek a 6-tól 9-ig terjedő fejezetek. Ez zsidó hagyományon alapszik, eredeti szövege héber nyelven íródott. A 7-10 fejezetek már a keresztyénség első századaiból való, keresztyén interpolációkkal (betoldásokkal) és kiegészítésekkel látták el. Mostani, végleges formája már a korai középkorban alakult ki. Akkoriban nagy volt az érdeklődés a földi paradicsom iránt. Az ilyen jellegű leírások általában a zsidó apokrif-pszeudepigráf irodalomból fejlődtek ki. A műből héber, etióp, görög, szír, arab, szláv és örmény kéziratok vagy azok részletei maradtak fenn.

Részlet a 8 kk. fejezetekből, melyek Júda királya és a rékábíták beszélgetését írják le Jeruzsálemben, Jeremiás próféta idejében: „Amikor Jeremiás próféta azt hirdette, hogy Jeruzsálem városa átadatik a pusztítók kezébe, megszaggatta (ti. a király) a ruháját, zsákruhával övezte föl magát, lefeküdt és port szórt magára. Ezt mondta: – Mindenki a nép közül fordítsa el útját a gonosztól. Hallotta ezt a mi atyánk, Rékáb, Aminádáb fia és ezt mondta nekünk: – Halljátok, Rékáb fiai és a mi atyánk lányai? Vessétek le a ruhát testetekről és részegítő bort ne igyatok és búzából készült kenyeret ne egyetek és részegítő italt vagy mézet ne igyatok, amíg meg nem hallgatja az Úr könyörgéseket! Mi pedig azt válaszoltuk: – Ahogyan parancsoltad nekünk, úgy teszünk... És meghallgatta imádságunkat és elfordította haragját Jeruzsálem városától és szánalomra méltó lett a város Isten előtt. És könyörületre indult népe iránt és elfordította halálos haragját.”

Kovács Enikő

3.

Ádám Testamentuma

A könyv három részre osztható: Horarium (Órák), Prófécia és Hierarchia. Az első két részben Ádám egyes szám első személyben beszél a fiához: Séthez (1Móz 4,24-26). Az első részben elmondja neki, hogy a teremtett világ melyik része mikor dicsóítja Istent mindig más órában. Olyan rend ez, mintha ez lett volna a Mindenség első liturgiája. A második részben Ádám Séthnek a teremtésre, bűnbeesésre, özönvízre, Krisztus születésére, szenvedésére, halálára vonatkozó tudnivalókat közli. Már ebből is látható, hogy zsidó őstörténetek és keresztyén evangéliumi gondolatok egyaránt előfordulnak ebben az iratban. Végül a harmadik rész a mennyei lények kilenc fajtáját és szerepét jegyzi fel. Ádám testamentuma nyolc kéziratban maradt meg, több ókori nyelven. Legvalószínűbb, hogy Szíriában készült, ahol a Kr.u.-i 4. évszázadban már elterjedt. Valószínűleg a 3. sz. végén érte el végső formáját, egy keresztyén redaktor munkájaként.

Jellemző gondolatai és teológiai nézetei: Isten a világ teremtője; a teremtés egy-egy része megsabott időben dicsóítja Őt (Zsolt 148; 145,10); nincs dualizmus; Ádám eredetileg Isten tulajdona, a megistenülés ígéretét bírja, amit még a bűnbeesés sem tud semmivé tenni; az egész világnak egy és ugyanaz az Alkotója; mindent – jót és rosszat – Isten teremtett; mindennek rendelt ideje van (Préd 3); az özönvizet Káin lányai okozták; igen részletes angelológiát (az angyalokra vonatkozó tant) fejt ki, mely kapcsolatban áll ó- és újszövetségi szövegekkel: 2Móz 25,22; Ez 10,1; Ézs 6,1-7; 1Thessz 4,16; Júd 1,9.

Fordítási részletek és (zárójelben) párhuzamos helyek, főleg az Ószövetségből: „A nap első órája az egyes mennyei lények imádsága” (1,1/Zsolt 148,1). „A második óra az angyalok imádsága és éneke” (1,2/Jel

7,11). „A harmadik órában a madarak hálaímaja Istennek...” (1,3/Zsolt 148,7). „A negyedik óra, amelyben hálaímaát mond Isten minden alkotása, amivel egyetértenek...a vadállatok” (1,4/Ézs 6,1; Ez 3,13). „Az ötödik óra, amelyben minden élő dicséri Istent, amiben befejeződik minden” (1,5/1Móz 1,7; Zsolt 148,4; Ez 1,24). „A hatodik óra a kerubok dicsérete, akik kérik Istent az emberek védelmére a bűnös természettel szemben” (1,6/ Ez 28,14). „A hetedik óra bevonulás és kivonulás Isten színe előtt, amikor minden élő imádsága bejut és ők imádják és eltávoznak” (1,7/Zsolt 88,3.14; Zsolt 119,170)... „A tizedik óra a vizek látogatása, amikor a Lélek leereszkedik és kotlik (költ, lebeg) a vizek felett és a források felett. És ha az Úrnak Lelke nem ereszkedne le és nem kottolana (költene, lebegne) a vizek felett és a források felett, akkor az emberi élőlények megsérülnének és mindenki, aki démonokat látna, megsebesülne. És ebben az órában a vizek felemeltetnek és az Úr papja összekeveri azokat a megszentelt olajjal és azokra önti ezt, akik megpróbáltattak (szenvedtek) és ők helyreállítatnak és meggyógyulnak” (1,10/1Móz 1,2; 3Móz 8,12; 14,18; Mk 6,13; Jak 5,14). „A tizedik óra az emberi élőlények dicsérete, és a menny kapui kinyílnak, ezeken keresztül minden élő imádsága bejut és ők imádják és eltávoznak. És ebben az órában bármilyen ember kérni fog valamit az Úrtól, az megadatik neki, amikor a szeráfok és az ágon ülő madár csapkodják szárnyaikat” (1Móz 1,2; Mt 7,7).

Gerkó Imola

² A bibliai igehelyek jelentős részét a dolgozat írója találta meg. A jegyzékben előbb dőlt betűkkel szedve a fordítást találjuk, annak fejezet és vers-számát megjelölve, majd az azokkal párhuzamos bibliai textusokat.

4.

Ádám és Éva élete

Ennek az iratnak van egy latin (*AscMos*), meg egy görög változata (*Vita*). Némely részek különböznek, mások összecsenenek a két szövegben. Egymás kiegészítésének is használják ezeket a műveket. Feltételezhető, hogy volt egy héber dokumentum, amelyből később egy görög, meg egy latin változat született, a Kr. utáni 5. században. Szerzője talán egy hellenista műveltségű alexandriai zsidó lehetett. A történet szerint Ádám halálos ágyán fekszik, olvashatunk arról, hogy betegsége az első bűn következménye. Ádám megkéri fiát, Séthet s feleségét: Évát, hogy menjenek vissza a Paradicsomba, ahonnan elűzettek, egy gyógyító hatású különleges olajért, amitől jobban lehet. Mihály arkangyal azonban a Paradicsomban elmondja nekik, hogy abból az olajból majd csak a feltámadás napján kaphatnak. Visszatérnek hát Ádámhoz. Ádám megkéri Évát, hogy mondja el gyermekeiknek a bűneset, meg a kiűzetés történetét. Ezt a kérést Éva teljesíti. Ádám meghal, de felviszik a mennyei paradicsomba. Hat nappal később Éva is meghal, testét Ádám mellé temetik.

Ádám és Éva élete tartalmaz szentírási gondolatokat. A sátán bukására történő utalás pl Júdás 6kk.-ben lelhe-

tő fel. A fölemeltetéssel egyebek mellett Ézs 14,13-ban találkozhatunk. Az angyalokra utalás a Zsid 1,14-ben fordul elő. Az élet fája az Újszövetségben a Jel 22,2-ben szerepel. Pál apostol azt hangsúlyozza, hogy nem Ádám, hanem Éva volt a bűn forrása (2Kor 11,3; Róm 5,12-21). Mind iratunkban, mindaz apostolnál világossá lesz, hogy a halál Ádám bűnének következménye. 2Kor 11,14 szerint a Sátán a világosság angyalaként jelenik meg, akár csak a most ismertetett könyvben. Pál ismerte a hatodik mennyországban található Paradicsom fogalmát, akár csak Ádám és Éva életének írója. Utóbbi sokat használja a „kívánság” (epithümia) gondolatát, de erre Pál apostol is utalt.

A 15–17. fejezetek fordítása. 15. fejezet: „Azután Éva egy szót szólott hozzájuk: – Hallgassatok rám gyermekeim, gyermekeim gyermekei! Elmondom nektek hogyan kísértett bennünket ellenségünk. Akkor történt, amikor a Paradicsomot őriztük, amelynek minden részét Isten osztotta fel. Éppen a nekem jutott részt ellenőriztem, keletre meg nyugatra, amikor az ördög Ádám területére érkezett, ahol a hím állatok legeltek. Mind-

ketten a nekünk jutott területre vigyáztunk, mert Isten elosztotta közöttünk az állatokat, az összes hímet apátnak, az összes nőtényt pedig nekem adta. 16. fejezet: „Az ördög pedig megszólította a kígyót: – Kelj föl, gyere ide hozzám és mondok valami hasznosat a számodra! Akkor odament hozzá a kígyó és az ördög azt mondta neki: – Azt hallottam, okosabb vagy minden állatnál, ezért eljöttem, hogy meggyőződjek róla, valóban így van-e. Úgy találtam, hogy nagyszerűbb vagy minden állatnál, érintkeztek veled és te mégis leborultál még a legkisebb előtt is. Miért elégszel meg az Ádám földjén termett gyomokkal, miért nem eszel a Paradicsom gyümölcseiből? Kelj fel és gyere, hagyd, hogy a feleségen keresztül kényszerítsük őt a Paradicsom elhagyására, csakúgy, ahogy mi kiűztünk általa. A kígyó ezt válaszolta neki: – Attól félek, hogy az Úr megharagszik rám. Az ördög ezt mondta neki: – Ne félj, csak a

szócsövelem leszel, rá tudod őt szedni, mert én beszélek a te szádon keresztül. 17. fejezet: „Amikor Isten angyalai felemelkedtek imádkozni, az ördög is azonnal távozott a Paradicsom falaitól. A Sátán angyali formát vett fel, és úgy jött himnuszokat énekelni Istennek, mint egy angyal. Láttam, hogy igyekszik a falhoz, mint az angyalok. Ezt mondta nekem: – Te vagy Éva? Én pedig így válaszoltam neki: – Igen, én vagyok. – Mit csinálsz itt a Paradicsomban? Válaszoltam neki: – Isten helyezett minket ide, hogy őrizzük és együk gyümölcseit. Az ördög a kígyó száján keresztül válaszolt nekem: – Jól dolgozol és mégsem ehetsz minden növényről” Ezt válaszoltam: – Igen, minden fáról ehethünk, kivéve egyet, amelyik a paradicsom közepén van. Arra vonatkozik, amit Isten parancsolt nekünk, hogy ne együnk róla...”

Gémesi Kinga

5.

Jób testamentuma

Rövid tartalma. A könyv 53 fejezetből áll. A prológu (1. fejezet) a címet és az alaphelyzet leírását adja meg. Az irat fő része négy egységre osztható: az angyal (2-5 fejezet); a sátán (6-27 fejezet); a három király (28-45 fejezet); Jób három lánya (46-50 fejezet) kerülnek előtérbe a történet folyamán. Az epilógus (51-53 fejezet) pedig leírja Jób halálát, lelkének elragadtatását és testének eltemetését. Az elbeszélés szerint Jób, élete végéhez közeledve, maga köré gyűjti gyermekeit, hogy elmondja utolsó szavait és végrendelezéseit, valamint elmesélje élete történetét. Valamikor olyan helyen lakott, ahol a közelben bálványtemplom volt és ahová az emberek a bálványnak szánt égőáldozatokat vitték. De ő kételkedett abban, hogy ennek a templomnak az istene alkotta volna a mennyet és a földet. Ekkor egy angyal jelent meg neki és megígérte, hogyha lerombolja a templomot, ami a sátán szolgálatában állt és vállalni fogja az ezzel együtt járó szenvedéseket, akkor az Úr gazdagon meg fogja jutalmazni őt (1-5).

Ezután a sátán egy koldus képében jelenik meg Jób-nak, hogy kihasználva Jób kegyességét és bőkezűségét, becsapja jötevőjét (6-8). Miután ez nem sikerül (9-15), a sátán elveszi tőle vagyonát, családját, majd egészségét (16-26). Végül szembe kerül a sátánnal (27). Majd három király érkezik, akik elképednek Jób tragikus sorsán (28-30). Elifáz elpanaszolja Jób veszteségeit (31-34), Bildád próbára teszi a józanságát (35,1 – 38,5), Cófár pedig királyi segítségüket ajánlja fel (36, – 8). Végül Jób felesége meghal és eltemetik (39-40). Ezután Elihu beszéde következik (41). A királyok, Jób közbenjárása révén bocsánatot nyernek (42), míg Elihu átkozottá válik (43). Jób élete helyreáll (44), utolsó tanácsai elmondása után elosztja vagyonát az azóta született hét fia között (45). Jób három lánya kérdőre vonja apjukat a javak elosztását illetően, erre Jób a korábban Istentől kapott hármas fonálú „amulett” egy-egy szálát lányainak ajándékozta (46). Ekkor a lányai elvesztik érdeklődésüket a földi dolgok iránt és extázisban az angyalok nyelvén kezdenek beszélni (47-50). Beszédüket Jób testvére jegyzi fel (51) és miközben ők Istent áldják, Jób lelke mennyei szekéren az égbe emelkedik (52). Végül Jób testét nyilvánosan eltemetik (53).

Bevezetéstani tudnivalók. E könyv kézírataiból négy görög, egy ószláv és egy töredékes kopt változat maradt meg. Eredeti nyelve valószínűleg az ógörög. A három szöveg kapcsolata problémájára még nem tudnak biztos feleletet adni a kutatók. A munka műfaja a „testamentum”, amikor egy idős, beteg családfő magához hívja fiait, elosztja javait, élete fontos eseményeit elmeséli, majd megjósolja a bekövetkező eseményeket. Bibliái párhuzam erre több is van, pl. 1Móz 47,29kk., Jákób halála. Jób testamentuma valószínű keletkezési ideje a Kr.e. 1 és a Kr.u. 1. század közé esik. Ekkortájt a testamentumok egész sora keletkezett (Mózes, Ádám, Ábrahám testamentuma), de Jóbé az első, amelyben nem egy Tóra-beli szereplő életét és halálát veszi alapul a szerző. Viszont az apokaliptikus vonások alig fordulnak elő: mindössze az angyal megjelenését és a nyelveken szólást említhetjük meg: nincsenek mennyei helyszínek, világ vége jelenetek. Valószínűleg keletkezésénél szerepe volt a „therapeutáknak”, ennek a főként Egyiptomban élő, a qumráni mozgalommal néhány tekintetben hasonló közösségnek. A mű a hellenista zsidó, némileg szektás kegyességgel rokon. Jellegzetességei: a sátánnak tulajdonított jelentős szerep, aki azonban mégis alá van vetve Istennek, az eszkatologikus vonások, a nők vallási szerepe iránti érdeklődés, de legfőképpen a kegyes ember állhatatosságának dicsérete. Ezt legjobban Jób szavai érzékeltetik: „Így hát, gyermekeim, nektek is állhatatosnak kell lennetek mindenben, ami veletek történik. Mert az állhatatosság mindennél jobb”.

A negyedik fejezet fordítása: „És a Fény válaszolt nekem: – Valóban képes vagy megtisztítani azt a helyet (ti. a bálványtemplomtól), de elmondok neked mindent, ahogyan az Úr megparancsolta, hogy átadjam neked. Én pedig azt feleltem: – Amit megparancsolt nekem, szolgájaknak, azt meg fogom hallgatni és meg fogom cselekedni. Ő pedig újból figyelmeztetett: – Ha hozzáfogsz megtisztítani a sátán helyét, háborúra kel ellened nagy indulattal. Mert egyedül a halált nem képes rád hozni, de sok csapást mér rád, elveszi javaidat, gyermekeidet. Ha azonban eltűröd, híressé fogom tenni nevedet a föld minden nemzedékében, egészen ennek a világkorszaknak a

végéig. És vissza fogom adni javaidat, vissza fog adatni neked a kétszerese, hogy megtudd, hogy Isten nem személyválogató, visszaadja a jót, mindenkinek, aki rá hallgat. És fel fog támasztani téged a feltámadáskor. Mert olyan leszel, mint egy atléta, ökölvívó, a gyötrelmet eltűrőd, a koszorút átveszed. Akkor meg fogod tudni, hogy

igaz, igazmondó és hatalmas az Úr, aki megerősíti kiválasztottját.” (A dolgozat írója még más hét fejezetet is lefordított szépen és választékosan. Ezeket most nem mutatjuk be, nehogy a dolgozatok terjedelme egyenlőtlen legyen. B.J.).

Göndöcz Miklós

6.

Salamon Zsoltárai

Bevezetési tudnivalók. A farizeusi vallásosság reprezentatív megfogalmazását találjuk a 18 zsoltárból álló pszeudepigráf gyűjteményben. A héber kánonból hiányzik, a LXX-ban szerepel. Az iratot az ősegyház ismerte, a különböző kánon-jegyzékek tanúsága szerint hol az apokrifekhez, hol pedig a tiltott könyvekhez sorolta. Salamon Zsoltárait ma sem fogadják el sem a katolikus, sem a protestáns egyházban. Jelenleg nyolc darab, a Kr.u. 11-15. századból való teljes görög és három, töredékes szír nyelvű kézirat áll a kutatók rendelkezésére, melyeket valószínűleg eredetileg héberül fogalmaztak meg, amit a görög szövegben található sok semitizmus valószínűsít. Vita folyik a könyv szerzőségéről is. A kutatók egyik tábora az mondja, hogy a mű valószínű egyetlen szerző alkotása, aki a Kr.e. 2. sz.-ban élt. Ezt a nézetet támasztják alá a 2., 8. és 17. zsoltár képei, melyek Jeruzsálem 63-ban történt elsteről adnak történelmi utalásokat. A másik kutatói tábor azt valószínűsíti, hogy ezek a zsoltárok különböző szerzők alkotásai, akik különböző időkben írták azokat, s majd aztán valamikor egybeszerkesztették ezeket az írásokat. A szerkesztő nem említi saját nevét, hanem az üdvtörténet egyik jól ismert alakja mögé rejtőzik, hogy ezzel is tekintélyt szerezzen a műve számára. Magukban a salamoni zsoltárokban a legcsekélyebb utalás sincs Salamonra, aki pedig két kanonikus zsoltárnak is feltételezett szerzője. Miért kellett, hogy a szerzők tekintélyt szerezzenek műveik számára? Több kutatónak az a véleménye, hogy a „salamoni” zsoltárok hátterében a farizeusok és sadduceusok közötti ellentét állt. A zsoltárok a farizeusi nézeteket fejezik ki, mind a politikai események szempontjából, mind teológiai nézőpontból. A szerző Salamonra, a legendás bölcsességű királyra való hivatkozással a farizeusi nézetek propagálását kívánta előmozdítani.

A Salamon Zsoltárai mögött álló *farizeusok hitelvei* igen tiszteltreméltóak voltak (Mt 23,1-3). Hittek az isteni gondviselésben és végső igazságszolgáltatásban. Hittek a túlvilágban és a feltámadásban (ApCsel 23,8), az érdekük szerinti ítéletben és jutalmazásban, az örök „börtönben” és örök dicsőségben. Várták a (dávidi) Messiást, de nem osztoztak a túlfűtött apokaliptika rajongásában. Egészen kifinomult teológiai érzékről tanúskodik az antropológiájuk. Egyszerre vallották Isten szuverenitását és az ember szabad akaratát: megvan bennünk mind a jóra, mind a rosszra való hajlam; szabadon dönthetünk, melyiket akarjuk követni: Isten a mi rossz döntéseinket is be tudja építeni a maga jó terveibe, de ezzel a felelősség terheit nem veszi le rólunk. A szabad akarat tehát óriási kockázatot is jelent, hiszen az ember könnyen összetéveszti a jót a rosszal. Ezt a veszélyt akarták a farizeusok kiküszöbölni azzal, hogy az

élet minden helyzetére kidolgozott, aprólékos szabályok milliárdjával cövekelték ki a helyesnek tartott utat. A tóra-tanítók pontos eligazítást adtak arra nézve, hogy mi jó és rossz, mi számít tisztának és mi tisztátalannak, mit szabad és mit nem szabad cselekedni. Ezzel az egyre bővülő normarendszerrel könnyítettek ugyan az egyén döntés terhén, de az Istenért való buzgóságot óhatatlanul leszállították a törvényért való buzgóság szintjére, és így az élő kegyesség helyébe a vallásos előírások pontoskodó betartása lépett. Az Újszövetségben ezzel az eltorzult, törvényeskedésbe merevedett és önelégült farizeizmussal találkozunk.

Párhuzamok a 17. salamoni zsoltár meg az Ó- és Újszövetség között. Ezt a zsoltárt idézi leggyakrabban az Újszövetség Salamon Zsoltárai közül. Ez igazi messiási jellegű, benne a kanonikus, a messiás személyére értelmezett zsoltárok tükröződnek vissza (Zsolt 2 és 110) és a próféták – legfőképpen Ézsaiás – által megrajzolt (Ézs 11,1-10), végső üdvösséget hozó dávidi Messiás megfeszített alakja lép elénk. Pl négy újszövetségi helyen találunk reminiscenciákat a 17. salamoni zsoltárra. Ezek: SalZsolt 17,21: „Nem az Írás mondta-e, hogy Dávid magyából és Bethlehemből, abból a faluból, ahol Dávid élt, jön el a Krisztus” (Jn 7,42)? – SalZsolt 17,23: „Aki győz, és megtartja mindvégig az én cselekedeteimet, annak hatalmat adok a pogányok felett, hogy legeltesse őket vasvesszővel, törje össze, mint a cserépedényeket” (Jel 2,26-27) – SalZsolt 17,25: „Kardélre hányják és fogásba viszik őket mindenféle pogány nép közé és idegenek tapossák Jeruzsálemet, amíg be nem telik a pogányok ideje” (Lk 21,24) – SalZsolt 17,26: „Jézus erre azt mondta nekik: – Bizony mondom néktek, hogy ti, akik követtek engem, a megújult világban, amikor az Emberfia beül dicsőségének királyi székébe, ti is tizenkét királyi székbe ültök, és ítéletet tartotok Izrael tizenkét törzse felett” (Mt 19,28).

Fordítás (SalZsolt 17,21-26: „21. Tekints rájuk Uram, és támaszd fel számukra az ő királyukat, Dávid fiát, ha majd elérkezik az idő, amelyet te Ismersz, ó, Isten, 22. hogy uralkodjék szolgálodon, Izraelen. Övezd föl erővel, hogy megtörje az igazságtalan fejedelmeket. Tisztítsd meg Jeruzsálemet a pogány nemzetektől, amelyek előzőnlik és elveszejtik. 23. Bölcsességeddel és igazsággal üzze el örökségedből (Dávid fia) a bűnösöket, törje meg a bűnösök gőgjét, mint a cserépedényt. 24. Zúzza össze vasvesszővel egész erejüket, rontsa le szája leheletével az istentelen népeket. 25. Fenyegető szavára fussanak szét előle a nemzetek, szívük szavával feddje meg a bűnösöket. 26. Szent népet gyűjt majd össze, és igazságban vezeti azt. Olyan nép törzsen bíraskodik, melyet megszentelt az Úr, az ő Istene.”

Miklósi H. Koppány

7.

Eldád és Médád

Ebből az elveszett pszeudepigráf könyvből *csupán egyetlen idézet maradt* az egyik apostoli atyánál: Hermász Pásztor a víziójában (2.3.4-ben). Ez így hangzik: „Az Úr közel van azokhoz, akik hozzá fordulnak, ahogyan meg van írva Eldád és Modad (Médád) könyvében, akik a pusztában az embereknek prédikáltak”. Ebben a rövid idézetben egy történeti adatot, meg egy *teológiai megállapítást* találunk. Kezdjük az utóbbival. Mózesnek a pusztában segítséget ad az Úr 70 vén személyében, akik ugyanazt a lelket kapják, amit ő (4Móz 11,25-29) s amikor prófétáltak, akkor a lélek rajtuk nyugodott. Ez a szent sátor körül történt. Igen ám, de „két férfi azonban a táborban maradt: az egyiknek Eldád, a másiknak Médád volt a neve” (26.v.). Ők is prófétáltak, de nem a szent sátornál, hanem a táborban maradván. Mikor ezt egy szolga jelentette Mózesnek, akkor Mózes későbbi utódja, azaz Józsué, azt kérte, hogy ezt Mózes tiltsa meg. Mózes „féltékenynek” nevezte ezért Józsuét és azt mondta: „Bárcsak az Úr egész népe próféta volna, és nekik is adná lelkét az Úr!” (29.v.). A motívum itt Isten embere, aki nem féltékeny azokra, akik a hozzá hasonló lelkülettel prófétálnak, még akkor is, ha azok nem az ő környezetében tevékenykednek. Ez, legalábbis egy igen hasonló motívum megismétlődött Jézus meg a tanítványok esetében is (Mk 9,38-39; Lk 9,49-50). Sőt, még Pál apostolnak is állást kellett foglalnia abban a kérdésben, hogy az apostoli tanítás és a Lélek által adott „nyelveken szólás” hogyan viszonyuljanak egymáshoz (1Kor 12-14).

Ami a *történeti adatot* (-okat) illeti, A már említett 4Móz 11,25-29-hez írt Ps.-Jonathan Targum (azaz írásmagyarázat) valószínűleg az Eldád és Médád eredeti tartalmára céloz, amikor azt mondja: „Az Úr közel van azokhoz, akik nyomorúságban vannak”. Ez hasonlít a Hermász apostoli atya már idézett szövegére és a szóban forgó két prófétának olyan próféciaikat tulajdonít, mint

Jeruzsálem ostroma, a végidők háborúi, amelybe Góg meg Magóg is bekapcsolódnak, valamint a Gonosz megsemmisítése a királyi Messiás által. Ami az elveszett könyv íróját illeti, eddig eldönthetetlennek bizonyult, hogy szerzője zsidó, keresztény, vagy éppen zsidókeresztény volt-e. Mindenképpen a Kr.e.-i 2. sz. előtt keletkezett, hiszen Hermász apostoli atya, aki akkor élt, már idézi. Eredeti nyelve eldönthetetlen, a meglévő idézet görög, de vannak latin, etióp és kopt variánsai is.

Végül *néhány modern hipotézist* említünk Eldád és Médád könyvéről. Római Kelemen apostoli atya J.B. Lightfoot szerint mindkét levelében (1,23.3b és 2,2,2-4) utal könyvünkre. Ezek az utalások azonban homályosak és nem szolgálhatnak végső érvekként. Lightfoot azt próbálta bizonyítani, hogy rokonság van a könyv és az elvesztett törzs története között, amit különben a Rákábiták története, Máté aktái (Cselekedetei) és Commodian hét költeménye is bemutat. M. R. James pedig arra mutat rá, hogy a Kr.u.-i 9. században élet egy Eldád ha-Dani” nevű utazó. Ő a két név rokonságából kíván következtetni „az Eldád-hagyományok” kapcsolatára. A név hasonlósága azonban nem elegendő bizonyíték.

Az Eldád és Médád meg a hasonló pszeudepigráf töredékek legfőbb teológiai értéke talán az, hogy bemutatja: meg volt a törekvés arra, hogy ahol hiányoznak vagy hiányosak az Ószövetség adatai, ott ezeket pszeudepigráf történetekkel töltsék ki.

Tamás Balázs

IRODALOM:

- James H. Charlesworth (ed.), *The Old Testament Pseudepigrapha* vol. I-II, Garden City, New York 1985.
Willis Barnstone (ed.), *The Other Bible*, San Francisco 1982, Harper-Collins.
www.sacred-texts.com

Radó Bálint

Robert Baillie vitairata

William Laud érsek arminianizmusa ellen (1640)¹

Napjaink egyik liberálisnak mondott, széles körben elterjedt gondolata szerint az egyházaknak és a teológiának a lehető legtávolabb kell tartaniuk magukat a politikától. Ezzel szemben Carl Schmitt állítja, hogy „A modern államelmélet minden jellemző fogalma szekularizált teológiai fogalom.”² Meglátásának helyességét igazolandó aligha kereshetnénk kézenfekvőbb korszakot, mint a brit polgárháború időszakát. Már magának az eseményeknek elnevezése különösen hangzik az „angol polgári forradalmat” emlegetők marxista füleinek, noha az angolszász világban komoly történész ekképp sosem utal a cromwellianus periódusra. Sokkal inkább elterjedt a polgárháború nevezeten kívül a „brit szigetek vallásháborúja” kifejezés, legyen szó *tory*-revizionista vagy *whig* történetíróról. Ezen a ponton viszont máris elérkeztünk az egyháztörténethez. Ismét csak a marxista haladó illet-

ve retrográd, reakciós sémától kell szabadulnunk, hiszen ez a szemlélet hagyta teljesen figyelmen kívül, hogy I. Károlynak azért kellett 1640-ben egybehívnia a Rövid Parlamentet, mert adómegszavazásra volt szüksége az Észak-Angliát előzőnlő skótok elleni hadjáratokhoz. Vajon miért fogtak fegyvert honfitársai? Köztudomású, hogy az 1559-ben (Angliai) Erzsébet uralkodásának második esztendejében elfogadott ún. harmadik általános imakönyvet (*Book of Common Prayer*) kívánta a király északi királyságában is bevezettetni. Sajnálatos, hogy a magyar historiográfia ennek tudatában is jobbra mélyen hallgat a polgárháború egyháztörténeti, vallástörténeti jelentőségéről és jellegéről. Mintha nem arra kereste volna a kor embere a választ, hogy kinél van a teológiai igazság. Mintha nem volna evidenciánk arról, hogy a kortársak számára csak sokadlagos érdekességgel bírt,

milyen életről adnak számot az Újvilágot megjárt utazók. Az olvasni tudókat és az analfabétákat egyaránt ehelyett az foglalkoztatta, ki üdvözülhet és milyen feltételekkel. Az egész XVII. század emberei még a konfesszionális orthodoxiák talaján álltak. Vajon tartható az a nézet – csak egyetlen példát említve –, hogy a gályarab prédikátorok azért vállalták sorsukat, mert olcsóbb és „kevésbé feudális” egyházat képzeltek maguknak? Kár volna tovább részleteznem e rögeszme és társai értelmetlenségét. Ehelyett egy XVII. századi skót vitairatot kívánok nagyító alá venni, melynek egyetlen teljes szövegű példányát Edinburgh-ban, a *National Library of Scotland* „Korai Könyvek és Kéziratok” gyűjteményében volt szerencsém kezembe venni.³

A tárgyalandó vitairat címe: *Ladensivm Aytokatakrizis or An evident demonstration of the avanced Arminianisme, Poperie, and tyrannie of that Faction, by their owne confessions.*⁴

A címlapon továbbá olvasható, hogy 1640 márciusában íratott és ugyanazon esztendő áprilisában került ki a nyomdából. A kiadás helye ismeretlen. Egy olyan munkáról van szó, amelyet 1640 óta nem jelentettek meg nyomtatásban. A vitairat szerzője névtelenségbe burkolózik, de a Nemzeti Könyvtár a Robert Baillie írásait közlő kötetek közül az egyikbe fűzte ezt a munkát. Amint a címlapon található ceruzás kézírás vonalvezetéséből is kiderül, valamikor a XX. század első felében egy könyvtáros-levéltáros rá is írta Robert Baillie nevét. A traktátus tartalmát, stílusát tekintve valóban minden kétséget kizárhatóan Baillie nevéhez köthetjük a művet, amelyet nem foglaltak bele a skót egyháztörténelem e meghatározó alakjának műveit közlő „*The letters and journals of Robert Baillie, A.M., Principal of the University of Glasgow*” (ed. David Laing) című, 1841-42-ben megjelent kiadásba. Az anonimitás és a szöveg jellege alapján a pamfletkezhöz sorolhatnánk a munkát, főként ha figyelembe vesszük J. H. Burns műfaji meghatározását a röpiratokról⁵ és G. Orwell megjegyzését, hogy a pamflet széles közönséget megszólítani kívánó rövid, polemizáló írat⁶ legtöbbször névtelen szerzővel, hogy a mű ezáltal is érdekesebbé váljék.⁷ Ha azonban a *Ladensium* terjedelmét nézzük, kisebb könyvnyi hosszúsága miatt legfeljebb csak rokoníthatjuk a röpiratokkal. Lényegesen helytállóbbnak tartom a vitairat műfajába való sorolását.

E vitairatot az 1599 és 1662 között élt, latinul és angolul egyaránt publikáló, Glasgow-ban született Robert Baillie angol nyelven írta. Más munkáival egybevetve, szófurdulatai, stílusa alapján nem valószínűsíthető, hogy eredetileg latin nyelvű lett volna az írás, s ebből készült volna az angol fordítás. Nincs tudomásunk latin szövegváltozatról.

Baillie a négy neves skót egyetem közül a Glasgow-in szerzett bölcsészdiplomát, majd ugyanott hittudományt tanult. Glasgow érseke, Law szentelte lelkésszé, és 1622 táján, tehát egész fiatalon *alma matere* filozófia professzorává nevezték ki. Noha kezdetben az episzkopális egyházszervezet feltétlen híve volt, elfogadta a püspöki rendszerrel szemben ellenséges érzelmű Kilwinning parókusi szolgálatát. A John Knox, Andrew Melville és George Buchanan nevével fémjelzett skót presbiteriánus, „kálvinista” *Kirk*, a *Church of Scotland* lelkipásztoraiként az 1630-as évek vége felé az alább részletezendő *Covenant* hívévé vált. Jelen volt a *Kirk* közgyűlését, nemzeti zsinatát jelentő *General Assembly*-n 1638-ban.

Köztudomású, hogy Károly király 1637-ben kívánta a skótokra oktrojálni a már említett anglikán-episzkopális hangulatú harmadik általános imakönyvet. 1638 februárjának végén, márciusának elején Edinburgh-ban az egykori Ferences templom (*Greyfriars church*) helyén épült protestáns templomban⁸ előbb a lelkészek, majd a nemesek és a polgárok is sorra aláírták neves „Szerződésüket” (*Covenant*), amellyel nyíltan tiltakozásukat fejezték ki az imakönyv erőltetése és szellemisége miatt. Baillie 1639-ben Lord Eglinton hadainak káplánja lett és Leslie hadseregében is szolgált a *Covenant* ügyét. A polgárháború egyik legkritikusabb esztendejében, 1642-ben a Glasgow-i Egyetem teológiai tanárává tették. Ebben a minőségében 1643-tól kezdve Londonban, a *Westminster Assembly* tagja volt. 1649-ben az Egyesült Tartományokba, azaz Észak-Németalföldre utazott egy küldöttség tagjaként, azzal a céllal, hogy az 1649. január 30-án Oliver Cromwellék által lefejeztetett I. Károly idősebbik fiát,⁹ Károlyt egyelőre csak a skót *Covenant* és Korona elfogadására rávegye. Robert Baillie egy évvel 1662 júliusában bekövetkező halála előtt elnyerte régi egyeteme, a Glasgow-i rektori (*Principal*) címét.¹⁰

Nem téveszthetjük szem elől, hogy az 1529 és 1536 között ülésező londoni „Reformációs Parlament” mellett, amely 1634-ben az „Egyházfőiségi Törvénnyel” (*Act of Supremacy*) létrehozta, felülről lefelé „épitkező” módon, Anglia autokefál Egyházát (*Church of England, Established Church, Anglican Church*), a skótoknak is volt „Reformációs Parlamentjük”: 1559-1560-ban. Ez a parlament is hozott hitvallási artikulusokat, de többek között a Béza Tódor Genfjéből Anglián át szülőházájába visszatérő Knox zsenijének köszönhetően („Istennel egymagam is többségben vagyok”) a skót reformáció az angolnál lényegesen gyorsabban „ment végbe”. Hónapok kérdése volt csak a királynő (Stuart Mária) és fia, (a csecsemő VI. Jakab) „pártjának” kialakulása. A francia katolikusok hajóhadát, amely a *Firth of Forth*-ban felhajózva a skót fővárost fenyegette, az északra hajózó angol Winter tengernagy armadája legyőzte. Amíg a közhiedelemmel ellentétben Angliában még I. Erzsébet (1558-1603) idejében is jelentős számú katolikus érzelmű kisebbség élt, amelyhez hozzájárult az erzsébeti „magas-egyházi” jellegű (*High Church Anglicanism*), katolikus „ízű” szertartásrend, érdekes, hogy Skócia, ez a nemrég még sziklaszilárd katolikus bástya néhány év leforgása alatt szinte kizárólag presbiteriánussá vált. A puritán presbiteriánus *Kirk* egészen korai népszerűsége vitathatatlan. Ennek egyik legfőbb oka, hogy az anglikánokkal ellentétben mintegy „népi kezdeményezésre” jött létre.¹¹

Szükséges röviden szólnom a vitairat által célbavett, a címben szereplő, a szövegben pedig sokszor név szerint említett William Laud canterbury érsekről. Laud (1573-1644) 1611-ben udvari káplán lett. Gloucesteri szolgálata után St. David’s püspökévé szentelték. 1629-ben már London püspöke, majd Bath és Wells püspöke is egyben, a pluralizmus példájaként. A puritán érzelmű George Abbot halála után, 1633-tól Canterbury érseke volt. Valotta a királyi hatalom közvetlen isteni eredetét, továbbá az arminianizmust és az államegyházi jelleget kiemelő erastianizmust.¹² A polgárháború idején Laud-ot letartóztatták, a Tower-be zárták, majd az alsóház kezdeményezésére 1645. január 10-én lefejezték.

Mindezek után görcső alá vehetjük magát a vitairatot. Robert Baillie munkája egy „*Summa Capitem*” alcímű

tulajdonképpen tartalomjegyzékkel kezdődik, amely elnevezéséhez híven rövid leírást ad a mű nyolc fejezetéről. Ezt követi „*The Preface*” címmel a bevezetés, majd a fejezetek, amelyek közül a nyolcadik mint legvégső a „*Chap. Ult.*” nevet és nem a nyolcas számot viseli a tartalomjegyzékben, míg a főszövegben „*The last Chapter*”-ként találjuk. Megjegyzendő, hogy az oldalszámozás csak az I. fejezettel kezdődik, arab számokkal. Jelezni fogom, hogy az egyébként sértetlen, hiánytalan munka oldalszámozását a nyomda hol vétette el 1640 áprilisában.

A „*Summa Caputum*” legelső mondatának kezdő szavai ezek: „*The Canterburyan faction*” (sic!). A korabeli angolban rendre „r” betű nélkül előforduló, más szerzők által is gyakorta emlegetett „frakció” szó minden esetben pejoratív konnotációjú volt. Ha egy csoportot, csoportosulást el akartak ítélni, ezzel a szóval vagy az „*innovation*” kifejezéssel éltek. Már itt meg kell állnunk. Sosem tévesztendő szem elől, hogy felekezeti hovatartozás nélkül – tehát a katolikus szerzőknél is – a „reformáció”, „renováció”, sőt a „revolúció” szavak mindig pozitív kicsengésűek voltak. Mindegyikük az őseredeti rendhez való visszatérést, visszafordulást implikálta. A „*revolutio*”-n sem azt értették tehát, mint a modern korban. Eleget Kopernikusz főmunkájának címére gondolunk. A fentiekkel szemben az „*innováció*” valami újítást, az eredeti lényeg elvesztését hordozta magában. Mennyire más csengésű ez a szó manapság! A „frakció” pedig *expressis verbis* negatív, elvetendő terveket szülő és cselekedeteket végrehajtó, a maga részérdekeit gatlástalanul hajszoló, a többség, az egész, a teljesség érdekeivel és akaratával nem törődő, azokkal szembeszegülő csoportot jelentett. Magán viselte az idegenszerűség lenyomatát és bélyegét. Erről is másként „*illendő*” gondolkodni a „politikai korrektség” paradigmájának korában, legalábbis az *Abendland* új kultúrkörében. Mindenesetre tény, hogy a kora újkorban a vén kontinens még *Christianitas*-ként azonosította magát. *Tempora mutandur...*

A tartalomjegyzék legelső mondatával Baillie megadja művének alaphangját: a jelen háború (ne feledjük, 1640-ben járunk, röviddel a „*püspökök háború*”¹³ után, közvetlenül a polgárháborút megelőző időben) értelmetlen és igaztalan, „*Canterbury*” félrevezeti egész Angliát, amikor a skótok elleni fegyverfogásra buzdít. Az I. fejezetről Robert Baillie csak annyit ír, hogy a „*Treatise*”, tehát az értekezés lényegét tárja az olvasó elé. A II. fejezetben a szerző a „*canterbury-ek esküdt arminianizmusáról*” szól majd. Már itt, a *Summa Caputum*-ban a közismerten Jacob Arminius leideni teológiai tanár humanista nevéből eredeztetett, az 1618-19-es összreformátus dorti zsinaton elítéltetett arminianus vagy más néven remonstráns irányzatot Robert Baillie úgy emlegeti, mint „*Vallásunk nagy és veszedelmes újítását.*” Az „*innovation of our Religion*” kifejezéssel él. A reformáció hitmegújítás, nem hitújítás volt az „*Ecclesia semper reformanda*” ősi katolikus hitelvéllel összhangban – tehetjük hozzá. Az innovációval viszont a lényeg vész el, mint láthattuk. Baillie már itt megjegyzi, hogy a németalföldi eredetű arminianus újítást már Jakab király is elítélte. Helyesen írja, hiszen tudjuk, hogy az 1603 júliusában I. Jakabként Londonban megkoronázott VI. Jakab skót király az 1604. évi, a *Hampton Court* kastélyban¹⁴ tartott konferencián ugyan kifejtette, hogy az episzkopális rendszer feltétlen híve („*No bishop, no King*” –

nyilván nehezen tartotta kezében a végül püspökök nélküli skót *Kirk*-et), mégis, a dortrechtli szinódusra „*kevényvonalas*” lelkészeket küldött. Ők egyértelműen a szintén leideni hittudós Franciscus Gomarus nevéhez fűződő gomarista, a Kálvin Jánosnak – jelentős részben helytelenül – tulajdonított eleve elrendelés tanát szigorúan mint kettős predestinációt értelmező, a zsinaton győzedelmeskedő kontraremonstráns irányzatot támogatták.¹⁵ Baillie most azt írja, hogy az arminianus tévelygés elsődlegesen Írországból pusztult (az ír protestánsokról van szó), de már szülőhazájában is egyre nagyobb erővel tört előre.

A III. fejezetben a szerző *Canterbury* „*pápista*” érzelmeiről értekezik majd. A következő, IV. fejezet a „*frakció*” Rómának tetsző „*bálványimádásáról*” fog szólni. Az V. fejezetben már kimondottan hittudományos kérdésekről lesz szó. Baillie előre jelzi, a nevezett „*frakció*” Rómához hasonlóan a tradíciót az Írás elé helyezi, „*pápista*” a megigazulás kérdésében is. A VI. fejezet a „*pápista-canterburyanus*” babonákról ad majd tájékoztatást, míg a VII. arról, hogy a „*frakció*” *horribile dictu* magát a misét is elfogadja. A zárófejezetben a politikaelmélet terepén jár majd a szerző, amennyiben arról ír, hogy ugyan a király „*mindennemű zsarnokságot gyűlöl*”, *Canterbury* el akarja vele hitetni, hogy egyházi kérdésekben az Egyház nélkül dönthet, amint az államban sem kell kikérnie a parlament véleményét döntéshozatal előtt. Maga az a tény, hogy a világi közügyeket, a politikát is érinti Baillie, jól példázza egyfelől J. H. Burns megállapításának helyességét, miszerint „*A kései középkor és a kora újkor Európájában a politikai gondolatok elsődlegesen és óhatatlanul a királyokról és a királyi tiszt mibenlétéről szóltak*”,¹⁶ másfelől azt, hogy a kortársak a teológia szerves részének fogták fel a politikát. Amit ma hangzatosan politológiaián nevezünk, „*scientia politica*” alakban Aquinói Szent Tamásnál jelentkezik először az eszmétörténetben.

Rátérve a Prefációra, Baillie azzal a „*felütéssel*” kezdi, hogy „*Isten kegyelme és Fejedelmünk kegye sok nemzedék óta békét adott ennek az országnak*” (ti. Skóciának). Ezzel szemben, jóllehet „*A Király is jó és engedelmes Alattvalóknak ismert minket, minden mesterkedés dacára*” (itt ismét az innovációs-frakciós cselszövről van szó), most egymás után kell (nem írja ki, nyilván Londonba) „*supplicatiókat, információkat, remonstráciákat, deklarációkat és más írásokat küldenünk...*, amelyekkel eljárásunk ártatlanságát hűséggel tisztáztuk.” A teológus szerző a *General Assembly-re* utal, amelyen Őfelsége tudtával kinyilvánították a vallásbéli újítással („*innovation*”) való szembeszegüléseket. Ekkor a „*Prelátusok*” buzdítására hadsereget indítottak Skócia ellen. Robert Baillie érvelésének egyik kulcsmotívuma, hogy az angolokat a skótok testvéreinek nevezi, akikkel jelenleg is „*közös az ügyünk, s a Királyért akarunk mindnyájan élni, Istent dicsérve.*” Baillie mintha (VI.) I. Jakab király londoni parlamentben mondott trónbeszédeit visszhangozná, aki „*a Sziget egységéről*” szólt újra és újra, célul tűzvéni ki a „*Nagy-Britannia Királya*” titulus felvételét, nem kis ellenállásba ütköve az angol *common lawyer*-ek, közsjogászok köreiből, akik az alsóházban többségben voltak. Mind Jakab király, mind Baillie hallgat a cél érdekében a sok évszázados angol-skót viszálykodásról, a hadjáratok sorozatáról. Baillie most a skótokat a franciákhoz fűző, hagyományos, szá-

zadokon átívelő „Auld Alliance” néven ismertté vált angol-ellenes szövetségről is megfeledekzik, amikor a spanyolok mellett a franciákat is megnevezi mint olyanokat, akik alig várják, hogy – a katolikus restauráció érdekében – partra szálljanak Skóciában. Az *auctor* szerint nagyon helytelen, hogy ebben a helyzetben „e Sziget két nemzete” egymás ellen küzd, noha közös a belső és külső ellenségük. Mire építi bizodalját? Az alábbi szavakkal él: „Szeretet”, „Józan ész”, „Remény”. Megjegyzi, a királyné „rossz hatással van” Ófelségére. Tudjuk, a királyné Henrietta Mária volt, akit még Jakab király szemelt ki fiának a francia udvarból, miután a spanyol infánsnővel való frigy ötlete elhalt.¹⁷ Baillie utal arra, hogy a svédek, a hollandok és mások is sikerrel vették fel a harcot a „pápistákkal”. Skócia sem maradhat meg tehát az alázas petíciózásnál, amikor az eredménytelen.

Szintén az előszóban írja Baillie, hogy „főpapjaik a legméltatlanabbak azok között, akik valaha is viselték a mitrát”, a nyugati típusú püspöksüveget. Méltatlanok, „mert bármikor készek protestáns vért ontani.” E főpapok Angliára nézve éppoly végzetes politikát folytatnak, mint Skócia esetében. Baillie nagyon elismerően szól az angol parlamentről, amelynek szerinte tudnia kell, hogy „Canterburie” áll minden nyomorúság mögött. A „főpapok” engedélyezték, hogy a királyné nyilvános kápolnát tartson fenn az Udvarban. Ráadásul Londonban egy lelkesre három „misepap” („*Mass-priests*”) jut! Hemzsegnek Anglia-szerte. A „pápisták”, akik I. Erzsébet emlékét is beszennyezik, elérték, hogy újra vannak szerzetesek és apácák Angliában („*monks and nuns*”).¹⁸ A szerző ismét utal Pfalzi Frigyesre, akinek mint V. Frigyesnek, cseh királynak („*The king of Boheme*”) nem segített a protestáns Anglia. (Arról hallgat Baillie, hogy a vejének való segítségnyújtást a legjobban az após, Jakab király ellenezte, mivel politikaelméletével nem látta összeegyeztethetőnek, hogy a császár ellen lázadó Frigyeset segítse.)

Ezek után a szerző „a Seregek Urát” említi, aki majd bizonyára győzelemre viszi igaz ügyüket. Fájdalommal ír arról, hogy „máris hány jó protestánt üztek el Angliából a vad amerikaiak közé.” Nyilván az 1620-ban William Bradford parancsnokolta szeparatista kongregacionalista „zarándok atyákra” és az 1630-ban az Újvilágba hajózó, John Winthrop vezette (nem-szeparatista) kongregacionalistákra gondolt. Az előbbieket New Plymouth-ot, az utóbbiakat a – bibliai, nem földrajzi értelemben – „hegyre épült várost”, Bostont alapították meg. Baillie most felteszi a kérdést, vajon a skótoknak is ezt a sorsot szánják-e azok, akik ostobán hallgatnak a „frakcióra”. Miután ez a kis „*faction*” markában tartja az uralkodót, a szerzőnek kell Cassandrának lennie, nem hallgathat tovább. Azt írja ugyanis, hogy „az arminianizmus rabszolgasága nem jobb a török igánál”. Ha nem utalt volna is Baillie a Katolikus (Véres, Tudor) Mária (1553-1558) regnálása idején Hollandba és a Szent Római Birodalomba menekült protestánsokra („*Marian exiles*” a közkeletű nevük, a Némethonban menedékre letek hozták létre a „frankfurti gyülekezetet” {„*Franckford congregation*”}), az ottmának szerepeltetése mindennél nagyobb veszélyre hívja fel a figyelmet. Tudnunk kell, hogy az abszolutizmusnak csak a XVIII. századtól van rossz felhangja. A XVI-XVII. századok alkotmányosnak tekintették a különböző, szerteágazó abszolutizmus-elméleteket. Azért volt egy uralkodó fejedelem abszolutista, mert *legibus (ab)solutus* volt, azaz a pozitív törvé-

nyek hatálya alól felmentett, de alá volt vetve a természeti és az ezzel lényegileg egyet jelentő isteni törvényeknek, ezekhez kötöttek tekintették (*legibus alligatus*). Csak a zsarnok feledekezett meg ez utóbbiakról önkénye révén. Így vélekedtek az orosz cárról és a török szultánról. A „törökszerű” („*Turk-like*”) uralom visszatérő szinonímája volt az önkényuralomnak. Most tehát Robert Baillie az oszmán igánál is keservesebbnek nevezi az arminianus nézeteket. Ezért a szerző „lámpást gyújt”, sürgetve minden reformált egyház összefogását a gonosszal szemben.

Mint említettem, az I. fejezettől kezdve oldalszámokra is tudok hivatkozni. Baillie úgy kezdi munkája főszövegét, hogy megállapítja, az ismert ágendás – és imakönyvet (*Service-Book*), a kánonokat és a püspöki rendszert minden egyházi és világi rendet felrúgva Skóciára akarják kényszeríteni.¹⁹ Canterbury a világi magisztrátusokkal szembeni makacs engedetlenséggel vádolja a skót presbiterianusokat,²⁰ ezáltal rájuk hárítva a király haragjának kiváltását.²¹ Baillie ezt a vádat a leghatározottabban visszautasítja, még hozzá két módon. Egyfelől a korban gyakorta használt, gondolatilag az innovációra rímelő „perverz szándékok, vágyak és tettek” kifejezésekkel ítéli el a *Kirk* ellenségeit,²² másfelől leszögezi: keserűséget okoz számunkra a „nagyon kedves Fejedelemmel” való szembe fordulás, mivel ők semmi mást nem kívánnak jobban az Égtől, mint azt, hogy „békességben és boldog alávetettségben” élhessenek „kegyes Szuverénjük oltalma alatt”.²³ Ezzel szemben Canterbury most azt akarja, hogy az uralkodó „levágja önnön tagjait”. Nem más ez, mint a klasszikus középkori politikai teológia egyik legjellegzetesebb vonásának, az ún. organikus államszemléletnek felelevenítése. Eszerint az államot az emberi testhez hasonlították, amelynek feje és tagjai vannak. (VI.) I. Jakab király úgy fogalmazott, hogy egy-egy tag levágása a politikai testről még elviselhető, bár nagy veszteség, ugyanakkor a fő levágásával az egész test odavész.²⁴ Figyelembe kell vennünk, hogy a középkor és a kora újkor az öngyilkosságot háromszoros bűnnek tekintette: az isteni törvény, a természeti törvény és a király elleni cselekedetnek.²⁵ A fő és a tagok, a szőlőtő és a szőlővesszők hasonlata mellett egyértelműen és közismerten biblikus is.

Szóltam a politikai testről. E. H. Kantrowicz egész könyve állítja, hogy a középkori és kora újkor felfogásban az uralkodónak „két teste” volt, a gyenge, halandó természetes test (*corpus naturale*) és a láthatatlan közösséget, az államot mint legtökéletesebb csak evilági közösséget kiábrázoló politikai test (*corpus mysticum et politicum*). Az Egyház egyszerre immanens és transcendentális közösség. Nem véletlen, hogy elsősorban a XVII. századi angol nyelvben a „*body politic*” helyettesítette leggyakrabban a „*state*” kifejezést. Amikor akár napjainkban II. Erzsébet egy alattvalója a brit himnuszt énekelve az uralkodóért foháskodik, tulajdonképpen magáért az államért is imádkozik egyben. Az sem véletlen, hogy a (VI.) I. Jakab által megtervezett brit nemzeti zászló, az „*Union Jack*”, amely köztudottan az angolok Szent György – és a skótok Szent András-keresztjét egyesíti, a nemzet gyászának jeléül félárbocra engedhető, a királyi család zászlaja azonban sosem, hiszen „*Corona non moritur*”.

Baillie az uralkodótól a skótok számos *supplicatio*-jára adott kegyes válaszát várja.²⁶ I. Károly „Szent

szájából”²⁷ jöhet csak ez a válasz, akinek „természetes méltányosságát” („*natural equitie*”) az egész világ ismeri.²⁸ Ez az *aequitas* ebben a skót kontextusban nyilván inkább általában a királyi kegyességet jelenti, nem pedig az angol jogrend, a *common law* kiegészítő jogorvoslatát,²⁹ amely a középkorra visszamenő elméletnek és gyakorlatnak megfelelően egyben illeszkedik a precedensjoghoz, éppen a precedensektől való függetlensége révén.³⁰ Mégis, itt és most, amikor a vitáirat szerzője minden sok évszázados viszálykodást feledve a skótok és az angolok közös ellenséggel szembeni együttműködését szorgalmazza, az angolokat „drága Testvéreinknek” nevezve,³¹ feltételezhető, hogy az angol olvasóközönséget is szem előtt tartja és az angol *equity* tartalmára is utal. Éppen emiatt folytathatja úgy, hogy a király mindkét nemzetnek megígérte koronázásakor, hogy a „pápista doktrínákat” elítéli, terjesztőiket pedig szigorúan bünteti.³² A brit történelemben 1688-ban ismétlődött ez az igény a leghatározottabban. Partraszállása helyén, Torbay kikötőjében álló szobra talapzatán Orániai Vilmos jelmondata a mai napig olvasható: „A protestáns vallást megőrzöm” („*The Protestant religion I will maintain*”).

Ami a vallás sértetlen megtartását illeti, Baillie azt írja, hogy a „pápistaság” innováció.³³ Ez utóbbi, már részletezett kifejezés véleményem szerint két értelemben is felfogható, egyrészt az Ősegyházhoz, az apostoli korhoz, másrészt az angol illetve a skót *Establishment*-hez képest. A 6. oldal legalján, majd a 7. oldal elején olvasható első ízben a „Laud és társai” kifejezés. Egészen eddig Canterbury-t illetve annak frakcióját és követőit emlegette a szerző. Itt arról ír, hogy „Laud és társai Vallásunk és Törvényeink elleni” könyveket nyomtattnak és terjesztenek.³⁴ Ismét felbukkan az oszmánokra való utalás: Baillie szerint Laud álláspontja olyan távol van „a Szigettől”, mint a „a Török Birodalom”. Láttuk, ez nem csupán földrajzi távolságot jelent.

Amikor Robert Baillie az érseket Skócia és Anglia vallásának és törvényeinek felforgatásával vádolja, hangsúlyozza, hogy ezáltal súlyosan sérülnek a királyi prerogatívák. Márpedig a felségjogok „a természet, a kegyelem és az állam” szerint vannak³⁵ azért, hogy a fejedelmek védelmezzék velük „az Anyaszentegyházat és a Szülőházát”.³⁶ Eszünkbe kell jutnia itt P. R. Campbell meglátásának, miszerint a privilégiumok és a prerogatívák egymást kölcsönösen feltételezték, a monarchia pedig azért létezett, hogy megvédje a privilégiumokat.³⁷ Emellett Baillie a fenti idézettel egyszerre szól a *lex naturalis*-ről, a *lex divina*-ról (tehát a Kinyilatkoztatásról) és az ezeknek alávetett *ius positivum*-ról. Mindez egyszerre bizonyítéka annak, hogy az arisztoteleszi-tomista, az ő korában már neotomista céltételezéstant és jogelméletet jól ismerte, s annak is, hogy ezek korántsem voltak a katolikus szerzők hitbizományai.

A II. fejezet az arminianizmusról szól. Közismert, hogy William Laud és I. Károly mindig közelállónak érezték magukhoz a Németalföldön a predestinációról szóló, Angliában emellett az erzsébeti „magasegyházi” jelleggel, a katolikusra olyannyira emlékeztető, pompázatos, a szentség szépségét hangsúlyozó szertartásrenddel kapcsolatos tanokat. Ehelyütt kell megjegyeznem, hogy a közhiedelemmel ellentétben I. Erzsébet tényleg sem volt olyan egyértelmű híve a szigorú protestáns irányzatnak, mint azt kortársai és az utókor – így Baillie is – tartották. Az episzkopális struktúrához való ragasz-

kodását leszámítva Jakab királyról ez nem mondható el, de fia és utóda az őt jól ismerők körében már-már katolikusnak számított. Robert Baillie helyesen jegyzi meg, hogy az arminianizmus „szomszédainknál kezdődött”. Világosan utal a hollandokra, akiknek „dortrechti zsinata hosszasan kifejtette, hogy azt (ti. a remonstráns tanokat) sokkal alkalmasabb eszköznek találják mind az Egyház, mind az Állam felforgatásához, mint a Pápa és a Spanyol mesterkedéseit.”³⁸ Baillie ezzel az észak-németalföldi tartományok spanyolelleses harcaira emlékeztet – 1609 és 1621 között volt érvényben fegyverszünet a spanyolok és a hollandok között –, továbbá ismét él az „innováció” szóval: az arminianizmus „Szörnye”, „Kígyója”, „gaza” „nagy és veszedelmes újítás Vallásunkban”.³⁹ Baillie szerint e tanítás Molina (közismert kortárs, neotomista módon gondolkodó jezsuita szerző) tanaira emlékeztet.⁴⁰ Általában – így Baillie – a domonkosok és a jezsuiták képviselnek ilyen nézeteket.⁴¹ Pontosan e koldulórend és a Jézus Társaság tagjai érveltek Szent Tamás gondolatai alapján, bár láttuk az imént, magát Baillie-t is „megfertőzte” a neotomizmus. Mindenesetre a török mellett elképzelhető „legiszonyosabb” ellenségeket sorolta fel. Ugyanakkor kézenfekvő a szerző számára, hogy utaljon Károly király „áldott Atyjának”, Jakabnak *Detestandae haereses* című írására, amelyben Vorstius-t és általában az arminianizmust ateizmusnak nevezte.⁴² Baillie döbbenetének ad hangot, hogy St. Andrews-ban, Edinburgh-ban, Glasgow-ban és Aberdeen-ben is felütötte a fejét ez az „eretnység”. Nem véletlen, hogy – ha nem is alapításuk sorrendjében – a négy skót egyetemi várost nevezte néven. Felhívorítja, hogy az arminianus téveszmék hirdetőit Laud kiemelt pozíciókba juttatja, a Lambeth-ben⁴³ pedig örömmel üdvözlik őket.⁴⁴ Baillie szerint „a domonkosok sok kérdésben megegyeznek az arminianusokkal”⁴⁵, a lutheránusok nem, sőt „számos tanult pápista is abszurdnak” nevezi Arminius gondolatait.⁴⁶ Baillie nem ír itt egyetlen nevet sem, nem tudni, kikre gondolhatott, hacsak nem a janzenistákra.

A vitáirat szerzője kiemeli, hogy az arminianusok az isteni kiválasztás és megváltás tekintetében szembeszegülnek mind a dorti zsinattal, mind az anglikán tanítással, de legfőképpen az általam már szintén említett Hampton Court-konferenciával. Baillie szerint a „belga” arminianusok tévtanításában „Isten nem lehet Isten”⁴⁷, mivel Arminius és Vorstius Isten kiválasztását és szuverén döntését az emberi hittől és cselekedetektől teszi függővé, elismerve a szabad akaratot,⁴⁸ s azt a képtelenséget állítva, hogy Isten kegyelmének ellen lehet állni.⁴⁹ További balgaság és szörnyűség szemében, hogy nem ismerik el a *certitudo subjectiva*-t.⁵⁰ Való igaz, a katolikus tanítás sosem engedélyezte a *certitudo salutis*-t, a személyes üdvbizonyosságot. Emellett a katolikus teológusok mindig hangsúlyozták, hogy az Úr kegyelmével szembe szegült Ádám a Paradicsomban, Lucifer pedig még a Mennyben. A római katolikus liturgiában gyakran úgy hangzik el a könyörgés, hogy „kérünk Téged, add meg nekünk azt, amit még kérni sem merünk.” Mindez a kétszeres kérés fából vaskarikának tűnik, de híven tükrözi a katolikus álláspontot. Joel R. Beeke „*Assurance of Faith. Calvin, English Puritanism, and the Dutch Reformation*” című munkája⁵¹ a reformáció fő vonalának ezzel szembeni látásmódját taglalja. Robert Baillie ebben a szellemben elképesztőnek tartja, hogy a „frakció”

az üdvbizonyosságot elveti, sőt ilyen értelemben változtat az anglikán szertartáson, nem átállva Ófelségére hivatkozni.⁵² Ismét megjelenik az a gondolat, hogy a vallás felbolygatásából egyenesen következik az államrend szétesése: ezúttal a Csillagkamara tiszteletét és általában a „felsőség” iránti engedelmességet látja végveszélyben. Amikor argumentációját Bellarmin Szent Róbertre, a XVI-XVII. századok fordulójának e kimagasló neotomista egyéniségére hivatkozva zárja, világossá teszi: az *iustificatio*, a *Rechtfertigung*, a megigazulás kérdését tartja – kortársaihoz hasonlóan – a legfontosabbnak: „Még Bellarmino sem ment oly messzire a megigazulás tanában, mint ők” (ti. az arminianusok).⁵³ Újból az egyházi és a világi szféra kölcsönhatását láthatjuk: ezek a tévtanok – így Baillie – „a Király Monarchikus kormányzatát sértik”, azt a koronától a mitrához utalva át.⁵⁴ A fejezet zárásaként még hozzátesszi: Canterbury úgy viselkedik, mintha a király a világ végén élne, ott, „ahol a latint használják”. Egyértelmű beszéd...

A következő, III. fejezet a canterburyánusok „pápistaság” iránt tanúsított barátságosságát tárgyalja. Baillie úgy indít, hogy a jól ismert „újító frakció” („*innovating faction*”)⁵⁵ először azt a benyomást keltette, hogy „Arminiustól Lutherhez akarnak áttérni.”⁵⁶ Ebben megerősítette az igazi hit védelmezőit, hogy Laudék a lutheránus szerzőket gyakrabban idézték mint Kálvint, Bézát, Martyrt vagy Bucert.⁵⁷ Mindezt egyfajta vallási szinkretizmussal gyanúsították őket,⁵⁸ de az „Úrvacsora Jegyeinek felmagasztalása, Krisztus emberségének testi jelenléte a csodálandó Jegyekben és azok körül, ... számos, a Jegyekre vonatkozó imákat, ... sok új Ceremonia, amelyek sok éve használaton kívül voltak ...” azt bizonyította, hogy a „Pápistaság” Canterbury legfőbb ismérve.⁵⁹ Tudvalevő, hogy Luther Márton a *transsubstantiatio* helyett a *consubstantiatio* (együttlényegülés) tanát vallotta, továbbá emellett a *realpraesentia*-t is, azaz Krisztus valóságos jelenlétét a szent színek alatt („körülötte, alatta, fölötté”), s az Úrvacsorát *Ursakrament*-nek nevezte. Arra vonatkozólag, hogy mennyire komolyan hitte Jézus valóságos jelenlétét az Úri Szent Vacsorában, a legjobb példa, amikor előrehaladott korában a remegő kezében lévő kehelyben található bor, azaz Szent Vér néhány cseppjét a templom padlózatára öntötte, majd a bort a gyülekezet álmétkodására nyelvével nyalta föl.

Robert Baillie mindenesetre az ágostai hitvallású evangélikusokat is elborzasztó, a „római szajha”,⁶⁰ a „babilóni szajha”⁶¹ azon tantételeit sorolja fel, amelyeket Canterbury elismer: „tridenti megigazulástan, a jócselekedetek érdemszerző volta, a Miseáldozat, a képek imádata,⁶² a szerzetesi fogadalmak, Apátságok és Apácázárdák, a Pápa Hatalma és a Rómával való újraegyesülés.”⁶³ Döbbenetesnek nevezi, hogy William Laud és köre szerint a Pápa nem Antikrisztus,⁶⁴ noha Jakab király is ezt vallotta.⁶⁵ Ez az utóbbi, a korábbi uralkodóra vonatkozó kitétel egyébként teljesen téves, hiszen Jakab király Rómát az Egyház anyjának nevezte, amelynek kétségkívül vannak hibái.⁶⁶ Ettől függetlenül mindig célszerűnek mutatkozott a korabeli érvelésekben a királyoktól szokatlan, ám a sokat író Jakab királyra hivatkozni.

Baillie így folytatja: szörnyűséges, hogy Laud és társai szerint Canterbury széke is Rómától van,⁶⁷ az egység érdekében egy püspöknek kell az egész Egyház élén állnia, Szent Péter apostolfejedelem volt, és a római szék valóban Péteré. Canterbury nézete Baillie interpretáció-

jában az, hogy teljesen jogos a pápa itáliai uralma, hiszen a pápa a rangban őt követő császár és a királyok felett áll.⁶⁸ Eszerint nem volna a király elleni véték a pápát a „Szigeten jogaiba” visszahelyezni, sőt bizonyos iurisdictionális kérdéseket Canterbury-ből Rómához lehetne utalni.⁶⁹ Baillie megállapítja, hogy – bár elfeledkezik Tudor Máriáról – mindezek Angliában VIII. Henrik óta paradoxonok.⁷⁰ Maró gúnnyal állapítja meg, hogy Canterbury gonosz frakciójának tagjai még a bíborosok „vörös sapkájának” is adnának tiszteletet, köztük – tegyük hozzá a protestánsok ádáz ellenségének – (Caesar) Baroniusnak is. Az egyházi és a világi szféra egybefonódására jó példa, hogy ezt a királyi szuverenitás elleni bűnnek nevezi a szerző,⁷¹ aki úgy riasztja tovább olvasóit, hogy „Canterburie hangsúlyozza, hogy Róma és a mi vallásunk nem áll távol egymástól, a hit alapvető kérdéseien teljes *communio*-ban vannak”.⁷² Canterbury szerint a „pápista” tévelygések nem veszélyeztetik az üdvösséget.⁷³ A „pápisták” azért nem bálványimádók, mert csak az ikonodúliát és nem az ikonolátriát tanítják.⁷⁴ Valóban, a katolikusok még a Szűzanyát is „csak” hyperdúliával tisztelik. Baillie azt írja továbbá, hogy Canterbury-ben elterjedt nézet, miszerint a jezsuiták és a kálvinisták a béke megbontói, tulajdonképpen mindkettő puritán.⁷⁵ Két szempontra kívánom felhívni ezzel kapcsolatban a figyelmet. Egyrészt arra, hogy politikai teológiájukban a jezsuiták és a kálvinisták valóban feltűnő rokonságot mutatnak (nem is szólva a puritán George Buchanan és a jezsuita Mariana zarnokölési tézisééről, igaz, mindketten eltávolodtak saját közösségük fő irányzatától.) Igaz ez a politikai teológiai hasonlóság akkor is, ha általában teológiájukban egymásnak homlokegyenest ellentmondó nézeteket vallottak. Másfelől érdekesnek tartom megemlíteni (VI.) I. Jakab király nevezetes mondatát: „a jezsuiták nem egyebek mint puritán pápisták”⁷⁶ A királyi szerző is e két csoporttal vitázott a legtöbbit, szóban és írásban egyaránt. A fejezet végén Baillie a protestáns orthodoxia megőrzésére hív fel mindenkit. Nem megengedhető, hogy Róma – itt meglehetősen ellenszenvvel sorolja a pápa titulusait – „igájába hajtsanak bennünket újra.”⁷⁷

A IV. fejezet címe elárulja, hogy ebben Baillie arról értekezik, hogy Canterbury Rómához csatlakozik a legnagyobb bálványimádásban. Alátámasztásul felhossa, hogy Laudék „pápista módra” az oltárasztalt imádják,⁷⁸ „*Venite, adoremus!*” felszólítással meghajolnak az oltár előtt, sőt azt csókkal illetik. Mindezt annak ellenére teszi – írja Baillie –, hogy Krisztus az oltáron nem jelenik meg. Különösen érdekes a szerző azon érvelése, hogy Ófelsége viszont valóban a trónszéken ül.⁷⁹ Tudvalevő: Bizáncban a *basileios*-nak járt ki eredetileg mindaz a hódolatnyilvánítás, így térdre borulás, meghajlás, amelyeket a későbbiekben mind a katolicizmus, mind pedig az orthodoxia – az utóbbiak inkább csak a meghajlás tekintetében – átvettek mint az istentisztelet formáit, mondván, ha így hódolnak a császár előtt, mennyivel inkább megjár ez a hódolat az imádató Istennek, ideértve akár a keletieknél a nagybőjtben a pópa, akár a nyugatiaknál a pap nagycsütörtöki illetve a pappá szentelendők szentelendői teljes hasra fekvésbe ereszkedését. Ezekről Baillie nem ír, annál inkább a paténa és a kehely előtti „canterburyánus” – katolikus meghajlásról, ami szerinte a legfőbb bizonyítéka annak, hogy „pápista módra” az úrvacsorai jegyek imádása, azaz bálványimádás történik.

Hozzáfűzi: „mi állni, de leginkább ülni szeretünk szent-ségvételekor.” Ez utóbbi testhelyzet ismeretes a *Free Church of Scotland*-ben, hivatkozási alapjuk az Utolsó Vacsora.

Baillie helytelenül nem tiszteletről, hanem imádatról ír, amikor a feszület, a kereszt, a szentek ábrázolásainak kijáró tiszteletről szól.⁸⁰ Úgy fogalmaz, elképesztő, hogy Canterbury ezek szétrombolóit ikonoklasmát végrehajtóknak, eretnekeknek nevezi. Hozzáteszem, ma ugyancsak elcsodálkozna mindezek, sőt a gyertyák, térdeplők, színes üvegablakok, Pantokrátor-ikon, virágvasárnap körmenet, nagycsötörtöki lábmosás szertartása stb. láttán a *Church of Scotland*-ben, amelyről az előbb említett *Free Church* a XIX. század derekán vált le.

Baillie borzalommal ír az „Áldott Asszonyunk” („*our Blessed Lady*”) kifejezésről. Ennek és a társelnevezéseknek alapja a keletiek és Róma, továbbá Canterbury szerint a mai napig az, hogy Boldogságosként és áldottként köszöntötte az Atya hírnöke, Gábiel arkangyal Máriát.

Baillie következeten, amikor – ezúttal helyesen – ereklétiszteletről ír,⁸¹ továbbá arról, hogy Laud helyesli a záróoklatokat,⁸² a szentek segítségül hívását, ünnepeik megtartását.⁸³ Visszatérve a Szűzanyára, a vitairat szerzője kiemeli: Canterbury állítja, hogy bűn nélkül való volt. Baillie egyszerűen gúnyolódik ezen, mondván, a Teremtő biztosan „ötven korszakon át” gondolkodott teremtésén.⁸⁴ Ismeretes, hogy amíg Róma Krisztus egyetlen golgotai keresztáldozata elővételezésében látja, hogy Szűz Máriához „a legparányibb bűnhomály sem férkezett”, addig a keleti egyházak a Szent Szűz megtisztulását az Angyali Üdvözlet pillanatához kötik. Baillie viszont arra tér át, hogy Canterbury szerint Mária Isten lánya (az Atyáé), anyja (a Fiúé) és mátkája (a Szentléleké). A zárójeles részek tőlem valók, Baillie az egészet „irtózatos esztelenségnek” nevezi, amint azt is, hogy Szűz Mária halálakor teste sértetlenül a mennybe vitett. Ez az orthodoxoknál és más keleti egyházaknál „Elszenderedés” (vö. Uszpenyie) néven ismert tan mindig is megvolt a katolikus tradícióban is, de dogmává csak a XX. században vált. Máriával kapcsolatban Baillie még tovább élcelődik azon, hogy Canterbury „katolicizmusa” megengedi annak kimondását, hogy csak a „profán puritánok” tiltakoznak az „Ave Maria ismételtetése” ellen. Szerinte Canterbury is átvette azt a latin nézetet, hogy a lepantói ütközetben elért keresztény győzelem Mária közbenjárásának köszönhető.

Az V. fejezet úgy indul, hogy Canterbury-t ismét „a mi frakciónk” kifejezéssel illeti Baillie.⁸⁵ Ennek ellentéte az, amikor (VI.) I. Jakab király „Puritánus Újítókrol” szól.⁸⁶ A 63. oldal – eltérő szöveggel – kétszer szerepel, tehát egy oldalnyi csúszás található itt a munkában. E két oldalon Baillie arról értekezik, hogy Canterbury a kanonikus könyvek mellett az apokrifeket is idézi, akár a latin egyház, amely az utóbbiakat – tegyük hozzá – inkább deuterokanonikusként emlegeti, mondván, az Egyház szent hagyománya alapján nem kerülhettek be a Szentírásba, de nem ütköznek annak üzenetével. Ezen érvelést nyilván nem osztja Baillie, akinek az a véleménye, hogy eszerint Canterbury nem tekinti tökéletesnek a Bibliát. Mindez „megnyitja az utat Róma előtt”, sőt – ismét tanúi vagyunk a világi szférával való kapcsolatnak – magát Ófelségét veszélyezteti.⁸⁷ Ehhez kapcsolódik Baillie azon állítása, hogy Canterbury és Róma meglátásában az Anyaszentegyház tanítása kétféleképpen jut el hozzánk:

írásban és hagyomány útján.⁸⁸ A szerző nem érti és nem akarja érteni azt a katolikus tant, hogy a *depositum fidei* úgy jött létre, hogy az Örömhír szájhagyomány útján terjedt, majd ezt foglalták írásba az Újtestamentumban, a kettő tehát nem ütközhet egymással.

A vitairat szerzője újból Laud és Róma között von minden protestánst elriasztani szánt párhuzamot, amikor ezeket írja a fentiekéről: szerintük a jócselekedetek is szükségesek az üdvösséghez – ezt, megjegyzem, a Trentói Zsinat leszögezte – a katolikusoknak is lehet megigazulást jelentő hitük,⁸⁹ istenkáromlás azt állítani, hogy a szentek jöttetei nem tökéletesek,⁹⁰ hozzájuk hasonlóan pedig Istennel mindenkinek együtt kell működnie az üdvösségért.⁹¹ Baillie-t végképp elborzasztja az a számára felháborító gondolat, hogy az emberek jócselekedetei Isten előtt nem csupán kedvesek, hanem az örök életet lehet velük kiérdemelni.⁹² Hangsúlyoznom kell, a latin egyház is kizárja az *autosoteria* és az önérdem lehetőségét az ősbűn következtében, de kiemeli, hogy a jócselekedetekben az ember hite nyilvánul meg.

Baillie az említett Bellarmin „legszörnyűbb tévedésének” nevezi, hogy szerinte – és Canterbury szerint – önmagában a keresztség valakit kereszténnyé tesz.⁹³ Elképedve írja ezt követően, hogy Canterbury állásfoglalásában nem szerepelt, hogy a hét közül öt „fattyú sákrámentom.”⁹⁴ Tudjuk, Keleten nem számolják a szentségeket, Nyugaton 1215-ben a IV. lateráni zsinaton végérvényesen leszögezték a 7-es számot.

Robert Baillie szomorúan tapasztalja, hogy Laudék érvényesnek tekintik a püspök általi felszentelést.⁹⁵ Érdekes ez, hiszen őt magát is így szentelték fel. A fülbegyónásról szerinte Laud úgy gondolkodik, hogy ez mielőbb visszahozandó, „csakúgy mint az akolitusok”, tehát a gyertyavívők. Baillie gúnyosan – és a keleti és latin véleményt nem ismerve, hogy ti. tényleg csak Isten bocsáthatja meg a bűnöket, a gyónás pedig a Jézus általi szentségi rangra emelt pszichés segítség – jegyzi meg, hogy „ezek” azt hiszik, „Isten követi a pap döntését”.⁹⁶ A 75. oldal után – miközben egyetlen lap sem hiányzik – téves számozás miatt a 86. oldalt találjuk. Ezen a 86. oldalon a szerző a hamvazkodással egybekötött Hamvazószerda megülését és az utolsó kenet „állítólagos” kiszolgáltatását említi elképedve. Megjegyzem, a többször felvehető betegek szentsége Bizánc és Róma szerint egyaránt biblikus.⁹⁷

A következő, 87. oldalon döbbenettel írja Baillie, hogy a szerzetesi életeszményt nagyra tartja Canterbury. A kolostorok VIII. Henrik általi feloszlását – ez, kiegészítem, inkább Thomas Cromwell, a király egyházügyi főmegbízottjának műve volt – istentelen tettnek nevezi Laud, amely mind az egyház, mint a korona ellenére volt!⁹⁸

Újabb számozási hiba következtében a 78. oldalon találjuk, hogy a „frakció” szerint a Szűzanya valóságos szerzetesnő volt, és általában meg kell tűrni „a karthauziakat, a ferences barátokat és a többi ilyent”.⁹⁹ Állítják – így Baillie –, hogy Krisztus a pokolba alászállván kimentett onnan olyanokat, mint Arisztotelész, Platón vagy Szokratész.¹⁰⁰ Fel kell idéznünk Luther Márton és Zwingli Ulrik nevezetes marburgi hitvitáját a valóságos jelenlét *contra* memorializmus kérdésében. Ezen a zürichi reformátor Luthert elborzasztó módon az antik pogány bölcselek legjobbjait a Mennyek országába helyezte. Baillie afelett is döbbenetének ad hangot, hogy Laud

és köre szerint ugyan igaz, hogy csak két végső „hely” van, Menny és Pokol, de átmenetileg a Purgatórium is létezik, noha az utóbbiról a Szentírás nem szól. Tudjuk, a keleti egyházak a protestánsokhoz hasonlóan tagadják a Purgatórium létét, de a katolikusokkal egyezően szent liturgiájuk minden alkalommal imádkozik a holtakért. Így tesz tehát a latin egyház is, de állítva, hogy a Biblia Ó- és Újszövetségéből egyaránt levezethető a Tisztítótűz tana.¹⁰¹ Érdemes megjegyezni az ágostai hitvallású evangélikusok a halottakért mondott fohászokat illető, területenként változó álláspontját. Robert Baillie-t elképeszti, hogy Canterbury „frakciója” újra meghonosította az előttünk jártakért mondott imádkoztatást.¹⁰² Kétségtelen tény, hogy az 1559.évi általános imakönyv óta ez szinte töretlen gyakorlat az anglikánoknál.

A vitairat VI. fejezete Canterbury katolikusokat idéző „babonáiról” tudósít. Eszerint „pápista módra” nem ellenzik keresztvetést, a mellkereszt illetve feszület viselését, a rózsafüzért (szentolvasót), a pénteki, esetleg szerdai és nagyböjti hústilalmat – hozzá kell fűznöm, ezeket Erzsébet idején szigorúan megkövetelték Anglia-szerte –, továbbá állítják, hogy mindezek az apostoli korban gyökereznek.¹⁰³ Templomaikat – középkori módra – keletelik, falaiikat felszentelik, körmeneteket tartanak.¹⁰⁴ A „High Church” anglikán közösségek napjainkban is előszeretettel tartanak *processio*-kat a templom falain belül vagy akár kívül is, sőt mivel náluk nem volt II. Vatikáni Zsinat, szertartásaikban több szentelményt őriztek meg a katolikusoknál. Ugyancsak a mai napig érvényes Baillie leírása, hogy a „canterburyánus” oltárknál nem csupán gyertyákat használnak, hanem – egyébként a napkeleti bölcsekről szóló evangéliumi *locus*-ban olvashatóan – tömjént is. Baillie kifogásolja, hogy a templomban szentélyt tartanak fenn, ahova csak a felszentelt papok léphetnek be.¹⁰⁵ A római katolikusoknál közismert módon mára már csak az *arcus triumphalis* maradt fenn, az áldoztató rácsot is eltörölték, sokfelé megtaláljuk viszont ez utóbbit az evangélikusoknál és az anglikánoknál mint az Úrvacsora vételének helyét. Az orthodoxok számára ugyanakkor elképzelhetetlen, hogy az oltárba, az ikonosztáz mögé nő bemenjen vagy az ún. Királykapun más átjárjon, mint a pap. Ez utóbbit az 1596-ban a breszti unióval Rómával mint Apostoli Szentszékekkel egyesült görög katolikusok nem veszik már oly szigorúan, mint a „nagy” orthodoxia.

Szintén ma is felröghatná az anglikánok túlnyomó többségének Baillie, hogy a „frakció” a liturgia alatt „állandóan felállítja, lelülteti, térdepelteti őket,¹⁰⁶ amint azt is, hogy nem tiltják viszont a vasárnapi játékokat.¹⁰⁷ Ez tudvalevőleg az Újvilág puritánjainak egyik legfontosabb kifogása volt a XVII. században, ami miatt az anglikán *communio* testéről leszakadtak, lealábbis Canterbury szemében, hiszen ők maguk Bostonban is anglikánoknak vallották magukat, megülvén az uralkodók ünnepe napjait.

A VII. fejezet a szentmiséről szól. Ezt írja bevezetőjében Robert Baillie: „A Pápistaság minden pontja közül egyetlen sem oly kedvelt a Pápisták által és oly gyűlölt a Protestánsok köreiben mint a Mise, mivel a Vallás reformációja óta a Mise volt mindig is az elkülönülés nagy fala, amely elválasztotta a pártokat ...¹⁰⁸ Majd így folytatja: a mise és az igehirdetés ellentétesek egymással, „frakciónk” pedig most teljes erővel a prédikálás ellen van.¹⁰⁹ Sőt, Laud a Csillagkamarában Baillie állítása szerint ezt

mondta a vele egyet nem értők, a következetes reformációt sürgetők prédikációjának végén: „*Hoc est verbum diaboli.*”¹¹⁰ Baillie szerint olyan rövidre fogják homíliáikat, amennyire csak lehet, azt előszeretettel szentbeszédnek hívják, ráadásul a Bibliától elrugaszkodva prédikálnak.¹¹¹ Érdekes, hogy a másik szélsőséget említve Baillie egy hat esztendővel később írt másik, „*A Dissvasive from the Errours of the Time...*” („Lebeszélés Napjaink Hibáiról...”) című vitairatában az independens-kongregacionalista disszenter irányzat gyakorlatáról ugyanennyire szörnyűlködve írja, hogy *ad hoc* jellegű prédikációknál nem engedik meg a lelkésznek, hogy a Szentírást magával vigye a pulpitusra.¹¹² Visszatérve a tárgyalt vitairathoz, úgy folytatja érvelését, hogy a „canterburyánusok” szertartása prédikáció nélkül is érvényes,¹¹³ továbbá „annyira lelkesednek a miséért”, hogy ágendás könyvüket is misekönyvnek hívják, amelyben kötött imádságok találhatók.¹¹⁴ Mindez napjainkban is elmondható a katolikus gyakorlatról – ha a Szentszék szorgalmazza is a hétköznapi szentmisében is a homíliát –, nem is szólva több keleti egyháziról, ahol a *praedicatione Verbi* teljesen elmarad, csak az *administratio Sacramenti* van meg.

Baillie öntudatosan kiemeli, hogy Skóciának olyan „egyháza és királysága van”, amely minden más nemzetétől független.¹¹⁵ Ezen a ponton tehát éppen nem az angolokkal való minél teljesebb egységet hangsúlyozza. Ennek oka véleményem szerint az, hogy írása ezen részében ismét az anglikán imakönyv oktrojálása ellen emel szót. Ugyanakkor ezt is írja: „az angol egyház testvérünk”, de nem engedhetünk az újításoknak – ezúttal a „*novation*” szóval él.¹¹⁶ Ott – ti. Angliában – „nincs más ellenségünk, mint a Canterbury-frakció”,¹¹⁷ amely az angoloknak is éppúgy ellensége, mint a skótoké.¹¹⁸ Az angolok ugyan több elemet megőriztek a miséből, mint a skótok, de a „legsörnyűbbeket” ők is száműzték.¹¹⁹ Ezen a helyen a „Pápista Áldozatfelajánlást” „a zsidó áldozatnak a Keresztyén Egyházon belüli felújításának nevezi.¹²⁰ Döbbenetnek ad hangot, amiért a perselypénzt nem a templomból való kimenetelkor a szegényeknek gyűjtik, hanem az oltárra helyezik.¹²¹ Ezt a gyakorlatot találná Robert Baillie napjainkban az angol *United Reformed Church*-ben is! Baillie-t elborzasztja továbbá, hogy a jegyek *consecratio*-járól beszél a „frakció”, imát mormoltatnak a kenyér és a bor felett,¹²² ilyenkor a pap háttal áll a gyülekezetnek és sejtelmesen suttog.¹²³ Megismétli, hogy a templom közepétől a szentélybe helyezik vissza az Úrasztalát.¹²⁴ Büszkén említi, hogy a skót liturgikus gyakorlat szerint a lelkész minden szava jól hallatszik,¹²⁵ míg „náluk” az a fontos, hogy a pap kitárja karjait az oltárnál mondott imák közben.¹²⁶ Kiemelendő, hogy Baillie-t mennyire felbőszíti a konsekrációs epiklézis, az *elevatio* és a *realpraesentia* tana.¹²⁷ Ezek – tudjuk – mind a görög, mind a latin egyházban fenmaradtak 1054 után is, bár az előbbieket sokkal hosszabban „esdik le” a kenyérré és a borra a Szentlelket.

Baillie e fejezet zárásaként nem csupán azt rója fel Canterbury-nek, hogy „pápista módra” nem adja a szentégi jegyeket a hívek kezébe,¹²⁸ továbbá az állítólagosan konsekrált jegyeket maradék esetén a papnak kell elfogyasztania,¹²⁹ sőt az Úrvacsorát kiviszik a betegekhez,¹³⁰ (ez ma is gyakorlat nagy ünnepek előtt a reformáció magyar egyházaiban), hanem azt is, hogy töröltették az an-

gol imakönyvből egy kulcsfontosságú mondatot. Ez így hangzott: „A szív hittel eszi Krisztus testét és a lélek emlékezésül Véréét.”¹³¹

Munkájának nyolcadik, zárófejezetében Baillie kijelenti, hogy a protestánsok Rómával való szakításának egyik legfőbb oka az utóbbi zsarnoksága volt, amellyel az emberek lelkiismeretét is válságos helyzetbe hozták. Ugyanúgy érvelt (VI.) I. Jakab király is, amikor leszögezte: az általa megkövetelt alattvalói hűségeskü nem érinti a katolikus hitet, csakis világi természetű.¹³² Még érdekesebb, hogy Robert Baillie a lelkiismeretet emlegeti.¹³³ R.H. Bainton meglátását D. Gerhard idézi: „A reformátorok számára a 'lelkiismeret' (*consentia*) semmit sem jelent *scientia* nélkül. A lelkiismeretnek (*Gewissen*) a tudáson (*Wissen*) kell alapulnia.”¹³⁴ Ezért állíthatta Luther Márton, hogy lelkismeretét foglyul ejtette az Ige.¹³⁵ A lelkiismeretre mint *inscripta nobis* isteni örök igazságra és aktrra a katolikus szerzők szerettek hivatkozni. Mint látható azonban, esetenként – a katolikusoktól eltérő értelmezésben – a protestánsok is hivatkoztak rá.

Baillie egy az egyben a királyi szuverenitás bitorlásával vádolja Canterbury-t,¹³⁶ majd elképedve állapítja meg, hogy Laud és köre szerint a püspöki hatalom isteni jogalapú („*by Divine right*”).¹³⁷ Egyértelműen látnunk kell, hogy a kora újkorban az isteni jogalap korántsem kizárólagosan a hatalmukat abszolutista módon felfogó uralkodókra korlátozódott. Erre a tényre már J.N. Figgis is emlékeztetett, aki szerint bárki, aki nem ateista, elismeri, hogy minden hatalom és jog a Teremtőtől ered.¹³⁸ A XVI-XVII. században a presbiterok, püspökök, lelkészek, profeszorok, mesterek, sőt a közemberek isteni jogát (*Ius Divinum*) is (el)ismerték.¹³⁹ Eszerint tehát Baillie nem a „korszellemnek” megfelelően tagadta a püspökök isteni jogát. Erre magyarázatul szolgál az a mondata, amelyben megállapítja: Canterbury függetleníti magát a királyság törvényeitől.¹⁴⁰ A folytatásban azt olvassuk, hogy a „frakciót”, amely több kárt okozott néhány év alatt, mint Róma évszázadok során, nem érdekli sem Őfelsége, sem a Parlament,¹⁴¹ Anglia illet még nem tapasztalt.¹⁴² A *iurisdictio*-t tekintve is az állami bevérságok fölé helyezik magukat.¹⁴³ Baillie, bár nem nevezzi néven, a régóta gyűlölt egyházi „Főbizottságra” (*High Commission*) gondolhatott. Ezúttal a korszellemnek megfelelően a frakció „önös érdekéről” ír. Ezt szem előtt tartva kész szerinte Laud a Király legjobb alattvalóinak millióit (*sic!*) lemészároltatni.¹⁴⁴ Mint mindig, siet leszögezni: Károly király mindenfajta zsarnokságot gyűlöl. A vitairat szerzője a fejedelmek hatalmáról szólva kijelenti: a jó keresztény uralkodók mindig öröködnék az Egyház és az állam törvényei felett „királyi felségjogok legnagyobb dicsőségére.”¹⁴⁵ Ezért tehát nem hozhatnak be az Egyházba új szokásokat az egyházi gyűlések és a parlament döntése nélkül.¹⁴⁶ Baillie ezt úgy summázza, hogy a királyok „nem feszítik túl prerogatíváikat”¹⁴⁷ Hozzáteszem, mindez nem tévesztendő össze az ún. *lex digna*-val, ami szerint az egyébként abszolút uralkodónak példamutatás céljából „illendő” volt tartania magát az általa hozott törvényekhez, jöllehet azok nem kötötték.

A vitairatot író lelkész érvelése szerint I. Károly aligha tekintheti törvénytelen lázadásnak a hugenották harcsát, valamint a hollandok császár elleni küzdelmét, hiszen támogatásban részesíti őket.¹⁴⁸ Baillie figyelmen kívül hagyja, hogy a nantes-i ediktum értelmében a francia protestánsok ekkor békében élhettek az ediktum

1685. évi visszavonásáig. Fontos megjegyezmem, argumentációjában felemlíti, hogy Canterbury szeirnt az uralkodók hatalma „abszolút és korlátlan.” Ezzel Baillie már ahhoz a nemzedéki váltáshoz kapcsolódott, amely nem értette az abszolutizmus lényegét. Mint már szoltam róla, az abszolút uralmat a XVII. század elején még általános alkotmányosnak, törvényesnek tekintették. Baillie-vel ellentétben sosem jelentett az abszolút uralom teljes jogi korlátlanlát. Elmondható viszont az abszolutistákról a szerző azon megállapítása, hogy a tételes törvényt bármikor áthághatja, ha a szükség úgy kívánja.¹⁴⁹ Ez a *necessitas* elmélete, amelynek értelmében az uralkodó felfüggesztheti az emberi törvényeket a *bonum commune*, a közjó érdekében.

Érthető, hogy Baillie-t felháborítja William Laud és körének azon tanítása, hogy a *General Assembly* csak konzultatív jogokat élvez, sőt a király bármikor feloszlathatja.¹⁵⁰ A világi hatalmat illetően ugyanez igaz a parlamenttel kapcsolatban is.¹⁵¹ Rádásul az uralkodó annak egyetértése nélkül is hozhat törvényeket. Canterbury tarthatatlan véleményének nevezi a szerző azt, hogy Fergus, a skótok első királya karddal foglalta el az országot, ezért utódai is abszolút uralkodók.¹⁵² Baillie nyilván nem vette figyelembe VI. Jakab skót király 1598-99-ben papírra vetett álláspontját, amely szerint Skóciára vonatkozik a hódításelmélet. Jakab szerint Fergus valóban fegyveresen szerezte meg a Skócia feletti uralmat.¹⁵³ Ugyanúgy vallotta Jakab király azt, amit Baillie Laud okfejtésében kifogásol: az uralkodóé volt eredetileg az egész ország minden földje mint saját tulajdona.¹⁵⁴ Emellett a királyi szerző véleménye is az volt minden beszédében és írásában, hogy fegyveresen sosem lehet ellenállni a fejedelemnek. Ezt az álláspontot Baillie most a „frakció”-nak tulajdonítja.¹⁵⁵ Munkájának legutolsó mondatával azt igyekszik igazolni, hogy a „canterburyanus” újítások Isten elé helyezik a királyi szuverenitást, de még azt is alárendelik saját uralmuknak, így az egész nép békéje és jóléte ellen dolgoznak.

Robert Baillie a *Kirk* egyik meghatározó, kiemelkedő egyénisége volt. Ebben a cikkben vizsgált vitairata arról tanúskodik, hogy a kor, s talán különösképpen a skót Egyház sosem riadt vissza a közéleti tevékenységtől, állásfoglalástól. A mai napig jeleskedik a szegénygondozás terén. Baillie életműve jól példázza a „politikai teológia” kifejezés feltétlen létjogosultságát. Emellett fényesen bizonyítja a polgárháború vallási jellegét. Egyszer talán végre a magyar történeti irodalom is felhagy azzal a nézetével, hogy az 1640-1660 közötti két évtizedet a presbiteriánusok és az independensek (kongregacionalisták) egymás elleni politikai harca jellemezte. Legfőbb ideje volna az említett két nonkonformista irányzat eltérő egyházszervezetét tudomásul venni, nem pedig a ketőt mint pusztán politikai csoportosulásokat emlegetni. Mindez kívánatos volna még akkor is, ha a presbiteriánusok, akikhez Baillie is tartozott, valóban hajlandóbbnak mutatkoztak a Károly királlyal való megegyezésre, mint az independensek.

JEGYZETEK

1 Ez a tanulmány a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Középkori és Korajkori Történeti Tanszékén készült.

2 C. Schmitt: Politikai teológia, Bp. 1992; 19.

3 Köszönetet mondok a Mellon-ösztöndíjnak, az Edinburgh-i Egyetem „*Institute for Advanced Studies in the Humanities*” munká-

- társainak és Joseph Marshall-nak, Skócia Nemzeti Könyvtára referensének
- 4 A görög kifejezést meglehetősen nehéz pontosan magyarra átültetni, talán a következőképpen adhatjuk vissza jelentését: Laud Elméjének Megbomlása vagy Kézenfekvő bemutatása azon Frakció előrehaladott Arminianizmusának, Pápistaságának és zsarnokságának, saját hitvallásaik révén. A továbbiakban: Ladensium.
- 5 J.H. Burns: *The Trew Law of Kingship. Concepts of Monarchy in Early Modern Scotland*, Oxford 1996; 231.
- 6 G. Orwell-R. Reynolds (eds): *British Pamphlets. Vol. I. From the sixteenth century to the French Revolution*, London. 1948; 7. Uo.8.
- 8 Ezen új, presbiteriánus templom a legelső volt Skóciában a reformáció óta felépültek közül, 1620 karácsonyán tartották benne az első istentiszteletet. Cinterme a skót (egyház)történelem számos neves személyiségének nyughelye.
- 9 I. Károly kisebbik fia, York hercege, aki után majd Niew Amsterdamból New York lett, bátyja, II. Károly 1685. évi természetes halála után 1685 és 1688 között uralkodott minden még 1681-re visszamenő kizárásos mesterkedés dacára a skótok számára VII. Jakab, az angol-ír származású szerint II. Jakab néven. Nyíltan katolikus volt, feleségül vette a természetesen szintén katolikus Modenai Máriát, de érdekes módon két lányukat, Máriát – akit Hollandia *Stadhouderéhez*, Nassaui Vilmos helytartóhoz adtak nőül, hogy majd a sors fintoraként az apóst 1688-ban a vő elűzze a trónról, továbbá a spanyol örökösödési háborúban nagy szerepet vivő, Vilmos és Mária halála után trónra kerülő Annát protestáns hitben nevelték. Nem úgy fiukat, Jakabot, akinek neve a XVIII. században is fel-feltörő ír katolikus ügryhöz kapcsolódott (jakobita lázadások az új, Hannoveri dinasztia ellen).
- 10 A szerző életéről és munkásságáról részletesen ld. F.N.McCoy: *Robert Baillie and the second Scots Reformation*, Berkeley University of California Press, 1974.
- 11 A skót reformációra gyakorolt erős kálvini hatásról ld. bővebben: *The Calvinist Contribution to the Scottish Reformation*. In: James Kirk: *Patterns of Reform. Continuity and Change in the Reformation Kirk*, T&T Clark, Edinburgh, 1989, 70-96. A püspöki rendszerű ecclesiológiával szembeszegülő nézeteiről: David George Mullan: *Episcopacy in Scotland: The History of an Idea, 1560-1638*, John Donald Publishers Ltd, Edinburgh, 1986. A skót nemzeti-vallási ébredésről szól Arthur H. Williamson: *Scottish National Consciousness in the Age of James VI: The Apocalypse, the Union and the Shaping of Scotland's Public Culture* című könyve. (John Donald Publishers Ltd, Edinburgh, 1979.) Az 1638-as *Covenant* megkötését közvetlenül megelőző kortörténeti és egyháztörténeti fejleményekről ld. bővebben: Maurice Lee, Jr.: *The Road to Revolution: Scotland under Charles I, 1625-37*, University of Illinois Press Urbana and Chicago, 1985. A *Covenant* megkötésének helyet adó Edinburgh-ról írt monográfiát az Edinburgh-i Egyetem Skót Történelmi Intézetének professzora, Michael Lynch: *Edinburgh and the Reformation* címmel.¹¹ (John Donald Publishers Ltd, Edinburgh, 1981.) Magának az 1638-as *National Covenant*-nek egyedülálló, máig ható jelentőségéről ld. Walter Makey: *The Church of the Covenant 1637-1651. Revolution and Social Change in Scotland*. (The Saint Andrew Press, Edinburgh, 1960). A skót egyháztörténetnek a piktekig, a kereszténység felvételéig visszatekintő teljességét mutatja be az alábbi könyv: Gordon Donaldson: *The Faith of the Scots*. (B.T. Batsford Ltd, London, 1990). A XVII. századi *Church of Scotland* talán leginkább meghatározó alakjáról, Samuel Rutherfordról írta alábbi művét John Coffey: *Politics, Religion and the British Revolutions. The Mind of Samuel Rutherford*. (Cambridge University Press, Cambridge, 1997). Még 1960-ban jelent meg a Kirk alábbi, XVII. századi nagy alakjairól Marcus L. Loane: *Makers of Religion Freedom in the Seventeenth Century: Henderson, Rutherford, Bunyan, Baxter*. InterVarsity Fellowship, London, 1960.
- 12 Vö. Szántó György Tibor: Anglikán reformáció, angol forradalom. Bp. 2000, 237-239.
- 13 A *Covenant*-párti skótok az epizkopális egyházszervezet, thát püspöki rendszer még meglévő maradványai ellen keltek harcba. Innen az elnevezés.
- 14 A Temze-parti csodálatos kastélyt eredetileg Thomas Wolsey építtette, de 1525-ben átadta VIII. Henriknek, úgy lett a mai napig királyi kastély.
- 15 Ekkor, 1619-ben ítélték el többek között de Groot-ot, azaz Hugo Grotius-t is, akinek kalandos életpályája és nagyszerű életműve közismert.
- 16 Burns i.m. 1.
- 17 Jakab „*Rex pacificus*”-ként akart házassági – és külpolitikát folytatni, az egyensúly jegyében: Erzsébet nevű lányát Pfalzi Frigyeshez, a csehek református vallású „téli királyához” adta („e Temze-Rajna házasságot” Londonban örömmel vették), de idősebb fiának, Henriknek, majd annak halála után Károlynak mindenképpen katolikus feleséget akart.
- 18 Érdekes, hogy a diakónusokon és diakonisszákon kívül ma már tényleg vannak szerzetesek és szerzetesnők az anglikán egyházban.
- 19 Ladensium 1.
- 20 Uo.2.
- 21 Uo.2.
- 22 Uo.2.
- 23 Uo.3.
- 24 Kiss Gergely-Radó Bálint-Sashalmi Endre: Abszolutizmus és isteni jogalap. Szöveggyűjtemény az abszolutizmus elméletének tanulmányozásához. Pécs, 1997; 21.
- 25 E. H. Kantorowicz: *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, Princeton 1957; 15.
- 26 Ladensium 4.
- 27 Uo.4.
- 28 Uo.4.
- 29 Visegrády Antal: Angolszász jog és politika Budapest – Pécs, 1999; 84.
- 30 Uo.77.
- 31 Ladensium 4.
- 32 Uo.5.
- 33 Uo.6.
- 34 Uo.7.
- 35 Uo.7.
- 36 Uo.7.
- 37 P. R. Campbell: Louis XIV, London; 1995.
- 38 Ladensium 8.
- 39 Uo.8.
- 40 Uo.9.
- 41 Uo.8.
- 42 Uo.10.
- 43 Az anglikánok tíz évente összeülő zsinata, a legkorábbiakat a Lambeth-palotában tartották. Mindig a mindenkor canterbury érsek elnököl a szinóduson.
- 44 Uo.12.
- 45 Uo.13.
- 46 Uo.13.
- 47 Uo.17.
- 48 Uo.17.
- 49 Uo.18.
- 50 Uo.19.
- 51 Peter Lang Verlag, New York – San Francisco – Bern – Frankfurt am Main – Párizs – London, 1991.
- 52 Ladensium 24-25.
- 53 Uo. 27.
- 54 Uo.28.
- 55 Uo.30.
- 56 Uo.31.
- 57 Uo.31.
- 58 Uo.32.
- 59 Uo.32.
- 60 Uo.32.
- 61 Uo.33.
- 62 Ezzel a szóval nyilván nem a tényleges katolikus álláspontot írta le.
- 63 Uo.32.
- 64 Uo.34.
- 65 Uo.35.
- 66 J.P.Sommerville (ed): *King James VI and I: Political Writings*. In: *Cambridge Texts in the History of Political Thought*, Cambridge, 1994; 139.
- 67 Tényleg attól való – le kell szögeznünk a történeti hűség érdekében.
- 68 Uo.37-38.
- 69 Uo.39.
- 70 Uo.40.
- 71 Uo.40.

- 72 Uo.41.
73 Uo.42.
74 Uo.45.
75 Uo.46.
76 C.H. McIlwain: *The Political Works of James I*, Cambridge-Massachusetts, 1965; 126.
77 Ladensium 47-48.
78 Uo.49.
79 Uo.51.
80 Uo.53-54.
81 Uo.56.
82 Uo.57.
83 Uo.57.
84 Uo.58.
85 Uo.61.
86 J.P.Sommerville i.m. 138.
87 Uo.63.
88 Uo. 64-65.
89 Uo.67.
90 Uo.68.
91 Uo.69. Tudjuk, a protestáns üzenet az, hogy az üdvösség egyedül Istentől van. Ezt természetesen a katolikusok sem kétlik, csak értelmezési módjuk más.
92 Uo.69.
93 Uo.70.
94 Uo.72.
95 Uo.73.
96 Uo.75.
97 Uo.86.
98 Uo.87.
99 Uo.87.
100 Uo.79.
101 A Makkabeusok mellett: vö. Mk 3, 29; Lk 12, 10; Mt 5, 26; Lk 12, 59; Jel 7, 14.
102 Uo. 80.
103 Uo.81.
104 Uo.82-83.
105 Uo.84.
106 Uo.86.
107 Uo.87.
108 Uo.88.
109 Uo.89.
110 Uo.89.
111 Uo.90-91.
112 Uo.118.
113 Uo.92.
114 Uo.93.
115 Uo.95-96.
116 Uo.97.
117 Uo.97.
118 Uo.97.
119 Uo.98.
120 Uo.98.
121 Uo.99.
122 Uo.102.
123 Uo.103.
124 Uo.103.
125 Uo.104.
126 Uo.105.
127 Uo.107.
128 Uo.110.
129 Megjegyzendő, ez a gyakorlat többfelé jelen volta a XIX. század végén is a magyar protestáns egyházakban.
130 Uo.111.
131 Uo.109.
132 J.P. Sommerville i.m. 145.
133 Ladensium 111.
134 D. Gerhard: *Old Europe, 1000-1800*, New York-San Francisco, 1981;117.
135 Uo.118.
136 Ladensium 112.
137 Uo.112.
138 J. N. Figgis: *The Divine Right of Kings*, Cambridge 1922; 280.
139 Uo.280.
140 Ladensium 113.
141 Uo.114.
142 Uo.114.
143 Uo.115.
144 Uo.117.
145 Uo.117.
146 Uo.118.
147 Uo.118.
148 Uo.119.
149 Uo.120.
150 Uo.122-124.
151 Uo.124.
152 Uo.124.
153 Kiss Gergely-Radó Bálint-Sashalmi Endre i.m.18.
154 Vö.uo.118.
155 Ladensium 124-126.

Dapsy László szerepe a darwinizmus terjesztésében és annak teológiai fogadtatása

Dapsy László és a skót-angol kapcsolat

A skót-magyar hatástörténeti vizsgálódások egyik vonulatába kívánjuk beilleszteni a jelen tanulmányt. Hörcsik Richárd alapos, skóciai magyar peregrinációt kutató munkáját, további kutatásokkal bővítettem 1999-től, amelynek során összeállítottam a négy skóciai egyetemen tanult diákok névsorát.¹ Az említett tanulmány után a skót-magyar kapcsolatok hatástörténeti vizsgálatának meghatározó elemét a skót presbiteriánus kezdeményezésre létrehozott ösztöndíjak jelentették.² Az ösztöndíjas diákok hazai protestáns közösségekre való hatását, pontosabban az evangélikál és pietista hatás főbb irányvonalait részletesen bemutattam. Ezek után következett 2004-től a hatások mélyreható elemzése kiválasztott nagyformátumú ösztöndíjas diákok életútjának vizsgálatával.³ Ebbe a körbe illeszkedik be Dapsy László, aki Charles Darwin eszméinek egyik úttörő szerepet játszó magyarországi ismertetője volt. Darwin munkájának, „A fajok eredetéről”-nek első magyarországi fordítója, Dapsy László

szokoldalú egyéniség volt, akinek munkássága nem merült ki csupán a forradalmian új darwini munka fordításában. Nevét és meghatározó munkásságát nem igen ismerik sem a teológiai, sem a természettudományos körökben.

A Dapsy család a magyar köznemesség soraiba tartozott, ahhoz a réteghez, amely a polgárosodásban részt vett és maradandót alkotott a német és zsidó származású régi, illetve újonnan kialakuló polgári rétegek mellett.⁴ A nagy család több tagja hivatalnok pályát futott be, mások pedig tehetséges kereskedők lettek.⁵ Ettől eltérően Dapsy László, mint neves közgazdasági író, természettudós, pedagógus és fordító emelkedett ki a Dapsy-nemzetség tagjai közül. 1843. február 28-án született Miskolcon. Kisdíák koráról csak annyit tudunk, hogy Miskolcon járt középiskolába.⁶ Főiskolai tanulmányait a Debreceni Református Kollégiumban végezte, ahol teológiát, filozófiát és jogot hallgatott. Tanulmányai megkoronázásaként elsőként utazhatott ki Edinburghba a legnagyobb skót presbiteriánus egyház⁷ ösztöndíjas di-

ákjaként 1865-ben.⁸ A New College-ban együtt tanult a budapesti teológia diákjával, Dömötör Jánossal, aki a pesti teológián később filozófiát oktatott.⁹ Dapsyt az ösztöndíjra a híres debreceni történész, a tanulási lehetőség létrehozásában kulcsszerepet játszó Balogh Ferenc javasolhatta.¹⁰ A volt debreceni diák Skóciában, az edinburghi tartózkodása alatt vált a darwinizmus és a korabeli brit kapitalista közgazdasági eszmék lelkes hívévé. Érdeemes megemlíteni, a darwinizmus ekkor még nem vált ismertté az edinburghi New College falai között s tanárai sem propagálták a darwini tanokat.¹¹ Ez a tény kifejezetten arra világít rá, hogy Dapsy igen fogékony volt a modern eszmék iránt. A kutatás jelenlegi állása szerint csak feltételezhető, hogy a fiatal ember az egyetemi és társadalmi élet más területein került kapcsolatba az evolúciós tannal.

Későbbi munkásságából nyilvánvalóvá vált, hogy ő nem a budapesti Skót Misszió által előnyben részesített, belmissziói és egyháztársadalmi hatásokat közvetítette Magyarországra, hanem a kint megszerzett természettudományos és közgazdasági ismereteit kamatoztatta itt-hon a társadalom egésze számára.¹² Tevékenysége ékes példája annak, hogy a szabadelvű protestantizmus mennyire meghatározó szerepet játszott a progresszív társadalmi, gazdasági és természettudományos ismeretek közvetítésében.

Az angol-skót hatások közvetítése közgazdaság, biológia, geológia és politikai-filozófia terén

A liberális eszmék iránt nyitott szellemű fiatal ember hazatérése után a Debreceni Gazdasági Tanintézetben kezdett dolgozni 1866 őszétől.¹³ Munkássága azonban nem köthető hosszú távon Debrecenhez. Hamarosan Budapestre került, mivel a pesti református főgimnáziumba választották meg, ahol 1867-től 1890-ig tanított, mint a természetrajz tanára.¹⁴ A korszerű gazdálkodást nagyon fontosnak tartotta. Ehhez kapcsolódó munkásságával az újonnan alakult gazdasági és középfokú iskolák számára hasznos anyagot adott. Feltűnést keltő, komoly tudományos értekezést írt a nemzetgazdaság egyik fontos korabeli kérdéséről, a mezőgazdasági termelésről 1869-ben „*A talajkimerülés befolyása az államok életére, különös tekintettel Magyarország jövőjére*” címmel.¹⁵ Növénytanal is foglalkozott és fontosnak tartotta, hogy a diákok kezébe korszerű tankönyvek kerüljenek. Ugyanabban az évben megjelentette második könyvét „*Általános természetrajz. Középkorai és magántanulók számára. II. Növénytan*” címmel az Eggenberger kiadó gondozásában.¹⁶ Ezeket a könyveket az ösztöndíjas évei alatt szerzett tapasztalatok hatására írta meg.

Mégis nem saját munkáival, hanem fordításaival járult nagyban hozzá az angol és skót értékek magyarországi közvetítéséhez. A kiegyezéstől kezdve sorban jelentek meg John Stuart Mill fontosabb művei magyar fordításban.¹⁷ Már 1867-ben kiadták „*A szabadságról*” című esszéit Kállay Béni fordításában, önmagában is jelentős bevezető tanulmányával. Ugyanebben az évben megjelenik Mill „*A képviselői kormány*” című, gyakorlati politikai főműve Jánosi Ferenc emigrációból visszatért honvédtiszt, vegyész mérnök fordításában.¹⁸ Ezután gyors egymásutánban jelenik meg több, fontos mű is 1873 és 1877 között. Szász Béla filozófiaprofesszor fordította le

Mill „*A deduktív és induktív logika rendszere*” című három kötetes művét magyar nyelvre.

Ebbe a pezsgő szellemi légkörbe a vezető, külföldi kortárs eszméket Magyarországra fordítás és könyvismertetés útján terjesztő mozgalomba kapcsolódott be munkájával az ifjú Dapsy. A fiatal tanár széleskörű érdeklődését bizonyítja, hogy az agrárgazdálkodás, a társadalomelmélet mellett természettudománnyal is rendszeresen foglalkozott. David Page egyik művét lefordította magyar nyelvre „*A geológia alapvonalai*” címmel 1873-ban.¹⁹ Mill „*Elements of the National Economy*” könyvének fordítását öt kötetben „*A nemzetgazdaságtan alapelvei s ezek némelyikének a társadalom-bölcsészetre való alkalmazása*” címmel jelentette meg 1875-ben.²⁰ A demokratikus értékeket nagyon komolyan védő brit társadalom parlamenti rendszerét példának állította ő is a magyarországi társadalom számára s ezért vállalta el Todd Alpheus „*A parlamenti kormányrendszer Angliában*” című munkájának fordítását a Tudományos Akadémia megbízásából, amellyel 1877-re lett kész.²¹ Mégis Dapsynak az igazi szakmai elismerést és közéleti szerepvállalásból fakadó országos ismertséget nem a korábbi fordításai, hanem Darwin korszakalkotó munkájának magyar nyelvre való átültetése hozta meg.

A darwinizmus Magyarországon

Darwin munkásságával már a neoabszolutizmus enyhébb éveiben találkozott a hazai tudományos és érdeklődő közönség. A kiegyezés évétől, 1867-től a magyarországi értelmiség egyre többen foglalkozott a darwinizmussal. A modern természettudományos szemlélet a múlt század (a 19. század – a szerkesztő megjegyzése) 60-as éveiben kezdett kialakulni és egyértelműen az orvostannal, embertannal és élettannal foglalkozó tudósok munkásságához kötődik. Ezek közül a legismertebbek Rónay Jácint (1814-1889), Jánosi Ferenc (1819-1879), és Margó Tivadar (1816-1896) voltak. Természetesen rajtuk kívül még sok nagy tudású biológus is foglalkozott Darwin elméletével, mint például a darwinizmust lelkesen propagáló Török Aurél és Entz Géza. A Kolozsvár és Pest között fennálló szakmai kapcsolat jól kitapintható több hazai darwinista tudós életrajzának figyelemmel kísérésekor.

Darwin híres munkája, „*A fajok eredete*” 1859-ben jelent meg angolul, s arról már az 1860-as *Budapesti Szemle* is közölt ismertetést.²² Ennek szerzője Jánosi Ferenc volt, aki később is, mint publicista, ébren tartotta ezt az új szemléletmódot. Hozzá hasonlóan tevékenységet folytató Margó Tivadar is. 1868-ban Dapsy fordítása előtt elkészítette „*A tudományos állattan kézikönyvé*”-t. Ez ugyanolyan darwinista szemléletet tükrözött, mint az egy évvel később megjelent híres munkája, „*Darwin és az állatvilág*”. Margó a darwini eszmék egyik fontos úttörője volt. Egészen fiatalon már az 1850-es években önálló vizsgálatokat folytatott a bécsi egyetemen. Ezután Kolozsvárra kezdte el tanári munkáját. 1865-ben került a pesti egyetem állattani és összehasonlító boncolástani tanszékére, mint nyilvános rendes tanár. 1862-ben az MTA tagjai közé választotta. Tanári működése mellett a zoológia különböző területeit is behatóan tanulmányozta.

A korábban említett Rónay Jácint, bencés szerzetes 1847-ben lett tagja a Magyar Tudományos Akadémiá-

nak. A forradalom után emigrált és a szigetországba került, ahol kint tartózkodása alatt az Angol Királyi Földrajzi Társaságban megismerkedett Darwinnal, Lyell-lel és másokkal. Az 1860-as években Magyarországra visszatérve az új tanok egyik első hirdetőjévé vált. Egyik legfontosabb, darwinizmust népszerűsítő műve a „Fajkeletkezés – az embernek a helye a természetben és régisége”, amely komolyan hatott a magyar természettudományos gondolkodásra.²³

Török Aurél (1842-1912) Bécsben szerzett orvosi képesítést, majd 1867-től a pesti egyetem élettani tanszékén lett tanársegéd. Ezután Kolozsvárott tanított. Innen került a budapesti egyetem bölcsészeti karán felállított embertani tanszékére 1881-ben. Ő alapította meg az embertani intézetet és múzeumot. Nemzetközi elismertségét jelezte az is, hogy az általa szerkesztett koponyamérő alapján neve külföldön ismertté vált.²⁴ Török barátja örök barátja Entz Géza (1842-1919) hasonlóan lelkes darwinista volt az 1860-as 70-es években. Kolozsvárott, majd Budapesten is számos hívet szerzett a korabeli modern „állattani” szemlélet számára. A darwinizmusról azt írta, hogy az összes teremtségre vonatkozó nézeteinket új fénybe helyezte a tudós angol elmélete.²⁵ Entz azonban idős korában megkérdőjelezte saját darwinista nézeteit. Margó Tivadar mellett ő lett a magyar állattani kutatások második legnagyobb hatású szaktekintélye. Ebbe az aktív közegbe illeszkedett be a Debrecenből Budapestre kerülő fiatal Dapsy s kapott ösztönzést Darwin nagy művének lefordítására.

A „Fajok eredete” első fordítása

Az *Origin of Species* 1873-74-ben jelent meg két kötetben Dapsy László fordításában „*A fajok eredete a természeti kiválás útján*” címmel, amelyet a Királyi Magyar Természettudományi Társulat jelentetett meg Budapesten. Az első kiadás előszavának második, ajánló részét Margó írta.²⁶ A Természettudományi Társasághoz tartozó vezető egyéniségek célja, így Margóé is, az evolúciós elmélet hazai ismertetése volt. Ezt nagyban elősegítette Dapsy fordítói munkája, amellyel Darwin elmélete a szélesebb olvasóközönség elé kerülhetett. A fiatal ember igen aktív és kezdeményező szerepet töltött be a társaságban, nem kisebb emberek mellett, mint Báró Eötvös Loránd. A Társulat 1871. november 4-i közgyűlésén indítványozta a korszerű külföldi szakirodalom magyar nyelvre fordításának jelentőségét.²⁷ Erről így írt: „aligha van ésszerűbb eljárás reánk nézve, mint a külföldi legjellegesebb alaplunkák magyarra fordítása... mely által, ki e nyelvet bírja, az emberiség legfőbb szellemi kincseinek is olcsón birtokába juthat”.²⁸ Ennek a kezdeményezésnek a következménye lett a Társulat új alosztálya kiadványainak egyike, a már említett mű fordítása. Dapsy levélben felvette a kapcsolatot Darwinnal a mű fordítása és kiadása ügyében. 1871. június 12-én írt, első fennmaradt levele értékes dokumentuma a kortörténeti kutatásnak. Leveléből látható, hogy ő is részt vett a darwinizmus magyarországi terjesztésében már a fordítást megelőző években. Mint írta: „több cikket is publikáltam e témában legutóbb márciusban, a *Vasárnapi Újságban*. Bemutattam az ön életrajzát és egy képet is közöltem önről”.²⁹ Ezek után rövid két oldalas levelében arról írt, hogy nagyon sokan ózdkodnak a tanaitól, mégis lépésről lépésre

azt el fogja majd fogadni a hazai társadalom. E gondolatok után kért engedélyt a „Az ember származása” (*Descent of Man*) fordításához. Darwin e levélre írt válasza nem maradt fenn. A közöttük folyó levelezésből a következő adatunk csak két évvel későbből van. 1873. június 1.-én, már azt írja Dapsy, hogy a Magyar Természettudományi Társaság elé beterjesztette „Az ember származása” fordításának javaslatát, de megváltoztatta a véleményét és „A fajok eredetét” (*Origin of Species*) kezdte el fordítani, amelyből az első kötet már 1873 augusztusára kész is lesz.³⁰ A fiatal tanár azt írja, hogy a második kötet, amely az angol kiadás 8. fejezetétől kezdődik, az év végére lesz kész. Feltételezhetjük, hogy Dapsy az engedélyt megkaphatta, annál is inkább, mert tanácsot kért Darwintól, hogy melyik kiadótól tudnának sürgősen beszerezni segítségével egy portrét [önarckép metszet], amelyet a magyar fordítás elején közölnének.³¹ Dapsy egy további érdekes adatot is közöl: „A magyar parlament egyik nagyon kiváló tagja, Tomsich Pál úr a legutóbbi téli ülészakon megtámadta az ön elméletét. Mivel ő volt az elmúlt évben a magyar parlament elnöke és most is a jobboldal befolyásos tagja a *Reform* című újságban (a legnagyobb [példányszámú] magyar újságok egyike) a nyilvánosság előtt válaszoltam neki és nagyon komoly kritikával illetem őt az alap nélküli állításaiért. Ő erre hasonlóan nyilvánosan válaszolt, megismételve korábbi állításait. Mindebben a legérdekesebb számomra az volt, hogy a társadalom több tagja komoly szimpátiával viseltetett irántam, ahogy Önt ítélem szembe azért semmi kétség nem fér ahhoz, hogy vithon „A fajok eredete” komoly fogadtatásra számíthat”.³²

Erre a levélre Darwin válaszolt jelezve, hogy nagyon örült a kiadás megjelentetésének. Megígérte, hogyha metszetet nem is tud küldeni, egy jó fényképet eljuttat Dapsy számára napokon belül.³³ Ez a kép oda is került a második kötet első oldalára. A levélváltás után az út teljesen nyitva állt Dapsy fordítása előtt. A társadalmi nyilvánosság előtti vita csak használt a darwinizmus elterjedésének. Mivel Darwin elmélete sokféle indulatot gerjesztett ez akarva-akaratlanul nagyon jó hírverést csinált a Dapsy által lefordításra váró könyvnek. Ahogy a korábbi részekben is láthattuk a téma már évek óta a magyar tudományos közélet központjába került. Elmondható, hogy a talaj már elő volt készítve és komoly várakozás előzte meg a könyv magyar nyelvű kiadását.³⁴ A fordítás megjelentetése után a társadalmi vita kiszélesedését jelezte Gyürky Antal műve is, amelyben felteszi azt a kérdést, igaz-e Darwin evolúciós elmélete.³⁵ A legjobban szövegszerű és borászati szakmunkáiról ismert Gyürky ezzel komolyan szembe került a darwinizmust támogató Margóval, Dapsyval és azok köreivel.

Darwin elméletének egyházi fogadtatása

A darwinizmus magyarországi református teológiai fogadtatása még nincs alaposan feltárva. Így csak vázlatos áttekintést tehetünk. Bolyki János egy, 1982-ben írt cikkében rámutatott, hogy „a magyar [protestáns] teológia már Darwin életében tájékozottabb több cikkben olvasóit az evolúció kérdéséről”³⁶ részletekkel azonban a tanulmány nem szolgált a 19. századi, vagyis a kortárs fogadtatást illetően. Doktori disszertációjában elsősorban a 20. század elején folyó teológiai diszkurzusról szól.³⁷ A

korszak alapos felkutatása még várat magára. Itt csak a részkutatások eredményeit tudjuk közölni. Az 1873-as és 1874-es *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (PEIL) számainat átnézve egy ideig úgy tűnt, hogy a pesti liberális Protestáns Unió és a debreceni ortodoxia nem a darwinizmus kérdésével volt elfoglalva Dapsy fordításának megjelentetésekor. A főbb kérdések a konvent, népoktatás, és egy teológiai könyvtár beindításának gondolatai, továbbá a német liberális vezéralakok műveinek többek közt Strauss és Renan írásainak bemutatása volt. Dapsy fordításáról nem készült könyvismertetés a legszélesebb körben megjelenő egyházi lapban a PEIL-ben. A darwinizmussal azonban foglalkozott a Ballagi Mór és Kovács Albert szerkesztésében 1869-től megjelenő új PEIL melléklet, a *Protestáns Tudományos Szemle*. Kovács a teológia és a darwinizmus összeegyeztetésén fáradozott és úgy vélekedett, hogy „a közös eredet szellemi létünkkel nincs ellentétben, sőt magának a szellemnek is elfogulatlan vizsgálata e nézetre vezethet”.³⁸

A protestáns értelmiség, laikusok és lelkészek a fordítás megjelentetése előtt ismerték a társadalmi vita alap-elemeit. Dósa Dénes a szászvárosi evangélikus református főgimnázium tanára 1869-ben arról írt, hogy már a levegő is darwinizmussal van tele.³⁹ Az egyházi közéletben folyó vita egyre jobban kiszélesedett Dapsy fordításának megjelenése után.⁴⁰ A protestáns teológia számára a darwinizmus kihívása sokféle választ eredményezett. Kovács liberális vélekedését jól tükrözi az alábbi idézet: „Mert habár Darwin maga legkevésbé materialista, de a materializmus vagy pozitivizmus, mely most a természetbuvárlatot annyira uralja, két kézzel ragadta meg elméletét”⁴¹ A PEIL szerkesztői köréhez tartozók véleménye mellett érdemes odafigyelni a hitvalló és pietista-evangélikál körök válaszára is. A teljesség igénye nélkül megemlíthetjük a belmissziói körök egyik érdekes próbálkozását. A skót Henry Drummond „Természeti törvény a szellemi világban” című művét Csizmadia Lajos, a pápai teológia gyakorlati teológia tanszékének professzora fordította le, amely 1895-ben jelent meg.⁴² Ez a könyv Darwin tanait próbálta meg összhangba hozni konzervatív keresztény alapról kiindulva a hittel. Ebben markánsan eltér az évtizedekkel előbb jelentkező szabadelvű állásponttól. A könyv 1904-es, második kiadása azt jelentette, hogy komoly érdeklődés volt a téma ilyen irányú megoldására. Elmondható, hogy a századfordulóra már a protestáns egyházi élet egésze is komolyan foglalkozott a darwinizmus nyújtotta kérdésekkel, hiszen egyre mélyebben hatotta át a társadalmat a változó világkép előmozdításában komoly szerepet játszó darwinizmus is. Az 1873 és 1900 közötti időszak fehérfolt a kutatás egyházi vonatkozását tekintve. A darwinizmus és a magyar protestáns teológia alapos vizsgálata még várat magára.

Végül, néhány észrevételt mégis megfogalmazunk a református peregrináció hatását tekintve. A skóciai hatástörténeti vizsgálódások láncolatában megfigyelhetünk egy nagyon érdekes mozzanatot. New College-i ösztöndíjas volt az, aki a Darwin könyvét először fordította le magyar nyelvre. Dapsy kiemelkedő szerepe vitathatatlan a darwinizmus hazai körökben való megismertetésében s a vita létrejöttében. Dapsyhoz hasonlóképpen edinburghi ösztöndíjas diákok, Csizmadia Lajos és Szabó Aladár voltak azok, akik olyan könyvet választottak ki fordításra évtizedekkel később Darwin híres munkájának megjelentetése után, amely közvetítő evangéliumi álláspontot

képviselt a teremtésről szóló tanítás és az evolúciós elmélet között. A könyvek fordításai – akár Darwin elméletét, akár a teológia köréből rá adott válaszokat nézzük – csak pár egy néhány éves késéssel érkeznek Magyarországra. Mindez jól mutatja a hazai tudósok szakmai felkészültségét, nyugati orientációját és gyors reagálását. A vita az első világháború után továbbfolytatódik, amelyre Bolyki János egyik *Theológiai Szemlébe* írt tanulmányában és a doktori disszertációjában utalt. A darwinizmus hazai teológiai fogadtatásának alapos feldolgozása még mindig várat magára.

Kovács Ábrahám

JEGYZETEK

- HÖRCSIK, Richárd: *The History of the Hungarian Scholarship at Edinburgh*, New College, Edinburgh, HOR I, fol. 1-54.
- ‘Két kálvinista centrum egymásra találása: a skóciai ösztöndíj létrehozása’ in *En Christo. Tanulmányok a 85 éves Dr. Bütösi János tiszteletére* szerk. Gaál Sándor (Debrecen: Fábán Nyomda, 2004) pp. 177-186.
- A kutatást a MÖB Eötvös ösztöndíj programja és az Andrew F. Mellon ösztöndíj támogatta.
- KEMPELEN, Béla: *Magyar nemes családok*, 12 kötet (Budapest: Grill Károly, 1912), III, 243. o.
- DAPSY, Vilmos László: *A dapsai Dapsy család története* (Budapest: Egyetemi Nyomda, 1931), 19. o. Dapsy Vilmos erről így ír: „Rafael és I. Vilmos hivatali pályájukon mint vagyonygyűjtők tűnnek ki”.
- FARKAS, József: *A Pesti Református Egyház 101 éves története* (Kecskemét: A Budapesti Ev. Reformált Egyház, 1898), 28. o.
- Free Church of Scotland* az egyház hivatalos neve, amelyet pontosan Skót Szabadegyháznak lehetne fordítani. Azonban a magyarországi szóhasználatban a kommunizmusban alatt részben másként használták a „szabadegyház” fogalmat. A skót elnevezésből nem derül ki az sem, hogy ez a református egyháznak megfeleltethető egyházszervezet, 1843-ban kiszakadt az református államegyházból (*Church of Scotland*) kissé átvéve annak társadalmi szerepét.
- KOVÁCS, Ábrahám: ‘Két kálvinista centrum Debrecen és Edinburgh egymásra találása, azaz a skóciai ösztöndíj létrehozása’, in *En Christo. Tanulmányok a 85 éves Dr. Bütösi János tiszteletére* szerk. Gaál Sándor, (Debrecen, Fábán Nyomda, 2004), 177-186. o.
- HÖRCSIK, Richárd: *The History of the Hungarian Scholarship at Edinburgh*, New College, Edinburgh, HOR I, fol. 1-54.
- KOVÁCS, Ábrahám: ‘Két kálvinista centrum, 177. o. kk. Lásd még: ÖTVÖS, László *Balogh Ferenc életműve* (1836-1913) (Debrecen: Karcagi Nyomda, 1997).
- CHEYNE, A. C.: „The Religious World of Henry Drummond (1851-97)” in *Studies in Scottish Church History* (Edinburgh, T&T Clark, 1999), 186. o.
- KOVÁCS Ábrahám: *History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its impact on the the Reformed Church of Hungary* in *Studies in Intercultural History* (Vienna: Peter Lang, 2005), pp. 221, 261.
- „DAPSY László” in *Magyar Életrajzi Lexikon I. A-K* (Budapest: Akadémiai Kiadó,) p. 327. E szerint csak 1866-ban dolgozott a Debreceni Gazdasági Intézetben és már 1867-ben „Pesten tanít a református főiskola természetrajzi tanszékén”. Valószínű Szinyeyitől veszik az adatot. Ott is ez áll.
- FARKAS, József, *A Pesti Református Egyház 101 éves története* (Kecskemét: A Budapesti Evangéliumi Reformált Egyház, 1898), 283. o.
- DAPSY, László, *A talajkimerülés befolyása az államok életére, különös tekintettel Magyarországra jövőjére* (Pest: Ráth, 1869).
- Vasárnapi újság*, 16 évf. 39. sz. 1869. szeptember 26-i száma (537. o.) adja hírül Dapsy könyvének megjelenését!
- MESTER, Béla: *Magyarország és modernitás – „A társasági filozófia” lehetősége és 19. századi magyar politikai gondolkodás* <http://zeus-phil-inst.hu/recepcio/htm/213-belso.htm> „A fordítások többsége különböző kiadóknak, illetve maguknak a fordítóknak egymástól független kezdeményezésére jelent meg, kitapintható intézményes koncepció nélkül. Kivételt ez alól csak a *Logika* képez, amelynek fordítása az Akadémia ekkoriban kibontakozó fordítási programja keretében, megbízásra készült. Szűkebb szakmai közönsége okán akadémiai támogatás nélkül valószínűleg nem is jelenhe-

- tett volna meg ez a munka. Egyfajta intézményesült koncepciót láthatunk a *Budapesti Szemle* említett kivonatában és a lap recenziórovatának a Mill-irodalom iránti érdeklődésében. A magyar folyóirat egyébként állandóan figyelemmel kísérte az Edinburgh Review-t, amelyhez Mill is kapcsolódott.”
- 18 Mill recepciójáról lásd még: MESTER, Béla: „A magyar iskolafilozófia kantianus hagyománya és John Stuart Mill 19. századi recepciója” in *Iskolai filozófia Magyarországon a XVI-XIX században* szerk. Mészáros András (Pozsony: Kalligram, 2003) 67-80. o.
- 19 PAGE, David: *A geológia alapvonalai (Introductory Textbook of Geology)*, ford. Dapsy, László (Budapest: Eggenberger (Hoffman és Molnár), 1872-3).
- 20 MILL, John Stuart, *A nemzetgazdaságtan alapelvei s ezek némelyikének a társadalom-bölcsészetre való alkalmazása*. 1-5. kötet. (Budapest: Légrady Testvérek, 1874/1875).
- 21 TODD, Alpheus, *A parlamenti kormányrendszer Angliában és annak eredete, kifejlődése és gyakorlati alkalmazása*, ford. Dapsy, László, 3 (Budapest: Akadémia, 1876-77).
- 22 JÁNOSI, Ferenc: „Új természetrajzi elmélet – A nemek eredete”, *Budapesti Szemle*, I. évf. 10. kötet, 383-418. o.
- 23 KÁDÁR, Zoltán: „Egy nyugtalan szellem: Dapsy László (1843-1890)”, *Természet Világa*, 122. 2 (1991 február), 82-83 o.
- 24 „TÖRÖK Aurél”, in *Magyar Életrajzi Lexikon* II. L-Z, (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962), p. 202.
- 25 ENTZ, Géza: „Darwinizmus”. *Természet*. 3. (1868) 19. o. és *Természettudományi Közöny* 83. (1869) 96. o.
- 26 DARWIN, Charles: *A fajok eredete a természeti kiválás útján, vagyis az élővilág váltófajok fennmaradása a létérti küzdelemben*, ford. Dapsy, László revid. Margó Tivadar. II kötet (Budapest: Természettudományi Társulat, 1873-1874).
- 27 DAPSY László, „Indítvány”, *Természettudományi Közöny*, 1871. december III. kötet, 28. füzet, 465-469. o.
- 28 DARWIN, Charles, *A fajok eredete*, Előszó, VI. o.
- 29 DAPSY László levele Charles Darwinhoz 1871. június 12. Cambridge Egyetemi Könyvtár, Cambridge Egyetemi Könyvtár, 7817.
- 30 DAPSY László levele Charles Darwinhoz, 1873. június 1. Cambridge Egyetemi Könyvtár, 8931.
- 31 A portré a második kötet első lapjainak egyikén valóban ott áll.
- 32 DAPSY László levele Charles Darwinhoz, 1873 június 1. Cambridge Egyetemi Könyvtár, Darwin Gyűjtemény, 8931.
- 33 DARWIN, Charles levele Dapsy Lászlóhoz, 1873 június 9. Cambridge Egyetemi Könyvtár, Darwin Gyűjtemény, 8940.
- 34 LADÁNYINÉ, Boldog Erzsébet: *A magyar filozófia és darwinizmus XIX századi történetéből 1850-1875* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986), 117.o.
- 35 GYÜRKY, Antal: *Igaz e Darwin tana* (Pest: s.n. 1873)
- 36 Bolyki, János: ‘Darwin teológiatörténeti jelentősége’, *Theológiai Szemle*, 25. május-június (1982), 158-160 (159. o.)
- 37 A következők szólnak hozzá a vitához: Gyalog, István: ‘Darwin és a darwinisták’, *Protestáns Szemle*, 21 (1909), 323 o.; Osváth, Kálmán: ‘Darwin és a darwinisták’, *Protestáns Szemle*, 21 (1909), 124 o. ; Rácz, Lajos: ‘Természettudomány és vallás’, *Protestáns Szemle*, 14 (1904), 261. o. kk, 345. o.; Rácz, Lajos: ‘Az ember helye a természetben’, *Protestáns Szemle*, 27 (1915), 321. o. kk
- 38 KOVÁCS, Albert: „Darwin elmélete lélektanilag szemlélve”, *Protestáns Tudományos Szemle*, 2. 12. (1870). 169, 189. és 192. o.
- 39 DÓZSA, Dénes: A darwinizmus és az ellene emelt vádak *Protestáns Tudományos Szemle* 1.9. (1869), 129. o. kk és 1. 11., 150. o. kk
- 40 A kutatás eddigi, kezdeti fázisában Bolyki János disszertációját is figyelembe véve feltételezhető, hogy az egyházi közéletet a darwinizmus hatása csak a századfordulón éri el markánsan.
- 41 KOVÁCS, Albert: „Darwinizmus és a keresztyénység I.” *Protestáns Tudományos Szemle*, 1. 24., (1869) 382. o.
- Ua. KOVÁCS, Albert: „Darwinizmus és a keresztyénység I.” *Protestáns Tudományos Szemle*, 1. 25, (1869) 397-400. o.
- 42 DRUMMOND, Henry: *Természeti törvény szellemi világban*, ford. Csizmadia Lajos, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 40 2. kiad (Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1904).

Dr. Békefy Lajos

Az irgalom kultúrájáért (I.)

Avagy a közösségek erősödése a jog–irgalom–istenismeret által Michael Welker olvasatában

*Az irgalom kultúrájáról szóló cikksorozatban most megismertetjük Kedves Olvasóinkat Dr. Michael Welkernek, a Heidelbergi Egyetem református teológiai professzorának, a debreceni Református Hittudományi Fakultás díszdoktorának elmélyült és izgalmas gondolataival a jog–irgalom–istenismeret bibliai összefüggéseiről, s ezek mai vonatkozásaival. E gondolatokat Welker professzor 1992-ben megjelent könyvében, a *Gottes Geist*-ban tette közzé, melynek alcíme: *A Szent Lélek teológiája. Elemzése, megállapításai 15 év múltán semmit sem veszítettek érvényességükből.* – Egyébként pedig 2008. április 2–6. között Vatikánban került sor az irgalmasság első apostoli világkongresszusára. Az eddig páratlan kongresszus, aminek erős vallásközi irányvétele van, az evangélium lényegi kijelentéseit állítja majd referátori szintre az irgalmasságról.*

Ide vonatkozó gondolatmenetét könyve második fejezetében fejti ki, melynek összefoglaló címe: „Az igazságosság és a békeesség Lelke”, alcíme pedig már utal a tartalmi elemekre: „Ami meghaladja, felülmúlja még a jogot és a morált is – A Lélek alászállása a Messiásra és a jogosság, irgalom, istenismeret egyetemességé”.

Welker véleménye szerint Isten Lelkét eredetileg olyan erőként érzékelték és értelmezték az emberek, amely a népet fenyegető külső veszedelmek nyomán fellépő belső ziláltságot és a politikai tehetetlenséget képes megfékezni és legyőzni. Már ezek a korai bibliai tapasztalatok határozottan cáfolják a Léleknek valamiféle ti-

tokzatos értelmezését, és világossá teszik, hogy Ő olyan személyes erőhatás, Aki révén az életkörülmények valódi változásokon mennek át. Ezek a változások félreismerhetetlen jeleket mutatnak fel arról az erőről. A tapasztalható változások ugyanakkor az egykor élőket arra késztették, hogy feltegyék kérdéseiket. Ezek között még ma is több nyitott kérdés van, mint pl. az, hogy miképpen különböztethető meg Isten Lelke a démonikus erőktől, amelyek a háborúért lelkesülés hangulatáig terjedően voltak jelen Isten népe életében is. Nagyobb világosság árad majd azokból az ígéretekben, amelyek Istennek a Lelkét az igazságosság és a békeesség Lelkeként

jellemzik. Ezekben az *igéretekben* nem csak az megragadó, hogy a Lélek hatásának egyetemes távlatait is fel tudják mutatni, hanem az is, hogy az általa kifejtett erő nem csak véget vet az emberi közösségek ziláltságának és tehetetlenségének, hanem oltalmazza őket. Az igazságosság megígért Lelke arra törekszik, hogy az emberek által okozható külső és belső konfliktusoknak elejét vegye.

Azt, hogy Istennek a Lelke az *igazságosság Lelke*, Welker professzor több „messiási” Igével is bizonyítja, kiváltképpen azokkal, amelyek az ézsaiási hagyományban maradtak ránk. Ezek a textusok előre meghirdetik az Istentől kiválasztott Üdvözítő jövetelét, Akit a Lélek nem csak váratlanul „megszáll”, hanem Vele is marad, megnyugszik Órajta.

Az a három igehely, amely jelentős hatással volt az újszövetségi hagyomány alakulására, a következők: Ézsaiás 11,1kk; 42,1kk és 61,1kk. Mindhárom helyen arról van szó, hogy az Úr Lelke alászáll, megnyugszik a Kiválasztotton¹, s arról, hogy Isten olyanokat választ ki és ruház fel tekintéllyel, akiken Isten Lelke meg tud nyugodni. Mindhárom igehely hasonlóságot mutat belső szerkezetében és tartalmában is, hiszen csaknem egyformán fogalmazzák az Isten által kiválasztott Lélek-hordozóról.

Welker ezek nyomán fogalmazza meg egyik pneumatológiai fő tételét, azaz az irgalmasság Szent Lélek általi meghatározottságára vonatkozó tézisét, ami így hangzik: *a Lelket hordozó, s a Lélek által hordozott személynek a hatalma és tekintélye abban van, hogy ő helyreállítja, illetve megvalósítja a jog-irgalom-istenismeret hármasságát, s egyben ennek egyetemes távlatot ad.* De ezek az igehelyek, melyek a Lélek alászállását és megnyugvását írják le a Kiválasztotton, nem csak külön-külön említik azt, hogy Ő a jogot, az irgalmasságot és az istenismeretet valósítja meg, hanem erőteljesen hangsúlyozzák ezek mély *összefüggését és összetartozását is*, (amit a kötőjeles összekapcsolás is kiemel). *Jog-irgalom-istenismeret valójában Isten törvényének három működtető eleme*² – hangsúlyozza ismét és ismét a heidelbergi református teológus.

De nézzük meg a részleteket! Az Ószövetség kétségtelenül legrégebb, fennmaradt törvénygyűjteménye az ún. *szövetség könyve* (2Móz 20,22-23,19). Ebben vitás jogi helyzeteket szabályozó parancsok olvashatók, továbbá az összegyülekezést, a kultuszt – tehát a nyilvános, a rendezett istenkapcsolatot – szabályozó előírásokon túlmenően olyan rendelkezések is, melyeket nem lehet besorolni sem a kultuszi, sem a jogi szabályozók közé. Olyan törvények ezek, melyek bizonyos lemondást követelnek meg, azaz például azt, hogy egyéni életviszonyaiból adódóan senki se terhelje meg a másikat, odáig menően, hogy a saját jogairól, illetve jogos igényeiről is hajlandó legyen lemondani. Ez a *lemondás* arról, hogy a saját érdekeit vagy jogait valaki érvényesítse, a törvény mértéke szerint az elesetteket és a hátrányos helyzetűeket segíti. Ezért említi ebben a körben az Ige a *rabszolgákat* (2Móz 21,2kk), a *jövevényeket* (2Móz 22,20; 23,9), az *özvegyeket és árvákat* (2Móz 22,21kk), a *szegényeket* (2Móz 22,24kk; 23,6), valamint a *befolyással és a hatalommal nem rendelkező embereket* (2Móz 23,1kk).

Nagyon fontos szempont, hogy *ezek az irgalmat kiváltó, működtető rendelkezések alkotják a törvény igazi magvát.* Ez egyrészt azt jelenti, hogy a törvényt meg kell, s meg is lehet védeni az önkényes, tetszőleges, az egyes

emberek pillanatnyi vágyaihoz igazodó alkalmazástól, éppúgy, mint a hangulati-, vagy a helyzetfüggőségtől. S miként az emberek elvárják a jog érvényesülését, ugyanúgy kell elvárni az irgalom érvényesülését is. Ezt szociálisan, közösségileg kell elsajátítani, annyira, hogy szinte automatikusan működjön. Másrészt azt is láthatjuk, hogy az irgalmasságot megcélzó törvények a szegényeket és a gyengéket nem úgy tekintik, mint passzív, kiskorú alamizsna-kéregetőket. Eleve feltételezik és el is várják tőlük a törvények, hogy nehéz helyzetük ellenére részt kapjanak a szociális, gazdasági, jogi, s egyéb életlehetőségekből. Fel is kínálják ezt a *részvételi lehetőséget*, még akkor is, ha a valóság ennek ellent mond. Igen figyelemre méltó szempont, hogy *az irgalmassági törvények akkor lépnek működésbe, kezdenek érvényesülni, amikor ez a részvétel veszélybe kerül, s ezért fokozott támogatásra szorul.*

Mivel pedig a törvény maradandóan fenntartja a jog-irgalmasság-istentisztelet szoros egységét, ez nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy *az a jogalkotás, amelyik nem tartja állandóan szem előtt az elesetteket és a hátrányos helyzetűek beilleszkedését, tehát az nem lesz társadalmi rutinná, napi gyakorlattá, a szegények védelmezésévé, akkor az nem érdemli meg az „igazságos törvény” becses megjelölést.*³ Az is igaz továbbá, hogy a nyilvánosan gyakorolt, szabályozott istenkapcsolat és istentisztelet elképzelhetetlen a jog-irgalom összetartozásának a leírtak szerinti kiterjesztése nélkül. Erre különösen is jó példa a korai írópróféták működése és üzenete. *Ahol elvész vagy kihal az irgalmasság, ott egészen bizonyosan megromlanak a törvény többi elemei is, nevezetesen a kultusz és a jog is.* Az a nép, amelyik a maga körében fellelhető szegények és elesettek gondja iránt nem fogékony, s a jogalkotásban ezek részvételét elhanyagolja, az elferdíti a jogot, jogorzássá züllesztí az, de ugyanígy a kultuszt is megrontja. Ez a „fejlődés” valójában egy adott közösség teljes belső és külső rendezetlenségéhez, széthullásához vezet. De igaz ennek a fordítottja is: *amennyiben egy közösség a szegény, elesett és peremlétre jutott tagjainak segítségére siet azzal, hogy az irgalmasság törvényének érvényt szerez a jogi, szociális, gazdasági és kulturális csere és kommunikáció területén, az a közösség erőssödik.*

Az Ószövetség nagy törvényegységeinek az összehasonlítása során – fejtegeti az összefüggéseket Welker – feltűnhet, hogy az egyes szabályok helye, illetve fontossága a fejlődés folyamán jelentős hangsúlyeltolódást mutat.⁴

Azonban a hangsúlyeltolódások ellenére is a törvény egységes működést jelez, s érvényben tartja azokat a rendelkezéseket, amelyek előmozdítják a *jog alapvető fontosságának belátását, az irgalmasság társadalmi rutinná tételét, a nyilvános, mindenki számára hozzáférhető istenkapcsolat és istentisztelet gyakorlását.* Azok az ígéretek, amelyek a Lélek alászállásáról és megnyugvásáról szólnak, kilátásba helyezik a törvény teljesítését, sőt betöltését, aminek hatása és jelentősége messze túlterjed Izrael határain.

Ézsaiás 11,1-5 és 9kk: „Vesszőszál hajt ki Isai törzsökéről, hajtás sarjad gyökereiről. Az ÚR lelke nyugszik rajta, a bölcsesség és értelem lelke, a tanács és erő lelke, az ÚR ismeretének és félelmének lelke. Az ÚR félelme lesz a gyönyörűsége. Nem látszat után ítél, és nem hallozás után dönt, hanem igazságosan ítél a nincstelenség

ügyében, és méltányosan dönt az ország szegényeinek dolgában. Megveri a földet szájának botjával, ajka lehetével megöli a bűnöst. Igazság lesz derekának öve, csípőjének öve pedig a hűség... Nem árt és nem pusztít szent hegyemen senki, mert tele lesz a föld az ÚR ismeretével, ahogyan a tengert víz borítja. Azon a napon Isai gyökeréhez fognak járulni a népek, mert zászlóként magaslik ki a népek közül, és székhelye dicsőséges lesz”.

A Lélekhordozó tehát igazságosságot valósít meg. Ő ítéli meg és dönti el, hogy mi a jogos. Hiszen igazság lesz derekának öve. Ez az igazság különös természetű. Mert a Lélekhordozó nem látszat után ítél, és nem hallo-más után dönt, hanem méltányosan dönt a szegények ügyében, igazságosan ítél a nincstelenek dolgában. Azaz: *a Lélekhordozó összeköti a jogérvényesítést, az ítéletet az irgalommal*. De nem úgy, hogy az ítélet helyére teszi az irgalmat. Úgy ítél, hogy helyreállítja a jogos helyzetet. A Lélekhordozó nem moralizál a jogkultúra és jogbiztonság kárára, s nem alakít ki pl. kivételes szabályokat vagy „jogi kiskapukat”, joghézagokat a szegények javára. A gyengéknek, nincsteleneknek is meg kell tapasztalniuk az igazságosságot, s a jognak a szegények védelmét kell ellátnia. A messiási Lélekhordozó tehát *őrzi és védelmezi a jog-irgalmasság összefüggését*. Pontosán ezáltal érvényesíti az igazságosságot. De a Lélekhordozó nem csak igazságosságot hoz azzal, hogy szorosan összekapcsolja a jogot és az irgalmasságot. Ézsaiás 11,6kk olyan egyetemes állapotot ír le, amiben még az állatok is *békében* megférnek egymással, s azzal az ígérettel zárul, hogy nem árt és nem pusztít többé senki senkinek, mert a föld telve lesz az *Úr ismeretével*. Így tehát azzal, hogy a jog-irgalom összekapcsolódik az egész földet betöltő istenismerettel, teljesül a törvény harmadik eleme, a kultuszi összetevő is.

A kultuszi rendelkezéseknek az a céljuk, hogy szabályozzák a nyilvános istenkapcsolatot. Az Istenhez fűződő nyilvános, közösségi, megbízható kapcsolat, de ugyanígy az Isten Lelke által formált kegyesség és teológia elképzelhetetlen a jog-irgalmasság megvalósítása nélkül. Az igazságtalan nép ugyanis a kultuszt, az istentiszteletet is megvan használja. *Az a nép, amelyikben nincs jelen a jog és az irgalmasság, megtöri és szétszaggatja az Istenhez fűződő viszonyt is.* Ezzel szemben az igazságosság és az istenismeret megvalósítása kéz a kézben járnak. Az igazságosság csak akkor valósulhat meg, amikor a törvénynek ez a három alkotóeleme (a jog-irgalom-istenismeret) maradéktalanul érvényre jut. Az, aki először az istenismeretet kívánja elérni, hogy aztán mintegy erre építve valami módon érvényesítse a jogot és az irgalmasságot is, az bizony Isten törvényéből éppúgy semmit sem értett meg, mint az, aki csak elméletileg akarja „gyakorolni” a jogot és az irgalmat, mintha a jó társadalmi állapotok az istenismeretet is növelnék vagy magukkal hoznák.

A messiási ígéretet azt is felismertetik velünk, hogy *nem korlátozható csak Izraelre a jog, az irgalom és az istenismeret megvalósítása*. Izrael különös módon tűnik ki a népek közül. Ézsaiás 11 szól arról, hogy Izraelből valami különös kisugárzás árad a népekre. Az igazságossággal és istenismerettel teljes Izrael vonzani fogja a népeket: „Azon a napon Isai gyökeréhez fognak járulni a nemzetek, mert zászlóként magaslik ki a népek közül, és székhelye dicsőséges lesz” (10. vers). Ehhez egy későbbi kiegészítés⁵ hozzáteszi, hogy Izrael szétszórtaikat egy-

begyűjti az ÚR és Júda elszéledt népét visszahozza „a föld négy széléről” (12. vers). Ez összekapcsolódik azzal, hogy az ÚR így ad jelt a nemzeteknek.⁶

A másik két igen fontos messiási textus, ahol a Lélek alászállásáról és megnyugvásáról van szó, még inkább pontosítja az elmondottakat.

Ézsaiás 42,1-4 és 6-8: „Ez az én szolgám, akit támogatok, az én választottam, akiben gyönyörködöm. Lelkimmel ajándékoztam meg, törvényt hirdetem a népeknek. Nem kiált, nem lármáz, és nem hallatja szavát az utcán. A megrepedt nádszálat nem töri össze, a füstölő mécesest nem oltja el, igazán hirdeti a törvényt. Nem alszik ki, és nem törik össze, míg a törvénynek érvényt⁷ nem szerez a földön; tanítására várnak a szigetek. Én, az Úr, elhívtalak az igazságért, én fogom a kezdet. Megőrizlek, és benned ajándékozom meg szövetséggemmel népeimet, világossággal a nemzeteket. Nyisd meg a vakok szemeit, hozd ki a börtönből a foglyokat, a fogházból a sötétben ülőket! Én vagyok az ÚR, ez a nevem, nem adom dicsőségemet másnak, sem dicséretemet a bálványoknak”.

Még világosabban, mint Ézsaiás 11-ben, jelentkezik itt az, hogy a Lélekhordozó segítségével megvalósuló igazságosság egyetemes és elismerése is egyetemes lesz. Isten választotta a népeknek elhozta a jogosságot, a Földön érvényt szerez a törvénynek (Ézs 42,1.4). Ő hozza el azt az igazságosságot, amire a legtávolabbi szigetek lakói is várnak. Ezt *a jogot átjárja az irgalom*. Pontosán ezáltal válik valódi és hatékony joggá: „A megrepedt nádszálat nem töri össze, a füstölő mécesest nem oltja el, igazán hirdeti a törvényt” (Ézs 42,3). A 42,7kk ismét az irgalmasságot helyezi előtérbe, az odahajolást a vakokhoz, a foglyokhoz, a szenvedőkhöz, a hátrányos helyzetűekhez. Azért jött a Földre a messiási Lélekhordozó, hogy pontosan azt teljesítse, amiről ezek a versek szólnak. A kontextusból világosan kiténik, hogy az irgalom nem csak azokra terjed ki, akik szociális értelemben szenvednek hátrátételt, hanem azokra is, akik az Isten megismerésében vannak hátráltatva.⁸

A Lélekhordozónak, akít az Ige Isten Szolgájának is nevez, az a rendeltetése, hogy Isten törvényének egyetemes ismertté tételét és beteljesítését végezze el.⁹ Az egyetemes jog és törvény ismertetőjegye is az irgalom, amit a Lélekhordozó megjelenése garantál. Ugyancsak az irgalom az, ami minősíti az egyetemes istenismeretet. *Isten kijelentése maga az irgalom tette*. Istent úgy mutatja be a kijelentés, mint magát az irgalmat.¹⁰ Pontosán akkora súllyal jelenik meg az egyetemes istenismeret kultuszi vonatkozása is, mint a jog és az irgalom összekapcsolása.

A jog és az irgalmasság helyreállítása nem csak a megalázottak és a jogfosztottak talpra állítását segíti, hanem – a legszorosabb összefüggésben ezzel – Isten tisztelésének és imádatának a kijelentését és elfogadását is. Az egyetemes igazságosság szempontjának megjelenése a joggal és az irgalmassággal együtt magával hozza az istenismeretet is, ami viszont javára szolgál Izraelnek éppúgy, mint a népeknek.

A kultusz és az irgalmasság helyes gyakorlása nem csak akkor fontos, amikor ezt a határhelyzetben élőknél tapasztalhatják meg egy országon belül, illetve világméretben, hanem ez Istennek és az Ő dicsőségének a szolgálata is magában foglalja. Isten és az Ő Lélekhordozója „igazságosan”, azaz minden ember életviszonyára ki-

ható következményekkel cselekszik. Welker találóan és egyértelműen fogalmaz: *a messiási Lélekhordozó nem pusztán „nyomorenyhító lépéseket” tesz, s nem is vallási csúcsmélyekhez segít, hanem az irgalom és az istenismeret helyreállításával törvényességet és valódi igazságosságot szerez Izraelnek és a népeknek.*

Isten Választotta, akin megnyugszik a Lélek, teljesen betölti a törvényt. A törvény betöltése pedig ezt jelenti: egymással szoros összhangban megvalósítani a jogirgalmasság-istenismeret hármasságát. És ez nem csak Izrael, hanem minden nép érdekében történik. A Lélekhordozónak, illetve munkájának ezt a sajátosságát tárja elénk szemléletesen a harmadik messiási Ige., az Ézsaiás 61,1kk: „Uramnak, az Úrnak Lelke nyugszik rajtam, mert felkent engem az ÚR. Elküldött, hogy örömhírt vigyek az alázatosoknak, bekötöztem a megtört szíveket, szabadulást hirdessek a foglyoknak, és szabadon bocsátást a megkötözötteknek. Hirdetem az ÚR kegyelmének esztendejét, Istenünk bosszúállása napját, vigasztalok minden gyászolót. Hamu helyett fejdísz adok Sion gyászolóinak, gyászfátyol helyett illatos olajat, a csüggedés helyett örömeiket. Igazság fiainak nevezik őket, az ÚR ültetvényének: őt ékesítik. Felépítik az ősi romokat, helyreállítják a régi omladékokat, újjáépítik a lerombolt városokat, amelyek nemzedékeken át romokban hevertek. Jelentkeznek majd az idegenek, hogy legeltessék nyájaitokat, és más népek fiai lesznek földműveseitek és szőlőműveitek. Titeket pedig az ÚR papjainak neveznek, Istenünk szolgálóinak mondnak. A népek gazdagságát élvezitek, kincseikkel büszkélkedhettek... Mert én, az ÚR, szeretem az igazságot, gyűlölöm a rablást és az álnokságot... Híresek lesznek utódaik a nemzetek között, és ivadékaik a népek között. Bárki látja őket, fölismeri, hogy ezt a népet megáldotta az ÚR... Mert ahogyan a föld növényeket hajt, és a kert veteményeket sarjaszt, úgy sarjaszt majd igazságot az én Uram, az ÚR is, és örömeiket minden nép hallatára”.

Ebben a kijelentésben is nyilvánvaló és elsődrendű az irgalmasság meghatározása. A Lélekhordozó, az Isten választotta, örömhírt hoz a szegényeknek, bekötözi a megtört szívűeket, a foglyoknak szabadulást hirdet, vigasztalja a szomorkodókat, örömeiket szerez búslakodás helyett. Ez az *irgalom* azonban nem valamiféle jótékonykodó lágyszívűségből ered, hanem *egyértelműen az igazságosság megvalósításának aktusa* (vö. Ézs 61,3.8.11). Ilyen értelemben *egyetemes tett*. Ezzel hirdeti ki a Lélekhordozó az ÚR kegyelmének esztendejét. A megvigasztalódott, a szomorúságból az örvendezésre „áthangolt” Izrael környezetére sugározza Isten igazságosságát. Ezt erősíti meg a 61,8-ban olvasható kijelentés is: „Mert én, az ÚR, szeretem az igazságot, gyűlölöm a rablást és az álnokságot”. Itt is ugyanazt látjuk: a jog eszköze az irgalomnak, az igazságosság helyreállítása érdekében.

Isten a Lélekhordozó segítségével ragyogtatja fel igazságosságát és dicsőségét minden nép előtt (Ézs 61,11), ezt Ézsaiás 62 még részletesebben írja le. Isten dicsőségének és igazságosságának felragyogása a népek előtt abból a tényből táplálkozik, hogy mindenki számára megismerhető az Izraelben megvalósított igazságosság és irgalom. Az ószövetségi szemlélet szerint az „idegeneket és külföldieket” Izraelben úgy tekintik, mint Isten igazságosságának és dicsőségének termékét. Az idegenek és a külföldiek pedig úgy tekintenek az izraelitákra, mint Jahve papjaira.

A népek tehát közvetlenül részesülnek az Izraelben megvalósított jog-irgalom-istenismeret egységéből és áldásából. Így a pogányok is közvetlenül részesei lesznek a Lélekhordozó által megvalósított üdveseménynek. Ezzel – már az ószövetségi hagyományokban – megjelenik, hogy *semmiképpen sem tekinthető az a messiási ígélet megvalósulásának, amikor a jog-irgalom-istenismeret izraeli gyakorlata során bárkit is kirekesztenek az igazságosságból, az istenismeretből, vagy megfélemlenek a pogányok irgalmas befogadásáról, s így az üdvösség lehetőségét elzárják előlük!*¹¹ Az Isten igazságosságáról szóló messiási ígéretekre jellemző, hogy a jog-irgalom-istenismeret létrejötte hatással van más népekre is, s ezáltal mások is részesülnek Izraelnek az igazságosságra és az istenismeretre vonatkozó tapasztalataiból.

Az pedig, hogy más népek is közvetlenül részesei lehetnek ennek a folyamatnak, ez egyáltalán nem csökkenti Izrael jelentőségét, hanem pont ellenkezőleg, növeli azt. A népek irgalmas bevonása az istentapasztalatokba és az Ő igazságosságába Izrael megbecsülését eredményezi, tisztességet szerez neki. Szinte meghökkentő az a pozitív visszajelzés, ami szintén az ézsaiási hagyományban jelenik meg, amikor már a triumfalista vonások is kezdenek feltűnni: „Jelentkeznek majd az idegenek, hogy legeltessék nyájaitokat, és más népek fiai lesznek földműveseitek és szőlőműveitek... A népek gazdagságát élvezitek, kincseikkel büszkélkedhettek” (Ézs 61,5-6). Minden nemzet, minden nép hasonlóan vélekedik Izrael maradékáról: „...bárki látja őket, fölismeri, hogy ezt a népet megáldotta az ÚR” (Ézs 61,9b, vö. Ézs 62,1kk, kiváltképpen 62,12). Hatalmas, sokrétű, nagy kisértéssel bíró ígéretekéről van itt szó, melyek nem csak Izraelt, de a többi népet is vonzásukban tartják, mégpedig azzal, ami majd történni fog a Lélek alászállásakor, s megnyugvásakor az Isten által kiválasztott messiási Lélekhordozón.

De nem mondhatjuk azt, hogy a Lélek hatását lehet úgy tekinteni, mint egy hatalmas eseményt, ami szinte „varázsütésre” nyeri meg az embereket, s rögtön felismerhető módon termi meg a maga jó gyümölcsseit. Azokkal az elhamarkodott nézetekkel szemben, amelyek gyorsan elérhető harmóniát („majd csak fog valahogy segíteni a Szentlélek rajtunk”) ígérnek, Welker hangsúlyozza: ez nem könnyű vállalkozás, de következetesen próbálkoznunk kell az *irgalom melletti elkötelezettséggel*.

Az *irgalomnak* az előbbiekből következő szinte definíciószerű megfogalmazását adja ez után Welker: az irgalom *fogékonyosság és reakció nem csak embertársaink szükségére, hanem a rendszeresen és módszeresen elkövetett hátrátételre és igazságtalanságra is egy közösségen belül, illetve eltökéltség arra, hogy ezen változtatásunk*. Ez pedig nem korlátozódhat egy bizonyos körre, sem pedig egy meghatározott problémás területre. Az irgalomnak, illetve gyakorlásának mindig és minden körülmények között nyitottnak és fogékonyak kell maradnia a legkülönbözőbb közösségekben újra és újra, előre nem látható módon megjelenő gyengeségekre, hátrátételekre, megalázásokra. *Az a közösség, amelyik elkötelezte magát az irgalom gyakorlására, az állandó célkitűzésnek tekintti a változást és a megújulást, az önkritikus gondolkodást és ezt elsősorban magán kéri számon és maga igyekszik megvalósítani azt.* Ezzel együtt az irgalomnak jelentenie kell a jogszerűség teljesülését is.

Egyúttal azt is, hogy *a konfliktusfeloldás gyakorolható formáit és módozatait is kidolgozzák és érvényesítik saját körükön belül.*

Egyrészt tehát szükség van *a nyitottságra és a fogékonyságra*, aminek révén felül lehet vizsgálni a célkitűzéseket és az életformákat, s ez azért is kell, hogy felismerjük és komolyan vegyük az újonnan fenyegető igazságtalan megkülönböztetést, hátrátételt és szükséghelyzetet, ami az emberek bizonyos csoportjait veszélyezteti. Másrészt szükség van a jobbiztonság megteremtésére is, ennél fogva az egyensúlyteremtő konfliktuskezelés legnagyobb mértékben elérhető világos és minden kétértelműségtől mentes formáira. Az irgalom nyújtotta fogékonyság, és a jogi stabilitás nem könnyen egymáshoz rendelhető fogalmak és gyakorlati célkitűzések. A jól átlátható és már bejáratott jogrend érdekhálózata ugyanis könnyen elnyomhatja az élő irgalmasságban rejlő fogékonyságot és változásigényt. *A konfliktusra fogékony irgalmas magatartás igénye, s ez elől nem térhet ki, hogy kérdéseket tegyen fel a rutinnossá vált és biztonságot sugalló jogrendnek. Ilyenkor fennáll az a valóban nagy veszély, hogy az irgalmasságot teljesen a morálnak és a közéletet elborító moralizáló okoskodásnak rendelik alá.*

Miért veszélyes ez? – teszi fel a könyv írása óta eltelt 15 év után is aktuális, s nálunk is időszerű kérdését Welker.

Azért, mert *a moralizálásban mindig arról van szó, hogy egy adott időszak, kultúra, hagyomány, csoport/párt próbálja meg jogi eszközökkel érvényre juttatni azokat a feltételeket, melyekből az elvonás és a preferálás, a kiszorítás és az előnyhöz juttatás módozatai következnek.* Amikor az elvárások teljesülnek, akkor megbecsülik egymást a nagy társadalmi játszma résztvevői, amikor viszont ezek nem teljesülnek, akkor semmibe veszik a másikat.¹²

Ezen az alapon fejlődik ki *a moralizáló kommunikáció megdöbbentő vására.*¹³ Az ilyen kommunikatív kölcsönhatásokat az jellemzi, hogy váltakozva van jelen bennük a jutalmazás és ígéretés, mint a „megbecsülés” jele, illetve a megvonás és a fenyegetés, mint a „megbecsülés” elvonásának a jele. Alig akad ugyanis olyan téma az életben, amit ne lehetne „megalapozni”. *Miből adódik tehát az, hogy a hatalmas, és aktív moralizáló vásárból, piaci kínálatból szinte teljesen hiányzik Isten Lelkének, illetve a messiási Lélekhordozónak a jelenléte, illetve ráhatása? Vagy másként: mitől több és miben más az az erőter a moralizálásnál, amit Isten Lelke, illetve a messiási Lélekhordozó alakít ki?*

Azért és abban, mert a jog-irgalom-istenismeret kölcsönös összefüggése, a Léleknek az egyetemessége képes arra, hogy a bejáratott, morális/moralizáló koncepciókat, sőt a józan ész jogérzékenységét és a hamis, önmagából is kifordult, de magát szépítő „emberséget” leleplezi, korrigálja, meghaladja és mindennek új, igazi irányultságot ad!

A jog-irgalom-istenismeret összefüggésének a megismerése tesz képessé arra, hogy észre vegyük a moralizáló kommunikáció önkényes jellegét. A moralizáló beszédet nem szabad az irgalommal azonosítani! Megéltünk már olyan időket és társadalmi helyzeteket – érvel tovább Welker professzor –, amelyek perverz „moráljukat” azzal próbálták megszilárdítani, hogy megbecsülésükkel azokhoz fordultak, akik a rabszolgák tulajdonát elvették, a zsidókat vagy a feketéket megalázták, a ki-

sebbségek iránt gyűlöletet szítottak, s azokat vetették meg, akik a kizsákmányoló viszonyok megszüntetéséért, a kiegyenlített tulajdonviszonyokért emelték fel szavukat. Ezekről az idők mondják, hogy azokat, akik nem voltak hajlandók alkalmazkodni a napok vagy pillanatok moráljához, erkölcsteleneknek nyilvánították. E korok és társadalmak mindent megtettek azért, hogy a moráljuktól eltérő erkölcsű embereket semmibe vegyék, lejárássák, illetve embertársaikat az éppen divatos, uralkodó morálra rászorítsák azzal, hogy ha nem így vagy úgy cselekszenek, akkor alkalmazkodást nem mutató magatartásuk révén kihívják a morális többség megvetését.

Nos, valaki azt is mondhatná: ez egyáltalán nem nevezhető morálnak. A morál mégis csak az igazról és a jóról, a szabadságról és egyenlőségről, a testvériségről, illetve az emberi méltóság tiszteletéről szól. Ezzel szemben megállapítható, hogy a morális elvek könnyedén öltöttek magukra többé-kevésbé pozitív képzeteket, amelyek azonban a valós életben egyáltalán nem képesek megakadályozni a morál korrumpálódását, lezüllését.

Olyan történelmi helyzetekben, melyekben kevésbé feltűnő, kevésbé durva a különféle ideológiák befolyása, a morál korrumpálhatósága és lezüllése is alig feltűnő módon zajlik. Így például a 20. század hetvenes éveit – egyénileg jó lelkiismerettel – megjelentetett tudományos szakkönyvek és enciklopédiák révén elterjedt az a nézet, hogy a levegő és a víz „végtelen tartalékokkal” rendelkezik. Ezzel aztán olyan eredményesen sikerült az energiapazarlás és a káros hulladéktermelés veszélyéről elterelni a figyelmet, hogy a közvélemény nagyobb része a növekvő ökológiai, környezetvédelmi érzékenységet mutató „zöldekre” és az öko-veszély miatt riadóztatókra úgy reagált, hogy „bolondnak” tartotta őket, s megvetéssel vagy lenézéssel mosollyal fordult el tőlük.

Ebből persze nem az következik, hogy teljesen felesleges a morál és a morális kommunikáció. *A morális kommunikáció nem csak nélkülözhetetlen, hanem egyszerűen kikerülhetetlen is.* Mégpedig azért, mert az emberek vágyanak rá, hogy cselekvésükkel és magatartásukkal ne csak igazodjanak a többiekhez, hanem abban is biztosak akarnak lenni, hogy így egy őket is megbecsülő közösséget hoznak létre.

Nem tartható az az elképzelés, hogy a morális közlés, beszédmód számára az elvont és eszményi vezérgondolatok, célképzetek nélkülözhetők.¹⁴ A morális piaci kínálattal szemben, illetve azon próbálkozások ellenében, melyek megpróbálnak metafizikai indoklással súlyt adni ennek a piacnak, realistább és pontosabb alternatívát jelent a jog-irgalom-istenismeret összefüggéseivel törekedni az emberi közösségek életviszonyainak átalakítására. Ez az összefüggés ugyanis szilárdabban ágyazódik bele a való életbe, ami így aztán magával hozza megkerülhetetlenül a jogi véleménycserét és a jogi véleménycseré fejlődésének és tökéletesítésének a kritériumai felletti vitát. Ennek a zsinórmértéke Welker szerint pedig ez: *nem lehet addig jogról beszélni, amíg a gyengék védelme nem vált jogi rutinná!* Ezt a választ még a nemvallásos vagy nem hívő emberek sem utasíthatják el, s még azok sem csökkenthetik jelentőségét, akik az ideigőráig érvényes morál, vagy éppen a szervezett morális anarchia mellett döntenek.

Jog, irgalom, istenismeret – láthattuk Welker elemzésében, ezek nem elvont fogalmak, hanem kemény követelmények, melyek az emberi együttélés szempontjából

nélkülözhetetlenek. Nem tagadhatjuk, hogy állandóan szembesülünk a joggal és bizonyos joggyakorlattal, mivel a jog minden társadalomnak szerves eleme. De azt sem tagadhatjuk, hogy környezetünkben találkozunk kiszolgáltatott, elnyomott és a közösségi lét peremére szorított „áldozatokkal” is, s ők már pusztán létezésükkel is kemény kihívást jelentenek. Ugyanígy *nem kerülhetjük ki a kérdést: vajon az egyénen túl egész közösségek hogyan viszonyulnak az irgalom követelményéhez?* Ma talán a legtöbb gondot a törvény harmadik eleme okozza, mivel az elvilágiasult kultúrák olyan mindenütt jelenvaló szerkezeteket, logikákat és tevékenységeket fejlesztenek ki az istentisztelet helyettesítésére, például a tömegkommunikációs eszközök térhódításával, ezek sajátos „logikájával”, amit még mindig nem gondoltunk igazán át.

Az a terület pedig, amelyre a messiási Lélek hordozó jelenléte kiterjed, messze meghaladja a morál/moralizálás területét, mivel Ő a morális beszédnek és véleménycserének többszörös megközelítését teszi lehetővé, s ennek ellenére sem foglalható bele ezek egyikébe se. Nála nem az a lényeg, hogy a jognak vagy a morálnak valamiféle „vallási indoklását” kapjuk meg. Itt nem vallási indoklás hangzik el, hanem a *Lélek működése, tevékenysége juttatja el a közösséget a jognak és az irgalomnak, illetve a velük teljes kölcsönhatásban álló istenismeretnek megfelelőbb és hatékonyabb formájához. A Lélek működésének legfőbb eredménye abban látható, hogy létrehozza a közösségi önértelmezés és valóság szemlélet azon formáját, ami számol Isten jelenlétével, illetve Őhöz vezet. Ez az ön-, és valóságértelmezés határozott ellenállást fejt ki a vallási önkényeskedéssel, illetve a legalább annyire veszélyes moralizáló önkénnyel és korrumpálhatósággal szemben. Ez a sok mindennek ellenálló irgalom, együtt a joggal és az istenismerettel képezi a laptengelyét az irgalom kultúrájának, amire még egy következő tanulmányban is kitérünk...*

JEGYZETEK

- ¹ Azok az igehelyek, amelyek a Lélek megnyugvásáról szólnak egy-egy személyen, magukba olvasztják azokat a hagyományokat és összefüggéseket, melyek már korábban megvoltak Izraelben, így a kiválasztás-felkenetés-a Lélek kitöltése tekintetében. 1Sám 10,1kk arról tudósít, hogy Sámuel Isten megbízásából „az ÚR öröksége fedelmévé” kente fel Sault, s azt az ígéretet fűzte hozzá: „Meggzáll téged is az ÚR lelke...”. 1Sám 16,13-ban pedig azt olvassuk, hogy „az ÚR lelke szállt Dávidra, és attól kezdve vele is maradt”. 2Sám 23-ban pedig egyenesen így fogalmaz az élettől búcsúzó Dávid, Jákób Istenének felkentje: „Az ÚR lelke beszélt általam...” (2.v.).
- ² Erről Welker külön fejezetekben ír még könyvében (0,3 és 4,3)
- ³ A jog-irgalom sokrétű és rendszeres összefüggéseiről az itt olvasható megállapításokon túlmenően szükség lenne a törvény teológiájának részletesebb bemutatására is, de erre itt a téma vezérfonala nem ad bővebb lehetőséget.
- ⁴ Vö. a következőkhöz H. Wildberger, Jesaja (BKAT X/1), 2., javított kiadás, Neukirchener. Neukirchen-Vluyn 1980, 436kk.
- ⁵ L. ehhez H. Barth, Die Jesaja-Worte in der Josia-Zeit. Israel und Assur als Thema einer produktiven Neuinterpretation der Jesaja-Überlieferung (WMANT 48), Neukirchener. Neukirchen-Vluyn 1977, 58.
- ⁶ Itt ismét hatalmi és katonai vonások jelennek meg, vö. pl. Ézs 11,11kk-ben. A későbbi messiási ígéretek sem mentesek ettől. Ugyanakkor félreismerhetetlen az a megfordíthatatlan előrehaladás az igazságosság és a béke erejének megismerésében, ami a korábbi Lélek-tapasztalatokkal szemben újdonság.
- ⁷ Meg kell jegyezni, hogy K. Elliger, Deuteriosajaja (BKAT XI/1), 2., revideált kiadás, Neukirchener, Neukirchen-Vluyn 1989, 198kk, a mispat-ot túl gyengén „döntés”-nek fordítja, nyilván azért, hogy azt az értéket, ami a iudicium és a ius között meghúzódik, azaz a va-

lóban gyakorolt jogot, az aktív, kimondott jogérvényesült jelölje meg vele, de feltehetőleg visszaretentett attól, nehogy a túlzottan „jogászi” szűkkeblűségbe ütközzön.

- ⁸ Vö. Ézs 42,6kk-val, de Ézs 32,1kk-val is!
- ⁹ Vö. ehhez azt a kitűnő összehasonlítást, amely Isten szolgáját Mózes-sel veti egybe, s felmutatja a Mózesen messze túllépő igazságosság egyetemességét, in R. Koch, Geist und Messias. Beitrag zur biblischen Theologie des Alten Testaments, Herder-Wien 1950, 109: „Mózes a népek adta Isten Tóráját (2Móz 24,12) és a jogszabályokat, meg a rendelkezéseket (2Móz 21,1; 24,3; 5Móz 4,1), az ÚR szolgája, az Ebed Jahve pedig minden népek adta Jahve Tóráját (Ézs 42,3), Jahve rendelkezéseit (Ézs 42,1,4)”. Vö. még ezzel Ézs 63,11-et.
- ¹⁰ Vö. az ézsaiási hagyományokon belül azokat az Igéket, amelyek gyorsan felvették a szociális-jogi és kultuszi vonatkozásokat is (Ézs 25,4; 29,19; 41,17; 49,13; 54,10; 57,15kk; 58,7kk; 65,15; 66,2).
- ¹¹ L. ehhez M. Welker, Righteousness and God's Righteousness, in: D. Migliore (Hg.), The 1989 Frederick Neumann Symposium on the Theological Interpretation of Scripture. The Church and Israel. Romans 9-11, PSB, Supplementary Issue, No. 1, Princeton 1990, 124kk
- ¹² A morális/moralizáló kommunikációt megszállva tartó illúziókat leplezi le könyvében N. Luhmann, Soziologie der Moral, in: N. Luhmann/St. H. Pfürtnner (Hg.), Theoretische und Moral, Suhrkamp. Frankfurt/M. 1978, 8kk, kivált 43kk. – Individualista szempontból a cselekvésnek morális szempontok helyett az értelem szempontjaival történő megokolását helyezi előtérbe R. Bittner, Moralisches Gebot oder Autonomie (Praktische Philosophie 18), Karl Alber. Freiburg/München 1983, kivált 173kk.
- ¹³ Azaz a kommunikációnak és a kínálatnak olyan sokfélesége, amit csak viszonylag szilárd, s inkább a gyorsan változó „értékek” jellemznek.
- ¹⁴ Az ilyen célképzetek védelmében emelte fel szavát a chicagói etikus, Franklin I. Gamwell, The Divine Good: Modern Moral Theory and the Necessity of Good, Harper & Row, San Francisco 1990. Tételét így fogalmazta meg: csak akkor lehet megóvni a morált a relativizmustól, ha azt a metafizikailag vagy theisztikusán megalapozott „kreativitásra” építjük fel. A kreativitás egyik formáját Gamwell az egység és a sokféleség alkotó kapcsolatában fedezi fel. Persze ezt a kapcsolatot sokan vélhetik túl elvontnak a szellem működése tekintetében (l. ehhez ebben a részben a következő bekezdést!)... Minden megfogalmazott és meg nem fogalmazott látomás, elképzelés az egységről és a sokféleségről, aminek szerepe lehet az egyéni és a közösségi élet irányításában, persze csak bizonyos határokig tartható. L. ehhez még a nagyon izgalmas és tanulságos próbálkozást, in: W. Schweikers, Mimetic Reflections: A Study in Hermeneutics, Theology, and Ethics, Fordham University Press. New York 1990, 209kk, aki a teológia és az etika feladatait olyan valóságértelmezés keretében határozza meg, amely leírásnak a szolidaritásképesség és a szolidaritáselvárás a mozgató rugója.

Telefon-lelkigondozás Budapest

06-1 201-0011

Lelki válság esetén, emberi, családi, lelkiismereti,
hitbeli kérdések megbeszélésére

mindennap 17–21 óráig

Gróf Bethlen Miklós (1642–1716) és a 17. századi erdélyi protestantizmus

E dolgozat terjedelmében meghaladja azt a mértéket, hogy lapunk egyetlen számában közölhető lenne. Ugyanakkor tartalma, a jelenre is vonatkozó üzenete miatt közlésre méltónak ítéltük, s így – saját íratlan szabályunktól kivételesen eltérve – két részletben közöljük. A második rész nyilván a 2007. 4. számában várható. (a szerkesztő)

Bevezetés

Az Erdélyi Fejedelemség 1640-es években a nyugalom és a béke fellegvára volt. A Portának befizetett évi adó biztosította Erdély belső önállóságát. Földjén évtizedek óta nem járt ellenség és gazdag, számottevő állammá fejlődött. Ereje akkora volt, hogy nyugati nagy országok szövetségében a Harmincéves háború időszakában (1618-1648) a Habsburgokkal is szembeállhatott. Ezekben, az években fegyverrel kényszerítette a császár-királyt, hogy a magyar királyságban az alkotmányosságot és a vallások szabad gyakorlását biztosítsa a protestánsoknak is. E maga bízó, büszke országban született meg és nevelkedett Bethlen Miklós, korának legnagyobb erdélyi magyar politikusa.

A 17. századi Erdély állapota és sorsa szervesen egybefonódott a Bethlen Miklóssal. Élete és munkássága hűen tükrözi a korabeli erdélyi állapotok és viszonyok alakulását. Az ő neveltetése, taníttatása a legjobb volt, amit akkor Erdélyben egy nemes ifjú megkaphatott. Az erdélyi Bethlen nemzetség ezen ágának hagyománya az volt, hogy az ifjakat magasabb műveltségre oktatták. Bethlen Miklóst tanítói és tanárai mind a világi mind a vallás dolgaiba bevezették, amely szerencsésen ötvöződve határozta meg egész életét. A bölcsesség világát és a hitet hozták az elméjébe és állandó önnevelésre, az Erdélyi Fejedelemséghez és a protestáns egyházhoz való töretlen hűségre buzdították. A politikai események döntően beleszóltak tanulmányaiba. II. Rákóczi György 1657-es és 1658-as szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjárata romba döntötte az Erdélyi Fejedelemséget. Török és tatár portyázó hadak dúlták a gazdasági és kulturális szempontból megerősödött országot. A harctérre változott országban menekülniük kellett a kolozsvári iskola diákjainak Bethlen Miklóssal együtt. Bethlennek a könyveket fegyverrel kellett felcserélnie. A hónapokon át tartó bujdosást a peregrinációs út váltotta fel. Hollandiába, a leideni egyetemre ment, ez volt az első útja az erdélyi kálvinista diákságnak. Az ott töltött tanulmányi évben sajátította el a későbbiekben jól kamatoztatott teológiai ismereteket. A teológiai ismereteken túl magába szívta a hatalma teljében lévő Hollandiának protestáns műveltségét is. A hollandiai Leidenben, az angliai Londonban, a németországi Heidelbergben szerzett ismeretek tették Bethlen Miklóst a XVII. századi erdélyi protestantizmus legnagyobb alakjává. A holland és a német egyetemeken szerzett teológiai felfogását és műveltségét jól ötvözte az erdélyi iskolákban szerzettekkel. A racionalizmus itthon alig hatott eszméi megragadták őt, meg gondolkozott Grotius új jogi tanain, de az ateista tanokkal keményen szembeállt. Bethlen Miklós a magyar reformátorokra emlékeztető hévvel és elszántsággal védte és

bizonygatta az erdélyi protestantizmus létjogosultságát és történelmi küldetésének fontosságát.

A peregrinációból és a külföldi utazásokból hazatérő Bethlen Miklóst egy „kicsinyes és áskálódó világ” fogadta. Őt, is mint korábban kiváló tanítóját – Apáczai Csere Jánost – az Erdélyi Fejedelemség felemelése foglalkoztatta. Elképzelésében egy új Erdély jövőképe formálódott meg. Egy olyan Erdély, amely politikai, gazdasági és kulturális szempontból erős és virágzó lesz. Az elképzelés megvalósításához két tényezőt tartott szükségesnek. Az egyik a külpolitikai volt: „Bethlen Gábor, a Rákócziak török szövetségben németre támadó hatalmas fejedelemsége képzeletben kezet nyújtott Hollandia és Franciaország szellemének.”¹ A másik pedig a belpolitikai tényező volt: Erdély protestantizmusának megerősítése és fenntartása egy erősebb protestáns (református) fejedelem személyében és a protestáns egyházak politikai, társadalmi és kulturális téren való befolyásának növelésében. Bethlen Miklósnak néhány évre volt szüksége ahhoz, hogy rádöbbenjen a 17. századi Erdély valóságára, a megfoghatkozott, létért küzdő ország belső ellentmondásaira, politikai pártharcaira és politikusainak rövid látására. Rá kellett ébrednie arra, hogy az uralkodó tekintélye, a fejedelemség semmivé lett. A „szegény fejedelem erőtlensége és az uraknak ezzel az erőtlenséggel való visszaélések” ellenére hitt abban, hogy neki küldetése van. Úgy érezte, hogy hivatása, Isten előtt felelőssége nem engedik őt, hogy a nehézségek ellenére meghátráljon. Véleményt nyilvánít, harcba száll féltve őrzött protestáns egyházáért és annak intézményeiért. Az erejét meghaladó feladat teljesítésében az isteni gondviselés és eleve elrendelés tudata vezeti őt élete végéig.

E dolgozat célja Bethlen Miklósnak a 17. századi erdélyi protestantizmus ügyében kifejtett sokrétű tevékenysége fontosságának megvilágítása. E tevékenysége magába foglalja az erdélyi protestantizmus és egyben az erdélyi fejedelemség történetének 1671–1703 (illetve 1703–1709) közötti időszakaszát. A dolgozat megírásához Bethlen Miklós személyiségének nagysága, a 17-18. századi erdélyi protestantizmusban kifejtett munkásságának jelentősége ihlette e dolgozat szerzőjét. E dolgozat szerzőjére, mint a 17. századi erdélyi protestantizmus iránt érdeklődő és kutatásokat végző református lelkészre, történész szakos hallgatóra ösztönzőleg hatott az a felismerés, hogy máig nem jelent meg egy átfogó, egységes munka a protestáns (református) meggyőződésű és műveltségű Bethlen Miklós erdélyi főúr egyházi vonatkozású, művelődéstörténeti tevékenységéről. E dolgozat kísérletet tett a nagyközönség számára ismert Bethlen Miklós 17. századi erdélyi politikus alakjának egy másik perspektívából való megvilágítására.

Mottó:

„Válságos nehéz időkben hűséges őrállója, vezére
És védelmezője volt a kálvinista anyaszentegyháznak
és iskoláinak”

Dr. Illyés Géza egyháztörténész

„Erdélyi Sólón, akinek köszönheti Erdély
a' Leopoldinum Diplomát,
és sok egyéb megmaradására tartozó jó dolgokat.,,
Bod Péter történész

1. Gróf Bethlen Miklós élete az újabb kutatások tükrében

1.1. Származása

Ősi – az Apafikkal egy eredetű – erdélyi családból származott a Bethlen család. A Bethlen családnak első, oklevél szerint is ismert őse I. Apa (1258-1270), aki V. István magyar király pártján álló főurak (barones) közé tartozott.² Ősi birtokai Erdélyben, Bethlen és Keresd helységek voltak. Az évszázadok során e két birtok tulajdonosai királyi adományok révén igen meggazdagodtak és gyarapodtak. A XV. századtól kezdve, mint történetírók és államférfiak tűntek ki e család tagjai. Erdély történetében a Bethlen nemzetségnek két nagy ágát kell megkülönböztetnünk. Az egyik ilyen ág az iktári, a másik a bethleni ág volt. Bethlen Miklós a bethleni Bethlen család Balázs ágából származott.³ A család illetve családok Erdélyben mind ev. reformátusok voltak. A bethleni család tagjai közül sokan magas beosztású tisztséget vállaltak az erdélyi református egyházon belül. Bethlen János, Miklós édesapja református főgondnokként működött a 17. század második felében, továbbá mecénása volt a nagyenyedi, a székelyudvarhelyi és a marosvásárhelyi református kollégiumoknak is.

1.2. Gyermekkora és ifjúsága.

Gróf bethleni Bethlen Miklós 1642. szeptember 1-jén született a K-küllő vármegyéhez tartozó Kisbún községben.⁴ Édesapja Bethlen János (1613-1678), Erdély főkancellárja, fejedelmi tanácsúr, Fehér vármegye főispánja és Udvarhelyszék főkapitánya volt. Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnél nagy tekintélynek örvendett. A fejedelem egyszer azt állította: „hogya az egy testvéröccsének, Bethlen Istvánnak fiai nem volnának, fiává fogadná.”⁵ Édesanyja Váradai Borbála polgári családból származott.⁶ Nagyapja Váradai Miklós gazdag, kolozsvári polgár volt. A kereskedés révén hatalmas vagyona és tekintélyre tett szert. Kolozsváron bírónak választották majd később Bethlen Gábor fejedelem titkos követeként Velencében is megfordult.

Bethlen Miklós gyerekkorának első éveit a kisbúni kastélyban töltötte el, ahol a tanulást is megkezdte. Eszes és eleven gyerek volt.⁷ Hét éves korban kezdett el ismerkedni a betűvetés és olvasás tudományával. Első tanítómestere Naményi Mihály református lelkész volt, akire mindig hálával emlékszik vissza. Naményi a betűvetésre és az elemi tantárgyakra tanította Bethlent. Naményi után Fogarasi Mihály lett a tanítója. Ő a latin nyelv tanítását vezette az ifjú Miklóst. A jól képzett, kiváló pedagógus-tudós Keresztúri Bíró Pál tanítási rendszerét és módszerét használta. A Fogarasi nevelési moráljával elégedetlen Bethlen Miklós bepanaszolta tanítóját apjánál. Édesapja, Bethlen János, elmozdította

állásából. A következő tanítója a híres pedagógus Keresztúri Pál lett. Keresztúri grammaticát (nyelvtant) és olvasást tanított nekik. Bethlennel együtt tanult Rákóczi György fejedelem fia Ferenc és Kemény János második fia. Bethlen tanítójához költözött és ott lakott 1655 decemberéig. A tanító és tanuló között egy nagyon bensőséges és tiszteletteljes kapcsolat alakult ki. Évekkel később is hálával emlékezik nagy tanítómestérére, akinek sokat köszönhet: „Ez a Keresztúri Pál gyermek tanítani ritka és példa nélküli ember volt és Erdélyben s Magyarországon nem találkozott soha addig párja, aki gyermeket olyan hamar annyira vitte volna és nem csak a latinitásban, hanem egyéb tudományokban is, melyet az akkori idő szokáshoz képest ő tanult volt és tudott volt, melyben kivált Rákóczi Zsigmonddal és velem dicsekedett, hogy soha olyan két tanítványa nem volt”.⁸ Keresztúri Pál halála után 1656-ban Gyulafehérvárra vitték Isaac Basire francia származású professzorhoz, akit száműztek Angliából. Ahhoz az I. Károlyhoz közelálló körhöz tartozott, akit kivégeztek. Barcsay Ákos meghívására jött Gyulafehérvárra, ahol professzori állást kapott. Az 1661. évben Isaac Basire visszatért Angliába. Eltávozása után a tanári állás megüresedett és a diákság egy része Kolozsvárra Apáczaihoz, mások pedig Debrecenbe távoztak. Bethlen Miklós elhagyta a gyulafehérvári Kollégiumot és Kolozsvárra ment tanulni az Apáczai által alapított iskolába. Ott a híres pedagógus Apáczai Csere János a poetica classis, arithmetica, geographia, és physica tanította neki. Apáczai Csere János teológusként a presbiterianus elveket vallotta, filozófusként cartesianizmus tanoknak volt a híve. Bethlen Miklós kolozsvári diákévei során ismerkedett meg a cartesianizmus tanaival. Elmondása szerint Apáczai Csere János a teológiában Amesiusnak a „Medulláját”, a filozófiában Cartesius és Régius, Ramus „Arithmeticáját”, Metius geometriáját és Justinus „Institutioját” oktatta. Apáczai Csere János tanítása Bethlen egész életére meghatározó lett. Diákéveit a zavaros belpolitikai körülmények zavarták meg. Édesanyjával Segesvárra, majd később Nagyszébenbe kellett húzodniuk az ellenség elől, tekintettel arra, hogy Bethlen János Barcsay Ákos fejedelem hívei közé tartozott. Az ostrom után Husztra majd Beszterczére menekült édesanyjával.

1.3. A peregrinációs út

Kemény János fejedelem levelével, útlevelel a kezében és 750 arannyal a tarsolyban indul el a peregrinációs útra. Az 1661. év májusában indul el Beszterczéről. Mentora Csernátóni Pál is elkísérte külföldi útján. Az első állomáshelyük Heidelberg város egyeteme volt. Egy évet töltöttek itt majd innen Hollandiába, Utrechtbe mentek. Itteni tartózkodásuk után Leidenbe távoztak és beiratkoztak az egyetemre. Leiden után Párizs és London következett. Az uralkodónak is bemutatják. Bethlen teológiát, filozófiát, természettudományt, zenét és nyelveket hallgatott és tanult. A tanulmányok befejezése után 1664 áprilisában hazaindult. Hazautazása során felkereste XIV. Lajos francia király udvarát, ahol nagy tisztelettel fogadták. A király egy levelet adott át neki, amelyet Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek címzett. Bethlen három éves peregrinációs útjáról 1664 júniusában érkezett haza. Hazautazása után újra útnak indul és Csáktornya érintésével – ahol szemtanú-

ja volt Zrínyi Miklós halálos balesetének – Velencébe ment nyelvet tanulni.

1. 4. Házassága

Életének huszonnegyedik évében 1667-ben Kun István lányának, Ilonának kezét kérte meg. A leendő menyasszonyának ifjú korára való tekintettel a házasságkötést csak egy évvel később tartották meg a Háromszék vármegyei Osdolán, 1668. június 11-én. A Kisküüllő jobb partján meghúzódó kis falut, Bethlenszentmiklóst kapta meg atyai örökségként. Bethlen Miklós így vall a családi fészekrakásról: „A házasságkötés előtt 1668. esztendőben, májusában kezdettem a szentmiklósi ház rakását”.⁹ A saját tervezésű kastély 5 év alatt készült el. 1673-ban vehették birtokba. Bethlen így folytatta, örököltette meg az eseményt: „Őt esztendő alatt készüle az alsó rendház annyira, hogy in anno 1673 beköltözém...”¹⁰ A festőien szép kastély homlokzatára egy táblát helyeztek el. A ház tervezőjének és feleségének nevét valamint a kastély építésének befejezését örökítette meg a latin feliratú tábla: „*Spectabilis Ac Gen.D. Johannis De Bethlen Regni Cancell. Senatoris, Cottus alben. Comit. sedis Udvarhely Capita. Supremi, parentis colendissimo subsidio Nicolaus Bethlen sed. Udvarh. Cap. Supr. Dominus Aedis et rudis architectus erexit una cum Helena de Osdola Uxore Inchiota A. D. MDCLXVIII absoluta A. MDCLXXIII.*”¹¹

Bethlen Miklós első feleségével, Kun Ilonával kötött házasságából öt gyermek született. Házasságuk 17. évében, 1685-ben azonban elhunyt felesége. A második házasságkötése – az alig 17 éves Rhédey Júliával – 1686-ban kötötték. Ebből a házasságból 17 gyermek született.

1. 5. Politikai pályán

A három éves külföldi tanulmányútról hazaérkezvén megválasztották Udvarhelyszék főkapitányává 1667-ben. Teleki Mihály főtanácsúrral együtt azon munkálkodott, hogy a harmóniát fenntartsa az Erdélyi Fejedelemség és a magyarországi elégedetlenek között. Névtelenül vagy hamis nyomdahellyel feltüntetett írásokkal próbálta meg tájékoztatni az európai közönséget az erdélyi ellenreformációs törekvekről. Ezt az „*Austriacae austeritatis continuatio*” című munkájában írta meg.¹² Védelmébe vette a magyarországi meghurcolt és gályarabságra ítélt evangélikus és református prédikátorokat, tanítókat. Gondolatait és szándékait egy kiáltványban fogalmazta meg. Ez a „*Apologia ministrorum*” kezdetű kiáltvány 1677-ben jelent meg nyomtatásban. Egy másik igen fontos röpirata a „*Muribunda Transylvania 1687-ben jelent meg Erdélyben.* Bethlent 1676-ban a hatalmi harcok során Béli Pállal, a háromszéki főkapitánnyal együtt elfogták és a fogarasi várbörtönbe zárták. A vád tisztázása után egy évet töltött még a börtönben. 1677-ben szabadult ki a fogarasi börtönből. Résztvett Thököly Imre 1681-es hadjáratában. A hadjárat idején főstrázsamesterként szolgált Thökölyt. Egy év múlva generális lett. A későbbiekben kővárvidéki főkapitányként működött, mígnem az 1690-ben Máramaros vármegye főkapitány-ságát kapta meg a császártól.¹³ Az 1690 augusztus 21-én lezajlott zernyesti csatában elesett Teleki Mihály – Bethlen Miklós politikai ellenfele. A politikai pályán való kibontakozás lehetősége elérkezett Bethlen számára. Tehetségét kamatoztatva és kihasználva a Habsburg sereg vereségét, benyújtotta tervezetét a császárnak. A terveze-

tet támogatták a bécsi udvarban. I. Lipót császár elfogatta a tervezetet és kibocsátotta a „*Diploma Leopoldinum*”-ot. A kibocsátott diplomát az 1691-es fogarasi országgyűlésen hirdették ki. A kihirdetett „*Diploma Leopoldinum*” Erdélynek a Habsburg birodalmon belül bizonyos belső politikai és közhatalmi autonómiát ígért, belső rendet, választott kormányzót, a három nemzet és a négy bevett vallás szabad gyakorlását,¹⁴ a katona és adóterhek korlátozását. 1691-ben Erdély kormányzójává Bánffy Györgyöt választották meg. Bethlen Miklós hat szavazattal mögötte csak a kancellári tisztséget kapta meg.

Bethlen Miklós a politikai szerepvállalása mellett igen jelentős a protestáns egyházon belül kifejtett munkássága. Az erdélyi református egyház főgondnokának választották meg, amit szívvel-lélekkel végzett. A nagyenyedi és a kolozsvári református kollégiumoknak főgondnoka volt. A marosvásárhelyi református kollégiumot anyagiakkal támogatta és a székelyudvarhelyi református gimnáziumot – édesapjával, Bethlen Jánossal együtt alapította. A továbbiakban kivitelezte, hogy az egyház és az iskolák újra megkapják javadalmazásukat, a „*cameraticum beneficium*”-ot.

Bethlen politikai karrierje csúcsára akkor került, amikor Bécsben I. Lipóttól megkapta a grófi címet. Ekkor 1696-ot írtak. E politikai felemelkedést nehéz idők követték. Az 1704-ben megírt „*Columba Noe*” röpiratát a Bécsben működő holland nagykövetnek próbálta eljuttatni. Próbálkozása kudarcba fulladt. Rabutin az erdélyi hadak generálisa kezébe jutott a röpirat. Felségárulás vádjával pert indítottak ellene. Négyévi raboskodás után Eszékre vitték, ahol megírta „*Önéletírását*”. Onnan 1708-ban Bécsbe vitték. Ott írta meg a „*Sudores et cruces Nicolai comitis de Bethlen*” A vád alól felmentették, de szeretett hazájába, Erdélybe sohasem térhetett vissza. Bécsben hunyt el 1716. október 17-én.

2. Bethlen Miklós munkásságának művelődéstörténeti (egyház-történeti) jelentősége a 17. Századi Erdélyben

2.1. Bethlen Miklós a református curator (főgondnok)

2. 1. 1. A curatoratus

A kollégiumi gondnokság intézményének újjászervezése, amely még Kemény János fejedelem (1661-1662) idejében megkezdődött, Apafi Mihály korában folytatódott és kiteljesedett. Az Enyedre telepített kollégium (1662) gondnoki karát 1664-ben a fejedelem kiegészítette, az egy évtizeddel korábban kinevezett gondnokok közül csak Bethlen János maradt életben, melléje világi részről Bánffy Zsigmond főispán, országgyűlési elnök, egyházi részről pedig Veresmarti Gáspár püspök és Dada János K-küllői esperes került tisztársul. A gazdasági ügyek intézésére még Kemény János fejedelemtől kinevezett két számadó algondnok, Lipcsei György és Fábrián István továbbra is hivatalban maradt. A főgondnoki kar 1669-ben Rhédey Ferencsel és Bethlen Farkassal egészült ki, a két elhunyt egyházi főkurátor helyébe pedig az új püspök, Kovásznai Péter és Csengeri István professzor került.¹⁵ Ez a paritásos alapon álló vezetési rendszer két év múlva újabb igazításra szorult: a főkurátorok mellé három fiatalabb, még nem tanácsúr főrendet

tettek gondnoknak: Bethlen Miklóst, Macskási Boldizsárt és Keresztesi Sámuel. Az egyházi gondnokok létszámát is gyarapították. Ilyenformán gyorsabbá vált az ügyintézés, a népesebb gondnoki karból hamarabb összeülhetett egy-egy határozatképes ülés.¹⁶ 1670-ből az ügyintézés menetére is fényt vet egy adat: a döntéshozatalhoz a „*politicus főcurator uraimék*” egyetértése mellett az „*ecclesiasticus curatorok egyessége kívántatik*.”¹⁷ hasonlóképpen paritásos alapon szerveződött a Bethlen János adományára folytán gimnáziumi rangra emelkedett székelyudvarhelyi schola gondnoksága: az 1671-ből származó iskolai rendtartás szerint három világi és egyházi curator (gondnok) állt a tanintézet élén. Közöttük találjuk Bethlen Miklóst és udvarhelyi polgárt is.¹⁸ Az egyházi-világi vegyes gondnokság alig két évtizedes múltra visszatekintő intézménye általánosan elfogadottá vált az erdélyi református közgondolkodásban. Bizonyosság erre Kovásznai Péter püspök 1672 februárjában Teleki Mihályhoz intézett levele: Erdélybe érkeztek a menekült sárospataki kollégium diákjai és tanárai, Kovásznai pedig azt javasolta a befolyásos tanácsúrnak, hogy a Gyulafehérvárra települő iskola élére” az erdélyi állapot szerint... mind *ecclesiasticusok* s mind ahhoz érteő *politicus* becsületes *curatorokat* kellettnek... állítani.”¹⁹

Az iskolai gondnokságok jogkörét meghatározó, az 1670-es évek elejéről származó rendtartások fényt vetnek arra is, hogy a református főrendek egyházi befolyása milyen természetű ügyekben érvényesült. Elsősorban a kollégiumok anyagi ügyei kerültek kizárólagosan a curatoratus hatáskörébe, de az iskolák szellemi irányításában is döntő szava volt, az ifjúság fegyelmi ügyeiben pedig másodfokú fellebbezési fórumként működött. 1666-ban például egy paráznsággal vádolt enyedi diák ügyében a kollégiumi oficiálisai tartottak vizsgálatot, a „*böcsületes nagy rendü Curatorok*” megbízólevele alapján.²⁰

2. 1.2. Bethlen Miklós a curator

Bethlen Miklós és az erdélyi protestantizmus, valamint az ezen belül működő erdélyi református egyház viszonya élő, szerves, családias, anya és fiú kapcsolatához hasonlítható. Ez a viszony határozta meg minden tevékenységét mind a világi mind az egyházi pályán. A jóra való buzdításban, a példaadásban és a református egyház hidegségének, mulasztásainak jobbító szándékú ostromlásában, a saját maga és közössége bűneinek biblikus hangú előszámolásában mind-mind e fiúi féltő szeretet munkál. Egyházi területen kifejtett tevékenységének hitelenségét mély biblikus hite és meggyőződése növelte és tette szilárdná.

Az erdélyi református egyháznak „a hallgatókkal és külső rendekkel is köz, vagy azokra is nézendő dolgai” intézésére célravezetőbbnek tűnt egy széles érdekképviseleti alapon álló, a református társadalom egyházi és világi vezető személyiségeit egy tárgyalóasztalhoz ültető testület létrehozása. Az első vegyes gyűlést (mixta congregatio) 1668 május 2-4 között tartották Gyulafehérvárott. Néhány nappal előbb, április 27-28-án ülésezett Enyeden a generális zsinat, amely az elhunyt Veresmarti Gáspár utódaiként a presbiteriánus felfogású tekintélyes kolozsvári lelkipásztort, Kovásznai Pétert választotta református püspökké.

Bethlen Miklós első egyházi fellépése 1668-ban történt. Az erdélyi reformátusok a gondnokok egyikének

választották meg a három idősebb főgondnok Bethlen János, Bánffy Zsigmond és Bethlen Farkas mellé. A zsinat fontosságának súlyát mutatja az a tény is, hogy az időpont kitűzésére nézve Apafi Mihály fejedelem a tanácsurak véleményét kikérve Bethlen János és Bánffy Zsigmond főurakkal képviseltette magát a gyűlésen. Az országgyűlés május 2-án kezdődött Gyulafehérvárott. Ez alkalmat adott arra, hogy a világi-egyházi vegyes gyűlés létrejöhesse. A vegyes gyűlésről Apafi fejedelem naplója őrzött meg néhány mondatot:” Volt az urakkal consultationk a scholai és ecclesiái dolgokrul.”²¹ A következő vegyes gyűlést szintén Apafi Mihály hívta össze Gyulafehérvárra 1670-ben. Ezen a gyűlésen maga Bethlen Miklós is megjelent. A gyűlés tárgyalásairól nincsenek bővebb adataink. Bethlen János 1674-ben írott memorandumának néhány sorában utal a gyűlésre:” ...ez előtt úgy tetszik négy esztendővel, amikor amaz *discursus dorga* fenn, hol legyen Erdélyben az derekasabb *collegium*, Kolosvárat? Enyeden? Fejérvárat?... amaz küs cseresep házban (a fehérvári fejedelmi egyik terme) begyűjtette vala Nagyságod az vallásunkon való minden becsületes *patronusokat* és akkori püspök Kovásznai Péter urammal együtt egynéhány számú tudós *praedicatorokat* is, akkor azoknak megegyezésekből *concludáltak* nagy sok okokra nézve, hogy a *collegium* Enyeden stabilálódjék.”²²

Apafi Mihály erdélyi fejedelem a harmadik vegyes gyűlést hívta össze 1671 szeptemberében. A gyűlés összehívásának oka a puritánusok és a hagyományos egyházkormányzat hívei között fellángoló teológiai hitvita volt. A geo-politikai viszonyokat tekintve eléggé alkalmatlan pillanatban jelentkezett e teológiai vita. Az 1670-es felkelés kudarca után Magyarországról menekülők tömege árasztotta el Erdélyt. A fölerősödő rekatholizációs törekvések miatt protestáns lelkészek kerestek menedéket a protestáns Erdélyben. A bujdosók tömege komoly tehertételt jelentett az erdélyi társadalomra. A két nagyhatalom szorításából kiutat kereső Erdély számára egyre fontosabb külpolitikai céllá vált a magyarországi helyzet rendezése a bujdosók ügyének felkarolása által. A magyarországi egyházüldözés nagymértékben befolyásolta Apafi Mihály külpolitikáját. Ehhez járult hozzá még néhány erdélyi protestáns főúr szolidaritás kinyilvánítása az üldözött magyar protestánsokkal. Ezek egyike volt Bethlen Miklós.²³ Ez a politikai konstelláció szükségszerűvé tette az erdélyi református egyház lelki és szervezeti megerősítését. Ennek érdekében küldte ki Apafi az 1671 szeptember 1-jén kelt meghívót a rendeknek és egyházi főméltóságoknak.²⁴ A gyűlésre meghívottak köre jóval szélesebb volt az előző évinél. Az udvarhelyi egyházmege lelkészi karának teljes számú megjelenését kérte a meghívó, és ez nyilvánvalóan vonatkozott a többi tractusra is. Az esperesek és a lelkészek zsinathoz hasonló létszámú gyülekezete a kollégiumi professzorok és a híresebb schola particulák (Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Fogaras, Déva) mestereinek részvételével egészült ki. Világi részről az „azon religión levő keresztyén *patronusok*” köre a fejedelmi tanács és az országgyűlés református tagjaiból állt össze.²⁵

Az 1671 október 3-án tartott gyulafehérvári gyűlésen Bethlen Miklós a református egyház megválasztott kúrátoraként vett részt. Apafi Mihály fejedelem hívta egybe a gyűlést, hogy a református egyház lelkészi- és világi előljáróival tanácskozzon a „presbitérium megrázogatása

végett”. A gyűlés alkalmával a világi főurak és az egyházi vezetők külön ülészetek. Az episzkopális és presbiteriánus elvek gyakorlatba ültetésében jó kompromisszumra jutottak a református egyházon belüli egység és békeség fenntartása érdekében.²⁶ A világiak ülésében megfogalmazott postulatumokat a fejedelem írásban küldte meg a lelkipásztorok gyűlésének. A „predicatori rend” a postulatumok után szintén írásban válaszolt, a replicatitot papi küldöttség nyújtotta át a fejedelemnek, szóban is kifejtve a főrendek előtt a lelkészi kar véleményét. Apafi Mihály másnap válaszolt. A tárgyalások menetét, a viták során kikristályosodott álláspontokat, adatok hiányában nem rekonstruálhatjuk. A két részgyűlés levélváltása alapján annyi megállapítható, hogy a világi elem kezdeményező-készségét tanúsító fejedelmi postulatumok a református hitélet erősítését célzó, puritánus hatásokat, tükröző intézkedéseket javasolnak (hívek katekizációja, életkortól függetlenül, hétköznapi istentiszteletek tartása este és reggel). Ezeket a lelkészi gyűlés örömmel elfogadja, kérve végrehajtásukhoz a világiak segítségét is. A gyűlés fő témája, a presbitériumok kérdéskörének vonatkozásában a postulatumok, elsősorban a pártolók és ellenzők sértő hangvételű vitáit tiltják, magát a presbitériumszervezést nem, e tekintetben a Geleji-kánonok szigorú betartását írják elő. A lelkészek gyűlésének véleménye e kérdésben eltérő, s vitatja a vegyes gyűlés törvényhozó jogát: „az ecclesiái Regimennek variálatása” szerintük egyedül a generális zsinat hatáskörébe tartozik. A fejedelem viszontválaszban összefoglalva a világi főrendek véleményét, védelmébe veszi az erdélyi egyházalkotmányok az Approbatákon alapuló sajátos irányú fejlődését: „Valamire a Canonok és az ország Approbata Constitutio szabadságot engedett ő kegyelmeknek (a lelkészek), tegnapi napon sem ellenzettük s mostan is nem ellenzük, csak éljenek ő kegyelmek a szerint véle és küljebb ne ereszkedjenek”. Végül a gyűlés október 7-ről datált határozatai az episzkopális–presbiteriális vitában a fejedelmi postulatum előírásait ismétlik meg, leszögezve, hogy „azt a kétfelé szakadást importáló kétféle elnevezéseket letegyék, hanem a Krisztusban egymás szeretetében éljenek”. A presbiteriánusok világi részről, történő elítéléséről nem beszélhetünk.²⁷

2. 1.2.1. Az 1673-as radnóti zsinat

Az „ecclesiasticus” (egyházi) és saecularis rendek hatásköri tárgyú nézetkülönbségei heves vitákat eredményeztek az 1673 június közepén tartott nevezetes radnóti zsinaton. E synoduson Apafi Mihály fejedelem és az erdélyi református főrendek is részt vettek, jelenlétüket a gyűlés tárgya, a törvénytelen újítással vádolt coccejanus kartézianus enyedi professzorok fegyelmi ügye indokolta. Dézsi Márton és Csernátoni Pál enyedi meg Pataki István kolozsvári tanárokat még a zsinat előtt Fogarasba idézte a fejedelem április 7-re, hogy a református tanácsurak jelenlétében megtárgyalják ügyüket. A meghallgatás során kiderült, hogy a tanításbeli újítások dogmatikai kérdéseket is érintenek, végleges döntést csak egyházi-világi vegyes zsinat hozhat.²⁸

Az 1673-ban összehívott híres radnóti „Politica – ecclesiastica mixta Synodus” (vegyes zsinat) alkalmával a református főurak pozitívan befolyásolták – köztük Bethlen Miklóssal – a zsinati ülésen hozott döntések végrehajtását.²⁹ A radnóti vegyes zsinatra beidéztek Dézsi Márton gyulafehérvári, Csernátoni Pál és Pataki

István nagyenyedi és Hunyadi Pál kolozsvári professzorokat. Őket a coccejanus teológiai tanok és a cartézianus filozófiai elvek terjesztése miatt támadták meg az ortodoxia képviselői. Ezek élén állt Tofeus Mihály erdélyi református püspök. A zsinat tanácskozási módja is viták során alakult ki. Apafi Mihály erdélyi fejedelem személyesen nem vett részt az ülésen. „Summus episcopusi „-i jogai érvényesítése végett azt kívánta, hogy fejedelmi minőségében küldhessen képviselőt a lelkészek gyűlésére. A lelkészi kar viszont csak abban az esetben fogadta el a világi küldött jelenlétét, ha az nem fejedelmi, hanem főpátrónusi minőségében képviseli Apafit. Tanácsosai, főként Bethlen János, Bethlen Miklós javaslatára Apafi elfogadta ezt a kompromisszumos megoldást. A fegyelmi ügy részének tárgyalására nézve a lelkészek” azt kívánták, hogy ebben a dologban csak ők legyenek a bírák, s a sententia mondásból kirekesztessenek a külső renden valók.” A jelenlevő főurak ezzel szemben a papokkal közösen kívántak tanácskozni és ítéletet hozni, a kollégiumok vegyes gondnokságainak példájára hivatkozva. A radnóti zsinat fegyelmi ügy érdemi részének tárgyalását viszont a lelkészek kizárólag magukénak tekintették. Ezzel szemben a világi tanácsurak részt kívántak venni a fegyelmi kérdés döntésében. Végül e tárgyban is a korábbi gyűlések munkamenetéhez hasonló megegyezés született. A lelkészek a radnóti templomban, a tanácsurak Apafi Mihály fejedelem kastélyában ülészetek. A külön tanácskozás után mindkét csoport előadta álláspontját. Az ítéletet közösen hozták meg. A zsinat az ortodox tanok érdekében reverzálisra kötelezte a professzorokat. A radnóti zsinat ítéleteiből ismerjük azokat a coccejanus tanokat, amelyek ellen emelt szót Tofeus Mihály erdélyi református püspök.³⁰ A radnóti zsinaton (1673) hozott ítéleteket jelentős mértékben csökkentették a zsinati ülésen résztvevő világi tanácsurak.³¹ Bethlen Miklósnak nem kevés része volt ebben. A vádlott professzorok megtarthatták katedrájukat és állásukat azazal a feltétellel, hogy nyilvánosan nem hirdetik a coccejanus tanokat. Bethlen Miklós így emlékezik meg erről a zsinati ülésről, az „Önéletírása” című művében: „Az isten az igaz ügy, az én apám (Bethlen János kancellár), Bánffy Dienes és Kapi György autoritassa és Kovásznai Péter püspök moderatioja tarták meg, hogy a professorságból ki nem veték őket. Csernátonit atyám, Dézsit Kapi, Patakit Bánffy Dienes protegálta, kiki alumnusát...” és így folytatja „Tudja Isten, mennyit fáradtam ekkor ebben”³² E néhány sor arról árulkodik, hogy Bethlennek jelentős szerepe volt a vádolt professzorok és a vádolók békéltetésében és az egyházon belüli rend helyreállításában. A radnóti „ecclesiastico-politico mixta synodus” (egyházi-politikai vegyes zsinat) tárgyalásai során a nagy port felvert fegyelmi ügy megnyugtató elrendezése mellett egyúttal a vegyes egyházigazgatás hatásköri kérdései is jórészt tisztázódtak, s a szenvedélyes vitákból kibontakozó megegyezéseket a résztvevők jó része – köztük Bethlen Miklós – az egyház sorsát helyes irányba vivő megoldásokként értékelte.

2. 1.2.2. Enyedi közjáték 1673–1674

A világiak-egyháziak egyház-igazgatási befolyásának mértéke és aránya éppen tisztázódóban volt 1673-ban, amikor az enyedi kollégium egyik professzorának, Nadányi Jánosnak az ügye szakítópróba elé állította a formálódó új rendszert. Nadányi jól képzett tanár volt, de

a radnóti zsinaton zajló coccejánus – vitában a vádló Pósházi és Buzinkai pártján állott, míg az enyedi tanuló ifjúság testületileg a perbefogott Dézsi Márton és Csernátoni Pál védelmére kelt. A Nadányi személye elleni támadásokat elősegítette az előadásainak népszerűsége. Rokona lévén Bornemissza Anna fejedelemszszonynak, az ő támogatásában bízott. Apafi fejedelem rendezni akarta az ügyet. Gyulafehérvárra maga elé idézte 1673 szeptember 27-ére a kollégium ecclesiasticus és saecularis curatorait, a három professzort meg a diákság képviselőit. Azzal fenyegetett a helyzet, hogy a fejedelem túllépi az „Approbaták” nyújtotta egyházi hatáskörét és lecsökkenti a vegyes curatoratus megszilárdulóban levő tekintélyét, veszélyezteti a kollégium autonómiáját. A fejedelem végül a tanácsurak befolyására, az ügy elintézését a főgondnokokra, Bethlen Jánosra, Bethlen Farkasra és Macskási Boldizsárra hagyta. Az év december 20-án Enyeden össze is ült a református egyház gondnoki kara Bánffy Zsigmond, Rhédey Ferenc főcuratorok, Bethlen Miklós, Macskási Boldizsár curatorok személyében. A vétkesnek talált enyedi diákok ügyében határozatot hozott a testület. Nadányi professzori munkájának szakszerű elbírálására azonban már nem tartotta magát illetékesnek. Az ügyet olyan bizottság elé utalta, amelyben a hat „*saecularis curatorokon kívül convocáltassanak és jelen is lenni igyekezzenek Püspök Tiszabetsi Gáspár*” és tíz tekintélyes lelkész. Ezek voltak: Tarpai Sz. András fogarasi lelkész, Szentgyörgyi Dávid dévai esperes, Sóti János dési esperes, Veszprémi István udvari lelkész, Eszéki István udvarhelyi esperes, Szentgyörgyi B. György leideni teológiai doktor, káposztásszentmiklósi lelkész és Dállyai Mihály lelkész.³³ Bár az 1674 márciusában egybegyűlt bizottság elismerően szólt Nadányi János tudományáról, Apafi fejedelem mégsem tekintette lezártnak az ügyet, és június 12-én újból Fehérvárra citálta a kollégium professzorait és a diákság előljáróit.³⁴ A betegen fekvő Bethlen János kancellár és főkurátor valamint Bethlen Miklós kurátor levélben fordultak fejedelemhez, hangsúlyozva az egyházkormányzati tényezők egyensúlyának fontosságát. Emlékeztették Apafit, hogy a curatoratus eddigi működése beváltotta a hozzá fűzött reményeket, az egyházigazgatásban való közvetlen fejedelmi beavatkozás viszont alkalmatlan precedenst teremthet, „*mert ha mostan isten keresztyén református magistratussal áldotta meg a hazát, ki tudja idegen vallásával is látogathatja jövendőben és az orosz példa megmarad*”. *Végrendeletszerű ünnepélyességgel kérte a fejedelmet: „...ne láttassák Nagyságod maga is Principem magis quam Patronum agere, ne labefactáltassék a curatorok kicsiny autoritása, ne jöjjön az a orosz példa be.*”³⁵ A Bethlenek közbenjárása eredménytelen járt. Apafi Mihály fejedelem nem lépte át főgondnoki és legfőbb patrónusi jogkörét, elmúlt tehát az intézményszerű vegyes egyházkormányzati rendszert felbille-néssel fenyegető fejedelmi túlsúly veszélye.

2. 1.2.3. A curatoratus működése az 1670-es -80-as években

A 1670-es években két társával együtt – Macskási Boldizsárral és Keresztesi Sámuellel együtt gondjaikba vették a nem rég Nagyenyedre költözött Gyulafehérvári Collegium Academicum ügyeit. A 17. századi erdélyi református egyházban fennálló rend szerint egyházi személyként az egyik kollégiumi professzor Csengeri István

és a püspök vett még részt kurátorként (gondnokként) a kollégium szellemi- és lelki élet irányításában. E csoport munkában Bethlen Miklós nagy buzgalommal ügyelt a vagyonkezelésre. Nagyon fontosnak tartotta a tanításra és nevelésre alkalmas professzorok helyes kiválasztását. A Nagyenyedi Református Kollégium autonómiájának és tekintélyének megóvását annyira a szívügyének tekintette, hogy Apafi Mihály fejedelem ellen is szót emelt, ha azt szükségesnek látta. Csernátoni Pál halálakor –1679-ben- figyelmeztette Teleki Mihályt, hogy az új professzor kinevezésekor „legyenek vigyázásban, valamint az Udvar a Curatorok híre nélkül ne elegyítse abba magát, Ecclesiánk és Scholáinkra nézve nem lévén az olyan igen jó példa” Bethlen Miklós nemcsak a nagyenyedi kollégiumot, hanem a székelyudvarhelyi és a kolozsvári kollégiumokat is szívén viselte.³⁶ A székelyudvarhelyi iskola javára az édesapa, Bethlen János 1670-ben 1000 aranyat adományozott. Ennek segítségével indult el az iskola a kollégiummá válás útján. Bethlen Miklós pedig éberen vigyázott a kamatra kiadott összeg biztonságára, „megmentvén azt a szegény scholát az rettenetes kártól, mely, ha megesik rajta egészen falba, romol az a Schola az ördögnek és az pápistáknak nagy öröme.” A székelyudvarhelyi kollégium gondnokságát az 1690-es évekig látta el. E működéséről Önéletírásában is megemlékezett.³⁷

Az 1680-as évek elején a világi és lelkészi karból összetevődő vegyes gyűlés mindinkább intézményi jelleget öltött. Bethlen és a már említett két kurátortársa mellé még két főúr került be a tanácstestületbe. Az egyházi rendből pedig a püspök és négy tekintélyes lelkész volt a tagja a gondnoki tanácsnak.³⁸ Az egyházi kérdésekben a végleges döntés jogát a fejedelem és a tanácsurak maguknak tartották fenn. E tanácsban emelkedett ki Bethlen Miklós gondnoki munkásságával és az egyházon belül kifejtett tevékenységével. A gondnoki kar legtekintélyesebb tagjává emelkedett az évek során. A fejedelmi tanácsba való bekerülésével egyidőben az erdélyi reformátusok főgondnoki címmel is felruházták.

Bethlen Miklós főgondnokká való megválasztása után, 1682. év márciusában egyre égetőbb probléma volt a Ghillányi Gergely főárendátor és Csulai püspök hagyatékának felosztása a közegyház és a kollégium között, valamint a kollégiumi épületek bővítése és a kamatra kiadott pénz mennyisége. A Nagyenyedi Református Kollégium kurátorai a fejedelmi tanács elé terjesztették e problémák megoldását. A tanács a végső döntéshozatal előtt jónak látta a vegyes congregatio összehívását Nagyenyedre.³⁹ December 8. és 9-én tartott gyűlésen megjelent református tanácsurak – köztük Bethlen Miklós –, főrendek, Tofeus Mihály püspök, esperesek, a lelkészek képviselői, a kollégiumi professzorok, és a gondnokok az előbb említett problémákat oldotta meg. Ezen felül a református egyház és a református kollégiumok jövőjét illetően hoztak fontos döntéseket. A gyűlésről Wass György naplója őrzött meg értékes adatokat. A napló szerint az erdélyi pártpolitikai ellentétek a gyűlésre is rányomták bélyegüket. A kérdés az volt, hogy a Bethlen Gábor által alapított Collegium Academicum maradjon mindig Nagyenyeden vagy a Sárospataki Református Kollégium Gyulafehérvárról való hazatérte után visszamenjen-e Gyulafehérvárra. A jelenlevők közül Bethlen Miklós és Barcsai Mihály, Bethlen Pál, Wass György és a lelkészek többsége a maradás mellett szavazott. A má-

sik csoport élükön Tofeus Mihály püspökkel Teleki Mihály, Bethlen Gergely, Bethlen Elek és Sóti János dési esperes a visszaköltözés mellett szavazott. Bethlen Miklós és csoportja nyerte az első szavazást. A második szavazás alkalmával viszont többségbe kerültek azok, akik a visszaköltözés mellett szavaztak. A gyűlés azt a határozatot hozta meg, hogy a Nagyenyedi Református Kollégium visszaköltözik Gyulafehérvárra.⁴⁰ Valószínűnek tűnik az, hogy a Bethlen-Béldi párt 1676-os félreállítására és Bethlen János kancellár-főgondnok halála (1678) után az egyházkormányzatban résztvevő főurak között is a Rákóczi-Kemény párt vált hangadóvá. A gyűlésen résztvevők a Ghillányi hagyatékából maradt gyulafehérvári házat a református püspök lakóhelyéül rendelték. A püspök hivatali birtokául a borosbocsárdi és sárdi portiot jelölte ki. A három kollégiumot a világi és egyházi kurátorok (gondnokok) felügyelete alá rendelte, az ifjakat tógaviselésre kötelezte. A gyűlés egyik nagyon fontos határozata a világiakból és egyháziakból álló 10 tagú tanács, amely a jövőben az egyházi és iskolai ügyek intézésére hivatott. E tanács tagjai közé választották be Bethlen Miklóst is, aki aktívan kivette részét e tanács munkájában. A tíztagú gondnoki tanács első jelentős munkájára 1683. december 7-8-án került sor. A néhány nappal korábban ülésező „mixta congregatio” a kolozsvári kollégium és egyházközösség anyagi helyzetének és jövedelmének felméréseivel bízta meg. A gyűlés végleges döntést hozott. Ez a döntés az újra református kézre került sárospataki kollégium újraindításáról, a Bethlen-kollégium Gyulafehérvárra való költöztetéséről, a közegyházi és a kollégiumi birtokok jövedelmének és a Ghillányi-örökségnek az arányos elosztásáról határozott. A mindenkor református püspök lakhelyéül rendelte e gyűlés a Ghillányitól örökölt gyulafehérvári házat, hivatali birtokául pedig a borosbocsárdi és sárdi portiot. A három kollégiumot újból a „Saecularis és Ecclesiasticus Statusból álló Curatorok” felügyelete alá rendelte, és az ifjakat tógaviselésre kötelezte. Más ügyeket viszont (a dézsmanegyed-viták, Achatius Josaphat román ortodox püspöktörvénytelenségei) a fejedelem jelenlétében tanácskozó református főrendek elé utaltak.

Az enyedi mixta congregatio jelentős egyházkormányzati újítást vezetett be: tíz tagú vegyes curatoratust hozott létre az egyházi és iskolai ügyek intézésére. A tíz tagú vegyes curatoratus tagjai világi részről: Bethlen Miklós, Macskási Boldizsár, Keresztesi Sámuel, Pekry Lőrinc és Lázár Imre, egyházi részről: Tofeus Dobos Mihály püspök, Sóti János dési esperes, Debreczeni Mihály marosszentkirályi lelkész, enyedi esperes; Szatmárnémeti Mihály kolozsvári lelkész, kolozs-kalotai esperes; Eperjesi Mihály (heidelbergi teológiai doktor) enyedi lelkész voltak.⁴¹ E tíztagú vegyes gondnoki-bizottság a teendőket öt pontban rögzítette: „1. Az Ecclesiák és Collegiumok javait, jószágait és akárminemű proventusit hitelesen vegiék kezekhez. 2. Tegienek azokról az Ecclesiák és Collegiumok hasznára szolgáló jó dispositioikat. 3. Subordinállanak az Ecclesiáknak, Collegiumoknak és a jószágnak is, javára s emlékezetes hasznára szolgáló vice curatotorokat és tisztartokat, kik által az dolgokat és jókatis folytatassák és procuráltassák emlékezetes haszonnal. 4. Az Ecclesiáknak kívántató succursust és az Collegiumok mind építésbeli mind pedig az iffiuság rendes Correctióját s administratioját szép rendel dsiponállják s procurállják. 5. Holott pedig occurhat-

nak vagy az Ecclesiák vagy az Collegiumok, vagy pedig az megh irt Ecclesiasticum Bonumok iránt hólni difficultások, mellyek fellyebb valo inspectio vagy judicium discretiojat kivanhattak, azokat ő kegyelmek regestumba vévén, cum necessariis eorundem requisitis az jövő ország gyűlésének alkalmosságakor a mi kegyelmes urunk eő nagysága és vallásunkon lévő statusok eleiben reportállják, és ezekről kívántató dispositiot sollicitállanak, ez után is pedig az derekasb difficultások iránt ehez tarcsák magokat eő kegyelmek.”⁴² A decemvirale curatorium a vegyes gyűlés hatékony végrehajtó és kormányzó szerveként jött létre, hatásköre láthatólag főként az egyházi anyagi ügyekre terjedt ki, de a tanuló ifjúság fegyelmi ügyei is idetartoztak. Ezzel az Enyeden már bevált gondnoki kormányzat egységesen kiterjedt mindhárom kollégiumra és az egyház közös birtokaira. A vagyonszövetségben élő egyházközösség és kollégium anyagi helyzetéről pontos felmérést készített a tanács. A felmérés után rögzítették a jövedelmeket, a restanciában lévő adományokat és a diákság anyagi kérdéseit. Az aktát a világi gondnokok közül Bethlen Miklós, Macskási Boldizsár, és Keresztesi Sámuel írta alá.⁴³ Gyulafehérvárott, 1684. december 12-én Bethlen Miklós, Macskási Miklós világi gondnokok jelenlétében került sor a Nagyenyedi Református Kollégium Bethlen Gábor fejedelem adománya szerint járó évi 2000 magyar forintnyi debreceni taxa folyósításáról való számadásra és számvételre Debrecen küldöttei és Nagyenyedi „Collegium Academicum” algondnokai között.⁴⁴ E találkozás alkalmával nyugtázták a debrecenieket az 1667-1684 közötti időszakra a kollégiumnak kifizetett 31 500 forintról.

Az 1684. évi Radnóti zsinaton elhatározott egyházi érdeklő gyűjtés egyik adakozóját így nyugtázta: „őkegyelmét jelen soraimmal nyugtatom, Isten őfelsége pedig nyugtassa amaz nagy napon. Ezen collectának fölszedésére rendeltetett egyik méltatlan curator Bethlen Miklós.”⁴⁵ Gondnoki tevékenységének aktivitását bizonyítják levelezéseiben fennmaradt emlékei. A Nagyenyedi Református Kollégium diákjainak tanulmányi előmenetelét, az intézmény anyagi és szellemi életét nagy figyelemmel kísérte és szükség idején tanácsokkal is támogatta azt. Egy 1687-ben keltezett levélben így ír a vicecuratoroknak „Az oeconomiaira kegyelmeteknek legyen szorgalmatos nagy gondja”. A vicecuratoroknak felhívta a figyelmét a tanulóifjúság anyagi támogatására: „A deákoknak kegyelmek csak annyi praebendát adjon, amennyin vannak, és amint tanulnak, többet ne.”⁴⁶ További leveleiből kiderül, hogy ő szoros kapcsolatot tartott fenn kurátor társaival és a püspökkel. A nagyenyedi kollégium ügyeivel kapcsolatos döntéshozatal minden alkalommal személyes tanácskozás vagy levélváltás előzte meg. Közösen hozták meg a döntéseket.

A fejedelmi tanács és a deputatio egyház-igazgatási működéséhez az az anyagi áldozatvállalás is hozzátartozik, amelyet időről időre collecta formájában valósítottak meg a református főrendek. 1688. október 4-én a radnóti országgyűlés alkalmával Teleki Mihály kezdeményezésére indítottak gyűjtést az Erdélyi Református Egyház javára, pontosabban az enyedi kollégium elmaradt debreceni jövedelmének pótlására. A pénz felvételével Bethlen Miklós curatorot bízták meg, a megajánlott búzamenyiség begyűjtésének módját pedig szintén neki kellett meghatároznia a tanácsurakkal és a püspökkel egyetértésben. A befizetést Bethlen Miklós sürgette meg, mivel az még

a következő évben is akadozott. Az akciót mégis sikeresnek lehet elkönyvelni, mivel a 20 000 forintra tervezett collectából (pénzadomány) 10 219 forint és 3454 forint-értékű búza gyűlt be. (összesen 13673 forint)⁴⁷

Apafi Mihály (1661–1690) fejedelem uralkodásának utolsó éveiben (1685–1690) egyre inkább érezhető volt Erdélyben a Habsburg-uralom előretörése. Az évtized végén –1690-ben – először mutatkozott meg a rekatholizációs törekvés is. Az 1690-es évek folyamán az erdélyi református egyház fokozatosan veszítette el korábbi vezető pozícióját. A fejedelmi főkegyúri, patrónusi és egyház-igazgatási jogkörét örökölte meg az egyháztanács, a Főkonzisztórium. A Főkonzisztóriumba beválasztott Bánffy György gubernátor, Bethlen Miklós kancellár a rekatholizációval szemben sikeresen vették fel a védekezést. A református egyházat ért első nagyobb támadás Apor István kincstartó részéről történt. Az erdélyi kincstartó például az egyházközségeknek járó kamarai jövedelmeket próbálta megnyirbálni. A Főkonzisztórium részben sikereket ért el Apor István ellen. A korábbi fejedelmi adományokon alapuló jogokat sikerült megvédeni és a továbbiakban is biztosítani az egyház részére. Teleki Mihály búzadézsma adományát pedig örömmel nyugtázta, küldeményét meleg szavakkal méltányolta, hogy a „sok ígír de semmit adó Patrónus „között akadt jókedvű adakozó. Ugyancsak Telekitől kért tanácsot Bethlen Miklós curator afelől, hogy az enyedi kollégium Apafi fejedelemnek kölcsönbe adott 3200 forintját miként lehetne visszaszerezni.⁴⁸ Jelképerejének mondhatjuk Teleki Mihály és Bethlen Miklós ez évbéli egyházi együttműködése. Bethlen Miklós május 16-án az enyedi kollégiumba kérte irányítani a dézsmát. Az előbb említetteket erősíti meg Bethlennek 1697 szeptemberében keltezett figyelmeztetése, amelyet Bánffy György gubernátornak küldött. Bethlen sérelmezi azt, hogy Apor István kincstartó ismét késlekedik a lelkészeknek járó dézsmanegyed kiadásával. A kincstartónak is írt az ügy megoldása érdekében: „A mi papjainknak, ha kegyelmed kiadatja búzájokat, bizony mindnyájunkat obligál, nincs olyan kevés, hogy Istené ki ne teljék”.⁴⁹ A református egyháznak egy másik megoldandó problémája, a sóaknákról járandó jövedelmekkel adódott. Ez készítette arra Bethlent, hogy 1691-ben (és a későbbiekben 1697-ben) számbavétesse és rendeztesse a közegyház jogbiztosító okleveleit és pénzügyi kötelezvényeit. A Főkonzisztórium megbízottjainak 1691. december 14-én elszámolt az 1686-os „Radnóti collecta” alkalmával összegyűlt pénzről és annak kezeléséről.⁵⁰ A református egyház lelkészei és a kollégiumok egyre inkább a nélkülözések és az elszegényedés gondjaival küszködtek. A kamarai jövedelmek elmaradása miatt a református lelkészek és az ingatlanokkal nem rendelkező gyulafehérvári kollégium fenntartása a kurátorok kezelésében lévő közpénztárra hárult. Az anyagi javak hiányának pótlására indítottak gyűjtést a Főkonzisztórium tagok. Bánffy György gubernátor, Bethlen Miklós kancellár és Keresztesi Sámuel tanácsurakon kívül nem akadt támogatója, jókedvű adakozója ennek az ügynek.

Ebben a nyomorúságos, áldatlan helyzetben kezdeményezte Bethlen Miklós az 1684-ben Amsterdamba – a Biblia hollandiai kiadására – átutalt 11 523 forintnyi tőkepénz hazahozatalát. Elgondolása szerint a hazahozott pénzt kamatra kiadva a jövedelem gyorsabban felhasználható legyen. Bethlen számára kínos állapotot idéztek

elő. Meggyanúsították a gondjaira bízott pénzüsszeg hűtlen kezelésével. Számadást kellett adnia minden elköltött és meglévő forintról. Hosszadalmas írásbeli és szóbeli viták után felmentették a vád alól. Sérelmezte azt, hogy ellenfelei a református egyház vezetőit is bevonták az ellene indított vizsgálatokba.⁵¹ Imádságoskönyvében örököltette meg ezt a számára oly fájdalmas emléket: „...mint egy gonosz, lopó szolgát rossz hírbe keverének, noha mi szükség volna arra? Nem adtam vala-e én számot, noha nem tartoztam volna véle? Nem magam kérttem-e, vegyék rendbe az ecclesia és collegium pénzt, leveleit? Te tudod, Isten! Hogy én a te ládádba... nemhogy kárt tettem volna, de hogyha lehetett volna, egy pénzt tűzzé, százrá tettem volna, és az én erőtlenségemhez képest csekély értelemmel is segítettem volna.” Bethlen egyházi vonatkozású tevékenységének legaktívabb korszaka 1691-el kezdődő 13 év volt. Akár a négy bevett vallásnak vezetőivel kellett tárgyalni a „*Leopoldi Diploma*” egyházügyi pontjainak értelmezéséről, akár a kolozsvári kollégium és egyházközség vagyoni ügyeit kellett tisztába tenni, Bethlen Miklós az, aki azokat tanácsaival és gyakorlatosságával mindig megoldást talált.

2. 1.2.4. Bethlen Miklós szerepe az Erdélyi Református Főkonzisztórium⁵² egyházigazgatási tevékenységében 1691-1700. között

A fejedelmi korból ismert hármas szintű egyházkereszteszti rendszer tovább létezésének alig van nyoma, kezdetleges összetétellel működött. Bethlen Miklós esete példa lehet erre, aki kancellárként az erdélyi protestantizmus jeles képviselőjeként 1691 szeptembere és 1697 márciusa között az enyedi kollégium vicecuratori (algonok) tisztségét is betöltötte. E korszakban a rangok és hatáskörök rendezetlenségére jellemző, hogy az enyedi kollégium diákjainak magatartását és életét szabályozó tíz pontos edictumot Bethlen Miklós világi, Veszprémi István püspök egyházi curator minőségben írták alá 1692. július 20-án. A szabályzat kihirdetését a „Méltóságos Consistorium Fő Curator Keresztesi Sámuel uramra bízta”.⁵³ 1691-től a változó időkben eshető károk eltávolítása végett a református világi előjárók elsősorban a generális eklézsia anyagi javainak felügyeletét szervezték meg. Wass Györgyöt bízták a feladattal, hogy az erdélyi református püspöki szék betöltése előtt leltározza fel a Horti István elhunyt református püspök kezelésében állott egyházi vagyont. Az újonnan megválasztott Veszprémi István református püspök (1691) Bethlen Miklóst és Keresztesi Sámuel bízta meg az „Ecclesiák és Collegiumok „dolgainak számbavételével. A református egyház és a három református kollégium ingóságai, készpénze, kötelezvényei és régebbi levéltári anyaga (privilegiumok, urbáriumok, számadások az 1670-es évek számbavétele Nagyszebenben, szeptember 16-18. között történt meg. A közegyház pénzvagyona jórészt kamatra kiadott összegekből állt, időnként gondoskodni kellett a bizonytalanul váló jelentősebb kölcsönök felszedéséről. Teleki Mihály 1689. december 16-án vett fel 6000 magyar forint kölcsönt 10 %-os kamatra hat napos felmondással. A következő évben Bethlen Miklós a főrendek bejegyzésével visszakérte Árva Vér Judittól a kölcsönt. Ugyancsak ő 1691. július 8-án sürgette a megfizetést hangsúlyozva, hogy szükség van erre a pénzüsszegre. Az összeget visszafizették az egyház pénztárá-

ba.⁵⁴ Bethlen Miklós és Keresztesi Sámuel gondnokok a boldogult Apafi Mihály fejedelemnél lévő 3200 forintos kölcsön biztosításáról is gondoskodtak. 1696-ban II. Apafi Mihály törlesztett belőle 2310 forintot a Bethlen Miklós kezébe. A hátralék kifizetését azonban három év múlva is sürgetni kellett a Főkonzisztórium tagoknak.⁵⁵

Az egyház vagyongazdálkodása az összegek eredete szerint megoszott a püspök és a világi gondnokok között. Bethlen Miklós kezelte az 1688-as Radnóti collecta pénzeit, a Ghillányi-hagyatékra a püspök felügyelt a generális zsinat előtti számadás kötelezettsége alatt.⁵⁶ A kettős kezelés miatt viták keletkeztek. Egyik ilyen vitaindító ok az „amsterdami pénz” volt. A Ghillányi – hagyaték egy részét, mintegy 2500 aranyat a hollandiai bibliakiadásra kívánták fordítani. Kolosvári István professzor követjárása alkalmával átutalták Németalföldre. Tekintettel arra, hogy Misztótfalusi Kis Miklós pártatlan egyéni áldozathozatala révén 1684-ben kinyomatták a Bibliát, az egyház pénzt Willem Aanslaert lelkész közvetítésével az „amstelodami respublicanak” adták kölcsön 3 %-os kamatra. 1691-ben Bethlen Miklós érdeklődött a kölcsönadott pénzről. A pénz sorsáról április 11-én Johannes van den Waeyen franekeri professzortól, május 31-én Kolosvári István enyedi professzortól kapott felvilágosítást. A kölcsönadott pénzösszeg hazahozatalában Bethlen Miklósnak volt nagy szerepe. 1695.-ben már Erdélyben volt a tőke a kezelésére vonatkozó iratokkal együtt. A pénz, amely a Ghillányi hagyatékból származott elvileg a megválasztott püspök kezelésébe kellett volna kerülnie. Bethlen Miklós főgondnok felügyelt a pénzre. A júniusban megrendezett közszinaton panaszt emeltek az eljárás miatt. A zsinaton, közmegegyezés alapján a jövedelemből részesültek a „szűkölködő *ekklézsiák, praedicatorok és mesterek*”.⁵⁷ A lelkészi kar és világi gondnokságai is nehezményezték Bethlen Miklós egyszemélyes pénzgazdálkodását. Az előbbinél szerencsésebb kimenetelű akciója volt Bethlennek az 1694. ben – a református egyház érdekvédelmében – végzett tevékenysége. Az 1694 decemberében tartott marosvásárhelyi országgyűlésen, a frissen megválasztott guberniumi tanácsos Apor István, a református lelkészek megadóztatását javasolta. Tervének kivitelezésében Bethlen Miklós és Fogarasi Mihály esperes akadályozták meg. Bethlen javaslatára az esperes helyes irányba terelte a fogarasi országgyűlés hangadó személyiségeinek véleményét.⁵⁸

1696-1697 fordulóján a református főrendek pozíciói megrendültek. A kincstartói méltóságot a katolikus Apor István töltötte be. Az elhunyt református Bethlen Elek helyébe Keresztesi Sámuel választották meg. Apor István kincstartó a református egyház kamarai jövedelmének megvonásával próbálkozott. A hatékony védekezés érdekében létrehozott Supremum Consistorium az egyház belső vagyongazdálkodásával foglalkozott. Az 1697-ben megnyílt kolozsvári országgyűlés alkalmával a református főrendek átfogó rendezést hajtottak végre. A napirenden szereplő egyházi vagyongazdálkodást másfél heti munkával számbavették és leltározták a közegyház és az enyedi kollégium privilégiumait és számadásait. A bizottság megvizsgálta az enyedi kollégium kolozsvári polgárainál lévő tőkepénzeit. Ebben a munkában részt vett Bethlen Miklós is.⁵⁹ Bethlen számot adott az 1691–1697 közötti időszakról és az amsterdami pénzről is. A kancellár zokon vette azt a tényt, hogy őt számon kérték. Szerinte ő nem számadó szolga, hanem felelős curatorként kezelte

az egyház vagyonát. Az országgyűlés kötelezte Bethlent, hogy adja át az amsterdami pénzt és a többi ingóságot, dokumentumot is. A kolozsvári határozat ellenére sem adta át Enyeden az amsterdami pénzt. Az ügy az ő fellebbezése és tiltakozása miatt lassan elévült. A vele törtétek ellenére sem csorbult főgondnoki tekintélye. Az inspector curatorok továbbra is kikérték véleményét.

A Főkonzisztórium néhány nappal az 1697. június 22-én kezdődött tordai országgyűlés előtt felkérte Apor István kincstartót a református lelkészek elmaradt kamarai jövedelmeinek kiszolgáltatására és az adóztatás alóli felmentésre. Apor válaszában hangsúlyozta, hogy az ország kincstára üres és a lelkészeket jogosan megillető „beneficiumokat” nem áll módjában kiadni. A megadóztatás alóli felmentésről pedig hallani sem akart.⁶⁰ Aratás után Bethlen gondok sürgette Aport, hogy a búza quartát szolgáltatassa ki: „nincsen olyan kevés, hogy az Istené ki ne tellyék.”⁶¹ A kamarai jövedelmek okleveleit is megvizsgálták az 1698. november 14-15-én tartott gyűlésen és a református tanácsurak csak a 64 adománylevél kétharmadát tudta megvédeni. Az érvénytelenített adományok kiszolgáltatását a kincstartó felfüggesztette. A Gubernium az ügyet Bécsbe terjesztette fel.⁶² Nem maradt el a fiscalis productio (adóztatás) 1699 tavaszán a kincstartó kiadta a felszólítást a lelkészekre kirótt adóknak a begyűjtésére. A Főkonzisztórium sikeresen állt ellen és tiltakozott a felszólítás miatt. A Főkormányzék az ügyet március 30-án tárgyalta meg. A protestáns tanácsosok hathatós érvelésének és ellenállásának köszönhetően Apor István kincstartó próbálkozása kudarcba fulladt.⁶³ Az erdélyi református egyházkormányzat lelkészi és világi tagjai között korántsem volt ilyen egyetértés a kiváló erdélyi nyomdaművész – Misztótfalusi Kis Miklós – ügyében. A Misztótfalusi-ügy miatt keletkezett ellentétek, viták sodrában született meg a nyomdász védekező irata, a „*Mentség*”. Misztótfalusi ellenségei az 1698. június 11-én tartott nagyenyedi zsinaton a „*Mentség*” című munka és elveinek visszavonására kötelezték. Misztótfalusi jogorvoslásért, sérelmeinek meghallgatásáért a Főkonzisztóriumhoz folyamodott. A Főkonzisztórium november 25-én megértő és Misztótfalusi támogatást adó döntéseket hozott. Ígéretet kapott mind a nyomda jövője, mind a személyes becsülete, anyagi helyzete tekintetében. A Főkonzisztórium döntését nagyban befolyásolta a Misztótfalusi nagyra értékelt és tisztelt Bethlen Miklós fellépése és közbenjárása. A tanácskozásról szóló kiadványt is Bethlen szignálta, mint alkalmi jegyző.⁶⁴

Kitekintés (1700–1712)

A Főkonzisztórium sok esetben kikérte Bethlen Miklós véleményét és azután hozta meg végső döntését. A tanácsnak jegyzőként is sok szolgálatot tett.⁶⁵ Bethlennek a döntéshozatalban játszó fontos szerepét a később élő és munkálkodó erdélyi történész, Bod Péter is nyomtatékkal támasztja alá. Ő egy 1700-ban hozott Főkonzisztórium határozat elemzésekor megjegyezte, hogy „a Bethlen Miklós uram indításából” született ez a lelkészek számára kedvező döntés.⁶⁶ Bethlen közéleti tekintélyét és széleskörű személyes kapcsolatait is felhasználta a protestantizmus érdekében. Az 1702-ben tett bécsi utazásakor, a református lelkészek dézsma- és egyéb hátralékairól tárgyalt Seeau kamarai tanácsossal. A tárgyalás

csak fél sikerhez vezetett, mert Erdélyből nem küldték fel a teljes restantia-jegyzéket. Felindultsága igazságérzetéből fakadt. Éles hangon bírálta Veszprémi püspököt hanyagsága miatt: „...csudálkozom én kegyelmeteken, édes Püspök uram, micsoda maga javára való gondviselenséggel látogatta meg Isten kegyelmeteket közönségesen”. Szerinte fontos lenne egy Bécsben tartózkodó ügyvivőre, aki az erdélyi protestáns egyházak sérelmeinek orvoslásában közbenjárna az Udvarnál. Érvelése nem is volt alaptalan: „*ha volna kinek ágálni itt az mi dolgunkat, bizony nem félténém én Erdélyben a Religiokat és az Ecclesiákat.*”⁶⁷

A Rákóczi szabadságharc 1703-ban szinte futótűzként terjedt el Erdély területén. A kormányzószék és tagjai Nagyszében városába húzódtak vissza. A mindvégig császári kézen maradt városban a Főkonzisztórium egyház-igazgatási szerepe és hatása szinte semmivé vált. Veszprémi református püspök Gyulafehérváron maradt. A nagyenyedi kollégium védtelenül állt a kóborló-porlyázó seregek előtt. A kuruc-labanc harcok egyik szenvedő alanya a kollégium és diáksága. Bethlen előre látván a kollégium bizonytalan sorsát, megpróbálta megvédeni a nagyenyedi kollégiumot. Segítségkéréssel kereste meg Rabutin generálist. Közbenjárása azonban nem járt sok sikerrel. A nagyenyedi kollégium 1704-ben történt felégetése és kifosztása mélyen megrendítette Bethlen kancellárt. Ez készítette őt arra, hogy megírja a „*Columba Noe*” híres röpiratát.⁶⁸ Ez a közirat vált a későbbiekben Bethlen Miklós felségárulási perének okául. Bethlent a börtönben letöltött évek sem tántorították el az egyház iránti hűségéről és ragaszkodásától. 1711. május 2-án Teleki Sándornak, a nagyenyedi kollégium főgondnokának írt levelében, a nagyenyedi kollégium vagyoni helyzetét tisztázta. Telekit figyelmeztette arra, hogy a Szász Universitasnak kölcsönadott tőke kamataiból illendően részesítsék a gyulafehérvári-sárospataki kollégiumot.⁶⁹ Ezt a témát még egyszer 1712. február 24-én kelt levelében tárgyalta. A Főkonzisztóriumhoz intézett levelében részletezi a szász városoknak kölcsönzött 33 240 forint eredetét és annak rendeltetését. A levélből kitűnik az, hogy a jövedelem nagy része a nagyenyedi kollégiumot illeti. Az iskolák iránti kurátori felelősségérzete a Veszprémi püspöknek intézett levelében is tükröződött: „Az Istenért ne hagyja kegyelmetek az Scholákat, nevezetesen az Fejérvári ne dissipálódjék. Ó, ha Isten megadta, hogy akarhassak, bárcsak megadná, hogy végre is hajtsam!”⁷⁰ Halála előtt egy évvel még egyszer és utoljára tisztázta magát a rábízott pénzügyek alól és emberi gyarlóságát elismerve, de a jól végzett munka tudatával állapította meg és búcsúzott e világtól: „Senki conventiós, fizetést vevő reversalisos számadó szolgálja nem voltam. Azok nélkül szolgáltam, te tudod Isten, mint, bocsásd meg bűnömet... ez után sem tartozik az én maradékom senkinek számadással, ha nem tudom, mit mondanak is.”⁷¹ (Folytatjuk)

Albert András

BIBLIOGRÁFIA

Források

- Kemény József: *Adparatus epistolaris* (kézirat gyűjtemény). Akadémiai Könyvtár. Budapest, Tom. X. p. 189.
Magyar Országos Levéltár P 658, 11. cs. 2580., Magyar Országos Levéltár P 658, 10. cs. 2469, Magyar Országos Levéltár P 658 10.cs. 2452. Magyar Országos Levéltár 658. P 10. cs.

2462. – Teleki család marosvásárhelyi levéltárából – Budapest.

- Partialis Synodus Jegyzőkönyve, P.116-117. az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában Kolozsvárott.
Főkonzisztórium Levéltár (ES)Extra seriem actorum publicorum az Erdélyi református Egyház Kerület Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott. Nro. 952. , Főkonzisztórium Levéltár ES Nro. 973 Nro. 990. Főkonzisztórium Levéltár ES 985
Magyar Országos Levéltár P. 658. 2. cs. Országos Levéltár P. 11. cs. 2705. Országos Levéltár P. 10/ 1952, Budapest
Magyar Országos Levéltár, Bethleni Bethlen család levéltára. P. 1952 Bethlen Miklós iratai, 1. Tétel 1688, nov. 7, Budapest
Főkonzisztórium Levéltár az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott, 3/1700, 4/1700, 7/1700, 19/1702.
A Kolozsvári Református Egyházközség levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában. Fasc. X. litt. B. nro. 29. litt. D. nro. 30.
Illyés Géza: Az erdélyi református zsinatok emlékei és végzése. Kézirat. I.(1939-1941) az Erdélyi Református Egyház Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott.
Epistola Nicolai Bethlen... ad Ministros Exules tam Helveticae quam Augustanae Confessionis. In. Apologia Ministrorum Evangelicorum Hungariae Claudiopolis. 1677. (RMK. II. 1400)
Régi Magyar Könyvtár. III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű könyvszerzői kézikönyve. Szerk. Szabó Károly–Hellebrant Árpád. Budapest 1896
Nationaal Archief, Haga, Archief van de, Staten van Holland en West –Friesland na 1575. Legatie Archief, Duitse Kaiser, 1. 02. 05. Inv. Nr. 21
Kükküllői Egyházmegyei Vízitációs Jegyzőkönyvek az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott 1669-1713

Folyóiratok (cikkek, tanulmányok)

- Benda Kálmán: Bethlen Miklós kancellár (1642–1716) In: Hírel 1942, VII. évf. 7. sz.,
Deák Farkas: Béli Pál életéhez. In: Történelmi Tár Budapest 1887.
Koncz József: *Ordinaria Collegii Nagyenyedensis curatores praescripta* 1671. Protestáns Közlöny, 1886.
Koncz József: Tofeus Mihály erdélyi evangélikus református püspök élete = Protestáns Közlöny 1894.
Tóth Ernő: I. és II. Apafi Mihály naplója. In: Erdélyi Múzeum Kolozsvár 1900. .
Kemény József: Erdélyi fejedelem I. Apafi Mihály időkorai eredeti levelekben, Árpádia, III. 1838
Zoványi Jenő: A radnóthi zsinat végzése. In. Protestáns Közlöny, XIX. 1889.
Dézsi Lajos: Nadányi János történetíró életéhez. In: Irodalomtörténeti Közlemények 1900.
Pokoly József: Az erdélyi fejedelmek viszonya a protestáns egyházakhoz. In. Ptotestáns Szemle 1896.
Miklós Ödön: Magyar diákok a leideni Staten Collegéban. In: Theologiai Szemle (1928)
Illyés Géza: Bethlen Miklós (1642–1716) In: Református Szemle, Kolozsvár 1930, XXII. 4
Sípos Gábor: Román református ekklezsiák oltalomlevele 1700-ból. In: Europa Balcanica – Danubiana – Carpathica. Annales 2/B. 1
Sípos Gábor: Bethlen Miklós és a református egyház, In: Erdélyi Múzeum, LV. 1-2. Kolozsvár 1993.

Történelmi munkák

- Dr. Lukinich Imre: A bethleni gróf Bethlen család története. Budapest 1927.
Bod Péter: Magyar Athenas. (Magyarigen) 1766.
Páris Sándor: Gróf Bethlen Miklós élete. Kolozsvár 1907.

Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság. Főrangú családok. I. Budapest 1888.

Deák Farkas: Gróf Bethlen Miklós életrajza. Pozsony 1885.

Bethlen Miklós élete leírása magától=Kemény János és Bethlen Miklós művei (Windisch Éva szöveggondozásában) Budapest 1980.

Gróf Lázár Miklós: Erdély főispánjai. Budapest 1858.

Szabó Péter: Az erdélyi fejedelemség, Kulturtrade Kiadó, Budapest 1997.

Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. Attaktor Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő 2004.

P. Szathmáry Károly: A gyulafehérvári – nagyenyedi Bethlen főtanoda története. Nagyenyed 1868.

Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Budapest 1904.

Kis Ferenc: A székelyudvarhelyi ev. Református Collegium történelme. Székelyudvarhely 1873.

Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata, 1540–1690. Budapest 1980.

R. Várkonyi Ágnes: Erdélyi változások. Budapest 1984.

Telesi Mihály Levelezése. Szerk. Gergely Sámuel I-VIII. Budapest 1905–1926.

Bod Péter: Smyrnai szent Polikarpus... (Nagyenyed) 1766.

Bethlen Johannes: Historia Rerum Transsylvanicarum, Bécs 1783. II.

Bethlen Miklós levelei (Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta Jankovics József) Régi Magyar Prózai Emlékek 6/1-2. Budapest 1987.

Czegei Wass György és Vas László naplói 1659–1739. Közli Nagy Gyula Budapest 1896.

P. Salamon Josephus: De statu ecclesiae evangelico – reformatae in Transsylvania commentatio theologico-historica. Claudiopoli, 1840.

Jakó Zsigmond: A levéltárvédelem útja az erdélyi reformátusok körében. In: Írás, könyv, értelmiség. Bukarest 1976.

Dósa Elek: Az erdélyi evangélico-reformátusok egyházi jogtana. Pest 1863.

Erdélyi Országgyűlési Emlékek I-XXI. Szerk. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest. 1875–1898.

Trócsányi Zsolt: Habsburg – politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690–1740. Budapest 1988.

Jakó Zsigmond: Erdélyi Féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. Bukarest 1974.

Pápai Páriz Ferenc: Békességet magamnak és másoknak. Bev. Nagy Géza. Bukarest 1977.

Peregrinus Levelek 1711–1715. Szerk. Hoffmann Gizella, Szeged 1980.

Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós kancellár (1642–1716) Dicsőségtörténet 1924.

Cserei Mihály: Erdély története (1661–1711) Budapest 1983.

Kővári László: Erdély történelme. V. Budapest 1851.

Mályusz Elemér: Magyarország története a felvilágosodás korában. Osiris Kiadó Budapest 2002.

Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere, Pápa 1906.

Bethlen Miklós Imádságoskönyve. Szerk. Windisch Éva. Budapest 1980.

Bodonhelyi József: Az angol puritanizmus lelki élete és magyar hatásai. Debrecen 1942.

Gyenis Vilmos: Bethlen Miklós Imádságoskönyve. ITK. Budapest 1957.

Tsepregi Turkovitz Mihály: Perkinsiusnak a lelkiismeretnek akadémiákról írott drága szép tanítása... Amsterdam 1648 (RMK.I. 800. 66)

Erdély története II. (1606-1830) Szerk. Köpeczi Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988.

Szalay László: Gróf Bethlen Miklós Önéletírása. Budapest 1907. 143.

JEGYZETEK

¹ Benda Kálmán: Bethlen Miklós kancellár (1642-1716) In: Hírel 1942, VII. évf. 7. sz. 393. – ² Dr. Lukinich Imre: A bethleni gróf Beth-

len család története. Budapest. 1927. 5. o. – ³ Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság. Főrangú családok. I. Kötet, Budapest 1888. 45. o. – ⁴ Bod Péter: Magyar Athenas, 1766, Magyarigen. 38. o. – „Született Kis Búnon 1642-dik eszt. a fellyebb leirt Bethlen János Úrtól, és Váradí Borbáratól,...” – ⁵ Szalay László: Gróf Bethlen Miklós Önéletírása, Budapest 1907. 143. o. – ⁶ Páris Sándor: Gróf Bethlen Miklós élete, Kolozsvár 1907. 3-5. o. – ⁷ Deák Farkas: Gróf Bethlen Miklós életrajza. Pozsony 1885. 3. o. – ⁸ U.o. 2. o. – ⁹ Bethlen Miklós Önéletírása. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei.(V. Windisch Éva kiad.) Budapest 1980. 363.o. (A továbbiakban: Bethlen Miklós Önéletírása) – ¹⁰ Bethlen Miklós Önéletírása, 365. – ¹¹ A Bethlenszentmiklósi kastély falán található latin felirat magyar fordítása ez: „A nemes és nemzeti Bethlen Jánosnak g. országos kancellárjának, tanácsúrának, Alsófehérvármegye főispánjának, a tiszteletreméltó atyánk segítségével, Bethlen Miklós, Udvarhelyszék főkapitánya, e ház ura és tapasztalatlan építómestere emelte feleségével Osdolai Kun Ilonával. Megkezdett az Úr 1668. évében, befejeztetett az 1673. évben.” – ¹² Páris Sándor: Gróf Bethlen Miklós élete, Kolozsvár 1907. 61. o. – ¹³ Gróf Lázár Miklós: Erdély főispánjai. Budapest 1858. 75. o. – ¹⁴ Erdélyben 1568. – as országgyűlésen János Zsigmond erdélyi fejedelem nyomására kihirdették ki a vallásszabadságot. Az országgyűlésen elfogadott, hivatalos vallás lett az antitrinitárius (unitárius) vallás is a másik három református (kálvini irányzat), lutheránus (evangélikus), katolikus hivatalos vallás mellett. Ezeket nevezték „recepta religio”-nak bevett vallásnak. Történeti jelentősége az országgyűlésen hozott határozatnak az volt, hogy a világon először itt fogadták el hivatalosan és hirdették ki a vallás- és igehirdetés szabadságát. – Ld. Szabó Péter: Az erdélyi fejedelemség, Kulturtrade Kiadó, Budapest 1997. 47-48. – Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. I. kötet, Attraktor Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő 2004. 63.-78. o. – ¹⁵ P. Szathmáry Károly: A Gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története. Nagyenyed, 1868. 82, 350. – Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Budapest 1904. IV. 302-304. – ¹⁶ Protestáns Közlöny 1871. 134. (Koncz József) – ¹⁷ Deák Farkas: Adatok Béli Pál életéhez. = Történelmi Tár 1887. 465. – ¹⁸ Kis Ferenc: A székelyudvarhelyi ev. Ref. Collegium történelme. Székelyudvarhely, 1873. 16. – ¹⁹ Protestáns Közlöny 1891. 52. (Koncz József) – ²⁰ Kis Ferenc: A székelyudvarhelyi ev. ref. Collegium történelme. Székelyudvarhely, 1873. Függelék., – Protestáns Közlöny 1886. 64. – Kemény József: Aparatus epistolaris c. gyűjtemény a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban. Tom. X.p.189. – Az 1666-os fegyelmi vizsgálat: OL P 658, 11. cs. 2580. – Tanárválasztás az enyedi kollégiumban Csengeri István halála után, a professzoroktól kijelölt három személy közül az ifjúság Horti Istvánra és Martonfalvi Györgyre szavazott. Ezt jelentették Bethlen János főgondnoknak. (1671. június 22., OL P 658, 10. cs 2469) a fejedelem és a gondnokok döntése nyomán azonban Dézsi Márton került a megürrült tanszékre (P. Szathmáry: i.m. 84-85) – ²¹ Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata. 1540-1690. Bp. 1980. 70. – Tóth Ernő: I. és II. Apafi Mihály naplója=Erdélyi Múzeum. 1900. 145. – ²² Protestáns Közlöny 1891. 52 (Koncz József) – ²³ Erdély 1670-1671-beli helyzetéről lásd R. Várkonyi Ágnes: Erdélyi Változások. Budapest 1984. 139. – ²⁴ Kemény József: Erdélyi fejedelem I. Apafi Mihály időskora eredeti levelekben. Árpádia, III. 1838. 84. – ²⁵ Telesi Mihály Levelezése V. 621. Szerk. Gergely Sámuel I-VIII. Bp. 1905-1926. – ²⁶ Sípos Gábor: Bethlen Miklós és a református egyház. In: Erdélyi Múzeum, LV. 1-2. füzet, Kolozsvár 1993. 13.-15. o. – ²⁷ A székeli református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Gyűjtőlevéltárban, Kolozsvár – Partialis Synodus jegyzőkönyve. P. 116-117. – Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Kolozsvár 1904. II. köt. 286-287, 200-202, 205. – ²⁸ Tóth Ernő: I. és II. Apafi Mihály naplója.= Erdélyi Múzeum 1900. 152. – Bod Péter: 1766, Smirnai szent Polikarpus, avagy... erdélyi református püspököknek Historájok. (Nagyenyed, 1766.) 100-101. – E tanácskozás különben fontos politikai ügyek megtárgyalására is álcául szolgált, I. Bethlen Johannes: Historia Rerum Transsylvanicarum, Bécs 1783. II. 337. – ²⁹ A 17. századi erdélyi református egyházban szokássá vált a egyes zsinati ülés azaz a világi és egyházi részről történő képviselők alapján. – Szerző megjegyzése. – ³⁰ Zoványi Jenő: A radnothi zsinat végzése. In: Prot. Közlöny, XIX. – 1889. 344. o. – ³¹ Bod Péter: Smirnai Szent Polikarpus, 1766. 100. o. – Bethlen Johannes: Historia Rerum Transsylvanicarum, Bécs 1783. II. 388. o. – ³² Bethlen Miklós Önéletírása, 665. – Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Budapest 1904, II. 287. o. – ³³ Dézsi Lajos: Nadányi János történetéről életéhez.= Irodalomtörténeti Közlemények 1900. 67-78. A Nadányi –ügy iratai: OLP 658, 10. cs. 2452-2462. – ³⁴ Koncz József: Ordinantia Collegii Nagy Enyedensis per curatores prescripta 1671. In: Protestáns Közlöny 1886. 240 – ³⁵ Pokoly József: Az erdélyi fejedelmek viszonya a protestáns egyházakhoz. = Protestáns Szemle 1896. 622. – ³⁶ Bethlen Miklós levelei (Jankovics József kiad.)

Bp. 1987, I. 37. o. 345. (A továbbiakban: BMLev.) – ³⁷ Bethlen Miklós önéletírása, 669. o. – ³⁸ Pokoly József: Az erdélyi református egyház története, Bp. 1904. IV. köt. 208. o. – ³⁹ Főkonzisztórium Levéltár Extra seriem actorum publicorum őrzött főkonzisztóriumú akták Nro 990. az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott. (A továbbiakban: Főkonzisztóriumú Levéltár ES) – ⁴⁰ Czegei Wass György és Vas László naplói. 1659-1739. Közli Nagy Gyula. Bp. 1896. (MHHS35). 26. o. – ⁴¹ Koncz József: Tofeus Mihály erdélyi evangélikus református püspök élete. = Protestáns Közlöny 1894. 48.-49. – ⁴² Főkonzisztóriumú Levéltár az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott. ES Nro 973. – P. Salamon, Josephus: De statu ecclesiae evangelico-reformatae in Transsylvania commentatio theologico-historica. Claudiopoli, 1840. 128. – Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata 1540-1690. Bp. 1980. 87., 137. (A továbbiakban: Trócsányi 1980) – ⁴³ Főkonzisztóriumú Levéltár ES Nro 952. – ⁴⁴ Főkonzisztóriumú Levéltár 19/1702. – „Méltóságos Úr Nagy Jo Patrónusink! Ngod parancsolattya szerint valami Instrumentum livrarium találtatott a Collegium ládájában a' Debreczeni Taxa fölött azt in Transumto Ngodkk felküldöttük. ...” – ⁴⁵ Magyar Országos Levéltár. Bethleni Bethlen család levéltára. P 1952 Bethlen Miklós iratai. I Tétel 1688 nov. 7. – ⁴⁶ BMLev I. kötet, 387. – ⁴⁷ „Anno 1688 4 octobr(is) Az Enyedi Collegium Debretzeni Fundusának id est annuatim két két ezer Forint proventusának eltartása Consolatiojauul instiualtatvni radnotn circiter 20 000 forint Capitalis erectiojára intendáló collecta, és a mint az originale Regestrumban lathatni, 17 799 forintig és 38 pinzig fel hágván az akkori pia collatiok...” jegyezte fel később Inczédy József főkonzisztóriumú notarius (Főkonzisztóriumú Levéltár az Erdélyi Református Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott, 5-1717). Az adakozókról, akik semel pro semper vagy annuatim ígértek pénzt vagy búzát, névsor készült, vonalka jelzi a fizetőket (Országos Levéltár, Budapest. P. 658., 10. cs. 2527. A kiemelkedőbb adakozók: Teleki Mihály 2000 ft. Bethlen Miklós 1000 ft. Bánffy György 1000 ft. Székely László 1000 ft. November 7-én Bethlen nyugtázta Vay Mihály 300 forintos adományát („En Bethlen Miklos recognasalom per presentes hogy tekintetes nemzetes Vay Mihály uram Istenhez es eő Felsege ditsessegehez valo buzgosagabol a melly summat in A 1684(tollhiba 1688 helyett) 4 octobris A Reformatus Status Radnotni közönseges Collatiojaba igirt volt, ad ministraltta ugy mint fl. h. 300. // haromszaz magyar forintokat mellýröl eő kegyelmét per praesentes quietalom, isten eő Felsege penig quitallya amaz nagy napon . Radnot 7 novembris A(nn)o 1688. Ezen collecta (na) k percipialasara rendeltetett egyik meltatlan Curator Bethlen Miklos.” Országos Levéltár, Budapest, P. 1952, I. tétel 143.) – 1689 áprilisában a deputatio tárgyalta az egyház instantáját: „Az elmúlt esztendőben 4 octobris Radnoton a mi Istenhez valo buzgoságokból ő Nagyságok és ő Kegyelmi ígirtének, azt ki mennyire adta meg, illendő volna végére menni. Resolutio: vallásunkon lévő úri s főrendek levő nevek alatt írni kell azoknak” akik még nem teljesítették ígérteiket (Országos Levéltár, Budapest, R 147, 1688. p. 93). A számadók később is 3526 ft ígért, de meg nem adott összeget tartottak számon (Főkonzisztóriumú Levéltár az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott, 5-1717.) A gyűjtést, a restanciák ellenére Bethlen Miklós sikeresnek tartotta, főként a későbbi hasonló akciókkal összehasonlítva „ Bezzeg meglátszott ekkor, hogy nincs Teleki Mihály, aki a radnotói collectát et exemplo et auctoritate szerzé. „ – írja az 1690-es évekre vonatkozóan – (Bethlen Miklós Önéletírása 890.) – ⁴⁸ BMLev. I. köt. 426. – ⁴⁹ BMLev I. 577., 579. o. – ⁵⁰ Jakó Zsigmond: A levéltárvédelem útja az erdélyi reformátusok körében. In: Írás, könyv, értelmiség. Bukarest. 1976, 108. o. – Bethlen Miklós utal az elszámolásra az 1715. dec. 21-i följegyzésben: Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a Kolozsvári Állami Levéltárban. Törzsgyűjtemény 1715. – ⁵¹ A Kolozsvári Református Egyházközség levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtő Levéltárában. Fasc. X. litt. B nro 29, litt. D nro 30. – ⁵² A Főkonzisztórium 1703. alakult meg, amely a fejedelmi patrónusi jogát gyakorolta az erdélyi református egyházban. Ennek tagja volt maga Bethlen Miklós is. – A Főkonzisztóriumoot Dósa Elek jogtudós a következőképpen fogalmazta meg:” Egyházi főtanácsnak nevezetik egyházunk világi s egyházi rendieink azon közös gyűlése, amely egyházi törvényeinkben s név szerint a 12. Canonban nationalis synodusnak, az Enyeden 1688-ik évben tartott ilyen gyűlés jegyzőkönyvében generalis congregatio politico –ecclesiastica, és a Szebenben 1709-ben tartott gyűlés óta supremum consistoriumnak nevezetett.” Id. Dósa Elek: Az erdélyhoni evangélico-reformátusok egyházi jogtana. Pest, 1863. 23.o. – ⁵³ Főkonzisztóriumú Levéltár ES, Kolozsvárott. Nro 985: „E dicta DD. Curator Collegij Enyediensis, I. A deakok semmit immediate a' Collegium Tiszteitől ne exigállyanak, hanem ha injuriájok vagyon a Professzorok elött panaszolván, őkgelmek (őkegyelmek) által orvosollják, semmiben az ifjuság

ne dirigálljon hanem directoról függjen. II. Prabendájokra járó bort, búzát rendre ne válogassanak kostolgassanak mint eddig Collegium kárával cselekedjenek hanem abban is a Professoroktól függjenek és kéztől várjanak. A mikor pedig a Probendások pleno numero nincsenek, mint Innepi és egjeb Feriákk(feriáknak) alkalmazásával olyankor a super fluumra a Professzorok reá vigjázsanak és tovább való szükségre conservállyak. Hogj pedig a Tisztek is fraussak ne álljenek mindenkérről valamit erogálnak quietantiat vegjenek a Professzoroktól ugj adgjanak számot. III. Pénz, bor, búza és serbéli probendájokon kívül a Deakoknak a mi beneficiumok eddig néha volt ugj mint sajt, báránj, borso, kása senki azt a Deákok közzül exigálni imperiose a tisztekről ne merészelle hanem a szerént amint azokk(azoknak) a provenussa a jószágban léjénd a Professzorokat requirálván őkgelmek (őkegyelmek) sollicitállják informálván a Curatorokat és a mikor efféle beneficium adatik ne fraus fiat a Collegium Tiszteit interogáltak quietaltassák magokat azzal adgjanak számot. IV. A Collegiumbeli Praborit az tiszteinek minden részei iránt immediate a Professzoroktól halgassan onnan vegjen informatiot. Ha a mint eddig a búza telvén is, még is lisztben defectus lenne mellj miá a rend szerént való cipő szám ki nem telnék a kolcsár és molnár fizessék meg a defectus szükség azért ugja a Praborit mellett a kolcsár mind a molnárra mind a sütőre reá vigjázson hogj edgjk se tégjen kárt. V. Semmi okon és nevezettel privatoama Deakok Conventionalumra ne gyűjcsenek, az ő tisztek egyedül a szép obediencia lévén. Hanem ha szükség kívánja Professzorok hitével akarattjával vagj pedig Professzorok presideálljanak Conventusokban. VI. Semmi casuban a Deákság feggverre ne rohanjan senki lármát csinálni ne merészellen, sem valami privata injuriáért senki vagj maga ne kardoskodjék vagj házokat ne ármálljon hanem a Professzorok (nak) panaszt tévén ő kglmek annak rendes útja szerént keressék orvoságát. Aki pedig temerario antii vagy edgj vagj több effelinek authora léjénd, max comperta rei veritate ignominiose proscribáltassék pro delicti qualitate gravitate, mellyet a Professzorok becsületében járó tisztesekk(nek) tarcsanak. VII. A professoroktól függjen nem akaró szófogatdatlan Deakok a Collegiumban személy válogatás nélkül in szenvedtesenek, hanem ignominiose proferibáltassanak. VIII. Semmi nével nevezendő kerekedést comqlárkodát a Collegiumban lakó Deakk (Deakoknak) a professorok meg ne engedjenek sem bor sem búza belit sem egjebet expiálván ha a Praeceptorok vagj Alumnusok az ő borbéli beneficiumokat pénze akunák venni inkább mint meg innja de ugj is ne légyen a Collegiumban a korcsomárlás inkább a Collegium tiszte illendő áron válcsa bé. IX. Kik hetenként a templomban a chorusban szolgáljanak éneklő Deakok légjenek huszon négjen a Deakok közzül ezek (nek) hata a város maga Alumnusi, tizen nyolca pedig continuo a Novitius Alumnusokból vagj egjeb receptus beneficiumot váró Deakokból successive a mint a Matriculában subscribálnak, teljjenek ki, hogj egj holnapban egjszer kerülvén el sine defectu tizeszer hatonhaton szolgáljanak a chorusban. Vasárnapokon pedig tizenketten. X. Az város hat Alumnusi pedig az Innepekben is panicularis feriákon a corusban continuoskodni tartozzanak övök lévén a particulare funusoktól és comtariokból való jövedelem. – Mind ezek ellen az Edictumok ellen temere delinquáló, extrema scholastica parnaval melly az ignominiosum exterminium irremisibilibiter büntetessenek. Datum in Consistorio Curator Collegij Claudiopoli die 20 Julij A. 1692. Nicolaus de Bethlen, Stephanus Veszpremi p. t. Ecclesiarium Superintendens.” – ⁵⁴ BMLev. I. 443. 444. – A törlesztés után a kötelezvény visszakerült a Teleki-levéltárba Vér Judit megjegyzésével. OL P 658, 11. cs. 2668. Bod Péter: Smirnai szent Polikarpus...(Nagyenyed, 1766). 151. – ⁵⁵ OL P 658. 2. cs. 438. – ⁵⁶ Főkonzisztóriumú Levéltár az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvár 140/1715. – ⁵⁷ Illyés Géza: Az erdélyi református zsinatok emlékei és végzései. Kézirat (1939-1941) az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott. I. 153-154. – ⁵⁸ Bod Péter: Smirnai Szent Polikarpus, (Nagyenyed) 1766. 146.o. – ⁵⁹ OL P 658, 11. cs 2705. Hátlapján Bethlen Miklós megjegyzése: „ Az Kolosvari Adosságokrol való derek szukseghes Regesztrum.” – ⁶⁰ OL P. 1952, 10. Tétel – 1699. június 18-i Főkonzisztóriumú jegyzőkönyv 7. pontja. – Szilágyi Sándor szerk.: Erdélyi országgyűlési emlékek. XXI. Bp. 1875-1898. 321. – ⁶¹ BMLev I. 579. o. – ⁶² Pokoly 1904. III. 47. – ⁶³ Trócsányi Zsolt: Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690-1740. Bp. 1988. 251-258. (A továbbiakban Trócsányi 1988) – ⁶⁴ Jakó Zsigmond: Erdélyi Féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. Bukarest 1974. 43-44., 350. – ⁶⁵ Kolozsvári Ref. Egyházközség Levéltára Fasc. X litt. A nro 18, litt. B nro 3, Erdélyi Féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége (Jakó Zsigmond kiad.) Bukarest 1974, – ⁶⁶ Bod Péter: Smirnai Szent Polikarpus, avagy erdélyi református püspököknek historiájok. (Enyed) 1766. 148. o. – ⁶⁷ BMLev II. 915. o. – ⁶⁸ Bethlen Miklós Önéletírása. 979. o. – ⁶⁹ Bethlen Miklós Önéletírása, 1033. o. – ⁷⁰ BMLev II. 1022. o. – ⁷¹ BMLev. II. 1114. o.

Cui prodest?

Kísérlet XVI. Benedek pápa megértésére, különös tekintettel 2007. júliusára, az új dokumentumok publikálására

Alapkérdések – lehetséges válaszok

Cui prodest? Kinek használni? Kinek jó? Kinek az érdeke, ami ma a Vatikánban történik? Nem látom világosan az okot és még kevésbé a célt a Római Katolikus Egyház és a protestantizmus viszonylatában. Nem tudom az okot, csak töprengök, és találgatok, mi történt tulajdonképpen. Nyugtalanságomat már jeleztem a Theológiai Szemle 2007. 1. számában: Őszinte ökumenét! címen (2006. szeptember 15-én tartott előadásom szövege ez, amit egy kerekasztal-beszélgetésen tartottam a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogi karán. Előadó társaim Dr. Kránitz Mihály katolikus professzor és Dr. Bóna Zoltán a MEÖT főtitkára volt.) Hasonló témakörben mind római katolikus, mind protestáns hallgatók előtt tartottam több beszámolót a Magyarországi Evangélikus Egyház ökumenikus tanácsadójaként.

A címben adott kérdéseinkre néhány lehetséges válaszom:

1.1. Szerintem nem jó a II. Vatikáni Zsinatot átélt római katolikus világegyháznak, hiszen igen jelentős teológusok, egyházi vezetők eredményeként a II. Vatikáni Zsinaton (1962-64) dolgozták ki a Zsinat dokumentumait, és abban az időben még Ratzinger professzor úr a haladó, progresszív irányhoz tartozott a zsinati Előkészítő Bizottságban, olyanok társaságában, mint Bea bíboros, Rahner, Küng, Congar professzorok, akik mind ahhoz az oldalhoz és nem a konzervatív integristákhoz számítottak. A zsinatot összehívó pápa, XXIII. János tanácsadói voltak, hiszen a pápa magát nem teológusnak, hanem az „egész világ plébánosának” tartotta. Az aggiornamento= naprakész állapot, az ajtó és ablaknyitás, világ felé fordulás, a modern áramlatok komolyan vétele jellemezte akkor a zsinat hangulatát és írásait, dokumentumait. Mindehhez képest az új pápa, a 80 éves XVI. Benedek irányában, magatartásában, úgy tetszik, hogy visszafelé tart, a bizalom és reménység helyett a félelem látszik nála alapnak, emiatt úgy dönt, úgy szól, úgy kormányoz, ahogy erre az elmúlt két év, de különösen a július hónap enged következtetni. Már a Dominus Iesus pápai irat kiadása idején (2000) szakértők azt mondták, hogy ez a dokumentum a félelem légkörében született, valószínűleg Ratzinger bíboros úr kirekesztő fogalmazásában (különösen a 4.§). Ezt a félelmet több oldalról is megfogalmazták: Róma így határolódott el a szinkretizmus veszélyétől, ami Latin Amerikában vagy Indiában ténylegesen kísértés lehetett római katolikus teológusok számára. Szomorú következménye, hogy a Dominus Iesus tartalma és megfogalmazása nem a címzeteknél, hanem az európai teológusok körében robbant. A mai iratokra nézve a félelem okait a következőkben látják: határtalan pluralizmus, ami fenyegeti különösen az európai gondolkodásmódot és a teológiai iskolákat. Veszély lehet a jelenlegi pápa szerint a túlhajtott individualizmus vagy az értelmiségi körökben jelentkező ateista humanizmus. Ugyancsak félnek Rómában az elméleti ismeretekben kimerülő kereszténység jelenségétől, ami nélkülözi a hiteles keresztény életgyakorlatot. Félelem oka

lehet a túlsúlyba került laikus mozgalmak hatása, a hierarchikus döntéshozás lehetősége került így veszélybe. Továbbá a lazuló egyházfegyelem jelensége és a protestantizmus szerteágazó, rómaiak számára megfoghatatlanul különböző irányzata. Félelem a szekularizáció minden formájától, a még mindig jelentkező szocializmustól vagy kommunizmustól. A globalizáció jelensége is veszélyforrás és a félelem indoklása lehet a mostani pápánál. Többször emlegetik az ún. „magunk módján vallásosság” jelenségét is, ami az egyház szolgálatát veszélyezteti. Ebben a keretben a hívek konzumálnak csupán az aktív partícipáció helyett, válogatnak a mai különböző vallási értékek között, szinte a bevásárló központoknál tapasztalható gyakorlat ismétlődik egyházi relációban, mindenki a neki megfelelőt teszi a kosárba... Az egyház teljességének elfogadása helyett az x-számú lelkeségi mozgalom jellegzetessége került döntő fontosságú tényezővé.

Még alapvetőbb ok a félelemre a nagy konstantinuszi kor lejártának ignorálása és gyakori emlegetése (és ezzel a corpus Christianum eltűnése Európából). A polgárosodott kereszténység nem akarja felismerni az új szörvényszerűsítést, amely nem csupán a mindig diaszpóra helyzetben élő egyházakra, hanem a nagy európai népegyházakra is ma jellemző és statisztikailag kimutatható. Ezek miatt a félelmek miatt Róma dilemmák sora előtt áll: a tradícióra figyeljen-e, vagy a jövő vízióját tartsa irányadónak. Még mindig a vélt hatalom hangján szóljon, vagy a valóságnak megfelelően a hatalom nélkülség szelídséget és alázatosságot igénylő formájában (1Pt 3,15.). Régi csatabárdok kiásása, az antimodernista irányzat felújítása legyen-e a jövő záloga, vagy a nyitottság a 21. század valóságos szituációja irányába?

1.2. Nem jó, véleményem szerint, a Római Katolikus Egyháznak és a Szentszéknek nevezett Vatikánnak diplomáciai szempontból sem az új helyzet. Anélkül, hogy tanácsolni kívánnám a Vatikánt, hiszen erre semmi jogom nincs, még mindig nagyra értékelem XXIII. János pápa nyitását, az aggiornamento mentalitását, ami valóban új korszakot látszott körvonalazni, diplomáciai szempontból is. A kényszerből és önkéntesen bezárkózott Vatikán végre friss levegőt engedhetett be az épületeibe, zsinatába is. Ez életszükséglet volt – ismerte fel a nagyformátumú pápa, és jónak látszott, hogy nemcsak Rómában lépett ki a vatikáni falakon kívüli területre, hanem kora világának jelenségeihez hozzászólt, és ezt a Gaudium et Spes, valamint a Lumen Gentium alapdokumentumok is jelzik! Az 1860-as évek vége óta már csak torzója volt a vatikáni állam önmagának, noha megtartotta minimális területe ellenére igényét, hogy a Római Katolikus Világegyház állami központja maradjon. XXIII. János és VI. Pál pápa tekintélyesen szólta hozzá a világ különböző világának idején pozitív módon az emberiség kérdéseire, valószínűleg ugyanezt tette volna az előző két pápa nevét felvívó I. János Pál is, ha túlélt 33 napos pápasága rövid idejét. Végül ezt a nyitottságot az előbbieknél is erőteljesebben képviselte II. János Pál pápa. Hozzájuk képest XVI. Benedek pápa úgy mutatkozik be, mint aki be akarja fagyasztani az „olvadást”. sőt a kialakult emberi vi-

szonyt. Úgy tűnik visszavonul a realitásoktól, és mindezt a keresztény hit és értelem védelmében teszi az identitás megőrzésére. A konzervatív és progresszív irányzatok tekintetében, úgy látszik most, a konzervatív oldalra szavaz, az integristákra és nem a modern világot komolyan vevő irányzatra. Többről van szó itt minden bizonnyal, mint külső erőszakról, mindez őbenne inkább öntudatos belső fordulatot jelezhet. Félelemből csak a bajelhárítás szintjén lehet cselekedni, de a jövőt nehéz felvázolni, és irányt szabni a hatalmas egyháztestnek. Még ma is titoknak tartom ezt a belső fordulatot, és csupán a magam ismeretei és gondolatai alapján próbálok megérteni a római egyházfőt. Ha csupán az identitás megőrzéséről van szó, úgy sem kellene a kizárólagosságot hangsúlyozni, mind ökumenikus relációban, mind a valós világgal kapcsolatban. Itt említem meg, hogy vannak életrajzának magyarázóit, akik az ún. „tűbingeni fordulatot” (1968-69) emlegetik, ahogy erről később még szó esik.

1.3. Kinek használ? – kérdezzük tovább. A többi keresztény felekezetnek és az egész ökumené ügyének bizonyára nem. Más az, ha egyik nagy egyház a maga identitását tisztázza, mert ez természetes rendrakás a gondolatok és életstílus dolgában. Ma különösen fontos ez minden felekezet számára, hogy egy kaotikus világ és vallási környezetben, a pluralizmus dzsungelében tisztázzuk valós helyünket, mondanivalónkat, programunkat, misszióinkat. Ugyancsak fontos ez a missziói feladat teljesítéséhez is, misszió értve igehirdetésünket és karitatív szolgálatunkat. Ha nem is a környezet határoz meg minket, hanem Jézus Krisztus missziói parancsa, nem ignorálhatjuk, vagy bagatellizálhatjuk a reális környezetet, amiben meg kell jelennünk a mai világ előtt, Európában és valamennyi kontinensen a 21. században. Ellentmondásnak látszik, hogy, míg egyfelől Róma erősíti és világossá teszi missziói elkötelezettségét, hangsúlyozza az inkulturáció nyelvét, másfelől úgy tesz, mintha nem a 21. század következő évtizedeire készülne, hanem visszatérne az ősi tradícióhoz, akár az első Vaticanum világához, akár a Tridentinumhoz vagy az első évezred kereszténységéhez. Európa ma nem ismeri el a kereszténység tanító vagy kitanító jellegét, szerepét új századunk elején. Ökumenikus szempontból már túl vagyunk azon, hogy csupán a szimpátia vagy az emberi szeretet szintjén tudjunk párbeszédet folytatni, és legalább nem tekintjük ellenségnek a másikat.

A mögöttünk lévő évtizedek mutatják, hogy a felekezeti párbeszédben in sacris, vagyis a szent ügyekben is tudunk szót váltani. Nem is eredménytelenül. Evangélikusoknak jogunk van hivatkozni az 1999-es augsburgi Közös Nyilatkozatra, amely hivatalos recepciót nyert, eddig páratlanul, a dialógusok történetében. Nem szabad elfeledkezni ma sem mindarról, ami pozitív irányban történt az elmúlt fél évszázadban. A párbeszéd, sőt a közös konferenciái jelenlét tiltásától eljutottunk a tényleges dialógusok fokára. Amit végeztünk, nem partizánmunka volt, hanem hivatalos, komoly megbeszélés és eredményhirdetés. Nem puhatolózó tárgyalás, hanem egymás meghallgatása, sőt elmozdulás a megmerevedett álláspontokról, amint azok az elmúlt fél évezredben kialakultak. Identitás tisztázását jelentette a római egyház részéről már az 1968-as uppsalai EVT világgyűlés, amikor Róma éreztette, hogy ha nem is fog belépni az EVT keretébe, de hajlandó közösen munkálkodni egy-egy témakörben. Ez a több, mint 25 éves előkészítő munkában realizálódott is, és megszületett a Limai Dokumentum, amelyben három

pont körül (keresztség, eucharistia, papi szolgálat, BEM paper) folyt a nagyon alapos teológiai diszkusszió és legalább a keresztség ügyében teljes konszenzus született meg. Másrészt ettől kezdve megfigyelő státuszban a Római Katolikus Egyház is hivatalosan vett részt az EVT, LVSz és RVSz világgyűlésein, sőt előadásokra is vállalkozott. Kérdésem itt az: mi indokolja a teljes fordulatot Rómában az ökumené és a emberiség relációjában.

1.4. Cui prodest? – tesszük fel ismét a kérdést, és a ma gyakran hangoztatott ortodoxia irányába fordulást említem én is. Ma már nem II. János Pál pápa értelmében használják a protestantizmusra nézve a „két tüdő elméletet”, hanem a keleti és nyugati kereszténység együttes lélegzésére, az utóbbinál Nyugaton a Római Katolikus Egyházra gondolnak csupán. Azt azonban a Vatikánban élő szakértők sem gondolhatják, hogy a tizenhat autokefál ortodox egyház elismeri a nyugati egyházfőt vagy legalábbis primátusban részesíti. Az sem felejthetjük el, hogy nemcsak struktúrában van különbség, hanem pl. a két utolsó Mária-dogmát (1854, 1950) sem fogadhatják el, de még a 16. századi Tridentinumot sem vagy az I. Vatikáni Zsinat határozatait, mert ezek már nem az első évezredben nyertek megfogalmazást, pedig, véleményük szerint az első évezred elvégezte az ortodoxia és ortopraxis normáinak lerakását. És a „tökéletesen” már nem lehet változtatni. Az ortodoxia és ortopraxis nem egyszerűen liturgikus nyelv kérdése, az ikonok szerepe, a cölibátus problematikája, hanem elengedhetetlen tényezők ökumenikus párbeszédünkben is. Ezek szerint az ortodoxia felé fordulás inkább stratégiai jellegű, mint a testvéregyházzal való teljes konszenzus keresése.

1.5. Használ-e a világvallások kapcsolatában az új dokumentumok hangja? Nem valószínű! Ez pedig életkérdés lehet akár a zsidósággal, akár a mohamedánokkal kapcsolatban. Monoteista ugyan mind a mózesi, mind a Mohamed próféta által hirdetett vallás, ahogy ma emlegetni szokták, a közös Ábrahám-hit vallásai vagyunk, de a II. Vatikáni Zsinat Nostra Aetate dokumentuma még a politeista vallásokkal kapcsolatban is (pl. hinduizmus, buddhizmus, sőt az ateista vallásokkal is) türelmet és nem kizárólagosságot hirdet. A kizárólagosság mindig diszkriminációt is jelent, és ez akadályozza a párbeszédet. Ugyanakkor ellentmondásnak látszik, hogy az „Assisi közös imádságot”, amit az előző pápa vezetett be, Róma ma is rendszeresen megtartja. Idetartozik talán a világnézetekkel való párbeszéd is, ami egykor virágzásnak indult. Gondolunk a Marxista-keresztény párbeszédre (Paulus Gesellschaft – Garaudy professzor), és a humanista ateistákkal való párbeszéd kísérletre is.

2. XVI. Benedek életének stációi

A jelenlegi pápa személyi adatai és cselekedeteinek gyökerei

XVI. Benedek pápa életútjának leírása részben tőle, saját magától, részben másoktól ismerős. Gyermekkor (1927-ben született) odaszánt életű római katolikus család keretében folyt. Szülei és testvérei templomba járó bajor katolikusok voltak. Falun járt iskolába, majd a gimnáziumi éveket Traunsteinben töltötte. Kora ifjúságára jellemző volt, hogy a Harmadik Birodalom árnyékában éltek, hadiszolgálatot és fogságot is megismert. Papi szolgálatára a freisingi szemináriumban kezdett készülni, majd Mün-

chenben végzett teológiai tanulmányokat. A pappá szentelése után lelkipásztorkodás következett, majd a doktori cím elnyerése. Hamarosan Bonnba került professzorként és az ő életében is elkövetkezett a 20. század nagy zsinatának ideje, az előkészítő munka. Münsterben és Tübingenben tanított és ért el professzori tekintélyt. Magam véleménye szerint a progresszív irányhoz tartozó Ratzinger professzornál a fordulat éve tübingeni tanársága idején következett be, amikortól kezdve inkább a zsinat hiányosságaira, hibáira, veszélyeire figyelt fel, mint eredményeire, és ettől kezdve konzervatívizmussal vádolható. Ha nem is vált Ottaviani vagy LeFevbre csapatának tagjává, de szinte sokkot kapott a diáklázadás tüneteitől. Az a diákmozgalom, ami Franciaországban, Svájcban, Dél-Németországban forró napokat jelentett, az őt is megbotránkoztatta. (Ennek megértéséhez a háttérret érdemes megismerni, a vad vagy dühöngő ifjúságról már John Osborne színjátékot írt, de ez még kezdetleges állapotot fejez ki, mert már 1959-ben jelent meg. Az igazi háttérret a stuttgarter kiadású *Das Nein der Jugend* c. könyv adhatja meg, ami eredetileg francia mű, 1971-ben jelent meg ezen a címen: *Le refuse des Jeunes*. Ebben a tekintélytisztelettől a szexuális forradalomig, a drogtól az öngyilkosságig, az iskolakerüléstől a beton-panel lakásokig, az utcán élő gyerekektől a fiatalság jogi megfosztottságáig mindent precízen dokumentál a két szerző: Luis Millet és Janine Beraud.) A tübingeni diákok füttyszava, a maoista marxizmus és az anarchizmus szele megérintette Ratzinger professzort is, és gondolkodásra készítette, sőt irányváltoztatásra is.

Elhagyván a tübingeni katedrát, néhány regensburgi év következett, ahol tudatosítani kívánta benső fordulatát, és úgy vélte, hogy nem a lángra lobbantott egyetemen van a helye, hiszen az nem védőbástyája már a kereszténységnek, inkább a marxista forradalom gyújtó hatású központja. Teológiailag is úgy látta, hogy az akkor nagyon divatos egzisztencializmus szétesett és a zsidó-keresztény gyökerek veszélybe kerültek vagy antropológiává váltak és a politikai tevékenység fontosabbá lett, mint a teológia értékeinek megbecsülése. Szerinte a pszichoteror és a gátlástalanság megfosztaná az európai polgárságot minden erkölcsi tartástól, és az egyház is csak gúnyolódás tárgyává válik. Ahogy írja, testközlemből élte át a ránk leselkedő veszélyeket.

1967-ben már megvalósult egy régi terv, a szabad bajor állam Regensburgban megalapította negyedik egyetemét is, és itt talált helyet Ratzinger professzor is, amikor 1969 elején új Dogmatikai Tanszék alakult, és ő hajlandó volt elfogadni a regensburgi meghívást. Érdemes megjegyezni, hogy testvérbátyja is Regensburgban tevékenykedett, és így a család egy része legalább újra együtt volt. Talán az is befolyásolta új iránya felvételében, hogy a teológia ősi épülete domonkosok kolostora volt, és itt a múlt varázsa szinte elbűvölte a „modernizmustól csömört kapott” professzort.

Ebben az évben kapta a meghívást VI. Páltól a Nemzetközi Teológiai Bizottságba. Az akkori pápa célja az volt, hogy egy „teológiai agytrösztöt” hozzon létre, ami a zsinat utáni egyházi életet is befolyásolhatja. Bátorítás volt számára, hogy többen új munkatársai közül, vele azonos véleményt képviseltek. Két nevet kell megemlíteni, mindkettő befolyást gyakorolt Ratzinger professzorra: Henri de Lubac, Hans Urs von Balthazar. Mindketten komolyan vették a világra nyitott kereszténységet, ugyanakkor a tradíciót szinte újra felfedezték, ami a tévutaknak,

szerinte, gátat szabott. Voltak másként vélekedők is kollegái között: Congar és Rahner professzor másként gondolkodott, de az ellentétes vélemények nem zavarták meg a kollegiális viszonyt. Ezután következett a müncheni püspökség és érsekség, majd a bíborosi kalap elnyerése és a meghívás a Hittani Kongregáció vezetésére (1981). A német vezetőnek sokat kellett küzdenie olasz, mediterrán, latin-amerikai munkatársakkal, de egyre nagyobb tekintélyt szerzett. Lassanként II. János Pál pápa teológiai szakértője, inspirálója, majd szövegszerkesztője is lett... Több kitüntetést nyert el, majd egyre inkább elismerték mindenben a tudós teológus véleményét. Talán helyénvaló megemlíteni, hogy egykori munkatársa, Paderbornban (Dr. Schütte) úgy jellemezte őt, hogy rá nem az individuum, hanem az officium a meghatározó. Papként, professzorként, püspökként mindig a hivatalt tartotta döntőnek, nem a saját egyéniségét. Ez fokozott mértékben érvényes volt pápaságát megelőző tanítói hivatal vezetése idején, csaknem húsz esztendőn át.

Egy jelentős interjú alkalmával, amit Vittorio Messonival folytatott, bevezetésként különböző véleményeket olvasunk az 1984-ben már jól ismert Ratzinger bíborosról. Volt, aki így jellemezte: „kihívóan német, büszke tartással. Olyan aszkéta, aki keresztjét kardként viseli”. Egy más vélemény szerint „szívélyes megjelenésű, pirosas arcú bajor ember, teljes egyszerűségben él, közel a Vatikánhoz egy apró lakásban”. A harmadik vélemény így hangzott: „ő a páncélos kardinális, örökké a maga pompás öltözékében, mellkeresztel, mint a Római Katolikus Egyház egyik fejedelme”. Végül a bevezetés utolsó jellemzése: „egyedül jár zakóban és nyakkendőben, Rómában maga vezeti kis autóját, senkinek sem jutna eszébe, aki őt látja, hogy éppen a Vatikán legfontosabb embereinek egyikeivel találkozott”. A Vittorio Messonival folytatott interjú rendkívül érdekes. Rávilágít a jelenlegi pápa véleményére a legkülönbözőbb kérdésekben. Ő a zsinatot nem tartja befejezettnek, hanem inkább felfedezésre méltónak. Igazi problémája, hogy az ekkleziológia került-e veszélybe, és ez a mai krízis gyökere a római egyházban. Vészjeleket lát az egyház lazulására és erkölcsstanának hanyatlására. Bírálja a liturgikus megújulást. Nagyon érzékenyen reagál az ún. különvált testvérekre, és keresi a római katolikus változhatatlan igazságot. A felszabadítási teológiáról Boff értékelése mellett is veszélyeire figyelmeztet és a marxista közgazdasági magyarázatot nem fogadja el, még akkor sem, ha nem a kapitalizmusban látja a jövő megoldását. Az egyház teológiájának bagatellizálását érzi a latin-amerikai kezdeményezésekben. Váratlanul az interjú utolsó szakasza a misszió újraértékelésében csúcsosodik ki, mint ami mind Afrikában, mind Európában és minden kontinensen az egyház döntő, elsődleges feladata!

Ezután összefoglalóan úgy értékelhetjük, hogy sem a jobb oldal és bal oldal, a haladás és a konzervatívizmus, a modernség és az antimodernizmus kategóriái nem elegendők, hogy beszorítsuk bármelyikbe is a pápává lett, egykor Joseph Ratzinger bíborost és meggyőződését.

3. A jelenlegi pápa cselekedeteinek visszhangja

Jellemzőnek tekintem, hogy a protestáns vélemény rendkívül pozitív élete első szakaszára, vagyis a tübingeni fordulatig terjedő életútra. Olyan gyűjteményben például, mint a 20. század teológiájának irányvonalai

(Hans Jürgen Schultz szerkesztése, *Tendenzen der Theologie in 20-sten Jahrhundert*. Stuttgart-Berlin 1966) a 21. század első felének legjelentősebb teológusai között szerepel időben utolsóként. Protestáns, ortodox, római katolikus és zsidó teológusok részletes elemzése között jelenik meg az ő neve is. Sőt még érdekességként említem, hogy a Magyarországi Unitárius Egyház Teológiai Intézete az ő teológiáját is részletesen és tárgyilagosan ismerteti, *Ökumenikus gondolkodás és hit c. kötetében*, amelyben Teilhard de Jardin és Hans Küng között szerepel. Életrajza, munkájának bemutatása, kapcsolatai leírása ez Dr. Sztankóczy Zoltán összeállításában.

Összegzésben a múlt megbecsüléséről és a jövő tendenciáiról csak tanulhatunk tőle mindnyájan.

A német teológiai értékelés a fordulópont után egyre negatívabb. Míg Ratzinger első kötetét általában pozitívan értékelik, addig visszafordulásról, a múlthoz való ragaszkodásról beszélnek protestáns és római katolikus körökben egyaránt. Karl Joseph Kuschel, *Az ismeret öröme: a 20. század teológiájának ismertetése c. könyvében* külön szerepel részletes értékelés Ratzingerről. Ebben ugyanez a képlet kiegészítve azzal, hogy új korszakában Ratzinger inkább az eszchatológiával foglalkozik, a reménység teológiáját ismeri el protestáns részről is (Moltmann), és féleleműzőnek nevezi mindazt, ami ránk vár. Érdekes vélemény hangzik Hans Küng *A katolikus egyház rövid története c. könyvében* a német teológusok szerepéről mind a holokauszttal kapcsolatban, mind az ökumenét illetően. Amennyire a zsinat integrálta a Reformációt és Felvilágosodást, annyira hibának érzi, hogy tulajdonképpen nem történt semmi a pápai monarchia megváltoztatására. Attól tart, hogy ez a megújulás helyett restaurációt eredményez mind az egyházi külpolitika, mind a belpolitika vonatkozásában. Ebben a tekintetben említi Ratzingert is, érdekes módon II. János Pállal kapcsolatban, mint aki fékező szerepet vállalt a lengyel pápa mellett, és azt hangsúlyozta, hogy a zsinat tulajdonképpen nem jelent új kezdetet, hanem a múlt helyes folytatását. Küng kritikusan beszél arról, hogy a zsinat elárulásáról lehet szó a konzervatív, tekintélyelvű Tanítói Hivatal jelszavai nyomán. Ratzinger hatása az is Küng szerint, hogy a hagyományos integráló katolikus tanítás lép az evangélium szellemisége helyébe. Erre mutatnak a rigorózus, morális enciklikák, A világ katekizmus tradicionalista fogalmazása és a szigorú római centralizmus. Ratzinger befolyását érzi Küng még abban is, ami a népi vallásosság hangsúlyozása, különös tekintettel a marianizmusra. Félti a párbeszédet és az inkvizíció újraéledésétől tart. Különösen fájjalja, hogy Krisztus egyháza és a Római Katolikus Egyház között már nincs különbség, és nem beszélnek többé az igazságok rangsorolásáról, ezek szerint minden igazság egyformán fontos. A zsinaton egyaránt elítélt juridizmus, klerikalizmus, triumfalizmus újra felütötte fejét és a Codex Juris Canonici újra az egyház esszenciális jellegéhez tartozó maradt. Mindezek mögött ott lehet Ratzinger szelleme is. Küng említi még, hogy az augsburgi Közös Nyilatkozat (1999) után Róma tulajdonképpen nem tekinti egyenrangú partnereknek a dialógus résztvevőit. Szemléletesen így fejezi ki magát, hogy a Ratzinger-féle irányzat „a hét kövér esztendő után a hét sovány esztendőt jelzi” az ökumenében.

Az anglikánok részéről nem egységes a visszhang. Míg a konzervatív anglikánok megértést tanúsítanak az apostoli successio és a merev morális kijelentésekkel kapcsolatban, valamint félelmüket fejezik ki a libertinizmust elítélő

afrikai episzkopális egyházak elszakadásától, addig a főleg amerikai episzkopalizmus antimodernistának tartja a pápát, aki nem veszi figyelembe a modern közvélemény hangját, a mai életgyakorlatot, a női papság jelentőségét, a cölibátus elfogadhatatlanságát, a homoszexualitás bírálata stb. Ez a különbség az anglikanizmusban könnyen, rövid távon, még szakadást is eredményezhet.

A német protestantizmusban különösen a berlini evangélikus püspök, Wolfgang Huber keményen bírálja a pápát, főleg a kirekesztés vádjával illeti, vagyis azt nehezményezi, hogy az evangélikusságot nem tartja teljes értelemben egyháznak, csak keresztény jellegű közösségnek, civil társulásnak. Érdekes megfigyelni, hogy az intercommunio kérdésében a német katolikus püspöki kar elnöke, Lehmann bíboros közelebb van a protestáns felfogáshoz, a nyitott communiohoz, mint a római vezetés. A berlini Kirchentag alkalmával (2005) felfüggesztettek két római plébánost, aki meghirdette a nyílt communitot és gyakorolta is azt. Lehmann bíboros a felfüggesztést, a tiltást a szentség kreálásától csupán megdorgálásra változtatta, és az illető lelkészeket meghagyta plébániájukon.

A Református Világszövetség éppúgy tiltakozott az új pápa kirekesztő magatartásával kapcsolatban, mint a Lutheránus Világszövetség. A magyar protestáns sajtó is közölte az evangélikus és református egyház álláspontját, valamint Kránitz Mihály római katolikus professzor megértő véleményét. Az ún. szabadegyházak és a fundamentalista Bibliaszövetség és EKE a megszokott protestáns elitélő álláspontot képviseli. Nincs tudomásom arról, hogy az olasz és a francia valdens egyház, amely ma a Református Világszövetséghez tartozik, miként adott hangot az új pápai dokumentumok kapcsán. Ismerős Paolo Ricca, neves valdens egyháztörténész egykori álláspontja, amely egyértelműen hamisnak tudja a pápaság biblia-ellenes létét, magatartását és a protestantizmussal kapcsolatos kirekesztő álláspontját. (A valdens egyház lokálisan közel él Rómához és hallgatása talán így érthető.) Szabadegyházi körökben Peter Uhlmann 1993-ban napvilágot látott Róma tantételei a Biblia fényében c. könyve közkezen forog, benne a Biblia-kezelést, a katolikus eucharistia tanítást, a pápaságot, Szűz Mária imádását, a szentek tiszteletét megkérdőjelezi. Két mondatot idézek tőle: „Idézeteim nagy részét az 1993-ban megjelent Katolikus Egyházi Katekizmus c. könyvből vettem...” „Ne legyenek illúzióink, hogy ma valamit is változik a hagyományos római katolikus tartalom, mert a Római Egyház tanításai továbbfejleszthetők, de meg nem változtathatók.” A Svájcban kiadott eredeti mű nálunk is jól ismert, és megalapozott irodalmi jegyzeccsel rendelkezik.

4. A világi sajtó visszhangja

Tulajdonképpen alig érthető az a hatalmas áradat, angol, német, francia és skandináv nyelven, ami a világi sajtó részéről jelentkezett és még ma is folytatódik az új pápai dokumentumokkal kapcsolatosan. Megjegyezzük, hogy újságírók számára nem könnyű megérteni a teológiai distinkciókat, kifejezéseket, történelmi és mai kontextusokat. Újságírók azonban egymással versenyezve, érzékenyen a kényes kérdésekre publikálnak akkor is, ha pontosan nem tudják meghatározni, miről is van szó. Ez alól a magyar világi sajtó sem kivétel. (A Népszabadság, Népszava, Magyar Nemzet egyaránt véleményt nyilvánított ebben az ügyben. L. Irodalmi jegyzék.)

Nem szabad azonban elfordítani fejünket a média ér-
zékenységétől, mert jellemző és hasznos lehet, hogy az
egyház magatartása újra köztémává vált. Amit valójában
hiányolok, az a megfelelő egyházi reagálás. Csoportosí-
tani lehetne, hogy a világi info-k, híradók, bulletinok hol
látják az igazán izgalmas kérdéseket, és eszerint kellene
azokat megválaszolni.

Összefoglalóan két fókuszra mutatunk rá. 1. A latin
nyelv liturgiába bevezetendő, nem kötelező, de ajánlott ré-
gi formája, különösen a nagypénteki liturgiára vonatkozó-
an, főként zsidó visszhangot váltott ki, mert az ősi mise-
szövegben a szenvedéstörténettel kapcsolatban hitetlen,
ellenséges érzületű, gonosz zsidókról beszélnek, ami csak
fokozódik, ha erről a szentbeszédben a papok már isten-
gyilkosságra hivatkozhatnak. A párizsi zsidó szövetség
egyik vezetője egyenesen az antiszemitizmus egyik gyö-
kerének tartja ezt a római szóhasználatot, amely megmér-
gezte a közvéleményt, és a zsidóság gyűlöletéhez vezetett.
A komplikált kérdést itt nem részletezhetjük, de megjeg-
yezzük, hogy a zsidó gondolkodás szerint az antijudaiz-
mus és az antiszemitizmus között nem sok különbség van.

A második csomópont az emberi jogokra hivatkozva a
kizárolagosságot, kirekesztést véteknek tartja, az 1948
óta érvényes Human Rights Nyilatkozat ignorálásának.
A pápa egyértelműen a római egyházat tartja a teljes
egyház reprezentánsának, amiben minden kritérium
megtalálható, a teljesség mértékében az anyaszentegy-
házra vonatkoztatva (subsistit). Ez azt jelenti, hogy a vi-
lág kereszténységének sokszázezerben kifejezhető fele-
kezeti tagságát nem tartja testvéreknek, csak legfeljebb bi-
zonyos keresztény értékekkel rendelkező, de alapjában
véve civil társaságnak.

Irodalmi jegyzékünkben részletesebben felsoroljuk a
hivatkozott forrásokat, megjelölve a jellegzetes bírálatok
mondatait.

5. Intermezzo

Néhány látszólagos ellentétpár a mai római vezetésben

5.1. XVI. Benedek pápa 2008-at Pál apostol évének hir-
dette meg a római egyházban. Köztudott, hogy Péter apos-
tol neve személyén túl az egész Római Katolikus Egyházat
is jelenti. Ha bemutatkozik a pápa, választott neve mellé
bejelenti: Péter vagyok, az apostol utódja. Ugyanígy Pál
apostol szimbolikusan a protestantizmust jelenti. Kezében
az Ige kardja a szimbólum. Az egyik terem a Vatikánban
mind a két apostolt mint Jézus Krisztus egyházának teljes
szimbólumát két szoborban ábrázolja. Péter kezében kulcs
van, a feloldozás, bűnbocsánat jelképeként, a mennyország
kulcsának is szokták nevezni, Pál kezében az Ige kardja, a
kétélű kard, ahogyan erről az epistolákban is van szó erről.
Hogy a mai római Péter, vagyis XVI. Benedek pápa oly
erősen hangsúlyozta a római tradíciót és utána Pál apostol
szent évét hirdeti meg, ellentmondásnak látszik.

5.2. XVI. Benedek pápa több kijelentése szerint válto-
zatlanul fontosnak tartja az ökumenikus párbeszéd folyta-
tását, azzal a feltétellel, hogy a felek őszintén tisztazzák
identitásukat. Több értelmezés szerint a júliusi kijelentések
szerint is ebben az irányban moztogtak mind liturgikus,
mind ekkleziológiai szempontból. Változatlanul a római
identitást akarta megerősíteni, akár a II. Vatikáni Zsinat
hangsúlytalanítása árán és eszközeivel is. Ellentmondás-
nak tűnik számunkra, hogy mind az I. Vatikáni Zsinat,

mind a Tridentinum atmoszférája a jelenlegi pápa nyilat-
kozataiban újra érezhető a fegyelem dolgában is, a cölibá-
tus kérdésében is, inkább visszanyúlunk a XI. századi tradi-
cióhoz, mint a jelenlegi aktuális világegyházi problémák-
hoz. Lehetséges, hogy újra kell kezdenünk az ökumenikus
párbeszédet? Kb. olyan szinten, mint az 1943-ban megje-
lenő magyar havi folyóirat: Az Egység Útja, ami célkitűzé-
se szerint a katolikus és protestáns hívek közeledésének
előmozdítására jelent meg. Felelős szerkesztője Pater
König Kelemen (OFM) volt. Az értékes tartalom elismeré-
sével (pl. az evangélikus egységnyilatkozat, Luther imád-
sága az egységért és az Evangélikus Élet c. újságunk több
cikkének teljes közlése mutatja ezt) megfér a már moso-
lyogni való kifejezésekkel, pl. uniós mozgalom, irénikus
szándékok stb. Ugyanez jut eszünkbe, amikor a Szivár-
ványhíd Pannonhalma és Debrecen között c. kiadvány el-
ső és második kiadását lapozzuk. Az első kiadás összefog-
lalja az 1898 és 1943 közötti válogatott dokumentumokat,
az akkori római katolikus és református párbeszéd történe-
téből. A második kiadás ugyan Prohászka Ottokár mottó-
jával indul „szerezném, ha Pannonhalma és Debrecen kö-
zött a szeretet szivárványhídja húzódnék, amelyen a meg-
értés angyalai járnának, és ez a híd egy új délkör lenne,
egy új magyar meridián”. Ma azonban más a helyzet. A
faximile kiadás Debrecenben jelent meg 1991. július 1-jén
Dr. Kocsis Elemér református püspök aláírásával az első
pápalátogatást előkészítő folyamatban. Mind a tartalom-
jegyzék, mind a teljes szöveg hasonlóan már túllépett kife-
jezéseket tartalmaz. A római katolikus félelem a közöm-
bőségtől (indifferentizmus), a protestáns álláspont részé-
ről az utópia kifejezés, az uniós törekvések vagy a nemze-
ti egység szolgálata éppen úgy előkerül, mint az irénizmus
veszélye. Vasady Béla: Ábránd vagy lehetőség c. cikke
éppúgy túlhaladott volt már a mi időnkben, mint Bangha
Béla SJ: Még egyszer az unióról c. írása. Ravasz László
Egység vagy barátság c. tanulmánya éppúgy kisebb igényű
a nagyszerű fogalmazás ellenére is, mint amit ma az öku-
menikus párbeszéd elértek. Korának egyik legjelentő-
sebb jezsuita szerzetese, Bangha Béla ebben a kötetben is
keresztény unióról beszél, ami az istentagadó, szabadgon-
dolkozó értelmiség ellenében kell, hogy megszűlessék
„bárha sikerülne a keresztény felekezeteket még egyszer
közös nevezőre hozni, nemcsak az európai kereszténység-
nek, hanem magának a pozitív Isten-hitnak a megmentése
céljából is”. Később így summáz: „Célunk a marxi csata-
kiáltással szemben 'világ proletárjai egyesüljete' 'világ
keresztényei egyesüljete', ezt kell szembeszegeznünk az
előzővel”. Többször előfordul már a bevezetőben is az
„egy ország – egy vallás” képlet, majd az unió céljaként a
tolerancia minden áron. Nagyon hasznosan fejezi ki a kö-
tet bevezetése a szóhasználat kérdését az ítélkező vádasko-
dással szemben, és a megértés, türelem hangját kell meg-
szólatatni. Az 1898-ig visszavezetett ökumené előtörténet
mutatja a párbeszéd magyar gyökereit, amint az Bódis
Jusztin köszöntőjéből és Balogh Ferenc hittanár válaszából
kítűnik. Érdekes módon itt szerepel egyik evangélikus püs-
pökünk, Kiss János békés hangú szava is, aki a Dunántúli
Egyházkerületnek tudós püspöke, irodalmi tevékenysége
miatt a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja volt.
Ugyancsak megemlítené, hogy Révész Imre hozza elő az
azóta is emlegetett exegetikai kérdést: Az akol egysége és
a nyáj egysége c. írásában (Jn 10,16). Végül megemlítsre
méltó König Kelemen Lelki egység c. írása. Ez a fogalom
később a zsinati pápák és II. János Pál pápa írásaiban is

előfordul (lelki ökumené kifejezés változatával). Evangélikus lelkészként örömmel veszem tudomásul, hogy ebben a könyvben már több helyen felsejlik Luther Márton új értékelése az addig megszokott római katolikus sémák helyett.

5.3. Bizonyára idetartozó a Lutheránus Világszövetség ortodoxiával folyó párbeszéde, amely nem régi keletű, de ígéretesnek látszik a sok rossz tapasztalat ellenére is (a magyar református testvéreink megelőztek e dialógus során, mi legfeljebb a finn evangélikus és konstantinápolyi ortodox egyház dialógusáról beszélhetünk). Ennek ellentmondásaként a Lelkipásztor c. evangélikus lelkészi szakfolyóiratban megjelent ortodox vélemény, amely egyértelműen megállapítja, hogy az ökumenikus mozgalom, benne az Egyházak Világtanácsa sülyedőben van. (Interjú Hilarion püspökkel „Elsülyed az ökumené hajója?” címen Imrényi Tibor fordításában.) Nem arról szól a püspök, Hilarion meggyőződése, hogy az egyház hajója a korszak tengerén hanyódik, mint minden korszakban, de azért nem sülyed el, amint Ágostai Hitvallásunkban valljuk „az egyház mindig megmarad”. „Az orosz ortodox egyház a Porto Allegre-ben megrendezett világgyűlés tartalmi és formai kritikáját jelenti. Kemény munka, kimerítő és hálátlan feladat várt ránk, szándékosan „ortodox-el lenes” és komolytalan lelkiség, hamis fényképek, pl. ilyen felirat: ortodox küldöttek egy ökumenikus imaalkalmon... vagy a másik: a tűzímádás az ökumené kötelező ritusává vált”. Összefoglalóan: az ortodox egyház hivatalos képviselője szerint az egész gyűlés a hierarchia elleni bizalmatlanságra bízta és szakadár hangulatot kelt. „A dialógushoz két fél kell, kölcsönös nyitottság a kommunikációra és a megértés akarása. Vagyis nemcsak nyitott száj, hanem kitárt szív is”. Sajnálatos ténynek tartom, hogy ez az interjú, akármilyen jellemző is, minden kommentár nélkül jelent meg lelkészi szakfolyóiratunkban – így ez zavart, félreértést jelenthet lelkészi karunkban.

Több példát lehetne felsorolni még, hogy egymással szembenálló kijelentések és szándékok látnak napvilágot, és zavarhatják meg olvasóinkat, híveinket, minden felekezetben.

6. Személyes érdekeltségem

Már az eddigiekből is érezhető, hogy számomra mind- ez nem egyszerűen olyan jelenség, amit objektív módon leírhatok, hanem szívügyem az ökumené sorsa, és így nem csak kognitív ismertetést akarok közölni, hanem egzisztenciális érdekeltségemet is igyekszem kifejezni.

Őszintén vetődtek fel kérdések bennem:

– Vajon hiábavaló volt-e életem elmúlt csaknem hat évtizede abból a szempontból, hogy kudarcba fulladt az ökumenikus próbálkozás? Sok római katolikus egyházzal találkoztam és bennük keresztény testvérré lettem... Sok ismeretanyagot gyűjtöttem össze gyülekezeti, tanári, sajtós és más irányú elfoglaltságom mellett a római katolikus testvérekkel javítandó kapcsolat érdekében. Túlléptem az ország határait, és ez irányú ismereteimben, európai és világméretű nézőpontokra tehettem szert. Soknyelvű tájékozódás, gyötrelmes párbeszéd, gyanúsítások elviselése, saját egyházam és más protestáns egyháztagok vádjai, a protestantizmus elárulásának többek ítélete szerint, Róma túlzott értékelése. Távol legyen! Mindezt, vallom, nem volt hiábavaló eddigi fáradozásom. (1Kor 15,58 szerint a mi tevékenységünk az Ūrban nem hiábavaló = nem üres, üresjárat, nem „kenosz”).

– Azoknak van-e igazuk, akik azt vallják, kár volt belekezdeni az egységmozgalom Rómával való kísérletezésébe, hiszen Roma semper idem est. Lényegében nem változik, csak időnként szebb arcát mutatja. Ezt is elhárítom magamtól. A Reformáció hatása lassan, de biztosan érezhető római testvéreink gondolkozásán is.

– Olyan változásokat éltem át globálisan és Magyarországon is, amit álmodni sem mertem diákkoromban, egyetemista éveim alatt egészen a II. Vatikáni Zsinat kezdetéig. Olyan testvérekre és tanítókra akadtam, akiknek őszintén elhittem az ökumené történeti súlyát a római világegyház kereteiben is. Sokat tanultam könyveikből, előadásaiukból, beszélgetéseikből, hivatalos dialógusokból, és közben azt tapasztaltam, hogy saját evangélikus identitásom inkább elmélyült, mint sekélyesedett volna, saját álláspontunkat is tisztábban értettem meg, amíg a beszélőtársaimnak magyaráztam evangélikus hitünk és életünk lényegét. Sok öröömöm telt ebben!

– Nyugdíjas koromban sem tudtam abbahagyni aktív érdeklődésemet, nem adtam fel a tanulást és a tanítást egyaránt, sok csalódás közben, de nem reménytelenül tapasztaltam meg, hogy gazdagodást jelent a testvéri kapcsolat. Így hát ezt sem értékelhetem eredménytelennek. Sikereim nem, de eredményeim voltak!

– Megtaláltam szakemberek segítségével azt a modellt, amit jónak tartok: a megbékélt (kiengesztelődött) különbségek egységmodelljét. Ez nem a látható (vizuális, strukturális) egységet óhajtja, hanem a Krisztust hívők igazi egységét, „en Christo”. Megértettem azt is, hogy akinek nem fáj az egység hiánya, az meg sem értheti az egységötörekvéseket, nem a pusztá barátság kedvéért, hanem a hitelesség érdekében, vagyis a misszió mandátumának teljesítésében, „hogy elhiggye a világ”: Jézust valóban az Atya küldte. Hosszú életem egyik tapasztalata is az, hogy felekezeti harcokban felőrlődik keresztény mondanivalónk hitele.

Ezért próbálok még mindig megérteni azt, ami ma történik XVI. Benedek pápa személyét és egyházpolitikai magatartásának gyökereit. Tudós teológus létére is szenvedélyesen mutatja más felekezetekhez való viszonyát. Számon tartja a veszélyeket saját egyházában és az eddigi beszélgetőtársakkal, és féltő szeretettel óvja azt, ami számára az egyház lényegét jelenti. Amikor az elmúlt júliusban, kánikula idején hőségriadót jelentettek be Magyarországon a rádióban, párhuzamot véltem felfedezni a jelenlegi pápa magatartásában, megnyilatkozásaiban. XVI. Benedek pápa talán félti a számára legdrágább kincset a klímaváltozástól, a számára forró környezettől, a mindig érvényes tradíció érdekében. Az egység felületes értelmezésétől éppen úgy óvja saját híveit, mint ahogyan próbál rámutatni a mai protestantizmus hibáira, veszélyeire, liberalizmusára, individuális álláspontjára, libertinus moráljára, röviden arra, hogy nemcsak a Római Katolikus Egyház van bajban, hanem szerinte a protestantizmus is, főleg Európában és a nyugati kultúrkörben. Ebbe a bajba beleértem a magyar protestantizmus széthúzását, teológiai tisztázatlanságát, könnyelmű magatartását a morál terén, a moral insanity fertőzésének veszélyét, a protestáns „Übermensch” típusának kialakulását, aki öntörvényű életvitelét védi, felülkerekedik még a justitia civilis határain is. Mindezt nincsen jogunk csak elítélni a római rendrakás kísérletét, anélkül, hogy önkritikát gyakorolnánk. Az önkritika mindig a protestantizmusra is érvényes, hiszen teológiai felfogásom alapján a reformációban mindig a *korrek-*

ció lehetőségét is látom, és ez nem csupán a 16. századra és Rómával szemben vált kötelezővé, hanem a strukturálisan különvált kereszténység minden felekezetében, még a 19-20-21. században is (a megtérés napi feladat, Luther 1. §-a a 95 tételben). Lehet, hogy a mostani periódusban a következő lépésünk a bátor önvizsgálat és korrekció korszakát jelenti. Csak meg ne torpanjunk! A jelenlegi pápa visszalépéseit az ökumené terén, a 11., 16., 19. század irányába ne tekintsük paradigmának, hogy mi is a 16.-17. századot abszolutizáljuk, és ne merjünk szembenézni a 21. század kihívásaival, az idők jeleivel és a misszió mandátumának komolyan vételével. Talán abban segíthetünk római testvéreinknek, hogy nem csupán a múltba tekintünk, hanem előre is merünk nézni, tervezni illúziók nélkül, de reménységgel. Hogy mi lesz a jövő, pontosan nem tudjuk, de Jézus szavát komolyan vehetjük, aki a jövőt illetően két hasznos tanácsot ad:

– Számoljunk azzal, hogy életünk még ma elvétetik, amire a bolond gazdag nem gondolt.

– Ugyanakkor tervezzünk józanul, mint a hadba induló király, hogy elég-e a muníciónk és munkásaink száma, vagy a bölcs toronyépítő, aki nem akar megszegyenülni, és ezért veszi számba erejét a toronyépítés időszaka előtt. Ez a „kettős látás” józanságra int. A quo vadis ecclesia? és a quo vadis Domine? kérdése izgalmas kérdés, de mobilizáló jellegű is. Abban a hitben válaszolhatunk szóban és cselekedetben, hogy közös Urunk előttünk megy, és nekünk követnünk kell Őt! Ez mindannyiunk személyes érdekelttségét kívánja meg, és serkent arra, hogy fel ne adjuk hálát adó imádságainkat az eddig elért eredményekért és reménységünkért, hogy Urunk szava szerint az Ő egyházán a „pokol erői sem győzedelmeskednek”.

Így válik hasznunkra ez a kritikus, krízisekkel teljes korszak az ökumené összefüggésében. Ez lehet a felelet a Cui prodest? – kérdésére – még a két utolsó pápai dokumentummal kapcsolatban is.

Irodalom a Theológiai Szemle 2007. 1. számában megjelent Őszinte ökumenét című cikkhez (41.kk.)

1. Általános

- Leuenberger Texte 2., 1995. Frankfurt/M
Charta Oecumenica. 2001. Evangelisch-Lutherische Kirche in Bayern
A mafyar egyházak és uniós csatlakozásunk. Európa lelkét akarjuk. Ökumenikus tanulmányi füzetek 18. ÖTK, Budapest
Keresztény felelősség Európáért. Európai Protestáns Nagygyűlés, Budapest, 1992. MEÖT
Conference of European Churches 12th Assembly. Trondheim, Norvégia, 2003. jún.25-júl.2.
Europa 2004. Alles Wissenswerte über die Europäische Union. Eurowahl-Spezial
Hoffnung für Europa (Thomas Schirrmacher) Nürnberg, 2002
Charta Oecumenica. Ehre sei dem Vater und dem Sohne und dem Heilige Geist. 2001.
K.E. Skydsgaard: Traditio et traditiones. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.Koppenhága 1972

2. Mai római katolikus egyház

- Kránitz Mihály: A vallási pluralizmus. Teológia, 2001. 1-2. sz.
Erdő Péter: Csak kegyelem. Válasz Kiadó, Budapest, 2003.
Hans Küng: A katolikus egyház. Európa Kiadó, Budapest, 2005.
Útban Európa felé. 33. Magyar Pax Romana Kongresszus, 1991. Katolikus Szemle, Róma 1991.
Nemeshegyi Péter: Vissza a gyökerekhez. Teológiai tanulmányok. Szent István Társulat, 2002

3. Tipikus különbségek

- Michel Meyer-Blanck –Walter Fürst (Szerk.) Typisch katholisch – Typisch evangelisch. Eine Leitfaden für die Ökumene im Alltag.. Herder, 2003
Gyűrű Géza: Térjetez vissza a katekizmushoz. Magánkiadás. Balatonfüred, 2005.
Karl-Reinhart Trauner – Alexander Gemeinhardt (Szerk.): Ehrenamt. Wirklichkeit und Möglichkeit. Bécs, 2004
Hafenscher Károly: Mária elvlaszt. vagy mégse? Ökumené 2004/1 (54.):
Christian Link – Ulrich Luz – Lukas Vischer: „...kítartóan részt vettek... a közösségben...” Az egység útja az Újszövetségben és ma. Kálvin Kiadó, Budapest, 2004
Bekehrung und Identität. Ökumene als Spannung zwischen Fremdem und Vertrauten., Verlag Otto Lenbeck. Beiheft zur Ökumenischen Rundschau 73.
Leo Scheffczyk – Anton Ziegenaus: Mária az üdvtörténetben. Szent István Társulat, 2004.
4. A 21. század víziója
Az egyház a 21. században. A sokszínű jövő. Manfred Kock (szerk.) Kálvin Kiadó 2004.
Heinz Zahrt: Mire jó a kereszténység? Luther Kiadó, Budapest, 2002
Wolfgang Huber: Az egyház korszakváltás idején. Kálvin Kiadó, Budapest, 2002
Klaus Douglas: Az új reformáció. Kálvin Kiadó, Budapest, 2002
Jürgen Moltmann: Minden végben kezdet rejtezik. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005.
Sebastian Knecht: Die Vision des Papstes. Verlag Styria, 1975
Liptay Lothar: A kereszténység viszonya más vallásokhoz. Kalligram, Pozsony, 2003
Wurzeln und Visionen. Claudius Verlag, München, 1999
Egy testben a kereszt által. Hermeneutikai füzetek 28. Hermeneutikai Kutató Közp. 2005 Walter E. Pilgrim: Kényelmetlen szomszédok? ÖTK, Budapest 2006
Miroslav Volf: Ölelés és kirekesztés. Harmat Kiadó, 2001.
Christoph Klein: Bosszú helyett megbocsátás. A megbékélés kultúrájának teológiai alapvetése.. Kálvin Kiadó – Luther Kiadó, 2003
Papst Johannes Paul III. tritt zurück. Ein Zukunftsvison. Walter, Düsseldorf, 1994
Hafenscher Károly: Völker – Nationen – Reich Gottes. Ökumenische Rundschau, April 1997, 46. Jahrgang. Heft 2. Frankfurt/M.

Néhány Ratzinger – XVI. Benedektől való vagy róla szóló könyvet említek csak cím szerint:

- A keresztény hit (1976, Bécs)
A mustármag reménye (1979, Eisenstadt)
Beszélgetés a hitről (Interjú Vittorio Messori-val), (Budapest, 1990)
A föld sója (Budapest, 2005)
Krisztusra tekintve (Budapest, 1993)
Isten és a világ (Budapest, 2004)
Életutam (XVI. Benedek önéletírása, Budapest, 2005)
Rónay Tamás: Nagy kanyarokkal a pápai trónon (Kairos, Budapest, 2005)
Sztanóczky Zoltán: Ökumenikus gondolkodás és hit. Sub verbo Ratzinger (Budapest, 1996).(Unitárius Teológia)
Német, angol, svéd folyóiratok: Magyar Kurir, Vigília, Új Ember, Távlatok, Confessio, Credo
Híryanaga, CPCE Huber püspök előadása Budapest 2006-09-13, The real truth újságírók számára tájékoztatás 2006 : The Ecumenical Movement – A family reunion?

A tegnap befejeződött látogatás után merészség volna bármilyen kiértékelést adni a németországi látogatásról, eredményeit vagy eredménytelenségét bemutatni, hiszen nincs távlatunk. Mégis van bizonyos benyomásunk: 1. A fogadtatás érdekessége: Ev. államelnök Horst Köhler az ökumené mai feladatának az ötszáz éves seb begyógyítását említette. Az ev. paplány Angela Merkel a pápával való ismertségére, római látogatásaira hivatkozott, a bajor államfő Edmund

Stoiber szűkebb hazájának, Bajorországnak fiát fogadta, a német katolikus püspöki kar elnöke Lehmann érsek a német katolicizmus nevében köszöntötte. – 2. Rómából érkezett kísérete legmagasabb szintű volt: Sodano bíboros, Lustiger párizsi érsek, Dsziwisz krakkói érsek és 36 újságíró. – 3. 300 ezer ember vett részt a müncheni misén. – 4. Mária kegyhelyre is ellátogatott a pápa, szavában protestánsok felé gesztus volt mondata: „Mária mindig Isten szolgája maradt”. – 5. Sajtótájékoztatók sorát kellene kiértékelni, hiszen újságírók teszik fel a legkényesebb kérdéseket. – 6. A pápa ars poeticáját körvonalazva kevesebb pápai utazást ígért elődjénél és több tanítást az egykori professzor. – 7. Nem mulasztotta el meglátogatni szülővárosát, rokonai és baráti társaságát. – 8. Hangsúlyozottan szólt más vallások iránti nyitottságáról. Előző héten Assisiben tartott világvallások képviselői számára kétnapos imnapot, mint elődje 20 évvel ezelőtt. – 9. Más kultúrák iránt nyitottságot tanúsított és kért is a katolikusoktól. – 10. Az ökumené vonatkozásában konkrétumok helyett inkább általánosan beszélt, részben a lehetőségekről, részben reménységéről, de a Római Katolikus Egyház páratlan pozícióját a Dominus Jesus 4. §-a szerint kezelte.

Kiegészítés az előző irodalmi tájékoztatóhoz (Theológiai Szemle, 2007, 1. sz. 44 kk)

Ad I. Alapkérdések – lehetséges válaszok

- Cracknell, K. – Lamb Ch.: Theology on full alert. The British Council Churches, London, 1986
- Barth, K.: Ad limina apostolorum. EVZ-Verlag, Zürich, 1967
- Uhlmann, P.H.: Róma tantételei a Biblia fényében. Authenticus Kiadó, Würzburg, 1993
- Ricca, P.: Péter és a pápaság a mai ökumenikus párbeszédben. Ref. Zsinati Iroda, 1980
- Frieling, R. – Ortmann, E.-A.: Katholisch und Evangelisch. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1991
- Wildmann J.: Katolikus tükrök. A magyar egyház és az európai integráció. Egyházfórum, é.n.
- Participating in God's Mission of Reconciliation. Faith and Order Paper 201. WCC, é.n.
- O'Maley, J.W.: Az első jezsuiták. Szent István Társulat 2006
- Faith and Human Rights: Voice from Lutheran Communion. LWF Documentation No.51
- Lowenich, W. von: Der moderne Katholizismus vor und nach dem Konzil. Luther Verlag, Witten, 1970

Ad II. XVI. Benedek életének stációi

- Kuschel, K.-J. (Szerk.): Lust an der Erkenntnis: Die Theologie des 20. Jahrhunderts. Piper, München, 1994
- Huber, W. (Szerk.): Milyen a jó teológia? Kálvin Kiadó, 2006
- Hampe, J. Ch.: Ende der Gegenreformation? Kreuz Verlag, 1964
- Rogge, J. – Zeddies, H. (Szerk.): Amt – Amter – Dienste – Ordination. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, 1982
- Schultz, H.J.: Tendenzen der Theologie im 20. Jahrhundert. Kreuz Verlag, Berlin – Walter Verlag, Breisgau, 1966

Ad III. A jelenlegi pápa cselekedeteinek visszhangja

- Haring, B.: Das Konzil in Zeichen der Einheit. Herder-Bücherei, 1963
- Elsüllyed az ökumené hajója? Interjú Hilarion (Alfejev) püspökkel. Lelkipásztor 2007/7

Ad IV. A világi sajtó visszhangja

- Balavány Gy.: Minden hatalom. Magyar Nemzet, 2007. július 28.
- Krisztus egyetlen egyháza a római katolikus. Népszabadság, 2007. július 11. (Szerk. cikk.)

Ad V. Intermezzo

- Neudecker, R.: Az egy Isten sok arca. Magyar Keresztény-Zsidó Tanács, 1992
- Svideroschi, G.F.: Levél egy zsidó barátomhoz. Aura Kiadó, 1993

- Keresztények és zsidók. A zsidókhöz való viszony teológiai újraértelmezése. Magyar Keresztény-Zsidó Tanács, 1994
- Szécsi J. (Szerk.): Keresztény-Zsidó Teológiai Évkönyv 2006. Keresztény-Zsidó Társaság 2006
- Ratzinger, J. Szabadság és felszabadítás. Mérleg, 1987/3.
- Vatikáni Nyilatkozat a zsidó nép történelmi szenvedéséről. Mérleg, 1998/1.
- Empie, P.C. – Murphy, T.A. (Szerk.) Papal primacy and the Universal Church. Augsburg Publishing House, Minneapolis, 1974
- Bea, A. Kardinal: Die Einheit der Christen. Herder-Bücherei. 1963
- Kasper, W. Jézus a Krisztus. Vigília Kiadó, 1996
- Brandt, H. – Rothermundt, J. (Szerk.): Was hat die Ökumene gebracht. Gütersloher – Verlagshaus, 1993
- Silén, S.: Medkristna – fran Vatikankoncilietis observatörsrak-tare. Vasteras Stiftsbok, 1967
- Willebrands, J. G. M.: Bibel, ekumenik och sekularisering efter Andra Vatikankonciliet. Verbum, 1967.

VI. Személyes érdeklődésem

- Szabó F. S.J.: Igaz-e, hogy ... A keresztények egysége vágyálom? Agapé – Vatikáni Rádió, 1998
- Haag, H.: Csak aki változik, marad hű önmagához. Bencés Kiadó, 2006.
- Deák V.H.: Komáromi Mártáival.. Vigília, 2007/7.
- Manhattan, A.: The Catholic Church against the Twentieth Century. London, 1949
- Tímár L.: A rettegések évszázadai. Galilei Társaság (1994)
- Taufe, Eucharistie und Amt. Paderborn, 1983
- Thunberg, L. Tyll Belysning av dialogen med den romerska katolicismen i dag. Internationell Teologi. Stiftelsen Fjellstedtska Skolan, 1988
- Büchele, H.: Keresztény hit és politikai ész. Egyházfórum könyvei 10. 1999
- Empy, P.C. – Murphy, T.A. (Szerk.) Teaching Authority & Infallibility in the Church. Augsburg Publishing House, Minneapolis, 1980
- Beinert, W.: A kereszténység. Vigília, 2005
- Ut omnes unum sint. The Student World. Third Quarter, 1951

Internetes híryanagy és vitaanyag forrásként 2007 első hét hónapjából, súlyponttal július hónapra

1. National Post/ Canada
2. CBS News/US
3. Christian Science Monitor/US
4. Telegraph/UK
5. Magyar Kurír/Budapest
6. Evangélikus Hírlevél/Budapest
7. Runeland Herald/US
8. Guardian/UK
9. Front Page Magazin/Jiduch Watch Archive/US
10. All Africa 2007/Nairobi, Kenya
11. Newsday.com/Article search/US
12. Transworld News/US
13. Lutherische Welt Information/Genf, Lutheran World/Geneva
14. The Daily Dispatch/UK
15. Mail E. Questia/Africa
16. EU-GEN /Poland Warsaw
17. The Ledger/US
18. Tribune/Colombo,US
19. Tribune Newspaper /All US
20. Kansas City Star/US
21. Virtue – Global Orthodox-Anglican Online/UK
22. Washington Post/US
23. Tidings.com/UK
24. Toleradoblade/Ohio, US
25. America – The Conservative Voice /US

Hafenscher Károly

Egyházak Együtt a Békéért és Igazságért a Közel-Keleten

Az eszkalálódó Közel-keleti feszültségektől motiváltan az Egyházak Világtanácsa Nemzetközi Békekonferenciát rendezett 2007. június 17-21. között a jordániai Ammanban. A konferencián hazánkból dr. Bölcskei Gusztáv püspök, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának elnöke vett részt. Az alábbiakban dr. Nicolas Abou Mrad bibliatanulmányát közöljük, amelynek textusa: 1 Mózes 15, 1-21 (a szerkesztő).

Kedves Testvéreim Krisztusban!

Ez a textus központi szerepet játszik a bibliai hermeneutikában, nem csupán azért, mert Isten szövetségének megalapozását tartalmazza, hanem azért is, mert a tizenkilencedik és a huszadik században sokan és sokszor felhasználták arra, hogy igazolják a cionista zsidók és Izrael állam igényét Palesztinára, mint Istentől kapott örökségükre. Azt vallom, hogy ez a textus, amelynek gazdagságát már felfedezte Pál apostol a rómaiakhoz és a galatákhoz írt levelében, megajándékoz minket az alapjaival annak a bibliai történetnek, amely az exodusz körül zajlik, mint központi megváltás- paradigma a Bibliában.

A 15. fejezet egy elbeszélő feloldás/megoldás Ábrahám történetén belül, amelyet a bibliatudósok a 12. fejezettel a 25. fejezet 11. verséig Ábrahám ciklusának neveznek. Az előző, feszültséggel terhes fejezetek után következnek – Szárai megszabadítása a Fáraó kezéből (12. fejezet), Ábrahám vitája Lóttal a földről (13. fejezet), ami aztán előzménye lesz Ábrahám háborújának és győzelmének a négy gonosz királlyal szemben, akik kirabolták Sodomát és Gomorát, a városokat, amelyeket Lót választott lakóhelyéül (14. fejezet). A 15. fejezetben Isten örök védelmet és áldást ígér Ábrahámnak és megköti vele szövetségét, amelynek fő pontja, hogy ajándékol adja Ábrahámnak a földet, amely Egyiptom folyóvizétől az Eufráteszig terjed.

Szembeszökő ebben a fejezetben a „kimenni” ige és rokonértelmű kifejezések „kívül”, „kihozni”, stb. gyakori használata. A héber nyelvben ezek a szavak mind egy tőből származnak, amelyet a Szentírás az Egyiptomból való exodus (אֶרְצָאֵל) leírására használ. Valóban, Ábrahám távozása a káldeusok Úr városából a földre (12. fejezet), egyértelműen exodusként van leírva a 15. fejezet 7. versében: „Azután ezt mondta neki: Én az Úr vagyok, aki kihoztalak (szó szerint: aki csináltam a te exodusodat) Úr-Kaszdimból, és neked adom ezt a földet örökségül.”. Hogy a szerző szándékosan beszél Ábrahám távozásáról mint exodus-ról, világosan látható a 12-14. versekben, ahol Ábrahám lelkiállapota a „típusa”, vagy mintaképe az egyiptomi rabszolgaságnak és Isten azt követő szabadításának az exodus által: „Ekkor azt mondta az Úr Ábrahámnak: Tudd meg, hogy a te utódaid jövevények lesznek egy olyan országban, amely nem az övék: rabszolgákká teszik, és nyomorgatják őket négyszáz évig. De ítéletet tartok azon a népen is, amelyet szolgálnak, és azután nagy vagyonnal jönnek ki.” Ezekben a versekben Ábrahám fizikai mozgása a káldeaiak Úr városából Isten földjére modellé válik Izraelnek Egyiptomból ugyanabba az országba történő kivonulásához. A 12. fejezet 10-20. versei röviden, dióhéjban összefoglalják az Egyip-

tomból történő exodus egész történetét, éhséget, csapásokat, szabadítást és más exodus témákat említenek, de mindezt Ábrahámmal és Száraival kapcsolatban.

Ha figyelmesen követjük Ábrahám mozgását egész utazása folyamán szülőföldjéről, Úrból, fel fogjuk fedezni, hogy milyen fontos ez az elbeszélő történet szempontjából, és ennek folytán Ábrahám történetének megértése szempontjából általában, és textusunk szempontjából különösképpen. A történet azzal kezdődik, hogy Ábrahám távozik Úrból, atyáinak földjéről. Nem sokkal később éhség tör ki, ami arra kényszeríti Ábrahámot, hogy Egyiptomban keressen menedéket. Ez nem tetszett Istennek. Kihozza Ábrahámot egy exodusban. Ábrahám visszatér arra a helyre, ahol előzőleg Istent imádta. A Lóttal folytatott vita után Ábrahám ott marad, és Lót azt választja, hogy Sodomában fog élni. Amikor Sodomát elfoglalja az ellenség, Ábrahám megszabadítja, de visszatartja azt, hogy elvegye a részét Sodoma javaiból. Később az Úr meg fogja büntetni Sodomát és Gomorát bűneikért, míg Ábrahámnak utódokat ígér, – miközben Ábrahám a városokon kívül van, a sátrában, a vadonra emlékeztető helyen. Ott is marad haláláig.

Meggyőződésem, hogy az exodus és az Ábrahám utazásai közötti kapcsolat a kulcs ahhoz, hogy megértsük annak jelentőségét, hogy Isten földet ígér Ábrahámnak a 15. fejezetben. Figyelembe véve az elbeszélés színterét, azt mondhatjuk, hogy Ábrahám soha sem volt annyira egy földön **BELÜL**, amennyire **KÍVÜL** volt Úron, kívül volt Egyiptomon és végül kívül volt Sodomán. Más szóval az, hogy Ábrahám a „földön belül” volt, együtt járt azzal, hogy „kívül” volt Úron, Egyiptomon és Sodomán. Ezt a megfigyelést nyilván alátámasztja az a tény, hogy a Biblia tartja azt a hagyományt, hogy az exodus önmagában érték, lévén a beteljesedése és csúcspontja Isten szabadító/megváltó művének, annyira, hogy Isten maga azt akarta, hogy mindig úgy ismerjék, mint Istent, „aki kihoztalak téged (Izrael) Egyiptomból”, azaz az exodus Istent. Rámutathatunk arra a tényre is, hogy a földre való bemenetel története nincs elbeszélve a „hagyományos tórában”, amely gyakorlatilag a júdaizmus normatív textusait tartalmazza.

Feltéve, hogy ez a megfigyelés helytálló, hozzáláthatunk megvizsgálni, az 1Mózes és 2Mózes textusok alapján, hogy miért volt az „exodus” olyan fontos a bibliai szerző számára. Az Ószövetség két fontos helyet említ, ahonnan exodus történik: Úrt és Egyiptomot. Bár nem ezek az egyedüli helyek, amelyeket a Biblia említ, hogy onnan „kimenés” történt (itt megemlíthetjük Ámóst, aki beszél a palesztinaiak és az arámok Isten által munkált exodusáról Kaftórból, illetőleg Kírből (Ámós 9,7), mégis Úr és Egyiptom váltak példás esetekké, mert az első Ábrahámmal kapcsolódik, a második pedig Izrael-

hez. Azt mondtam, hogy Ábrahám nem annyira **BELÜL** volt egy földön, mint inkább **KÍVÜL**. Ábrahám ciklusának gyors végigolvasása megmutatja, hogy az az életmód, amelyet Ábrahám folytatott, nomád élet volt, élet a vadonban. A vadon, amint valamennyien tudjuk, általában a „kívül”-t, az abszolút „kívül”-t jelenti, ha a város szemléletünk alapja.

Tény, hogy Isten ragaszkodott ahhoz, hogy Ábrahám ilyen életmódot folytasson, amely a fent említett feszültségekhez vezetett az elbeszélésben a 12-14. fejezetben. Míg Ábrahám megegyezett volna, hogy Úrban marad, vagy Egyiptomban marad, vagy Sodomát választja, Isten volt az, aki arra kényszerítette Ábrahámot, hogy gyorsan szakítson ezekkel a helyekkel. Ezt a szakítást fejezi ki az, hogy az elbeszélés nagyon rövid időt szán arra, hogy leírja Ábrahám távozását Úrból a 12,1-3-ban, és Egyiptomból a 12,20-ban, és a Genesis 18-19-ben éri el tetőpontját, ahol Isten megjelenik Ábrahámnak, kettős funkciót tölt be: örökkévaló utódot ígér egy egyébként reménytelen öreg házaspárnak, akik sátorban élnek a vadon mélyén, miközben az Úr útban van, hogy megbüntessen és megsemmisítsen két várost, amelyek minden szempontból virágzóknak tűntek, és amelyeknek a jövője olyan egyértelműen biztosítottnak látszott. Áldás a vadonra, és átok annak ellenkezőjére, amit mi általában civilizációnak nevezünk, a városi életre.

Voltaképp a városnak ezt a nem igazán pozitív képét mutatja – az Úrtól nem messze lévő – babiloni torony története, amelyet úgy mutat be a Biblia, mint egyfajta lázadás Isten ellen. Míg az emberi történelemírás az ember útját a nomádságból a „civitas” felé rajzolja meg, ez a történet azt sugallja, hogy az ellenkező utat kell követni, mert az jobban megfelel Isten céljainak az emberiséggel. Közvetlenül a babiloni kísérlet kudarca után hirtelen elkezdődik Ábrahám története, hogy normatívvá (irányadóvá) váljék.

Miért jelenik meg a Bibliában ilyen negatívan egy olyan nagy emberi teljesítmény, mint egy város, mindazal együtt, amit a fejlődés, hatalom és az emberi kényelem szempontjából jelent, miközben egy reménytelen öreg házaspár, akik még fenntartani sem tudják magukat, alap-történété válnak éppen azért, mert a történet a város elhagyásáról szól?

Azt gondolom, hogy az erre a kérdésre adott válasz kulcsa Sodoma és Gomora történetében található, miután Isten megjelenik Ábrahámnak Mamré tölgyesében. Az 1 Mózes 18,20-ban Isten felfedi Ábrahám előtt az okot, amiért el fogja pusztítani Sodomát és Gomorát: „Mivel már igen sok a jajkiáltás Sodoma és Gomora miatt, és vétkük igen súlyossá vált”. Ezékiel (16,49-50) az egyetlen hely, ahol az Ószövetség élénken felidézti Sodomát és Gomorát, részletezi ezt a súlyos bűnt: „Az volt a bűne a húgodnak, Sodomának, hogy bár fenségben, kenyérbőségben és zavartalan békességben volt része neki és lányainak, de a nyomorultat és a szegényt mégsem támogatta. Felfuvalkodtak, utálatos dolgokat műveltek előtted, azért elvettem őket, amikor ezt láttam.”. Ebben az összefüggésben érdemes megjegyezni, hogy Sodoma és Gomora vétkeinek felsorolása a Jeruzsálem bűneivel való összehasonlítás keretében történik, amelyeket Isten sokkal nagyobbaknak és halálosabbaknak tart.

Felfuvalkodás! Nem emlékeztet minket ez a szó a babiloni torony magasságára? „Azután ezt mondták: Gyer-tek, építsünk magunknak várost és tornyot, amelynek te-

teje az égig érjen; és szerezzünk magunknak nevet, hogy el ne széledjünk az egész föld színén.”. Nyilvánvaló, hogy az emberek itt megpróbálják hatalmukba keríteni nemcsak lakóhelyüket, hanem saját sorsukat is, mintha elfelejtették volna, hogy az Úr volt az, aki – néhány fejezettel azelőtt – megteremtett mindent, és hogy Ő az élet és sorsok Ura. Mélyen meg vagyok győződve arról, hogy a „civitas” ebben az összefüggésben az embereknek azt a törekvését képviseli és szimbolizálja, hogy saját sorsuk urává váljanak. Az emberek hatalmát szimbolizálja. A hatalmat, amely az övék lehetett volna. „És most semmi sem gátolja őket, hogy véghezvigyék mindazt, amit elterveznek”, mondja az 1Mózes 11,6. A város képviseli, jobban mondva megtestesíti az ember képességét arra, hogy megvédje magát a természettel és az ellenséggel szemben. A város a bölcsője annak, hogy az ember fejlődésnek induljon korlátlan láthatárok felé.

Azonban, ami az embereknek természetesnek és magától értetődőnek tűnik, az a bibliai szerzőnek bűnösnek és végzetesnek látszik. És ennek egy oka van: a történelem és a tapasztalat megmutatta, hogy a „civilizáció” megteremtésének útján sokakat eltaposnak, összezúznak, perifériára szorítanak, elhagynak, nem vesznek tekintetbe, szó szerint megölnék, maguk mögött hagynak, hogy szenvedjenek és belesüllyedjenek szükeikbe és szegénységükbe. Jeremiás ezekkel a szavakkal szól Jeruzsálem, Júda királysága fővárosának lakosaihoz: „Ti hazug szavakban bíztok, amelyek semmit sem érnek. Loptok, gyilkoltok, paráználkodtok, hamisan esküsztok, a Baálnak tömjéneztek, és más isteneket követtek, akiket nem ismertek. Azután idejöttök, és megálltok előttem ebben a házban, amelyet az én nevemről neveztek el, és ezt mondjátok: Megszabadultunk!” (Jeremiás 7,8-10).

Büszkeség, telítettség, felfuvalkodottság, arrogancia, kapzsiság, katonai hatalom, gazdasági monopólium, ami gyakran jellemzi a városi embereket, arra készítette a Biblia szerzőjét, hogy a vadonba helyezze Ábrahám történetét, kívül Úron, Babilonon, Egyiptomon, Sodomán és Gomorán. Később a történet kívül kerül még Jeruzsálemre is. Míg az ember a városban minden gazdagságot és bőséget az emberek erőfeszítéseinek tulajdonít, a vadonban minden nyereséget áldásnak és kegyelemnek lát. Mert a vadon, emberi szemmel nézve, a „lehetetlenség” helye. Ezért félnek tőle az emberek. Számukra a vadon egyszerűen a nemlét helye. Mégis, az Ószövetségben Isten minden megjelenése kizárólag a vadonban történt. A Bibliában Isten soha nem jelenik meg városban. Oda csak mint bíró jön.

A 15. fejezet azt mondja, hogy a föld, amelyről Isten azt ígérte, hogy Ábrahámnak és utódainak adja, Egyiptom folyójától az Eufráteszig terjed. Mindazonáltal a szöveg nyomatékosan hangsúlyozza azt a tényt, hogy ez a föld Ábrahám exodus földje. Az a föld, amelyen idegenként lakik. Más szóval, Ábrahám nem bemegegy a földre, hanem kimegy oda, Úrból (ami a Babiloni Birodalmat képviseli, amely uralkodott az ókori Közel-Keleten, amikor az Ószövetség szerzői könyveiket írták, és számukra azt jelentette, hogy mire képes az ember) és Egyiptomból (ami azt jelentette, hogy a fáraót istenként imádják, és jó képe volt az Istentől eltávolodott életnek). A föld, amely a Nílustól az Eufráteszig terjed az exodus Földje lévén, jobban meg lehet határozni negatívan: nem azt mondjuk meg, hogy mi az, hanem, hogy mi nem: nem Babilon, és nem Egyiptom, nem lehet Sodoma, mert

Sodoma bűnös és Isten meg fogja ítélni. A föld nem egyszerűen „civitas”, amelyben megnyilvánulnak mindazok a bűnök, amelyek a várost jellemzik.

Ha feltételezzük, hogy ez igaz, akkor azt mondhatjuk, hogy Ábrahám exodusra nem szükségszerűen csupán fizikai exodus, hanem elhívás arra, hogy maga mögött hagyja mindazt, ami általában jellemzi az emberi várost. Ebben az értelemben az exodus a gonoszságból, a bűnből, a felfuvalkodottságból való menekülés.

A föld, amelyre Isten Ábrahámot elhívja, az imádat földje. Szembeszökő tény, hogy amikor a Szentírás a földet Ábrahám történetével és az egyiptomi exodusszal összefüggésben említi, az mindig Isten imádatához kapcsolódik. Az Exodus könyve ismételt hangsúlyozza, hogy Izrael népét azért kell a fáraónak elengednie, hogy elmenjen imádni az ő Istenét. A Bibliában sehol sincs más ok az exodusra. A Tóra alapos olvasása megmutatja, hogy Isten imádata a Horeb hegyen kijelentett igéi körül forog. Most nem foglalkozhatok ezzel hosszabban, elég az hozzá, hogy ez a kijelentett ige lesz a normája és a kritériuma a Sinai pusztájában létrehozott közösségnek, és sine qua non feltétele a Földön maradásnak: „Mert csak ha igazán megjobbítjátok útjaitokat és tetteiteket, ha igazságosan ítélték ember és embertársa között, ha a jövevényt, árvát és özvegyet nem nyomjátok el, és ártatlan vért sem ontotok ezen a helyen, nem követtek más isteneket a magatok romlására: akkor megengedem, hogy ezen a helyen tartózkodjatok, azon a földön, amelyet őseiteknek adtam, öröktől fogva mindörökké” (Jeremiás 7,5-7). Mert ha nem, akkor „visszavisz az Úr Egyiptomba hajókon” (5Mózes 28).

Ezért, a Biblia világosan megmutatja Sámuel első és második könyvében, továbbá a Királyok első és második könyvében, hogy Izrael és Júda királyságok kudarcot vallottak. Ahelyett, hogy Istennek a pusztában kijelentett szavához tartották volna magukat, inkább az istentelen nemzeteket utánozták. Végül is azonban a királyság elesett a királlyal, a várossal és a templommal együtt. Így végződik a város története.

De valahol máshol van egy másik történet, ami még mindig él, Ábrahám és Sára története, akiknek örökkéva-

ló utód és örök áldás ígértetett. És csak azoknak, „akik megtartják az ÚR útjait, hogy igazságot és ítéletet tegyenek; hogy az ÚR beteljesíthesse Ábrahám mindazt, amit szólott felőle.” Csak azok öröklék Isten földjét. Csak azok valósították meg exodusukat.

Amikor a cionizmus előretört a tizenkilencedik század végén és a huszadik század elején, ezt a textust használták annak igazolására és alátámasztására, hogy a cionisták a zsidóknak adott isteni ajándékként követelték Palesztinát. Európai és Egyesült Államokbeli politikusok éppúgy, mint az úgynevezett Keresztény Cionisták – bármilyen orientációjuk legyenek is – ezt a textust törvényes referencia gyanánt használják különböző politikák igazolására. A faji megkülönböztetéstől az apartheidig, a palesztinok etnikai falvaikból és városaikból való (ki)tisztogatásáig, az arabok és a helyi keresztyén közösségek rágalmazásáig, a terjeszkedési politikáig, gyilkosságig, stb... A földkeresésén milliók számára Izraelnek joga van ezt megtenni, mert ez beletartozik öröksége újra birtokbavételének, és határai biztosításának folyamatába, ami meg van említve a Bibliában – mondják sokan. Annak alapján, amit az 1Mózes 15-ben olvastam, pedig ez semmi más, mint elpártolás Istentől és az Ő Könyvétől. Ez egyértelmű letérés Ábrahám útjáról. Ez távozás az ígéret földjéről.

Az én feladatom ma nem az, hogy az izraeli-palesztin konfliktussal kapcsolatos politikai kérdéseket taglaljam, hanem az, hogy megmondjam, hogy a Bibliát csak egyetlen egy okból lehet ezzel a konfliktussal kapcsolatban használni. Bizonyosan nem az izraeli politika és az Izrael-barát attitűdök igazolására, hanem arra, hogy hívjuk mind az izraelieket, mind a palesztinokat, hogy rendezzék az ügyet a béke és igazság alapján, ahogyan a Biblia parancsolja.

Mindnyájunknak szól a hívás, hogy kövessük Ábrahám lépteit Isten igéinek betöltése felé, amelyeket Jézus foglalt össze a „nagy” parancsolatban: „Szeresd felebarátodat, mint magadat”. Ha megvalósítjuk ezt a szeretetet, elérkezünk ígéret-földünkre, ahonnan semmiféle hatalom nem űzhet el minket. Csak akkor építenénk valamennyien *alijah*-ot a szabad mennyei Jeruzsálem felé.

Köszönöm.

Európai kulturális párbeszédéről az Ararát lábánál

Teológus éveim ökumenikai tanulmányai jutottak eszembe a jereváni repülőtérre érkezve egy júniusi hajnalon. Annak idején tudnunk kellett, hogy az Örmény Apostoli Egyház teológiailag azért sajátos, mert bár vallja a Szentháromság tant, de elutasítja a 451-es Kalcedóni/Khalkédóni Zsinat hitvallását, amely pedig olyan veretesen fogalmazza meg a Krisztus kettős – isteni és emberi – természetéről szóló hittételt. Ezért nevezik az Örmény Egyházat az Etióppal, a Kopttal és Szírral együtt monofizita (egy természetet valló) egyháznak. Ismerősen csengett az egyházi központ városának Etchmiadzinnek a neve is, amiről annak idején megtanultuk, hogy itt székel a világ örményeinek főpásztora a katolikosz, továbbá, hogy itt készítik azt a szent olajat, amelyet a világban szétszóródott mintegy 6 millió és az Örményországban élő mintegy 3 millió hívő az istentiszteleteken használ. Természetesen eszembe jutott az örmény nép

története, amely szerint már Krisztus után 301-ben kereszténnyé lettek, majd templomokat és kolostorokat építettek, megalkották saját írásukat, lefordították a Szentírást. És rengeteget szenvedtek. Az 1300-as évektől török/moszlím, 1920-tól pedig szovjet/kommunista elnyomás alatt éltek. Az alig 15 éves független, köztársasági államiségükre büszkék, s lehetőségükhöz képest tudatosan és öntudatosan építik azt. Mindazonáltal az évszázados üldöztetés, szétszórás, különösen is az 1915-17 között milliós áldozatot követelő népirtás sebei nagyon nehezen gyógyulnak.

Talán éppen a gyógyulási vágy is motiválta a meghívást, amelynek okán az Európai Egyházak Konferenciája Egyház és Társadalom Bizottsága Etchmiadzinben tarthatta évi rendes ülését 2007. június 15-19. között. A meghívó és vendéglátó egyház mindent megtett azért, hogy a tanácskozásnak optimális kulturális háttérrel biz-

tosítson, amelynek főtémája egyébként is a *kultúra közti párbeszéd és a vallás szerepe Európában* volt.

Az interkulturális párbeszéd növekvő érdeklődést mondhat magáénak Európában és az európai intézményekben egyaránt, amelynek két kézzel fogható jele is van. Az egyik az, hogy az Európa Tanács egy komoly témadolgozatot készít Interkulturális Dialógus címmel, az Európai Unió pedig a 2008-as esztendőt az Interkulturális Párbeszéd Európai Évének nyilvánította. A téma iránti érzékenységet és érdeklődést bizonyára az olyan negatív jelenségek is motiválják, mint az egyébként ártatlanul tűnő kulturális feszültségek, amelyek azonban egyéni tragédiákhoz, vagy éppen tömeges vérontáshoz, a terror különböző formáihoz is vezethetnek. Ugyanakkor az értékek Európáját vallók büszkének saját értékeikre és nyitottak egymás értékeire. Az Európai Egyházak ilyen Európát képzelnek és munkálnak. Vallják, hogy a különböző vallási és kulturális értékek párbeszédére nem csak lehetőség van, hanem szükség is, hiszen sajátos nemzeti, kulturális és vallási identitás nélkül hogyan is lehetne európai identitásról beszélni.

A XIX. századtól erősödő liberális technokrata erők a kultúráról szívesen megfeledkeztek. A vallást pedig – amely a kultúrával sajátos, sokféleképpen értelmezhető viszonyban van –, vagy a privát szférába száműzték az állam laicitását hangsúlyozva, például Franciaországban, vagy pedig még ott is üldözték az ateista diktatúrák szabályai szerint, például Közép- és Kelet-Európában. Az új évezredben azonban változás körvonalazódik ezen a téren. „Az Európa Tanács céljait az egyházakkal és a vallásokkal együttműködésben, nem nélkülük és bizonyosan nem velük szemben érheti el” – mondta Ulrich Bunijes, az Európa Tanács Interkulturális Dialógus Programjának koordinátora. Megerősítette a Közgyűlés előtt, hogy az

Európai Egyházak Egyház és Társadalom Bizottsága ajánlásait nagymértékben figyelembe veszik az említett kultúra közti dokumentum elkészítésénél és egyetértenek azzal a javaslattal, hogy az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága évente találkozó formájában tanácskozzon az európai egyházak és vallási közösségek képviselőivel.

Az interkulturális párbeszédrel szorosan összefügg az egyházak közéletben betöltött szerepének kérdése. A fent említett enyhüléssel együtt még sok teendő van ennek a megítélése terén is Európa szerte, és nyilván hazánkban is. „Nem mondhatunk le arról, hogy az egyházak az európai társadalmakban megfelelő módon megtegyék a maguk hozzájárulását korunk azon kérdéseire, amelyek az európai embereket foglalkoztatják” – foglalta össze a Közgyűlés álláspontját Antje Heider Rottwilm egyházfőtanácsos, a Bizottság társelnöke. Ennek kifejezésére is, Közgyűlésünk levélben biztosította imádságos szolidaritásáról a közel-keleti egyházakat és ökumenikus szervezeteket, amelyek éppen ezalatt Ammanban ülészetek a közel-keleti megbékélés érdekében.

Tanácskozásaink, imádságaink, kulturális élményeink csendes szemlélője volt a több mint 5000 méter magas Ararát hóföldre csúcsa. Szemünket pihentethettük rajta, gondolatainkat inspirálhatta a látvány, de közelébe nem mehettünk, mert Európának ezen a részén is még mindig sok ellenséges, igazságtalan és önző érdekeket szolgáló határ választja el nem csak a hegyeket, nem csak a kultúrákat, hanem az azokat megélő népeket is. Az Isten megbékéltető áldozata azonban reményteljes és erőt adó jel minden békességre törekvő ember számára, akik kulturális és vallási különbözőségüket békességet teremtő és meggazdagító párbeszédben kívánják megélni.

Dr. Bóna Zoltán

SZEMLE

Őszül a határ

Ötvös László református lelkész, költő, egyháztörténész a magyar és a bibliai irodalom nagy ismerője és szerelmese a közleműltben három új könyvvel gazdagította az olvasókat. Az alábbiakban – a karcagi jóbarát tollából – a boldog emlékü Czine Mihály irodalmár népközelségéről, a népi írók és a református egyház „konok hitvallójáról” írt monográfiáját, A hála illata című – immáron 9. – verseskötetét, valamint a Bihari Református Egyházmegye „hétköznapijait” bemutató művét ismertetjük, s csatlakozunk azokhoz, akik éppen a szerkesztés napjaiban köszöntik Ötvös Lászlót 77 éves születésnapján (a szerkesztő)

„Őszül a határ, immár beérik minden termésem” – mondotta a telefonba Ötvös Laci bácsi, a hetvenhat éves papköltő, amikor felhívott a karcagi városi könyvtárból, ahol dedikált új könyveit meghagyta nekem. Hangjában volt valami titokzatosan boldog, vidám, sőt játékos elevenség. És olyanféle várakozó áhítat, amelyet csak a parasztember nagyapám szájából hallottam rég, 1951-ben, gyerekkoromban. Miután már körbejártuk kis búzaföldünket és megálltunk a mezsgyén, a papám összemarkolt egy letépett szép nagy kalászt és miután összemorzolta csontos ujjjaival, s kifújta öblös tenyeréből a töre-

ket, a polyvát, megszagolgtván a viaszérésű szemeket, odacsorgatott belőle az én tenyerembe is. „Nesze, kóstold meg te is.” Elégedetten mondotta: „Őszül már a határ, pár nap múlva vágni lehet a gazt.” Valóban, a kalászfajak igenlően hajbókolnak a hirtelen nevelkedett enyhe szellőcskében. Zizegett a szár. A szalma sárgult-fehéredett tengeréből a búzaillat messzire hullámozott, azt jelezvén, kezdett már beérni a mi kis jövő évi fejadagunk is. Az élet. S ahogy böngészem Laci bácsi nekem ajándékozott könyveit, hát egyszer csak ráakadok egy, gyönyörű, biblikus ihletésű verssorára! Azt olvasom, hogy „szöké-

re ring a péteri-páli búza”. Ez az, ez az, kapom fel a fejemet, amivel olyannyira összefügg Laci bácsi telefonos mondata! Valami teljesség-harmónia-hála-elégedettség érzete vegyült össze mind a nagyapám, mind Juhász Gyula, mind pedig Ötvös László szavaiban.

Ez a jellemző verssor – „szókére ring a péteri-páli búza” – felhangzott Sárospatakon, 1979. augusztus 26-án, azon az író-olvasó találkozón, ahol Móricz Zsigmond születésének századik évfordulóján az irodalomkedvelő hallgatóság a század legnagyobb magyar írójára emlékezett. Czine Mihály ott avatta költővé Ötvös Lászlót. S éppen a Móricz emlékére írt *Fénysugár fehér virágcsokrom* című verséért. Abban van ez a sokatmondó – nemcsak egy természeti áldást, a nyarat jelentő, hanem egy küldetéses, predestinált sorsot is jelentő – kifejezés, áthallás.

Érdeemes már most ezt az egész verset elébünk tenni. Annál is inkább, mert ez egy „megsiratott” Czine-tanulmány – *A vox humana költője* a címe – tartós hatása alatt íródott. Ötvös László Czine Mihály hatására jelöl ki markánsabb emberi-papi-költői feladatokat maga elé. Azt írja Czinenek Hajdúbagosról legelső, bemutatkozó levelében 1976. október 14-én: „Elolvastam *A vox humana költője* című tanulmányát, amelyet Győry Dezső verseskötetében (Férfiének – 1974) publikált. Meghatott, elbűvölt és ihletett az írása, meg is sirattam. Két évtizedes tanulás és húszéves lelkesítő szolgálat után most tanultam meg az írásából, hogy mi az az örökség, amit nekünk öröznünk lehet és kell. Ez pedig a magyarság, a haladás és a keresztyénység (bibliás) szeretése.” Rádásul a válaszában Czine biztatja is: „Gondolom, könnyen fogalmaz: érdemes volna gyakrabban írnia.”

A hála illata (2006) című legutóbbi, 9. verseskötetében, a *Szerzői vallomás*-ban azt írja, hogy gyermekkorában „másfél évtizedig beszélő viszonyba kerültem a virágokkal és báránnyal, sőt a csillagokkal is, hiszen azok meg-megszóltattak – üzenetet közvetítettek – esti sétáimban,” majd „egy bibliai gondolat verssé lett, és leírtam. Ettől kezdve, vagyis 1946-tól jöttek a versek éves rendben.” Jó helyre ment tehát a czinei biztatás!

Látom, ahogy a *Fénysugár fehér virágcsokrom* íve folyton felfelé tör, sőt olyan, mintha egyetlen tömbből kifaragott, jól megalapozott gótikus templomtorony lenne! Az Ady-Móricz barátságára alapoz, majd a bölcsőtől az Erdély-trilógia nagy fejedelméig, Gábris Bethlenig íveltetni az életutat, amely éppen olyan író-modell – magyar, progresszív és bibliai –, mint amelyet a Czine-tanulmányból Ötvös László kiszűrte, mint ars poeticát, amit majd ő is követni akar papi, költői és emberi mivoltában

Képzeltük, milyen boldogan vehette át Ötvös László Czine Mihály sárospataki dedikációját a *Móricz Zsigmond* című könyvben: „Ötvös László költőnek barátságával – Czine Mihály.” De a következő évben, 1980-ban lesz még ennél szebb, emelkedettebb ajánlása is: „Lacinak, Ötvös László nagytiszteletű Uramnak, a nemes léleknek, kálvinista atyafisággal, szeretettel – Czine Mihály.” A jelenetet így írja le maga Ötvös László a *Czine Mihály népközelben* (NAP Alapítvány, Dunharaszi, 2006.) című emlékező könyvében: „Közlekedve a találkozás befejezéséhez, Czine Mihály felállt, és a könyves szekrényből kivette a *Nép és irodalom* című, hatalmas műve mindkét kötetét, majd belejegyezte a dedikáció szavait, amik, észrevehető, hogy testvérnek, igehirdetőnek és érzékeny léleknek íródnak, mégpedig a kálvinista atyafiság szeretetével.”

A *Fénysugár fehér virágcsokrom* a költő legelső kötetében, *A második mérföldút*-ban (Debrecen, 1989) is megjelent, amelyet Ötvös László Kunmadarasról elküldött Czine Mihálynak 1989. november 23-án. Ez volt a 17. küldeménye. Ugyanezen a napon távirat is megy Czinéhez, aki a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka lesz: „Gratulálunk, Isten kegyelme hordozzon egyházunk kebelében, szeretettel: Ötvös Lászlóék és a gyülekezet.”

Íme a költővé avató vers!

Fénysugár fehér virágcsokrom

Móricz Zs. emlékére – 1979

Magyar sors-kockákon ez ígyen döntődött,
Mind összekerülünk közös mártír-hősök.
Ady-próféciák csenden felizzanak,
Százéves bölcsőnél a lelkünkbe vágnak.
Jó anya arcára magvető fényugár...
Szatmárt ölelgetve reményt kelt, s táplál.
Mire szókére ring a péteri-páli búza,
Bölcsőbe' rúgkapál századunk nagy fia.
Testvére a falu mindegyik gyermeke,
Sárarany létének jó, hogy volt remete.
Halálig jóságra törte az életét...
Nem tereli el semmi – értés vagy keménység.
Zarándok könyve szikrázott kezébe',
Bibliás szót kapott, emelkedett lelke.
Fáklyává felizzott, s gyúlt a „fejedelem”,
Bocsoros magyar sarj – okos: Gábris Bethlen.
Petőfit hagyva járta be földünket,
Tiszta élet nő ma... aki nyomába lépked.

A *Czine Mihály népközelben* című kötet a Czinével kötött barátság jegyében született. Ötvös László kezdte a barátkozást, amely 1976. október 14-étől, az 1. levélről 1997. december 15-ig, a 20. küldeményig „tartott”. 21 éven át, kisebb-nagyobb megszakításokkal. Czine minden levelét Budapestről írja, a prédikátor Ötvös 1976 és 1977 között Hajdúbagosról 4-et, 1978 és 1979 között Miskolcra 6-ot, 1986 és 1991 között Kiskunmadasra 9-et, 1997-ben Debrecenből 1-et. Czine csak Ötvös 1., 2., 8., 13. és 18. levelére válaszol. Van úgy, hogy Czine csak Ötvös ötödik küldeményére válaszol: a 3. levele (1977. május 28.) és a 8. levele (1979. február 4.) között majdnem két év telik el. Ötvös 10. levele (1979. augusztus 1.) és 13. levele (1988. eleje) között csaknem nyolc év. Ötvös 14. levele (1988. december 22.) és 18. levele (1990. szeptember 23.) között háromnegyed év. Ötvös 19. küldeménye (1991. karácsony) és 20. küldeménye (1997. december 15.) között is hat év. Ötvös László csak négy alkalommal, az 5., 6., 7., 16. levéllel nem küld mellékletet. Az 5.-ben az interjú kéri (de nem kapja), a 6.-ban is az interjú, a 7. karácsonyi üdvözlő, a 16. távirat, gratuláció a főgondnoki kinevezéshez.

Közben személyesen is találkoztak: 1977 tavaszán Balmazújvárosra, 1979-ben Sárospatakon, 1980-ban Budapesten.

Mi jellemzi ezt a barátkozást? A kölcsönös tisztelet, amelybe belefér Ötvös hódolata a Mester iránt, Czine bátorítása, biztatása, illetve a kölcsönös segítségnyújtás és szeretet.

Emlékszünk, nagyon meghatározó volt a nyitás. Figyeljük csak meg a megszólításokat és a zárást: „Tisztelt

Szerkesztő Úr!” – „Őszinte, baráti érzésekkel köszöntöm: Ötvös László”, „Kedves Nagytiszteletű Úr, Kedves Ötvös László!” – „Szeretettel köszöntöm: Czine Mihály”. Ötvös Czine válaszából valóságos felvillanyozódik, s megjegyzi: „Írásra biztat! Méltatlan vagyok erre a megértő biztatásra.” Egy nap múlva újabb vallomás: „Kétszer találkoztam Czine Mihállyal. Az első alkalom Varga Lajos író barátom estjén Budapesten (1966), a másik Csokonai sírjánál (1973) volt. Megható, hogy szívesen hív, keressem fel beszélgetésre.” Ötvös viszonozza Czine kedves hangnemét a 2. levelében: „Tisztelt Professzor Úr! Kedves Czine Mihály!”, „Nagyon megörvendeztetett a levelével”, „az írásra buzdítását is hálásan köszönöm”. S verseket is küld a megjelentekből. A 3. levelében – amelynek megszólítása már „Kedves Barátom!”, s zárása: „Őszinte szeretettel köszönt: Ötvös László” – még bensőségebben írja: „mindig szívesen gondolok vissza a balmazújvárosi kézfogásunkra”, „bevezetél a társaságba az ismerkedés ürügyén, abba a társaságba, amelyhez szívem mélyén tartozónak vallom magamat”. Majd már a költővé levés elhívatásának hangjai bontakoznak ki: „Összeügyeskedtem hát három lapot, legszívesebben cérnával varrtam volna össze, s elküldöm tehát a tudós professzornak, hadd olvassa el együtt a legújabb parasztiköltő sorait.”

Azt kell látnunk, Czine professzor nem szokta elkényeztetni az embereket.

Ötvös László azonban mindenképpen tartani akarja vele a kapcsolatot. Remek ötletként Czine tanításait szeretné összefoglalni egy interjúban. A 4. levél megszólítása: „Kedves Barátom! Nem akarok tolakodni, ha mégis, egy szép terv arra ösztönöz, akkor tolakodó barát hadd legyek”. Majd hivatkozik a szerkesztőre, aki „nagyon szívesen közölné a tanításodat”. És így folytatja: „A témánk az lenne, hogyan segíthet az irodalomtörténet az egyház lényegének megértésében.” A búcsúzás: „Abban a reményben, hogy elfogadsz beszélgető partnereknél, kérem és várom értesítéset. Szeretettel köszönt: Ötvös László.” Nincs válasz. Azazhogy a Czine Mihály népközelben kötet *Hodászi köszöntő* című írásában adja meg erre a választ Ötvös László: „Elterveztük 1977-ben, hogy interjút készítek veled. Sajnos ez elmaradt, nem valósulhatott meg, ami nagyon fáj nekem. A halála után értettem meg, hogy pedagógiai szándék vezethette, kemény küzdelmet vívott a pártállam hivatalosaival, és nem akarta, hogy annak következménye engem is megterheljen, megvolt nekem a magam harca ügyis.” Ötvös Lászlót azonban nem olyan fából faragták, hogy valamit feladjon. Zseniális megoldást talált. *Párbeszéd Czine Mihály műveivel* cím alatt összeszedte a riport kérdéseire a megfelelő válaszokat. Riport helyett montázs: „A kérdéseket én azonban megőriztem, időközönként elővettem, az író elmondott szavait rögzítettem, műveiből idézeteket gyűjtöttem, és a kérdésekre adandó válaszként ezeket összeszerkesztettem.” Az így keletkezett írást meg is jelentette a *Népi Krónika* 2005/1. számában, s a *Czine Mihály népközelben* című kötetben is.

Ötvös is és Czine is a 3. levélről már tegezik egymást. Eggyel kevesebb a gát a barátkozáshoz. Ötvös következően „Kedves Barátom”-nak szólítja a professzort. De hiába kéri az 5. levelében is a „tanítást”, és egy dedikált „jó képet”. Hiába agitál: „Az öt világrézsre eljutó lap ezzel jó missziót végez.” nem jön a riport, nem jön a kép. A 6. levelében Ötvös felveti a személyes találkozás lehetőségét

is: „újra zavarlak e levellemmel. Én teljes mértékben megértem a helyzetet: Nagyon sok munkád van. Lekötött napok, órára, sőt percre beosztott elfoglaltságok. Rádásnak jön a tolakodó barát. Kertelés nélkül meg kell mondanom, mivel érdeklődéssel várják nyilatkozatodat, mindaddig kérések, míg meg nem valósul a tervünk.”

Ötvös 8. levele (Miskolcra 1979. február 4-én) valószínű, hogy az 1977-es tavaszi balmazújvárosi személyes beszélgetésre, kézfogásra utal, amikor „bízattál, hogy a megjelenő írásaimat jelezsem.” Ezért mellékelte leveléhez a *Napjaink*-ban megjelent *Nemzetért hordozott felelősség – Móricz Zsigmond és Simándy Pál barátsága* című, valamint az *Észak-Magyarország*-ban közölt *Írók nyomában – Móricz Zsigmond Prügyn és Sárospatakon* című cikkeit. Szívós a barátság. Nincs tehát harag. A 8. levélre jön is Czine 3. levele. Az 1976-os újranyomtatás lapján az 1979. március 12-én megkapott Czine-levele valószínűleg felülvizsgálatot jelenthet a kutató-lelkésznek. Nem a költőnek szól, de bensőségebb a korábbi kettőnél! A teljes név helyett már csak keresztnévén szólít. És tudós kutatásra buzdít: „Tovább kellene folytatnod a kutatást, felderíteni pl. részletesen Móricz és a református egyház, ill. papság kapcsolatát.” (1979-ben Czine maga is feltáró írást jelentet meg a *Confessio* 3. számában *A kálvinizmus vonzásában, Móricz és a protestáns hagyományok* címmel.)

Czine tudott lelkesíteni: „tevékeny lélek vagy, aki mindig talál munkát” – írja. A közvetlenebb megszólítás és búcsúzás valószínűleg gyógyír lehet a ragaszkodó barát-nak: „Kedves Nagytiszteletű Uram, Kedves László”, illetve: „Sikert, eredményeket kívánok Neked, szívből, szeretettel: Czine Mihály.”

Ötvös a 9. levelében küldi a *Napjaink* 1979. júniusi számát: „fogadd a ragaszkodó barát szeretetét abban”. Két verset közölt a folyóirat. Ezek a *Régi vasárnapolás* és a *Vonaton hazafelé*. Egyik versét felajánlja a *Látóhatár* számára, amelynek Czine Mihály akkor főszerkesztő-helyettese. Kettejük között újabb kötet szál lenne.

1980-ban Tolnai Gábor elnök értesíti Ötvös Lászlót, hogy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság felvette tagjai sorába.

Ötvös László szorgalmasan küldözgeti Czine Mihálynak ezután is a különböző tanulmány-gyűjteményeket, évkönyveket, s verseit is. Ezeket mind hűséggel dedikálja. Kunmadarasról 1986-ban *A konfirmáció néprajzát* például némi jogos öntudattal így: „Czine Mihálynak, az igaz barát-nak, hálás szeretettel küldi Ötvös László a kunok prédikátora.” 1987-ben a *Napjaink* 1986/12. számát ekképpen: „Czine Mihály írónak küldi baráti öleléssel: Ötvös László.” Küldi 1988-ban a *Kálvin Naptárban* megjelent 2. versét, s levelében ekkor jegyzi meg, örömmel dicsőkedve: „Figyelmezzétek indít arra, hogy megemlítsék a következőket: az *Alföld* munkatársává fogadott, a *Napjaink* pedig tovább is megtartott annak, közölte egyik kis versemet. „Egy költő életében óriási jelentőségű a legelső verseskötete kézbevétele! Így aztán érthető meghatottsággal ajánlja *A második mérföldutat* (1989), amely Kiss Tamás előszavával jelent meg, s benne van a Czine Mihálynak annyira tetsző *Fénysugár fehér virágcsoportom* is. „Czine Mihály író, főgondnok barátomnak a boldogságtól megharmatosodott szemel küldöm, krisztusi szeretettel: Ötvös László. Kunmadaras, 1989. november 23-án.” Utolsó küldeményében adja fel Debrecenből 1997. december 15-én a *Szivárványfényű zsoldárokat* (1995): „Czine Mihálynak ajánlom, emlékezve a szivárvány

alatti közös útra – hálás barátod: Ötvös László.” De itt küldi az *Októberi orgonaillatot* (1977) is Bertha Zoltán sommázatával a borítón. Utolsó levelében csalódottan jelzi, hogy hiába kopogtatott az Írószövetség ajtaján: „A Barbaricum írócsoport biztatására kopogtattam az Írószövetség ajtaján. Udvarias választ kaptam. Levelükből a következőket emelem ki. Sajnálattal közöljük, hogy most nem hívtuk be a Magyar Írószövetségbe, de nem zárkózunk el az elől, további művek és kedvező fogadtatás után lehetőség lesz arra. Íme itt van a >>studens<<, akinek annak idején – magázva – azt írtad, a tollat nem szabad letenni! Mi a tanácsod most? Mit tegyek? Ha jónak látod, kérem a segítségedet!” Levele zárlatában azonban már mint a népi írók vonzásába került és a közszolgálat ügyében soha nem lohadó „tevékeny lélek” kéri Czine Mihály támogatását: „Örömmel hallgattam a szavaidat Tamási Áron ünneplése során. Megelevenedett előttem az a nagyobb szellemi kör, amelyikhez tartozónak vallom magamat, amint ezt Te nagyon jól tudod. Így még további kérésem is van. Simándy Pál szobrát szeretnők elhelyezni a vérszti pantheonba. Itt is kérem a segítségedet! Isten áldása legyen velünk. Szeretettel ölel: Ötvös Laci.” Az *Októberi orgonaillat* dedikációja valamelyest különbözik a másik kötet ajánlásától. Itt már semmit sem lehet sejteni a lelki viharokból. Ötvös utolsó szavai barátjához a megnyugvás, a felkészülés, a szeretet adventi sorai: „Czine Mihálynak ajánlom ünnepi jókívánásokkal – tisztelő barátsággal: Ötvös László.”

Czine Mihály azonban nem szól Ötvös László verseiről, sem az 5., sem a 6. levelében! Legnagyobb sikere a *Bethesda Testvérközösség Évkönyvének* volt (1986), amelyet 13. küldeményként Kunmadarásról küldött Ötvös László Czinének 1988 elején, illetve az ugyancsak Kunmadarásról küldött 18. küldeménynek, amelyben 1990. szeptember 23-án Ötvös az *Írók, papok, bibliák* című gyűjteményét adja fel barátjának. Czine azokra elismerően, buzdítóan reagál.

Hogy miért nem írt a versekről? Titok. Talán azért, mert többre értékelte Ötvös László nagytitusztelű urat, mint egyháztörténészt, mint bibliakutatót? Pedig – láttuk – a költőt is meglátta benne!

Czine Mihály Ötvös Lászlóhoz írt 5. és 6. levelének tartalma és formája, hangneme valóban, inkább az igehirdetőnek, a kálvinista atyafiságnak szóltak, mint a papköltőnek, ahogy azt megsejthette a *Nép és irodalom* 1980-as dedikációja kapcsán, illetve után Ötvös László is. Kétségtelen, Ötvös László tudósnak nagyobb, mint költőnek. Tudósi munkája már világsikert hozott a számára és a reformátusok közösségének; szűkebb és tágabb hazájának. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy ő végzi el 1998-ban a Hanau Bibliát (1608) és 2000-ben a Leideni Bibliát (1685), valamint 2002-ben az Oppenheimi Bibliát (1612) hasonmás kiadását! Ötvös László költészetének értékeit még nem tárták fel mélységében az irodalomtörténészek.

Mivel azonban a professzor és a prédikátor emberi kapcsolatát nem zavarta a professzor sajátos „hallgatása”, sőt egymás emberi megközelítése még tovább mélyült, ezért tanulságos lehet az utolsó Czine-levelek teljes megismerése.

„Kedves Nagytitusztelű Uram!

Kedves László,

köszönöm a Bethesda Évkönyvet, s benne különösen a Te írásodat: Kiss Ferencről sok érdekeset tudtam

meg belőle. Először még gyermekkoromban hallottam róla, Fóris Lajos nagytitusztelű úrtól, a falumbeli paptól. Az utalásai most váltak előttem világossá, a Te tanulmányodból. Más írásaidat is, amelyekkel a Reformátusok Lapjában találkozom, örömmel olvasom.

Kívánok Neked, Házadnépének és Gyülekezetednek erőt, kedvet, egészséget és jó újesztendőt. Szeretettel: Czine Miska.”

„Nagytitusztelű jó Uram,

Kedves Barátom,

köszönöm a hozzám küldött írásaidat; örömmel olvastam valamennyit. Gondolom, érdemes volna egy nagy tanulmányba építeni anyagukat és gondolataikat; a Vizsolyi Biblia négy századik évfordulója erre ösztönzést is adhat. – S érdemes volna a kortárs-írókról szóló bibliai vonatkozású írásaidat is közölni.

Szeretettel köszöntelek – Czine Miska.”

Elég, ha csak arra a tartalmi-formai jelenségre figyelünk fel, hogy az immár patriarkális, családias viszonyt milyen különösen jól tükrözi mind az 5., mind a 6. levelnek már csak a zárlata is: a „Házadnépének és Gyülekezetednek” kifejezés, illetve a becézett keresztnév ismétlődése: „Miska”, „Miska”.

A *Czine Mihály népközéletben* kötet szerkesztője, Ötvös László nemcsak a levelezését adja közre, hanem fontos tanulmányát is. Ez a *Czine Mihály és a Biblia*. Ötvös részt vett a Népi Írók Baráti Társasága megszervezésében, ezért fontosnak tartja, hogy a címnek megfelelően hatásos írásokat közöljön Czinétől. Így kapott helyet a kötetben *A vox humana költője*, valamint Hegyesi János bemutatása, továbbá az alapvető Czine-mű, a *Nép és irodalom* egy részlete, a *Népi irodalom*. A kötetben olvasható Nagy Gáspár szép verse, a *Reménység jegenyéje* a *Czine Mihálynak odaát* ajánlással. Ez a kötet elérte célját, sajátosan, de sikeresen emeli ki Czine Mihály népszerűtét, emberi-tudósi méltóságát.

Kinyitom Ötvös László legutóbbi, immár 9. verseskönyvét is, ami külsőre inkább csak egy 32 oldalas füzetecske. A címlapon M. Ötvös Tünde virágmotívumos kerámiajájának fényképe, a hátlapon Hajdúnánás temploma. *A hála illata* – a 76 éves papköltő válogatott és újabb versei (Debrecen, 2006) – az 50. házassági évfordulóra készült, s 1951-től sorakoznak benne a művek 2006-ig. A költő a belső borítón és az első lapon pontosan jelzi, hogy hála-versek és hűség-versek kis bokrétaját tartjuk a kezünkben. „Emlékszem, 1956-ban – a magyar forradalom napjaiban – nagyon szerény volt jegyajándékom, az a versesfüzet, amit magam írtam, nyomtattam, kötettem. Én ajándékként kaptam az említett és e mostani kötet minden sorát, annak is szánom, Aki hűséges társam volt az élet kegyelme által. (Megtelik a szívünk hálával, ha a fél évszázad munkáira és próbáira, gyermekeinkre és unokáinkra, gyülekezeteinkre és hátrátételben való megtartatásunkra, az együtt kapott kegyelemre és szeretetre gondolunk. Hadd szárnyaljon hát hálaáldozatunk éneke a versek által a hittel várt jövőben, mint Ábel füstje és Noé jó-illata.)” „Az az imádságos vágyunk, hogy örömteli emlékezésünk és e poétai munka által hadd áradjon a hála illata továbbra is közöttünk.” A kötet két ciklusból áll. *A Mester és tanítvány* 24, *A hála illata* 14 verset tartalmaz. A kötetvégi *Szerzői vallomás* felfedi, miként és hogyan lett ő költő, vagyis miképp közelítsük meg a művé-

szét: „Édesapám szerette a búzatábláit és csikóit. Soha nem mondta azonban népes családjának, hogy kövessük őt. Szó nélkül is belénk íródott az életrend: Szeretni azt, ami a munkánk. Én a bárányait szerettem a legjobban. Gondviselésszerű, hogy emberek pásztorja lettem a szó-
nak költője és küldetésudati értelmében. E szemlélet bon-
takozásának nem kedvezett diákságom és lelkeségem
ateista környezete, majdnem megnémultam. Segítségem-
re lett azonban egy élmény: Bibliai költészetet értelmezni
és verset írni – testvérmunka.”

Ötvös László verseiről – az alaposabb műközpontú
elemzés nélkül – már sokat írtak, kutatva-feltárva a pap-
költő titkát.

Az első kötete, *A második mér földút* bevezetőjében a
költő barát Kiss Tamás így sommáz: „Mi jellemző még
e csokornyai versre? A takarékos, kevés szóba sűrítése a
mondanivalónak. A kihagyásosság, már-már a szótlansá-
gig; ahogy elkap egy pillanatot, és életképet kanyarít ki
belőle.” Bényei József ugyanerről a kötetéről azt mondja:
„Kétségkívül különösek ezek a költemények. Szakado-
zottak, görcsösek, mint a férfisírás”, „Olyanok, mint a
lelkipásztor élete: szolgáló versek, hitet és erkölcsöt hor-
doznak”, „Ez feledteti a kidolgozatlan költői eszköztárat,
a botladozó versbeszédet”. Körmendi Lajos így ír róla:
„A költő humanizmusa szinte süt a versekből”, „Ötvös
László népi indíttatású, népben-nemzetben gondolkodó
költő.”

A második kötete a *Béthel* (1992). Bényei József véle-
ménye: „nem a szószék ünnepeinek írja verseit, nem is a
gyülekezet nyilvánosságának, hanem elsősorban önma-
gának. Morális és emberi számvetéseket készít, szemben-
néz dolgaival, gondolataival, érzelmeivel. Ez a szembe-
nézés nem esztétikai kategóriákkal mérhető termékeket
szül, hanem őszinte, tiszta, epigrammatikus tömörségű
vallomásokat.” Körmendi Lajos megjegyzése: „Röviden,
már-már aforisztikus tömörséggel, érthetően. A belbecs-
re helyezve a hangsúlyt, s nem a külsínre. Az erkölcsre,
s nem az esztétikumra.”

A harmadik kötetét, a *Szívárványfényű zsoltárokat*
(1995) Körmendi Lajos ajánlja: „Ennek a költészetnek a
vezérlő elve a szeretet, mely átsegítheti az embereket a
századvég, az ezredvég önpusztító világán. Ötvös László
hangja szelíd, szándékosan egyszerű, akár egy prédika-
tátoré.”

A csoda aranyszála (1996) a negyedik verseskötete.
Bertha Zoltán így látja Ötvös László jelentőségét: „Egy-
fajta megújító, modernizáló >>almanach-költészet<< ez:
a derűs természetesség, a szelíd harmónia, a mélyről fak-
adó és hiteles békességvágy őszinte megszólaltatásával.”
Bertha felhívja a figyelmet mind a tartalmi, mind a
formai motívumokra: „Az emberi megemésedés, a lelki
emelkedés lehetősége az értékőrző közösségi kötődések
kisvilágában gyökerezik: a családhoz, a szülőföldhöz, a
faluhoz, a természeti tájhoz, a példa-emberek érzéke-
nyen figyelt történelmi üzeneteihez fűződő bensőséges ér-
zelmi szálakban rejlik”, „A versbeszédbe olykor beszü-
remkedő népi ritmusok, dallamalakzatok és képzetek er-
ről az eredendő-elemi léttartásról tanúskodnak.” Bertha
szép példát is hoz: „Biztonságot, nyugalmat áraszt, ami-
kor tisztán, egyszerűen, s mégis sugallatosan kijelenti:
„Milyen SZÉP a munka, / mely a földet vonja, / IGAZ
megy előtte, / JÓSÁG a követe.” Bényei József megállá-
pítja: „Nem hoz újat, nem mond eredetit sem tartalom-
ban, sem formában, mégis bizonyos békességet teremt az

olvasóban.” Jenei Gyula is érzékletesen emel ki sajátos-
ságokat: „A költő a hétköznapi kis csodái közé kalau-
zolja olvasóit, tanúbizonyoságot téve azok megtapasztal-
hatóságáról, s tanácsot kínálva, miként teljesehetnek ki
azok mind jobban életünkben. A csodákhoz persze a szer-
etet aranyszála vezet. „Ki a feléje nyújtott / kézre rávág,
/ elvágja a csodának / aranyszálát.” Kádár Zsolt lelkesen,
versebe szedett hitvallásként olvassa Ötvös László sorait:
„Ötvös László versei a harangzúgás szentséges zajában
fogantatnak”, „Legújabb kötete a halk és szelíd hangot
felismerő, a megszólító Isten parancsát minden körül-
mény között engedelmességgel elfogadó szolga példaér-
tékű hitvallása”, „Többnyire epigramma rövidségű és tö-
mörségű versei, remek rímei már régóta kincsei a nem
túlzottan gazdag mai magyar nyelvű református iroda-
lomnak.”

Az *Októberi orgonailat* (1997) Bényi Árpád festő-
művész illusztrációival jelent meg. Cseh Károly értően
arra figyel fel, hogy az Ötvös szövegek gyakran a bibli-
kusi dimenzióba emelik a magyar valóságot: „Számára a
dolgok mindig túlmutatnak önmagukon, jelképekké
emelkednek. Az ő tájain nemcsak mezők és házak van-
nak, de bibliai földek és otthonok is”, „Marad nyelve-
zetben, szólásban egyszerű és tiszta, mint egy kálvinista
templom fala, amelynek a lélekre különös „fehér sugár-
zása” van.”

Valamennyi kritikus észrevétellel összecseng a mi vé-
leményünk is, amikor *A hála illata* titokzatos című kötet
műveiről beszélünk. Ötvös László verseivel tulajdonkép-
pen ugyanazt mondja, mint amit egy jól felkészült szép
szavú kálvinista pap is elmondhatna prózában. Csakhogy
ő a vallása tanításainak, tételeinek vallott igazságait vers-
formába tudja törni! És nemes aszúvá tudja ihletni: tö-
mörítő puritán versbeszédeivel, ritmusaival, rímeivel,
metaforáival, alakzataival, sőt gyakori sorvégi elhallga-
tásaival, a csönddel – mert e költőnek a csönd is fontos,
eszköztelen eszköze... Szellemi erjedést hordozó bölcs
meditálás. Ötvös László verseit – lehetőség szerint –nem
elég csak a versekben megjelenő esztétikai értékek szer-
int mérni, hozzájuk kell még tudnunk-beleérezni azt a
háttért, azt a kálvinista kultúrát, amelyet csak az ott, az
abban élő hívő ember tud igazán megtapasztalni. Ötvös
László verseinek lángjai gyülekezetei érző lelkeinek kö-
rében loboghatnak a legjobban. Talán nem véletlen,
hogy „a kunok prédikátora” – ahogy maga nevezte ma-
gát egy Czinének küldött levelében – 1994-ben (a nagy-
kunsági kutatásai elismeréseként) Nagykunságért Díjat
kapott.

A Mester és tanítvány ciklus első verse a *Virradat és
remény* (Debrecen, 1951. február 12.). Ezt még az érett-
ségi előtt álló diák írta. 1951-ben maturált a Debreceni
Református Kollégium Gimnáziumában. A 21 éves ifjú
halk daccal szólal meg a proletárdiktatúra gyűlölködő
légkörében:

„Virradatot várok,
Ahol új városok
Épülnek... s a tornyok.
Ott szeretet lesz,
És hol nem felez
Életet gyűlölet.
E várost építem,
Nem drága életem,
Ez a küldetésem.”

A *Trón és virág* (Kecskemét, 1952. március 11.) a hódolat-hűség, a hála verse 1952-ben, amikor „Sztálin legjobb tanítványa, a magyar nép vezére”, Rákosi Mátyás 60. életévét ünnepelteti országSZerte, és az általa képviselt személyi kultusz a hatalma csúcsán áll. A vers tehát igencsak ateista érásban született. Szerzője papnak készül a Református Theológiai Akadémián.

A vers szókincse – *királya, köszálom, szerelmed* stb. – ara utal, hogy a Kr.e. 5. századi *Énekek éneke* finom áthallása hatására keletkezett. A kálvinista költő nem a népköz-társaság szocialista vezérét imádja. A költői én keresztyén emberként Jézus Krisztushoz fordul, akit metaforákkal szemléltet a vers 1. részében (1-2. vsz.). A 2. versszakban hasonlatba rejtett metaforával történik a felnagyítás. A 2. rész (3-4. vsz.) Jézus dicsőítése a hűség cselekvő kifejezésével, a rózsza átadásával. A vers 3. része (4-5. vsz.) kéré-lés a rózsza beoltására, hogy az „istenség” jelenjen meg a rózsában. A vers befejezése panteisztikus: a jézusi akarat jelenjék meg a természetben, mindenben. A versszakok sorszámait a kezdeti zaklatottság után beállnak (4-5-3-4-4-4), a vers zárlatában a rímek is jobban előjönnek – a harmóniát jelezvén. A sorok többnyire kétütemű hatosok, a 3. részben egyértelműen. A vers 2. helye a kötetben is nagyon fontos. Egyértelművé teszi, a fiatal költő rejtett energiái mennyire mások, mennyire ellenkeznek a hivatalos örülettel: verse nem is lehet publikus, csak a titkos füzeté-be írhatja!

Trón és virág

Csendes imámban
Csak hozzád kiáltok,
Mindenség királya,
Igazi köszálom.

Mint végeláthatatlan
Fehér óceán,
Úgy állsz előttem
Milljom szolgálóiddal
Dicső trónodon.

Míg hozzád jutottam,
A kerti rózsák közt
Egy szálát találtam.

Engedd meg, hogy
Trónodhoz vigyem,
Hadd dicsőítsen
Tégedet velem.

Oltsd be e szépséget
Az igazi tőre,
Hadd legyen kertednek
Élő lelkes dísze.

Nyugodjon meg rajta
A te nagy szerelmed,
Akaratod legyen
Mindig, mindenben meg!

A *Végasztalónak* (Hajdúbagos, 1977. szeptember 16.) című epigrammát már a hajdúbagosi prédikátor írja. Az anya és fia sorsában mintha Mária és Jézus szerepe ismétlődne meg valamelyest. Felsejlik előttünk a biblikus párhuzam. Itt már a meglett férfi összegez.

Végasztalónak

Negyvenhét évvel ezelőtt
Nagyon sírt fájdalmas Anyám,
megszülte küldött gyermekét
végasztalónak – a fiát...

E ciklus nagyverse a *Mesterem: Jézus Krisztus* (Miskolc, 1979. augusztus 20.) szabad vers, mert ez a forma teszi lehetővé legjobban a költői lelkesedés áradását. Ennek ellenére nem egyetlen áthatolhatatlan tömb ez az óda, ez a magasztos gondolati és érzelmi tárgyú, ünnepélyes hangú költemény, hanem hármas tagolású. Felfedezhető benne a pindaroszi óda szerkezete: 1. odafordul a tárgyhöz, 2. kinyilvánítja a felfogását, 3. levonja a következtetéseket a helyes magatartást illetően. Ugyanakkor a horatiusi sajátosságot is magán viseli: 1. jellemzi az érzelmi feszültség, 2. ünnepélyesség, 3. filozofikus fejtegetés. Jézus születésének okától, eredetétől indít a vers, s tetten át ível a megoldásig, a megváltó jövőképig.

Az óda 1. része mindössze 4 sor:

„Emberfia, a Mindenhatónak
és a Szentléleknek bizonyosan
a kozmikus bölcsőben nem férő
gyermeke...”

Az óda 2. része az 5. sortól a 38. sorig tart. Ezen belül az 5.-től a 15.-ig a lendület élénkségét biztosító alakzatok (felsorolások, fokozások) sokasága, a megjelenítés képszerűségét szolgáló minőség- és birtokos jelzős főnévi metaforák (a 7 főnévi metafora: „ember”, „munkása”, „poétája”, „villáma”, „forrása, hordozója”, „elindítója”) teszik plasztikussá, érzékletesé Jézus személyiségét.

A 16.-tól a 25. sorig a csodatétele és rendkívülisége mellett emberi vonásai is feltűnnek. A 26-28. sor pedig mintha egyenesen politikai kiszólás lenne a gyülekezet híveihez: „A lelki jelenlétének, türelemnek (– átkos helyzetben –) áldást kérő prófétája...”. A 29. sortól a 38. sorig (keretbe foglaltan) Jézus metaforikusan mint prédikátor és Szolga jelenik meg, s a keret Jézus halálának és feltámadásának körülményeit jelzi egy vallásos embernek: oly sokatmondóak a vers elhallgatásai!

„Élet, mesterség, szenvedés által
isteni akaratot megtanuló,
kibontakoztató
szeretet-arcú ember...

A lehetőségek munkása,
példázatok poétája,
a boldogság és gyógyítás
villáma,
tisztá víznek és lelki erőnek
forrása, hordozója,
barátságának elindítója...
Kenyér lett mássá, többé
a kezében, örökségként ezt
hagyta barátira...
Értett a vadállatok nyelvén,
sőt, Ő lett a lelki egyensúly-
teremtés művésze...
Szíves házigazdája volt
Mózesnek és Illyésnek,

véres verejtékével az angyalokat
 túlságosan nem terhelte meg...
 A lelki jelenlétének, türelemnek
 – átkos helyzetben –
 áldást kérő prófétája...
 Nem sértődött meg,
 amikor a Nagy Bíró mások
 helyett Őt ítélte halálra,
 Ő ekkor is Atyának tartotta...
 A bűnbocsánat prédikátora
 mindenha...
 Lázár sírjánál a Teremtőt
 magasztaló Szolga...
 a barát üres sírja
 a dicsőség vakító barlangja...”

Az óda 3. része a 39. sortól a 42. sorig tart:

„Jézus Krisztus bizonyosan
 a jövendő,
 az életerő
 felfedeztetője, elhozója.”

A vers nyitó és záró része 4-4 sort tesz ki, a 2. rész 34 sort. De a 3. rész további tagolódásokat mutat: 11-10-3-10. És ha jobban megnézzük, a 26-28. sor – a „politikai kiszólás” a hívek gyülekezetének! – a felénél odább, de a háromnegyedétől innen, vagyis pontosan az aranymetszetben van. A költő az aranymetszettel is nyomatékot akar adni a mondanivalójának. Tegyük hozzá: a „puha diktatúra” korában!

Az *Átfénylik* (Sajószentpéter, 1980. március 4.) dalserű epigramma a keresztyén pap és Jézus Krisztus viszonyának halk szavú megéneklése.

Átfénylik

Süket a / fülem	5/3-2 a
béna a / kezem	5/3-2 a
más-más / ritmusban	5/2-3 x
ver fáradt / szívem!	5/3-2 a
Végtelen / közel –	5/3-2 x
átfénylik / bennem	5/3-2 a
szépen, / egyetlen	5/2-3 a
ős, nagy / Szerelem!	5/2-3 a

Látjuk, hogy a sorok magyarosak, kétütemű ötösök. A két rímtelen, azaz ugrató sort leszámítva: a rímek bokrot alkotnak. Az ugrató sorok viszont egymással összetartva egyszerre erősítenek fel ellentétet és közelséget. Ugyanis az elmúlás előtti bölcsességet, szeretetet fejezi ki a vers. (Ez a költemény persze a hűséges társra: a feleségre is vonatkoztatható!) Ez az alkotás ellentétre épül, s kétrészes. A testi leépüléssel ellentétes a lelki tisztaság fényessége. A hűség az ember fizikai roncs voltában is tündökölhet! Remeklés ez a mű.

Ide tartozik: érdekes, hogy egy életút végén, napnyugtával mennyire foglalkoztatják az embereket a napkelte és az alapvető élet-dolgok. „Mostanában – mondja Ötvös László a >>fülből<< – a teremtés csodájának minden mozzanata: régi fészekrakás, gyermekeink kérdései: csodák és örömök, az élet munkamegosztása... sokszor foglalkoztattak bennünket, hiszen ötven évvel ezelőtt indul-

tunk el a házasságra, amire együtt készültünk hét évig.” Így aztán, innen nézve, valóban, az *Átfénylik* egyszerre sugallhatja az égi és a földi szerelmet 1980-ban.

A *Biblia és felemelése* – N.Nagy János köszöntése a találkozás emlékére – (Nádudvar, 2004. április 15.) gnómában, velős mondásban az alapvető hitese feladatot prédikálja; a papi-elemi élettanítás nyer versformát az ószövetségi és újszövetségi gondolatpárhuzamban. Az epigramma 2. felében napjainkhoz szól a példázat: amíg *van Jézus és van Lélek és van imádkozás*, addig „az újszövetségi nép / hathatósan gyarapodik.” Másképpen mondva, *az értékőrző közösség gyarapodik: a hitese*. Erkölcseileg legalábbis.

„Amíg Mózes felemelt
 kézzel imádkozott,
 az ószövetségi nép
 győztesen hadakozott.
 Amíg Jézus a Lélekkel
 együtt imádkozik
 az újszövetségi nép
 hathatósan gyarapodik.”

Ötvös László egyik legszebb imája a *Kérés és megnyerés* (Berekfürdő, 2005. november 10.) Jelzése: *aki kér, mind kap! Máté 7:8*. A „kunok prédikátora” szentül hiszi, hogy kérése teljesül. A megnyerés fokozatai: a hálaadás, a hitkére és végül a hitadás. Rendkívül tudatos a vers rímeltetése, s a vers hármas egységének kialakítása. Jézus megszólításai nem rímelenek: „Hálát adok Megváltó Uram” – „Add meg hát, hogy higgyük” – „Kérlek Uram, adj hitet”. De nem rímelenek a vers 3. részének sorai sem, az utolsó 6 sorban már megszűnnek a páros rímek. A rímtelen sorokban, de emelkedett hangnemben a „kunok prédikátora” megismétli a kérését Jézushoz. A 3. részben ezáltal nyomatékot kap a 2. részben kért jézusi imádság-erő hívése-érzése. És ezen felül még azt is kéri Jézustól, hogy a már megadott hitet pótolja (a jézusi és emberi) „imádsággal”, s úgy vigye „az Atya elé”. A vers befejezése azt sugallja, hogy a kérés teljesül, a megnyerés sikerül. A hármas pontok jelezte elhallgatásoknak, csöndöknek ebben a versben is nagy szerepük van, mint általában a prédikációk utáni csöndöknek a közös keresztyéni gondolkodásban, mert lehetőséget biztosítanak arra, hogy az elhangzottakat átgondoljuk.

„Hálát adok Megváltó Uram,	x
hogy Szentlelkeddel szüleim,	a
tanítóim és hittestvéreim	a
által imádkozni tanítottál,	b
sőt lehetőséget adtál,	b
hogy nevedet közösen magasztaljuk...	c
szívünk teljességéből áldjuk,	c
hiszen kimondhatatlan esedezéssel	d
könyörögsz érettünk Lelkeddel!	d
Add meg hát, hogy higgyük	x
és érezzük imádságod erejét,	e
teljes kegyelmét,	e
gyógyítását és vigasztalását	f
útmutatását, a bűnbánat ajándékát...	f
Kérlek Uram, adj hitet,	x
s pótolod ki azt az imádsággal	x
együtt, sőt vidd az Atya elé,	x
Akié az ország, a hatalom	x

és a dicsőség minden x
időben... ámen..." x

Hadd emeljük ki még a kötet első ciklusából a *Három ünnep* (Debrecen, 2006. április 9.) című gnóma-triászt.

„*Nagypéntek*
Van olyan alul-maradó, a
Aki győzelmet hozó... a

Húsvét
Van Akinek hatalma b
a világot áthatja... b

Pünkösöd
Van Akinek lehelete c
a gonoszt megemésztette...” c

Mintha metaforás sűrítmények lennének a református ünnepnapok nevei, s feloldásukra mintha kiegészítendő talalós kérdéseket olvasnánk. Vagy még pontosabban: mintha kiegészítendő népi talalós kérdésekre lennének válaszok a címül szolgáló ünnepnevek. Igen ám, de a kiegészítendő talalós kérdésekre adott válaszokat az elhallgatást jelentő hármast pontok után még tovább kell gondolnunk: nem elég feleletekként behelyettesíteni a címet. És a továbbgondolásokhoz vallásos (protestáns) műveltség szükséges. A költő tehát sajátos szellemi játékra hív meg bennünket. Ő „ellenőrzi” (nekünk „ellenőrizni kell”) a tudásunkat!

„Van olyan alul-maradó, / Aki győzelmet hozó...” Mi az? *Nagypéntek*. Mert az „alul-maradó” Jézus kereszthalála „győzelmet hozó”, ugyanis Isten Fiának a halála a Megváltás és az Örök Élet feltétele volt. Nagypéntek Jézus kereszthalálának napja.

„Van Akinek hatalma / a világot áthatja...” Mi az? *Húsvét*. Mert a feltámadásunk és az Atya ítélete után az élet kiteljesedése és eredeti rendje vár bennünket a Mennyek Országában. Húsvét, Jézus feltámadásának napja azt tanítja, hogy az élet több annál, amit itt a földön keserves kínok árán végigküzdünk. Isten feloldotta a halál bilincseit, és feltámasztott.

„Van Akinek lehelete / a gonoszt megemésztette...” Mi az? *Pünkösöd*. Mert Isten az Ő lelkét adja az embereknek, választottainak, és így lehetővé teszi számukra azt, hogy Istennek tetsző életet éljenek. Isten győz a gonosz felett. Pünkösöd a Jézus feltámadása utáni 50. nap, illetve mennybemenetele utáni 10. nap, amikor kitöltetik a Szentlélek. Pünkösöd az Anyaszentegyház születésnapja. A Szentlelket Jézus nevében küldi az Atya az apostolokhoz. Péter kérésére ezen a napon háromezer lélek keresztkelkedett meg „Jézus Krisztusnak nevében a bűnöknek bocsánatjára.”

A kötet második ciklusa a kötet címadó – *A hála illata*.

A címadó vers mindössze négy sorból áll. Itt a Bibliában megszokott gyönyörű mondat- illetve gondolatpárhuzam kettős feladatot tölt be. Egyrészt az isteni érzéshez méri az emberi érzést, és Noé hálaáldozatához a hársfavirág gyógyító erejét. Másrészt az isteni is emberi lesz, és a hálaáldozat is hársfavirágszerű. Tehát a hétköznapi és a biblikus síkok folyton egymásba villódnak. Egyszer a hétköznapi sík olyan, mintha bibliai lenne, másszor viszont a bibliai olyan, mintha hétköznapi lenne.

A hála illata

Érezte Isten Noé hálaáldozatának jó illatát...
Mint ember a hársfavirág ihletését és a gyógyítást...

Ebben a ciklusban jobban, világosabban leképezi magát a történelem, mint az előzőben. Két vers a példa erre. Mind a kettőben meglehetősen adnak választ korunk „kihívásaira”. Az egyikben a cselekvő küldetés tudat magasodik fel. A másikban a határtalan hit uralma győz az ateista „racionálitáson”. Továbbgondolandó epigrammák! A „hűség és a szolgálat” szimbóluma, a transzylvanizmus atyja például – Trianonra adott válaszával – a világraszóló lehetőség helyett a kalotaszegi Sztánán marad, és vállalja a kisebbségi magyar sorsot.

Küldetés és példaadás

Kós Károly Trianon után x
karriere csúcán ama a
utolsó vonaton vissza- a
tér Erdélybe, csendben, haza... a

Recsken

egy őr a bibliaárúst x
félholtra verte a
aki feléledve a
hittel megköszönte, a
hogy Ura megőrizte... a

A bokorrímek itt is, máshol is a belső harmóniára utalnak. Mint például a *Lélek és teremtésben*.

Lélek és teremtés

Olv. Zsolt. 104

Kaszák zenéje, a
madarak éneke, a
bárányok rendje a
kísérnek hazafele... a
S a bizonyosság fellege! a
Ő vezet hazafele, a
és fogad védelmébe... a

A költői ént az érzékszervekkel látott-hallott földi, tárgyi sajátosságok kísérik, és a lelkében lévő égi sajátosság, hitbéli bizonyosság vezet-fogadja védelmébe a hazafelé vezető útján. Így teremtdik meg benne a test és a lélek harmóniája. A jól megválasztott költői eszközök, a cím és a bokorrím nagyszerűen segítik értelmezni a verset.

A ciklus legutolsó verse a kötet szellemiségéhez méltóan: ima. A Jézushoz forduló *Hitiünk, kérésünk, védelmünk* (Olv. Zsolt. 115) három részre tagolható. Az 1. részben (1-7. sor) az ima formai követelményének megfelelően Urunk Jézus megszólítása történik kéréssel és érveléssel egybekötve: „a Te nevednek / szerezz dicsőséget”. A 2. részben (8-15. sor) folytatódik az érvelés és könyörgés: „Add meg kegyelmedet, ami bőség...” A 3. részben, a zárlatban (16-25. sor) megismétli a költő a kérést: „Add, hogy teljes legyen a fiúság... / Uram, pótold

ki hitünk, kérésünk / Szentlelkeddel, s vidd az Atya elé”. És ima-záróformulával fejeződik be a költemény.

A hajdúivadék Ötvös László, „a kunok prédikátora” legutóbbi kötetét becsukva bátran mondhatjuk, hogy művészete sokat gazdagodott ezzel a megjelenéssel. Formai tekintetben különösképpen. Így csak részben jogos az eltűnődő költői panasz: „Megvallom, a hat évtized anyagát – a levéltári dobozokba rejtőzködő kéziratokat átlapozva és elgondolkozva szégyenkeztem, hiszen az isteni aján-dékokkal jobban kellett volna sáfárkodnom, mint ahogy tettem.” Viszont valóban kár lett volna a „ládában” el-lapuló kéziratokat ott hagyni feledésbe merülni, hiszen az 55 évből történt mostani válogatás (talán „hattyúdál”) sok – eddig ismeretlen – kedves és értékes, beért műal-kotást tett le a magyar református költészet asztalára.

Kinyitom Laci bácsi harmadik könyvét is. Ez *A Bi-hari Református Egyházmegye története. Az egyház hétköz-napjai* (2006). A hátlapon megszámolom összes műveit, eddig 35 kiadványa jelent meg Laci bácsinak. Lenyűgő-ző adat. Eltűnődöm a filagória asztalánál...

Márai Sándor írta valahol, a „...>stílus<< elven energia, amely a szavak médiumán át érzekein, lüktető érve-léssel továbbít egy személyiséget.” De hány arca van Öt-vös László agilis, tevékeny személyiségének?! Eddig a szorgalmas, kitartó levélfíróról és a lelkes, buzgalommal teli költőről beszéltünk, most pedig a higgadt, megfon-tolt, nyugodt tudósról kell szólnunk. Ismerkedtünk tár-salgási-, szépirodalmi stílusával, most néhány vonással a tudományossal fogunk foglalkozni.

Ötvös László már sorra megírta a Nagykunsági –, a Debreceni – és a Hajdúvidéki Református Egyházmegye történetét 1996-ban, 2000-ben és 2002-ben. Ennek a mos-tani könyvének első részében összefoglalót ad a mai Bi-hari Református Egyházmegye előző négyszáz esztende-jéről, vagyis 1552-től 1952-ig. Itt név szerint is kiemeli Martonfalvi György tanár, Köleséry Sámuel esperes 17. századi, Budai Ézsaiás püspök, Révész Imre lelkipásztor, Balogh Ferenc hitvalló tudós 19. századi, valamint Baltazár Dezső püspök, Lévy Mihály esperes és Juhász Sá-muel esperes 20. századi szerepét. Az első rész közli to-vábbá a tudós történetíró elődök – főleg Zoványi Jenő és Tóth Dezső – tanulmányaira alapozva az egyházmegye espereseinek, püspökeinek nevét, egészen a 16. századtól napjainkig. A kötet második részében pedig 1952-től, az egyházmegye jelenlegi formájának létrejöttétől olvasható az egyházmegyei elnökök, Andó Ferenc, Horváth Zoltán, Csikos János, Nagy Zsolt esperesek, Dr. Ludmány Gyula, dr. Gaál István, Dr. Csatári Bálint és Béres Béla gond-nokok pályaképe, valamint a 26 település és gyülekezet története a kezdetektől. A templomok, a parókiák épüle-teinek történeti mellét az elmúlt bő fél évszázad alatt ott szolgáló 120 lelkipásztor pályaképét is közzé teszi. Nagykerekénél megtaláljuk Ötvös László doktort is, aki 1998-1999-ben volt ott időközi lelkipásztor.

Mindent összevetve, zárszóként elmondhatjuk, hogy Ötvös László tudós papköltő igenis jól sáfárkodott a te-hetségével, és alapjában véve elégedett lehet önmagával ilyenkor, amikor már őszül a határ, amikor már „szőkére ring a péteri-páli búza”. Lassan közelgő 77. születésnap-ja alkalmából mondom – 1930. szeptember 16-án szüle-tett Hajdúnánáson – innen, a Nagykunság fővárosából, karcagi jókívánsággal: Isten éltesse még közöttünk soká-ig erőben, egészségben!

Rideg István

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

ILLÉS DÁVID:

Feltámadt, nincsen itt! 135

TANÍTS MINKET, URUNK!

Szemináriumi dolgozatok

pszeudepigráfiai szövegekről

BOB ILONA ENET:

A tizenkét pátáriárka testamentuma 136

KOVÁCS ENIKŐ:

A rékabiták története 137

GERKÓ IMOLA:

Ádám Testamentuma 138

GÉMESI KINGA:

Ádám és Éva élete 138

GÖNDÖCZ MIKLÓS:

Jób testamentuma 139

MIKLÓSI H. KOPPÁNY:

Salamon Zsoltárai 140

TAMÁS BALÁZS:

Idád és Médád 141

RADÓ BÁLINT:

Robert Baillie vitairata William Laud érsek

arminianizmusa ellen (1640) 141

KOVÁCS ÁBRAHÁM:

Dapsy László szerepe

a darwinizmus terjesztésében

és annak teológiai fogadtatása 151

DR. BÉKEFY LAJOS:

Az irgalom kultúrájáért (I.) 155

ALBERT ANDRÁS:

Gróf Bethlen Miklós (1642–1716)

és a 17. századi erdélyi protestantizmus 161

HAFENSCHER KÁROLY:

Cui prodest? 173

ÖKUMENIKUS SZEMLE

DR. NICOLAS ABOU MRAD:

Egyházak Együtt a Békéért és Igazságért

a Közel-Keleten 181

DR. BÓNA ZOLTÁN:

Európai kulturális párbeszédéről

az Ararát lábánál 244

SZEMLE

RIDEG ISTVÁN:

Őszül a határ 184

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

**Jézus Krisztus világossága
ragyog mindannyiunkra
– reménység Európa megújulására
és egységére –**

* * *

Ravasz László és a zsidómentés

* * *

**Egy európai kutató néhány gondolata
a reformáció ünnepén**

* * *

**A genfi zsoltárok a korabeli német
és magyar irodalomban**

ÚJ FOLYAM (L)

2007

THEOLOGIAI SZEMLE

2007. 4. szám

Felelős kiadó:

**Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa**

Szerkesztőség:

**Ökumenikus Tanács Irodája
1117 Budapest,
Magyar tudósok körútja 3.
Telefon: 371-2690
Fax: 371-2691**

**Kiadóhivatal: A Magyarországi
Református Egyház**

**Kálvin János Kiadója
1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 386-8267, 386-8277**

Index: 26 842

ISSN 0133 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztőségi bizottság

elnöke: dr. Kádár Zsolt

tagjai: dr. Bodó Sára

dr. Cserhádi Sándor

ifj. dr. Fekete Károly

Háló Gyula

Kalota József

Karsay Eszter

dr. Reuss András

Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Jakab László Tibor

Nyomás: ETO-Print Kft.

**Felelős vezető: Magyar Árpádné
Szedés, tördelés: Külalak Bt.**

Előfizethető a kiadóhivatalban, posztaltalványon, vagy átutalással a Református Kálvin Kiadó 11711034-20856731 számlájára.

**Előfizetési díj egy évre: 5300,- Ft
Egyes szám ára: 1325,- Ft**

Előfizetési díja nyugati terjesztésben befizethető a fenti forintszámlára.

Megjelenik negyedévenként

A főszerkesztő jegyzete

Egy egyházzá hívtunk el

„Felhívjuk az egyházakat, hogy újítsák meg az egységre törekvés iránti elkötelezettségüket, és mélyítsék el az egymással folytatott párbeszédet” – kezdődik az Egyházak Világtanácsa egyháztani alapirata (Theologiai Szemle 2006/3. 185–187). „Újra megerősítjük, hogy az elsődleges célja az egyházak testvériségének az Egyházak Világtanácsában az, hogy egymást látható egységbe, egy hitbe és egy úrvacsorai közösségbe hívjuk. ... Továbbra is fennálló megosztottságaink tényleges sebek Krisztus testén, és ezt Isten missziója a világban szenvedti meg.” A dokumentum megerősíti, hogy az egyház az apostoli hit szerint egy, amiként Krisztus teste is egy. Majd így folytatja: „Azonban lehetnek az egyház hitének különböző megfogalmazásai.”

Frissen él az emlékezetünkben az a vatikáni irat, amely a közelmúltban ismét leszögezte, hogy az egyház katolicitása a maga teljességében csak a Római Katolikus Egyházban létezik. Az erre történő reflexiók már szerepeltek ebben a rovatban. Tehát most a nehézségek elismeréséből következő felhívásról szólunk, amely a következő pozitív megállapítással kezdődik: „Isten kegyelméből a keresztség nyilvánvalóvá teszi azt a valóságot, hogy egymáshoz tartozunk, még ha vannak is egyházak, amelyek nem képesek elismerni másokat, mint egyházat a szó teljes értelmében.”

A fenti című EVT dokumentum ezekkel a szavakkal fordul tagegyházaihoz: „...elkötelezetten lássanak hozzá ahhoz a nehéz feladathoz, hogy őszintén adjanak számot arról, hogy hogyan viszonyul saját hitük és egyházszerkezetük más egyházak hitéhez és egyházszerkezetéhez. ... A teljes látható egység célja felé vezető úton arra hívjuk az egyházakat, hogy a visszatérő kérdések megválaszolásához megújult céltudatossággal lássanak hozzá!” A visszatérő, megvizsgálandó területek pedig a következők: apostoli hit, krisztológiai hűség, keresztség, úrvacsora, egyházi hivatal, kegyességi gyakorlat, szociális elkötelezettség, misszió, lelkesítés/katechézis, imádság. A Magyarországi Református Egyház megkezdte e kérdések tanulmányozását, annak elismerésével is, hogy mindezeknek nemcsak ökumenikus, hanem felekezeti jelentősége is van. Reméljük, hogy hamarosan beszámolhatunk a többi, magyarországi EVT tagegyház munkájáról, s talán a Magyar Katolikus Egyháznak e munkába való bekapcsolódásáról.

Amiként bátran állíthatjuk, hogy a 20. század egyik nagy egyház-társadalmi sikere az ökumenikus mozgalom kibontakozása és eredményeinek sora, ugyanúgy azt is mondhatjuk, hogy a 21. század néhány esztendeje sok-sok példával megtorpanásokról, visszalépésekről, de legalábbis a folyamat lassulásáról tesz bizonyosságot.

Az okok egyikének felismerése az, hogy elmélyült és tartós gyakorlati együttműködés nem nélkülözheti a közös teológiai alapvetést. Az ökumenét akár pozitívan, akár negatívan, de felszínesen megítélők megfelelnek az ökumené elvi alapvetéséről a teológiai, azon belül pedig az ekkleziológiai kérdésekről. Akik azonban e kérdésekkel őszintén és tudományos igénnyel szembesülnek, azok már ezzel a tevékenységükkel is Krisztus egyetlen egyházának látható egységét szolgálják.

Bóna Zoltán

**„Tóth Lajos olvasószerkesztői szolgálata iránt hálás emlékezzetek, s az örök élet reményében csatlakozunk a gyászolókhöz.
A Szerkesztőbizottság.”**

A Theológiai Szemle egyes számainak megjelenési ideje:

1. szám február 28.	2. szám május 31.
3. szám augusztus 31.	4. szám november 30.

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 2007. 10. 31.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy kézírataikat egy példányban, írógépi betűkkel (erre minden szövegszerkesztő állítható; oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) a Magyar tudósok körútja címre küldjék. Megnyílt annak a lehetősége, hogy a szerzők írásait ezentúl E-mail-ben, vagy floppy-n is elküldhessék a szerkesztőségbe. E-mail címünk: **okumenikus@lutheran.hu**. Internet: **http://okumenikus.lutheran.hu**. Ha a dokumentum tartalmaz görög vagy héber írást is, úgy csatolják ezeket a betűtípus file-okat is az anyaghoz. Kérünk mindenkit, akinek lehetősége van erre, ezzel is könnyítse meg a szerkesztőség munkáját.

Az írás közlése nem jelenti azt, hogy a szerkesztőség a szerzővel mindenben egyetért. Az aláírt kéziratok tartalmáért minden szerző maga vállalja a felelősséget. Kéziratok megőrzését, visszaküldését mi sem tudjuk vállalni.

A vallás és az egyház ügye nyilvánvalóan közügy

Az Október a Reformáció Hónapja rendezvénysorozat Kulturális Nyitó Gálájára október 7-én délután került sor az Uránia Nemzeti Filmszínházban. Az ünnepi est biblikus köszöntőjét D. Szebik Imre, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának elnöke tartotta, amelynek szerkesztett változatát az alábbiakban közöljük (a szerkesztő).

„Ti azonban választott nemzetiség, királyi papság, szent nemzet vagytok, Isten tulajdonba vett népe, hogy hirdessétek nagy tetteit annak, aki sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott el titeket.

1Péter 2,9

Keressük a helyünket, egyházként és keresztyén emberként is a ma társadalmában.

Érthető ez, hiszen egy naponta változó világban szinte óránként új helyzet fogad bennünket keresztyénekként és egyházként is. Hol az értékrend változik meg kortársaink gondolkodásában, máskor a közöny lesz urrá a lelkeken, majd pedig anyagi forrásaink szűkülnek be és teszik lehetetlenné a szükséges megvalósítását.

Hol a helyünk a mai magyar társadalomban? Hol a helye a keresztyén egyháznak? Hol a helyünk személy szerint nekünk?

Napjainkban elterjedt, ránk öröklődött nézet, hogy a vallás magánügy. Ez a gondolat a felvilágosodás óta kísérti környezetünket, de különösen felerősödött a negyven év kötelező világnézeti uralmának idején. Eszköz volt a hatalom képviselői kezében az egyház és a keresztyén gondolkodás társadalmi perifériára szorítása érdekében.

De tényleg nem magánügy, vagy valóban közügy a hit és az egyház?

Keresztyénekként a válaszuk csak az lehet, hogy a vallás és az egyház ügye nyilvánvalóan közügy.

Nem lehet ugyanis magánügy, hogy egy nemzet állampolgárai igazat szólnak vagy hamisat állítanak. Nem lehet magánügy, hogy anyagi javaikhoz munkájuk fizetsége nyomán, tisztességes úton jutnak-e, vagy üzleti fortélyok görbe útjain, netán másokat megkárosítva.

Nem lehet magán ügy, hogy az édesanya jelöltek gyermekeket a világra hozva áldozatosan felnevelik őket, vagy élnek a törvény biztosított jogokkal és a terhesség-megszakítást veszik igénybe a gyermekáldás vállalása helyett.

Nem magánügy, hogy a homoszexuális párok együttélését jogilag hogyan szabályozzuk és gyermekek örökbefogadását is lehetővé tesszük-e számukra vagy sem?

A fenti példák csupán illusztrálják, hogy a magánügynek tekintett kérdések először személyes kérdésekké, majd pedig egész társadalmunkat érintő döntésekké érlelődnek. Nem mindegy, hogy mi a keresztyén meggyőződésünk és milyen értékrend artikulálói vagyunk.

A reformátorok egyik közös felfedezése volt a hívők egyetemes papságának bibliai igazsága. Ez oly mértékig hatott a keresztyén egyházakban, hogy a II. vatikáni zsinat is átvette ezt a teológiai felismerést a hívők laikus apostolsága elnevezéssel.

Péter apostolnál így olvassuk: „Választott nemzetiség, királyi papság, szent nemzet vagytok, Isten tulajdonába vett népe, hogy hirdessétek annak nagy tetteit, aki a sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott el titeket” 1Péter 2,9. Ezt a kijelentést pedig az apostol nem a papoknak, nem is a püspököknek írja, hanem a gyülekezet tagjainak. Szerzője pedig az a Péter apostol, akit római katolikus testvéreink első pápáként tisztelnek ma is.

Péter apostol emlékezteti a gyülekezetet arra, hogy ha környezetükben találkoznak is hitetlenséggel, közönnyel és Istennel szembeni engedetlenséggel, ez ne tántorítsa el őket küldetésük betöltésétől. Választott nemzetiség tagjai, akiket Isten hívott el, nem magukat ajánlották nem is egymást választották ki, Isten maga döntött így. A korabeli gyülekezetnek jelentős zsidó háterű tagsága is volt, akik választottságuk folyamatosságaként értelmezték a Krisztusban való elhívást. A királyi papság kifejezés nem kisebb méltóságot jelent, mint azt a lehetőséget, hogy mindnyájan beléphetünk a szentek szentjének ünnepi terébe, papokként közelíthetünk Istenünkhöz, Krisztus királyi fensége alatt szolgálhatunk, s egykor az Ő királyi uralmának is részesei lehetünk. Szent nemzet vagyunk, vagyis Istenhez tartozó, Isten szolgálatában álló népközösség. Küldetésünk pedig Isten nagy tetteiről való bizonygató, hogy növekedjék a fény és eltűnjön az életünkben, gondolatainkból a sötétség.

Szabad minden édesanyának esténként gyermeke ágya mellett imádkozni. Szabad minden édesapának hitéről, a Bibliáról a családban beszélgetni. Szabad minden nagyszülőnek az unokáját hittanóra elkísérni és saját megélt hitélményeiről szólni. De minden keresztyén orvosnak is szabad a beteget Isten oltalmába ajánlani és az operációt imával kezdeni. Szabad minden keresztyén mérnöknek Isten teremtett világának szépségéről szólni. Szabad minden keresztyén tanárnak Ballasi Bálint és Ady Endre, Sík Sándor és Reményik Sándor verseiről szólni és Krisztusról tanúskodni.

De mi némák vagyunk és bátortalanok. Félünk. Félünk, hogy megmosolyognak minket. Félünk, hogy netán elbocsátanak minket. Félünk és hallgatunk, sokszor kényelemből. Félünk és hallgatunk, mert akkor számon kérik tőlünk döntéseink keresztyén karakterét és másként figyelik életvitelünket.

Elmúlt a kötelező világnézet elfogadásának kényszerű és rettenetes ideje. Szabad másként gondolkodni és hitünket megvallani. Szabad bátran meggyőződésünket világgá kiáltani. Itt állunk és másként nem tehetünk...

Jézus Urunk ezt mondja az evangéliumban: „Aki vallást tesz rólam az emberek előtt, én is vallást teszek arról az én mennyei Atyám előtt. Aki megtagad (elhallgat) engem az emberek előtt, azt én is – kénytelen vagyok – megtagadni az én menynei Atyám előtt”. Máté 10,32-33.

Ha reformátor eleink féltek volna, ha a Lélek által kapott felismeréseiket elhallgatták volna, ma nem ünnepelnék a reformációt.

Ifjabb Plinius írja egy helyütt leveleiben: Ami a testnek a lélek, azt jelentik a keresztyének a világ számára. Nyerjük biztatást igénkből küldetésünk erőteljes, bátor betöltésére!

D. Szebik Imre

TANÍTS MINKET, URUNK!

Jézus Krisztus világossága ragyog mindannyiunkra – reménység Európa megújulására és egységére –

címmel került megrendezésre az elmúlt év szeptemberében az erdélyi Nagyszébenben a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés, az Európai Egyházak Konferenciája és Püspöki Konferenciák Európai Tanácsa szervezésében.

E nagyszabású, közel háromezer fő részvételével zajló négynapos konferencia – az európai integráció felgyorsult és a társadalmi megoldásokkal együtt újabb és újabb társadalmi feszültségeket hozó folyamatában – kereste az örökérvényű teológiai válaszok jelenben hatáson és hiteles kifejezőmódjait. Más szóval a maga krisztusi életének hatékonyabb és meggyőzőbb formáit.

A konferencia fényeiről és árnyoldalairól sok beszámoló hangzott el az ősz folyamán. Egybehangzó pozitívum volt azonban a főelőadások magas színvonalának elismerése. Ezeknek az előadásoknak a helyszínen történő elemzésére, megbeszélésére nem sok lehetőség adódott. Ugyanakkor minderre – különösen is a modern kommunikációs eszközök tudatában és birtokában – most lehetőség van.

Azt reméljük, hogy az alábbi három előadást kisebb-nagyobb közösségekben átbeszéljük, elemzük, ütköztetjük, s mindezzel az ökumené ügyét szolgálják hazánkban és globálisan egyaránt. (a szerkesztő)

Krisztus világossága és az egyház

A 3.Európai Ökumenikus Nagygyűlés témája, „Krisztus világossága ragyog mindannyiunkra”, Nagyszébenre lett szabva. Évszázadok folyamán magyarok, románok, ortodoxok, római katolikusok, görögkatolikusok és protestánsok éltek együtt itt Erdélyben. Csaknem minden európai ökumenikus kérdés visszatükröződött itt e vidéken. És nem szabad azt sem elfelejteniünk, hogy 2007-ben Nagyszében Európa kulturális fővárosa.

1. A régió összetett történelme azt mutatja, hogy a „Krisztus világossága ragyog mindannyiunkra” téma nem valami könnyű fogás. Éppen ellenkezőleg. Olyan kérdéseket tesz föl, amelyek egyesekben ellenkezést váltanak ki. Jézus Krisztus fénye valóban mindenki arcán ragyog, a nemkeresztényekén is, a muszlimokén is? Azok arcán is ragyog, akik semmit sem tudnak Jézus Krisztusról, és sok olyan emberén a mai Európában, akik ugyan ismerik Őt, mégis visszautasítják az üzenetét, előnyben részesítve a sötétséget a fényvel szemben (Jn 3,19)? Azokén is ragyog, akik üldözik Jézus Krisztust és követőit?

Nem gondolom, hogy ez könnyű és ártalmatlan téma lenne. De az okos ökumenikus előkészítő bizottság egy széles ölelésű témát adott nekünk ezen idézettel János evangéliumából, amely az igazi világosságról szól, amely megvilágosítja az embereket Jézus Krisztus által (Jn 1,9). Jézus Krisztus úgy beszélt magáról, mint a világ világosságáról (Jn 8,12). Ebből kiindulva kell ezt magunkra vonatkoztatni, „Krisztus világossága és az Egyház”, és szőleesebb összefüggésben „Krisztus világossága és a világ”.

E módon mi mind szilárd bibliai alapokon állunk a témával kapcsolatban. Bármi is osztja meg az ortodox,

protestáns és római katolikus keresztényeket, a hitünk Jézus Krisztusban összeköt bennünket. Mi, mint keresztények hisszük, hogy Jézus Krisztus az élet fényeként adatott nekünk, amely fény beragyogja arcunkat a keresztség által, amelyben mindnyájan részesedünk, ahogy az egyházatyák azt megvilágosodásként leírták (*photiszmosz*). Valamennyien elmondjuk a Hitvallásban, hogy hiszünk Jézus Krisztusban, aki világosság a világosságtól, valóságos Isten a valóságos Istentől. Mi mindnyájan hisszük, hogy ő a megváltója és üdvözítője minden embernek és a világnak.

Azt hiszem, hogy fontos a találkozáson kezdetekor eldönteniünk, hogy nem csodálkozunk a köztünk lévő különbségeken, hanem hitünk közös alapjaira gondolunk. Az ökumené közös megvallása a hitnek az egy Istenben, az egy Jézus Krisztusban, az egy keresztségben, az egy Anyaszentegyházban, ahogy erről a közös Hitvallásunk tanúskodik. Az ökumenikus mozgalom az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT/EVT) alapvető megfogalmazása szerint azon egyházak közössége, akik megvallják Jézus Krisztust uruknak és megváltójuknak, és ennek következtében készek dicsőíteni az egy Istent, az Atyát, a Fiút és a Szentlelket. Ez a mi közös bázisunk az elkövetkező napokban. Enélkül homok-, vagy légvárat építenk.

Az ökumené megajándékoz bennünket a ténnyel, hogy ez az alap. Továbbá újra fölfedezte, hogy mi nem vagyunk egymás számára idegenek vagy versenytársak, hanem testvérek Jézus Krisztusban. Nem lehetünk elég hálásak ezen ajándék miatt. Sohasem szabad elveszíteni emiatti örömünket. Nem válhatunk keserűvé, ha különbségek és nehézségek lépnek föl. Sohasem szabad, hogy lebeszéljenek bennünket azok, akiknek szemében az

ökumené nem más, mint különböző dolgok összemosása. Számunkra az ökumené egy feladat, amelyet Jézus Krisztustól kaptunk, aki ezt mondta: „hogymindnyájan egyek legyenek” (Jn 17,21). Az ökumené a Szentlélek irányítása alatt áll (Unitatis Redintegratio 1,4), és az idők jeleire válaszol. Kezet szorítunk mindannyian egymással, és nem engedjük el egymást.

2. Ezt a kincset cserépedényben hordozzuk (2Kor 4,7). Ugyanarra építettük életünket. Jézus Krisztusra, de szétvált egyházakban. Ezáltal Jézus Krisztus akarata és parancsa ellen teszünk. Tehát nem tekinthetjük e szétválást magától értődőnek és elkendőzhetőnek. Mivel mindez Jézus Krisztus akarata ellen van, ezért a bűn kifejeződése. Annak jele, hogy félünk a történelem adta föladatunktól, Jézus Krisztus világosságáról tanúságot tenni, és együtt dolgozni az emberek közti béke érdekében.

A megosztottságunkkal elhomályosítottuk Jézus Krisztus világosságát sok ember előtt, és nehezzé tettük számunkra, hogy komolyan együttműködjünk Vele. A történelem azt mutatja, hogy széttagoltságunk részben felelős Európa megosztottságáért és elvilágiasodásáért. Megosztottságunk felel részben a tényért, hogy sok ember kiábrándul az Egyházból, és kérdőre vonja azt. Nem lehetünk elégedettek egyházaink állapotával. Nem mímélhetjük, hogy a „szokásos módon megy az üzlet”. Az ökumenén kívül nincs komolyan vehető másik út. Minden más ellenkezik Isten és a világ iránti felelősségünkkel. Az egység kérdése kell, hogy izgasson és belülről égessen bennünket.

3. Mit tehetünk? A gyógykezelés előtt szükséges a vizsgálat. A Hittani Kongregáció legutóbbi megnyilatkozásában egyházunkban, a római katolikus egyházban, nyilvánvalóvá váltak a különbségek, amelyek sajnos léteznek, és emlékeztetnek bennünket az előttünk álló föladatra. Tudom, hogy sokan, főleg a protestáns testvéreim közül megsértődtek. Én sem vagyok közömbös iránta, sőt tudom, hogy nehézségeket támaszt. Barátaim sértődése és fájdalma az én sértődésem és fájdalmam is. Nem állt szándékunkban megsérteni vagy kisebbiteni senkit. Tanúságot kívántunk tenni az igazságról, és ugyanezt elvárjuk más egyházaktól is. Más egyházak nyilatkozatai sem mindig kedvünkre valók, és az sem, amit rólunk mondanak. De mi az, amit vártunk? A kényelmes ökumené és hamis ökumené, amely mindig nyájkodik, nem visz messzire bennünket. Az egyetlen előre vezető út a párbeszéd igazságban és világosságban.

Természetesen fontos, hogy túl a különbségeken és a sajátos arcéleinken, ne veszítsük szem elől mindazt, amit már most közösen birtoklunk, ami fontos nekünk. Ez is tisztán kifejeződött a megnyilatkozásban. Világosan kijelenti, hogy Jézus Krisztus azokban az egyházakban és egyházi közösségekben is megváltóként jelen van, amelyek elkülönültek tőlünk. Ez egyáltalán nem kis dolog. Néhány évvel ezelőtt egy ilyen állítás teljesen elképzelhetetlen lett volna, s nem vagyok biztos abban, hogy mindegyik ökumenikus partnerünk ugyanezt mondaná rólunk. A különbségek nem érintik a keresztény mivoltunkat, nem érintik a megváltás kérdését. A különbségek a megváltás közvetített módjához kapcsolódnak és az Egyház látható létformájához. A római katolikusok és ortodoxok számára ezek nem elhanyagolható kérdések. Az Egyház a megtestesülés titkának analógiájára (LG8)

formáltatt. Látható, mint Egyház, és látható mint intézmény is. És ki tagadhatná, hogy még mindig nincs egyetértés közöttünk ebben a kérdésben!?

E ponton mi is érintjük a gordiuszi csomót, amely sajnos még nincs megoldva. Amíg nem vagyunk egy az Egyház megértésében és még kevésbé az eukarisztia megértésében, addig nem gyűlhetünk az Úr egyazon asztala köré enni az egy eukarisztikus kenyérből, vagy inni az egy eukarisztikus kehelyből. Ez az álláspont sokaknak támadó és sértő. De nem segít a sebek elrejtése. Föl kell tárunk azokat még akkor is, ha fáj. Csak azután tudjuk kezelni azokat, és Isten segítségével meggyógyítani.

4. Ezen elemzés után hadd szóljunk valamit a gyógy-módról is. Nem kell szégyellnünk mások előtt bevallani ama szörnyű fájdalmakat, amelyeket már eddig is a megosztottságunkkal okoztunk. Minden történelmi bizottság, amely az utóbbi időben összeült, azt tanúsítja, hogy az esetek többségében az egyoldalú hibáztatás nem igazolható. Rendszerint mindkét fél hibás. Ezt komolyan kell venni, megbánni és kérni Isten és a testvérek bocsánatát. Új kezdet csak az emlékezet megtisztításával lehetséges. Nincs ökumenikus haladás megtérés és bűnbánat nélkül. Ez megköveteli a megújulás és a hitújítás iránti készséget, amelyre szüksége van minden egyháznak. Éspedig minden egyháznak magával kell kezdenie.

Abban az igyekezetben, hogy mozduljunk el a megosztottságtól az egyetértés irányába a régi módszer, nevezetesen, hogy mutassunk rá a közös pontokra, már sokszor eredményre vezetett. Gondolok itt a megigazulás alapvető tanára. Idővel e módszer elévült. Jelenleg nem mehetünk már sokkal tovább ezen az úton. Számomra még sincs ok az elkeseredésre. Be tudjuk mutatni álláspontunkat mindenki számára tisztességes és meggyőző módon. Azon a pozitív úton tehetjük ezt, amely sem nem polemizáló, sem nem szűklátókörű. Annak a reményében tesszük ezt, hogy ez az „ajándékok cseréje” – ahogy II. János Pál pápa mondta – lehetséges. Más szóval: tudunk tanulni egymástól. Ahelyett, hogy a legkisebb közös többszörösre korlátoznánk magunkat, gazdagíthatjuk egymást a nekünk adott kincsekkel.

Ezen az úton sok jó dolog történt az elmúlt évtizedekben. Mi, római katolikusok tanultunk a protestánsoktól Isten Igéjének jelentőségét illetően. Ezzel egyidejűleg ők tanultak tőlünk a liturgia jelentőségéről és módjáról. Római katolikusok és protestánsok hálásak ortodox testvéreiknek a titkok iránti sokkal nagyobb érzékükért. Így Nyugaton például növekszik az ikonok, szentképek szeretete. Ezek példák, amelyek még szaporíthatók. Még nem ismerjük egymást eléggé, így még nem is szeretjük egymást eléggé.

Természetesen biztosak vagyunk abban, hogy végül is nem mi fogjuk az egységet létrehozni. Ez nem lehet a mi teljesítményünk. Mindez Isten Lelkének ajándéka lesz. Egyedül Ő tudja megbékíteni a lelkeket. Nekünk azonban imádkoznunk kell az egység Lelkéért. Ez az, amiért a lelki ökumené az ökumené központja és szíve (UR8).

5. Az Egyház látható egysége nem önmagában a végcél. Senki, még maga az Egyház sem létezik önmagáért. Jézus Krisztus imádkozott, hogy mindnyájan egy legyenek, hogy a világ higgyen (Jn 17,21). A keresztények egysége a világ egységéért rendeltetett. A mi helyzetünkben különösen Európa egységesítéséért. Jézus Krisztus

világosságának köszönhető, hogy Európa egyesült és nagygyá lett. A nagy szentek Európa történetének kezdetétől jelen vannak, és azóta is: Márton és Benedek, Cirill és Metód, Ulrich, Adalbert, asszonyok, mint magyarországi és tübingi Erzsébet, Lengyelország, Szilézia és Németország Hedvigje, a svéd Brigitta és sokan mások. Nem gondolhatunk Európára a reformátorok, Johann Sebastian Bach, vagy az olyan mártírok nélkül, mint Dietrich Bonhoeffer volt.

Azokat, akik azt kérdezik, hol vannak Európa keresztény gyökerei, meg kellene hívni egy utazásra Gibraltártól kezdve Spanyolországon, Franciaországon, Németországon, Skandinávián és Lengyelországon keresztül Észtszorszáig, vagy Rómától kezdve Konstantinápolyon és Kijevén keresztül Moszkváig. Találkoznak majd egymástól nagyban eltérő emberekkel és hallanak igen változatos nyelveket, de mindenütt meg fogják találni a keresztet, és minden régi város közepén a székesegyházakat. Csak akkor érvelhetnek Európa keresztény gyökereivel szemben, ha becsukott szemmel járnak. A modern időkben sem volt gyümölcs nélküli az európai kereszténység. Az ember méltóságának korszerű elve és az egyetemes emberi jogok is a zsidó-keresztény kultúrából erednek. Nem kell csapásként fölfognunk a modernitást, de védenünk kell az önpusztítástól.

Sajnos, Európa gyakran elárulta küldetését: A keresztények közötti sok háború, a gyarmatok kifosztása és más népek leigázása, a két szörnyű világháború az elmúlt évszázadban, két diktatúra, amelyek Isten- és emberellenesek voltak, a hatmillió zsidó és más áldozatot hozó Shoa Európa szívében és Európa által történt. Ma Európát nemcsak az árulás veszélyezteti, hanem maguknak az értékeknek az elvesztése. Az elsődleges veszély nem az istentelenség ténye, hanem Isten elfelejtése. Az a feledékenység, amelyet Isten parancsolatai iránt mutatunk. A közömbösség, fölszínesség, önközpontúság, és a közös célokért való cselekvés és áldozathozatal hiánya. Mintha vulkánon

vagy puszkaporos hordón táncolnánk. Az új kihívások már minden nyitott szemű kortársunk előtt világosak. Csak néhányat említek: a globalizálódó világunkban az igazságosság hiánya az egekbe kiált, a könyörtelen terrorizmus fenyeget, és őszintén szembe kell néznünk az iszlámmal is.

Egy határozatlan, ilyen-olyan vallásosság nem vezet sehová. A kereszténységet sohasem óvta meg alkalmazkodása a világhoz. „...ne alkalmazkodjatok e világhoz” – mondja Pál apostol (Róm 12,2). Új evangelizációra vagytok elhívva. Ehhez szilárd, elkötelezett és élő hit szükséges. Európa nem lehet csak gazdasági és politikai egység. Európának szüksége van arra, hogy egy közös látomásban és közös értékekben osztozzon. Európának és nekünk, európai keresztényeknek föl kell ébrednünk. Európának ki kell állnia önmagáért, történelméért, és azokért az értékeiért, amelyek már egyszer nagygyá tették, és amelyeket a jövő számára is meg kell őriznie. Ez a mi közös föladatunk.

Célunk az egység, nem az egyformaság. A kultúrák változatossága gazdagság. Bennünket azonban egyesít az Isten által minden embernek megadott méltóság, az élet szentsége, az együttélés igazságban és közösségvállalásban, valamint a teremtés, a megbocsátás és a szeretet megóvása.

Mindannyiunknak jelnek és tanúnak kell lennünk, a fenti értékek Evangéliumtól inspirált eszközeivé. Tisztelnünk kell más vallások különbözőségét, de legyen bátorságunk a mi különbözőségünk hordozásához is. Legyen bátorságunk kiállni, mint keresztényeknek, a mi „másságunkért”, Jézus Krisztus világosságáért, ami mindannyiunk arcán ragyog, és tárjuk ezt a világ elé, mint annak legsürgősebb szükségét. Mert ki adhat nekünk jobbat? Hol máshol találjuk meg az élet ígét? (Jn 6,68).

Walter Kasper

(Fordította: KOLONITS Veronika)

– Keresztény Ökumenikus Baráti Társaság, KÖT)

Krisztus világossága és az egyház Egység, szellemiség és bizonyágtétel

1. Aki csak egy pillantást is vet a Szentírásba, arra árad a világosság. „Világosságom és segítségem az Úr, kitől félnék?” – így van megírva a zsoltárban (Zsolt. 27,1).

Keresztelő János – így mondja János evangéliuma – „...tanúként jött, hogy bizonyágot tegyen a világosságról, és hogy mindenki higgyen általa. Nem ő volt a világosság, de a világosságról kellett bizonyágot tennie” (János 1,7-8). És Jézus Krisztus, akire a Keresztelő utal, a János evangéliuma tanúsága szerint ezt mondja önmagáról: „Én vagyok a világ világossága: aki engem követ, nem jár sötétségben, hanem övé lesz az élet világossága” (János 8,12).

A keresztyénség ünnepeit valamennyi egyházunkban a világosság szimbóluma jellemzi. A zarándokúton, amely minket ide, Nagyszebenbe vezetett, erre a nagygyűlésre, sok gyertyát készítettek és gyújtottak, előjeleként a nagygyűlésnek, amelyre itt összejöttünk. A gyertyák fénye Krisztus világosságának az előjele. Krisztus, a világosság keresztültör minden sötétségen.

Húsvét ünnepén minden felekezet istentiszteletén ünnepélyesen felcsendül a váltakozó ének a liturgus és a

gyülekezet között: „Krisztus, világ világossága – Istennek hála mindörökké.” Mialatt a húsvéti gyertya fénye lassanként megvilágítja a sötét templomot, megtesszük az utat a halál sötétségéből az élet világosságába, amelyet Krisztus ajándékoz nekünk.

Az Apostolok Cselekedetei beszámolója szerint az első Pünkösdőn tüzes nyelvek vezették egymáshoz Krisztus követőit. A világosság lesz a tájékozódás jelképe a keresztyén életvitelben is: „...éljetez úgy, mint a világosság gyermekei. A világosság gyümölcse ugyanis csupa jószág, igazság és egyenesség” (Ef 5,8-9).

A fény nem osztható. Ezért már az Ögyház a világosságot a Szentháromság szimbólumának tekintette. Ahogy egy láng világossága, amelyet az Atya továbbad a Fiúnak és a Szentléleknek mindannyiszor új, és mégis ugyanaz, így van ez Isten háromszemélyűségének titkával is.

Krisztus világossága egyesít. Körülveszi és átjárja azokat, akik Jézust követik. A három-egy Isten egysége ökumenikus közösségünk legfontosabb biztosítéka és legfontosabb hajtóereje.

2. Krisztus világossága lelkiségünk forrása, betölti a szívet, lelket és szellemet. Nekünk szabad ebben a fényben élnünk és a fény gyermekeiként bizonyosságot tennünk gyümölcsseiről – amelyek jóság, igazságosság és egyenlőség.

Ennek a nagygyűlésnek a témája nagy erővel indít arra, hogy közös keresztyén szellemiségünk kincsét újra tudatosítsuk önmagunkban. Ez a bátorítás éppen jókor jön. Mert manapság sokan keresik a lelkiséget. Eközben tekintetük sokszor a távolba téved. De mindenekelőtt újra fénylővé és zengővé kellene tenni a keresztyén hagyomány szellemi mélységét és formáló erejét európai földrészünk számára. Mi egyházak közösen képesek vagyunk arra, és kötelességünk is abban támogatni az európai embereket, hogy felismerjék annak a lelki tapasztalatnak mélységét, amelyet földrészünk keresztyén hagyománya tartalmaz.

Ennek a feladatnak a szolgálatában a keresztyén imádkozás és hitvallás, éneklés és gondolkodás történelméből közzé lehet hozhatnánk szellemi kulcsszövegek egy kánonját. Mert ilyen gyűjtemény sokak számára a jelenbe hozná keresztyén hagyományunk gazdagságát. Segítene abban, hogy a ránk maradt szövegek erejét újra felfedezzük, és tudatára ébredjünk a belőlük sugárzó iránymutatásnak. Segítene akkor, amikor emberek lelkiséget közelebb másokkal, közösen fejezik ki örömeiket vagy gyászukat, vagy jól ismert, vagy új utakon – például egy zárandoktúrán – rátalálnak a keresztyén szellemiség nyelvére.

A sokfelé újra felébredt érdeklődés a lelkiség iránt fontos ellensúlya korunk materializmusának és hajszoltságának. A lelkiség iránti igényben jelentkezik a tiltakozás a gazdaság mindenre kiterjedő uralmi igényével szemben, amely még a lélek ökonomizálásától sem riad vissza, hacsak megálljt nem parancsolunk neki. A szellemiség egyházunk kincse, amelyet tovább kell fejleszteni és meg kell szilárdítani. Hálásak vagyunk azokért a lelki közösségekért, amelyekben ez a szellemiség különösen elevenen él. A hallás, beleérzés, hallgatás, imádkozás, csodálkozás és éneklés szerveinek gyakorlásra van szükségünk. Ilyen lelki mélységből jutunk tetteinkben, szavainkban és vigasztalásunkban új, spirituális alapokon nyugvó világosságra.

3. A keresztyén spiritualitás megújulása döntő alapfeltetele az egyházak közös bizonyágtételének világunkban. Annak tudata, hogy a bizonyágtétel közös, mindig felelevenül, amikor istentiszteletet ünneplünk. Mert minden istentisztelet túllép annak a közösségnek a határain, amelyik ott összegyülekezett; minden istentiszteletben Krisztus egy Teste van jelen. Egyházaink minden közös tevékenységének az ökumenikus szellemiség, a közös hallás és imádkozás az alapja. Ehhez szükségünk van alapformákra a közös igehirdető istentiszteletekhez éppúgy, mint lépésekre a szakramentális kegyesség terén.

Ennek a közösségnek a szempontjából kimagasló jelentősége van a keresztség kölcsönös elismerésének egyházainkban. Az indíttatást ahhoz, hogy a keresztség kölcsönös elismerésének világos formát adjunk, Walter Kasper bíborosnak és a pápai egységtanácsnak köszönhetjük. A 2002-es évben terjesztettek elő egy ilyen javaslatot. Hálás vagyok azért, hogy a Németországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa ezt az impulzust elfogadta. Ebben az évben április 29-én tizenegy egyház képviselői

Magdeburgban aláírták a keresztség kölcsönös elismeréséről szóló egyezményt. Ennek az okmányoknak a kulcsmondata így hangzik: valamennyi aláíró egyház elismer „minden, Jézus parancsa szerint az Atya a Fiú és a Szentlélek nevébe a víz alá merítés vagy vízrántás jegyével végzett keresztelést”. Világos, hogy ezek a szavak Jézus keresztelési parancsának adnak elsőbbséget azzal a kérdéssel szemben, hogy az egyes egyházakban milyen módon jogosították fel azokat a szolgálattevőket, akik a szentséget kiszolgáltatták. Meggyőződésem, hogy egy ilyen szemlélet, amely Jézus parancsának vagy meghívásának adja az elsőbbséget a szolgálat különböző értelmezéseivel szemben, megnyitja az utat az úrvacsorai közösség kérdésének megválaszolásához is. Nem volna szabad ennek a kérdésnek megválaszolására irányuló fáradozásainkban meglankadnunk. Mindenütt, ahol különböző egyházakhoz tartozó emberek ökumenikus családokban, ökumenikus jellegű szellemi közösségekben vagy más élet- és munkaközösségekben összetartoznak egymással, megmutatkozik, hogy milyen sürgős az előrelépés ezen az úton. Az emberek érdekében kell utakat keresnünk, amelyeken a lelkési szolgálat és az úrvacsora kérdésében fennálló különbségeket nem összemossuk, hanem kölcsönösen elismerjük azokat, mint Krisztus egy világosságához vezető különböző utakat.

Mert mint egyházak felelősek vagyunk azért, hogy az emberek kötődése Jézus Krisztushoz, aki személyes életünk világossága is, ne lazuljon, hanem szilárduljon. Együtt állunk az előtt a feladat előtt, hogy az emberek számára egyházi otthonuk ne váljék idegenné, hanem meghitt maradjon, és egyre meghittebbé váljék. És azokkal az emberekkel szemben, akiknek a mi hitünk idegenné lett, közös feladatunk, hogy Krisztus világosságát ne sötétítsük el, hanem fényének szabad folyást engedjünk. Európa vallásilag plurális világában az ökumenikus közösség nemcsak egy, az evangélium által megkövetelt bizonyágtétel, hanem elemi része a közös feladatnak: „számot adni mindenkinek, aki számon kéri tőletek a bennetek élő reménységet” (1Péter 3,15). Ökumenikus közösségünk jellegének nagy jelentősége van abból a szempontból, hogy evangéliumhirdetésünk hitelesnek bizonyul-e. Ezért döntő próbája megbízhatóságunknak, hogy sikerül-e közösségünket szellemiségben és Isten szolgálatában továbbfejleszteni.

4. A Niceai és a Konstantinápolyi Zsinatokkal együtt valljuk: „Hiszünk... az egy Úr Jézus Krisztusban, Isten egyszülött Fiában, aki az Atyától született az idők kezdete előtt: Isten az Istentől, Világosság a Világosságtól, valószínű Isten a valószínű Istentől...”. A Hitvallás egy konszenzushoz igazodik, amely elénk adatott; nem rendelkezhetünk fölötte. És mert az egyház egysége Krisztusban, mint az egyház urában gyökerezik, valójában csak egy egység lehet. Ezen a bizonyosságon nyugszik ökumenikus szellemiségünk. Az egységért az igazságban folytatott küzdelem határozza meg egyházaink történetét a kezdet óta. Ez a küzdelem a keresztyénség történelmének fő témája. Ez ott is meghatározó marad, ahol az igazságért folytatott küzdelem szakadásokat vont maga után. Azonban mivel ez így van, kötelességünk, hogy mindkettőt komolyan vegyük: az egység parancsát éppúgy, mint a küzdelmet az igazságért. Minthogy ez így van, ökumenikus fáradozásaink során mindkettőnek eleget kell tennünk: az egységnek, amely Krisztusban győ-

keretik, és a különböző utaknak, amelyek elvezetnek az egyetlen igazsághoz, aki Krisztus maga. Ebből következnek egyházaink különböző útjai. Ugyanakkor ebből következik, hogy különbözőségeinkben is egymáshoz tartozók maradunk.

Az a feladatunk, hogy törekedjünk az egységre, és előmozdítsuk azt, ami Krisztusban már valóság. Azért, hogy az egyetlen igazságért folytatott küzdelmünkben Krisztushoz, az egyház Urához, alapjához és céljához mindenkor igyekezzünk és tudjunk hűek lenni, kölcsönösen tisztelnünk kell egymást. Ez abban a tudatban történik, hogy egy egyházi közösség sem rendelkezik egyház mivolta fölött. Mindegyik egyházat jellemzi mind a kettő: a fény és az árnyék, az igazság és a bűn, a hűség és az árulás, a hit és a hitetlenség. „Hiszek, segíts a hitetlenségemen” (Márk 9,24); ez a segélykiáltás lehet, sőt ennek kell lennie az egyházak közös kiáltásának.

Csak ilyen alázatosan tehetjük fel az „egyház, mint olyan” kérdését. A voltaképpeni egyház egy a bűnvallásban Isten előtt és bízik kegyelmében; egyengeti az emberek útját Isten szentségéhez; és a megbocsátás ígéréteiben részesíti őket. Amennyiben egyházaink Isten szavát hallják, együtt tesznek bizonyosságot irgalmasságáról és a felebarátjukkal szemben irgalmasan viselkednek, akkor „voltaképpeni egyházak”.

Ezért érzem mindig ökumenikus szempontból tehernek, amikor a „voltaképpeni egyház” fogalom Érisz almájává válik az egyházak között. A római katolikus hatóságok erre vonatkozó megfogalmazása az ez év július 11-ei hitkongregáció óta már nem nevezhető egy „elismerően rövidre sikerült félmondat”-nak, ahogyan Kasper bíboros még ez év július 9-én fogalmazott a 2000-es „Dominus Iesus” nyilatkozattal kapcsolatban. Most inkább egy új, közös kezdetre van szükségünk. Mert többé nem magától értetődő, hogy az ökumenikus karaván továbbhalad. Sokkal inkább közösen akarnunk kell ezt a mozgalmat, és meg kell egyeznünk abban, hogy milyen irányban. Nem kellene-e eközben teljes alázatossággal megvallanunk, hogy önmagában egyik egyházunk sem képes a Krisztus fényében levő színek teljes spektrumát megmutatni? Az is ösztönzi ökumenikus fáradozásunkat, hogy önmagában egy egyház sem képes Krisztus világhosságát teljességében felfogni, vagy tükrözni. Ha egy egyház azzal az igénnyel állna elő, hogy egyedül benne aktualizálódik Krisztus valósága, és ezzel az egyház alapja, úgy megnehezítené, sőt, hátráltatná magát a közös világitást Jézus Krisztus fényében.

Ezért a protestáns egyházak számára fontos ökumenikus alapszabály azok egyházvoltának tiszteletben tartása, akik az egységért és Krisztus igazságáért küzdenek. Számunkra elképzelhetetlen, hogy a sokféleségben megvalósuló egységhez, vagy a megbékélt különbözőséghez vezető utat másképpen is meg lehet találni. Nem ismeretlenek nekünk a felmerülő nehézségek sem. Ma olyan előfeltételekkel kell ökumenét kialakítanunk, hogy a résztvevő egyházaknak nemcsak az egyházértelmezésük, továbbá az egyházi hivatalról és ordinációról, az írás és a hagyomány viszonyáról, vagy a nők lelkeszi funkciójáról alkotott véleményük különböző, hanem arról is különböző elképzeléseik vannak, hogy mit jelent a „látható egység”. Nagyon meglepő is volna, ha a különböző teológiai szempontok és a különböző történelmi tapasztalatok nem tükröződnének az egyház egységéről alkotott eltérő felfogásokban is.

A kölcsönös elismerés és kölcsönös tisztelet fontos feltétele az ökumenikus haladásnak. Történelmünk szakadásaiért már nem kellene egymásnak szemrehányást tennünk. Amikor a protestáns egyházak ebben az évben a Reformáció ötszáz éves jubileumára készülnek, emlékeznünk kell arra, hogy a Reformáció nem tagadta meg a keresztyénség közös gyökereit. Ellenkezőleg! A reformátorok szándéka nem az volt, hogy új egyházat alapítsanak, hanem hogy legyőzzék a hit elsötétítését, hogy Krisztus fénye világosan sugározzék mindenkire. A protestáns egyház gyökerei is a Bibliában és az Óegyházban vannak. A reformátorokat a bibliai üzenethez és a keresztyénség közös hitvallásához való hűség jellemezte. És az ebből származó egyház a katolikus/egyetemes egyház, amely keresztülment a reformáción. Nekünk nemcsak 500 éves közös történelmünk van, hanem 2000 éves történelmünk. Bennünk ebben az értelemben is sokkal több a közös, mint sokszor állítják.

5. Az egyház szerepe Európában az utóbbi kétszáz év alatt mélyrehatóan megváltozott. Európa egyesülésével ez erőteljesebben tudatosodik bennünk. Az európai államok ma messzemenően egy vallás-semleges államértelmezést követnek, amely tiszteli és előmozdítja a vallás-szabadságot. Az államegyházak kora ezzel véget ért. Azonban az evangélium hatásának történelme továbbra is tart: Isten kegyelmének üzenete hirdetik, emberek a hitre alapozzák életüket és felbuzdulnak a szeretet cselekedeteire. A keresztyén szabadság gondolata ott is tovább hat, ahol már hiányzik a hivatkozás a gyökereire. Az emberi jogok és a vallásszabadság gondolata, demokratikus államok kialakítása, az igazságra orientált társadalmi intézkedések, a szükségét szenvedő emberek vagy menekültek iránti szolidaritás, a kiengesztelődés és béke Európájának eszméje mind döntő impulzusokat köszönhetnek a keresztyén hitnek, és vele együtt a zsidó hagyománynak. Ezt egyre világosabban érezzük. Ezért az az elképzelés, hogy a hit hagyja magát kitoloncolni a privát szférába, és a társadalmi együttélés a vallás és a hit nyilvános felismerhetősége nélkül is lehetséges volna, túlmegy a realitáson.

Európa modern történelme nyilvánvalóan össze van kötve az egyháziatlanítás mozzanataival is. Sok ember felnőtt Európában, anélkül, hogy Krisztusról hallott volna. De ez nem jelenti azt, hogy a modern európai társadalomban többé nem volna hely a hit számára. Az a tétel, hogy a modern európai társadalmak teljes mértékben szekularizáltak, nem felel meg a valóságnak. Sokkal inkább az, hogy az emberek állami gyámoktól és állami kényszertől szabadon használhatják fel szabadságukat arra, hogy higgyenek, és szabadságukat, amely hitükre épül. A vallásos meggyőződések sokaságában az európai társadalomban a keresztyén hitnek összetéveszthetetlen helye van. Rajtunk múlik, hogy ezzel a hellyel éljünk, és az evangéliumot felragyogtassuk.

Ehhez arra van szükség, hogy konstruktív vitába szálljunk az európai modernnek önértelmezésével. Az evangéliumi hit értékeli és méltányolja a felvilágosodásnak – a reformáció által is bátorított – olyan impulzusait, mint a személyes szabadság, a vallásszabadság, a polgári jog, az állam és az egyház közötti világos különbségtétel, a kritikus tudomány és a felelősségteljes életvitel szabadsága. Éppen ezen az alapon fordul kritikusan szembe a szabadságnak önkényességgé, a tudományos

megismerésnek mindenhatóvá, vagy a gazdasági fejlődésnek bálványimádássá változtatásával.

A reformáció egyházai és teológiájuk mindig a hit és az értelem szoros és szükségszerű összefüggése mellett szálltak síkra. De mindig és mindenütt a hit feladata, hogy minden értelem értelmezés hatáskörének a határait megmutassa. Mind a hitnek, mind az értelemnek megvan a maga területe; de egymással összefüggésben maradnak. Ma erről kell hitelesen közösen bizonyosságot tennünk azokkal szemben, akik a hitet és az értelmet el akarják egymástól választani. Akár úgy, hogy a hitet az értelemtől szabaddá és ezzel irracionálissá teszik, akár úgy, hogy az értelmet szabaddá teszik a hittől és ezzel abszolutizálják.

6. A reformáció egyházait képviselem Nagygyűlésünk mai, első plenáris ülésén. Wittenberg hangját hozom Nagyszébenbe. Ezért egy kéréssel fejezem be, amelyet a wittenbergi előkészítő gyűlés ez év februárjában fogalmazott meg: "Alázattal és imádsággal bátorítjuk keresztényen testvéreinket, hogy nyissák meg szívüket Jézus Krisztus igaz világossága előtt, és velünk együtt szálljanak síkra azért, hogy igazságot és reményt hozzunk föld-részünknek. Krisztus világossága indít minket arra, hogy a béke, a megbékélés és az egység ajándékairól szétszaggatott világunkban bizonyosságot tegyünk, és síkra szálljunk értük."

Wolfgang Huber
(Fordította: Varga Emőke)

Krisztus fénye és az egyház

Mai plenáris ülésünk tárgya – *Krisztus fénye és az Egyház* – nekünk, ortodoxoknak nagyon ismerős. Az Úr Jézus Krisztus eljövetele a keresztények számára a fény megnyilvánulása. Ennek a megnyilvánulásnak az apoteózis az Úr színeváltozása a Tábor hegyén tanítványai jelenlétében: „Ott elváltozott előttük, arca ragyogott, mint a nap, ruhája pedig olyan fehér lett, hogy vakított, mint a fény” (Mt 17,2). Az ortodox teológiában a Tábor hegy fényének kérdését a teremtetlen isteni energiákról szóló tanításban fejtették ki, amelyekben Isten kinyilvánítja magát. Palamasz Szent Gergely és tanítványai szerint az isteni fény, amelyet az apostolok a Tábor hegyén szemléltek, maga az Isten, aki kinyilatkoztatja magát a teremtésben azok számára, akik szívének szeme tiszta és nyitott ennek a fénynek az észrevezésére. Az isteni fényt az emberi szem éppúgy képes szemlélni, mint az a belső tekintet, amely az emberi szív sajátja. Ez a fény Isten kegyelmének és energiájának a látható megnyilvánulása: „...az igazi világosság, amely minden embert megvilágosít.” (Jn 1,9). Az ember, lévén Isten képe és hasonlatossága (Ter 1, 26-27), képes észrevenni és saját életében visszatükrözni az isteni fényt.

A fényben való közösség az Úr parancsaihoz való hűséget, a Krisztus üzenetéhez való ragaszkodást jelenti. Krisztus a Fény. Ő az Ige is. Ezért a valódi fény az emberi értelmet megszólító Ige, amely intellektuális kihívás is. „Tudjuk, hogy az Isten Fia eljött és megadta nekünk az értelmet ahhoz, hogy megismerjük az Igazat. Mi az Igazban vagyunk, az ő Fiában, Jézus Krisztusban.” (1Jn 5,20), mondja János apostol első levelében. Istennek az Egyház által megőrzött szaván alapul a Hagyomány, ami az ortodox teológiában és az ortodox keresztények életében egyaránt alapvető fogalom. A Hagyomány nem csupán az előző századok szövegeinek és gyakorlatának az együttese, hanem az a fény is, amely megvilágítja a férfiak és nők szívét és értelmét. Nem csupán a gondolkodásnak, hanem az életnek is a formája. A Hagyomány nem csak archaizmus, hanem az Egyház élete maga, amelynek forrása Krisztus fénye.

Az ortodox hagyomány különbséget tesz a fény két aspektusa között: a fény, mint kegyelem, amely által Isten közli magát a világgal és cselekszik a világban és a fény, mint az igazság ígéje. Azonban nem két különböző fényről van szó, hanem egyetlen fényről, amely különböző módokon nyilvánul meg. Az igazság ismerete

lehetetlen az Isten életével való közösség nélkül, amelylyel Krisztus ismertetett meg bennünket és amelyről Szent János evangéliuma mondja: „Benne az élet volt, s az élet volt az emberek világossága.” (Jn 1,4). Az értelem nem lehet megvilágítva, ha az ember egész valóját nem ragyogja be Krisztus fénye. Ez a megvilágosodás igazi értelme. Ezt a megvilágosodást, amely magába foglalja az igazság ismeretét és az örök élettel való közösséget, az Egyházon belül érhetjük el. A kegyelem fénye és az igazság fénye az Egyházban egy és elválaszthatatlan, egyetlen valóságot képeznek. Az Egyház a tartó edénye a fénynek, amely ragyog messze túl annak határain és a „világba jöve” megvilágosít minden embert (Jn 1,9). A fénynek, amely a Szentlélek kegyelme, erről a tulajdonságáról írta János apostol és evangélista, hogy „A szél ott fúj, ahol akar” (Jn 3,8). Nem gondoljuk, hogy Krisztus fénye megtorpan az Egyház határain, de szilárdan hisszük, hogy ennek a fénynek a forrása az Egyházban van, amely Krisztus Teste (Cf. Kol 1,24).

A fénynek ez a felfogása a többi hagyomány és vallási tapasztalat tiszteletére ösztönöz bennünket, ugyanakkor emlékeztet az Evangélium szavaira: „Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözülni fog, aki nem hisz, elkárhozik.” (Mk 16,16). Ebben a szellemben folytatjuk a vallásközi párbeszédet és azt nem csupán a más vallási hagyományok jobb megismerése de a saját hitünk jobb megértése miatt is fontosnak tartjuk. Krisztus tanítása a fény, amely kinyilvánítja és láthatóvá teszi azt, ami korábban homályos volt. Lehetővé teszi, hogy igaz fogalmunk legyen Istenről, az emberről és a világról. Természetesen az ember fontos ismeretekre tesz szert saját magát, a maga természetét és a világot vizsgálva, de ez a tudás nem képes az embert meghaladó távlatok megnyitására. Ha feltételezzük, hogy létezik az emberi természetnél magasabb rendű élet, az csak akkor válhat ismertté, ha az maga nyilvánítja ki magát az embereknek. Az ember képtelen lenne látni a saját alakját, ha nem létezne a fény, amelynek forrása az emberen kívüli. Az a napjainkban egyes tudományos körökben kialakult gondolat, hogy a tudományos ismeret és a vallási ismeret kiegészítik egymást, értelmetlenné teszi a tudomány és a hit mindennemű szembeállítását. Ez azt is jelenti, hogy az embernek a maga személyes és társadalmi életéhez ugyanúgy szüksége van a vallásra mint a tudományra.

Ma, inkább mint valaha, a kereszténység támogatni kívánja a tudományos kutatást és annak a gyakorlati életben való alkalmazását. De a keresztény Egyházak mindenek előtt a saját üzenetüket akarják megőrizni, amelyet az Úr Jézus Krisztus adott át az embereknek és annak a kortársaink életében való megvalósulását akarják látni. Történelmünkől tudjuk, hogy ez a feladat sosem volt egyszerű. Az emberi gyöngeségek időnként megosztáshoz, ellentétekhez sőt testvérgyilkos háborúkhoz vezettek. Az első évezredben a keresztények arra törekedtek, hogy a lehető legpontosabban fejezzék ki emberi nyelven azokat az isteni igazságokat, amelyek Krisztus evangéliumában lettek számukra kinyilatkoztatva. Ezek ma a Niceai-Konstantinápolyi hitvallásban vannak tömören kifejtve. Igaz, a keresztény világban léteznek eltérések abban, hogy hogyan értjük a hit alapjait. Ugyanakkor bizalommal állíthatjuk, hogy egészen a közelmúltig a keresztények egyformán látták az embert és annak az etikai normák által megszabott életét. Ma ez az egység is le van rombolva. Egyes keresztény közösségek egyoldalúan revidálták és revidálják az életnek a Szentírásban megtalálható normáit.

Miért következett be ez a jelenség napjainkban, a 21. század kezdetén? Miért lett annyira népszerű az erkölcsi normák fejlődésének a gondolata egyes keresztény körökben? Előszőr, a teológia, amely az ember üdvösségét egyedül a hit gyümölcsének tartja, hajlik egy ilyen fejlődésre. De véleményem szerint inkább e világ vallástalan szellemének a befolyásáról van szó. Sokatmondóan cseng egybe egyes keresztény körök újfajta erkölcsi felfogása és a szekularizált posztmodern világ paradigmája. Tágabb értelemben, a posztmodern az elvben összeegyeztethetetlen megközelítések és vélemények összeegyeztethetőségét jelenti. Egy ilyen látásmód esetleg igazolható a társadalom egyes részeiben, de nem igazolható a keresztény erkölcsben. A hívők nem ismerhetik el egyszerre az élet értékét és a halálhoz való jogot, a család értékét és az egyneműek együttélését, a gyermek jogait és az emberi embriók orvosi célból történő megsemmisítésének lehetőségét.

Mégis, ez a megközelítés elterjedt nem csupán egyes embereknél, vagyis magán véleményként, hanem azt fokozatosan kötelezővé is teszik az összes állampolgár számára egyes európai államok és nemzetközi szervezetek törvényei. A keleti országok ortodoxai, akik megtapasztalták a totalitárius államokban való életet, fenyegető tendenciákat ismernek fel a politikai hatalom fejlődésében. A keresztények régóta ismerik a Szent Ágoston által kifejtett elvet: „Egység a szükséges dolgokban, szabadság a bizonytalanokban és szeretet mindenben”. A keresztények és a nem-hívők abban nem értenek egyet, hogy mi a szükséges és mi a bizonytalan. Ez tölt el bennünket félelemmel, mert a keresztények azt kívánják, hogy követhessék a saját erkölcsüket. Ha a közhatalom arra kényszeríti őket, hogy felelősséget vállaljanak olyan cselekedetekért, amelyek hitükkel és erkölcsükkel ellentétesek, nehezen fogják az ilyen hatalmat barátnak és elfogadhatónak tartani.

Mi az oka ennek az összeférhetetlenségnek a keresztény álláspont és az etikai relativizmus közötti? Ez a hitből következik, amennyiben az emberről alkotott isteni kép és az élet értelme Krisztusban lett kinyilatkoztatva. Ennek az igazságnak a visszautasítása az ember és a világ halálát jelenti. Az Egyház nem az Istenről és az emberről

való saját vízióját tanítja, amely valamilyen okból számára hasznos, mint azt egy politikai párt tenné, hanem a számára Isten által kinyilatkoztatott igazságot hirdeti. Ha egy tudós, aki egy új természeti törvényt fedez fel, joga van elméletét védelmezni, mennyivel inkább joga van az Egyháznak védelmezni az örök igazságot.

Nekünk, keresztényeknek nyilvánvaló kell, hogy legyen, hogy Krisztus a valódi istenit és a valódi emberit nyilvánította ki a világnak. Az emberi természet teljessége Krisztusban lett kinyilatkoztatva. Még Pilátus is elismerte ezt, midőn így szólt: „Íme az ember” (Jn 19, 5). A Krisztusban megnyilvánult emberi természetnek nem kell fejlődnie, csupán a többi ember természetévé kell válnia. Mindaz, amit az emberről mondhatunk, ki lett nyilatkoztatva Krisztusban. Az ember lényegéről folytatott viták kétezer éve véget értek. Ezért az erkölcsi normák fejlődésének egyes keresztény körökben népszerű eszméje szolgálkú alkalmazkodás e világ szelleméhez, amely ma a posztmodern paradigma eredete. Igaz, hogy az Egyház életében kialakulnak olyan szokások, amelyek a kulturális, földrajzi és történelmi feltételeknek megfelelően fejlődnek, de az emberi természetnek vannak alapvetői fogalmi, melyek megváltoztathatatlanok.

A mai Európában lehetetlen megvédeni egy egységes társadalmi erkölcsöt és a keresztény értékeket, ha a legfontosabb felekezetek, dacára tanbeli eltéréseiknek, nem egyesítik erőfeszítéseiket. Az „ökumenizmus” régi fogalma már nem mindenben felel meg ennek az új feladatnak. Úgy gondoljuk, hogy az Evangélium egyetlen és megváltoztathatatlan etikájára alapozott keresztény szolidaritás és a keresztény értékekről a világban tett közös tanúbizonyság talán az utolsó esély a keresztényeknek arra, hogy közös erőfeszítéssel újra lelket adjanak Európának. Ezért szükséges, hogy a keresztény közösségek támogassák egymást, őrizzék a barátság kötelekeit, osszák meg egymással tapasztalataikat, egy nyelven szóljanak a külső világhoz, legyenek közös szociális projektjeik. Az orosz Egyház a totalitárius rendszerben szerzett tapasztalatból tudja, hogy mit jelent a keresztény szolidaritás Európában. Ez a szolidaritás ma is cselekszik. Számos Egyház baráti üzenettel fordult hozzánk a moszkvai Patriarchátus és a határokon túli orosz Egyház közötti egység helyreállítása alkalmából. Szolidárisnak érezzük magunkat a többi kereszténnyel a szekularizmus, a lelki dimenzió hiánya, a szegénység és az integrizmus mai kihívásaival szemben. Közös keresztény örökségünk van és ezért könnyebben tudunk közös választ adni ezekre a kihívásokra, mint más vallások vagy más filozófiák követőivel együtt. Meg vagyok győződve, hogy az ezekkel a közös kihívásokkal szembeni szolidaritás meg fogja erősíteni a keresztények közötti kapcsolatokat Európában, fel fogja éleszteni az érdeklődést a teológiai párbeszéd és az Isten által rendelt egység keresése iránt azokban a keresztény közösségekben, amelyekben ez ellanyhult.

A közös etikai normák védelmében a keresztényeknek keresniük kell a kapcsolatokat azoknak a vallásoknak a képviselőivel, amelyek erkölcsi álláspontja a kereszténységéhez közeli. Ezért a vallások közötti kapcsolatok fontosak Európában és az egész világon. Minden különbözőségük dacára a hagyományos vallásokban közös az, hogy elsőbbséget adnak az örök értékeknek a mulandó földiekkel szemben. Ez lehetővé teszi, hogy együtt szálljunk szembe az emberi élet etikus megszervezését fenye-

gető veszélyekkel. A vallási vezetők 2006 júliusában Moszkvában tartott csúcstalálkozója, amely Európa egyik legfontosabb vallásközi eseményévé vált, megmutatta, hogy a legfontosabb vallási hagyományok képviselőinek közeliek az etikai álláspontjai. Mindannyian kifejezték aggodalmukat a napjainkban uralkodó etikai relativizmussal kapcsolatban.

A keresztények bizonyos támogatásra találhatnak olyan nem-hívóknál is, akik a kereszténységhez közeli etikai értékeket védenek. Ebben nincsen semmi meglepő, hiszen már Pál apostol megírta a rómaiakhoz intézett levelében, hogy ha a pogányok lelkiismeretük szavára hallgatnak, betölthetik Isten törvényét (Cf. Róm 2,14-15). Más szavakkal, a keresztényeknek minden jóakarátú erővel együtt kell működniük, hogy társadalmi meg egyezésre jussanak az erkölcsi normákról és azt meg is tudják őrizni. E cél elérése érdekében a keresztény közösségeknek együtt kell dolgozniuk a közvéleménnyel és támogatniuk kell a párbeszédet a nemzeti és nemzetközi struktúrákkal. Mikor a keresztények kiállnak azért, hogy a közsférában egységes erkölcs legyen, meg kell hagyniuk minden embernek a lehetőséget, hogy életét olyan értékek szerint szervezze meg, amelyeket lelkiismerete diktál neki. Ezen a területen csupán Pál apostol egy másik szavát kell követniük: „Ki vagy te, hogy más szolgálja felett ítélsz? Tulajdon urának áll, vagy esik. De

meg fog állni, mert van hatalma az Úrnak arra, hogy megtartsa” (Róm 14,4). A társadalmi erkölctől eltérő más megközelítések maradjanak a magán élet szférájában. Ezeket sem üldözni, sem másokra kényszeríteni, vagy a közsféra normáiként bemutatni nem kell.

Ma sokan – akár ha nem is hívők – elismerik, hogy a kereszténység a kohézió hatalmas forrása az európai civilizáció számára. Ez a vélemény azóta éledt fel Európában, mióta annak szembe kell néznie más civilizációk kihívásaival. Európának, ahhoz, hogy fennmaradjon a mai világban, keresztény kontinensnek kell maradnia. Ez nem jelenti azt, hogy nincs hely más vallásokat vagy filozófiákat követő emberek számára. Arról van szó, hogy fel kell ismerni a kereszténység szerepét kontinensünk múltjában, jelenében és jövőjében. Egy ilyen felismerés nagy részben attól függ, képesek e a keresztények megőrizni Krisztushoz való hűségüket és identitásukat egy gyorsan változó multikulturális világban.

„Úgy ragyogjon a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák cselekedeteiteket, és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat.” (Mt 5,16). A világ képes meglátni, elfogadni és megdicsőíteni a mennyei Atyát, ha a hívei által terjesztett fény az ő Fiának a fénye.

KIRILL, Szmolenszk és Kalinyingrád metropolitája
(Fordította Vető István)

Kantiánus elemek Ravasz László gondolkodásában

Ravasz László születésének 125. éves évfordulóját országszerte jeles, tudományos, társadalmi közegyházi és gyülekezeti megemlékezések fémjelezték. A 20. század kiemelkedő református püspöke előtt, aki 1948-ban Amszterdamban az Egyházak Világtanácsa alakuló ülésén a Magyarországi Református Egyházat képviselte, a Theologiai Szemle az alábbi két cikk közlésével tisztelt. Az első tanulmány Ravasz László szellemvilágát érinti, a második közéleti tevékenységét életének egyik legnehezebb korszakában. Ez utóbbi előadás az Október a Reformáció Hónapja rendezvénysorozat egyik záró rendezvényén hangzott el, amely a Ráday Kollégiumban került megrendezésre, s társrendezője a Magyar Tudományos Akadémia volt. (a szerkesztő)

„De az ember nem oda ér, ahová megy;
mert az ember oda indul, ahová ő akar menni:
de oda érkezik, ahová Isten viszi.”¹

Mielőtt egy tartalmi vizsgálódásba kezdenék, két kérdésre választ kell találnom. Ha önnönmagamat keresztény emberként határozom meg, aki mindezen túl a Református Egyház tagja, végezhetek-e tudományos vizsgálódást saját egyházam több mint 50 évnyi idejéről, és annak meghatározó vezetőjéről? Lehetséges-e egyáltalán az objektív tudományos vizsgálódás ilyen alapról, egy olyan korszakról, mely nem kevésbé volt küzdelmes és szorongató, mint a korábbi évszázadok? E kérdés felvetése és megválaszolása elengedhetetlen, hogy se bennem, se az olvasóban ne az motoszkáljon, vajon azért írom, amit írok, mert a tudományos vizsgálatok erre engednek következtetni, vagy mert kényszert érzek, hitem miatt, egyházam megvédésére. Nos a válasz a kérdésfelvetésben, önmeghatározásomban rejlik. Keresztényként, Krisztushoz tartozóként hitem iránya nem szervezetre, vagy annak mindenkori vezetőjére irányul – így bátran vághatok neki a kutatásnak.

Ugyanakkor fel kell tennem azt a kérdést is, amit Ravasz vet fel az úgynevezett Ady-ügy kapcsán: „Nagy különbség az, hogy ezek a költők kinőtték már önnön romlásuk forradásait. Ovidius, Horatius, Catullus, Sappho úgy állnak már a mai nemzedék előtt, mint akiknek magánélete nem vet árnyékot poétai alkotásukra, mert ezt a magánéletet már nem ismerjük, sőt, ha mondja valaki, nem hisszük el, mert személyük eszményi fényt nyer alkotásaik visszaverődő fényétől; de Ady szomorú állapota, hibái, leromlásának mértéke és jelei még élő emlékek. ... Ady nem élte túl még vétkeit...”² „Bús, beteg, gyöngy ember, messiást csinálni belőle nem lehet, nem szabad. Ezzel csak századok múlva lehet próbálkozni, mikor költői génusza végképpen elfelejteti erkölcsi fogatkozásait, mint ahogy az öreg fa kinövi legmélyebb fiatalkori sebeit is.”³ Elégséges-e az a 32 év, mely Ravasz halálától, s az az 59, mely a vizsgálandó időszakról eltelt? Erre már nem oly könnyű a felelet, s csak azt

mondhatom, elégnek kell lennie. Elégnek kell lennie, és talán éppen azért elégséges is, mert már annak a rendszernek is 17 éve vége, mely Ravaszt püspökségéről való lemondásra és hallgatásra kényszerítette. (Apropó, tényleg kényszerítette? Visszaemlékezésében ő így ír: „Kényszerítés volt-e lemondásom – döntse el magára nézve az olvasó. Én azt mondom, *nem*, mert nekem *szabad volt* a felszólításra nemet mondanom s vállalni a legalább 15 évre szóló börtönbüntetést. Inkább okos voltam, mint erős. ...nem látom olyan jelentős dolognak egy amúgy is búcsúzkodó ember pár hónapi továbbmaradását, hogy az egyház nyugalmit és sok derék bajtársam egzisztenciáját kockára tegyem.”⁴ Tartozunk vizsgálni személyét és korszakát, mert még egyik ádáz bírálója is így ír róla: „Ravasz ideológiai és politikai hatása a magyar református egyház felszabadulás [értsd: 1945] előtti történetében senkiéhez sem hasonlítható. Ez a hatás nemcsak egyházi vezetői mivoltából és vezetési tevékenységéből fakadt, hanem szinte páratlan méretű irodalmi tevékenységéből is.”⁵

Ami egy filozófiával, így vallásfilozófiával foglalkozó ember érdeklődését különösen felkeltheti, az a visszaemlékezéseiben így szól: „Ezzel eldőlt életem nagy kérdése, anélkül, hogy jelentőségét akkor még fel tudtam volna becsülni. Én csak azt tudtam, hogy teológus vagyok, és az leszek Böhm Károly filozófiája alapján, mint ahogy teológus volt Biederman a hegelii és Ritschl a kanti filozófia alapján.”⁶ S bár ő maga is vallja, hogy filozófiai indíttatását Böhmnek köszönheti, így közvetve mégis a kanti filozófia kerül be a protestáns teológiába. Kálvin erkölcsstanában Ravasz a kanti filozófia visszatükröződését látja. Így, bár sokszor csak Böhmre hivatkozik – s kétségkívül ő volt számára a nagy közvetítő –, a kanti filozófia óriási nyomot hagyott rajta keresztül is a 20., sőt 21. századi magyar protestantizmuson. Filozófiai, vallásfilozófiai szempontból azonban mindenképpen a kanti hatás a legfigyelemreméltóbb. S bár Ravaszról sok tucatnyi értekezés jelent már meg, az ilyen irányú vizsgálódás köztük a legkevesebb. Külön elemzések sorának tárgyát képezik például nemzetértelmezései, egyházszervezése, politikája, gazdaságpolitikája, etikája, de a mindezek filozófiai alapját képező kanti filozófiát, az újkantiánus iskolát kevesen említik.

Ravasz egyházpolitikai tevékenységét áthatja az az idealista axiológia, melynek gyakorlati hasznaként a teológiában központi helyre kerülhet a szubjektum. Ebben ugyan Kónya István a „burzsoá individualizmust” látja visszatükröződni, valójában azonban a személyes hit prioritását kívánja vele Ravasz teológiailag is megalapozni. Hiszen még a teológiai fakultásra is úgy iratkozott be, hogy „inkább hitetlen voltam, mint nem, az Istenről homályos spekulációkban gondolkoztam, de közellétét nem éreztem, még kevésbé adtam át magam engedelmességre.”⁷ Azonban, a Kálvin-tanulmányok mellett Mott János, a Keresztyén Diákok Világszövetségének főtitkára, és e szervezet magyarországi csoportja, a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség (MEKDSZ) ill. első „utazótitkára”, Victor János gyakorolt rá olyan hatást, melynek révén vallásosból személyes hittel rendelkező ember lett. A személyes hit a személyes erkölcsiséget is magával hozta: „Az erkölcs csak személyes lehet csupán, azaz egy öntudatos élőlénynek élő viszonya önmagához és eszményeihez. ... Az öntudatnak ama tevékenységét, mellyel önmagát az erkölcsi esz-

ménnyel viszonyban lévőnek tudja, s e viszony mértékét finoman megérzi és kifejezi ... lelkiismeretnek nevezük. Ez mondja, hogy én milyen viszonyban állok az erkölcsi törvénnyel.”⁸ Ugyanezt láthattuk Kantnál, aki azal, hogy a gyakorlati észnek adott elsőbbséget a teoretikussal szemben, azt is mondta, hogy ezáltal megszabadulunk a világ önmagában való megismerhetetlenségétől, mert minden ember számára hozzáférhetővé válik a legmélyebb, vagyis az erkölcsi igazság. A kanti teoretikus ész kritikája, a „van” és a „kell” radikális megkülönböztetése, valamint a szabadság (noumenon) világa, az ehhez kapcsolható erény, valamint a természet (fenomenon) világa, az ehhez kapcsolható boldogság kettősége is megjelenik Ravasznál: „Egész világunk két nagy részre oszlik, a lét és a cselekvés világára, Az előbbi magában foglalja mindazt, ami van, a másik mindazt, aminek lennie kell. A való világnak a központjában áll a lényegnek a fogalma, amely állandóan változik. A kellő világnak a központjában áll az értéknek a fogalma, amely különböző fokozatai ellenére is egységes valóság. Egész világunk tehát ezen a két pilléren nyugszik...”⁹ Az emberi élet örök szabadságharc, mondja *A keresztyenség és az erkölcs* című előadásában, melyet két fantom, az ismeret és az akarat világa vív. A látható univerzumra ráépített világot, a kultúrát az erkölcs tartja egybe, s amikor a legfőbb jó „belenyúl” az életünkbe, azt nevezi Ravasz az erkölcsi törvény érvényesülésének. De ennek az erkölcsi törvénynek mindenek előtt szabadnak kell lennie, mert – mint mondja – a követ, ha elhajtjuk, lefelé esik, hisz nem tehet mást, de, hogy én elbukom-e az élet harcaiban, azért én felelek, az egyedül tőlem függ: az erkölcs tehát a szabadság és felelősség világa.

De miközben Ravasz hitvallásában, erkölcsfilozófiai értekezéseiben újra és újra felbukkan a kálvini teológia mellett a kanti filozófia, az általa irányított Magyar Református Egyház társadalmi szerepvállalása legfőbb iránymutatójának közéleti gondolkodásában és tetteiben is ezeket a hatásokat találhatjuk meg. A szubjektum, mely individuális erkölccsel, és individuális hittel rendelkezik, lehet az alapja egy vesztés háború utáni, megcsontított Magyarországnak is: „Magyarország politikai és gazdasági talpra állása lelki, morális újjászületésétől függ. Erre azon mértékben van meg a remény, amily mértékben az evangélium reális erői áthatják [az egyén] összetört, megalázott, kiüresedett szívét.”¹⁰ Az államhoz való viszonyában is a kálvini demokratizmus és a kanti ill. újkantiánus szemlélet tükröződik vissza. Az alap mind a Horthy-korszakban, mind a Rákosi-korszakban ugyanaz, az eltérések inkább az államnak az egyház irányába tanúsított hozzáállásából származnak. Mindkét esetben az oktatás prioritásként jelenik meg: nem véletlen az „iskolaegyház” megnevezés, mellyel a református egyházat illetni szokták. Az állam és egyház viszonyát éppen ezért jól tükrözi az iskola és oktatás mindenkori helyzete, amelyben jelentős változást kétségkívül a 19. század hozott, amikor is az egyházi iskolák versenytársat kaptak a felekezeten kívüli állami iskolák révén. Mégpedig oly felfokozott verseny indult meg, melyben az egyház vesztésre állott, „s már-már ott voltunk, hogy ragyogó múltú iskoláinkat és kollégiumainkat feladjuk”.¹¹ Ezt azonban az állam is bűnös tékozlásnak tekintette, ezért az iskolafenntartó egyházaknak segítséget nyújtott az úgynevezett „államsegéllyel”. Ennek elfogadása egyben viszont azt is jelentette, hogy az egyház alkalmazkodik

az állami követelményekhez, és elfogadja az állami felügyeletet. S bár ettől kezdve szilárd anyagi alappal nem rendelkeznek az egyházi iskolák, és az eredeti missziói alaptól is távol állnak, egy „mérsékelt haladó, a humanista egyetemességet, nemzeti jelleget, a gondolkodás és politika terén szabadságot hangsúlyozó” oktatás lehetőségéről lemondani így végül is nem kényszerültek. Az állam és egyház viszonyáról, egy kálvini alapon álló egyén nem mondhat mást, mint, amit Ravasz. Egyrészt tudatában van a keresztyén ember, hogy Krisztus királysága totális igénnyel lép fel, életének minden mozzanatára, pillanatára igényt tart, másrészt, az idealizmust kerülve, nem feledheti, hogy a földi létben egy másik fejedelem is fennáll, ez pedig, a polgári társadalom jogrendje, aminek szintén van „több-kevesebb igénye az alattvalókkal szemben”. Ezáltal „az egyház és állam elmentéssége adva van mindazzal a történelmi feszültséggel együtt”,¹² mely egyidejűségükből és hatóterületük egybeeséséből ered.

Ugyanazzal a problémával néz szembe itt Ravasz a gyakorlatban, melyre Kant is elméleti választ keresett, amikor elválasztotta az erkölcsiséget és a természet világot, a törvényt és az erkölcsiséget, hogy aztán újból kibékítse őket. Az állam alkotmánya végső soron a nép erkölcsiségén nyugszik, mely viszont nem tud gyökeret verni egy jó alkotmány nélkül – írja *Az örök békében*. Kant erkölcsfilozófiáját lehetséges politikafilozófiája nélkül, de politikafilozófiáját lehetetlen erkölcsfilozófiája nélkül megérteni. Míg az ember méltóságának feltétlen tisztelete valamint a szabadsághoz való jog, mint az egyetlen velünk született jog, szerepel jogfilozófiájában, s az ember, mint erkölcsi lény jelenik meg, mely a jóra való hajlamát nem veszítheti el soha, s akit a kategorikus imperatívusz „cselekedj úgy, hogy cselekedeted maximáját akarod a természet egyetemes törvényévé emelje” igazít el, hogy jóakarátú emberként kötelességét teljesíthesse, nos az erkölcsiség ily elsőbbsége után, mégis a törvényes kötelezettségek és az erény által megszabott kötelezettségek közül az előbbinek ad megkülönböztetett elsőbbséget. A szakadék, melyet át kell hidalnia, éppen ebből adódik: vagyis a törvények, melyet az erkölcsiségre alapoz, s melyeket *a priori* módon kíván levezetni és melyeket tisztelni feltétlen kötelesség, előírhatnak oly cselekedeteket, melyek ellentmondanak az erkölcsiségnek – ám az erkölcsiség előírja az erkölcstelen törvénynek való engedelmisséget is. A politika és erkölcs között felmerülő ellentétet Kant úgy oldja fel, hogy az előbbit az utóbbi alá rendeli. A republikánus kormányzat – melynek megvalósulását látná szívesen – Kant szerint csak egy olyan erkölcsös politikus fejében fordulhat meg, aki a politikát teljességgel alárendeli az erkölcsnek. Az erkölcsi parancs értelmében azt kell kívánnunk, hogy a törvényhozást olyan politikai rend helyettesítse, mely alkalmazkodik az ember jogaihoz, ugyanakkor összeegyeztethető az erkölcsiséggel. S talán nem túlzás azt mondani, hogy a két szféra különválasztása könnyebben elfogadható, mint újbóli összeillesztésük, különösen, ha az ilyen irányú megvalósulás oly kevésbé tekinthető jellemzőnek.

Fentebb azt mondtam, hogy Ravaszra a kálvinizmuson túl jelentős hatást a kanti ill. újkantiánus filozófia gyakorolt – de vajon az erkölcsi kötelesség és a törvényes kötelesség kettősségéről és az előbbinek az utóbbi alá rendeléséről hogyan vélekedett? A noumenon és fenomenon világának elvi szétválasztásáról már beszél-

tünk – de mit jelent mindez a mindennapi életben? Már Kant számára is nagy dilemmát jelentetett, hogy az erkölcsiség, jóakarátúság mi módon válik adóttá az egyén számára. S ő nem talált más utat, mint hogy az embert, akit alapjaiban jellemez a tökéletesedésre való képesség és aki a jóra való minden hajlamát nem veszítheti el soha, kényszeríteni lehet ugyan bizonyos cselekedetek végrehajtására, de csak a nevelés által képes az erkölcsiség interiorizálására. Az 1945 után kialakuló – az egyházat elutasító – rendszerről így ír Ravasz: „Amikor az állam már nem hisz és az egyház ellen fordul, helytelen dolog az államot hibáztatni. Nekünk fel kell tennünk a kérdést: miért nem hisz az állam s erre *mea culpa*-val felelni: azért, mert az egyház nem tudta hívővé tenni, vagy hitében megtartani.”¹³ Így, míg mások csak az egyház romlását látták az 1945 utáni időkben, Ravasz a megújulás lehetőségét is. Elveszett, ami „ideigvaló volt”, s csak az igehirdetés maradt, amely azonban a tulajdonképpen egyetlen helyes egyházpolitika. Egyfajta befelé fordulás jelenik meg a társadalomról vallott azon nézetében, melyben rámutat: a hit sohasem volt tömegcikk, még ha az evangélium mindenkinek szól is. Vannak a hívők, az elhivatottak, és van a többség, a csak látszólagos keresztyének tömege, akik – Kantnál is meglévő különbségtévesztéssel – a látható egyháznak igen, de a láthatatlannak nem tagjai. „Ezért az egyháznak mindig az a feladata, hogy a kevesek bizonyágtétellel, példaadással, ihletéssel próbálják megnyerni, átformálni vagy legalábbis féken tartani a többséget. Mindezt csak az Ige hirdetésével teheti; pallost hozzá nem használhat. Az egyháznak tehát el kell fordulnia a világtól azért, hogy áthathassa a világot. Függetlennek kell lennie az emberektől, hogy szolgálataira legyen az embereknek. El kell szakadni minden politikai párttól, hogy az Isten pártjára élhessen, és mindenkinek mindene legyen. Transzcendensnek kell lennie, hogy immanenciáját frissen és étellel teljesen megőrizze. ...számolni a mindenkori államrenddel, bár a mindenkori államrendtől való teljes lelki és erkölcsi függetlenségben.”¹⁴ Amikor Ravaszról a kérdésre, hogy van-e valami értéke magának az életnek, azt olvassuk, igen, az emberi lélek, mert „az egy darabja, foszlánya az örök dicsőségű isteni életnek, ... elrejtve mélyen benned egy oly kitörülhetetlen és örökbecsű vonás van, melyet Isten képének neveznek, és ami a létnek célja, értelme és eredménye”, akkor óhatatlanul emlékezetünkbe idéződik, amit Kant mondott az emberről: az emberség maga a méltóság, ami azt jelenti, hogy az ember még önmagát sem kezelheti eszközként, mindig csak célként. Ostorozza Ravasz az emberség erkölcsi életének folyamán kialakult úgynevezett „második típusát” is, mely szerint minden dolognak annyi értéke van, amennyire eszközévé válik az életnek. „Közéletünkben azt a hasznossági értékelést látjuk, mely az embereket csak eszköznek nézi, és annyi becsét tulajdonít neki, amennyi hasznot hajt.”¹⁵ Pedig, mutat rá, az istenképre nézve tökéletesen mindegy, hogy látja-e más, tud-e róla más, hasznát veszi-e más, vagy sem: ha nem lenne körülötte világ, s csak egyes-egyedül állana, akkor is egész érték volna.

Az államhatalommal szemben pedig a legszorosabban vett biblikus alapon állva mondja, hogy abban „Istentől rendelt felsőbbiséget lát”¹⁶ „Minden lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságoknak; mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől: és amely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek.”¹⁷ Az állammal szem-

ben egy esetben engedi meg a szembeszegülést, ha ugyanis az a Jelenések könyvében foglalt Antikrisztushoz válna hasonlatossá. Mindeközben határozottan leválasztja a közélettől az egyházat és a keresztyén embert, de egyúttal határt is szab: a határ pedig az isteni törvény megszegése. „Nem engedheti, hogy oltárai erődítmények legyenek egy politikai párt propagandistái számára. ... Ha a múltban ezt megtette, vagy megtenni látszott, ez nem ok arra, hogy ismét megtegye, sőt a legdöntőbb tilalmazás arra, hogy ilyesmitől tartózkodjék.”¹⁸ Viszont fel kell lépnie, ha a kormányzat az isteni törvény ellen lép fel. Hogy hogyan lehet a két síkot összeemelni, az némiképp hasonlatos a kanti megoldáshoz, melyben ugyan a törvényi kötelességnek elsőbbsége van az erkölcsivel szemben, ám a törvényalkotókat az erkölcsi törvény kell, hogy áthassa. Ravasz a keresztyénség és állam kettős szféráját így képzelem összeemelni, egyik 1945 utáni első beszédében: „Az egyház ugyanis az evangéliumban rejlő missziói erő kifejtésével lassanként átalakítja a híveknek nemcsak magán, hanem közösségi életét is, s ezáltal észrevétlenül szabályozza a hívők állami életét is. Ez mindenütt látható, ahol az Ige dinamikája új korszakot teremtett.”¹⁹ Ilyen új korszakot próbált elindítani, s újra ebben látta egyháza feladatát, amikor a „jobboldali fasizmust” a „baloldali” váltotta fel. Egyféle államot tartott volna megfelelőnek, az erkölcsre alapozott állam eszményét: „Különösen fontos dolog az államhatalom és az országvezetés etizálása.”

Patkó Edina

Ravasz László és a zsidómentés

Ravasz László életpályájának megítélésében komoly szerepet játszott és játszik a zsidósághoz való viszonyulása. Tény, Ravasz Lászlót 1945-ben igazolták, tehát nem tartozik a háborús bűnösök közé.

Ravasz László (1882–1975) zsidómentő munkáját a tények bemutatásával, értékelésével kívánom megtenni, úgy is, mint lelkész, levéltáros, egyháztörténész.

Ravasz László a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 1921-től 1948-ig, a Magyarországi Református Egyház (MRE) Konventjének és Zsinatának elnöke volt és az Országos Református Lelkész Egyesület elnöke (ORLE) 1936-1948-ig. A MRE zsinatának elnökeként volt a felsőház tagja. Valóban megszavazta az első és a második zsidótörvényt, s tudjuk, hogy az elsőt a felsőház minden egyházi tagja megszavazta. Ennek körülményeivel több történész foglalkozott, és értékelte a főpásztorok döntéseinek okát. Az értékelés nem kedvezőtlen. A törvényhozás okai közé sorolták az Anschluss-t, Ausztria német megszállását és a zsidóság számarányához képest nagymérvű szereplését főleg az ország gazdasági, kulturális, és művészeti életében. Református vonalról Bereczky Albert szerint a törvény célja a „zsidókérdés kiéleződésének elkerülése és az antiszemitizmus leszerelése volt.”¹ A második zsidótörvény tárgyalásakor Ravasz László kifogásokat emelt, s a hosszú tárgyalások után mégis megszavazta azt, mivel választások előtt álltak és már folyt a nemzetközi szocialista izgatás, várható volt a szélsőjobboldali erők tömeges bekerülése a parlamentbe. Amennyiben nem fogadja el a felsőház a törvényt, akkor ez Teleki Pál miniszterelnök

IRODALOM:

- Kónya István: A magyar református egyház felső vezetésének politikai ideológiája a Horthy-korszakban, Akadémiai Kiadó, Bp., 1967.
 Kádár Imre: Egyház az idők viharában, Bibliotheca Kiadó, Bp., 1957.
 Ravasz László: Emlékezéseim, Kiadja A Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 1992.
 Ravasz László: A helyes egyházpolitika, in Isten rostájában, Franklin Kiadó, Bp. 1941.
 Ravasz László: Tudom, kinek hittem, Studium, Bp. 1927.
 Ravasz László: A helyes egyházpolitika
 Kiss Réka: A diktatúra szorításában, Ravasz László egyházpolitikai útkeresése a második világháborút követő esztendőkből (1945–1948)

JEGYZETEK

- ¹ Ravasz László: *Emlékezéseim*, 71. o. – ² Uo., 285. o. – ³ Uo., 283. o. – ⁴ Uo., 344. o. – ⁵ Kónya István: *A magyar református egyház felső vezetésének politikai ideológiája a Horthy-korszakban*, 96. o. – ⁶ Ravasz: *Emlékezéseim*, 76. o. – ⁷ Ravasz: *Emlékezéseim*, 112. o. – ⁸ Ravasz: *A keresztyénség és az erkölcs*, 9. o. – ⁹ Kónya: i.m., 108. o. – ¹⁰ Ravasz: *A háború hatása a magyar vallásos életre*, 26. o. in *Tudom, kinek hittem* – ¹¹ Ravasz: *Emlékezéseim*, 190. o. – ¹² Ravasz: „A helyes egyházpolitika”, in *Isten rostájában*, II. köt. 428. o. – ¹³ Uo. – ¹⁴ Uo. – ¹⁵ Ravasz: „A keresztyénség és az erkölcs”, in *Tudom, kinek hittem*, 15. o. – ¹⁶ Ravasz: *Emlékezéseim*, 338. o. – ¹⁷ Róm, 13,1 – ¹⁸ Ravasz: *Emlékezéseim*, 339. o. – ¹⁹ Ravasz: „A helyes egyházpolitika” in *Isten rostájában*

megbuktatását jelentette volna, s az alsóház keresztül vitte volna mindenféleképpen a törvény elfogadását.

Maga Teleki Pál személyesen beszélt erről Ravasz Lászlóval és a többi egyházi vezetővel. Ravasz 1960-ban tanulmányt írt a zsidókérdésről s belátta mind az ő, mind a felsőház hibáját, idézek: „tragikai vétség: nem vállaltuk a felelősséget a törvényjavaslat és a kormány megbuktatásáért... Ha mi közvetlenül a választások előtt megbuktatjuk a nemes gondolkozású, emberséges és mérsékelt Teleki Pált, olyan számban jó be a legszélsőbb jobboldal, hogy kivehetik a hatalmat a kormányzó kezéből. Akkor pedig ott lettünk volna, ahová csak öt év múlva, 1944. március 19-én jutottunk el.”²

A továbbiakban nézzük Ravasz püspök úr tiltakozását a zsidóság elleni atrocitások miatt és a tevékeny segítségét a zsidóság érdekében.

1. 1939-ben, az Országos Református Lelkészegyesület ceglédi gyűlése – Ravasz László vezetésével – elvetette a Rosenberg-féle fajelméletet, mint pogány és a Szentírás tanításával ellentétes ideológiát.³

2. A harmadik zsidótörvény tervezettel élesen szembeállt, amit az 1941. július 18-án tartott beszéde hitelesen bizonyít. „Ezzel a református egyház később bár, de ország-világ előtt nyíltan szembeszállt a Hitler-féle démonizmussal!”⁴

3. Országos egyházi tisztségéből adódóan határozta el a Jó Pásztor Missziói Bizottság létrehozását a zsidómen-

tsre. A bizottság 1942. október 20-án jött létre az áttért zsidók lelki gondozására és a rászorulóknak szociális és karitatív megsegítésére. A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje alapította meg, mely testületnek elnöke Ravasz László volt. A konvent missziói előadója, Muraközy Gyula lett a Jó Pásztor Missziói Bizottság elnöke, Éliás József pedig a szolgálat vezetője. A Bizottság munkájáról, benne Ravasz szerepéről Szenes Sándor „Befejezetlen múlt” című kötetében is szól, ahol Éliás Józseffel beszélget a szerző. Ravasz volt a létrehozója ennek a zsidómentő munkának, és anyagilag is támogatta. Ebben a munkában sok református lelkipásztor és egyháztag, diakónus vett részt. A zsidó származású diakónusok a Szálasi uralomig – a Konvent elnöksége közbenjárására – mentességet élveztek a zsidóságra vonatkozó intézkedések alól.⁵ A Jó Pásztor Bizottság tagjai voltak: Bereczky Albert, Kádár Imre, Dobos Károly, Nagy Gyula, Borsos Sándor, Dr. Benkó Ferenc ny. államtitkár, dr. Kárpáthy Géza törvényszéki bír. A német megszállás után Sztehló Gábor evangélikus lelkész is csatlakozott a Jó Pásztorhoz, s hozta létre a Gaudiopoliszt. A megszállás után megnövekedett a Jó Pásztor munkája. A lelkészek, diakónusok látogatták az internálótáborokba, munkaszolgálatos századokba kerültek, menleveleket, keresztleveleket, élelmet szereztek a zsidóság mentésére. 1944. október 1-jétől 1945. február 1-jéig I árvaházban, 31 otthonban menekítették a zsidó gyermekeket, várandós anyákat, mintegy 2000 főt.⁶ Az ellenállás útján, Soós Géza révén kapja meg Éliás József az Auschwitzit Jegyzőkönyv egy példányát. A Jó Pásztor titkárnője, Székely Mária fordítja le magyar nyelvre és házilag sokszorosítja. Májusban vagy június elején került Magyarországra. Ezeket a példányokat juttatják el az egyházak vezetőihez, (Serédi, Ravasz, Raffay) és Horthy Istvánnéhoz, valamint Komoly Ottóhoz a Zsidó Szövetség elnökéhez. A zsidó vezetők a későbbiekben arra hivatkoznak, azért késlekedtek a Jegyzőkönyv nyilvánosságra hozatalával, hogy ne keltsenek a még életben lévők között pánikot.⁷

Következzék kronologikus felsorolása Ravasz László lépéseinek, melyeket a zsidóság megmentéséért tett.

1944 tavaszán Ravasz László volt az első egyházi vezető, aki tiltakozott a zsidókkal való bánásmód miatt.

1944. április (3) 4. Jaross Andor belügyminiszternél tiltakozik a zsidóellenes rendszabályok ellen, és mentesítést kér a sárga csillag viselése alól, kiváltképpen az egyházi alkalmazottak számára és kérte egy Keresztyén Zsidó Tanács megalakítását is.⁸

1944. április 6. a Református Konvent és az Evangélikus Egyház újabb előterjesztése Sztójay miniszterelnöknek a mentesítések ügyében, kérték a mentesítettek körének tágítását. Először csak a lelkipásztorokat, (Sík Sándor, Éliás József) a diakónusokat és diakónisszákat mentesítették, később a presbitereket is. Végül a kormányzói mentesítés mintegy 20 000 embert érintett.

1944. április 12-én Ravasz a kormányzónál jár, s kéri, hogy a zsidókérdésben ne tegyen semmi olyat, mely később a felelősséget rá, a kormányzóra hárítaná.

1944. április 28-án a kormányzónál van ismét és beszél a közelgő veszélyről, mivel hírt kapott az Észak-kelet Magyarországon (Nyíregyháza) történt zsidók összefogásáról, azoknak munkaszolgálatra, Németországba való viteléről. Kérte a kormányzót, hogy akadályozzon meg minden zsidók elleni atrocitást. Ravasz így írt erről a beszélgetésről: „A kormányzó úr bizonyos ellenérzés-

sel hallgatta előterjesztésemet, s olyan benyomás maradt benne, hogy túlléptem az illetékességemnek a határvonalát. De ez a helyzetből következett, ezt mint kockázatot vállalnom kellett... Erről a beszélgetésről senki más nem tud, csak Perényi Zsigmond és Balogh Jenő.”⁹

1944. május 9-én ugyan felkereste Mester Miklós Vallás és Közoktatási Miniszter államtitkárral a miniszterelnököt, Sztójayt és elmondta aggodalmait, de nem volt semmi eredménye.

A miniszterelnök 1944. május 10-én adott semmitmondó választ Ravasz egyik levelére, melyre Ravasz ezt válaszolta a Konvent elnöksége nevében 1944. május 17-én: „A zsidóknak minősülő egyének elkülönítésével kapcsolatban kifejezésre kell juttatnunk, hogy magát az elkülönítésnek a tényét a leghatározottabban helytelenítjük...” tiltakozik a gettóba küldés ellen.¹⁰

E levelének gondolatát viszi tovább amikor a deportálás ellen emel szót az 1944. május 19. kelt levelében, melyet az Egyetemes Konvent nevében ír a miniszterelnöknek, s ekkor már Ravasz tud az aushwitzi haláltáborról, és ennek fenyegető veszélyére figyelmeztet levelében „jeleket látunk, amelyek arra mutatnak, mintha az elkülönítés mellett az ország határain kívülre való deportálás is előkészületben állna.”¹¹

1944. június 15-én a hercegprímást keresi meg levelével betegen (1944. márc. 9-től májgyulladással, majd sárgaságban fekszik) és kéri a zsidóság érdekében az együttműködésre: „...mikor látják a keresztyén egyházak elérkezettnek az időt arra, hogy egy ünnepélyes deklarációval ország és világ előtt tiltakozzanak a zsidókérdés megoldásának jelenleg gyakorolt embertelen módja ellen. A református egyház igénytelen nézete az, hogy az idő nagyon hamar elkövetkezhethet. Mielőtt... egyházunk és a kormány között szakítás következne be, szükséges még egy komoly figyelmeztetést küldeni a kormánynak és benne a tiltakozást is és a feddést... Egy ilyen tiltakozás tervét elkészítettem.” Ennek a tiltakozásnak egy példányát eljuttatta Serédihez, de az nem válaszolt.¹²

1944. június 23-án, református és evangélikus egyházi vezetők küldöttsége (Balogh Jenő, Radvánszky Albert, Kapi Béla, Bereczky Albert, Muraközy Gyula) viszi a kilenc püspök által aláírt levelet, memorandumot a miniszterelnökhöz, melyet a fentiek értelmében Ravasz fogalmazott „A zsidókérdés megoldásának a módja, mihelyt az Isten örök törvényeit kihívja, arra kényszerít minket, hogy tiltakozó, elítélő és ugyanakkor könyörgő szavunkat a felelős kormány feje előtt felemeljük Nem tehetünk másképp...az isteni megbízatásból merítjük jogcímünket...(hogy) kárhoztassunk minden olyan elbárást, amely az emberi méltóságot, az igazságosságot és az irtalmasságot megsérti, s az ártatlanul kiontott vér rettenetes ítéletét idézi népünk fejére...ismételten könyörgünk... vessen véget a kegyetlenkedéseknek.”¹³

A válasz lehangoló volt, a miniszterelnök tagadta a tényeket, nem deportálásról van szó, hanem a munkaerőhiány miatt viszik a zsidókat Németországba.

1944. június 25-én fogalmazza meg a református gyülekezetekhez írt körlevelét.¹⁴

Ravasz látta, hogy a Memorandum nem érte el célját, s ezért nyilvános tiltakozó levelet fogalmazott meg, melyet szeretett volna elküldeni minden református lelkésznek a zsidóság védelmében, hogy olvassák fel a szövegekről.¹⁵ A kormányban tudomást szereztek erről a tiltakozásról és szeretették volna megoldani a számukra kényes helyzetet.

Ezért még képesek voltak Leányfalura utazni 1944. július 11-én, hogy este 7 órakor, Ravasz László betegágyánál megbeszélést tartsanak, ahol a kultuszminiszter Antal István, valamint Mester Miklós, Kapi Béla, Révész Imre, Bereczky Albert, Lőrinczy Szabolcs voltak jelen. A tanácskozás eredményeként az egyháziak megígérték, hogy nem olvassák fel a tiltakozást, ha a budapesti zsidóság megkímélését írásban garantálja az állam és engedélyezi az egyház munkáját a megkeresztelkedett zsidók között. A miniszter ugyan ígéretet tett, melyet nem tartott be, sőt a tiltakozó levelek kézbesítését megakadályozta.

A Szálasi puccs után sem adta föl Ravasz: „Eleinte még tárgyaltam a Szálasi-kormány miniszterelnökével és kértem Budapest nyílt várossá tételét a totális kiürítés mellőzését, emberiességet a zsidósággal való bánásmódban, a deportálás megszüntetését, vagyon- és életbiztonságot a zsidók számára.” írja visszaemlékezésében.¹⁶

Ravasz püspök 1944. december 1-jén még ír Szálasi Ferencnek: „Ez a bánásmód megcsúfolja Istennek azt az örök törvényét, amely az ellenséggel is emberséges bánásmódra kötelez és nemzetünk fejére idézi az igazságos Isten haragját, sötét foltot ejt a magyar nemzet hírnevére... A magyarországi református egyház nevében, Isten íratlan és írott törvényei, az igazságosság és a nemzet igazi érdekei alapján az utolsó pillanatban is tiltakozom e bánásmód ellen”.¹⁷ Szálasi december 16-án válaszolt és kérte, hogy Ravasz nevezzen meg konkrét eseteket és személyeket.

Ravasz már nem tudott válaszolni erre a levélre, mert menekülnie kellett a nyilasok elfogató parancsa elől.

Ravasz László püspök élete – határozott és bátor fellépése miatt – 1944 karácsonyán veszélybe került. „A nyilasok keresték a Ráday utcában és Vera lánya lakásán. A karácsonyi prédikáció után Szabó Imre esperes üzent nekik, hogy rejtőzzék el a nyilasok elől. Gyalog elment a Lőrántffy kórházba, ott élte át az ostromot.”¹⁸

A Magyarországi Református Egyház zsinati elnöke zsidómentő munkájának hatásai. A fontosabb tényeket ismertetem.

Bereczky Albert, – aki Ravasz megbízásából végezte zsidómentő munkáját, – együtt működött a mentésben Komoly Ottóval és dr. Scher Tibor rabbiával, aki a Lónyay Református Gimnázium zsidó diákok vallásánára is volt.¹⁹ Az 1944. április 9-i tiltakozás eredménye, hogy megszületett a kormányzói mentesítés és mintegy „20 000 embernek sikerült mentességet nyernie”. Ez a sárga csillag viselésétől és annak következményei alól mentett fel.²⁰

Éliás József közli a Jó Pásztor munkájáról: „1944. október 1-jétől 1945. február 1-jéig összesen kétezeren találtak menedéket, oltalmat gyermekotthonainkban: 1580 gyerek és 420 felnőtt.” A tárgyalt korszakban 31 gyermekotthona volt a Jó Pásztornak a mentésre. Ezen felül lakással, ruhával, pénzzel és menlevéllel (1500 főnek, Bereczky, 41.o.) segítették a magyarországi zsidókat. (Ezt tette a Skót Misszió is, melynek egyik tagját Miss Jane Hainingent ezért a mentő munkájáért a Gestapo Auswitzba deportálta 1944-ben, ahol 1944. július 17-én meghalt.²¹ „Történeti tény, hogy a magyar kereszténység 1944. július 12-től október 15-ig megakadályozta, hogy a Sztójay kormány a deportálásokat folytassa és fokozza”.²²

Ezt a tényt rögzíti a Népszabadság cikke 2004. április 17-én, Együttműködés, túlbuzgóság, közöny címmel,

szerzője: Cz.G. „A nyugati nagyhatalmak és a józanabb magyar politikusok, egyházi vezetők (köztük Bethlen István, Ravasz László) tiltakozására Horthy leállította a deportálásokat, de 1944 októberében, Szálasi Ferenc és a nyilasok hatalomátvétele után folytatódott az eszelős öldöklés.”²³

Háború után, bűnbánat.

1945. február 11-i, Kálvin téren elmondott „Amit vet az ember, azt aratja” című prédikációjában szól először Ravasz László a bűnbánat hangján. „Testnek vetett ez a nemzedék, amely megindította a szörnyű világháborút... A testnek vetett az a nemzedék, amelyik legnagyobb történelemformáló erőnek e gyűlöletet vallotta s megkísérelte azt a heródesi gaztettet, hogy népeket, fajtaikat gyökerestől kiirtson... Addig, amíg a magunk urai voltunk, Budapesten egész néprétegeket kártékony dúvadakként irtottak, mint valami fertőző sereget gettóba zártak, s nem telt bele pár hónap, Budapesten minden emberi élet tökéletesen bizonytalanná vált... léleknek vetünk... Ennek első lépése a bűnbánat. Addig nincs nemzeti megújulás, mint ahogy nincs egyéni megtérés és kiengesztelődés addig, míg meg nem valljuk a tékozló fiúval egyenként és közösségben: Atyám, vétkeztem az Ég ellen és Te ellened. Isten és az ember ellen.”²⁴

„Ravasz XXIII. és XXIV. Püspöki jelentéséből (Bp. 1945. nov. 21.): „Az egyházaknak el kell ismerniük, hogy szolgálatuk lehetett volna hatékonyabb, bátrabb, gyökeresebb. Ezért az egyház bűnbánattal tartozik és fogadalommal az élő Istennek, hogy prófétái tisztében hívebben fog eljárni.”²⁵

Ravasz László, mint a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke elrendelte, hogy 1945. június 4-10. között bűnbánati evangélikációs hetet tartsanak minden gyülekezetben.

1945 augusztusában a négy egyházkerület püspökei közös pásztorlevelet bocsátottak ki. „Rettenetes visszaélést üttek a keresztény(ség) szóval.”²⁶

A Zsinati Tanács 1946. május 9-én tett vallást bűneiről.

Idézem „a Magyarországi Református Egyház Zsinati Tanácsának 1946. május 9-i 310. határozatából a következőt: „Megvallja bűnét... elmulasztotta inteni népét és a felsőséget, amikor mindkettő Isten törvényeivel ellenkező útra tért és nem állt ki egész bátran az ártatlanul üldözöttek mellett.”

„a mai időkben, egy pártatlanul gonosz zsidóüldözés után... átérzi azt a nagy felelősséget, amelyet az Úr Jézus Krisztus az anyaszentegyházának minden nép megnyerésére nézve általában, Izrael népére nézve pedig különösen képpen a köteletségévé tett. Megvallja azt a meggyőződését, hogy a Krisztus keresztjében omlik le az a választófal, amely az Efézusi levél szerint a két nemzetséget: a zsidót és a nem zsidót egymástól elválasztja. ...a Krisztus keresztje zsidóból és nem zsidóból egy új teremtményt alkot.”

„Egyházunk... kegyelettel gondol azokra, akiket az üldözés elpusztított; kifejezi azt a hitét, hogy a múltak hibáit kiengesztelni, egy jobb jövő alapjait megvetni csak az emberszeretet alapján, az Evangélium szellemében lehet és felhívja az összes igehirdetőket, tanítókat, pásztorokat és felvigyázókat, hogy a mai időkben különös nyomatékkal hirdessék és tanítsák református keresztény hitünknek ezt az alapvető igazságát.”²⁷

Éliás József visszaemlékezése: „A konvent elnökségi tanácsa olyan határozatokat hozott, amelyek tulajdonképpen messzebb mentek a bocsánatkérésnél. Kötelezővé tette, hogy az egyház 1200 szószerkén minden év adventjének egyik vasárnapján Izrael – nem az állam – legyen az igehirdetés tárgya, s az „elsősorban a zsidó nép iránti feladatokról és kötelességekről szóljon”. Ezeknek a perselypénzét a Jó Pásztor Bizottság folyószámlájára küldték a gyülekezetek... Nagygyűléseket szerveztünk a fővárosban és szinte minden vidéki városban, de a falvakba is eljutottunk.Zsidóknak a keresztyénségről – Keresztyéneknek a zsidóságról”. Prominens egyházi vezetők, világi kiválóságok lettek önkéntes, igen nagy hálaért köszönhető szolgálataink... Volt olyan előadássorozatunk és előadássorozatunk, amelynek hallgatósága nem fért el a templomban. A Vas utcában megafonnal kellett az utcai hallgató tömeghez továbbítani, Makón közvetlenül a szószékemhez préselődtek a nagy nyomástól a hallgatóim.”²⁸

Éliás József – Szenes Sándor könyvében – így jellemzi Ravasz működését a zsidóság mentésében: „kezdeti passzivitása semmi esetre sem a zsidóellenes intézkedésekkel való egyetértést akarta kifejezni. Ellenkezőleg: passzivitásával és némasággal gondolta kinyilváníthatónak a maga és az egyházi vezetés szembeállását. Az események azonban nem túrták a keresztyén egyház hallgatását és tétlenségét. Szerintem erre Ravasz László akkor döbrent rá, amikor megkapta az Auschwitzit Jegyzőkönyvet, s amikor május második felétől már a deportálásokról konkrét hírei is eljutottak hozzá vidéki lelkészek és püspökök jelentéseiből... Ravasz püspök az általa írt Pro memoriában..., amelyet tudomásom szerint 1944 végén, 1945 elején készített, megjegyzi, hogy érezte azt a rendkívüli helyzetet, amely a keresztyén egyházak közös fellépésének hiányából származott, s szerette volna ezt megszüntetni.”²⁹

Éliás állításával kapcsolatosan azonban tény, hogy a harmadik zsidótörvény után, melyet Ravasz élesen ellenzett létrehozta a Jó Pásztor Missziói Bizottságot a zsidók megsegítésére 1942-ben. Ravasz aktivitását a zsidómentésben az események hozták magukkal, ahogy azt fentebb részletesen ismerttem.

Ravasz Lászlónak erős kálvinista küldetésstudata volt. Amíg őt egyháza – Istennek nevében – lelkipásztornak, egyházi vezetőnek tartotta, addig ezt a tisztet Ravasz László megpróbálta maradéktalanul betölteni. Az is egyértelműen került elének, hogy több hónapos betegsége idején is dolgozott, irányította a zsidómentést, sőt a kormány részéről is felkeresték.

A keresztyén egyházak összefogásában hatékonyabbnak látta a zsidómentő munkát. Ebben az evangélikusokkal sikerült megegyeznie, de Serédi Jusztinián nem kapcsolódott be a közös tiltakozásokba, ő, s így a római katolikus egyház önállóan végezte a zsidómentő munkáját.

Sok mindentről nem lehetett szólnom, de Ravasz Lászlónak, a MRE Zsinata lelkes elnökének magatartása, hozzáállása a zsidóság helyzetéhez hozzájárult, hogy lelkipásztorok, gyülekezetek, hívek, ifjúsági egyesületek menekítettek zsidókat, sőt lengyel menekülteket. Az SDG részéről itt a Kálvin téren, Szilicén, Szárszón bújtatták a zsidókat és a lengyel menekülteket. Tukka Ilona a KLE tagja a mentésért a Yad Vasem, a Világ Igaza díjat megkapta 1997-ben, 1998-ban pedig a Magyar Köztársaság Bátorság érdemrendjét.

A keresztyén ember felelősség tudata Isten és ember előtt mindenkor ott volt Ravasz életében. Ezért olyan erős és határozott a személyes és az egyház bünbánata és ez határozta meg az 1945 utáni éveket is, amikor a MRE nem szűnt meg az zsidósággal törődni, s így minden év adventjében előadások szóltak „Zsidóknak a keresztyénségről – keresztyéneknek a zsidóságról” központi témában 1948-ig.

Horváth Erzsébet

JEGYZETEK

- ¹ Ravasz László, Válogatott írások 1945-1968. szerkesztette: Bárczay Gyula, Bern 1988. 357.o., Gergely Jenő-Izsák Lajos, A huszadik század története, Pannonica, 2000. 167. o., Bereczky Albert, A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen, Bp. 1945. 7.o. – ² Ravasz László, Válogatott, 357. o. – ³ Magyarország a XX. sz-ban, A ref. egyház (1919-1944) 9. o. internet, 2000. 1. 13. – ⁴ Ravasz, Válogatott, 358.o., Korbán II. Budapest, évn. 270-281.o., – ⁵ Jó Pásztor Bizottság. Elnökségi jelentés, 1945. március 10. 7. o. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZSLEV) 15. f. 1.d. – ⁶ Jó Pásztor körlevél, 1945. június-július. 10.o. MREZSLEV. 15. f. – ⁷ Szenes Sándor, Befejezetlen múlt, Bp. 1986. 60-62.o. – ⁸ Randolph L. Braham. Magyarország keresztény egyházai és a holokauszt, 2001. (internet) 9. o. – ⁹ Bereczky, i.m.15-16.o. – ¹⁰ Bereczky, i.m. 14.o. – ¹¹ Pro memoria 5-7. o – ¹² Bereczky, i.m. 18-19. – ¹³ Erről szól Éliás is; Szenes i.m. 66-69.o., Bereczky, i.m. 20-22. o., ez utóbbi közli a Memorandum szövegét is – ¹⁴ Ravasz, Válogatott, 1. sz. és 12. sz. jegyzet 163-166.o., Bereczky, i.m. 12-15.o., Szenes i.m. 57.kk. 61. 98. 109.kk. – ¹⁵ Bereczky, i.m. 22-24. o., Ravasz, Válogatott, 360.o. Révész, Győry, Kapi tartottak ki a fogalmazvány mellett. – ¹⁶ Ravasz, Válogatott, 361.o. – ¹⁷ Magyar Értésítő, Bp. 1945. június 11. 1.o. – ¹⁸ Ravasz, Válogatott, 168-169.o., Ravasz, Emlékezések, 241.o. – ¹⁹ Bereczky, i.m. 28-30.o. – ²⁰ Bereczky, i.m.13.o. – ²¹ Szenes, i.m. 76-77.o., Bereczky, i.m. 38-40.o. – ²² Magyar Értésítő, 1945. június 11. 1.o. – ²³ Feltehetően C(zene) G(ábor) a szerző. – ²⁴ Ravasz, Válogatott, 23-27. o. – ²⁵ Ravasz, Válogatott, 6.o. – ²⁶ MREZSLEV 1.f. 1.d. Ladányi Sándor. A református egyház 1945 után, 80-82. o., in., A Magyarországi Református Egyház története 1918-1990, tanulmányok, Sárospatak, 1999. – ²⁷ MREZSLEV 1.f. 1.d. 4.8.o. és Szenes, i.m. 89.o. – ²⁸ Szenes, i.m. 89-90. o. – ²⁹ Szenes, i.m. 66-67.o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bereczky Albert, A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen, Bp. 1945.
 Szenes Sándor, Befejezetlen múlt, beszélgetések, Bp. 1986.
 Ravasz László, Válogatott írások 1945-1968, szerkesztette: Bárczay Gyula, Bern, 1988.
 Ravasz László, Emlékezéseim, Bp. 1992.
 Ladányi Sándor, A református egyház 1945 után, Sárospatak
 Majsai Tamás, Dokumentum, Ravasz László „általános tájékoztató” Budapesti
 Negyed 8. 1995/2, „Bíborosok és püspökök...”
 Jó Pásztor 1945. június-július havi körlevele, Bp. 1945.
 Jó Pásztor elnökségi jelentés 1945. MREZSLEV 15. f. 1.d.
 Randolph L. Braham, Magyarország keresztény egyházai és a holokauszt, 2001. New York, internet
 MRE Zsinati Tanácsa 1946. május 9-i jkve, MREZSLEV. 1. f. 1.d.
 Éliás József, The „Good Shepherd” Foundation for Jewish mission of the protestant churches of Hungary, évn. nyomtatvány, 16 o, MREZSLEV, 15.f. 1.d.
 K. Farkas Klaudia, Zsidótörvények – egy egyházi ember szemével, MEK.OSZK évn. internet
 Magyarország a XX. Században/ A református egyház (1919-1944) 2000. internet

A „puritánus” mozgalom liturgiai reformjai

1. Bevezetés

A következő elemzésben annak próbálok utána járni, hogy vajon a puritán mozgalom mennyivel lépett túl a reformátorok eredeti elképzelésein, hogyan és miben látták ők az istentisztelet lényegét. E témának aktualitás vonatkozásai is vannak, hiszen a puritán eszmék mai napig befolyásolják a protestáns, elsősorban református istentiszteleti rendet és életgyakorlatot és a mai protestáns egyházakra jellemző liturgiai útkeresés több dilemmája éppen a 17. századi „tisztító” puritán mozgalomnak köszönhető.

2. A puritanizmus kezdetei

A puritanizmus az 1560-as évek Angliájából indult útnak többek között az egyházi liturgia megtisztításának igényével. Az angol reformáció útkeresésére jellemző, hogy a római egyháztól való elszakadásnak gazdasági, politikai okai voltak, de nem akartak teljesen új egyházi struktúrát létrehozni. Az Anglikán Egyház megalapításakor VIII. Henrik még birtokolja a pápától kapott „hit védője” címet, amit a lutheri reformáció elleni harcában vívott ki¹, az egyházszakadás után azonban elmozdulás tapasztalható a reformátori irányok felé. I. Erzsébet például élénk levelezést folytat Melanchtonnal, Thomas Cranmer érsek pedig Bucer segítségével ülteti át a svájci reformáció tapasztalatait Angliába.² A puritanizmus számára azonban ezek a reformok nem voltak elegendők, és azzal a követeléssel állt elő, hogy az angol reformáció nem állhat meg, és hogy az angol egyházi szolgálat és kormányzás az Isten Igéjének iránymutatása szerint szerveződjön.³

Az angol reformáció eredményeképpen született meg az 1549-ben megjelent imakönyv (Book of Common Prayer), melynek előszavában liturgiai útmutatásokat is olvashatunk. Többek között ezekkel a javaslatokkal szegültek szembe a puritánok. Nem értettek egyet a miseingek használatával, azzal, hogy a gyerekek megkeresztelésénél keresztet rajzoltak homlokukra, illetve az eukarisztia alkalmával való térdelést is elutasították.⁴ Később még radikálisabb reformokat követeltek, azt állítva, hogy a nem bibliai megalapozottságú rítusoknak és ceremóniáknak nincs létalapjuk a keresztyén istentiszteleteken. Mindenféle istentiszteleti aktusnak egyértelműen a Biblián kell alapulnia, s ha ez nem igazolható egyes liturgiai elemek esetében, akkor azokat el kell hagyni.

A puritán gondolkodásban nem válik el egymástól a templomi istentisztelet a mindennapi életben végbemennő Isten tisztelettől. Nem csoda hát, hogy az istentiszteleti rend megújításán túl egyházszerkezeti reformot is sürgettek az Anglikán Egyház római mintára episzkopális kiépült rendszerével szemben. Arra törekedtek, hogy őskeresztyén minták alapján újuljon meg a keresztyénség. Bibliai alapokra helyezve ezzel az egyház egész életét.

Amíg a kálvinista tanok Skóciában John Knox révén annyira elterjedtek, majd később kálvinista államegyház alakult, ez nem sikerül a puritánoknak Angliában. A puritanizmus ugyanis nem szervezett egyházat, hanem mozgalomként igyekezett megújítani az adott egyház életét. A

politikában a parlamentarizmus híveiként szembeálltak a monarchiával s Oliver Cromwellt egészen a kormányzóságig segítették. Cromwell kormányzósága alatt a puritán eszmék áthatották az Anglikán Egyházat, a gyülekezetek élén megjelentek a helyi presbitériumok, megerősödött az erkölcsi fegyelem. A polgárháború végével azonban az államegyházi érdekek, illetve a Stuart restauráció következtében a puritánok politikailag nem kívánatosává váltak és nagy részük emigrációra kényszerült.⁵ Először Hollandiába, majd pedig 1620-tól fokozatosan az Új Világba menekültek. Amerikában pedig igyekeztek létrehozni az „Új Jeruzsálemet”, amely mind politikai berendezkedésében, mind pedig ideológiájában bibliai alapokon áll.⁶

3. A „puritánus” mozgalom magyarországi elterjedése

A magyarországi puritanizmus a 17. század második harmadában jelent meg elsősorban Kelet-Magyarországon és Erdélyben. Több úton jutottak el puritán gondolatok Magyarországra. Medgyesi Pál 1636-ban például lefordította Levis Balyly Praxis Pietatis (A kegyesség gyakorlása) című könyvét, amely elsősorban nem teológusok számára, hanem a népnek készült, azért, hogy a puritán gondolatok minél inkább terjedjenek. Medgyesi későbbi munkájában is megjelenik az evangelizáló, népművelő jelleg. Mint I. Rákóczi György udvari papja, meglehetősen sokat tudott tenni a puritán gondolatok elterjedéséért, s bár ő nem akart külön mozgalmat szervezni, mégis a puritán gondolatokat védte híres vitapartnerével, az erdélyi püspök Gelei Katona Istvánnal szemben. A puritán gondolatok másik fontos terjesztője tudományos szinten Johann Heinrich Bisterfeld, aki Bethlen Gábor meghívására 1630-tól a gyulafehérvári főiskola professzora volt.⁷ Bisterfeld ajánlására több diák indult el puritán központokba, így jutott el Tolnai Dali János Londonba, ahol vezetésével 1638. február 9-én megalakul a Londoni Liga. Ez a magyar teológusokból álló kör azt tűzte ki céljává, hogy Magyarországra hazatérve egyházuk megújításán munkálkodnak.⁸ Maga Tolnai Dali János, mint a sárospataki iskola rektora ezt el is kezdte a megújító munkát, majd később, mint miskolci, illetve tokaji lelkész és esperes a puritán eszmék elterjedésén tovább munkálkodott. A puritán tanok gyorsan terjedtek, heves ellenállást váltva ki sokakból.⁹ Hazánkban a puritán eszmék elterjedésének első és legnagyobb gátja az volt, hogy a puritánok az istentisztelettel együtt az egyházszervezet is bibliai alapokra kívánták helyezni. Az angol modellt követve felléptek az episzkopális egyházi rend ellen, sürgetve a laikus presbitériumok felállítását. Nézetük szerint a presbitériumokban a nemeseknek az egyszerű emberekkel egy asztalhoz kellett volna ülni, s közösen dönteni az egyházi ügyeket illetően. Természetesen a nemesség és I. Rákóczi György fejedelem sokkal inkább a lutheránus és az anglikán mintát tekintette mérvadónak, mely az egyház hierarchikus felépítését nem akarta megváltoztatni. Ez a nézetkülönbség heves ellenálláshoz, harchoz vezetett. Így már az 1646-os Szatmárnémeti zsinat elvetette az egyházszervezet megújítását célzó törekvéseket, de a puritán gondolatok ennek ellenére tovább terjedtek.¹⁰

4. A reformátorok liturgiai elvei és hatásuk a puritán gondolkodásra

A puritánok az egyház megújulásban elsősorban Kálvin tanait tekintették mérvadónak: „Az istentisztelet puritán alapelveit nem a puritánok találták fel. Éppen ellenkezőleg, hiszen ezen istentisztelet alapjait Kálvin dolgozta ki, melyet aztán a református egyházak átvettek.”¹¹ Ha a puritánok gondolatvilágát és ezen belül liturgiájukat meg akarjuk ismerni, a reformátorok tanításait is vizsgálunk kell e témában, hiszen a puritánok ezekre építettek, de nem egy szempontból túl is léptek rajtuk.¹²

A reformátorok első tevékenységei között volt az istentiszteletek rendjének megreformálása. Luther már 1526-ban megjelenteti istentiszteleti rendjét „Deutsche Messe und Ordnung Gottesdienst” címmel.¹³ Ezt az időszakot azonban a reformáció kezdeti szakaszának tekinthetjük, hiszen 1530-ban Augsburgban még hajlandóak lettek volna a protestánsok a liturgiai változtatásoktól eltekinteni, hogyha az istentisztelet, illetve a vallás lényegét tekintve a római egyház kész lett volna reformokra. De miért szerepel a reformátorok első intézkedései közt a liturgiai reform? Leginkább azért, mert ezen látja a nép a különbséget a középkori egyházhoz képest. A templomtér megváltoztatása és a liturgiai elemek elhagyása egyértelmű változást jelentett. A megváltozott tartalom jobban kifejeződik, ha a formai elemek is megváltoznak. Az istentisztelet megújításában a zürichi reformátor, Zwingli volt a legradikálisabb, ő legelőször a templomot „tisztította ki”, kihordatta a szobrokat, képeket, az oltárt, sőt az orgonát is. Luther ezzel szemben elfogadhatónak tartott minden olyan liturgiai elemet, amely nem ellentétes a Szentírás szellemével, még akkor is, ha nem feltétlenül találunk rá bibliai utalást. A középkori mise rítusai közül szerinte a legtöbb értelmetlenné bizonyult (adiaphora).¹⁴ Ezért van a lutheri irányt követők liturgiájában sokkal több, a középkori egyházi hagyományban élő elem (rezponzórius éneklés, graduálok). Az Augsburgi Hitvallásban a következőt olvashatjuk: „ami az egyházi rítusokat illeti, ezeket tekinthetjük úgy, melyek nem feltétlenül bűn hordozói, s amelyek hasznosak a nyugalom és a rend fenntartása végett az egyházban. Ilyenek például egyes ünnepek, ünnepkörök. Úgy gondoljuk, hogy szükséges az emberek tudtára adnunk, hogy ezek a fajta szolgálatok nem fontosak az üdvösségünk szempontjából.”¹⁵

Kálvin az istentisztelet kérdésével leginkább második genfi tartózkodása éveiben foglalkozott. Az istentisztelet iránymutató voltát a Tízparancsolat második parancsolatában látja.

„Amint Isten az előbbi parancsolatban kijelentette, hogy Ő egy, akin kívül egyéb isteneket nem szabad gondolnunk és tartanunk, úgy itt világosabban kijelenti, hogy milyen Ő és mi némű tisztelettel kell szolgálunk, hogy valami testi dolgot ne merészljünk róla költeni. A parancsolat célja tehát az, hogy Isten nem akarja, hogy törvényes tiszteletét babonás szertartásokkal megszenteltelentsük. Ennélfogva azoktól a testi szolgálatoktól, melyeket a mi kába elménk midőn az ő gyenge felfogásával Istent magának elképzeli, szokott kieszelni, teljesen visszatart és elvon, s ezért az ő igaz, azaz lelki és tőle rendelt tiszteletére tanít...”¹⁶

A német, svájci és az angol reformációban az istentisztelet lényegét abban látták, hogy az ember a liturgiában mintegy szolgálja és dicsóítja Istenét. Ez a fajta szolgálat

egyszerre történik az ember szívében és értelmében. Ez fejeződik ki a hálaadásban, imádságban, a bűnök megvalóságában és az Isten Igéjére való figyelésben. Fontos a liturgia történelmi alapokra helyezése. Ebben Luther liberálisabb volt és a középkori hagyományt is mérvadónak tekintette. Kálvin viszont az apostoli korra, illetve a Bibliára hivatkozva próbálta összeállítani a kultusz elemeit. Ez tükröződik a Heidelbergi Káté (1563) 96. kérdés-feleletében is: „Mit kíván Isten a második parancsolatban? Azt, hogy Istent semmi módon ki ne ábrázoljuk, se más képpen ne tiszteljük, mint Igéjében parancsolta.”¹⁷ A Belga Hitvallásban (1561) hasonló szemlélettel találkozunk: „Az egész szolgálatunk módja, amelyet Isten kíván tőlünk, megtalálható az Írásban.”¹⁸ Sőt még a Westminsteri Hitvallásban is találunk hasonló megfogalmazást:

„A természet arra mutat, hogy van egy olyan Isten, aki birtokolja azt, és szuverén módon uralkodik felette. Jó és kívánatos, hogy ezt az Istent féljük, szeressük, imádjuk, segítségül hívjuk, bízunk benne és szolgáljuk teljes szívünkkel és teljes lelkünkkel és teljes elménkkel. De az Isten tiszteletére nézve Ő maga rendelkezett, kijelentve az Ő akaratát, hogy Őt ne emberi elképzelések és eszközök által szolgáljuk, vagy éppen a Sátán javaslatai szerint, vagy más egyéb látható kiábrázolásban, vagy bármi más módon mely nincs előírva a Szentírás által.”¹⁹

Az istentisztelet liturgiájának Isten Igéjéhez kötése Kálvin szerint egyben felszabadítás is a középkori egyház „bálványimádó” rítusaiból. Szerinte a református istentiszteletnek ki kell fejeznie a keresztyének szabadságát:

„Én csak azt állítom, hogy nem kell a lelkiismereteket kényszernek alávetni oly dolgokban, amelyekben Krisztus őket felszabadította [...] Egyedüli királyuknak Krisztust, az ő megszabadítójukat ismerjük el. És a szabadság egyedüli törvénye t.i. az evangélium szent Igéje vezérelje őket, ha azt a kegyelmet, melyet egyszer Krisztusban nyertek, meg akarják tartani; semmiféle szolgátság, semmiféle bilincsek által elkötelezve ne legyenek.”²⁰

Kálvin többféle istentiszteleti rendet készített s különböző alkalmakon más-más liturgia szerint vezette az istentiszteletet. Mindkét genfi tartózkodása, illetve strassburgi éve alatt is írt liturgiát. Kálvin az istentisztelet három fő alkotó elemét különbözteti meg. Az egyik az Isten Igéjének hirdetése, a másik a nyilvános és csendes imádság, a harmadik pedig a sákramentumok helyes kiszolgáltatása. Az ígehirdetés alapvetően a Szentírás kommentálása volt, szem előtt tartva, hogy a hallgatónak adott élethelyzetben mit üzen a Szentírás. Az imádság a Szentlélek segítségül hívásával történik és olyan nyelvezettel, amit a gyülekezeti tagok is megértenek, melyre aztán a gyülekezet ámennel felel. Az imádság mindig a közösség nevében történik az istentiszteleten. A sákramentumoknál nagyon fontos, hogy az emberek ne csak részesüljenek belőle, hanem értsék is azt, ami történik, ezért a jegyek kiszolgáltatásához mindig kapcsolódik magyarázat.²¹

5. A puritánok liturgiai reformjai

5.1. A liturgia, mint a lelkiismereti szabadság kifejezője

A reformátorok a miseliturgiát a Szentírás mérlegére tették. Luther elsősorban az Isten Igéjét akarta visszahozni a liturgiába, hiszen a középkorban a Szentírás szövege leginkább olvasmányok és énekek formájában került elő, viszont hiányzott mellőle a magyarázat. Mivel a mi-

sék latin nyelven folytak, fontossá vált, hogy az emberek megértsék, amit hallanak, anyanyelvükön hallják a Szentírás szavait. Luther törekedett arra, hogy a mise áldozat jellege eltűnjön, de az úrvacsora szertartását megtartva nem választja el azt az igehirdetéstől. Erre az egyensúlyra törekedett Kálvin is, mikor azt tanította, hogy legjobb lenne, ha minden héten élne a hívek az eukarisztiával. Mindegyik reformátori irányban fontos a sákramentumok evangéliumi megalapozottsága, amely mintegy rangot ad és helyet biztosít az Úr rendelése szerint gyakorolt sákramentumoknak az istentiszteleten. Az istentiszteletet illetően abban is egyet értettek, hogy minden egyes egyháznak szabadsága van arra, hogy összeállítsa saját liturgiáját, amely leginkább megfelel az adott helyen élő közösség hitének és szükségleteinek.²²

A puritánok viszont, ahogy a nevükből is kitűnik, megakarták tisztítani életüket, s liturgiájukat a szerintük kétes eredetű elemektől. Liturgiai reformtörekvéseikben olyan buzgónak bizonyulnak, hogy még Kálvin tanításán is túllépnek, ugyanis nem élnek a heti eukarisztiával, elvetik az egyházi évet, nem használnak kötött imádságokat és felhagynak a konfirmációval.²³ A puritánok egészen odáig mennek, hogy a lelkiismereti szabadságra való hivatkozás miatt nem hajlandók a kötött liturgiai formák alkalmazására, idegen tőlük például, hogy az imádságban előre megírt vagy előre mondott szavakat recitáljanak, hanem az Isten Lelkének szabad folyást engedve saját szavaikkal imádkoztak. Úgy tartották, hogy a könyvből való felolvasás megköti a Lélek munkáját. Így az akkori korban elterjedt előre írt prédikációk, illetve imádságokat is saját szavaikkal mondták, még Kálvin bűnvalló imádságát sem használták.²⁴ Tolnai Dali János és követői egészen odáig mentek, hogy a Miatyánk használatát is elhagyták liturgiájukból.²⁵

5.2. A Szentírásához kötöttség elvének radikális értelmezése

Amíg Luther adiaphorának tekinti a ceremóniákat, addig a puritán felfogás szerint ezek kárhuzatos bálványimádások s ezek gyakorlásával üdvösségünket is kockáztatjuk. Szerintük az olyan emberi rendelkezések, melyek ellent mondanak az Úr Igéjének, nemcsak hogy fölöslegessé, hanem károsak is, hiszen elválasztanak Istentől. Eppen ezért a puritánok nagyon erős ellenállást tanúsítanak mindenféle emberi tradícióval szemben. Ebben a tekintetben nem az volt számukra a fontos, hogy a többi reformátori iránnyal együtt, esetenként vitázva újítsák meg az egyházi gyakorlatot, hanem egyedüli szempontjuk az volt, hogy az Isten autoratív Igéjének engedelmeskedjenek, s így mindent, az egyházi gyakorlatot is annak rendeljék alá.²⁶

A puritánok hitvallása szerint a legalapvetőbb liturgiai alapelv az, hogy a Szentírás szükséges és elégséges az Isten tiszteletére nézve. Semmit sem kell hozzáadnunk az Isten Igéjéhez, viszont amit kijelentett, azt hinnünk és követnünk kell. Természetesen nem kell minden egyes liturgiai aktust egy bizonyos bibliai helyhez kötni, hanem az egész Szentírást szem előtt tartva, annak szellemiségét kell, hogy tükrözze az istentiszteleti gyakorlat. Például a Szentírás nem rendelkezik arról, hogy nőket oda lehet-e engedni az úrasztalához, de a bibliai szemlélet szerint számukra ez mégis elfogadható. Ha mégsem tudnak dönteni, akkor egy-egy olyan reformátor tanításához nyúlunk vissza, aki szerintük a Szentírás szerint taní-

tott. Az istentiszteletek hosszára nézve sincs előírás, sem időtartamuk, sem helyszínük nincs leszabályozva. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a körülmények teljesen lényegtelenek lennének, hanem sokkal inkább, hogy azokat lokális szinten a helyi közösség igényeihez lehet és kell igazítani. Az Isten Igéje iránymutatásának át kell hatnia a helyi szinten használt liturgiát is. A puritán felfogás szerint azok az emberi rendelkezések és törvények, melyek az Isten törvényével ellentétesek, nem kötelezőek, viszont azok az emberi törvények, melyek az Isten törvénye szerint valók, igenis kötelező érvényűek.²⁷

5.3. A „ceremóniák” háttérbe szorítása

A puritánok a liturgia megtisztításában még tovább mentek, mint a reformátorok. A római egyháztól, illetve Angliában az államegyháztól való elkülönülés jele volt a liturgiai elemek radikális leépítése, azért hogy a hívek számára egyértelmű legyen, hogy a puritán istentisztelet másról szól. Minden olyan istentiszteleti elemet bálványimádnak tartottak, amely nem vezethető le közvetlenül a Szentírás szövegéből. Kizárták a képek, gyertyák, oltár stb. használatát. Nem ünnepelték az egyházi év kalendáriuma szerinti ünnepeket és a pihenőnap betartását nagyon szigorúan vették.

A sákramentumok tehát háttérbe szorultak az igehirdetéshez képest, liturgiai gyakorlatukkal kapcsolatban próbáltak reformokat bevezetni. Az úrvacsora ünneplésénél például kifogásolták a szent jegyek előzetes felmutatását, mivel ez őket a római katolikus „Úr felmutatására” emlékeztette. A keresztséggel kapcsolatban azt tartották helyénvalónak, hogy az csak vasárnap és csak istentiszteleti keretben történhet, amikor az egész gyülekezet jelen van. Ebben az időben ugyanis a nemesek szívesebben végeztették a keresztelest saját házukban, de a puritánok szerint ez sérti egyrészt a keresztelest méltóságát, másrészt pedig azt sugallja, mintha egyenlőtlenség lenne hívő és hívő között.²⁸

A kazuáliák tekintetében a temetéseknel ekkor divatban volt a hosszú, esetenként verses búcsúztatás – s bár a puritánok hatására a zsinatok ezt elítélték – sokáig gyakorlatban maradt. A kor liturgiai szokásait tekintve Révész Imre felhívja figyelmünket, hogy sokszor egy egyházkerületen belül is többféle ágendás könyv volt használatban. Bár a zsinatok próbáltak előrelépést tenni, hogy a liturgia egységesebb legyen, de a különbségek évszázadokig megmaradtak.²⁹

5.4. Az igehirdetés előtérbe állítása

A puritán liturgiában az igehirdetés abszolút középpontba került, teljesen háttérbe szorítva a sákramentumokat. Igaz ugyan, hogy Kálvin liturgiájának középpontjában is az igehirdetés állt, de ez nem jelentette azt, hogy az istentisztelet csupán igehirdetésből állt volna anélkül, hogy ne lenne hétről hétre az úrvacsorában megünnepelve az Isten velünk kötött szövetsége.³⁰ A puritánok ezzel szemben nem éltek a vasárnaponkénti úrvacsorával. Az istentisztelet így lényegében csak igehirdetésből és imádságból állt, mivel az énekeket is egyfajta imádságként fogták fel.

Ez a fajta leegyszerűsítése a liturgiának egy sajátos szubjektívizmushoz vezetett, mert igaz ugyan, hogy az Isten Igéje és annak magyarázata központi jelentőségű kell, hogy legyen, de túl nagy hangsúly helyeződött az igehirdető személyére és személyes karizmáira. Az istentiszte-

letek központi szereplőjévé a lelkész vált, amíg az igehallgatók szinte passzív befogadók lettek.³¹ Éppen az egyetemes papság igényével ellentétben az, hogy az istentisztelet nagymértékben egy személy „teljesítményétől” függjön. Amit azonban nem szabad elvitatnunk a puritánoktól, az az, hogy a liturgiai minimalizmusuk ellenére az Isten tiszteletének tartalmi, életet formáló aspektusára nagy hangsúlyt helyeztek. Az Isten tisztelete ugyanis szerintük az igaz kegyességben nyilvánul meg. Úgy imádjuk Istent igazán, s ismerjük el uralkodását az életünkben, hogyha ez társas kapcsolatainkban, életvitelünkben is meglátszik. Az Isten tisztelete puritán értelmezés szerint a szívben, „lélekben és igazságban” (Jn 4,24) történő istentisztelet, és a bennünk lévő imádat meg kell, hogy látszon életvitelünkön is, melynek egyedüli vezérfonala a Szentírás. A puritánok az igehirdetés tekintetében is mást mondanak, mint Kálvin, hiszen míg Kálvin a lectio continua szerint magyarázta a Szentírást, addig a puritánok ezt sokkal szabadabban kezelték. A puritán igehirdetés a lutheránusokkal ellentétben nem ragaszkodott a perikópa rendszerhez, hanem a kor híres igehirdetői, mint pl. Tofeusz Mihály (1624-64) vagy Magyar József (1650-94) szabadon választották meg prédikációik textusait. Az igehirdetésről azt tartották, hogy a kegyelem legfőbb forrása életünkben, hogy Isten Igéje szól hozzájuk.

5.5. Az élet istentisztelete

A református alapelv szerint az Isten Igéje a templomfalakon kívül is meghatározója az Isten tiszteletének. Az egész élet az istentisztelet színtere, ezért a puritánok istentiszteleti reformja nagymértékben összefügg a kegyes életgyakorlattal. Nem tettek különbséget vallásos és egyéb cselekedetek között, ugyanis az Isten dicsőségére való lét egész életüknek programot adott. A puritán szellemiségre jellemző, hogy Istent tekintik a legfőbb autoritásnak, uralkodásának mind a társas emberi kapcsolatokban mind pedig az egyházban érvényesülnie kell. Az egyén és a közösség pedig leginkább a Biblia alapján tud tájékozódni és az élet legapróbb részletétől kezdve, egészen a közösségi cselekvésig követi ezt a vezérfonalat. A puritánok számára fontos volt, hogy minden ember kezébe Bibliát adjanak, a kommentárokat nem ajánlották, hanem arra akarták nevelni az embereket, hogy a Bibliát saját maguk tanulmányozzák, hogy a hívek a Biblia mérlegére téve önmaguk tudják megítélni, hogy mit akar tőlük Isten.³² Bár nagy hangsúlyt helyeztek az oktatásra, a nép nevelésére, de nem sokat adtak a teológiai vitázásra és teológiai oktatásukban is sokkal inkább a gyakorlatra koncentráltak, az iskolák színvonalának emelésére, kegyességi irodalmi művek megjelentetésére. A kegyességi könyvek a Biblia mellett a házi istentiszteletek alapjául szolgáltak, az emberek kegyességét nagymértékben alakították, életvezetésüket meghatározták.

Martonfalvi Tóth György „Keresztyéni ünneplés” című munkájában például szinte percről percre, pontról pontra példáját adja annak, hogy hogyan ünnepelje a vasárnapot a keresztyén ember:

„A gyülekezetben, midőn a tanító az Isten székiben felmégyen, tedd félen a magad elmélkedését és véle, és az egész gyülekezettel együtt könyörögj szívvel, szájjal, lélekkel. Annak utána becsületesen és félelemmel hallgassad az Isten igéjét, és megtartsad. Végeztetve adj hálákat Istennek a prédikáció után való könyörgésben és a zsoltár éneklésben, és addig az Isten házából ki ne menj, míg-

len az Isten szolgája az áldást az Istennek székiből reád nem mondja, hogy valamiképpen áldás nélkül ne menj ki az Úrnak házából. Az Isten házából a magad házához menvén, ne fuss mindjárt istállódba, kertedbe, szomszédodba, konyhádba, ne fakadj ki morgolódásra, pénz számlálásra, stb. Szólítsd elő cselédedet és azoknak beszéld elő azokat, amiket a Lélek szólt az Isten házában. Azokat előbeszélvén, s elvégezvén, olvass Bibliát, énekelj zsoltárokat. Az ebédnek ideje eljövén, küldj ételt, s italt a szegényeknek és erősítsd meg magadat is étellel, s itallal, de igen-igen mértékletesen: mert ha igen megtöltözödöl, alkalmatlan lészesz azután az isteni szolgálatra. Az étel felől ne játszódsz, magad multságára kelj fel, mint a háládatlan izraeliták, hanem az isteni szent szolgálatra: tudni illik Biblia olvasásra, zsoltár éneklésre, mellyet kell cselekedned addig, míglen másodsor ismét az Úrnak színe előtt a templomban meg kell jelened.”³³

A puritánok nagy hangsúlyt fektettek a lelkigondozás elmélyítésére, az erkölcsi szigor megvalósítására. A gyakorlati kegyesség a kor több nagy teológusát is befolyásolta, így lett Medgyesi Pál (1605-63), Kovásznai Péter (1616-73) és Martonfalvi György (1645-81) a puritanizmus lelkes terjesztőjévé. A presbitériumok felállításán túl fontos újítása volt a puritánoknak az egyházfegyelem, elsősorban az úrvacsorától való eltiltással való fegyelmezés bevezetése, mely a legerősebb fegyelmező eszköznek számított. Az istentisztelet elmulasztásán túl tilos volt a vasárnapi munka, az uzsoraszedés, a haragtartás, de bűnnek számított a tánc, a vadászat, az ékszerek viselése és bárminemű mértéktelenség. Az egyházfegyelmet a lelkészekkel szemben is szigorúan gyakorolták. Az 1630-as pápai zsinat kimondja, hogy a zsinat feladata a jelenlévő lelkészek erkölcsi életét felülvizsgálni.³⁴

5.6. A genfi zsoltárok használata

Amikor a puritán liturgiáról beszélünk, nem szabad egyértelműen csak leegyszerűsítésre gondolnunk, hiszen éppen a puritánoknak köszönhetjük a genfi zsoltárok éneklésének bevezetését. A középkori miseliturgia szerint a klerus bevonulásakor, a szentlecke után, felajánláskor és áldozáskor énekeltek zsoltárokat. A forma fejlődésének új lendületet adott a reformáció. Már Luther is fontos szerepet szánt a nemzeti nyelvű gyülekezeti énekeknek, s ezek közt a zsoltárparafrázisoknak a protestáns liturgiában. Kálvin Zwinglivel és a puritánokkal ellentétben fontosnak tartotta a zeneszerszámok használatát, de az egyházi zenének mértéktartónak kellett lennie: „Egy melódia, amely megérint, akkor a leghatásosabb, hogyha visszafogott módon használjuk, mert leginkább így hordozza tárgyának súlyát és magasztosságát.”³⁵ Magyarországon már a XVI. sz. első felében elterjedtek a protestáns verses zsoltárfeldolgozások; melyeknek első nevesebb költője Sztárai Mihály volt. A teljes zsoltárkönyvet elsőként Bogáti Fazakas Miklós fordította magyarra, majd Szenci Molnár Albert 1607-ben kiadta a híres Psalterium Hungaricum című zsoltárgyűjteményét, melyben Béza Theodor és Marot Kelemen genfi zsoltárait ültette át magyar nyelvre. A szenci féle zsoltárfordítások gyorsan elterjedtek és nagy népszerűségnek örvendtek a reformátusok körében. A már említett 1646-os szatmárnémeti zsinat engedélyezte a szenci féle énekek használatát, amiket a puritánok előszeretettel énekeltek is mind az istentiszteleteken mind pedig a házi „ájtatosságokon”. Az amerikai puritanizmushoz képest a magyar puritanizmusnak mindvégig fontos sajátos-

sága maradt a zsoltáreklés. „Az éneklés méltóságot és kegyességet ad a szent cselekményeknek. Legnagyobb értéke abban van, hogy szíveinket igazi buzgóságra gyújtja és vágyat gerjeszt az imádságra. Vigyázni kell, hogy fülünk ne a melódiákra figyeljen jobban, mint a szavak spirituális jelentésére.”³⁶ A hangszerek használatát a puritánok az egyházatyákra hivatkozva mellőzték, és a genfi zsoltárok mellől elmaradtak az óprotestáns istenes énekek, himnuszok, sőt a 16. századi zsoltárparafrázisok is.³⁷

5.7. A puritán liturgia elemei

Liturgiájuk általában a következő elemeket foglalta magában:

Dicsőítés: Ez elsősorban zsoltáreklést jelentett, hiszen a zsoltárok bibliai szövegen alapultak, így egyrészt imádságoknak tekinthetők, másrészt tanító jellegük is van.

Imádság: Három részből állt. Az első része a bűnök megvallása, ezután következett az Isten magasztalása s végül pedig a közbenjárás.

Igehirdetés: Ez szerepelt a központi helyen, Isten Igéje sohasem hangzott annak magyarázata nélkül.

Sákramentumok. Ha éppen éltek az úrvacsora sákramentumával, azt mindig az igehirdetést követően tették.

Katechizmus. Ez elsősorban az egyházi tanítások, dogmák gyülekezeti tagokkal való megismertetését jelentette.

Mindezeknek a megmaradt liturgiai elemeknek az elsődleges üzenete az volt számukra, hogy Isten találkozik az Ő népével, és az igehirdetésen keresztül szólítja meg őket. Az összes liturgiai elemet az igehirdetésnek rendelték alá, melynek egyetlen célja a megtérésre hívás volt.³⁸

6. Implikációk a mai liturgiákra nézve

Bár a puritánok több szempontból is meghatározó örökséget hagytak ránk, hiszen hatásuk volt az egyház-szervezet kialakítására, a praxis pietatis révén az egyházi kegyességre, viszont liturgiai szempontból fontos például a szabad textusválasztás és szabad imádság, de egyetérthetünk Pásztor Jánossal is, aki szerint a puritán „reformja” részben liturgiánk elszegényedéséhez vezetett.³⁹ A 17. századi puritán mozgalom sok formai elemet kivett liturgiánkból, s aztán a 18. században a racionalizmus azt tartalmilag is kiüresítette. Nem véletlen, hogy egyre többen sürgetik a nemcsak a középkorban, hanem a reformáció első hullámában még használatos zenei elemek, pl. graduálék újra felfedezését liturgiánkban. Ahhoz azonban, hogy esetleg újra használjunk olyan liturgiai elemeket, melyeket 300 éve elfelejtettünk alapvetően azt kell tisztáznunk, mit is jelent az istentisztelet számunkra. Jeffrey Meyers következőképpen ír erről egyik elemző cikkében:

„A református istentisztelet Isten dicsőítése. Nem azért jövünk, hogy valamit is kapjunk Istentől, hanem azért jövünk, hogy dicsőítsük Őt, és hálát adjunk neki. Ez az, ami a református istentiszteletet különlegessé teszi! Nos úgy gondolom, hogy ez az állítás talán igaz. De ha így van, akkor ez az egyik oka annak, hogy a református hívek mért nem tudnak igazán bekapcsolódni a liturgiába.”⁴⁰

Ha a liturgia valóban csak az Isten dicsőítéséről szól, anélkül, hogy az emberek „kapnának” valamit az istentisztelettől, nem kell csodálkoznunk azon, hogy a mai egyházhoz egyre kevésbé kötődő egyháztagok számára ez nem jelent megtartó erőt. Túl sok minden múlik litur-

giánkban az igehirdető személyes adottságain, s úgy tűnhet a gyülekezeti tagok számára, ha „jól” sikerül az igehirdetés, akkor megérte eljönni a templomba. A liturgia egy személyes teljesítmény függvényévé válik. Hisszük, hogy az Isten hirdetett Igéje az Isten Igéje, s hogy a Szentlélek az istentiszteleten jelen van, de felvetődik a kérdés, hogy liturgiánk kifejez-e valamit abból, hogy az Isten adni akar számunkra. Fontos-e az, hogy a gyülekezeti tagok aktív részeseivé és ne csak szemlélőivé váljanak a liturgiának? A reformátorok liturgiai szabadságot hirdettek, illetve, hogy az adott társadalmi miliőre szabottan találjuk meg Isten dicsőítésének formáit, kérdés azonban, hogy szabadságunk van-e arra, hogy az egyháztagok igénye után menve olyan liturgiát használjunk, amely nemcsak jelenlétükre számít, hanem bevonódásukra is hangsúlyt helyez.⁴¹

Siba Balázs

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh Judit: Ama kegyelemnek mennyei harmatja. A 17. századi magyar puritanizmus irodalmából. Budapest – Kolozs-vár: Harmat – Koinónia, 1995.
- Bodonhelyi József: Az angol puritanizmus lelki élete és magyar hatásai. Debrecen: 1942.
- Brauer, J. C.: The Westminster Dictionary of Church History. Philadelphia: Westminster Press, 1971.
- Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Budapest: Gondolat, 1985.
- Chadwick, Owen, A reformáció, Budapest: Osiris, 1998.
- Czegléd Sándor: Liturgika. Főiskolai jegyzet. Debrecen, 1978.
- Fekete Csaba: Zsoltár szavunk történetéhez. Magyar Nyelvőr. 126. évfolyam, 3. szám, 2002. július-szeptember. 360-362. o.
- Garner, D.: The Role of Preaching in the Covenant Renewal Liturgy In: Theologia 2003. http://www.hornes.org/theologia/content/duane_garner/preaching_in_the_liturgy.htm
- Garside, C.: The Origins of Calvin's Theology of Music 1536-1543 Church History, Vol. 50, No. 2 (Jun., 1981), pp. 237-238.o.
- Heidelbergi Káté – A Második Helvét Hitvallás. Budapest: Kálvin Kiadó, 1999.
- Horton, M.: A Defense of Reformed Liturgy Modern Reformation Magazine 1996. <http://www.modernreformation.org/mh96defense.htm>
- Kálvin János kisebb értekezései Kálvin János két levele Pápa, 1911.
- Kálvin János: Institutio – A keresztyén vallás rendszere Budapest: Kálvin Kiadó, 1994.
- Meyers, J. Why Presbyterians Don't Like Liturgy. Theologia 2002. http://www.hornes.org/theologia/content/jeffrey_meyers/why_presbyterians_dont_like_liturgy.htm
- Molnár Tamás: A protestáns etika Magyarországon. Debrecen, 1994.
- Pásztor János: Liturgika – A magyar református istentisztelet múltja, jelene és jövője a Szentírás világosságában 2. kiadás Komárom 2002.
- Révész, I.: A Magyar Református Egyház története, Sárospatak, 1995.
- Shelley, B. L.: Church History in Plain Language. 2nd edition, Dallas: Word Publishing, 1995.
- Sörös Béla: A magyar liturgia története Budapest Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Nyomdája 1904.
- Szőnyi György: Liturgika, Felkészülés az istentiszteletre. Sárospatak: Főiskolai jegyzet, 1994.
- Young, W.: "The Puritan Principle of Worship" was delivered on December 18, 1957 at the Puritan Conference, London. The Puritan Principle of

Worship in Blue Banner of Faith and Life vol 14 nr 2. <http://members.aol.com/RSIGRACE/puritan3.html>
Williamson, G. I.: Westminster Confession of Faith: A Study Manual. Philadelphia: Presbyterian and Reformed Publishing Co., 1964.
Zsoványi Jenő: Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban. Budapest, 1911.
Zsoványi, Jenő: A magyarországi protestantizmus története. Gödöllő: Attaktor Kiadó, 2004.

JEGYZETEK:

¹ A „puritán” szó eredetileg gúnynév volt, mely azt a liturgiai és teológiai reformot sürgető mozgalmat jellemezte, mely az angol reformációt meg akarta tisztítani a római katolikus elemektől. – ² Pásztor János: Liturgia – A magyar református isztentisztelet múltja, jelene és jövője a Szentírás világosságában 2. kiadás Komárno 2002. 193.o. – ³ Brauer, J. C.: The Westminster Dictionary of Church History. Philadelphia: Westminster Press, 1971. 681.o. – ⁴ Shelley, B. L.: Church History in Plain Language. 2nd edition, Dallas: Word Publishing, 1995. 264.o. – ⁵ Chadwick, Owen, A reformáció, Budapest: Osiris, 1998. 203.o. – ⁶ A puritánok a református, kálvinista tradíciót vitték tovább különböző irányokba és a mai Amerikai Egyesült Államokban a különböző presbiteriánus, baptista és kongregacionalista egyházak ennek az irányzatnak a szellemi örökösei. – ⁷ Sörös Béla A magyar liturgia története Budapest Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Nyomdája 1904. 143.o. lásd még Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Budapest: Gondolat, 1985. 91kk – ⁸ <http://web.axelero.hu/reformmed/Cikkek/toInai.htm> „Urunk, a Jézus Krisztus legszentebb nevében, alul megnevezett méltatlan szolgálai az ő munkája által: nyilvános vallást teszünk a Jehova legszentebb színe előtt, teljes szívből ajánlván mi magunkat, hogy arra leghűbb szövetségénél fogva, amelyre magunkat esküvel köteleztük, egész életünkben az ő szentségét követendjük, mit életünk fogyatág meg fogunk tartani neki, az ő ereje által, annyival inkább, mivel Angliában nagy dolgokat cselekedett a mi szertelen és bűnös lelkünkkel úgy, hogy kívánjuk azt az ő dicsőségére megvizsgálni, és mi magunkban nyilvános vallástétel által kölcsönösen megerősíteni. Szövetségünk nagyobb bizonyosságára és tanúságára pedig egyik a másiktól kölcsönösen lelkiismeret szerint kívánjuk, hogy bárhol és bármeddig élendünk, mint Krisztusnak valódi tagjai, egymás lelkének üdvé fölött kölcsönösen őrkdjünk. Főleg Isten előtt a szilárd lelki szövetségre magunkat kötelezzük, egyszersmind egymásnak szabadságot engedünk, hogy különösen intsük, feddjük és építsük egymást. És ha talán majd hivatalunkban kellő figyelem nélkül inkább a világi dolgok túlzott keresésére, semmint a magunk s mások üdvének, a Krisztus dicsőségének előmozdítására hajlanánk, átkozottaknak s frigyöröknek találtassunk egymás előtt. Hogy pedig mindezeket megteheszük, állhatatosak fogunk lenni egymásért a könyörgésben és vigyázásban. Az égnek Istene, lelkünk Megváltója, a Jézus Krisztus úgy üdvözítse lelkeinket mind örökké. Midőn pedig jobb alkalom nyilandik előttünk, készek leszünk vallástételünket meg is erősíteni.” A LONDONI LIGA 1638. Február 8. – ⁹ Sajátos módon ötvöződik a puritán gondolkodásban az Isten tisztelete és az egyházszervezet. Számukra a központi helyet az isztentisztelet foglalta el. Az egyház tulajdonképpeni célja, hogy Istent dicsőítse, s nem elsősorban az, hogy intézményt építsen ki. Természetesen ahhoz, hogy ez az isztentisztelet ékesen és szép renddel történhessen, szükség van egyházi kormányzásra, de ennek kiépítésében egyedül bibliai alapelvek elfogadhatóak. – ¹⁰ Zsoványi Jenő: Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban. Bp., 1911. 77.o. – ¹¹ Young, W.: “The Puritan Principle of Worship” was delivered on December 18, 1957 at the Puritan Conference, London. The Puritan Principle of Worship in Blue Banner of Faith and Life vol 14 nr 2. <http://members.aol.com/RSIGRACE/puritan3.html>

tan3.html – ¹² Ez a tendencia figyelhető meg a holland reformációban is, ahol Kálvin tanait ultraortodox módon értelmezik, látható ez a például a 1618-19-es Dordrehti zsinat határozataiban is: 1. Az ember teljes romlottsága. Az ember testében és lelkében egyaránt megromlott az első ember bűnesete által. Ez nem jelenti azt, hogy az emberek olyan rosszak, amennyire csak tőlük telik, hanem ez állapotukat jelenti, amely az Istentől elválasztottság, a bűnben létel állapota. 2. A feltétlen kiválasztás. Isten az ő akarata és bölcs döntése által szabadon és szuverén módon rendel egyeseket örök kárhozatra, illetve az örök életre. 3. Korlátozott elégtétel. Azt jelenti, hogy Jézus Krisztus csak bizonyos számú emberért halt meg. Csak a kiválasztottak számára jelent az ő halála elégtételt. 4. Ellenállhatatlan kegyelem. Ha valakit az Isten Lelke megérint, az ember nem állhat ennek ellen. Az Isten kétféle módon hív el: külső módon az ő Igéje által, belső módon pedig az Ő Szent Lelke által. 5. A szentek megőrzése. Ez azt jelenti, hogy akinek az Isten egyszer megújította a szívét, ezután sem hagyja magára és továbbra is megőrzi. – ¹³ Sörös Béla A magyar liturgia története Budapest Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Nyomdája 1904. 138.o. – ¹⁴ Molnár Tamás: A protestáns etika Magyarországon. Debrecen 1994. – ¹⁵ Az Ágostai Hitvallás. Sopron, 1930. I. rész. XV. artikulus – ¹⁶ Kálvin János: Institutio – A keresztyén vallás rendszere Budapest: Kálvin Kiadó, 1994. II. VIII. 17. 363.o. – ¹⁷ Heidelbergi Káté – A Második Helvét Hitvallás. Budapest: Kálvin Kiadó, 1999. 67.o. – ¹⁸ Belga Hitvallás 7.artikulus Young, W.: “The Puritan Principle of Worship” was delivered on December 18, 1957 at the Puritan Conference, London. The Puritan Principle of Worship in Blue Banner of Faith and Life vol 14 nr 2. <http://members.aol.com/RSIGRACE/puritan3.html> – ¹⁹ Williamson, G.I.: Westminster Confession of Faith: A Study Manual. Philadelphia: Presbyterian and Reformed Publishing Co., 1964. XXI. I. 158.o. – ²⁰ Kálvin, Institutio IV. X. 1. 456-457.o. Ezzel a felfogással találkozunk egyébként az anglikán Westminsteri Hitvallásban is: „Nem feltétlenül szükséges, hogy a tradíciók és rítusok mindenütt ugyanazok legyenek. Időről-időre változnak, tükrözve az adott országot, az adott kort és a társadalmi megítélést. Engedélyezhető, amennyiben nem mondanak ellent az Isten Igéjének.” 39. artikulust idézi Schaff 508. – ²¹ Szőnyi György: Liturgia, Felkészülés az isztentiszteletre. Sárospatak: Főiskolai jegyzet. 1994. 39.o. – ²² Ibid. 139-140.o. – ²³ Pásztor János: Liturgia – A magyar református isztentisztelet múltja, jelene és jövője a Szentírás világosságában 2. kiadás Komárno 2002. 185.o. – ²⁴ Zsoványi, J.: A magyarországi protestantizmus története. Gödöllő: Attaktor Kiadó, 2004. 98.o. – ²⁵ Ibid. 281.o. – ²⁶ Young, W.: “The Puritan Principle of Worship” was delivered on December 18, 1957 at the Puritan Conference, London. The Puritan Principle of Worship in Blue Banner of Faith and Life vol 14 nr 2. <http://members.aol.com/RSIGRACE/puritan3.html> – ²⁷ Czegléd Sándor: Liturgia. Főiskolai jegyzet. Debrecen, 1978 125.o. – ²⁸ Kálvin János kisebb értekezései Kálvin János két levele Pápa, 1911. 12.o. – ²⁹ Révész, I.: A Magyar Református Egyház története, Sárospatak, 1995. 152 – ³⁰ Kálvin, Institutio II. IV. XVII. 44. 689.o. – ³¹ Packer, J. I. A Quest for Godliness: The Puritan Vision of the Christian Life The Puritan Vision of the Christian Life Crossway 1994 245-259.o. – ³² Zsoványi, 2004. 99.o. – ³³ Balogh Judit: Ama kegyelemnek mennyei harmatja. A 17. századi magyar puritanizmus irodalmából. Harmat-koinónia Bp. – Kolozsvár, 1995. 137.o. – ³⁴ Zsoványi, 2004. 99.o. – ³⁵ Garside, C.: The Origins of Calvin’s Theology of Music 1536-1543 Church History, Vol. 50, No. 2 (Jun., 1981), pp. 237-238.o. – ³⁶ Pásztor János Kálvint idézi in: Pásztor, 177.o. – ³⁷ A zoltár szó a 17. századtól fokozatosan már kimondottan a 150 genfi zoltárt tartalmazó könyvet jelenti a protestáns szóhasználatban. In: Fekete Csaba: Zoltár szavunk történetéhez. Magyar Nyelvőr. 126. évfolyam, 3. szám, 2002. július-szeptember. 360-362. o. 361. o. – ³⁸ Garner, D.: The

Role of Preaching in the Covenant Renewal Liturgy In: Theologia 2003. http://www.hornes.org/theologia/content/duane_garner/preaching_in_the_liturgy.htm – 39 Pásztor, 204.o. – 40 Meyers, J. Why Presbyterians Don't Like Liturgy. Theologia

2002. http://www.hornes.org/theologia/content/jeffrey_meyers/why_presbyterians_dont_like_liturgy.htm – 41 Horton, M.: A Defense of Reformed Liturgy Modern Reformation Magazine 1996. <http://www.modernreformation.org/mh96defenselit.htm>

A motiváció teológiai vizsgálata és katechetikai vonatkozásai

A motiváció vizsgálata egyidősnek tekinthető a neveléssel, de „motiváció” néven kísérleti-tudományos vizsgálata a múlt század első felében indult meg. A reformpedagógiák vetették felszínre, amikor jelentős tudományos eredmények születtek a biológia, genetika, neurológia, pszichológia területén.¹ Az utóbbi negyed században reneszánszát éli a tudományok egymás iránti nyitottabbá válásának köszönhetően.

A motiváció kifejezés a latin „movere” = mozogni, mozgatni, kimozdítani szóból származik, innen eredően jelentése: kimozdító, mozgató erő, cselekvésre készítő külső/belső tényező. Gyűjtőfogalom. Beletartozik minden cselekvésre, viselkedésre készítő tényező. Magyar megfelelői: indíték, készítés, szükséglet, vágy. A pszichológiában használt rokon kifejezés a drive, jelentése: hajtóerő, készítés.

Eltűnt a csodaszarvas?

Az, amit ma absztrakt fogalommal így jelölünk: „motiváció” – népi legendáriumban a „csodaszarvas” képpel fejezi ki. A kép talán többet is mond, mint a fogalom: olyan tűnékeny jelenség, amely egy egész közösségnek programot ad, mindig új felfedezésre készítet, belülről hajt, de az emberen túlmutató célok felé. Az általános megtorpanás, ami ma az oktatás, a társadalmi közéletben való részvétel, és népi lelki-fizikai egészségi állapotunk területén egyaránt tapasztalható, talán így is kifejezhető: „eltűnt a csodaszarvas,” de úgy, hogy már-már reményességünket is elveszítjük arra nézve, hogy valaha újra felbukkan. Néhány adat:

A PISA 2000 (Programme for International Student Assessment) nemzetközi vizsgálatot végzett, amelyben a világ 32 országából több mint negyedmillió 15 éves tanuló vett részt. Eredményeit a hazai pedagógus szakma és oktatáspolitikai sokkolónak minősítette. A MTA értékelése szerint „sokkoló hatása volt, hogy a korábbi hasonló felméréseken elért előkelő helyezéseinket elveszítve, a lista közepére (matematika, természettudomány), illetve a végére (szövegértés) kerültünk.”² Utóbbi azért is figyelemre méltó számunkra, mert a hitoktatás alapját az ige – tehát a szó – megértése képezi. Sejteti, hogy a szövegértésbeli hiányosságok nemcsak az olvasást minősítik, hanem általában a nyelvi megértést a tanári magyarázat és az ígihirdetést vonatkozásában is.

Az olvasási teljesítményekben a magyar diákok a résztvevő 32 ország közül a 22. helyen szerepeltek. A felmérés szerint a magyar diákok 23%-a teljesített egyes szinten vagy ennél is gyengébben, míg az OECD-országokban 12%.³ Az egyes szintű teljesítmény nem azt jelenti, hogy nem tudnak olvasni, hanem azt, hogy nem képesek az olvasott szöveget értelmezni és tudásukba beépíteni. Az olvasási képességek alacsony szintje már akadályozza az újabb ismeretek és készségek el-

sajátítását is, s ezek a tanulók társaikhoz képest súlyos hátránnyal indulnak egyéb területeken is.

A tizenöt éves magyar fiatalok 48%-a található a kettes szinten vagy alatta, ami azt jelenti, hogy közel felük nem éri el azt a szövegértésbeli szintet, amelyet az OECD-országok saját standardjaik szerint a munkaerőpiacra való sikeres belépés feltételének tartanak.⁴

A felmérés vizsgálta egyebek között a tanulási motivációt is. Ebből az derül ki, hogy a magyar gyerekek leginkább a mechanikus, magolásos tanulási stratégiát alkalmazzák, tanulásukat életidegennek, monotonnak, haszontalannak tekintik.⁵ Egyszóval: motiválatlanok.

A legsúlyosabb jelenség mégis az, hogy maga az OECD (= Organization for Economic Cooperation and Development = Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet, amelynek Magyarország 1996 óta tagja, székhelye Párizsban van) sem pártolja az eredeti motivációt. A munkaerőpiac szempontjából tanulási korlátozásokat vezet be a Világbankkal és a Nemzetközi Valutaalappal⁶ összefonódva. A felsőoktatásban résztvevők számát korlátozni igyekezik a globalizált munkaerőpiac szempontjai szerint. Kérdés, hogy az általa végzett felmérések eredményei, így a tanulási mutatók is mennyire válnak a globális gazdasági manipuláció eszközeivé. Az Egyházak Világtanácsa sürgeti alternatív nemzetközi programok kialakítását, sőt szövetségek létrehozását egyházi alapon szerveződve, hogy ellensúlyozza ezek káros hatásait.

Átfogó motiváció-elméletek

Tekintettel arra, hogy a motiváció a teljes személyiséget érinti, és a tanulási motiváció is lényegesen nagyobb tartományú az oktatási motivációnál, átfogó motiváció-elméleteket említünk itt meg, amelyekkel majd egybevetjük teológiai álláspontunkat.

Mélylélektani irányzat

A mélylélektani irányzat Sigmund Freud (†1939) nevéhez kötődik. Elmélete úgy is összegezhető, mint „öszöntan.” Szerinte a személyiség az ösztön-énből (= id) meríti összes energiáját, készítését. Az „ego” ezt szocializálja, a „szuperego” kontrollálja. Az ösztön-én az örömelelni megfelelően működik, azaz: vágyainak mielőbbi kielégítésére törekszik. Mondhatjuk úgy is, hogy „Freud motivációelmélete az öröm akarása körül forog”.⁷

A freudi motiváció biológiai folyamat. Elmélete szerint az ember komplex, zárt energiarendszernek tekinthető, biológiai folyamatok biztosítják „működését.” Kétféle hajóerőt ismer: életösztönt („eros”) és a halálösztönt („thanatos”). Eszerint minden életösztön nyíltan vagy rejtetten szexuális ösztön, pszichés energiája a libidó (= kéjvágy), jellemzője, hogy minden ember állandó mennyiségű pszichológiai energiával rendelkezik. E tételének kialakításában nagy szerepet játszott Hermann von

Helmholtz, német fizikus, aki szerint az energiamegmaradás fizikai törvénye a fiziológiára is érvényes.⁸ A halálösztönrel kapcsolatban Freud szerint minden élet célja a halál, vagyis az emberek arra vágyanak, hogy visszatérjenek abba az élettelen állapotba, ahonnan jöttek.⁹ Az ösztön szellemi tevékenységgé a „katexis” által válik úgy, hogy az egyén a fölöslegessé vált, vagy közvetlenül nem teljesíthető ösztönzéseket befekteti valamilyen közösségre elfogadható tevékenységbe. Freud az állatvilágtól megkülönböztető, magasabb rendű ösztönök létét nem feltételezi.¹⁰ A motivációk a személyes múltban, élettörténetben gyökereznek. A felnőtt személyiséget is teljes mértékben a gyermekkori tapasztalások határozzák meg.

A mélylélektan determinálja az embert bizonyos sorsra, amennyiben saját múltjának és ösztöneinek áldozataként kezeli. Egy börtön foglyai panaszkodtak: „A pszichológusok minket mindig a gyermekkorunkról és arról a sok borzalomról kérdeznek, ami a múltban történt. Mindig a múlt – akár egy malomkő a nyakunkon. A legtöbben közülünk már egyáltalán nem hallgatják meg a pszichológusok előadásait.”¹¹

V.E. Frankl Freuddal szemben fölteszi a kérdést: „hol van a magaslélektan, amely látószögébe vonná az értelem akarását?”¹² Megállapítja, Freud elméletén túllépett az idő, mert „manapság az ember már nem annyira szexuálisan, mint Sigmund Freud idejében, inkább egzisztenciálisan frusztrált.”¹³ Bírálja azért is Freudot, mert önmagában vizsgálja az embert, márpedig „az ember legmélyebben és legvégső soron nem valamiféle belső állapotban érdekelt, legyen az öröm, vagy belső egyensúly, hanem a világ felé irányul, a kinti világra...”¹⁴

Individuálpaszichológiai motivációelmélet

Alfred Adler (†1937) elmélete: a főlényre törekvés,¹⁵ ami megegyezik azzal, amit Nietzsche a hatalom akarásának nevezett.¹⁶ Az alacsonyabb rendű szervek csak úgy, mint a valamilyen fogyatkozással élők vagy a születési sorrendben később érkezők, törekednek változtatni kedvezőtlen helyzetükön. A személyiség csökkentértékűségét akarja kompenzálni azáltal, hogy hátrányainak leküzdésére törekszik. Minden ember számára általános cél a tökéletesség elérése, s miközben saját tökéletesítésére törekszik, egy tökéletesebb társadalom felépítésén is munkálkodik. Ez cselekvésüknek – és egész személyiségüknek – olyan mozgatórugója lehet, ami folyamatos összeszedettségben, célirányultságban és tettekrevalóságban tart.

Ha Adlernek igaza lett volna, akkor ma sokkal emberesebb társadalomban élnénk, mint az ő korában. Ezzel szemben utána jött még a második világháború és a pártállami diktatúrák kora, hogy csak néhányat említsünk a 20 századi társadalmi traumákból.

Adler elmélete felhívta viszont a figyelmet arra, hogy az egyén felelős saját sorsáért, és nem tehetetlen báb az erők kezében. Alapot adott további motivációkutatásokhoz, pl. a teljesítménymotiváció (pl. D. McClelland, J.W. Atkinson, F. Hoppe) kutatásaihoz, a siker és a kudarc (pl. J.W. Atkinson, M. Horner) vizsgálatához.

Kritikájaként megjegyezzük, hogy csak valami ellenében tudja meghatározni célját. Megszűnik eredeti motiváció lenni, a tagadás lesz lényegévé. Mindezen felül pedig a ma ember nem kisebbségi érzéstől szenved, hanem mérhetetlen értelmetlenség- és ürességérzéstől. Erre pedig Adler elmélete nem ad megoldást.

Homeosztatisz motivációelmélet

Clark L. Hull (†1952) drive-redukciós motivációelmélete szerint a készítés a szervezet belső állapotváltozásával függ össze. A tanulás a szervezetben fellépő hiányállapotból következő feszültség megszüntetésére irányuló törekvés, homeosztatisz készítés.¹⁷

Erre az elméletre épül a motiváció kognitív értelmezése. Eszerint minden új észlelés kognitív egyensúlyvesztést idéz elő, ami az észlelőt a kiegyensúlyozatlanság megszüntetésére készíti. Ebben Piaget nézetei élnek tovább, aki szerint a gyermekben belső vágy él arra, hogy a világról szerzett új ismerete kiegyensúlyozott és szervezett legyen, ezért minden új információt meglévő kognitív sémákba asszimilál, illetve a meglévők módosításával akkomodációt hajt végre. Az új észlelés és a meglévő mentális rendszer között kognitív disszonancia, gondolati feszültség támad, ami a feszültség csökkentésére motivál.¹⁸ A kognitív disszonancia elmélete többek között Leon Festinger (†1989) nevéhez fűződik.

A felfedezettő oktatás erre a nézetre alapul, amikor óra elején a tanár valamilyen új jelenséggel szembesíti hallgatóit, aminek kapcsán felismerik, hogy tudásuk hézagosa, s az óra további részében, a tanári magyarázat során ennek megszüntetésére törekszenek.¹⁹ De vajon melyik tanár ne szembesült volna már azzal, hogy amit ő provokatív kérdésnek szán, az nem mindig bontja meg a „kognitív egyensúlyt” hallgatóiban?!

A homeosztatisz készítésnek nincs válasza az emberre oly jellemző explorációs készítésekre. Figyelmen kívül hagyja továbbá, hogy az önszabályozó motívumok többsége inkább változást, mint állandóságkeresést feltételez. Legtöbb célunk dinamikus: nyaralni menni, vizsgázni, találkozni²⁰ stb. Frankl a homeosztatisz elvét „elavultnak” tartja, mert 1. az embernek szüksége van a feszültségre, az alulterheltség a vegetatív megbetegedések „viharsarka” 2. Az ember keresi is a feszültséget.²¹

Behaviorista motivációelmélet

A behaviorista elmélet szerint a személyiség a mindennapi élet során tapasztalt kontingenciákból (együttjárásokból) fejlődik ki, azaz a lépésenkénti megerősítések hatására válik azzá, akivé. A személyiség nem más, mint olyan viselkedésszereplő, amelyeket megerősítések (jutalmazások) vagy büntetések formáltak ki. Ilyen értelemben „az embert a környezete határozza meg.”²² Feltételezi, hogy az életbe „fehér lappal” érkezik az ember, amelyre a környezet és a külső tapasztalások írják fel a maguk üzenetét. B. F. Skinner (†1990), a behaviorista motivációelmélet atyja figyelmen kívül hagyta azt, ami magában az emberben történik a külső hatások alatt, továbbá elmélete a bonyolult emberi viselkedésekre nem ad magyarázatot pl. megbocsájtás az ellenségnek.

A másik, kiemelkedő behaviorista elméletalkotó: A. Bandura, aki a szociális tanuláselmélet létrehívója. Szerinte a személyiség egy modell megfigyelése és utánzása révén alakul ki. A környezet személyi megerősítése (tanár, szülő, testvér stb.) motiválja a tanulót; a tanulás nem más, mint a cselekvés utánzása.

A behaviorista elmélet eredményei hasznosíthatók a példakép révén történő tanuláselméletben, a jutalmazás és büntetés motivációelméletében. Kritikája, hogy gépnek tekinti az embert, a motiváció és a tanulás nem más, mint más emberek által adagolt kondicionálás, amelyből hiányzik az ember szabadsága. Megjegyzendő az is, hogy

a példaképek nem tiszta modellekből állnak, hanem modelleveragekből tevődnek össze, de nem ad választ arra, hogy milyen szempontok mentén keverednek e minták.

Humanisztikus irányzat

A humanisztikus elmélet szerint az egyén meghatározó készítése az önmegvalósítás vagy önaktualizáció. Kiemelkedő képviselője Carl Rogers (†1987). A legáltalánosabban elterjedt humanisztikus motiváció-elmélet azonban Abraham H. Maslow (†1970) nevéhez fűződik. Maslow szerint a szükségletek piramis-szerű hierarchiába szerveződnek, amelynek alsóbb fokait az alapvető fizikai és fiziológiai motívumok alkotják, a felsőbb szinteket az elvontabb, esztétikai-szellemi igények jelentik. Alapelve, hogy addig nem motiválható magasabb célokra valaki, amíg alacsonyabb deficitiek terhelik.

Maslow piramisa a fizikai jólét biztosításának kérdését teszi meg a szellemi igények, így a tanulás alapfeltételül is, mégis számtalan példát látunk arra, hogy ez a tétel a valóságban gyakran megdőlt.²³ Nem tagadva a tárgyi-fizikai létfeltételek fontosságát, azt kell mondanunk, hogy nemesebb cél érdekében igenis hajlandó az ember az éhséget vagy a fizikai bizonytalanságot is vállalni. Ezeket Maslow kivételnek tekinti.

A Krisztus-követés is arról szól, hogy éppen nem alulról, hanem felülről motiválódik az ember: az Isten országa felől. Jézus is erre hív: „keressétek először Isten országát, és az ő igazságát, és ezek mind (ti. a fizikai lét feltételei) megadatnak urenkék. Figyelemre méltó, hogy éppen korunk embere urenen hagyja a piramis csúcsát,²⁴ és keresi, mit írhatna oda!

V.E. Frankl rámutat: Maslow rendszere szerint „az ember az élete értelme iránti igényt csak akkor fogalmazná meg, amikor jól megy neki. Ennek ellentmond azonban az, hogy újra meg újra megfigyelhetjük – s nem utolsósorban mi, pszichiáterek –, az élet értelme iránti igény és kérdés épp akkor lángol fel, amikor valakinek nagyon rosszul megy. Ezt haldokló pácienseink éppúgy bizonyítják, mint a koncentrációs és hadifogoly-táborok túlélői.”²⁵

A motivációkutatás szerteágazó szakirodalmát fémjelzi még sok név, hogy magyarokat is említsünk: Csíkszentmihályi Mihály, s hangsúlyosan a pedagógia területén: Nagy László, Barkóczy Ilona, Kozéki Béla, Réthy Endréné és a Szegedi Tudományegyetem Pedagógiai Tanszéke Nagy József vezetésével. Jelen kereteket meghaladja ismertetésük.

A motivációkutatás hiányosságai

A 90-es évektől paradigmaváltásról beszélnek, amely szerint az újabb kutatások már holisztikus megközelítés felé mutatnak.²⁶ Tekintettel vannak többek között szocio-ökonómiai, neurológiai, kommunikációs tényezőkre, mégis egy-két kivételtől eltekintve (pl. Csíkszentmihályi) pusztán emberi dimenziókban maradnak. A motivációkutatás további hiányossága, hogy mind a pszichológia mind a pedagógia csak részeket ragad meg az egészből, holott már elismeri: „a motiváció belső folyamat, vizsgálata csak egy-egy részletjelenségre képes fényt deríteni.”²⁷ „Egyetlen olyan motivációs elmélet sincs, amely a diákok tanulás iránti érdeklődésének valamilyeni összetevőjét meg tudná magyarázni.”²⁸ Mindenki sejti legalább, hogy a motiváció több neurológiai folyama-

toknál, kondicionálási mechanizmusoknál, attribúciós okfejtéseknél. Minden kutatás külső megnyilatkozásokat ragad meg, emiatt az intrinszc motiváció pusztán a másik ember vagy a környezet ráhatása következtében alakul ki.

Az ember szívének indulatai gonoszak. Ha a meglévő motívumkészletünket aktiváljuk, csak a gonoszsgot növeljük akkor is, ha olyan ártalmatlannak látszó dologról beszélünk, mint ön-aktualizáció. Az ember ugyanis „elsötétült elméjű, Istentől elidegenedett, keményszívű, erkölcsi érzékében eltompult, gátlástalan, nyereségvágyától hajtv mindenféle tisztátalan tevékenységre vetemedett (Ef 4,18-19), ellenséges gondolkodású, gonoszt cselekvő (Kol 1,21), bolond, tisztátalan (Rm 1,22-24).” Már a készítéseiben is a bűn rabszolgája. „Amit teszek, azt nem is értem, mert nem azt cselekszem, amit akarok, hanem azt teszem, amit gyűlölök... ha pedig azt teszem, amit nem akarok, akkor már nem én teszem, hanem a bennem lakó bűn” (Rm 7,15kk). Ezt erősíti meg Tarnas, amikor azt mondja: „A mai kor embere a széttöredezettség, zűrzavar, szorongás végzetes egyediesülés helyzetben találja magát: a kiűzetetés állapotában.”²⁹ Ha az újja nem született embert motiváljuk, könnyen lehet, hogy csak a széttöredezettséget, zűrzavart, szorongást, elmagányosodást hatványozzuk. Az Élet Ura nélkül minden szándék-vitalizálás csak manipuláció.

A bűn rontó hatalma a motiváció területén is valóságos. A tanári igyekezet motivációs technikákká válik valóságos motiváló hatalom nélkül. Látjuk annak igazát, amit Travers az 1970-es évek végén mondott: „The school is more likely to be a killer of interest than the developer” („Nagyobb a valószínűsége, hogy az iskola megöli az érdeklődést, mintsemhogy fejlesztené azt.”)³⁰ A különböző tanítási-tanulási módszerek és eszközök alkalmazása közben a hallgatói ingerküszöb folyton emelkedik, s közben fokozódik a fásultság

Mindezekon túl megszívlelendőnek tekintjük Imre Lajos szavait: A világi pedagógia „indokolatlan és uren optimizmust táplál a gyermek iránt, s ezáltal elzárja az utat attól, hogy a gyermek igazán megismerje önmagát... Ezzel a figyelmet az igazi valóságról eltereli, mellékes kérdéseket állít előtérbe a gyermek testi és szellemi helyzetének vizsgálatával. Minden emberi vizsgálat a gyermeket nem lényegében, csak külső megnyilatkozásaiban képes megragadni. Nem ismerheti azt, ami a lélekben van, csak az Úr a szívek és vesék vizsgálója.”³¹ A teológia a maga sajátos megközelítésével jelentős mértékben járulhat hozzá a világi motivációkutatások eredményesebb tételéhez.

Új hang: Viktor E. Frankl (1905-1997)

Viktor E. Frankl osztrák neurológus, pszichiáter, és pszichológus, Freud és Adler után a harmadik bécsi iskola megalapítója, a logoteória, s ebből következően a logoterápia megalapítója. 1938-ban jelent meg az a műve, amelyben a logoterápiát először mutatta be ezen a néven. S most, hetven év után is „megy.” 1988-ban a 78. kiadását érte meg³² Amerikában. Azt, hogy fokozódó népszerűségnek örvend, a szerző azzal magyarázza, hogy most lett igazán aktuális.³³ „Nemcsak a téma, hanem már a pusztán cím is pontosan arra irányul, ami a ma emberét, különösen a mai fiatalságot égetően foglalkoztatja, ez pedig az »értelmetlen élettől való szenvedés«,”³⁴ ami a nyugati fogyasztói társadalomnak mintegy negye-

dét érinti.³⁵ Az egzisztenciális frusztráció erősödésével számolnak a volt kommunista országokban is.³⁶

Az elmélet korunk új betegségének, a noogén neurozisan két alapvető okot tulajdonít: egzisztenciális frusztráció, azaz az élet értelmetlensége miatti szenvedés, valamint az értékkolízio,³⁷ azaz érték-kuszaság, tanácstalanság a „jó” tekintetében. A ma embere nem tudja már igazán, mit akar, s azt sem, hogy mi lenne a jó.

Frankl motivációelméletének, azaz logoterápiájának lényege: az életet mint egyénre szabott, minden pillanatban új értelmet kínáló lehetőséget ismerni fel. Az alakléktanból is táplálkozik,³⁸ egyben túl is lép azon, amikor azt mondja: az alakészlelés nem pusztán egy figura észlelése, hanem egy lehetőség felismerése a valóság mint háttér előtt. Ez a lehetőség mindig egyszeri, elmúlik, de csak maga a lehetőség múlik el, ha azonban megvalósul, azaz az értelem beteljesül, egyszer s mindenkorra szól.³⁹ E gondolata a motivációelmélet holisztikus megközelítésére mutat.

A „logoterápia” – mint maga a szó is mutatja – szerves részét képezi a „logosz.” A „logosz” görög szóból származik, jelentése: értelem, bölcsesség. A logoterápiát ott alkalmazzák, ahol az élet értelmetlensége, üressége miatt szenved, egzisztenciális vákuumba kerül az ember. Az értelmet viszont nem lehet létrehozni, csak megtalálni. De meg lehet találni. Ebben Frankl szerint segít a lelkiismeret, az értelem érzékszerve. „A lelkiismeret megérzi a minden szituációban elrejtett egyszeri és egyedülálló értelmet.”⁴⁰ Hozzátehetjük: nem áll ellentétben a református dogmatikával sem, ha a lelkiismeretet mint az általános kijelentés egyik módját, Istenhez vezető lehetséges eszközt tekintjük.

Az értelem akarása sajátosan emberi motiváció.⁴¹ A pszichológiában oly’ gyakori etológiai párhuzamok kereséséhez nincs köze, az embert valóban a teremtés koronájának tekinti. Az értelemkeresés áthatja az egész személyiséget, és célt kínál a legelvezettebbnek ítélt helyzetekben is. Frankl kimondja, hogy „az emberi lét mindig is túltal önmagán, valamire, ami nem önmaga, valamire vagy valakire: egy értelemre, amit érdemes beteljesíteni, vagy egy másik emberi létre. [...] Egy ügy iránti szolgálatban vagy egy személy iránti szeretetben az ember önmagát teljesíti ki. [...] Önmagát megvalósítani tehát igazán csak abban a mértékben képes, amennyire megfelelkezik önmagáról, s túllép önmagán.”⁴² A logosz teszi az embert önmagát meghaladó lényé, igazán emberré.

„Az értelem mindig egy konkrét szituáció konkrét értelmé. Mindig a »pillanat kihívása«. Mindig egy konkrét személyhez van címezve. [...] Minden nap, minden óra új értelemmel várja az embert, vár minden egyes embert, s mindenkit más-más értelemmel vár. Így mindenki számára létezik értelem, s mindenki számára egy különös értelem létezik. [...] Nincs olyan helyzet, amelyben az élet megszűnne lehetőségeket felkínálni a számunkra, s nem létezik személy, akinek az élet ne tartogatna feladatokat. A lehetőség, hogy kiteljesítsünk egy értelmet, mindig egyszeri, a személyiség pedig, amely ezt megvalósíthatja, mindig egyedüli.⁴³ [...] Az értelmet megelni kell, nem lehet létrehozni.”⁴⁴

A logoterápia világnézetileg semleges álláspontot⁴⁵ képvisel. Érdekessége viszont, hogy éppen általt kívánja bizonyítani a lélek természeténél fogva vallásos voltát („anima naturaliter religiosa”), hogy egy nem vallásos tu-

dományt alkalmaz. Ezzel tulajdonképpen a teológia felé mutat! Megjelenése a teológia számára kihívás és kairos! Kérdés, hogy az egyház mennyire tudja az általánosan eluralkodó élet-értelem igényt megszólítani és megelégtetni?! Számszerűsítve, pusztán egy adat a kimutatások közül: Az American Council of Education jelentése szerint: 360 egyetem 189733 hallgatójának 73,7 %-a számára az elsődleges cél az, hogy olyan világnézetet találjon, amelynek alapján az élete értelmét találja meg.⁴⁶

Frankl elmélete egyenesen kihívás a teológia számára, amikor a jelen helyzetet egyszeri nagy esélynek látja, amelyben a megüresedett ember kiábrándulhat eddigi útkereséseiből, és igazi önmagára találhat: „Remélem, senki nem fogja frivolnak tartani, ha megkockáztatom a megállapítást, hogy az energiaválság s a vele együtt járó csökkenő gazdasági növekedés egyszeri nagy esély [...] az értelem akarásának frusztrációjával összefüggésben. Lehetőség van a feleszmélésre. A fogyasztói társadalomban a legtöbb embernek jutott mindenből elegendő a megélhetéshez. De a legtöbb embernek arról nem volt fogalma, miért is éljen. Nos, minden bizonyítással súlyeltelődésnek kell bekövetkeznie az élethez szükséges eszközöktől az élet célja felé.”⁴⁷

A motivációelméletek elégtelen volta és a logoteória egyaránt kairos-ként jelöli korunkat, amelyben a teológia nem hallgathat.

Az ige mint a világ legfőbb motivátora

Jóllehet a motiváció kifejezés nem fordul elő a Szentírásban, mégis mindennek központi mozgója, legfőbb motivátora az ige:

- Az ige *teremtő erejű szó*, hatalma által egy egész világ állt elő, miként elbeszélő formában a Gen 1 tudósít róla. Fogalmilag is megjelenik a bölcsességirodalomban: „Az Úr igéje alkotta az eget, egész seregét szájának lehelete” (Zsolt 33,6);
- A Deuteronomiumban és Ézsaiásnál *történelmi erő*, ami megselekszi, amit akar (Ézs 55,10-11) *egyének és népek* életében egyaránt (Ézs 44,24kk);
- Szolgájaként tekint a világ uralkodóira, így Nabukodonozorra (Jer 27,6) is, kiterjesztve Izraelnek, mint az Úr szolgájának, azután a messiási királynak és a prófétáknak jelzőjét a pogány és istentelen babiloni királyra, aki véghez viszi akaratát;
- Parancsol Illés hollóinak, Dániel oroszlánjainak, Jónás cethalának – az *állatvilágnak*;
- Parancsol a *tengernek* és kettéválik, a *földnek* és kiadja halottait (Ex 14,22; Jel 20,13);
- *Személyes elhívó hatalom*, ami mélységes vívódásokat okoz: örömet (Jer 15,16) és kényszert (Jer 20,7kk), ami elől nem lehet kitérni;
- Képes *megeleveníteni a tetemeiket* (Ez 37,4; Jn 11,43);
- *Átszövi létünk minden rezdülését*: „Őbenne élünk, mozgunk és vagyunk” (Ap.Csel 17,28 „in ipso enim vivimus et movemur et sumus”);
- *Még a gonosz is az ő hatalma alatt mozog*: „Semmi hatalmad nem volna rajtam, ha felülről nem adatott volna néked” (Jn 19,11) – mondja Jézus Pilátusnak; hasonlóképpen a gonosznak kapott hatalma van arra nézve, hogy a szentek ellen hadakozzon: „adaték hatalom” neki (Jel 13,7).

A megtestesült Igétől kérdezik: „micsoda hatalommal cselekszi ezeket” (Mt 21,23)? Miféle hatalom az, amely így képes „motiválni”?

Az ige készítő erejének jellemző vonásai

Az ige motivációs hatalma a héber és a görög jelentés alapján négy pontban összegezhető: az ige (דבר, λόγος) dianoetikus, dinamikus, idői és morális tartalmával motivál. E négy elemet vesszük sorra a következőkben.

1. Dianoetikus elem

Az ige magában hordoz dianoetikus,⁴⁸ értelmi, ismereti elemet. Az ige mindig jelentéshordozó, megfontoláson alapuló, belső lényeggel rendelkező szó, szemben a fecsegő, üres, tartalmatlan beszéddel. E tulajdonságát leginkább héber és görög megfelelője: a דבר és a λόγος etimológiája mutatja. A דבר mindig tartalmaz „*νοῦς*”-t, gondolatot. Az אומר-ral ellentétben mindig van tartalma, jelentése, háttere, amire utal.⁴⁹ Az igenek mindig van tehát dianoetikus, értelmi eleme.

A דבר mindig egy szellemi lény cselekménye, egy tudatos és erkölcsi személyiség megnyilatkozása, nem pedig egy bizonytalan természetű isteni emanáció vagy megszemélyesített természeti jelenség. „Valóságosan kimondott beszéd.”⁵⁰

A דבר görög megfelelője a λόγος. Szógyöke a „λεγ”, amelynek alapjelentése: „összegyűjteni”, és pedig rendszerbe foglalva, azaz rendezni. Három fő jelentése: beszélni, számolni, gondolkodni.⁵¹ A görög gondolkodás alapvétele, hogy a világban törvényszerűség rend érvényesül, s éppen a törvényszerűségek kiszámíthatósága teszi az ember számára a világot megismerhetővé. A görög gondolkodás szerint a λόγος alkotja a kozmosz lényegét. „Az ige fogalom legmélyebb gyökere tehát nem az, amely a beszédfunkcióval függ össze, nem is kimondott voltának dinamizmusa, mint egyébként az egész Keleten, még csak nem is a beszéd artikuláltsága, hanem az értelem, a rendezett, ésszerű tartalom.”⁵²

A testté lett Ige jelzésértékűen legteljesebb rendezettséget vitt oda, ahol befogadták. Erre utal többek között a feltámadás után „rendben hagyott” sír (Jn 20,7). Másik példa: a samáriai asszonynak azt mondta: „Őt férjed volt, és a mostani nem férjed...” (vö.: Jn 4,1kk). Jézus szavai magukban foglalják a törvény ismeretét, az asszony élet-történetének ismeretét, a jövődő ismeretét, az Atya akaratának ismeretét és az iránta való engedelmisséget. Az asszony az ígét mint prófétai kijelentést fogadta, amely a teljességet villantotta fel, s általa új jelentést nyert a víz, a szomjúság, a férj, Jeruzsálem, az istenimádát és a Mesiás. A prófétai szó által az asszony egy új rendbe helyeződik, s léte értelmet nyer, amit az mutat, hogy hangja lesz, szava lesz, s az, aki délfelé járt a kútra (Jn 4,6), hogy senkivel ne találkozzon, most egy egész közösséget hoz mozgásba. Egészen más emberként lép tovább ebből a találkozásból. Pedig nem történt semmiféle varázslatos cselekmény, hanem egyszerűen csak megszólalt az ige: az addig elrejtett világozságra hozó szó.

A testté lett Ige nemcsak a régi, a már többé-kevésbé ismert hatalomnak a megtestesítője, hanem benne valami egészen új, addig nem tapasztalt is nyilvánvalóvá lett: Istennek addig elrejtett bölcsessége (Kol 1,25-27) jelent meg. Az, amit addig a királyok udvarában kellett keresni, ti. az isteni bölcsességet – s keresték is Salamon (lásd

Séba királyné) és Heródes udvarában (lásd napkeleti bölcsék) – Jézus Krisztus személyében egy jászolbölcsőben lépett a világba, hogy mindenkié legyen. Isten szolgálai formában, kisedben, a szenvedő Szolgában rejtette el bölcsességét. Aki őt befogadja, hatalmat kap arra, hogy Isten fia legyen (Jn 1,12).

A Jézus Krisztus által teremtett új tudat minőségileg annyira más, hogy újjászületésnek nevezhető (Jn 3,1kk). Az új tudat/élet nem a régi foltozgatásával, hanem Isten-től eredő új kezdettel adatik. Ezért mondja azt Jézus, hogy „Minden írástudó, aki tanítványává lett a mennyek országának, hasonló ahhoz a gazdához, aki újat és őt hoz elő éléskamrájából” (Mt 13,51). Jézussal nem a régi újul meg, hanem új jön létre.⁵³ „Ha valaki Krisztusban van, új teremtés az; a régi elmúlt, és íme: új jött létre” (2Kor 5,17). Az új teremtés bolondság a természeti embernek, de élet a benne hívőknek (1Kor 1,18).

A világ bolondságnak látja Jézust, s azt, amit tanít, mert nem érti. „A nem lelki ember nem fogadja el az Isten lelkének dolgait, mert ezeket bolondságnak tekint, sőt megismerni sem képes: mert csak lelki módon lehet azokat megítélni” (1Kor 2,14). A pneumatikus ember νοῦς-a azonban, amely a Szentlélek uralma alatt áll, s annak kifejezőeszközzé válik, képes megérteni. „Bennünk pedig Krisztus értelme (νοῦς) van” (1Kor 2,16), azaz mi – emberi korlátaink között – Krisztus gondolkodásmódjával mérlegelünk, vélekedünk, döntünk, értelmezünk, viszonyulunk a bennünk munkálkodó Szentlélek által. „Az az értelem, amely Krisztusban volt, aki ismerte az Atyát és egész művét, most bennünk is jelen van. Ez az újjászületett ember méltósága.”⁵⁴

A LXX a διάνοια kifejezést legtöbbször a לב szóval fordítja.⁵⁵ Így is mondhatnánk: a gondolkodásmód megváltozása, annyi, mint új szív, új életközpont születése. Az új tudat örök értelmet keres az iskolai tantárgyak tanulásában éppúgy, mint a gyakorlati életben. Az új tudat átöleli az élet összes területét. Szűrő is egyben, mert rostálja azokat a jelenségeket, amelyek nem illenek bele az új rendbe. Az új tudat mentális védelmet nyújt.

Az új tudat újfajta motivációkat teremt. A tudat szabályozását a Tízparancsolat is igyekezett megoldani, de az csak a törvény külső erejével hatott – jóllehet nem csak ennyi volt a rendeltetése. Az új tudat az istenfiúság-adta lehetőségek felismerése, intrinsic motiváló hatalom.

Ezek összefüggéseiben nem meglepő, hogy a megtérés egyik sajátos következménye az olvasás- tanulás- vágy, az „értelem” keresése szélesebb összefüggésben is. Indirekt módon segíti az iskolai teljesítményt!

A dianoetikus elem és a katechézis

Isten igéjének megértése már önmagában is motiváló erejű, minden külön „technika” nélkül! Isten országának beszéde rávilágít az élet magasabb értelmére, ezért valószínűsítő igazgyöngy. Az ige értelemmel ruházza fel az élet minden jelenségét. Amikor tanítunk, nem kevesebbet, mint igazgyöngyöt kínálunk hallgatóinknak. Tanításunk során az Ő országát, rendjét, magát a kijelentéstörténetet is krisztologikusan (más, mint a krisztocentrikus!⁵⁶) azaz Krisztus felől értelmezzük. Krisztus az Ószövetségben is jelen van, talán mint előkép, talán mint hiány, vagy a prófétai szóban mint jövődő. Az Újszövetséget látszólag könnyebb krisztologikusan tanítani, de vigyáznunk kell,

mert éppen az egyértelműség teheti a szavainkat sablonossá. Krisztust, a krisztusi indulatot szégyenkezés nélkül, bátran kell hirdetnünk, mert az evangélium Isten hatalma, s ez teremt új tudatot hallgatóinkban. Döntő jelentőségű, hogy a katechéta újjászült tudatú-e, hiszen csak úgy tud hitelesen beszélni (tanúskodni!) Isten országáról.

Arisztotelész⁵⁷ a dianoetikus erényekről szólva azt mondja, hogy azok csak oktatással sajátíthatók el. Az oktatás során tekintettel kell lennünk arra is, hogy mit értenek meg abból, amit mondunk. A tanító tudása is motivál. A megértés paradigmája az asztali beszélgetés.⁵⁸ Hittanórán adott a lehetőség, hogy beszélgetésekre is sor kerüljön. Tanítsuk meg értelmezni az igét, hogy kikerülve szárnyaik alól tanítványaink önmaguk is tudják értelmezni az Írást.

Ne csak beszéljünk, mondjunk is valamit. Óvakodjunk a hittanos sztereotípiáktól. Jézus soha nem beszélt nyelvi sémákban. Ha helyesen hasogatjuk az igét, a hittanórákon is tartalmas beszéd hangzik, hiszen a fecsegés idegen az igétől. Kontextusokra tekintettel kell tanítanunk. Kérjünk számon ismeretet is, mert a gyermek azt tartja fontosnak, amit számon kérnek!

Az értelem megtalálásának kísérőjelensége az öröm, boldogság (lásd pl. a „szántóföldbe rejtett kincs”). A motiváció érzelmi összetevői mellékesen adatnak, amikor az ígére rátalál az ember. A boldogságot nem az találja meg, aki azt keresi, hanem aki az „értelmet” keresi! A motivációkutatás hangsúlyozza az érzelmek szerepét, pl. az öröm, derű, humor jelentőségét a hatékony tanulásban, s általában a motivációban, azonban rögtön céltévesztetté is válik, mert ezeket mesterségesen előidézni a „logos” ellenében hatnak. Ahol az igét belső lényege szerint magyarázzák, ott megjelenik az öröm, a boldogság, sőt a szeretet is, amelyek további motiváló erőkké válnak.

Ceterum censeo: Iuventutem esse docendam.

2. Dinamikus elem

Míg a görög gondolkodás számára az ige elsősorban *van*, a héber gondolkodás számára fontosabb, hogy az ige *cselekszik*,⁵⁹ hat, hatalommal bír, tetterős. Minden *דבר* erővel telített, ami a legkülönbözőbb módokon manifestálódik.

A *דבר* két eleme: a dianoetikus és dinamikus elem leg-hatalmasabban Isten ígében jelenik meg, amit leginkább a próféták tudtak megragadni.⁶⁰ A *דבר* alapjelentése: „háttul lenni és előre törni.” ebből: a szavakat egymás után kimondani, vagy még helyesebben: azt, ami háttérben volt, előreengedni.⁶¹ A *דבר* szoros összefüggést mutat a „*דביר*” szentek szentje, a templom hátulja kifejezéssel. Arab szókincsük is alátámasztja a „hát(só)” és a „*דבר*” rokonosságát.⁶² Isten szava „*kimegy*” törvény vagy tanítás formájában, és megszólításával az egész világot igényli.

A kánaáni vallások is ismerték a kimondott szó hatalmát, de úgy, mint ami önbeteljesítő jóslat, mint ami formálja a jövőndőt, „csinálja” a valóságot. A hamis próféta-ság ezért volt „üdvprófécia,” és ezért az igazi próféta-ság ismérve gyakran az ítélethirdetés Isten népe ellen.⁶³ Az „udvari próféta-ság” kizárólag a sikert, a győzelmet, az ember szerinti jót akarta előidézni, Isten szava azonban nem az emberi tetszést keresi, nagyobb összefüggésekre mutat, a végső jövőndőre tekint. Ítélt is, ha kell, hogy megmentsen.

Az ige páratlan dinamizmusa JHWH-ből fakad, akiknek pusztá megjelenésére is „elfut a tenger, a Jordán

meghátrál, a hegyek ugrádoznak, mint a kosok, a hal-mok mint a bárányok” (Zsolt 114, 3-8). Az igében maga Isten jelenik meg.

Az istenközelség dinamizmusára utal az isteni szó mellett a szél, a víz, a tűz, kísérőjelensége.

a) Szél

A *רוח* jelentése: szél, mozgásban levő levegő, hangsúlyosan Istenre vonatkozóan: lélek.

A szél JHWH teofániája. Dávid úgy látta, mint aki „kerubon ülve repült, szelek szárnyán jelent meg” (2Sám 22,11). Ezékiel forgószélhez hasonlította jövetelét: „...forgószél jött észak felől, nagy felhővel és egymást érő villámlással, körülötte fényözönnel” (Ez 1,4).

A teremtéstörténetben a vizek felett lebegő *רוח* változást előidéző erőként⁶⁴ jelenik meg (Gen 1,2), ugyanő hozta fel a sáskákat Egyiptomra (Ex 10,13), szárította ki a tengert (Ex 14,21), sodort fürjeket a tábor fölé (Num 11,31), és szárította fel a földet az özönvíz után (Gen 8,1). Megjelenésével legyőzi a káosz erőt.

A *רוח* nemcsak a teremtéskor adott életet az emberbe, hanem képes megeleveníteni a már megszáradt csontokat is a prófétai ige által (Ez 37, 6,kk). Megelevenítő hatalma és titokzatos eredete miatt Jézus az újjászületésre vonatkoztatja (Jn 3,8). Isten munkája gyakran váratlanul előálló jelenség, – mint amilyen hirtelen támadhat fel a szél. Isten felhatalmazásának jelzésére, a gyengeség és a tehetetlenség leküzdésére is szolgál (Neh 9,20; ApCsel 2,2). Amikor JHWH *רוח* –ja száll a bírakra, akkor Otniel harcra száll és megmenti Izráel fiait (Bir 3,9), Sámsonba akkora erő költözik, hogy széttép egy oroszlánt (Bir 14,6), megragadja Saul és „más emberré” változtatja (1Sám 10,6), Hóseás pedig a *רוח* embereként gúny tárgyává válik (Hós 9,7). „Az erővel felruházott ember Isten ruahjának energiája nélkül nem érhető meg.”⁶⁵ Amikor a fáraó olyan embert keres, akiben Isten *רוח* –ja van, akkor egy gazdaságpolitikai vonatkozásban „okos és bölcs” férfire gondol,⁶⁶ akinek képessége meghaladja az embertől telhetőt.

A *רוח* az igének szinonimája lehet, amennyiben mindkettő a szájból származik:⁶⁷ „Az ÚR ígéje alkotta az eget, egész seregét szájának lehelete” (Zsolt 33,6).

b) Víz

Víz és istenközelség a legrégebb időktől összetartozik a vallásfenomenológiában. A vízfolyam a tisztulás, gyógyítás szimbóluma.

Jelen van az Édenben: „Édenből pedig folyó jött ki a kert megöntözésére, amely onnan szerteágazott, és négy ágra szakadt” (Gen 1,10). Vízfolyam jön ki a templomból (Ez 47): a küszöb alatt a templomból kijövő víz hatalmas folyammá duzzad. A forrás először még bokáig ért, végül hatalmas folyamként ömlik a Holt-tengerbe. Két partján gazdag vegetáció éled: fák nőnek, gyümölcs terem, a levelek gyógyításra alkalmasak, a fák nem csak egyszer hoznak gyümölcsöt, hanem havonta. „Meggyógyítja” a Holt-tenger vizét is, tőle halak és élőlények népesíthetik be az egyébként élettérre alkalmatlan sós vizet. A tócsák és pocsolyák, ahová a templomból fakadó forrás nem jut el „nem gyógyulnak meg”, azaz továbbra sem lesznek képesek életadó és életfenntartó közeggé válni. Isten a szent helyből kiindulva a teremtettséget is meg akarja gyógyítani.

Az Újszövetségben áttevődik a templom képe a menyei Jeruzsálemre, amelyben a folyó a Bárány trónusától

(Jel 22,1) ered, hogy tisztítson, gyógyítson és áldást árásson, egyszóval: az új életben részesítsen.

Jézus azt ígéri, hogy aki hisz őbenne, annak belsejéből élő víz folyamai ömlenek. „Ezt pedig a Lélekről mondta, akit a benne hívők fognak kapni” (Jn 7, 38-39). Jézus ezzel azt ígérte, hogy a benne hívő ember kiapadhatatlan erő birtokába jut, a forrás az övé lesz. De nem öncélúan. „A Lelket megnyert hívők nem lehetnek a maguk boldogságának kovácsai tovább [...] Nemcsak ők, de környezetük, sőt egész világuk részesedik a Lélek életet árasztó művében. Ami azt is jelenti, hogy a Lélek a világnak szól és nem csupán az egyes hívőnek. Isten nem mond le erről a földről és erről a világról, és a bőséget itt akarja megteremteni.”⁶⁸ A Törvény csak kívülről érintette az embert, ez a víz, amit Jézus ígér, a bensőjévé válik, és belülről fakad. Isten az egész világot akarja meggyógyítani övéin keresztül, a nekik adott és általuk befogadott ige keresztül.

c) Tűz

A tűz is teofánia-motívum. A tűz a szentség, érinthetelenség szimbóluma. Gondolata végighúzódik a kijelentéstörténeten. Az Édenben a bűneset után jelenik meg, amikor Isten „villogó lángpallossal” választotta el az élet fájához vezető utat az embertől (Gen 3,24). Tűz jelenik meg, amikor Isten szövetséget köt Ábrahámmal (Gen 15,17), amikor megszólítja Mózeset (Ex 3,2), tűzoszlopban vezeti Izraelt (Ex 13,21-22), tűzben jelenik meg a Sinain (Ex 19,18), Illésnek is tűzben jelenti ki hatalmát (1Kir 18,24). Az oltáron soha el nem hamvadó tűz Isten folytonos jelenlétét jelképezi (Lev 6,12-13). Különösen gyakran jelenik meg eschatologiai teofániák kíséretében: Ézs 4,5; Dán 7,9-10; Joel 2,30; Mal 3,2; Jel 15,2; Jel 19,12. A tűz a szentség, az érinthetelenség szimbóluma.

A tűz az ítélet eszköze és szimbóluma. Az ítéletet a meg nem hallgatott prófétai beszéd, az ige idézi elő. Ha nem tud termővé fordítani, emésztő tűzzé válik, és megégeti a pelyvát (Mt 3,10.12.). Jeremiásnak ezt mondja: „tűzzé teszem ígémet a szádban, ezt a népet pedig fává, hogy megeméssze őket” (Jer 514). Az Újszövetség gyakran használja a „tűz” képét az ítélet szemléltetésére, (Mt 3,10.12 5,22 13,40 18,8-9 25,41 Mk 9,43-48 Lk 17,29 2Pt 3,7 Jud 23 Jel 8,7 9,18 11,5 14,10 19,20 20,9-15 21,8), mint amiben elválnak az igaz a hamistól, a szent a közönségestől. Az ige int: számolnunk kell vele a végső ítéletben is.

A tűz próbál. „Nem olyan-e az én igém, mint a tűz?” (Jer 23,29) – mondja az ÚR. Megöl és megelevenít. Ezt élte át Anna: „az Úr megöl” (1Sám 2,6). Az intenzív műveltető szerkezetben kifejezett ígét így érzékeltethetnénk: „Az Úr öl, öl, öl” – pusztít, mint a tűz lángja. Isten megpróbál, amint tűzben megpróbálják az aranyat (Zak 13,9). Miképpen az aranyat és ezüstöt olvasztó tégelyben hevítéssel tisztítják meg (Péld 17,3; 27,21; Mal 3,3; 1Pt 1,7; Jel 3,18), úgy tisztítja Isten népét a próbára tévő szenvedés. A szenvedés nem mindig kauzálisan, gyakran csak eschatologiai összefüggésekben értelmezhető: Isten betegséget, fegyvert, szétszóratást, pusztulást idéz elő, már-már úgy érezzük, megemészt, amikor a zsarátnokból „föltámad” a főnix.

Az ellenállhatatlan isteni elpecsételés szimbóluma. Isten igéje tűzhez hasonlóan hatalmába kerít, mint Jeremiást. „Az Úr igéje csak gyalázatot és gúnyt szerzett nekem egész nap. Azt gondoltam: nem törődöm vele, nem szó-

lok többé az ő nevében. De perzselő tűzzé vált szívemben, csontjaimba rekesztve. Erőlködtem, hogy magamban tartsam, de nincs rajta hatalmam” (Jer 20,8-9). Akit kiválaszt, azt megtisztítja, mint Ézsaiás ajkát az eleven szénnel (Ézs 1,6). A tűz kifejezi: Istent nem lehet hatalmunkba kényszeríteni, szolgálatunkba állítani, nekünk kell Hozzá igazítani az életünket. Az istenfélelem és az istenszeretet kettős egységében szolgáljuk Őt.

Az áldás szimbóluma is a tűz. Az egyháznak adott áldás felgerjeszhető, felszítható (2Tim1,6) az igére emlékeztetéssel. A Feltámadott tűzláng tekintete (Jel 1,14) megmotozza népét, vizsgálja az aranygyertyatartókat: a gyülekezeteket.

d) Arazs testet öltött ige és az apokaliptikus ló

Jézus a passiótörténet kezdetén azt mondta: „Akinek nincs kardja, adja el felsőruháját, és vegyen” (Lk 22,36). Ezzel kezdetét vette az, a harc, amit előre megmondott: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békeességet hozzak a földre. Nem azért jöttem, hogy békeességet hozzak, hanem hogy kardot. Azért jöttem, hogy szembeállítsam az embert apjával, a leányt anyjával, a menyét anyósával, és így az embernek ellensége lesz a háza népe” (Mt 10,34-35). Ezzel nem történik más, mint Jézus egyenesen pro-vokálja, előhívja, aktíválja azt, amit Mikeás próféta okos viselkedéssel még kezelhetőnek tart: „Ne higgyetek a barátnak, ne bízzatok a jó ismerősben, még asszonyod előtt is, akit magadhoz ölelsz, vigyázz, hogy mit mondasz! Még a fiú is gyalázatosan bánik apjával, a lány anyja ellen támad, a meny az anyósa ellen, az embernek saját háza népe is ellensége” (Mik 7,6).

Jézus váltságahalálával hadat üzent a sötétség erőinek, s a Jelenések könyve első, fehér lovasa⁶⁹ hódító útjára indult a földön (Jel 6,2). Megváltói műve előhívta az istenellenes erőket, amelynek következményeként felgyorsulnak az események, a pokoli öldöklések: a háborúság, szakadások, kozmikus katasztrófák. Jézus felingerelte, előcsalogatta a gonoszt, hogy végső győzelmet arasson rajta, mint amikor Júda (!) vezetésével Izrael kicsalogatja Benjámin-Gibeát a városból a lévita ágyasán esett gonoszágért, hogy lemészárolja, és így tisztítsa ki a gonoszt Izraelből (Bir 19-20).

Jézus szabadító művének első számú címzettei és egyben eszközei a bezárt helyzetűek: a bűnösök, vakok, szegények, foglyok, összetört szívűek (Lk 4,18). A motiváció ellenpólusai ők. Sorsuk egyetlen dologra tanította meg őket: nem tudnak hatni. Nem tudnak kitörni helyzetükből, nem tudnak hatást gyakorolni sorsukra, körülményeikre.

M. E. Seligman – aki elsőik között kezdett foglalkozni korunkban a motiváció kérdésével –, arra világít rá, hogy többek között éppen a szegények azok, akik a leginkább alulmotivált réteghez tartoznak. Az okot abban találta, hogy elegendő számú befolyásolhatatlannak ítélt helyzet átélése után azt tanulják meg, hogy nincs értelme küzdeni, mert úgysem tudnak változtatni helyzetükön. Akkor sem kísérelnek meg változtatni, ha egyébként lehetőségük nyílna rá.⁷⁰ Ez az un „tanult tehetetlenség.” Azok, akik személyes hatástalanságukat többször élik át, előbbutóbb nem is töreksenek arra, hogy hatni akarjanak,⁷¹ mind érzelmi, mind értelmi síkon blokkolódnak: ez az un. „emocionális és kognitív proaktív interferencia-hatás.” A „skatulyázás”, ellenszenv, igazságtalan értékelés,

kiszámíthatatlan tanári viselkedés, kudarcok az iskolai év elején stb. mind iskolai tanult tehetetlenséggé válhatnak, következésképpen a tanulás ellen fordíthatják a gyermeket, bénítják tanulási kedvét, kioltják az óvodáskorra még jellemző tudásszomjat. Ilyenkor hiábavaló az óra eleji bárminemű tanári buzgalom a diák un. „motiválására”. Seligman kritikája megszívlelendő: „Úgy gondolom, az iskolás csak azt tanulja meg, hogy mennyire tehetetlen vagy mennyire nem.”⁷²

Bármilyen okból is bénul valakinek a motivációs rendszere, végső soron a bűn gyümölcse. Ezt, az emberre rákényszerített helyzetet, a Gonosz által véglegesnek kívánt állapotot forgatja fel a Szabadító, amikor távlatot nyit e „bezárt sorsúak” előtt. A Szabadító az embert a meglévő lehetőségei fölé emeli, és megszabadítja a fennálló világ bénító uralmától. Igéjével lehetővé teszi, hogy emberek önmaguk fölé nőjenek. „Mert a szabadság mindig abban áll, hogy az ember túlmegy azon, ami már egyébként is itt van, azon is, ami önmaga.”⁷³

Jézus ígérete beteljesedésekor a Szentlélek sűrítve hozta a mennyei erőt. A tanítványokhoz szél, lángnyelvek és a megtöltődés (πίμπλημι, vö. lat. pleo, plenus) – talán mondhatjuk úgy is, hogy áradás, „flow”⁷⁴ – kíséretében jött. A 117 ószövetségi értelmezése szerint nem tartalmaz dianoetikus elemet!⁷⁵ Annál érdekesebb, hogy a Lélek az Újszövetségben dianoetikus elemmel, tehát az igével, a szóval, összekapcsolva jelenik meg. Az ígét a Szentlélek teszi hatóvá, s használja az újjáteremtés dinamikus hatalmaként, mint újjászülő, gyógyító vagy éppen ítéző eszközt. Akárhogy is jelenik meg, tehát akár szél, víz vagy tűz-szerű hatásával, a Szentlélek az igével mindenképpen a szabadításunkat szolgálja Jézus Krisztus hatalma által.

A dinamikus elem és a katechézis

A katechézis kegyelemszerű meglátogatásra utalt tanítás. Soha nincs az ember birtokában az, amiről, Akiről tanít. Éppen ezért nélkülözhetetlen az imádság, amely által Isten mennyei ereje kérhető. Az imádság nyitja meg a szíveket, e nélkül a katechézis ügyeskedéssé laposodik.

Hisszük, hogy a tanítás révén az ige motivál a fent leírtak értelmében: mint szél, mint víz, mint tűz; sőt hiszünk, hogy szabadítás megy végbe szavaink által, mert Jézus Krisztus evangéliumának hatalma adatott belé. A katechézis lendületes tanítás. Nem fásult, lemondó, nem csüggeteg. Hogy is lehetne az, amikor rajta keresztül a jövő világ erői (Zsid 6,5) törnek be az osztályterembe, a hallgatók legbelső világába, hogy onnan kifelé hatva új világ formálódjék?! A tartalom visszahat a tanító személyére. Gyakran éljük át, hogy miközben tanítunk, az ige minket magunkat is szárnyaira emel, s könnyebbé válnak terheink.

A katechézis sokkal több, mint aminek a racionalizmus kora tartotta: sokkal több, mint „kedély-javító tantárgy.” Szabadítás-proklamáció, amelyben a növendék meghallhatja, hogy az ember túlmehet azon, ami önmaga. A katechézisnek bezártságokkal, emberi nyomorúságokkal kell szembesülnie, azaz őszintének kell lennie, hogy Isten szabadító hatalma érvényre jusson általa. A közönyösség, a hivatalnoki lelkülettel végzett tanítás és a képmutatás a szabadítás legnagyobb akadálya. Krisztustól kapott királyi tisztünk, hogy szabad lelkiismerettel

harcolhatunk az ördög minden hatalma ellen egyszerűen az ige közlésével.

A katechézistől sokan csak azt várják, hogy „a gyermek ott rosszat nem tanul.” Pedig a Krisztus-követés ennél sokkal több: felforgatja az egész életet, és új rendet teremt. Nem adhat kevesebbet, mert az ige életre és halálra való készséget vár, a „még az én életem sem drága nékem” jegyében történő értékátrendeződést. Isten hatalma azokban vált nyilvánvalóvá, akikben nem dermedt formassággá a hit, hanem meghagyták az ígét friss, eleven hatékonyságában: akik számára új ihletést adhatott, akiket gyógyíthatott, akiket ítéltetett, akik engedték magukat „rászedni” Isten beszéde által. Így lett egyedi nagyság D. Bonhoeffer, A. Schweitzer, Gulyás Lajos, Pap László, Pap Béla és sok más egzisztenciális mártír, akik halálukkal is túlélték korukat, vagy akiknek alázatos szolgálata is dicsőséges lett.

Az egyház a nála lévő isteni igével előhívja a gonoszt! Előhívja, hogy leleplezze és megítélje. Ez az egyház próféta tisztje. Valójában bármilyen hatalomnélkülinek is látszik Jézus Krisztus népe, az egyház, ő a világ motivátora, mert nála van Isten beszéde: az ige. Isten kegyelmes igéje felébreszti a gonoszt, s felszínre hozza a lappangó indulatokat. A katechézisnek erre fel kell készíteni. A katechézis nem pusztán konfliktuskezelő technikákat tanít – amelyek egyébként hasznosak lehetnek –, hanem a konfliktusokat istenkérdésként illetve krisztuskérdésként kezeli. Nem simítja el mindenáron a konfliktust, mert az esetleg a gonosz virágzását segítené. De nem is keresi a háborút, mert Szabadítója a Békesség Fejedelme.

A katechézis dinamizmusát jelentős mértékben segíti a jó éneklés, hangszerek használata, (megszívlelendő a zenei anyanyelv figyelembe vétele és alkalmazása mind az éneklés, mind a hangszerek tekintetében) s főképpen ünnepek környekén a klasszikus zenehallgatás.

3. Idői elem

Az igének idői eleme is felismerhető. A רבר egyformán jelent beszédet, tettet, történetet. Az ige történő szó, szóesemény. Nem elég jelentéstartalmát kutatni, hanem jövőjét, hatását, történeté válását is kell vizsgálni. Ige és idő elválaszthatatlan. „A próféta teológia számára ami »időtlen«, aminek nincs világos kapcsolata a jelenhez, az – »idétlen«; ami csak egy pont az emberiség történelmében, annak nincs köze az emberiség történelméhez.”⁷⁶ A szót csak akkor értjük helyesen, ha mint történetet tartjuk szem előtt.⁷⁷

A szó ígétet. „Az, aki beszél, a szóban saját magát ígéri meg a másoknak, saját magáról győzi meg, jövőt nyitva számára azáltal, hogy hitet ébreszt benne.”⁷⁸ A kijelentéstörténet a maga szó-tett-szó-tett láncolatában „ígétet-történet.”⁷⁹ Évszázadokat, évezredek fog egybe ez a szó-tett-szó-tett lánc.⁸⁰ A Biblia több mint egy évezredes keletkezéstörténete ezt példázza. Az elhangzó ige-ígétet (szógyök-hasonlóság!) eseménysort nyit meg, a jövődőt az igéhez kötötte a jelenbe hozza, a jelent döntések elé állítja, és hit által a történeteket az ígétet beteljesedése felé a „novum ultimum”-ra, egy utoljára megjelenő új felé viszi. Ilyenformán az Isten ígéreteiben való hit jövődőt felé irányultságot ad, ami „kverulánssá, hajtóerővé, nyugtalansággá és a gondolkodásnak gyötrelmévé lesz.”⁸¹ Isten az ő jövődőtje felé, az új ég és új föld felé „motiválja” a világot, benne még a gonosz munkáját is.

Amit Ő mond, az történésé válik, amit tesz, azt szavával erősíti meg (pl. próféciák, Jézus születéséről hír), amit újabb tények igazolnak. Ennek a prófétai-apostoli bizonyágtételnek az egy történeté szerveződése teszi egyedülállóvá a zsidó-keresztyén hitet, s éppen a kijelentéstörténet mint történet hiányzik – aminek még a gondolata is hiányzik – minden más vallásból.⁸² A mítoszok történet nélküli istenkeresgelések; a vallások is legfeljebb egy ponton találkoznak a földdel: amikor vallásalapítójuk elindította. De hogy az isteni szó történés-lánccolattá szervezze egyének és népek életét, azt sehol máshol nem találjuk meg. Ugyanakkor azt is látjuk, hogy a történelemben realizálódó ige „újra és újra ellöki magát saját realizálódásaitól és ismét a lét nem realizált jövőjévé lesz,”⁸³ mert minden megvalósulás Isten jövőbeni kiteljesedett világának egyben akadálya is, ha azt megérkezésnek tekintik. Ebben az összefüggésben is igaz, hogy „nincsen itt maradó városunk, hanem az eljövendőt keressük” (Zsid 13,13). Az egyház ezért zárandokként ismeri magát a földön, ahol nem akar véglegesen berendezkedni.

A keresztyén hit nem futuroológia, és nem metafizika, hanem Isten örökkévaló jövődjének felismerése a mulandóban. Ábrahámától kezdve Isten az időbe és térbe, a történelemben lép, hogy jövődjét valósággá tegye az adott kor emberének, s belülről hatva át a világot – kontinuitásban és diszkontinuitásban – célja felé vigye. A futuroológia a jelen elemeiből találgatja a múltat. A görög mitológia történet nélküli metafizika.

A Biblia nem úgy mondja el a múltat, mint egy mesemondó, és nem is úgy, mint egy történész, hanem „leleplezi a jövőt a múltban. Elmondja Isten jövője anticipációjának történetét, ahogy a múltban volt, és aktuálisá teszi azt, ami ebben a múltban nyitott, beteljesedésre és megváltásra vár.”⁸⁴ Isten új lehetőségeinek történelemben lépésekor újra-és újraértelmezi múltját az egyház és benne az egyén is, s áldásként ismeri fel azt, amit korábban nem értett. Ez az újraértelmezés azonban soha nem jelenti az alapok megrendülését, sőt inkább Isten dicsőségének jobb és jobb megismerését.

Az ige történet-szemléletében jelentős részt kap az emlékezés. Az emlékezésre szólítás át-meg átszövi az Ószövetséget éppúgy, mint az Újszövetséget. Istennek a történelemben tapasztalt rész szerinti és mulandó megjelenéseit az emlékezés átváltoztatja Isten végérvényes és eszkatológikus megjelenése jelzéseié, mely a történelem végén érkezik el.⁸⁵

Az ígében benne van tehát múlt-jelen-jövendő. Az, aki Ábrahám-Izsák-Jákób Isteneként mutatkozik be, átfogja az időt. Múltbéli ígéreteinek beteljesedése garancia arra, hogy a jövőre vonatkozó ígéi is bizonyosan beteljesednek. Erre hivatkozva a jelenben feltétlen bizalmat, hitet, az ígében ígért jövőnek aktív munkálását várja.

Keresztelő János kérdése: „Te vagy az Eljövendő?” égető kérdés. Keresztelő János is, az apostolok is, és az első gyülekezetek is úgy kezdtek hinni Jézusban mint Messiásban, hogy egybevetették az ószövetségi ígéreteket Jézus személyével. Azt vizsgálták, hogy Isten ígéreteit a Jézus-esemény igazolja-e? S éppen a korszakokon átívelő ígérek és a factum – Jézus tettei és feltámadása – egybeesése bizonyította Jézus személyét Isten Fiának. Isten Jézus Krisztus személyében az idők teljességében a történelem kontinuitásába lép, de radikálisan új erőként,

diszkontinuitásként, mert Máriától született, de a Szentlélek által. Ember, de Isten Fia is, hogy megváltónk lehessen, és így a világ népeit az idők végén Isten trónusa elé gyűjtse.

Az idői elem és a katechézis

Jézus Krisztus evangéliuma prófétai kegyességet formál. A prófétai kegyesség számára az isteni belép a történelemben és dinamikusan együttvan (immanens) azzal, ami történik; „a prófétai kegyesség időben élő, jövőnek feszülő, isteni befejezésre váró kegyesség”⁸⁶ Erre a prófétai kegyességre tanít a katechézis.

A katechézis rámutat: kairósok vannak, amelyekért felelősek vagyunk. Ha az ÚR munkálkodik, nem lehet rest a szolga sem.

Az emlékezés és emlékeztetés a tanítás lényegi eleme, mert benne szerveződnék egybe a múlt és a jelen eseményei, s ez ad irányt a jövőnek felé. A jövőnek felé figyelő prófétai történet- és történelemszemlélet nem enged befejezettség-érzést, folytonos értelmezést és annak felülvizsgálatát követeli. Olyan motiváció, ami ugyancsak az ige legbelső lényegéből fakad, s amit nem külön tanítunk, hanem együtt adatik az ígéssel. (Az emlékezés egyébként nemcsak a lelki, hanem a mentális egészségnek is feltétele, és/de nem mindegy, hogy hogyan emlékezik valaki.)

Hozzáteesszük, hogy a katechézis kevésbé a múlt helyezi a hangsúlyt, mint inkább a jövőre. A megtérés a radikálisan újnak, addig nem ismertnek való ajtónyitás Jézus Krisztus evangéliuma szerint, azaz az „Isten jövőjéhez való megtérés.”⁸⁷ Ez a jövő nem enged bezárkózni, szüntelen kihívást jelent, a vélt vagy valódi igazság megmérését kéri az ige mérlegén. Ezáltal folytonos szellemi-lelki készültségben tart.

A katechézis rámutat az ígélet-megvalósulás összefüggéseire bibliai történetekben és egyháztörténeti eseményekben. Megfelelő korosztályokban nem hallgatja el azokat a családásokat sem, amelyek az ige realizálódása és az emberi váradalmak között feszültek, hogy meglátassa Isten annál nagyobb dicsőségét. Mutasson rá arra, hogy Isten jövődjé hogyan jelent meg egy-egy történelemben.

Példaképet teremt koruk hőseiről, rámutatva arra, hogy az örök ige hogy aktualizálódott a mulandó emberben. Generációkat köt össze a gondviselés felmutatásával.

Az egyház végső soron az idők végről, a nyugalomból motiválódik: a Jézus Krisztusban felajánlott, eljövendő békességből. Ezért tud várni is, nemcsak tevékenykedni. A várakozás éppoly lényeges része a megfelelő motivációnak, mint az aktivitás. A tétlenséggel, a magyar bűnnek is nevezett „patópáloskodással” szemben a katechézis bölcs várakozásra képesít, ugyanis csak az képes Isten cselekvésére várni, és a rendelt időben cselekedni, aki ismeri az időket, és az időkben munkálkodik URat.

4. Morális elem

„Isten ígétének summája: igazság” (Zsolt 119,160; 2Sám 7,28). Az נאמן jelentése: megbízható, szilárd, maradó, teljes valóság. Olyan valóság, ami abszolút megbízható, ezért szilárd, érvényes és elkötelező. Istenben nincs hamisság, szavai a teljes igazságot hordozzák.

Minden kimondott igéjének a teljes igazsággal van kapcsolata: egyrészt úgy, hogy a szó és a jelzett dolog megfelel egymásnak, másrészt úgy, hogy a beszélő hűséges, megbízható hallgatója számára. Az ige/szó tanúskodik két személyt érintő dologban. Az igazság és hűség az igének morális vetületet ad.⁸⁸ Az igazság a nyelv birodalmához tartozik. Az ember képes a beszédre, ezért szempont számára az igazság és a hazugság. Az állat vagy a kő nem tud hazudni, mert számára nem szempont az igazság.⁸⁹

Figyelemre méltó, hogy a 119. Zsoltárban „ige” és „törvény” kifejezései teljes mértékben fölcserélhetők:⁹⁰ lásd 9, 16, 17, 25, 28, 42, 43, 49, 65, 74, 89 stb. verseket – és a 1, 18, 29, 34, 44, 51, 53, 55, 57, 61, 70, 72, 77, 85 stb. verseket. A törvény vertikális és horizontális vetületben érvényesül.

Amikor Isten igéje tisztán megszólalt pl. Ezsdrás, Nehémiás idején, nemcsak a kultusz pezsdült és tisztult, hanem a civil életben is gyökeres változások történtek. Ezzel szemben Jósias reformja félbemaradtnak tekinthető, mert csak kultuszi reformációt hozott. Jósias szembe-sülése „a törvény könyvének beszédével” nagyszabású – mai szóval élve – ébredést hozott ugyan az országban (2Kir 22-23), de a szövetség igéinek embertársi vonatkozásai elmaradtak. Ezért nem telt el 15 év, és Jeremiás próféta a templom ellen kezdett profétálni (Jer 7).

„Mert csak ha igazán megjobbjátok útjaitokat [út = az egész élet a maga gyakorlati magatartásában, irányában, mozgásában] és tetteiteket, ha igazságosan ítélték ember és embertársa között, ha a jövevényt, árvát és özvegyet nem nyomjátok el, és ártatlan vért sem ontotok ezen a helyen, nem követtek más isteneket a magatok romlására: akkor megengedem, hogy ezen a helyen tartózkodjatok, azon a földön, amelyet őseiteknek adtam, öröktől fogva mindörökké. Ti hazug szavakban bíztok, amelyek semmit sem érnek. Loptok, gyilkoltok, paráználkodtok, hamisan esküsztok, a Baalnak tömjéneztek, és más isteneket követtek, akiket nem ismertek. Azután idejöttök, és megálltok előttem ebben a házban, amelyet az én nevemről neveztek el, és ezt mondjátok: Megszabadultunk! De azután ugyanazokat az utálatos dolgokat követitek el. Vajon rablók barlangjának nézitek ezt a házat, amelyet az én nevemről neveztek el? Majd én is annak nézem! – így szól az ÚR.” (Jer 7,5-11).

Isten népe között megvalósítandó „igazság”-nak emberi-közösségi, horizontális, társadalmi, politikai vetülete is van. Ezért nekünk, keresztyéneknek „»a jövendő világ erőit« a jelen teljes és valóságos nyomorúságába bele kell vinni: személyesen, szociálisan és politikailag.”⁹¹

A protestantizmus református ágának erénye a társadalmi életért érzett felelősség, ugyanakkor fokozott kísértése – a pietizmus negatív hatása, az egyébként sok jó mellett – az individualizálódó keresztyénség saját egyháztagságán belül. Az ige a felebarátért is felelőssé tesz. Jézus Krisztus a szeretet parancsában egyértelművé tette köteleességünket nemcsak Isten, hanem az embertárs iránt is.

A morális elem és a katechézis

A katechézisnek mindig meg kell találnia az ige embertársi imperativusait. Ha az ige belső tartalmának megfelelően akarjuk nevelni a következő nemzedékeket, föl-

tétlenül közösségi szemléletűvé kell válnunk és nevelnünk őket. A közösség alapja pedig a Krisztusban kiválasztott egyház! Ha szociológiai szempontból nézzük: ez olyan kapcsolati hálót biztosít, amely motiváló erőként hat vissza!

A katechézis tanítja a Tízparancsolat etikai kódexét, de mindezt a Nagyparancsolat felől. Önkéntes áldozatvállalásra hív, miként Mesterétől tanulta: „Én odaadom az életemet... senki sem veheti el tőlem: én magamtól adom oda. Hatalmam van arra, hogy odaadjam, hatalmam van arra is, hogy ismét visszavegyem.” (Jn 10,18). A szeretetet az igazságossággal együtt keresi és szolgálja, egyiket sem a másik rovására. Ez naponkénti kihívást jelent. Mivel Jézus személyes jelenvalóságát és erejét ígérte, ennek megvalósítása lehetséges. A katechézis ezért nemcsak normát ad, hanem az ige tanítása révén erőt is kínál a krisztusi ethosz megvalósításához.

Az ige morális tartalmából következik az is, hogy a katechézis tanít különbséget tenni jó és rossz között, amit nem önkényes normák alapján szab meg, hanem a kijelentés alapján. A katechézisben részesülők számára ez nem megvetendő útravaló olyan értékválságos korban, mint a mi időnk.

Az etikus cselekedetre gyakoroltatással tudjuk nevelni a gyermekeket (lásd fentebb, a dianoetikus elemmel összevetve). Ezért feladatokat kell adni a gyermekeknek, hogy a keresztyén értékekben, magatartásban, kitartásban, hűségben állhatatosakká váljanak. Diakóniára kell nevelnünk őket nemcsak a gyülekezet, hanem az ő saját érdekükben is.

Összegzés

A katechézis nem annyira külső technikákkal, hanem az ige belső erejéből merítve motivál. Az ige készítő erejének összetevői az „ige” szó héber és görög elemzéséből következik, amelyek: dianoetikus elem, dinamikus elem, idői elem, morális elem. Azok a megfontolások és módszertani „fogások”, amelyeket a motivációelméletek kínálnak, alkalmazhatók, de csak másodlagos szerepet kapnak ahhoz képest, ami az ige belső lényegéből következik. Így nyeri meg az életet a katechézis, hogy nem mindenáron akar motiválni. Elveszti önmagát az igében, s megtalálja az életet.

Az átfogó világi motivációelméletek mindegyike részt valósít meg az egészből. Részigazsága mindegyiknek lehet. Mindezeket magában foglalja, szükség esetén alkalmazza a katechézis. De a keresztyén tanítás több ezeknél: Christo-logoterápia. A katechézis nem pusztán logoterápia, még csak nem is theo-logoterápia, hanem Christo-logoterápia, mert a Jézus Krisztusról szóló tanítás által új tudatot teremt, ezáltal új motivációs bázist.

Az az ige, amely eget és földet teremtett, a katechézis által is munkálkodik. Szinte csak bízni kellene abban, amit Isten maga mond: „Mert ahogyan az eső és a hó lehull az égből, és nem tér oda vissza, hanem megöntözi a földet, termővé és gyümölcsözővé teszi; magot ad a magvetőnek és kenyeret az éhezőknek, ilyen lesz az én igém is, amely számból kijön: nem tér vissza hozzám üresen, hanem véghezviszi, amit akarok, eléri célját, amiért küldtem.” Ézs 55,8-13.

Dr. Fodorné Dr. Nagy Sarolta

¹ RÉTHY Endréné: *Motiváció tanulás tanítás. Miért tanulunk jól vagy rosszul?* Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003. Budapest. 14. p. – ² CSAPI Benő: *A tudásvagyon újratermelése*. Magyar Tudomány, 2004/11. 1233. p. – ³ HORVÁTH Zsuzsanna – KÖRNYEI László: *Jelentés a magyar közoktatásról 2003. A közoktatás minősége és eredményessége*. <http://mek.oszk.hu/01300/01399/html/minoseg.html> – ⁴ VÁRI Péter – AUXNÉ BÁNFI Ilona – FELVÉGI Emese – RÓZSA Csaba – SZALAY Balázs: Gyorsjelentés a PISA 2000 vizsgálatról. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002/01. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2002-01-ta-tobbek-gyorsjelentés> – ⁵ N. KOLLÁR Katalin – SZABÓ Éva: *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris, 2004. Budapest. 190. p. – ⁶ World Council of Churches, Together on the way. 5.3. Globalization. <http://www.wcc-coe.org/wcc/assembly/fprc2d-e.html> – ⁷ FRANKL, V.E.: *A tudattalan Isten – Pszichoterápia és vallás*. Euro Advice, (h.n.) 2002. Eredeti kiadás: Kösel Verlag, München, 1991. 90. p. – ⁸ ATKINSON, Rita L. – ATKINSON, Richard C. et al.: *Pszichológia*. Osiris – Századvég, Budapest, 1994. 393. p. – ⁹ VARVER, Charles S. – SCHEIER, Michael: *Személyiségpszichológia*. Osiris, Budapest, 1998. 209-210. p. – ¹⁰ N. KOLLÁR Katalin – SZABÓ Éva: *Pszichológia pedagógusoknak*... 185. p. – ¹¹ FRANKL, Viktor E.: *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*. Kötet Kiadó, (s.l.) 1996. Eredeti kiadás: R.Piper and Co. Verlag, München, 1989. 56. p. – ¹² Ibid. 147. p. – ¹³ Ibid. 15. p. – ¹⁴ FRANKL, V.E.: *A tudattalan Isten*...90. p. – ¹⁵ VARVER, Charles S. – SCHEIER, Michael: *Személyiségpszichológia* 264. p. – ¹⁶ FRANKL, V.E.: *A tudattalan Isten*... 90. p. – ¹⁷ HULL, C.L.: *A bahaviour system*. Yale University Press, New Haven, 1952. – ¹⁸ N. KOLLÁR Katalin: *Kognitív disszonancia és az elégtelen jutalom pszichológiája*. In Mészáros Aranka szerk.: *Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1997. 40. p. – ¹⁹ TÓTH László: *Pszichológia a tanításban*. Pedellus, (s.a.) Debrecen, 161. p. – ²⁰ VARVER, Charles S. – SCHEIER, Michael: *Személyiségpszichológia*... 493. p. – ²¹ FRANKL, V. E.: *Az ember*... 88. p. – ²² SKINNER, BurrhusF.: *Beyond Freedom and Dignity*. Knopf, New York, 1971. 205. p. – ²³ Frankl emlékezetes példával szolgál: Egy ezer fiatalból álló transzportot állítottak össze a therisienstadti lágerben, hogy másnap reggel auschwitzba vigyék őket. „Ezen a reggelen megállapították, hogy akkor éjjel betörték a tábori könyvtárbá. Minden egyes halálraítélt teletömte hátizsákját kedvenc költője műveivel, de tudományos könyvekkel is útravalóul az utazásra a (szerencsére még) ismeretlen felé. És most jöjjön és mondja nekem valaki. először jön az evés és utána az erkölcs.” (Az ember... 13. p.) – ²⁴ lásd: pl.: feszek.pte.hu/ujsag.php – ²⁵ FRANKL, V. E.: *Az ember*... 148. p. – ²⁶ McCOMBS, Barbara L.: Overview: Where Have We Been and Where Are We Going in Understanding Human Motivation? *Journal of Experimental Education*, 6. p. – ²⁷ BARKÓCZY Ilona – PUTNOKI Jenő: *Tanulás és motiváció*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1980. 188. p. – ²⁸ TÓTH László: *Pszichológia* ...157. p. – ²⁹ TARNAS, Richard: *A nyugati gondolat stáció*. Fordította: Lázár A. Péter. AduPrint, Budapest, 1995. 459kk. p. – ³⁰ ÓHIDY Andrea: *Az élethosszig tartó tanulás és az iskola*. Új Pedagógia Szemle <http://www.oki.hu> – ³¹ IMRE Lajos: *A predestináció tana az igehirdetésben és a nevelésben*. Különlönyomat. Theologiai Szemle 1934. X. évf. 120. p. – ³² Frisssbe adat nem áll rendelkezésre. vö.: FRANKL, V. E.: *Az ember*... 44. p. – ³³ Ibid. 44. p. – ³⁴ Ibid. 44. p. – ³⁵ Frankl, V.E.: *A tudattalan Isten*... 152. p. – ³⁶ FRANKL, V. E.: *Az ember*... 144. p. – ³⁷ Ibid. 145. p. – ³⁸ vö.: ATKINSON,... 133kk. – ³⁹ FRANKL, V. E.: *Az ember*... 157. p. – ⁴⁰ Ibid. 157. p. – ⁴¹ Ibid. 147. p. – ⁴² Ibid. 149. p. – ⁴³ Ibid. 159. p. – ⁴⁴ Ibid. 157. p. – ⁴⁵ FRANKL, V.E.: *A tudattalan Isten*... 64-65. p. – ⁴⁶ FRANKL, V. E.: *Az ember*... 148. p. – ⁴⁷ Ibid. 161. p. – ⁴⁸ KITTEL, Gerhard – FRIEDRICH, Gerhard (ed.): *Theological Dictionary of the New Testament*. Translator and ed.: Geoffrey w. Bromiley,

D. LITT. D.D. Wm.B.Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, MI. 1964. *Logos Bible Software*. Logos Research Systems, Inc. 715 SE Fidalgo Avenue. Oak Harbor, WA 98277. λέγω, λόγος, p. C.1. Jelentése a görög eredetű „dianoia” = gondolkodás, gondolat, értelem, érzület kifejezésből származik. – ⁴⁹ KITTEL, Gerhard – FRIEDRICH, Gerhard (ed.): *Theological Dictionary*... p. C.1. – ⁵⁰ BOMAN, Thorleif: *A héber és a görög gondolkodás egybevetése*. Kálvin Kiadó, Budapest, 1998. 45. p. – ⁵¹ Ibid. 50. p. – ⁵² Ibid. 51. p. – ⁵³ SZATHMÁRY Sándor: *A szabadság teológiája*. *Theologiai Szemle*. 2007. 1. sz. 28. o. – ⁵⁴ SZATHMÁRY Sándor: *Szótériológia*. Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala. Budapest, 2003. 328. p. – ⁵⁵ VARGA Zsigmond: *Újszövetségi görög-magyar szótár*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest, 1992. 211. p. – ⁵⁶ vö.: PÁKOZDY László Márton: *Jeremiás templomi beszéde Református Egyház*. 1953. augusztus 1-15. 15-16. sz. 31. p. – ⁵⁷ OROSZ Gábor (szerk.): *Az európai ókor neveléstörténete. Prohászka Lajos egyetemi előadásából I*. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Tanácsék. Kossuth Kiadó. Debrecen, 2004. 131. p. Az ókori tudós idesorolja a józanságot és a belátást. Megkülönbözteti ezektől az etikus erényeket, amelyek pedig csak szoktatással, gyakorlással fejlődnek ki, mint pl. a bátorság, mértékletesség, igazság, fennkölt lelkület, szeretet, becsület. – ⁵⁸ POGROW, Stanley – LONDER, Gary: *Egy általános gondolkodásfejlesztő program hatásai veszélyeztetett tanulók motivációjára és kognitív fejlődésére*. In O’Neil, Harold F. – DRILLINGS, Jr. Michael: *Motiváció. Elmélet és kutatás*. Vince Kiadó. Budapest. 1999. Eredeti kiadás: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Inc. Hillsdale, New Jersey, Hove, UK. 1994. 281. p. – ⁵⁹ BOMAN, Thorleif: *A héber és a görög gondolkodás*... 52. p. – ⁶⁰ KITTEL, Gerhard – FRIEDRICH, Gerhard (ed.): *Theological Dictionary* ... p. C.1. – ⁶¹ BOMAN, Thorleif: *A héber és a görög gondolkodás*... 48. p. – ⁶² KITTEL, Gerhard – FRIEDRICH, Gerhard (ed.): *Theological Dictionary* ... p. C.1. – ⁶³ PÁKOZDY László Márton: *Jeremiás templomi beszéde*. *Református Egyház*. 1953. augusztus 1-15. 15-16. sz. 29. p. – ⁶⁴ WOLFF, Hans Walter: *Az Ószövetség antropológiája*. Harmat, Budapest, 2001. 54. p. – ⁶⁵ Ibid. 57. p. – ⁶⁶ Ibid. 56. p. – ⁶⁷ Ibid. 56. p. – ⁶⁸ SZATHMÁRY Sándor: *Élő víznék folyamai*. Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest, 1997. 121. p. – ⁶⁹ Jézus győzelmére utalóként értelmezi Szathmáry-Török-Kocsis: *Eszkatológia*, 61. p.; Hörömpő Gergely: *Jelenések könyve*, 58.p.; Henry Matthew: *An Exposition of the Old and New Testament* 1391.p.; James B. Ramsey: *Revelation*, 314.p. A Jel. 19,11;14 összefüggéseiben is ezt látjuk alátámasztva: „És láttam a megnyílt eget. Ime egy fehér ló, és aki rajta ül, annak neve hű és igaz... Ez a név adatott neki: az Isten igéje.” – ⁷⁰ Ha a kutya háromszor-négyszer elkerülhetetlen áramütést élt át, akkor sem ugrik át másik ketrebe az újabb áramütés elől, ha lehetősége lenne rá. (SELIGMAN, Martin E.: *Helplessness on Depression, Development and Death*. W.H.Freeman and Company, San Francisco, 1975. 37. p.). Hasonlóan az aranyhal áramütések után lassabban kereste a biztonságos vizet, mint naiv társa (Padilla kísérlete, in: SELIGMAN, 1975., 28.). – ⁷¹ Thornton, J.W. and Jacobs, P.D.: Learned helplessness in human subjects, *Journal of Experimental Psychology*, 1971, 87. 369-372. közli, hogy egy kísérletükben egyetemista diákok elkerülhetetlen sokk-sorozat után elkerülhető sokk-helyzetekbe kerültek, de azokat is tetlenül túrték. Amikor megkérdezték, hogy miért nem kísérelték meg legalább a sokk megszüntetését, 60 %-uk azt mondta: „Minek?” Előző tapasztalataik arra tanították meg őket, hogy „minek?”. Ezek a kísérletek meggyőzőek arra vonatkozóan, hogy a befolyásolhatatlanság meghatározó mértékű átélése a jövőbeni magatartást is meghatározza, elővételezi a jövőbeni lemondó magatartást. – ⁷² SELIGMAN, Martin E.: *Helplessness on Depression, Development and Death*. W.H.Freeman and Company, San Francisco, 1975. 153. p. – ⁷³ SZATHMÁRY Sándor: *Eszkatológia*... 105. p. – ⁷⁴ vö.: Csíkszentmihályi Mihály flow-

elmélete – ⁷⁵ KITTEL, Gerhard – FRIEDRICH, Gerhard (ed.): *Theological Dictionary*... p. C.1. – ⁷⁶ PÁKOZDY László Márton: *Jeremiás templomi beszéde*... 33. p. – ⁷⁷ EBELING, Gerhard: *Isten és szó*. Hermeneutikai Kutatóközpont, 1995. Budapest. 30. p. – ⁷⁸ EBELING, Gerhard: *Isten és szó*... 31. p. – ⁷⁹ SZATHMÁRY Sándor: *Eszkatológia*... 120. p. – ⁸⁰ PÁKOZDY László Márton: *Bevezetés a bibliai kijelentéstörténet általános ismertetésébe*. Budapesti Református Theológiai Akadémia. Budapest, 1979. 16. p. – ⁸¹ SZATHMÁRY Sándor: *Eszkatológia*... 97. p. – ⁸²

PÁKOZDY László Márton: *Bevezetés* ... 17. p. – ⁸³ SZATHMÁRY Sándor: *Eszkatológia*... 125. p. – ⁸⁴ Ibid. 101. p. – ⁸⁵ SZATHMÁRY Sándor: *Eszkatológia*... 121. p. – ⁸⁶ PÁKOZDY László Márton: *Jeremiás templomi beszéde*... 30. – ⁸⁷ SZATHMÁRY Sándor: *Eszkatológia*... 107. p. – ⁸⁸ KITTEL, Gerhard – FRIEDRICH, Gerhard (ed.): *Theological* p. C.2. – ⁸⁹ EBELING, Gerhard: *Isten és szó*... 53. p. – ⁹⁰ KITTEL, Gerhard – FRIEDRICH, Gerhard (ed.): *Theological* ... p. C.2. – ⁹¹ SZATHMÁRY Sándor: *Eszkatológia*... 113. p.

Gróf Bethlen Miklós (1642–1716) és a 17. századi erdélyi protestantizmus

*Az alábbiakban Gróf Bethlen Miklósról és koráról szóló írás folytatását olvashatjuk.
A dolgozat első részét a megelőző számban közzöltük (a szerkesztő).*

2. 2. Bethlen Miklós művelődéspolitikája

2.2.1. Az 1686-os Amsterdami Biblia kinyomtatása

A 17. Századi Erdély nyolcvanas éveiben szükségesé vált a Károlyi – biblia újnyomtatása és kiadása. E nemes cél támogatói Bethlen Miklós főgondok, Tofeus Mihály a fejedelmi udvar lelkésze, Horti István lelkész valamint Misztótfalusi Kis Miklós – a későbbi híres erdélyi nyomdász. A Biblia kiadásának terve már 1668-ban megszületett, de csak egy évtized múlva sikerült az ügyet holt pontról kimozdítani. A püspökké választott Tofeus Mihálynak sikerült megszereznie a Ghillányi hagyatékot az Erdélyi Református Egyház részére. Az ügy további támogatói Bethlen Miklós és Horti István rávetették Tofeus Mihályt, hogy a hagyaték egy részét használják fel a Biblia nyomtatására. Tofeus Mihály erdélyi református püspök megbízta Misztótfalusi Kis Miklóst a Bibliának Hollandiában való kinyomtatásával.⁷² Bethlen Miklós állandó kapcsolatban állt Misztótfalusi Kis Miklós nyomdással. Figyelemmel kísérte a nyomdász előrehaladását és a Bibliakiadást. Egyik levelében – feltehetően 1685-ben – írta az az óta is ismerté vált sorokat: „Csak lopd el Hollandiának mesterségeit és csináljunk Erdélyből egy kis Hollandiát, míg mind nekem mind néked egy tonna aranyunk lesz.”⁷³ E sorok elárulják a szerző – Bethlennek – gondolkodását és terveit az erdélyi kultúrával kapcsolatosan. Bethlenből nyilván nem a kalmár vér szólalt meg. E sorok az ő programtervezetének összefoglalását taglalják. A jövőbe tekintő Bethlen a pedagógiai-népnevelői programjába kívánta bevonni Misztótfalusi Kis Miklós Erdélyben kifejtendő munkásságát és az abból származó eredményeket. Úgy vélte, hogy a bő számú és olcsó könyvekkel az erdélyi társadalom minden rétege hozzáférhet a könyvekhez és olvashatja azokat. Az olvasóközönség növelésében és a nagyközönség nevelésben látta az erdélyiek felemelkedését és a társadalom megerősödését. Az erdélyi főúr minden tehetségét és politikai befolyását latba vetve segítette Misztótfalusi Kis Miklósnak a Lengyelországban feltartóztatott könyves ládáinak visszaszerzésében. Személyesen is közbenjárt Kassán és Teleki Mihályt is mozgósította az ügy érdekében.

Misztótfalusi Kis Miklós levelet írt Telekinek, akinek közbenjárását kérte az ügyben. Az 1690. március 4-én, Kassán kelt levél is ezt erősíti meg: „Ajánlom alázatos s

köteles szolgálatomat és a jó Istentől minden kívánsága és hivatala szerint való áldást, kívánok uram kegyelmednek. Méltóságos uram, minap tekintetes Bethlen Miklós uram őkegyelme itt létének alkalmatosságával kegyelmedhez több írásomban csak rövideden illettem vala az én mostani ügyemet-bajomat, az én Lengyelországban megarestáltatott jószágaim miatt, minthogy...”⁷⁴ Bethlen Miklós még a Siegfried Cristoph Breiner császári tanácsost, az Udvari Kamara alelnökét is felkérte levélben, hogy továbbra is nyújtson segítséget Misztótfalusi Kis Miklós Lengyelországban feltartóztatott könyvei visszaszerzéséhez: „Méltóságos Uram, Bőven megértetem méltóságod különleges jóindulatát, melyet nyomdászunk, Tótfalusi Kis Miklós ügyében és portékáinak Alexander Zabrokrzyckitől Lengyelországban történt visszatartása alkalmából részint megígért, részint pedig ténylegesen meg is bizonyított. Ezért köteles és őszinte köszönetemet fejezem ki méltóságodnak, s egyszerűen bizodalmasan kérem méltóságodat, hogy e jó indulatát ezután még nagyobb mértékben is mutassa ki és érvényesítse egészen egyrészt a Lengyelországban visszatartott portékák felszabadítására, másrészt azoknak Magyarországon való szabad átszállítására...”⁷⁵ A küzdelem meghozta gyümölcsét és a könyvek egy része, valamint a Hollandiában kinyomtatott Bibliák visszakérültek Misztótfalusi Kis Miklós tulajdonába. Okolicsányi Pál 1690. június 6-án kelt levelében értesíti Bethlent, hogy Misztótfalusival és kiadványaival együtt szerencsésen megérkeztek Debrecenbe.⁷⁶ Bethlen Miklós mindvégig nagy tisztelője és támogatója volt Misztótfalusi Kis Miklósnak. Ez mutatkozott akkor is, amikor a Kis Miklós hazatérése után azt tanácsolta neki, hogy a kolozsvári nyomdája mellé még egy kis mezei gazdaságot is ragasszon, mert másként „el nem élhet”. Bethlen jól ismervén a külföldi és a hazai viszonyokat segíteni próbált a frissen hazatérő nyomdásznak az akadályok leküzdésében. Az 1698. november 25-én írt levelében Misztótfalusi sérelmeinek orvoslását kérte a református egyház vezetőiből és professzoraiból valamint a református előkelőkből álló tanácstól. A tanácskozáson jegyzői minőségben is résztvevő Bethlen Miklósnak orszolán része volt abban, hogy a megvádolt és anyagilag-lelkileg tönkretett nyomdász számára kedvező és kedveskedő döntés született: „... Hogy a helyesírási és a sajtóhibák kijavítására teljes szabadsága legyen...” kedvező

válasz ellenére Misztótfalusi egészsége és élni akarása összeomlott és három év múlva meghalt. A tragikus sorsot megérő európai hírű nyomdász halála után – akit maga Bethlen az erdélyi reformátusság számára pótolhatatlan személyiségének tartott – azon fáradozott, hogy legalább a szerszám és betűhagyaték kerülhessen az eklézsia tulajdonába, a közösség hasznára. Önéletírásában nagyon szemléletesen örökítette meg az ezt tárgyaló főkonzisztórium gyűlést: „A gubernátor beteges lévén, gyűlénk consistoriumba Nalácsi István házához (Gyulafehérvárott) én presideáltam és proponáltam, hogy ha kinek Isten szívét alamizsnálkodásra indítja, ihol a hely és üdeje. Jaj, Isten, Isten! Micsoda rettenetes hallgatás, ha az Úr Jézus Krisztus effátát nem mond, és mint Lídiának a szíveket meg nem nyitja, ki őt, ki hat forintot, ugyan nagy csoda, ha ki tizenöt vagy huszat ígirt”, holott az értékes hagyaték kiváltásához 3000 forint kellett volna. Bethlen kancellár kemény szavakkal pirongatta meg a gyengén adakozó főrendeket: „Lelkem Uraim! Talán azt gondolja kegyelmeitek, hogy az ilyen nem adás, az a hidegség nem bűn? Bizony sok ifjú paráznságánál... nagyobb bűn ez: nem adni, ha kinek vagyon, mert... ez megfontolt rosszindulatból és Isten és az ő evangéliuma iránti hálátlanságból történik.”⁷⁷ Beszédének meg lett a hatása. A főurak anyagi támogatást nyújtottak a Misztótfalusi Kis Miklós hagyatékának megvásárlásában.

2.2.2. Kitekintés: A sárospatak-gyulafehérvári kollégium leideni ösztöndíja (1703-1709)

Az erdélyi és magyarországi diákok a 17. században egyre inkább a hollandiai egyetemeken és főiskolákon folytattak tanulmányokat. A tanulmányaikhoz, szükséges ösztöndíjakhoz a hagyomány és szokásjog alapján jutottak. A 18. században először az erdélyi majd ezt követően a magyarországi református kollégiumok próbálkoztak állandó ösztöndíjakat szerezni diákjaik részére. Ilyen ösztöndíj volt a leideni ösztöndíj (stipendium), amelynek történetét Miklós Ödön történész dolgozta fel forrásértékű tanulmányában.⁷⁸ Az előbb említett próbálkozások közül az első a sárospatak-gyulafehérvári kollégiumé volt.⁷⁹ A kollégium Erdélyben meglepedett része a leideni Statcollegebe (rendek kollégiuma), a teológusokat képző intézetébe próbált meg diákjai számára ösztöndíjat szerezni. A kollégium törekvéseit Bethlen Miklós erdélyi kancellár támogatta, aki a Gyulafehérvári Református Kollégium kurátora és 1689-től az erdélyi református egyház főgondnoka volt.⁸⁰ Jó holland kapcsolatainak köszönhetően sok erdélyi diák juthatott ki holland egyetemekre tanulmányokat folytatni. Holland levelező partnerei voltak már az 1660-as évektől. Bethlen Miklós peregrinációs útja alkalmával szándékosan keresett levelező partnereket. Az 1675-ös feljegyzése szerint peregrinációs útjáról csak azután tért vissza miután Európa különböző városaiban – Amsterdam, Leiden, Utrecht, Franeker, London – levelező partnereket keresett és talált.⁸¹ Hazatérte után is tartotta a kapcsolatot professzoraival. Valószínű Bethlennek távoli terve az volt, hogy a jövőben kamatoztassa külföldi kapcsolatait. Ez lett nyilvánvalóvá a külföldre induló erdélyi diákok külföldi stipendiumok megszerzésében, anyagi és erkölcsi támogatásában. A franekeri és leideni egyetemeken tanulmányukat befejező erdélyi diákok diputációjukat neki ajánlották. Ezeknek az általa támogatásban részesített diákoknak – alumnusok – nevei fennmaradtak:

Felfalusi József, Fogarasi Sámuel, Vásárhelyi István franekeri és Huszti István, Tornyi György leideni peregrinusok.⁸² A külföldi kapcsolatok mindmáig fennmaradt bizonyítéka a Cornelius van Eck (1662-1732) franekeri jogászprofesszorhoz írt levele 1693-ból.⁸³

A külföldi ösztöndíjak megszerzésére először a nagyenyedi református kollégium tett kísérletet Bethlen Miklós támogatásával. Ezt követte 1703-ban a Sárospatak-gyulafehérvári Református Kollégium próbálkozása az ösztöndíj megszerzés érdekében az Odera-frankfurti egyetemre.⁸⁴ Bethlen Hamel Bruyninx bécsi holland követ tanácsát figyelembe véve folyamodott a holland egyetemekhez az ösztöndíjak létrehozásáért. Az 1703. január 15-én keltezett levélben Bethlen Miklós kancellár, Veszprémi István erdélyi református püspökkel és a kollégium professzoraival együtt a Holland és West-Friesland tartomány rendjeihez fordult. A levélben tudomásul vették a Delftről elnevezett kollégiumból nem rég kizárt magyarországi vagy erdélyi diák esetét. A rendek semmilyen magyar diákot nem akartak fel venni a kollégiumba. Ezért kérik a rendeket döntésüknek felülvizsgálását. A szigorú intézkedésükkel nem a bűnös személyt, hanem az egész magyar nemzetet büntetik meg. A továbbiakban pedig kérik a holland rendeket, hogy vegyék fel Henczidai Mátyást a kollégiumba.⁸⁵ A Holland-West-Friesland tartomány rendjei válaszából az derül ki, hogy hosszú és jól megfontolt vita után úgy döntöttek, hogy Henczidai Mátyás⁸⁶ erdélyi diákot felveszik a leideni holland teológiai kollégiumba. Az erdélyi diák felvételét hosszas küszködés és munka előzte meg, de Bethlen Miklós hírnevének és sikeres diplomáciai kapcsolatainak köszönhetően eredménnyel zárult. A holland tartomány rendjeinek válaszelevele is ezt tanúsítja. A levél magyar fordításában: „Nemes, Tiszteletre Méltó, Jámbor és Igen Szerény Urak! Megkaptuk Nagyságtoknak az erdélyi Gyulafehérvárról január 15-én hozzánk írt levelét, amelyben Nagyságtok az ott részletezettek alapján arra kértek bennünket, hogy ismét vegyünk fel egy magyar diákot, az általatok javasolt személyt, Hencziday Mátyást leideni holland teológiai kollégiumunkba. Miután az ügyet megvitattuk, úgy határoztunk, hogy nevezett Hencziday Mátyást felvesszük diáknak a leideni teológiai kollégiumba a mi költségünkre addig, míg alkalmassá válik arra, hogy a szent szolgálatot elláthassa, amiről Nagyságtok ezúton kívánjuk tájékoztatni. Ezzel nemes, tiszteletre méltó, jámbor és igen szerény urak, ajánljuk Nagyságtokat Isten oltalmába. Írtuk Hágában, 1703. július 28-án. Holland és West-Friesland tartomány megbízásából Simon van Beaumont, Kívül: Az erdélyi Gyulafehérvár egyetemének nemes, tiszteletre méltó, jámbor és igen szerény kurátor urainak. Más kézzel: Literae Ordinum Hollandiae et Westfrisiae de Hentzidai Studioso et Beneficio Alumniae Leydendis. Más kézzel: Karancsi kézírása.⁸⁷

Bethlen Miklós másik támogatottja feltételezhetően Diószegi Mihály⁸⁸ diák volt. Kevés feljegyzés maradt kitérőről, peregrinációs útjáról és tanulmányairól. Feltételezhetően erdélyi diák volt, mivel Bethlen Miklós ajánlotta a holland egyetemre.⁸⁹ A történeti kutatások ellentmondóak. Két Diószegi névről is beszámolnak a korabeli dokumentumok. Az erdélyi peregrinus diákok Teleki Sándorhoz írt leveleit tartalmazó kötet jegyzetpótló névmutatója és Pápai Páriz Ferenc 1715. május 20-án Telekihez címzett levelei szólnak egy Diószegi nevű erdélyi di-

ákról, aki külföldön tanult és időközben súlyosan megbetegedett: „Diószegi Uram nagy nyavalyája is többen áll 1000 forintnál”.⁹⁰ A Bethlen leveleit tartalmazó kötet mutatójában két Diószegi szerepel. Az egyik egy keresztnév nélküli Diószegi, aki 1711.-ben peregrinációba ment és időközben meghalt. A másik Diószegi Mihály, aki „1709-ben, Bécsben járt.”⁹¹ A kancellár feleségének, Rhédey Juliának írt levelében arról számolt be, hogy „Dioszegi eppenn oda (Hollandiába) megy most tanulni” és hogy „Dioszeginek is adtam 50. Rhenes forintot”, valamint hogy „eddig való költséget ki tudvann, megis... forinttal gazdagabban ment ki Betsből, mint ide jött”. Összegezve az előbbieket megállapítható, hogy ez a Diószegi azonos azzal a leideni diákkal, akiről Pápai Páriz írt levelében. Bethlen Miklós 1709. július 10. én keltezett levelében⁹² újra megkereste a Holland-West Friesland tartomány rendjeit. Az erdélyi református egyház főkurátor minőségében a holland rendek figyelmébe ajánlotta Diószegi Mihály erdélyi teológus diákot, akinek mint fia nevelőjének, nagyon hálás volt. Bethlen a Bécsben tartózkodó Bruyninx követnek is írt levelet és ebben az ügyben az ő közbenjárását kérte. Bruyninx készséggel továbbította a kancellár kérését, amint azt a Holland és West-Friesland tartomány rendjeihez intézett levele is bizonyítja.⁹³

A fogságban tartózkodó Bethlen Miklós levelét Bruyninx holland követ leveléhez csatolva küldték fel a rendekhez. A folyamodványban Bethlen Miklós Diószegi Mihály patrónusaként, az erdélyi református egyházak támogatójaként valamint kurátoraként szerepelt. A levél tartalma szerint Diószegi Mihály a rendek válaszára várt abban reménykedve, hogy elnyeri a rendek támogatását az ösztöndíjra. A hollandiai rendek tanácsának véleménye értelmében, Bethlen Miklós újabb próbálkozása az ösztöndíj elnyerése érdekében sikerrel járt. A határozatban – amelyet 1710. június 8.-án kelteztek – a rendek Bethlen Miklós folyamodványát, megtárgyalták és Diószegi Mihály erdélyi teológus diák felvételét, ajánlották a Staten Collegeba. Az ajánlást döntés követte, és Diószegi Mihályt felvették a Staten Collegeba. Ez a határozat az 1710. augusztus 16-i iratban maradt fenn: „De Staten van Holland ende Westvriesland. Eerwaerde, godsalige, vrome, discrete, lievegetrouwe, bij ons aen Michael Diotzegi, Ongarisch student, eent plaets in ons Collegio Theologiae geacordeerd sijnde, gelijck Ul. Uijt de bijgevoegde copie authenticq van de resolutie daerover bij ons genomen, sal konnen affnemen, hebben wij Ul. Daarvan wel illen adverteren, begerende dat Ul. Hem daernaer sal reguleren, waertoe ons verlatnde, hebben wij Ul. De bescherminge Godes. Geschreven in den Hage den 16 Aug. 1710. Ter ordonnantie van de Staten.”⁹⁴ A két erdélyi protestáns diák számára ösztöndíjat és az utazáshoz szükséges anyagiakat biztosította Bethlen Miklós kancellár és főkurátor. Holland kapcsolatai nélkül aligha sikerült volna diákokat küldeni és ösztöndíjat szerezni a magas költségű holland (leideni, franekeri) egyetemeken.

2.3. Bethlen Miklós a protestáns politikus

Gróf Bethlen Miklós számára nem volt ismeretlen Erdély ingatag politikai helyzete. Jól ismerte a 17. századi Erdélyi fejedelemség minden problémáját mivel édesapja révén „beleszületett” a politikai légkörbe, milióbe. Gyerekkora óta volt alkalma megismerkedni a politikummal, mint olyannal. Ehhez társult politikusi tehetsége és csele-

kedeteinek mély biblicitása, amelyet a későbbiekben jól kamatoztatott a 17. századvégi Erdélyi Fejedelemség javára. Az általa alapított Bethlenszentmiklósi Református Gyülekezetbe befogadta és otthont biztosított a Királyi Magyarországról elűldözött protestánsoknak.⁹⁵

Az 1670. év fordulópontot jelentett a királyi magyarországi (királtság) protestánsok számára. Lipót császár vérbefolytotta a Wesselényi-féle összeesküvést és az általuk kirobantott felkelést. A felkelés jó ürügyként szolgált a protestantizmus felszámolására. Az otthonukból hitükért elűldözött protestánsok tömegesen indultak el az Erdélyi Fejedelemség irányába. Bethlen Miklós az elején még a fegyveres beavatkozást sürgette, de ez a terv megbukott a török Porta politikai akarátán. A Porta ragaszkodott az 1664-ben kötött Vasvári békéhez. Nem kívánt újabb háborút indítani a Habsburg birodalom ellen. Aporinak nem engedte, hogy hadat indítson a Habsburgok ellen. Bethlen új stratégiát dolgozott ki. Az általa írt röpiratokkal próbálta felhívni a nyugateurópai protestáns fejedelmek figyelmét a Magyar Királtsághoz történő valóságos elűldözésekről és kegyetlenkedésekről. Az Erdélyben működő püspököket és professzorokat is felkérte, hogy szintén levelekben forduljanak a protestáns fejedelmek udvari papjaihoz, a külföldi egyetemek professzoraihoz, hogy általuk világosítsák fel fejedelmeiket és hassanak rájuk az üldözöttek érdekében. Az 1671, 1672, 1673-as években három röpiratot írt és küldött ki a protestáns külföld tájékoztatására. A röpiratokban megcáfolta azt az –Habsburg udvar által terjesztett – álhírt, amely szerint nem vallási meggyőződésükért börtönöztek be és végezték ki a Wesselényi-féle összeesküvés vezetőit. Röpirataiban kitér arra, hogy szándékosan történtek a protestáns lelkészek és tanítók, tanulók bebörtönzése valamint a templomok és temetők elvétele.⁹⁶ A bujdosók megsegítésére egy mozgalmat indított el Bethlen János kancellár és fia Bethlen Miklós. Saját birtokaikon mintegy 180 menekült családot helyezett el és biztosították számukra a megélhetést és beilleszkedést. Bethlen Miklós érdeme az, hogy a többi menekült család is otthonra lelt az erdélyi főurak udvaraiban.⁹⁷ Bethlen Miklós lemondott az Udvarhelyszék főkapitányságáról és teljes odaadással próbált meg védelmére kelni az üldözött királyi magyarországi protestánsoknak. Ha már kardjával nem harcolhatott, akkor tollával próbálkozott politikai visszhangot kelteni Erdélyben és a nyugat-európai protestáns államokban. (Anglia, Hollandia). Az 1677. évben írta meg és nyomtatta ki „*Apologia Ministrorum Evangelicorum*” című munkáját. Ebben a röpiratban feltárta a nagyközönség előtt az ártatlanul elítélt és a gályarabságra hurcolt dunántúli protestáns lelkészek és tanítók sorsát. Kimutatta az üldözések egyedüli okait. Ezek voltak a protestantizmus ellen indított harc, a rekatholizációs törekvések kezdetei. A következő évben elveszítette testi és lelki atyját, támogatóját, Bethlen Jánost. A protestantizmus ügyének megoldása mindinkább az ő vállára nehezedik. E cél érdekében létrehozott mozgalomnak ő lett a vezérégyénisége. Nem is lehetett volna jobb vezére e mozgalomnak abban a korban, amikor az Erdélyi fejedelemség és egyben a magyar protestantizmus léte veszélyben forogott. Ő volt az előre látó politikus aki, felismerte a nagyhatalmi pozíciók változását és annak negatív kihatását az Erdélyi fejedelemségre. Az 1683-as Bécs melletti török vereség is őt igazolta. A vereség után az európai hatalmak összefogásával felszabadító háború indult el. Az

Oszmán birodalomnak befolyása egyre csökkent a térségben. Bethlen Miklós tudta, hogy ez utat nyit a rekatolizációs törekvéseknek immár nemcsak a Magyar Királyságban, hanem Erdélyben is. Jól ismerte annak a Habsburg udvarnak a politikáját, amely vérbe fojtotta, földre tiporta a vallásszabadságot és az alkotmányt a Királyi Magyarországon. Politikusi elgondolásában legjobb védekezés a megelőzés. Tudta, hogy az Erdélyi Fejedelemség önmaga nem tudja megvédeni függetlenségét, ezért a diplomáciai utat kell választani. Elgondolása szerint a fejedelemség alkotmányának és vallásszabadságának előzetes biztosításával egyességet kellene kötni Lipót császárral, önként hódolva neki. Így megelőzhető lenne az a veszély, hogy a Habsburg császár a fegyveres beavatkozás útján feltételek nélkül vegye birtokba Erdélyt. A zseniális elgondolás kivitelezésének gátat vetett az erdélyi országgyűlés. Elvetették azt az egyességet, amelyet Lipót kész lette volna megkötni.⁹⁸ Erdély önkéntes meghódolása megérte volna neki a feltételeket, mivel a fejedelemség fontos volt stratégiai szempontból. Lipót jól tudta azt, hogy az Erdélyi Fejedelemséggel a hátában nem biztosított a Habsburg birodalom biztonsága. 1688. május 9-én bekövetkezett az, amitől Bethlen Miklós tartott. A császári csapatok birtokba vették a fejedelemséget. A feltételeket Lipót diktálta. A „*Moribunda Transsylvania*” című röpiratában – amelyet évekkel azelőtt jelentetett meg – javasolta, hogy az Erdélyi Fejedelemség önálló maradjon Lipót gyámkodása alatt. Az alkotmány és a vallásszabadság pedig biztosítva legyenek. Az elgondolást az udvarban nagy érdeklődéssel fogadták. Bethlen Miklós személye egy csapásra ismertté vált Bécsben.⁹⁹ Az 1690-es évek elején a Balkánon történő politikai fordulat kedvező pillanatot teremtett Erdély politikai és jogi státusának rendezésében. A török visszahódította Belgrádot, Thököly átkelt a Kárpátokon és betört Erdélybe. A zernyesti csata (1690. aug. 21.), majd Thököly Imre erdélyi fejedelemmé választása (1690. szept. 15.) pillanatnyi riadalmat keltett a Bécsi Udvarban. Ezt a politikai űrt használta ki az éppen Bécs városában tartózkodó Bethlen Miklós, akinek – a külföldi államok diplomatái segítségével – sikerült rávennie I. Lipót császárt a Diploma Leopoldinum (1690. okt. 16.) kiadására. A Diploma szabályozta Erdélynek a császárhoz való viszonyát és a protestáns egyházak számára a szabad vallásgyakorlatot, a protestáns templomok, iskolák és parókiák – ezek jövedelmeinek – szabadságát. Megerősíti benne Lipót az adományokat, kiváltságokat, címeket és fenntartja az érvényben lévő törvényeket, törvényhozás és közigazgatás régi formáját. Az újonnan bemutatott Diplomát az erdélyi (fogarasi) országgyűlésen elfogadták és a fejedelemség vívmányait a továbbiakban is, megtarthatták.¹⁰⁰

Bethlen Miklós politikusi pályáján egyre több szerephez jutott. A fejedelmi tanács és az országgyűlést helyettesítő deputációnak tagjává választották. Mindkét testületben vezetői szerepet töltött be. I. Lipót császár aranyláncsal és a Máramarosi főispánsággal tüntette ki. Az 1691-ben megalakult Főkörmányzószéknek Bánffy György lett a gubernátora. Bethlen néhány szavazattal maradt el, így ő lett a főkancellár.¹⁰¹ Bethlen főkancellári minőségében rendkívül éberen őrködött, hogy az Erdélyi Fejedelemségnek a Diploma Leopoldinumban biztosított jogai csorbát ne szenvedjenek. Különös figyelmet fordított az Erdélyi Fejedelemségben bevett vallások és

ezenbélül a protestáns vallások jogainak biztosítására. Vigyázott arra, hogy a bevett vallások közötti egyensúly és jó kapcsolat fennálljon. Meghíusította a bécsi kormányt az azt a politikáját, amely Erdély ügyeibe való beavatkozását tűzte ki célul. Nagyon ügyes politikai játszmát folytatva akadályozta meg a jezsuitáknak Erdélybe való betelepülését, valamint a Főkancellár székhelyének Bécsbe való áthelyezését.¹⁰² Bethlen Miklósnak nagy tekintélye és tisztelete volt a Bécsi Udvarban. 1695-ben – bécsi követsége alkalmával – a császár teljesítette az Erdélyi Fejedelemség kéréseit. Grófi rangot kapott politikai munkásságának elismeréseképpen. A császári kegy és az elismerés sem tudta eltántorítani küldetésének céljától. Erélyes fellépésével mindig elérte azt, hogy Bécs tartsa be a diplomában vállalt kötelezettségeket. Bécs azon szándéka és terve, hogy a magyarországi protestánsokhoz hasonlóan járjanak el az erdélyi protestánsokkal, Bethlennek köszönhetően nem sikerült. Az 1701-ben tartott erdélyi országgyűlés emlékiratba foglalta az őt ért sérelmeket. Az emlékirat megfogalmazója és felterjesztője Bethlen Miklós kancellár volt.¹⁰³ Az ő sikeres diplomáciai, taktikai játszmái megakadályozták, azt hogy a protestánsok üldöztetéseknek legyenek kitéve. Bethlen nemcsak pártfogókat és barátokat szerzett cselekedeteivel. Ilyen ádáz ellensége volt Rabutin, a császári katonai főparancsnok. Az alkalomra várt, amikor Bethlent megvádolhatja és börtönbe zárathatja. Ez akkor következett be, amikor kitört a II. Rákóczi Ferenc-féle szabadságharc. Bethlen Miklós hűséges maradt Lipóthoz és nem csatlakozott a szabadságharchoz. Politikai tisztánlátása arra ösztönözte, hogy újra a régi diplomáciai, jól bevált eszközökkel szerezzen érvényt a szabadságjogoknak. Jól látta, hogy Erdély és Magyarország csak ideig-óráig veheti át az ország vezetését. Mivel Erdély és a Magyar Királyság nem rendelkezett a kornak megfelelő katonai, anyagi és gazdasági háttérrel, csak idő kérdése, hogy a szabadságharc mikor bukik el. Bethlen így többet használt hazájának és a protestantizmus ügyének. Bethlen Miklós számolva Erdély különválásával egy tervezetet készített „*Columba Noe*” címmel. Ebben az emlékiratban Erdély védelmét és a béke helyreállítását akarta szolgálni. Azt javasolta, hogy Erdély kapjon református fejedelmet tekintettel arra, hogy a református vallás volt a domináns vallás. A megválasztandó fejedelem Lipót császár és a szultán protektorátusa alatt álljon. Feleséget pedig az uralkodói házból vegyen. A röpirat sajnos nem érte el rendeltetésének célját, mert Rabutin főparancsnok kezébe került és 1704. június 20-án Bethlen Miklóst felségárulás és a törökkel való titkos egyezkedés címén börtönbe záratta. Rabutin eredeti szándékában Bethlen kivégeztetése állt. A kancellár útjában állt minden politikai törekvésének, ezért látta jónak félreállítani Bethlent. Minden próbálkozása kudarcba fulladt. Bár a Főkörmányzószék bűnösnek ítélte meg Bethlent, kivégzéséhez nem járult hozzá. A kivégzés helyett négy esztendő szenvedés és fogság várt Bethlenre. Szebenből Bécsbe vitték. Itt a *pedicium delegatum* megerősítette a szebeni ítéletet. A miniszteri értekezlet, mint legfelsőbb bíróság felmentette a vád alul. Személyes szabadsága felől úgy döntöttek, hogy lakásán tartózkodhat és szabad kijárást biztosítottak neki de, sohasem térhet vissza Erdélybe. A hazájáért és a protestantizmus szabadságáért oly sokat szenvedett, legnagyobb erdélyi államférfi Bécsben hunyt el 1716. október 27-én.

2.3.1. Bethlen Miklós „Muribunda Transsylvania...” emlékirata az erdélyi protestantizmus védelmében

A balászfalvi egyezmény (1687) után egyre jobban világosabbá vált az erdélyi politikai elit számára az a tény, hogy a fejedelemség jövője megpecsételődött. Apafi Mihály fejedelem és a tanácsurak Fogarasban, rabok a saját országukban. A fejedelemségben immár a Habsburg udvar katonasága parancsolt. A katonaság kiteleltetési költségeit pedig Erdély lakosságának kellett megfizetnie. A kilátástalan és tanácstalan állapotok között fogalmazta meg Bethlen Miklós a „*Muribunda Transsylvania ad pedes augusti imperatoris Leopoldi proiecta*” (A haldokló Erdély a felséges Lipót császár lábainál) című emlékiratát. E művében Bethlen kéri, hogy Lipót császár adja ki Erdélynek a diplomát. Az erdélyi rendek azt annak idején tájékozatlanságból, de nem rosszakaratból visszautasították. Bethlen Miklós kérvénnyel fordult a császárhoz. Kérvénye az Erdélyi Fejedelemség jövőbeni politikai koncepcióját tartalmazza. Koncepciójában a császárnak orvoslónia kellene a kormányzat bajait és az erdélyi fejedelem jogkörét meghagyva, engednie kellene, hogy a felterjesztett Diploma alapján Erdély a császári hatalom protektorátusa alatt saját törvényei szerint és a vallásszabadság fenntartásával működjön a jövőben.

Bethlen Miklósnak a bécsi udvarhoz felterjesztett iratának nem lett meg az a hatása, amelyet várt tőle. Bécsnek geo-politikai, hatalmi pozíciói nem követelték meg azt, hogy garantálják az Erdélyi Fejedelemség alkotmányát. A „Muribunda Transsylvania”-nak volt azonban más pozitív hatása. Bethlen Miklósnak megalapozta tekintélyét a bécsi udvarban. Az udvar felfigyelt Bethlen személyére. Felismerték személyében a kiváló politikust, akivel érdemes tárgyalni. A következő hatás, a két erdélyi politikus, Bethlen és Teleki Mihály közeledését segítette elő. A harmadik és egyben legnagyobb hatása a műnek abban rejlett, hogy Caraffa katonai parancsnok a műben megfogalmazottak értelmében dolgozta ki Erdély szervezéséről szóló tervezetét. A „Muribunda Transsylvania” emlékiratban Bethlen oly meggyőzően fejtegette azt, hogy Erdély csak a saját törvényei és államszerkezete megtartásával békélthető meg. Az udvar célja az volt, hogy az erdélyi fejedelem és a rendek formális hűségnyilatkozatban biztosítsák az udvart lojalitásukról. Caraffa tábornok megpróbált érvényt szerezni a bécsi udvar politikájának. A feladata az volt, hogy az egyoldalú hűségnyilatkozatot megszerezze, anélkül, hogy bármily engedményt biztosítsanak az erdélyi alkotmány megtartását illetően. Caraffa 1688 februárjában érkezett meg Szebenbe és kemény kézzel fogott hozzá a feladat elvégzéséhez. A fejedelmi szállást lefoglalta majd üzenetet küldött Apafinak, hogy a névszerint kijelölt főurakat küldje be hozzá Szebenbe. Teleki Mihály és a többi erdélyi főúr mind rá szavazott a hűségnyilatkozat elfogadására. Egyedül Bethlen Miklós szolt ellene és helytelenítette a hűségnyilatkozat elfogadását. Erdély újra visszatért a Magyar Királysághoz. A Diploma Habsburg részről történő elfogadása még váratott magára.

2. 3.2. Bethlen Miklós és a „Diploma Leopoldinum”

2.3.2.1. A „Diploma Leopoldinum” egyháztörténeti jelentősége

Teleki Mihálynak a zernyesti csatában (1690) történő halála után Bethlen Miklós számára megnyílt a politikai

síkon való kibontakozás lehetősége. Erdély politikai elitjének figyelme egyre inkább feléje fordult. A fejedelmi tanács – melynek tagja volt – igénybe vette meglátásait és tanácsait. Ő volt a legképzettebb és leghetesebb politikus a tanácsban és az egész fejedelemségben. Bár csak egy éve volt tagja a tanácsnak őt tekintették vezetőjüknek.¹⁰⁴ A közmegebecsülés és tisztelet mellett azonban nagy volt azok tábora is, akik féltették hatalmi bázisukat, amelyeket még I. Apafi Mihály fejedelemtől kaptak meg. Az erdélyi viszonyokat tükrözte az a féltékenységgel és bizalmatlansággal, amely vele szemben megnyilvánult. A közállapotokra és az ellenzői mentalitására vet fényt az a szigorú „Instructio...” kezdetű irata, amelyet Ő adott ki. A bizalmatlanság bizonyítékul szolgált az a tény, hogy nem őt akarták követként Bécsbe küldeni. Erélyes fellépése és maga ajánlása után bízták meg – komoly feltételekkel –, a Bécsi követjárással. Bethlen Miklós 1690. augusztus 31-én indult Kolozsvárról és egy hetes utazás után, szeptember 8-án érkezett meg Bécsbe. Bethlen bécsi követségét a „*Sudores et cruces*” című emlékiratában és az „Önéletírásban” örökíti meg. Visszaemlékezéseiben elmondja, hogy milyen módon segítettek a tárgyalásokon az angol, porosz és más protestáns diplomaták. Különösen Kinsky kancellár tanúsított nagy megértést és segítőkészséget az erdélyi ügy iránt. Beadványokkal, tervezetekkel próbált segíteni és nyomást gyakorolni az udvarra. A követség sikere még sem ennek köszönhető, hanem inkább Bethlen Miklós politikusi tehetségének és tekintélyének. A teljes sikert azonban, Thököly Imre kalandos hadjáratai, pillanatnyi sikerei és a török újabb sikeres hódításai hozták meg. A zernyesti csatavesztés után Bethlennek sikerült elfogadtatnia azt a felterjesztését, amely szerint Erdélyt csak úgy tarthatják meg a törökkel szemben, ha Bécs biztosítja alkotmányát és a három nemzet autonómiáját. Az udvar belátta azt, hogy egy leigázott Erdély katonai erőket, kötne le és vonna el az Oszmán-Habsburg hadszíntérről. A törökkel szemben csak egy pacifikált Erdéllyel veheti fel a harcot. Bethlen így ír erről az eseményről: „*A diplomát megadák s engem a császár nevével, a vajdasággal holtig és úri, grófi titullussal, jószágokkal megkínálnak, de én reversálisomra nézve megvetém.*” „*A császár ajándékozza 200 aranyat, nyomó láncot, melyen a maga képe.*”¹⁰⁵ A bécsi udvar sietett kiadni és jóváhagyni a Diplomát, amelyet magáról a császárról neveztek el „Diploma Leopoldinum”-nak. Október 8-án a török visszafoglalta Belgrádot. A nagy riadalmat keltett híre október 16-án kiállították a Diplomát és átadták Bethlennek. A „Diploma Leopoldinum”¹⁰⁶ eredeti formája megfelelt Bethlen tervezetének és elgondolásának Erdély jövőjét és státuszát illetően. A császár által kiadott diplomának a tartalma azonban lényeges különbségekkel jelent meg. Ez a diploma messze mögötte marad azoknak a kívánságoknak, amelyeket a rendek fogalmaztak meg és terjesztettek fel Bécsbe. Ilyen lényeges különbség voltak: 1. Az ifjabb Apafi Mihály megerősítését kerülték meg Bécsben kiskorúságára hivatkozva. 2. Nem fogadták el Bethlennek azt a prozódiumját sem, hogy a diplomát a protestáns hatalmak garantálják. 3. A kevésbé jelentős vagy inkább stílárius módosítást is tettek. Bethlen Miklós azt javasolta, hogy a 12 tagú tanácsban „legfeljebb” 3 katolikus legyen, a császáriak e helyett a „legalább” kifejezéssel éltek. A diploma Erdély számára, különösen a protestáns egyházak számára volt történelmi jelentőségű jogi doku-

mentum. Ez a diploma fenntartotta Erdély alkotmányát és több mint 150 éven át ez volt annak jogi alapja.

Cserei Mihály – a 17. századi erdélyi krónikaíró – sorai korhű képet rajzolnak a korabeli eseményről és a diploma jelentőségéről: „Bizony gyönyörűséges diploma vala s nagy boldogságban és békességben élhattünk volna mellette, de a három natiok között sok controversia, a négy religiok között való sok competentia szolgáltatata alkalmatlanságot annak a szent diplomának eversiojára. Addig kezdék, ki egy, ki másfelé húzni-vonni, magyarázni, erőszakkal tekerni, addig küldözének egymás ellen követeket a császár udvarában s magok kívánák, sollicitálják, hogy a diplomát a császár némely részében változtassa meg, magok járák, hogy Apafi Mihály fejedelem ne legyen: ám ki is csinálák szegényt a fejedelemségből, a diplomát kifordíták s magunk s magunk lónk okai a magunk veszedelmének.”¹⁰⁷ A bécsi követjárás idején megváltoztak az erdélyi politikai hatalmi viszonyok. Bádeni Lajos herceg küzdte Thököly Imre seregét Erdélyből. Veteráni tábornok visszaverte Thököly betörési kísérleteit. A zavaros időszak után Fogarason végre összeült –1691 januárjában – az Erdélyi Országgyűlés megtárgyalni a kiadott diplomát. Az országgyűlés véleménye megoszlott a diplomával kapcsolatosan. Az egyik rész a diplomát csak azzal a feltétellel akarta elfogadni, ha a bécsi udvar II. Apafi Mihályt megerősíti a fejedelemségben. A másik csoport azt javasolta, hogy a diplomát utasítsák vissza és kérjék csupán az Apafi megerősítését, egy harmadik kis csoport azt tanácsolta, hogy Apafi megerősítéséig ne gubernátor, hanem a tanács kormányozzon. A rendek a Bécsből leküldött Diploma Leopoldinum hitlevelét 1691. január 18.-án elfogadták, és a hűségesküt letették I. Lipótnak.¹⁰⁸

2.3.2.2. Az új erdélyi kormányzat (1691-1696)

I. Lipót diplomájának elfogadása az 1691. januári országgyűlésen lezár és megnyit egy-egy korszakot. Erdély új európai integrációjának hosszu, 1685-től tartó előkészítő szakasza – amelynek során a fejedelemség politikai vezetőrétege tárgyalásokkal és szerződésekkel próbálta megőrizni a közjogi státuszát a négy bevett vallás rendszerével együtt – ezzel véget ért. A megfelelő történelmi pillanatban Bethlen Miklós bécsi tárgyalásai eredményeképpen létrejött „Diploma Leopoldinum” első változatában kompromisszumos megoldás volt. Ez a diploma lehetőséget biztosított Erdély korábbi jogrendjének fenntartására. Az előkészítő időszakot egy új korszak követi: a rekatholizációs törekvések és a Habsburg uralom elleni politikai küzdelem ideje. Az erdélyi protestantizmus politikai elit célja az volt, hogy az új integrációban elkerüljék a királyi Magyarország protestáns egyházainak keserű sorsát. Az erdélyi politikai elit számára, legfőképpen Bethlen Miklósban elevenen éltek még az 1671-1681 közötti „gyászévtized” tanulságai. E végett Bethlen Miklós már az 1690. őszi bécsi tárgyalások alkalmával a négy bevett felekezet jogaira vonatkozó cikkely – elébe menve a várható katolikus követeléseknek – egyúttal a kolozsvári és gyulafehérvári katolikus templomok újjáépítését is javasolta a diploma első változatának szövegébe.¹⁰⁹ Az országgyűlés azzal honorálta meg Bethlen óriási politikai erőfeszítéseit, hogy ellene fordultak. Bethlen lemondott a gubernátorság betöltésének jogáról és a saját sorsát a rendek kezébe tette. 1691 januárjától a „Diploma Leopoldinum” szerint a fejedelmi tanács korábban betöltött politikai és kormányzati szerepét Erdély legfelsőbb helyi kor-

mányszerve, a Gubernium vette át. A rendek a politikai téren járatlan, tehetségtelen Bánffy Györgyöt választották meg Erdély gubernátorává. Bethlen Miklós hat szavazattal kapott kevesebbet. Ő a kancellári széklet kapta meg. Bethlen Gergely a főgenerális, Haller János a kincstartói tisztséget kapta meg. A négy főtisztségbe három református és egy katolikus vallású főúr került. Protestáns többségű lett a guberniumi tanácsosok köre is. A régiek mellé választott négy új tanácsos közül Keresztési Sámuel református, Gyulaffi László és Gyerőffi György katolikus, Tholdalagi János unitárius voltak. Bécsbe követséget küldtek – mellőzve Bethlen Miklóst – azzal a tervvel, hogy az elfogadott Diplomát néhány pontban módosítsák és sürgessék az ifjú Apafi Mihály fejedelemségének megerősítését. A felküldött követség nem ért el eredményeket. Az egyetlen, amit elértek az 1691. december 31-én kézhez kapott Leopoldi Diploma volt.¹¹⁰ A Diploma Leopoldinum második, ünnepélyes formájú változata 1691 decemberében, a Bethlen Gergely vezette követség bécsi tárgyalásai után került kiadásra. A második kiadott diploma szövege előnytelenebb a korábbi erdélyi jogrendszer fenntartása szempontjából. A diploma 3. cikkelyének kiegészítésében az áll, hogy a rendek vallásügyi viszálya esetén, – abban az esetben, ha nem születne megegyezés, a felek meghallgatása után a magyar király dönt.¹¹¹

Az új kormány beiktatása után újra bizonyította politikai tisztánlátását, amelynek köszönhetően a bécsi udvar szándékát akadályozta meg és leplezte le. A bécsi udvar terve az volt, hogy a Főkancelláriai Hivatal a császári városba székelyen és a hivatal az Erdélyben székely alkanellár, által legyen képviselve. Bethlen félelme nem volt indokolatlan. A császári udvar rejtett szándéka az volt, hogy a fejedelemségből még megmaradt intézmények, tisztségek életterének, mozgásterének korlátozásával és szigorú ellenőrzésével fokozatosan fojtsa meg azokat. A bécsi politikai, hatalmi körök karöltve a katolikus egyház vezetőivel, az erdélyi protestáns egyházak tartópilléreit: a fejedelemség világi fórumait és protestáns egyházait próbálta meg „katolizálni” és meggyengíteni. A fejedelmi tisztnak, mint jogi statusnak megszüntetésével majd fejedelemség főtisztségviselőinek vallási színezetének megváltoztatásával indították meg a rekatholizációs törekvéseket. Bethlen helyesen ítélte. Bécsnek az ő felrendelésével az volt a célja, hogy „az egész igazgatásnak ereje oda vonódjék” és jól ellenőrizhetővé váljon a bécsi udvar számára. Az ő politikai, államférfiúi nagysága mégsem ez volt csupán. Ő kész volt lemondani kancellári tisztségéről, és a saját egyéni érvényesüléséről, ha az Erdélyi fejedelemség intézményei és a protestáns egyházi érdekek úgy kívánták: „Ezen időben kívánta a császár, hogy én főcancelláriusi hivatalomat kövessem Bécsben és lakjam ott szüntelen, Erdélyben pedig lakjék a vicecancellarius etc. Én mondám a tanácsban: ha én csak magamat nézném, ezt két kézzel venném, mert ez mind hasznos, becsületes és nyugalmas lenne nékem, de kegyelmeteknek guberniumul és országul nem léssen jó, mert az egész igazgatásnak és törvénynek ereje oda vonódik és a gubernium apránként árnyékká, válik. ...”¹¹²

2.3.2.3. Bethlen Miklós szerepe a felekezetközi tárgyalásokon és bécsi követjárásokon

1692. évben az országgyűlések alkalmával többször is folytak felekezetközi tárgyalások a katolikusok protestáns részről túlzónak tartott követeléseivel felől. A tárgyalá-

sokon a protestáns rendeket Bethlen Elek és Keresztesi Sámuel guberniumi tanácsosok meg Alvinczi Péter ítélmester képviselte. A márciusban megkötött szerződés szövegét Bethlen Miklós és Kemény János fogalmazták meg. A szerződésben foglaltak szerint a katolikusok is elfogadták a püspökség vikáriussal való betöltését, s a szerzetesrendek (jezsuiták) bejövetele ügyében mind a protestáns mind a katolikus fél fenntartotta álláspontját. A Kolozsvárott kieleződött templom-kérdés kapcsán pedig a protestáns rendek Bethlen Miklós kancellár tanácsára felajánlották az óvári egykori domonkos templomot és a kolozsmonostori uradalom átadását. A szerződés aláírása után a katolikusok nem tartották be a megállapodást és így a tárgyalások megakadtak. Az eredmény nélküli ügyeket az uralkodó elé kellett terjeszteni. Az ügy felterjesztésére és megtárgyalására Alvinczi Péter bécsi követjárása alkalmával került sor. Az Erdélyi Gubernium protestáns álláspontú emlékirattal folytatta a bécsi tárgyalásokat. E követjárás alkalmával született meg a vallásügyi pótdiploma. A vallásügyi pótdiplomát 1693. április 9-én bocsátották ki. Ezt követte az „*Alvincziana Resolutio*” vallásügyi diploma rendelkezése, 1693. május 14-én. A pótdiploma annak a ténynek józan mérlegelésével, hogy Erdély rendjeinek és vezető elitjének nagy többsége protestáns, lényegében a protestánsok javára dönt. A pótdiploma jóváhagyja az óvári templom és a mellette levő unitárius kollégium meg a gyulafehérvári Báthory-templom átadását a katolikusoknak, elfogadja a kolozsmonostori uradalom visszaváltását a katolikusok számára, az erdélyi püspöki székeknek pedig apostoli vikáriussal való betöltését irányozza elő. A protestáns fél megtartotta az országos érdemi pozícióit. A megtartásukért azonban némi engedményt kellett tennie a katolikus fél számára. Az 1697-tel kezdődő újabb ellenreformációs politikai hullám elérte Erdélyt. A cél ekkor már a katolikus püspökség teljes jogú helyreállítása volt. Ez azonban a protestáns többségű rendek erős ellenállásán megbukott.

Az erdélyi rekatholizációs politikának másik iránya, az oláh vallási unió a többi protestáns rendek mellett külön is érintette az erdélyi reformátusokat. A Habsburg udvar erdélyi hatalmának növelése érdekében a katolikus egyház terjedését támogatta. Ennek egyik járható útja az ortodox román egyházzal való unió volt. A 17. századvégi Erdélyben a református egyház felelősséget hordozott a református püspök fennhatóságát elismert román papok iránt. A katolikus kivételezettség csökkentésének szándéka mellett ennek is tulajdonítható, hogy 1698 áprilisában Bécsbe utaztak Bánffy György gubernátor és Bethlen Miklós kancellár. A bécsi tárgyalások alkalmával sikerült nekik elfogadtatniuk a Ministerialkonferenz in rebus Transilvanicisszel azt az alapelvet, hogy az ortodox papok bármely bevett vallással egyesülhetnek. Az addig megtúrt ortodox vallás papjai az egyesülés után elnyerik az illető vallás lelkészi karának jogállását (recepta religio). 1699 májusában a Gubernium vette védelmébe az egyesülési célú kényszerítgetéseket sérelmező Hátszegvidéki román református papokat, majd 1700. november 28-án a Bánffy György elnökletével ülésező Református Főkonzisztórium állított ki oltalomlevelet a számukra.¹¹³ A protestáns többségű Gubernium és országgyűlés 1699 szeptemberében törvénybe iktatva igyekezett rendezni az unió ügyeit. Ez a szándék törvénytervezeten túl nem ért el eredményeket. Az 1701. március

19-én kiadott második vallási unió diploma sem ért el fontosabb eredményeket az unió törekvések ellen. A szabályzatokat megszigorították: csak a katolikus egyházzal egyesülhettek az ortodoxok, a protestáns egyházak csak védelmet biztosíthattak a számukra. Az unióellenes akciók miatt börtönbe vetett és onnan megszökött Czirka János ortodox papot 1700 őszén egy hátszegvidéki román eklézsiába menekítette a Főkonzisztórium.¹¹⁴ Ami a vezetőtisztviségek (Gubernium, törvényhatóságok) felekezetenkénti megoszlását illet, tárgyalt időszakunkban a katolikusok lassú előretörése tapasztalható. Az erdélyi politikai pályán jelentős karriert befutott katolikus, Apor István főúr volt. 1693-tól guberniumi tanácsos, három év múlva kincstartó, 1703-ban pedig Erdély főgenerálisa lett. A katolikusok előretörése a politikai életben szemmel láthatóan erősödik. Ezt a folyamatot a rendek és a királyi tábla elnöke tisztségének személyi változásaiban mutathatjuk ki: Székely László még Apafi Mihály fejedelem idején kapta a megbízatást. Halála után (1692) a református Bethlen Elek vette át e tisztséget. Az ugyan-csak protestáns Keresztesi Sámuel jelölte az országgyűlés a tisztség megüresedése után. Az uralkodó nem erősítette meg őt tisztségében, így hosszas viták után 1699-ben a katolikus Haller Istvánt választották meg. Ugyancsak erre utal a két határév összehasonlítása: 1691-ben a négy főtitzből három református és csak a legalacsonyabb rangú kincstartó katolikus, 1703-ban a gubernátor és a kancellár református, az ország generálisa és a rendek elnöke katolikus. Ezt ellensúlyozta Bethlen Miklós és Bánffy György együttes közéleti tekintélye. Az erdélyi politikai és egyben vallási befolyásuk lényegesen nagyobb mint Apor Istváné és Haller Istváné. Bethlen Miklós fáradhatatlan munkásságának köszönhetően a Gubernium és az országgyűlés protestáns többségén belül a reformátusok számbeli fölénye mindvégig megmaradt.¹¹⁵

Összegezőképpen elmondható az a tény, hogy az erdélyi Habsburg-berendezkedés első időszakában (1685-1703) a protestáns egyház világi jeles képviselői (Bethlen Miklós) – a katolikus térnyerés ellenére – meg tudták tartani azokat a politikai-közigazgatási pozíciókat, amelyeket betöltve hatékonyan munkálkodhattak a 17-18. századi erdélyi protestantizmus jog- és érdekvédelmében.

2. 3. 3. Kitekintés: Bethlen Miklós „*Columba Noe.*”¹¹⁶ című röpirata az erdélyi protestantizmus védelmében

Tizenkét esztendő telt el azóta, hogy Bethlen Miklós kieszközölte a „*Diploma Leopoldinum*”-ot, mely ünnepélyes formában ígérte Erdély alkotmányának és szabadságának tiszteletben tartását. Tizenkét éve volt már annak, hogy a Habsburg hatalom által létrehozott erdélyi kormányzékot – a Guberniumot – s azon belül pedig a kancellárságot. E tisztet foglalta el Bethlen Miklós, aki már 1687-ben kiadta a „*Moribunda Transsylvania...*” emlékiratát, amelyben meggyőzően hirdette Erdély és a Habsburg-ház szövetkezésének előnyeit. Mindaz, mit a *Diploma Leopoldinum* garantált Erdély státuszára nézve, megváltozott az eltelt tizenkét év alatt. Rabutin és a hozzá hasonlók a Bécsi Udvarban lábbal tiportak minden alkotmányos keretet. Erdély alkotmánya romokban hevert. Az ifjú Apafi Mihály fejedelem fogoly volt Bécsben. Az Erdélyi Guberniumot minden hatalom és jog gyakorlásától megfosztották. Rabutin generálissal a guberniumnak

lehetetlen volt őszintén együttműködni, mert nem helyeselhették balfogásait és erőszakoskodásait. Egységes álláspont kifejtésére sem kerülhetett sor, mert a guberniumi tagok között is akadt olyan, aki titokban értesítette Rabutint minden megbeszélésről. A fejedelemség három nemzete – a magyar, a székely és a szász natio – polgárháborús állapotok között volt. Az országot pedig portyázó hadak dúlták és fosztogatták. A gubernium tagjai is megosztottak voltak. A fondorkodás, irigykedés és gyűlölködés a politikai élet részeivé váltak. A szultánt a karlovici (1699) béke kötelezte a béke fenntartására. A császár hadait lekötötte a Rákóczi-szabadságharc (1703-1711) kitörése. A teljesen kilátástalan erdélyi helyzetben a pusztá élet megoltalmazására maradt csak valami kevés esély. Ebben a végső elkeseredésben 1704-ben írta meg Bethlen Miklós kancellár a „Columba Noe.” latin nyelvű munkáját. Bethlen Miklós álnév alatt, I. Lipót császárnak ajánlva Hágában akarta kinyomtatni. Bethlen a mű megírásának okairól értesíti az olvasót és mindazoknak, akiknek e művet szánta: „Az haza és proxime (közzelebről) Nyed romlása, kit bizony, mint egy gyermeket, úgy megsirattam, indíta a Noé galambja írására. Isten előtt állok, s írom, jómra-e, gonoszomra-e? Isten titkában vagyon. Csak nem nyugodhattam sem nappal sem éjjel, míg el nem készítem. Én Istenem szánj, meg s minthogy Te mindent tudsz, te szabd én reám, mert én azal nem merek dicsekedni, hanem te szabd én reám ingyen való kegyelmedből.”¹¹⁷

A „Columba Noe” álnéven megjelentetett röpirat, Bethlen Miklós erdélyi kancellár politikai koncepciója Erdélynek a Habsburg-birodalmon belüli státuszát illetően. A rövid történelmi bevezetőben a Mohácsi vész (1526) utáni időket mutatja be egészen a karlovici békéig bezáróan (1699). A röpirat programot tartalmaz, amely mintegy 18 pontban taglalja a kancellár elképzelését (koncepcióját). Bethlen elképzelése szerint „Válasszassék ő felsége által erdélyi fejedelemnek és Magyarország részeinek, melyet tudniillik régenten a felséges ausztriai ház Bocskainak és Bethlen Gábornak engedett volt, egy ifjú és ilyen szerencsére méltó nagy német házból született, reformata valláson lévő fejedelem, aki vegye magának feleségül egyiket a felséges erczercheg kisasszonyok közül és az említett országot vagy hercegséget vegye jegyruhául az erczercheg kisasszonyval együtt és tartsa a fiúágon örökösévé...”¹¹⁸ A választott erdélyi fejedelem bizonyos „külpolitikai feltételek” között uralkodhatott volna. A Portának és az Udvarnak adófizetője lenne, akikkel jó viszonyt tartana fenn. A jó viszonyt fontosnak tartotta Bethlen, mivel jól tudta, hogy a kis Erdélyi Fejedelemség viszonylagos függetlenségének fenntartása egyedül csak így lehetséges. A fejedelemnek mindkét udvarnál lenne követsége, képvisellete majd a politikai koncepció 5. pontjában a kancellár rátér az Erdélyi Fejedelemség belső ügyeire: „Belső állapotja, mely a népre nézendő úgymint vallások, törvények, privilégiumok, szabadságok, végezetre, minden ecclesiái és külső dolgok maradjanak azon állapotban, melyben voltak Bethlen Gábor alatt a lelkiismeretnek teljes szabadságában, az Erdélyben és Partiumban bevett négy recepta religiok iránt. A mi pedig a király birodalma alatt Maradandó Magyarországot illeti, legyen a fejedelem, maga Bécsben küldendő residenci által a Magyarországból levő protestánsoknak patrónusa, szószólója a több, Bécsben resideálni szokott protestáns fejedelmek követivel és

residensivel együtt. Az ilyen fejedelemségnek jussának megtartására kötelezzék hittel és királyi palotával magokat a császár és magyar király mind most és azoknak successoraik is, valamikor ilyen fejedelmek inauguráltatnak, erre vigyázó közbírák legyenek az angliai, svéczi, dániai s prussziai királyok, az impérium státusi, a hollandusok s helvetusok.”¹¹⁹

Bethlen Miklós kancellár 1704-ben Erdély államiségát nem a belső viszonyok változtatásával, hanem külpolitikai helyzetét újragondolva látta visszanyerhetőnek. Nem állt mögötte politikai párt. Sem fegyveres erővel, sem társadalmi bázissal, sem a gyakorlati cselekvőképesség bármily kis lehetőségével sem rendelkezett. Műve – elméleti tartalmával viszont – jelentős alkotás. Az előbb említett címével is kifejezi azt a tényt, hogy az erdélyi állam helyzetét az új európai viszonyok, összefüggésében próbálja újrafogalmazni. Ő úgy látja, hogy Erdély belső kormányzatát is az országnak az európai hatalmi viszonyok között betöltött helyzetére építve lehet megnyugtatóan elrendezni.¹²⁰ Érdekes dolognak vélhető az, hogy Erdélyt az európai hatalmi egyensúly tényezőjének látja. Bethlen elgondolása szerint idegen protestáns fejedelem személye fűzné szorosra Erdély viszonyát Nyugat-Európa olyan országaival, mint Anglia, Hollandia és Poroszország. A Habsburg-család dinasztikus igényeit a fejedelemnek a császári családból származó feleséggel elégítenék ki. Az ország belső önkormányzatát viszont a központi hatalom kizárólagosan erdélyiekből álló tanácsa biztosítaná. Az országgyűlést, mint a belső elmentétek forrását eltörölné. Bethlen politikai koncepciója érthetőbbé tételének érdekében – a 16. században (1563. január 29.) keletkezett Heidelbergi Káté mintájára kérdés-felelet formában tárja elé a címzetteknek. Az 5. kérdésben kifejti a protestáns (református) fejedelem megválasztásának szükségességét: „... Miért legyen református? Felelet: 1. Mert a nép, akinek előttejáró leszen, nagyobb részint azon vallású, vagy lutheránus és oláh. Erdélyországának száz esztendőitől fogva mindenkör református fejedelme vala, láss erről a 10. punctumban. 3. A református fejedelem alatt katolikusoknak Erdélyben securitások, becsületek és minden szerencsék épen megvolt s meg is leszen, melyet a más, melyet a más két vallások és az harmadik, az oláh, katolikus fejedelem alatt magoknak nem ígérhetnek. 4. Hanemha ez Erdélyben így leszen, másként Magyarországból a reformátusoknak és lutheránusoknak minemű securitások lehet? 5. Az egész Európában levő protestánsoknak kell itt complacealni. 6. A török is és az egész napkeleti görög ecclesia, legközelebb pedig a moldvai és havasalföldi fejedelmek, ha megkérdik is őket, ezt inkább akarják. 7. Mert különben soha a religiok iránt való hadakozások és zürzavarok és zürzavarok el nem kerültethetnének.”¹²¹

2.3.3.1. Bethlen Miklós belpolitikai koncepciója a protestantizmussal kapcsolatosan

Bethlen Miklós kancellár erdélyi, protestáns főúri származásának és protestáns szellemiségű neveltetésének köszönhetően jól ismerte a 17. századi Erdély protestáns szellemiségéből származó előnyöket. A nyugateurópai peregrinációs útján – Hollandia, Anglia többek között – alkalma nyílt megismerkedni a fejlett protestáns többségű államok belső politikai, társadalmi és egyházi életébe. Az ott szerzett tudománnyal és ismerettel és tapasztalattal megrakodva tért vissza a hön szeretett Erdé-

lyébe. A külföldön szerzett tapasztalatok arra ösztönöztek, hogy Erdélyben is próbáljon meg hasonló politikai, társadalmi, egyházi és gazdasági struktúrákat alkalmazni. Jól látta azt a tényt, hogy a nyugati protestáns államokban a politikai és társadalmi életben nagyon fontos szerepet tölt be a vallás. A vallás, amely az egyéni és kollektív élet meghatározója és alakítója lehet egy országban. Jelen esetben a protestáns vallás volt az a vallás, amely átszötte az egész erdélyi politikai, társadalmi és kulturális életet. Ezen belül is a kálvinista irányzat, a református vallás. Nem véletlen az, hogy a „*Columba Noe*” röpiratában Bethlen református vallású fejedelmet kíván továbbra is Erdély élére. Elsősorban hitbéli meggyőződésből hangsúlyozza, másodsorban pedig az Erdélyi fejedelemségben, legfőképpen a 17. századi Erdélyben a református vallás (protestáns) előnyt élvezett a többi meglévő szász lutheránus (protestáns), római katolikus és görögkeleti (ortodox) vallással szemben. Bethlen Gábor (1613-1629) erdélyi fejedelem uralkodásától I. Apafi Mihály haláláig (1660-1691) a fejedelemségben református fejedelmek ültek a fejedelmi székben. A fejedelmek a protestáns egyházakat – a református vallású és műveltségű főrendekkel és a szász lutheránus rendekkel együtt – pártfogolták, támogatták azokat és azoknak intézményeit. A fejedelem saját vallását, történetesen a református (protestáns) vallást tette uralkodóvá Erdélyben.¹²² Erdély jogi státusszal rendelkező nemzetei a Kárpótnai Uniótól kezdve (1437) a magyar, székely és szász jogi státusszal rendelkező nemzetek voltak. A magyar nemesség többsége a 17. századi Erdélyben protestáns, azaz református vallású volt. A székelység (Csík, Udvarhelyszék) kis hányada az erdélyi reformáció viharos századában (16. század) megmaradt a római katolikus vallás követőinek. A századok pedig a 16. század óta megmaradtak a lutheránus valláson (evangélikus). Az autonómia az ún. „*Universitas Saxorum*” (szász egyetem) közigazgatási intézménye virágzó, jól működő társadalmi-politikai, egyházi életet biztosított a szász nemzetnek. Bethlen Gábor fejedelem és az I. Rákóczi György nevével fémjelzett korszakban jó viszonyt tartottak fenn a többi protestáns vallású nemzetekkel. A szász lutheránus egyház pedig jó kapcsolatot tartott fenn mind a fejedellel, mind a református egyházzal. Bár tevékenyen részt vettek az Erdélyi fejedelemség bel- és külpolitikájában, a magyar nemesség mindvégig megőrizte uralkodói státuszát. A román nyelvet beszélő vlachok nem rendelkeztek politikai értelemben vett jogi státusszal, ezért nem szólhattak bele a politikai életbe. Ebből következett, hogy a görögkeleti vallás (ortodox) nem tartozott a (recepta religio) bevett vallások közé. Csak megtűrt vallás volt, amely az erdélyi fejedelem és az erdélyi református püspök gyámkodása alatt működött.

Az erdélyi fejedelemségben az országgyűlés egykamarás lévén a fejedelem hatalma és politikai befolyása nagy volt. A fejedelem hívta egybe az országgyűlést a fontosabb állami ügyek megtárgyalására. A tárgyalandó ügyek között legtöbbször ott szerepelt a vallásügyi kérdés is. A felterjesztett sérelmeket, ügyeket a fejedelmi akarat és tetszés döntötte el, befolyásolt. A rendek az előterjesztéseket általában megszavazták és nem mertek ellenszegülni a fejedelmi akaratnak. Az országgyűlésen a rendek alárendelt szerepet játszottak. A fejedelem református (protestáns) lévén nagy befolyással rendelkezett az erdélyi református egyházi életre és egyben az er-

délyi protestantizmusra. A protestáns művelődésben és egyházi életben, főpatronusi minőségben gyakorolta hatalmát.

Az említett vallások közül politikai és társadalmi tapasztalattal és bázissal (hagyománnyal) rendelkező vallás a református volt az, amely számításba jöhetett. Szerinte a református fejedelem és annak támasza a református főrendek a református egyházzal karöltve meg tudják teremteni Erdély belpolitikai egyensúlyát. A belpolitikai egyensúly megteremtésének lehetőségét a 16. századi Erdély valamint a 17. században is működő vallási tolerancia elvére alapozza. A belpolitikai egyensúly megteremtéséből származna a gazdasági életre serkentően ható kálvini tanítás: „...a keresztyén ember munkája Isten dicsőítése”¹²³ E tanítás gyakorlatba ültetésének szemtanúja volt Bethlen mind Angliában mind Hollandiában. A protestáns államok gazdaságát alapul véve képzelte el Bethlen Erdély jövőjének biztosítását. Elgondolása szerint ez csak a Habsburg udvarral való jó viszony fenntartásával valósítható meg.

2.3.3.2. Bethlen Miklós külpolitikai koncepciója a protestantizmussal kapcsolatosan.

Alapelve az volt, hogy Erdély és Magyarország sohasem egyesülhet sem török, sem német sem magyar főség alatt. Erdélynek mereven el kell zárkóznia Magyarországtól. Az elzárkózás és idegenkedés azonban, elzárkózás a Magyarországon uralkodó barokk műveltség vallási türelmetlenségével szemben. Bethlen szinte féltette a „lelkiismereti és szólásszabadságot” azaz a protestáns vallást. A nyugati protestáns államoktól távol és elszigetelten fennálló protestáns Erdély egyedül csak a protestáns hatalmak támogatására számíthatott. A vallás és a belső önállóság fenntartásának érdekében fontos volt a protestáns államokkal való kapcsolattartás. A 17. századi történelmi előzmények – a harmincéves háború (1618-1648)¹²⁴ és a protestáns, gályarab-prédikátorok Nápolyban történő kiszabadítása (1676) – mind azt bizonyították, hogy a Habsburg-hatalom árnyékában szükséges a holland és angol nemzetközi garancia az erdélyi államiság megtartása érdekében. A református vallású német uralkodók mind arra valók, hogy az eddig is önállóan fejlődött erdélyi kultúra további zavartalan életét biztosítsák.

A kortárs történetíró Cserei Mihály örökölte meg Bethlen cselekedetét és annak következményeit. Bár ő negatív véleményt formált a kancellár tetteről, azonban felbecsülhetetlenül értékes információval szolgált Bethlen Miklós életének ez időszakáról. Más perspektívából vetít fényt Bethlennek az erdélyi protestantizmusért és az Erdélyi Fejedelemség államiságáért hozott áldozatára. Mindez azonban gazdagítja, színesebbé teszi a Bethlenről és a protestantizmushoz való viszonyáról alkotott képet: „*A szegény Bethlen Miklós is megesek Szebenben. Amint örökké hallottam, senki nem elég okos magának, és a bölcs ember, mikor megbotlik, mindenkor nagyobbat esik, mint az együgyű. Szintén úgy járja ő is, noha Erdélyben senki ésszel, elmével vele nem ér, és a római császár első miniszterei között is tekintetben lehetett volna az ő nagy bölcsességéért: hogy boloncságot cselekedék, egy projectumot íra, hogy Erdélyben minemű directió állíttassék, az Austriai házból legyen ugyan az erdélyi fejedelemnek felesége, de a töröknek is adózzék. Több olyan haszontalanságok vadnak írásában, melyet egy*

csékely elméjű ember is könnyen megcsúfolhatja. Azt a projectumot titkon egy Pano Stepan nevű nála ismeretes görögnek adta vala kezében (mivel akkor Magyarországon tracta vala a német császárok és a magyarok között, az angliai és hollandiai követek, is mint mediatorok lejöttenek vala Nagy-Szombatban a tractára ki akkor Bécsben akar vala menni, hogy az angliai oratoroknak praesentálja. A görög Rabutinnak felviszi, s megmondja, hogy tőle Bethlen Miklós küldeni akarja tractára. Rabutin megolvastatván és megharaguván, Bethlen Miklóst arrestáltatja s megparancsolja a Guberniumnak, hogy törvényt tegyenek rája. Régen vala nehézség Bethlen Miklóstra a generáltól azért, mert ő egyedül jó tudván egész Európában, úgy a császár udvarában levő politicát is, nem akar vala hizelkedni úgy sem a generálnak, sem a több német officéreknek, mint a több magyar, kik csaknem Isten gyanánt imádják vala őket, és egy rossz kornétásnak is Illustrissimus titulust adnak vala. A gubernátor is nem szerette, mert sok rossz dolgról sokszor a gubernátort megintette, s mivel a gubernátor cape-rape ember vala, Bethlen Miklós sok afféle dolgában akadályt csinált. Apor István halálos ellensége vala, úgy a többi pápista urak is, sőt a maga religioján valók sem voltak benne contentusok vele, azért a maga felfuvalcságáért. Így könnyen conspirálnak ellene, és minyáján akarák veszedelmét... Meg is sententiázák, s Rabutin azon vala, hogy meg is ölesse, de Bethlen Miklós causáját apellálá a császár eleiben, s felvivék azután magát is Bécsben, s azolta oda vagyon, nem hiszem, hogy többször onnan lebozassák.”¹²⁵ Cserei Mihály történetírói emlékezésében nyilvánvalóvá válik, hogy Bethlen Miklós kancellár árulás áldozata lett. Ez okozta politikai karrierjének bukását is. A „Columba Noe” soha sem jutott el a protestáns külhatalmak bécsi követeihez, akiknek eredetileg címezte. Ha e munka el is jutott volna a címzetekhez, akkor is legfeljebb Bethlen Miklóst vették volna oltalmukba. Valószínű az is, hogy az erdélyi protestantizmus érdekében kevés eredményt ért volna el. Az események folyamatára nem lett volna hatással.¹²⁶ A „Columba Noe” műben megfogalmazott tervzet megvalósítható lehetett volna egy rendezett, békés, gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok között működő Erdélyi Fejedelemségben. Egy olyan Erdélyben, amelyet nem gyengített volna le II. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1657-es szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjárata, és amelyet nem osztott volna meg egy erős társadalmi, politikai oligarchizmus. A társadalmilag és politikailag meggyöngyült Erdély számára nem maradt más járható út, mint az, amelyet már évekkal azelőtt megfogalmazott Bethlen Miklós kancellár 1687-ben a „Muribunda Transsylvania” – ban. Az egyre erősödő Habsburg ház „oltalma” alá helyezkedés.

2. 4. Bethlen Miklós a protestáns író.

2.4.1. Puritánus jegyek Bethlen írói munkásságában.

Bethlen Miklós írói működésére nagymértékben hatott a 17. századi teológiai irányzat, amelyet még a Hollandiai és Angliai tanulmányutakon ismert meg és tett magáévá. Gondolkodásában és vallási meggyőződésében mély nyomot hagyott a puritanizmus, mint olyan. A puritánusoknál gyakran emlegetett őszinteség „sinceritas” jegyében fogant „Imádságoskönyvet” Bethlen peni-

tenciartatásának tekinthetjük. Benne a személyes bűnvallás (privata confessio) mint a puritánus lelki élet központi eleme jelenik meg. Bethlen így vall erről: „...jobb így nékem, hogy én ebben a szomorú tömlőcben az én édes nemzetségem, hazám és abban kivált a te házadnak és az enyimnek s magamnak sok bűnét s romlását sírasam és Felségedet böjtölés, könyörgés, penitenciartatással mindnyájunkhoz engesztelni igyekezzem...”¹²⁷ A Puritánus nézetek szerint a bűnbánattartás, amely a lélek szigorú megvizsgálása, a törvényeskedéssel kapcsolható össze. A hívő lélek számára fontos volt a Szentírás magára szabása. A kegyesség „devotio” mélységét a penitenciartatás egyik eleme a bűnvallás adta meg. Túlságosan nagy hangsúlyt kapott az emberi lélek és test (létezés) nyomorúsága és tehetetlensége és annak felismerése, hogy az isteni igazságosság előtt menthetetlenek vagyunk. Bethlen nyilatkozatában kifejezi azt, hogy tudatában van ennek: „, ha érdemem és a te igazságod szerint fizetnél énnékem, nem ez volna rég az fizetésem, hanem e világon ennél is nagyobb romlás és ezután az örök kárhozat.”¹²⁸

A Bethlen-féle Imádságoskönyvben felmerül a megtérés és az ehhez kapcsolódó elhívás/kiválasztás problematikája az egyén életében. A korabeli magyar (Perkins) fordításban így hangzik ez: „Elsőt, amelly ennek tsak kezdeti, az Isten szerént való bánatot. Másodikot, ez bánat után következő változást, mely valósággal ő maga a megtérés...”¹²⁹ Bethlennél a nagy élet gyónás, mint a bűnbánat és megtérés kifejezése a keresztség ürügyén említi az isteni kiválasztást és az üdvözülés bizonyosságát (certitudo salutis) mint az üdvösségre vezető utat: „, a keresztségben szerelmetes Fiad vérevel kimosál minden bűneimből, fiaiddá fogadál és a te házad cselédi közé beállítál.... Így hívál engemet még az gyerekségemben, szent ígédet kezembe adád, szent fiadban megigazítál, szent testével s vérevel lelkemben az örök életre táplálál...”¹³⁰ További „jegyek”, melyek a puritanizmus „jegyeivel” mutatnak rokonságot, a mély őszinteség, önigazolási szándék, az Isten tanúként való megjelenítése. Az egész Bethlen-féle irodalomban gyakoriak ezek a fogalmak. Az „Önéletírása” c. művére érvényesek ezek a szólamok. Az előbbiekben említett penitenciartatásra – lelki folyamatra – vezethetőek vissza ezek a bethleni megnyilvánulások: önmagához következő és egyben szigorúan őszinte, a kegyes lélek mindennapi harcában gyötrődő, önmagával és az őt körülvevő világgal küzdő. Mindez az üdvösség érdekében történik. A kálvini teológiai tanításokat továbbvivő angol puritánus teológusok (Amesius, Perkins) kiemelt szerepet szánnak az igaz lelkiismeret fontosságának és a lelkiismeret naponkénti vizsgálatának a Praxis Pietationis belül.¹³¹ Bethlen kegyesség-gyakorlását vizsgálva elmondható az, hogy ő is hasonlóképpen közelíti meg a lelkiismeret problematikáját. Tudatában van annak, hogy a „lelkiismeretet meg kell tisztítani naponta a bűn terhétől.”¹³² Az a puritánus felfogás, miszerint a lelkiismeret és annak munkája Istenre vonatkoztatható, megjelenik Bethlennél is. Az „Imádságoskönyvének” Előszavában ír erről: „magában az emberben levő Isten vicéjének, a lelkiismeretnek ítéleti és beszédi.”¹³³ Egyre inkább kikristályosodik az a bethleni koncepció, amely szerint a lelkiismeret az emberi cselekedet, gondolat, vagy szándék helyességének egyedüli és kizárólagos visszaigazolója. Az előbbi koncepció a következő megállapításán alapszik: „Mert az Isten hármaz zabolájának, melyeket az ördög so-

ha az emberi nemzetség szájából ki nem szakaszthatott, egyike... a lelkiismeret.”¹³⁴ A Szentírás alapos ismerete és hivatkozása a különböző élethelyzetekben argumentumokként való felhasználása mind azt bizonyítja, hogy Bethlen rendszeresen végzett lelkiismeretvizsgálatot. Életének minden mozzanatát az Isten törvényéhez viszonyította. A törvénynek, mint erkölcsi mércének való beállítása a lélek vizsgálata volt. A vizsgálatnak tulajdonképeni célja a jó lelkiismeret megőrzése, megnyerése volt. A puritánus lélek egy újabb megnyilvánulása ez. Bethlen lelkiiségére jellemző volt a misztikum iránti érdeklődés is. Az „unio mystica” kérdése, gondolata kegyességének alapvető részét képezi. A misztikus egyesülés az istenivel, nála az Úrvacsoravétel által történik meg. A misztikumon túl Bethlen hangsúlyozza az Úrvacsora üdvéremi és üdvbizonyossági fontosságát. Lelkiiségének puritánus voltát hangsúlyozza az is, hogy életében az Úrvacsora hiánya sokszor érintette érzékenyen. Nem maga az úrvacsoraoasztás ünnepélyessége és hangulata hiányzott életéből. A kétségbeesés határán lévő egyén ragaszkodása volt ez. Puritánus felfogása szerint ugyanis minden Úrvacsora vétel alkalmával a léleknek biztosítatik az üdvösség megszerzésének lehetősége. Ez a tény magyarázza azt, hogy Bethlen álmolnátsaiban megjelenik az Istenlátás. Ez a (visio beatifica) az üdvbizonyosság, kiválasztottság bizonyítéka. Önéletírásában és Imádságában is részletesen beszél álmairól. A Krisztussal való találkozásakor Bethlen őszinte és alázatos személyisége tárul elénk. Nincs bátorsága megcsókolni Krisztus kezét, hanem csak a lábát. Érzelmi kitörését nem tudja visszafogni az élmény felelevenítéskor: „Jöszte nézd meg... Ne a lábom, látod, sebes teéretted. Fejed vagyok én. Ó én mátkám! Ó én szépem! Ó én galambom! Sebes lábom vagy te ó ecclesia! Ó bűnös lélek! ...De eredj, menj el békeséggel. Csak amikor itt ezt a faciést írtam, az Isten lelkének kiváltképpen való gerjedezéseit tapasztaltam magamban, kiért hála istennek!”¹³⁵

2.4 .2. Bethlen Miklós protestantizmusa „Imádságoskönyvében”

Bethlen Miklós sokrétűen képzett ember volt. Ezt bizonyítja az a tény, hogy politikusi pályája mellett a másik terület, amelyen ugyancsak nagyot alkotott, az írói pálya volt. Írói tehetségét legfőképpen az „Önéletírás” és „Imádságoskönyv” műveiben fejtette ki. Bethlen Miklós protestáns íróként igazán nagyot az utóbbi műben alkotott. Az „Imádságoskönyv” magas színvonalú írói alkotás.¹³⁶ A műnek a bennük található történeti adatok forrásértéket kölcsönöznek. Művészi értékeinek gazdagsága a 17-18. századi magyar próza gyöngyszemévé tették. Az „Imádságoskönyv” című munkája másik nagy értéke abban rejlik, hogy Bethlen politikai és társadalmi felfogásának alakulására vetít fényt. Ez a felfogás Bethlen Miklósnak a biblicitásában és protestáns vallásosságában gyökerezik.

Az „Imádságoskönyv” bár teljesen önálló munka, gondolatmenete és üzenete sokban hasonlít, összefonódik az „Önéletírása” című munkájában írottakkal. A mű indító oka az élet kétségbeesítő küzdelmei után fakad. Bethlen Miklós önmaga igazolását, becsületének megvédését, lelki nyugalmanak megtalálását, ellenségeinek vádolását és a hazának minél hűségesebb szolgálatát tűzte ki célul. Bethlen egész élete, lelki világa egyénisége, csalódásai, bűnei, erényei tárulnak elénk a mű hasábjain. Az egész

műven keresztül a szerző Istennél és a vallásban keres otlatmat, menedéket és kiutat abból a lelki megrázkódtatásból, amely önmaga és hazája – Erdély – tragédiája következtében érte. E lelki megrázkódtatása mély vallásosságából fakadt, amely érzelmi megnyilvánulásaiban tört felszínre. A kor haladó vallási irányzatának hatása – a puritanizmus – volt leginkább érezhető Bethlen Miklós vallásosságában. Az Imádságoskönyv az öngazolás céljait szolgálja. Imádságról volt szó, közvetlenül a katasztrófa után, Bethlen Miklós kizárólag az Úr Istenbe vetette bizodalját. Így vall erről: „... minden világi igazság, irgalmasság és vigasztalástól egészen megfosztott nyomorú féreg a Te mennyei, királyi, bírói ítélőszéked elébe apellálom az én peremet...”¹³⁷ megnyugvás után vágyódik az utolsó évek üldöztetései miatt. A biztonság után kutat, amely nem olyan, mint az ember hitele. Bethlen imádságában a kiút keresés végállomása Isten segedelme és bizodalma. Ez nagymértékben műfajából következik. Az „Imádságoskönyv” nem helyezhető a 17. századi nagy számban kinyomtatott imádságoskönyvek sorába. E mű inkább a vallomásokkal mutat rokonságot. Maga Bethlen Miklós siralmaknak (quereláknak) nevezi imádságait. Az „Imádságoskönyv”-nek és az „Önéletírása”-nak, valamint Rákóczi „Vallomásai”-nak közös műfaji alapja van. Megállapítható, hogy az előbb felsoroltak közül mindenik felfedezhető Augustinus „Vallomások” formáló hatása is. Az „Imádságoskönyv” tartalmi szempontból nem tartozik a szokásos ima-műfajhoz. A szerző is utal erre. A vallás törzsét, gyökerét a „szívnek teljességében” keresi, az imádságot annak csak „levelének, virágjának, gyümölcsének” tartja.¹³⁸ A imádságokban az emberi lélek őszinte megnyilvánulása, vallomása és sóvárgása árad Isten felé. A személyes érzelmek és gondolatokon túl a nemzeti kérdések és problémák is helyet kapnak az imádságokban. Nem egy elkeseredetten vergődő lélek vallomása hangzik el, hanem a saját életén keresztül vizsgálódó emberi lélek küzdelme csapódik le. A saját nemzetének sorsáról aggodalmaskodó, gondolkodó, megnyugvást kereső emberi lélek kitérültségének lehetünk tanúi az imádságokban. Bethlen imádságaiban megjelenő túlfűtött vallásosság imádságformába öntött sorai mintegy külső keretet képeznek életének és az országban zajló politikai eseményeknek. Így élethű ábrázolást nyernek a történetek.

Bethlen az „Imádságoskönyv”-ben egyik legfőbb célját hirdeti és elemzi. Ez a cél a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség sorskérdéseinek elemzése volt. A „nemzet” 17. századi vizsgálatához Bethlen az egész történeti múlt áttekintése után érkezett el. Ő a történeti hagyományokat is felhasználta a sorskérdések elemzéséhez.¹³⁹

A történeti áttekintésnek módszere nála a 16. századi reformáció küzdelemmel teljes hagyományaira épült. A reformáció hagyományai kibővülnek a 17. században színre lépő puritanizmus vívmányaival. Bethlen Miklósnál újra és újra megjelenik az a történetfelfogás, amely szerint a magyarság romlása az Isten büntetése az elkövetett bűnökért. Jelen esetben az imádság a magyar történet áttekintésének egyik jól használható eszközeként jelenik meg. Előkészítő szerepet szánt neki Bethlen. Az imádságban megjelennek történetek, események ugyan, mégsem az a célja a szerzőnek, hogy konkrét történettartalom, krónikás esemény-ismertetést nyújtson a nagyközönségnek. Az imádság inkább történeti, bölcséleti vizsgálat. A saját korába és annak felfogásába szervesen illeszti bele a ha-

gyománys felfogást. Isten minden különös érdem nélkül kedvébe fogadta ezt a „bűnös, barbarus, ostoba scythia magyar nemzetséget” kihozta két versen a sovány, hideg Scythiából, gondját viselte, táplálta a Kánaán földéhez hasonló jó földön és messzi országokra kiterjesztette hatalmát. Az isteni jótétemények sorát azonban a nemzet háládatlansága, bűnökbe merülése követte. Gonoszul visszaélt a nemzet a szép békességgel és boldogsággal és Isten bosszantására: „... adá magát egészen csak a világnak, a testnek, a bűnnek úzésére...”¹⁴⁰

Az „Imádságokkönyv”-ben megjelenik egy bizonyos társadalombírálat. E társadalombírálat a 16. századi történelemszemléleten alapul. E történelemszemléleten és felfogáson Bethlen módosított némely helyen. Részben továbbfejlesztette, kiegészítette, másrészt az időszerűtlen, az elavult részeket elhagyta. Olyan kérdésekkel foglalkozott, mint például Erdély történetének ehhez a szemlélethez való alkalmazása, a török veszélynek értelmezése stb. Megjelenik a műben a zsidó-magyar történetének párhuzamba vonása. A tanulságok levonása érdekében szükséges és fontos a két nép történelmének és sorsának összehasonlítása. E gondolatot erősíti meg Bethlen Miklós: „... szabad a mű állapotunkat azokkal összevetni, minthogy Felséged mindeneket és azokat is a mű tanuságunkra iratta meg...”¹⁴¹ Ez a párhuzam, kettőség érezhető az egész „Imádságokkönyv”-ben. A vallási kérdésekben érezhető már a 17. századi protestáns szemléletmód, de a hagyományosat is használja még. Mindez a két táborra osztásban nyilvánul meg: „Krisztus országa – Antikrisztus országa”, vagy „Krisztus könnyű igája – Antikrisztus nehéz vasjárma” stb.¹⁴²

A műben fontos elem a vallási sérelmek problematikája. A 16-17. századi ellenreformációs törekvések, és vallásháborúk szemszögéből világítja meg Bethlen a magyarság sorsát. A protestánsok és katolikusok közötti küzdelemben a politikai hatalmak közötti összeütközést látja. Leírja a „klérusnak és ettől elbírattott külső méltóságoknak szörnyű buzgóságokat.” A reformáció elleni harcban ő a magyar politikai érdekkörök elleni támadást látja és érti egyben. A népet attól félti, hogy a „lelki Babylon régi vasjarmába” téved, ha a katolikus egyház teret hódít. Bethlennél a politikum és a vallásosság szorosán összefonódik. A reformáció ügyének pusztulása a magyarság létének és egyben jövőjének elbizonytalanosítását és romlását vonná maga után. A katolicizmus a Habsburg-udvar testesíti meg. A katolicizmus térhódítása a Habsburg-udvar terjeszkedése egyben. A Habsburg kérdés őt egész életében foglalkoztatta. Itt joggal veti fel vallási szempontból azt a sérelmét, hogy a protestánsoknak a „másvallású monarchia előtt” semmilyen hitelük nem volt. A protestánsok semmi jót nem várhatnak és számíthatnak a Habsburgoktól, mint a rekatholizációs törekvések élharcosától. Bethlen egyházáért történő imádkozása egyben a magyarság sorskérdéséért való aggodás és annak megmaradásáért való törekvés.

Bethlen az „Önéletírásban” részletesen elemzett hajlandóságai között, amelyeket a legfontosabbnak tartott a „nemzetsége, hazája, vallására” vonatkozóak voltak. Az Imádságokkönyvben írottak is ezt támasztják alá. A „Mindennapi reggeli imádságok...” is ezt a célt szolgálják. A központban a haza sorsa áll. Bethlen csak a nemzet egészének ügyeiben akar tisztán látni. A hosszabb böjti imádságokban a személyes problémák kerülnek előtérbe, de a végén ezek is a haza vizsgálatának mély-

ségeibe torkollanak. Az imádságok érdekességét az adja, hogy a szerző egyéni tragikumában véli felfedezni az ország tragédiáját. Egy önemésztő, gyöttrődő és saját hazájáért aggodalmaskodó lélek áradozásának lehetünk tanúi. Az imádságokban, művészi formában jelennek meg a szenvedés mélyéről feltörő gondolatok.

Üldöztetésének valamint szenvedésének okait kutatva Bethlen meggyőződése mindinkább az, hogy valahányszor teljes odaadással próbálta meg hazáját (Erdélyt) és nemzetségét szolgálni, annál inkább üldöztetés és meg nem értés volt osztályrésze. Belefáradt már az őt ért támadások és gyűlölködés miatt. A magyarság érdekében vállalja a veszélyt, a megpróbáltatást. Az Imádságokkönyv a jelen szomorú helyzetének rezignált látását tükrözi. Nincs szó pesszimizmusról, de a nemzet végső veszedelmének vízióját sejteti. A haza megmaradását óhajtja. A magyarság megmaradásához nem lát biztos alapot. A saját osztályabeli urakat, nemzedéket nem találja alkalmasnak a vezető hivatás betöltésére. Az ő tragikus sorsából fakad a „szomorú kétségbeeséssel tusakodó, keserves gondolkodás.”¹⁴³ Személye nem fontos már. Nincsenek már céljai az életben. Egy dolog maradt csak az életében. A haza jövőjében akar hinni. Istenbe vetette bizodalját. A remény tartja életben, hogy egyszer majd megláthatja édes erdélyi nemzetségének és protestáns egyháza sorsának jobbra fordulását, amelyért annyit küzdött és szenvedett életében. Reménykedik, hogy a küzdelme nem volt hiábavaló. Gondolatmenetének záró akkordja az a bibliai tanítás, amely illet az ő életére és pályafutására: Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam.

Albert András

BIBLIOGRÁFIA

Források

- Kemény József: *Adparatus epistolaris* (kézirat gyűjtemény). Akadémiai Könyvtár. Budapest, Tom. X. p. 189.
- Magyar Országos Levéltár P 658, 11. cs. 2580., Magyar Országos Levéltár P 658, 10. cs. 2469, Magyar Országos Levéltár P 658 10.cs. 2452. Magyar Országos Levéltár 658. P 10. cs. 2462.- Teleki család marosvásárhelyi levéltárából- Budapest.
- Partialis Synodus Jegyzőkönyve, P.116-117. az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában Kolozsvárott.
- Főkonzisztórium Levéltár (ES)Extra seriem actorum publicorum az Erdélyi református Egyház Kerület Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott. Nro. 952. , Főkonzisztórium Levéltár ES Nro. 973 Nro. 990. Főkonzisztórium Levéltár ES 985
- Magyar Országos Levéltár P. 658. 2. cs. Országos Levéltár P. 11. cs. 2705. Országos Levéltár P. 10/ 1952, Budapest Magyar Országos Levéltár, Bethleni Bethlen család levéltára. P. 1952 Bethlen Miklós iratai, 1. Tétel 1688, nov. 7. Budapest Főkonzisztórium Levéltár az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott, 3/1700, 4/1700, 7/1700, 19/1702.
- A Kolozsvári Református Egyházközség levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában. Fasc. X. litt. B. nro. 29. litt. D. nro. 30.
- Illyés Géza: *Az erdélyi református zsinatok emlékei és végzései. Kézirat. I.(1939-1941) az Erdélyi Református Egyház Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott.*
- Epistola Nicolai Bethlen... ad Ministros Exules tam Helveticae quam Augustanae Confessionis. In. *Apologia Ministrorum Evangelicorum Hungariae Claudiopolis. 1677. (RMK. II. 1400)*
- Régi Magyar Könyvtár. III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól –1711-ig megjelent nem magyar nyelvű könyvé-

szeti kézikönyve. Szerk. Szabó Károly – Hellebrant Árpád. Budapest 1896
Nationaal Archief, Haga, Archief van de, Staten van Holland en West – Friesland na 1575. Legatie Archief, Duitse Kaiser, 1. 02. 05. Inv. Nr. 21
Küküllői Egyházmegyei Vizitációs Jegyzőkönyvek az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvár 1669-1713

Folyóiratok (cikkek, tanulmányok)

Benda Kálmán: Bethlen Miklós kancellár (1642-1716) In: Hitel 1942, VII. évf. 7. sz.
Deák Farkas: Béli Pál életéhez. In: Történelmi Tár Budapest 1887.
Koncz József: Ordinantia Collegii Nagyenyedensis curatores praescripta 1671. Protestáns Közlöny, 1886.
Koncz József: Tofeus Mihály erdélyi evangélikus református püspök élete = Protestáns Közlöny 1894.
Tóth Ernő: I. és II. Apafi Mihály naplója. In: Erdélyi Múzeum Kolozsvár 1900.
Kemény József: Erdélyi fejedelem I. Apafi Mihály időkorai eredeti levelekben, Árpádia, III. 1838
Zoványi Jenő: A radnóthi zsinat végzése. In: Protestáns Közlöny, XIX. 1889.
Dézsi Lajos: Nadányi János történetíró életéhez. In: Irodalomtörténeti Közlemények 1900.
Pokoly József: Az erdélyi fejedelmek viszonya a protestáns egyházakhoz. In: Protestáns Szemle 1896.
Miklós Ödön: Magyar diákok a leideni Staten Collegéban. In: Theologiai Szemle (1928)
Illyés Géza: Bethlen Miklós (1642-1716) In: Református Szemle, Kolozsvár 1930, XXII. 4
Sípos Gábor: Román református ekklézsiák oltalomlevele 1700-ból. In: Europa Balcanica – Danubiana-Carpathica. Annales 2/B. 1
Sípos Gábor: Bethlen Miklós és a református egyház, In: Erdélyi Múzeum, LV. 1-2. Kolozsvár 1993.

Történelmi munkák.

Dr. Lukinich Imre: A bethleni gróf Bethlen család története. Budapest 1927.
Bod Péter: Magyar Athenas. (Magyarigen) 1766.
Páris Sándor: Gróf Bethlen Miklós élete. Kolozsvár 1907.
Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság. Főrangú családok. I. Budapest 1888.
Deák Farkas: Gróf Bethlen Miklós életrajza. Pozsony 1885.
Bethlen Miklós élete leírása magától = Kemény János és Bethlen Miklós művei (Windisch Éva szöveggondozásában) Budapest 1980.
Gróf Lázár Miklós: Erdély főispánjai. Budapest 1858.
Szabó Péter: Az erdélyi fejedelemség, Kulturtrade Kiadó, Budapest 1997.
Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. Attaktor Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő 2004.
P. Szathmáry Károly: A gyulafehérvári – nagyenyedi Bethlen főtanoda története. Nagyenyed 1868.
Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Budapest 1904.
Kis Ferenc: A székelyudvarhelyi ev. Református Collegium történelme. Székelyudvarhely 1873.
Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata, 1540-1690. Budapest 1980.
R. Várkonyi Ágnes: Erdélyi változások. Budapest 1984.
Teleki Mihály Levelezése. Szerk. Gergely Sámuel I-VIII. Budapest 1905-1926.
Bod Péter: Smyrnai szent Polikarpus... (Nagyenyed) 1766.
Bethlen Johannes: Historia Rerum Transsylvanicarum, Bécs 1783. II.
Bethlen Miklós levelei (Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a

bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta Jankovics József) Régi Magyar Prózai Emlékek 6/1-2. Budapest 1987.
Czegei Wass György és Vas László naplói 1659-1739. Közli Nagy Gyula Budapest 1896.
P. Salamon Josephus: De statu ecclesiae evangelico – reformatae in Transsylvania commentatio theologico-historica. Claudiopoli, 1840.
Jakó Zsigmond: A levéltárvédelem útja az erdélyi reformátusok körében. In: Írás, könyv, értelmiség. Bukarest 1976.
Dósa Elek: Az erdélyhoni evangelico-reformátusok egyházi jogtana. Pest 1863.
Erdélyi Országgyűlési Emlékek I-XXI. Szerk. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest. 1875-1898.
Trócsányi Zsolt: Habsburg – politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690-1740. Budapest 1988.
Jakó Zsigmond: Erdélyi Féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. Bukarest 1974.
Pápai Páriz Ferenc: Békességet magamnak és másoknak. Bev. Nagy Géza. Bukarest 1977.
Peregrinus Levelek 1711-1715. Szerk. Hoffmann Gizella, Szeged 1980.
Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós kancellár (1642-1716) Dicsőszentmárton 1924.
Cserei Mihály: Erdély története (1661-1711) Budapest 1983.
Kövári László: Erdély történelme. V. Budapest 1851.
Mályusz Elemér: Magyarország története a felvilágosodás korában. Osiris Kiadó Budapest 2002.
Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere, Pápa 1906.
Bethlen Miklós Imádságoskönyve. Szerk. Windisch Éva. Budapest 1980.
Bodonhelyi József: Az angol puritanizmus lelki élete és magyar hatásai. Debrecen 1942.
Gyenis Vilmos: Bethlen Miklós Imádságoskönyve. ITK. Budapest 1957.
Tsepregi Turkovitz Mihály: Perkinsiusnak a lelkiismeretnek akadémiairól írott drága szép tanítása... Amsterdam 1648 (RMK.I. 800. 66)
Erdély története II. (1606-1830) Szerk. Köpeczi Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988.
Szalay László: Gróf Bethlen Miklós Önéletírása. Budapest 1907. 143.

JEGYZETEK:

⁷² Erdélyi Féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. (Jakó Zsigmond kiad.) Bukarest 1974. 13. o. (A továbbiakban: Erdélyi Féniks) – ⁷³ Erdélyi Féniks, 241. o. – ⁷⁴ Erdélyi Féniks. 337. o. – ⁷⁵ Erdélyi Féniks: I. m. 338. o. – ⁷⁶ Erdélyi Féniks. 339. o.: „Én Isten kegyelméből ide Debrecenbe békével érkeztem Tótfalusi urammal együtt és a jószágával. ...” – ⁷⁷ Bethlen Miklós leírása magától. (V. Windisch Éva kiad.) Bp. 1980. 664. – ⁷⁸ Miklós Ödön: Magyar diákok a leideni Staten Collegéban. In: Theologiai Szemle (1928) 290-319 – ⁷⁹ Az 1671-ben elűzött sárospataki professzorok és diákok egy része az erdélyi gyulafehérvári kollégium falai között talált menedékre. Itt működött 1672-1716 között. – ⁸⁰ Sípos Gábor: Bethlen Miklós és a református egyház. In: Erdélyi Múzeum (1993) 13. – ⁸¹ Epistola Nicolai Bethlen... ad Ministros Exules tam Helveticae quam Augustanae Confessionis. In. Apologia Ministrorum Evangelicorum Hungariae. Kolozsvár, 1677. ld. Régi Magyar Könyvtár (RMK) II. Magyar szerzőktől külföldön, 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve, írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Bp. 1896-1898. 1400). – ⁸² Régi Magyar Könyvtár. III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Pótlások, kiegészítések, javítások. Budapest 1896-1898. 1680., 3053, 1689, 1692. 1693. – ⁸³ Bethlen Miklós levelei. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta Jankovics József. Budapest, 1987. 308. levél. – ⁸⁴ Pápai Páriz Ferenc: Békessé-

get magamnak, másoknak. Bevezető tanulmányjal és magyarázó jegyzetekkel közléseszi Nagy Géza Bukarest, 1977. 18., 20-21., 23-31., 35-38., számú levelek. – ⁸⁵ A levél latin nyelvű szövege: „Amplissimi Domini etc., Domini et Fratres in Christo Dilecti et Honorandissimi. Quamvis immaturate juvenutis vitio aliquis studiosus Hungarus vel Transylvanus, justam celeberrimae Leidensis Academiae curatorum indignationem non pridem incurrens poenam ex Delphico úti vocatur Collegio exclusionis jure meruerat, hoc tamen nobis apud Amplissimas Dominationes Vestrasomnino deprecandum accidit, quod poena illa in persona peccantis non subsistit, sed ad totam gentem vel nationem Hungaricam extensa est, credimus quidem non, ex rigore quod ad excessuum illius tunc peccantis, sed magis ex metu similibus aliquando excessum. Quum ergo tam de singulari prudentia, quam de fraterna erga domesticos fidei charitate Vestrarum Amplitudinum maxima nobis spes et fiducia sit, ideo totius tam in Hungaria quam Transylvania reformatae ecclesiae nomine Vestras Amplitudines rogamus, et ad mutuum quo in Christo connectimur amorem obtestamur, út hunc toti nationi Hungaricae affixum naevum jam tandem ex bona gratia detergere et priori qua fruebatur in illud collegiumadmissionis facultate gratiare, et quidem hoc beneficium in persona exhibentis Matthiae Henczidai nostro iudicio tali vestra gratia non indigno testari dignentur, quod quidem tanto magis a vestra pietate speramus, quod non dubitemus quin hodiernum reformatae in his partibus ecclesiae statum majori nunc vestra benevolentia, quam tunc quando illo fruebatur indigere ipsimet agnoscatis. Recommendus porro nostras ecclesias vestris apud divinum thronem intercessionibus, ad paria nos etiam pro vobis precum ac supplicationum officia obligantes. Datum Albae Juliae in Transylvania die 15. Januarij. A. 1703. Amplitudinum Vestrarum servi et fratres in Christo syncere addicti Comes Nicolaus de Bethlen, Curator primarius mpr. Stephanus Veszpremi Ecclesiarum Reformatorum in Transylvania, Episcopus et Collegiorum Curator., Samuel Kaposi, S.S.T. Dr., Et ht. In Illustri Collegio Refor. Alba-Juliano professor mpr. Kivül: Illustribus ac Praepotendibus Hollandiae et Westfrisiae Ordinibus. Más kézzel: Missive van Academy van Sevenburgen 15 Januarii 1703”. Az erdélyi akadémia 1703. január 15-i levele. Jelenleg a Nationaal Archief, Haga, Archief van de Staten van Holland en West-Friesland na 1575. – ⁸⁶ Henczidai Mátyás 1694. május 17-én Göncön lett a bujdosó sárospataki kollégium tanulója, majd 1697.július 24-én már Gyulafehérváron írta alá az ottani iskola törvényeit. A kollégiumot 1700-ban hagyta el és 1703-ban indult peregrinációs útjára. A leideni egyetemre 1703. július 30-án iratkozott be teológus diákként. 1707-ben indult haza Erdélybe. – ⁸⁷ A levél eredetije az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában (Jelenleg a Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságának kezelésében), Kolozsvar, Törzsgyűjtemény, Vegyes adományok és szerzemények. – ⁸⁸ Diószegi Mihály gyulafehérvári diák volt, ahová 1703-ban iratkozott be. Innen vitték nevelőnek Bethlen kancellár József nevű fia mellé. 1709. augusztus 22-én már Leidenben tanult. 1711-ben indult haza. – ⁸⁹ Miklós Ödön: Magyar diákok a leideni Staten Collegeban. In: Theologiai Szemle (1928), 298. – ⁹⁰ Peregrinus levelek 1711-1715. Szerk. Hoffmann Gizella. Szeged, 1980. 53. o. – ⁹¹ Bethlen Miklós levelei. Bevezetés és szerkesztés Jankovics József. Budapest, 1987. 1432. o. – ⁹² A levél eredeti, latin nyelvű tartalma a következő: „Nobiles ac Praepotentes Domini Domini Ordines Hollandiae et Occidentalis Frisiae! Domini Domini mihi Gratisosissimi! Nuper, die videlicet 22. Augusti anni praesentis per dominum Nicolaum Clignet postarum Leidensium magistrum, libellum supplicem, cum domini Bruijninx residentis Viennae epistola attestatoria, inclusa supplicatione domini mei patroni comitis Nicolai de Bethlen, magni alias reformatarum, in Transylvania, ecclesiarum patroni et curatoris, ab aliquot vero annis a cura ecclesiarum amoti, et in aresto detenti, porrexeram. Hac vice quoque suplex compareo dignemini me response vestra benigna, gratioseque de me disponere, út possim receptus in numerum dominorum alumnorum Lugdunensium, aliquandiu

sudio theologico in spem sacri ministerii vocare:cui a teneris devotus operam navavi, vestramque academiam celeberrimam hoc fine visitavi, sed sumptu quotidie exhaurior, nisi, subsidio sitis, cujus virtutibus obstat res angusta domi, vereor ne tam sancto proposito excidam. Velitis ergo Christiana charitate in me ferri, recepturi olim mercedem novissima die a supremo nostro iudice Jesu Christo, cujus divinae protectioni, et arbitrio commendo vos Nobiles ac Praepotentes Dominos Ordines, qui vestra consilia gubernet, in nominis sui gloriam, ecclesiae tutelam, et ad vires hostium ecclesiae reprimendas, triumphatores, potentes fortes incolumes reddat, ex animo precor, Nobilium ac Praepotentium D. D. Ordinum, Servus humillimus, Michael Dioszegi Ungarus S. Th. Studiosus. In spe et silentiogratosum responsum praestolaturus Kivül: Memoriale ad Nobiles ac Praepotentes Dominos Ordines, Hollandiae et Occidentalis Frisiae. voor den Michael Diotzegi ungaris student. 18. Jan. 1710 National Archief, Haga, Archief van de Staten van Holland en West-Friesland na 1575, Legatie Archief, Duitse Kaiser, 1.02.05, inv. Nr. 21. – ⁹³ Nationaal Archief, Haga, Archief van de Staten van Holland en West-Friesland na 1575, 1892. – ⁹⁴ Nationaal Archief, Haga, Archief van de Staten van Holland en West-Friesland na 1575, 1427. – ⁹⁵ Küküllői Egyházmegyei Vizitációs Jegyzőkönyvek az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvarrott, 1669-1713. – ⁹⁶ Pokoly József: Az Erdélyi Református Egyházkerület története. Kolozsvar 1906. II. Köt. 266. o. – ⁹⁷ Illyés Géza: Bethlen Miklós (1642-1716). In: Református szemle, Kolozsvar 1930. XXIII. évfolyam, 4. sz. 25. – ⁹⁸ Bethlen Miklós: Önéletírása. (V. Windisch Éva kiad.) Budapest. II. köt. 37. o. – ⁹⁹ Bethlen Miklós: Önéletírása. Budapest 1980. II. 66. o. – ¹⁰⁰ Erdély története II. (1606-1830-ig) Szerk. Köpeczi Béla. Budapest 1988. 881-885. – ¹⁰¹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest 1898, XX. kötet, 67-70. l. – ¹⁰² Lukinich Imre: A bethleni Bethlen család története. 359. o. – ¹⁰³ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest 1898. XX. kötet, 433. o. – ¹⁰⁴ Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós kancellár (1642-1716). Székkfoglaló, Dicsőszenzmárton 1924. 81. o. – ¹⁰⁵ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet. 23. o. – ¹⁰⁶ A Diploma Leopoldinumban I. pontja tartalmazza a bevett vallásokat és ezen belül a protestáns vallások jogállásait, és hagyományait biztosítja: „Először. Az ott bevett vallások, templomok, iskolák, parochiák, vagy mint a mostani papság és egyházi személyek behozatala ügyében, semmi sem másítatik meg.” Ld. Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós kancellár (1642-1716), Székkfoglaló, Dicsőszenzmárton 1924. – ¹⁰⁷ Cserei Mihály: Erdély története (1661-1711). Bp. 1983. 78. o. – ¹⁰⁸ Kővári László: Erdély történelme. V. kötet, 217. o. – ¹⁰⁹ Trócsányi Zsolt: Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690-1740. Bp. 1988. 203. – ¹¹⁰ Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós 1642-1716. Dicsőszenzmárton 1924. 84. o. – ¹¹¹ Pokoly József: Az erdélyi református egyház története, Kolozsvar 1904. III. köt. 21.-22. – ¹¹² Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 37. o. – ¹¹³ Főkonzisztórium Levéltár az Erdélyi Református Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvarrott. 4/1700, 7/1700. – Sípos Gábor: Román református eklézsiák oltalomlevele 1700-ból. = Europa. Balcanica-Danubiana-Carpathiaca. Annales 2/B Bp. 1995. 356-359. – ¹¹⁴ Főkonzisztórium Levéltár az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvarrott. 3/1700. – ¹¹⁵ Trócsányi Zsolt: Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690-1740. Bp. 1988. 225-228. – ¹¹⁶ A mű teljes címe: Olajágat viselő Noe Galambja, avagy a magyarországi és erdélyi gyuladásnak eloltására, és a németekkel, magyarokkal, erdélyiekkel, törökkel, oláhokkal és moldvaiakkal való örökös és tökéletes békesség megszerzésére készítettett korszó víz, mely a felséges Leopoldus római császárnak, Annának, Nagy-Britannia királynéjának és a több keresztény királyoknak, fejedelmeknek, republikáknak, népeknek és nemzeteknek bemutatattatik Fridericus Gotefridus Veronensis által. Hágában Theophilus Philadelphus betűvel a kigyó címere alatt, anno pacis mundi MDCCIV. – ¹¹⁷ Bethlen Miklós: Önéletírása, II. köt. 368. – ¹¹⁸ Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós

kancellár 1642-1716, Székfoglaló, Dicsőszentmárton 1924. 195. – ¹¹⁹ U.o. 197. – ¹²⁰ R. Várkonyi Ágnes: Erdélyi változások, – Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660-1711-, Budapest 1984. 409. – ¹²¹ Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós kancellár 1642-1716, Székfoglaló, Dicsőszentmárton 1924. 203. – ¹²² Mályusz Elemér: Magyarország története a felvilágosodás korában, Osiris Kiadó, Budapest 2002. 131. – ¹²³ Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere, Pápa 1906. 255. – ¹²⁴ A harmincéves háborút (1618-1648) lezáró westfaliai béke 1648-ban elismerte Erdély függetlenségét. Nemzetközi garancia örködött felette. – ¹²⁵ Cserei Mihály: Erdély története. (1661-1711) Bp. 1983. 25. – ¹²⁶ Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós kancellár 1642-1716, Székfoglaló, Dicsőszentmárton 1924. 178. – ¹²⁷ Bethlen Miklós Imádságos-

könyve. Szerk. Windisch Éva. Bp. 1980. 997. – ¹²⁸ I. m. 1001. – ¹²⁹ Tsepregi Turkovitz Mihály: G. Perkinsiának a lelki-ismeretnek akadékiról írott drága szép tanítása... Amsterdam 1648. RMK I. 800. 66. – ¹³⁰ Bethlen Miklós: i.m. 985. o. – ¹³¹ Bethlen Miklós: i.m. 425. – ¹³² Bodonhelyi József: Az angol puritanizmus lelki élete és magyar hatásai. Debrecen 1942. 157. o. – ¹³³ Bethlen Miklós: i.m. 413. – ¹³⁴ Bethlen Miklós: i.m. 427. – ¹³⁵ Bethlen Miklós: i.m. 1035. o. – ¹³⁶ Gyenis Vilmos: Bethlen Miklós Imádságoskönyve. ITK. Bp. 1957. 63-78. o. – ¹³⁷ Bethlen Miklós: Imádságoskönyv, II. köt. 167. o. – ¹³⁸ Bethlen Önéletírása, i.m. 53. o. – ¹³⁹ Gyenis Vilmos: Bethlen Miklós Imádságoskönyve, 65. o. – ¹⁴⁰ Bethlen Miklós Imádságoskönyve, II. kötet, 198. o. – ¹⁴¹ U.o. 214. o. – ¹⁴² U.o. 203. – ¹⁴³ Bethlen Miklós Imádságoskönyve 194. o.

A genfi zsoltárok a korabeli német és magyar irodalomban

A Doktorok Kollégiuma ez év szeptemberében, a Ráday Kollégiumban tartott plenáris ülése – amelyen ünnepi beszédet Jókai Anna író és Víz E. Szilveszter, az MTA elnöke mondott – egyebek mellett megemlékezett a Genfi Zsoltárok magyar fordításának (Psalterium Ungaricum) 400 éves évfordulójáról. Több előadás foglalkozott e témával, és méltatta Szenczi Molnár Albert munkáját. Szerkesztőségünk az alábbi cikk közlésével csatlakozik az évfordulás megemlékezésekhez (a szerkesztő).

A genfi zsoltárkönyv magyar fordítója, Szenci Molnár Albert, a német és a magyar irodalomban is otthon volt. Személyében egy olyan magyar író tiszteletünk, aki életének felében, kisebb megszakításokkal harminc esztendőig Németországban élt, német nőt vett feleségül, eközben azonban a legfőbb feladatának azt tartotta, hogy egyházát és nemzetét ellássa a legszükségesebb magyar nyelvű kézikönyvekkel. Szerencsés módon a szándékhoz és a szorgalomhoz írói és költői tehetség is párosult. Műveihez az inspirációt a legtöbb esetben a német szellemi élet adta, így volt ez a genfi zsoltárkönyv esetében is. Az alábbiakban megkísérlem e gyűjtemény útját és hatását felvázolni irodalmi szempontból, a zenei nézőpontot szándékosan háttérbe szorítva és meghagyva az ahhoz jobban értőknek.

A német reformátusok a 16. század végére teljesen befogadták és istentiszteleteik, áhitataik részévé tették a genfi zsoltárkönyvet. Szenci Molnár már strassburgi tanulmányai alatt (1593 és 1596 között), az ottani magánházaknál, tiltás ellenére működő református gyülekezetben, s a közeli Bischweiler református templomában, ahová nagyobb ünnepeken gyalogolt el, találkozhatott a genfi zsoltárokkal.¹ Először heidelbergi tanulmányai alatt, 1598-ban találunk a naplójában olyan bejegyzést, amely a genfi zsoltárkönyv német és latin változatának éneklésére vonatkozik.² Ettől kezdve az ilyen típusú naplóbejegyzések gyakorivá válnak, bizonyítva, hogy a magyar zsoltárfordító számára ez már a mindennapos vallásgyakorlat részévé vált. Ráadásul nemcsak a német, hanem az eredeti francia nyelvű és a hollandra fordított zsoltárokat is megismerte, mivel Németországot ebben az időben előzönlötték a francia és németalföldi reformátusok, akik hitük miatt voltak kénytelenek száműzetésbe menni, s ezekkel a menekültekkel egész életében nagyon szoros kapcsolatot tartott.³

Melyik volt az a német zsoltárfordítás, amelyet Szenci Molnár Albert is énekelt, s amelyet mintaként használt a

maga fordításának elkészítéséhez? Ha fel akarjuk idézni az egész történetet, érdemes a francia eredetinel kezdni. Mint az közismert, a genfi zsoltárkönyv végleges változata 1562-ben jelent meg, ötven zsoltár átültetője a híres reneszánsz udvari költő, Clément Marot volt, a maradék százát Kálvin genfi utódja, a teológus (de pályáját íróként kezdő) Théodore de Bèze fordította le, a dallamokat három genfi kántor állította össze. Kálvin felfogása szerint az istentiszteleteken csak bibliai énekeket szabad énekelni, egy szólamon, hangszerkíséret nélkül. A genfi zsoltárok a hugenották között rövid idő alatt óriási népszerűsége tettek szert, nemcsak a templomban, hanem otthon, útközben és mindenféle élethelyzetben énekeltek őket, ezzel függ össze, hogy az akkortájt divatos reneszánsz motetta mintájára négyszólamú feldolgozásaik is születtek, ezek közül a legismertebb az, amelyet Claude Goudimel, a Szent Bertalan éji vérengzésben mártírhaltalt halt zeneszerző adott ki 1565-ben.⁴

A genfi zsoltárkönyv nagyon gyorsan átlépte a nyelvi határokat, s a svájci reformációval rokonszenvező közösségek számára különböző fordítások készültek. Németországban az 1560-as években Heidelberg vált a legfontosabb református központtá, itt III. Frigyes pfalzi választófejedelem és az egyetem teológusai Genffel és a hugenottákkal szoros kapcsolatban álltak, a városban nagyon sok menekült is otthonra talált. A választófejedelem 1570-ben hivatalosan megbízta a korszak neves költőjét, Paulus Melissust (eredeti német névén: Paul Schede), hogy készítse el a genfi zsoltárok német fordítását, ennek a szerző a következő esztendő tavaszán neki is fogott. Az 1537-ben lutheránusnak született és 1602-ben elhunyt Melissus fiatal korában Bécsben és Magyarországon is megfordult, de igazán nagy hatással franciaországi és genfi tartózkodása volt rá: összebarátkozott Bézával és Goudimellel, s áttért a református vallásra. Baráti kapcsolatokat ápolt egyébként a francia reneszánsz költészet

képviselőivel, Ronsard-al és körével is, s a latin nyelvű verselésen kívül a német nyelvű költéssel is megpróbálkozott. 1572-ben már kész is volt az első ötven zsoltár, amelyeknek fordításában a heidelbergi egyetem zsidó származású ószövetségprofesszora, Immanuel Tremellius is a segítségére volt. A könyv megjelenését kínos csend követte, s ennek okait a kutatás már részletekbe menően tisztázta. Az egyik ok, hogy Melissus túl magasra helyezte a mércét, s ugyanakkor nem tudta természetes és egyszerű stílusban visszaadni a francia strófákat és versformákat. A német egyházi énekek ekkorra már létrejött a Luther által meghatározott nyelvezete és formája, ezt Melissus nem vette figyelembe, sőt nem a kialakulóban lévő német köznyelven írt, hanem nyelvjárási alakokat használt. Saját újtó szerepén fellelkesülve ráadásul elkövette azt a hibát, hogy könyvével még a német helyesírást is meg akarta reformálni, a végeredmény egy olvashatatlan és nem jól énekelhető szöveg lett.⁵

A hivatalos és elhívott fordító kudarcra rövidesen feledésbe merült, ugyanis a következő esztendőben, 1573-ban Lipcsében napvilágot látott a teljes genfi zsoltárkönyv német fordítása Claude Goudimel négyszólamú feldolgozásával. A heidelbergiek kapva kaptak a véletlen ajándékon, s 1574-ben a fordító tudta nélkül, egyszólamú kottával újra kiadták a könyvet, majd III. Frigyes választófejedelem elrendelte a használatát, mint hivatalos énekeskönyvnek. Ki volt ez az ember, aki bármiféle előzetes megbízás nélkül, láthatóan a magánáhitatosság számára szánva a művet, végül egy használható teljes fordítást tett le az asztalra? A neve Ambrosius Lobwasser (1515–1585), vallását tekintve lutheránus, a köingsbergi egyetem jogászprofesszora. Ugyan abból élt, hogy jogot tanított, nyomtatásban megjelent művei mégis inkább költőnek mutatják. Fiatal korában ő is eljutott Franciaországba, ahol öt esztendőt töltött. Párizsban a neves filozófus Petrus Ramus (Pierre Ramée) tanítványa volt, – aki szintén a Szent Bertalan éji vérengzés áldozataként végezte be életét – majd Bourges-ban neves hugenotta jogászok oktatták. Az utóbbi helyen ismerte meg a hugenotta zsoltáreklés négyszólamú formáját (ez még az 1550-es években volt, amikor még nem jelent meg a teljes zsoltárkönyv), s ez nagy hatással volt rá. Melissussal ellentétben azonban nem tért át a református vallásra, élete végéig evangélikus maradt. A fordítás munkáját 1564–1565-ben végezte el, egy olyan időszakban, amikor a köingsbergi egyetem pestisjárvány miatt szüneteltette a működését. Érdekes módon hosszú évekig várt könyve megjelentetésével. 1565-ben hozzájutott egy genfi kiadású, Goudimel négyszólamú változatát tartalmazó nyomtatványhoz, ez alapján még egyszer átdolgozta és kijavította az egész munkát. Fordítása, amellet, hogy igyekezett hű lenni a francia eredetihez, Luther Bibliájának nyelvét használja, s az evangélikus egyházi énekhagyomány nyelvezetén szólal meg. Szövege egyszerű, tiszta és áttekinthető, valamint jól énekelhető, ezek voltak a legfőbb elemei annak, hogy átütő sikert arathatott. Habár maga Lobwasser nyilván nem számított rá, műve a német reformátusok legfontosabb énekeskönyvévé vált, amely a 18. század végéig megőrizte a népszerűségét.⁶ Szenci Molnár Albert rekordját mégsem érte el, ugyanis a német nyelvben is irodalomban lezajlott óriási változások miatt gyorsan avult a nyelve, s helyette új fordítások készültek. A nyugat-európai reformátusoknál ebben az időben (1800 körül) mondtak le arról, hogy mind a százötven zsoltárt sze-

repeltesék az énekeskönyvekben.⁷ Magában Németországban ráadásul a 19. század elején a legtöbb helyen álmilag egyesítették a két protestáns egyházat: ez gyakorlatilag többnyire azt jelentette, hogy a nagyobbik evangélikus egyház lenyelte a kisebbik reformátust. (Ez történt például Heidelbergben is.) Ennek következtében ezeken a vidékeken megszűnt a genfi zsoltárkönyv énekeskönyvként való használata.

Érdekes módon, készült a genfi zsoltárkönyvnek a 16. században még egy teljes német református fordítása, ez arra utal, hogy Lobwasserrel mégsem volt mindenki elégedett már abban az időben sem. Egy pfalzi nemes, Philipp von Winneberg báró (1538–1600) zsoltárkönyve 1588-ban jelent meg Speyerben. Ugyan a francia dallamokra és versformákra íródott, stílusa azonban (Melissussal ellentétben) túlságosan vidékies és régies maradt, a mércét túl alacsonyra helyezte, s ezért nem lehetett versenytársa a már elterjedt Lobwasser-zsoltárkönyvnek.⁸ Érdekes egy pillanatra felidézni a német irodalom helyzetét a 16. század második felében ahhoz, hogy megértsük, mi okozta az átültetés nehézségét. Mikközben Nyugat- és Dél-Európa legtöbb országában ez az időszak az anyanyelvű reneszánsz irodalom fénykora volt, a németek a humanizmus csapdájába estek, s nem tudtak elszakadni a latin nyelvtől. Az értelmiségiek egymás között a latin nyelvet használták, latin nyelvű műveket alkottak, csupán a nép számára írtak anyanyelven – ide tartozott a hitéleti irodalom és a genfi zsoltárkönyv is. Létezett ugyanakkor egy polgári és nem egyetemet végzett szerzők által írt német irodalom, amely a középkori nyomvonalon próbált tovább haladni (ehhez állt közel Winneberg fordítása). Bár egyes írók kísérletet tettek a művelt német reneszánsz irodalom megteremtésére (ilyen volt Melissus is többek között), ezek a kezdeményezések azonban elszigeteltek maradtak, s nem tudtak változtatni a latin nyelv egyeduralmán, illetve az anyanyelvű irodalom szétaprózott és elmaradott állapotán.⁹ Ebben a helyzetben a genfi zsoltárkönyv a francia reneszánsz irodalom első nagy korszakának strófa- és versformáit közvetítette a német kultúrába, s nagy szerepet játszott abban, hogy a 17. század elején bekövetkezzen a változás.¹⁰

A német irodalom megújítója végül egy református szellemiségű író, Szenci Molnár Albert barátja, Martin Opitz lett, aki egy tanévig Erdélyben, a gyulafehérvári református főiskolán is tanított. Nem véletlen, hogy élete végén az egyházi költészet felé fordult, nekilátott a genfi zsoltárok újrafordításának, s 1637-ben meg is jelentette azt. Műve nem váltotta ugyan le Lobwasserét, mégis nyolc kiadást ért meg, s szerves részévé vált az új német irodalomnak.¹¹

Időközben a zsoltárok versformái is népszerűvé váltak, számosan írtak új éneket a genfi dallamokra, sőt Szenci Molnár Albert *Psalterium*ának egyik pártfogója, hesseni Móric tartománygróf éppen 1607-ben dallamot szerzett azon zsoltárok számára, amelyeket addig más zsoltárok dallamára kellett énekelni. Maguk a zsoltárok a felekezeti határokat is átlépték. Igen sok bekerült az evangélikus énekeskönyvekbe,¹² s egy evangélikus diákból katolikus pappá konvertált szerző, Caspar Ulenberg 1582-ben egy olyan katolikus zsoltárkönyvet is kiadott, amely nagy mértékben támaszkodott a genfi dallamokra.¹³ Mivel a két nagy protestáns felekezet viszonya a korszakban kifejezetten ellenséges volt, evangélikus oldalról igyekeztek teológiai kifogásokat emelni a Lobwasser-féle fordítás el-

len, sőt a fordítót is (szerencséjére már csak a halála után) eretnokséggel vádolták. A genfi zsolnárkönyv német változatára válaszul készült el az evangélikus Cornelius Becker zsolnárkönyve 1602-ben, amely a hagyományos német egyházi énekek dallamait, s ebből következően versformáit használta fel. Egy másik szerző, Johannes Wüstholtz Lobwasser átdolgozásával kísérletezett, amikor 1617-ben kiadta *Lutherisch Lobwasser* című összeállítását, amelyben a zsolnároknak csaknem a felét szinte változtatás nélkül átvette a königsbergi jogásztól.¹⁴ Az evangélikus egyház ellenállása végül oda vezetett, hogy a genfi zsolnárok a 17. század közepére kikoptak a német evangélikus énekeskönyvekből, a legnépszerűbb dallamok (s az általuk meghatározott versformák), mint amilyen például a 42. zsolnáré, azonban így is tovább éltek, legfeljebb nem utaltak a felhasználók az eredetére. Valószínűleg ezzel a folyamattal függ össze, hogy a 18. századra még a zsolnárfordító Ambrosius Lobwasser sírköve is eltűnt a königsbergi domból.

Ha mindezek után nézzük meg a genfi zsolnárok magyarországi útját, hasonló jelenségeket találunk, csak némi időbeni csúszással az eltérő történelmi és társadalmi helyzet miatt. Nálunk is erős pozíciókkal rendelkezett ugyan a latin nyelvű kultúra, azonban volt erőteljes reneszánsz anyanyelvi költészet is, amelynek következtében a templomon kívüli istenes költészetben Balassi Bálint és Rimay János hatása vált meghatározóvá. Az istentiszteleteket ugyanakkor mind az evangélikus, mind a református oldalán a középkorra visszamenő graduál-hagyomány jellemezte, miközben a zenei műveltség szintje messze elmaradt a franciaországitól és a németországitól. Az első magyarországi szerző, akinél a genfi zsolnárok dallama és versformája felbukkan nem más, mint a késmárki kryptokálvinista lelkész, Sebastian Ambrosius Lahm (1554–1600), aki német nyelvű egyházi énekeket írt a francia dallamokra.¹⁵ Ambrosius az utóbbi időben méltán a kutatás középpontjába került, s atyai jóbarátja volt a fiatal Szenci Molnár Albertnek.¹⁶

A *Psalterium Ungaricum* 1607-es megjelenése a magyar irodalomban is fordulópontot jelentett. Az a 106 (más számítás szerint 110) új francia versforma, amely a németek számára ismeretlen volt, a magyar irodalomtól még messzebb állott.¹⁷ Nem kell csodálkoznunk azon, hogy a genfi zsolnárok elterjedése lassan ment, s még azok a Heidelbergben tanult magyar diákok sem mind támogatták, akik odakint nyilvánvalóan Lobwassert énekeltek. Beszédes példa Miskolci Csulyak István, a konzervatív olaszliszkai esperes esete, aki fiatal korában jó barátságban volt Szenci Molnárral, mégis amikor zsolnáraparafázist írt, hagyományos és egyszerűbb versformákat használt.¹⁸ Legtovább az amúgy is újítként ismert Újfalvi Imre ment, amikor a diákság számára már 1607 után kiadott egy latin-magyar kétnyelvű zsolnárválogatást.¹⁹ A több kiadásban is megjelent kiadvány nyomán (utolsó és egyben egyetlen ismert edíciója 1632-ben látott napvilágot Debrecenben)²⁰ elterjedtek ugyan a magyar református iskolákban a genfi zsolnárok, azonban forrásaink szerint eleinte Andreas Spethe Lobwasser alapján készült latin szövegével énekeltek őket. A 17. század első évtizedeiben több nyomtatott és kéziratos énekeskönyvben feltűntek a genfi zsolnárok, mégis a puritán mozgalom volt az, amely zászlajára tűzte, hogy a régebbi zsolnáraparafázisokkal és a graduál-énekeskönyvekkel szemben Szenci Molnár zsolnárfordítását kell az istentiszteleten énekelni.

Tolnai Dali János részéről merész újításnak számított, hogy a sárospataki diákokkal immár nem latinul, hanem magyarul énekelte a *Psalteriumot*.²¹

A genfi zsolnárok, akárcsak Németországban, nálunk is átlépték a felekezeti határokat. A magyar evangélikusoknál nem volt olyan ellenállás tapasztalható, mint Németországban, ugyanígy az unitáriusok is számos darabot átvettek az énekeskönyvekbe, annak ellenére, hogy két saját teljes kéziratos zsolnárkönyvvel rendelkeztek. A katolikusok kéziratos és nyomtatott gyűjteményei a 17. század közepétől átemeltek néhány francia dallamot, különösen népszerű volt a 23. és a 42. zsolnár.²² Illyés István 1693-ban kiadott katolikus zsolnárkönyve tulajdonképpen a genfi zsolnárkönyv és más protestáns énekeskönyvek kiforgatott sajátos variációjának tekinthető,²³ s felekezetén belül nagy népszerűsége tett szert.

A francia versformák beépülése a magyar irodalomba szórványosan a 17. század közepétől indult meg. Hiányoznak még az ilyen irányú alap kutatások, hogy teljes részletességgel fel tudjuk mérni, hogyan zajlott le ez a folyamat, s mit is adott nekünk ebben a tekintetben a genfi zsolnárkönyv. Az biztos, hogy Szenci Molnár Albert nem a magyar vers megreformálásának szándékával fordított, hanem csupán felvállalta a kultúráközvetítő szerepet, s a nyugat-európai reformátusok énekeskönyvét akarta magyarul visszaadni, úgy, hogy a fordításhoz Károlyi Gáspár vizsolyi Bibliájának nyelvét használta.²⁴ A sors úgy hozta, hogy nagyobb költői tehetséggel áldotta meg a Teremtő, mint Ambrosius Lobwassert, így műve, s különösen annak néhány kiemelt zsolnára mind a mai napig himnuszává lett a magyar reformátusságnak. Amit tett, az irodalmi szempontból csak hosszabb távon hozta meg a gyümölcsét. Verstani hatása a 18. század második felében vált tömegesen érzékelhetővé, s beolvadt azokba a törekvésekbe, amelyek a magyar irodalom megújulását eredményezték. Nem lehet véletlen, hogy a református Kölcsey Ferenc *Himnusz*a tökéletesen énekelhető a szintén népszerű zsolnárok közé tartozó 130. dallamára²⁵ – nemzeti himnuszunk egyúttal a genfi zsolnárkönyv elhúzódo és mély hatásának is a legszebb dokumentuma.

Amit Szenci Molnár Albert ránk hagyott, az igen értékes örökség. Lehet vitatkozni azon, hogy szükség van-e a református énekeskönyvben mind a 150 zsolnárra. Lehet titkon haragudni a genfi zsolnárokra, mert leváltották és kiszorították a graduálok hagyományát. Lehet bizonyos zsolnárokat újra is fordítani, csak a biblikus-teológiai tudáson kívül olyan költői tehetség is szükségeltetik hozzá, amilyennel az 1607-es fordító rendelkezett. Én mindenesetre ezekben a kérdésekben továbbra is megmaradok Csomasz Tóth Kálmán konzervatív álláspontján.²⁶ Szenci Molnár zsolnárai nélkül református múltunk és nemzeti irodalmunk egy pótolhatatlan darabja válna a feledés martalékává.

Szabó András

JEGYZETEK:

¹ *Szenci Molnár Albert naplója*, közléteszi SZABÓ András, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2003 (Historia Litteraria, 13), 19–20, 112 – ² Uo. 65, 123. – ³ 1602-ben a frankfurti francia gyülekezet lelkészénél, Clément Dubois-nál lakott, s itt ismertte meg a hollandok (flamandok) lelkészét, Isaac Geniust, akinek özvegye később feleségének, Kunigundának egyik esküvői tanúja lett. – Uo. 144–145, 159, 200, 205, 230. – ⁴ A genfi zsolnárkönyvről újabban lásd: *Der Genfer Psalter und seine*

Rezeption in Deutschland, der Schweiz und den Niederlanden. 16–18. Jahrhundert, herausgegeben von Eckhard GRUNEWALD, Henning P. JÜRGENS und Jan R. LUTH, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2004 (Frühe Neuzeit, Band 97). – ⁵ Összefoglalóan és összehasonlítón a német fordításokról: Erich TRUNZ, *Die deutschen Übersetzungen des Hugenottenpsalters*, Euphorion. Zeitschrift für Literaturgeschichte 29 (1928), 578–617. – Melissusról: Ralf Georg CZAPLA, *Transformationen des Psalters im Spannungsfeld von Gemeinschaftlicher Adhortation und individueller Meditation. Paul Schedes Psalmen Davids und Psalmi aliquot = Der Genfer Psalter...* i. m. 195–215. – ⁶ Erich TRUNZ, *Ambrosius Lobwasser. Humanistische Wissenschaft, kirchliche Dichtung und bürgerliches Weltbild im 16. Jahrhundert*, Altpreußische Forschungen 9 (1932), 29–97. – Lars KESSNER, *Ambrosius Lobwasser. Humanist, Dichter, Lutheraner = Der Genfer Psalter...* i. m. 217–228. – ⁷ A svájci folyamatról részletesebben: Hans-Jürgen STEFAN, *Johann Kaspar Lavaters 'Specialgravamen' gegen den Gesang der Lobwasserschen Psalmen. Anstöße zur ersten Zürcher Gesangbucheuerung = Der Genfer Psalter...* i. m. 391–410. – ⁸ Winnenberg-ről Erich Trunz idézett összefoglaló tanulmányán túl lásd: Rainer H. JUNG, *Der Winnenberg-Psalter im Rahmen einer musikwissenschaftlichen Edition = Der Genfer Psalter...* i. m. 239–251. – ⁹ Erich TRUNZ, *Schichten und Gruppen in der deutschen Literatur um 1600 = Uö., Deutsche Literatur zwischen Späthumanismus und Barock. Acht Studien*, München, Verlag C. H. Beck, 1995, 187–206. – ¹⁰ Erich TRUNZ, *Die Entwicklung des barocken Langverses. Die deutschen Alexandriner von Lobwasser bis Gryphius = Uö., Deutsche Literatur...* i. m. 228–286. – ¹¹ Klaus GARBER, *Martin Opitz = Deutsche Dichter des 17. Jahrhunderts. Ihr Leben und Werk*, herausgegeben von Harald STEINHAGEN und Benno von WIESE, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1984, 116–184. – Hugo MAX, *Martin Opitz als geistlicher Dichter*, Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1931 (Beiträge zur neueren Literaturgeschichte, Heft XVII), 111–125. – Jörg-Ulrich FECHNER, *Martin Opitz und der Genfer Psalter = Der Genfer Psalter...* i. m. 295–315. – ¹² Irmgard SCHEITLER, *Der Genfer Psalter im protestantischen Deutschland des 17.*

und 18. Jahrhunderts = Der Genfer Psalter... i. m. 263–281. – ¹³ Dieter GUTKNECHT, *Die Rezeption des Genfer Psalters bei Caspar Ulenberg = Der Genfer Psalter...* i. m. 253–262. – ¹⁴ Lars KESSNER, *Lutherische Reaktionen auf den Lobwasser-Psalter. Cornelius Becker und Johannes Wüstholtz = Der Genfer Psalter...* i. m. 283–293. – ¹⁵ Géza PAPP, *Le psautier de Genève dans la Hongrie du XVII. siècle*, Studia Musicologica IX (1967), 288. – ¹⁶ SEBŐK Marcel, *Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története (1554–1600)*, Budapest, L'Harmattan, 2007 (Mikrotörténelem, 1). – ¹⁷ A genfi zoltárkönyv magyar befogadásáról legutóbb összefoglalóan lásd: H. HUBERT Gabriella, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2004 (Historia Litteraria, 17), 60–67. – ¹⁸ Miskolci Csulyak István a 128., 30., 27. és az 55. zoltárról készített parafrázist: *Pécseli Király Imre, Miskolci Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei*, kiadta JENEI Ferenc, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS József és STOLL Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962 (Régi magyar költők tára, XVII. század, 2), 41, 72, 73, 75, 387, 396. – ¹⁹ SZENCI MOLNÁR Albert, *Paraphrasis psalorum Davidis selectiorum metro-rhythmica*, Debrecen, Rheda Pál, 1607–1610. (RMNy 970.) – ²⁰ SZENCI MOLNÁR Albert, *Paraphrasis psalorum Davidis selectiorum metro-rhythmica*, Debrecen, Fodorik Menyhért, 1632. (RMNy 1527.) – ²¹ H. HUBERT Gabriella i. m. 62. – ²² PAPP Géza i. m. 287–296. – ²³ CSOMASZ TÓTH Kálmán, *A református gyülekezeti éneklés*, Budapest, 1950 (Református Egyházi Könyvtár, XXV), 151. – ²⁴ BÁN IMRE, *Szenci Molnár Albert, a költő = Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*, a kötetet összeállította CSANDA Sándor, KESERŰ Bálint, Szeged, 1978 (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 4), 137–153. – ²⁵ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Kölcsey Hymnusa a CXXX. genfi zoltár dallamára = Szabó G. Zoltán 60. születésnapjára*, Budapest, Balassi Kiadó – MTA Irodalomtudományi Intézete, 2003, 23–24. – ²⁶ „... a genfi zoltárok eredeti magyar szövege lényegileg végleges és helyettesíthetetlen.” – CSOMASZ TÓTH Kálmán, *A négyszáz éves genfi zoltár magyar tanulságai = Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születése 100. évfordulójára*, szerk. BÓDISS Tamás, Budapest, Cantio Bt., 2003, 487.

KITEKINTÉS

Egy európai kutató néhány gondolata a reformáció ünnepén

Az Október a Reformáció Hónapja Nyitó Gáláján résztvevők számára örömteljes megtiszteltetés volt, hogy a neves tudós, dr. Kroó Norbert, az MTA alelnöke tartotta az ünnepi beszédet. A vetített képes prezentáció formájában nagy kulturális élményt nyújtó előadást az alábbiakban közöljük (a szerkesztő).

Mottó:

Isten meghirdeti egy nagy és új korszak kezdetét egyházában,
még magának a reforációnak a reformját is.

És ezen cél érdekében nyilatkozik meg szolgálainak.

John Milton (1608-1674)

Kevés olyan történelmi folyamatot ismerünk Európában, amely olyan mély nyomot hagyott társadalmunkban, mint a reformáció. Az erre való emlékezés pedig arra figyelmeztet minket – és ezért választottam mottóként John Milton gondolatát – hogy változásra, változtatásokra korunkban is szükség van. Ennek szellemében szeretném e nemes ünnep kapcsán hat gondolat köré csoportosítani mondanivalómat.

1. Az ismert bibliai történet szerint Babel tornyának építése során az építők nyelve összezavarodott. Mivel a nyelv logikája a gondolkodás logikáját is befolyásolja, az emberek egyúttal másképp kezdtek gondolkodni. És ez ma sincs másképp. Az új generációk sem akarják úgy folytatni életüket, mint elődeik. Kisebbség nagyobb változásokat, reformokat, esetleg forradalmakat kezdeményeznek.

Változatosak az emberek vallásos fogalmai is. Mégis a különböző vallások ugyanazon bajokra keresik a vígasztalást, ugyanazon titkok magyarázatát kutatják. Ez pedig azt bizonyítja, hogy a különböző emberi természetek gyökerei azonosak. De változatos az emberek Istenképe is. Ez ugyanis a természettel kapcsolatos ismereteinken alapul. Ezen ismeretek mennyisége pedig befolyásolja gondolkodásunkat és ezen keresztül Istenképünket is. Isten integritását ezért igazán csak az értheti meg, aki a természet egységét felfogta és megértette. Ez azt is jelenti, hogy a vallásra azoknak van igazán szüksége, azoknak kell, hogy a legfontosabb legyen, akik a világról a legtöbbet ismerik, mivel ők érthetik meg igazán ezen ismeretek szűk korlátait.

2. A folyamatos szemléletváltozás egy nagy reneszánsz művész, Michelangelo példáján is jól szemléltethető. Három „Pieta” szobrát huszas, hatvanas és nyolcvanas éveiben faragta és a különbség döbbenetes változást mutat. A formák leegyszerűsödnek és „eldurvulnak”.

De az emberiségnek a világról alkotott elképzelései is gyökeresen megváltoztak. Az ókori világgép egyszerű volt. Fent volt a menny, lent pedig a pokol és cselekedeteink következményeként jutottunk halálunk után a felső, vagy az alsó világba. Ebben a világgépben volt Isten számára hely.

Az újkor emberének világgépe az anyagi világra szűkült, ebben nem maradt hely Isten számára. Laplace például azt hirdette, hogy a jelen pontos ismeretében a jövőt ki tudja számolni. Ez a természetkép természetesen az emberi szabad akarat lehetőségét is kizárja.

Napjaink tudományos ismeretei a Világegyetem keletkezését egy mintegy 13,7 milliárd éve lezajlott ősrobbanásra vezeti vissza és elég egyértelmű és világos képet fest az ezen időszakban lezajlott fejlődésről. Sőt ezen túlmenően nem tudja kizárni egy szellemi világ létét. Részben ennek eredményeképpen a tudomány és vallás kapcsolata és mindkettő szerepe egyre inkább az érdeklődés középpontjába került.

3. A tudomány és a vallás kapcsolatához kötődő rövid okfejtésemet három nagy tudós és gondolkodó felidézésével vezetem be:

- Louis Pasteur: A felületes tudomány elválaszt Isten-től, az elmélyült azonban visszavezet hozzá.
- Werner Heisenberg: Engem nem érdekelt Isten léte, de munkám során találkoztam Vele.
- Eötvös József: A tudás hatalom és hatalmunk szűk korlátait is megmutatja számunkra. Minél messzebbre jutunk tudományunkban, annál inkább érezzük a hit szükségességét.

Ezen utóbbi véleményhez kapcsolódva úgy gondolom, hogy korunk egyik nagy problémája a hit hiánya. A társadalom jelentős hányada vesztette el ezt a kincset, önbizalma elpárolgott és sodródik a világban. Szenvedünk az egyik oldalon a fundamentalizmus vadhajtásaitól, másrészt az egyház és az állam gyakran félreértelmezett kapcsolatrendszerétől. Pedig számos problémánk megoldódna, ha képességeinket ugyanazzal a mércével mérnénk, mint viszonyunkat a vallásos tételekhez.

Emberi törekvés a tiszta fogalomalkotás, a körülöttnünk lévő dolgok megértése. De ahol ez lehetetlen, ott csupán egyetlen kapaszkodó marad, a hit. Ez ugyanúgy igaz a vallásos gondolkodásra, mint a „pozitív” tagadás-

ra. Persze a kételkedés alapvető emberi tulajdonság és ez fokozottan igaz a tudomány munkásaira. Mindnyájunkban egy-egy kis Tamás rejtőzködik. Pedig hit nélkül az igazságok is élettelenek. És eszünkkel Istent sem találhatjuk meg. Csak a hit kapaszkodója segíthet, ami Pál apostol szerint a remélt dolgokban való bizalom és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés.

4. Az emberi természet olyan, hogy külső támaszra vágyik. Ilyennek teremtettünk, ez alapvető tulajdonságunk. És aki ezt a támaszt nem találja meg Istenben az rövid úton egy Hitler, vagy egy Sztálin karjai, karmai között találja magát. De ez az emberi természet egyúttal önző is. Minden ember saját boldogságát keresi és eközben gyakran beleesik az önmegvalósítás csapdájába is.

Ezeket az emberi tulajdonságokat a keresztyény elvek is figyelembeveszik. Gondoljunk a Tízparancsolat egyik pontjára: „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat”, vagy Jézus Krisztus Hegyi Beszédének „kik a boldogok” vonatkozásaira.

Az isteni támasz elfogadásának alapja is a hit és a mögötte meghúzódó értékrend. És ez menthet meg bennünket attól is hogy – mint ahogy a közelmúlt szomorú tapasztalata is bizonyítja – a despotizmus áldozatává váljunk.

5. Az egész világ szorgosan, de zavarodottan keres olyan értékrendeket, amelyekre életét alapozhatja. Sokan ezeket a tudományban vélik megtalálni. A legújabb kor tudományos felfedezései azonban alaposan megbolygatták ezt a vidéket. A 20. század talán legnagyobb tudományos felfedezése, a kvantummechanika ugyanis olyan leírását adja a mikrovilágnak, amelyet eddig minden kísérleti tény, vagyis megfigyelés igazolt. És a kvantummechanika törvényei szemben a makroszkópikus világot leíró törvényekkel nem „pontos”, hanem valószínűségi törvények. És ebben a furcsa kvantumvilágban még egyik megalapozója, Albert Einstein sem hitt igazán. Azt hirdette, hogy „Isten nem kockajátékos”. Ugyanakkor a fény kettős természetének alapvető bizonyítékát (a fény hol hullámként, hol az általa fotonoknak nevezett részecskék áramaként viselkedik) ő adta meg. A kvantummechanika alapvető jellemzői, az úgynevezett határozatlansági relációk és az elmélet nemlokális jellege. Ezek szerint egyrészt az a bizonytalanság, amellyel egy részecske helyét és sebességét, vagy energiáját és azt az időpontot, amikor a részecske ezzel az energiával rendelkezett nem tudjuk egyszerre pontosan meghatározni, másrészt hogy két (vagy több) részecske időben és térben egymástól távol is érezheti egymást a determinisztikus elméletek végét jelenti. Ez egyúttal helyet teremt az emberi szabad akarat számára is.

Ebben a világban újra van hely Isten számára, a csak az anyagi világban gondolkodó természetkép helyét felváltja egy a szellemi világot is magábfoglaló világgép.

A kvantummechanika és sok más felfedezés nem ingathatja, nem ingatja meg azonban hitünket. A keresztyény elvek sutbadobása az igazi veszély. Ezek ugyanis a polgári társadalom alapelvei, erkölcsi alapjai is.

6. Végül néhány mondat Európa vallásosságáról. A 2000 éves hagyományok ellentmondásokkal teli történelem talaján alakultak ki és élnek napjainkban is. Sőt talán soha nem voltak olyan ellentmondásosak, mint napjainkban. Az első ábra egy a közelmúltban készült felmé-

rešen alapulva mutatja be az egyes országok vallásosságának szintjét. Minél sötétebb tónusú az ország, annál vallásosabb népe. Látható, hogy az országok közötti eltérés igen jelentős.

De Európa egésze is szembesül számos kihívással. Az erkölcs, vagy a versenyképesség társadalmaink fő prioritása? Az ész, vagy Isten van a középpontban? A – különben még nem elfogadott – Európai Unió-s alkotmánytervezetben nem maradt hely a keresztény gyökerek számára. Százával zárják be a templomokat és használják épületeiket más célra, netán kávézóként, vagy DISZKOCsarnokként „hasznosulnak”. De tanúi vagyunk számos, a nem keresztény világból kiinduló kihívásnak is.

Európának fel kell ébrednie. Hiszen a történelmi múlt tapasztalatai alapján is megtanulhattuk, hogy a szilárd jövő csak a múltra, annak tudományos, kulturális és természetesen vallási hagyományaira épülhet.

Összefoglalás helyett:

A röviden vázolt hat gondolat is azt sugallja, hogy Európában, de az egész emberi civilizáció világában sok nyitott kérdés tornyosul. Mindenütt, de ezen belül mi, európaiak is keressük a válaszokat. Pedig ezek nagy részére megszülettek már az igazi válaszok.

Az egyik Sydney-í templom bejárata mellé erősített táblán olvastam a következő szöveget: „Olvasd a KÖNYVET, mielőtt találkozol a SZERZŐVEL”. Ebben a könyvben, a Bibliában vannak ugyanis ezek a válaszok. Ha megfelelő lelkülettel vesszük kezünkbe – és semmiképpen sem mint egy tudományos kézikönyvet – akkor meg is találjuk ezeket a válaszokat.

És ez a reformációnak is az egyik legfontosabb üzenete mind a mindennapokban, mind az olyan jeles ünnepekhez kötődően, mint a mai.

Kroó Norbert

Hadifogságból hazatért Lorántffy-Biblia

Majd két évtized politikai huzavonája után a Sárospataki Református Gyűjtemények – legalábbis részben – visszakapták a háború zűrzavarában a szovjet hadsereg által elrabolt „kincseit”. Ünnepezt az ország, örült minden jóérezésű magyar. Ehhez az örömhöz az alábbi írás közlésével csatlakozik a Theologiai Szemle (a szerkesztő).

2006-ban az Orosz fogságból visszajuttatott könyvanyag között szerepelt egy a magyarországi református egyháztörténelemben kiemelkedő nevezetességű könyv, egy szentírat, egy biblia. Ez a könyv 1945-ben a Szovjet-hadsereg által hadi zsákmányként a Szovjetunióba elvitt Sárospataki Nagykönyvtár tulajdonát képező Lorántffy Zsuzsanna bibliája volt.

Az első világháborús emlékek előrelátásra és óvatosságra készítettek a második világháborús harcok közeledtével a Sárospataki Református Nagykönyvtár egyházi vezetőit. Még emlékeztek az 1917. novemberében történt pétervásári orosz forradalom alkalmával Vlagyimir Iljics Lenin, majd később Joszif Viszszarionovics Sztalin diktatúrájára, a kivégzésekre, a vérfürdőkre, emberek mézslálására, az internálásokra. Arra a rendszerre, amelyik legnagyobb ellenségének a vallást, a kereszténységet tekintette. Célul tűzte ki az ateizmust az egész társadalomra kiterjeszteni, valamint a világot az internacionalizmus szellemében átalakítani.

Ennek az ideológiának magyarországi jelenségei és gyakorlatának terjedése, már az első világháború idején hazánkban is érzékelhető volt, úgy Sárospatakon mint egyéb országrészekben. Mert szovjet mintára hazánkban is felállították a Vallásügyi Likvidáló Hivatalt, amely az egyházak teljes szellemi és anyagi megsemmisítésére irányult.¹ Ennek nyomán kérlelhetetlen és könyörtelen kivégzések Magyarországon is sorozatban követték egymást, amelyről hiteles adatok alapján írt dokumentumot egy kortárs, negyedszázad múlva kiadott könyvében.² De más irányból is tájékozódhatott az érdeklődő. Ami pedig a sárospataki helyzetet illeti, annak idején a toronyóra és az orgonásípok veszélyeztetettségéről közölt hírt a helybeli sajtó,³ sőt a bolsevista ideológia lelki rombolása a Kollégiumot sem kerülte el.^{3/a}

Nem volt tehát indokolatlan a második világháborúban a szovjet bolsevista armádia közeledésével a féle-

lem. Bizonyára ezeknek az ismeretében határozták el a Sárospataki Nagykönyvtár és a környék dokumentumait őrző, gondoskodó intézményei, hogy a legértékesebbnek vélt könyveiket, így a Rákóczi-családtól származó darabokat, a budapesti Pénzügyminisztérium páncélpincéjébe szállítják őrzésre. Ezt abban a hitben tették, hogy ott biztonságban vannak. Tévedtek! Ott is a megszálló hadsereg kezébe jutottak, és elkerültek Nisnij-Novgorodba.⁴ A Sárospataki Nagykönyvtár egyik vezetőjének elbeszélése szerint, a Magyarországra bevonuló szovjet katonák hadizsákmánynak tekintve kezelték. Ezek között volt a már fentebb említett szentírat, Lorántffy Zsuzsanna fejedelemszony bibliája. Az elszállított könyvek visszaszolgáltatásáról állami és egyházi szinten évek óta folytak tárgyalások. Ezek a közelmúltban eredményt hoztak. Lorántffy Zsuzsanna nevezetes bibliája egy emberöltő időt eltöltött fogság után, visszakertült eredeti, azt megillető helyére, a Sárospataki Nagykönyvtárba.

Miért kiemelkedő nevezetességű ez a Biblia?

Miért, hiszen más könyvritkaságok, és más számon tartott dokumentumok is helyt kaptak a visszaszolgáltatót könyvek közt? Egyébként is a sárospataki nagykönyvtár anyaga a Rákóczi féle gyűjteményekkel együtt, számos egyéb, egyedi nevezetességű hazai és külföldi ritkaságot tartalmaz?

I.Rákóczi Györgyné, Lorántffy Zsuzsanna visszakertült bibliája mégis egyrészt azért kiemelkedő jelentőségű, mert a fejedelemszony ezen könyv olvasása és kijegyzetelése alapján készítette el az első magyar női író által nyomtatásban megjelent írásművet, másrészt mondaköri elemek is kapcsolódtak hozzá.

A magyarság történetére nézve, a középkort megelőzően anyanyelvű írásos szövegművek nem maradtak fenn. Csupán visszakövetkeztetésekre támaszkodhat a kutató,

amely esetben a szájhagyományok útján történő terjedésre talál. Az írásbeliséget keresve a rovásíráshoz juthat el. Magyar nyelvű írások után nyomozva, a latin könyvekben, a szöveg közt, először szórványosan előforduló magyar szavakat talált a kereső tudós. Csak ezt követően látott napvilágot az első összefüggő nyelvemlék 1200 tájáról. A szöveg a biblia alapján idézett végső dolgokra mutató tanítás, a Halotti beszéd: „látjátok, feleim, szümtükkel mik vogymuk? Isa pur és homu vogymuk!...”⁵ Ezt a temetési beszédet követi egy imádság. Majd ezután századok során, főleg az egyház szolgái (papok) által írt kódexek, siratóénekek, himnuszok, epikus költemények és egyéb írásművek jelentek meg. Nem találkozunk azonban a 17. század közepéig olyan nyomtatásban megjelent magyar nyelvű nyelvemlékkel, amely azt bizonyítaná, hogy „Éva ósanyánk” neméből valaki is tollat ragadott volna, és megörvendeztette volna magyarságunkat ilyen írással. Az első ilyen magyar szerző Erdély fejedelemsasszonya, I. Rákóczi György felesége, a nemes szívű, korának legműveltebb, költői lelkületű, és minden területen kiváló patronasszonya Lorántffy Zsuzsanna. Ő az aki a fent említett szentirat, a Biblia folyamatos és többszöri elolvasása alkalmával, összefoglaló könyvet írt. Ez 1641-ben a gyulafehérvári nyomdában kinyomatva jutott az olvasók kezébe. A könyv címe: Mózes és a próféták. Művét Erdélyben nagy elismeréssel fogadták, de a magyarországi részen a katolikusok élesen bírálták, nem kis kellemetlenséget okozva az írónőnek.

Ő kizárólag magyarul írt. Zamatosságot férjével és gyermekeivel történő gazdag levélváltásai is bizonyítják. Neki köszönhető, hogy a nemzet a művelődés, oktatás és egyéb területen sem maradt a középkor sötétségében. Számptalan könyvet nyomtatott ki a maga költségén. A második legrégebb magyar női irodalmár Bárány Kata Szidónia költőnő.⁶ Majd őt követi az imádkozásban meg nem restülő, mártíromságra hajlamos lelkületű Hallerné Arva Bethlen Kata.

Lorántffy Zsuzsanna élete a mindenkor megújuló magyar keresztyén családanya típusának mintaképpül szolgál. A középkor századaiban a magyar nő, épp úgy mint nyugati társai, csak egészen kivételesen léphetett a történelem előterébe. Egyéniségét elrejtette a családi élet, vagy a szerzetesi közösség, amelybe névtelenül olvadt bele, s amelyből csak egy királynő vagy egy-egy szent tudott kiemelkedni. Lorántffy Zsuzsanna élete és tevékenysége a reformáció utáni századtól, az azt követő puritanizmusban, majd a felvilágosodás után szinte napjainkig, követendő példaképpé vált. Hitben gazdag lelkivilága, páratlan családi és házastársi magatartása, tudatos gazdasági és kultúrtevékenysége, művelődési szomjúsága a 17. században megnyitotta a magyar női írói nemzedékek sorát.

Férjével I. Rákóczi György fejedelemmel együtt a bibliai keresztyén családi élet felejthetetlen és örök típusát mutatta fel az utókoroknak. Múlhatatlanul fontos és szükséges lenne ezen társadalomformáló – példa jelen követe napjainkban, mikor a 20. század második felének ideológiai agyamosása a vallásgyakorlást először tiltotta, irtotta, megtorolta, majd nevetség tárgyává tette, végül pedig a 21. századra Isten személye helyébe a pénz – a Mammon-imádatát és egyéb bálványokat helyezte. Ilyen körülmények közt a családi élet közössége és egysege nagy százalékból felbomlott a társadalomban, az erkölcsi értékek devalválódtak, a magyar nemzeti hazafiság megbélyegzés, olykor üldözés tárgya lett.

Az I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna által alkotott példás nemzeti és családi közösség alapját a Biblia és annak gyakorlati megvalósítása jelentette. A fejedelem, mint családfő egész életén át naponként olvasta a szentírást. Minden este „két-két caputokat” (fejezetet) olvasott. Az Ószövetséget 13-szor, az Újszövetséget 32-szer többször olvasta el.⁷ A fejedelemasszony, mint családanya, akinek „lelkét a vallás emel” „...szomjúhozá a bölcsességet, mint Dél királyné asszonya” a feljegyzés szerint két év alatt (1636-38) négyszer olvasta át, azt követően pedig még többször is, mert az ő családjában olyan volt a Szentírás olvasás, mint a mindennapi kenyér, mely arra készítette és sarkallta a kegyes szívű olvasót, hogy az abban megírt valláserkölcsei életelvek szerint élje és kormányozza a család életét.⁸ A családban élő gyermekeknek, a családfő – a Fejedelelem – rendelte el annak tanulmányozását: „...igyekezzél tanulni, jó könyveket olvass, kiváltképpen az szent Bibliát, kinél én tenéked jó fiam sem jobbat, sem szebbet, hasznosabbat ...nem commendálhatok...”⁹

A bibliai családi pár által olvasott Szentírás lett alapja a nemzet megújulásának, sőt az első magyar nő által írt nyelvemlékeknek.

A hadifogságból hazatért Biblia

A Református Egyházban a Biblia a hit egyedüli zsinormértéke, minden hitvallásnak és hittételnek a forrása. A Rákóczi-család bibliai példányai minden időben figyelemmel kísért könyvei voltak az egyháznak. Napjainkban különösképpen Lorántffy fejedelemsasszony biblijája került az érdeklődés központjába.

I. Rákóczi György bibliját (Károlyi fordítás), amikor útra kelt a nyeregkapában hordta magával, hogy mindég hozzáférhető helyen legyen, bármikor elővehető legyen, mint állandó „vadamecum” (jer-velem), mint a mai modern utazónál a napilap, vagy a könyv.

Házastársáról Lorántffy Zsuzsannáról pedig az udvari krónikás Szalárdy János azt jegyezte fel, hogy „magát új égvétellel újítani szokta vala,”¹⁰ – vagyis az általa olvasott Bibliájából, mint mennyei edelből, mindég új erőt merített. Nemcsak átfutott gyorsan a szöveg fölött, hanem a benne foglaltakat a maga, családja és egyháza számára elkötelező parancsnak tekintette. Ezen kívül értékelte, tanulságait számba vette, sőt olvasás közben az általa fontosnak tartott igéket, a nyomtatott szövegben tollal megjelölte, vagy megjelöltette. Ebből a jegyzetelésből már egy egész nagy gyűjtemény állt rendelkezésére. Sőt rendszerezte az igéket és összeállította azokat a református vallás 45 hitágazata szerint, mint azoknak „győzhetetlen bizonyágtételeit.”¹¹

A Biblia, amelyet olvasott, a Szcenci Molnár Albert által sajtó alá rendezett Károlyi-fordítás hanauai, 1608-iki 4.r. alakú kiadása, melyet valószínűleg azért választott folyamatosan kéznél lévő példányául, mert kisebb formájú s könnyebben kezelhető volt, mint a nagy kétkötetes vizsolyi kiadás. Sőt az előző vizsolyi kiadás apróbb hibái, ebben példányban már javítva voltak.¹²

A 254. lap alján, a százötven zsoltár kottás és vers formában foglalt anyaga és egyéb tanításra alkalmas nyomtatott szöveg után található, az a nevezetes kézirással és fekete tintával írt szöveg, amely igazán bizonyító erővel bír a Biblia tulajdonosát és olvasóját illetően. Ez tartalmazza a fejedelemasszony sajátkezű bejegyzését a dátummal és jól ismert aláírásával. Ott az alábbi olvasható:

„Ez elot való két eztendövel kezdettem volt el elöl ezt az bibjiat es az uy testamentomt negedikszer es vegeztem el ma 13 marciyus Anno 1638 kiert az en Istenemnek legen aldott nagy neve es ismet ma keztem el az ui testamentomot es egez elettemet ez melle kötelezem es kerem az en Istenemmet segelkezne az iot bennem vige veghez. Susanna Lorabtfy m.p.”

A nevezetes bibliát átnézve a nyomtatott szövegben általában bizonyos szavak, illetve egész bibliai versek, tintával, tollal történt aláhúzásait láthatjuk. Ezek a szövegközi aláhúzások a Szentírásban mindenütt ott vannak. Hol sűrűbb, hol ritkább esetben, de végig a Biblia minden könyvében, úgy az Ó-, mint az Újszövetségben, a történeti-, tanítói- és prófétai könyvekben megtalálhatók. Ezek az aláhúzások feltehetően a Biblia olvasása közben kerültek megjegyzésre, azzal a szándékkal, hogy emlékeztesse az olvasót arra, hogy melyek azok az igék, amelyeket szükséges kijegyzetelni, vagy a már kijegyzetelt bibliaversek sorában voltak, a készülőben lévő 45 református hitágazatot tartalmazó írás alátámasztása végett. Ezeknek az egyeztetése külön feladat elvégzését jelenti. Ezen kívül a Szentírás lapjainak margóján – többször az Újtestamentumban, egyes esetekben egy-egy versszak után közvetlen „NB.” betűjelzésnek megfelelő kézírás fedezhető fel, amely bejegyzés a „Nota Bene” latin nyelvű figyelmeztető: „jól megjegyezd!”

A Újszövetségben a Máté evangéliumának az 5. résztől a 12. részig sűrű aláhúzó jelzésekkel találkozunk. A 12. rész 12 versénél egy dátum beírás: „okt. 3.” szerepel. Mint ismert a Máté 5. résztől kezdődik Jézusnak a keresztyén magatartást meghatározó beszéde, a Hegyi beszéd.

A Márk evangéliumának különösen az a része válik hangsúlyossá a sűrű aláhúzó jelzések által, amely versek az úrvacsora szereztetését írják le. Ezek a Márk 14. rész 14,22. és következő versei.

Lukács evangéliumában szintén az úrvacsora témáját tartalmazó igei üzenetek vannak kiemelve a 22. részből. Érdekes, hogy az a fejezet, amelyben a Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony könyvcímét tartalmazó igazsáskas található, vagyis a Lukács evangéliumának 16. része, – nem kap kiemelt, sűrűn aláhúzott jelöléseket.

János evangéliumában a 6. rész sok verse van megjelenve. Az Apostolok cselekedeteiről írott könyv bejegyzései ritkák.

Annál inkább bővülködik Pálnak a Rómabeliekhez írott levele kijelölésekben, amelyben a fejedelem vezérigéje is szerepel: „Nem azé, aki akarja sem nem azé aki fut... (9,15-16)

Az 1Kor.3,13-14 versei fölött, az oldal felső margóján egy 3 mm átmérőjű tollal rajzolt karika egy vízszintes vonallal áthúzza, megjelölés látható. A 14. vers után pedig tintával, kézzel írt betűkkel az alábbi írás olvasható: „go de die mortis” (és egy kézjegy). Ez egy vegyes, angol és latin szavakból álló felhívás.

Egy újabb kézírással történő beírás is olvasható, a Biblia utolsó könyvének egyik lapján, a Jelenések könyve 13. része 13,14,15. versei mellett lévő lapszéken. A szöveg az alábbi: „facit iniuriam martyri goraty mortui.” A kézírás a Bibliát olvasónak a földből kijövő két-szarvú vadállat látomásához kapcsolódó megjegyzése.¹³ Talán valami jogtalanság miatt, a végső igazságszolgáltatás gondolatára utalhat. A fentebbi értelmezések, a bizonytalan elolvasás miatt csupán feltételezések.

Amit viszont kétségtelen tényként állapíthatunk meg az, hogy ez a 17. századi hanai Biblia, amely egy emberöltőnyi orosz hadifogságból 2006-ban Isten kegyelméből c.c. hat évtized után hazatért, alapja volt I. Rákóczi Györgyné Lorántffy Zsuzsanna a tollforgató református fejedelemasszony kezei és gondolatai által megszületett első nyomtatásban megjelent magyar nő által írt könyvnek. Bárcsak minden keresztyén ember olyan bibliaolvasó lenne, aki által ilyen győzhetetlen hitvallási bizonyágtételek születnének életében, ha nem is írásban és nyomtatásban, de állásfoglalásban és keresztyéni magatartásban!

Az első nőíró által írt nyomtatott könyv

A 17. században különösen a fejedelmi udvarokban élénk irodalmi tevékenység és vitaforumok bontakoztak ki. Így volt ez az erdélyi I.Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna udvarában is. Az alkalmakon részt vett, a kelendő ismerettel és tudással rendelkező Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony. Sőt szellemi irányítója volt a megszéleseknek. Megjelent a vitaforumokon az udvari pap-ság színe-java, úgy protestáns, mint katolikus részről. Főleg két vezéregyéniség: Medgyesy Pál református-, valamint Vásárhelyi Dániel római katolikus lelkész.

Egy kiemelkedő esetben, 1638 június 29-én, a katolikus főpap elismerésben részesítette a fejedelemasszony bibliai jártasságát, mely abban a korban – a női nem esetében – ritkaságnak számított. Ekkor már jól ismert volt magyar földön, a református egyházban az 1567. február 24-i debreceni zsinaton elfogadott helvétiai Bullinger Henrik által írt II.Helvét Hitvallás, amely XXX. fejezetben foglalta össze a református hittételeket. Ezen hitvallás előszavának zárószorai arról szólnak, hogyha valaki az ige alapján jobbra tanít, azt elfogadja az egyház, vagyis. „...készek vagyunk,...akik Isten igéjéből jobbra tanítanak...hozzájuk igazodni az Úrban...”^{13a}

Lorántffy Zsuzsanna ezek ismeretében írta meg és terjesztette elő: „Moses és az prophetak, azaz az igaz keresztyéni vallásnak negyven öt ágazatának szent Írásbeli győzhetetlen bizonyágtétele” c. művét.

A sűrű bibliaolvasásának az eredménye volt az a nagy bibliai igegyűjtemény, amely mintegy másfélezer bibliai ígét idéz, hitvallási tételeinek az alátámasztására, az ige-helyek pontos megjelölésével, bibliai könyv, bibliai rész és vers, – vagyis latin szóval „locus” – szerint. A bibliai ígéket az általa összeállított hitvallásos könyvben, hitvallási tételeinek megfelelően csoportosította.

A Lorántffy Zsuzsanna könyvében összeállított hitvallási tételek nagy része egyezik a II.Helvét Hitvallás tételeivel. Viszont vannak olyan fejezetek, amelyeket részletebben bizonyít az igékkel. Vannak olyan tételek, amelyek azoktól függetlenül, önállóan szerepelnek locusainak igazolásával. Ezeknek indoka, a magyar református egyházban a helvétiaitól függetlenül még megmaradt tévedések korrigálása. Ebből adódott, hogy a II.Helvét Hitvallás XXX fejezetet, a fejedelemasszonyé 45-öt foglal magába.

A másik lényeges különbség az, hogy Lorántffy Zsuzsanna felfektetett hitvallási tételeinek bizonyításában nem a maga által megfogalmazott szavak szerepelnek, hanem kizárólag a Biblia igéi, egyedül az Ige. Negyvenöt hitágazatát egyezernégyszáz harminckilenc bibliai igével támasztotta alá.

A cím a – Mózes és a próféták – a Lukács evangéliumában olvasható gazdag és a Lázárról szóló példázat fő-

mondanivalója: „Vagyon Mósesek és Prophetájok, hallgassák azokat.” (Lk 16,29) Az Isten Igéjének halál utáni életre, vagyis az örökéletre szóló evangéliumnak, hit által történő meghirdetésére, és annak hit által történő befogadására utal. Aki hisz üdvözülni, aki nem hisz elkárhozik. (Mk 16,16)

Befejezés

Magyar református anyaszentegyházunk első női szerzője által nyomtatásban megjelent könyvének címe és tartalma: a Bibliából származik. Ez a Biblia, történelmünk során hosszú és hánytatott utat tett meg, és sok próbatételen ment át. Legutoljára Oroszországból tért haza, hat évtizedes távollét után. Arra felé vitték fogságba, amerre az utóbbi két évszázadban sok magyar hazánkfia is járt. Ahol sokan, sokat szenvedtek. Magyar katonák, fiak és apák. Ők is a hadifogságnak szomorú sorsát viselték és ették keserű kenyerét. Ahová sok-sok magyar édesanyának, hitvesnek és gyermeknek összekulcsolt kézzel szállt a gondolata, és szállt imádsága az egek Urához, Istenhez a hazatérésekért. Legyen hála az örökkévalóság Atyjának, hogy miután Lorántffy Zsuzsanna bibliája is megjárta ezt az utat, az Úr Isten visszahozta eredeti hazájába, otthonába.

Ez a Biblia, a fentiekén túl, még egy drága hagyomány miatt is emlékeztető. A hagyományt a neves Vargha Gyula formálta versbe: Lorántffy Zsuzsanna halála címen. Ez arról szól, hogy a fejedelemszony a háborúban éppen a török ellen harcoló György fiáért, imádkozás közben, bibliájára borulva lelte halálát. Mikor fia halálhírét udvari papja Medgyesi hírül akarta adni, a fejedelemszony már „odaát” volt.

Lorántffy Zsuzsanna ajtajához érve,
Kopogtatnak. Mély csend. Belopóznak félve,
Szemben egy kis asztal.
Ott ül karosszékén
A nagyszony békén,
Öreg Bibliára leborulva arccal.

Ott ül a nagyszony. Imádkozva? Alva?...
Medgyesi rápillant. „Úr Isten, hisz halva
Bibliája mellett!”
S mint villámtól érve
Leborulnak térdre:
„Áldassék nagy Isten a te szent kegyelmed.”¹⁴

Magyarságunknak évszázadok harcai és háborúi után, ideje volna megtanulni már végre az erdélyi menekült költő versének utolsó sorát:

„S mikor völgyünkre tört az áradat
s már hegy se volt, mely mentő csúccsal intsen,
egyetlenegy kőszikla megmaradt,
egyetlen tornyos sziklaszál: az Isten.”¹⁵

Budapest 2007. augusztus.

Dr. Ágoston István György
református lelkész, egyháztörténész

JEGYZETEK:

¹ Fazekas Csaba, Nyolc évtized a miskolci református egyház történetéből, 1918-1998. Miskolc 1999. 2. – ² Szendrey László, Most huszonöt éve, Miskolc 1945. – ³ Sárospataki Hírlap, 1918. október 15. – ^{3a} Barcza József, A kollégium története 1849-től 1919-ig., in A Sárospataki Református Kollégium, Bp. 1981.195. – ⁴ Monok István, A Rákóczi-család könyvtárai 1588-1660., Szeged 1996. XXIV. – ⁵ Dr. Fűr István, A magyar irodalom országútján. Szeged 1943.7. – ⁶ Fáylné-Hentaller Mariska, A magyar írókról, Bp. 1889. 23. – ⁷ Szalárdi János siralmas magyar krónikája, Magyar Helikon 1980.293. – ⁸ Harsányi István, Lorántffy Zsuzsanna bibliája, Sárospataki Református Lapok 1909.433. – ⁹ I. Rákóczi György, Fejedelmi parainesis (1637), in Magyar gondolkodók 17. század Bp. 1979.135. – ¹⁰ Szalárdy János i.m. 200. – ¹¹ Szilágyi Sándor, Lorántffy Zsuzsanna. Pesten, 1872. – ¹² Harsányi i.m. u.o. – ¹³ Szent biblia, ...Hanoviában...MDCVIII.. – ^{13a} A Második Helvét Hitvallás Bp. 1954.115. – ¹⁴ Miskolci Reformátusok Képes Naptára, 1927. – ¹⁵ Áprily Lajos, Ábel füstje Bp. 1965.177.

ÖKUMENIKUS SZEMLE

DANIEL a Román Ortodox Egyház új pátriárkája

Nem kétséges, hogy az európai ökumené szempontjából nagy jelentősége van annak, hogy a keresztyén egységmozgalomban milyen mértékben és milyen módon vesz részt a Román Ortodox Egyház. Az európai integráció területén is nagy jelentősége van ennek, már csak azért is, mert a Román Köztársaság politikusai meglehetősen következetesen hangsúlyozzák Románia keresztyén jellegét. Hasonló, vagy talán még ezeket a szempontokat is meghaladó jelentősége van a román ortodoxiában megnyilvánuló testvéri nyitottság, a közös értékek megélése és a plurális krisztusi egység munkálása mértékének és milyenségének a kisebbségi magyar egyházakhoz való viszonyulásban. Ezért is szívesen adjuk közre az alábbi tanulmányt, amely a közel 20 milliós közösséget számláló Román Ortodox Egyház életébe ad bepillantást az új patriarcha beiktatása alkalmából (a szerkesztő).

Bár már javában tartott a III. Európai Ökumenikus Találkozó 2007. szeptember 4–9. között Nagyszébenben, mégis sokkal nagyobb érdeklődést váltott ki a 19 millió ortodox hívőt számláló Román Ortodox Egyház híveinek, így Románia lakossága jelentős részének az

életében a nagy kérdés: ki lesz a Román Ortodox Egyház hatodik pátriárkája?

Az ország lakosságának 87 százalékát kitevő ortodoxok messzemenően jobban bíznak a klérusban, mint a politikusok szavában. A negyvenöt millió eurós költségve-

tésű egyház nem csak államvallásnak számít, hanem fontos politikai tényező is. Nemzetközi viszonylatban sem elhanyagolható, hiszen lélekszámában a második legnagyobb ortodox közösség a világon. Arról azonban, hogy milyen lesz a román ortodox egyház – leginkább a pátriárka dönthet. Ezért volt lényeges, ki lesz az új pátriárka.

A Román Ortodox Egyház hagyományainak megfelelően Moldova mindenkori metropolitája – akinek státusa a „locum tenens” – tölti be a pátriárkai tiszteket. Ez a hagyomány Moldova és Havasalföld fejedelemségeinek egyesülését követően alakult ki 1859 után, amikor is a megalakításra váró román ortodox pátriárkátus székhelyéül az új fővárost, Bukarestet jelölték ki. A moldvai metropolita addigi primátusát elveszítvén, kiengeszteléseképpen megerősítést kapott, hogy a hierarchiában második legnagyobb hatalommal rendelkező főpapként, azzal a reménységgel töltheti be tiszteket, hogy személye automatikusan a pátriárka székének mindenkori várományosa.

Az autokefál Román Ortodox Egyház létrejöttét 1885-ben nemzetközileg is elismerték, mégis csak az első világháborút követő Trianon után, az új román állam létrejöttékor szervezik meg Erdélyre, a Partiumra és Bánságra kiterjedően is. Ennek egyik jelentős sarokköve, hogy 1925. november 1-én válik Moldova metropolitája a Román Ortodox Egyház (BOR) első pátriárkájává.

A tradíció, mint iratlan törvény valóságosan élt a romániai ortodox egyházban egészen 1989-ig, amikor is megalkották az új egyházi törvényt, mely kimondja, hogy a pátriárkát az Egyházi Választási Kollégium (CEB) két, vagy három jelöltből választja meg. A jelöltek a Szent Szinódus terjeszti elő.

2007. július 30-án, 92 éves korában elhunyt Teoctist pátriárka. Utódát az ortodox egyház tradíciója szerint 41 nappal temetését követően meg kell választani. Nem tört meg a hagyomány, a Román Ortodox Egyház élére Daniel Ciobotea Moldova és Bukovina metropolitája személyében (akit Teoctist még 1990-ben, 39 évesen nevezett ki tisztebe) 2007. szeptember 12-én megválasztották az új román ortodox pátriárkát. A pátriárkai katedrálisban tartott maraton, közel 12 órás ceremónián a harminc külföldi küldöttség száz képviselője és több ezer hívő mellett részt vett a román miniszterelnök és az államfő is.

Az elhunyt Teoctist pátriárkát sokan elmarasztalták azért, mert nem modernizálta az ortodox egyházat. Egyházfőse alatt egyházát az ortodox fundamentalizmus és kizárólagosság elvei szerint vezette. Elmarasztalták azért is, mert az autokefál román ortodox egyház szolgálata alatt látványosan kiszolgált a politikát. Továbbá elmarasztalták azért, mert nem szolgáltatta vissza a görög katolikus egyháztól 1948-ban eltulajdonított templomokat és javaikat.

Hívei ezzel szemben úgy látják, hogy nehéz időkben őrizte meg egyháza egységét, amelyet 400 új kolostorral és 2200 új templommal tett gazdagabbá – főként Erdélyben és a Partiumban. Legfőbb örökségének tekintik, hogy nyitottságot mutatott az ökumenizmus irányába, és az első ortodox pátriárka volt, aki ortodox többségű országba hívta meg II. János Pál pápát. Az 1999. évi pápalátogatást Teoctist 2002-ben viszonzta, amikor a Vatikánban együtt imádkozott a pápával a két testvéregyház közeledéséért.

Nem mondható ez el protestáns vonatkozásban. A nagy fa árnyékában éltek a protestáns egyházak egyház-

főse idején. A román forradalom (1989) után az európai gondolkodású államelnök Emil Constantinescu, amikor törvényben kívánta kimondani a történelmi egyházak egyenlőségét, a pátriárka heves ellenállásába ütközött. Talán az egyházfő és papjai hathatós ellenállásának eredményeként hívei örömmel nyugtázhatták, hogy az államelnök a következő választásokat csúfos vereséggel elbukta.

Az 56 éves Daniel pátriárkát a konzervatív Román Ortodox Egyház reformszárny főpapaként tartják számon. Dan Ilie Ciobotea Temes megyében, a bánsági Dobrosdon született tanító szülei harmadik gyermekeként. A nagyszebeni Egyetemi Fokú Teológiai Intézetben végezte el teológiai tanulmányait, majd a bukaresti teológia doktorandusa. Ezt követően, professzorai hatékony támogatásával, a fiatal teológus előtt megnyíltak az európai egyetemek kapui. Két-két évig Strasbourgban, a Humán Tudományok Egyetemének protestáns teológiai karán, illetve a Freiburg im Breisgau-i Albert Ludwig Egyetemen – a katolikus teológiai fakultáson tanult. 1979-ben Strasbourgban doktorál a protestáns teológián. Disszertációja címe: „Réflexion et vie chrétienne aujourd'hui. Essai sur le rapport entre la théologie et la spiritualité”. Két kiváló protestáns teológus irányította és tanácsolta munkájában: Gerard Ziegwald és André Benoît. 1980-ban a bukaresti teológián lett az ortodox teológiai tudományok doktora. Mentora és szakmai irányítója, egyben példaképe is Dr. Dumitru Staniloaie, a világhírű ortodox kutató, teológus és professor. Majd több esztendeig a svájci, Bossey Ökumenikus Intézet lektoraként és egyháza képviselőjeként tevékenykedett. Ezt követően 1987-ben Daniel néven a sihasztriai kolostorban kapcsolódott be a monasztikus szerzetesi életbe. 1990-ben Jászváros érsekévé, Moldova és Bukovina metropolitájává választották.

Az új pátriárka, az ökumenikus párbeszéd híve. Megválasztása után mondott nyilatkozatában a román ortodox egyház minden hívének közreműködését kérte, hogy teljesíthesse küldetését.

„Az ima és a jótett, a hitből táplálkozó kultusz és kultúra, a spirituális lét és a szociális tevékenység kapcsolata, a nemzeti azonosság ápolása és a nyitottság az egyetemesség felé – mindezek a hagyományos értékek, amelyeket egyházunk áld és gyakorol, állandó koordinátái és prioritásai lesznek szolgálatunknak a Román Ortodox Egyház pátriárkájaként.”

A pánortodox egyházak pátriárkáinak gratulációi az összefogás reményében üdvözlék Danielt, akiben szövetségük és megerősödésük megújítójának élharcosát látják. Jókívánságait és őszinte örömét fejezte ki XVI. Benedek pápa is. A román ortodox metropoliták concelebrálásával bemutatott szent liturgián jelen volt egy vatikáni küldöttség is Walter Kasper bíboros, a Keresztény Egységtorekvés Pápai Tanácsa elnöke vezetésével; Brian Farrell püspök, a Tanács titkára és Jean-Claude Périsset érsek, romániai apostoli nuncius személyében. „A Szentlélek segítse az ország egyházát, hogy megújult életerővel tudjon szembe nézni a változásokkal és a szükséges anyagi és spirituális újjászervezéssel a közelmúlt nehézségei után, amelyet a szabadság korlátozása és az üldözöttség jellemzett.”- kérte a pápa, ugyanakkor emlékeztetett a II. János Pál és Teoctist pátriárka közötti 1999. évi bukaresti találkozóra és „...a már megnyílt remény útjának követésére hív a teljes egység elérésének távlatá-

ban...”. A CEC-KEK főtitkárának Colin Williamsnek az üdvözlését képviselője tolmácsolta.

Daniel pátriárka nagy műveltségű, széles látókörű, európai formátumú gyakorlott egyházpolitikus, francia, német, angol, olasz nyelven előadó és kiválóan beszélő, egyházát hatékonyan képviselő, keleten és nyugaton képzett teológus. Több kitüntetés és nemzetközi megbecsülésnek örvendő tisztség birtokosa és betöltője.

A bukaresti teológián rendszeres teológiából írt diszsertációjának megvédése után Dr. Dumitru Staniloaie professzor a következőket mondta: „... igazolódott, hogy a vizsgabizottság előtt egy olyan jól képzett jelölt áll, aki jól informált, akit mélyen áthat a vágy és az elkötelezettség, hogy lelki mélységeiben élje meg a teológiát. Nekünk ilyen emberek kellene, akik a mi egyházunk tanítása szerint élnek. Az ilyen lelkipásztor igazi spiritualitása ez: úgy él, hogy választ tudjon adni a mai emberi kérdésekre is, és úgy, hogy mindeközben megmaradjon igazi lelkipásztornak is. Egy teológiai kultúra nélküli papság, egy méltóság híján megélt pásztori szolgálat és misszió, szublimálja a papságot és oda vezet, hogy a keresztyén emberek elfordulnak az egyháztól.”

Daniel pátriárkának szembe kell néznie a ténnyel, hogy a nagy román ortodox egyháztestről egyre nagyobb számban szakadoznak le a neoprotestáns közösségek, melyek gombaszerűen ütik fel fejüket országszerte. A száz evangélikus egyház lélekszáma a diktatúra bukása után, létét fenyegetően megcsappant. A két református egyházkerületben élő többszáz ezres reformátusság, még mindig nem kapta vissza csak töredékét annak az államosított történelmi örökségének, mely mindennapi életének fontos része lehetne. Az ökumenikus kapcsolatok valóságos gyakorlásában, változik-e a Román Ortodox Egyház magatartása és egyházpolitikája? Vajon a protestáns doktorátussal és egyházismerettel bíró pátriárka ökumenicitása testvéri jobbot nyújt a református és az evangélikus egyházak felé hazájában is, vagy csak nyugaton? Ha tehetnénk, mi egyszerűbb dolgot kérnénk tőle: ne úgy uralkodjék mint elődei, ne azzal az erőfölénnyel gyakorolja a keresztyén testvériséget, mint akinek egyháza államegyház, vallása államvallás.

Jakab László Tibor

A Nemzetközi Ökumenikus Társaság (IEF) Píseki Ülése

Nevezett ökumenikus szervezet a csehországi Písekben ünnepelte fennállásának 40 éves évfordulóját. Az ünnepelés a múlt iránti hálaadással és a jövő iránti megújult elkötelezettséggel egészült ki. E szervezetnek alelnöke és a Teológiai Bizottság moderátora dr. Nagypál Szabolcs római katolikus teológus (Békés Gellért Ökumenikus Intézet, Pannonhalma), valamint dr. Rudolf Weth evangélikus lelkész, teológus, a Teológiai Bizottság elnöke szerkesztésében a szervezet egy Kiáltvány, és a közös eucharisztia iránti elkötelezettségről szóló állásfoglalás megszerkesztésével fejezte ki az ökumené iránti mély elkötelezettségét az évforduló konferencián. E két dokumentumot, immáron mint a Nemzetközi Ökumenikus Társaság elfogadott saját dokumentumait adjuk közre Nagypál Szabolcs fordításában (a szerkesztő).

Píseki Kiáltvány

I. Mi, a Nemzetközi Ökumenikus Társaság (IEF) tagjai azért érkeztünk Písekbe, Csehországba, hogy az IEF negyvenedik születésnapját megünnepeljük, és megemlékezzünk eddigi történetünkről. Isten azonban többet ajándékozott nekünk: a keresztségi fogadalmunk megújítását, amely a Szentlélek fölfrissítő kiáradása által új erővel tölti meg küldetésünket.

Megemlékeztünk az IEF úttörőinek bátorságáról, és dicsőítettük az Urat az egység csodálatos tapasztalatáért, amellyel megáldott bennünket.

Megemlékeztünk arról, hogy az IEF a *II. Vatikáni Zsinat* (1962–1965) után jött létre, amikor az *Apostoli Hit és Egyházszervezet Nemzetközi Szövetségének* (ILAFÖ, 1951) tagjai az 1967-es *fribourgi* találkozójukon fölismerték a megújulás kivételes alkalmát.

A nemzeti szervezetek 1974-es megalakítása, és 1989 után a közép- és kelet-európai új szervezetek csatlakozása kölcsönös gazdagodást, új meglátásokat és élményeket hozott mindannyiunk számára.

Történetünk során közösséggé (*koinoniává*) váltunk, már ma megélve a *holnap Egyházát*: „Isten akaratát szol-

gálva, és Isten népét egyesítve, Isten szavára figyelve, Isten dicséretét hirdetve, és Isten kenyerét megtörve.”

Emlékeztünkbe idézzük alapítóink sodró erejű küldetési nyilatkozatát és látomását: „Imádság, *tanulás* és *cselekvés* által, az IEF az Egyház látható egységét segítő mozgalmat kívánja szolgálni, Jézus Krisztus kifejezett akaratának megfelelően, és azon eszközökkel, amelyekkel Ő akarja.”

II. Megerősítjük, hogy az IEF életének középpontjában a *közös imádság* és a *közös istentisztelet* áll. Ezáltal leszünk Istennel és egymással egy, megtapasztalva a Szentlélek erejét, valamint az egy, szent, egyetemes (katolikus) és apostoli Egyház valóságát.

Az IEF nemzetközi találkozóinak szívét mindig is a napi *Eukarisztia* jelentette, amelyet a különböző felekezeti hagyományok szerint ünnepelünk. Písekben elfogadtuk *Az Eukarisztia közös vételéről* szóló nyilatkozatot, amely az egyházak közötti teljes eukarisztikus közösségbe vetett reményünket fejezi ki, és efelé mutat utat.

Isten szavának meghallásából élünk, a Szentlélek vezetésével. A *Biblia tanulmányozása* a forrás és gyújtó-

pont utunkon az apostoli hit, Jézus Krisztus üzenetének közös megértése felé, küldetésünk során a világban.

A *Teológiai Bizottság* (TB) segítségével ama kihívás előtt állunk, hogy fokozzuk a tanítványi törekvést, az alapvető tanulást és a teológiai képzést a nemzeti szervezetekben, és hogy tájékoztassuk és elkötelezzük tagjainkat az ökumenikus párbeszédben és cselekvésben.

III. Üdvözljük és tudomásul vesszük a *Charta Aemenuca: Irányelvek az európai egyházak bővülő együttműködéséhez* (2001) megállapításait, és ajánljuk elkötelezettségeinek alapos tanulmányozását.

Az elvilágiasodott Európában, amely eligazodási válsággal és a keresztény értékek elvesztésével küzd, kizárólag egy nem megosztott kereszténység tanúságtetele lehet hiteles. Meg vagyunk győződve arról, hogy a keresztény lelkiesség öröksége megerősítő ihletet és egységet jelent Európa és az egész világ számára. Ezért elkötelezzük magunkat, hogy közösen hirdetjük az Örömhírt az evangelizációt, a lelkipásztori munka és a keresztény nevelés területén, valamint a közéletben, amely magába foglalja a társadalmi és közösségi ügyek iránti elkötelezettségünket is.

Korunk a szolgáló és szereteteli kereszténység kora a keresztény hívek, a helyi csoportok és közösségek, a nemzeti és nemzetközi ökumenikus szervezetek, valamint az egyházak és felekezetek számára, hogy közösen tegyenek tanúságot Jézus Krisztusról, és az Ő eljövendő Országáról.

Magunkkal visszük a bibliai felhívást: „Ébredj, ébredj, ... öltözz erőbe, ... rázd le a port, emelkedj föl,” „kelj föl és járj” (Ézsaiás-Izajás 52,1. 11; Apostolok Cselekedetei 3,6).

Készen állunk arra, hogy kockázatot vállaljunk Jézus Krisztus és az Ő Örömhíre érdekében, és az Istentől nekünk ajándékozott egység érdekében. Jézus Krisztus nevében, az Ő szavára figyelve, és a Pünkösöd Lelkétől megihletve törekszünk küldetésünk beteljesítésére.

Az Eukarisztia közös vételéről

I. Lépések az Egyház látható egysége felé

1. A Nemzetközi Ökumenikus Társaságot (International Ecumenical Fellowship, IEF) az 1967-es *Fribourgi Nyilatkozat* erőteljes látomása és jövőképe alapozta meg: „Az imádság, tanulás és cselekvés által a IEF az Egyház látható egységének megteremtésére irányuló mozgalmat kívánja szolgálni, Jézus Krisztus kifejezett akaratának megfelelően, és oly módon, ahogyan Ő akarja.”

2. Mi, az IEF tagjaként, alapításunk negyvenedik évfordulóján nagyon hálások vagyunk a gazdagító és áldott évtizedekért, amelyek különleges tapasztalatokkal ajándékoztak meg az egységről a Lélemben. Ökumenikus mozgalmából az IEF lassanként ökumenikus társasággá is fejlődött, Jézus Krisztus Testében testvérként ismerve föl egymást, a közös keresztiségünk alapján.

3. A IEF alapítása óta, fölfedezve és megvalósítva az egységet Jézus Krisztusban, különböző felekezetű tagokként arra törekszünk, hogy megéljük már ma a holnap Egyházát, örömben, reménységben és szeretetben.

4. Az IEF-ben ezen egységet az éves nemzetközi találkozó, a nemzeti és helyi csoportok összefüvetelei, a világi és lelki szerek ökumenikus kapcsolatai és tevékenységei, az együttműködés a nemzeti hivatalos ökumeni-

kus intézményekkel és más ökumenikus szervezetekkel, és különösen is a közös imádság és istentisztelet által éljük meg. Mindez alkalmat jelent arra, hogy valódi keresztény szeretetet mutassunk egymás iránt.

5. A *közös imádság* és a *közös istentisztelet* a IEF vejejét alkotják: ezáltal leszünk Istennel és egymással egy, és megtapasztaljuk a Szentlélek erejét gyógyító és föl szabadító tetteiben, valamint a közösség építésében.

6. Mindezen örömmön túl azonban megjelenik bennünk a közös fájdalom is, hogy az egyházak és az istentisztelet teljes közössége még nem valósult meg, mert az emberi bűn és az egyházaink korlátozásai hátráltatják a Szentlélek megtérítő és átalakító erejét.

7. Nem támogatjuk az olcsó ökumenét, sem az olcsó közös hitet, amely semmibe nem kerül. Épp ellenkezőleg, az igényes és éppen ezért *költséges ökumené*ben hiszünk, és azt is éljük meg, amelyben – híven Jézus Krisztusnak az Atyjához intézett szavaihoz, „hogy mindnyájan egy legyenek” (János 17,21) – vállaljuk önmagunk és egymás kihívásának és kérdőre vonásának kockázatát.

8. A közös imádság és a közös istentisztelet során a többi felekezet és az Egyház egésze liturgikus hagyományainak gazdag változatosságát élvezzük azon egységben, amely már létezik közöttünk. Ám éppen ezen élmény nyomán ismerjük föl a megosztottságunkat is, különösen amikor az Úr asztalához szól a meghívásunk.

9. Az *Eukarisztia*, melyet maga Jézus Krisztus alapított, az egység legerőteljesebb kifejezése Krisztus Testében, és minden keresztény élet csúcsa és forrása. A megosztottságunk e ponton a legfájdalmasabb, amikor a szét-töredezett kereszténység botrányát érezzük át és ismerjük föl, valamint abbéli kudarcunkat, hogy a maga teljességében megvalósítsuk Jézus Krisztus szavait: „Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem, az új szövetség, amelyet sokakért kiontok a bűnök bocsánatára.” (Máté 26,28)

10. Ezért az eukarisztikus megosztottságunk botrányának meghaladását szolgáló új megoldások keresése, megtalálása és kidolgozása egyértelmű elsőbbséget kell, hogy élvezzen az IEF küldetésében és jövőképében, hogy az Egyház látható egységének megteremtésére irányuló mozgalmaként hiteles tanúságot tehesünk.

II. Leleki és lelkipásztori ajánlások az Eukarisztia közös vételéről

a) Leleki és lelkipásztori ajánlások

11. A felekezetek, amelyekhez tartozunk, a különböző teológiai megközelítések alapján (lásd 26?36.) különbözőképpen gondolkodnak az Eukarisztia közös vételéről. Tekintetbe véve a felekezeti álláspontokat, tudatában vagyunk annak, hogy az Eukarisztia közös vételével kapcsolatos felelős hozzáállás a hitünk lényegének világosabb megértését kívánja meg, nem mellőzve a szolgálat, a papszentelés és lelkészavatás, a püspöki és zsinati szerkezet, valamint az apostoli hagyomány és folytonosság kérdését.

12. Mindezek figyelembevételével a leleki és lelkipásztori ajánlásunk az *Eukarisztia közös vétele* kérdésében a következő: **Hogy egy adott istentisztelet során valaki elfogadja-e Jézus Krisztus meghívását Testének és Vérenek vételére, elsősorban a személy felelős lelkiismereti döntése, melyet a felekezete és a többi felekezet tanítását és szabályait tisztelve és figyelembe véve kell meghoznia.**

b) Hagomány, közösség és lelkiismereti döntés

13. Szilárdan benne állunk a felekezetünk *Hagyományában és Közösségében*. Hűségesek vagyunk a felekezetünk jelenlegi szabályaihoz, amelyek tiszteletré, megfontolásra és követésre szólítanak.

14. A főbb protestáns és anglikán felekezetek között fontos megegyezések jöttek létre az Eukarisztia ünneplésével kapcsolatban, ajánlásokat téve az oltárközösségre (interkommunióra) és az eukarisztikus vendégbarátságra. Ezen istentiszteletek nyitottak minden olyan megkeresztelt tag számára, akik a saját felekezetükben is járulhatnak Eukarisztiához.

15. A nemzetközi találkozóink eukarisztikus ünneplései nemcsak a különböző felekezetek hitének és liturgiájának kifejezései, hanem a tükröződései is a kibomló egység, szeretet, öröm és közösség ajándékainak a Szentlélekben.

16. Az Eukarisztia közös vétele mindig megkívánja a *személy felelős lelkiismereti döntését*, minthogy a lelkiismeretünk zavart kell mindnyájunknak követnünk. A lelkiismeretünknek ekkor *megfelelően tájékozottnak* kell lennie, tekintetbe véve a felekezetünk szabályait és szabályozásait.

17. A nemzetközi találkozókon, a napi felekezeti eukarisztikus ünnepléseken túl, ajánlatos az ökumenikus *limai liturgia* szerint is ünnepelni az Eukarisztiát.

c) Lelkiségi és lelkipásztori gondozás

18. A személy felelős lelkiismereti döntését tisztelet illeti. Továbbá, akár világiak vagyunk, akár lelkészek, a lelkiismereti döntésünket követően, szükség esetén, *lelkiségi és lelkipásztori gondozás*, valamint a közösség támogatása illet meg bennünket.

19. Minden esetben a *bölcsességünket*, a megkülönböztetési képességünket és a hitérzékünket érdemes használnunk arra nézve, hogy vajon az adott alkalommal komoly lelkiségi és ökumenikus szükség van-e az Eukarisztia közös vételére. Amikor a lelkiismereti döntésünk eredménye az, hogy követjük az egyházunk szabályozását, nem szabad bennünket nem-ökumenikusnak tartani. Hasonlóképpen, amikor az az eredmény, hogy elfogadjuk a meghívást az Eukarisztia közös vételére, nem szabad bennünket a saját felekezetünk irányában engedetlennek tartani.

d) Eukarisztikus vendégbarátság

20. Az IEF nemzetközi találkozóin főszabályként a római katolikus szentmiséken nincs kifejezett nyílt meghívás az Eukarisztia vételére a nem-katolikus résztvevők felé, hacsak a helyi püspök másként nem dönt. Am kifejezett tiltás sincs, hanem inkább az *engedélyezést* érdemes gyakorolni, az 1993-as Ökumenikus Direktórium (ÖD) szabályai alapján. Ez számos római katolikus egyházmegegyezés és közösség szokásos gyakorlata is.

21. A II. Vatikáni Zsinat szerint (1962-1965) a (részleges) egyházi közösségnek különböző köztes fokozatai vannak a teljes egyházi megosztottság és a teljes egyházi közösség között. Ez fölveti annak a kérdését, hogy vajon lehetségesek, tanácsosak, esetleg szükségesek-e köztes fokozatok az Eukarisztia egymástól megtagadása és a teljes eukarisztikus közösség között is, a hivatalos egyházi párbeszéd során az Eukarisztia értelmzéséről elért megegyezéseknek, valamint a felekezetek már létező közeledésének megfelelően.

22. Az *eukarisztikus vendégbarátság* kifejezés ama nézetet tükrözi, hogy noha még nem vagyunk teljes egyházi közösségben, a hitbéli egyetértés ama fokát azonban már elértük, hogy az Eukarisztia közös vétele igazolható legyen.

23. Amikor a II. Vatikáni Zsinat kijelenti, hogy „a közösen végzett szent cselekményeket (*communicatio in sacris*) nem szabad *megkülönböztetés nélkül* használható eszköznek tekintenünk a keresztények egységének helyreállítására”, ezzel elismeri, hogy legalább is bizonyos körülmények között ezek megfelelően használhatók eszközként is a keresztények egységének helyreállítására. A megnyilatkozás kijelenti továbbá azt is, hogy „a hely, az idő és a személyek összes körülményeit figyelembe véve, a helyi püspöknek kell e kérdésben *okosan* dönteni” (UR 8.). Mindezek alapján alázatosan azt kívánjuk, hogy a helyi római katolikus püspök éljen a lehetőséggel, és *döntson okosan* arról, hogy a körülmények megfelelőek-e, és ezáltal a római katolikus Eukarisztia, melyet egy IEF-találkozó kivételes alkalmával ünneplünk, tekinthető-e ezúttal eszköznek a keresztények egységének helyreállítására, vagyis más felekezetű testvéreink járulhatnak-e az eukarisztikus asztalhoz.

III. Az IEF prófétai felelőssége

24. Közülünk is sokan felekezetközi családokból érkeznek, amelyek megkísérlik a hivatásukat tudatosan ökumenikus módon megélni. Más ökumenikus szervezetekkel együtt a lelkiségünkben és társadalmilag magunk is mélyen elkötelezettek vagyunk.

25. **Ökumenikus mozgalomként a Nemzetközi Ökumenikus Társaságnak (IEF) különleges prófétai felelőssége van, hogy az egyházainkat kihívás elé állítsa**, emlékeztesse és fölhívja arra, hogy még hatékonyabban munkálják az Egyház látható egységét; és hogy már ma megéljék a holnap Egyházát, a Szentlélek ereje által.

IV. A jelenlegi felekezeti álláspontok és ökumenikus megegyezések összefoglalása

26. A Szentlélek vezetésével az egyházak és felekezetek között számos két- és többoldalú *párbeszéd* zajlik, amelyek egyik eredménye a korszakalkotó váltás a zárt eukarisztikus ünneptől a nyitott vagy részben nyitott eukarisztikus ünnep felé. Tekintsük most át a vonatkozó fejleményeket a kereszténység három fő ágában.

a) Szolgálati és oltárközösség: protestáns, anglikán és ókatolikus egyházak

27. Nagyobb (evangélikus, református és egyesült) protestáns felekezetek között teljes oltár- és szószékközösség jött létre Európában a *leuenbergi megegyezés* (1973) nyomán, a korábbi megosztottságokat fölülmúlva és meghaladva.

28. Hasonlóképp fontos eredmény a *meisseni nyilatkozat* (1988) és mindenekelőtt a *porvoo-i egyezmény* (1994) számos anglikán és evangélikus egyház között.

29. Az *oltárközösség* (interkommunió) terén nyitás történt, megengedve más felekezetek megkeresztelt tagjainak, akik a saját felekezetükben is járulhatnak Eukarisztiához, hogy részt vegyenek egymás eukarisztikus ünnepén.

30. Mindezzel együtt az eukarisztikus közösség folyamatos megnyitását figyelhetjük meg a *szolgálati közösség* (intercelebráció) révén, szívesen látva más felekezetű lelkészeket az eukarisztikus ünnep vezetésére is.

Az anglikán és az ókatolikus felekezetek között mindez már a *bonni egyezmény* (1931) óta érvényben van.

31. Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) *Kereszttség, Eukarisztia, Szolgálat* című megnyilatkozása nyomán (*Baptism, Eucharist, Ministry* (BEM), Lima, 1982) számos két- és többoldalú párbeszéd zajlott és megnyilatkozás született az ókatolikusok, anglikánok, metodisták, evangélikusok, reformátusok és más protestáns felekezetek között, ami az oltárközösség fokozatos megnyitását eredményezte.

b) A barátság áldott kenyere: ortodox egyházak

32. A legtöbb *ortodox* hagyományban főszabály szerint az Eukarisztia vétele nem-ortodoxok számára nem megengedett, mert általánosan az Eukarisztia teljes egyházi közösséget feltételez. Mindenki hivatalos azonban a részvételre a Szent Liturgián, az ünneplés végeztével pedig a barátság (nem-eukarisztikus) áldott kenyérének (az *antidoron*nak) vételére a pap kezéből.

c) A szent cselekmények közös végzése (*communio in sacris*): római katolikus egyház

33. A Római Katolikus Egyház osztozik más felekezetekkel azon alapvető meggyőződésben, hogy az eukarisztikus közösség szorosan összefügg a teljes egyházi közösséggel. A II. Vatikáni Zsinat ökumenéről szóló határozatával (*Unitatis Redintegratio* (UR), 1964) a római katolikus egyház jobban megnyitotta a kapuit a közösség felé a más felekezeti keresztényekkel mint bármikor azelőtt, és ezáltal az eukarisztikus közösség vágya, reménye és lehetősége föléledt. A megnyilatkozás gondolatmenete a következő:

34. „Akik hisznek Jézus Krisztusban és valóban megkereszteltek, már valódi közösségben vannak a római katolikus egyházzal, noha e közösség még nem tökéletes.” (UR 3.)

35. „A kereszttség szentségi köteléket hoz létre, amely egyesíti mindazokat, akik általa újjászülettek. A kereszttség azonban önmagában csak kezdet és kiindulás, amely az élet teljességére irányul Jézus Krisztusban. A kereszttség tehát a hit teljes megvallására irányul, a teljes belétestesülésre az üdvösség rendszerébe Jézus Krisztus akaratára szerint, végül pedig a teljes beléoltódásra az eukarisztikus közösségbe.” (UR 22.)

36. Az UR elveit a következőképpen fejleszti tovább az 1993-as *Ökumenikus Direktórium* (ÖD): „A közös részvételnek a lelki tevékenységekben és eszközökben a következő kettős valóságot kell tükröznie: a valódi közösséget a Lélek életében, amely már létezik a keresztények között, és amelyet imádságukban és liturgikus istentiszteletükben kifejeznek; valamint e közösség még tökéletlen jellegét ama hit- és gondolkodásbeli különbségek miatt, amelyek a lelki kincsek maradéktalan kölcsönös megosztásával nem férnek össze. A hűség ezen összetett valósághoz szükségessé teszi a kölcsönös lelkiességi megosztás szabályainak megalkotását, amelyek figyelembe veszik az érintett egyházak és egyházi közösségek eltérő egyházi helyzeteit, oly módon, hogy amint a keresztények értékelik közös lelki javaikat, és örvendenek nekik, legyenek ugyanakkor ama szükségnek is jobban tudatában, hogy fölül kell emelkedniük a még meglévő megosztottságon, és a Szentlélek iránymutatását követve meg kell haladniuk azokat.” (ÖD 104.)

Nagypál Szabolcs

A párbeszéd tízparancsolata

En vagyok az Úr, a te Istened, aki kihozott a vallási hitelvek és gyakorlatok biztonságából és szolgaságából.

- I.** Ne legyenek más isteneid rajtam kívül, mert csak egy végső valóság van, amely értelmet ad a világnak és életednek.
- II.** Ne csinálj magadnak istenképmást, ne tarts istennek semmiféle képmást vagy elképzelést, és ne ismerj el föltétlenül semmit e világból, mert Isten nem hasonlítható össze semmivel.
- III.** Az Úr, a te Istened nevét ne vedd hiába, hanem tiszteld e nevet, bármi is legyen az, mert ez teszi megközelíthetővé a Mindent Meghaladót.
- IV.** Ne felejts el időt szánni arra, hogy a világ titkát emlékezetedbe idézd; tedd félre aggodalmaid, tevékenységeid és kötelességeid, hogy közösségbe kerülj a természettel és az emberiséggel.
- V.** Tiszteld anyádat és apádat a hitben, és becsüld meg az örökséget, amelyet rád hagyományoztak, mert ebből merítheted életed értelmét és fölvirágzását.
- VI.** Ne sértsd meg mások életét vagy hitét erőszakossággal, önteltséggel vagy tudatlansággal.
- VII.** Ne zavard össze a dolgokat, és ne hozz létre keveréket a saját vallásod megteremtésével.
- VIII.** Ne tulajdonítsd el más közösségek tagjait, javait vagy értékeit.

- IX.** Ne tanúskodj hamisan felebarátod ellen azáltal, hogy befeketíted hitét vagy gyakorlatait.
- X.** Ne kívánd felebarátod vallási közösségét, vagy bármit, ami az övé.

Jean-Claude BASSET

Fordította NAGYPÁL Szabolcs

Békés Gellért Ökumenikus Intézet (BGÖI), Pannonhalma

Telefon-lelkigondozás Budapest

06-1 201-0011

Lelki válság esetén, emberi, családi, lelkiismereti,
hitbeli kérdések megbeszélésére

mindennap 17–21 óráig

Kovács Ábrahám: A Budapesti Evangélikus Református Németajkú Leányegyház eredete és története 1858–1869

The History of the German-Speaking Reformed Affiliated Church
of Budapest 1858–1869 Debrecen, 2004

A könyv címe tizenegy év történetének megírását ígéri, de ennél jóval több van benne. Különösen jelentős az a kezdet, ami e tárgyalt tizenegy évben elkezdődött, végbement nem csupán magának a címben szereplő egyházközségnek a történetében, hanem a magyar református és evangélikus egyház, valamint a magyarországi Skót Misszió történetében. Nagyszerű dolog lett volna, ha a magyar református egyház patronálásával egy németajkú református gyülekezet alakul Pesten, hogy abban a fővárosban élő, vagy alkalmilag ott tartózkodó német nyelvű protestánsok számára lelki otthon biztosítson. Ennél azonban több történt. Nem csupán azzal, hogy a Pesten és Budán tartózkodó angol protestánsok is bekapcsolódtak ennek az egyházközségnek az életébe, hanem azzal is, hogy a Pesten működő Skót Misszió zsidókat keresztyén hitre térítő célkitűzését is magáévá tette a németajkú leányegyházközség. A Skót Misszió azonban a zsidómissziói fő célja mellett fontos tevékenysége volt a magyar keresztyének személyes, öntudatos hitre vezetése, amely mögött megtérési élmény is van. Ennek érdekében végezte a bibliaterjesztő tevékenységet. E munkája buzgó támogatóra talált Török Pál református lelkész, később esperes, végül püspök, valamint Székács József evangélikus lelkész, később püspök, valamint Bauhofer György budai evangélikus lelkész és mindenek felett Mária Dorottya, József nádor evangélikus vallású felesége személyében. Mária Dorottya főhercegnének volt köszönhető, hogy a Skót Misszió Pesten állomáshelyet létesített. Ez a württembergi hercegnő hazájából hozta a német pietizmus württembergi ágának szeretteltjes, a más felekezettű keresztyének iránt testvéri nyitottságú hitét (az csak elnézés lehet, hogy Kovács *reformátusnak* nevezi egy helyen a nádornét), aki Magyarországon a protestánsok körében lelki megújulást óhajtott és munkált. A Skót Misszió Pestre hívásával is azt célozta a kegyes főhercegné, hogy a skót református egyház zsidómissziója a nagyszámú fővárosi zsidóság mellett a tradicionálisan vallásos evangélikusok és reformátusok megtérésre vezetésében is működjenek közre. Ebben talált elsőrendű segítőköt a mondott egyházi férfiakban.

Éppen a Skót Misszió biblia- és hitépítő olvassmányokat, un. traktátusokat terjesztő tevékenységét találta lázítónak a magyar szabadságharc után az abszolútizmus rendőri szervezete és ezért utasította ki 1852-ben a birodalomból a Missziót. Annak iskolája azonban Török Pál református lelképásztor felügyeletével mint a pesti református egyházközség iskolája megmaradhatott és működhetett. A bécsi kormány abszolútizmusa 1858-ra enyhült annyira, hogy Skóciából a református egyház új igazgatót küldhetett a missziói iskola élére, aki a német nyelvű istentiszteletek tartását is átvette. Ezeket az istentiszteleteket a szénatéri (ma Kálvin téri) református templomban tartották és amelyek elvezettek a pesti református egyházközség filiája, leányegyházközségeként a németnyelvű – akkori szóhasználattal – leányegyház formális megalakulására. A Skót Misszió a Pesti Ev. Ref. Németajkú Leányegyház formális megalakulása után is fontos szerepet játszott, hiszen lelkipásztort küldött és sokféleképpen támogatta annak további tevékenységét, annál is inkább, mert a zsidómissziót eredményesen végezte. A zsidómissziót úgy végezte, hogy a zsidókat csupán akkor keresztelezte meg és vette fel a református egyházba, ha nem valamilyen érdekből óhajtottak azok áttérni, hanem a keresztyén hit tanításainak megismerése és megtérés útján elfogadása állt e szándék mögött. Ezért az áttértek létszáma nem volt magas. Néhány év alatt alig több mint egy tucat, ami a pesti zsidóság számához képest elhanyagolható arány volt, de igen értékes és buzgó református egyháztagokat nyertek általuk, akik ráadásul asszimilálódtak végül is nem a németiséghez, hanem a magyarsághoz.

Nem volt előzmény nélküli a Pesti Ev. Ref. Németajkú Leányegyház történetének feldolgozása. Jelent meg már arról feldolgozás és jelentek meg tanulmányok történetének részproblémáiról. Az összefoglaló munkákban is szerepel hosszabb, rövidebb terjedelemben. Indokolt volt egy modern feldolgozást írni a témáról, különösen ilyen feldolgozást. Kovács Ábrahám úgy dolgozta fel, ahogy még senki, de amire múlhatatlanul szükség volt. Ő református lelkészi és történelem szakos tanári diplomát szerzett és ezzel a történelmi szakmát nem jó szándékú műkedvelőként műveli. Éveket töltött külföldi egyetemeken. Témánk szempontjából az a legfontosabb, hogy a Pesti Skót Misszió működte református egyház nyomtatott és levéltári forrásait volt alkalma tanulmányozni. Ezzel került ő olyan felbecsülhetetlen értékű anyag birtokába, amelynek a feldolgozása sok homályos pontot, félreértést tisztázott, vagy helytelen ismeretet helyére tett. Az eddigi kutatók egy külföldről szervezett és vezetett intézmény történetét hazai anyagból vizsgálták és jobb híján fel is dolgozták. Természetes, hogy féloldalasak lettek munkáik. Végre valaki elment az irányító külföldi központba és megnézte, hogyan áll a dolog azok iratanyaga szerint, akik kezükben tartották a vezetést. Tisztázódtak a szándékok, meg lehetett tudni, hogyan tekintettek a Pesti Skót Misszióra és a németajkú református leányegyházközsége, a magyarországi viszonyokra, az itt szereplő vezetőkre. Meg lehetett tudni, hogy mivel voltak elégedettek és mivel nem. Mit akartak másként és hogyan.

A szerző eleget tett az elvárásoknak. A Skót Misszió kezdeti történetéről már külön könyvet publikált. A Doktorok Kollégiuma Egyháztörténeli Szekciójának tudományos ülésszakain több évben résztémákat ismertetett a Skót Misszióról szóló edinburghi forrásanyag alapján. Előadásait komoly teljesítményként értékelte a szakma jelen volt képviselője. Doktori fokozat birtokában méltó teljesítménynek ítéltük ezt a munkáját. Különösen jó gondolat volt, hogy bilingvis formában a magyar szöveg után angol-

lul is közölte a teljes szöveget. Angolul azért, mert a szóban forgó egyházközséget a skót reformátusok támogatták, ügyével állandóan foglalkoztak. Érdekelheti a késői utódokat is, hogy őseik mit tettek és milyen eredményt értek el a távoli Magyarországon. Amennyiben ilyen igényük van, ez után már ilyen irányú érdeklődésüket tudományos igényrel kielégíthetik. Na, de németajkú egyházközség történetéről van szó, nem inkább németül kellett volna közölni a magyar szöveg mellett ennek az egyházközségnek a történetét? A kérdés jogos, az igény azonban szerintem csak úgy, hogy az angol verzió után lett volna jó, ha németül is olvasható a dolgozat. Érdemes lenne fedezetet keresni a német verzió megjelentetésére.

Néhány további észrevétel ide kívánczik még e kitűnő feldolgozás értékelésébe.

Mindenek előtt a címadás történetlensége. Pesti volt a neve és nem Budapesti a nevezett leányegyházközségnek. Budapest elnevezés akkor még nem volt. 1873-tól létezik. Arra gondolt talán a szerző, hogy Már régen Budapest a város neve, meg aztán az angol nyelvűek nem is értenék, hogy mi az a Pest, alkalmazkodjunk hozzá. Ez megengedhetetlen. Érdekes, az 1858-69-ben élt skótok értették, még törődtek is vele és pénzt is adtak az ottani egyházi munkára. Ezen a címen át kellene írni az edinburghi levéltári és nyomtatott forrásokat Budapest formára.

Nagyszerű az a felfedezés, hogy a Keresztyén Ifjúsági Egyesület, a Dorkas, a vasárnapi iskola a németajkú leányegyházban már az 1860-as évek első felében megindult. Ez új adat és örvendetes adat. A történetírást ezt figyelembe kell, hogy vegye a jövőben. Az azonban túlzás és nem felel meg a valóságnak, hogy „ebből az élénk gyülekezeti életből ...nőtt ki a Magyar Református Egyház belmissziója az 1880-as évektől” (65. p.). Tanulmányozni kellett volna a korabeli magyar református egyháztörténet többi részét és kiderült volna, hogy a történészek szerint a Skót Misszió és hozzá kapcsolódva a pesti református németajkú leányegyházközség *egyik* forrása volt a magyar református belmisszióknak. Ahogyan a magyar református belmisszióknak is több, legalább három ága volt akkor. Joggal kifogásolja Kovács Ábrahám, hogy Bucsay Mihály miért csupán 1882-től ismeri el a magyar református belmissziói tevékenység kezdetét a *Studia et Acta Ecclesiastica* 5. kötetének 227-237. lapjain 1983-ban. Ha azonban ugyan ebben a kötetben a 179-182. lapon közöltek és a hozzájuk jegyzetben megadott anyagot elolvasta és figyelembe vette volna, akkor ő sem esett volna az egyoldalúság hibájába ezen a téren, mint Bucsay Mihály. Magyarországon legalább három belmissziós ébredési irány volt akkor, a debreceni, a budapesti és a délföldi. Mindezeknek egyik igen fontos forrása volt a Pesti Skót Misszió, de mások is és voltak hazai református puritánus ébredési hagyományok, kegyességi iratok és volt hazai pietista hagyomány is, ami szintén nem maradt meg az evangélikus egyházban, hanem kölcsönhatásba került a reformátussal is. Mindezt nem kellett volna elmondania a recenzensnek, ha nincs a kategorikus és mindent kizáró mondat a dolgozatban az idézett 65. lapon. De ott van.

Mindent egybe vetve csak megismételhetem, hogy kiváló munkát végzett Kovács Ábrahám – a jelzett kifogások ellenére – szerencsés volt témaválasztása, kutatása és feldolgozása. Nagyon fontos új eredménnyel gazdagította a magyar, skót, és német egyháztörténeti irodalmat. A kiadvány a D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kiadványai sorában jelent meg, 180 + 4 oldalon.

Csohány János

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

D. SZEBIK IMRE

A vallás és az egyház ügye nyilvánvalóan közügy ... 195

TANÍTS MINKET, URUNK!

Jézus Krisztus világossága ragyog mindannyiunkra

– reménység Európa megújulására

és egységére –

WALTER KASPER:

Krisztus világossága és az egyház 196

WOLFGANG HUBER:

Krisztus világossága és az egyház

Egység, szellemiség és bizonyásgtétel 198

KIRILL, SZMOLENSZK

ÉS KALINYINGRÁD METROPOLITÁJA:

Krisztus fénye és az egyház 201

PATKÓ EDINA:

Kantiánus elemek Ravasz László gondolkodásában ... 203

HORVÁTH ERZSÉBET:

Ravasz László és a zsidómentés 206

SIBA BALÁZS:

A „puritánus” mozgalom liturgiai reformjai 210

DR. FODORNÉ DR. NAGY SAROLTA:

A motiváció teológiai vizsgálata és katechetikai

vonatkozásai 216

ALBERT ANDRÁS:

Gróf Bethlen Miklós (1642–1716)

és a 17. századi erdélyi protestantizmus 227

SZABÓ ANDRÁS:

A genfi zsoldárok

a korabeli német és magyar irodalomban 241

KITEKINTÉS

KROÓ NORBERT:

Egy európai kutató néhány gondolata

a reformáció ünnepe 244

DR. ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY:

Hadifogságból hazatért Lorántffy-Biblia 246

ÖKUMENIKUS SZEMLE

JAKAB LÁSZLÓ TIBOR:

Daniel a Román Ortodox Egyház új pátriárkája 249

NAGYPÁL SZABOLCS:

A Nemzetközi Ökumenikus Társaság (IEF)

Píseki Ülése 251

JEAN-CLAUDE BASSET:

A párbeszéd tízparancsolata 254

SZEMLE

CSOHÁNY JÁNOS:

Kovács Ábrahám: A Budapesti Evangélikus

Református Németajkú Leányegyház eredete

és története 1858–1869 B/III

Ára: 1325,- Ft